ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXIV

1987

P-124

U[illegible] I. CUZA"

1bis

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte)
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU, C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLĂTON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

ION AGRIGOROAIEI, GABRIEL BĂDĂRĂU, L. BOICU, GH. BUZATU, ȘTEFAN LEMNY, I. SAIZU, D. ȘANDRU

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE SOCIALE
ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XXIV, 1987
* *

1399

SUMAR

DAN GH. TEODOR, Quelques aspects concernant les relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IX-e—X-e siècles n.è. . . 1
ADRIAN ANDREI RUSU, Giovanni di Hunedoara e Cristoforo Garatone . . 17
M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU (Istanbul), Transformation of the Ottoman Intelligentsia and the Idea of Science 29
GHEORGHE I. FLORESCU, DONALD E. BAIN (Rochester, N.Y., U.S.A.), N. Iorga : President of the First Parliament of All Romanians . 35

OPERA POSTHUMA

G. I. BRĂTIANU, Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle (prezentare de *Andrei Pippidi*) 45
P. P. PANAITESCU, *Io* în titlul domnilor români (prezentare de *Ștefan S. Gorovei*) 63

TOPONIMIE ȘI ISTORIE

C. CIHODARU, Continuitatea populației autohtone din Banat reflectată în toponimie 73
STELIAN DUMISTRĂCEL, *Centum Putea* : semnificația numelui stației de pe șoseaua militară romană Lederata-Tibiscum 89
IOAN LOBIUC, O problemă controversată : toponimele dacoromâne cu radicalul *rus-* (I) 109

*

SILVIU SANIE, Din istoria religiei geto-dacice (III) 127
D. CIUREA, Aspecte din situația socială a Moldovei în secolele XVII—XVIII 141
GHEORGHE CLIVETI, România și conflictul franco-german (1870—1871) . 157
CONSTANTIN I. STAN, Acțiuni ale românilor aflați în străinătate în sprijinul marii epopei naționale de la Mărăști, Mărășești și Oituz . 181
VASILE VESA, VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Anglia și Marea Unire a românilor 191
I. CIUPERCĂ, Locarno oriental. Semnificația unui eșec (1925—1937) (I) . 207
D. ȘANDRU, Relația industrie-agricultură în România interbelică . . 227
I. SAIZU, Modernizarea criteriilor de producere și de utilizare a energiei electrice în România (perioada interbelică) 245
STOICA LASCU, Aspecte privind rolul lui Armand Călinescu în viața social-politică a țării (1921—1937) (I) 261
ANDRZEJ PANKOWICZ (Cracovia), Relațiile româno-germane oglindite în rapoartele diplomaților americani, 1937—1941 283

Inv. 6849

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE DAȘCĂLU, Politica nazistă în sud-estul Europei în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial în relatările interpretului personal al lui Hitler (II) 293

*

MARIA TEODOR, P. P. Panaitescu despre influența Reformei în cultura românească 307
ȘTEFAN LEMNY, Societate și istorie. Locul istoriei în spiritualitatea veacului XVIII românesc 315
ȘTEFAN S. GOROVEI, O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei 333

*

VIRGIL CIOCÎLTAN, „Către părțile tătărești" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrîn 349
IOAN DRĂGAN, Un român ardelean în solie la Ștefan cel Mare la 1475 . 357
OCTAVIAN ILIESCU, *Pinegi:* nume de monedă în izvoare istorice slavo-române (secolele XVI—XVII) 363
I. CIUTĂ, Considerații privind tehnica apicolă în Moldova feudală . . 369
CORNELIU ISTRATI, Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812 375
ECATERINA NEGRUȚI, Din istoria grădinăritului în România în epoca modernă 391
STELA MĂRIEȘ, Proiecte privind relațiile economice dintre Prusia și Principatele Române la mijlocul secolului XIX 403
CONSTANTIN C. ANGELESCU, I. L. Caragiale și drepturile de autor . 413

DOCUMENTE

ȘTEFAN S. GOROVEI, LUCIAN NASTASĂ, PETRE ȚURLEA, „Școala nouă" de istorie. Mărturii documentare (III) 417
CONSTANTIN BOTORAN, I. G. Duca și Conferința de la Lausanne (Pagini din „Jurnal") (II) 455

*

PAUL MIHAIL, Contribuții documentare la istoria orașului Iași (II) . . 469

DISCUȚII

MIRCEA CIUBOTARU, Între istorie și ficțiune 535
GH. PLATON, Social și național în istoria României moderne. Premise pentru o discuție 555

STUDII DOCUMENTARE

VIOREL PANAITE, Considerații privind legea păcii în Islamul medieval (I) 567
VENIAMIN CIOBANU, „Modelul polonez" oglindit în literatura istorică medievală românească (secolele XV—XVII). Considerații generale 587

MISCELLANEA

ȘTEFAN ANDREESCU, Știri diverse și interpretări felurite 595
EUGEN GLÜCK, Un ziar suedez despre Războiul de Independență al României 603
CORNELIA MĂȚĂ, Mircea Eliade — repere biobibliografice 605

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

PAUL PĂLTĂNEA, Documente noi 611
D. AGACHE, Un document fals de la Ștefan cel Mare 613

II. *VARIA*

PETRE ȚURLEA, Pe marginea unui volum de corespondență 619

RECENZII

ISTORIA ROMÂNILOR

JULIUSZ DEMEL, *Historia Rumunii* (Veniamin Ciobanu) 625
GHEORGHE TUDOR, *Armata geto-dacă* (Nelu Zugravu) 632
ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, III (Ion Toderașcu) 635
P. Ș. NĂSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*; idem, *Dix contributions roumano-athonites (XIV-e — XVI-e siècles)* (Ștefan S. Gorovei) 637
RĂZVAN THEODORESCU, *Implications balkaniques aux débuts de la Métropole de Moldavie. Une hypothèse* (Ștefan S. Gorovei) . . . 640
PAMFIL MATEI, *ASTRA, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român" și rolul ei în cultura națională (1861—1950)* (Gabriel Bădărău) 643
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul, 1874—1898, după acte, documente și corespondențe inedite* (Al. Zub) 645
LIVIU MAIOR, *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900—1914* (L. Boicu) 646
DRAGOȘ LUCHIAN, *Un sat de pe valea Sucevei — Frătăuții Vechi* (Adrian Macovei) 648

ISTORIE UNIVERSALĂ

KARL JASPERS, *Texte filosofice*, selecție și traducere de GEORGE PURDEA și BRUNO WÜRTZ, prefață de DUMITRU GHIȘE și GEORGE PURDEA (Al. Zub) 651
ANTONIO NINO RODRIGUEZ, *La historia de la historiografia, una disciplina en construccion* (Lucian Nastasă) 652
WŁADYSŁAW CZAPLIŃSKI, *Zarys dziejów Polski do roku 1864* (Veniamin Ciobanu) 654
FERNAND BRAUDEL, *L'identité de la France*, I. *Espace et histoire*; II—III. *Les hommes et les choses* (Ștefan Lemny) 662
L'néolitique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe. Actes du colloque international tenu à Mogilany en avril 1984 (Sous la direction de JANUSZ K. KOZLOWSKI et JAN MACHNIK) (Florentin-Liviu Cristea) 664
JEAN DELUMEAU, *Frica în Occident (sec. XIV—XVIII). O cetate asediată*, I—II, traducere, postfață și note de MODEST MORARIU (Alexandru-Florin Palton) 666
PARASKEVAS KONORTAS, *Les rapports juridiques entre le patriarcat orthodoxe de Constantinople et l'Empire ottoman (1453—1600): problèmes d'approche* (Ștefan S. Gorovei) 668

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LYNN H. CURTRIGHT, *Muddle, Indecision and Setback. British Policy and the Balkan States, August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign* (Lucian Nastasă) 672

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNILOR

S. MEHEDINȚI, *Civilizație și cultură*, ed. GHEORGHIȚĂ GEANĂ (Lucian Nastasă) 675
Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească. Bibliografie selectivă, coordonator ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (Lucian Nastasă) . 675
ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Documenta Romaniae Historica*, XII (1361—1365), sub red. ȘTEFAN PASCU, întocmit de AUREL RĂDUȚIU, VIORICA PERVAIN, SABIN BELU, IOAN DANI, MARIONELA WOLF (Ștefan S. Gorovei) 676
Colecția de documente de la Filiala Arhivelor Statului — județul Bacău. 1400—1864. Catalog, întocmit de DUMITRU ZAHARIA (Ardian Macovei) 676
ARTHUR BALIGOT DE BEYNE, *Corespondență cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri*, ed. EMIL BOLDAN (L. Boicu) 677
Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907, IV. *Desfășurarea răscoalei*, B. *Muntenia—Oltenia* (Cristiana Oghină) . . . 678
Corespondența lui Cezar Petrescu, I, ed. ȘTEFAN IONESCU (Lucian Nastasă) 679

*

N. IORGA, *Istoria poporului românesc*, ed. GEORGETA PENELEA (Lucian Nastasă) 679

*

Mircea Eliade et les horizons de la culture. Actes du Colloque International d'Aix-en-Provence, 3—5 mai 1984 (Cornelia Mâță) 681
MIRCEA ELIADE, *Briser le toit de la maison. La créativité et ses symboles* (Cornelia Mâță) 682
VICTOR NEUMANN, *Convergențe spirituale* (Ștefan Lemny) 683

*

Cultură și civilizație la Dunărea de Jos — Contribuții (Anca Radu Popescu) 684
Nouvelles Etudes d'Histoire, VII (Alexandru-Florin Platon) 686
KLAUS HEITMANN (Hrg.), *Rumänisch-deutsche Interferenzen* (Al. Zub) . 686
Interferențe culturale româno-germane, ed. ANDREI CORBEA și OCTAVIAN NICOLAE (Lucian Nastasă) 688

*

EPIFANIE NOROCEL, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români. Mărturii ale continuității poporului nostru* (Nelu Zugravu) . 689
Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII. Culegere de studii, coord. EMIL IOAN EMANDI (Ștefan S. Gorovei) 690
ANNE E. PENNINGTON, *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea.* Cu un eseu de D. CONOMOS. Ed. TITUS MOISESCU. Trad. CON-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STANTIN STIHI BOOS (Ștefan S. Gorovei) 691
ALBERT ARZ VON STRAUSSENBURG, *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde* (Ștefan S. Gorovei) 692
Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Herausgegeben von PAUL PHILIPPI (Ștefan S. Gorovei) 692
Luther un Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa. Herausgegeben von GEORG und RENATE WEBER (Ștefan S. Gorovei) 693

*

NICOARĂ BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Note asupra birului, citorva dregători din Principate și robilor tătari* (Ștefan S. Gorovei) 693
DENNIS DELETANT, *Moldavia between Hungary and Poland, 1347—1412* (Ștefan S. Gorovei) 694
EMILE TURDEANU, *Les luttes des Roumains pour l'indépendance. La défense du Danube, du XIV-e au XVI-e siècles* (Ștefan S. Gorovei) 695
RADU-ȘTEFAN CIOBANU, *Neagoe Basarab (1512—1521)* (Ștefan S. Gorovei) 695
N. A. URSU, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu* (Ștefan S. Gorovei) 696
GRIGORE POPESCU, GION D. IONESCU, *Contribuții la istoria Bisericii Ortodoxe Române. Date noi despre mitropolitul Teodosie al II-lea al Moldovei* (Ștefan S. Gorovei) 697
DAN A. LĂZĂRESCU, *Imaginea României prin călători*, I (1716—1789); II (1789—1821) (Cristiana Oghină) 698
TUDOR MATEESCU, *Păstoriul mocanilor in teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră* (Nicolae Edroiu) 699
SCARLAT PORCESCU, *O ctitorie românească la Sfîntul Munte Athos. Schitul Prodrom. 120 de ani de la sfințire* (Ștefan S. Gorovei) . 700
MIRCEA MĂCIU, *Petre Andrei. Activitatea, concepția, opera* (Lucian Nastasă) 700

*

I. FISCHER, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române* (Nelu Zugravu) 701
GHEORGHE BOGACI, *Alte pagini de istoriografie literară* (Ștefan S. Gorovei) 703
VALERIU RĂPEANU, *Scriitori dintre cele două războaie mondiale* (Ștefan Lemny) 704
MIRCEA ANGHELESCU, *Lectura operei* (Al. Zub) 704

*

D. CARACOSTEA, *Scrieri alese*, I. *Critică și istorie literară*, ed. MIRCEA ANGHELESCU (Lucian Nastasă) 705
N. IORGA, *Teatru și societate*, ed. GABRIELA MOLDOVEANU, studiu introductiv de VALERIU RĂPEANU (Lucian Nastasă) 705
MIHAIL MANOILESCU, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional* (I. Saizu) 706

*

PETRE OPREA, *Itinerar inedit prin case vechi din București* (Ștefan Lemny) 707
GHEORGHE CRUTZESCU, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, prefață de EUGEN BARBU, note de VIRGILIU TEODORESCU (Lucian Nastasă) 707

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

Une leçon d'histoire de Fernand Braudel (Lucian Nastasă) 709
FRANÇOIS CHAMOUX, *Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică*, I—II, trad. MIHAI GRAMATOPOL ; idem, *Civilizația elenistică*, trad. ELENA LAZĂR (Nelu Zugravu) 710
La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal '400 al '600. Fonti e problemi. Atti del convegno internazionale, Milano, 1—4 dicembre 1983 (Lucian Nastasă) 711
Arte poetice. Renașterea, selecție, prezentare și traducere : DOINA CONDREA DERER, SORINA BURCESCU, ALEXANDRA EMILIAN, AURORA NASTA, IONEL MARINESCU, ANDREI IONESCU, MIHAELA ANGHELESCU IRIMIA, HANS MÜLLER, ELENA POPESCU, RADU SĂNDULESCU, DAN ALEXE, ION PETRICĂ, AUREL COVACI, TIBERIU PLETER, MIHAI RORARU, SZABOLCS MOLNÁR, FRANCISCA BĂLTĂCEANU, CARMEN CENGHER, ȘTEFAN ROSTAS, DAN SLUȘANSCHI (Lucian Nastasă) 711
JACQUES DUBOIS, *Les ordres monastiques* (Ștefan S. Gorovei) . . . 712
RÉGINE PERNOUD, *Les hommes de la Croisade* (Ștefan S. Gorovei) . . 713
NICOARĂ BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Corinthe et sa région en 1461 d'après le registre TT 10* (Ștefan S. Gorovei) 713
GILLES VEINSTEIN, *L'occupation ottomane d'Očakov et le problème de la frontière lituano-tatare, 1538—1544* (Ștefan S. Gorovei) . . 713
GILLES VEINSTEIN, *Les „çiftlik" de colonisation dans les steppes du nord de la Mer Noire au XVI-e siècle* (Ștefan S. Gorovei) . . . 714
Trnavská univerzita. XIV. vlastivedny seminár 23. mája 1985 ku 350. vyročiu založenia. Referáty (Universitatea de la Trnava. Al XIV-lea simpozion din 23 mai 1985 cu ocazia a 350 ani de la înființare. Referate) (Eva Mârza, Iacob Mârza) 715
JOHN KING FAIRBANK, *The Great Chinese Revolution. 1800—1985* (Lucian Nastasă) 716
FERENC PÖLÖSKEI, *Tisza István* (Stelian Mîndruț) 717
IGNAC ROMSICS, *Ellenforradalom és konszolidáció (Contrarevoluție și consolidare)* (Stelian Mîndruț) 719
GYULA SZEKFŰ, *Forradalom után* (După revoluție) (Stelian Mîndruț) . 721
CORNELIU BOGDAN, EUGEN PREDA, *Sferele de influență* (Gabriel Bădărău) 723

REVISTA REVISTELOR

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Moldaviae Meridionalis", Anuarul Muzeului Județean Vaslui, V—VI, 1983—1984 (Ștefan S. Gorovei) 725
„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XVII, 1985—1986 (Iacob Mârza) 726
„Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXVII—LXXIX (1983—1985), nr. 131—133, București, 1986 (Ștefan S. Gorovei) . . . 727
„Cahiers roumains d'études littéraires", 1986, 1—4 (Ștefan Lemny) . . 727
„Cercetări istorice" (serie nouă), XIV—XV (1983—1984), Iași, 1986 (Ștefan S. Gorovei) 728
„Manuscriptum", 1986, 1—4 (62—65) (Lucian Nastasă) 729
„Revista de istorie și teorie literară", XXXIII, 3—4/1985 ; XXXIV, 1—3/1986 (Lucian Nastasă) 730
„Romanoslavica", XXII, 1984 ; XXIII, 1985 ; XXIV, 1986 (Leon Șimanschi) 731
„Studii și articole de istorie", LI—LII, 1985 (Lucian Nastasă) 733

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE STRĂINE

„The American Historical Review", 91, 1986, 1—5 (Lucian Nastasă) . . 735
„Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", 1985, 1—6 ; 1986, 1—6 (Alexandru-Florin Platon) 736
„Cahiers de civilisation médiévale. X-e—XII-e siècles", XXVII, 1984 ; XXVIII, 1985 ; XXIX, 1986 (Ştefan S. Gorovei) 736
„International Journal of Middle East Studies", 17, nr. 4/1985 (Gabriel Bădărău) 738
„Revue des études byzantines", 42, 1984 ; 43, 1985 ; 44, 1986 (Ion Toderaşcu) 738

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Itinerare didactice şi ştiinţifice americane (1984—1986) (Gh. I. Florescu) . 741
Cursurile de vară de la Poitiers (Ştefan S. Gorovei) 752
Profesorul Vasile Neamţu la 65 de ani (Ştefan S. Gorovei) 755
Adrian C. Florescu (Dan Gh. Teodor) 757

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXIV, 1987

* *

SOMMAIRE

DAN GH. TEODOR, Quelques aspects concernant les relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IX-e—X-e siècles n.è. 1
ADRIAN ANDREI RUSU, Giovanni di Hunedoara e Cristoforo Garatone . 17
M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU (Istanbul), Transformation of the Ottoman Intelligentsia and the Idea of Science 29
GHEORGHE I. FLORESCU, DONALD E. BAIN (Rochester, N.Y., S.U.A.), N. Iorga : President of the First Parliament of All Romanians . 35

OPERA POSTHUMA

G I. BRĂTIANU, Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle (présenté par *Andrei Pippidi*) 45
P P. PANAITESCU, *Io* dans le titre des princes roumains (présenté par *Ştefan S. Gorovei*) 63

TOPONYMIE ET HISTOIRE

C CIHODARU, La continuité de la population autochtone de Banat reflétée dans la toponymie 73
ŞTELIAN DUMISTRĂCEL, *Centum Putea* : la signification du nom d'une station de la route militaire romaine Lederata-Tibiscum . . . 89
IOAN LOBIUC, Un problème controversé : les toponymes daco-roumains au radical *rus-* 109

*

SILVIU SANIE, De l'histoire de la religion des géto-daces (III) 127
D. CIUREA, Aspects concernant la situation sociale de la Moldavie aux XVII-e—XVIII-e siècles 141
GHEORGHE CLIVETI, La Roumanie et la guerre franco-allemande (1870—1871) 157
CONSTANTIN I. STAN, Actions des Roumains vivant à l'étranger à l'appui de la grande épopée nationale de Mărăşti, Mărăşeşti et Oituz (1917) 181
VASILE VESA, VALERIU FLORIN DOBRINESCU, L'Angleterre et la Grande Union des Roumains 191
I. CIUPERCĂ, Locarno oriental. La signification d'un échec (1925—1937) (I) 207
Ş. ŞANDRU, La relation industrie-agriculture dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres 227
I. SAIZU, La modernisation des critères de production et d'utilisation de l'énergie électrique en Roumanie (durant l'entre-deux-guerres) 245

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STOICA LASCU, Sur le rôle d'Armand Călinescu dans la vie sociale et politique de la Roumanie (1921—1937) (I) 261
ANDRZEJ PANKOWICZ (Cracovie), Les relations roumano-allemandes à la lumière des rapports des diplomates américains 1937—1941 . . . 283
NICOLAE DASCĂLU, La politique nazie dans le Sud-Est de l'Europe à la veille et pendant la seconde guerre mondiale dans les relations de l'interprète personnel de Hitler (II) 293

*

MARIA TEODOR, Les opinions de l'historien P. P. Panaitescu concernant l'influence de la Réforme dans la culture roumaine 307
ŞTEFAN LEMNY, Société et histoire. La place de l'histoire dans la spiritualité du XVIII-e siècle roumain 315
ŞTEFAN S. GOROVEI, Une collaboration culturelle au XVIII-e siècle et ses implications 333

*

VIRGIL CIOCÂLTAN, „Vers les contrées des Tatares" du titre princier de Mircea l'Ancien 349
IOAN DRĂGAN, Un roumain de Transylvanie en ambassade chez Etienne le Grand en 1475 357
OCTAVIAN ILIESCU, *Pinegi* : nom de monnaie dans les sources historiques slavo-roumaines (XVI-e—XVII-e siècles) 363
I. CIUTĂ, Considérations sur la technique apicole dans la Moldavie médiévale 369
CORNELIU ISTRATI, Statistiques administratives et fiscales concernant la population de la Moldavie entre 1808 et 1812 375
ECATERINA NEGRUŢI, De l'histoire du jardinage en Roumanie à l'époque moderne 391
STELA MĂRIEŞ, Projets concernant les relations économiques entre la Prusse et les Principautés Roumaines au milieu du XIX-e siècle 403
CONSTANTIN C. ANGELESCU, I. L. Caragiale et les droits d'auteur . . 413

DOCUMENTS

ŞTEFAN S. GOROVEI, LUCIAN NASTASĂ, PETRE ŢURLEA, „La nouvelle école" d'histoire. Témoignages documentaires (III) 417
CONSTANTIN BOTORAN, I. G. Duca à la Conférence de Lausanne (Pages du „Journal") (II) 455

*

PAUL MIHAIL, Contributions documentaires à l'histoire de la ville de Jassy (II) 469

DISCUSSIONS

MIRCEA CIUBOTARU, Entre histoire et fiction 535
GH. PLATON, Social et national dans l'histoire de la Roumanie moderne. Prémisses pour une discussion 555

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

VIOREL PANAITE, Considérations sur la loi de la paix dans l'Islam médiéval (I) 567
VENIAMIN CIOBANU, „Le model polonais" reflété dans la littérature historique médiévale roumaine (XV-e—XVII-e siècles). Considérations générales 587

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISCELLANEA

ȘTEFAN ANDREESCU, Diverses informations, interprétations différentes . 595
EUGEN GLÜCK, Un journal suédois et ses informations concernant la Guerre pour l'Indépendance de la Roumanie 603
CORNELIA MĂȚĂ, Mircea Eliade — repères biobibliographiques . . . 605

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

PAUL PĂLTĂNEA, Nouveaux documents 611
D. AGACHE, Un faux document d'Etienne le Grand 613

II. *VARIA*

PETRE ȚURLEA, En marge d'un volume de correspondance 619

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DES ROUMAINS

JULIUSZ DEMEL, *Historia Rumunii* (Veniamin Ciobanu) 625
GHEORGHE TUDOR, *L'armée géto-dace* (Nelu Zugravu) 632
ȘTEFAN PASCU, *Le voïévodat de Transylvanie*, III (Ion Toderașcu) . . 635
P. Ș. NĂSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*; idem, *Dix contributions roumano-athonites (XIV-e—XVI-e siècles)* (Ștefan S. Gorovei) 637
RĂZVAN THEODORESCU, *Implications balkaniques aux débuts de la Métropole de Moldavie. Une hypothèse* (Ștefan S. Gorovei) . . 640
PAMFIL MATEI, *ASTRA, „L'association transylvaine pour la littérature roumaine et la culture du peuple roumain" et son rôle dans la culture nationale (1861—1950)* (Gabriel Bădărău) 643
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *La lutte contre la dénationalisation des Roumains de Transylvanie durant le dualisme autrichien-hongrois à l'époque de Miron Romanul, 1874—1898, selon des actes, des documents et des correspondances inédites* (Al. Zub) 645
LIVIU MAIOR, *Le mouvement national roumain de Transylvanie. 1900—1914* (L. Boicu) 646
DRAGOȘ LUCHIAN, *Un village de la vallée de Suceava — Frătăuții Vechi* (Adrian Macovei) 648

HISTOIRE UNIVERSELLE

KARL JASPERS, *Textes philosophiques*, séléction et traduction : GEORGE PURDEA et BRUNO WÜRTZ, préface : DUMITRU GHIȘE et GEORGE PURDEA (Al. Zub) 651
ANTONIO NINO RODRIGUEZ, *La historia de la historiografia, una disciplina en construccion* (Lucian Nastasă) 652
WLADYLAW CZAPLIŃSKI, *Zarys dziejów Polski do roku 1864* (Veniamin Ciobanu) 654
FERNAND BRAUDEL, *L'identité de la France*, I. *Espace et histoire*; II—III. *Les hommes et les choses* (Ștefan Lemny) 662
L'énéolitique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe. Actes du colloque international tenu à Mogilany en avril 1984 (Sous la direction de JANUSZ K. KOZLOWSKI et JAN MACHNIK) (Florentin-Liviu Cristea) 664

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JEAN DELUMEAU, *La peur en Occident*, I—II, Version roumaine, postface et notes : MODEST MORARIU (Alexandru-Florin Platon) . . 666
PARASKEVAS KONORTAS, *Les rapports juridiques entre le patriarcat orthodoxe de Constantinople et l'Empire ottoman (1453—1600) : problèmes d'approches* (Ștefan S. Gorovei) 668
LYN H. CURTRIGHT, *Muddle, Indecision and Setback. British Policy and the Balkan States, August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign* (Lucian Nastasă) 672

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DES ROUMAINS

S. MEHEDINȚI, *Civilisation et culture*, éd. GHEORGHIȚĂ GEANĂ (Lucian Nastasă) 675
Préoccupations d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine. Bibliographie sélective, coord. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (Lucian Nastasă) 675
ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA, *Documenta Romaniae Historica*, XII (1361—1365), sous la réd. de ȘTEFAN PASCU, réalisé par AUREL RĂDUȚIU, VIORICA PERVAIN, SABIN BELU, IOAN DANI, MARIONELA WOLF (Ștefan S. Gorovei) . . 676
La collection de documents de la Filiale des Archives de l'État — dép. de Bacău. 1400—1864. Catalogue, réalisé par DUMITRU ZAHARIA (Adrian Macovei) 676
ARTHUR BALIGOT DE BEYNE, *Correspondance avec Al. I. Cuza et C. Negri*, éd. EMIL BOLDAN (L. Boicu) 677
Documents concernant la grande révolte des paysans de 1907, IV. *Le déploiement de la révolte*, B. *Valachie-Olténie* (Cristiana Oghină) 678
La correspondance de Cezar Petrescu, I, éd. ȘTEFAN IONESCU (Lucian Nastasă) 679

*

N. IORGA, *Histoire du peuple roumain*, éd. GEORGETA PENELEA (Lucian Nastasă) 679

*

Mircea Eliade et les horizons de la culture. Actes du Colloque international d'Aix-en-Provence, 3—5 mai 1984 (Cornelia Mâță) 681
MIRCEA ELIADE, *Briser le toit de la maison. La créativité et ses symboles* (Cornelia Mâță) 682
VICTOR NEUMANN, *Convergences spirituelles* (Ștefan Lemny) . . . 683

*

Culture et civilisation au Bas Danube — Contributions (Anca Radu Popescu) 684
Nouvelles Études d'Histoire, VII (Alexandru-Florin Platon) 686
KLAUS HEITMANN (Hrg.), *Rumänisch-deutsche Interferenzen* (Al. Zub) . 686
Interférences culturelles roumano-allemandes, éd. ANDREI CORBEA et OCTAVIAN NICOLAE (Lucian Nastasă) 688

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

EPIFANIE NOROCEL, *Pages de l'histoire ancienne du christianisme chez les Roumains. Témoignages de la continuité du peuple roumain* (Nelu Zugravu) 689
Aspects de la civilisation roumaine aux XIII-e—XVIII-e siècles. Recueil d'études, coord. EMIL IOAN EMANDI (Ştefan S. Gorovei) . . . 690
ANNE E. PENNINGTON, *La musique en Moldavie au Moyen Âge. XVI-e siècle*. Avec un essai de D. CONOMOS. Éd. TITUS MOISESCU, trad. CONSTANTIN STIHI BOOS (Ştefan S. Gorovei) . . . 691
ALBERT ARZ VON STRAUSSENBURG, *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde* (Ştefan S. Gorovei) 692
Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Herausgegeben von PAUL PHILIPPI (Ştefan S. Gorovei) 692
Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa. Herausgegeben von GEORG und RENATE WEBER (Ştefan S. Gorovei) 693

*

NICOARĂ BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Notes sur le „bir", quelques hautes dignités des Principautés Roumaines et les esclaves tatares* (Ştefan S. Gorovei) 693
DENNIS DELETANT, *Moldavia between Hungary and Poland, 1347—1412* (Ştefan S. Gorovei) 694
ÉMILE TURDEANU, *Les luttes des Roumains pour l'indépendance. La défense du Danube, du XIV-e au XVI-e siècles* (Ştefan S. Gorovei) . 695
RADU-ŞTEFAN CIOBANU, *Neagoe Basarab (1512—1521)* (Ştefan S. Gorovei) 695
N. A. URSU, *Une traduction inconnue de Nicolae Milescu* (Ştefan S. Gorovei) 696
GRIGORE POPESCU, GION D. IONESCU, *Contributions à l'histoire de l'Église Orthodoxe Roumaine. Nouvelles données concernant le métropolite Théodose II de Moldavie* (Ştefan S. Gorovei) 697
DAN A. LĂZĂRESCU, *L'image de la Roumanie dans les récits de voyage*, I (1716—1789) ; II (1789—1821) (Cristiana Oghină) 698
TUDOR MATEESCU, *Les propriétaires de troupeaux de moutons et le pâturage entre le Danube et la mer Noire* (Nicolae Edroiu) 699
SCARLAT PORCESCU, *Une fondation roumaine au Mont Athos. L'ermitage de Prodrom. 120 ans depuis sa consécration* (Ştefan S. Gorovei) 700
MIRCEA MĂCIU, *Petre Andrei. Son activité, ses conceptions, son oeuvre* (Lucian Nastasă) 700

*

I. FISCHER, *Le latin danubien. Introduction à l'histoire de la langue roumaine* (Nelu Zugravu) 701
GHEORGHE BOGACI, *Autres pages d'historiographie littéraire* (Ştefan S. Gorovei) 703
VALERIU RÂPEANU, *Écrivains de l'entre-deux-guerres* (Ştefan Lemny) . 704
MIRCEA ANGHELESCU, *La lecture de l'oeuvre* (Al. Zub) 704

*

D. CARACOSTEA, *Oeuvres choisies*, I. *Critique et histoire littéraire*, éd. MIRCEA ANGHELESCU (Lucian Nastasă) 705
N. IORGA, *Théâtre et société*, éd. GABRIELA MOLDOVEANU, étude introductive : VALERIU RÂPEANU (Lucian Nastasă) 705
MIHAIL MANOILESCU, *Les forces nationales productives et le commerce extérieur. La théorie du protectionisme et de l'échange international* (I. Saizu) 706

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE OPREA, *Vieilles maisons de Bucarest* (Ştefan Lemny) 707
GHEORGHE CRUTZESCU, *Podul Mogoşoaiei. L'histoire d'une rue*, préface : EUGEN BARBU, notes : VIRGILIU TEODORESCU (Lucian Nastasă) 707

HISTOIRE UNIVERSELLE

Une leçon d'histoire de Fernand Braudel (Lucian Nastasă) 709
FRANÇOIS CHAMOUX, *La civilisation grecque à l'époque archaïque et classique*, version roumaine : MIHAI GRAMATOPOL ; idem, *La civilisation hellénistique*, version roumaine : ELENA LAZĂR (Nelu Zugravu) 710
La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal '400 al '600. Fonti e problemi. Atti del convegno internazionale, Milano 1—4 dicembre 1983 (Lucian Nastasă) 711
Arts poétiques. La Renaissance, séléction, présentation, traduction : DOINA CONDREA DERER, SORINA BURCESCU, ALEXANDRA EMILIAN, AURORA NASTA, IONEL MARINESCU, ANDREI IONESCU, MIHAELA ANGHELESCU IRIMIA, HANS MÜLLER, ELENA POPESCU, RADU SĂNDULESCU, DAN ALEXE, ION PETRICĂ, AUREL COVACI, TIBERIU PLEŢER, MIHAI MORARU, SZABOLCS MOLNÁR, FRANCISCA BĂLTĂCEANU, CARMEN CENGHER, ŞTEFAN ROSTAŞ, DAN SLUŞANSCHI (Lucian Nastasă) 711
JACQUES DUBOIS, *Les ordres monastiques* (Ştefan S. Gorovei) . . . 712
RÉGINE PERNOUD, *Les hommes de la Croisade* (Ştefan S. Gorovei) . . 713
NICOARĂ BELDICEANU, IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *Corinthe et sa région en 1461 d'après le registre TT 10* (Ştefan S. Gorovei) . 713
GILLES VEINSTEIN, *L'occupation ottomane d'Očakov et le problème de la frontière lituano-tatare 1538—1544* (Ştefan S. Gorovei) . . . 713
GILLES VEINSTEIN, *Les „çiftlik" de colonisation dans les steppes du nord de la mer Noire au XVI-e siècle* (Ştefan S. Gorovei) . . . 714
Trnavská univerzita. XIV. vlastivedný seminár 23. mája 1985 ku 350. výročiu založenia. Referáty (Eva Mârza, Iacob Mârza) 715
JOHN KING FAIRBANK, *The Great Chinese Revolution. 1800—1985* (Lucian Nastasă) 716
FERENC PÖLÖSKEI, *Tisza István* (Stelian Mîndruţ) 717
IGNAC ROMSICS, *Ellenforradalom és konszolidáció* (Stelian Mîndruţ) . . 719
GYULA SZEKFŰ, *Forradalom után* (Stelian Mîndruţ) 721
CORNELIU BOGDAN, EUGEN PREDA, *Les sphères d'influence* (Gabriel Bădărău) 723

REVUE DES REVUES

PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Acta Moldaviae Meridionalis", Annuaire du Musée du département de Vaslui, V—VI, 1983—1984 (Ştefan S. Gorovei) 725
„Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie Cluj-Napoca", XVII, 1985—1986 (Iacob Mârza) 726
„Bulletin de la Société Numismatique Roumaine", LXXVII—LXXIX (1983—1985), nos. 131—133, Bucarest, 1986 (Ştefan S. Gorovei) . . . 727
„Cahiers roumains d'études littéraires", 1986, 1—4 (Ştefan Lemny) . . . 727
„Cercetări istorice" (Recherches historiques, nouvelle série), XIV—XV (1983—1984), Jassy, 1986 (Ştefan S. Gorovei) 728
„Manuscriptum", 1986, 1—4 (nos. 62—65) (Lucian Nastasă) 729
„Revue d'histoire et théorie littéraire", XXXIII, 3—4/1985 ; XXXIV, 1—3/1986 (Lucian Nastasă) 730

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Romanoslavica", XXII, 1984 ; XXIII, 1985 ; XXIV, 1986 (Leon Şimanschi) 731
„Studii şi articole de istorie" (Études et articles d'histoire) LI—LII, 1985 (Lucian Nastasă) 733

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„The American Historical Review", 91, 1986, 1—5 (Lucian Nastasă) . . . 735
„Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", 1985, 1—6 ; 1986, 1—6 (Alexandru-Florin Platon) 736
„Cahiers de civilisation médiévale. X-e—XII-e siècles", XXVII, 1984 ; XXVIII, 1985 ; XXIX, 1986 (Ştefan S. Gorovei) 736
„International Journal of Middle East Studies", 17, no. 4/1985 (Gabriel Bădărău 738
„Revue des études byzantines", 42, 1984 ; 43, 1985 ; 44, 1986 (Ion Toderaşcu) 738

LA VIE SCIENTIFIQUE

Itinéraires didactiques et scientifiques américains (Gh. I. Florescu) . . 741
La session d'été de Poitiers (Ştefan S. Gorovei) 752
Le professeur Vasile Neamţu à l'âge de 65 ans (Ştefan S. Gorovei) . . . 755
Adrian C. Florescu (Dan Gh. Teodor) 757

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

QUELQUES ASPECTS CONCERNANT LES RELATIONS ENTRE ROUMAINS, BYZANTINS ET BULGARES AUX IXe — Xe SIÈCLES n. è.

PAR

DAN GH. TEODOR

La situation politique des régions du Bas Danube pendant les deux derniers siècles du premier millénaire de n.è. a constitué, depuis longtemps, une préoccupation majeure et constante de nombreux historiens roumains et étrangers.

L'importance que les IX-e—X-e siècles n.è. présente pour les régions du Bas-Danube et, au-delà de celles-ci, pour l'espace carpato-danubien-pontique tout entier est mise en évidence tout d'abord par les nombreux événements politiques qui s'y sont déroulés comme conséquence des dernières grandes pénétrations de populations migratrices, ainsi que par les multiples transformations socio-économiques et culturelles que la société autochtone enregistre alors, avec des conséquences essentielles pour l'évolution ultérieure des communautés humaines de cette partie de l'Europe de sud-est.

Mais la complexité et la multitude de ces événements ne nous permettent pas, dans le cadre restreint de la présente étude, d'aborder d'une manière exhaustive et dans leur succession naturelle tous les grands problèmes posés par les IX-e—X-e siècles n.è. mais uniquement de discuter, à partir de découvertes archéologiques anciennes ou récentes, quelques aspects d'une importance particulière et d'une évidente actualité, comme les relations entre la population roumaine, l'État byzantin et bulgare, parmi lesquelles nous nous bornerons d'insister surtout sur des questions longuement débattues, à savoir la domination bulgare au nord du Bas Danube.

Il faut préciser dès le début que ce problème, à quelques exceptions près, auquel nous nous rapporterons en ce qui suit, n'a été jusqu'à présent étudié qu'exclusivement à partir des informations des sources écrites de l'époque, d'ailleurs assez peu nombreuses et extrêmement équivoques, fait qui a généré, comme on aurait pu le prévoir, des conclusions pour la plupart erronnées, exagérées et, même visiblement tendancieuses.

Mais le manque ou l'ambiguïté des sources écrites ont pu être substentiellement compensés surtout les dernières décennies, par d'intenses recherches archéologiques qui, par les données mises à la disposition des spécialistes, ont offert de nouvelles et larges possibilités de connaissance, incomparablement mieux que par le passé, des réalités historiques des IX-e—X-e siècles n.è. de cette partie de l'Europe. Ainsi, par la corroboration attentive des données provenant des re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cherches archéologiques, le problème de la domination bulgare au nord du Danube peut être plus précisément circonscrit à la situation politique de cette région, avec la certitude d'une meilleure et plus correcte compréhension des conditions dans lesquelles cette domination a pu être vraiment réelle [1].

Se rapportant à l'époque du règne du Khan bulgare Krum (803—814), comme il est en partie connu, certaines chroniques byzantines du IX-e siècle ou de plus tard, comme Scriptor Incertus — La vie de l'empereur Leon V [2], George Monahul [3], Simion Magister et Logophet [4], ainsi que Leo Grammaticus [5] parlent pour la première fois de l'existence d'une „Bulgarie d'au-delà du Danube" εἰς Βουλαγίαν ἔχιθεν τοῦ "Ιστρου ποταμοῦ [6]. La mention se rattache à l'épisode bien connu de la déportation des prisonniers d'Adrianopole pris par Krum, menés au nord du fleuve et à leur retour, un quart de siècle plus tard, dans leur patrie.

Nous rappelons brièvement cet épisode, tel qu'il se dégage de la corroboration de toutes les informations transmises par les sources écrites mentionnées.

A la suite des nombreux combats contre Byzance menés dans le cadre de quelques larges campagnes de conquêtes, qui avaient comme principal but les régions avoisinantes du sud et de l'ouest de l'empire, le Khan bulgare Krum initie, pendant le règne de l'empereur Leon V,

[1] Jusqu'au début du IX-e siècle le problème de la domination bulgare au nord du Danube ne peut pas être posé, puisqu'il n'existe aucun argument d'ordre historique et archéologique sur lequel celui-ci puisse s'appuyer. Le témoignage indirect de la *Cosmographia* du Géographe de Ravenne, invoquée par D. Onciul et A. D. Xenopol, ne peut être acceptée, en raison des nombreuses confusions géographiques et historiques qu'elle contient. Pour ce soi-disant témoignage, voir D. Onciul, dans *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, Bucarest, 1968, p. 206—208, ainsi que A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I, ed. IV, Bucarest, 1985, p. 313—315 et la discussion critique chez A. Decei, dans *Relații româno-orientale*, I, Bucarest, 1978, p. 45—47. Une partie du cours inférieur du Danube, approximativement entre l'embouchure de l'Olt et la ville de Călărași, a constitué certainement la limite nordique du territoire occupé par les Bulgares d'Asparuch après 680. Entre la fin du VII-e siècle et la fin du VIII-e, quelques régions du nord du Bas-Danube se sont trouvées sous une certaine domination politique du second Kaganat avare (cf. I. Nestor, dans *Istoria poporului rornân*, Bucarest, 1970, p. 106—108). L'extension territoriale du premier État bulgare commence effectivement sous le règne de Krum, la direction principale de ses actions militaires étant dirigée surtout vers les territoires byzantins voisins, au sud et à l'ouest de la Bulgarie. Dans les limites des extensions territoriales du premier État bulgare ne sont jamais entrées la moitié nord de la Dobroudja et une partie du littoral d'ouest de la Mer Noire, avec les villes Histria, Tomis et Callatis, qui se sont trouvées continuellement sous le contrôle des Byzantins (cf. A. Rădulescu, dans *Muzeul National*, VII, 1982, p. 77—80).

[2] Scriptor Incertus, *Historia de Leone Bardae Armenii filio*, dans Leonis Grammatici, *Chronographia*, Bonn, 1842, p. 344—346.

[3] Georgius Monachus, *Vitae imperatorum recentiorum, dans* Theophanes Comeniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, Bonn, 1838, p. 764—765, 817—819.

[4] Symeonis Magistri, *Annales*, dans Theophanes Continuatus, Bonn, 1838, p. 615—617.

[5] Leo Gramaticus, *Chronographia*, Bonn, 1842, p. 207—208, 231—233.

[6] On rencontre aussi πέραυ τοῦ Δουναβίου chez Georgius Monachus et même κατῳκιόεν μέχρι τοῦ Δουναβίον chez Leo Grammaticus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plus précisément en 813, une nouvelle et puissante expédition militaire, à l'occasion de laquelle le frère du Khan assédie et conquiert par la famine l'importante ville d'Adrianople. Ici le Khan Krum capture environ 10.000—12.000, selon d'autres sources même 40.000 hommes[7], femmes et enfants, avec leur bien, en les transportant en „Bulgarie d'au-delà du Danube". Après un séjour de 25 ans au nord du fleuve, les prisonniers réussissent à entrer en contact avec l'empereur byzantin Theophile en le déterminant de leur envoyer des navires sur le Danube pour qu'ils reviennent en leur patrie. En assurant de cette manière leur rapatriement, les exilés, bien organisés du point de vue administratif et militaire, se révoltent en 837 et se mettent en marche vers le lieu de rencontre avec les navires byzantins envoyés par l'empereur mentionné. Comme réaction, les Bulgares organisent un corps d'armée, dirigé par un chef appelé Mikhaïl[8], qui passe le Danube à la renconte des fuyards, pour empêcher leur retour. Mais les révoltés, nonbreux et bien armés, engagent une série de combats avec les Bulgares, qu'ils réussissent à vaincre. Ne pouvant se retirer au sud du Danube pour recevoir des renforts militaires, les Bulgares font appel à quelques détachements militaires hongrois, situés probablement à cette époque en Bugeac[9]. Mais durant les combats qui se sont prolongés approximativement cinq jours, les détachements hongrois, en allance avec les Bulgares sont à leur tour vaincus par les révoltés, de sorte que ces derniers réussissent finalement à s'embarquer sur les navires et à revenir en leur pays.

En dehors des sources écrites, qui racontent l'épisode mentionné, il y a encore d'autres informations fournies par des sources écrites germaniques et byzantines ou anciennes russes, ainsi que des inscriptions bulgares datant des IX-e—X-e siècles ou de plus tard, qui, bien qu'elles ne mentionnent pas directement l'existence d'une „Bulgarie d'au-delà du Danube", parlent pourtant de quelques événements que certains historiens ont placé au nord du fleuve et ont mis en rapport avec une éventuelle domination bulgare dans ces régions.

Ainsi, la chronique d'Eghinhardt rappelle que, en 818, les tribues des Timociens et des Abodrites, se trouvant auparavant en dépendance politique vis-à-vis des Bulgares, rompent l'alliance avec ceux-ci (dont ils étaient les voisins) et demandent la protection du royaume franc, ce qui détermine une série de combats déroulés surtout dans les ré-

---

[7] H. Grégoire, dans *Byzantion*, IX, 1934, p. 764.

[8] *Ibidem*, p. 761.

[9] Le Bugeac, zone de steppe située au sud de la Bessarabie entre le Prut et le Dnistr, faisait partie, selon certains spécialistes, de l'*Onglos* ou de l'*Atelkuzu*. En ce qui concerne cette supposée localisation il y a une riche littérature dont nous citons sélectivement ; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 205 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, II. *Oamenii pământului (pînă la anul 1000)*, Bucarest, 1936, p. 301 ; Gh. I. Brătianu, dans *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucarest, 1943, p. 130 ; N. Bănescu, *L'ancien état bulgare et les pays roumains*, Bucarest, 1947, p. 30 ; Al. Grecu (P.P. Panaitescu), dans *SCIM*, I, 1950, 1, p. 228 ; A. Decei, *op. cit.*, p. 49—50 ; I. Barnea, dans *Din istoria Dobrogei*, III, Bucarest, 1971, p. 13, 28—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gions comprises entre le Danube et la Tisa [10]. Probablement en rapport avec un de ces combats, une stèle funéraire, avec une inscription en grec, découverte en Bulgarie et élevée pendant le règne du Khan Omurtag (814—831) fait mention d'un chef militaire bulgare Onegavon noyé dans la rivière de Tisa [11].

Vers la fin du IX-e siècle, la situation politique des régions danubiennes de sud-est du royaume franc impose une alliance temporaire entre les Francs et les Bulgares, contre le cnezat moravien, mentionné par certains textes de l'époque comme étant voisin de la Bulgarie. Quant à cette information, une chronique allemande du IX-e siècle „Conversio Bagoariorum et Carantanorum", rappelle que l'un des princes slaves moraviens, Pribina et son fils, se sont enfui de la Moravie chez les Bulgares voisins, qu'ils ont déterminé à faire la guerre contre leur pays [12].

Les Annales de Fulda mentionnent elles aussi qu'en 863 le roi franc Ludovic (843—876) avait fait la guerre contre le prince moravien Rostislav, ayant comme allié les armées du Khan bulgare Boris (853—888) qui attaquaient l'est de la Moravie [13].

En 892, les mêmes Annales de Fulda relatent que le roi allemand Arnulf (878—899) étant en guerre avec le prince moravien Svatopulk (870—894), a envoyé au Khan bulgare Vladimir (888—893) une ambassade pour renouveler la paix, en lui demandant à cette occasion de ne pas permettre la vente du sel en Moravie [14].

En ce qui concerne une éventuelle présence temporaire bulgare au nord du Danube, probablement à l'embouchure de la Tisa, des allusions semble faire également le Géographe Bavarois, mais ses informations sont extrêmement confuses [15].

Le traité de géographie d'Alfred le Grand, écrit à la fin du IX-e siècle, précise qu'a l'est de Carintia, au-delà de la Plaine pannonique, se situe le pays bulgare [16].

Vers le milieu du X-e siècle, Constantin VII le Porfirogenète mentionne lui aussi, d'une manière vague, le voisinage des Hongrois qui se

[10] *Einhardi Annales*, dans *MGH, SS*, I, ed. G. H. Pertz, 1826, p. 205—206, 210—213, ainsi que les commentaires de H. Grégoire, dans *Byzantion*, XI, 1936, p. 423 ; A. Decei, *op. cit.*, p. 51—52 et les notes 3—4 ; M. Rusu, dans *AMN*, XXI, 1984, p. 181, la note 1.

[11] W. Tomaschek, dans *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*, XVII (1894), Viena, 1985, p. 199—200 ; V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, p. 285—287.

[12] *Conversio Bogoariorum et Carantanorum*, dans *MGH, SS*, XI, ed. G. H. Pertz, 1854, p. 15.

[13] *Annales Fuldenses*, dans *MGH, SS*, I, 1826, sous l'an 863.

[14] *Ibidem*, p. 408.

[15] Les informations de l'ouvrage de ce géographe, *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, rédigé, comme on l'a supposé, entre 866—890, on été publiées et commentées par P. J. Safarick, dans *Slavische Alterthümer*, II, Leipzig, 1843, p. 673—676.

[16] J. Bosworth, *A description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan written in anglo-saxon by king Alfred the Great*, London, 1855, selon A. Decei, *op. cit.*, p. 57—59, qui donne également la traduction du paragraphe qui nous intéresse, du IIe chapitre de ce traité.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trouvaient alors en Pannonie, et des Bulgares [17] et de même la fuite des Moraviens chez ces voisins, quand les Hongrois ont pénétré dans leur pays, événement relaté ultérieurement également dans l'ouvrage nommé „La vie de saint Naum" [18].

Enfin, le chronographe russe, rédigé au XV-e siècle, mais comprenant des traductions de textes byzantins et bulgares plus anciens, des IX-e—X-e siècles, pour la plupart perdus, rappelle, de même, que les Scythes dénommés Bulgares habitent sur les deux rives du Danube [19].

En dehors de l'épisode relatif aux captifs d'Adrianopole, les autres sources historiques connues jusqu'à présent, comme on l'a montré, mentionnent d'une manière vague des actions militaires bulgares entreprises dans les régions de l'ouest de leur royaume, quelque part à la frontière avec le royaume franc ou la principauté morave, sans se rapporter directement et explicitement à une domination bulgare effective au nord du Danube. Pourtant, plusieurs historiens étrangers et roumains ont pris en considération ces informations, en se déclarant manifestement pour une domination bulgare au nord du Danube, qui s'est manifesté sur un territoire, varié comme étendue, d'un auteur à l'autre. Ainsi, la plupart de ces auteurs étaient d'avis que la „Bulgarie du nord du Danube" ne pouvait exister qu'au sud de la Bessarabie entre le Prut et le Dniestr, région que les Bulgares auraient occupée, semble-t-il, dès la fin du VII-e siècle, pendant leur pénétration et leur établissement dans l'empire. Assez nombreux sont également les historiens qui ont considéré que cette domination bulgare a compris non seulement les régions du Sud situées entre le Dniestr et le Prut, mais aussi celles entre le Prut et les Carpates, ainsi que la Dobroudja, la Munténie et l'Olténie prises ensemble.

Certains spécialistes ont étendu cette domination à une région encore plus vaste, qui comprenait aussi le sud de la Transylvanie et le Banat, tandis que d'autres, surtout les historiens bulgares, ont considéré que le premier état bulgare a exercé sa domination sur tout le territoire de la Dacie, jusqu'aux Carpates du Nord et la Tisa, et à l'est, même au-delà du Dniestr jusqu'au Dniepr, pour cette dernière frontière faisant appel à la bien connue stèle funéraire, qui rappelle la mort du chef militaire bulgare Okorses, noyé dans les eaux du Dniepr [20].

Parmi les historiens roumains qui par le passé ont soutenu l'une de ces variantes territoriales de la domination bulgare au nord du Danube, rappelons surtout A. D. Xenopol [21], D. Onciul [22], C. C. Giu-

[17] Constantin Porfirogenetul, dans *FHDR*, II, Bucarest, 1970, p. 667.

[18] Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *op. cit.*, p. 233, la note 4 et également les commentaires de A. Decei, *op. cit.*, p. 61—66.

[19] Al. Grecu, *op. cit.*, p. 231, les notes 4—5, qui mentionnent A. Popov, *Descrierea cronografelor din redacția rusă* (en langue russe), I, 1866, p. 90.

[20] Beševliev, *op. cit.*, p. 281—285.

[21] A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 56—58 ; idem, *op. cit.*, Bucarest, 1985, p. 313—320.

[22] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 142, 205—209, 279, 380, 385 ; II, p. 11, 155, 341,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rescu [23], C. Daicoviciu [24] et P. P. Panaitescu [25], et plus récemment K. Horedt [26], I. Barnea [27], E. Comşa [28], M. Rusu [29], M. Sîmpetru [30], V. Spinei [31] et autres.

Les spécialistes étrangers qui ont exprimé des opinions identiques ou presque semblables sont aussi nombreux, comme par exemple : J. P. Šafarik [32], C. Jireček [33], J. L. Pič [34], J. B. Bury [35], V. N. Zlatarski [36], B. Niederle [37], V. Chalupecky [38], St. Runciman [39], H. Grégoire [40] et E. Halphen [41], et ces dernières années surtout les historiens bulgares E. Mihailov [42], V. Tapkova-Zaimova [43], S. Stancev-Vaklinov [44], D. Anghelov [45] et d'autres.

Mais en s'appuyant sur les mêmes sources d'information N. Iorga [46], N. Bănescu [47], Gh. I. Brătianu [48] et I. Nestor [49] et d'autres parmi les historiens roumains ont refuté, comme quelques-uns des historiens étran-

---

[23] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, Bucarest, 1942, ed. IV, p. 279—280.

[24] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, ed. II, Bucarest, 1945, p. 213—215.

[25] Al. Grecu, *op. cit.*, p. 233—236.

[26] K. Horedt, dans *SCIV*, 5, 1954, 3—4, p. 491—499 ; idem, dans *Dacia* NS, X, 1966, p. 261—290.

[27] I. Barnea, *op. cit.*, p. 25—29.

[28] M. Comşa, dans *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Bucarest, 1960, p. 69—79 ; idem, dans *Dacia* NS, IV, 1960, p. 395—422.

[29] M. Rusu, dans *Apulum*, IX, 1971, p. 722 ; idem, dans *AMN*, XXI, 1984, p. 183, la note 1.

[30] M. Sîmpetru, dans *Dacia*, NS, XVIII, 1974, p. 249—250.

[31] V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985, p. 49.

[32] P. I. Šafarick, *op. cit.*, p. 173—174, 201—202.

[33] C. Jireček, *Geschichte der Bulgarien*, Praga, 1876, p. 143—144.

[34] L. Pič, *Über Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 70—77.

[35] J. B. Bury, *History of the Eastern Roman empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802—867)*, London, 1912, p. 337.

[36] V. N. Zlatarski, *Istorija na balgarskata daržava prez srednite vekove*, I, Sofia, 1918, p. 247—248, 339—340, 449.

[37] L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris, 1923, p. 101, 111-112.

[38] V. Chalupecky, dans *Sborník Filosofiské Fakultety*, III, Bratislava, 1924 — 1925, p. 27—35, 149.

[39] St. Runciman, *A history of the first Bulgarian empire*, London, 1930, p. 27, 51.

[40] H. Grégoire, dans *Byzantion*, IX, 1934, p. 758—765.

[41] E. Halphen, *Les barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, ed. IV, Paris, 1940, p. 325.

[42] E. Mihailov, dans *Annuaire de l'Université de Sofia. Fac. de Phil. et d'Hist.*, I—III, LXV, 1971, p. 197.

[43] V. Tapkova-Zaimova, dans *Studia Balcanica*, 2, 1970, p. 67—68.

[44] S. Stancev-Vaklinov, *Gestaltung der altbulgarischen Kulturen*, Sofia, 1977, p. 62—69.

[45] D. Anghelov, *Bulgaria*, dans *Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas (Arbeitsmateriel)*, Berlin, 1980, p. 57—60, fig. 24.

[46] N. Iorga, *op. cit.*, p. 311—322 ; idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, II, Bucarest, 1937, p. 389.

[47] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 25—66.

[48] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 127—132.

[49] I. Nestor, dans *RRH*, III, 1964, 3, p. 415—420.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gers [50], cette prétendue domination bulgare au nord du Danube, même si, parmi les historiens mentionnés, certains se sont bornés finalement à la limiter dans la région de „Onglos".

Sans discuter pour l'instant les informations directes concernant l'existence d'une „Bulgarie d'au-delà du Danube", il faut tout d'abord montrer que le prétendu voisinage des Bulgares et des Francs et des Moraviens, d'où il ressortirait, apparemment, qu'ils auraient dominé au nord du fleuve, n'est pas suffisamment clair dans les textes mentionnés.

Il est hors de doute que, si les tribus des Timociens, situées à l'ouest de la Bulgarie, sur la vallée de la rivière du même nom et surtout les Abodrites, localisés par la plupart des historiens dans le Banat, étaient les alliés des Bulgares et non pas soumis à ceux-ci en 818, quand ces populations demandent la protection du royaume franc, alors l'état bulgare était *voisin* de ces deux tribus et non pas des Francs ou de la principauté moravienne.

La noyade du Tarkan Onegavon dans la Tisa pendant le règne d'Omurtag ne peut constituer non plus une preuve que la frontière entre les Bulgares et les Francs était représentée par cette rivière au nord du Danube, mais plutôt que l'événement a eu lieu, comme on l'a supposé [51], à l'occasion de l'une des expéditions bulgares entreprises dans la zone en question, comme cela s'est passé sans doute dans le cas du Kopan Okorses dans la zone du Dniepr.

Le voisinage supposé des Francs et des Bulgares quelque part au nord du Danube, comme l'ont admis beaucoup d'historiens s'appuyant sur des sources écrites germaniques ou byzantines mentionnées plus haut, est on ne peut plus imprécis, la Bulgarie, située évidemment au sud-est de la Plaine Pannonique et du Danube Moyen, étant vaguement située, sans éléments géographiques concrets.

Le problème longuement débattu du sel vendu par les Bulgares aux Moraviens n'est pas très clair non plus. L'information documentaire invoquée relativement à ce problème mentionne seulement que le roi allemand demande au Khan bulgare de ne pas permettre la vente de ce produit, à savoir que ceux qui l'exploitaient et le commercialisaient, comme il était naturel, étaient d'autres, les Bulgares ayant uniquement la tâche de les empêcher dans cette action. Dans ce sens, l'analyse attentive des textes et des découvertes archéologiques a conduit certains chercheurs à la conclusion qu'il n'y a aucun indice que les Bulgares eux-mêmes eussent exploité et vendu le sel des nombreuses salines de la Transylvanie, ce sel provenant probablement du grand dépôt de Slankamen, connu dès l'antiquité et qui était situé sur la rive sud du Danube, vis-à-vis de l'embouchure de la Tisa [52].

---

[50] R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romnäiens*, Leipzig, 1871, p. 202—203 ; P. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien und Teschen, 1883, p. 28—29.

[51] A. Decei, *op. cit.*, p. 52, la note 2.

[52] *Ibidem*, p. 53—54, les notes 2—4, ainsi que d'autres informations d'ordre archéologique chez M. Rusu, dans *AMN*, XXI, 1984, p. 183 et la note 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Par conséquent, des textes écrits mentionnés on ne peut pas déduire clairement la présence et la domination effective du premier état bulgare au nord du Danube.

Il est nécessaire d'analyser les informations des chroniques byzantines qui mentionnent directement, comme on l'a montré, la „Bulgarie d'au-delà du Danube", d'essayer, en mettant à profit les intéressantes découvertes archéologiques, qui n'ont pas été interprétées jusqu'à présent, de préciser où était située et quelle étendue avait la région ainsi dénommée.

A défaut de s'appuyer sur quelque argument tant soit peut acceptable les historiens et les archéologues qui par le passé ou récemment se sont occupés de ce problème, ont opté en majorité, pour une identification de la „Bulgarie d'au-delà du Danube" avec l'*Onglos*, région située quelque part au nord du fleuve, mentionée plusieurs fois dans certains textes byzantins [53]. La plupart des spécialistes limitent du point de vue géographique l'*Onglos* au nord des embouchures du Danube, aux zones du sud de la Bessarabie [54], les autres à l'est de la plaine de la Munténie [55] ou à une zone encore plus étendue, comprenant tant le sud de la Bessarabie que l'est de la Munténie, inclusivement la moitié du nord de la Dobroudja [56].

Mais aucune de ces hypothèses ne présente des arguments suffisants pour être acceptée sans objections. Sans doute, l'*Onglos* ne pouvait être qu'une région de steppe, quelque part au nord du Danube, mais qui n'appartenait ni aux Bulgares ni aux Byzantins pendant les IX-e—X-e siècles puisque cette zone géographique, identifiée parfois avec l'*Atelcuzu* était temporairement habitée par des tribus nomades, d'abord hongroises et puis petchénègues. Il est on ne peut plus plausible de considérer que par l'*Onglos* et *Atelcuzu* on entend une région de steppe étendue, avec des prolongements vers l'ouest, qui, parfois, comprenait non seulement le territoire sud entre le Prut et le Dniestr, mais aussi les zones à aspect de steppe, situées le long du cours du Bas Danube, dans l'interfleuve Siret-Buzău.

Comme nous allons tâcher de la démontrer, l'identification de la „Bulgarie d'au-delà du Danube"avec l'*Onglos*, surtout quand celui-ci pourrait être localisé seulement entre le Dniestr et le Prut, et même plus loin vers l'Ouest, doit être définitivement exclue pour plusieurs raisons.

Tout d'abord, pour y coloniser les prisonniers amenés d'Adrianople, les Bulgares auraient dû entrer en conflit avec quelques groupes de nomades qui avaient commencé déjà à s'infiltrer dans les zones en question, riches en pâturages, nécessaires pour leurs bétails. On a également montré que la zone en question ayant un climat de steppe, était impropre à l'agriculture, de sorte que les prisonniers, pour la plupart

[53] P. Diaconu, dans *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 325—326 avec la bibliographie.
[54] A. D. Xenopol, *op. cit.*, Bucarest, 1985, p. 310, 321, la note 1 ; D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 205, 208 ; Al. Grecu, *op. cit.*, p. 227—228 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 28.
[55] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 325—334.
[56] J. Bojilov, dans *Izvestija — Varna*, 11 (26), 1975, p. 27—36 ; R. Rašev, dans *Bulgarian Historical Rewiew*, 10, 1982, p. 68—79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agriculteurs, n'auraient pas eu de conditions propices pour leur principale activité, fait qui intéressait tout particulièrement l'Etat bulgare [57]. D'autre part, pour déporter les captifs dans l'*Onglos*, les Bulgares auraient dû entrer en conflit surtout avec les Byzantins. Selon la plupart des spécialistes, à cette époque, le Byzance contrôlait encore la moitié nord de la Dobroudja, la frontière entre le Byzance et l'état de Krum étant délimitée par le grand vallum de terre et ultérieurement par le vallum en pierre aussi, situés entre Cernavodă et Constanța, construits aux IX-e—X-e siècles [58].

En ce qui concerne la présence byzantine dans la zone, le fait est bien connu que, dès le VIII-e siècle, la flotte byzantine contrôlait fréquemment le cours inférieur du Danube [59], et au IX-e siècle un détachement de la flotte impériale, destiné à garder les rivages d'ouest de la Mer Noire, avait son siège à l'embouchure du fleuve, à Lykostomion, étant dirigé par un „archonte", dont un sceau en plomb rappelle un certain Toma „protospathaire et archonte" de Lykostomion [60]. Durant les premières décennies du X-e siècle, la flotte byzantine dirigée par le drongar Romanos, déroulait également son activité à l'embouchure du fleuve et sur son cours inférieur [61].

Le contrôle militaire byzantin, dans la région danubienne confinant à la moitié nord de la Dobroudja, jusqu'à l'embouchure du fleuve, était donc aux IX-e—X-e siècles une réalité, dont a tenu compte logiquement l'État bulgare pour déterminer quand et dans quel endroit coloniser les prisonniers d'Adrianople.

Quelle a été alors la région où une telle colonisation a pu avoir lieu et quelles causes principales l'ont déterminée ?

Ces questions peuvent trouver des réponses plus proches de la vérité que jusqu'à présent grâce à certaines découvertes archéologiques.

En vérité, depuis plusieurs années, comme conséquence de quelques recherches de surface, sondages ou amples fouilles, au centre de la Munténie on a découvert une série de vestiges, de facture particulière, datant du IX-e siècle et éventuellement du début du X-e siècle, attribués en général à la vieille culture matérielle roumaine, mais auxquels on n'a accordé que partiellement une interprétation historique adéquate.

Il y a plus d'une décennie, les chercheurs M. Sîmpetru et D. Şerbănescu publiaient dans *SCIV* un article intéressant [62] concernant la céramique de type urbain de Chirnogi, département de Călăraşi, où ils présentaient, pour la première fois une série de découvertes des IX-e—X-e siècles n.è. ayant certaines caractéristiques particulières par la technique d'exécution et surtout par leur destination, matériaux archéologiques inconnus ou extrêmement rares dans d'autres établissements contemporains de la vieille culture matérielle roumaine de la

[57] Al. Grecu, *op. cit.*, p. 228.
[58] I. Barnea, *op. cit.*, p. 29 ; M. Sîmpetru, *op. cit.*, p. 229, la note 77 ; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 79—80.
[59] I. Barnea, *op. cit.*, p. 10—12.
[60] *Ibidem*, p. 12.
[61] *Ibidem*, p. 13.
[62] M. Sîmpetru, D. Şerbănescu, dans *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 241—269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Munténie. Il s'agit de la découverte, en nombre relativement grand, de tuyaux en argile pour des conduits d'eau ou d'autres pièces nécessaires à un tel système d'adduction de l'eau, ainsi que des briques, des tuiles pour le toit, des pierres de construction façonnées et de nombreux fragments céramiques ou même de vases tout entiers, tous produits localement dans des ateliers spécialisés. Certaines pièces étaient ornementées et présentaient en certains cas des signes d'écriture probablement grecs [63]. Les auteurs mentionnés ajoutent aux vestiges de Chirnogi la liste d'autres localités où ont été découvertes de telles pièces, comme par exemple à Mironești, Crivăț, Căscioarele, Oltenița, Curcani, Radovanu et Greaca, dans les départements de Giurgiu et Călărași, Bucov et Slon dans le département de Prahova, en tirant la conclusion juste que l'apparition au nord du Danube au IX-e siècle d'ateliers spécialisés en céramique de construction et le façonnement de la pierre, déstinés à des fortifications, est due à certains groupes de population, amenée dans ce but du sud du Danube [64].

Quant aux découvertes de Chirnogi et de la zone immédiatement environnante, on a publié ultérieurement d'autres découvertes semblables également de la région centrale de la Munténie, les matériaux de construction surtout étant mis en rapport avec l'éventuelle existence de certaines cités, sièges de quelques chefs locaux, comme dans le cas des fortifications de Slon-Prahova [65]. Parmi ces dernières quoique peu nombreuses et assez isolées, on peut rappeler celles de București-Băneasa [66], de Fîntînele [67] et Sfințești [68], dép. de Teleorman, ainsi que de Surdulești [69] et Bîrlogu [70], dép. de Arges. De même, quelques matériaux de construction isolés ont été découverts dans d'autres parties de la Munténie [71] également, ou même en Olténie [72], mais leur attribution ethno-culturelle et chronologique impose encore de la prudence, comme dans le cas d'autres vestiges rappelés auparavant [73]. Comme on l'a déjà

[63] *Ibidem*, p. 251—252, 264, la note 24.
[64] *Ibidem*, p. 265.
[65] M. Comșa, dans *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 303—318.
[66] P. I. Panait, dans *Revista Muzeelor*, X, 1973, p. 253—257.
[67] M. Comșa, dans *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 417—423, fig. 5 ; 12.
[68] Iadem, dans *Muzeul National*, VII, 1983, p. 102—103, la note 9.
[69] I. Spiru, dans *Materiale*, V, 1959, p. 702—703.
[70] I. Nania, dans *Studii și Comunicări — Pitești*, 2, 1969, p. 121, 125, fig. 5.
[71] M. Comșa, *op. cit.*, p. 102.
[72] O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976, p. 160, pl. 13/4—5.
[73] Les découvertes rares et isolées de briques ou fragments de conduits d'eau, comme c'est le cas de celles de Dridu, București — Băneasa, Viișoara etc. ne présentent pas, selon nous, la certitude qu'elles datent du IX-e siècle. Certaines de ces découvertes pourraient être romanes ou romano-byzantines. Même si elles appartiendraient au IX-e siècle, le fait que ces vestiges n'ont pas été mis au jour en association avec la céramique de type Chirnogi ou les matériaux de construction prouve que dans les établissements mentionnés n'ont pas existé des préoccupations urbaines spéciales. Par conséquent, on ne peut parler non plus de certaines cités existant dans ces établissements, comme l'ont supposé quelques spécialistes. cf. M. Comșa, *op. cit.*, p. 106 ; M. Simpetru, D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 265. D'ailleurs, par les intenses recherches archéologiques entreprises

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

montré, de tels matériaux de construction ne se trouvent pas d'habitude dans les vieux établissements roumains des IX-e—X-e siècles n.è. d'autres zones de la Munténie, ni dans celles d'Olténie, Transylvanie ou Moldavie non plus. Qui plus est, certains restes céramiques, de facture sûrement byzantine, par leur technique de production particulière, pâte, formes et ornements représentent de véritables raretés dans l'aire de vieille civilisation roumaine, n'étant attestés que dans les objectifs contenant les matériaux de construction rappelés et toujours uniquement dans la zone de concentration maxima (de ces derniers).

La principale zone des objectifs archéologiques visant de telles découvertes est située approximativement entre l'est du dép. de Giurgiu et jusqu'à Călărași, une concentration particulière se faisant remarquer autour du gué de l'Oltenița, sur le cours supérieur de l'Argeș et à son embouchure dans le Danube. Vers le Nord en traversant le bassin des cours supérieurs des rivières d'Argeș et de Dîmbovița et du cours moyen de Ialomița, la zone se rétrécit beaucoup vers Bucov, jusque sur la vallée du Teleajen, arrivant à Slon dans les montagnes Șiriu dans les Carpates du Sud.

Les découvertes semblables à celles qu'on vient de mentionner attestent, sans doute, non seulement les connaissances techniques avancées de leurs créateurs, mais aussi les longues traditions dans l'utilisation de tels produits artisanaux, faits indubitalement par et pour une population qui connaissait bien la vie urbaine, population qui, dans des conditions spéciales d'habitation essayait, au moins partiellement de satisfaire certaines de ses nécessités d'existence. Les matériaux archéologiques existant dans les établissements mentionnés de cette zone géographique sont, sans exception, de facture byzantine et trouvent des analogies, surtout la céramique, pour l'instant seulement dans les découvertes contemporaines de quelques villes byzantines du sud des Balkans [74].

En partant des constatations mentionnées plus haut, nous croyons que les découvertes particulières de matériaux de construction, céramique, etc. de la zone en question appartiennent à la population byzantine déportée en 813 par Krum dans la „Bulgarie d'au-delà du Danube", sa colonisation ici n'étant pas tout à fait fortuite.

La zone où l'on a découvert de tels vestiges se trouve à une distance d'environ 100—110 km en ligne droite de Pliska, capitale du premier État bulgare, et dans le proche voisinage des gués bien connus d'Oltenița et de Călărași. Comme on l'a déjà montré, cette région, comprenant les bassins des cours supérieurs de l'Argeș et de Dîmbovița, de la zone de plaine de la Munténie centrale, ainsi que celles de collines et de hauts plateaux du bassin du cours moyen de Ialomița, assurait la liaison directe vers le nord avec la dépression subcarpatique de Slănic, où se trouvaient les massifs naturels de sel et elle présentait pour

---

dans la zone en question on n'est pas abouti à la découverte des vestiges de telles cités, quoique certains indices de toponymie *(Cetățuie, Grădiște)* montrent que leur existence pourrait être possible.

[74] M. Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările de la Bucov — Ploiești)*, Bucarest, 1978, p. 111 et la bibliographie indiquée à la note 111, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'Etat bulgare une importance de premier ordre. L'Etat bulgare était intéressé d'une manière vitale dans l'exploitation du sel de la zone de Slănic Prahova, sel s'y trouvant en suffisante quantité pour aprovisionner non seulement toute la Bulgarie, mais aussi d'autres zones étendues de la Peninsule Balkanique et également dans l'entretien et le maintien d'une route sur laquelle on transportait ce produit au sud du Danube, puisque le sel était absolument nécessaire à ses grands troupeaux de bétail.

Cette importante route du sel, comme on l'a déjà montré [75], partait de Slănic, sur la vallée de la rivière du même nom et, en traversant vers le Sud les cours des rivières de Teleajen, de Prahova et de Ialomița, descendait la vallée de la Dîmbovița dans les zones de plaine, ensuite la vallée d'Argeș jusqu'à l'embouchure de celui-ci, au gué d'Oltenița. Ici, en passant le Danube elle se dirigeait vers Pliska, étant ainsi la voie la plus courte du sel vers la capitale de l'Etat bulgare. Sans doute, à côté de cette route on en a utilisé aussi d'autres vers de nombreuses villes de la Péninsule Balkanique, avec des communications par les gués de Călărași ou de Giurgiu [76].

Comme certains historiens [77] l'ont remarqué à juste titre, l'exploitation et le transport du sel ont pu se faire uniquement par l'intermédiaire de la population locale, qui se trouvait dans la zone en question d'une manière permanente et en grand nombre, comme d'ailleurs dans toute la Munténie ou l'Olténie et dans les autres anciennes provinces roumaines, comme l'attestent les nombreux établissements et nécropoles appartenant à la vieille civilisation roumaine des IX-e—XI-e siècles n.è. [78]. Donc, dans une zone à une dense population roumaine qui main-

[75] Iadem, *op. cit.*, dans *Muzeul National*, VII, 1982, p. 145—146 ; iadem, dans *Muzeul National*, VIII, 1983, p. 101—107.

[76] Iadem, dans *Muzeul National*, VIII, 1983, p. 106.

[77] N. Iorga, *op. cit.*, Bucarest, 1936, p. 304, 311, 320 ; Al. Grecu, *op. cit.*, p. 229—236 ; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Bucarest, 1969, p.174—175 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 28 ; D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 49.

[78] En ce qui concerne les découvertes de la vieille culture matérielle roumaine datant des IXe—Xe siècles il y a une riche bibliographie dont nous citons d'une manière sélective (en omettant les travaux déjà mentionnés). Pour la Muntenie : Vl. Zirra, dans *Materiale*, V, 1959, p. 501—506 ; Vl. Zirra, Gh. Cazimir, dans *CAB*, I, 1963, p. 63—71 ; P. I. Panait, dans *CAB*, I, 1963, p. 104 — 124 ; M. Constantiniu, P. I. Panait, dans *CAB*, II, 1965, p. 98—140 ; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucarest, 1967 ; iadem, dans *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 269—287 ; N. Harțuchi, F. Atanasiu, I. Broscăteanu, dans *Danubius*, I, 1967, p. 137—178 ; S. Dolinescu-Ferche, M. Ionescu, dans *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 419 — 430 ; B. Mitrea, dans *Dacia*, NS, XVII, 1973, p. 343—349 ; idem, dans *Ilfov — File de istorie*, Bucarest, 1978, p. 105—110 ; M. Comșa, Gh. Bichir, dans *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 317—319 ; Pour l'Oltenie : O. Toropu, O. Stoica, dans *Historica*, 2, 1971, p. 53—76 ; O. Toropu, C. Voicu, dans *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 671—675 ; O. Toropu, O. Stoica, dans *Dacia*, NS, XVI, 1972, p. 163—188 ; Pour la Moldavie ; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 77 — 143 ; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, p. 49—140 ; I. Mitrea, dans *Carpica*, XII, 1980, p. 82—114 ; M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați. Așezarea de la Fundu Herții, Botoșani*, Iași, 1987. Pour la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tenait encore d'étroites et de multiples liaisons économiques, culturelles et spirituelles avec le Byzance (surtout par la Dobroudja)[79], mais se trouvant temporairement sous une certaine domination plutôt formelle vis-à-vis des Bulgares, Krum a colonisé une partie des prisonniers d'Adrianople[80], en leur assurant ainsi des conditions d'existence et pouvant mieux les surveiller probablement à l'aide de quelques détachements militaires locaux roumains[81]. D'ailleurs, du récit de l'épisode concernant le retour des prisonniers byzantins dans leur patrie, un quart de siècle plus tard, en 837, il résulte clairement que les Bulgares n'avaient pas au nord du Danube des détachements militaires de grade. Ceci a permis aux Byzantins déportés de s'armer et de s'organiser très bien au point de vue militaire (avec l'appui probable des autochtones aussi) en déterminant en dernière instance l'Etat bulgare d'envoyer ici une armée dirigée par le chef militaire Michel pour essayer d'empêcher le rapatriement des prisonniers révoltés.

Les combats entre les Byzantins révoltés et les Bulgares, et ultérieurement entre ces prisonniers et les Bulgares alliés avec les Hongrois, devaient avoir eu lieu dans la zone du Sud-Est de la Plaine de Munténie, vers la région comprise entre Călărași et Gura Ialomiței, zone vers laquelle se dirigeaient probablement les déportés pour faire la jonction avec les navires byzantins, puisque les détachements militaires bulgares n'ont pas pu revenir au Sud du fleuve pour chercher des renforts, étant obligés de faire appel aux Hongrois se trouvant alors dans les steppes d'Atelkuzu[82].

A l'occasion des luttes entre Byzantine, Bulgares et Hongrois, comme on l'a supposé déjà en partie[83], on a pu probablement enterrer les dépôts contenant des outils et des armes datant de la même époque,

---

Transylvanie et le Banat ; Z. Szekely, dans *Materiale*, X, 1973, p. 221—223 ; M. Rusu, dans *Banatica*, 4, 1977, p. 188—211 ; Eug. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucarest, 1977 ; I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupe, *Comana de Jos, Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj-Napoca, 1980 ; I. Uzum, dans *Crisia*, 4, 1974, p. 39 — 46 ; idem dans *Drobeta*, 4, 1980, p.125—138.

[79] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1981, p. 59—87.

[80] Certainement, non pas tous les prisonniers ont été déportés au nord du Danube. Beaucoup d'entre eux, surtout les artisans ont été probablement retenus dans les environs de la capitale bulgare et ont participé à la construction des édifices bâtis à l'époque de Krum et de ses successeurs.

[81] Une partie des prisonniers d'Adrianople étaient sans doute agriculteurs et ils ont été colonisés au nord du fleuve où, à la différence des régions occupées alors par les Bulgares, se trouvaient des terrains étendus, propices à la culture des céréales. La nécessité de main d'oeuvre pour l'agriculture ou pour les divers métiers était en Bulgarie extrêmement élevée, parce que l'État bulgare était engagé continuellement dans l'action militaire qui demandait toujours un grand nombre d'hommes. C'est pourquoi, les Bulgares ne pouvaient avoir des détachements militaires au nord du fleuve pour garder la route du sel et des prisonniers. Dans ce cas, ils faisaient appel probablement aux détachements militaires des chefs locaux.

[82] H. Grégoire, *op. cit.*, p. 760 et M. Adonz, dans *Byzantion*, VIII, 1933, p. 479—480 croient que les combats ont eu lieu sur le territoire même de la Dobroudja, mais pour une telle localisation il n'y a aucun argument plausible.

[83] M. Rusu, dans *AMN*, XXI, 1980, p. 182, la note 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Bîrlogu [84], Curcani [85] et Radovanu [86], découverts exactement dans la zone où ont été colonisés les prisonniers byzantins. D'autres dépôts similaires découverts dans la zone du sud de Vrancea, de même que ceux de Dragosloveni [87], Răstoaca [88] et Budeşti [89], auraient pu être vraiment cachés avec la même occasion, mais, selon notre avis, au moment de la pénétration des détachements hongrois appelés au secours par les Bulgares [90]. En dehors des outils agricoles, quelques-uns de ces dépôts (comme par exemple ceux de Dragosloveni et Bîrlogu) contiennent également des armes de facture nettement byzantine, de types qui, jusqu'à présent, n'ont pas été attestés dans les objectifs des IX-e—X-e siècles du reste de la Roumanie, confirmant ainsi à leur tour les événements de 837 déroulés dans les zones en question.

En ce qui concerne le lieu d'embarquement des prisonniers, il est possible que la flotte byzantine ait réussi cette action quelque part entre Călăraşi et Gura Ialomiţei, en tout cas, dans la proximité de la zone où ont eu lieu les combats. A partir de l'embouchure du Danube et jusqu'à la zone en question l'activité de la flotte byzantine, déterminée ici par l'apparition des Hongrois dans l'Atelkuz également a dû être extrêmement intense pendant les IX-e—X-e siècles, d'autant plus que, à la suite de l'institution en 833, par l'empereur Theophil de la thème de Chersones, cette flotte a été dotée avec de nombreux navires, en poursuivant par cette voie aussi le renforcement du contrôle militaire byzantin dans la région [91]. Ce n'est qu'ainsi que le contact direct des prisonniers colonisés par Krum avec les détachements militaires de la flotte byzantine du Danube et leur rapatriement ont été possibles.

Par conséquent, la „Bulgarie d'au-delà du Danube", à la lumière des informations de quelques sources écrites et surtout de certaines découvertes archéologiques n'a été qu'une réalité historique temporaire, expliquée par multiples causes d'ordre politique et militaire et non pas en dernier lieu économique. Elle représentait uniquement une région géographique assez réduite, située au voisinage et le long de la principale route du sel, vers Slănic Prahova, dans la protection de laquelle l'Etat bulgare a été extrêmement intéressé. Effectivement le reste du territoire carpato-danubien-pontique, comme auparavant ou ultérieurement, n'a pas connu la domination bulgare. L'existence dans ce territoire d'une nombreuse population roumaine ayant un stade avancé de développement socio-économique et culturel et organisée également dans des formations politiques bien constituées est prouvée par de riches vestiges archéologiques qu'on a mis au jour partout. La présence dans

[84] I. Nania, *op. cit.*, p. 120—122, fig. 1 ; 2 ; 3 ; 4.
[85] M. Comşa, Gh. Dăculescu, dans *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 469—472.
[86] M. Comşa, E. Gheannopoulos, dans *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 617—621.
[87] M. Comşa, Gh. Constantinescu, dans *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 425—436.
[88] A. Paragină, dans *Studii şi Comunicări — Vrancea*, II, 1979, p. 41—43.
[89] A. Paragină, Gh. Constantinescu, dans *Studii şi Comunicări — Vrancea* III, 1980, p. 71—72, fig. 4.
[90] L'hypothèe a été émise par M. Musu, cf. *op. cit.*, p. 182, la note 1, mais l'idée des combats dans cette zone ne peut être soutenue par aucun argument concret.
[91] M. Sîmpetru, *op. cit.*, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'aire de la vieille civilisation roumaine des IX-e—XI-e siècles de puissantes cités, fortifiées avec des vallums de terre, fosses de défense et palissades, comme celles de Kalfa [92], Fundu Herții [93], Dersca [94], et d'autres [95] à l'Est des Carpates, Dăbîca [96], Cluj — Mînăștur [97], Biharea [98], Moreşti [99], Tudor Vladimirescu [100] et d'autres en Transylvanie et le Banat comme celles déjà mentionnées, de Slon — Prahova [101], prouve que les autochtones ont été capables d'opposer une résistance efficace à la domination des khans bulgares, d'autant plus que l'Etat bulgare du Sud du Danube, étant presque continuellement engagé dans les combats avec le Byzance, l'Etat franc ou quelques Knèzats slaves de l'Ouest, ne pouvait avoir des forces militaires suffisantes pour instaurer et maintenir au nord du fleuve une domination administrative, économique et politique effective. C'est pour cela qu'une domination bulgare au nord du Danube n'a pu se manifester même pas nominalement en Olténie, Banat ou Transylvanie. Par conséquent, cette domination nominale n'a été limitée qu'à une zone géographique restreinte, ayant surtout une importance économique pour l'Etat bulgare du sud du Danube. Mais même dans cette zone restreinte, comme on l'a montré, la soi-disant domination bulgare n'a pu se réaliser que par l'intermédiaire des chefs féodaux roumains qui, quoique se trouvant temporairement sous une certaine dépendance militaire bulgare et en relation de même avec ceux-ci, avaient posé déjà les fondements de quelques formations kneziales dans la zone en question, comme l'indiquent clairement les cités bâties en terre, brique et pierre de Slon — Prahova [102].

La domination du premier Etat bulgare dans la soi-disant „Bulgarie d'au-delà du Danube" n'a pas pu se maintenir, même nominalement longtemps. Les luttes continuelles entre les Bulgares et le Byzance, ensuite les attaques toujours plus fréquentes des nouvelles tribus migratrices, établies temporairement et successivement à partir du IX-e siècle dans l'*Atelkuzu*, ainsi que la crise économique et politique interne qui s'accentuait de plus en plus, ont affaibli graduellement l'Etat bulgare, de sorte que, pendant la deuxième moitié du X-e siècle celui-ci était entré dans un déclin évident [103]. C'était une occasion pour le Byzance d'essayer encore la reconquête des vieux territoires perdus autrefois,

---

[92] G. F. Cebotarenko, *Kalfa — gorodišče VIII—X v v na Dnestre*, Kishinev, 1973

[93] M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, *op. cit.*

[94] D. Gh. Teodor, dans *Slov. Arch.*, XXVI, 1978, 1, p. 69—70.

[95] *Ibidem*, p. 69—77.

[96] Șt. Pascu,M. Rusu, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollman, Șt. Matei, dans *AMN*, V, 1968, p. 153—198.

[97] P. Iambor, Șt. Matei, dans *AIIAC*, XVIII, 1975, p. 291—304 ; idem, dans *AMN*, XVI, 1979, p. 599—619.

[98] M. Rusu, dans *AIIAC*, III, 1960, p. 7—24.

[99] K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbrügen*, Bucarest, 1979, p. 72—88.

[100] M. Zdroba, M. Barbu, dans *Ziridava*, VI, 1976, p. 50—69 ; idem, dans *Ziridava*, VIII, 1977, p. 17—28 ; idem, dans *Ziridava*, XI, 1979, p. 181—193.

[101] M. Comșa, dans *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 303—318.

[102] *Iadem*, dans *Muzeul National*, VII, 1982, p. 143—146.

[103] I. Barnea, *op. cit.*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

en ramenant la frontière de l'empire le long du cours tout entier du Bas Danube. Comme il est bien connu, les combats commencés en 969 par l'empereur Ioan Tzimisces et achevés quelques décennies plus tard par Basil II ont mis fin à l'agonie du premier Etat bulgare et à la fois à la „Bulgarie d'au-delà du Danube".

La soi-disant „Bulgarie d'au-delà du Danube" n'a été que l'illusion politique d'un Etat insuffisamment consolidé, qui avait paru et s'était maintenu au sud du Danube, dans les frontières de l'empire, comme conséquence de conjonctures politique compliquées qui ont favorisé son destin, en l'aidant à survivre jusqu'à sa disparition autour de l'an 1000, avec le rétablissement des frontières balkano-danubiennes du Byzance.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GIOVANNI DI HUNEDOARA E CRISTOFORO GARATONE

DI

ADRIAN ANDREI RUSU

Ben nota personalità politica a mezzo Quattrocento, Giovanni di Hunedoara rimane pure lontano del comprendere e del decifra mento nella sua intera complessità. Alcuni parti della sua individualità sono venuti a galla più pregnante. Ci pensiame dinanzi a tutto, alla faccetta di capo militare antiottomano. Questo è tuttavia un giudizio iniquo e parziale, perché l'uomo politico é stato di più al militare. L'inseguire del collegamento segnalato nel titolo della nostra concisa nota, ci rivela, cosí come osserveremo, nuove prospettive di conoscimento.

Cristoforo Garatone o Garatoni è nato alla fine del Trecento, a Treviso[1]. Ha fatto i suoi studi a Padova e Verona, nella scuola umanistica di Guarino da Panicale. Dal 1423 é entrato in amministrazione ed si é imbarcato imediatamente a Constantinopoli. Si migliora nelle conoscenze di lingua greca, si ammaestra ed acquista manoscritti antici, si fà dei rapporti. Ritornato in Italia, negli anni 1430—1431, entra nel servizio di papa Eugenio IV (1431—1447). Il nuovo ecclesiastico è stato utilizzato subito sul campo che gli era familiare. Nel 1433, comincia un' attiva carriera diplomatica nel Oriente ortodosso. Gareggiando la delegazione di Concilio di Basilea, Il Garatone prova la sua abilità e la sua efficienza nel preparare della congiunzione delle Chiese cristiane sotto l'autorità della Santa Sede. Trasporta ed apporta messaggi, accompagna ambasciatori greci, difende la causa del papa, scarta gli ostacoli formali dalla fronte della realizzazione di un concilio ecumenico. Diventa uno dei più apprezzati cultori della diplomazia orientale. Dopo quatro viaggi

---

[1] Per il nostro rifacimento ci è stato specialmente utile Luigi Pesce, *Cristoforo Garatone, nunzio di Eugenio IV*, in : *Rivista storica della Chiesa in Italia*, 28, nr. 1, 1974, p. 23—93. Fuori di questo, Garatone spunta frequentemente citato dai tutti queli che si hanno occupati di Concilio di Firenze o delle relazioni Occidente-Levante, fino al mezzo del Quatrocento. Qui ci restringemo di far cenno soltanto la letteratura storica romena : N. Iorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*, Paris, 2e série, 1899, p. 2—4, 8—9, 11, 14, 17—18, 21, 24—27, 344, 367, 402, 510 ; idem, *Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448*, in *RHSEE*, 3, nr. 1—3, 1926, p. 16, 22 ; C. Auner, *Moldova la soborul din Florența*, București, 1915, p 27 ; I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, in *CI*, 2, 1928, p. 199, 203 ; Fr. Pall, *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443, condotta da Giovanni di Hunedoara*, in *RESEE*, 3, nr. 3—4, 1965, p. 436—437, 441, 443 ; C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. II, București, 1968, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

in Bisanzio, fornito con benefici e canonicati, nominato segretario pontificio, nel 1437 è stato promosso vescovo di Coron (sud-ovest di Morea). Soltanto lui avrà l'onor di accompagnare l'imperatore di Bisanzio e patriarca constantinopolitano al Concilio di Ferrara-Firenze. Assisterà ai lavori del Concilio (1438—1439) ma non in qualità di teologo dottrinario, anzi organizzatore e diplomato [2]. Ritornerà al Bisanzio come nunzio, accompagnandoli i greci. Intraprenderà il suo ultimo viggio negli anni 1444—1445. Il capitolo dei suoi contatti con le realtà del territorio di Danubio di mezzo e il basso Danubio analizeremo più giù, con più di dettagli.

La ricapitulazione delle informazioni conosciute è indispensabile per precisare i limiti delle relazioni con Giovanni di Hunedoara ed implicitamente con le realtà di Ungheria e dei suoi dintorni.

Fino al presente contributo, sono apparse numerose informazioni d'archivio che implicavano Garatone nella storia politica delle regioni del Danubio balcanico. Ad ogni modo, esse sono state ritenute. Quello che é strano è l'assenza dei cenni su trevigiano, dalla alquanto ricca corrispondenza di Giovanni Vitez di Zredna, vescovo di Oradea [3], umanista e capo della cancelaria diplomatica di Giovanni di Hunedoara. La più adatta risposta che io ho trovata è stata quella di una situazione accoppiata. Di solito, i delegati romani erano indicati con la loro funzione, abbastanza rare tra antroponimi. Garatone ha avuto la mancanza di fortuna di stare frequentemente vicino agli altri delegati, come è stato Giuliano Cesarini, Francesco Condulmer, Juan Carvajal. Probabilmente, grazie a questa cosa, le informazioni rispetto a lui non si hanno potuto separare.

Il primo incontro fra Garatone e Giovanni di Hunedoara è stato forse successo nel maggio 1433, a Roma, a l'occasione della visita di coronamento di Sigismundo di Lussemburgo. Ambedue si trovavano allora nella città eterna : il primo, da poco entrato nel servizio della Curia, prima della sua prima missione a Constantinopoli [4], il secondo nel cortegio del monarca [5]. Euori della posizione assolutamente secondaria che ambedue i personaggi avranno in quei momenti, niente altro di comune non si può rivelare. Ambedue hanno seguito, ognuno da sue parte, il loro destino. Fatalmente, pure dalle direzzioni e con mezzi diversi, la loro attività è svolsa concentrico verso il problemma dei confrontamenti cristiani-ottomani. Gli riunirà anche la loro struttura speciale di uomini practici. Quando incontreranno di nuovo, ammassavano già una breve esperienza. esperienza.

Quanto sapiamo, la prima missione di Garatone nel reame di Ungheria è cominciato nel aprile 1442. Alla fine dela mese anteriore gli sono stati accordati 600 florini *pro expensis... ad regnum Ungaria et ad alia*

[2] J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1961, p. 85 et sq.

[3] Editata di I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, vol. III, Viena, 1746.

[4] L. Pesce *(op. cit.*, p. 31, nota 43), cita un atto papale per Garatone emesso al 26 di maggio 1433. Il suo viaggio a Constantinopole ha cominciato dopo 28 di giugno.

[5] „Turul", Budapesta, 11, 1893, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loca [6]. Quelle zone fuori di Ungheria, erano i principati vicini al Danubio. Garatone ha incontrato Giuliano Cesarini a Treviso, da dove hanno partiti probabilmente insieme verso la meta della missione, il primo in qualità di messo, il secondo come legato *a latere*. Perché non esistono informazioni in quanto al contenuto esatto della missione di Garatone, é stato supposto che si tratta di una breve esplorazione della situazione politica, rispetto di prendere contatto con i fattori responsabili del reame, secondo i ribaltamenti successi in seguito alla morte di Alberto di Asburgo e coronamente di Vladislao I Jagello. Fra di loro si trovava anche Giovanni di Hunedoara [7]. In quelli due mesi, quanto ha sussistato l'ambasceria, non è posibile che lui sarebbe stato scomparso nell'ombra dalla personalità di Cesarini. Per contattare Giovanni, in quei tempi, voivoda di Transilvania, avrebbe dovuto cercare travarlo nel teritorio che gli era assegnato per amministrare. Nel marzo 1442, si diedero lotte per la respinta dei Turchi di Mezid-bei, chi invasero la metà meridionale di Transilvania. La campagna è continuata nella Valacchia, senza che il voivoda ritorna nel centro del reame, se non eventualmente, dopo la fine del giuglio, quando Garatone era già ritornato da Roma. Lui portava verso il papa la notizia dei primi trionfi antiottomani, insieme con le altre, abbastanza irrequiete, rispetto allo svolgimento del conflitto dinastico. Giovanni era stato consultato sulla questione e si era pronunziato per scioglimenti fermi, risultati dalla sua concezzione sulle conseguenze sopra la guerra con i Turchi [8].

Nella prima parte del'anno 1443, i registri papali notavano l'affrancamento della somma di 300 fiorini *pro expensis per eum fiendis, eundo ad dominum legatum in Ungaria* [9], e l'indirizzo della missione era *ad nonnullos, in confinibus Hungariae, Moldaviae, Valachiae, Albaniaeque principates et communitates* [10]. Doveva informarsi sopra la situazione dei dintorni di Danubio, e di prendere contatto con Cesarini e con i principi, anche visitando i paesi nominati, con supremo scopo di preparare l'adempimento della crociata antiottomana. Nel periodo breve della sua missione, Garatone non ha partito dalla Ungheria. Quanto si pare, ha utilizzato il reame come base di attività nelle regioni per le quali ebbe avuto incarico. Si sapeva soltanto di una relazione indiretta con gli albanesi [11], ma quale, logicamente, ci accinge a presuporre l'esistenza di altri azioni simili. Insieme con Cesarini riuniva gli sforzi per ottenere la coordinazione delle azioni antiottomane terrene con quelle della flotta crociata preparata dalla Santa Sede [12].

Quello che deve essere sottolineato prima di tutto è che nel periodo della sua presenza in Ungheria, il rè Vladislao I ha emesso a Buda, nel 22 di marzo, un'importante diploma chi guarda le condizioni del

---

[6] N. Iorga, *Notes et extraits*, p. 20.
[7] L. Pesce, *op. cit.*, p. 47—48.
[8] C. Mureşan, *op. cit.*, p. 82.
[9] V. Fraknói, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a romai szentszékkel* (Le relazioni ecclesiastici e politiche dell' Ungheria con la Santa Sede di Roma), Budapesta, 1902, p. 422, nota 180.
[10] L. Pesce, *op. cit.*, p. 50.
[11] *Ibidem.*
[12] Fr. Pall, *Le condizioni...*, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

compimento dell'unione religiosa dei Ruteni di Polonia e Lituania. Il coinvolgere di Cesarini non sembra possibile, quella del cardinale Isidoro, ex metropolita di Kiev, è stata sospettata [13], ma, aggiungiamo noi, è assolutamente impossibile che Garatoni sarebe stato tutto alieno di questa, tanto più che la missione previde *ab initio*, l'ingerenza nei problemi religiosi dei confini del reame magiaro, esplicitamente anche in Lituania. La congiuntura che ha provocato l'emissione del privileggio, non poteva fare astrazione dai Romeni ortodossi di Moldavia e Valacchia, teoricamente vassali di Ungheria e Polonia, ma anche dai Romeni del legato del reame. Nel periodo dei mesi di febraio-aprile, Garatone ha avuto, siccuramente l'occasione di incontrare il voivoda, chi si trovasse proprio in quel tempo a Buda, nella data vicina dal momento dell'emissione del privileggio per i Ruteni [14].

La terza missione si inquadra fra la fine del settembre 1446 e la fine del febbraio 1447. Già nel sette di settembre la Corte pontificia gli accordava i soldi per viaggio. Nel 20 di settembre, è nominato qualche Stefano, *civi constantinopolitano*, ed un altro greco, *Nicolaus Gudellis*, chi seguiravano di acompagnare lui con lettere, e poi di continuare il viaggio verso il cuore di Bisanzio [15]. Il Papa gli chiedeva contatti con i principi, prima di tutto con Giovanni di Hunedoara, nella stessa direzione con le mete anteriori, ma, ora accopiate tra la scomparsa di Cesarini nel disastro di Varna.

I contatti di Giovanni di Hunedoara con il pontificato erano fra le più buone. L'interesse della Corte pontificia era spuntato non soltanto sopra il valore militare del personaggio, ma, sopratutto dell'alzarsi alla timone del reame (giugno 1446). Garatone andava dunque verso Giovanni il governatore, fattore politico attivo, capace di fare dalla unione religiosa un' idea di forza, concreta, mettendola in prattica e diffonderla. Le azioni dirette di Giovanni di Hunedoara nella Moldavia, Valacchia e Serbia erano poste esatamente nell'orbita imposta dalle anteriori ambascerie di Garatone.

Strano, il più prolungato soggiorno di vescovo di Coron in Ungheria è stato quasi inavvertito. Indiretto e vagamente, sul suo successo parlava Niccolò Lasocki, l'arcidiacono di Cracovia, messo in servizio della diplomazia di Giovanni di Hunedoara, in uno discorso pronunziato al cospetto di papa Niccolò V [16], dopo il ritorno di Garatone. Un'altra notizia, ancora indiretta, venga da Poggio Bracciolini. Essa mette in luce la forte impressione che Giovanni di Hunedoara ha fatto a *reverendus pater episcopus Coronensis*, impressione che lui ha reso noto ai suoi amici, umanisti d'Italia [17]. Alla fine, si deve ricordata un' informazione finora totalmente sconosciuta. Si parla di un privileggio che Garatone stesso l'ha emesse in Transilvania. Porta la data e il luogo 24 gennaio

[13] O. Halecki, *From Florence to Brest*, Roma, 1958, p. 56.

[14] Cf. delle due testimonianze documentarie di 17 aprile e 27—30 aprile. Arh. Nat. Mag., Budapesta, Dl.30.807 e Dl.13.715.

[15] N. Iorga, *Notes et extraits*, p. 26. L. Pesce, *op. cit.*, p. 54, nota 160.

[16] A. Lewicki, *Codex epistolaris saec. XV*, III 1 b, apud : V. Fraknói, *op. cit.*, p. 434, nota 229.

[17] J. Abel, *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon* (Contributi alla storia dell'Umanesimo in Ungheria), Budapesta, 1880, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1447, Turda. Si intitolava *episcopus Coronensis... ad Dalmatian, Hungariam, Wallachiam, Serviam et ad nonnullos etiam alios partes... nuntius et orator*. L'oggetto del documento era il concedere, alla chiesta, del diritto di un altare portatile a Giovanni Zas, il dignitario reale della città di Sebeș [18]. L'emitente usava, per il tramite di una bella scrittura umanistica, inconsueta nella geografia dei luoghi, di una delle molte concessioni ecclesiastiche assegnate a lui anche dall'ottobre 1437, dalla Curia [19].

Degno di essere segnalato è il fatto che nelle quasi cinque mesi di seduta nel reame di Ungheria, il messo papale, ebbe assai poche possibilità di collaborazione diretta con il governatore. Alla fine del 1446 quello è stato senza sosta preoccupato della guerra contro il Federico di Asburgo. Appena nella metà del mese di gennaio lui scende nella capitale del reame [20]. Fra tempo, il vescovo si trovava nella Transilvania. Tanto più possibile che il fine del suo passare attraverso la provincia è stato quello di prendere contatto con le sue realtà peculiari per la coesistenza dei cristiani ortodossi con i catolici. La sua presenza a Turda sembra che sia da collegare con una congregazione che aveva luogo proprio in quel momento, perche esse erano frequenti nel luogo e nella mese dell'emissione del documento [21]. Indubbiamente, non si può sviare la supposizione di un viaggio d'informarsi sulle situazioni politiche e religiosi di Moldavia e Valacchia.

Il passare di Caratone fra Transilvania doveva includere, d'obbligo, anche una fermata al vescovato di Alba Iulia. Là si trovavane informazioni importanti tanto per le relazioni fra cristiani dal vescovato transilvano, ma, siccuramente anche altre riguardo alla situazione politica e religiosa di Moldavia e di Valacchia vicina. La possibilità diventa sicurezza sè teniamo conto che Alba Iulia si trovava nella via verso Turda, e la sede vescovile era occupato dall'italiano Matteo da Biscino (1443—1461) [22]. A differenza di altri compagni dagli arcivescovati del reame, il vescovo locale, grazie alla sua origine, è stato, probabilmente più

---

[18] *UKB*, V, p. 185, nr. 2563. Nel documento si accenna che era in Sibiu, non in Sebeș. Così fa anche una lettera del arcivescovo Dionisio di Strigonio, dal 6 di agosto 1446 (*UKB*, V, p. 175). Il chiarimento venga a 16 di agosto 1447, quando si scriva : *I. Zaz, sedis Zassebes iudice regio, in Cybino residente (ibidem*, p 209). Il nostro uomo ha cominciato carriera come notaio reale della cancelleria di Sigismundo di Lussemburgo. È diventato giudice reale del Sebeș cal 1439, carica che ha tenuto interrotto fino al sesto decennio del Quattrocento.

[19] N. Iorga, *Notes et extraits*, p. 366—367.

[20] P. Engel, *Hunyadi János kormányzó itinerariuma (1446—1452)* (L'itinerario del governatore Giovanni di Hunedoara), in „Századok", Budapesta, 118 nr. 55, 1984, p. 982.

[21] Al 29 di gennaio, i tre vicevoivoda di Transilvania emeterano un documento della stessa località (*UKB*, V, p. 185—186, nr. 2564). Altri congregazioni provinciali, tenuti in anni diversi, nella stessa località, possono essere citati in una longa successione.

[22] J. Temesváry, *Erdély középkori püspökei levéltári kutatási alapján* (I vescovi medioevali di Transilvania sul fondamento delle ricerche archivistiche), Cluj, 1922, p. 354—372. Tanto C. Eubel *(Hierarchia catholica medii ævi*, Edd. altera, vol. II, Monasterii, 1914, p. 254), quanto P. B. Gams *(Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Leipzig, 1933, p. 382) sbagliano considerando chiuso il suo pasturare nella sede di Transilvania circa nell'anno 1450.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parteggiato a Roma che ai conciliatori di Basilea. Nel momento in quale lui ha ricevuto la sede vescovale di Transilvania, Matteo era de l'età molto giovane (24 anni). Non sapiamo assolutamente nulla sulle origini e la sua preparazione intelettuale ed ecclesiastica [23]. Avvertiamo, d'altra parte quanto fermi e favorevoli erano state le opinioni degli stati generali del reame e di più quelle di Giovanni di Hunedoara. Dopo l'estate dell'anno 1448, la sua candidatura all'arcivescovato Kalocsa è stata posta in termini fermi, ciò che prova in abbondanza che si godeva di grande fama [24]. Gli atti che ci sono serbati da lui, provano la sua energia [25], la collaborazione ed anche l'obbedienza di fronte al governatore [26], la conoscenza e l'abbordare i problemmi sugli ortodossi transilvani [27]. Accanto a Matteo vengono a galla due vescovi suffragani che sia possibile di avere strette legami con le missioni di Garatone. Prima di tutto un qualche Pietro, vescovo di Severin (1447) [28], poi, uno Jacopo, vescopo di Vidin [29]. Altri vescovi di Vidin e Severin sono attestati nell'epoca [30], ma senza avere notabili legami con il vescovato di Transilvania. Dopo 1450, nei vescovati sudetti si nota una longa vacanza che finirà, soltanto negli ultimi anni del Quatrocento.

Strano, e finora, neanche spiegato, è rimasto il cenno del cronista moldavo Grigorio Ureche su un qualcuno „papa Hristoforo" [31]. Appuntato in diritto di Concilio di Firenze, il personaggio non figura in nessuna annale aulica del Quattrocento, ma provenga dalla tradizione storica del Cinquecento [32]. La metamorfosi del titolo e la confusione cronologica non scarta il minuzzolo di verità. Esiste una rassomiglianza con un'altra situazione più conosciuta. Soltanto nel Cinquecento si insinuava negli scritti storici moldavi un personaggio con il nome „Ciubăr-vodă"

[23] Farremo solo l'osservazione che dal tempo del suo pasturare nell'Alba Iulia ci sono rimaste le più anziane traccie del penetrare del Rinascimento. Vedi J. Bálogh, *Az Erdélyi Renaissance* (Il Rinascimentto in Transilvania), vol. I, Cluj, 1943, p. 341, 354.

[24] J. Temesváry, *op. cit.*, p. 357—362.

[25] Per il ricuperamento dei beni del vescovato, distaccate nel tempo delle lunghe vacanze dinanzi a lui (J. Temesváry, *op. cit.*, p. 356).

[26] *UKB*, V, p. 308, nr. 2721 ; p. 317, nr. 2736 ; p. 321, nr. 2743.

[27] Queste vengono a galla, nei documenti, poco tempi dopo spazio di tempo che ci interessa. Vedi la sua lettera verso Giovanni di Capistrano, dai dicembre 1455 („Történelmi tár", Budapesta, 1901, p. 186—187) ed i problemmi legati dalla consensione dei donari reali percepite dai Romeni ortodossi, verso il *capitulum* di Alba Iulia, nel 1453 (A. Szeredai, *Notitia veteris et novi Capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae*, Alba Iulia, 1791, p. 97).

[28] *UKB*, V, p. 189, nr. 2567 e di nuovo, nel 1453, *ibidem*, p. 392, nr. 2839, p. 431, nr. 2893.

[29] *Ibidem*, p. 334, nr. 2761. Quegli due nominati anche da J. Temesváry, *op. cit.*, p. 368.

[30] C. Eubel, *op. cit.*, p. 108 ; P. B. Gams, *op. cit.*, p. 411.

[31] *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)* (Cronaca della Moldavia fino a Aron Voivoda), compilato secondo Grigorio Orecchio il „Vornic" (= ministro degli interni), Istratie il „Logofăt" (= cancelliere) ed altri da Simion Dascălul. Ed. de C. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 25. Il primo cenno su Cristoforo „papa" dalla storiografia moldava appare a C. Auner, *op. cit.*, loc. cit.

[32] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Urechia*, Bucureşti, 1891, p. 194, 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(=Mastello Voivoda), supposto di essere in realtà, comandante del corpo di spedizione transilvano, mandato in Moldavia nella mese di febbraio 1448[33]. La coincidenza fa colpo tanto fra la scelta dei personaggi storici veri, e, sopratutto, nell'epoca così vicina. Se Cristoforo Garatone ha riuscito inculcare cose profonde nella coscienza dell'elite moldavo, bisogna che la cosa abbia accaduta nel periodo del suo terzo incarico, tempo nel quale, cosi come dicevo, lui ha viaggiato anche in Transilvania. Senza implicarsi, Garatone ha fatto uso probabilmente delle sue prerogative affidate dal papa e dell'attaccamento dei metropoliti moldavi all'unione fiorentina. Strumenti furono tanto gli uomini politici subalterni o in durabili relazioni con il governatore, quanto i franciscani. Bisogna non dimenticare i vescovi catolici residenti là ovvero in Transilvania. La Moldavia si trovava in strette relazioni con la diplomazia e propaganda papale per compimento dell'unione religiosa e per sradicare le colonie husiti, cosicché le vie della fissazione del nome per la tradizione sono state tanto numerose, quanto possibili.

È escluso che, nel tempo del terzo viaggio in Ungheria, Garatone non avrebbe incontrato Giovanni di Hunedoara, perchè l'uno dei suoi incarichi traciati da Roma gli chiedeva proprio questa cosa. Nel corso degli incontri si sono affrontati problemmi della politica del futturo. Una campagna antiottomana è stata preparatta per l'estate di 1447, ma la mancanza degli aiuti, sopratutto materiali, hanno provocato la sua tergiversazione[34]. Dietro a queste cose ed anche dietro ai contatti con personaggi sconosciutti per noi, ma già familiari all'ambasciatore, della cerchia vicina a Giovanni, è risultata l'immagine dell'eroe superiore al suo nome, immagine caratteristica per il Rinascimento, e accettata proprio così nell'ambiente ristretto degli umanisti italiani del vescovo. Due nomi bisogna citare qui, quello di Giovanni Vitez di Zredna e Taddeo Adimari di Treviso. Vitez, vescovo di Oradea e cancelliere, è stato l'umanista addetto interamente alla politica di Giovanni di Hunedoara. Adimari, concittadino e compagno di scuola a Padova, buono amico[35], è stato spesso nei incarichi papali in Ungheria, e ha esercitato là la medicina[36].

Non è escluso che secondo all'attività ed alla racolta degli informazioni dalla Transilvania, Garatone avrebbe avuto suggerimenti in quanto ai mutamenti politici nelle provincie romene fuori dei Carpati. La nostra ipotesi si sostene sugli interventi veri, che hanno avuto luogo nelle mesi immediatamente seguenti. I moventi delle spedizioni militari nella Valacchia e Moldavia non sono state, ognicaso, totalmente sottoposte alle concezioni promoste della diplomazia papale[37].

---

[33] Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", 16, nr. 5, 1963, p. 1063—1064.

[34] C. Mureşan, *op. cit.*, p. 146.

[35] L. Pesce, *op. cit.*, p. 27, 57—58, 87—88.

[36] Per le relazioni di Adimari con l'Ungheria, inclusso con Giovanni di Hunedoara, bisogna vedere la sua corrispondenza con Giovanni Vitez, commentata in *Magyar humanisták levelei* (Lettere degli umanisti magiari), Budapesta, 1971, p. 72, 74—75.

[37] Per i loro fini vedi Fr. Pall, *Intervenţia...*, p. 1066.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nel tempo in quale si trovava a Roma, Garatone ha continuato di essere in conoscenza con le realtà del reame di Ungheria. La corte pontificia stessa porta la prova che considera lui un esperto dei problemmi di là, puntiglioso di essere rimandato, dandogli cause per risolvere nel futuro [38].

L'ultimo viaggio di Garatone è cominciato dopo la prima metà dell' aprile 1448. A differenza di tutte le altre, questa volta andava via collocato col titolo di patriarca di Gerusaleme (guadagnato alla fine dell'autunno di 1447) e con quello di legato apostolico. Dal 4 al 8 aprile 1448, i scritti papali registrano le sue preparazioni di viaggio [39]. Ritengono l'attenzione tre documenti papali. Il primo gli chiedeva *litterae passuales*, un altro gli assegnava le qualità di *visitator et reformator ecclesiarum et monasteriarum in regno praedicto*, e l'ultimo, benché il suo nome non é mezionato, bisogna che sia guardato nella stessa misura, perchè parlava del rilasciare delle indulgenze per tutti quanti che lotteranno contro i Turchi [40]. È possibile che il cammino verso Buda sia accoppiato al viaggio nella stessa direzione dell'ambasciatore di Alfonso, rè di Napoli [41]. È importanti che la lettera di Bracciolini indirizzata a Giovanni di Hunedoara porta la stessa data [42]. L'umanista trovandosi nel servizio della cancellaria papale, la missiva è stata siccuramente preparata per essere portata alla destinazione proprio di Garatone.

La partenza in Ungheria, aveva il fine di finanziare e l'inseguire della crociata antiottomana. Sussidiariamente, gli chiedeva lo sterminamento delle accresciute empietà dei sacerdoti. L'origine di quest'ultimo, vagamente precisato incarico, è difficile spiegare. Sembra che indietro sia stesso il nostro uomo, che, immediatamente dopo il suo ritorno della precedente missione, il papa Niccolò V aveva emesso due atti speciali, uno per l'arcivescovo di Stregonio e il vescovo di Alba Iulia, quell'altro per tutti gli ordini monastici, per i rigolamenti nel seno del chericato di Transilvania [43]. Dal tre di maggio 1447 data un riassunto dei diritti e degli obblighi canonici dei funzionari della chiesa, atto che è giunto nel vescovato di Transilvania [44], e dall'otto di gennaio 1448, una regolarizzazione degli statuti del *capitulum* del decanato Sibiu [45]. L'archivio dell'Università dei Sassoni ha conservato, in un riassunto di Setteconto,

[38] P. Lukcsics, *XV. századi pápak oklevele* (Documenti dei papi del Quatrocento), vol. II (1431—1455), Budapesta, 1938, p. 235, nr. 1002 (30 gen. 1448). Nell'atto, Garatone è *executor dispensationis* di una causa fra un prete ed un laico di Oradea.

[39] Quegli due dati che ho indicato provengono da due differenti sorgenti, che si riferiscono però allo stesso registro *(Regesta Vaticana*, vol. 407, f. 15); V. Fraknói, *op. cit.*, p. 434, nota 239 — 4 apr.; P. Lukcsics, *op. cit.*, p. 261, nr. 1028 — 8 apr.). Nessun lavoro ci offre la data del registro, soltanto la sua equivalenza con la cronologia moderna.

[40] P. Lukcsics, *op. cit.*, p. 261, nr. 1028—1030. Bisogna vedere anché p. 242, nr. 937, che potrebbe essere con l'anno sbagliato.

[41] C. Mureşan, *op. cit.*, p. 147.

[42] 2 apr. J. Abel, *op. cit.*, p. 158.

[43] A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacrum illustrantia*, vol. II, Buda, 1860, p. 233—234, 238—239.

[44] *UKB*, V, p. 194—197.

[45] *Ibidem*, p. 232—238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

una corta informazione su un „vescovo Cristoforo" chi ha messo in circolazione un documento del papa Niccolò rispetto alla lite tra i Sassoni ed alcuni preti [46]. Senza dubbio si parlava del nostro uomo che realizzava le sue prerogativi dal suo ultimo viaggio nell'Europa Orientale. In diretto collegamento con la stessa problematica è anche un ordine imperativo di Giovanni di Hunedoara per i monaci di Sibiu, per porre fine alla circolazione delle bolle papali che venivano *in contrarium libertatis regni ac detrimentum seu praeiudicium facultatis iuris patronatus regalis*, senza chiedere l'approvazione [47]. La decisione del governatore era di natura a spuntare uno stato di tensione con i rappresentanti del papa.

Tentiamo inseguire un probabile tracciato di Garatone. Giunto nel corso di maggio in Ungheria, bisogna che lui abbia contattato il governatore a Buda. Ha consegnato le sua lettere e ha rivelato lo scopo della sua missione. Il governatore è stato scontento dall'aiuto che portava lui, la prova essendo la lettera che lui inviava al papa, alla fine di maggio [48]. Nel mese del luglio, Giovanni si trovara in Banat (Sud-Ovest della Romania di oggi), in via verso la Transilvania. Secondo sfuggite fra Alba Iulia e Turda, ha seguito un periplo nelle regioni dei Sassoni, durante il quale deve esser successo il conflitto interno agli ordini papali. Probabilmente, ma non siccure, che il trevigiano l'ha scortato almeno una parte del viaggio. Nel corso di un mese (la fine del luglio fino a venti di agosto), è stato convinto dalle preparazioni intraprese conto i Turchi, dalla raccolta dei soldi ed armi, dal concentramento degli eserciti. Il mese di settembre è stato trascorro quasi interamente sulla riva del Danubio, nel campo militare di Kubin [49]. In una lettera per il papa, Giovanni scriveva : *Nuncius cum litteris... vestre in his locis apud vada Danubii, ad nos appulit, ubi solliciti de promovendis his fidei rebus, de illis quoque que in Posonio inconclusae maserant, plene avisati fuimus* [50]. Niente ci impedisce di pressuporre che quel nunzio papale, arrivato nel campo, era un'altro che Garatone. La lettera faceva ceno probabilmente ai problemmi restati a mezzo inseguito ai negoziati portati dagli uomini del governatore, il cardinale Carvajal ed i delegati di Federico Terzo. In questo modo sembra che si formi la prova della data nella quale il messaggero ha rincontrato il governatore.

Con tutta la mancanza del'aiuto del papa, Giovanni ha respinto l'idea del rimando della campagna ancor' un anno. Gli eserciti sono passati nel teritorio inamico. Il confrontamento con il sultano è accaduto sul campo della Merla (Kossovopolje) nei giorni di diciassete-dicianove di ottobre, fermandosi, così com'é già noto, con una catastrofi per l'esercito cristiano. Garatone ha ripetuto il destino di Varna (1444) del cardinale Cesarini. Pasquale di Sorgo affenmava senza dubbio : *est et*

[46] *Ibidem*, p. 261, nr. 2656.
[47] *Ibidem*, p. 261—262, nr. 2657.
[48] G. Fejer, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris*, Budae, 1844, p. 109—111 ; C. Mureşan, *op. cit.*, p. 147, nota 2.
[49] Vedi P. Engel, *op. cit.*, p. 983.
[50] G. Fejer, *op. cit.*, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum Jano (!), duce praefato, legatus in exercitu, Cristophorius Garatonich, episcopus olim Coronensi[51]. I cronisti magiari sostengono in unanimità che lui avrebbe trovato là la sua morte[52]. Già nell'anno 1448, il vescovato di Corona era accordato a qualcuno Bartolomeo[53], cosa che deve prendere in esame anche per la rapidità e le qualità dell'informare la Curia, dopo l'avvenimento.

Nell'epilogo delle nostre considerazioni, si impongono qualche conclusioni.

„Lo specializzazione" del diplomato papale ci indirizza fermo verso un capitolo della politica religiosa, generalmente evitato ovvero senza argomenti per le provincie sottomesse al'Ungheria. Giacché non bisogna perdere di vista che l'azione antiottomana, manipolata da Roma e tra Garatone, si sosteneva inscindibile sull'idea dell'unità cristiana. In questi limiti è stato impossibile che la diffusione, l'applicare ed i risultati dell'unione di Firenze nella quale il medesimo spesso-nominato Garatone era stato cosĭ abbinato, non siano perseguiti per il territorio del reame ungherese. Giovanni di Hunedoara, che traeva la sua origine da una comunità di Romeni ortodossi, ma passato per tempo al catolicesimo, con l'abilità e le sensibilità di un'uomo politico non comune, non poteva eludere la consapevolezza del valore della bolla *Laetentur coelli.* I Romeni ortodossi di Transilvania ovvero delle provincie liberi guadagnavano, nella sua luce, un nuovo statuto, con implicanze incalcolabili al livello delle tutte le strutture socio-politiche e culturali dal contesto europeo. Per quegli direttamente sottomessi alla corona dell'Ungheria si offriva la fortuna della regnicolarità con pieni diritti, l'appoggio ideologico della collaborazione con l'autorità catoliche. Giovanni di Hunedoara ha profittato in abbondanza dal potenziale militare di un gran parte della feodalità romena, soltanto quella che ha compreso e ha accettato il polso dei tempi.

Cristoforo Garatone ha conosciuto minuziosamente e ha lavorato intimamente con Giovanni di Hunedoara ed il suo ambiente. L'Italiano è stato il fervente partigiano della Rinascita. Tra lui si argomentano, *ora di più, i contatti umanisti e le implicazioni risorgimentali del guvernatore.* L'epistolario di Bracciolini rimane una siccura prova[54]. Giovanni prendeva contatto con il processo del diventare eroe se stesso fra il paragone con i geni militari dell'antiquità.

---

[51] N. Iorga, *Du nouveau...*, p. 16.

[52] L. Kiss, *A rigómezei hadjárat* (Campagna militare del Campo della Merla), in *Hadtörténeti közlémenyek*, Budapesta, 8, nr. 4, 1895, p. 474.

[53] N. Iorga *(Du nouveau...*, p. 22) sostienne che probabilmente è morto secondo la lotta del Campo della Merla. Gams *(op. cit.*, p. 431) ha accentuato la confusione tra la sua asserzione che Bartholomeo II Rimbertini è diventato vescovo di Coron nel 1445. Come seguire, le monografie chi guardano Giovanni di Hunedoara hanno lasciato cenni incoretti. Vedi L. Elekes, *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 367 ; C. Mureşan, *op. cit.*, p. 166, nota 2.

[54] Il coinvolgere di quest'epistolario è stato studiato da Cs. Csapodi, *Hunyadi János és Poggio Bracciolini*, in *Filológiai közlöny*, Budapesta, 11, nr. 1—2, 1965, p. 156—157. L'autore non saveva però chi si nasconde indietro del vescovo di Coron.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In sussidiario, si distacca ancor'un' idea. Bracciolini, come autore, non solamente consumatore di cultura, sarrà tra i primi in misura di argomentare in scritto la latinità della lingua romena[55]. Ma, è siccuro che le informazioni siano venuti indiretto, più probable tra la trafila delle relazioni della cancelleria papale nella quale lavorava. Garatone era un componente dell'apparato diplomatico, di più in contatto non mediato con la situazione dell'etnie di Transilvania, e, sopratutto, buon amico. È stato, con altre parole, una possibile trafila per la sostanza di alcuni scritti di più grande importanza per la sistemazione del luogo della cultura romena nelle coscienze europee.

I valori dei contatti di Garatone con i ambienti dell'Europa Orientale si pongono in risalto di aver un profondo significato. Una futura pertinacia ci porterà, forse, i convincimenti che ora, con l'aiuto di alcune informazioni troppo drastice censurate, facciamo delle promesse negli enunciati scarso fermi ovvero incerti.

[55] Al. D. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, in „Ephemeris Dacoromana", 1, 1923, p. 360 ; B. Daicoviciu, *Mărturii apusene despre latinitatea și continuitatea românilor (sec. XV—XVIII)*, in *AMN*, 5, 1968, p. 204 ; I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 173—174 ; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 46—47 ; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 245—248 ; G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 104—105 ; idem, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TRANSFORMATION OF THE OTTOMAN INTELLIGENTSIA AND THE IDEA OF SCIENCE

BY

M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU
(University of Istanbul)

At the end of the 18-th century, the Ottomans considered interaction with Western Europe desirable solely as a means of importing superior technology. However the contacts and endeavors towards modernization in the form of imitating the West produced unexpected results in the next century. As a consequence of intellectual borrowings from Europe, a distinguished group of intellectuals emerged who were able to imagine a social reality contrary to the norms of the society in which they were raised. For the Ottomans, this was an undesirable as well as an unexpected consequence. The Ottoman government sent students to Paris, so that they could learn the latest advances in the sciences. They renter big houses for them outside the city and required that the students speak only Turkish and Arabic among themselves. These students were taught by the most competent French teachers, but with the help of the translators, so that they might not be unduly influenced by percieved detrimental norms of a foreign culture [1]. Nevertheless, the change in the mentality among these intellectuals was clearly a turning point in social change.

As soon as the Ottoman intellectuals were exposed to Western culture, they came to understand how different the social structure they met in the West was [2].

Sensing the limitations of their own intellectual framwork, they admitted — with some sense of their own inferiority [3] — the superiority of this different structure :

„...Clearly a large part of the natural and industrial wealth of Europe was transferred from other continents by Europeans... This once bare and uncul-

---

[1] *Topkapı Palace Archives*, no. E. 1318/XIX Century.

[2] The following example was chosen for its striking character. However, this conviction, the idea of meeting a very different structure, can ben observed in every subject :

"...At European banquets many women are present. The women sit at table while the men sit behind them, watching like hungry animals as the women eat. If the women pity them, they give them something to eat, if not, the men go hungry....".

Sefaretnâme-i Vahid Efendi, Istanbul University Library (hereafter cited as IÜK), Turkish Manuscripts (hereafter, TY), IMKY, T. 3040/1, leaf, 7—8.

[3] *Ebubekir Ratib Efendi'nin Sefaretnâmesidir*, IÜK, TY, nr. 6096, leafs, 22—23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tivated land was transfomed wholly as a result of the patriotic and rational endeavors of the Europeans themselves. In brief, while Europe was the smallest continent, it became with scientific improvements the center of modern power. In other words, nationsall over the world were obliged to be dependent upon the Science of Europe. The Europeans were even struggling to control the air as they had once mastered the sea... In short it is obvious that they in addition to multiplying the branches of knowledge and science, would be successful in inventing new sciences as well as maintaning the old..." [4].

„Geographically small but leading in civilization and prosperity" [5] this perception of those visiting Europe, and romanticizing what they saw, inexorably brought them to the conclusion exemplified by one Ottoman officer who regretfully points out that there is no solution but to be educated by Westerners :

„...Although I have spent my life on battlefields the skill of Chiristians in producing weapons of war and superior strategy is beyond my comprehension..." [6].

Again in his respectful and prefatory introductory remarks to a translated work, an Ottoman mathematician, who vas sent to Vienna and stayed there for four years, confesses that the supremacy of the West had reached indisputable dimensions :

„...All science and technology are taught in the lands of our exalted dominion but, since Europeans have improved technologically and scientifically, the Ottomans should increase their knowledge from works in European languages..." [7]

When the statements of those trying to explain the supremacy of the west were analyzed, the most conspicious point was the frequent usage of the word „science". In short, the Ottoman intellectual discovered the creator of a great development : science.

According to Mustapha Sami Bey's statement, we meet science as a requirement of supremacy :

„...Every European, man and woman, can read and write. Especially in France, even a common porter is able to read his own letter. Europeans, as a result of science, have discovered many practical ways for overcoming pestilence and ilnesses. The principle cause of their pursuit of science is their conviction that *ignorance is a very degrading thing*. Therefore, even for the deaf and dumb, numerous private schools, have been established so that they may learn to read and write. The whole population, men and women, are educated at least for ten years. As scientific findings increased, they invented many mechanical devices enabling them to mass produce various things..." [8].

All these things observer first hand were considered crucially significant for progress. According to Sadik Rifat Pasha, one of the foremost names among those who elaborated on Western superiority :

---

[4] *Avrupa Medeniyeti ve Ümranı Hakkında Risâle*, IÜK, TY, no. 6623, leafs, 3, 4, 6.

[5] Meclis-i Vâlâ Mütercimlerindes Kadri, "Avrupa Kıtasının Mevki'-i Coğrafisi ve Ahvâl-i Tarihîyesine Dair Bâzi Malûmat-ı Mücmeledir", *Mecmua-i Fünûn*, no. 3, Rebiy'ülevvel 1279, p. 111.

[6] *Bir Osmanlı Zabiti ile Bir Ecnebi Zabitanın Mükâlemesi*, IÜK-TY, no. 3984, leaf, 22.

[7] Hamdi, *Beyân-ı Faide-i Cedide : Berâ-yi Hall ü Muâhedât-i Adide-i Tercümesi*, (1266), Atatürk Library (Istanbul), MC Manuscripts, no. K. 51, leaf, 1.

[8] Mustafa Sami, *Avrupa Risâlesi*, (Istanbul, 1256), pp. 26, 35—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„...Europeans give importance to astronomy, music, medicine and especially international politics and military knowledge and they established private schools where people can be educated in these subjects. Besides, they are interested in the study of plants, animals and minerals and anatomy, they pay close attention to these subjects and therefore produce many works concerning them. Above all, it is impossible to meet any person who is unable to read and write in his own language..." [9].

The Ottoman intellectuals' emphasis on science as central to their attitude towards the West was the most important consequence of their contact with Europe. From this date on, the concept of science began to play a role similar to that of the concept of religion in classic Ottoman thought. In any scholarly discourse Ottoman intellectuals, instead of citing religous proofs as classic authors did, [10], they solved qustions from a scientific point of view. Even the effective administration and the continuing prosperity of the Empire, which were the most important problems of the Ottoman intellectuals, began to be considered matters depending on science :

„...The progress of a nation resutls from an increase in its population, agriculture, art, capital and commerce as well as from the endeavors of its people. And this progress depends on science and reason and requires the acquisition of more knowledge..." [11].

Science was elevated to the status of religion and faith in science took the place of religious belief in the minds of intellectuals. In this respect, science has a transcendant meaning and became a consumatory value [12]. For that reason, naturally, „science" came in conflict with religion. For example, in one of his texts, Sadik Rifat Pasha wrote on the evils of fanaticism and the advantages of science :

„...However much integrity and fidelity in religion may be praised, fanaticism is not acceptable. For in addition to the unworthy nature of hypocracy and fanaticism, the great harm they cause to all is obvious... If science be equated with knowledge and learning be the most praiseworthy human activity, all should strive to learn that which they do not know..." [13].

This attitude can be compared with the cold-blooded attitude beginning with Machiavelli in European thought which did not employ moral values in analysis [14].

As a matter of fact, in one journal, the phenomenon of suicide was explained without any consideration of moral values and without any references to religion in 1850's [15].

---

[9] *Avrupanın Ahvâline Dair Risâle : Asâr-ı Rıfat Paşa*, (Istanbul : 1275), pp. 10—11.

[10] For a good example, see. *Islâh-ve Esbâb-ı Bekâ-yı Devlete Dair Padişaha Hitaben Yazilmiş Risâle*, IÜK, TY, no. 798.

[11] *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk : Asâr-i Rıfat Paşa*, (Istanbul : 1275), p. 11.

[12] David Apter, *The Politics of Modernization*, (Chicago, 1967), pp. 84—87.

[13] *Zeyl-i Risâle-i Ahlâk*, pp. 21—22.

[14] Şerif Mardin, „Tanzimat Fermanının Manâsı", *Forum*, V. 8, no. 90 (15 December 1957), p. 13.

[15] Aziz, „Intihar", *Mecmua-i Fünûn*, no. 2, (1279), p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The new position of „science" introduced discussions on the conflict of science and religion. For example, translations of Draper's book „Conflict Between Science and Religion" became very popular among the Ottoman intelligentsia, inspite of Ahmed Midha Efendi's critical preface to the book [16].

Later, the approach which advocated science as proof in analysis also became very popular in these circles. For example, a comparison between geology and history for understanding the past was made as follows :

„...Just as it is not acceptable for man to be ignorant of his origins, whether pysical or moral, it is shameful for him to neglect the study of geology. By means of the study of history the lives and customs of previous peoples may be understood, but the science of geology uncovers countless thousands of centuries of natural history. History consists of reports and stories passed down throught generations by man, but the science of geology cannot be influenced by changing the conditions of communication..." [17].

As seen in the above quotation, priority is given to geology because of its scientific nature. Public administration must also be in the hands of men who know science :

„...Those who govern in this century must be well aware of various matters, especially government administration and international relations. In our time the administration of government affairs can not be left in the hadns of ignorant men as it may have been formerly..." [18].

These atitudes were derived from a belief in the decisive superiority of science and the advantage that it confers upon the man who is aware of it :

„...Today an educated man need know nothing more than science and technology. Today science has reached such a level that all things are capable of being known. Just as men were once distinguished by caste in olden times in India and Egypt, today we see all men divided into three classes : scientists, techinicians and workers..." [19].

We begin to see „lessons of chemistry for everybody" in popular journals [20] and criticism of poets and poetic mentality by medical students [21]. The medical student claims that „poets commit a crime agains science by attributing the functions of the brain to the heart" [22]. Of course, some Ottoman intellectuals tried to reconcile modern science with Islam. We can mention Namik Kemal's [23] and Hayreddin Pasha's [24]

---

[16] Draper, *Niza-i Ilm ü Din*, (Istanbul, 1313).
[17] Münif, „Mukaddeme-i Ilm-i Jeoloji", *Mecmua-i Fünûn*, no. 2, (1279), p. 65.
[18] Münif, „Darülfünûn Dersleri", *Mecmua-i Fünûn*, no. 2, (1279), s. 332.
[19] „Semerat-ı Ilm". *Hafta*, no. 19, (1299), pp. 291—292.
[20] „Muktesebât-ı Fenniye : Herkes Içün Kimya", *Musavver Cihan*, no. 4, (1307), p. 30.
[21] Şerafeddin Mağmumî, „Kalb ve Dimağ", *Maarif*, no. 32, (1307), p. 83.
[22] Şükrü Kâmil, „Mushabe-i Sıhhiye : Kalb mi, Dimağ mi ?", *Maarif*, no. 116, (1309), pp. 180—182.
[23] Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, (Princeton : 1962), pp. 318—19.
[24] Hayreddin Paşa, *Mukaddeme-i Akvam-ül-mesalik fî ma'rifeti ahvâl-ül mesâlih tercümesi*, (Istanbul : 1296), pp. 4—5, 125—126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

efforts in this respect. But at the end of the 19-th Century except for a small group who tried to use Islam as a tood for social modernization, the modernizers completely abandoned these efforts and agreed upon the decisive superiority of science :

„...Some of our intellectuals, in order to discourage fanatical reaction, have tried to make European culture appear more acceptable and have taken on the task of transfering modern culture to Islamic peoples (lands). In order to do this they have even claimed that European culture had an Islamic origin. In newpapers, in their books and in other writings, they have stressed that European science and technology derive from Muslim discoveries. This is a worthy effort. But although there is much truth in what they say, there is also much that is exaggerated, and they have created new problems. However much we should renew our study of the medicine of Aviccena, the physics of Averroes and the chemistry of Jahiz, translate their books and those from other Islamic languages, publish them, and found schools for this purpose, we must also strive to do the same for the best scientific works of our century. For just as we can not cure malaria by the Medicine of Aviccena, we can not build a railroad, a ship, or use the telegraph with the chemistry of Jahiz or the physics of Averoes. If we wish to modernize we must do so by borrowing from contemporary science and technology..." [25].

We can also observe that political groups based their claims of superiority on the criterion of „more scientific than thou".

The views on this subject of a follower of Sabahaddin Bey — one of the foremost names in Ottoman politics in early 20-th Century and one of the Young Turkes — show us this attitude :

"...Our publication is based upon *'Science Sociale'*. Under this rubric new works are published every day in the West, but most of them are no more than philosophical experiments. The school of sociology founded by Le Play and continued by Edmond Demolins' group, however, has been able to elevate sociology to the level of the other sciences by the use of scientific method..." [26].

In conclusion, the new meaning of science created three important results.

First, it brought the penetration of biological materialism into Ottoman intellectual life. When these ideas were popular and their conflict with religion was very sharp, their impact was great. The ideas of Ludwig Büchner who, like Félix Isnard, considered religion an obstacle to social progress, became very popular among the Ottoman intelligentsia [27]. Posivitism, which also claimed to be a religion of science, had a great impact on these circles.

Social Darwinism, provided a framework for the inclusion of theories of biological superiority and elitism. The Ottoman intelligentsia saw that their society was characterized by diverse groups of people organized in the *millet* system and by a sharp dichotomy in the social

[25] Şemseddin Sami, „Medeniyet-i Cedidenin Ümem-i Islâmiyeye Nakli", *Güneş*, no. 4, (1301), pp. 180—181.

[26] M. Sabri, *Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Beyannâmesi*, (1908), Turkish Historical Association Manuscripts, no. 129, leaf. 10.

[27] The first translation of Buchner into Turkish was in, Abdullah Cevdet, *Fizyolociya-i Tefekkür*, (Istanbul, 1308). Félix Isnard's, *Spiritualisme et Matérialisme*, (Paris, 1879) was being passed around.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and political consciousness of élite and mass cultures. For that reason, these intellectuals used the theories of biological superiority of Gustave Le Bon, Guyo-Daubés, Letourneau and Haeckel [28].

Second, science became a central, pivotal value that determined and helped to legitimize many forms of action. The earlier belief in the ideal of Islamic polity and society with a historical reality in a distant past also underwent change. Intellectual constructs that viewed all problems confronting the Ottoman state in terms of deviations from these ideals and tried to find a solution for the restoration of the ideal society, increasingly gave way to works that emphasised „progress". Yet changes in modes of thinking took time, and the process was not necessarily smooth. Soon the proponents of modernization came to see the time of Mustapha Reshid Pasha as the apex of modernization. Nevertheless, the change in attitude from preoccupation with deviations from an 'ideal past' to a concern with a development toward an unknown yet positive point in the future, was indeed very significant. Furthermore, the next belief system allocated a greater role to the individual in the transformation of society. Hence, a greater emphasis an ideas such as the self-help of Samuel Smiles, voluntarism [29], and private initiative, and the opinions of Herriot [30] started to spread. The overall consequence of these changes in the Ottoman intellectual conceptions of social transformation and in systems of belief was a tug of war between the progressives and conservatives. The banner which read *Le Salut de la Nation c'est la science,* that medical students held high during the celebrations of the 1908 revolution was no coicidence. We can find the roots of Turkish secularism in this mentality.

[28] For the most interesting and belanced synthesis of these ideas, see, Abdullah Cevdet, *Fizyolociya ve Hıfz-ı Sihhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye,* (Dersaadet, 1312).

[29] A letter sent from Çanakkale to the Central Committee of Union and Progress. *Special Archiv.*

The perception of Schopenhauer as an anarchist is no doubt also based upon this, Abdullah Djevdet, „Un Précurseur Anarchiste : Ebou-Ala-el-Muarri", *les Temps Nouveaux. Supplément Litéraire,* no. 5, (1898), pp. 556—557.

[30] Edouard Herriot, „Yaratınalı — Créer", *Içtihat,* no. 226, (1930), p. 5315.

[31] „Les Manifestations", *Le Moniteur Oriental,* 27 July 1908.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA : PRESIDENT OF THE FIRST PARLIAMENT OF ALL ROMANIANS

BY

GHEORGHE I. FLORESCU

and

DONALD E. BAIN (St. John Fisher College, Rochester, New York, U.S.A.)

In 1907, Nicolae Iorga, one of the world's greatest historians, became for the first time a member of the Romanian Parliament. Recognized as a leading spokesman of Romania and praised as a champion of national unity, Iorga left to all of Europe a legacy of dignified parliamentary statesmanship and vigorous scholarly productivity. The broad span of his public life may be summarized in a statement he made in 1916 when, recalling the words of Petru Rareş, Iorga addressed all Romanians confronted with the torture of foreign occupation and declared : „*we shall be again, what we have been, and even more*" (our underline) [1].

The present article deals primarily with Iorga's role in the Romanian Parliament of November 20, 1919 to March 26, 1920. It seeks to document his part in the ratification of the *Great Union* and his contributions as President of the first National Assembly of all Romania.

•

The events of 1918 were undoubtedly crucial in the history of the Romanian people. That year represented the end of a complex historical process, the great ideal of all Romanians was realized. Thus, the Bessarabian County's Council voted unconditional union with Romania on April 9, and on November 28, the Romanian Central National Council decided the union of Bukovina with Romania. On December 1, the resolution of Alba Iulia decreed that „The National Assembly of all Romanians of Transylvania, Banat, and Hungary [...] proclaims the unification with Romania of these Romanians and the territories in-

[1] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor" (D.A.D., s.q.), December 14, 1916, p. 38. See and Gheorghe I. Florescu, Venera Cabalortă, „N. Iorga — preşedinte al Adunării Deputaţilor (1919—1920", in *Hierasus*, III (Botoşani, 1981), pp. 47—69 ; Gheorghe I. Florescu, Donald E. Bain, „N. Iorga, preşedinte al primului Parlament al tuturor românilor", in *Unirea*, Viena, III, 1986, no. 1 (9), pp. 2—3 ; Bianca Valota Cavalotti, *Nicola Iorga* (Napoli : Guida Editori, 1977). p. 110 f.f. ; William O. Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga* (Boulder : East European Monographs, 1973), p. 57 f.f. ; Pamfil Şeicaru, *Nicolae Iorga* (Madrid : Editura „Carpaţi", 1957), pp. 55—67 ; Dr. E. Dvoichenko-Markoff, „Nicholas Iorga, A Giant of Southeastern Europe", in *Byzantion*, XVII (New York, 1944—1945), pp. 423—430 ; John A. Campbell, „Nicholas Iorga", in *The Slavonic and East European Review*, XXVI, 1947, pp. 44—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

habited by them"[2]. The year 1918 crowned long years of tenacious struggle waged by the Romanian people for the establishment of their own unified national state. That struggle was a part of the general movement of European peoples aiming to achieve national self-determination and to shake off all foreign domination. This eventually led to the downfall of the two great multinational empires : those of the Habsburgs and the Czars.

The *Great Union* of 1918 created a favorable framework for the economic, social, political, and cultural development of Romania and for its increased visibility among the world's free and independent nations. With the completion of the unity of the Romanian people, a new stage of general evolution of this nation began. In these complicated circumstances, Romania was confronted with a different domestic and international situation : the ravages of war which required economic reconstruction, the application of those decisions adopted in 1918, and the diplomatic struggle to gain Allied recognition of national unity. In the middle of this swirling vortex of post-war complexities were the Romanian people. Among them, Nicolae Iorga held a distinctive place.

Until 1918, Iorga's life was characterized, as were those of his fellow countrymen, by the fight for national unity and independence. This was a fundamental and permanent correlate of Romanian history, a stringent necessity called for by the very evolution of society which included the economic and cultural development of the country. After World War I, all activity of the great patriot was dominated by the historic process which led to the formation of the Romanian unified national state[3]. Profound changes occured in social, political, and economic realities of the nation which had serious repercussions on all aspects of Romanian life. The character of parliamentary functions, for instance, and its structure had been altered throughout much of Europe to meet the needs of the new world that had emerged after 1918. The introduction of universal suffrage in Romania was an especially welcome change, but it brought with it challenges destined to

[2] *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918* (Bucureşti, 1943), p. 109 ; Cornelia Bodea and Virgil Cândea, *Transylvania in the History of the Romanians* (Boulder : East European Monographs, 1982), p. 166 ; Gheorghe I. Florescu, „Desăvîrşirea unităţii naţionale — expresie a voinţei întregului popor român", in *Carpica*, XI, (Bacău, 1979), pp. 49—55 ; Idem, „Adunarea naţională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918). Implicaţii şi semnificaţii", in *Memoria Antiquitatis*, VI—VIII (Piatra Neamţ, 1981), pp. 301—311 ; Idem „Generaţia Marii Uniri" (I, II), in *Revista de istorie*, nos. 10, 12 (Bucureşti, 1983) ; Idem, „1 Decembrie 1918 în dezbaterile Parlamentului român", in *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, XVII (Iaşi, 1980), pp. 243—254.

[3] Gheorghe I. Florescu, „Activitatea parlamentară a lui N. Iorga în anii primului război mondial (1914—1918")", in *Studii şi comunicări*, III, (Focşani, 1980, pp. 216—217 ; Idem, „Unitatea naţională în dezbaterile Parlamentului de la Iaşi (1916—1918)", in *Studii şi comunicări*, IV, (Focşani, 1981), pp. 201—239 ; *Aspecte ale luptei pentru unitatea naţională. Iaşi : 1600—1859—1918* (Iaşi : Editura Junimea, 1983), pp. 213—360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

test even the most seasoned statesman [4]. Steeped deeply in the culture and history of his country, Iorga rose to meet these demands.

In November of 1919, the heady, optimistic atmosphere of the new National Assembly signaled a major change in the direction of Romanian internal affairs. On the floor of the Assembly Chamber, one representative after another spoke to the issues confronting the body. Arguing against those predicting the decline of parliamentary government, one speaker observed that „The Romanian Parliament, emanation of universal vote, is superior to all others, by all points of view. It is more near the heart of this nation, because it is more democratic. Today, it is not to defend property and the spirit of this nation, as an appanage of some [...], but rather like right of all, and profited by them" [5].

The new general evolution of Romania, reflected a dramatically altered social composition and party structure. It represented the rise to public involvement those of the peasant background who heretofore had enjoyed almost no voice in public affairs and little participation in the political life of the nation. As a result, the new Parliament of Romania became the unifying symbol of the entire country. It was thought of as the Areopagus wherein the people were now able to decide their own future and was popularly conceived as „the most blessed church of our nation" [6]. In fact, Romania had defended its national ideals on the battlefields of World War I and was now, at last, in a position to send to a democratic body, representatives who would ratify what had already been decided upon.

In Iorga's judgement, the Romanian people had determined that they should live forever united. He therefore believed that the new Parliament was the vehicle for realizing this goal and declared it to be „the sacred institution of one people" [7]. Either as a deputy of the Chamber or ultimately as president of it, Iorga was a constant presence in the halls of Parliament. He understood the profound historical significance and responsibility of those now invested with leading the nation into the future. Speaking from the tribune of the Chamber of Deputies, he reminded all Romanians of the gravity inherent in the decisions they would take and said that, „there will be a time that will judge peacefully our decisions [...]. Therefore, these decisions that emanate from us, from this Parliament, and, especially in a time when the whole world boils, and our country cannot boil, thus our decisions must be of perfect legality" [8].

---

[4] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Political Life in Romania. 1918—1921* (Bucharest : Editura Academiei R. S. România, 1982), p. 116 f.f. ; Gheorghe I. Florescu, „Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919", in *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, IX (Iaşi, 1972), pp. 313—331.

[5] Alex. C. Cusin, „Caracteristica parlamentului român", in *Parlamentul*, no. 2, November 9, 1927, p. 11.

[6] D.A.D., March 20, 1923, p. 1289.

[7] Idem, July 8, 1920, p. 252.

[8] Idem, June 28, 1920, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iorga was insistent on following parliamentary protocol. As an experienced debater he brought a dignity and purpose to the Assembly's proceedings. Referring to the principles by which he carried out his parliamentary duties, he recognized that, „I have no other guide but my own conscience" [9]. And was quick add that he had always been directed by a strong sense of justice. Yet, Iorga was also a scholar who believed himself imbuded with the dignity of a public representative of the nation. He was perfectly willing to acknowledge the impression his sholarly work had had on his public duties and admitted that „I am an historian, who does not take everything at face value, but rather submit to analysis all facts brought to my attention" [10]. He was also a moralist, and was convinced that „at the origin of all things is the frame of mind, the moral factor" [11]. To him, the strength and value of any entity, political or otherwise, was the moral dimension of it.

As an illustration of Iorga's national feelings, he did not view parliamentary debates as political confrontation. On the contrary, he observed that „It was the role of a political adversary, in dealing with a fellow Romanian with the same conscience and the same heart, to be a confessor of truth, and in exchange, to receive from the other, the same ; then when it comes to speak about participation in the national effort, the entire recognition of this fact" [12]. Directly involved in the process of reconstructing and consolidating a united Romania, Iorga exercized his greatest efforts with the conviction that national development depended on Romanians from every background and region. He strongly believed that political programs or ideology were secondary to the best interests of the people and that this above all should be the primary consideration of the new legislature. He tried to demonstrate that every vote and every word spoken, should be by him „a matter of conscience" [13]. His principles and self-rightousness were often contested among other deputies, but his supporters, after the collapse of the Assembly in March, 1920, reasoned that, „then when we have in this country, and in this Parliament a great historian and an orator of talent, like N. Iorga, it would have been better to listen only to him, and not to make history as we wish, with passion and our lack of perception" [14].

As a member of the generation that carried out the *Great Union*, Iorga was engaged in the reconstruction and consolidation of Romania in 1919 and he became one of the founders and leaders of the first legislative forum of the new, postwar Romanian state. The electoral process needed to designate the first Parliament was the main political event of the year. Those leading the country at the time were fully aware that the results of the election would determine the future of

[9] Idem, December 6, 1920, p. 29.
[10] Idem, April 1, 1922, p. 113.
[11] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Vol. III (București, 1934), pp. 100, 106.
[12] D.A.D., December 16, 1922, p. 162.
[13] Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului* (București : Editura Cartea Românească, 1979), p. 265.
[14] D.A.D., December 26, 1923, p. 905.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romanian political realities for years to come. „In this assembly — it had been revealed afterwords —, the first assembly of all Romanians, shall be carried out the dream of union with one mind which had been nurtured with so much generosity of illusions and with so much enthusiasm. In this Constituent body it will be decided how Romania should live from now on — to live with the dignity of a free and great state which had shaped her destiny paying the price of an almost millenial martyrdom and with the price of enormous sacrifice during the war. Thus, it will consolidate in this first Assembly of all united Romanians, the way to develop the life of our people within the limits of new borders, for which so much Romanian blood had to be shed" [15]. Directly involved in the process of designating the new Parliament, Iorga watched with detailed interest the unfolding of events and remarked that the new legislative forum, „more than ever, must represent truly the country" [16].

Iorga received a mandate as a candidate for parliamentary deputy in the counties of Orhei and Covurlui and was invested as a senator for the county of Prahova. At the time of the commencement of the first reunited Romanian Parliament session, this famous historian was hence among those designated to represent the nation in the forum which was faced with ratifying what Romanian men had determined on the battlefield during the previous three years.

With a threateningly grey sky signaling an early winter, on November 20, 1919 a weak and ill King Ferdinand sat under the dome of the Romanian Athaeneum preparing to convene the first meeting of the National Assembly. Visibly moved, as were others, by events about to take place, the King proclaimed the opening of the session of the new Parliament, declaring it to be „an elevating moment for the Romanian nation" [17]. He said that he was proud to be „in the middle of representatives from Old Kingdom, Bessarabia, Bukovina, Transylvania, Maramureş, Crişana, and Banad, united forever in the Romanian State" [18]. The sovereign said his first thoughts went to those who with heroism and sacrifice, succeeded in carrying out the national dream of Romanian people everywhere. Speaking to those present, the King pointed out that „now we have the noble duty of building the future establishment of the Nation on solid foundations, such that Romanian people will unbendingly remain the sentry of Latin civilization at the boundries of Eastern Europe. Today, more than ever, it requires the sacred union of all Romanians who love this country, to solve internal and external problems facing us" [19].

The opening of the first session of Parliament was a solemn occasion. Professor Iorga, located in the hall near Vasile M. Kogălniceanu, distinguished himself not so much by the importance of his

[15] „Prima adunare a românilor uniţi", in *Viitorul*, October 18, 1919, p. 3.
[16] N. Iorga, „Parlament şi Parlament", in *Neamul Românesc*, July 17, 1919, p. 1.
[17] D.A.D., November 20, 1919, p. 1.
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bearing but rather because of his profound realization and embodiment of all that Romania had endured throughout the First World War. For him especially, the moment of reunion of all Romanian peoples represented by the presence of elected members of Parliament was of enormous significance. Speaking about the event, he declared : „Including for the first time from the ad-hoc councils members of all social classes and having near them, in a way never happening before in the troubled and full suffering history of our nation, Romanians from all Romanian provinces, this Assembly, elected with unique warranties of freedom in our contemporary life, it is certainly a new and interesting phenomenon" [20].

All present at this initial session agreed that it symbolized the union of all Romanians. They also emphasized the fact that November 20, 1919 heralded a new beginning upon which the future of the united Romanian state rested. The unanimity of the vote for the first council of this country was clearly based on the conviction that „I believe that the hour which represents for our nation the conclusion of centuries do not accept «absention» or enmity, because today we are not *you* and *I*, but one heart that joins another heart in the eucharist of a sacred mystery" [21].

On December 9, 1919 Nicolae Iorga was elected President of the first National Assemly of all Romania. This represented a moment of profound implications, not only for the political career of this great patriot, but also for the subsequent evolution of Romanian political realities. In some ways, it symbolized the continuity of national efforts. In the spring of 1907 when Iorga was first designated a deputy, the event took on national significance and was a public event. This was due largely to Iorga's reputation and sincerity. The people of Romania remembered Iorga's May, 1906 address when he stated : „I believe I am capable, with all the knowledge I have acquired, with as much energy as I can expend, and with the level of conscience I have achieved, I believe I am capable of speaking about the great endevours of my people, about their deep-rooted needs, about old and sacred sufferings, about their high and difficult to achive goals, about all of these things that are so deeply embedded in my heart as I present these thoughts, but also about your who are receiving these sentiments, about your neighbor, and about those not your neighbor, about your friend, and about those whose suffering the same injustice has not been in vain and about those who have held on to their ideals [...] of all these people I speak, those of today, yesterday, and before, from the beginning of time and of those who with God's help will be here after us to live and work as Romanians" [22]. This moving credo expressed Iorga's

[20] N. Iorga, „Deschiderea Parlamentului", in *Neamul Românesc*, November 21, 1919, p. 1.

[21] Eugen Crăciun, „Discursul unuia care n-a fost ales", in *Fapta*, no. 24, November 22, 1919, p. 506.

[22] *Neamul Românesc*, May 10, 1906, p. 2. See and Gheorghe I. Florescu, „N. Iorga. Începuturile activității parlamentare (1907—1911)" (I, II), in *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, XVIII, XIX (Iași, 1981,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sincere and patriotic thoughts and became the battle platform for his efforts to lead the national movement of all Romanians. He was the man thought by many to be „the forerunner of the national Renaissance" who understood the imperatives of his times and also as the „first to address Romanians of all backgrounds about what they already held sacred in their hearts" [23]. It also was an expression of the political action that he advocated and had by 1919 come to be a call of national will aimed at renovation and improvement.

Iorga realized the need to forge new alliances internally and to move domestic politics beyond their earlier coalitions. As architect of the *Great Union*, he understood that the new Romania was confronted with a different set of problems than had been present before the war. The point now was to perfect and consolidate the unification of all Romanian people. Iorga knew that this required the political cooperation, cultural revival, and economic restoration. At the same time, foreign affairs as they related to Romania's role in European developments would be of substantial proportions. When he became President of the House, Iorga began an effort to balance these multiple demands on the newly unified nation while at the same time maintaining a political equilibrium among the parliamentary delegates. This was no easy task.

Addressing the elected members of the House, Iorga tried to forge a new political reality for himself : „I represent not what I could represent as an individual, but rather I represent the sentiment of order and dignity of this Chamber" [24]. Conscious of his new role as a national leader, he went on to declare that he „did not intend to fulfill any other role but that of House leader, with no favors [...]. During debates, I can have my own ideas, I can have my political relations, my connection of ideas ; but when I am here I cannot represent my party, my association of parties, I cannot represent my beliefs, my political sentiments" [25]. He further stated that the most important business facing the Chamber was the ratification of all documents by which national unification had been consumated and of all international treaties concluded to secure the peace. To this end, Iorga worked hard to abandon old resentiments and political bias. His effort was geared to cooperation with all parties regardless of social class or nationality. The burden of the past and the complex force of events in the immediate postwar period require an Herculean strength, however, Iorga soon discovered the formidable requirements of his task.

On December 29, 1919 the first Parliament of all Romanians, guided by Iorga, ratified the documents of April 9, 1918, November 28, 1918, and December 1, 1918. These agreements united Bessarabia, Bukovina, and Transylvania with the Motherland. Speaking on behalf of

---

1982), pp. 457—472 and 395—404 ; Idem, „Cu privire la editarea discursurilor parlamentare ale lui N. Iorga", in *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, XIX (Iași, 1982), pp. 637—652.

[23] Em. Ciomac, „Neculai Iorga", in *Fapta*, no. 7, March 4, 1919, p. 149.

[24] D.A.D., March 2, 1920, p. 861.

[25] *Ibidem*, p. 864.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

his countrymen, Iorga noted that, „in the middle of the largest and most difficult war which our nation carried for its right, Bessarabia and Bukovina, the countries torn from old Moldavia, and those beautiful Transylvanian, Banatian, Crişanan and Maramureşan lands, which the first ravished of national and historical unity of integral Romania, proclaimed one by one their re-entrance in the entire Romania". It was also necessary for the Chamber to ratify these agreements. „As its President — Iorga stated on December 29, 1919 — and as one of the representatives on this Romania between Carpathian and Danube, which for six hundred years has carried through the biggest peril, the Romanian flag as well as the destiny of the people themselves, in the name of mutilated Romania of yesterday, which held in her hurt heart all the sorrow of alienated regions, in the name of Romania who wept with her lost brothers and hoped and prayed with them, and in the name of those honest men who kept in their souls the yearning of national unity, in all of these and with boundless happiness of being able your name, all of you, to make this solemn promise for the future of our nation, finally and forever united. Romania we have and we shall defend her and complete her". He concluded, by appealing to those present in the Romanian Athenaeum : „to show something that has not been shown until now, [...] that whatever keeps us apart in our different opinions, is for this day, but what truly unifies us, is forever" [26].

Thus on December 29, 1919 a unified Romania became an official reality. The Parliament, however, was soon confronted with the crippling consequences of political intrigue and legislative maneuvres so typical throughout Europe in the general chaos of the postwar era. Ill and discouraged by the spectacle of fellow representatives vying for legislative position, Iorga admonished the deputies revealing that, „I represent here not what I could represent as an individual, but the sentiment of order and dignity of this Chamber. I cannot stay here", he concluded, "facing a persistent tumult" [27].

A momentary break in the increasingly heated parliamentary debates was produced by telegram sent from London by I. Pelivan. The Supreme Council of Ministers of External Affairs had voted to recognized officially the union of Bessarabia with Romania. Taking the floor of the Chamber, Iorga declared that, "The hour when the justice of this nation is fulfilled in front of the entire world, as a consequence of the sacrifices of all our nation, is of course the biggest of our national history" [28]. It would be a day recalled forever with pride and gratitude.

The beginning of the new brought growing intensity to the bitterness and acrimony to the parliamentary sessions. By March of 1920, it became apparent that further legislative efforts were futile and on the 26th of that month, the first Romanian Parliament was dissolved. Unable to translate into practice the national goals with which it had been so hopefully charged, the leaders of the Chamber acknowledged

[26] D.A.D., December 29, 1919, p. 306.
[27] Idem, March 2, 1920, pp. 861—862.
[28] Idem, March 6, 1920, p. 925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the endless and difficult problems they faced, due largely to their inexperience in parliamentary procedures. The membership of the body was in fact composed primarily of men who were for the first time in their lives in such positions. Despite, however, the brevity of its existence, the National Assembly did ratify what perhaps one of the most significant fulfilments of the nation's ideals, and in so doing, affirmed itself as a corollary of the highest aspirations of the Romanian people. The proceedings of this great „Parliament of Union" are linked inexorably with the life of N. Iorga. In the front line of the Assembly of Deputies which he called „my Chamber" [29], Iorga was a driving force in the affairs of this brief legislature. Barbu Theodorescu recalled reverently Iorga's role in the Parliament and observed the passionate oratory and firm direction the national leader brought to the unification : „Under the shine of his eyes and under the blaze of his speech was officially proclaimed, on December 29, *The Union* of all Romanians" [30]. Iorga himself often referred to the great joy of presiding over the first Chamber of al Romania as it brought about the reunion of the Motherland. A man of decisive action and firm resolve, he has been characterized by one chronicler of the events of December 29 as a person who „proved to be that day, the necessary president for the occasion. A superb reward for this gentleman, and unspeakable joy for us" [31].

The first Parliament of all Romania left a legacy to future legislative efforts and marked a new phase in the evoltion of democratic life in the nation. For the first time in the history of the country, a national forum had convened wherein all Romanians had a right to speak and be heard and determine their own destiny. As a guardian of this national trust, N. Iorga proved himself a man capable of the task at hand and deeply loyal to the ideals of national unity. Ideals that had been defined over centuries of struggle on battlefields and now confirmed in the dignified parliamentary forum of the Romanian National Assembly.

[29] Idem, March 12, 1921, p. 121.
[30] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga* (Bucureşti : Editura Tineretului, 1968), p. 360.
[31] „Camera", in *Fapta*, no. 30, January 4, 1920, p. 615.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FORMULES D'ORGANISATION DE LA PAIX DANS L'HISTOIRE UNIVERSELLE

PAR

G. I. BRĂTIANU

Une oeuvre inédite de Georges Brătianu. Avant-propos. L'oeuvre et la personnalité de *G. I. Brătianu n'ont acquis leurs véritables dimensions que lentement et tardivement, en progressant avec la découverte de ses ouvrages posthumes. Le premier paru,* La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane *(Munich, 1969) a été suivi par* Le Conseil du Prince et l'Assemblée des Etats dans les Principautés roumaines *(en roumain, Evry, 1977) : deux beaux volumes qui représentaient sans doute des contributions fondamentales de leur auteur à l'histoire universelle autant qu'à l'histoire nationale. Ce qui augmente aujourd'hui leur attrait et leur valeur même, leur sujet fut choisi pour éclairer certains problèmes qui se posaient avec une âpre actualité vers la fin de la seconde guerre mondiale, lorsque Brătianu avait été amené à y méditer.* La Mer Noire *traitait de l'éternelle „question orientale", c'est à dire de ce cadre historique où il convient d'intégrer chacune des réglementations connues par le statut international du territoire roumain. Avec sa seconde recherche, l'historien arrivait à toucher l'origine même du problème constitutionnel qui s'était trouvé au centre de la vie politique, fortement agitée, de la Roumanie entre les deux guerres et de la solution duquel allait dépendre la forme à donner à l'avenir du pays. Quand nous admirons ces ouvrages, c'est aussi pour une autre raison : si on les considère comme témoignage de l'activité du savant durant les quelques années passées dans la plus inquiète solitude, ils donnent une leçon de courage intellectuel dont on devrait toujours se souvenir.*

La synthèse d'histoire médiévale de la Mer Noire a été traduite en roumain et sa publication à Bucarest ne saurait plus tarder, dit-on. Déjà en 1980, la réédition par les soins de V. Râpeanu, avec une longue introduction, d'une autre des études les plus importantes de l'historien, La Tradition historique concernant la fondation des Etats roumains, *a été accueillie comme un événement scientifique retentissant. L'intérêt que portent les historiens roumains de nos jours à l'héritage de G. I. Brătianu se trouve partagé entre trois générations : la plus âgée, celle de ses anciens collaborateurs de l'Institut d'Histoire Universelle, la moyenne, celle de ses élèves à l'Université de Bucarest il y a, au moins, quarante ans, et la plus jeune, celle qui n'a eu d'autre contact avec la maître disparu que par l'intermédiaire d'une lecture aussi incitante chaque fois qu'elle est renouvelée.*

Il ne s'agit pas seulement de la „réhabilitation" de Brătianu, fait accompli pour lui comme pour d'autres noms longtemps bannis à cause d'une injuste damnatio memoriae, *mais de la restitution de nombreuses pages encore inédites. C'est le cas de textes entiers, ce qui signifie que nul jugement porté sur le savant n'a pu lui rendre complète justice tant qu'on ne connaissait pas encore cette large part de son oeuvre qui est restée cachée jusqu'à présent.*

Dans son avant-propos à l'édition du Conseil du Prince, *M. de Dampierre n'hésitait pas à déclarer : „la parution posthume de l'ouvrage que le lecteur a sous les yeux marque la fin de la publication des travaux auxquels G. I. Brătianu consacra ses dernières années". Mieux informé, Vitalien Laurent, le pré-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

facier de La Mer Noire, *avait pourtant indiqué qu'il fallait s'attendre encore à retrouver d'autres manuscrits de cette période.*

Les Formules d'organisation de la paix *ont formé le thème du cours d'histoire universelle professé par G. I. Brătianu de 1945 à 1947. La leçon inaugurale, qui groupait dans un raccourci saisissant les principales idées que l'auteur se réservait de développer, fut divisée en deux sections pour être publiée, en français, dans la „Revue Historique du Sud-Est européen" dirigée par Brătianu lui-même. La première partie ayant vu le jour en 1946, dans le tome XXII de la revue, la seconde a paru dans le tome suivant et dernier, qui porte sur sa couverture la date de 1947. Ce long texte, de 62 pages imprimées partage sa très riche matière en chapitres qui, par leurs titres, suggèrent déjà la structure du livre : I* Hiérarchie et fédération antiques ; *II* L'organisation de la paix au Moyen Age ; *III* Equilibre des Puissances ou Société des Nations ; *IV* Fédération républicaine et hiérarchie impériale ; *V* Le concert européen au Siècle des Nationalités ; *VI* Fédération et hiérarchie sur le plan mondial.

C'était là assurément un programme des plus intéressants, mais dont on ignorait généralement s'il avait été mené à sa fin. En étudiant le rapport, variable d'une époque à l'autre, entre le système fédératif, issu de la conception hellénique de la liberté, et la formule hiérarchique, offerte par les empires de type oriental, l'auteur aurait dû, suivant ce plan, embrasser toute l'histoire de l'humanité pour aboutir à la Charte de San Francisco ou à la Déclaration universelle des droits de l'homme. En arrêtant son exposé à la veille de la seconde guerre mondiale, il s'était borné à enregistrer l'échec des tentatives d'assurer la sécurité collective sur la base des traités de 1919—1920 et il évitait prudemment tout jugement sur les événements plus récents. Néanmoins, Brătianu ne manquait pas d'ajouter : „Il y a lieu cependant d'espérer que le retour de la paix, s'il ramène le calme et la sérénité dans les esprits, nous permettra d'achever la publication de ce travail, sans aucune atteinte à l'objectivité qui doit en demeurer le caractère essentiel".

L'espoir exprimé par ces paroles en 1947, lorsque l'ouvrage était pratiquement terminé, fut aussi celui de quelques autres et, par le dévouement de l'un d'eux, le manuscrit a été heureusement conservé. La fidelité à un ami dans le malheur s'est donc accordée avec le sens d'un devoir supérieur envers la culture roumaine, dont la continuité, souvent, n'a été préservée qu'au prix de tels actes de courage.

Le manuscrit, entièrement autographe, n'ayant pas moins de 417 pages, montre bien qu'il est prêt pour l'impression : il est copié soigneusement, avec beaucoup d'interventions peu importantes (des mots ajoutés ou remplacés) de la main de l'auteur. Toutes les références bibliographiques sont complètes, certaines même ayant été allongées d'un ou deux titres supplémentaires, ce qui fait remarquer un scrupule obstiné de tenir à jour l'information. Une allusion à l'époque où la dynastie de Savoie régnait encore (p. 109) prouve que la page n'a été écrite qu'après la proclamation de la république italienne en 1946. Ailleurs, on renvoie en note à des conférences faites par V. Laurent à Munich en juin-juillet 1949, mais le chapitre a dû être rédigé plus tôt.

Il sera temps d'examiner la conception de ce livre lorsqu'il sera enfin publié. On verra alors tout ce qu'elle doit à des historiens pour lesquels Brătianu avait une grande estime, comme Jacques Pirenne, qui venait justement de faire paraître les deux premiers volumes de sa synthèse, Les grands courants de l'histoire universelle, *comme Franz Dölger dont les thèses sur la „famille des rois" au Moyen Age s'étaient imposées à l'attention du monde savant, comme Nicolas Iorga surtout. De celui-ci, l'auteur tient non seulement l'accent particulier mis sur le rôle des empires universels en tant que manifestation d'une tendance vers l'unité, mais la perspective même sur la vie historique de l'humonité. D'ailleurs, l'information de Brătianu est remarquablement vaste, utilisant jusqu'à des revues parues à l'étranger dans les années 1948—1949, quoiqu'il fût alors réduit à travailler seulement avec les livres de sa propre bibliothèque, dans le rigoureux isolement auquel il était astreint.*

Nous reproduisons ici le sommaire analytique du premier volume. La suite, à partir de la Révolution Française, ne peut être connue qu'à travers le résumé

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que l'auteur lui-même s'est empressé de publier avant que la Revue Historique du Eud-Est européen n'ait cessé de paraître. Une comparaison entre le texte imprimé et le manuscrit fait voir que certains passages ont été ajoutés dans le premier, mais ils figuraient également dans l'original, à tel autre endroit. Ces fragments ont été détachés du chapitre respectif et introduits dans le développement de la leçon inaugurale de 1943, à laquelle ils n'appartenaient pas, pour donner une idée plus complète du livre présenté ainsi sous une forme abrégée.

Tandis que le texte de la revue s'interrompt après la caractérisation de l'accord de Locarno, dans le manuscrit on peut lire la page suivante, qui n'est pas moins significative pour l'attitude de Georges Brătianu à l'égard de la politique d'expansion des grandes puissances que pour la conscience qu'il avait de l'originalité de ses travaux, par l'exemple desquels il désirait imprimer une nouvelle direction à la recherche historique contemporaine.

„En effet, le pacte Briand-Kellog pour proscrire la guerre et le projet d'une" (effacé : „organisation") „union fédérale européenne présenté à la S.D.N. en 1930 se révélèrent inefficaces. La crise économique faisait apparaître en pleine lumière le manque de solidarité entre les pays industriels et agraires. Les troubles politiques recommençaient : le Japon" (ajouté : „pressé par sa croissance démographique") (effacé : „commençait") en Asie Orientale une politique d'expansion agressive. En Europe, l'avènement du régime national-socialiste en Allemagne renversait l'une après l'autre les barrières fragiles du traité de Versailles. L'Italie défiait en Ethiopie les sanctions inopérantes de la Société des Nations, et le conflit des idéologies trouvait en Espagne un premier champ de bataille. L'idée d'un pacte à Quatre entre les grandes puissances européennes", (ajouté : „à l'exclusion de la Russie") „formulée en 1933, sembla l'emporter pendant la crise de Munich en 1938. Mais cet arrangement" (ajouté : „de nature toute") „hiérarchique, au détriment d'un petit Etat, la Tchécoslovaquie, qui lui fut sacrifié, n'arrêta pas la course à la guerre. Il fut suivi par l'accord" (effacé : „également hiérarchique") „de Moscou entre l'Allemagne et l'URSS.

Dans la seconde guerre mondiale, le pacte tripartite entre l'Allemagne, l'Italie et le Japon, en groupant trois des principales puissances totalitaires, marqua de nouveau le point de vue hiérarchique dans le partage arbitraire du monde. La formule fédérative fut reprise par la Charte de l'Atlantique et l'organisation des Nations Unies, destinée à remplacer la Ligue des Nations qui avait échoué. Mais la conduite même de la guerre sur toute l'étendue de l'ancien hémisphère (lacune dans le texte ou désaccord !) „ont rendu nécessaires des contacts plus directs et des décisions plus rapides. Les „grands Trois" de 1943 et 1945, devenus ensuite les „grands Quatre", y ont acquis une autorité toujours plus considérable. Sauront-ils en user avec plus de discernement que leurs prédécesseurs et pourront-ils résister à la tentation de substituer de nouveau un direction hiérarchique au projet généreux d'une fédération de tous les peuples ?

Il est évident que, dans l'ère atomique, les grandes puissances, victorieuses en Europe et en Asie, disposent seules de l'ensemble des moyens techniques qui rendent l'armement moderne si redoutable. Elles ont de ce fait une supériorité bien plus écrasante que celle conférée" (ajouté : „jadis") „aux féodaux du Moyen Age par la possession" (ajouté : „exclusive") „des destriers et des lourdes armures. Auront-elles suffisamment le contrôle des forces dont elle disposent et des appétits qu'elles ont tant de fois manifesté, pour assurer l'organisation de la paix future sur des bases de justice et de liberté, promises une fois de plus à tous les Etats du globe, grands et petits, riches et pauvres, forts et faibles ? Sauront-elles limiter à temps leur formidable pouvoir et le soumettre aux décisions raisonnées d'une assemblée véritable de toutes les nations, ou seront-elles de nouveau la proie du démon, tant de fois abattu et toujours renaissant, de l'arbitraire et de la violence ? C'est tout le problème de l'avenir. Et c'est sur cette alternative, non dépourvue d'angoisse, que s'achève cette esquisse trop rapide d'un ouvrage qui se propose de reprendre le thème de celui de Kant, Ideen zu einer allgemeinen Geschichte im weltbürgerlicher Absicht, *projet qui est sans doute ambitieux à l'excès, mais ne faut-il pas à chaque siècle son „discours sur l'histoire universelle" ?*

1943—1945"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A l'heure qu'il est, comment le lecteur ne s'étonnerait-il pas de la justesse de ces réflexions ? Dans cette brève et dense page, qui garde l'écho d'une voix „d'outre-tombe", le contraste entre la politique de force et les intentions pacifiques hautement déclarées ou même le recours à la menace de l'armement atomique sont déjà compris avec une poignante lucidité, dès le lendemain de la guerre et par quelqu'un que sa mort brutale allait enlever trop tôt pour voir se confirmer ses prédictions. Quand on prête aux historiens, aux plus grands d'entre eux, le don prophétique, c'est parce qu'ils joignent à l'expérience des siècles passés un sens aigu de leur responsabilité envers leurs contemporains. Il est permis de penser que Georges Brătianu était, lui aussi, de ceux chez qui ces deux traits se trouvent réunis.

Arrivé au terme de son itinéraire intellectuel, le „dernier" Brătianu, celui des années de la guerre, s'était rapproché de son ancien maître, Iorga. La continuité entre les générations, brisée un instant par les excès polémiques de la „Nouvelle École", s'était rétablie lorsque, un quart de siècle après le grand discours de Iorga à Jassy en 1916, la mission de maintenir et d'affermir la conscience nationale était échue à l'auteur des Paroles aux Roumains. *Dans les préoccupations des deux historiens, la convergence apparaît manifeste si l'on compare un livre de N. Iorga,* Les conditions de la collaboration internationale *(en roumain), la version imprimée d'un cours qu'il avait enseigné aux heures les plus sombres de 1940, et cette étude des* Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle *entreprise par G. I. Brătianu pour essayer à son tour une explication du drame dont il était le témoin. Dans les deux cas, leur activité scientifique aboutit à une profession de foi en la justice de la cause nationale qu'ils avaient défendue. Comme pour sceller une réconciliation ultime, leur message final exprime la même aspiration vers cette suprême condition de la paix qui est la liberté.*

Ayant ainsi osé affirmer nettement l'indépendance du jugement historique dans un moment de crise, l'ouvrage de Brătianu, analyse d'une singulière acuité et honnêteté intellectuelle, est également impressionnant comme construction scientifique. Nous avons choisi pour exemple un long fragment qui met en évidence la capacité de l'auteur de pénétrer dans des espaces extrêmement différents : l'empire mongol et les cantons suisses. La réalité historique du premier lui était familière depuis ses recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire, tandis que sa connaissance des origines de la confédération helvétique lui venait de son intérêt pour la légende de l'archer Tell, dont l'authenticité avait été aussi contestée que celle de la tradition au sujet de la fondation des Etats roumains.

La publication de ces pages posthumes de G. I. Brătianu est encore nécessaire, quarante ans après, parce qu'elle fera connaître un chapitre nouveau, le plus important peut-être, de l'oeuvre de leur auteur. Celui-ci aura été parmi les premiers à s'engager dans un domaine peu exploré de la recherche historique. L'étude des systèmes d'organisation juridique de la paix avait commencé dès l'époque des traités de Versailles, mais elle a conservé longtemps un caractère presque technique, de commentaire historique aux écrits des classiques du droit international (les scolastiques, Vitoria ou Grotius). Au contraire, la synthèse du savant roumain prête toute l'attention qui lui était due au rapport existant entre les formes juridiques et les facteurs politiques ou moraux dont elles sont déterminées. Finalement, G. I. Brătianu a réussi à écrire l'histoire universelle comme une histoire de la paix. C'est le contraire qui arrive encore le plus souvent. Le sujet de la paix n'a acquis que récemment la faveur des historiens, lesquels se sont assurés de la collaboration des politologues et des sociologues. L'irénologie réclame le statut d'une discipline à part, jumelée avec la polémologie. Au Congrès international des sciences historiques qui a eu lieu à Bucarest en 1980, l'un des grands thèmes était justement „les problèmes de la Paix et leurs formes à travers les siècles". C'est dire à quel point l'oeuvre de G. I. Brătianu demeure actuelle et vivante et combien celui-ci mérite d'être reconnu comme l'un des grands historiens du XX-e siècle.

Andrei Pippidi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FORMULES D'ORGANISATION DE LA PAIX DANS L'HISTOIRE UNIVERSELLE

I

DES ORIGINES AUX RÉVOLUTIONS DU XVIII-e SIÈCLE

Avant-propos

Introduction

LIVRE PREMIER

HIÉRARCHIE ET FÉDÉRATION ANTIQUES

Chapitre Ier. *La Formule Hiérarchique des Anciennes Monarchies Orientales.* Les rois, fils des dieux et le caractère exclusif de leur domination. L'Egypte : premier essai d'un concert oriental et son échec. L'impérialisme assyrien. La formule oecuménique de l'empire perse et sa rencontre avec la liberté hellénique.

Chapitre II. *Les Fédérations des Cités Grecques et la Synthèse Hellénistique.* Les Amphictionies. Les fédérations hégémoniques : Athènes et Sparte. La seconde Confédération athénienne et la fédération béotienne. L'hégémonie macédonienne et l'empire universel d'Alexandre. L'équilibre des monarchies hellénistiques et les ligues à la fin de l'indépendance hellénique.

Chapitre III. *La Paix Romaine par la Fédération.* La fédération du Latium et son extension progressive. Divers degrés de sujétion. Naissance de l'impérialisme romain et système des protectorats. La guerre de sécession des Italiques et l'unité de l'Italie romaine. La crise du régime républicain et l'essai de hiérarchie monarchique de César.

Chapitre IV. *La Paix de l'Empire Romain.* Le compromis entre la hiérarchie et son extension progressive. Divers degrés de sujétion. Naissance de l'impéria- La stabilisation du régime des Antonins : apogée de la paix romaine. L'occasion manquée de l'entente avec l'empire chinois. Regression des connaissances géographiques. La crise du IIIe siècle et ses effets sur l'organisation de la paix. Le Bas-Empire : retour à la hiérarchie orientale et séparation de l'Orient et de l'Occident.

LIVRE II

L'ORGANISATION DE LA PAIX AU MOYEN-AGE

Chapitre V. *La Famille des Rois à Byzance.* L'empereur de Byzance héritier de l'empereur romain. Caractère exclusif de son principe de légitimité. Tentatives de rétablir l'unité de l'empire. Compromis imaginé par le protocole impérial : la „hiérarchie des états" et la „famille des rois". La couronne de St. Etienne et sa place dans l'ordre protocolaire byzantin. Survivance de la formule byzantine d'organisation de la paix.

Chapitre VI. *L'Idée Augustinienne de la Paix.* Importance de la „Cité de Dieu" de St. Augustin. Origines de sa conception du monde et de la paix. Architecture de la Cité de Dieu, opposition du bien et du mal : la paix juste et la paix inique. La „guerre juste" au service de la paix.

Chapitre VII. *La Paix de l'Empire Carolingien.* La hiérarchie impériale issue de l'oeuvre de St. Augustin. Initiative pontificale du couronnement de Charlemagne et caractère biblique et chrétien de son empire. L'opposition des faits : la désagrégation de l'Occident. L'essai fédératif de la „concordia fratrum" et son échec.

Chapitre VIII. *Suite des Hiérarchies : le Nouvel Empire Romain et la Théocratie Pontificale.* „Renovatio Imperii Romanorum" : la restauration de l'Empire par les empereurs saxons. La conception universelle d'Otton III ; l'état d'indivi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sion avec le St. Siège. La hiérarchie des états de l'empire d'Occident sous ses successeurs. La primauté revendiquée par l'Eglise : la politique de Grégoire VII.

Chapitre IX. *La Fédération Chrétienne : les Institutions de Paix et la Croisade.* La politique du St. Siège envers les puissances secondaires. L'anarchie féodale et les guerres privées. L'intervention de l'Eglise : les trêves de Dieu. Origines de la croisade : rôle de l'initiative pontificale. La croisade est une antiguerre. Elle conditionne l'organisation de la paix entre les chrétiens. Le Pape à la tête de la fédération chrétienne.

Chapitre X. *Autres Systèmes Fédératifs : Empires Mongols et Cantons Suisses.* I. Les empires de la steppe. Evolution de l'empire de Gengis-Khan. La fédération impériale sous ses successeurs immédiats. L'essai d'organisation d'une sécurité collective et la lettre d'Oldjaïtou à Philippe le Bel. Démembrement de l'unité mongole. II. Origines de la confédération helvétique. Ses luttes contre les Habsbourg et le duc de Bourgogne. Autonomie des cantons et nécessité de la neutralité pour maintenir le pacte confédératif. Une organisation de la paix, limitée dans l'espace, mais durable.

Chapitre XI. *Achèvement et Déclin de l'Internationale Chrétienne.* Le St. Siège à la recherche du glaive, au service de l'unité chrétienne. La théorie de l'exposition en proie ; la croisade, instrument de la politique pontificale. Mission de Simon de Montfort contre les Albigeois et du roi de Hongrie en Bulgarie. Les ordres militaires de chevalerie. Affaiblissement de l'Orient Latin et chute de St. Jean d'Acre. Les projets de croisade préconisent l'organisation de la paix entre les chrétiens : conseils et avis de Charles II de Sicile et de Pierre Dubois. L'organisation d'une force armée internationale à la fin du Moyen Age. Causes du déclin de l'Internationale Chrétienne : progrès de l'esprit laïque. La formule du „roi empereur en son royaume". Effacement de l'Empire et de la Papauté, éveil des particularismes dynastiques et nationaux.

LIVRE III

EQUILIBRE DES PUISSANCES OU SOCIÉTÉ DES NATIONS

Chapitre XII. *La Paix et la Guerre dans l'Esprit laïque de la Renaissance.* L'esprit conciliaire du XVe siècle et la pénération de l'élément laïque dans les conciles. Le concile de Constance et les problèmes de la paix. Le concile de Bâle et le congrès d'Arras. Projets d'organisation de la paix du roi de Bohême Georges de Podiebrad : caractère laïque et fédératif du second. La paix et la guerre dans les écrits contemporains de Machiavel, d'Erasme et de Thomas More. L'oeuvre du Florentin représente „l'égoisme sacré" de l'Etat ; l'*Utopie* de l'Anglais recherche une éthique supérieure de la justice et de la paix. Influence des grandes Découvertes sur ce dernier ouvrage.

Chapitre XIII. *L'Empire des Deux Hémisphères et la Liberté des Nations.* L'empire de Charles-Quint. Esprit médiéval et esprit moderne dans la politique de l'empereur. Caractère dynastique de sa formule d'organisation du monde et de la paix. Réaction de l'équilibre : le roi de France allié du Sultan. L'échec final de la hiérarchie universelle et l'abdication de Charles-Quint. Philippe II d'Espagne et Elisabeth d'Angleterre, ou la monarchie de l'Univers et la liberté des Nations. Le projet d'un „Empire des Indes" ; caractère exotique du gouvernement de Philippe II. Résistance des nations sous le couvert des guerres de religion. Le retour à l'équilibre au traité de Vervins.

Chapitre XIV. *Projets d'Organisation de la Paix au Début du XVIIe siècle.* Floraison des projets d'organisation de la paix, recherchanune base plus stable que celle d'un équilibre temporaire des puissances. Le „grand Dessein" de Sully. Les idées de Grotius. Le „Nouveau Cynée" de Crucé. Le rêve de Campanella. Les écrivains protestants : Scioppius et Berger. „Pannonius de Belgrade" et la Sainte Ligue contre Les Turcs à la fin du XVIIe siècle.

Chapitre XV. *La Lutte pour l'Equilibre et la Paix de Westphalie.* Nouveaux efforts des Habsbourg d'Autriche et d'Espagne pour imposer la hiérarchie en

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europe. La France, Louis XIII et Richelieu, facteur de la politique d'équilibre. La guerre „couverte", rôle de la Suède. L'„antidote" du Père Joseph : la crise de janvier 1632. La guerre déclarée et les préparatifs du Congrès de la Paix. Importance européenne du Congrès de Westphalie. Triomphe de l'esprit laïque. Un système d'états indépendants, basé sur un équilibre des puissances. Possibilité de cette organisation de la paix.

Chapitre XVI. *Hiérarchie et Equilibre du Grand Siècle.* Position particulière de l'empire ottoman. Le régime personnel de Louis XIV et sa tendance d'hégémonie : les actes de magnificence. Facteurs démographiques et économiques des premières guerres. Le tournant du règne : la politique des réunions et la coalition européenne. L'autre alternative, celle du projet de Leibniz. Elle n'a pas été présentée au Roi. La politique orientale n'est pour lui qu'une diversion. La succession d'Espagne et la fin du règne. Triomphe de la politique d'équilibre aux traités d'Utrecht et de Rastatt.

Chapitre XVII. *Théories de l'Equilibre à l'Epoque des Lumières.* Apogée et déclin de l'absolutisme monarchique. La stabilité de l'esprit classique ébranlée. Le mouvement philosophique et littéraire : la crise de la conscience européenne. L'état d'esprit cosmopolite et progressiste de la fin du Grand Siècle. Les projets d'organisation de la paix fondés sur une Société des Etats : William Penn. L'épisode pittoresque de la paix des nations indiennes (1701). Le projet de paix perpétuelle de l'abbé de St. Pierre et son influence sur l'esprit public. L'Anti-Machiavel de Frédéric II de Prusse. Les projets d'Alberoni et du roi Stanislas Leszczynski. Le retour au réalisme : „Essai de tribunal européen par la France seule" du marquis d'Argenson.

Chapitre XVIII. *Pratique de l'Equilibre du Despotisme Eclairé.* La politique de l'équilibre sous le signe de l'entente franco-anglaise. La crise de la succession de Pologne et celle de la succession d'Autriche. Le „renversement des alliances" et la rupture de l'équilibre. La pratique de l'équilibre au XVIIIe siècle : la politique de Frédéric II et l'armistice de 1741. La guerre de Sept ans et le déchaînement des appétits des puissances. Une politique des partages et des compensations : l'exemple de la Pologne. Combinaisons arbitraires en matière dynastique et politique : le règne de la force

Débuts d'une réaction de l'esprit. L'Ordre Naturel de Lemercier de La Rivière. Le Contrat Social de Jean Jacques Rousseau. Vers un nouveau tournant de la politique internationale

Table des Cartes et des Figures

Table des Matières

IV + 392 p. + 21 p. de titres intérieurs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AUTRES SYSTÈMES FÉDÉRATIFS : EMPIRES MONGOLS ET CANTONS SUISSES

CHAPITRE X

Cette évolution de la hiérarchie à la fédération hégémonique, qui caractérise les systèmes d'organisation internationale du Moyen Age européen, on peut l'observer également dans l'expérience, bien plus étendue dans l'espace, mais plus courte par sa durée, de la domination mongole sur l'Eurasie.

Sans doute pourra-t-on se demander pour quelle raison nous n'avons consacré jusqu'ici aucun chapitre de cet ouvrage à ces „empires des steppes", dont celui de Gengis-Khan et de ses successeurs ne fait que continuer la série, qui remonte aux lointaines origines de l'histoire ? En évoquant les figures d'Attila, de Gengis-Khan et de Tamerlan, R. Grousset a souligné très justement que „les trois ou quatre grands nomades asiatiques qui sont venus à l'improviste déchirer la trame de notre histoire ne sont des exceptions que pour notre ignorance. Pour trois d'entre eux qui ont réalisé cette étonnante fortune de devenir les Conquérants du monde, combien d'Attilas et de Gengis-Khans qui n'ont pas réussi, je veux dire qui n'ont réussi qu'à établir des empires limités à un quart de l'Asie, de la Sibérie au fleuve Jaune, de l'Altaï à la Perse, ce qui, on en conviendra, reste encore une aventure de quelque ampleur". Mais le même auteur a marqué en termes définitifs les traits permanents des empires nomades, qui surgissent périodiquement, au gré des invasions, des profondeurs de la steppe ; ils tiennent à la nature même du sol et du climat et aux conditions qu'elle imprime nécessairement à la géographie humaine : „La survivance de cette humanité restée au stade pastoral quand le reste de l'Asie était depuis longtemps parvenu au stade agricole le plus avancé, a causé pour une bonne part le drame de l'histoire. Elle entraînait entre populations voisines une sorte de décalage chronologique. Des hommes du deuxième millénaire avant Jésus-Christ coéxistaient avec des hommes du XIIe siècle de notre ère..." [1]. Si les sédentaires de la Chine, de l'Iran ou de l'Europe traitent les nomades en sauvages, à l'écart de toute civilisation, ceux-ci ne manifestent d'autre intérêt pour les récoltes plantureuses et le luxe des villes que celui du loup pour la proie. La plupart de leurs chefs auraient pu donner la même réponse que l'historien persan prête à Gengis-Khan, lorsqu'il fait dire, à l'un de ses fidèles, que „la plus grande puissance de l'homme, c'est de vaincre ses ennemis, de les chasser devant soi, de leur ravir ce qu'ils possèdent, de voir les personnes qui leur sont chères, le visage baigné de larmes, de monter leurs chevaux, de presser dans ses bras leurs filles et leurs femmes". Leur réaction naturelle les porte à détruire ces constructions étranges et ces installations d'une technique artificielle, à étendre derrière eux le règne de la steppe et la désolation du désert. Au IVe siècle, au temps des grandes invasions hunniques en Chine septentrionale, les habitants qui demeuraient encore dans la vallée de la Wei, envahie par des bandes de tigres et de loups, venaient demander au chef barbare de les délivrer des fauves ; „il refuse, en homme qui se sent du côté des loups plutôt que du côté des cultivateurs : „Ces animaux ont faim. Quand ils seront repus, ils ne mangeront plus personne !" Et l'on sait que pendant la dernière expédition de Gengis-Khan au pays tangout, ses généraux proposaient d'exterminer

[1] *L'Empire des Steppes*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la population des villes et des campagnes et de laisser les champs en friche pour les convertir en pâturages ; il fallut l'intervention de Ye-lin Tchou-ts'ai, le conseiller du Khan, déjà assimilé à la civilisation chinoise, pour faire comprendre aux grands féodaux mongols qu'ils auraient avantage à conserver cette population, à la faire travailler pour eux et à percevoir les redevances que l'on pourrait tirer des impôts, des droits et des taxes. Il n'y a rien de commun entre la domination du nomade et l'organisation de la paix : né pour la chasse et la guerre, il organise supérieurement la bataille et le pillage, mais craint de s'amollir en adoptant un autre genre de vie que celui de la rude existence de la steppe natale. En fait, ceux qui s'installent dans les pays vaincus et les gouvernent, en tenant compte des usages d'une civilisation sédentaire, dégénèrent rapidement. On dirait que l'état pacifique, par la stabilité qu'il suppose aux rapports internationaux et la valeur qu'il accorde aux traités et aux conventions, est en opposition flagrante avec la vie même des tribus errantes, toujours prêtes à guerroyer pour quelque nouvel habitat ou des pâturages meilleurs. Ce n'est qu'à l'occasion d'une conquête plus étendue et plus durable, qui soumet au chef nomade, en plus de la steppe, une vaste région de civilisation, que ses bandes ne sont pas arrivées à détruire, que des problèmes plus complexes se posent et l'obligent, suivant l'expression de Grenard pour Gengis-Khan, à „organiser la paix selon ses lumières".

On aimerait à être mieux renseigné sur les expériences plus anciennes des empires de la stepe. Celle d'Attila n'a été qu'esquissée, elle préfigure en quelque sorte l'évolution de l'empire mongol, et il suffit de comparer, à un demi-siècle de distance, les relations d'Ammien Marcellin et de Priscus, pour se rendre compte de la transformation des Huns, „qui passent leur vie à cheval" quand ils envahissent l'Europe, en fondateurs d'un empire régnant sur des peuples divers, Sarmates et Germains, et usant d'un embryon de chancellerie et d'administration, avec des scribes grecs et romains. Mais leur domination a été trop courte pour que l'on puisse y retrouver les rudiments d'une véritable organisation de la paix.

Le royaume contemporain des Turcs Topa, en Chine septentrionale, offre plutôt l'exemple d'une assimilation rapide des conquérants barbares à la civilisation du pays conquis. Le grand empire asiatique des T'ou-kine ou Turcs occidentaux, au VIe siècle, aurait été amené sans doute à s'intéresser davantage aux relations pacifiques, pour favoriser le trafic sur les grandes routes de l'Asie Centrale, qui attiraient les ambassades byzantines au camp de ses chefs ; il se démembrera avant d'avoir pu se consolider et abandonna à l'empire chinois des T'ang l'hégémonie en Haute Asie. Les Avars, qui furent pendant deux siècles la terreur de l'Europe Centrale et Orientale et menacèrent l'Occident, ne purent édifier qu'une entreprise de guerre et de pillage. Il en fut de même des peuples de race turque qui leur succédèrent, à l'exception des Bulgares slavisés et des Magyars convertis au christianisme latin ; mais ils devaient s'intégrer les uns dans le système politique byzantin, les autres dans celui de la „république chrétienne" de l'Europe occidentale. Il faut vraiment arriver aux Mongols du XIIe siècle pour voir un empire, issu de la steppe, appliquer sa propre formule dans le domaine des rapports internationaux et de la paix.

•

Ce fut au printemps de 1206 que le grand *„qouriltaï"*, ou assemblée des tribus mongoles, proclama „Khan par le pouvoir du Ciel Eternel" le chef Témudjin, qui prit désormais le nom de Tchinggiz-Khan, plus connu par sa transcription courante de Gengis-Khan. Ces sources sont généralement d'accord pour souligner le caractère impérial de ce „sacre", qui fut suivi, comme celui de Napoléon, par de grandes cérémonies militaires, des promotions et des citations de généraux, une réorganisatoion de l'armée et de la garde. Un empire était né dans la steppe de la Haute Asie, qui aspirait au pouvoir universel : les titres de „Khan océanique" ou „empereur de tous les hommes", que porteront les successeurs de Gengis-Khan, en indiquent clairement la tendance. Celleci avait été révélée directement à Gengis-Khan par l'ordre du Ciel ; la tentative du grand-chaman ou sorcier, Köktchii, de s'attribuer le mérite de cette initiative et de s'immiscer, à la faveur de ses prophéties, dans les affaires de la famille impériale, devait échouer. La querelle du sacerdoce et de l'empire fut étouffée à ses débuts, dans

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la personne même du pontife, et toute l'autorité concentrée dans les mains du seul Gengis-Khan. C'est de lui qu'émane le réglement *(yassaq)*, recueil de droit coutumier, qui sert à la fois de code civil et de code administratif et peut passer à la rigueur pour une constitution du nouvel empire. Il imposait à la société mongole, turbulente et anarchique comme toutes les féodalités, des règles de discipline et de moralité, que les contemporains se sont plus à reconnaître. Joinville, le compagnon et le chroniqueur de St. Louis, a résumé ainsi les renseignements recuillis par les missions franciscaines qui avaient visité l'empire mongol et en rapportaient des impressions toutes fraîches : „Les établissements qu'il (Gengis-Khan) leur donna, ce fut pour tenir le peuple en paix ; et ils furent tels que nul ne ravît la chose d'autrui ni ne le frappât, s'il ne voulait perdre le poing ; et que nul n'eût de rapports avec la femme d'autrui ni avec la fille d'autrui, s'il ne voulait perdre le poing ou la vie. Il leur donna beaucoup d'autres bons établissements pour procurer la paix". Dès l'origine, l'idée de la paix intérieure, nécessaire au maintien de l'ordre, est l'un des principaux fondements de l'empire mongol ; c'est ce qui le distingue déjà à première vue des autres empires nomades. Ce caractère devait s'accentuer après les premières grandes conquêtes : celle du royaume Kin de la Chine du Nord et surtout celle de l'empire khwarezmien, qui livra au conquérant les riches provinces de la Transoxiane et du Khorassan et mena la cavalerie mongole, en une première expédition de reconnaissance, jusqu'au Caucase et aux bords de la mer Noire. Les grandes villes du Khwarezm furent effroyablement ravagées, mais il était impossible d'exterminer une population aussi nombreuse ; il fallut bien songer à l'administrer, au lendemain des massacres et des soumissions. L'on voit alors s'installer des *daroughas* ou préfets mongols, des statistiques exactes évaluer les ressources du pays, une fiscalité exigeante, munie d'un vaste appareil bureaucratique, recruté parmi les Ouïgour et les Turcs islamisés, percevoir l'impôt dû au Khan suprême et à ses fidèles Des recherches récentes, dues surtout aux historiens soviétiques, ont accentué le caractère féodal et aristocratique de la société mongole, que Gengis-Khan venait de soumettre à sa discipline. Ces traits sont exacts et éclairent en quelque mesure l'évolution de l'organisation mongole vers un ordre pacifique. L'intérêe des seigneurs, qui prenaient leur part de la distribution du butin et des terres conquises, était d'en exploiter les ressources. Ce souci du gain et du revenu fixait une limite naturelle à la destruction et encourageait l'établissement d'un régime qui fût, en fin de compte, supportable aux vaincus, en leur donnant la faculté de travailler et de produire. Il devait également favoriser le commerce, source naturelle des richesses, sur les voies du grand trafic de l'Asie Centrale et le transit des caravanes marchandes dans des conditions d'ordre et de sécurité.

L'on a beau taxer d'exagération les historiens modernes, trop enclins à oublier l'effroyable dévastation des premières invasions au Turkestan et en Perse, pour ne considérer que le résultat final de la paix mongole. „Tous ceux qui ont étudié son histoire hallucinante, écrit Ferdinand Lot au sujet de Gengis-Khan, ont subi la fascination du monstre". *Il n'en est pas moins vrai qu'il est obligé de* constater que „les historiens modernes lui reconnaissent le mérite d'avoir fait régner la paix et l'ordre en Asie Centrale. Ils acceptent l'assertion d'Aboul Ghazi Bahadour Khan que sous son règne „tout le pays entre l'Iran et le Touran jouissait d'une telle tranquillité qu'on aurait pu aller du Levant au Couchant avec un plateau d'or sur la tête, sans avoir à subir de personne la moindre violence" [2]. Peut-être est-ce un peu forcer la note que d'affirmer, avec Fernand Grenard. qu'„il fit une manière de société des nations, munie d'une force de police efficace". Cette dernière se faisait plus sentir que le principe d'une union pacifique internationale. Mais les routes étaient libres et sûres, ouvertes de tout temps au trafic, et la paix effective mieux réalisée, sous la férule mongole, que ne l'établirent jamais les „institutions de paix" contemporaines du monde occidental.

Cette organisation de la paix était strictement hiérarchique et devait le rester sous les premiers successeurs de Gengis-Khan. Le système électif fut maintenu, limité toujours aux membres de la dynastie du fondateur, déjà divisée en plusieurs branches au moment où s'ouvrait la succession. Il fallut un intervalle de deux ans pour préparer le *qouriltaï* qui procéda finalement à l'élection d'Ogö-

[2] *L'art militaire et les armées au Moyen Age*, II, p. 344.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

daï, celui des fils de Gengis-Khan que le conquérant lui-même avait désigné. Mais l'élan avait été donné avec une telle force, et la machine si bien montée pour la conquête du monde, que le nouveau règne ne marquait aucune solution de continuité. Il n'a fait que poursuivre l'évolution qui se dessinait déjà dans les dernières années de Gengis-Khan. „L'empire, aurait dit Ye-lin Tchou-tsaï, qui conservait ses fonctions, a bien été conquis à cheval, mais il est impossible de le gouverner à cheval". Une résidence stable s'établit à Karakoroum, à la limite du pays mongol et du désert de Gobi, „le district impérial par excellence des anciens potentats turcs du Haut Moyen Age". En même temps, chacune des branches de la famille gengiskhanide se voyait attribuer en apanage une certaine partie de la steppe, pour la pâture de ses troupeaux. „Mais, comme le remarque R. Grousset, la constitution de ces sortes d'apanages, de ces *oulous* avec, pour chaque prince, un morceau de steppe pour faire paître ses troupeaux et entretenir ainsi le groupe de tentes qu'il avait reçu en partage, n'empêchait pas l'empire de rester indivis. Il y eut ici, tout au moins au début, un régime beaucoup plus unitaire que ne le fut jamais, dans notre Europe carolingienne, celui de la *concordia fratrum*. D'une part, toute la conduite des affaires à l'intérieur dépendit du gouvernement central ; d'autre part, le gouvernement central seul eut l'initiative des guerres, ainsi que l'administration des territoires conquis en pays sédentaire, à la périphérie de l'empire, dans la Chine du Nord, en Transoxiane et en Iran. Cette phase centralisée de l'empire mongol devait du moins durer jusqu'au décès du grand Khan Mongka en 1259" [3]. Seul l'apanage de Batou, fils du fils aîné (sur la légitimité duquel planait un doute), placé en avant-garde sur l'Oural et le Volga, aux portes de l'Europe, conservait une position plus autonome. Mais c'est au nom du grand-Khan et sous le commandement de ses généraux que s'accomplirent, de 1237 à 1241, la conquête de la Russie, l'invasion de la Pologne et de la Hongrie, qui incorporèrent aux possessions mongoles toute la steppe de la Russie méridionale, et les confins jusqu'aux bouches du Danube. La supériorité stratégique et tactique des armées mongoles était telle, que l'on ne sait où se serait arrêtée leur offensive, à laquelle aucune des forces de l'Europe féodale n'était en état de résister. La mort d'Ögödaï, survenue en décembre 1241, vint arrêter à temps la suite de ces conquêtes et préserver du désastre le Centre et l'Ouest européens.

Il fallut cette fois un intervalle plus long pour amener à l'empire son fils Guyuk, sans interrompre toutefois l'extension de la conquête mongole en Chine et en Perse. Comme une nuée d'orage, l'empire mongol avait recouvert de son ombre immense, en moins d'un quart de siècle, la Chine septentrionale, l'Iran et l'Asie Antérieure, une bonne partie de l'Europe orientale. De partout, ambassades et missions affluaient à Karakoroum ; au *qouriltaï* de 1246, qui décida de l'élection de Guyuk, on vit tous les princes de la maison de Gengis-Khan (à l'exception de Batou, hostile au nouveau règne), les gouverneurs de province, deux prétendants au trône de Géorgie, le grand-duc russe Yaroslav, le connétable Sempad, frère du roi d'Arménie, le sultan seldjoukide d'Asie Mineure, les envoyés des atabeg du Kirman, du Fars et de Mossoul, une mission du khalife de Bagdad et l'envoyé du pape Innocent IV, Jean du Plan Carpin, dont on a conservé la précieuse relation sur se voyage. L'on a retrouvé également le texte persan de la réponse du nouveau grand-Khan à la lettre pontificale qui l'invitait à arrêter le massacre des chrétiens, après les guerres de Hongrie et de Pologne. Elle est hautaine et menaçante. Exécution de la volonté divine, le „Khan océanique du grand peuple" envoie son ordre au pape : „A présent, vous devez dire d'un coeur sincère : „Nous serons vos sujets et nous donnerons notre force". Toi en personne, à la tête des rois, tous ensemble, sans exception, venez nous offrir service et hommage. A ce moment-là nous connaîtrons votre soumission. Et si vous n'observez pas l'ordre de Dieu et contrevenez à nos ordres, nous vous saurons nos ennemis". Sous une forme nouvelle et bien plus redoutable, la hiérarchie des anciennes monarchies orientales surgissait du fond des âges, pour menacer l'Europe divisée, où l'empire et la paputé se disputaient encore l'hégémonie de la chrétienté. Ce

[3] *L'Empire mongol (1ère phase), Histoire du Monde*, t. VIII, pp. 285—286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fut encore une fois la chance qui détourna la menace : Guyuk mourut au bout de deux ans, usé par les excès de l'alcoolisme, et l'influence de Batou fit écarter de la succession la branche d'Ögödaï, pour élire au rang suprême Mongka, fils de Tolouï, de la branche cadette. La tempête qui se préparait fondit sur Bagdad, au lieu de se diriger sur l'Europe, et le massacre du khalife évita peut-être au pape un sort analogue. La conquête mongole devait se poursuivre en Perse et en Irak, sous la conduite de Hulagu, l'un des frères du grand-Khan, tandis que l'autre, Khoubilaï, se chargeait de la guerre contre l'empire chinois des Song, au Sud du Yang-Tsé. Cependant, l'empire restait unitaire ; seul l'*oulus* de Batou, au Kiptchak (Russie Méridionale), se détachait peu à peu de l'ensemble, comme une puissance quasi-indépendante.

La mort de Mongka en 1259 ouvrait une succession agitée et mit fin à l'unité de la hiérarchie mongole. Le coup d'état de Khoubilaï, qui se fit proclamer grand-Khan dans un *quoriltaï* improvisé, fut l'origine d'une guerre entre lui et le descendant d'Ögödaï, Qaïdou, qui se rendit maître de l'Asie Centrale. Cette lutte devait se prolonger jusqu'à la fin du siècle, en interrompant le contact direct de l'empire chinois de Khoubilaï avec ceux des autres Gengiskhanides de la Perse et du Kiptchak. Cette situation n'a pas empêché l'achèvement de la conquête de la Chine, ni les tentatives d'étendre la domination mongole au Sud-Est asiatique, à l'Indochine, à la Birmanie, ou même, par des expéditions navales, à Java et au Japon. Ce n'est pas sans fondement que le Vénitien Marco Polo, qui fut à son service, considère Khoubilaï comme le „grand Sire", le „plus puissant homme de gens et de terre et de trésors qui exista jamais depuis le temps d'Adam jusqu'à aujourd'hui". La tradition historique mongole n'hésite pas à le proclamer, en termes empruntés au bouddhisme sanskrit : *„tchakravartin"*, c'est à dire „monarque universel". Mais il s'agissait maintenant d'une prééminence d'ordre protocolaire et moral dans l'ensemble des khanats mongols, assez analogue à la suprématie revendiquée en Europe par les empereurs de Byzance ou d'Occident, plutôt que d'une domination effective, comme l'avait été celle des premiers successeurs de Gengis-Khan. C'est la phase où le régime se rapproche la plus de la „confraternité" des héritiers de Charlemagne. „Ainsi, à y regarder de près, souligne avec raison R. Grousset, le règne de Khoubilaï, malgré cette grandeur qui a légitimement ébloui Marco Polo, malgré les prétentions du monarque à l'empire universel, tout au moins à l'impérialité universelle en terre mongole, a été peut-être moins grand du point de vue proprement mongol que du point de vue chinois. La révolte latente en Mongolie, la fondation, par Qaïdou, d'un Khanat de la Haute Asie qui barrait la route entre la Chine et la Perse mongoles, entre Khoubilaï et son frère Hulagu, le refus de vassalité non seulement de Qaïdou, mais aussi des Khans „du Djaghataï" et du Kiptchak, autant de restrictions singulièrement importantes au pouvoir universel du grand-Khan de Pékin. Quoi qu'en ait dit l'histoire, il était beaucoup moins *grand-Khan* qu'empereur de Chine. Et lorsque son successeur obtiendra enfin après 1301 l'hommage des autres Khanats, *il sera trop tard*. „Les Mongols de Chine seront devenus à peu près chinois, ceux de Perse, persans, ceux de Djaghataï, turcs. L'empire mongol, en dépit des apparences, n'aura pas survécu à sa trop complète victoire" [4]

Des forces centrifuges étaient à oeuvre et tendaient fatalement à détourner les résultats de ces foudroyantes conquêtes. La guerre entre Qaïdou et Khoubilaï déchirait déjà l'unité mongole, lorsque les Khanats occidentaux, ceux du Kiptchak et de la Perse, laissée à l'initiative de leurs maisons régnantes, s'orientèrent vers une politique pratiquement indépendante. Ils s'engagèrent bientôt, au contact de la politique européenne et islamique du Proche Orient, dans des systèmes opposés : les Khans de Russie Méridionale, favorables aux musulmans, s'allièrent aux Mamelouks d'Egypte, tandis que ceux de Perse restaient le grand espoir de la chrétienté en vue d'une nouvelle croisade. Les deux empires devaient également en venir directement aux mains dans la région limitrophe du Caucase et de la Caspienne, l'Azerbaïdjan, qui fut entre eux l'objet d'un litige plusieurs fois renouvelé, au cours de la seconde moitié du XIIIe siècle. Cependant il y eut un moment où l'équilibre parut rétabli : dans les premières années du XIVe siècle, le successeur de Khoubilaï, Témür, obtint de la part des autres Khanats, après la défaite infligée au fils de Qaïdon, la reconnaissance formelle de sa suprématie.

[4] *L'Empire mongol*, pp. 337—338.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un document assez étrange témoigne de la concorde rétablie entre les empires et des buts pacifiques de l'immense fédération impériale, enfin saturée de guerres et de conquêtes. C'est la lettre adressée en 1305 par le Khan de Perse, Oldjaïtou, au roi de France Philippe le Bel, pour lui faire part de cet accord entre tous les Gengiskhanides et de l'établissement d'un système de sécurité collective, destiné à maintenir la paix et à tourner toutes leurs forces contre un agresseur éventuel. Il invitait, par le truchement du roi de France, les monarques chrétiens à adhérer à cette organisation d'une paix universelle. „Nous avons été informés, conclut la lettre du Khan, que vous, nombreux sultans des Francs, demeurez tous en concorde entre vous. En vérité, que peut-il y avoir de meilleur que la concorde ? Si maintenant, quelqu'un ne demeurait pas en concorde avec vous ou avec nous, alors par la forme du Ciel, nous nous défendrons en commun contre lui". Que l'on compare cette invitation à conclure un pacte général de sécurité collective au langage menaçant de l'épître du „Khan océanique" Guyuk, au lendemain des premières conquêtes !

C'est qu'à cette date la paix mongole avait porté ses fruits. Ses avantages ont été admirablement résumés par R. Grousset, auquel nous empruntons cette conclusion de l'un de ses ouvrages, qui est l'évidence même : „L'unification de l'Asie presque entière par les Mongols a rouvert les grandes voies transcontinentales, mis en contact la Chine et la Perse, la Chrétienté et l'Extrême-Orient. La peinture chinois et la peinture persane se sont connues et pénétrées. Marco Polo a pris le nom du Bouddha, Cakyamouni-Sagramoni Borcun — et il y a eu des archevêques catholiques à Pékin. La tempête, en abattant les murs qui entouraient les jardins clos et en déracinant les arbres, a porté d'un jardin à l'autre la semence dees fleurs. L'*orbis mongolicus* a présenté à cet égard un peu les mêmes avantages que l'*orbis romanus*, et il faudra la découverte du Cap de Bonne Espérance, la découverte aussi de l'Amérique pour valoir à cet égard au monde un siècle digne du siècle de Marco Polo. Sur les ruines faites par les Mongols, la route mongole a passé" [5].

Malheureusement, à l'heure où les descendants du Conquérant voulaient rendre générale l'organisation de la paix, dont ils découvraient enfin les bienfaits, le monde y était moins préparé que jamais. Les „sultans des Francs" n'étaient guère enclins à la concorde : les rois de France et d'Angleterre, malgré un traité récent, s'observaient avec méfiance, tandis que la guerre civile sévissait en Hongrie. La „paix mongole" elle-même ne devait pas durer davantage. Au cours du XIVe siècle, le démembrement de l'immense fédération impériale s'accélère et s'achève. Le Khanat du Kiptchak est devenu un état turc islamisé ; celui de Perse sombre dans l'anarchie des grands féodaux ; celui de Chine, perdant peu à peu de son autorité, s'efface en 1368 devant la réaction nationale des Ming. Les perspectives qui s'ouvraient aux rapports de l'Europe et de l'Extrême-Orient se sont brusquement refermées, en même temps que celles d'un système général d'organisation de la paix, garanti par la sécurité collective. Le système mongol, conçu d'abord comme une hiérarchie et en dernier lieu comme une fédération d'états indépendants et plus ou moins égaux, se révélait trop vaste pour pouvoir durer. Ses progrès dans l'espace ont failli s'étendre à deux continents de l'ancien hémisphère ; sa vie dans le temps n'a guère dépassé, en fait, le demi-siècle.

*

Par une coïncidence chronologique, qui n'est pas une des moindres curiosités de l'histoire, la même époque qui vit l'apogée et le déclin de l'immense système fédératif des empires mongols, offre à nos recherches les très modestes débuts d'une organisation toute locale de la paix, entre quelques infimes cantons montagnards ,destinée cependant à durer jusqu'à nos jours et à offrir à un monde déchiré par les guerres et les révolutions le spectacle rare d'un véritable îlot pacifique, que les tempêtes de notre temps ont épargné jusqu'ici. Les origines de la Confédération helvétique se placent, à peu de chose près, dans les mêmes années

[5] *L'Empire mongol*, p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au cours desquelles les successeurs de Gengis-Khan se partageaient l'Asie et tentaient de soumettre à leur domination „universelle" l'Europe Orientale. Il n'est pas de plus saisissant contraste que celui de ces deux formations politiques contemporaines ; opposition de l'étendue, qui exige pour l'étude de l'une la mappemonde, pour l'autre la carte d'une petite région des Alpes ; des principes qui ont déterminé leur origine, l'empire mongol étant le parangon des hiérarchies impérialistes, tandis que la Suisse est considérée à juste titre, depuis l'heure de ses débuts, comme un champion de la liberté ; de la durée enfin, qui oppose l'existence éphémère du système impérial des Gengiskhanides aux sept siècles d'une histoire qui continue sous nos yeux. Nous ne saurions donc achever ce tour d'horizon des tentatives d'organiser la paix au Moyen Age, sans esquisser, à côté du gigantesque développement de l'expérience mongole, l'évolution de la Confédération des cantons suisses pendant les premiers deux siècles de son existence historique.

Pour les origines du pacte confédératif, il est d'usage de se reporter à deux catégories de sources, qui en donnent des versions distinctes, difficiles à combiner en une même relation. Les documents révèlent l'existence, au coeur des Alpes, de très anciennes communautés rurales, dont les membres, appartenant pour la plupart aux „hommes libres" de la montagne, et quelques-uns à la petite noblesse, étaient unis par la solidarité qu'impose l'exploitation des pâturages et des alpages. De là la nécessité de se réunir à certaines dates en assemblées générales, qui finiront par jouer un rôle politique. L'importance des passages des Alpes — celui du St. Gothard en particulier, dont la route traversait le canton d'Uri, — à la suite des „descentes" périodiques des empereurs en Italie, donna à ces montagnards, d'esprit naturellement indépendant, le désir de maintenir leur autonomie, menacée depuis le premier quart du XIIIe siècle, par l'expansion de la maison féodale des Habsbourg. En 1231, les gens d'Uri obtiennent, les premiers, une lettre de franchise du roi Henri, fils de l'empereur Frédéric II, qui fut reconnue par les Habsbourg, indemnisés sans doute au préalable pour les quelques droits féodaux qu'ils abandonnaient. Mais lorsque les gens de Schwyz, voisins d'Uri, obtinrent à leur tour une lettre de franchise de Frédéric II lui-même, les Habsbourg qui se trouvaient dans le camp opposé à l'empereur, en contestèrent la validité. Cependant, après 1250, le grand Interrègne, la vacance du trône impérial, laissa les cantons aplestres à leur propre gouvernment ; ils ne dépendaient en réalite d'aucune autre autorité.

Les choses changèrent avec l'élection royale de Rodolphe de Habsbourg, en 1273 ; mais d'autres problèmes l'occupèrent d'abord, de sorte que les cantons ne furent pas inquiétés. Cependant, l'accroissement territorial de la puissance des Habsbourg, tant en Autriche qu'en Suisse, ne pouvait les laisser indifférents ; il y avait tout lieu de croire que les fils de Rodolphe se montreraient plus exigeants. Aussi, quinze jours après la mort du roi, le 1er août 1291, une alliance fut conclue entre les communautés de Schwyz, d'Uri et d'Unterwald, pour conserver leurs privilèges et leurs libertés. Les signataires ne contestaient pas l'autorité supérieure de l'Empire, mais ils entendaient qu'elle fût représentée dans leurs vallées par quelqu'un du pays, qui jugeât selon leur coutume et fût de la même condition qu'eux-mêmes : non un bailli quelconque, nommé par le pouvoir arbitraire d'un seigneur étranger. C'est ce document qui est considéré comme l'acte de fondation de la Confédération, dont on célèbre chaque année l'anniversaire, bien que son texte laisse supposer qu'il confirme un accord plus ancien, dans une forme plus solennelle. Quand ce premier pacte aurait-il été conclu : en 1273, en 1290 ? Les historiens en discutent encore.

A ces données des documents, s'ajoutent celles de la tradition, conservée par des chroniques du XVe siècle et amplifiée depuis par d'autres recueils jusqu'à l'oeuvre historique de Jean de Muller et au drame de Schiller de la fin du XVIIIe. Qui ne connaît l'épisode de Guillaume Tell, l'archer insurgé contre le tyrannique bailli habsbourgeois, et le serment des Trois Suisses, qui lèvent l'étendard de la liberté contre l'oppression ? Les historiens critiques du dernier siècle, attachés à la lettre des documents et frappés par la similitude de ces relations avec certains thèmes légendaires, en étaient arrivés à reléguer tous ces récits traditionnels dans le domaine de la légende et du folklore. Mais, comme l'affirmait récemment l'historien suisse Charles Gilliard, „depuis une vingtaine d'années on assiste à

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

une réaction contre ce scepticisme radical. Sans aucun doute, plus d'un nom propre a été inventé ou déformé et les récits traditionnels sont truffés de romanesque. Mais, ces réserves faites, ils ne contiennent rien d'impossible en soi..." Et rappelant que la présence des baillis abusifs, représentant les Habsbourg, n'aurait rien d'étonnant, que l'archéologie a prouvé que les châteaux en ruine de la région ont été bel et bien démolis au cours 'dune action violente, ce qui confirme la tradition, il en conclut qu'„à l'origine des récits traditionnels, ily a des faits plus certains qu'on ne le croyait autrefois, des incidents à demi-oubliés, mai interprétés et enjolivés plus tard... Le savant à l'esprit le plus critique peut bien établir que la tradition contient une foule d'erreurs, mais l'absence de sources l'empêche d'affirmer que tel homme n'a pu exister, que tel fait n'a pu se passer".[6]

Il paraît certain que l'action pour former la confédération a franchi deux étapes : celle du pacte de 1291, suivi de la confirmation des franchises en 1297, par Adolphe de Nassau, adversaire d'Albert de Habsbourg, et celle du conflit déclaré avec les héritiers de ce dernier, dont le point culminant est la victoire des Confédérés au Morgarten, en 1315, sur l'armée de Léopold d'Autriche. Au lendemain de ce succès, qui consacrait la forme militaire des cantons, un nouveau pacte fut conclu à Brunnen, rédigé en allemand, pour être lu devant les assemblées et juré par tous ceux qui en faisaient partie. On vit alors adhérer à ce premier noyau la ville de Lucerne en 1332 ; celle de Zurich, ville libre et impériale, en 1351, dans des conditions assez différentes, qui lui réservaient la plus grande liberté dans sa politique extérieure ; les cantons de Glaris et de Zug ; et, enfin, en 1353, la puissante cité de Berne. „Ainsi naquit ce que l'on a appelé plus tard la Confédération des VII Cantons, expression inexacte, car il n'y avait pas une alliance primitive à laquelle de nouveaux participants seraient venus s'associer. Les huit cantons confédérés étaient unis par six pactes différents et entre Berne, d'une part, et Zurich, Glaris et Zug, d'autre part, il n'y avait pour lors pas d'alliance". Au fond, ce qui maintenait ce système très complexe, c'était la lutte continuelle contre les prétentions des Habsbourg. Les Confédérés furent de nouveau victorieux à Sempach en 1386 et à Naefels, deux ans après, et renforcèrent leur ligue par une convention de secours militaire, que l'on a appelé le „Covenant de Sempach" et qui augmentait leur cohésion. Ils firent ensuite des conquêtes en commun et administrèrent les territoires annexés, en déléguant des baillis au nom des cantons souverains. Les réunions annuelles des députés des cantons, pour vérification des comptes de ces fonctionnaires, sont à l'origine de la Diète fédérale, car il devint rapidement d'usage de profiter de ces conférences pour traiter des questions qui intéressaient tous les Confédérés. Des alliances furent conclues avec d'autres villes et seigneuries : abbé et ville de Saint-Gall, ville de Schaffhouse, paysans de Toggenburg, ligues des communautés des Grisons, villes de Soleure, Fribourg et Bienne, ville et comté de Neuchâtel. Ce sont les alliés de seconde zone, les „lieux inclinés" *(Zugewandte Orte)* qui peuvent invoquer la protection des cantons, sans prétendre se trouver avec eux sur un pied d'égalité. Mais ils n'en devaient pas moins fournir des contingents militaires. L'individualité des cantons reste très marquée ; elle l'est encore.

Le lien fédératif n'empêchait pas d'ailleurs les dissensions : une guerre mit aux prises, vers le milieu du XVe siècle, la ville de Zurich et le canton de Schwyz, et ce fut à grand'peine que l'on parvint à les réconcilier. Les Habsbourg avaient cessé d'être un danger ; Frédéric III, empereur, n'entreprit rien au cours d'un règne de quarante années et semblait laisser au destin la charge de réaliser la devise de sa maison, que résumaient déjà les initiales fatidiques : A.E.I.O.U. *(Austriae est imperare orbi universo).* Il manquait à la Confédération la pression extérieure, qui avait maintenu sa solidarité à l'époque précédente. Il fallut qu'une autre menace la regroupât de nouveau.

Dans son ouvrage récent sur les „Grands courants de l'Histoire Universelle", Jacques Pirenne, qui se montre enclin à considérer la géographie comme le facteur décisif de l'orientation politique des états, fait ressortir cette même influence dans les phases successives de l'histoire suisse à la fin du Moyen Age. La première, celle de la lutte contre les Habsbourg, est en réalité la bataille du St. Gothard, le défilé par lequel la grande route d'Italie traversait les Alpes. La se-

[6] *Histoire de la Suisse,* pp. 19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conde pourrait s'appeler la bataille du Rhin. Ce fut en effet l'expansion de la maison de Bourgogne vers le Sud, sous le règne de Charles le Téméraire, qui apparut alors aux Confédérés comme le danger le plus grave. Le „grand-Duc d'Occident" ne tendait à rien moins qu'à s'avancer d'Alsace vers Neuchâtel, le pays de Vaud et la Savoie, et à s'ouvrir ainsi la route d'Italie. Mais ce fut surtout la diplomatie remuante et habile de Louis XI, toujours prête à susciter des embarras aux adversaires du roi de France, qui souleva contre lui l'opposition des Bernois, et à leur suite, des autres Confédérés. Ceux-ci triomphèrent du duc de Bourgogne à Grandson et à Morat, en 1476, comme leurs ancêtres avaient vaincu les Habsbourg, un siècle auparavant. Ils n'en tirèrent pas beaucoup d'avantages immédiats[7], mais y acquirent un immense prestige militaire, encore accru par leur victoire sur l'empereur Maximilien, dans la „guerre de Souabe", à la fin du siècle. En 1500, la paix conclue avec l'Empire ne fait plus aucune mention des obligations des Suisses à son égard, leur reconnaissant ainsi une complète autonomie de fait, en attendant qu'un siècle et demi plus tard, le traité de Westphalie la leur reconnaisse en droit. Bâle et Schaffhouse, ainsi que Soleure et Fribourg, entrèrent alors de plein droit dans la Confédération, qui devint celle des XIII Cantons, par l'adhésion du pays d'Appenzell. En même temps, les guerres d'Italie, où les Suisses prirent une part des plus actives, amenèrent la Confédération à s'étendre au Valais, dans le Tessin et vers la Valteline ; mais les discordes entre les cantons, la victoire de François Ier à Marignan et l'habile modération du roi de France dans les négociations ultérieures arrêteront cette expansion. On peut dire que l'alliance française fut alors une garantie de la paix intérieure ; pour pouvoir recruter des soldats suisses, qui étaient fort recherchés, il fallait que la paix fût maintenue entre les cantons, et cette nécessité de la politique française aida la Confédération à surmonter la grave crise intérieure de la Réforme, qui divisa son territoire entre catholiques et protestants, appliquant ainsi à l'avance le fameux adage : *cujus regio, ejus religio.* Le XVIIe siècle marque l'évolution vers une forme de gouvernement nettement oligarchique : ce sont en réalité le Grand Conseil des „Bourgeois", de 100 à 200 membres, et le Petit Conseil, désigné par lui, qui s'occupent des affaires. Ce régime de familles privilégiées qui constituaient un véritable patriciat était naturellement conservateur et de tendances pacifiques. La tradition de la neutralité, pour empêcher toute force divergente de dissoudre la Confédération, s'établit alors à l'égard des conflits entre les puissances qui entouraient la Suisse ; elle s'est maintenue jusqu'à nos jours, et c'est elle qui qualifie ce petit pays, qui réunit en une harmonie vraiment unique des peuples de langue et de culture différentes, rapproché par des conditions économiques et sociales similaires, comme une des expériences les plus réussies de l'organisation de la paix. Mais ce résultat a été l'oeuvre du temps et des circonstances. „Au spectacle qu'offrait alors le Corps helvétique, écrit Charles Gilliard, on comprend le mot que l'on prête à un prélat italien du XVe siècle, mais bien plus vrai encore au XIIIe : *confusio hominum divinitas servata.* La Confédération suisse était un édifice compliqué que seule la Providence pouvait maintenir debout".

Je me rappelle à ce propos qu'au moment où s'ouvrait le Congrès International des Sciences Historiques à Zurich, à la fin de l'été 1938, la question de la Tchécoslovaquie était à l'ordre du jour. L' Allemagne hitlérienne agitait la question des Sudètes, première étape du démembrement prochain de la République de Prague, et le médiateur britannique, Lord Runciman, s'efforçait vainement de concilier les Tchèques et leurs turbulentes minorités. Avec la facilité qui fait adopter aux journalistes des formules toutes faites, la presse décrétait que la Tchécoslovaquie serait une „seconde Suisse". Mais c'est avec raison que les journaux suisses faisaient remarquer qu'il avait fallu des siècles de lutte et de sacrifices pour constituer la première et qu'une telle „organisation de la paix" ne s'improvise pas. Limitée étroitement dans l'espace, au point qu'elle ne devait comprendre que très tard le canton de Genève et qu'elle refusa de s'étendre, à

[7] Il y eut alors de sérieuses dissensions entre les villes et les cantons de campagne. Ce fut à l'occasion du compromis, réalisé en 1481, que se manifesta comme pacificateur l'ermite Nicolas de Flue.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la fin de la première guerre mondiale, au Vorarlberg autrichien, elle a établi par contre un record de durée et de stabilité qui n'en est que plus remarquable, au milieu d'un monde perpétuellement bouleversé.

Bibliographie sommaire

Empires mongols : R. Grousset, *L'empire des Steppes*, Paris, 1939 ; *L'empire mongol (1ère phase) (Histoire du Monde*, VIII[2]) ; P. Pelliot, *Les Mongols et la Papauté*, Revue de l'Orient chrétien, 3e série, t. III, 1922—23, t. IV, 1924, t. VIII, 1931—32 ; F. Grenard, *Gengis-Khan*, Paris, F. Lot, *L'art militaire et les armées au Moyen Age*, t. II, Paris, 1946 ; B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, Leipzig, 1939 ; *Die Goldene Horde*, Leipzig, 1943. B. Grekov et A. Iakoubovsky, *La Horde d'Or* (trad. fr.), Paris, 1939 ; W. Kotwicz, *Les Mongols, promoteurs de l'idée de paix universelle au début du VIII-e siecle*, dans *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques*, I, Varsovie, 1935.

Confédération helvétique : H. Nabholz, L. von Muralt, R. Feller, E. Dürr et E. Bonjour, *Geschichte der Schweiz*, 3 vol., Zurich, 1930—37. Ch. Gilliard, *Histoire de la Suisse* (coll. Que Sais-je ?), Paris, 1944, W. Martin, *Histoire de la Suisse. Essai sur la formation d'une Confédération d'Etats*, Paris, 1925.

K. Meyer, *Der Ursprung der Eidgenossenschaft*, Revue d'histoire suisse, XVI, 3, 1941. Bruno Meyer, *Die ältesten eidgenössischen Bünde*, Zurich, 1938. Henri Naef, *Guillaume Tell et les Trois Suisses (Mythe et réalité)*, Lausanne, 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IO ÎN TITLUL DOMNILOR ROMÂNI [1]

DE

P. P. PANAITESCU

Noi cercetări despre formula Io. Se știe că domnii Țării Românești și, în parte, și cei ai Moldovei, în hrisoave, porunci domnești, ca și în inscripții, puneau înaintea numelui lor *de botez* formula *Io*, prescurtare din Ioan. În anul 1889, slavistul I. Bogdan publica un studiu amănunțit despre acest *Io* și ajungea la concluziile următoare[1]: *Io* este o prescurtare a numelui *Ioan*, care se află și înaintea numelui țarilor bulgari Io Alexandru (1331—1371), Io Șișman (1371—1393), Io Stratimir din Vidin (1365—1396). Formula a fost, deci, adoptată de domnii români de la bulgari și anume din imitarea formularului diplomatic, pe cale paleografică. În privința originii formulei la bulgari, I. Bogdan era de părere că ea înseamnă o moștenire a numelui primilor țari (Ioniță Caloian, 1197—1207 și Ioan Asen II, 1218—1241), care cu vremea s-a transformat într-o formulă de cancelarie.

În marginile acestor concluzii a fost discutată chestiunea și de alți istorici și acum în urmă studiul d-lui Ciurea[2] tot de aici pornește ca să aducă unele concluzii noi. Totuși, ca o curiozitate, trebuie să pomenim comunicarea părintelui E. Kourillas de la Muntele Athos, făcută la Congresul de studii bizantine de la Athena, în 1930[3], care afirmă că *Io* este o prescurtare din *Iehova*, prescurtare care apare în Anatolia și e adoptată în sec. XI de unii împărați bizantini iar domnii români, ca să arate dreptul lor de moștenire la Imperiul bizantin, au adoptat-o la rîndul lor. Din actele Congresului rezultă că după citirea comunicării a avut loc o discuție, la care a luat parte profesorul grec Kamburoglu, care spune că *Io* derivă indirect din termenul arabo-turc Agian, care înseamnă *fruntaș*, iar d. N. A. Constantinescu din București spune despre acest semn „on le trouve vers le 14-e siècle seulement en Valachie et pas avant le 15-e et ce rarement en Moldavie"[4], ceea ce e inexact, căci se știe că în primul document slavon intern cunoscut din Moldova, în hrisovul lui Roman vodă din 1392, deci tot din veacul al XIV-lea, găsim pe *Io*[5]. Nu credem necesar să discutăm aceste ciudate combinații.

În schimb, studiul d-lui Ciurea, pornind de la rezultatele atinse de I. Bogdan, le admite în parte: anume că *Io* este *Ioan* și că este datorit influenței bulgare; în privința originii lui *Io* în Bulgaria, d. Ciurea se deosebește de regretatul nostru slavist: nu e vorba, spune d-sa, de o tradiție internă bulgară care ar deriva de la Ioan Asen, ci de o influență bizantină. Țarul Ioan Alexandru este

---

[1] I. Bogdan, Ιῶ *din titlul domnilor români*, „Convorbiri literare", XXIII, 1889, p. 721—738 [= *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 146—158].

[2] D. Ciurea, *Problema originii și sensul lui* Ιω *din intitulația și subscripția documentelor românești*, „Acad. Rom., Mem. secț. ist.", ser. III, XXVI, 1943, 22 p. și o planșă. [3].

[3] E. Kourillas, Περὶ τοῦ Ἰω *(Despre* Ιω *)*, rezumat în A. Orlandis, *Actes du III-e Congrès International d'études byzantines*, Atena, 1932, p. 129.

[4] *Ibidem.*

[5] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel dintîi care este numit *Io Alexandru*, iar înaintaşii lui, după Ioan Asen, n-au pe *Io*. În vremea lui Alexandru, domnea la Bizanţ împăratul Ioan Paleolog (1341—1376, 1379—1391), care pe monete şi în acte îşi prescurta numele în 'Ιω. De la bizantini, care şi mai înainte prescurtau numele Ioan în *Io*, au imitat bulgarii această formulă în vremea lui Ioan Alexandru, adoptînd nu numai prescurtarea în această formă, ci şi întreaga intitulaţie şi subscripţie a împăratului bizantin: „Iѡ întru Hristos Dumnezeu credincios împărat şi autocrat"; Ioan Alexandru la bulgari: **Іѡанъ Алеѯандръ въ Х҃а Б҃а вѣрень цри самодрьжьць**, Înainte de Ioan Alexandru, nu era o cancelarie bulgară cu forme definitive iar despre o imitare a numelui lui Ioan Asen II nu poate fi vorba: dacă Ioan Alexandru voia să se arate urmaş al acelui ţar bulgar din veacul al XIII-lea (dar, în realitate, făcea parte din altă familie), de ce nu s-a intitulat niciodată Asen[6]? Deci formula *Io* e de origine bizantină, introdusă la bulgari sub ţarul Alexandru (sub care s-a reorganizat cancelaria) ca o imitare a titlului lui Ioan V Paleolog, iar la români a adoptat-o întîi, de la bulgari, contemporanul lui Alexandru al Bulgariei, domnul român Nicolae Alexandru vodă (1352—1364), pe a cărui piatră de mormînt de la Cîmpulung apare pentru prima oară *Io* în titlul unui domn român.

Studiul d-lui Ciurea relevă o serie de fapte noi în legătură cu această problemă, dar în cele următoare vom arăta că nu s-au adus în discuţie toate datele necesare pentru înţelegerea deplină a chestiunii. Cunoaşterea mai deplină a izvoarelor istorice balcanice, aşa de neglijate în genere la noi, ar fi aruncat o altă lumină asupra originilor formulei *Io*.

Vechimea cancelariei bulgare şi a prescurtării **Iѡ**. Credem că problema trebuie despărţită în părţile ei componente. **Iѡ** este prescurtarea numelui *Ioan*, toţi cercetătorii serioşi sînt de acord asupra acestui punct. De cînd şi sub ce influenţă a fost prescurtat *Ioan* în *Io* în Bulgaria? Întrebare care priveşte paleografia şi de o importanţă mai redusă. În al doilea rînd, cum se face că ultimii stăpînitori ai Bulgariei — Ioan Alexandru, Ioan Şişman, Ioan Straţimir[7] şi Ioan Asan, coregent al primului, se numeau cu toţii *Ioan*? Ce însemna adausul acestui nume la numele lor de botez, adaus care a fost adoptat apoi şi de domnii români? De ce un domnitor se chema în chip necesar *Ioan*? Ce legătură este în[tre] acest nume şi puterea supremă în Bulgaria şi apoi la noi?

În ce priveşte prima întrebare, este clar că *Io* nu era o simplă formulă de cancelarie, chiar în texte bulgare unde nu e vorba de titlul ţarului apare prescurtarea *Io* pentru *Ioan*, care era curentă. Astfel, într-un manuscris bulgar (Sbornicul lui Ivan Alexandru din 1348) un cuvînt al lui Ioan Gură de Aur (Zlataust) este trecut ca al lui **Iѡ̃** Zlataust[8]. Se poate ca aici să fie o influenţă a paleografiei bizantine, dar nu în vremea lui Ioan Alexandru apare întîia oară în Bulgaria, ci este mai veche.

Io *pentru* Ioan *apare în titlul lui Ioan Asen II*, fapt care n-a fost relevat nici de I. Bogdan, nici de ceilalţi cercetători ai chestiunii ce ne preocupă. Anume, în inscripţia slavă [a] bisericii celor 40 de Mucenici din Tărnovo, ridicată de acest ţar — biserica catedrală a curţii imperiale bulgare — *din anul 1230*, numele ctitorului este scris **Iѡ̃** *Asen* [2][9].

E o inscripţie solemnă, care se afla sub ochii tuturor ţarilor următori, în biserica lor domnească. De asemenea, pe un sigiliu de aur al acestui stăpînitor, aflat la mănăstirea Zografu de la Athos, numele aceluiaşi ţar este scris tot **Iѡ̃ Асѣн**[10]. Nu se poate spune nici că intitulaţia ţarilor bulgari a apărut în forma ei definitivă abia sub *Ioan Alexandru*, prin imitarea titlului lui Ioan V Paleolog. Titlul imperial de origine bizantină apare întreg cu o sută şi mai bine

---

[6] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 5.

[7] Hrisovul lui Ioan Straţimir pentru negustorii din Braşov, descoperit, cum se ştie, de I. Bogdan, a fost publicat întîi în „Archiv für slavische Philologie", 17, 1895, p. 544—547 şi poartă subscripţia *Io Straţimir*.

[8] B. Anghelov şi M...., *Stara bălgarska literatura*, Sofia, 1922, p. 445 [4].

[9] Un facsimil al inscripţiei, V. Zlatarski, *Geschichte der Bulgaren* (Bulgarische Bibliothek), Leipzig, 1918, p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ani înainte în inscripţia amintită a lui Ioan Asen de la Tărnovo (biserica celor 40 Mucenici) : **азъ, Іѡ Асѣи въ Х҃а Б҃а вѣрны црь и самодрьжець бльгаромь** = Eu, Io Asen, întru Hristos Dumnezeu credincios împărat şi autocrat al bulgarilor. Compară cu titlul lui Ioan Alexandru : **Іѡанъ Алеѯандръ въ Х҃а Б҃а црь и самодрьжець всемь бльгарѡмь и кръкѡм.**

Acesta nu este singurul exemplu cunoscut al titlului de mai sus. Inscripţia de pe porţile bisericii din Berende (lîngă Ţarihrad), azi la Muzeul Naţional din Sofia : **Іѡань Асѣнь въ Х҃а Б҃а боговѣрен црь самодръжець всѣмь блъгаромь** (Ioan Asen, în Hristos Dumnezeu binecredinciosul ţar şi autocrat al tuturor bulgarilor)[12]. Interesant este că acest titlu apare în inscripţiile (pisaniile) lui Ioan Asen II, nu însă în hrisoave.

I. Bogdan putea spune, la 1889, că nu se cunoaşte nici un hrisov intern al lui Ioan Asen II, dar în 1930 d. M. Lascaris descoperă la mănăstirea Vatopedi de la Athos un hrisov al acestui stăpînitor din anul 1930, în care avem subscripţia **Асѣи цар блгарѡм и гръгѡм** (Asen, ţar al bulgarilor şi grecilor)[13].

Prin urmare, exista o cancelarie slavă sub Ioan Asen II şi dacă în hrisoavele sale n-avem intitulaţie, ea apare completă în inscripţia de la Tărnovo, inclusiv cu prescurtarea *Io*. Ioan Alexandru, care domnea la Tărnovo, care se ruga în biserica de acolo, care va fi avut în faţă, el şi şefii cancelariei sale, şi alte exemple ale titlului înaintaşului său, putea să fie influenţat de acest exemplu intern, fără a se adresa hrisoavelor şi monetelor lui Ioan Paleolog. Credem că în adevăr sub Ioan Alexandru s-a făcut o reorganizare a cancelariei şi atunci s-a schimbat *subscripţia* ţarului în hrisoave. Noua subscripţie a fost, însă, luată nu direct după cea bizantină, ci a fost reprodusă [după] intitulaţia lui Ioan Asen II din pisania fundaţiei sale bisericeşti din capitală sau din alte biserici[14].

Vom vedea mai jos că sînt şi alte indicaţii care ne conduc la o concluzie în acest sens.

Sensul lui Ioan (Io) în numele ţarilor bulgari. Dacă ţarii Alexandru, Şişman, Straţimir îşi adăugau la numele lor *Io* (alteori, *Ioan* întreg), este clar că aşa era numele lor, se numeau adică, în calitate de împăraţi, Ioan Alexandru, Ioan Şişman, Ioan Straţimir[15]. De ce oare ? Ca să imite pe contemporanul lor bizantin Ioan V Paleolog sau ca o tradiţie din vremea lui Ioan Asen II ? Hrisovul lui Ioan Alexandru, cel dintîi cunoscut cu subscripţia în care se vede **Іѡ**, hrisov pe care-l aminteşte d. Ciurea este din anul 1342, din *martie 1342* precizăm noi[16]. Împăratul Ioan V Paleolog al Bizanţului se urcase pe tron, copil de 9 ani, la *15 iunie 1341*, data morţii tatălui său Andronic III[17]. Ar trebui să admitem că *după cîteva luni abia*, constituindu-se o cancelarie a noului împărat bizantin, ea a şi fost adoptată de curtea de la Tărnovo a ţarului Alexandru. Explicaţia ni se pare forţată, mai ales cînd cunoaştem, acum, titlul din inscripţia lui Ioan Asen.

---

[10] Un facsimil în articolul semnat V.Z., *Deux images du roi Ivan-Assène II*, în săptămînalul „La parole bulgare", Sofia, 28 iunie 1941.

[11] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 20.

[12] *Водачъ за Народня Музеи въ Софуя* (Călăuza muzeului naţional din Sofia), Sofia, 1923, p. 184.

[13] M. Lascaris, *Батопедската грамота на царь Иванъ Асьнь II*, Sofia, 1930 ; aceeaşi subscripţie în hrisovul aceluiaşi ţar dat Raguzei, I. Ivanov, *Български старини изъ Македония*, ed. II, Sofia, 1931, p. 577—578.

[14] Pentru titlul ţarilor bulgari, cf. şi D. Balašcev, *Титлитъ на старобьлгарските господари*, în „Minalo", I, Sofia, 1909, p. 87—93.

[15] Cf. studiul lui [5].

[16] Cf. I. Ivanov, *op. cit.*, p. 590. Cf. un facsimil la G. Balašcev, *Българското скорописно писмо и образци отъ него* (Scrierea prescurtată bulgară cu cîteva exemple), în revista „Minalo", Sofia, I, 1909, p. 286.

[17] Averkios Papadopulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen*, Speyer, 1938, p. 43 şi 46, cu indicarea izvoarelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cancelaria lui Alexandru din Tărnovo nu putea adopta de la cea bizantină, recent constituită, numele Ioan, căci *Alexandru își avea acest nume dublu încă înainte de 1341*, data urcării în scaun a lui Ioan V Paleolog. În adevăr, în manuscrisul slav al Psaltirei zisă *Kuklevski*, din Biblioteca Academiei Bulgare, în postfața dedicatorie către țar, *care datează din anul 1337*, aflăm scris numele stăpînitorului așa : Іωан Алеѯандра (genitiv) de două ori [18].

Prin urmare, întrebarea rămîne întreagă : de ce se numeau țarii bulgari din acea epocă, cu toții, *Ioan ?* Nu pentru că la Bizanț era un împărat cu numele Ioan, căci acest împărat s-a urcat în scaun după Ioan Alexandru. Adaug că nu Ioan Alexandru este primul Ioan din serie, ci, lucru foarte puțin cunoscut, la 1330, la moartea, în lupta de la Velbujd, a țarului Mihail, a urmat în scaunul de la Tărnovo fiul lui, care a domnit numai cîteva luni sau un an și care se numea *Ioan Ștefan* (acest domnitor nu apare în *Istoria bulgarilor* a lui Jirecek, care-l confundă cu fratele său, Șișman II [19]). Rămîne, deci, posibilă numai amintirea lui Ioan Asen II. Dar d-l Ciurea (după I. Bogdan) susține că legătura „nu se poate face în nici un mod" între țarul Alexandru, „care nici nu-și zicea Asen" și „Ioanii Aseni, a căror dinastie se stinge în 1257" [20].

În realitate, lucrurile nu stau așa. *Ioan Alexandru își zicea Asen* și anume avem două documente în care el poartă acest glorios nume al trecutului : în manuscrisul traducerii bulgare a cronicii lui Manassa, executată la curtea lui, el este numit „Ioan прѣнзѫшнаго царѣ блъгарωм Асѣнѣ Alexandra" iar într-o scrisoare grecească din 1355 : τοῦ βασιλέως τῶν βουλγάρων κυρ Ιωάννου 'Αλεξάνδρον τοῦ Ασάυη [21] Pe icoana cu inscripție grecească îmbrăcată de unchiul lui Ioan Alexandru la 1342, stă scris : „În domnia binecredinciosului, marelui țar Ioan Alexandru și a fiului său, binecredinciosul țar Mihail Asen..." [22], ceea ce arată că nu numai Ioan Alexandru, ci și fiul său Mihail (mort înaintea tatălui său, la 1355) își atribuia numele *Asen*.

Dacă ținem seama de acest fapt, lucrurile ne apar limpezi : Ioan Alexandru nu era legitimul moștenitor al tronului bulgar ; el se urcase în scaun la 1331, răsturnînd pe vărul său Ioan Ștefan. Legătura cu familia imperială era numai prin mama sa, *Cherața*, sora țarului Mihail căzut la Velbujd [23]. Tocmai pentru că legitimitatea îi era contestată, Ioan Alexandru a luat numele vechilor țari, din care probabil pretindea că se trage, și cum pe acea vreme nu erau *nume de familie*, ci numai nume de botez (și Asen nu este numele familiei, ci nume de botez, contrar opiniei lui I. Bogdan, în articolul citat) și porecle, a luat numele vechilor împărați, fundatori ai imperiului, *Ioan* și *Asen*, rămînînd primul ca o tradiție și la urmașii lui. Un caz asemănător s-a petrecut și în istoria românilor : Basaraba era un nume de botez în veacurile al XV-lea și al XVI-lea curent în Banat, dar și în familia domnitoare munteană (e greșit să se vorbească de un Radu Basarab Mircea Basarab, niciodată acești domni, în actele lor, nu s-au numit așa). Abia în veacul al XVII-lea, cînd dinastia întemeietoare se stinsese, Brîncovenii, care nu se trăgeau din ea, au încercat să-și întemeieze o aureolă de legitimitate, adăugînd numele de *Basarab* la numele lor de botez și astfel avem un Matei Basarab și un Constantin Basarab din Brîncoveni. Repetarea numelui de botez indica originea neamului în lipsa numelui de familie și tocmai uzurpatorii sînt aceia care aveau nevoie de dovezi. Și în Serbia toți domnitorii din fa-

---

[18] Țonev, *Славянски ръкописи въ българската Академия*, în Sbornicul Academiei, VI, 1916, p. 10 și V. D. Stoianov, *Български старь ръкописснь паметникъ отъ XIV вѣкъ* în *Периодическо списание* XXI—XXII, 1887, p. 267—278.

[19] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 324. Cf. însă P. Nikov, *История на видинсшото княжество* în *Годишник* (Anuar), al Universității Sofia, XVIII B, 1922, p. 93.

[20] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 5 [6].

[21] Ambele citate de C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 298, n. 2. Este ciudat că d. Ciurea n-a observat că și studiul citat, p. 727 reproduce aceste două texte după Jirecek.

[22] *Водачъ на народния музеи въ София*, p. 203 și fotografia la p. 207.

[23] Cf. Jireček, *op. cit.*, tabela genealogică la p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

milia Nemanja s-au numit *Ştefan* iar după stingerea acestei familii avem, totuşi, pe Ştefan Lazarevici, care, în realitate, nu se trăgea din vechii Ştefani.

Acum se explică de ce Ioan Alexandru a alergat tocmai la intitulaţia lui Ioan Asen II din inscripţia de la Tărnovo, veche de un veac : prin aceasta, răspundea acelei nevoi de legitimare a drepturilor sale domneşti.

În concluzie, Ioan Alexandru a imitat titlul lui Ioan Asen II din 1230 vrînd să-şi creeze aparenţa unei legitimităţi, de aici numele de *Ioan*, prescurtat *Io*, în dinastia acestui stăpînitor de peste Dunăre. Firesc că titlul lui Ioan Asen II şi însăşi prescurtarea *Io* din secolul al XIII-lea sînt, la rîndul lor, de origine bizantină.

În *Istoria slavo-bulgară*, vestită cronică a bulgarilor scrisă la 1762 de ieromonahul Paisie pe temei de izvoare şi tradiţii, aflăm următoarele rînduri privitoare la titlul *Io* şi numele *Ioan* al ţarilor bulgari, vorbindu-se de Mihail-Boris, regele bulgarilor care i-a creştinat, în anul 861 : „Acest fericit şi mare ţar Mihail se numea Ioan Mihail şi, după numele său, cei ce erau din familia sa, ţarii bulgari, au purtat acelaşi *titlu*, întîi scriau *Ioan*, apoi numele lor cum era. Aşa şi ultimul ţar Şişman s-a scris *Ioan Şişman* şi unde se află chipul său, sau pe peceţi sau în hrisoavele sale, astfel se scrie, după numele străbunului şi strămoşului său, fericitul ţar Ioan Mihail". Mai departe, aflăm un alt pasaj despre aceleaşi chestiuni, tot în legătură cu Mihail : „el se numea Mihail Ioan şi de la el se trage familia ţarilor bulgari. Pînă la Şişman, ultimul Ioan, toţi se scriu după numele şi titlul său, cîţi sînt din neamul său, întîi scriu numele lor cum era, apoi Ioan, adică *Ioanovici*" [24] (terminaţia *-vici* arătînd în bulgăreşte filiaţia).

Deşi în aceste pasaje este o confuzie — după cîte ştim, Mihail cel din veacul al IX-lea nu se numea Ioan — totuşi rezultă că în cronicile bulgare era cunoştinţă despre identitatea Io—Ioan şi că numele Ioan înainte sau după numele ţarului însemna filiaţia dintr-un strămoş bulgar cu acest nume.

Io (Ioan) în titlul domnilor Ţării Româneşti. Prima pomenire a lui *Io* în titlul domnului Ţării Româneşti este inscripţia din *1364*, de pe mormîntul lui Nicolae Alexandru voievod la Cîmpulung [25]. Nu trebuie să uităm că *Io* era *Ioan*, deci întrebarea care se pune este dacă Nicolae Alexandru a fost primul domn român care s-a numit şi *Ioan* pe lîngă numele său de botez. În realitate, tatăl şi predecesorul lui Nicolae Alexandru, Basarab întemeietorul ţării, se numea sau se intitula *Ioan Basarab*. În adevăr, în prefaţa la Zakonicul (codice de legi) al lui Ştefan Duşan, acest suveran sîrb povesteşte lupta de la Velbujd, în care au fost învinşi bulgarii ajutaţi de „Basarab Ivanco, socrul lui Alexandru ţarul" [26]. *Ivanco* este diminutivul lui *Ivan*, adică *Ioan* : aşadar, Basarab purta, pe lîngă numele său, şi pe acela de *Ioan*. În pomelnicele bisericilor celor mai vechi din ţară, la Cîmpulung, la Argeş, la episcopia Rîmnicului, Basarab este întotdeauna numit *Io Basarab*, ceea ce, firesc, nu constituie o dovadă egală cu aceea a Zakonicului lui Duşan, întrucît pomelnicele sînt alcătuite mai tîrziu [27]. Acest domnitor a domnit pînă la *1352* şi a avut strînse legături cu Alexandru al Bulgariei, care era ginerele său. Pe fiul său l-a numit Alexandru desigur după numele stăpînitorului bulgar (mă întreb dacă la început fiul lui Basarab nu [se] numea pur şi simplu Nicolae, iar ca domn, întîi în calitate de coregent, i s-a adăugat şi numele Alexandru după stăpînitorul bulgar, ceea ce ar explica acest nume compus, Nicolae Alexandru, cu totul neobişnuit în familia domnitoare munteană).

Basarab, ca întemeietor al ţării, îşi va fi alcătuit o cancelarie (din care nu ne-a rămas nici un document), după modelul celei bulgare şi de la el, de la fundatorul statului, au început să-şi zică domnii noştri *Ioan*. Nu cred că la 1330, în vremea luptei [de] la Velbujd, el îşi zicea *Ioan*, ci probabil şi-a adaus acest nume ceva mai tîrziu, cînd se forma cancelaria lui Ioan Alexandru la Tărnovo.

---

[24] Paisie, *Istoria slavo-bulgară*, ed. I. Ivanov, p. 61 şi 74.

[25] Cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 12.

[26] *Душанов законик*, ed. critică de Al. Soloviev, Belgrad, 1929, p. 5—6.

[27] Cf. V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, „Bul. Com. Mon. Ist.", X—XVI, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(De altfel, Zakonicul lui Dușan a fost scris la 1354, doi ani după moartea lui Basarab).

Io în titlul domnilor munteni nu era o simplă formulă, era completarea numelui lor, lucru care se știa foarte bine la curte: adesea nu se folosea prescurtarea[28], ci se scria în hrisoave *Ioan* întreg (d.e. în hrisoavele lui Mircea: *Ioan Mircea voievod* în hrisoavele din 1388, 1389 și 1392[29]). *Ioan* nu apare numai în intitulația și în subscripția hrisoavelor, ci și în textul documentelor (în *narratio*), astfel Mircea vorbește undeva de „părintele domniei mele Ioan Radu voievod" (la genitiv: Іωанна)[30] și de „fiul meu Ioan Mihail" (tot la genetiv: Іωана)[31]. În actele latine, Mircea își zicea *Nos Ioannes Mircsa*[32] și în două acte slave scrise în versiune ruteană Mircea își zice *Ivan Mircea*[33]. Adaug că o cronică rusească contemporană, vorbind de lupta de la Rovine, amintește cu acest prilej de *Ivan Mircea*, voievodul român[34]. Așadar, se știa în țară și în străinătate, nu numai în cancelarie, că domnii români aveau un nume dublu, dintre care unul era întotdeauna *Ioan*.

Un fapt foarte caracteristic, care n-a fost remarcat în istoriografia noastră, în legătură cu problema lui *Io*, este lipsa totală, pînă în veacul al XVIII-lea a vreunui *Ion voievod* în șirul domnilor Țării Românești. Deși numele *Ioan* era și este așa de răspîndit în onomastica poporului nostru, din lungul șir al domnilor munteni pînă la 1716 nici unul nu s-a numit *Ioan*. Este clar că *toți domnii numindu-se și Ioan*, pe lîngă numele lor, acest din urmă nume nu putea fi și el tot *Ioan*, ceea ce explică lipsa unui Ion vodă în lista domnilor munteni. În anii 1716—1719, a domnit în Țara Românească domnul fanariot Ioan Mavrocordat, fiul lui Alexandru Exaporitul, într-o vreme cînd vechile tradiții începeau să se piardă. Acesta constituie unica excepție în tot șirul domnilor munteni, dar și atunci prezența în scaun a unui Ion vodă a stîrnit greutăți cancelariei domnești. În adevăr, avem următoarele observații ale unui cronicar contemporan: „Fiindcă era sortit ca numele de Ioan, îndeobște întrebuințat pentru domnii Țării Românești, ... să înceapă de la acest Ioan... Prin urmare, nici nu e nevoie ca numele de Ioan să se scrie de două ori în titlul acestui Ioan, descălecător și domn al Țării Românești, deoarece n-are nici un rost aici numele vechi comun Ioan, afară de omonimie, dar nici numele lui patronimic Alexandru, nu e bine să se adauge pe urmă. Căci va părea multora, pentru identitatea cu numele vechi Ioan, că Ioan cel cu nume de grație... se numește Alexandru"[35]. Cronicarul vrea să spună că numele lui Ioan Mavrocordat nu se poate scrie nici *Io Ioan*, căci ar fi o „omonimie", nici *Ioan Alexandru* (adică cu numele tatălui său), căci în acest caz s-ar putea crede că *Alexandru* este adevăratul nume iar *Ioan* este tradiționalul *Io*, deci propune să se scrie pur și simplu *Ion vodă*, fără nici un adaos.

---

[28] Prescurtarea numelui nu ascundea sensul său real (de altfel, un gramatic, anume Ion, din vremea lui Radu Praznaglava, la 1437, nu pregetă să prescurteze și numele său propriu ca cel domnesc: аз Іω писалъ (= eu Ion am scris). [7].

[29] P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 45, 49. 51, 54.

[30] *Ibidem*, p. 75.

[31] *Ibidem*, p. 99.

[32] *Ibidem*, p. 84.

[33] Cele două scrisori adresate lui Vladislav Jagello, una din 1403, cealaltă fără dată, dar pe care o cred din 1415 pentru motive pe cari le voi arăta cu alt prilej, publicate de Kaluzniacki, Hurmuzachi, *Documente*, I-2, p. 824—825, apoi de I. Ogienko, *Дві грамоти воеводи волишського Івана Мирчі Великого* (Două scrisori ale voievodului român Mircea cel Mare), în „Byzantinoslavica", III/2, 1931, p. 415—429. În aceste acte, în intitulație este scris *Ivan Mircea*, iar în subscripție *Io Mircea*. I. Bogdan (*Io în titlul domnilor români*, p. 733) crede că acest *Ivan* e imposibil și că e o greșeală a unui editor rus. Pe fotografiile, în posesia noastră, ale originalelor aflate azi la Varșovia, se vede foarte clar *Ivan*.

[34] *Полное собрание русских летописей*, XI, p. 150.

[35] D. Russo, *Mitrofan Grigoràs, Cronica Țării Românești (1714—1716)*, extras din „Rev. Ist. Rom.", IV, 1934, p. 34; v. și observația la p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru alte observaţii asupra întrebuinţării numelui *Ioan* la domnii Ţării Româneşti, trimitem la lucrarea citată a d-lui Ciurea [36].

Concluzia noastră este că, din cancelarie, *Io* adică *Ioan* a trecut în protocolul tradiţiei domneşti, adică pentru toată lumea domnii munteni se numeau *Ioan*, pe lîngă celălalt nume al lor.

Io (Ioan) în titlul domnilor Moldovei. În Moldova, întrebuinţarea lui *Io* (Ioan) în titlul domnilor este mai puţin generală ca în principatul vecin. Cel mai vechi exemplu ce se poate da este actul lui Roman vodă din 30 martie 1392 în care citim Io Roman [37]. Acest act e cel mai vechi act intern în slavoneşte al unui domn moldovean, actele lui Petru, predecesorul său, sînt scrisori adresate regelui polon şi în genere în actele externe intitulaţia nu era aceeaşi ca în actele interne. Dar avem un indiciu despre o folosire mai veche a lui *Io* la domnii Moldovei: pe piatra mormîntală a lui Laţcu vodă (1365—1374), la Rădăuţi, citim: Io Ştefan voievod... a împodobit acest mormînt al strămoşului său *Io Laţcu voievod*... în anul 6988 (1480) [38]. Întrebarea este dacă Ştefan cel Mare la 1480 a pus să se adauge un *Io* la numele lui Laţcu pe piatra de mormînt săpată din porunca lui sau a transcris numele după vechea inscripţie pe care a înlocuit-o? Nu putem răspunde la această întrebare; observăm, însă, că alături de mormîntul lui Laţcu se află şi acela al tatălui său, Bogdan, întemeietorul Moldovei, de asemenea „înfrumuseţat" de Ştefan cel Mare în acelaşi an 1480 (al lui Laţcu la 20 ianuarie, al lui Bogdan la 27 şi al lui Ştefan I la 20 mai acelui an [39]). Aici, însă, numele domnului descălecător nu are pe *Io*, pe cînd pe o altă piatră de mormînt din apropiere citim numele „străbunului Ioan bătrînului Ştefan voievod" (прѣдѣдъ Іѡаннъ старомъ Стефанъ воевод) [40]. De ce această deosebire?

Pentru că Laţcu şi Ştefan I se intitulau în adevăr *Ioan* pe vechile lor pietre de mormînt, pe cînd Bogdan nu? Nu putem răspunde afirmativ, date fiind instabilitatea şi inconsecvenţa formulelor de intitulaţie chiar în vremea lui Ştefan cel Mare, aşa că deocamdată tot Roman rămîne primul domn moldovean care a purtat sigur numele *Ioan* (Io). Credem că în Moldova întrebuinţarea lui *Io* este o influenţă munteană. În această ţară, ea nu este consecventă şi uneori sînt domni care nu se intitulează *Io* de loc sau numai în unele documente solemne [41]. De aceea, în Moldova a fost posibilă domnia unor voievozi cu numele Ioan. Aici avem pe Despot vodă, care ca domn al Moldovei (1561—1563) se numea Ion vodă şi pe Ion vodă cel Cumplit (1572—1574). Amîndoi aceşti domni s-au ferit, însă, să preceadă numele lor în intitulaţia din hrisoave cu Іѡ [42]. În schimb, Iancu Sasul (1579—1582) se intitulează în hrisoavele sale *Io Iancul voievod* [43], dar cred că pentru oamenii de atunci nu era clară identitatea numelor Iancul şi Ioan şi se putea cineva numi Ioan-Iancul. De la mijlocul veacului al XVIII-lea, se pierduse însă în Moldova conştiinţa despre sensul lui *Io*, care rămîne o simplă formulă, de aceea Ioan Nicolae Mavrocordat (1743—1747) şi Ioan Theodor Callimah (1758—1761) se intitulează cu prenumele lor şi numele (tatălui) lor, respectiv Io Ioan Nicolai voievod [44] şi *Io Ioan Theodor voievod* [45] şi bineînţeles şi Ioan Sandu Sturdza, din secolul al XIX-lea (1822—1829) îşi zice: Io Ioan Sturzea voievod [46].

---

[36] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 12—13 — dar documentul citat la p. 12, al lui Dan vodă, cu *Io* în intitulaţie, nu este „fără dată", ci e din 3 octombrie 1385 (P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, p. 38—41).

[37] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, 1931, p. 7.

[38] Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903, p. 104. [= *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 252].

[39] Kozak, *l.c.*, p. 102 şi 105. [= *Repertoriul*, p. 251, 252, 255].

[40] *Ibidem*, p. 105. [= *Repertoriul*, p. 255].

[41] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 13—15.

[42] Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, I, 1, p. 113, 139.

[43] *Ibidem*, p. 153.

[44] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace*, V, 1, p. 126 şi 215.

[45] N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 422.

[46] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D-l Ciurea face o interesantă observaţie : în anume cazuri, cînd sînt înşiraţi fiii domnului moldovean, numai cel mai mare, moştenitorul prezumtiv al tronului, poartă numele *Ioan* (Ἰω), ca un titlu special [47]. Aceasta nu constituie, însă, o regulă generală : în prefaţa *Apostolului* slav al lui Dimitrie Iogofăt, nepotul lui Bojidar [Liubavici] închinat la 1547 lui Ilie Rareş şi mai[cei] lui Elena, toţi fiii ei (şi ai lui Petru Rareş) sînt cu titlul *Io :* Io Iliaşco voievod, Io Ştefan voievod şi Io Constantin voievod, fiii răposatului Petre voievod [48].

De ce au adoptat domnii români numele Ioan (Io)? Din cele spuse pînă acum, reiese că *Ioan* a fost adoptat de bulgari în vremea lui Ioan Alexandru şi de predecesorul său Ioan Ştefan, care au imitat titulatura şi numele lui Ioan Asen II, din veacul al XIII-lea. În urma legăturilor strînse ce existau între Basarab, întemeietorul Ţării Româneşti şi Ioan Alexandru al Bulgariei, cel dintîi, *ca întîiul domn al ţării,* a înfiinţat o cancelarie domnească, imitînd titlul vecinului şi rudei sale de peste Dunăre.

Însemna această imitaţie o dependenţă feudală ? Credem că nu, izvoarele istorice se opun la o asemenea concluzie. Era o dovadă a lipsei de originalitate a cancelariei domneşti, care imita mecanic un titlu care nu avea nici un sens pentru noi, românii ? Este puţin probabil ca domnii români, munteni şi moldoveni, să nu fi cunoscut sensul titlului pe care-l adoptau. Explicaţia pe care o propunem este aceasta : *domnii români aveau conştiinţa faptului că sînt stăpînitori ortodocşi,* adică domnitori aleşi de Dumnezeu, unşi de Biserica Răsăritului, apărători ai acestei Biserici. De aici adoptarea unui titlu care pe de o parte arată această calitate („întru Hristos Dumnezeu credincios"), pe de alta constituie o identitate cu ceilalţi stăpînitori ortodocşi, bulgari, sîrbi, bizantini. Dintr-un asemenea titlu, se putea îndată deosebi un prinţ al Ortodoxiei de un catolic. Odată cu intitulaţia bulgară de origine bizantină, a fost adoptat şi numele Ioan, scris de cele mai multe ori prescurtat *Io.*

[1] Articolul are subtitlul *Cu prilejul unui studiu recent,* prin raportare la studiul lui D. Ciurea din 1943, citat în nota 2. În dreptul lui *Io* din titlu se află şi forma ἰω , cu un semn de întrebare.

[2] Deasupra unui rînd, sînt scrise alte cuvinte, care ar permite o altă restabilire a pasajului : „în inscripţia triumfală în l[imba] slavă (pe un stîlp de marmoră albă amintind (?) izbînda de la Clocotniţa) a bisericii celor 40 de Mucenici".

[3] Această trimitere a constituit, iniţial, începutul articolului, fiind citată în text şi introdusă cu cuvintele : „De curînd a apărut în Memoriile secţiunii istorice a Academiei Române un interesant studiu al d-lui D. Ciurea...".

[4] Al doilea nume e neclar.

[5] Notă incompletă în manuscris.

[6] Notă absentă în manuscris.

[7] Întreaga notă e scrisă între rînduri, fără nici o altă indicaţie ; la sfîrşit, pare a fi o trimitere la volumul lui P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti.*

Ca şi studiul despre Renaşterea şi românii, *găzduit tot în paginile acestui Anuar (cf.* AIIAI, *XXII/2, 1985, p. 719—734), şi articolul despre controversatul* Io *din titlul domnitorilor români vede lumina tiparului cu o neobişnuită întîrziere. Redactat prin 1943—1944, acest text a rămas în manuscris ; nu a fost transcris şi pregătit pentru tipar sau măcar pentru dactilografiere. Într-o* Dare de seamă *privind activitatea desfăşurată în cadrul Institutului de Istorie şi Filosofie al Academiei în perioada ianuarie-martie 1949, se menţionează că la 14 martie 1949 a fost prezentată comunicarea* În jurul lui „Io" al ţarilor bulgari şi al domnilor

[47] *Ibidem,* p. 16, cu exemple din actele lui Bogdan III, Ieremia Movilă şi Vasile Lupu.

[48] A. Stojanovici, *Стари српски записи и натписи* , IV, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

români, *fără să se menționeze cine era autorul*[1]. *Se poate presupune, cred, că textul publicat acum este cel al comunicării din 1949, autorul nenumit atunci fiind, deci, P. P. Panaitescu. Motive necunoscute au determinat „abandonarea" acestui articol între hîrtiile „de arhivă" ale istoricului; apariția cărții lui Emil Vîrtosu în 1960, în care întreaga parte întîi este dedicată problemei lui* Io[2], *a făcut, probabil, ca autorului să i se pară inutilă tipărirea considerațiilor sale mai vechi. P. P. Panaitescu a comunicat, totuși, lui Emil Virtosu concluzia la care ajunsese: „Io înseamnă legătura (spirituală sau reală, de moștenire) a monarhilor români cu cei din sudul Dunării, calitatea lor de stăpîni ortodocși, ca aceea a acestor stăpînitori"*[3]. *Apoi discuția a continuat, bibliografia subiectului înregistrînd fie sublinieri noi ale vechilor concluzii, fie încercări de noi explicații: Gr. Nandriș în 1964*[4], *D. Ciurea în 1967*[5], *Marin Tadin*[6] *și G. Bakalov în 1977*[7]. *Alături de aceste nume și înaintea lor, își reia locul și prioritățile P. P. Panaitescu. Trebuie făcută doar precizarea că cel dintîi domnitor al Moldovei numit în mod sigur cu formula* Io *este Petru I și anume într-un act emis de mitropolitul Iosif al Moldovei la 7 ianuarie 1407: „răposatul domn Io Petru voievod"*[8]; *spre deosebire de cazul lui Lațcu vodă, apropierea în timp și raporturile care trebuie să fi existat între Petru I și Iosif permit concluzia că nu avem de-a face, în cazul de față, cu o atribuire postumă și neîndreptățită*[9].

Publicînd acest text în noua rubrică a Anuarului — Opera posthuma, *pentru care sînt reunite deja în redacție mai multe texte aparținînd unor istorici trecuți în lumea umbrelor*[10] — *se aduce un omagiu istoricului P. P. Panaitescu la împlinirea a două decenii de la dispariția sa.*

---

[1] „Studii", II, 1949, nr. 3, p. 42; comunicarea despre *Io în zapise de doamne și domnițe (ibidem*, p. 47) a aparținut, probabil, lui P. Ș. Năsturel, fiind publicată ulterior sub titlul *O întrebuințare necunoscută a lui „Io" în sigilografie și diplomatică*, în *SCN*, I, 1957, p. 367—371.

[2] E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1960, p. 11—101.

[3] *Ibidem*, p. 55 (n. 4: „Comunicare orală").

[4] Gr. Nandriș, *L'origine de* ιω *dans le titre des souverains bulgares et roumains*, în *RES*, XL (Mélanges André Vaillant), 1964, p. 159—166; concluzia, p. 165: „... serait un écho du légendaire „presbyter Ioannes", appliqué par la tradition locale à un souverain ou prétendant historique".

[5] D. Ciurea, *„Io" din intitulația documentelor românești (noi sublinieri)*, în *AIIAI*, IV, 1967, p. 187—190.

[6] Marin Tadin, *L'origine et la signification de la particule I Ω dans le titre honorifique des princes de Bulgarie, de Serbie (méridionale), de Valachie et de Moldavie*, în „Cyrillomethodianum", IV, Thessaloniki, 1977, p. 172—196; concluzia, p. 194: IO este o prescurtare grafică de la „(vă) *I*mea *O*tța" (=în numele Tatălui).

[7] Georgi Bakalov, *Quelques particularités de la titulature des souverains balkaniques du Moyen Âge*, în „Etudes balkaniques", XIII, 1977, nr. 2, p. 84—86.

[8] *DRH*, A, nr. 21, p. 30.

[9] Vezi, în acest sens, și Leon Șimanschi și Georgeta Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (I), în *AIIAI*, IX, 1972, p. 128—129.

[10] De altfel, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"* a manifestat întotdeauna acest respect față de lucrările rămase în manuscris la moartea autorilor lor. Astfel, s-au publicat postum studii rămase de la Al. I. Gonța, Ilie Corfus și P. P. Panaitescu. Noua rubrică nu face, astfel, decît să „oficializeze" un bun obicei deja existent. Se vor pune, astfel, în circulație texte care nu merită să fie îngropate în uitare, se vor restabili priorități, se va contura mai deplin imaginea activității istoricilor respectivi. Ceea ce nu e puțin lucru, atîta vreme cît drumul pentru volume de restituiri istoriografice — fie și alcătuite din texte inedite — rămîne încă destul de anevoios.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transcrierea textului a prezentat numeroase dificultăți; e posibil ca unele cuvinte să nu fie corect descifrate, din cauza faptului că scrisul nu este întotdeauna foarte citeț. Așezarea notelor în subsol (uneori și completarea lor) îmi aparține. De asemenea, îmi aparțin toate întregirile cuprinse în paranteze drepte, ca și notele marcate cu paranteze drepte. Actualizarea trimiterilor am socotit-o necesară doar în două cazuri: pentru studiul din 1889 al lui I. Bogdan, consultabil în ediția din 1968 și pentru inscripțiile adunate și publicate de E. Kozak în 1903, reluate într-o ediție superioară în 1958. Documentele citate după ediția lui M. Costăchescu din 1931 sau după cea a lui P. P. Panaitescu din 1938 se pot regăsi ușor în volumele colecției Documenta Romaniae Historica *(seriile A și B).*

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTINUITATEA POPULAȚIEI AUTOHTONE DIN BANAT REFLECTATĂ ÎN TOPONIMIE

DE

C. CIHODARU

Informația scrisă necesară istoricului pentru reconstituirea trecutului societății de pe teritoriul țării noastre în perioada de formare a poporului român este extrem de săracă și nu ne poate oferi prin ea însăși o idee clară de modul cum s-a desfășurat aici întregul proces social-economic în acea vreme. Cunoașterea lui mai precisă nu se poate realiza decît prin masiva contribuție pe care o pot aduce cercetările arheologice și studierea atentă a toponimiei și onomasticei.

Deși nu s-a cercetat pînă în prezent cu de-amănuntul întregul teritoriu al țării, se poate afirma că în urma marilor campanii de săpături arheologice din a doua jumătate a secolului nostru, în diferite puncte ale țării, s-au obținut rezultate surprinzătoare. Ele au adus la lumină dovezi autentice și convingătoare cu privire la continuitatea elementului autohton pe teritoriul provinciei Dacia, după cele două rezboaie daco-romane din anii 101—102 și 105—106, spulberînd astfel unul din basmele rösleriene cu privire la distrugerea populației băștinașe dace în timpul acelor campanii. Prezența acesteia în Dacia este ilustrată prin apariția în numeroase așezări a unor bogate resturi de cultură materială dacă. Este suficient să amintim aici descoperirile făcute în unele așezări ca, de pildă, Soporul de Cîmpie, Obreja, Slimnic, Șura Mică, Calbor și altele. Vestigii dace s-au descoperit și în castrele și fermele romane de pe teritoriul Transilvaniei cercetate[1]. Existența dacilor liberi, colonizarea unor grupuri ale lor pe teritoriul Daciei romane, ca și posibilitatea infiltrării lor în această provincie după anii

---

* Comunicare prezentată la Zilele Institutului, 8 mai 1985.

[1] Cu privire la această problemă ca și la cea a continuității există o întreagă literatură pe care nu o putem cita aici. Ne vom limita numai la menționarea unor valoroase lucrări de sinteză, ca, de pildă, C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate și continuitate*, București, 1968, p. 83 și urm.; idem, *Problema conuității în Dacia. Cîteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, în *AISC*, Cluj, III, (1941), p. 200—233; idem, *La Transilvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 104—126; Const. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 55 și urm.; Șt. Pascu, *Le processus d'ethnogenèse du peuple roumain*, în Academia R. S. România, „Mem. Secț. Ist." s. IV tom. 3, p. 72 și urm. Liviu Mărghitan, *Continuitatea dacică, daco-romană și românească*, ibidem, vol. 6, p. 155 și urm.; Idem, *Mărturii de continuitate dacă, daco-romană și timpurie românească pe valea Mureșului*, în vol. *Studia antiqua et arheologica*, Iași, 1983, p. 113 și urm.; Hadrian Daicoviciu, *Etnogeneza românilor*, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont. Continuitate*. București, 1984, p. 141 și urm.; D. Protase, *Autohtoni în Dacia. I. Dacia romană*, București, 1980. Idem, *Considerații privind continuitatea și romanizarea autohtonilor în Dacia Traiană*, în „Mem. sect. ist. a Academiei R. S. România, IV, (1979), p.10 și urm.;; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor în Dacia*, București, 1980, p. 89—111; Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 256—269; Idem, *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, în „Dacia" (n.s.), I, (1957) p. 205—220; Octavian Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

271—274[2], cînd a fost retrasă de aici armata și administrația romană[3], nu au fost luate în discuție decît incidental și tangențial.

Aceleași cercetări arheologice, întreprinse în perioada arătată pe întregul teritoriu al țării, au scos în evidență o deplină continuitate în succesiunea culturilor materiale nu numai din provincia Dacia, ci și din regiunile populate de daci liberi sau de carpi la nord, sud și est de Carpați. În regiunile de la sud de aceștia, la răsărit de Olt și pe teritoriul Moldovei s-a dezvoltat în secolul IV cultura materială cunoscută sub denumirea Sîntana de Mureș. În cadrul așezărilor din tipul acesta, ceramica dacică și în special ceașca tronconică, sînt amplu reprezentate în numeroase locuri[4]. Din secolele următoare, V—VII, există pe teritoriul cuprins între Carpați și Dunăre, numeroase așezări ale populației autohtone care a creat cultura, așa numită, de tip Ipotești — Cîndești — Ciurelu[5], iar în Moldova cele numite de tip Hlincea — Costișa — Botoșna — Dodești[6], cu o cultură materială asemănătoare, derivate din cultura dacă băștinașă și din cea romană provincială. Tuturor acestora în Transilvania le corespund așezările cu o cultură materială cunoscută sub numele de tipul Bratei. Se disting aici mai multe faze, începînd din secolul V și mergînd pînă în al optulea, notate după vechile cimitire de acolo, cercetate[7].

București, 1976, p. 111 și urm.; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 168 și urm.; Idem, *Daco-geții în Dacia romană*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 39—56; Stelian Brezeanu, *La continuité des Roumains,în* „Roumanie. Pages d'histoire", IX (1984), nr. 2, p. 91—103; Thonas Nagler, *Kontinuität und Einheit der Rumäanen in Carpaten — Donauraum*, în „Forschungen zur Volks Landeskunde", Sibiu, XXV, (1982), nr. 1—2, p. 39—52; Constantin Preda, *L'éthnogenèse des Roumains*, în „Revue Roumanine", XXXVIII, (1983), nr. 11—12, p. 56—67. Mircea Rusu, *Aspects des relations entre les autochtones et les migrateurs (III—IX siècles)*, în *RRH*, XIX (198), 1—2, p. 247—265. În aceste lucrări considerate fundamentale se poate descoperi o bogată literatură privind problema.

[2] v. Mihail Macrea, *Viața în Dacia Romană*, p. 474—475.

[3] *Ibidem*, p. 469 și urm.

[4] Vezi C. Cihodaru, *Continuitatea populației băștinașe romanizate în regiunile nord-dunărene și urmele ei în toponimie*, în *CI*, (s.n.), VII (1977), p. 250, notele 8—12. La lucrările referitoare la cultura Sîntana de Mureș, citate acolo, se mai pot adăuga I. Nestor, *Les donnecs arhéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *RRH*, 3/III, (1964); Vasile Palada, *Elements géto-daces dans le site Sintana de Mureș, de Bîrlad — Valea Seacă*, în „Dacia", (n.s.), XXIV, (1980), p. 250 și urm.; Idem, *Problema originii și formarea culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov în lumina cercetărilor de la Bîrlad — Valea Seacă*, în „Hierasus" II. (1979), p. 37—52.

[5] C. Cihodaru, *Continuitatea...*, p. 252—253, notele 23, 26. Pe lîngă acestea mai v. Petru Roman și Suzana Dolinescu-Ferche, *Cercetările de la Ipotești (j. Olt). Cercetări asupra culturii materiale din sec. VI, din Muntenia*, în *SCIV*, XXIX, (1978), 1, p. 73—93.

[6] Dan Gh. Teodor, *Teritoriul de la est de Carpați*, în sec. V—XI ,e.n., p. 13 — 14, 31—33; Idem, *Populația autohtonă* în regiunile est-carpatice în *sec. V — XI e.n.*, în „Studii și comunicări", III, Focșani, 1980, p. 61—68; idem, *Conceptul de cultură Costișa — Botoșana*, în *Studia antiqua et arhaeologica*", Iași, 1983, p. 215 și urm.; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în sec. VI—XI, Dolhești*, Iași, 1984, p. 129 și urm.; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați. Așezarea de la Botoșana — Succava*, București, 1984, p. 9 și urm.; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *La continuité à l'est des Carpates au cours du premier millenaire de notre ere*, în *NEH*, VI/1, București, 1980, p. 23—32; Ghenuță Coman, *Statornicie și continuitate*, București, 1980, p. 39 și urm.

[7] Ligia Bîrzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV—V*, București, 1973; Idem, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979; Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII—VIII. Cimitirul nr. 2 din Bratei*, București, 1977, p. 98 și urm. Idem, *Données sur l'archéologie des IV-e*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Culturile menționate mai sus au continuat să se dezvolte în secolele VIII — X într-un aspect nou, denumit de unii arheologi Dridu, iar de alții cultura balcano-dunăreană[8]. Și sub această nouă formă continuă să se reflecte în conținutul ei vechea tradiție romano-bizantină[9]. Începînd din secolul VII, alături de ceramica autohtonă arheologii au descoperit în unele așezări și o ceramică deosebită care se poate atribui slavilor[10].

Este de crezut că după retragerea armatei și administrației romane din Dacia, teritoriul acesteia a intrat sub influența dacilor liberi din nord și a carpilor din Moldova. Vestigiile lor apar pe alocuri în fosta provincie. Nu credem că ele sînt numai rezultatul unor influențe culturale sau ale unor legături comerciale[11]. Se prea poate ca dacii liberi și carpii să fi pătruns pe teritoriul fostei provincii însoțiți de unele cete de sarmați pe seama cărora se pot pune mormintele de inhumație care se întîlnesc pe lîngă cele carpice[12]. S-ar putea atribui, credem, unor astfel de carpi, veniți mai tîrziu din Moldova, resturile de cultură materială de tipul ultimei faze Sîntana de Mureș. Ele nu pot fi puse pe seama unor goți care s-ar fi așezat în Transilvania după moartea lui Atila. S-a fixat acestor resturi o cronologie care în nici un caz nu mai poate fi pusă în legătură cu vreuna din cele două ramuri ale goților[13].

Stabilirea teritoriilor ocupate de cele două neamuri prin anul 375, în preajma invaziei hunilor, se poate face cu ajutorul informației transmise de istoricul Ammianus Marcellinus cu privire la expedițiile întreprinse împotriva lor de împăratul Valens sau relative la încercările lor de a organiza o rezistență în fața impactului hunic, descrise tot acolo[14].

Istoricul menționat relatează că după înăbușirea răscoalei pretendentului Procopius, împăratul Valens s-a hotărît să pedepsească pe vizigoții care îl ajuta-

— *XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Dridu*, în „Dacia", XV, (1971), p. 270 și urm.

[8] Denumirea de cultură Saltovo-Maiațk este adecvată numai celei descoperită în regiunea Mării de Azov, nu și pentru cea din regiunile dunărene. Unele trăsături asemănătoare se datorează faptului că și acolo s-a exercitat influența romano-bizantină.

[9] În afară de lucrările citate mai sus, v. Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967 ; Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. (Așezările de la Bucov — Ploiești)*, București, 1978 ; idem, *Die östliche Keramik aus den Siedlungen des 8—10 Jahrhunderts von Bucov — Ploiești*, în „Dacia", XXIII, (1979), p. 230 și urm.

[10] Ion Nestor, *Les données archéologiques et le probleme de la formation du peuple roumain*, în *RRH*, III, (1964), 3, p. 353 și urm. ; Idem, *Cîteva considerații cu privire la cea mai veche locuire a slavilor pe teritoriul R.P.R.*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 147—151 ; Idem, *L'Etablissement des Slaves en Roumanie à la lumière des qulques decovertes archéologiques recentes*, în „Dacia", V, (1961), p. 429—448.

[11] În legătură cu dacii liberi v. Ion Ioniță, *Dis istoria dacilor liberi. Dacii în spațiul est-carpatic în sec. II—IV e.n.*, Iași, 1982 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973 ; idem, *Les Daces libres et leur rapports avec les Roumains (II-e — IV-e siècle)*, în „Roumanie. Pages d'histoire", V, (1980), nr. 1, p. 120—125 ; Idem, *Dacii liberi din sec. IV—VI e.n., factor de performanță și continuitate în spațiul carpato-dunărean în 2050 de ani. Universitatea din București*, București, 19.... p. 135—139 ; Sebastian Morintz, în „Dacia" V, (1961), p. 405 ; Tzony Magda, *Les Carpes de Muntenia à la lumière des decouvertes de Gura Nișcovului*, în „Dacia" XXII, (1978), p. 289—298 ; Kurt Horedt, *Zur Deutung des Grabenfeldes von Soporul de Cîmpie* sec. II—III, (jud. Mureș), în *AMN*, VIII, (1971), p. 583 — 587 ; Idem, în *SCIV*, XXIV, (1973), p. 304—305.

[12] M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 472, 474—475.

[13] Discuții în legătură cu această datare la Kurt Horedt, *Un nou aspect al continuității*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 73—82.

[14] În *FHDR.*, II, București, 1970, p. 124—125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seră în încercarea lui de a pune stăpînire pe tron. În primul an de război, Valens își fixează lagărul la Dafne lîngă Dunăre[15]. După trecerea oștilor lui la nord de acest fluviu, vizigoții, conduși de Athanarich, se retrag în fața lor în munții Serilor. Pedestrimea romană se mulțumește să cutreiere numai cîmpia Bărăganului și să culeagă prizonieri. În primăvara celui de al doilea an, din cauza creșterii apelor, armata romană rămîne la Vicus Carporum, undeva prin nord-vestul Dobrgei. În al treilea an de război împăratul trece din nou Dunărea, de data aceasta pe la Noviodunum (Isaceea). Triburile tervingilor[16] nu pot rezista atacurilor și conducătorul lor Athanarich, cere pacea care se încheie în niște bărci, în mijlocul fluviului. Luptele din acest al treilea an, au avut loc în Bugeacul din nordul gurilor Dunării.

La scurt timp după aceste evenimente s-a produs invazia hunilor. Primii care au fost atacați de ei, după trecerea fluviului Volga, au fost alanii, numiți și tanaiți de la numele fluviului Don, lîngă care locuiau. Au măcelărit pe o parte din ei, iar pe cei rămași *i-au legat printr-un pact de credință*[17]. Împreună cu alanii, au atacat apoi pe ostrogoți, care locuiau în nordul Mării Negre, *de o parte și de alta* a Niprului, și spre apus pînă la Nistru. Aceștia nu au putut rezista atacurilor hunilor, însoțiți de alani și s-au retras spre Nistru. Lîngă acest fluviu, probabil la vadul ce exista lîngă actualul oraș Tighina, în fața căruia, pe țărmul răsăritean, se afla un val construit de greutungi (ostrogoți)[18]. Athanarich, conducătorul tervingilor, a făcut pregătiri pentru a împiedeca trecerea cetelor hunice. Încercarea lui de a le opri nu a reușit și pentru a-și salva poporul, s-a retras la apus de rîul Siret și aproape de vărsarea acestuia în Dunăre și în așteptarea permisiunii de a trece cu ai săi în Imperiul Roman, a pus să se construiască un val mare de pămînt, care mergea de la malul Siretului pînă la Dunăre[19]. Se avea în vedere asigurarea unor posibilități de a trece peste acest fluviu între actualele localități Brăila și Măcin. În apropiere de prima din ele se mai văd în prezent resturile unui val de pămînt despre care s-a crezut că ar fi o continuare a celui denumit Brazda lui Novac, care străbate Muntenia de la răsărit de Olt pînă prin părțile Buzăului. Cred că această construcție a rămas neterminată în părțile ei răsăritene, iar valul de lîngă Brăila este cel construit în urma măsurilor luate de Athanarich.

Nu numai lipsa de încredere în eficacitatea unor astfel de lucrări, ci și disensiunile care s-au produs aici între conducătorii cetelor vizigote, l-au determinat pe Athanarich să nu mai aștepte răspunsul curții imperiale de la Constantinopol la cererea făcută de conducătorii vizigoți de a li se acorda un loc

---

[15] Cetatea se afla între Durostorum și Altina. Pentru localizarea ei v. P. Diaconu în „Pontica", IV, (1971), p. 311—318.

[16] În textul citat s-a înregistrat „greuthungilor", evident, greșit.

[17] Ammianus Marcelinus, l.c. p. 132—133. Din textul transmis se poate vedea că hunii nu distrugea popoarele care acceptau dominația lor.

[18] Ammianus Marcellinus, l.c. În legătură cu această construcție v. Radu Vulpe, *Verhnii val Bessarabii i problema greutungov k zapadu ot Dnestra*, în *Materiali i issledovanija po arheologii jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoy Respubliki*, Chișinău, 1960, p. 259—278.

[19] Ammianus Marcellinus, *l.c.* S-a presupus că valul acesta este cel care se mai vede începînd de lîngă malul Siretului, la nord de satul Poiana (jud. Galați) și pînă la satul Stoicani de pe Prut. v. R. Vulpe, *Le „vallum" de la Moldavie inferieure et le „mur" d'Athanarich*, Gravenhage, 1957, p. 25 și urm., La fel în *SCIV I* (1950), 2, p. 163—164. Ipoteza aceasta a fost însă respinsă. v. Ion Ioniță *Quelques problèmes concernant la continuité dace a l'est des Carpates au cours des II-e — IV-e s. de notre ère*, în *Actes du II-e Congrès international de thracologie*, vol. II, București, 1980, p. 336—337. În adevăr, valul acesta deși are șanțul de apărare spre sud, nu atinge în nici un punct Dunărea, cum spune Ammianus Marcellinus. La construirea lui nu s-a avut în vedere apărarea împotriva unui atac pornit dinspre răsărit cum ar fi unul întreprins de către huni, ci o delimitare între stăpînirea romană din nordul gurilor Dunării de cea a carpilor din Moldova. Faptul acesta se poate constata și din modul cum se leagă la Stoicani, de valul care continua, de pe malul răsăritean al Prutului de la Vadul lui Isac pînă la coada lacului Sazic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de refugiu pe teritoriul roman și să se retragă cu o parte de triburi într-o regiune muntoasă din apropiere, numită de Ammianus Caucalandensem locum [20]. Celelalte triburi sub conducerea lui Sveridus, Colias și Fritigern, obținînd aprobarea imperială, au trecut în sudul Dunării și s-au așezat pe teritoriul roman. Mai tîrziu i s-a permis și lui Athanarich trecerea în imperiu. Peste cîțiva ani a murit la Constantinopol.

Curtea imperială a refuzat să înceuviințeze trecerea în sudul Dunării triburilor ostrogote, care au trebuit să se supună hunilor și au fost tîrîte mai departe de aceștia în deplasarea lor spre Panonia.

Prin urmare nu se poate vorbi despre o ocupare a Daciei de către goți după anul 271 și nici după invazia hunilor. Din afirmația citată se poate vedea că aceștia nu au distrus popoarele care renunțau la rezistență și acceptau de bunăvoie dominația lor.

La data cînd hunii au izgonit pe goți din regiunile pontice și din nordul gurilor Dunării, Dacia, în granițele ei anterioare cuceririi romane, se afla în mare parte sub stăpînirea carpo-dacilor. În anul 480, deci la scurt timp după invazia hunică, aceștia, împreună cu skirii, o ramură a bastarnilor, asimilați acum în rîndurile carpilor din Moldova, sînt menționați de istoricul Zosimos ca părtași cu hunii la o invazie pe teritoriul Imperiului Roman [21].

Faptul că hunii nu au distrus popoarele care au acceptat dominația lor, este confirmat și de istoricul Iordanes, care spune că ei, năvălind asupra goților, *pe unii i-au supus, iar pe alții i-au izgonit și i-au silit să se refugieze în Imperiul Roman* [22]. Vedem apoi pe goți, împreună cu gepizii, conduși de regii lor, atăcînd, bineînțeles sub conducerea hunilor, teritoriile romane din sudul Dunării [23].

Și totuși, Iordanes spune că goții au locuit în trecut Dacia. O astfel de informație, pe care el mărturisește că o deține de la un înaintaș al său în domeniul istoriografic, Orosius, își are izvorul în faptul că el, ca și alți contemporani ai săi, confundau pe geți cu goții [24]. După el, Zalmoxis ar fi fost un rege al goților. La fel, Burebista și Decebal. În vremea sa „Goția" (citește „Geția") purta numele de Gepidia. Precizează că are în vedere „Dacia veche", pe care acum o ocupă popoarele gepizilor (Gepidarum populi [25]). Aceasta nu înseamnă că fosta provincie romană era la vremea lui populată de gepizi. Ea se afla în stăpînirea populației băștinașe în fruntea căreia erau daci liberi sau carpi și făceau parte din asociația de triburi, conduse după dezagregarea imperiului hunic, de către gepizi. El arată precis că în vremea sa, gepizii stăpîneau teritoriul de lîngă rîurile Marisia (Mureșul), Miliare [26], Gilpil [27] și Grisia [28]. Se referea deci la Cîmpia Tisei, străbătută de afluenții ei mai sus arătați [29], regiunea unde arheologii maghiari descoperă vestigii ale așezărilor gepidice [29 bis]. Pe teritoriul Transilvaniei

---

[20] Nu s-a ajuns la un consens unanim în ceea ce privește localizarea acestei regiuni. Unii o caută pe la izvoarele Siretului, în Bucovina, pe unde ar fi locuit tribul dac înregistrat de Ptolomeu sub numele de *caucoensi*. O asemenea deplasare a vizigoților spre nord, sub amenințarea permanentă a hunilor în flancul drept, nu pare posibilă. E mai de crezut că s-a încercat o ultimă rezistență în regiunea muntoasă (hochland) de la curbura Carpaților. Acesta cred că este înțelesul termenului de caucaland.

[21] Zosimos, Ἱστορία νέα IV, 34 în *FHDR*, II, p. 313.

[22] Iordanes, *Romana*, în *FHDR*, II, p. 408—409.

[23] *Ibidem*, p. 410—411.

[24] Asupra unor astfel de confuzii nu numai la Iordanes, ci și la alți istorici din vremea acestuia v. Constantin C. Pîtolescu, *Confuzia între geți și goți în antichitatea tîrzie*, în art. *Varia Daco-Romana*, VI, din „Thraco-Dacica", IV, 1—2, București, 1973, p. 146 și urm.

[25] *FHDR*, II, p. 418—419.

[26] Crișul Alb.

[27] Crișul Repede.

[28] Crișul Negru.

[29] Iordanes, *Getica*, în *FHDR*, II, p. 424—425.

[29 bis] Vezi D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapesta, 1961, p. 313, 318—319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se întîlnesc mai rar. Resturi de cultură materială gepidă au ieşit la iveală, de pildă, în aşezarea fortificată de la Moreşti şi din alte cîteva locuri, altăuri de cele de factură autohtonă[30].

După Iordanes, Dacia sau Gepidia, cum îi spunea el, se întindea între rîurile Tisa, spre apus şi Flautansis[31], spre răsărit. Aici face interesanta observaţie că în nordul şi estul acestei provincii locuiau încă vechii bastarni, asimilaţi acum, desigur, în masa populaţiei carpice, apoi roxolanii şi sarmaţii, iar în vest jazigii[32]. Devine astfel evident faptul că populaţiile, care anterior invaziei hunice, ocupaseră Dacia sau regiuni învecinate cu ea, nu dispăruseră în timpul acesteia. Concluzia care se desprinde normal de pe urma acestor constatări ne impune să recunoaştem, că după 271, Dacia romană a rămas sub influenta politică a dacilor liberi, sau carpo-dacilor, numiţi uneori, anacronic şi bastarni şi au ţinut-o mai departe, ei şi nu goţii, în timpul dominaţiei hunilor şi apoi a gepizilor, ca subordonaţi şi aliaţi ai acestora şi apoi împreună cu slavii infiltraţi aici în mod paşnic sub dominaţia avarilor. *S-au asimilat odată cu slavii în rîndurile populaţiei băştinaşe romanizate în cursul secelelor VII—IX.* O astfel de constatare impune introducerea în studiile de etnogeneză a poporului român, a unor noi probleme de rezolvat. În primul rînd trebuie să se determine mai precis ce am moştenit în limbă şi apoi în toponimie şi onomastică de la aceşti daci asimilaţi mai tîrziu, odată cu slavii în rîndurile populaţiei daco-romane. În aceste studii va trebui să se plece de la constatarea că limba vorbită de daco-geţi era mult apropiată de limba lituaniană[33] şi într-o măsură mai mică şi de cea slavă. Am arătat într-un studiu mai vechi ce sens au unele toponime şi onomastice daco-gete în limba lituaniană[34]. În aceeaşi lucrare am arătat că astfel de nume, moştenite de la aceşti daci asimilaţi tîrziu în masa romanică, odată cu slavii, ca, de pildă, cel de *Jaura*, dat unui sat dispărut din ţinutul Tutova, sau de *Smila* al unui pîrîu tot de acolo, au echivalente în lexicul lituanian[35]. Unele

---

[30] v. Kurt Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 48—60.

[31] Numele acesta apare corupt în loc de Fl(umen) alutansis sau Aluta (Oltul).

[32] Iordanes, *Getica*, în *FIIDR*, II, p. 418—419.

[33] v. C. Cihodaru, *L'inscription sur l'anneau d'or d'Ezerovo. Une nouvlle interpretation*, în *AIIAI*, XXIII/1, p. 1—8.

[34] cf. idem, *Sensul unor hidronime, toponime şi onomastice daco-gete*, în *ASUI*, istorie, XIX, (1978), f. 1. p. 26 şi urm. Astfel, de ex. *tarabostes* „sfetnici" (cp. cu lit. *taryba* „sfat"); *Gebeleizis* „zeul fulgerului" (cf. lit. žibolaizis „purtător de fulgere"); *Tyras* „rîul limpede" cf. lit. *tyras* „curat, limpede"); *Ampelus* „topliţă" (cf. lit *ampelos* „apă care iese deasupra gheţii"); *Zaldapa* „apă dulce" (cf. lit, *saldis* „dulce" şi *apo* „apă"); *Athiras*, vechiul nume al rîului Iantra din Bulgaria, cu numeroşi afluenţi care se desfac în evantai. Se poate pune în legătură cu un derivat de la verbul lit. *atirti* (atura, atiro)" a se desface. Pentru numele lui Arzos, afluent al Ebrului (Marita) cf. lit. *arĩus* „plăcut"; *Akmonia* are corespondent în lit. *akmu* „piatră"; *Potaissa* (Turda) se aseamănă pînă la identitate cu lit. *potaissa* „piedicuţă, cornişor" (plantă de baltă). Pentru prima parte a numelui de localitate *Caridava* avem lit. *karys* „ostaş", pentru *corta* sau *-carta* din *Stenecorta*, *Diniscorta* avem lit. korta „neam, generaţie"; pentru *-gentu* din *Ditugentu*, *Bitugentu* cf. lit. *gentis*, trib, neam"; pentru *Gerbes*, unmele unui cetăţean trac din Panticapeum avem lit. *gerbimas* „cinstit, onorat"; *Lapepor* înseamnă „fiul lui Vulpe" (cf. lit. *lape* „vulpe", iar *Skoroba*, munte cu nume trac din Bithimia se explică prin lit. *skuruba* „despărţire". Pentru *Gerula* se poate lua în consideraţie lit. *geruolis* „om bun".

[35] Cf. lit. *juara* „podzol" şi *smilus* „plăcut, delicios".

[36] *Die alten Thraker*, II-2, p. 63. I s-a obiectat însă în legătură cu *bruklis* că un astfel de termen, cu sensul de „ciomag" nu este adecvat pentru a sta la originea numelui unei localităţi. Totuşi el poate proveni de la un nume de persoană. Am cunoscut numeroşi cetăţeni cu numele de Măciucă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legături între limba geto-dacilor și cea lituaniană s-au făcut de unii lingviști din generații anterioare, ca W. Tomaschek[36] și B. P. Hasdeu[37].

În lucrarea citată am arătat că din punct de vedere al tratamentului fonetic, nu putem pretinde aplicarea aceluiași regim acestor cuvinte de origine dacă intrate tîrziu în limbă ca și celor din perioada romanizării după transformarea Daciei în provincie a Imperiului. De exe.: *l* intervocalic din *Smila* nu s-a mai transformat în *r* ca în vechime[38]. În altă parte am susținut același lucru pentru toponime ca *Scorila*[39], care amintește numele regelui dac *Scorilo*, sau pentru altele ca *Burila*, *Surdila*, *Brăila*. Nu știu să mi se fi făcut vreo obiecție în această privință, întrucît lucrarea a rămas puțin răspîndită, dar s-a atras atenția geografului I. Conea că propunerea sa de a vedea în oronimul *Scorila*, din Carpații Olteniei, o moștenire dacă, nu se poate accepta tocmai din cauza acestui *-l-* intervocalic, care aici nu s-a transformat în *r*[40].

Ție legătură cu toponimicul *Scorila*, întîlnit nu numai în Oltenia[41], dar și în Banat în mai multe părți[42], observația făcută de Al. Graur[43] că în conformitate cu legile fonetice ale limbii române, el ar fi trebuit să devină *Scurira*, ar fi pe deplin îndreptățită, dacă antroponimul dat ar fi devenit nume de localitate sau de munte în vremea Daciei Romane și nu tîrziu, prin secolele VII—VIII, cînd mai existau traco-daci care purtau încă numiri ca în secolele II sau III[44]. Numelor moștenite de la aceștia li se aplicau aceleași reguli fonetice ca și cuvintelor de origine slavă.

Moștenirea lăsată de acești daci asimilați tîrziu în onomastica și în toponimica română este extrem de bogată și este cazul să fie evidențiată în urma unor cercetări metodice[45]. În rîndurile care urmează, datorită spațiului restrîns pe care pot să-l folosesc, mă voi referi numai la un mic număr de toponime înregistrate pe teritoriul sud-vestic al țării noastre în diferite izvoare antice, care dau informații pentru perioada stăpînirii romane în Dacia și a primelor migrații. Numele de ape și de localități, luate în discuție vor fi prezentate în ordinea în care ele se înșiră de-a lungul marilor artere de comunicație din vechime în această parte a țării, între Dunăre și Sarmisagetuza, capitala fostului stat dac și important centru urban în timpul stăpînirii romane.

Existau pe atunci în regiunea arătată două drumuri principale. Unul din ele pleca de la *Apus*, localitate așezată pe malul stîng al Dunării, în fața orașului

---

[37] A observat similitudinea dintre termenii *doină* (rom.) și lit. *daina* „cîntec". Constatînd existența acestui cuvînt pe teritoriul slovac sau rutean, Rl. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 624—625, îl consideră de origine slavă și fără legătură cu substratul dacic. Totuși și pe teritoriul Slovaciei și în Galiția au locuit pînă la asimilarea lor cu slavii „daci liberi". Acolo a putut fi moștenit de la aceștia.

[38] C. Cihodaru, *Sensul unor hidronime*, p. 32.

[39] Idem, *Oștirea bizantină în Cîmpia Munteană la sfîrșitul sec. al VI-lea și toponomastica*, în *ASUI*, istorie, XVIII, (1972), f. 1, p. 4.

[40] Propunerea a fost acceptată de Marius Bizerea, *Toponime dace și romane*, p. 128 și respinsă de Al. Graur.

[41] v. I. Conea, L. Bodea, D. Oancea, în *Atti e memorie del VII Congresso Internazionale di scienze onomastiche (Firenze — Pisa, 4—8 apr. 1960)*, Firenze, 1963, p. 356.

[42] Marius Bizerea, *Toponime dace și romane în sud-estul Banatului*, în *Lucrările simpozionului de toponimie București, iunie 1972*, Institutul de Geografie, București, 1978, p. 128.

[43] Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 106.

[44] Așa, de pildă, *Okorses okupanos*, numele unui înalt dregător și comandant de oști al hanului bulgar, Omortag, din secolul IX, mort într-o luptă cu triburile maghiare, menționat într-o inscripție publicată de E. Kalinka în *Atike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 79, poartă un nume trac aproape identic cu acela al preotului get din Dobrogea, *Oikorses Sestiliou*, din secolul II.

[45] Am adunat din diferite izvoare, mai ales din documentele noastre medievale, un bogat material, constînd din nume de tot felul, care va fi prezentat într-o lucrare, în curs de pregătire, intitulată: *Continuitatea populației autohtone romanizate în nordul Dunării, reflectată în toponimii și onomastică*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lederata. Staţiunea în cauză avea acelaşi nume cu rîul (în text *flumen)* Apus, în prezent Caraş, care îşi vărsa tocmai acolo apele în Dunăre. Se afla, deci, cam acolo unde se afla oraşul Palanca din Jugoslavia. Pe acest teren, izvoarele narative şi vechile itinerarii înşiră următoarele aşezări: Apus sau Apo (localitate şi rîu), Arcidava, Certum Putei, Berzovis, Aizis, Cuput Bubali şi Tibiscum [46].

A doua mare cale de pătrundere spre Transilvania avea punctul de plecare mai spre răsărit, lîngă vărsarea rîului Cerna în Dunăre, unde pe atunci se afla colonia romană Tierna, oraşul Orşova de mai tîrziu. Pe acest teren se menţionează aşezările Ad Mediam, Pretoria, Gagane, Masclianis. La Tiviscum se făcea joncţiunea cu celălalt drum care venea de la Apus (Apo). De aici mai departe, drumul, unul singur, mergea la Pons Augusti şi în continuare, prin strîmtoarea de la Boute, spre Sarmisagetuza.

Revenind acum la numele de rîu, Apo, trebuie să arătăm că identificării lui cu Caraşul nu i se poate reproşa nimic. Constatăm doar că dintre cele două nume, al doilea este traducerea primului şi numai el a fost înregistrat în cancelariile maghiare sub forma *Karasu.* Termenul acesta are un înţeles deplin în limbile türce. Este format din două părţi *kara* „negru" şi *su* „apă" [47]. Înainte de a se impune populaţiei sub forma dată de traducere, rîul în cauză se numea la români „Apa Neagră" spre a o deosebi de alte ape care nu puteau avea pretenţii la o astfel de culoare. Ei o moşteniseră de la strămoşii lor şi suna pe vremea stăpînirii romane în Dacia, simplu *Apo,* „rîu" [48]. Sub forma de *apa* sau *ape* apare în compunerea unor toponime din această vreme ca *Zaldapa* „apă dulce", *Burdapa* „vadul apei", *Axiopa* „apă neagră" (Cernavoda). Mai putem cita *Scenopa* (din Scenopensis Vicus, sat în Scifhia Minor), *Calaba* (din Calabens), etc.

Revenind acum la rîul Caraş, reamintim că în itinerariile romane el poartă, simplu, numele de *Apo flumen.* „apa, sau „Rîul". În Banat erau însă mai multe rîuri cu numele *Apa.* Astfel, în regiunea de la apus de Timiş, întîlnim un rîu de oarecare importanţă, cu numele de *Apa Mare.* Are ca afluenţi pe *Apa Mică, Valea Apei* şi Bega Veche, *Rîul Mare* este un alt curs de apă cu un asemenea nume. Curge pe la hotarul dintre Banat şi Transilvania. Nu ştim ce sens va fi avut Cerna, vechea Tierna din vremea existenţei statului dac liber şi a stăpînirii romane [49].

Pentru a se deosebi de rîuri cu numiri de genul celor citate mai sus, Apa, de care ne-am ocupat în rîndurile anterioare, (Apo-Caraş), s-a numit *Neagra.* Este foarte posibil ca slavii la venirea lor în aceste părţi să fi tradus numele în cauză în limba lor şi să-i fi spus *Reka* sau *Crena-Reka.* Nu avem însă nici o atestare. S-a păstrat totuşi un indiciu că a existat o localitate cu acest nume în regiune [50].

---

[46] *Tabula Pentingeriană,* în *FHDR,* I. p. 738—739. Aşezările sînt date şi în *Ravennas Anonymus* dar nu în aceeaşi ordine.

[47] Cf. *Karasu* în Dobrogea la *Cernavoda* „apă neagă" în slavă.

[48] Pentru similitudine cf. lit. *upė* „rîu", let. *upe* „rîu", „pîrîu", v. prusian *ape* „apă, rîu". Deci a fost bine derivat din *ap-*„apă". v. Ivan Duridanov, *Thrakisch-Dakische Studien,* Sofia, 1962, p. 11, Pentru *apa* „apă", în toponimice compuse, celtice sau germanice, v. Auguste Vincent, *Toponymie de la France",* Bruxelles, 1937, p. 355.

[49] Date fiind particularităţile fonetice ale graiului bănăţean se poate lua în consideraţie faptul că prima consoană din Tierna s-a palatalizat şi că încă din antichitate a început să se pronunţe *Ţierna* (cf. cu Tsierna, Statio Tsernensis, nume dat municipiului de la varsarea acestui rîu în Dunăne). Pentru pronunţare v. Marius Bizerea, *op. cit.,* p. 124. Se întrevede posibilitatea unei continuităţi între cele două numiri.

[50] Numele satului *Răcăjdia,* situat nu departe, mai spre răsărit de rîul *Caraş* poate veni de la un *Recăş,* adică locuitor din *Reca.* Dacă la numele unui sat Recaş, cu un asemenea întemeietor, se adaugă sufixul toponimic maghiar *-d,* acesta devine Recaşd. Folosit de către români în forma aceasta oficială, el a devenit *Răcăjdia.* Pentru posibilitatea unei astfel de derivări cf. *Calnaş,* proprietar din *Calna ;* v. *DIR,* A, Moldova, sec. XVII, 3, p. 87—88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai tîrziu cînd pecenegii s-au infiltrat pe teritoriul Transilvaniei și Banatului, printre români și slavi [51], numele în cauză a fost tradus din nou și a devenit în limba lor türcă Cara-su (Apa Neagră) [52]. Pecenegii s-au asimilat în rîndurile populației locale, dar numele în cauză sub forma de Caraș sau de Caraşova cu sufixare slavă tîrzie a fost păstrat de români de la care l-a preluat oficialitatea maghiară. Documentele l-au păstrat sub această formă, în afară de cîteva cazuri, cînd prin sufixare i s-a dat întrucîtva aspectul slav, Carașova.

Dacă în cazul de mai sus, numele rîului *Apo* din vremea dacilor și a romanilor a fost tradus de două ori, cel purtat de un alt rîu bănățean, *Apa Mare*, s-a păstrat nealterat în forma pe care a avut-o în vechime.

Existența acestui alt rîu cu numele de *Apa* sau cu pronunțare apropiată *Upes*, în Banat, în secolul X s-ar putea desprinde din analiza critică a unui pasaj din opera *De administrando imperio* a lui Constantin Porphirogenetul [53]. El citează acolo numele rîurilor care străbăteau teritoriul de pustă din apropierea Tisei, în partea ei de est, enumerîndu-le în felul următor : ποταμός πρότος 'ο Τιμήσις, ποταμός δεύτερος Τοῦτης ποταμός τρίτος 'ο Μόρησϊς, ποταμός τέταρτος 'ο χρίσος καὶ πάλιν ἕτερός ποταμός , adică „primul rîu Timeșul, al doilea rîu Toutes, rîul al treilea Mureșul, al patrulea Crișul și al cincilea Tisa". Înșirarea acestora se face, cum se vede, în ordinea trecerii peste ele a unei persoane, care venind din sud, ar fi trecut Dunărea între Lederata și Apo (Caraș), puțin mai departe spre răsărit de gura rîului Morava (Margus) și s-ar fi îndreptat spre nord pe drumul de cîmpie la vadul de peste Tisa, de la Episcopia Bihorului. Nemenționarea Carașului și a altor rîuri din regiunile situate mai la răsărit, este o dovadă că sălașurile triburilor maghiare se aflau numai în regiunea din apropierea Tisei, regiunile muntoase și de dealuri din Banat, Crișana și Transilvania, rămînînd pe seama populației autohtone și a pecenegilor. Dintre rîurile citate în pasajul de mai sus, toate se pot identifica ușor. Ele sînt Timișul, Mureșu, Crișul și Tisa. Identificarea lui Toutes prezintă însă dificultăți. Luînd în considerație faptul că în pasajul citat, el este înserat între Timiș și Mureș, cercetătorii au acceptat că este vorba de rîul Bega, l-au pus sub semnul întrebării sau au evitat discuția Dintr-o analiză mai atentă a formei sub care ne-a parvenit numele în cauză pot rezulta însă unele îndoieli în ceea ce privește identificarea cu Bega. Între un nume și celălalt nu se poate stabili nici un fel de asemănare. Nu tot așa stă cazul cu rîul vecin, Apa Mare. Incorecția transmisiunii a fost semnalată de editorii volumelor *Izvoarele istoriei României* [54]. Ei au observat prezența articolului 'ο la patru din cele cinci nume în afară de Τοῦτης și l-au reprodus sub forma de <'ο> Τοῦτης Este vorba de omiterea articolului. Nu ne comunică în nici un fel, dacă observația aceasta le aparține sau a mai fost făcută de vreun alt editor sau cercetător și nici dacă o pun pe seama autorului sau a unui copist. Ne permitem să emitem, în acest caz, ipoteza că în original textul era corect și că nu se omisese nici un articol. Locul unde era plasat articolul 'ο a suferit cu vremea o deteriorare și copiștii ulteriori ai manuscrisului nu au mai putut vedea în întregime litera 'ο. Rămăsese numai o parte din ea, cea din stînga și accentul pe care un copist le-a luat drept litera *T* pe care a înglobat-o numelui determinat de articol în

---

[51] Existența unor sate cu numele de *Beșeneu (magh. Besenyő* „pecenegi"), întîlnite atît în Transilvania, cît și în Banat, atestă prezența pecenegilor în aceste părți. Pentru Banat, mai notăm pîrîul Pecineaga și satul Pecenișca, de lîngă Băile Herculane. Pentru sate cu numele Beșeneu, v. Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 75. Pentru o stăpînire pecenegă în Transilvania, v. C. Cihodaru, *Informații despre pecenegi în opera lui Constantin Porphirogenetos*, în *AȘUI*, istorie, XX, (1974), f. 1, p. 24, 26 și urm.

[52] Cp. numele rîului *Carasu* (Kara-su) de lîngă *Cernavoda* în j. Constanța. Atît primul în limba turcă, precum și al doilea, în slavă, au sensul de „Apa Neagră". Acesta era și sensul toponimiului *Axiopa* (Axi-opa) tot „Apa Neagra", tradus rînd pe rînd de slavi și de către turci prin Kara-su și Cernavoda.

[53] Cop. 40. ed. Bonn, 1840, p. 174 ; la fel în ed. Moravcsik Gy. *Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom Kormányzáso*, Budapesta, 1950, precum și traducerea făcută de un colectiv, Londra 1962.

[54] *FHDR*, II, p. 666—667.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuprinsul numirii date s-a mai produs şi o a doua deteriorare şi anume unul din cele două picioruşe ale literei π a dispărut din cauze pe care nu le mai mai putem stabili în prezent. În felul acesta numele din ὁ Οὔπης a devenit Τούτη; Avem de a face cu numele de *Upes*, asemănător cu acela al rîului discutat mai sus. Deriva din aceeaşi tulpină ca şi termenul din limba lituaniană şi letonă *ûpė* „apă" sau din vechea prusiană *ape* „rîu" [55]. Mergînd mai departe ajungem la următoarea concluzie: Constantin Profirogenetul în enumerarea de rîuri dată, nu avea în vedere rîul Bega, ci pe cel ce poartă numele de Apa Mare, de aceeaşi lungime şi unit cu el aproape de vărsare. Trebuie să avem în vedere că Bega a căpătat o mai mare importanţă în zilele noastre după canalizare. In ὁ Οὔπης — *Apa Mare* avem o nouă verigă în lanţul faptelor care atestă continuitatea populaţiei autohtone pe aceste teritorii.

În regiunile bănăţene, izvoarele istorice din antichitate au mai păstrat numele unui alt hidronim. Acesta a pus grele probleme cercetătorilor care au încercat să-l identifice cu unul din actualele rîuri de prin regiune. Este vorba de rîul *Drinca*, înregistrat în opera lui Priscus Panites, *Despre solitile romanilor*, pastrată parţial. În fragmentul în care se face menţiunea se descriu peripeţiile prin care a trecut solia lui Maximian, trimisă de împăratul din răsărit, Theodosie II, la curtea lui Atila, conducătorul hunilor, în anul 448. În primele pasaje se arată [56] modul cum s-a desfăşurat călătoria de la Constantinopol spre Dunăre, prin Serdica şi apoi pe valea Moravei (Margus), prin Niş (Naissos). De aici mai departe, solii şi-au continuat drumul noaptea mergînd printre dealuri spre răsărit, ceea ce înseamnă vadul de la Laederata, pe unde se putea trece peste Dunăre pe ţărmul nordic al acesteia. După ce au trecut fluviul şi au parcurs circa 15 km., au întîlnit pe Atila şi au fost primiţi de el, dar nu au reuşit să ducă pînă la capăt misiunea lor şi au trebuit să-l însoţească mai departe spre reşedinţa lui. Au străbătut o regiune de cîmpie şi au trecut peste trei rîuri navigabile pe care le numeşte *Drica*, *Tigas* şi Tifisas. Ultimul se poate identifica. Este Timişul, transcris incorect Tifisas, în loc de Tivises [57]. Întrucît de la localitatea Apus, situată în faţa Laederatei şi pînă la Timiş nu există nici un rîu navigabil, se naşte bănuiala că autorul a înregistrat în însemnările sale rîurile trecute pe drumul de întoarcere de la curtea lui Atila spre Dunăre. Deci ordinea lor normală de înregistrare pe un drum care venea din pusta maghiară, peste Tisa şi Mureş, prin cîmpia bănăţeană, spre Dunăre, trebuia să fie *Drica* sau *Drenca*, aşa cum corect este înregistrat mai jos, cînd se referă la o solie condusă de Anatolius şi Nonus la aceeaşi curte, apoi Tigas (corect, probabil, Bigas—Bega) şi *Tifisas* (corect Tivises) — Timişul.

Erorile care existau în manuscrisul lui Priscus la aceste nume au încurcat puţin pe Iordanes care a folosit textul şi le-a redat sub forma: *Tisis*, *Tibiscum* şi *Drica* [58]. În aceeaşi formă şi ordine sînt redate apoi, de Anonymus Ravennas. La el avem Tisia, Tibiscum, Drica, Miliare, Gilpit, Crisia [59].

Din cele trei rîuri menţionate de Priscus, numai Drinca pune probleme aparent insolubile la identificare. Celelalte două, evident, sînt Bega [60] şi Timişul. Este dificil de găsit o soluţie, pentru Drinca întrucît în partea de vest a Banatului, pe unde a trecut solia, un rîu navigabil, al cărui nume să se asemene întrucîtva cu cel notat mai sus, nu există. E drept că se află un rîu mărunt *Drincea*, în Oltenia, tributar al Dunării [61] şi altul cu finala slavizată prin sufi-

[55] Ivan Duridanov, *op. cit.*, p. 8, 70. *Toutes* = Bega. W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, p. 98; D. Decev, *Thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 516. Toutes = Bega.

[56] Textul în *FHDR*, II, p. 247 şi urm.

[57] *FHDR*, II, p. 261. În felul acesta, fără finala —*es* l-au pronunţat dacii. Sub influenţa celtică i s-au spus *Tiviscus*. Prin transformarea lui *v* în *m* a devenit *Timises*. Fonetismul acesta îl prezenta în vremea lui Constantin Porfirogenetul în sec. X.

[58] *Ibidem*, p. 428—429.

[59] *Ibidem*, p. 580—581. *Pentru Drencon*, v. şi V. Ioniţă, *op. cit.*, p. 203.

[60] În legătură cu *Tigas*, considerat ca formă eronată pentru *Tisas* (Tisa) v. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 399 şi urm. Acolo şi alte ipoteze.

[61] *Marele Dicţionar Geografic al României*, III, p. 254, col. 2: *Drincea*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

xare, *Drencova*, puțin mai la est de Moldova Nouă, mai mult un torent de munte, decît rîu navigabil [62], afluent al aceluiași fluviu, dar nici unul, nici altul nu se află pe drumul parcurs de solie. Existența acestor două hidronime [63] constituie însă o atestare pentru existența celui notat de Priscus și un imbold pentru descoperirea noii forme pe care a îmbrăcat-o pe parcursul veacurilor.

Un rîu care să prezinte condiții de navigabilitate și să curgă prin cîmpie, în calea unui călător care de la Timiș merge, după ce trece Bega, spre nord nu este decît *Aranca*. S-ar putea presupune că în vechime ea avea forma de Arinca și că în manuscrisul lui Priscus din cauza neatenției unui copist, litera inițială a acestui nume a fost confundată cu un D (d) între ele asemănarea fiind mare. Faptul că numele este repetat în mai multe locuri de însuși Priscus cu D inițial și apoi tot astfel și de alți autori, ne determină să părăsim o astfel de ipoteză. Alta a fost calea care a dus la modificarea numelui discutat. În descoperirea ei putem pleca de la faptul că o înălțime de lîngă satul și rîul Drincea (j. Mehedinți) poartă numele de *Golul Arincei* [64]. O asemenea numire, rezultatul evident al unei erori de tipar, sugerează totuși ideea că o formă *Arinca* nu poate deriva decît de la întrebuințarea în vechime a numelui sub forma *Ad Drinca(m)* [65].

Aceleași transformări fonetice le-a suferit și numele rîului *Drinca* din Banat, menționat de Priscus Panites pe la jumătatea sec. al V-lea. În perioada stăpînirii romane și cîteva secole mai tîrziu, el s-a întrebuințat și sub forma **Ad Drinca(m)*. Cu timpul aspectul lui fonetic s-a modificat și a devenit *Arinca*. Aceasta era pronunțarea sa în vremea cînd s-a impus în aceste părți stăpînirea statului feudal maghiar. Pentru a căpăta un înțeles în limba lor, noii veniți i-au adus o ușoară modificare fonetică și astfel el a devenit *Aranca*. În realitate se opera o pseudo traducere căci în limba maghiară *aranyos* înseamnă „aur". Pe teritoriul iugoslav, a fost tradus din nou sub forma Zlatița.

S-a crezut că Drincea olteană s-a numit în vechime, la Ptolomeu, Rabon [66], identificat de cercetători, corect, cu Jiul. I s-a descoperit și o etimologie slavă [67], dar termenii *dren*, *drien*, „corn", există numai în limbile bulgară, sîrbă și slovacă, ceea ce înseamnă că au putut fi moșteniți și de la traci.

S-a subliniat în diferite rînduri că românii nu ar fi păstrat nimic din numele vechilor localități din vremea daco-romană. Se impune ca și acest alt basm röslerian, pus din nou în circulație de istorici străini, care, pentru a justifica pretenții politice perimate, dau o interpretare subiectivă faptelor istorice, să fie spulberat printr-o cercetare mai atentă a materialului toponimic și onomastic. Întrucît spațiul de care dispunem nu ne permite să angajăm aici o discuție mai amplă, ne vom limita numai la prezentarea cîtorva cazuri de moștenire a toponimiei daco-romane. Acestea sînt cele ale orașelor *Mehadia* și *Orșova*, a satelor *Băuțari* și *Vinga*, precum și a numelui purtat de dealul *Mălinga*.

Prin așezarea sa la jumătatea drumului de la Orșova (Tierna) la Caransebeș (Tibiscum), Mehadia corespunde vechii așezări *Ad-Mediam* din Dacia Romană. Numirea aceasta a rezultat probabil din latinizarea formală a unui toponim dacic printr-o pseudo — traducere. Toponimul latinizat *Ad Mediam*, cu înțelesul de *ad viam mediam*, adică „la mijlocul drumului", nu avea nici pe departe înțelesul celui dacic. Se poate face însă o legătură între numele în cauză și termenul de *medus*, folosit de scriitorul roman Priscus Panites, menționat mai sus, pentru a desemna o băutură cu care era tratat de localnici în timpul călă-

---

[62] General maior V. Dragomir și colab., *România. Atlas rutier*. București, 1979, p. 1, 54 B.

[63] Mai există și alte toponime în țară derivate de la *Drinca* sau cu forme asemănătoare: Astfel avem *Drînceni*, comună și tîrgușor în fostul județ Fălciu; *Drînceni*, deal în com. Opriș j. Mehedinți.

[64] *România. Atlas rutier*, pl. 56, înălțime 199 m.

[65] În izvoarele antice numeroase toponime din părțile noastre au fost înregistrate sub această formă. De ex.: *Ad Stoma. Ad Mediam. Rd Panonios, Ad Mutriam Ad Salices.*

[66] Radu Vulpe, în *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 80 și urm.

[67] Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toriei lui prin Banat, în solia care mergea spre curtea lui Atila[67]. Este vorba de mied, o băutură fermentată, pregătită din miere amestecată cu apă. Probabil că mierea se numea la daci *med*. În limba lituaniană, *medus* înseamnă „miere", iar *midus* „mied". La fel și în limba slavă. Au putut deci exista și la daci. De la acest termen *med* s-a format, prin derivarea cu ajutorul sufixului *—ia* existent în toponime ca *Bedindia, Carrabia, Acmonia*, toponimicul de *Media* „miere" sau, mai bine zis *„stupină, stupi"*. Romanii i-au adăugat prepoziția *ad* și l-au pus la cazul acuzativ (Ad Mediam). Întrucît termenul în cauză avea un înțeles în limba lor, slavii, la venirea lor aici, nu au mai simțit nevoia să-l slavizeze. Nu tot așa s-a întîmplat cazul atunci cînd regiunile bănățene au ajuns sub stăpînirea maghiarilor. Aceștia au cunoscut de la băștinași înțelesul cuvîntului și l-au tradus în limba lor printr-o ușoară modificare fonetică. În graiul lor *meh* înseamnă stup și făcînd legătură între aceasta și *media* „stupina" localnicilor au reușit să-i dea forma maghiarizată de *Mehadia*. Prin etimologie populară cetatea de acolo a ajuns să se numească și *Castrum Myhald*. Trebuie să reținem deci, că, la venirea maghiarilor în Banat, toponimicul arătat exista sub vechea lui formă, de Media. El există și astăzi. Sub o formă palatalizată, localnicii îi mai pronunță *Megia*[68]. Probabil provine dintr-un mai vechi Mezia. Există și o pădure *Media* în com. Corbșori, lîngă Cîmpulung-Muscel.

La fel s-a păstrat pînă la venirea maghiarilor și vechiul nume al orașului Orșova. În vremea romană și mai înainte, sub statul dac liber, el se numea Urscia. Aspectul fonetic al acestuia, cu grupul *—sc—* în cuprinsul lui, ca în *Siscia* (Sisek), *Brescia*, (din regiunea populată de gali, în nordul Italiei). *Tibiscus* (Timesis, Timișul), *Oescia*, de pe malul drept al Dunării la gura Iskerului, pare să fie celtic. Nu știm ce formă avea Urscia în limba dacă. Putem totuși presupune că se numea *Ursva*, cu terminația *—va* ca în Malva. Slavii, la venirea lor aici, au modificat-o, schimbîndu-i sufixul și astfel a devenit Orșova. Localnicii au păstrat însă și celelalte forme, Ursva și Urscia. Notarul anonim al regelui Bela, în cronica sa *Faptele ungurilor*, scrisă pe la începutul secolului XIII, cunoștea ambele forme. Vorbind despre luptele purtate de cuceritorii maghiari cu ducele bănățean Glad, el menționează acest toponim prima dată sub forma de Urscia și în continuare de Ursua și Orsoua. Cea dintîi din ele, păstrînd vechiul ei aspect fonetic, rezultat de pe urma contactului dintre daci și celți, se mai păstra deci pe la începutul secolului XIII alături de vechea formă dacică. Treptat a rămas în uz numai forma cu sufixul slav *—ova* (Orșova). Hidronimul *Thiscia* sau *Thyscia* s-a transmis sub această formă celtizată în Cronica Notarului Ananim al regelui Bela și în Cronica Pictată de la Viena[69].

Să trecem acum la cercetarea unui nume de loc sau a unei simple așezări rurale. Este necesar să se facă aceasta, întrucît s-a prelins că nu s-a păstrat nimic din astfel de moștenire. În realitate s-a păstrat dar nu s-a cercetat cum se cuvine. Ne referim aici la toponimul *Boute*[70], menționat de scriitorul Iordanes[71] ca loc de pătrundere prin defileul care ducea de la Tibiscum spre Transilvania, defileul numit mai tîrziu „Porțile de fier (ale Transilvaniei)". Nu există nici o îndoială că el se poate pune în legătură cu numele satului Băuțari, situat nu departe de intrarea lui. Originea acestuia a fost considerată necunoscută[72]. N. Draganu îl punea în legătură cu trmenul *bouți*[73]. Locuitorii de acolo ar fi putut, pe bună dreptate, să se supere și să considere descoperirea lingvis-

---

[67] *FHDR*, II, p. 260—261.

[68] Marius Bizerea, *op. cit.*, p. 1270. Media, rezultată din sincoparea lui *h* și *a* din forma Mehadia, nu cred că este posibilă.

[69] *Izvoarele Istoriei Românilor I. Faptele ungurilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 34, 58; pentru Tisa, ibidem, p. 32—38, 40—43, 46—47, 52—54, 57—58, 63—70; și în *Cronica Pictată de la Viena*, p. 7, 8, 10,, 17, 50, 51, 63, 64, 75, 79. (Ed. G. Popa-Lisseanu).

[70] Pentru *Boute*, v. Ivan Duridanov, *op. cit.*, p. 21. Îl compară cu lit. *butas*, *butè* „locuință", casă" â W. Tomaschek, *op. cit.*, II, 2, p. 63[1]; D. Decev, *op. cit.*, p. 78.

[72] Ovid Densușeanu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 66.

[71] *FHDR*, II, p. 418—419.

[73] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului ca o jignire și o insultă. Dacă el s-ar fi gîndit la *Boute* și nu la *bouți*, altele ar fi fost concluziile lui. Cu vremea particularitățile fonetice ale graiului locuitorilor băștinași din Banat s-au resimțit și în structura toponimului Boute, La un moment dat — nu-l putem preciza — el a inceput să se pronunțe *Bouce*, ca *munce* (munte), *frunce* (frunte), *punce* (punte, etc. Apoi a devenit *Băuce*. Mai departe problema se rezolva simplu, fără complicații. Locuitori originari dintr-o localitate numită *Băuce*, au înființat în apropiere o altă așezare. Prin adăugarea sufixului *—ari*[74] care arată apartenența locală, noul sat a devenit *Băuțari*.

Sub acest raport merită să fie luat în discuție și numele altei localități, anume *Ohaba Bistra*, situată pe același drum, care ducea de la Tibiscus de lîngă Caransebeș spre Sarmisegetuza. Identificată de unii cu Acmonia[75], Ohaba a mai avut și un alt nume, Negotești. În documentele vechi este înscrisă sub forma *Bizthere*, *Biztere* (1430), care s-a păstrat pînă în 1913. În 1453 i se spunea *Beztreia*, iar din 1485 înainte *Bistra-Ohaba* sau *Ohaba Bisztra*. Reținem că pe lîngă aceste forme, N. Drăganu mai descoperea în documente formele Bisra și Bizere[76].

Se naște bănuiala că vechiul nume al rîului Bistra a fost în vremea dacilor *Bizere* sau *Bisere* cu terminația specifică *—re* ca în numele traco-gete ale unor rîuri, ca, de pildă, *Milliare*[77], *Iskere*[78], *Holiare*[79] și dacă se recunoaște la ele o structură celtică[80], putem adăuga și numele rîului Isère din Franța.

După așezarea unor slavi în aceste părți, printre locuitorii autohtoni, aceștia au făcut legătura între termenul *bisra*, existent în limba lor și numele rîului *Bisere* sau *Bizere*. Cu timpul au adăugat în cuprinsul lui un *-t-* ca în *sesra-sestra* „soră" și astfel *Bisra* a devenit *Bistra*[81]. Cu timpul forma aceasta a învins, dar cea dacică nu a dispărut dintr-o dată. Ea s-a mai păstrat în antroponime. În documentele vechi întîlnim nobili români din neamul *Bizere*. Probabil, prin Banat, geograful Marius Bizerea nu este singurul care poartă acest nume.

Cercetarea în descoperirea vechii moșteniri traco-geto-dace în toponimie se vede că trebuie să fie intensificată, căci se pot descoperi astfel multe alte noutăți. În încheierea acestei scurte expuneri, ne permitem să ne referim numai la numele satului Vinga și a dealului Mălinga din Banat[82]. La ambele se observă existența sufixului *-inga*. Numirile cu o structură asemănătoare sînt foarte numeroase și răspîndite pe întregul teritoriu al țării[83]. Descoperim sufixul citat și în unele numiri geto-dace, culese din inscripțiile antice, așa cum ar fi Putinga și Cosinga[84].

Primul dintre aceste nume apare într-o inscripție romană din Callatis, publicată de T. Sauciuc -Săveanu[85]. E patronimicul unei oarecare Aurelia. Sub forma *Potingă*[86] sau de *Potingeni*[87], el s-a păstrat în onomastica și toponimia

---

[74] Ca în *Poienari*, oameni din „poieni" ; *Bâhnari*, oameni din Bahna), *Rășinari* (cei din Rășina) etc. Numiri de localități cu o astfel de terminație sînt foarte numeroase. Pentru suf. *—ari*. v. Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 170 ; Șt Pașca, în „Dacoromania" VII p. 159.

[75] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric*, II, p. 10.

[76] *Op. cit.*, p. 237.

[77] Iordanes în *FHDR*, II, p. 424—425.

[78] Numele vechi al Iskerului din R. P. Bulgaria.

[79] Numele unui rîu din Slovacia, transmis de dacii care au locuit acolo.

[80] Pentru influența celtică pe care o crede considerabilă v. Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 207.

[81] O altă interpretare la V. Ardeleanu, *Mărturia Bistrelor bănățene*, în vol. *St. și mat. de onomastică*, București, 1965, p. 181—187.

[82] *România. Atlas rutier*, pl. 320.

[83] Citām numai cîteva din ele. Astfel sînt : Șotînga, Șarînga, Cerîng, Parîng, Potîngeni, Dinga, Dingeni etc.

[84] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 168.

[85] În volumul *În memoria lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 447.

[86] Arh. St. Iași, Curtea de Apel, sec. I, Dos. 1508/1844. Aici în procesul lui *Trofin Potingă* cu văduvele Ciohodărești.

[87] *Marele Dicționar Geografic*, sub voce, sat pe Jijia, jud. Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastră. Cel de-al doilea, culeș de asemenea, din vechi inscripții, s-a transmis și el în toponimul *Cosînbeni*[88], muntenizat de la *Cosîngeni*. Ambele se aseamănă nu numai cu toponimul *Dingani*[89], luat deja în discuție de filologii care s-au ocupat de numirile culese de pe teritoriul Banatului, ci și numele unui alt sat de acolo *Vinga*[90] și al dealului Mălinga[91]. Cele două nume sînt adjective exprimînd cine știe ce calități, iar sufixul lor *-inga* este terminația specifică a acestei părți de cuvînt, ca și în limba lituaniană[92].

Un sufix asemănător poartă și toponimul Paring. El a fost derivat, poate în glumă, de la cuvîntul latin *panicus* „păring", pornind de la ideea că pe culmea acestui munte se făcea agricultura. Cred că derivă de la cuvîntul dac *paranga* dat unei prăjini pe care doi oameni, mergînd unul după altul, pudtau o greutate. De aici expresia de „a purta în părîngă". *Paringà* în limba lituaniană avea sensul de „în șir unul după altul"[93]. Culmea Parîngului, cu cele două vîrfuri, Chindia Marea și Chindia Mică[94] privită la zare, lasă impresia a doi oameni care merg, unul după altul, ducînd o greutate pe o prăjină[95].

Toponimice actuale din Banat cu corespondențe în limba traco-dacică au mai desocperit și alți cercetători. Astfel, de pildă, satul *Saravala*, de pe Aranca, a fost asemănat cu numele trac Σαρβαλαϲ[95]. Constatarea aceasta nu a mulțumit însă pe cercetătorii la care mă refer. Ei l-au pus în legătură cu sanscritul *saravara* care înseamnă „pantaloni, itari". Ipoteza este foarte atrăgătoare și la prima vedere pare plauzibilă. Lucrurile însă nu stau tocmai așa. Satul în cauză s-a numit înainte de venirea ungurilor *Valea Seacă*[98]. Aceștia i-au tradus o parte din nume în limba lor și i-au spus *Sárafalva*, adică „Satul Seaca". Abia la 1723 apare sub numele de *Szaravalla*, care se impune. Se vede că românii l-au păstrat sub forma Valea Seacă sau, sub influența traducerii maghiare pe aceea de Seaca Vale. În secolul XVIII autoritățile maghiare au înlocuit termenul *falva* „sat" cu acela de *vale* din denumirea românească luată în întregime.

Printre relictele bănățene, culese de V. Ioniță, se numără și *Andra*[97], nume care în adevăr este o moștenire de la strămoșii daci, ca unul ce este săpat în inscripții din vremea acestora[98]. A fost comparat cu *Andrabys*, alt nume cules din aceleași vechi inscripții[99]. Și unul și altul, cele două antroponime au corespondențe în numirile păstrate în documentele medievale moldovenești. De la primul din ele derivă, credem, denumirea unor sate, *Hăndrești*, din fostele ținuturi Roman, Fălciu și Vaslui[100]. Întemeietorul sau proprietarul lor a fost un Handra, derivă din Andra, în urma anumitor transformări fonetice. În cazul cînd numele

---

[88] *Ibidem*, jud. Brăila.

[89] V. Ioniță, *op. cit.*, p. 235.

[90] *România. Atlas rutier*, pl. 316.

[91] *Ibidem*, p. 320.

[92] Așa de ex.: *plouștingas*, „libros"; *poringas*, „poros", *priešteringas*, „contradictoriu"; *puršingas*, „cu piept lat". Se întîlnește, de asemenea, la celți și germani. A. Dauzat, *Les noms de lieux*, Paris, 1926, p. 142, 183; A. Vincent, *Toponymie de la France*. Bruxelles, 1937, p. 136—137.

[93] v. Kosuchin, și A. Lyberis, *Lietuviu-rusu kalbu žodynas*, Vilnius, 1954, s.v.

[94] V. Ioniță, *op. cit.*, p. 78.

[95] Aurel Berinde și Simion Lugojan, *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Timișoara, 1984. Pentru Σαρβαλαϲ din *Inscriptiones Graecae*, VII, 595. v. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 120.

[96] Dată fiind existența termenului de origine autohtonă *păringă* din limba română cu sensul arătat, nu credem că derivarea oronimului Parîng de la termenul φάραγξ φαραγγος (pharangos) dată de G. Giuglea în „Dacoromania", IV, p. 897 și în *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen der Struktur der Dakorumanishen Sprache*. Sibiu, 1944, p. 104 nu mai este posibilă, cu toată existența unor „căldări glaciare" în preajma acestui munte.

[97] *Op. cit.*, p. 235.

[98] Pentru Andra în vechi inscripții trace v. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 84.

[99] *Inscriptiones graecae* II—III 9288, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 84.

[100] *DRH*, A, XIX, nr. 137, p. 166; XXI, nr. 310, p. 400; XXII, nr. 283, p. 320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

discutat aici ar fi venit de la un *Indrea* (Andrei), el s-ar fi numit Indrești și nu Hândrești.

Al doilea nume se aseamănă, aproape pînă la suprapunere, cu cel purtat de un proprietar, din satul Băbușeni, de pe Racova, din fostul ținut Vaslui. Ne referim la *Andrăbuș*, ale cărui proprietăți din satul arătat erau consemnate în documente emise de cancelaria lui Petru Rareș voievod [101].

Am dat aici numai cîteva exemple de modul cum trebuie cercetată toponimia bănățeană. O studiere amănunțită poate aduce și alte surprize. De aceea ea trebuie reluată, continuată și valorificată ca un tezaur de informații pentru istoria neamului nostru.

LA CONTINUITÉ DE LA POPULATION AUTOCHTONE DE BANAT REFLÉTÉE EN TOPONYMIE

RÉSUMÉ

Les adeptes de la théorie concernant la discontinuité de la population autochtone romanisée du nord du Danube ont soutenu et continuent à soutenir encore, à partir de recherches superficielles ou d'idées préconçues, le point de vue subjectif que, en même temps avec l'évacuation de l'administration et de l'armée roumaine de la Dacie, aurait été retirée toute la population. La conséquence de ce fait aurait été, entre autres, la disparition de l'ancienne toponymie d'origine dace ou daco-romane. On aurait gardé, selon eux, seulement quelques éléments de hqdronimie majeure, c'est-à-dire la nom de quelques grandes rivières, avec un phonétisme slave.

Pour prouver l'inexactitude de telles conclusions, l'auteur étudie le nom de certaines rivières de moindre importance, comme par exemple, Caraşul, Bega, Apa Mare, Aranca et Bistra. Dans les sources antiques, celles-ci sont mentionnées sous les formes : *Apo, Drinca* et *Bisere* ou corrompues de Τοῦτης ('ο Οὔπης) et Tigas (Bigas). Dans l'article on montre comment ont évolué du point de vue phonétique ou comment ont été traduits ces noms dans la langue de certains conquérants temporaires. L'auteur étudie, ensuite, le nom de quelques localités plus importantes comme Mehadia et Orșova. La première avait chez les Daces la forme *Media*, qui a été romanisée en : *Ad Mediam*. Dans la langue des autochtones, le nom en question avait le sens de „rucher". Les Slaves ne l'ont pas modifié, mais les Hongrois, après la conquête de la région, l'ont traduit en leur langue sous la forme *Mehadia* (nom dérivé de *meh* — „ruche"). Orșova a été appelée chez les Daces *Ursva*, avec la fin *-va*, comme dans Malva. Ce nom avait aussi la forme celtisée de Urscia, comme dans Siscia, Brescia, Oescia etc. Ces noms, sous une forme ou une autre, sont mentionnés dans la *Chronique du notaire anonyme du roi Bela*, écrite au début du XIII-e siècle. Par la suite, on l'a appelé Orșova, en ajoutant à l'ancienne racine un suffixe d'origine slave.

L'auteur discute également le nom du village Băuțari, qui provient du toponyme *Boute*, mentionné dans l'oeuvre de Jordanes du XV-e siècle. Dans la langue des habitants de ces contrées, *Boute* a été prononcé à un moment donné *Bouce*, comme „munce" (montagne), „frunce" (front), „punce" (pont). Ensuite, il a passé à la forme *Băuce*. De là, par l'addition du suffixe *-ari*, qui indique l'appartenance locale, il est devenu *Băuceari* et ensuite *Băuțari*.

Les derniers noms discutés dans l'article sont ceux du village *Vinga* et de la colline *Mălinga*. Ils ont la même forme que les onomastiques daces *Putinga* et *Cosinga*, le premier s'étant transformé dans l'antroponyme Potînga et le nom du village Potîngeni sur la rivière Jijia. Le deuxième a comme continuateur le toponyme Cosîngeni (Cosîmbeni, dép. de Brăila). Pareil est également le nom porté par la montagne Parîng, qui provient du terme *părîngă*, d'origine dace, signifiant la perche sur laquelle deux hommes marchant l'un après l'autre portent un fardeau.

[101] *DIR*, A, XVI, 1, p. 377, p. 535 ; XVI, 3, p. 114—115 ; pentru alt Andrăbuș, XVI, 1, p. 455 ; XVII, 4, p. 183 ; pentru urmași ai lor, v. *DRH*, A, XIX, p. 561—562.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CENTUM PUTEA: SEMNIFICAȚIA NUMELUI STAȚIEI DE PE ȘOSEAUA MILITARĂ ROMANĂ LEDERATA — TIBISCUM *

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

În continuarea cercetării asupra termenilor *fîntînă* (< lat. *fontana)* și *puț* (< lat. *puteus)* pe teritoriul lingvistic dacoromân, autorul discută semnificația toponimului roman *Centum Putea* în relație cu absența entopicului *puț* în graiurile din Banat și Transilvania. Cunoscut din *Tabula Peutingeriana* și *Ravennas Anonymus* ca nume al unei stații de pe șoseaua romană din Banat situată între Arcidava și Berzobis, *Centum Putea* a fost interpretat ca referindu-se fie la numeroasele izvoare din zona piemontană în care se află castrul, fie la exploatările miniere de suprafață din zona Dognecea, ultima interpretare adoptată în lucrările de arheologie (în care numele este redat Centum *Putei).* Pornind de la tipologia numelor stațiilor de pe drumurile romane schițată de Konrad Miller (1887), se constată că nu există argumente pentru ipoteza că numele s-ar referi la un *areal* (cel al minelor de la Dognecea), situat la o distanță apreciabilă față de castru și șosea. Analizată ca o formă de neutru plural la acuzativ, «Centum *putea*» apare ca o construcție cu *ad* (cf. *Ad puteum, Ad putea),* numele indicînd destinația, etapa de marș. Ținînd seama de configurația hidrografică a zonei, se avansează ipoteza existenței, în zona castrului roman din Banat, a unor lucrări de amenajare a terenului sub formă de drenuri presupunînd un număr (mare) de *puțeî* pentru întreținerea galeriilor subterane. O lucrare genistică de același tip a putut exista și în Siria, castrul, numit tot *Centum Putea,* de pe traseul dintre Apamea și Palmyra plasîndu-se într-o zonă muntoasă în care tabăra și drumul roman erau amenințate de inundațiile ce le provoacă ploile torențiale din timpul iernii. Paralelismul de nume, eventual „semnătura" școlii de inginerie a lui Apollodor de Damasc, ar putea evoca o soluție orientală aplicată la construcții rutiere în epoca lui Traian.

I.1. Într-o lucrare publicată recent, *Rolul variabilei geografice: „lacul" de lîngă puț* [1], am arătat că rom. *puț* (< lat. *puteus),* ca termen curent în vorbirea populară, cu sensul 'excavație special amenajată pentru aprovizionarea cu apă potabilă', se circumscrie într-o arie ce cuprinde sud-estul teritoriului dacoromânesc (graiurile din Muntenia și zone învecinate acestei provincii reprezentînd sudul Dobrogei, sudul Moldovei, localități din sudul Transilvaniei și din Oltenia). Izvoarele pe baza cărora se poate trage această concluzie (hărțile ALR II și NALR. *Oltenia,* textele dialectale publicate pentru Muntenia, rezultatele anchetelor pentru NALR. *Moldova și Bucovina, Maramureș, Transilvania, Crișana* și *Banat* [2]), ca și atestările cuvîntului în principalele lucrări lexicografice românești (în primul

---

* Comunicare prezentată rezumativ la Sesiunea științifică extraordinară din 24—26 octombrie 1985 a Universității „Al. I. Cuza" Iași (sub titlul *CENTUM PUTEA și aria dialectală a dr. puț).*

[1] În „Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, XXIX, 1983—1984, A Lingvistică ; cf. p. 154—165, 170—171.

[2] Pentru informațiile referitoare la graiurile din provinciile de la vest și nord de Carpați, mulțumim colegilor de la universitățile din Cluj-Napoca și Timișoara pentru bunăvoința de a ni le fi pus la dispoziție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rînd *Dicționarul limbii române*, serie nouă, al Academiei [3]), permit constatarea că termenul *puț* nu este utilizat în graiurile dintr-o mare arie nord-vestică a țării : Banat, Crișana, cea mai mare parte a Transilvaniei, Maramureș, Bucovina și nordul Moldovei. În aceeași arie *puț* este absent și din toponimie [4] și nu apare nici în textele de literatură populară (cf. DLR). Aria dialectală sud-estică dacoromânească a lui *puț* nu este contrazisă de textele literare (pornind tot de la DLR), căci dacă, din motive ușor de înțeles, facem abstracție de atestările cuvîntului în *Psaltirea scheiană* și la Coresi, în afara textelor reflectînd sudul țării termenul apare la moldoveni ca Varlaam, Dosoftei, N. Costin sau, mai tîrziu, la Alecsandri în tradiția limbii vechi literare ori reprezentînd zona sud-moldovenească a cuvîntului [5], dar nu este înregistrat la scriitorii transilvăneni, provinciile de peste munți fiind ilustrate, de exemplu, în atestările din DLR, prin dicționare [6].

O probă indirectă a absenței lui *puț* în aria nord-vestică dacoromânească dintr-o epocă veche a limbii române o constituie extensia și specializarea semantică în graiurile din această zonă a termenului *fîntînă* pentru a denumi noțiunea „excavație special amenajată în vederea aprovizionării cu apă potabilă" ; semnificația a fost atestată în *Biblia* de la București (DLR).

2. În lucrările citate anterior am explicat păstrarea lui *puț* în aria sud-estică pornind de la factorul geografic. În această zonă (în special în Bărăgan) s-a impus ca o necesitate imperioasă excavarea în vederea aprovizionării cu apă, datorită adîncimii la care se află pînza de apă freatică, zona aridă sudică avînd ca trăsătură generală absența surselor de apă de suprafață. Din punctul de vedere al istoriei limbii române, prezența termenului *puț* în aria sud-estică poate fi explicată prin : a) păstrarea cuvîntului latinesc (care înseamnă în primul rînd 'excavație', în general) la o populație romanizată care a pendulat în perioada migrației popoarelor turanice între o zonă de cîmpie și una muntoasă (trebuie remarcat, de altfel, că această arie se individualizează, paralel, prin păstrarea sensului etimologic 'source, Quelle' al lui *fîntînă* [7]) ; b) popularea acestei zone dintr-un alt nucleu *(Kerngebiet)* de romanizare, de la Dunărea de Jos, caracterizat printr-un statut diferit al lui *puteus* în cadrul vocabularului curent al limbii vorbite. Ceea de a doua ipoteză trebuie luată în discuție datorită faptului că opoziția dintre o arie de nord (-vest) și una de sud (-est) pe teritoriul dacoromânesc a fost remar-

---

[3] Tomul VIII, partea a 5-a, București, 1984, s.v. ; în continuare : DLR.

[4] Vezi, de exemplu, Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, I—II, București, 1967—1968, Ignaz Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon*, mittelst eines Versuches seiner Landkarten-Beschreibung bearbeitet und alphabetisch geordnet..., von..., vol. I—IV, Viena, 1839, George Giuglea, *Lista numirilor din plasa Năsăud*, în *Cuvinte românești și romanice*, București, 1983, p. 334—355, G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Riu de Mori (Țara Hațegului)*, în „Fonetică și dialectologie", V, 1963, p. 41—68, V. Frățilă, *Toponimia Văii Secașului-Tîrnavei*, în „Analele Universității din Timișoara", seria Științe filologice, X, 1972, p. 129—170, Ilie Dan, *Dicționar toponimic al Văii Solonețului (județul Suceava)*, Iași, 1975, Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980, Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982. Cf. și articolele și materialele publicate în volumele *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, I, 1976, II, 1981, III, 1982.

[5] Asupra situației termenului *puț* în graiurile din sudul Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea ne-am oprit în articolul *Dr.* **fîntînă** *'puits, Brunnen'. Repere privind impunerea sensului în limba română literară*, în „Limba română", XXXV, 1986, nr. 5, p. 413—426.

[6] Pentru unele excepții, comentate, vezi *Rolul variabilei geografice...*, p. 156, 157. În ceea ce privește prezența termenului literar modern și contemporan *puț* în diferite terminologii tehnice, vezi p. 158—159.

[7] Cf. Stelian Dumistrăcel, *Sur le maintien de* **fîntînă** *(< lat.* **fontana***) 'source, Quelle' dans les parlers roumains*, în „Revue roumaine de linguistique", XXX, 1985, nr. 6, p. 539—542.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cată în cazul unor elemente de origine latină, problemă asupra căreia s-a oprit în special Sextil Pușcariu. În această perspectivă, trebuie să observăm că aria m u n t e n e a s c ă (cu zona învecinată din sudul Transilvaniei) *puț* este aproape identică cu aria *rinichi* (față de *rărunchi* în restul țării), iar, pe de altă parte, că aria s u d i c ă *varză* (față de *curechi*, din nord) cuprinde și partea de sud a Moldovei, în care s-a înregistrat *puț*[8]. Nu ne referim și la alte cazuri ce ar putea fi luate în discuție, întrucît în ceea ce privește aria sud-estică *puț* nu se poate apela la explicațiile date de Pușcariu pentru repartiția teritorială a cuvintelor deja invocate, analizate, în esență, ca forme din latina balcanică ce nu au putut pătrunde în zona intracarpatică a teritoriului romanizat de la nordul Dunării, devenită una periferică și izolată (deci conservatoare) după retragerea aureliană[9]. Comparația nu se poate face așadar pentru că, față de un caz tipic de distribuție complementară pe teritoriul dacoromânesc a unor elemente de origine latină cum este cel în care se află *colic(u)lus* și *vin(i)dia*, constatăm că *fontana* reprezintă un termen pandacoromânesc. Pe de altă parte, cu toate că în cele mai multe cazuri, pentru aprecierea limbii latine învățate de autohtoni, toponimele romane se află în aceeași situație cu cuvintele din epigrafe[10], „biografia" lui *puteus* pe teritoriul Daciei romane poate fi schițată pornind de la interpretarea semnificației numelui așezării romane *Centum Putea*, de pe șoseaua Lederata — Tibiscum (din Bănat).

3. Este vorba, mai întîi, de utilizarea acestui cuvînt cu sensul 'excavație verticală la o mină', fie la exploatările de suprafață, fie ca punct de plecare pentru exploatările de adîncime. Deși pentru sensul în discuție al cuvîntului nu există atestări în inscripțiile, relativ bogate, referitoare la minele din Dacia (numite *auraria*[11]), nu este de presupus că pentru această parte a minei să fi fost utilizat în Dacia alt termen decît în restul Imperiului, denumirea fiind acceptată fără nici o rezervă de către arheologii care au studiat această provincie[12]. Lat. *puteus (putei)* întrebuințat cu privire la minerit a fost pe larg luat în discuție mai ales după descoperirea legii referitoare la minele de aramă și de argint de la Vipasca (Aljustrel, Portugalia), invocîndu-se utilizarea termenului și la Pliniu, *Naturalis Historia* (XXXIII, 96)[13]. Deși această lege nu a avut un caracter general, s-a apreciat totuși că ar putea conține „elementele unui regulament tip,

---

[8] Pentru răspîndirea termenilor *rinichi* și *varză*, cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, București, 1940, hărțile 34 și 33. Anchetele pentru *NALR. Moldova și Bucovina* confirmă utilizarea curentă a lui *varză* în sudul Moldovei, *curechi* fiind înregistrat ca termen vechi doar în cîteva localități (dintre care Vetrișoaia și Fălciu, Vaslui, se află în zona de întrepătrundere a celor două arii lexicale). De altfel, opoziția *varză — curechi* este (alături de *tot — tăt, acum — amu, a(u) — o*, ca forme de auxiliar pentru pers. a 3-a, sg. și pl. a perfectului compus) unul dintre faptele care marchează deosebirea dintre sudul și nordul Moldovei sesizate chiar de către vorbitori: în cursul anchetei de la Negrilești (Vrancea), informatorul și-a completat răspunsul *(varză)* prin observația „la Iași se zice *curechi!*".

[9] După Pușcariu, *op. cit.*, sensul restrîns 'varză' (față de cel originar 'verdețuri') al lat. *vir(i)dia*, inovație relativ tîrzie aparținînd nordului Italiei, s-a putut răspîndi în Peninsula Balcanică, iar, apoi, și la nord de Dunăre, pe seama lat. pop. *coliclu*; tot Peninsulei Balcanice i-a putut aparține forma diminutivală *reniculus* (de la *ren*, cu suf. *-iculus*), din care se explică muntenescul *rinichi* și arom. *arnicl'u* (p. 341—342).

[10] Vezi I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 7, 18.

[11] Cf. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978, p. 237, 287.

[12] Vezi, de exemplu, Téglás Gábor, **Centum Putei** *nevének helyrajzi vonatkozási és értelmezése*, în „Archaeologiai Értesitő", XIX, 1899, 3, p. 214—225, Vasile Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, București, 1929, p. 14—30, D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 48, 184. Vezi și Nicolae Maghiar — Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 65, 71, Nicolae Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 76.

[13] Cf. Téglás, *op. cit.*, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aplicat tuturor minelor"[14], fapt ce poate fi extrapolat și asupra terminologiei, cu atît mai mult cu cît în Dacia au fost aduși mineri din alte provincii, Dalmația de exemplu (Christescu, *op. cit.*, p. 22). Certă este însă prezența, în zonele exploatărilor romane, atît a urmelor puțurilor de extracție a minereurilor la suprafață, în diferite părți ale Daciei, semnalate încă de Francesco Griselini[15], descrise arheologic pentru diferite exploatări (Dognecea[16], Ghelar[17]) și atestate toponimic (*Gropurele*, nume pe raza satului Măidan, jud. Caraș-Severin[18]; „zona «Găuri» în masivul «Cetate»", la Roșia Montana[19]), cît și a puțurilor ca excavații pentru exploatările de adîncime, situație în care sînt de presupus și puțurile „de aeraj"[20].

4. Există, apoi, atestări ale utilizării puțurilor în sistemul construcțiilor romane pentru aprovizionarea cu apă. Ne putem referi, de exemplu, la excavații din sistemul hidrotehnic al termelor, de tipul celui descris de Nicolae Branga pentru stația rutieră *(mansio)* de la Mercurea Sibiului — Albele, unde s-a descoperit un puț din care, printr-o conductă, apa ajungea în cisterna absidă din interiorul termelor[21], instalație care, desigur, nu ar putea fi socotită drept un caz aparte din punctul de vedere al construcției. Pe baza repertoriului bogat al descoperirilor referitoare la aprovizionarea cu apă a localităților urbane și rurale din Dacia, cercetate și trecute în revistă în lucrarea de sinteză a lui D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană* (ca și a altor lucrări, mai noi), nu se poate aprecia existența și tipul de puț utilizat pentru aprovizionarea cu apă potabilă în așezările romane din Dacia Superior. Incontestabil, și în zona montană, acolo unde condițiile au permis și în special din rațiuni militare, s-au practicat astfel de excavații, dovada concludentă oferind-o fîntîna (-cisternă ?) dacică de la sud de Costești, dintr-o zonă cu fortificații, descrisă de C. Daicoviciu[22]. Dar este sigur că fîntînile semnalate în incinta orașelor reprezintă cu precădere amenajări de tipul celor în care la suprafața pămîntului ies apele aduse pe conducte, ca acel *fons aeternus* din Apulum[23]. Prin comparație, trebuie să ținem seama de descoperirea a numeroase conducte, bazine și cisterne (romane dar și dacice, la cetățile din munți) și a unor apeducte (la Potaissa și Romula) pentru aprovizionarea cu apă a așezărilor urbane și a băilor, ca și a unor locuințe de la țară de tipul *vila rustica*, ceea ce denotă un nivel apreciabil de urbanizare, sau pentru spălarea minereurilor, la diferite exploatări (semnalate curent de către D. Tudor

[14] Christescu, *op. cit.*, p. 25; vezi la p. 25—26 înregistrarea unei interesante discuții asupra posibilității existenței mai multor sensuri ale lui *puteus* în terminologia minieră: 'excavation'; 'exploitation minière'.

[15] *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, [1780], prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 300—301.

[16] Téglás, *op. cit.*, passim; Tudor, *op. cit.*, p. 62.

[17] Cf. Maghiar—Olteanu, *op. cit.*, p. 51.

[18] Sofronie Liuba și Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895, p. 69—70; cf. p. 84. În legătură cu posibilitatea urmelor unor exploatări miniere romane, cf. *Tabula Imperii Romani*, L 34, Budapesta, 1968, s.v. *Maidan*.

[19] A. Sîntimbreanu, V. Wollmann, *Aspecte tehnice ale exploatării aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană)*, în „Apulum", XII, 1974, p. 254; cf. „dealul *Gauri*" (?) la Maghiar—Olteanu, *op. cit.*, p. 54.

[20] Maghiar—Olteanu, *op. cit.*, p. 65, 71; cf. și figura de la p. 80.

[21] Branga, *op. cit.*, p. 56—57; vezi și fig. 24.

[22] *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 24—26; cf. Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 166—167. Pentru cisterna săpată în stîncă de la Buridava, cf. D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 67, 69.

[23] Tudor, *Orașe, tîrguri și sate...*, p. 154; cf. Branga, *op. cit.*, p. 43—44. Pentru interpretarea „fîntîna (zeului) Aeternus" în textul din CIL, III, 990, cf. Silviu Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, I. *Cultele siriene și palmiriene*, București, 1981, p. 146, 285. Tot de un izvor captat pare să fie vorba în cazul „fîntînii romane de la «Rîpile Roșii»" (Tudor, *op. cit.*, p. 142), întrucît Michael Acker semnalează „tuburi de captare a izvorului" *(Rîpa Roșie*, în „Apulum", V, 1965, p. 660).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în lucrarea citată și de către N. Branga, care consideră că „Dacia romană cunoscuse un fenomen urban propriu-zis și un fenomen de urbanizare a mediului rural" ; *op. cit.*, p. 77). În legătură cu apeductele în primul rînd și cu conductele în general, este de presupus practicarea obișnuitelor *putei* în vederea străpungerii galeriilor[24], ca și existența excavațiilor, numite tot *putei*, care permiteau vizitarea și intervențiile în caz de deteriorare a conductelor[25]. Ceea ce ne apare surprinzător, în această etapă a cercetării, este faptul că în Dacia Superior vestigiile unor puțuri romane propriu-zise (pentru scoaterea apei potabile), în primul rînd, iar, în al doilea rînd, urmele unor lucrări de tipul celor legate de întreținerea (sau construirea) conductelor nu au fost descoperite, de vreme ce nu formează obiectul unor descrieri în lucrările de arheologie ; pentru comparație, să se observe că au fost consemnate alte realități ce se puteau numi tot *putei*, cum ar fi gropile umplute cu resturi de la diferite ceremonii religioase (vezi, de exemplu, cele de la Porolissum, din zona sanctuarelor[26]). O situație diferită constatăm pe teritoriul Daciei Inferior : dacă la Buridava, în zona submontană, sînt cunoscute gropi conținînd resturi de ceramică dacică alternînd cu cele de proveniență romană[27], în așezarea civilă de la Sucidava (Celei, pe Dunăre) a fost descoperit chiar un *puteus* roman din care, restaurat, se scoate apă și astăzi[28], iar la Slăveni (jud. Olt), tot în așezarea civilă, un puț, adînc de 5 m, conținînd ceramică romană și dacică[29].

Se poate face, astfel, legătura între forma reliefului, determinînd situația rețelei hidrografice, și existența excavațiilor practicate în vederea aprovizionării cu apă potabilă, alte descoperiri arheologice reflectînd această relație pentru așezări din afara Daciei care aparțin populațiilor autohtone, datate între secolul XII î.e.n. și secolul IV e.n.[30]. Prin urmare, chiar dacă nu există dovezi arheologice ale existenței unor *putei* pentru aprovizionarea cu apă potabilă, este sigur că aceste realități nu puteau să lipsească în zonele de pe teritoriul Daciei Superior în care adîncimea la care se află pînza de apă freatică le făcea indispensabile (în primul rînd puțurile din castre, ca acelea descoperite în Germania). Astfel, nimic nu se opune ipotezei că și în această provincie *puteus* a numit, pe lîngă noțiunile enumerate mai sus, și noțiunea "puits, Brunnen". În același timp, se poate însă admite că în Dacia, atît în epoca stăpînirii romane, cît și după aceasta, pentru populația romanizată care a continuat să locuiască zona, termenul *puteus* nu a numit în p r i m u l rînd această excavație, ci a fost legat mai ales de exploatările miniere și de amenajările pentru transportul apei la distanță (apeducte, terme), pe primul plan pentru populația autohtonă romanizată situîndu-se, în ordinea de idei a necesităților vieții domestice, izvoarele și izvoarele amenajate, pentru care a fost moștenit termenul *fontana*.

Întrucît condițiile habitatului nu impuseseră generalizarea excavațiilor pentru aprovizionarea cu apă potabilă, după dispariția formelor civilizației romane din Dacia, o dată cu pierderea altor numeroase cuvinte de origine latină numind noțiuni caracteristice vieții economice, organizării social-politice și

---

[24] Cf. Vitruviu, *Despre arhitectură*, traducere de G. M. Cantacuzino, Traian Costa și Grigore Ionescu, București, 1964, p. 351.

[25] Cf. Alfred Leger, *Les travaux publics aux temps des Romains*, Paris, 1875, p. 568.

[26] Tudor, *op. cit.*, p. 245.

[27] *Ibidem*, p. 369.

[28] D. Tudor, *Oltenia romană*[4], București, 1978, p. 201 ; cf. id., *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 26, 138 și p. 139—145, în legătură cu „fîntîna secretă" din interiorul fortificației. Cf. și O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 20.

[29] D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p. 147.

[30] La Remetea Mare, jud. Timiș, au fost semnalate gropi pentru păstrarea cerealelor și „fîntîni" pe lîngă locuințe pentru o așezare rurală datînd din secolul X î.e.n. ; Liviu Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1979, p. 116. La puțurile, de diferite tipuri, de la Ciolănești din Deal (Teleorman), Străulești (București) și Ghermănești-Banca (Vaslui), ne-am referit în *Rolul variabilei geografice...*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urbanisticii romane[31] și o dată cu „rusticizarea" reflectată de unele evoluții semantice de tipul *(pons—) pontem* 'pod'> 'punte'[32], a dispărut și termenul *puteus*, legat de viața urbană romană[33] și de minerit, căci numai hiatusul din aceste domenii poate explica absența lui *puț* în graiurile populare din zona bănato-carpatică[34]. Astfel, de exemplu, într-o zonă montană în care au fost semnalate urme ale vieții romane, Valea Jiului, termenul *puț* are în terminologia mineritului statutul de element „recent, oficial"[35]. În lumina acestor date, înclinăm să interpretăm tot ca rezultat al influenței terminologiei tehnice oficiale prezența lui *puț* în limbajul minerilor din zonele Anina și Dognecea, mai ales în numele unor mine, de tipul „Puțu unu" (sau „Puțu Ponor"), „Puțu doi" (sau „ ~ Gustav"), „Puțu trei" (sau „ ~ Terezia"), „Puțu patru" (sau „ ~ Colobrat"), „Puțu cinci" (sau „ ~ Untăriș") etc., înregistrate recent în anchetele pentru *Dicționarul toponimic al Banatului*[36].

II.1. La două dintre realitățile numite mai sus prin *puteus* a fost raportată pînă acum prezența cuvîntului în numele *Centum Putea*, atestat cu această formă în cele două surse principale asupra drumurilor romane, *Tabula Peutingeriana*[37] și *Ravennas Anonymus*[38]. Înainte de localizarea exactă a castrului roman, Griselini presupunea că așezarea trebuie să se fi aflat în zona Moldova Nouă — Sasca, tocmai din cauza urmelor exploatărilor romane: „În această regiune se află în orice caz vechi exploatări miniere cu puțuri"[39]. Pornindu-se de la semnificația lui *puteus* de 'amenajare, excavație în legătură cu utilizarea apelor', s-a încercat, pe de altă parte, localizarea lui *Centum Putea* la Buziaș, ținîndu-se seama de existența unei așezări balneare romane în preajma izvoarelor minerale[40]. După descoperirea (în 1880—1882) de către Torma Károly a castrului ro-

[31] Cf. *Istoria limbii române*, București, vol. II, 1969, p. 126—127; vezi și Pușcariu, *op. cit.*, p. 347 și urm., care vorbește de „rusticizarea limbii latine în sud-estul european". Pentru „ruralizarea sistemelor de construcție în Dacia" după retragerea aureliană, cf. Branga, *op. cit.*, p. 47.

[32] Pușcariu, *op. cit.*, p. 162; cf. și Luis Cortés, *Cambios semanticos de origen pastorial y agricola en rumano*, în „Cahiers Sextil Pușcariu", I, 1952, 1, p. 120 și urm.

[33] De altfel, numele acestei amenajări trebuie clasificat printre termenii referitori la l o c u i n ț ă, așa cum apare în *Istoria limbii române*, vol. cit., p. 114, și cum este încadrat și de către Rudolf Hallig, Walther von Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*[2], Berlin, 1963, p. 199 *(puits* se află în cap. IV, *Organisation sociale*, al subdiviziunii B, *L'homme)*.

[34] Termenul nu apare în graiurile populare din zona Abrudului, așa cum se poate constata, de exemplu, pe baza aspectelor de reconstituire etnografică a vieții unor sate de mineri din romanul lui Ovidiu Bîrlea, *Șteampuri fără apă*, București, 1979, *passim*.

[35] Liviu Onu, *Influențe interregionale în terminologia mineritului în Valea Jiului*, în „Fonetică și dialectologie", I, București, 1958, p. 157, 165. Este mai greu de apreciat situația în care se află *puț* în cadrul terminologiei miniere din Maramureș, după Gheorghe Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj-Napoca, 1971: „jomp sau puț" (p. 95); cf. însă „puț de aeraj" (p. 117).

[36] Datorăm informațiile bunăvoinței colegului Vasile Frățilă, de la Universitatea din Timișoara, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[37] Konrad Miller, *Die Weltkarte des Castorius genannt die Peutingersche Tafel, Einleitender Text*, Ravensburg, 1887, p. 104; cf. id., *Itineraria Romana. Römische Reiswege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt von...*, Stuttgart, 1916, col. 543: *Centu. Putea* „Hundertbrunnen"; *Thesaurus Linguae Latinae, Onomasticon*, Leipzig, II/2 (1910), col. 325. Vezi și *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 738, redat însă *Centum Putei* la p. 739 și tradus „o sută de puțuri", după Milleker.

[38] Apud Mihăescu, *op. cit.*, p. 16.

[39] Griselini, *op. cit.*, p. 216; cf. și p. 30—31, 222, 290.

[40] Vezi discuția la Milleker Bódog, *Centum Putei*, în „Történelmi és Régészeti Értesitő", Timișoara, 1890, VI/I, p. 214; cf. și Traian Simu, *Praetorium și Centum Putei*, în „Arhivele Olteniei", Craiova, IV, 1925, 18—19, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

man, situat între Arcidava și Berzovia, s-a păstrat aceeași explicație, cu referire însă la izvoarele și apele din Valea Cernovățului, din zona satului Surducu Mare de astăzi (jud. Caraș-Severin)[41]. Această interpretare a fost combătută în anii următori de către Téglás Gábor, care analizează pe larg aspectul la care ne-am referit și argumentează că în zona castrului nu se constată o bogăție de ape care să îndreptățească denumirea *Centum Putea* (tradusă prin „Száz kút", „Száz forrás")[42]. Subliniind obiectivele economice ale cuceririi Daciei, importanța acordată de romani asigurării militare a zonelor miniere și referindu-se la utilizarea termenului *puteus (putei)* în *lex metallis Vipascensis*, Téglás consideră că denumirea castrului se raportează la zona minieră Dognecea în primul rînd, în care, la venirea romanilor, ar fi existat un mare număr de gropi, reprezentînd exploatări miniere ale dacilor *(op. cit.*, p. 219, 223). Numele castrului și al așezării romane, pentru care se folosește exclusiv forma *Centum P u t e i* (interpretat *Száz akna* la p. 224), ar reflecta astfel importanța acordată de romani acestei zone miniere, ipoteză ce reia, de fapt, explicația dată denumirii de către Griselini, dar în condițiile cunoașterii locului exact unde s-a aflat castrul roman.

Interpretarea subst. *puteus* din numele *Centum Putea* drept 'excavație de mină', 'mină' s-a impus în rîndul arheologilor (care au generalizat forma *putei)*, fiind uneori neglijată, într-un fel sau altul, depărtarea dintre castrul roman (inclusiv așezarea civilă aferentă) și zona exploatărilor miniere (Dognecea), între care este însă o distanță de aproximativ 10 km în linie dreaptă, peste dealurile Dognecei, înalte de 400—500 m. Așa, de exemplu, D. Tudor vorbește de faptul că așezarea civilă sătească s-a contopit cu canabele castrului, „fiind locuită în mare parte de o populație minieră" (se menționează, de altfel, că singurele descoperiri arheologice atestînd așezarea le formează ceramica și monedele, dar lipsa unor obiecte specifice mineritului nu constituie, desigur, un argument împotriva acceptării existenței unei localități miniere)[43]. Considerăm însă că este greu de acceptat că minerii din zona Dognecea, oricare ar fi fost condiția lor socială, au putut locui în așezarea de pe drumul roman, la distanța menționată, după cum este la fel de greu să se admită translația denumirii castrului asupra z o n e i miniere, ca în lucrarea recentă a lui Nicolae Maghiar și Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România* („o colonie romană de *Centum Putei* a existat la Dognecea, jud. Caraș-Severin, pe Valea lui Ioan" ; p. 59). În această ordine de idei trebuie apoi subliniat că între Valea Cernovățului și Valea Dognecei nici nu există condițiile unor legături directe (peste dealurile Dognecei)[44] și că drumurile care puneau în valoare zona minieră dinspre sud și dinspre nord urmau, în mare, ca și astăzi, valea pîrîului Dognecea ; aceste legături sînt marcate pe harta L 34 din *Tabula Imperii Romani* prin semnul indicînd un *diverticulum dubium* ce unește *Arcidava* (Vărădia) cu *Berzobis* (Berzovia) trecînd pe lîngă Dognecea și Bocșa (de astăzi) și care ocolește la distanțe apreciabile *Centum Putea* (Surducu Mare). Nu este mai puțin adevărat că pe harta citată se schițează și un drum care ar fi putut asigura, spre nord-est, legătura dintre această localitate romană și drumul dintre Dognecea—Bocșa, dar nici astfel nu se impune ideea că acest castru ar fi dominat zona minieră.

Distanța dintre castru și zona în care se află minele a atras atenția lui Téglás Gábor, dar analogiile pe care le invocă autorul pentru a explica situația, distanțele mult mai mari ce se află între zona minieră Zlatna și orașul Ampelum (care a fost centrul administrativ al acesteia) sau dintre zona Fericel—Măgura

---

[41] Milleker, *op. cit.*, p. 214, 216 : se constată că în apropierea castrului, cel puțin în zece locuri, țîșnesc izvoare bogate ; numele s-ar explica prin augmentarea lui lo în loo după principiul *incertum pro certo* (!). Cf. și Király Pál, *Dacia provincia Augusti*, Nagy-Becskerek, I, 1893, p. 349, care semnalează în zona castrului, în defileul Cernovățului, 10—15 izvoare bogate.

[42] Téglás, *op. cit.*, p. 214—215.

[43] D. Tudor, *op. cit.*, p. 48. În legătură cu inventarul (esențial) al descoperirilor arheologice de la *Centum Putea*, cf. *Tabula Imperii Romani*, L 34, s.v., și D. Protase, *Castrul roman de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin)*, în „Banatica", III, 1975, p. 348.

[44] Pentru detalii vezi harta fizică a zonei, alcătuită de V. Sencu, anexă la V. Sencu, I. Băcănaru, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Germisara *(op. cit.*, p. 224), nu pot fi luate în considerație astăzi, întrucît așezarea civilă a fost neînsemnată, iar castrul de la Centum Putea, departe de a fi constituit un punct militar important, a putut adăposti doar un detașament al legiunii a IV-a *Flavia Felix* (staționată la Berzobis), prezentînd urmele unei vieți militare de scurtă durată[45]. Pe de altă parte, trebuie să ținem seama de faptul că *Centum Putea* este un nume n o u, atribuit *ad-hoc*, probabil în perioada de după primul război dacic, a cărui semnificație se impune cercetată în primul rînd în legătură cu drumul militar construit acum și prin raportare la sistemul denominației romane referitoare la realități din această categorie, cu atît mai mult cu cît același nume este cunoscut și pentru o altă stație romană, ce se afla pe șoseaua dintre Apamea și Palmyra, din Siria.

2. Avînd în vedere elementele geografice prezentate și indiciile oferite de descoperirile arheologice, se poate aprecia că oricît de mare ar fi fost importanța minelor din zona Dognecea, evocarea lor la numirea castrului nu ne apare ca un p o s t u l a t (în asemenea cazuri, numele se putea referi la natura zăcămîntului exploatat: cf. *Argentaria*, *Argentares*, *Picaria*, ultimul de la *pix*, *picis* 'păcură, catran', ap. Mihăescu, *La langue latine...*, p. 15). Acceptînd acest punct de vedere, se impune considerarea unor aspecte semnificative ce rezultă din analiza t i p o l o g i e i generale a denumirilor stațiilor romane, schițată de Miller, *Die Weltkarte...*, din punctul de vedere al unor implicații cultural-istorice și lingvistice.

Trebuie să observăm, mai întîi, existența toponimelor reprezentînd numărul pietrei miliare, chiar în apropierea unor orașe importante (Roma, Capua, Siena, Aquileia): *Ad sextum*, ~ *octavum*, ~ *vicesimum* etc. (Miller, *op. cit.*, p. 104), dar și pentru locuri mai puțin importante (cf. Mihăescu, *op. cit.*, p. 14). Constatăm, pe de altă parte, că referentul poate fi și un reper dintre cele mai puțin perene, copaci ori elemente de faună: *Ad olivam*, *Ad palmam*, *Piro torto*, *Ad salices*, *Ad morum*, *Ad sturnos*, *Avibus* etc.[46]. În aceeași categorie în ceea ce privește importanța referentului sînt, dintre numele discutate de Mihăescu, *Raparia*, derivat de la *rapa (rapum)* 'nap, broajbă', sau *Ratiaria*, de la *ratis* 'plută, convoi de plute' *(op. cit.*, p. 15).

În al doilea rînd, nu putem trece atît de ușor peste forma gramaticală în care a fost înregistrat numele. Desigur, numai interpretarea formei Centum *putea* ca un neutru plural la nominativ[47] explică transpunerea într-un masculin plural la același caz (Centum *putei*). Deși forma de neutru la nominativ plural este, desigur, posibilă, pentru a opera această modificare ar fi trebuit să existe c e r t i t u d i n e a nominativului acestui toponim, recuperabil, ca regulă generală, după Miller, pe baza atestării și în izvoare literare *(Die Weltkarte...*, p. 103). Autorul citat consemnează și faptul că, în general, printre numele din *Tabula Peutingeriana* forma de nominativ se întîlnește sporadic și adesea este îndoielnică, recomandînd reproducerea toponimelor (în situația de *monoptota)* la cazul înregistrat pe hartă (frecvent un locativ; *loc. cit.*). În numele *Centum Putea* substantivul poate fi interpretat mai curînd ca un neutru plural la acuzativ, presupunînd prepoziția *ad*, construcție frecventă în *sistemul coerent* (Mihăescu, *op. cit.*, p. 14) al numelor localităților de pe marile drumuri romane, avînd ca notă comună cu numele ce prezintă forme de ablativ (cele mai numeroase) calitatea de a indica destinația *(das Ziel)*. Există, de altfel, variații de transpunere a numelor acelorași stații redate fie prin forma de nominativ (?) sau de ablativ, fie prin acuzativul cu *ad*: *Putea* [*Tabula Peutingeriana*] — *Ad Putea* în *Ravennas Anonymus* (Miller, *Itineraria Romana*, col. 922); *Puteis* [*Itinerarium Antonini*] — *Ad Putea* în *Tabula Peutingeriana (ibid.*, col. 174); cf. însă și *Ad cisternas* [*Tabula*

[45] D. Protase, *op. cit.*, p. 348 (probabil pînă la începutul domniei împăratului Hadrian).

[46] „Auffallenden *Bäumen und Tieren* (vielleicht aber auch den Wirtsschaftsschildern beizuzählen)"; Miller, *Die Weltkarte...*, p. 105; id., *Itineraria Romana...*, p. XLVIII.

[47] Neutrul *puteum* (pl. *putea)* a fost înregistrat în inscripții; A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*[4], *par...*, Paris, 1967, s.v. *puteus*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Peutingeriana], față de *Cisternas* în *Ravennas Anonymus (ibid.*, col. 894)[48]. S-a observat, de asemenea, că numele formate cu *ad* apar pentru stații (așezări) nou înființate (Miller, *Die Weltkarte...*, p. 103). Prin urmare (ad) *Centum Putea* poate fi interpretat ca indicînd o așezare pe drumul militar roman, și nu un a r e a l (sugerat de *Centum Putei).* În acest sens, remarcăm că la Konrad Miller *Centum Putea* este enumerat printre nume formate cu *ad*, sub titlul general, *Flüssen, Quellen und Brunnen*, în grupul de toponime ținînd de ultima categorie, alături de *Ad puteum, Ad putea, Puteo, Putea Nigra, Ad cisternas, Cenonnydroma* „Neuenbrunnen" etc. *(op. cit.*, p. 103—104). Pînă la ultima lucrare de referință a unui lingvist, H. Mihăescu, acest punct de vedere nu a fost abandonat, clasicistul român clasificînd numele printre cele care indică așezări „près des puits ou des sources d'eau potable" *(La langue latine...*, p. 16).

Confruntarea punctelor de vedere menționate pune în lumină faptul că exigențele celor două domenii, analiza lingvistică și cercetarea arheologică, trebuie coroborate. Dacă exigențele primului domeniu nu pot fi neglijate, este tot atît de adevărat că acestea nu anulează constatările arheologilor, care, pe drept cuvînt, nu acceptă că în cazul de față *puteus* poate să însemne 'excavație special amenajată pentru aprovizionarea cu apă potabilă'; astfel, D. Tudor accentua că *„Centum Putei* («Cele 100 de puțuri»)... indică un toponimic roman (ca și cel din Siria), înțelegîndu-se prin aceasta exploatări miniere verticale și nu *fîntîni cu apă"* (subl. n.; *op. cit.*, p. 48). Dar, numai pe baza acestui fapt, explicarea denumirii *Centum Putea* ca raportîndu-se la exploatările miniere dacice (Tudor, *loc cit.*, considera chiar că nu este exclus ca numele „să fie o traducere din limba dacă în cea latină") și apoi romane din zona Dognecea (sau dintr-o arie mai largă) ne apare ca o ipoteză nedemonstrată, mai ales înainte de a epuiza posibilitățile ce le oferă Valea Cernovățului, în aval și în amonte de locul unde s-a descoperit castrul roman.

3. Reexaminarea semnificației numelui și ipoteza pe care o punem în discuție pornește de la interpretarea termenului *puteus* ca 'excavație' în sensul primordial al cuvîntului latinesc, acela de 'Graben, Grube', reflectînd radicalul i.-e. prin care acesta este explicat de Walde-Pokorny (*pēu-; pəu-* [*pau-*]: *pū*, „schlagen, scharf, schneident hauen" [= a lovi, a tăia izbind])[49], dar, în același timp, în relație cu aspectul hidrografic al zonei din Banat unde s-a aflat castrul roman.

Am văzut mai sus (§ 1) că în explicația numelui *Centum Putea* Milleker Bódog și Király Pál invocau prezența unui (mare) număr de i z v o a r e în împrejurimile castrului. Soluției de compromis a arheologilor care găsesc că numele se referă la o zonă (îndepărtată) cu *putei* de mină i se opune astfel una tot atît de puțin acceptabilă, după care s-ar fi numit *putei* surse de apă de suprafață, interpretare ce a stăruit în deceniile următoare. Astfel, în 1925, Traian Simu scria că „cetății i s-a dat numele «o sută de izvoare» nu fără motiv, căci în realitate și astăzi în jurul comunei Surduc izbucnesc *o mulțime de izvoare* (subl. n.), fiind deci și pe atunci ținutul acesta abundent în ape"[50]. La rîndul său, N. Iorga, în urma unei excursii de studii prin Banat, notează: „...acele Centum Putea, ceea ce nu poate să însemne o sută de «puțuri», ci izvoarele care țîșnesc din stîncă..."[51]. Echivalarea numelor latinești pentru noțiunile „sursă de apă de

[48] Pentru variații în redarea numelui stațiilor (cu omiterea unui element, subînțeles, al toponimului), cf. *Stenarum* (în *Tabula Peutingeriana) — Caput Stenarum* (în *Ravennas Anonymus*; Miller, *Itineraria Romana*, col. 554). Numele a fost discutat de D. Tudor, **Caput Stenarum**, *un toponim traco-getic*, în „Thracodacica", II, 1981; la p. 213 se semnalează protecția, printr-un zid, a terasei Oltului pe care se aflau construcțiile romane, împotriva revărsărilor rîului.

[49] Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny, Berlin—Leipzig, II, 1927, p. 12; după Ernout—Meillet, *op. cit.*, *puteus* ar putea fi însă un cuvînt de origine etruscă (s.v.). Pentru sensurile lui *puteus*, vezi Quicherat—Daveluy—Chatelain, *Dictionnaire latin-français*, ediția a 51-a, Paris, 1922: „puits; silo; trou pour planter des arbres; cachot pour les esclaves; abîme de l'enfer".

[50] *Praetorium* și *Centum Putei, loc. cit.*, p. 105.

[51] *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suprafață" și „excavație" nu poate fi acceptată, căci pentru o realitate ca aceea semnalată în zona Surducu Mare s-ar fi putut folosi un nume de tipul *Ad Fontem*, atribuit unor stații de pe drumurile romane [52]. Trebuie să reținem însă prezența izvoarelor din punctul de vedere al consecințelor în ceea ce privește construcția și exploatarea unei șosele militare, de importanță strategică deosebită într-o anumită epocă. Or, întrucît este de presupus că șoseaua și castrul au fost construite în timpul războaielor dacice, după anul 102 Banatul aflîndu-se deja sub stăpînire romană [53], iar numele a fost atribuit în această epocă, aspectul militar putea prevala asupra perspectivei exploatării minelor din aria Dognecea—Bocșa, a căror importanță pare a fi fost dedusă doar pe baza analizei denumirii *Centum Putea*.

În această zonă, drumul roman Lederata—Tibiscum trecea prin valea relativ îngustă (sub 1 km) a pîrîului Cernovăț (afluent al Carașului) dintre Dealurile Doclinului, o formație piemontană [54], constînd așadar din depozite ce se caracterizează prin „cuvertura... de pietrișuri pliocene și argile pleistocene" [55]. Această structură petrografică, după aprecierea geologilor, permite acumularea de ape subterane bogate, ce dau naștere la izvoare de coastă, favorizînd eroziunea [56]. În zona Surducu Mare aspectul văii este indicat chiar de numele localității (înregistrat pe harta din 1776 a lui Griselini), întrucît *surduc*, cuvînt de origine turcă, împrumutat și în română prin filieră sîrbească *(surduk)*, sau de origine maghiară *(szurdok)*, înseamnă, după Scriban, „drum adîncat", respectiv „trecătoare de munte" [57]. Poartă acest nume și alte localități, din județele Bihor, Cluj, Sălaj și Timiș [58], entopicul fiind echivalent, după Mircea Homorodean, cu „strîmtoare", „strîmtură" sau „cheie" (în terminologia geografică) [59].

Pornind de la aceste date, am obținut informații suplimentare privind toponimia zonei și situația căii ferate care a fost construită pe Valea Cernovățului și dată în exploatare în 1909. Pe baza fișierului *Dicționarului toponimic al Banatului*, V. Frățilă ne comunică absența în zonă a entopicului *puț* (ca în tot Banatul de altfel) și faptul că pe teritoriul comunei Surducu Mare „apelativul *fîntînă* ['izvor'] intră în componența a 10 toponime, *izvor* în două, iar *ogaș* 'pîrîu' în 15, la care se adaugă un nume de loc *Ogășele*" [60]. În cursul unei vizite la Surducu

---

[52] Miller, *Die Weltkarte...*, p. 104; cf. *Itineraria Romana*, p. XLVIII.

[53] Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, p. 17, 22, 111.

[54] V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 126.

[55] *Ibid.*, p. 108; cf. Sencu—Băcănaru, *op. cit.*, p. 45.

[56] Cf. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 126, și Sencu—Băcănaru, *op. cit.*, p. 27—28, cu referire la relieful din stînga Văii Cernovățului: „în general, în Munții Dognecei predomină procesele de eroziune, transport și depunere".

[57] *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939, s.v. Cî. și I.-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, în Candrea—Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat*, București, [1926—1931], s.v.: (prin Moldova și Bucovina [?]) „coastă rîpoasă și foarte pietroasă".

[58] Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 131.

[59] *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980, p. 161.

[60] După comunicarea în scris a lui V. Frățilă (15.X.1985). Cît despre subst. *puț*, prezent în (toponimul) *Puțul sec*, înregistrat în două localități, din jud. Timiș și Caraș-Severin, înclinăm să-l explicăm ca un muntenism pătruns prin terminologia normativelor de igienă publică (același nume, paralel cu absența entopicului *puț*, a mai fost notat în Valea Secașului, jud. Alba, și pe Valea Solonețului, jud. Suceava; cf. *Rolul variabilei geografice...*, p. 157, 158). Un exemplu recent în acest sens: „Unitățile agricole și gospodăriile individuale să asigure adăparea animalelor din puțurile de adîncime și să protejeze, prin acoperire, *fîntînile* [= izvoarele de suprafață amenajate] și furajele" („Scînteia", LV, nr. 13 590[1], 3 mai 1986, p. 5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mare (iunie 1986), am primit[61] explicații în legătură cu lucrările de consolidare și drenaj vizibile pe acest tronson al căii ferate. Din cauza alunecărilor de teren din anii '70, soldate cu ruperea terasamentului pe o lungime de 15 m, în amonte de Surducu Mare (la km 14,8 și 13) s-au făcut ziduri de sprijin la rambleu (înalte de 2,5 m), de-a lungul căruia există drenuri, prevăzute cu puțuri de vizitare. Pentru a elimina apa din rambleele alunecătoare, situate pe coastă, acestea au fost străpunse, în aval de Surducu Mare, spre Forotic (km 25) prin șlițuri transversale.

4. Situația hidrografică a zonei îndreptățește presupunerea că, la construirea șoselei sau în perioada următoare, inginerii romani, a căror știință și artă în materie de drumuri se bucură de o recunoaștere ce nu s-a estompat nici după două milenii, au fost și ei confruntați cu problemele pe care le pune astăzi întreținerea căii ferate. În acest sens considerăm că o sugestie poate fi găsită într-un fragment din *Ad Celsum expositio et ratio omnium formarum*, lucrare de topografie (sau geometrie) a unuia dintre cei mai însemnați topografi romani, Balbus, care, după propria-i mărturie, l-a însoțit pe Traian în Dacia în această calitate[62]. Din necesități de analiză, prezentăm fragmentul (după *Izvoare privind istoria României*, I, p. 472, 474) numerotînd cele două fraze prin [I] și [II] și reproducînd, pentru fraza [I], două variante ale ultimei propoziții : [a] — în lectura lui Th. Mommsen și [a'] — în lectura adoptată de Vladimir Iliescu :

„[I] Erant dandi interveniente certo itineris spatio duo rigores ordinati, quibus in tutelam commeandi ingens vallorum adsurget molis :

[a] hos invento tuo per amplam Daciae partem ferramenti usus explicuit

[a'] hos invento tuo operis decisa ad aciem parte ferramenti usus explicuit.

[II] Nam quod ad synopsim pontium pertinet, fluminum latitudines dicere, etiam si hostis, infestare voluisset, ex proxima ripa poteramus".

Din [I] aflăm, așadar, că printre lucrările care au solicitat știința măsurătorilor în prima campanie a lui Traian (101—102) se vorbește de trasarea, „pe o anumită porțiune determinată a drumului", a celor „două drepte regulate, cu ajutorul cărora să se înalțe masa uriașă a întăriturilor [necesare] pentru apărarea comunicațiilor"[63]. Întrucît fraza [II] se referă la construirea podurilor (în aceeași traducere : „Iar în ceea ce privește planurile podurilor, chiar dacă dușmanul ar fi vrut să ne hărțuiască, noi puteam indica lățimea cursurilor de apă de pe malul nostru" ; *loc. cit.*, p. 474—475), se poate aprecia că întreg fragmentul se referă la lucrări genistice *rutiere*. În acest caz, acceptînd lectura lui Mommsen pentru sfîrșitul frazei [I] (propoziția [a], în aceeași traducere : „datorită invenției tale folosirea instrumentului de măsurat a permis trasarea acestor linii într-o mare parte a Daciei"), trasarea celor *duo rigones ordinati* de care se vorbește în prima parte a frazei [I] nu este obligatoriu să se refere la construcția propriu-zisă a castrelor (vezi explicația dată de Vladimir Iliescu în nota 4 de la p. 473), căci orice măsurătoare în teren începea la romani prin trasarea celor două axe, *cardo* și *decumanus*. Această lectură menține expunerea în cadrul căilor de comunicație, fiind vorba, după cum am văzut, de operații care s-au repetat în alte locuri din aceeași provincie — în speță la drumuri —, pe cînd cea propusă de Vladimir Iliescu („datorită invenției tale, folosirea instrumentului de măsurat a permis trasarea acestor linii pentru fiecare sector al fortificațiilor în parte") este subordonată referirii la întăriturile castrelor, dar observăm că autorul a simțit nevoia unei intervenții explicative, întrucît termenul *comunicații* din traducerea textului („în tutelam *commeandi* ingens vallorum...") este comentat „liniile de comunicații necesare aprovizionării trupelor" *(op. cit.*, p. 473—475). În felul acesta se

[61] Din partea ing. I. Nițu, șeful secției L 6 Reșița din Regionala căilor ferate Timișoara, căruia îi mulțumim și pe această cale, ca și șefului de district Tirol, Iaroslav Cerscki, care ne-a însoțit de-a lungul traseului. În cursul anchetei din această localitate, am primit din partea unor localnici informații asupra inundațiilor soldate cu ruperea terenului în capătul satului dinspre Forotic (în 1926) sau a drumului, la *Valea Solovanului* (în 1974), din cauza apelor mari ce curg în timpul ploilor torențiale de pe coastele dealului *Duhnecea*.

[62] Vezi prezentarea lui H. Mihăescu, în *Izvoare privind istoria României*, I, p. 473, și *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, Stuttgart, vol. I, 1964, p. 815.

[63] Traducerea îi aparține lui Vladimir Iliescu ; *Izvoare...*, I, p. 472—473.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

operează, de fapt, și o disjuncție între „întăriturí" și „comunicații" ce nu pare însă să se impună. Sugerăm, de aceea, că „întăriturile" ridicate cu ajutorul instrumentului perfecționat de Celsus (presupunînd o extensie de sens în utilizarea termenului *vallum)*[64] ar putea să fi fost anumite lucrări de protecție a drumului propriu-zis, și care au *intervenit* datorită condițiilor terenului, pe *anumite* porțiuni pe care s-a construit drumul[65].

Balbus se referă, fără îndoială, la trasarea căilor de comunicație din Banat, și în primul rînd la șoseaua dintre Ledcrata și Tibiscum, pe care a înaintat Traian în Dacia în primul război, fapt unanim admis pe baza fragmentului păstrat din relatarea împăratului[66]. Date fiind condițiile din zona Surducu Mare, descrise mai sus, construirea castrului și a drumului a putut presupune lucrări de protecție față de urmările infiltrațiilor apei (locul pe care se află ruinele castrului este atestat sub numele de *Rovină* de la începutul secolului și pînă astăzi[67]) sau de eventuale inundații datorate creșterii apelor Cernovățului în perioade de precipitații abundente (puternice procese de erodare în epoca modernă au fost semnalate la circa o jumătate de km nord-est de castru, la confluența Văii Sălașelor cu Cernovățul[68]). Date fiind precauțiile deosebite ale inginerilor romani în ceea

[64] Dat fiind stilul (encomiastic) al începutului textului, în care autorul se adresează lui Celsus (v. și utilizarea adj. *ingens* 'uriaș'). Extensiile de sens de la 'palisadă' la 'ansamblul format din ridicătura de pămînt *(agger)* și palisadă', 'zid de apărare (al unei cetăți)' și, datorită acestei extensii, raportul de sinonimie cu o serie de termeni printre care și *murus, limes* sînt consemnate de R. Cagnat, *Vallum*, în Daremberg—Saglio, *Dictionnaire des antiquités greques et romaines*, Paris, t. V, p. 626. Cf. și Ernout—Meillet, *op. cit.*, s.v. *uallum*, unde se consemnează că, trecînd din limbajul militar în limba comună, termenul a căpătat semnificația generală „distance qui sépare deux points dans l'espace ou dans le temps", „intervalle".

[65] În legătură cu activitatea lui Balbus (operații topografice și geodezice), vezi Roberto Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, I, 1926, p. 238. Cf. și Eugen Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980, după care fragmentul în discuție se referă la „eforturile armatei romane de a croi drumuri drepte în Dacia, de a înălța științific fortificațiile și de a construi drumuri solide" (p. 268). În ceea ce privește instrumentul, se poate presupune că *groma* (pentru care sînt identificate denumirile *ferramentum* și *stella*; Em. Espérandieu, *Stella*, în Daremberg—Saglio, *op. cit.*, t. IV/2, p. 1505—1507) a putut fi utilizată, prin metoda abcise și ordonate, chiar pentru trasarea liniilor drepte ale drumurilor, între marginile marcate prin cele două șanțuri paralele *(sulci)*, executîndu-se apoi lucrările de consolidare; cf. V. Chapot, *Via*, în Daremberg—Saglio, *op. cit.*, t. V, p. 785, și Statius, *Via Domitiana*: „Hic primus labor inchoare sulcos, / Et rescindere limites..."; *Silvae*, în *Oeuvres complètes*..., Paris, 1865, p. 56.

[66] „Inde Berzobim, deinde Aixim processimus"; Paribeni, *op. cit.*, I, p. 241; cf. p. 246, unde se demonstrează că *inde* se referă la *Centum Putei* (sic!). Construirea drumului în această zonă paralel cu înaintarea trupelor este reflectată de Columna lui Traian; „la strada percorsa... nella prima guerra e sistemata, come mostrano i rilievi della colonna, mentre si procedava nella avanzata"; *ibid.*, p. 319.

[67] Milleker, *op. cit.*, p. 216; Protase, *op. cit.*, p. 345: „castrul e situat... pe o terasă joasă numită de localnici «Rovină», în dreapta pîrîului Ciornovăț".

[68] Téglás, *op. cit.*, p. 216; cf. și mai sus, nota 61. O caracterizare generală a zonei din punctul de vedere al căilor de comunicație, de la începutul secolului, reține următoarele elemente: „Stricăciunile cauzate de inundări formează o specialitate în județul Caraș-Severin, apărînd adesea și mistuind milioane în anii 1910 și 1912"; „La fiecare ploaie mai mare pîraiele au transportat pe șosele din aceste eroziuni mii de km^3 prundiș și noroi, care s-a aglomerat adesea pe înălțimi de mai mulți metri. Apa de ploaie scurgîndu-se de pe munții sterpi cu iuțeală extraordinară în valuri puternice... nimicește tot ce îi stă în cale. Așa s-a putut întîmpla că poduri de fier au fost rupte și depărtate la distanță de cîțiva metri..."; Petru Meininger, *Problema căilor publice de comunicație în genere și în special în Banat*, în „Buletinul Asociațiunii generale a inginerilor", IV, 1922, nr. 7—9, p. 385, 386.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce privește protecția șoselelor față de efectele infiltrațiilor, care în alte locuri s-au concretizat în adevărate lucrări de artă[69], o asemenea preocupare pentru anumite porțiuni ale drumului din Banat este ușor de admis. Astfel, pentru consolidarea unei porțiuni a șoselei și pentru protecția față de inundații a castrului, ipoteza noastră are în vedere posibilitatea unor simple drenuri (ca lucrare de bază), de tipul general al amenajărilor cunoscute în antichitatea romană sub numele de *cuniculus*, la care galeriile sînt prevăzute, la anumite distanțe, cu *putei* (și *lumina*), servind la scoaterea materialelor aduse de creșterea apelor. Sistemul este cunoscut și descris pentru punerea în valoare a terenurilor mlăștinoase ori supuse alunecărilor[70]; el nu a fost extins în agricultura din provinciile Imperiului[71], dar de același tip erau atît conductele subterane pentru aprovizionarea cu apă anterioare apeductelor (practicate și mai tîrziu, ca mai puțin expuse interceptării de către dușmani)[72], cît și lucrările genistice pentru minarea fortificațiilor, cu această semnificație *cuniculus* fiind considerat un termen uzual al militarilor[73]. În Dacia, asemenea galerii au fost semnalate la exploatările miniere[74].

În cazul unor lucrări de drenaj pe șosea, în zona castrului de la Surducu Mare, avem în vedere posibilitatea existenței unui sistem de canale subterane prevăzute cu *putei* (dacă nu chiar o sută, cel puțin un număr mare) cu deversarea în Cernovăț, caracteristică a locului îndreptățită să servească drept referent denominativ, independent de faptul dacă reținem forma cu un neutru la nominativ plural (Centum *Putea*) sau acceptăm eventualitatea construcției cu *ad*.

5. Este evident că în această analiză nu trebuie neglijat paralelismul de nume și analogia (poate nu întîmplătoare) în ceea ce privește dificultățile de identificare a poziției castrului (și așezării romane) *Centum Putea* de pe șoseaua dintre Apamea (Qal'at el-Mudik) și Palmyra (Tadmor) din Siria. Înregistrată în *Tabula Peutingeriana* ca aflîndu-se între Occaraba (la 27 *milia passum* de aceasta) și Palmyra, așezarea a fost mai întîi raportată la Πότεα de la Ptolemeu[75], presupunere contestată din cauza distanței mari dintre zonele în care se plasează cele două repere[76]. Trecîndu-se peste identificarea prezentă la W. R. Waddington, *Aboul Faourais* sau *Kottar*[77], castrul a fost apoi localizat la circa 23 *milia passum* spre nord-vest de Palmyra (distanța nu este indicată în *Tabula Peutingeriana*), în apropierea grotelor *A'lâ 'Aljat* și a fîntînii *Djizel*[78], iar în ceea ce privește explicarea numelui s-a făcut referirea la ruinele *Ghûr Bûto A'lâ*, ipoteză respinsă tot din cauza depărtării acestora — 40 km spre vest — față de

---

[69] V. Chapot, *Via*, *loc. cit.*, p. 786; cf. și R. Cagnat, V. Chapot, *Routes*, în *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, I, 1916, p. 45—46. Se acordă o atenție deosebită, din aceeași cauză, amplasării castrului; cf. A.-E. Masquelez, *Castrorum metator*, în Daremberg—Saglio, *op. cit.*, t. I/2, p. 963.

[70] M.-R. De la Blanchère, *Cuniculus*, în *op. cit.*, t. I/2, p. 1591—1592.

[71] Id., *Fossa*, în *op. cit.*, t. II/2, p. 1325.

[72] E. Labatut, *Aquaeductus*, în *op. cit.*, t. I/1, p. 340 (cf. 388).

[73] Ernout—Meillet, *op. cit.*, s.v. *cuniculus*.

[74] Maghiar—Olteanu, *op. cit.*, p. 63.

[75] *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, herausgegeben von Georg Wissowa, III/6 (1899), Stuttgart, col. 1935.

[76] Cf. R. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, Berlin, V (1909), *Mesopotamia, Syria, Armenia*, p. 4: „Mit dem Putea des Ptolemaios... hat es schwerlich etwas zu tun, da beide ca. 150 km von einander entfert sind". În această interpretare *Putea* corespunde localității *Soukhné* (Es-Suhna), de la nord-est de Palmyra; cf. René Dussaud, *La Palmyrene et l'exploration de M. Alois Musil*, în „Syria", X, 1929, p. 59. Discuția asupra eventualei corespondențe între *Putea* de la Ptolemaios și *Centum Putea* (din itinerariile romane) pare să nu se fi încheiat; cf. Hans Treidler, *Putea*, în *Paulys Realencyclopädie*, ediția Kroll—Mittelhaus—Ziegler, XXIII/46, Stuttgart, 1959. Pentru toponimele siriene păstrăm grafia din izvoarele de referință.

[77] Cf. Victor Chapot, *La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe*, Paris, 1907, p. 334; cf. însă Treidler, *loc. cit.*, col. 2033—2034.

[78] Kiepert, *loc. cit.*; Miller, *Itineraria Romana*, col. 826—827.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poziția presupusă a castrului [79]. În sfîrșit, ținîndu-se seama de noua localizare a stației *Occariba*, poziția castrului *Centum Putea* a fost fixată la *Biyar Djehar*, unde s-a constatat că puțurile abundă [80], dar această prezență nu se verifică printr-o corespondență elocventă în toponimia autohtonă ante- sau post-romană, chiar dacă am avea în vedere statutul unui *point d'eau*, asemănător celor descrise pentru traseele unor șosele importante [81].

Se poate observa, așadar, în linii generale, că la fel ca și pentru *Centum Putea* din Dacia, dificultățile de localizare au avut printre cauze și absența unui referent care să reprezinte un argument peremptoriu. Întrucît în zona respectivă nu există mine, o asemenea semnificație nu a fost luată în discuție. În ceea ce privește sursele de apă (amenajate) invocate, din ce în ce mai apropiate în spațiu, putem constata că acestea nu au sugerat localizarea, ci au constituit, pentru pozițiile propuse, un element de relație semnalat *ad-hoc*. Or, prezența puțurilor pe lîngă castre era una de rigoare, iar n u m ă r u l lor constituie un factor în stare să pună sub semnul întrebării cele mai plauzibile localizări după alte criterii (cf. Treidler, *loc. cit.*, col. 2034). Considerăm însă că nu a fost luată în discuție eventualitatea ca în această arie, la construirea/modernizarea de către romani a șoselei, să fi existat o altă realitate descrisă prin *centum putea*, respectiv ca numele să semnaleze prezența, undeva în vecinătatea zonei prin care trecea șoseaua, a unui număr impresionant de excavații. Date fiind condițiile climaterice ale Siriei, acestea ar fi putut fi, de exemplu, gropile ce marchează traseul unui canal subteran de colectare a apei. Asemenea amenajări au fost semnalate în jurul Palmyrei : un canal de drenaj al cîmpiei mlăștinoase dintre jebelurile Resak și Abiad descris în 1861 de către Waddington [82] (care am văzut însă că admite o altă localizare pentru castru), sau un sistem de colectare a apei subterane din stratul piemontan, de tip *foggara* ('șir'), la aproximativ 10 km nord-vest de oraș, în vederea aprovizionării cu apă potabilă, la care se referă Horst Klengel [83]. Linii de *foggara* au mai fost semnalate la sud-est de Palmyra, pe Wâdi al-Kébir (circa 60 km) sau la 'Ayn Bârdé, precedînd puțurile (circa 85 km ; cf. Poidebard, *op. cit.*, I, p. 188). Astfel de conducte subterane sînt marcate la suprafață de numeroase *regards*, înconjurate de taluzul format de pămîntul săpat [84]. Imaginea de ansamblu este sugerată și de numele „lanțuri de roți", sub care este cunoscut sistemul în bazinul estic al Mediteranei (Cipru) [85]. Dar, în zona în care, în ultimă instanță, a fost localizat castrul, la circa 34 km nord-vest de Palmyra, unde șoseaua romană străbătea lanțul munților El-Abiad, tăiați de văi ale unor ape cu regim temporar [86], un canal de i r i g a r e anterior castrului este greu de presupus.

[79] În ceea ce privește referirea la numele ruinelor antice citate, consemnăm comentariul ironic al lui Kiepert, *loc. cit.* : „aber solte der Name wirklich um 40 km nach W gewandert sein ?".

[80] Cf. Dussaud, *La Palmyrene*, p. 53 ; cf. și E. Honigmann, *Syria*, în *Paulys Real-Encyclopädie*, zweite Reihe, 4. A., Stuttgart, 1932, col. 1672—1673 *(biyar Ghâr)* ; A. Poidebard, *La trace de Rome dans le desert de Syrie. Le limes de Trajan à la conquête arabe*, harta din vol. II, *Atlas*, Paris, 1934, careul D e *(Biyâr Ghâr)*.

[81] A. Poidebard, *op. cit.*, vol. I, *Texte*, Paris, 1934, p. 61, 171, 177—179.

[82] Cf. J. B. Chabot, *Le voyage en Syrie de W. R. Waddington*, în *Mélanges syriens offerts à Monsieur René Dussaud*, Paris, 1939, p. 371.

[83] *Syria antiqua*, Leipzig, 1971, p. 172.

[84] Vezi descrierea apeductului, lung de aproximativ 30 km, dintre Aîn el-Kôm și Kasr el-Heir, la nord-est de Palmyra ; Henri Seyrig, *Antiquités syriennes. Retour aux jardins de Kasr el-Heir*, în „Syria", XV, 1934, p. 28. Tot la nord-est, la cca 285 km de Palmyra, este descris sistemul de alimentare cu apă al taberei de la Al-Hân, comportînd un canal și linii de *foggara* ; Poidebard, *op. cit.*, I, p. 180. 181 și planșa CXLV din vol. II.

[85] Leonard M. Cantor, *A World Geography of Irrigation* [2], Edinburgh, 1970, p. 148 ; cf. 132. O fotografie aeriană a unor *kanate* din Iran, pe care excavațiile apar sub forma unor șiruri de gropi asemănătoare craterelor, la Nigel Calder, *Erde — ruheloser Planet*. Stuttgart, 1972, p. 31.

[86] М. А. Буракова, Н. И. Арепьева, Справочная карта. СИРИЯ (1:1000000), Москва, 1977, careul E 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caracteristica generală a zonei, aceea de a fi supusă inundațiilor în timpul ploilor torențiale sezoniere[87] (fapt ce a determinat, de altfel, aplicarea de soluții originale în domeniul altor construcții)[88], a putut impune așadar executarea unor lucrări de consolidare sau de drenaj pe o anumită porțiune a șoselei ori în jurul castrului, mai ales în situația în care nu puteau fi riguros respectate recomandările exprese în ceea ce privește amplasarea taberelor pentru a le asigura împotriva inundațiilor provocate de cursuri de apă torențiale sau în caz de furtună (cf. Masquelez, *Castrorum metator, loc cit.*, la care se găsesc și lucrările clasice antice de referință).

O sugestie privind eventuala protecție a șoselelor în funcție de caracteristicile terenului ar putea-o constitui linia de puțuri cu origine (și cu finalitate?) nedeterminată, situată pe pantele jebelului Bišri, într-o zonă în care șoseaua dintre Qaṣr al-Her — Qṣeybé întretaie numeroase văi ale unor cursuri de apă cu regim temporar[89]. În ceea ce privește protecția castrului, modelul unei amenajări genistice ni-l poate oferi complexul format din cele două linii de *foggara* ce se află pe laturile de est și de nord ale taberei romane de la Suhné (80 × 110 m), în legătură cu mai multe canale orientate spre est și nord-est, complex ce se distinge perfect pe fotografia aeriană publicată de Poidebard[90], pe baza căreia a fost întocmită schița alăturată (fig. 1). Liniile de *foggara*, marcate de puțuri (de regulă cu secțiunea pătrată, cu latura de aprox. 2 m și dispuse la distanța de circa 3 m unul de altul) și de taluzul de pământ excavat, sînt desigur lucrări mai noi (în funcțiune la data înregistrării imaginii), dar probabil pe vechi trasee, fie anterioare castrului și adaptate cerințelor cu prilejul construirii acestuia, fie inițiate la amplasarea taberei, întrucît în lipsa lor locul ar fi fost expus față de scurgerile de ape de pe înălțimile ce delimitează valea (largă de pînă la aprox. 2 km) dinspre vest și dinspre sud (vezi schița marginală la fig. 1, pe baza crochiului aerian al zonei, reprezentînd planșa LXVIII din Poidebard, *op. cit.*, vol. II). Fixarea taberei în acest loc (protejat), ori efectuarea excavațiilor ca un sistem de protecție ar putea explica, de altfel, chiar numele roman *Putea* (Ptolemaios).

Ținînd seama de faptele discutate, este posibil ca *Centum Putea*, ca și în Banat, să fie tot un nume nou, atribuit pornindu-se de la lucrarea genistică romană.

5.2. Desigur, ca și în Dacia de altfel, asemenea lucrări nu s-au efectuat numai în zona unde se semnalează numele (ad) *Centum Putea* (sau *Putea*); crearea lui, descriind această realitate, ne apare ca determinată de absența unui nume de localitate preluat de la populațiile autohtone (pe traseul din Siria în care apare

---

[87] Cu toate rezervele care se impun în vederea comparației, referitor la efectele precipitațiilor asupra căilor de comunicație din zona estului Mediteranei, prezentăm observații în legătură cu podurile de cale ferată din Arabia Saudită și Iordania: „Apa trece sub aceste podețe numai în timpul ploilor torențiale, ceea ce se întîmplă foarte rar. Dată fiind însă apropierea munților, umplerea cu apă de ploaie a unei asemenea albii se produce foarte repede, din care cauză în mai multe locuri apa a reușit să spele și să distrugă unele deschideri sau capete de pod"; I. Chițulescu, *Reconstrucția căii ferate Amman—Medina*, în „Revista căilor ferate", IV, 1956, nr. 8, p. 414. Asupra unei inundații pe șoseaua Homs—Palmyra, în zona endoreică în care se adună apele de pe versanții nordici ai jebelului El-Hanazir, vezi însemnările de călătorie ale lui Sever Noran, *Siria. Drumuri de legendă*, București, 1980, p. 90—91.

[88] Henri Seyrig a semnalat existența, în zidurile din jurul unei grădini din zona Palmyrei, a unor „porți" umplute cu materiale ușoare care, în cursul ploilor torențiale din iarnă, violente și subite, puteau fi ușor înlăturate pentru a asigura eliberarea apei și protecția zidurilor. Aceste amenajări sînt comparate cu bolțile din construcțiile de la Kasr el-Heir; *Antiquités syriennes. Les jardins de Kasr el-Heir*, „Syria", XII, 1931, p. 316 și urm. (cf. și nota 84).

[89] Poidebard, *op. cit.*, I: „Une ligne de puits existe sur les premières pentes du Bišri, entre Qaṣr al-Hêr et Qṣeybé...; il m'a été impossible de la suivre au sol, pour en déterminer l'origine" (p. 92; cf. 172). Pentru caracteristicile reliefului, cf. **Буракова—Арепьева**, harta citată, careele D 9, 10.

[90] *La trace de Rome*, II, *Atlas*, planșa LXX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primul, celelalte stații se numesc *Theleda* [Tell Ade], *Occaraba*, *Palmyra* [traducerea lui *Tadmor*], iar în Dacia *Arcidava*, *Berzobis*, *Azizis*), dar și de importanța și de amploarea lucrării. Din punctul de vedere al pragmaticii denominative, prima apariție face puțin probabilă, în principiu, repetarea aceluiași nume nu numai pe un traseu rutier, ci chiar pentru o întreagă provincie (pentru criteriile unei distincții între *Putea* și *Centum Putea* din Siria, cf. și Dussaud, *La Palmyrene...*, *loc. cit.*, p. 58—59).

5.3. Trebuie luate în considerație, de asemenea, elemente de cronologie. Drumul din Banat a fost trasat în anul 101, în cursul înaintării armatelor romane dinspre Lederata; scena XV de pe Columna lui Traian înfățișează lucrări de amenajare a unei șosele strategice într-un ținut muntos împădurit *(viam terminare* fiind prima preocupare a geniștilor romani); etapa a fost identificată de către Conrad Cichorius drept cea premergătoare scenei în care apare construirea castrului de la *Centum Putea* (XVI)[91]. Nu știm dacă tabăra romană a avut de la început acest nume: comentariul pertinent al lui Cichorius dovedește că Traian nu numai că a trecut prin acest loc, dar reprezentarea împăratului în scena XVI atestă o oprire *(Aufenthalt)*, marcată, în fragmentul păstrat din lucrarea sa istorică, prin *inde* (= de acolo: *inde Berzobim... processimus)*, ce înlocuiește numele castrului[92] (care, cu puțină șansă, putea să apară în această prețioasă sursă).

Drumul din Siria ar putea fi mai vechi, Palmyra fiind anexată la Imperiu, de fapt dacă nu formal, sub Vespasian (69—79 e.n.), cînd legatul M. Ulpius Traianus, tatăl viitorului împărat, a construit unele șosele, de exemplu cea dintre acest oraș și Sura[93]. Deschiderea drumului spre Apamea a fost atribuită, pe de altă parte, domniei lui Antoninus Pius (138—161 e.n.)[94], datare ce nu a fost reluată în lucrările de specialitate ulterioare cu privire la Siria romană, care subliniază însă importanța deosebită a Palmyrei în vremea lui Hadrian (117—138 e.n.)[95], dar, mai ales, intrarea orașului în orbita intereselor romane sub Traian[96], ceea ce poate presupune asigurarea unei șosele directe dinspre vest, cu atît mai mult în anii premergători războiului partic, caracterizați și printr-o remarcabilă activitate în domeniul construcțiilor rutiere[97], Palmyra constituind o poziție strategică și o bază de aprovizionare[98]. Desigur, dat fiind faptul că șoselele romane au reprezentat, în general, amenajarea vechilor piste ale transporturilor caravaniere[99], datarea deschiderii propriu-zise a unui asemenea drum rămîne o problemă oțioasă; interesul acordat de cuceritori într-o epocă în care se semnalează o apreciabilă prezență militară implică însă refaceri ale traseelor, amplasarea taberelor etc. În aceste condiții, numele *Centum Putea*, anterior epocii războiului partic al lui Traian sau aparținînd acesteia, poate fi pus în relație cu apariția lui și în Dacia (atribuit probabil între anii 102—105) și pare să evoce o soluție tehnică de factură orientală, eventual „semnătura" unei școli de inginerie. Elementul de legătură l-ar putea reprezenta Apollodor din Damasc, care a participat

[91] Vezi *Die Reliefs der Traianssäule...* erster Tafelband, *Die Reliefs des ersten dakischen Krieges*, Berlin, 1986, XV, XVI, și *Commentar zu den Reliefs des ersten dakischen Krieges* [erster Textband], Berlin, 1896 (ediția a doua, Berlin—Leipzig, 1927), p. 77—78.

[92] Cichorius, *Commentar*, p. 82; cf. Paribeni, *op. cit.*, I, p. 246.

[93] Henri Seyrig, *Antiquités syriennes. L'incorporation de Palmyre à l'Empire romain*, în „Syria", XIII, 1932, p. 270—271; cf. id., *Textes relatifs à la garnison romaine de Palmyre*, „Syria", XIV, 1933, p. 157.

[94] Chapot, *La frontière de l'Euphrate*, p. 334.

[95] Vezi, de exemplu, M. Rostovtzeff, *Città carovaniere*, Bari, 1934, p. 100.

[96] Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos...*, I, Paris, 1926, p. XLVII; Paribeni, *Optimus Princeps*, vol. II, Messina, 1927, p. 21; Julien Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114—117)*, București, 1937, p. 25, 93.

[97] Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 31; cf. Cizek, *Epoca lui Traian*, p. 368, 373—374.

[98] J. G. Février, *Essai sur l'histoire politique et économique de Palmyre*, Paris, 1931, p. 19—23; cf. Klengel, *op. cit.*, p. 101.

[99] Cf. și Klengel, *op. cit.*, p. 171: „Zwar handelte es sich bei den meisten dieser Strassen nur um einfache Pisten, die nicht immer, *vor allem bei Regen* [subl. n.], begehbar waren, doch wurden in der Römerzeit einige gepflasterte Strassen angelegt...".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

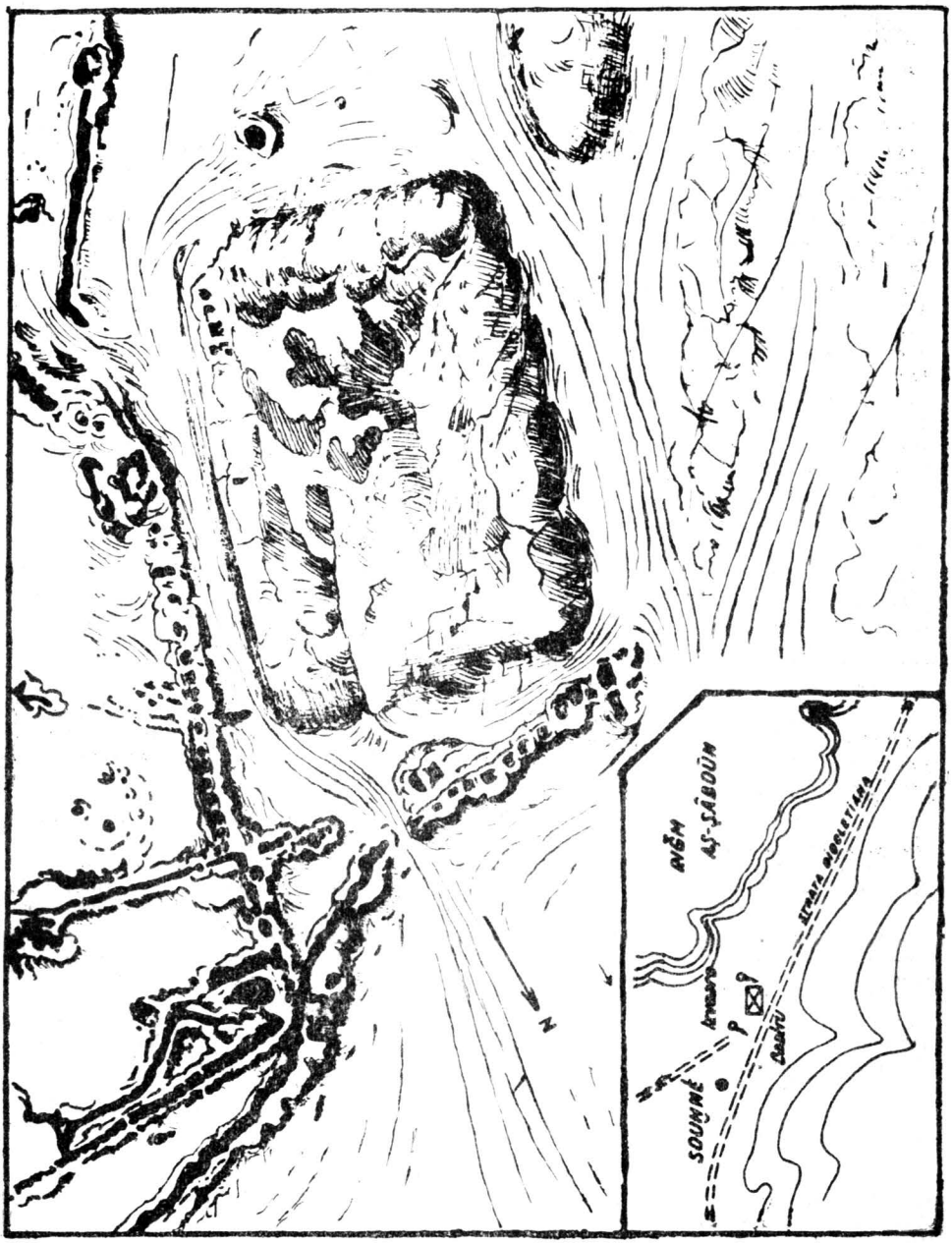

Fig. 1. Amenajări de tip *Foggara* în zona castrului roman de la Es-Suhna (*Putea* ?)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la expedițiile lui Traian din Dacia, iar în intervalul dintre acestea a construit podul de la Drobeta [100]. În ceea ce privește tipul de nume, să observăm că *Centumcellae* (azi Civitavecchia), port a cărui proiectare se crede că ar fi inspirată de același arhitect [101], datează din anii 106—107 [102].

6.1. Printre toponimele latinești formate cu *centum* există unele în care cuvîntul poate fi interpretat ca un numeral propriu-zis: *Centum gradus*, numele scării de acces spre vîrful stîncii Tarpeiene [103], dar pentru precizie trebuie să observăm că în textul din Tacitus la care se referă izvoarele citate („Tum diversos Capitolii aditus invadunt, iuxta lucum asyli, et qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur"; *Historiae*, III, 71) *centum gradus* este considerată o apreciere a înălțimii stîncii [104]. În aceeași situație ar putea fi socotit *centum* în numele unor obiective construite pe bază de parcelare *(centuratio)*: numele portului din Etruria *(Centumcellae)* evocă magaziile, probabil anterioare acestuia [105], dar există altele în care cuvîntul este folosit figurat, cu valoarea de „număr mare"; un toponim de tipul *Centurippa* [Centorbi, oraș în Sicilia] se referă, potențial, la terenul accidentat al zonei [106], avînd ca punct de plecare motivația prezentă la simple apelative expresive, de tipul *centumcapita* ('ciuline, scaiete'). Deși am fi tentați să-l apropiem pe *Centum Putea* de tipul *Centum gradus* sau *Centumcellae*, o astfel de clasificare, în lipsa posibilităților de verificare, este hazardată; prin urmare nu putem reține decît notele generale ale „familiei" denominative: un număr mare de obiecte, la care atrage atenția gruparea (sistemul).

6.2. Pe baza faptelor trecute în revistă, considerăm că numele castrului și al așezării (ad) *Centum Putea* din Banat, dintre Arcidava (Vărădia) și Berzobis (Berzovia), de pe șoseaua militară romană Lederata — Tibiscum, poate fi analizat din perspectiva descrierii unei lucrări de amenajare a terenului în care se plasează castrul și a șoselei din această zonă, sistem presupunînd un număr (mare) de puțuri; această ipoteză nu este mai puțin justificată decît aceea, devenită loc

---

[100] Paribeni, *op. cit.*, I, p. 238; Cizek, *op. cit.*, p. 268, 286.

[101] *Enciclopedia Italiana*, Milano—Roma, vol. III, 1929, s.v. *Apollodoro di Damasc*, p. 680; cf. și *Centumcellae*, în *Enciclopedia civilizației romane* (coordonator Dumitru Tudor), București, 1982, unde arhitectului îi este atribuită atît proiectarea cît și construirea portului (p. 181).

[102] Paribeni, *op. cit.*, II, p. 113—115.

[103] *Paulys Real-Encyclopädie*, III/6 (1899), s.v., și L. Homo, *Lexique de la topographie romaine*, Paris, 1900, p. 132.

[104] Cf. „*Tarpeium saxum*... eius altitudo et aditus", în *Index historicus*, s.v., la C. Cornelii Taciti, *Opera* quod extant... recensuit C. H. Weisi, II, Lipsiae, 1846, după care am citat și textul. Vezi, de altfel, și interpretarea din diferite traduceri: „Nun greifen sie auf der andern Seite liegenden Zugänge des Kapitols an, neben dem Haine des Asyls und da, wo man auf den hundert Stufen zum tarpejischen Felsen emporsteigt" *(Die Historien* des Cornelius Tacitus übersetzt von Wilhelm Bötticher, neue Ausgabe besorgt von Ernst Otto, Leipzig, s.a., p. 187); sau: „...din partea cealaltă a Capitoliului, lîngă Dumbrava Asylum și pe unde se ajungea la Stînca Tarpeiană pe o sută de trepte" (P. Cornelius Tacitus, *Opere*, II, *Istorii*, traducere, studiu introductiv și note de N. Lascu, București, 1963, p. 228). În alte traduceri grafia indică aprecierea unui nume propriu: „...et là où on monte à la Roche Tarpéienne par les Cents Degrés" (Tacite, *Histoires*, texte établi et traduit par Henri Goelzer, I, Paris, 1921, p. 200).

[105] *Enciclopedia Italiana*, X, 1931, s.v. *Civitavecchia*, p. 518. O altă așezare-port având un nume de acest tip este *Centumprata*, din Germania Superior (identificabilă în *Kempraten); Tabula Imperii Romani*, L 32 *Milano* (Mediolanum-Aventicvm-Brigantivm), Roma, 1966: „vicus stradale e picolo porto sul lago di Zurigo" (p. 80).

[106] Numele este însă traducerea celui grecesc, anterior; cf. *Centuripe*, în *Enciclopedia Italiana*, IX, 1931, p. 757. Aceeași optică în *Centum Monticuli*, de pe harta lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae*; cf. Gh. Năstase, *Centum Monticuli (Suta de movile)*..., în „Lucrările Societății de Geografie «D. Cantemir»", Iași, I, 1937, p. 78 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comun fără să fi beneficiat de o demonstrație, după care toponimul s-ar referi la zona, destul de îndepărtată, a unor exploatări miniere. Remarcînd că, în afară de *Ad Putea* (Riben) din Moesia Inferior (Mihăescu, *La langue latine*, p. 16), numele de tabere de pe șoselele romane ce pornesc de la *puteus (Putea nigra, Puteo, Puteis, Ad Puteum* etc.; Miller, *Itineraria Romana*, col. 174, 878, 893, 899, 916, 922) sînt înregistrate numai în zone aride, unde existența/amenajarea puțurilor constituia un element strategic (sudul Spaniei, nordul Africii, Siria) și prin raportare la *Centum Putea* de pe șoseaua Apamea—Palmyra, numele din Dacia, apariție paradoxală din punct de vedere geografic, ar putea evoca indirect o tehnică de drenuri de factură orientală (firește, în acest cadru nu ne putem referi la eventuala legătură dintre *cuniculi* și *foggara* prin prisma ipotezei proveniență etruscilor din bazinul răsăritean al Mediteranei). Trebuie să notăm, de altfel, că elemente de conexiune între Dacia și Orient, sub semnul personalității și întreprinderilor împăratului Traian, au fost observate în diferite domenii [107].

CENTUM PUTEA: LA SIGNIFICATION DU NOM DE LA STATION SITUÉE SUR LA VOIE MILITAIRE ROMAINE LEDERATA—TIBISCUM

RÉSUMÉ

A la suite de la recherche sur les mots roumains *fîntînă* (< lat. *fontana)* et *puț* (< *puteus),* l'auteur examine la signification du toponyme romain *Centum Putea.* Atestée par *Tabula Peutingeriana* et *Ravennas Anonymus* en tant que dénomination d'un camp, situé entre Arcidava et Berzobis, sur la voie par laquelle l'empereur Trajan a pénétré en Dacie (101 n.è.), *Centum Putea* a été expliquée comme se rapportant aux riches sources des alentours et, puis, aux minières de l'aire de Dognecea d'aujourd'hui, signification agréée par les archéologues (qui utilisent la forme Centum *Putei).* En partant de la typologie générale des noms des stations situées sur les voies romaines esquissée par Konrad Miller *(Die Weltkarte des Castorius...,* 1887), on constate qu'il n'y a pas d'arguments pour accepter la corrélation avec un site placé bien de côté par rapport au camp et au trajet de la dite voie. Envisageant une forme de neutre au pluriel de l'accusatif, on analyse «Centum *putea»* comme une construction avec *ad* (cf. *Ad puteum, Ad putea)* désignant la destination, l'étape de marche. La configuration hydrographique du lieu (un défilé, soumis aux glissements de terrain) suggère la possibilité d'un aménagement de drainage comportant de cannaux de type *cuniculus* pourvus de *putei* d'entretien. On tient compte du fait que la même dénomination, *Centum Putea* (dont l'explication reste non satisfaisante), a été donnée à une station romaine sur l'itinéraire d'Apamée à Palmyre (Syrie). Située dans la région montagneuse d'El-Abiad, où le camp et la route étaient exposés aux inondations pendant la période pluvieuse de l'hiver, cette station a pu être protégée par des lignes de type *foggara,* si l'on considère les circonstances d'un autre *castrum* de cette province, celui de Soukhné (Es-Suhna ; Πούτεα de Ptolemaios ?), dont A. Poidebard *(La trace de Rome dans le désert de Syrie,* 1934) a publié la photographie aérienne. L'hypothèse sur le toponyme de la Dacie part de la situation paradoxale de ce nom vu les conditions géographiques de la région ; l'identité avec *Centum Putea* de Syrie suggère un parallélisme qu'on est tenté de mettre sous le signe de „l'école" d'Apollodore de Damas.

[107] Cf. Paribeni, *op. cit.,* II, p. 17 ; Cizek, *op. cit.,* p. 370—371, 401, 420—422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ : TOPONIMELE DACOROMÂNE CU RADICALUL *RUS*— (I)

DE

IOAN LOBIUC

Istoricii, etnologii şi, cu deosebire, lingviştii au acordat, dintotdeauna, în studiul contactelor dintre populaţii şi popoare, contacte care îmbracă o bogată diversitate de forme (de la simple „atingeri" marginale directe ori, cîteodată, extrateritoriale, pînă la penetraţiile — superficiale, adică locale ori insulare, sau, dimpotrivă, profunde, intraregionale ori generale — ale unora pe teritoriile altora, prin cuceriri militare, prin colonizări, spontane, naturale sau dirijate, planificate politic şi administrativ, ajungîndu-se, în cele mai dese cazuri, la simbioză etnică şi asimilare lingvistică şi culturală), atenţia cuvenită denumirilor geografice *a)* create de astfel de grupări şi colectivităţi alogene şi b) create de populaţia băştinaşă (ori de vreo alta, învecinată etc.) de la numele apelative etnice ale celor dintîi. Dacă numirile de sub *a)*, îndeosebi „numele de riuri şi numele oraşelor — toponimicele care sînt cele mai vechi în orice regiuni" [1], atestă, fără dubii, prezenţe etnice străine efective şi au un mare rol pentru fixarea particularităţilir de limbă şi trasarea ariilor în care ele au convieţuit cu autohtonii, cele de sub *b)* au, din diverse cauze, în speţă din cauza desemantizării şi a transformării fie în antroponime, fie în apelative resemantizate (nu o dată încărcate cu valori conotative negative), o valoare etnologică minimă şi chiar nulă. De aceea, ele trebuie utilizate, în scopurile precizate mai sus, cu foarte mare prudenţă şi chiar rezervă, căci pot duce lesne la falsificarea unor realităţi istorico-demografice şi etno-culturale, pot crea ambiguităţi ş.a. Vom vedea că în această situaţie s-au aflat şi se află încă toponimele, în speţă oiconimele de pe teritoriul patriei noastre cu radicalul indicat în titlu.

După cum se ştie, necesitatea, metodologică şi teoretică, de a se distinge, în toponimia românească, ale cărei straturi slave au servit şi servesc şi astăzi unor teze ca autohtonia slavilor la est şi sud de Carpaţi etc. [2], între *1)* denumirile create de populaţii slave, inexplicabile etimologic pe terenul limbii române, şi cele care, deşi au putut fi create (şi) de acestea, mai ales în faza de românizare a lor, trebuie atribuite românilor şi etimologizate prin apelativele (topice ş.a.) dacoromâne de origine slavă, într-adevăr numeroase [3], deci numiri *pseudoslave*, apoi, în cadrul celor dintîi, între 2) cele care prezintă caractere proprii limbilor veche bulgară, sîrbocroată şi veche ucraineană [4], a realizat-o *practic*, în studii fundamentale, Emil Petrovici [5]. (Trebuie spus că acest principiu, în jurul căruia s-a produs în anii din urmă o polemică — după noi, cum vom

---

[1] E. Petrovici, în *Rsl*, IV, 59.

[2] O sistematizare şi critică a opiniilor în acest sens am încercat în teza noastră de doctorat, *Influenţa limbii ucrainene în dacoromână (pe baza ALR)*, Iaşi, 1978, *passim*.

[3] Cf. E. Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, 1970, *passim*, în special 292 u.

[4] Participarea limbii slovace la crearea straturilor celor mai timpurii de toponimie slavă de la noi, admisă de unii învăţaţi, rămîne problematică, vezi i n f r a, partea a II-a a lucrării de faţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arăta într-o altă lucrare, inutilă, căci paternitatea lui este mult mai veche —, a fost formulat mai întîi de istorici, şi nu de geografi ori de lingvişti).

Pentru tema noastră vom reţine, dintre cele patru arii cu toponime de incontestabilă creaţie slavă, deci, de convieţuire etnică dintre slavi şi români, cu asimilarea celor dintîi, *aria nord-estică*, cuprinzînd Bucovina, Moldova, nord-estul Munteniei, nordul Dobrogei, nord-estul Ardealului şi Maramureşul, în care numele proprii geografice prezintă particularităţi fonetice general est-slave şi, în număr mai mare, specific ucrainene, ca plenisonia, *h* $<$ **g*; *u* $<$ **o*; *i* sau *ĭ* $<$ **ĕ*; tratamentul românesc *-ău (-îu)* şi *-ăuţi* al sufixelor slave *-ovă* şi *-ovbci* [6]. În interiorul acestei arii, toponimia slavă este după E. Petrovici, numai de tip oriental, căci „Slavii de sud n-au lăsat urme în toponimia Moldovei", toponimele cu fonetisme sud-slave (vechi bulgare) fiind create de români din apelative de origine sud-slavă *(Grădiştea)* ori din antroponime de aceeaşi proveniență *(Grădeşti, Dragomireşti* ş.a.) sau de către slavii estici cu sufixe slave de la nume de persoane româneşti (*Broscăuţi, Cuţitna* etc.) [7]. Inventariind, din documentele secolelor XIV—XV ale cancelariei moldoveneşti, toponimele cu *h* în loc de *g*, apoi pe cele cu pleofonie, şi constatînd, prin cartografierea unor şi a celorlalte, că cele două arii coincid, deci, că se verifică şi se sprijină reciproc, învăţatul clujean a mai observat că „în secolele XIV—XV aria toponimicelor ucrainene era aproximativ aceeaşi cu cea de astăzi" [8], aşadar că „în ultimele cinci secole nu a avut loc o deplasare masivă de populaţie ucraineană spre vest în aşa măsură ca ea să fi creat nume noi de localităţi" [9]. Ea nu a putut crea, în afara acestui spaţiu, decît „nume topice de mică importanţă", precum *Hordou* ş.a., iar *„Satele întemeiate de ucraineni în afara ariei lui h (<g) poartă nume create de români sau de maghiari* (subl. ns.), ca de pildă, *Rusu, Ruşi, Oroszfalva, Oroszmezö etc."* [9].

Totodată, autorul avertiza că, întocmai termenilor geografici populari de origine sud-slavă, extinşi, prin mişcări de populaţie românească ori prin treptată iradiere de la grai la grai, şi unele apelative topice de sursă ucraineană, ca bahnă (cu restricţii), *corhan(ul) / corhană* (acesta, nesigur însă), *prelucă* ş.a., ori din alte sfere tematico-semantice, ca *dohot, hlei* etc., s-au răspîndit „pînă în vestul ţării, unde au servit populaţiei româneşti să creeze toponimice", ceea ce nu îndreptăţeşte pe nimeni să presupună că prin Muscel, Mehedinţi, Gorj, deci în vestul Munteniei, apoi în Banat a trăit în trecut o populaţie ucraineană creatoare de toponimie, cum a crezut, de pildă, I.-A. Candrea cu privire la *bahnă* şi *corhană* [10]. Mărturia etnică a unor astfel de toponime scade, sau se anulează chiar, în cazul derivării lor din *antroponime*, create, la rîndul lor, din asemenea apelative [11].

De fapt, aceste avertismente, îndeosebi cel din urmă, putem spune că vizau o teză mai veche — resimţită puternic în ştiinţa noastră toponomastică —, conform căreia în spatele *numelor proprii, de locuri şi de persoane, inexplicabile* în interiorul limbii noastre trebuia văzut (şi) prezenţe alogene şi aloglote. Este cazul şi al toponimelor dacoromâne cu radicalul *rus-*, prezente pe întreg teritoriul ţării şi în jurul cărora s-a desfăşurat o largă discuţie, care, însă, necesită atît de multe nuanţări şi corective, încît, practic, trebuie rediscutată în an-

---

[5] Cf., dintre ele, *Slavjano-bolgarskaja toponimika na territorii Rumynskoj Narodnoj Respubliki; Toponimice slave de est pe teritoriul R.P.R., I. Toponimice prezentînd h provenit din g* şi *II. Toponimice cu polnoglasie*, în *Rsl*, I, 9—26 şi, respectiv, IV, 41—63 şi VI, 5—17.

[6] E. Petrovici, *Geografičeskoe raspredelenie slavjanskich toponimov na territorii Rumynii*, în *Rsl*, IX, 9—10.

[7] *Rsl*, IV, 59 ; VI, 14 u. ş.a.

[8] *Rsl*, VI, 14.

[9] *Rsl*, IV, 53. Pentru cele patru valuri mai noi de colonizări ucrainene în interiorul şi în marginile acestei arii primare, v. I. Lobiuc, *op. cit.*, 81 u., cu întreaga bibliografie a problemei şi cu diferenţierile lingvistice (inclusiv toponimice) corespunzătiare.

[10] Cf. E. Petrovici, în *Rsl*, IV, 42—44.

[11] Idem, *ibidem*, 45 şi notele 27, 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

samblu și într-un cadru complex, nu numai lingvistic, ci și istoric, etno-demografic, geografic etc.

În această primă parte a cercetării noastre ne propunem, mai întîi, să adunăm *datele* (faptele) *problemei*, să vedem *interpretările* ce i s-au dat și se dau astăzi și să tragem cîteva *concluzii* care, de fapt, vor fi *coordonatele preliminarii*, dar și *esențiale* ale încercării noastre de *soluționare a ei*. Problema constă, practic, în faptul dacă, pe de o parte, toate toponimele cu radicalul în discuție trebuie raportate la etnonimul *rus* și derivatele lui, iar pe de altă parte, dacă cele care într-adevăr derivă din el au *valoare etnică probatorie* (fie că avem de-a face cu toponimizarea directă, semantico-morfologică, a apelativului etnic dat, fie că este vorba de toponimizarea antroponimelor post-etnonimice). În plus, dar în mod necesar trebuie supusă discuției însăși semantica, neunitară, diferențiată a etnicului *rus* și a unora din derivate de tipul *ruscă* ș.a.

Răspunsul pozitiv la cele două aspecte formulate imediat mai sus ale problemei a fost dat *primul* în știință, fiind însușit și preluat de către cei mai mulți învățați, inclusiv de către unii dintre cei de astăzi, români și, mai ales, străini, deși el a fost formulat cu peste un veac în urmă, cînd știința onomastică nu exista încă, dar cînd — este adevărat — teoria etnogenezei românești exclusiv în sudul Dunării fusese pusă în circuit științific, toponimia românească nord-dunăreană fiind utilizată ca unul din argumente. Ca punct de plecare al discuției aceste începuturi trebuie amintite aici, căci, născute în cadrul roesler-ianismului sau alături de acesta, ele se perpetuează, ca idee, pînă astăzi, cum vom vedea mai jos.

Deja călătorul rus N. Nadježdin, după o călătorie în teritoriile sud-slave, efectuată în 1840—1841, afirmase, în darea de seamă publicată mai tîrziu, că „în nomenclatura geografică nu numai din Moldova și Muntenia vecine, ci și din Transilvania și din Ungaria, aproape pînă la Dunăre chiar, de-a lungul cursului ei din Pannonia, sub stratul gros de suprafață român și maghiar se ascunde cel de bază, e puțin spus slav, ci chiar propriu-zis rusesc“ [12]. Ideea aceasta, că elementul slav cel mai vechi din nordul Dunării, asimilat de romanici și creator al toponimiei slave de aici, ar fi fost nu sud-slav (vechi bulgar), ci *rusesc*, adică *rutean*, mai exact *ucrainean*, apare mai tîrziu, poate nu fără influența lucrărilor lui J. Benkö și S. Wolf [13], la L. Pič și R. Roesler [14] și la alții. Scopul lui R. Roesler era limpede, cum specifică, recent, într-o valoroasă sinteză Nicolae Stoicescu, după care de asemenea „Unul din cele mai slabe argumente din arsenalul lui Röesler este acela că limba română nu putea primi influența slavă decît în dreapta Dunării, deoarece în stînga fluviului «locuiau slavi de viță ruteană». Același argument este utilizat și de alți adversari ai continuității : Sulzer, Engel sau Tamas (Treml)“ [15].

Dealtfel, aceste păreri au fost analizate și respinse (în bloc, însă, și total) încă de lingviști ieșeni I. Bărbulescu, M. Ștefănescu și (întrucîtva în alt plan, al teoriilor privitoare la prezența slavilor încă de la începutul mileniului I e.n. la Dunăre și la autohtonia lor în Dacia) A. Philippide [16].

Astfel, I. Bărbulescu expune critic „Teoria despre limba rusească în constituirea individualității române“, amintind că, deși „continuatist“, J. L. Pič, pentru care chiar tipul antropologic românesc este similar celui ucrainean, socotea că românii au conviețuit cu ucrainenii (și cu foarte puțini bulgari) și cu slovacii

---

[12] Apud B. V. Kobyljans'kyj, *Dialekt i literaturna mova*. ..., Kiev, 1960, p. 151.

[13] S. Wolf, *De vestigiis Ruthenorum in Transilvania*, Cibinii, 1802 ; J. Benkö, *Transilvania. I.*, Vindobonae, 1779.

[14] *Die Dacischen Slaven und die Csergeder Bulgaren*, 1888 și, respectiv, *Romänische Studien*. ..., 1871.

[15] N. Stoicescu, *Continuitatea Românilor*, București, 1980, p. 139.

[16] M. Ștefănescu, *Elementele ruseşti-rutene din limba română şi vechimea lor*, Iași, 1925 ; I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, București, 1929 ; A. Philippide, *Originea Românilor*, Iași, I, 1925, 667 u., II, 1928, 321 u.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Maramureș, în comitatul Sătmar, în sud-vestul Transilvaniei și în părțile muntoase ale Banatului, conchizînd că „Slavii din Dacia sînt, după mărturia *tipului* lor, ca și după *nomenclatura geografică* păstrată, din grupa apuseană a *Maloruşilor* (Rutenilor)“ [17]. Această teorie slavistul ieșean o atribuie lui J. Benkö (care identificase pe pecenegii din Ardeal asimilați de secui și de români cu „ruși“) [18], precizînd că Pič, urmîndu-l pe Rösler și fiind urmat, la rîndul său, de I. Filevič [19] și de alții [19 bis], se baza — cînd afirma că în fosta Dacie Traiană, în care s-au format românii după retragerea aureliană, aceștia au conviețuit, din secolul al VI-lea, tocmai și mai ales cu ucrainenii, asimilîndu-i definitiv prin veacul al XI-lea — nu numai pe toponime ca *Gradişte*, *Ploştina*, *Oboroca*, *Baraso*, *Koronka*, *Balato*, *Zalatno*, *Czik-Sereda* [20], ci și, dacă nu mai ales, pe numirile geografice conținînd rădăcina *Rus :* (localități ca) „*Ruscior*, Roșca, plaiul Rușilor, Rusu, Ruseni (cari se află în limba maghiară sub forma cu „polnoglasie“ *Orosz*), Rușinoasa, *Rovina* etc. (sublinierile aparțin lui I. Bărbulescu). Decît, și această susținere e greșeală“ [21]. Concluzia lingvistului român este că „Nici un nume din nomenclatura geografică a Transilvaniei, așadar, nu e sigur de origine rusească, și de acea [sic !] nu se poate susține, pe temeiul lor, cum fac Pič și Filevič, că Ruteni au locuit cu Români acolo, pe timpul plămădirei și constituirei individualității etnice a acestora din urmă“ și că nici măcar izvoarele istorice vechi nu vorbesc de vreo locuire în masă a ucrainenilor în Ardeal [22]. La partea lingvistică a criticii lui I. Bărbulescu vom reveni mai jos.

Mai consistent citează dintre exemplele lui L. Pič, Margareta Ștefănescu și, în interesul discuției, este bine să le inventariem aici pe cele mai semnificative : (nume de sate) *Ruskberg*, *Ruszkica*, *Roszkanu Mare*, *Reussdörfel*, *Reussbach*, *Rusz*, *Oroszfălu*, *Rossia*, *Parusa*, *Saros*, *Szaropatak*, *Rușești* și *Ruszești* (3 sate), *Rosieri*, *Oroszi*, *Magyar Saros*, *Reussdorf*, *Oroshegy*, *Also-Oroszi*, *Rustioru*, *Orosz-Idecs*, *Rusu*, *Russflore*, *Rusu* (Oroszfalu) *de Jos*, ~ *de Sus*, *Ruszkeg*, *Borgo rus*, *Sdiborusei*, *Ros ;* (oronime) *Ruszka Poiana*, *Rosiile*, *Costa lui Rusu*, *Stina Rosca* sau *Iurcino*, *La Rusielu*, *Dealul Rusului*, *Roszeszlena*, *Rușei*, *Rusciu*, *Saroș*, *Saros hegy* (graniță), *Mora rusești*, *Rusu*, *Sarus*, *Oroszhegy Magyaró Rosiani*, *Rusinosa*, *Rusino*, *Rostele*, *Dealu Rușilor*, *Plaiu Rusului*, *Oroszbükk*, *Sarosiu*, *Dealu Ruziloru*, *Rusci*, *La Ruseni*, *Butca* [probabil, Bîtca] *Rusilor*, *Piatra Rossi ;* (hidronime) *Ruszka*, *Baraso* ș.a., toate, dovezi ale prezenței „rușilor“ în Ardeal. Cercetătoarea ieșeană credea, fără nici o ezitare, că „majoritatea acestor numiri, redate de Pič cu un fonetism foarte stîlcit, cele mai adeseori, nu poate fi pusă în legătură cu [etnonimul] *Rus*“ [23], iar pe baza propriei investigații [24] conchide că „În Transilvania, unde *Filevič*, pag. 209—210 și *Pič* (subl. aut.), pag. 227, întrevăd pretutindeni („unde te întorci“) pe Rușii cei vechi, așezați în locuri care poartă și astăzi numiri cu rădăcina *Rus* (?), nu găsim decît foarte puține numiri toponimice rusești-rutene și dintre acestea cele mai multe îndoielnice (de ex. cele cu *-ere-* și *-olo-* pot fi și unguresti, deoarece și ungurii au aceste fonetisme în limba lor, în cuvintele maghiare și în cele luate din limba slavă“. De aseme-

[17] Cf. I. Bărbulescu, *op. cit.*, 21, 66.

[18] *Ibidem*, 64—65.

[19] *Istoria drevnej Rusi*, Varșovia, I, 1896.

[19 bis] I. Bărbulescu, *ibid.*, 69. Cf. și M. Ștefănescu, *op. cit.*, 3.

[20] Pentru slavistul ieșean, acestea sînt ori sud-slave ori maghiarizate sau chiar maghiare, *op. cit.*, 69—71. Pentru ansamblul problemei, v. E. Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle* (Extrait de la „Revue de Transylvanie“, t. X), București, 1944 și studiile citate din *Rsl*, I, IX, precum și culegerea *Studii*... (vezi nota 3).

[21] *Op. cit.*, 71.

[22] *Ibid.*, 72. Autorul admite slavi estici (sub numele de anți, tiverți, ulici etc.) numai în Moldova între secolele VI—XII.

[23] *Op. cit.*, 2—3.

[24] Față de care acad. I. Iordan, *Sprachgeographisches aus dem Gebiete der rumänischen Toponomastik*, în *Contributions Onomastiques*... (București, 1958, 7—32) vădește multă rezervă, deși autoarea are meritul de a fi realizat o primă distincție de sub 2), preocupîndu-se, însă, minimal de cea de sub 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nea, „În Muntenia, chiar dacă se găsesc, ele se explică ca transgresiuni tîrzii în limba vorbită de-acolo (aceeași părere are și G. Weigand, XXVI—XXIX Jahresber., p. 72 și dă ca exemplu apariția rut. *bahnò*, pînă la Vîrciorova) trecute apoi unele și în toponimie“ [25]. Subliniind marele merit al autoarei de a fi întreprins o asemenea cercetare la vremea respectivă, încercînd o primă distincție la noi între influența veche bulgară și cea slavă estică, trebuie să spunem, însă, că preocuparea pentru cea de-a doua diferențiere precizată de noi s u p r a este minimă, de unde numeroase inconsecvențe, ambiguități și chiar erori (inclusiv în planul etimologizării distincte a împrumuturilor din ucraineană și din rusă) [26]. În schimb, multe din obiecțiile aduse de autoare teoriei lui J. L. Pič, mai exact faptelor toponimice cu valoare etnologică pentru acesta rămîn valabile și noi le vom reactualiza în final, deși autoarea pare a nu lăsa nici o posibilitate pentru vreo explicație etnonimică. Dealtfel, ea însăși găsise 12 toponime cu radical „ruso-rutean“ (prin Mureș-Turda, Tîrnava-Mare, Someș, Cluj, Bihor, Sătmar, Trei-Scaune, Arad, Maramureș), de tipul *Borșa, Preluca, Dolheni, Czorna-Maza, Lucafalău, Lucareț, Lucăcești* ș.a., ca și numiri cu sufixele *-ăuți* și *-ău*, fără să tragă concluzia — necesară la cineva care nu admitea prezența în Ardeal a unei populații ucrainene — că ele au fost create și de români(sau mai ales de către aceștia), nu numai de către maghiari [27]. Constatarea că „Mai vrednice de luare aminte sînt numirile cu suf. *-ăuți* din jud. R. Sărat, Comit. Arad, Trei-Scaune și Maramureș“ nu este suficientă, chiar dacă, cu privire la oiconimul *Flescăuți* (găsit într-o lucrare a lui S. Mehedinți și nu în dicționarele geografice consultate), se observă că „Apariția sufixului rutean *-ăuți* tocmai în jud. Mehedinți se explică poate ca un termen de literatură beletristică“ [28].

În schimb, Nicolae Drăganu, specialist de primă mărime și în știința onomastică, a văzut în opinia lui I. Bărbulescu și a elevei sale o evidentă „exagerare“, căci „le lipsește cu desăvîrșire informația documentară, iar fără aceasta, mai ales în toponimia transilvăneană, nu se poate construi nimic sigur“ [29]. După N. Drăganu, aflat (ca și S. Pușcariu și, mai ales, E. Petrovici) în polemică, obiectivă și prin aceasta legitimă, cu orientările tendențioase din filologia și istoriografia maghiară [30], dimpotrivă, „e sigur că numeroase colonii de ruteni s-au așezat subt numele de Ruși, începînd din timpuri destul de vechi, nu numai în Bucovina și Moldova de sus, ci și într-o sămă din ținuturile fostei Ungarii, chiar și în Ardeal“, dar, izolat și în deosebite timpuri. Fiind mici insule în marea de români, cele mai multe din ele s-au românizat“ [31]. Preocupat, printre altele, de teza lui I. Melich cum că aproape toate numele topice de pe valea Someșului *(Bistrița, Rodna, Năsăud, Crasna, Cernavodă, Streiul)* sînt tocmai „ruso-rutene“, posterioare ocupației ungurești a Ardealului, și, mai larg, de întrebarea aceluiași dacă, la scara întregii provincii, sînt și toponime „slave vechi anterioare venirii ungurilor“, N. Drăganu enumeră, invocînd mărturiile documentelor scrise ca probe sigure că peste tot este vorba de vechi colonii de ruși sau Ruteni, următoarele localități (le trecem aici nu numai din constrîngerea temei noastre sau nu numai pentru exactitatea documentară scrupuloasă a autorului, ci și pentru că, fiind vorba de asimilarea populației lor la date diferite dar, unele, nu prea îndepărtate, se pune problema unor influențe, mai exact

[25] *Op. cit.*, 108.
[26] Vezi I. Lobiuc, *op. cit.*, 69—109.
[27] *Elementele ruseşti-rutene* ...., passim, în special, 106.
[28] *Ibid.*, 108 și 106, n. 2.
[29] *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, 458 și n. 2.
[30] De altfel, N. Drăganu se aseamănă sensibil cu A. Philippide în ce privește originea dacoromânilor, vezi recenzia Luciei Pop, în BIFR, Iași, I, 1934, 225 u., în special, 230; cf. și recenzia, scrisă mai mult în alte scopuri, la opera lui N. Drăganu de către S. Pușcariu, DR, VIII, 284 u., mai ales 287.
[31] *Op. cit.*, 455, 458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a unor împrumuturi lexicale în graiurile ardelenești, care să fie specifice acestora, dar pe care nu le-am putut releva în cercetarea noastră în vreun grup aparte[32]: *Oroszfája*, săs. *Reisswalt* = „Reuszwald" (Cluj, a. 1297 etc.); pusta *Oroszi* (Bihor, a. 1220: *villa Vruz*, a. 1284: *Wrusy*, a. 1462: *Orozy)*; Miercurea (ung. *Szerdahely)*, numită, la 1290—95, *Ruchmark*, iar la 1291 *Ruzmark* („evident tot pentru că populația acestei „villae" fusese alcătuită din Ruteni. Numirea *Ruzmarkt*, *Ruzmargt*, *Rusmark*, *Rewsmark* alături de „Forum Ruthenorum" pentru *Miercurea* sau *Reussmarkt-ul* săsesc și *Szerdahely*-ul unguresc de astăzi o întîlnim și în secolele următoare"); *Rusciori* (săs. *Reussdörfel* sau *Reussdörfchen*, ung. *Roszcsür)*, a. 1380, cînd e numit *Villa Ruthenica*, și *Ruși* (ung. *Rüsz*, săs. *Reussen)*, numit la 1403 „Villa Ruthenorum" — sate lîngă Sibiu; *Solovăstru* (ung. *Görgényoroszfalu*, săs. *Reussischdorf* și *Reissan)*, atestat la 1381 ca *„Oruzfalu* a parte ville Monorou"; *Chișoroș* (ung. *Kisoroszi)* și *Nagyoroszi*, sate din Torontal; *Urisiul-de-sus* (ung. *Felsö-Oroszi)* numit, a. 1393, *Rutinorum villa superior*, de lîngă Reghin (jud. Murăș-Turda) și *Urisiul-de-jos* (ung. *Alsó-Oroszi)*, care trebuie să fi existat deja la acea dată, amîndouă fiind, a. 1453, posesiuni ale cetății Gurghiului; *Orosz-Idecs* (rom. *Potoc)*, menționat la 1604 ca avînd populație „rusească", datează, de fapt, din 1393 („Una villa ruthenorum... in *Idechpataka* existens"), deosebit fiind de amintitul *Urisiul-de-sus*; *Sereţelul* (mai vechi *Seret*, în acte *Zereth*, săs. *Reussen*, ung. *Szeretfalva)* din a. 1296—1313, *(Zereth; Zareth* — a. 1532), din jud. Năsăud, se prezintă mai tîrziu ca *Rewsyndorff* (a. 1412) și *Oroszfalu* (a. 1414); *Rusu-de-jos* și ~ *de sus* (ung. *Oroszmező*, a. 1366) din jud. Someș, numite la 1410 „utraque villa Ruthenorum"; *Ilișua* (ung. *Alsóilasva)*, din același județ, cu locuitori numiți în conscripția cetății Ciceului din a. 1405 „Rutheni", fiind „deosebiți — zice autorul — de Unguri și Români, dovadă că vorbeau încă ruteneşte".

Fără a mai preciza atestările, N. Drăganu include „în aceeași categorie" și localitățile *Borgo-Rus* sau *Rusii Bîrgăului*[33] și *Ruscior (Sebișul-de-jos*, ung. *Alsósebes)* — jud. Năsăud; *Rușii Munți* (ung. *Maros-Oroszfalu)* din Murăș-Turda; *Rus* (ung. *Kékes-Oroszfalu)* — Sătmar; *Ruși* (ung. *Russ)* — Hunedoara; *Rusova-nouă* și *veche* (ung. *Új-* și *Ó-Ruszova)*, *Rusca* (ung. *Ruszka)*, *Ruschița*, *Padeș-rusca*, *Rusca-montană* = *Ruseberg* (ung. *Ruszkabánya)*, *Poiana-Rusca* (ung. *Polyána Ruszka* pîrăul și piscul *Rusca* — toate din jud. Caraș; (cu îndoială) *Rușor (ung. Rószapataka)* — jud. Someș[34].

Din faptul că autorul respinge, pentru *Ruși* din Hunedoara și *Rusova-nouă* și *veche* din Banat etimologia lui E. Moór (< *rudьska* < *ruda* „Erz"), invocînd și lipsa unor atestări mai vechi cu *-d-*, rezultă că el acceptă soluția lui I. Melich pentru întreaga serie de mai sus: „rus. *russkij, russkaja, ruskoje*, sc. *gora* s. *reka* etc., sau rut. *ruśkij, ruśka, ruśke* sc. *hora* sau *řika* etc.", pe care o citează în felul acesta[34 bis], fără nici un comentariu. Aceasta era, însă, necesar cel puțin cu privire la izvoarele și cronologia (reflectată, cum vom vedea, și în semantica)

---

[32] Dacă nu luăm în considerare unele împrumuturi lexicale din ucraineană efectuate în Maramureș și/sau în nordul Moldovei și extinse de acolo în nordul și estul Ardealului (cf. I. Lobiuc, *op. cit.*, 225—240). Oricum, încă prof. I. Pătruț semnalase că unele influențe de acest fel „coboară" pînă la linia Clujului (vezi DR, XI, 51—59).

[33] Aici, autorul invocă, deopotrivă, tradiția orală, ca și știrile documentare (de pildă, după Iuliu Csernátony: „Între comunele din valea Bîrgăului și de pe cursul Someșului sînt mai multe și de origine rusească, care însă cu timpul s-au românizat cu totul"), *op. cit.*, 457 și n. 10.

[34] *Ibidem*, 455—457.

[34 bis] La p. 241, n. 1, autorul o formulează astfel: „Însuși Melich, [...], pune în legătură numele apei, muntelui și satului *Rusca*, ung. *Ruszka*, cu rut. *ruśkij, ruśka, ruśke*, rus. *russkij, russkaja, russkoje*. Și într-adevăr, cum ne arată și *Ruși*, ung. *Russ*, mai vechi *Oroszfalu* de pe Streiu (j. Hunedoara), etimologia propusă pentru *Rusca* și *Ruschița* de E. Moor, *(Die slav. Ortsn, der Theiszebene?, l. c.*, pp. 133—134 (< *rudьska*, derivatul lui *ruda „Erz")* nu este de loc sigură. Aceasta cu atît mai mult cu cît documentele nu ne-au păstrat nici o formă cu *-d-* (cf. *Gladska* < *Galaszka)*".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etnonimului în discuție, cu atît mai mult, cu cît autorul conchide: „Deoarece aceste sate rusești au rutene la origine sînt așezate departe unele de altele, este evident că ele n-au fost colonizate în același timp și în mase compacte, ca d.p. Rutenii din Maramureș, ci izolat și în deosebite timpuri“ [35]. Dealtfel, N. Drăganu a susținut două direcții de penetrație a populației ucroinene în teritoriile dacoromâne, pe care le suprapunea (bazat pe cazuri ca cel al *sălăgenilor* migrați în Ardeal, dar și în Botoșani și Fălciu) cu cele ale românilor: „expansiunea românească s-a putut face și din Nord, și anume nu numai spre Moldova descălecată din Maramureș, deci *spre Sud-est*, ci și *spre Sud-vest, în direcțiile expansiunii ruso-rutene* (subl. ns.) [...]. Este aceeași cale pe care au înaintat de o parte toponimicele de origine ruso-ruteană *Horodiște, Vorona, Voroneț, Zahora* etc. din Moldova, și *Rus, Ruși, Ruscior, Rusca*, apoi *Gilău, Gelău* (ung. *Gyalú* < rus., rut. *d'ilovo, d'elovo, Streiu etc.* din Ardeal, precum și unele care pot fi de origine slovacă, alături de *Grădiștea, Vrancea, Slănicul, Bârzul* etc., de origine veche bulgară; de altă parte, [...] o serie de numiri topice de origine slovacă, în special estică, pe cursul Tisei, Someșului și al Crasnei [...]“ [35 bis]. Remarcînd, în treacăt deocamdată, că autorul nu a încercat să surprindă circulația, paralelă, în graiurile din Ardeal etc., a apelativului etnic *rus* și a antroponimelor *Rusu (1)* și *Rusca*, este de subliniat stăruința sa asupra valului (valurilor?) colonizator (-oare) pe direcția sud-vest, pe care el îl credea prelungit — de fapt, puternic concentrat — tocmai pînă / în sud-vestul Ardealului și în Banat (în care include, însă, și Aradul, după cum Zărandul e înglobat în Bihor). Autorul socotea că și în aceste regiuni sînt toponime create de ucraineni, ca numele satului *Csorna* din districtul Mehadiei (atestat în documente, începînd cu a. 1400, în veacurile XV—XVI), căci „ceva mai spre Nord de *Cerna*, dar în apropierea ei și tot în districtul Mehadiei, pe valea *Hidegpatak*, pe care o desparte de valea *Cerna* numai valea *Ohaba*, au trebuit să se găsească chiar de la apariția formei *Csorna* colonii rutene. Acolo se găsește la 1430 *Ruszka*, pe ambii țărmuri ai pîrăului *Ruszkitza*, atestată și după aceasta des în documente [...]“ [36], apoi *Ohaba* și *Ohabița* [37], *Crainic* și derivatele (din Mehedinți, Timiș, Bihor, Maramureș, ca și din Dorohoi), *Streiul* „lîngă care se găsește o *Ohabă* în Hunedoara (cf. în același județ și *Ruși*)“, hidronim și numele de sat *Streiu* din Hațeg, apoi din estul Ardealului, mai ales din jud. Bistrița-Năsăud [38] și chiar din sud-estul acestuia (hidr. *Buzău*, pe care, indiferent de radical, traco-dac ori slav, și de sens, „Slavii (ruso-ruteni) la venirea lor l-au interpretat ca *Bozov* < *B'ъzovъ* < *b'ъz'ъ*“ [39]).

Cu deosebire, hidronimul *Streiul* din Hunedoara i se părea lui N. Drăganu, în contra lui I. Melich, cu neputință de explicat prin magh. *Sztrigy* [40], el nepu-

[35] *Op. cit.*, 398.

[36] *Ibid.*, 240.

[37] Deși chiar N. Drăganu precizează că apelativul *ohabă* se întîlnește numai în documentele muntene din secolele XIV—XVII, iar toponimele citate, cîteva zeci la număr, predomină în sudul Ardealului, în Banat și Oltenia (p. 241). Este, aici, și influența lui Silviu Dragomir (cf. DR, I, 150—155), care susținuse pătrunderea, foarte timpurie, la dacoromânii vestici și a altor instituții de origine „malorusă“, ca cea a *crainicilor* etc. (opinie vizibilă și în DA, care atribuie dr. *cneaz* o etimologie est-slavă, deși instituția *cnejilor* este atestată încă de la 1363 în Hațeg, cum arată datele lui N. Drăganu, *op. cit.*, 268). Pentru ansamblul problemei, v. expunerea critică a datelor și interpretărilor la I. Lobiuc, *loc. cit.*

[38] N. Drăganu, *op. cit.*, 235 u., 241, 268 u.

[39] *Ibid.*, 249.

[40] Ca și *Csorna*, satul de pe valea *Cernei*, care nu este neapărat o formație ungurească (p. 237—240). Cf. și E. Petrovici, *La population de la Transylvanie ...*, 29, n. 2, după care, de asemenea, cele mai multe toponime autohtone și slave vechi din Ardeal au fost preluate de unguri fie de la români, fie (și) de la populații româno-slave înainte de asimilarea totală a slavilor. Dealtfel, N. Drăganu subliniase în mod expres că toponimia sud-slavă veche din Ardeal l-a interesat în măsura în care îi oferea verigi de continuitate fonologico-semantică a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tînd fi despărțit „de galițianul *Stryj*, afluentul Nistrului, de la care este numirea orașului *Stryj* (cf. satul rom. *Streiu*, jud. Hunedoara, pl. Hațeg)" [41], cu radicalul „fie tracic, traco-slav ori, cum este mai ușor de crezut, slav", fiind înrudit cu hidronimele antice *Strumon*, *Istru* și *Dnistru* [42]. De aceea autorul insistă asupra „prezenței Rușilor pe *Streiu*", pentru care adaugă „la cele spuse în legătură cu *Ohaba* cu privire la *Rusca* și *Ruschița* din Caran-Sebeș și la vechimea acestora că tot pe Streiu se găsește și satul *Ruși*, ung. *Russ*, mai vechiu *Oroszfalu (Oroszfalw* a. 1453), «Kenesiatus possessionis nostre [regis] *Rws* in districtu castri nostri Hunyad» a. 1470, poss. *Rws* a. 1482, poss. *Oroszfalwa* a. 1499, villa *Rus* a. 1506, 1510 (Csánki, *MH*, V, 119—120), alături de care se mai găsește un *Oroszfalu*: «Apaty al. nom. *Vruzfolu* et *Apaty*» a. 1367, *Oruzfalu* a. 1390; «poss. *Oriz* in contigua vicinitate possessionis Kys barcha» a. 1513—1515; «predium alias possessio *Oroz* al nom. *Rws*» a. 1520—1521 (Csánki, *MH*, *V*, *119)*". Mai mult, din monografia lui O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 62—67, pe baza unor fapte ca *Onciuc („Onchokfalw(a), Wanchukfalwa, Vuchuk, Onochwk* etc., azi *Unciuc*, ung. *Uncsukfalva*, a. 1444, 1447, 1451, 1492, 1496, in districtu Haczak"), *Kamarzinesth* a. 1468 *(Kamarzanesth* a. 1468, *Komorzanesth* a. 1485, azi, metatezat, *Cărmăzinești*, uung. *Karmazinesd)*, același cu *Cămărzana* (ung. *Komorzán)* din Sătmar, cu *Cămîrzani* din jud. Suceava, toate derivînd din antroponimul *Cămărzan / Comorzan)*, apoi *„Charna* in districtu de Hathczak" (a. 1348) și *Charna*=„*Cerna*", a. 1445), legat de *Ciorna* din Caraș-Severin etc., N. Drăganu își mărturisea convingerea „că este o mare înrudire între terminologia toponimică și onomastică românească de origine slavă din Nord-Estul Carpaților și cea de aici", recunoscînd, însă, că „Totuși este foarte greu să deosebim numele topice de origine ruso-ruteană ale Hunedoarei de cele slave de altă origine. Căci, cum ne arată topinimia, neamurile slave așezate în Hunedoara au fost foarte variate" [43].

Totuși, multe din soluțiile din urmă ale specialistului clujean nu au fost acceptate (cu ignorarea, însă, nejustă a unora dintre argumentele sale). Astfel, după E. Petrovici, hidr. *Streiu* (> magh. *Sztrigy)* din Hunedoara este autohton [44], după cum mai degrabă dacic este și hidr. *Buzău* , iar *Ohaba (și Ohabița)*, concentrate mai ales în Ardeal, Banat și Oltenia), a cărui bază apelativă, dr. *ohabă*, se explică, după prof. Gh. Mihăilă, ca împrumut slavon [46], ca și *Crainic*, sînt numiri date de românii înșiși [47]. Să nu se uite, însă, că N. Drăganu a ținut seamă mereu — citînd, cu toată probitatea, întreaga bibliografie de pînă la el a unei sau altei soluții — de posibilitatea explicării unui mare număr de hidronime nord-dunărene prin limba noastră de substrat și a examinat îndeaproape relația dintre forma antică, medievală și cea actuală a toponimelor socotite drept geto-

---

toponimiei autohtone și, în genere, a celei anterioare implantării maghiare (cf. p. 38 u., 279 u. etc.).

[41] *Op. cit.*, 275—276.

[42] Și prof. Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, 438, crede că hidronimul *Nistru* este ucrainean. În schimb, V. P. Petrov, *Etnohenez slovjan*, Kiev, 1972, 65, susține că *Nistru* (ucr. *Dnister*) nu poate fi etimologizat în nici un chip pe teren slav, iar hidronimele cu radicalul *str- (Stryj, Strypa, Strynja, Stronavka, Struha* etc.), deși transparente pe teren (est-) slav, au concordanțe cu hidronimia baltică (80—88). După F. P. Filin, *Obrazovanie jazyka vostočnych slavjan*, Moscova-Leningrad, 1962, 80, „Extrem de multe denumiri toponimice din părțile europene ale U.R.S.S. în zonele foarte mult timp ocupate de slavi — ca *Dnestr, Dnepr, Don, Oka, Moskva, Volga* etc., etc. — sînt de proveniență ne-slavă".

[43] N. Drăganu, *op. cit.*, 278—279. Pentru ultima afirmație, autorul invocă toponimele de sursă etnică *Șchei, Sîrbi, Thoth-, Gălați, Nemți, Nempti* (<ung. *német* „neamț") (279—282).

[44] *La population de la Transylvanie ..., loc. cit.*

[45] Cf. I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, 61, n. 2.

[46] *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, 96—100.

[47] Cf. I. Iordan, *op. cit.*, 523, 209; E. Petrovici, *Studii*, 203—205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacice. Numai că și astăzi în această privință chestiunile nu sînt definitiv lămurite. Astfel, în concepția prof. Gh. Ivănescu, „Toponimia daco-română sau macedo-română de origine antică, cu *fonetism românesc* (subl. ns.) este extrem de redusă : ea este constituită de cîteva nume de ape și de un nume de oraș" *(Motru, Criș, Dunăre* și, puțin probabil, *Timiș, Argeș* și *Buzău)* ; celelalte numiri antice prezintă un „hiat" al evoluției fonetice românești continui, fiind transmise cu fonetism slav sau chiar maghiar, oricum neromânesc *(Ampoi, Olt, Mureș, Someș, Buzău, Siret, Tisa, Cerna, Strei, Jiu, Vedea, Năruja* etc.[48]. Or, tocmai în acest spirit judecase lucrurile și N. Drăganu, faptele obligîndu-l să susțină anterioritatea, pe baza onomasticii, a autohtonilor (fie în comunități numai românești, fie, mai ales, mixte, româno-slave) în raport cu infiltrația ungurilor în Ardeal, și să explice cazurile de întîrziere a atestărilor scrise. În cazul Banatului, bunăoară, explicația este triplă: statutul și domeniul regal al districtelor bănățene, în care donațiile vor lua amploare abia în veacul XV ; comunitatea de stat româno-slavă, vizibilă în numeroasele instituții împrumutate românilor (voievozii, crejii, crainicii, banii, jupele, ohabele, prisăcile etc.) ; în fine, tendința de maghiarizare și, îndeosebi, de traducere a numelor proprii preexistente din partea scriptorilor de documente latine[49] : prin simplu adaos al unui *-falva* ori *-háza*, cum constatase chiar un cercetător maghiar, S. Márki, o mulțime de nume de localități deveneau „maghiare" (citat de N. Drăganu însuși). S-a și spus că onomastica maghiară din Transilvania feudală este, în proporție covîrșitoare, una de *traduceri* (proces filologic cu aspecte, „canale" și procedee *multiple*, mergînd pînă la calcuri semantice și morfo-structurale)[50], pe de o parte, de *transmisiuni* (prin puterea oficialității, ale unor denumiri geografice *anterioare*, preluate prin romanici ori slavo-romanici[51], cu unele modificări fonetice inevitabile, dată fiind tipologia structurală a maghiarei) pînă aproape de zilele noastre[52], pe de altă parte. Dînd crezare — după spiritul discuției repro-

[48] Gh. Ivănescu, *op. cit.*, 71—73.

[49] *Românii în veacurile IX—XIV* ..., 231—232.

[50] Încă A. Philippide, *op. cit.*, I, 733, a reținut ca valabilă observația lui A. D. Xenopol că toponimele slave s-au păstrat la români *(Belgrad, Bran, Grădiștea* ș.a.), pe cînd ungurii și nemții le-au tradus : „Acest argument e foarte puternic pentru a proba că Românii au fost în Transilvania înaintea Ungurilor" (cu condiția — insista lingvistul de la Iași — a justeții etimologiilor toponimice). Vezi și E. Petrovici, *La population de la Transylvanie* ..., 17 și nota. Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, notează traducerea în ungurește și a numelor de botez, ca și opoziția românească manifestată prin recurgerea la prenume latine pentru care nu se găseau paralele maghiare (p. 54).

[51] Cf. și E. Lozovan, *„Le village" dans la toponymie et l'histoire roumaines*, în ZfRPh, 1957, Band 73, Heft 1/2, 124—144, în special paragraful privitor la *Cucerirea maghiară și colonizarea nemțească în Transilvania*, p. 138 u., unde se reproduce o statistică a lui Sever Pop : *-dorf* apare în 130 de nume de locuri, *-burg* în 28, *-stadt* în 8, iar *-markt* în 7. Deși subliniază totala libertate a administrației maghiare de a substitui (și deforma ?) toponimele, reținînd, de asemenea, că nu putem ști întotdeauna cu certitudine cînd e vorba de traduceri într-un sens sau în altul, autorul pare a socoti traducerile etc. germane ca anterioare celor unguresti, cum rezultă din afirmația că acestea din urmă sînt „traducerea sau adaptarea denumirilor germane și românești : *-vár, -várhety, -falva*" (139). Oricum, autorul conchide că „Toponimia germană și maghiară a Ardealului este, deci, o *toponimie urbană*" (subl. ns. — I. L.)", întrecută numericește de 3 ori de cea românească (p. 141).

[52] Data asimilării populațiilor slave din Ardeal de către romanici, mai exact, dacoromâni și apartenența lingvistică a graiurilor lor sînt, cum se știe, și astăzi controversate, dar existența acestei faze, *româno-slave* (în alte formulări : *slavo-românești)*, anterioară ocupației maghiare este incontestabilă, cf. E. Petrovici, *La population de la Transylvanie...*, 31 (sursele maghiare din secolul al XIII-lea nu mai atestă simbioza dată, deci asimilarea slavilor este anterioară acestui veac). O expunere corectă a cercetărilor școlii (top)onomastice clujene în acest sens o dă și istoricul Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

duse mai sus, am zice că *deplină* — documentelor cancelariei maghiare din deosebite veacuri, în special celor redactate în limba latină [53], și bazîndu-se îndeosebi pe determinări etnice ale localităților prin adjectivul *ruthenicus, -a, -um* folosit în limba latină cancelaristică, este de mirare că N. Drăganu n-a observat că în limba maghiară a epocii era în uz nu numai *Orosz*, ci și celălalt „etnonim", anume *rusz*, cu funcție antroponimică, și că scribii maghiari le-au identificat, de fapt le-au confundat, fapt — pentru noi — de maximă importanță în soluționarea problemei (cf. *infra*). Ceea ce s-a constatat în documentele maghiare din Maramureșul istoric s-a practicat, cum vom vedea, și în actele administrative referitoare la Ardeal. În Maramureș, pe lîngă deformări (uneori, pînă la nerecunoaștere), și traduceri (în maghiară sau latină) ale unor nume proprii românești și ucrainene, se observă chiar o tendință de ucrainizare a antroponimelor. Astfel, în catalogul urbarial, din 1567, al satului Kolčino din Mukačevo sînt notați, printre alții, doi iobagi, Franciscus *Molnar* și Joannes *Molnar*, pentru ca peste 3 ani un alt diac să-i re„boteze" pe aceiași drept Franciscus *Melnik*, respectiv, Joannes *Melnik*, numele de familie din urmă avînd la bază apelativul ucrainean *mél'nyk* „morar". Iobagul *Zádnyai* din satul Korolevo, notat astfel la 1743, peste 2 ani este însemnat ca *Zadnyanski* [54]. Una și aceeași familie din Ugocsa apare notată cînd drept *Velyczko*, cînd, prin traducere, *Nagy Magnus*. Într-o conscripție a satului Iza din 1614 apar, în dreptul numelor a doi iobagi, Stephanus *Halaz* și Jacobus *Kovacz*, puse în paranteze, determinările latinești *piscator* și, respectiv, *faber* [55]. Evident, procesul dominant și intens, cel puțin în ce privește nobilimea locală, a fost cel de maghiarizare, cu numeroase reflexe și urme și pe planul limbii, cum a remarcat N. Drăganu însuși [56]. În sensul care ne interesează aici, semnificativ este cazul românilor din Gömör, atestați în conscripțiile cetății Murrány din veacurile XVI—XVII : „Dar și aici, ca și în Árva, în curînd au venit Rutenii și Slovacii peste Români, cîștigîndu-și drepturile acestora : este timpul cînd cuvîntul *Valah* a început să ia și în Nord sensul de „păs-

---

secolele XIII—XX, București, 1971, 11 u., care nu pune în vreun raport cronologic și genetic toponimia tradusă de maghiari și de sași din aceleași surse, dar care semnalează și cazuri de alungare din unele regiuni ardelene (de pildă, din cea a Sibiului în veacul al XVIII-lea) a românilor de către unguri (167, 231 ș.a.), cu evidente urmări în plan toponimic. Vezi și notele 56, 57 și altele de mai jos.

[53] Care i se păreau mai fidele în notarea și păstrarea realităților fonetice (*op. cit., passim*, de pildă 340), deși autorul citează, după Ioan Bogdan, cazuri „deznădăjduite", în care identificarea unor nume de localități din documentele vremii cu cele anterioare sau actuale este aproape cu neputință de operat ; observația se aplică, deopotrivă, unui mare număr de nume de persoane. Însă, neglijarea faptului amintit este cu atît mai evidentă, cu cît datele aflate la dispoziția lui N. Drăganu se confirmă din cercetările mai noi, cf. L. Dezső, *Očerki po istorii zakarpatskich govorov*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 36 : nume de familie ca *Orosz*, *Ruszin*, *Ruthenus* apar foarte devreme în actele privitoare la nordul și nord-estul Ungariei de atunci.

[54] I. Szabó, *Ugocsa megye*, Budapest, 1937, 384 ș.a., citat, printre alte surse, de P. P. Čučka, *Antroponimija Zakarpattja i mihracija naselennja v Ukrajins'kych Karpatach*, în *Praci XII Respublikans'koji dialektolohičnoji narady* [mai departe : = *Praci XIII*], Kiev, 1971, 365. Fapte similare, de slavizare a antroponimiei românești, sînt ilustrate pe larg și în N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc* [= *DOR*], București, 1963, XIII u. (cf. XXI : un *Bejan Roșul* devine *Besan Rufus* într-un act atin și *Bejan Cervon* într-unul slavon ; diacul *Stan Roșu* semnează, la 1533, *Stan Cervon*), care își sprijină concluzia despre „elementul slav în onomastica română" ca „rezultat al unei stratificări de lungă durată" și pe datele lui G. Weigand, *Flussnamen*, 52, de „deasă aplicare a supranume'or rutene la familii curat românești".

[55] V. Belay, *Máramoros megye társadalma és nemzetiségei*, Budapest, 1943 (apud P. P. Čučka, *op. cit.*, 366).

[56] *Op. cit.*, 321 ș.a., de pildă. 347, despre *goral*-ii de pe valea *Dunajec*-ului considerați ca „Ruteni slovacizați" etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor". Dacă în sec. XV și XVI se mai găsește cîte un sat unde locuitorii sînt „Valachi maxima ex parte", în sec. XVII ei se asimilează cu totul cu populația străină mai numeroasă decît ei, cu care trăiau împreună. Astfel, conscripția din 1695 a comunei Sumjácz din Gömör numește populația satului „valahă", deși nici unul dintre numele iobagilor înșirați nu este românesc *(Jakubik, Szedlák, Ruszniak, Brucnhica, Znosko, Petricska, Macsik, Plachta, Szikla, Nemecz Lipták, Repcsák, Banhacs, Rubik, Dolinyak, Pojak* etc." [57]. În legătură cu maghiarizarea timpurie, de prin secolul XVI, a românilor din Szabolcs și Hajdú, care și-au schimbat lexiconul onomastic, autorul invocă opinia lui S. Takács, după care maghiarizarea rapidă a păstorilor valahi și ruteni din nordul Ungariei s-ar datora „bunului tratament de care s-au bucurat din partea domnilor", asimilarea nefiind forțată, încît „sate întregi învață limba ungurească", iar în vechile conscripții „cei mai mulți dintre voievozii ruteni și români au nume ungurești și cei mai mulți știau ungurește. Așa stăm și cu crainicii", „urmați numaidecît și de popor". Remarcînd că această explicație concordă cu cea a lui I. Bogdan despre asimilarea *cnejilor* români din Banat și Hunedoara, N. Drăganu conchide că „procesul este la fel cu cel întîmplat în nordul Tisei, cu deosebirea că acolo mulți și-au pierdut limba rutenizîndu-se, din pricina că, întocmai ca și în Galiția, nu alcătuiau mase compacte, nici nu locuiau în sate exclusiv românești, ci în acestea, cu toate că erau organizate după «ius valachicum», se găseau și Unguri și mai ales Ruteni (în Galiția și Polonia)" [58]. Mai multe nume topice vechi românești autorul găsește în Zemplén, deși „și aici prin sec. XVI Românii erau rutenizați sau copleșiți de Ruteni care își însușiseră „ius valachicum" [59].

Ca să nu părăsim, deocamdată, Ardealul, subliniem faptul că ideea multor învățați maghiari, germani ș.a. cum că toponimia slavă de aici ar fi, mai ales dacă nu exclusiv, slavă estică (eventual, și vestică, adică slovacă în acest caz [60]), deci, *ulterioară* ori, cel mu't, *contemporană* infiltrării și cuceririi politico-militare maghiare a provinciei, i-a influențat și pe anumiți slaviști. Cît de categorici erau, în această privință, cei dintîi, ne-o arată exemplul lui Gustav Kisch, care, susținînd că „pe creasta dealului din preajma șesului Zibinului" a existat „pe vremuri, populație rutenească", explica oiconimul *Rășinari* din *Rewssenewra*, acesta modificat sub influența rom. *rășină* [61].

Astfel, ocupîndu-se cu nu prea mult timp în urmă de „relațiile lingvistice ucraino-bulgare de pe teritoriul Ardealului", slavistul I. Pan'kevyč, bazat pe cercetările — preluate, din păcate, necritic — lui R. Roessler, J. L. Pič și Amlacher, L. Miletić, I. Filević, A. Petrov, E. Moór, G. Weigand, W. Scheiner, H. Klima, M. Orend, O. Liebhart, J. Karácsonyi, G. Kisch, I. Kniezsa, S. Wolf ș.a., a susținut că cel puțin din veacul XII Ardealul a cunoscut și așezări ucrainene, dispărute însă. Pe lîngă oiconimele „postetnice", ca cele utilizate și de N. Drăganu și de alții înainte, I. Pan'kevyč consideră ca fiind create de coloniști ucraineni și nume topice propriu-zise și nume de localități ca *Criva, Bistra, Bistrița, Klicsova, Zsupany, Topla, Dobești, Bucovec, Ostrov, Pusztari, Preluca, Luhi, Rovina, Dobroc, Prund, Prislop, Suhodol, Ruda, Vidra, Pozarului, Holub, Rohi, Dobrocina* ș.a., admițînd că altele *(Gorni, Zagon* etc) sînt bulgare (am reprodus grafiile autorului !) [62]. Oferind o explicație istorică unilaterală a unor isoglose comune ucraino-bulgare și suferind de neajunsuri metodologice de interpretare a faptelor

---

[57] *Ibidem*, 333.

[58] *Ibidem*, 321. (Cf., de pildă, și discuția despre prezențe onomastice românești în *Regestrum de Várad*, a. 1205—1235, „registrul probelor de foc din Oradea", 293—308).

[59] *Ibid.*, 327. Dintre ultimele cercetări privind semantica termenului *valah* în teritoriile de la nord, vest și est de Carpați, cf. G. P. Klepikova, *Slavjanskaja pastušeskaja, terminologija*, Moscova, 1974, 21—26.

[60] Vezi i n f r a, p. 39—40 și notele de acolo.

[61] Citat din I. Iordan, *Toponimia românească*, 373.

[62] *Ukrajins'ko-bolhars'ki movni zvjazky v Semyhorodi*, în „Slavia", XXIV, Praha, 1958, 211—240 (în special, 214—215).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de limbă (în cazul nostru, mai ales a celor onomastice), lucrarea dată [63] a fost primită cu rezerve și numeroase critici chiar din portea slaviștilor [64]. Totuși, chiar prin defectele lui și prin reacțiile negative provocate, acest studiu s-a dovedit o fază „necesară" în elaborarea teoriei așa-zisei „uniuni lingvistice carpatice", ca periferie autonomă a celei „balcanice" sau chiar ca *Sprachhund* aparte. Astfel, unul din promotorii cei mai asidui ai acestei teorii, O. M. Rot, specialist în lingvistica slavă, fino-ugrică, germanică, susține, cu toată fermitatea, existența, pe un vast teritoriu întins din Polonia sudică pînă la Drava, Dunărea mijlocie și inferioară, apoi, din Moravia pînă la Nistru a unui *continuum* lingvistic„ numit cu formula de mai sus ; această alianță lingvistică s-ar fi format, în esență, în bazinul carpato-dunărean, avînd ca centru tocmai Ardealul, „unde, începînd cu secolul al XI-lea, au coexistat elemente etnice bulgar, maghiar, german, polon, român, slovac, ucrainean (protorus)" [65]. Existența elementului ucrainean O. M. Rot o afirmă pentru întreaga Transilvanie, deci și pentru sudul ei, cu începere din veacul XI, argumentul său principal, dacă nu unic, fiind, iarăși, toponimia [66]. Ceva mai înainte, concluziile lui I. Pan'kevyč au fost acceptate integral și de B. V. Kobyljans'kyj, care reține în mod special, din aceeași lucrare a lui Pič și Amlacher, toponimele ardelenești cu adaosul magh. *orosz*, a germ. *Reuss* sau a rom. *rus*, existente, după opinia sa, în vreo 30 de ținuturi ale provinciei. Mai mult, el adaugă că în părțile nord-vestice ale Ardealului au existat așezări ale croaților „ruși" (ucr. *chorvaty*), ca *DisnósHorvat*, *Erdö-Horváti* și alte două localități *Horváti*, conchizînd că „este vorba, evident, de așezările urmașilor acelor croați carpatici care împinși de ulicii și tivertiții sosiți din sud, s-au strămutat din Carpați în Ardeal, amestecîndu-se acolo cu altă populație" [67].

Pentru Maramureșul istoric începuturile contactului lingvistic est-slavo-dacoromân sînt și astăzi diferit datate și încadrate istoricește. Complicațiile provin din diferența de dată la care este admisă, aici, apariția (prezența), pe de o parte, a dacoromânilor (după unele opinii, și a/ori numai a macedoromânilor sud-dunăreni), pe de alta, a populației slave, și din diferența de atribuire lingvistică a acesteia : și slavi estici (protoucraineni) și cei vestici (slovaci), ori numai unii dintre ei (părerea majoritară înclinînd în favoarea celor dintîi). În plus, se pune, inevitabil, chestiunea contactului și al unora și al celorlalți cu maghiarii, ca și cea a maghiarizării, totale ori parțiale, a românilor și a slavilor, respectiv, a asimilării românilor de către slavi și invers.

---

[63] Cf. E. Petrovici, *Studii...*, *228* (v. și 296 : ar însemna „că ucrainenii au locuit în toate regiunile deluroase ale României [în care există toponime create de la apelativul *prislop* — *n.n.*], fapt foarte puțin probabil").

[64] Cf. S. B. Bernștein, *Problemy karpatskogo jazykoznanija*, în culeg. *Karpatskaja dialektologija i onomastika*, Moscova, 1972, 8.

[65] *Osobennosti uzaimodejstvija jazykov i dialektov karpatskogo areala*, Moscova, 1973, 15 u., 20. Fără a putea intra, aici, într-o discuție mai amplă, atragem atenția că această teorie se încadrează, de fapt, în tendința slavisticii actuale de a (re)așeza centrul etnogenezei slave tocmai în Carpați, ceea ce, evident, angajează limba română și relațiile ei cu idiomurile slave într-o problematică și (re)interpretare noi sau aparent noi.

[66] Idem, *Osoblyvosti vzajemyn mov ta dialektiv pivdennokarpats'koho arealu ta rol' ukrajins'kych elementiv u jich rozvytku*, în „Movoznavstvo", Kiev, I, 1967, nr. 6, p. 11, 22 (exemplele invocate sînt mai ales din hidronimie, ca *Horec*, *Rika*, *Kálnok*, *Szécsen*, *Torja* [în grafia autorului /].

[67] *Dialekt i literaturna mova*. ..., Kiev, 1960, 189 (cf. și 188, unde autorul conchide că dubletele slave din țara noastră, ca *Slatina-Solotyna* [?], *Straja-Storoja*, *Drăgănești-Dorohoi* „dovedesc o populație amestecată (bulgaro-rusă) străveche în teritoriile respective"). În schimb, P. F. Čučka, *op. cit.*, 371, consideră că nume de familie ca *Hórvat* (sau ca *Bosn'ak*, *Rac*, *Rácyn*, *Rac'uk*, *Sérbyn*, *Szerbak* etc.) sînt, în Maramureș, rezultatul influenței sud-slave. De altfel, încă N. Drăganu, *op. cit.*, 280, n. 1, precizase că „*Sîrbii* se numesc în documente și toponimie și Bulgari, ba din exemplele citate mai sus [*Sîrbești* — în Bihor, *Sîrbi* în Arad și Maramureș, *Sîrbova* — Timiș, care i se par de același fel cu *Sîrba* — Tecuci, *Sîrsca* — Dolj etc.] se vede că și Slovacii". Despre etnicul *slovac* vezi și i n f r a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unii cercetători de astăzi plasează venirea românilor în Maramureș abia în secolul XV ori, cel mult, XIV, în schimb atribuie cultura materială a „gorganelor carpatice" (întinsă și spre est, pe Prut), din veacurile IX—XI, tribului est-slav al croaților albi (ucr. *bili chorvaty*), socotiți ca strămoși ai ucrainenilor carpatici (în special, ai celor transcarpatici și, cu probabilitate, și ai boicilor est-carpatici). Printre slaviștii istorici domină, azi, părerea că regiunea dată a aparținut statului Kievean, teză greu de admis de lingviști, căci o serie întreagă de inovații lingvistice est-slave comune produse în secolele X—XI nu au ajuns să se extindă pînă în Carpații Păduroși (Ucrainenii) și cu atît mai puțin la sud-vest de aceștia [68].

După cum se știe, istoricii și arheologii noștri susțin, azi, românizarea Crișanei și a Maramureșului (evasi) concomitent cu a Moldovei centrale și nordice) în perioada prefeudală, îndeosebi prin dacoromânii din Munții Apuseni (Gh. Ștefan, ș.a.). Tache Papahagi se gîndea la prezențe românești în Maramureș după secolul X, iar N. Drăganu presupunea o concentrare mare a lor aici încă dinainte, altfel neexplicîndu-se migrația românilor de aici, în secolul XI, în Galiția), oferind și explicații pentru întîrzierea atestărilor pentru Bereg, Ugocsa și Maramureș pînă în veacul XIV). În fine, Radu Popa, ținînd seamă de lipsa unor știri istorice precise, anterioare anului 1300, și de insuficiența cercetărilor arheologice, admite, dar numai ca ipoteză de lucru, o asemenea expansiune „centrifugală" pentru secolele XI—XII, deși subliniază, pe bună dreptate, că, așa cum apar masiv în actele veacului XIV, românii maramureșeni „prezintă toate trăsăturile unei societăți autohtone evoluate pe parcursul unui îndelungat proces social-economic și politic local" [69].

În toate aceste înfruntări de opinii, în părerile și ipotezele avansate este valorificată, de regulă, și onomastica, în special cea cu semnificație (reală sau presupusă) etnică, căci e neîndoielnic că încă din veacul XII în Maramureș, Ardeal și Pannonia se așează (firește, lăsînd deoparte populațiile preexistente cuceririi maghiare!) „oaspeți" *(hospites regis)* „latini", „teutoni", „ruteni", „boemi", cum a arătat recent Ștefan Pascu [70]. Una din cele mai consistente și mai demne de atenție lucrări, dintre cele mai recente, este cea a lui László Dezső, consacrată *Istoriei graiurilor transcarpatice* (apărută prin Akanémiai Kiadó la Budapesta în 1967), în care alavistul maghiar, bazat pe contribuțiile de pînă atunci, pe arhive maghiare inaccesibile și inedite, ca și pe investigații proprii, încearcă să reconstituie istoria populării între secolele XIII—XVIII a comitatelor Ungariei timpurii dintre bazinele rîurilor Latorica și Laborec, adică a Maramureșului, Bereg-ului, Ugocsei, Szátmár-ului etc. și să traseze, în mod expres, granițele etnice dintre populațiile românească, maghiară, ucraineană etc. [71], avînd, însă, în vedere, dificultățile întreprinderii și variabilele procesului de amestec etnic și de asimilare lingvistică într-o regiune expusă în acest sens. Consemnăm, deocamdată, doar cîteva date și interpretări de aici: Pentru Maramureș, documentele de la finele veacului *XIII* vorbesc de „sepulcrum *ruthenorum* quod vulgo dicitur *mogula*", pentru ca, la peste un secol, pe valea Vișeului să existe aproape toate satele de azi, printre ele și *Petrova*, *Leordina* (unde, mai tîrziu, în a. 1479, apare un preot „David presb. *ruthenorum*"), *Ruszkova*, *Ruszkova Polyana*, *Hrozawla* etc.; în nord-estul Sătmaru-lui deja la 1181 este atestat satul *Oroszi*, [72], în veacurile XIV—XV existînd aici cîteva sate locuite exclusiv

[68] Vezi, examenul critic al tuturor acestor controverse, cu întreaga bibliografie, la I. Lobiuc, *op. cit.*, *69—88* și passim.

[69] Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, [București], 1970, 52. Cf. și N. Drăganu, *op. cit.*, 369 u. Vezi și n. 70.

[70] *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Cluj, 1972, 169, 213, 218—220 (pe bază de surse documentare, în acest volum se indică chiar localitățile, inclusiv urbane, unde au fost colonizați „oaspeții ruteni": de pildă, la 1214 niște oameni ai cetății Crasna se declară „se esse liberi et genere Ruthenis" etc.).

[71] *Op. cit.*, 26 u., 34—25 etc., etc.

[72] Reproducem, și aici, oiconimele în grafia documentelor, cu precizarea că autorul a întocmit o listă (p. 276 u.) de corespondențe între numirile rusești, ucrainene, slovace, românești și cele maghiare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ucraineni sau în amestec cu românii, precum Cămîrzana, Tîrşolt, Lechinţa, Racşa etc.; pentru sud-estul şi sudul aceluiaşi comitat (Satu Mare) autorul remarcă numai satul *Rus (Oroszfalu)*, în care „judecînd după denumire, trăiau ucraineni, cel puţin la început"[73]. (Fiind vorba de Bihor, să adăugăm, aici, informaţia prof. P. Olteanu că localităţi ucrainene apar şi la sud de fostul Sătmar încă din a. 1213[74]. Examinînd opiniile relative la apariţia slavilor de est şi la sud de Tisa, şi I. Pan'kevyč acceptase realitatea unor atestări ca „dux *Ruizorum*" şi „Marchia *Ruthenorum*" din secolul XI, respectiv, XII[75]). După L. Dezsö, în ţinuturile româneşti populaţia slavă estică a fost asimilată (ca în sudul Sătmarului) la începutul secolului XVI, enclavele ucrainene de pe teritoriul lingvistic maghiar asimilîndu-se încă de prin secolele XIII—XIV[76]. Mai reţinem cîteva date care ne vor servi discuţia finală: *Szászfalu* (sat în Ugocsa, la nord de Tisa, finele secolului XIII); *Ruszka* (sat în Ungvár, acelaşi veac); *Ruskoe Pole* (numită de maghiari ca *Ruszkoć*, întocmai ca aşezarea *Russkoe*, deci, fără termenul nomenclator *pole* „cîmp; şes", echivalentul slovac fiind *Ruskovce!); Strbi*, magh. *Szerfalva* (sat în Maramureş, veacul XV); satul *Horbok* se numea şi *satul rusesc (Oroszfalu)*; „În numirea ungurească *(Mászárfalva)* a satului *Negrovo* avem radical slav, în cea ucraineană — românesc, cu sufix slav, ceea ce indică o populaţie ucraino-română (valahă). (Termenul *valach, valasškij* desemnează nu apartenenţă la poporul român, ci un tip determinat de iobagi cu drepturi şi obligaţii speciale)"[77]; un *Koztha Ruthenus* e amintit în satul Turţ la a. 1478; sate ca *Ruska* şi *Komarovcy* (magh. *Komoróc*), întemeiate de slavi, îşi păstrau caracterul dat în secolele XIV—XV, cu toată dispunerea lor în spaţiul lingvistic maghiar; în Koromlya, „familia *Polyak* probează că în această zonă au fost [în veacul XV] bejenari din Galiţia". Despre un iobag ucrainean şi nu „valah" citim în actul din a. 1377: *Ozyph* din satul Vinna (Sztáray I. 132). Încă din a 1254 şi 1266 sînt atestate mormintele ucrainene, la 1266 dîndu-se chiar termenul protorusesc: *„sepulcrum ruthenorum, quod vulgo dicitur mogula"*. Ie secolul XV întîlnim familiile: *Orosz, Ruszin*, 1499; *Stephans Oroz*, Tarna (Sztáray II. 444). 1449: *Philippi Rwsyn*, Krivostyán (Sztáray II. 445), care îi probează pe ucraineni (în speţă, ultima)"; „În comitatul Sătmar era deja din sec. al XII-lea aşezarea protoruseasc *Orosi*, maghiarizată ulterior. În sec. XIV „valahii" lui Drágfi ocupă zonele estică şi sud-estică a Sătmarului (Maksai 87—88). Între „valahi" erau şi ucraineni. [...]. Neclar rămîne, totuşi, de unde au venit în Sătmar acei ucraineni care locuiau în partea nord-vestică a comitatului în satele *(Orosz)-Pályj, Ruszka* (telek) (din a. 1294), de pe rîurile Kraszna şi Ruszka (din a. 1357) [...]", de la care provin toponimele *Rwzkalapossa* (a. 1454) etc.[78].

Am reprodus numai cîteva din foarte bogatele materiale faptice conţinute în această lucrare (cf., mai ales, indicele numelor maghiare de sate şi oraşe, cu corespondentele paralele în limbile rusă [care este limba în care este redactată lucrarea], deşi în ea se urmăreşte evoluţia istorică, fonetică, gramaticală etc. a unui grup dialectal ucrainean şi deşi, în plus, autorul identifică etnicul *Ruthenus*, plural *Ruteni*, dintr-un act de la 1213, cu cel de „rus străvechi [aparent,

---

[73] *Op. cit.*, 26 (cf. 25, despre satul *Oroszi* de la nota 72: populaţia era, cu siguranţă, est-slavă, ulterior, însă, maghiarizată).

[74] *Numiri slave în Transilvania de Nord*, în LL, III, 190—191.

[75] *Ukrajnis'ki hovory Pidkarpats'koji Rusi i sumežnych oblastej ... C. I. Zvučnja i morfolohija*, Praha, 1938, 14 u. Despre etimologia termenului *ruthenus* cf. Max Vasmer, REW, trad. rus., t. III, Moscova, 1971, 520 (s. v. *rusýnъ*).

[76] *Op. cit.*, 223.

[77] Totuşi, nu se pot ignora probele aduse de R. Popa, *op. cit.*, 54 şi n. 4, pentru semnificaţia etnică precisă a termenilor *valahus şi rut(h)enus*, cel puţin pînă în veacul XIV inclusiv. Deetnizarea valahilor va începe mult mai tîrziu, cum a probat, pe larg, încă N. Drăganu, *op. cit., passim*. După L. Dezsö, *op. cit.*, 35, în afara Maramureşului, Ugocs-ei şi a estului Bereg-ului, unde românii alcătuiau arii compacte, prin „populaţie «valahă» trebuie înţeleşi şi români şi ucraineni" (de altfel, autorul acceptă şi confirmă datele şi concluziile lui D. Crînjală, din binecunoscuta lucrare despre influenţele româneşti în Carpaţi, din 1938, despre extensiunea şi etnosul valahilor).

[78] *Op. cit.*, 25—39, cf. şi 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

slav răsăritean în genere — n. n.]"], slovacă și română (p. 244—275). Dincolo de reala obiectivitate a cercetării și de valoarea ei de excepție, recunoscute deja [79], nu putem să nu observăm, printre altele, forțarea și depășirea „informației" semantice stoarse din toponime și antroponime cu scopul de a demonstra, împotriva evidențelor de tot felul, că „valahii" nu au fost etnic omogeni, că acest etnic a desemnat, aproape chiar de la început, (și) ucraineni ori populații de altă origine, chiar dacă autorul recunoaște, în multe cazuri, în speță pentru Maramureș, preponderența (și, ca atare, configurația etnică decisivă) românească [80]; nu poate să nu frapeze, apoi, pe oricine, omiterea dintre surse a lucrării monumentale (nelipsite de note și accente polemice ori de aproximații și erori, dar nici de un excelent spirit obiectiv) a lui N. Drăganu, ca și a monografiei anterioare a lui T. Papahagi, precum și a studiilor lui E. Petrovici [81].

Dacă în aprecierea rolului componentei *românești* (preferăm să nu utilizăm, aici, termenul *romanic(ă)*, cît timp unii cercetători actuali vorbesc — pe nedrept, însă — de cinci ori, incluzînd dalmata dispărută, șase limbi neolatine orientale [82]) a proceselor de „colonizare" *valahă* a Carpaților nordici L. Deszö se alătură, declarat, lui D. Crînjală [83], care — cum recunosc chiar unii dintre slaviștii de astăzi dintre cei mai autorizați — a minimalizat-o [84], în schimb, alți specialiști maghiari au exagerat, cantitativ, ponderea elementului etnic maghiar. Astfel, V. Bélay considera că numele de persoane *Rusz, Orosz, Rusznak* purtate de iobagii maramureșeni din secolele XV—XVI probează supremația numerică a etnosului maghiar față de cel ucrainean, întrucît oiconimele *Rusz* sau *Orosz*, neputînd fi semne distinctive, diferențiale, în medii etnice „rusești" omogene, nu au putut da naștere decît în medii maghiare [85]. Slavistul I. P. Čučka, care neagă acest punct de vedere [86], obiectînd, totodată, contra tezei apariției tîrzii (finele veacului XVI ori chiar veacul XV), în Maramureșul istoric, a slavilor de est [87], se încrede, în schimb, în puterea antroponimiei de a proba „destul de exact granițele teritoriale de dispunere a diverselor popoare [cel puțin] la data apariției primelor izvoare scrise" și declară împestrițarea etnică deosebită a Maramureșului sudic în veacurile XV—XVII tocmai pe temeiul numelor de familie post-etnonimice: *Bolgar, Wolachus, Horvat, Liach, Lengyel, Lythway, Nimecz, Magiar,*

---

[79] Vezi, *Praci XIII Respublikans'koji dialektolohičnoji narady*, Kiev, 1970, 89—95, unde K. J. Halas corectează unele interpretări ale autorului privind gradul de siguranță a materialului onomastic în reconstrucțiile din domeniul dialectologiei istorice.

[80] *Op. cit.*, 37—38 s.a. În plus, autorul consideră, pe de o parte, că numeroși „valahi" au pătruns în Maramureș venind din Bucovina și Moldova, pe de alta, că ei au fost încă de aici amestecați cu ucraineni (p. 38).

[81] Avem în vedere, dintre lucrările lui E. Petrovici, cel puțin pe cea în franceză, *La population de la Transylvanie* ..., ca să nu mai vorbim de monografia, indispensabilă, a lui T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925.

[82] De aici, opinii ca următoarea: păstorii valahi din Carpații Nordici ar fi fost, în întregime, aromâni etc. Vezi discuția critică a lor la I. Lobiuc, *op. cit.*

[83] *Op. cit.*, 36. Vezi și nota 77.

[84] Cf. S. Bernștein, R. Udler, *Obžčekarpatskij dialektologičeskij atlas i ego vostočnoromanskij aspekt*, în LLM, XIX, 1976, nr. 2, 53.

[85] Într-o lucrare din 1943, utilizată și de L. Dezsö.

[86] *Op. cit.*, în *Praci XII*, 365—374; Idem, *Antroponimija Zakarpattja*, Užhorod, 1970, în special 31 u., unde se neagă vreo diferențiere socială de ordin antroponimic între nobilime și plebe (iobagi etc.), căci nume duble ori, invers, unice sau reduse se întîlnesc, începînd din veacul XIII și în celelalte, atît într-o parte, cît și în cealaltă. Pentru discuția noastră, reținem informația că în secolul XIV nobilimea, atît românească, cît și cea slavă, purta, preponderent, nume personale monomembre, de pildă, *Ugrin, Rusa, Rusca* etc. (33).

[87] *Op. cit.*, în *Praci XII*, 373. Mai mult, pe bază impresionistă, evasistatistică, autorul revendică numele de persoană slave ca majoritare față de cele maghiare. Cazurile care ne interesează vor fi luate în discuție în partea a doua a prezentului studiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovan, Muszka, Olah, Olaz, Rusznak, Ruthenus, Szahz, Rusz, Zekel, Szlavak, Thewrek, Thoth, Thurka (menţionînd, ca urmare a aceleiaşi eterogenităţi naţionale, şi nume de persoane ca *Sclavus, Thoth, Ruthenus, Wgrinn* atestate la frontiera ucraino-maghiară din Ugocsa veacului XV)[88]. Deşi se recomandă prudenţă şi se fac unele distincţii (numele de botez probează, mai degrabă, relaţii şi influenţe culturale decît procese de migraţii, acestea investindu-şi informaţia demografică îndeosebi în numele de familie, dintre care mai sigure sînt cele de proveniență toponimică, de tipul *Dovžan, Or'ávec', Almaš, Iložvaj* etc., faţă de cele postetnice ca *Bojkenyč, Hucul, N'imec' Túrok, Sved, Morávec*, care „indică doar cu aproximaţie arealul, mai exact, etnosul din care a provenit primul purtător al numelui de familie dat. A identifica astfel de nume cu etnonimele-apelative nu e de admis: strămoşii unui individ numit *Vološyn*, sau *Ljach, Moldavčuk, Taliján, Cyhanýn* etc. nu au fost, în mod obligatoriu, români, poloni, moldoveni [!], italieni sau ţigani"), cele 3 direcţii de migraţie a populaţiei din Carpaţii Ucraineni (nod-sud, vest-est şi sud-nord-est) în epoca istorică autorul le stabileşte exclusiv pe baza datelor antroponimice[89].

Dacă pentru nordul dacoromân problema numelor de localităţi întemeiate ori numai (post-) populate de grupuri ori indivizi din populaţii slave de răsărit, nume create de români sau de maghiari şi conţinînd (ca atare ori, adesea, ca element de compunere) radicalul *rus(u, -ul;* magh. *Orosz* etc., germ. *Reuss* sau chiar *Russ*), s-a pus cu atîta acuitate, deşi nu fără tendenţionism şi prejudecată, în baza mai ales a informaţiilor documentare provenite din zone cuprinse în ori învecinate cu aria nord-estică unde există toponime de certă creaţie şi apartenenţă slavă orientală (v. s u p r a, p. 2), ea s-a pus şi pentru sudul decoromân, în special pentru vestul Munteniei şi Oltenia, în sens etnic pozitiv. Şi aici cercetători nu s-au mulţumit să înregistreze oiconime de tipul *Rus(u), Ruşi,* (îndeosebi *Rusca*, care va deveni, pentru unii, o obsesie, dar şi o enigmă) etc., ci urme toponimice create de populaţia presupusă a fi locuit efectiv în regiunile în discuţie.

Astfel, recenzînd lucrarea lui N. Iorga, *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a Românilor. I. Teleormanul* (AAR. ... 1941), Gh. Ivănescu aprecia ca fiind „de cea mai mare importanţă afirmaţia [...] că *Ruşii de Vede* dovedesc pentru vremuri mai vechi în această regiune prezenţa unor slavi care au dat acolo şi alte numiri ca *Bloca Ruscă, Rusca Nemţilor, Rusca de la Cazan, Rusca Duduiţa, Rusca, Rusca Oltenilor, Rusculiţa* şi alte *ruşce* [ultima — *subl. n.*]". În *Poroschia* nu avem drept component un *Roschia*, dimpotrivă, este foarte probabil că „forma *Roşiori* din *Roşiorii de Vede* vine din *Ruşciori*, care se găseşte şi în Ardeal tot ca nume ale unor localităţi ce aveau la origine Slavi. Aceşti Slavi erau, desigur, Ruşi, adică Ruteni"[90], care „trebuie să fi venit acolo odată cu

---

[88] *Ibid.*, 372—373 şi respectiv, 369. Interesant, aici, e numele dublu *Szasz Rusz*, ca şi prezenţa, timpurie, a antroponimului *Lengyel*, alături de *Polyak, Polonus*, apoi *Maskal'*, ca şi *Lythway, Lytwa* etc., unele atestate încă din veacul XIII, cele cu radicalul *Litv-* fixate curînd după sosirea în Transcarpaţia a oneazului podolean Fedor Korjatovič (p. 368). Cf. i n f r a, p. 37 u. Merită atenţie, de asemenea, prezenţa atît a antrop. *Thoth*, dar şi, din veacul XV, *Szlavak* (p. 369), fapt implicat în discuţia noastră de mai jos.

[89] *Ibidem*, 366, 367.

[90] BIFR, X, 1942, 206—212. Nu pare chiar un amănunt faptul că, citindu-l pe N. Iorga, acad. I. Iordan va vorbi de „alte *ruşti* mici", nu de *ruşte*. Ezitările în jurul pluralului sînt deja semnificative, dar oscilaţii sînt în chiar flexiunea singularului, cf. distincţia între genitivul popular *Ruşchii (Ruştii, Ruschii)* şi cel livresc *(Ruscăi)* la C. M. Ştefănescu, *Ruscă*, LR, 1967, nr. 6, 521 (ca şi corectivul necesar că în sintagma, curent reprodusă de cercetători, *Rusca Bloca* ori *Bloca Rusca* este vorba, de fapt, de *rusca Beoczi* sau *Beoca* (cf. *rusca Lungă, rusca Vazii, rusca Sîrbilor, ~ Nemţilor, ~ Oltenilor, rusca Hotarului* etc., etc., ceea ce arată, pe de o parte, că topica *Bloca Ruscă* este artificială, iar pe de alta, că nu în toate cazurile avem de-a face cu apelativul entepic, vezi infra, ci, poate, cu un apelativ „social-administrativ" din categoria *sloboziilor* etc. şi, oricum, că substantivul comun *ruscă* nu este neetimologizabil, dar nici că soluţia din DLR (SN), vezi, iarăşi, i n f r a, nu este ireproşabilă). În ce priveşte *Rus-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pecenegii sau Cumanii care s-au așezat în Teleorman" în număr mare, cum probează „mulțimea numelor topice turcești". Corectîndu-i pe N. Iorga, G. Weigand și A. Philippide, recenzentul socotea create de ruteni și toponime ca *Tecuci, Scrioaște* (numai *Scroviște* din Ilfov putînd fi explicat din vechea bulgară), *Hîrlău* și chiar *Vedea* (mai probabil, însă, pecenego-cuman), iar dintre antroponime, pe *Țibănaș* (pentru *Țigănaș*). Mai tîrziu, însă, lingvistul ieșean nu va mai relua chestiunea[91]; mai mult, schimbîndu-și opinia, va afirma că *Vedea*, ca și *Buzău* și *Năruja*, sînt toponime dacice (cf. AUT, III, 292—293).

În schimb, în monumentala sa lucrare *Toponimia românească* (București, 1963), acad. Iorgu Iordan adună, în cap. III, §§ 2—4 *Toponimice formate de la numele de popoare* (p. 260 u.), întregul material, alăturînd faptelor de tipul celor discutate de noi mai sus și altele, care ne interesează: *Rusca*, ca atare ori în diverse sintagme *(Rusca lui Bercea* — Drăgășani; *Rusca Mare* și ~ *Mică* — Galați; *Rusca Montană, Padeș-Rusca, Poiana-Ruscă* — Caransebeș; *Rusca Carantinei, Rusca Lungă* — Teleorman) ori „derivate" *(Rușchița* — Caransebeș) sau „plurale" *Ruști* — Olțeț); *Rusă*, în sintagmele *Geaferca Rusă* și *Slava Rusă; Ruseasca; Rușca* (sau *Rusănești* — Drăgășani); *Rusova (Veche* și *Nouă); Ruscova; Rusneanca* (Teleorman); apoi și mai ales, *Rus, Rusul* (și în diverse sintagme, genitivale, prepoziționale ori, mai rar, apozitive, cu termenul nostru și în poziția secundă), *Ruși, Rușii* (cu aceleași precizări), *Roșior(i), Ruscior(i),* dar și *Ruștior* și chiar *Rușor* (interesant fiind că una și aceeași localitate s-a numit sau se mai numește *Ruși* sau *Roșiori; Roșiori* sau *Ruși* și *Roșiorii de Vede* sau *Rușii de Vede*, în *Fălticeni*, respectiv, Teleorman); *Răusăni (Reuseni); Rusăiești; Rusănești(i); Ruseni* sau *Rusenii* + determinative; *Ruseștí; Rușani; Rușeni* etc. (dintre alți „membri" ai „familiei toponimice" create de autor s.v. *Rusca*, p. 281—283, am adăuga, aici, *Urișiul de Jos* și ~ *de Sus*, din Reghin, sau, într-o altă românizare, *Urișul* < *magh. Oroszi*, apoi, *Rufeni*, cartier în Iași, pentru autor, = *Rut(h)eni).* Deși face unele precizări restrictive (este vorba de existența, la noi, a „unor oameni de altă naționalitate, așezați definitiv sau aflați numai în trecere prin țările noastre, fie în grupuri relativ numeroase, fie *mult mai des, ca indivizi izolați, aduși aici de împrejurări*" (subl. ns.), p. 260) și altele privind forma și structura toponimelor respective, (p. 260 n. 1 și p. 266), acad. I. Iordan derivă — se pare că în modul nemijlocit, fără intermediari antroponimici declarați[92] — întregul grup (citat de noi mai sus, oarecum în altă ordine) din etnicul *rus* (dînd crezare mai mare pluralizării toponimice a acestuia, cf. p. 289, n. 8, despre absența formei de plural a etnicului *turc*). Pledînd pentru „echivalența onomastică", după N. Iorga și Gh. Ivănescu, între *Ruși* și *Rușciori* și dintre aceasta din urmă și *Roșiori* (cf. și p. 217—218, despre *roșiori* cavaleriști), susținînd că diminutivul din urmă s-a putut obține direct din *Ruși*, prin faza *Rușiori* și nu neapărat din *Rusciori* (aceasta, existent în diverse regiuni ale țării), și că „Această mulțime de numiri care conțin femin. *Rusca* arată că, pentru explicarea lui *Roșiori* (diminutiv al etnicului aici în discuție), *putem, ba încă trebuie să plecăm și de la Rusca*", deși „sufixul diminutival *-(i)or* posedă numeroase variante, printre ele *-cior*, care s-a putut alipi, fără nici o dificultate, la tema «masculină» *rus-*" (p. 282 și n. 2), autorul nu se îndoiește că avem pretutindeni (nu numai în Teleorman) de-a face cu „prezența, pe vremuri, a unei populații slave de nuanță rusească sau ucraineană" (p. 282; cf. și argumentul că *Rușani* și *Rușeni* aparțin, neîndoielnic, tot

---

cior-ul ardelenesc, este de precizat că E. Petrovici, *La population de la Transylvanie* ..., 9, n. 9, vorbește pentru *Rușciori* numai de bulgari! Invers, E. Janitsek, *Toponimia văii superioare a rîului Șieu*, în *Studii și materiale de onomastică*, [1], București, 1959, 112, consideră că în veacurile XIV—XVI satele Sebiș și Șieuț aveau populație săsească catolică, satul *Greseph* (ulterior, *Frij*, astăzi *Lunca)* era populat de români, pe cînd satul *Ruștiori* (< *Rusciori),* oficial azi *Ruștior* (popular local *Rus*) avea populație românească și ucraineană de religie ortodoxă (v. și p. 114—115, unde autorul preia total opinia acad. I. Iordan).

[91] Cf. expunerea influenței ucrainene asupra daco-românieí în recenta *Istorie a limbii române*, Iași, 1980, 437—440.

[92] Chiar dacă îi reconstituie uneori, etimonul imediat invocat în discuție este tot cel „etnonimic" (cf. 282, despre *Rusel* (< *Rus+-ei).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aici, pe motivul că *Rușeni* din secuime corespunde magh. *Oroszfalu* „satul rușilor" < *Orosz* „rus, rusneac", p. 282—283).

Prin urmare, de la negarea oricărei informații etnice a toponimelor din „familia" dată — cum procedase I. Bărbulescu (v. supra) din părerea, preconcepută și ea, că în Ardeal nu au putut fi decît slavi bulgari, părere infirmată de studiile lui E. Petrovici, iar înainte de N. Drăganu și ale altora, care au constatat, și pe teren și prin știri documentare (istorico-demografice etc.) care dau determinări etnice de netăgăduit, colonii ucrainene încă neasimilate în veacurile XVIII—XIX[93] (după cum avem colonii și mai recente, menținute etnolingvistic și astăzi[94]) — s-a ajuns la admiterea ei pentru întregul teritoriu al țării, căci asemenea toponime sînt extrem de numeroase și răspîndite pretutindeni, în special în colțul sud-vestic, opus celui nord-estic delimitat de E. Petrovici. Nu este de mirare că printre cercetătorii străini circulă, insistent, teze etnologice categorice ca aceasta, întemeiată tocmai pe un nume propriu din „familia" de care ne ocupăm: „Din punct de vedere etnic, Moldova era o alianță a populației ucrainene și a celei valahe, care trăiau în vecinătate, dar și în amestec. De aceea, în unele acte de la finele secolului al XIV-lea Moldova figura sub denumirea de *Rusovlahia*[95], opinia ce a putut fi alimentată chiar de afirmațiile unor învățați români mai vechi, ca T. Roșculeț, după care „numele topice de origine ruteană din nordul Moldovei [...] sînt, împreună cu numele de persoane de aceeași origine, dovezile cele mai puternice că populația acestei regiuni e în majoritate de origine ruteană" (chiar dacă recenzentul va fi avut în vedere, cu deosebire, numele topice în *-ăuți)*[96]. În realitate, fundamentul etnic al Moldovei istorice este semnalat de componentul al doilea, *-vlahia*, din denumirile ei medievale ca *Moldovlahia*, *Maurovlahia*, *Valachia minor* (sau ~ *Maior)*, *Rosovlahia* ori, simplu *V(a)lahia*[97]. Oricum, interpretarea toponimelor cu radicalul *rus-* sau cu tema *rusc-* este, în ultimă instanță, de aceeași orientare cu cea care vede în spatele oricărui toponim creat de la un entopic ca *prislop* un „Namengeber" slav-estic, ceea ce ar însemna — cum observase E. Petrovici — „că ucrainenii au locuit în toate regiunile deluroase ale României, fapt foarte puțin probabil"[98].

---

[93] S. Wolf și J. Benkö, în lucrările lor citate supra, au numărat, la finele veacului a XVIII-lea, doar 130 de familii de ucraineni, care erau luterani sau calvini, iar J. Karácsonyj, *Orosz-szláv lakasok Erdélben*, în „Magyar kiselbbség", N. Varad, 1925, dă 54 de sate din Ardeal ca fiind ucrainene (vezi I. Pankevyč, *op. cit.*, 217—219).

[94] I. Kniezsa a relevat unele toponime create cu siguranță recent de ucraineni așezați în ultimele secole în Ardeal, cf. E. Petrovici, în RSl, IV, 52, n. 79.

[95] M. F. Stanivs'kyj, *Sposterežennja nad movoju bukovyns'ko-moldavs'kych pamjatok XIV—XVIII st.*, în *Pytannja istoriji i dialektolohiji schidnoslovjans'kych mov*, t. I, Cernăuți, 1958, 3. De fapt fundamentul este indicat, fără nici un dubiu, în componentul secund *Vlahia*.

[96] „Revista critică", Iași, I, 1927, fasc. 2, 149 (recenzie la I. Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I—III, 1924—1926).

[97] Cf. A. Ambruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; M. Neagoe, *Problema unității țărilor române în secolul al XVI-lea*, în *R.A.*, XXXVII/4, 427, 442, mai ales 428 u.; N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, *passim*. Este elocvent că vecinii nordici (ucrainenii, parțial și polonii) înțeleg prin *voloch(y)* „v(a)lahi" mai ales pe moldoveni; cf. critica detaliată a diverselor opinii relative la *volohii din Povest' vremennych let* la V. Koroljuk, *Volochi i slavjane Russkoj Letopisi*, (Chișinău, 1971, care înclină să vadă în ei populația romanizată din Pannonia secolului al IX-lea (p. 22), atestarea lor în cronica rusească și la anonimul maghiar fiind „mărturia interacțiunii complexe și a coexistenței în Europa Centrală a veacului IX a două etnosuri diferite — slav și roman sau romanizat și sisteme cultural-economice diferite: agricol stabil al slavilor și, probabil, pastoral mobil al romanicilor" (p. 23). Agricultura la români, însă, cum bine se știe astăzi, a fost fundamentală și permanentă.

[98] Vesi supra, nota 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ISTORIA RELIGIEI GETO-DACICE (III) *

DE

SILVIU SANIE

A e. PUȚURI RITUALE

Repertoriu

1 BRAD, com. Negri, jud. Bacău.
V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Brad*, Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie — Piatra Neamț, decembrie 1982.

2 *Ciolănești din Deal*, jud. Teleorman.
M. Petrescu-Dîmbovița și Silviu Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud Teleorman)*, Arh. Mold., VII, 1972, p. 257 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman), In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj 1974, p. 286

3 GHERMĂNEȘTI, com. Banca, jud. Vaslui.
V. Palade, *Un puț din secolul al IV-lea e.n. la Ghermănești, com. Banca, jud Vaslui*, SCIVA, 29, 3, 1978, p. 407—422.

4 STRĂULEȘTI, București.
M. Constantiniu, *Un puț din secolele II—III e.n. descoperit la Străulești (București)*, SCIVA, 31, 1, 1980, p. 149—151.

Săpăturile arheologice desfășurate la Ciolănești din Deal în anii 1964—1965 au dus între altele, la descoperirea unui tip de complex arheologic care nu mai fusese cercetat pînă atunci într-o așezare geto-dacică — puțul [1].

Comuna Ciolănești din Deal (jud. Teleorman) se află situată pe cursul mijlociu al pîrîului Ciinelui, în cîmpia dintre Olt și Argeș cunoscută sub numele de Gîvanul Burdea. Așezarea geto-dacică, cu o suprafață de aproximativ două hectare, se află pe o formă de teren puțin ridicată (circa 7 m) fiind mărginită spre sud și sud-vest de pîrîul Ciinelui și spre nord-est de pîrîul Ududuia. Săpăturile arheologice au dus la confirmarea unor informații din anul 1910, privitoare la existența unui puț în care au fost descoperite mai multe rînduri de vase suprapuse, așezate deci, nu scăpate sau aruncate.

Puțul, solid construit, de formă rectangulară (Pl. I) cu deschiderea interioară de 1,54—1,61 m se mai păstra, pe o înălțime de aproximativ 1,20 m pornind de la — 4,70 m față de nivelul actual de călcare. Datele și materialele cunoscute prin săpături au permis înfățișarea multiplelor aspecte ale interesantului complex, precum și publicarea lotului de vase descoperit întîmplător [2].

---

* Partea I-a în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 377—390 ; a II-a în *AIIAI*, XXIV/1, 1987, p. 115—124.

[1] M. Petrescu-Dîmbovița și Silviu Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, ArhMold, VII, 1972, p. 241—258.

[2] M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 285—299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inventarul puțului din care cunoaștem 28 vase lucrate cu mîna și la roată, 250 fragmente ceramice și o brățară de argint cu capetele înfășurate permite unele considerații asupra acestui tip de complex. (Pl. I).

Vasele aparținînd unei categorii lucrate cu îngrijire ,au caracteristic lustrul negru sau negru-cenușiu la exterior. Au fost remarcate următoarele forme: vase bitronconice în formă de urnă, cu marginea răsfrîntă și fațetată și fund inelar, căni cu marginea răsfrîntă și fațetată și fund inelar; căni cu marginea răsfrîntă oblic, cu toartă din bandă rectangulară în secțiune, fundul drept sau inelar; căni cu gîtul cilindric înalt, corpul bitronconic, fundul drept sau inelar; vase bitronconice cu două torți, marginea răsfrîntă oblic, fundul drept sau inelar. Noile descoperiri adaugă la mulțimea vaselor cu funduri cu *umbo accentuat*, un vas lucrat la roată cu partea inferioară emisferică și fund inelar și un vas miniatură. Modul de construire a puțului, amplasarea în cuprinsul așezării, calitatea și uniformitatea coloristică a vaselor, veriga de argint, faptul că au fost depuse toate laolaltă, conferă un caracter deosebit complexului de la Ciolănești din Deal.

Puțul *(puteus)* nu pare a fi doar o obișnuită amenajare a unui izvor *(fons)*, destul de rare și acestea în acea epocă, ci un *puț votiv*. Absența resturilor unor cremații și a oaselor în general ne-a determinat să considerăm improbabil caracterul funerar al complexului, asemănător în parte cu numeroase *puțuri funerare* din Gallia[3].

Puțul ca loc care reunește trei din importantele elemente constitutive ale lumii (pămînt, apă, aer) ocupă un loc însemnat în cultul multor popoare și de el este corelată o bogată mitologie.

În cazul complexului de la Ciolănești din Deal, apropierea de apă, chiar posibila utilizare practică inițială, face plauzibilă ipoteza că ofrandele depuse aveau în vedere o divinitate a apei.

Complexul de la Ciolănești din Deal, datat între sfîrșitul secolului II și începutul secolului I î.e.n[4] este cel mai timpuriu între cele cunoscute (și publicate) în spațiu getic. Cele de la *Brad* (Rep. 1), *Străulești* (Rep. 4) și *Ghermănești* (Rep. 3) fiind diferite ca aspect, dimensiuni, inventar, datare, posibil și ca destinație a ofrandelor.

Un cult al izvoarelor, al apei, al rîurilor au avut toate popoarele indoeuropene și vor fi avut și dacii. Dacă existența la geto-daci a unei divinități echivalente lui *Fons* și a unei sărbători ca *Fontinalia* constituie deocamdată ipoteze, foarte probabil ca numele rîurilor sau a izvoarelor unor rîuri să fi fost numele unor divinități ale apei, așa cum întîlnim în lumea celtică sau romană.

VASE AVÎND DIFERITE SIMBOLURI SAU REPREZENTĂRI ANTROPOMORFE ȘI ZOOMORFE, INCIZATE, ÎN RELIEF SAU OBȚINUTE PRIN LUSTRUIRE.

Materialele descoperite în cetățile și așezările geto-dacice au relevat demult alături de diversitatea formelor originale a ceramicii autohtone, imitarea unor vase greco-elenistice și apoi romane cu o complicată tehnică de confecționare.

Dacă vasele istoriate, cele mai multe din ateliere gallice, sînt interesante mai ales pentru estimarea căilor și amplitudinii propagandei în legătură cu victoria romană de la începutul secolului II al e.n., a tragicului și eroicului sfîrșit al regelui Decebal[5] între produsele ceramice dacice există unele vase cu reprezentări care pot fi utile reconstituirii elementelor de cult, într-un anumit grad și a panteonului geto-dacic.

---

[3] Mary Larrien-Duler, *Les puits funeraires de Lecteure (Gers)*, MSAM de la France, XXXVIII, 1973, p. 19—68.

[4] Menținem propunerea privind datarea în limitele cronologice amintite a ceramicii de tip Ciolănești. Prof. M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 294: „mai curînd în a doua jumătate a sec. II î.e.n.".

[5] J. Bousquet, *Circonscription de Rennes. Loire-Atlantique*, Gallia, XXI, 1963, p. 427, fig. 9; M. Labrouse, *Les potiers de la Graufsenque et la gloire de Trajan*, Apulum ,XIX, 1981, p. 57—64; S. Sanie, *Două vase ceramice cu menționarea regelui Decebal*, Cronica, XVII, 4 (834), 22 ian. 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vaselor dacice cu reprezentări (amfore, căni, cupe etc.) intrate în circulația științifică încă în urmă cu 50 de ani [6] li se adaugă descoperiri din ultimul deceniu. Publicarea reprezentărilor umane de pe cupele getice de la Popești i-a prilejuit lui Al. Vulpe o primă abordare a problemei utilității acestei categorii de materiale în cercetarea spiritualității geto-dacice [7]. Dintre cele două boluri getice descrise și ilustrate, imitații după bolurile „deliene", unul are reprezentări mai clare. Pot fi remarcate detaliile coafurii, fizionomiei și îmbrăcămintii la un grup cu trei figuri feminine. Ele au părul strîns în două cozi ce flutură pînă mai jos de umăr, iar deasupra frunții trei proeminențe care ar putea indica o coroană de flori, după editor, sau o diademă după opinia noastră. Pe față se disting ochii rotunzi, foarte mari, gura și bărbia. Sînii, reprezentați prin două proeminențe par a fi dezveliți. Cele trei au mijlocul încins cu un brîu lat. Îmbrăcămintea părții inferioare este compusă din două piese, pentru care editorul găsește apropiate asemănări cu fotele. Mîinile depărtate de corp, coatele la înălțimea umerilor se termină prin palme disproporționat de mari. Picioarele se află unul în poziție întinsă celălalt cu genunchiul îndoit. Figurile sînt despărțite între ele prin motivul „în con de pin" iar grupa de trei figuri prin rozete. Fundul unei cupe este marcat printr-o rozetă cu 12 spițe. Fragmentele au fost găsite în complexe databile în secolele II—I î.e.n. respectiv începutul secolului I e.n. (Pl. IV).

Al. Vulpe amintește unele asemănări dintre figura de pe cupa de la Popești cu cele de pe falera de la Galice [8], fibulele de argint de la Coada Malului [9] și cele de la Bălănești-Olt [10] în privința asemănării cu figurile de pe garnitura de centură de la Popești [11] asupra căreia s-au mai făcut referiri [12] propunînd abandonarea interpretării drept reprezentare a zeului *Cernunnos*. Reprezentarea antropomorfă a soarelui pe ștampila din apropierea lacului Tei-București și pe ștampilele anepigrafe cu figuri umane la Popești l-au determinat să propună interpretarea în ansamblu a imaginilor de pe cupă drept dans la o sărbătoare solară.

M. Gramatopol [13] și apoi M. Bărbulescu [14] ș.a. au interpretat figurile de pe cupă și amintitele analogii drept reprezentări ale zeiței *Bendis*, primul adăugînd unele chipuri de zeițe cunoscute pe monedele dacice. Cît privește ansamblul reprezentărilor de pe cupa de la Popești, M. Gramatopol considera că nu e un dans, ci „repetarea paratactică a aceleiași imagini" [15]. Mai mult, tot *Bendis* ar figura și pe garnitura (aplica) de centură de la Popești [16].

Dacă forma capetelor figurilor de pe aplică, ochii rotunzi, eventual și poziția picioarelor și-ar găsi unele apropieri la piesele ceramice sau toreutice analizate, dispunerea unghiulară a razelor (coarnelor ?) este fără analogii între semnele distinctive ale zeiței. Odată cu publicarea studiului datorat lui Al. Vulpe atribuirea inițială, datorată lui Radu Vulpe a fost zdruncinată fără a fi supli-

---

[6] D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, Publicațiile Muzeului Municipiului București, 2, 1935, p. 61 și urm.

[7] Al Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, SCIV, XVI, 2, 1965, p. 341—349.

[8] N. Fettich, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, Acta Arch. Bud., III, 1953, p. 141, fig. 5.

[9] Cf. L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976, p. 31—32 cu bibliografia anterioară.

[10] E. Popescu, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Bălănești*, StCom Pitești, II, 1969, p. 109—116.

[11] Ultima publicare a acestei piese, fără comentarii asupra semnificației reprezentării dar cu precizarea funcționalității, paralelisme, încadrări cronologice la M. Babeș, *Paftale La tène tîrzii în sud-estul Europei*, SCIVA, 34, 3, 1983, p. 200, fig. 2/1.

[12] S. Sanie, *Un altar anepigraf cu reprezentarea unei divinități celto-romnae*, *AIIAI*, XXI, 1984, p. 365.

[13] M. Gramatopol, *L'art des monnaies géto-dace*, Apulum, IX, 1971, p. 209 și urm. ; idem, *Dacia antiqua*, București, 1981, p. 84.

[14] M. Bărbulescu, *Despre cultul zeiței Bendis la daco-geți*, Acta MN, VIII, 1971, p. 98.

[15] M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, p. 84.

[16] *Ibidem*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nită printr-o ipoteză fundamentată. În deosebi poziția picioarelor nefiind identică cu cea în care apare zeul celtic *Cernunnos* adică „în poziție de Buddha" devine posibilă și o altă atribuire în care *Bendis* n-ar putea fi totuși în prim plan. De altfel și o specialistă în religia celților precum Anne Ross continuă să menționeze imaginea de pe piesa de la Popești ca reprezentare a lui *Cernunos* [17]. În plus, în arta celtică mai ales, este cunoscută „repetiția pentru întărire" care ar justifica de asemeni varianta interpretativă inițială.

Prezența Bendidei în lumea tracică, relativ bine atestată literar, făcea verosimilă o expansiune a cultului zeiței și în spațiul getic — ceramica, toreutica și monedele oferind un suport substanțial ipotezei. A preluat *Bendis* cele mai multe dintre atributele Artemidei ?

Prezența alături de *Ares* și *Dionysos*, impresionantele procesiuni culturale indică locul important al Bendidei în lumea tracică [18]. Mitologia greacă înfățișează și strînsele legături ale Artemidei cu un mare număr de divinități *(Afrodita, Apollo, Ares, Demeter* și *Persefone, Dionysos* etc.) de la care a împrumutat adeseori și epitetele [19]. Dacă pe cupa de la Popești roata nu poate fi decît simbol solar, apropierea de imaginea Bendidei și concilierea celor două intrepretări, poate fi explicată și prin relațiile *Artemis-Apollo.* Foarte posibil să fi fost și *Bendis* zeiță a Lunii ca și *Artemis* astfel că, ne-am afla în fața unui alt caz de alăturare a celor doi aștri ca întruchipare a veșniciei.

Dar odată amintită *roata* trebuie să înfățișăm prezența acestui simbol de la cele mai simple atestări la zeul cu roată.

O piesă deosebit de interesantă este *ștampila* descoperită în zona lacului Tei-București și publicată în urmă cu jumătate de veac [20]. Locul cel mai înalt între imaginile și simbolurile de pe ștampilă este ocupat de o roată cu șase raze. Sub ea apare un individ, reprezentat în profil spre dreapta, cu părul zburlit și schițarea sumară a fizionomiei, care ține două recipiente la înălțimea capului. Oala din mîna stîngă cu gura în sus, amfora din mîna dreaptă, culcată cu gura spre un simulacru rudimentar de tipul figurinelor antropomorfe, fără vreun detaliu al feței cu brațele ridicate într-o poziție asemănătoare unui orant către o divinitate solară (Pl. III/2).

Datorită celor două recipiente, personajul care putea fi interpretat în mod justificat drept Soare antropomorfizat nu mai poate primi cu certitudine această atribuire. Mișcarea spre dreapta ca și poziția în care ține amfora ca pentru a efectua o libație par a transfera simulacrului semnificația majoră. În același timp, proporțiile se împotrivesc admiterii acestei ipoteze, sugerînd posibilitatea că personajul ilustrat putea avea și alte atribute alături de cele solare, de ex. aducător de ploaie.

Personaje înconjurate de semne solare, ținînd roți, sau cu roți pe pari, sînt cunoscute de milenii și cele mai multe au semnificații solare în esență [21]. La celți și în lumea celto-romană, „zeul cu roată" plasată lateral și nu deasupra este considerat o versiune celtică al lui Juppiter — zeul cerului, *Juppiter — Taranis* [22], iar roata ar fi după unii, echivalentul simbolic al vulturului. Există și reprezentări ale zeului însoțite de un personaj comparabil cu cel din repre-

[17] Anne Ross, *Pagan Celtic Britain*, Londra, 1968, p. 133, fig. 91.

[18] Wernicke, *Artemis*, RE, II_1, col. 1370; cf. și M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 92—95.

[19] Wernicke, *op. cit.*, col. 1360.

[20] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 61, fig. 1, 2 a-c ; S. Morintz și D. V. Rosetti,

[20] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 61, fig. 1, 2 a-c ; S. Morintz și D. V. Rosetti *Bucureștii de odinioară* (sub red. I. Ionașcu), București, 1959, p. 29—30, pl. 27/1 a.-c.

[21] G. Contenau, *La glyptique syro-hittite*, Paris, 1922, pl. VI/20 ; VII/25 ; VIII/31, 32 ; IX/33, 30, 39 ; X/43—44 ; XXVI/179 ; XXXIII/221 ; XL/305 etc. ; A. Jeremias, *Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur*, Berlin și Leipzig, 1929, p. 16, Abb. 25.

[22] M. Green, *The Worship of the Roman-Celtic Wheel-God in Britain seen Relation to Gaulish Evidence*, Latomus, XXXVIII, 2, 1979, p. 346—347.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentarea de pe ştampilă[23]. Merită de asemeni menţionat că în Britania romană astfel de reprezentări au fost găsite cu precădere în centrele de garnizoană ale cohortelor de hispani, tungri şi *daci*[24].

Fragmentul de vas de la Militari — Bucureşti[25] (Pl. III/1) datînd din secolele II—III e.n. cu bărbatul cu un frumos disc solar deasupra capului, atestă şi o continuitate a acestui „zeu cu roată" în mediu dacic. Semnificaţiile imaginii şi simbolului nu pot fi diferite de cele cunoscute în lumea celtică şi celto-romană.

Între descoperirile de excepţie de la Răcătău (com. Horgeşti, jud. Bacău) se numără indiscutabil şi un *kantharos* fragmentar cu figuri în relief[26] (Pl. II). Una dintre reprezentările de pe pereţii vasului a fost adeseori reprodusă[27], ajunsă emblematică, dar vasul în ansamblu n-a beneficiat de o analiză detaliată. L-am considerat iniţial vas de import[28] dar prezenţa unor tipare între descoperirile din *dava* de la Răcătău ne determină să avem în vedere şi varianta producerii locale a acestui *kantharos* cu motive şi imagini numeroase şi complexe. Marile dificultăţi tehnice ale confecţionării vaselor cu reliefuri aplicate la care se adaugă absenţa totală a unor reprezentări de pe vas în imagistica geto-dacică cunoscută, au contribuit împreună la conturarea primei opţiuni, după cum în prezent urmează a fi încă dovedite unele aspecte pentru adoptarea fără ezitări a ultimei ipoteze.

Torţile au la partea superioară şi lateral imagini şi simboluri în relief. Leii adosaţi, flancînd o roată cu aripi, apar pentru prima dată în spaţiul dacic pe monumentele lapidare şi de caracter funerar şi cultual al Moesiei inferior şi Daciei, sînt monumentele cu lei devorînd un animal, adosaţi sau afrontaţi la simboluri sau figuri de divinităţi[29].

Leul în general apare foarte rar pe monumentele din spaţiul getic.

Grupul de bronz de la Năieni are în componenţă singura reprezentare deosebită a unui leu. La peste 80 de ani de la publicarea şi intrarea sa în largă circulaţie ştiinţifică continuă să fie una dintre interesantele şi enigmaticele piese cu atribuire şi datare incerte, iar săpăturile arheologice pe locul descoperirii, infructuoase nu au putut ajuta cercetările. Între cei care după Gr. G. Tocilescu şi V. Pârvan[30] au încercat să descifreze taina „Grupului de la Năieni" s-a numărat şi marele arheolog şi istoric Mihail Rostovţev[31]. Pentru integrarea între piesele epocii migraţiilor el n-a găsit nici o analogie probantă după cum clasarea ei ca arhaică, printre produsele artei mitaniene rămîne la fel de nefundamentată. M. Rostovţev a ajuns la concluzia că grupul poate ilustra pe *Anaitis* asociată uneori cu *Omanos* şi *Anadates*; aşa cum este cunoscut cultul ei în Pont, Armenia, Cappadocia etc. prin documente arheologice şi scrierile lui Stra-

---

[23] *Ibidem*, pl. XXIX, fig. 42.

[24] *Ibidem*, p. 362.

[25] *Die Daker, Archäologie in Rumänien*, Main am Rhein, 1980, p. 215, nr. 434.

[26] V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în aşezarea geto-dacică de la Răcătău (judeţul Bacău)*, Carpica, VIII, 1976, p. 66, fig. 46 şi 47: „Un vas de tip cantharos, în stare fragmentară cu figuraţie antropomorfă şi zoomorfă în relief din pastă fină lucrată la roată, cu diametrul gurii de cca. 18 cm, executat într-o tehnică ireproşabilă"; *Catalogul Expoziţiei Civilizaţia daco-geţilor în perioada clasică*, 1976, p. 46, nr. 376.

[27] L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 27; *Die Daker*, p. 34, pl. 14 şi p. 204, nr. 389; M. Oppermann, *Thraker zwischen Karpathenbogen und Ägäis*, Leipzig, Jena, Berlin, 1984, p. 210—211.

[28] S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iaşi, 1981, p. 55—56, pl. 20/5a-c.

[29] Cf. de ex. o parte dintre reprezentările lui *Iuppiter Ammon* menţionate de: Al. Popa, *Nouvelles données concernant les cultes de Men et de Jupiter Ammon dans la Dacie superieure*, Latomus, XXIV, 3, 1965, p. 551—564, fig. 2, 4, 6, 7, 3 şi C. C. Petolescu, *Ştiri noi privind cultele egiptene în Dacia inferior*, SCIV, 23, 1, 1972, p. 79—80 (fig. 1).

[30] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (ed. R. Florescu), Bucureşti, 1982, p. 13—15.

[31] M. Rostovtzeff, *Dieux et chevaux. A propos de quelques bronzes d'Anatolie, de Syrie et d'Armenie*, Syria, XII, 1931, p. 52, pl. XXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bon (XI, 8, 4). A fost şi ipoteza lui Vasile Pârvan care utilizase şi studiile savantului rus.

Leul mai este atestat la Răcătău printr-o piatră de inel din pastă de sticlă[32].

Leul este cunoscut în întreg Orientul antic ca simbol al unor forţe ale naturii, simbol solar, funerar, foarte rar htonic şi ca animal regal. Divinităţi precum *Dea Syria (Atargatis), Cybele, Caelestis, Baal Hammon* etc., sînt înfăţişate în picioare pe lei, flancate de lei, mînglind leii sau într-un car tras de lei.

Pe vasul de la Răcătău atributele solare în esenţă sînt cele care primează atunci cînd, leii flanchează simbolul solar prin excelenţă, *roata*.

Semnificaţia de simbol regal alături de cel solar al leilor am menţionat-o şi ţinînd seama de semnele de la partea superioară a torţii. Prin comparaţia cu semnele proprii familiilor regale publicate de E. I. Solomonik[33] şi V. S. Draciuc[34] n-ar fi exclus ca şi cel de pe vasul de la Răcătău, apropiat prin complexitate de cel al familiilor regale bosporane să fie un *semn al unui conducător local*. Contramărcile de pe monede vor confirma sau infirma cîndva această ipoteză.

În spaţiul central al peretului vasului apare imaginea în relief a unui cavaler înzăuat, în galop spre dreapta. Are ochii rotunzi, chipul bărbos, priveşte „spre spectator" cum sînt figuraţi cavalerii pe cele mai multe reprezentări cultuale. La cingătoare îi atîrnă o sabie dreaptă cu antene, de tipul unui *akinakes*. Sabia este foarte clar schiţată şi i s-ar putea stabili chiar seria tipologică. În mîna dreaptă ţinea o lance.

Cu această imagine nu ne-am afla la prima atestare a reprezentării unui cavaler pe un vas, craterul de la Zimnicea cu friza cavalerilor avînd o vechime mult mai mare, secolul III î.e.n.[35]. În sfîrşit, prin descoperirea de la Polovragi[36] această imagine apare şi într-o manieră similară reprezentărilor ulterioare cunoscute în secolele II—II e.n. în Moesia inferior şi Dacia romană.

Imaginea calului şi călăreţului, răspîndită cu multe secole înainte de această figurare în mediu dacic clasic, are semnificaţii multiple legate de eroizarea ecvestră, funcţia psichopompă a calului, divinităţile ecvestre etc., şi asupra lor vom reveni atunci cînd vom înfăţişa iconografia toreuticii.

Pe alt fragment al vasului apare o parte din imaginea unei zeiţe ale cărei atribute ne-au rămas necunoscute, posibil o *Magna Mater, sui generis*, aşa cum o regăsim pe numeroasele reprezentări ale Cavalerilor danubieni, „Marea Zeiţă" care va fi fost şi în panteonul dacic, într-o triadă rămasă nouă deocamdată necunoscută, lumea indoeuropeană în general şi tracică în special regăsindu-se în multe manifestări cultuale ale geto-dacilor.

Apare şi figura bărbătească a unui „geniu înaripat" şi aceasta pentru prima dată în mediu dacic. Cele mai apropiate analogii, spaţial, le întîlnim în mediu bosporan[37].

În ansamblu, *kantharos*-ul de la Răcătău ar putea fi un *vas de cult* cu imagini şi simboluri datînd de la jumătatea secolului I posibil şi începutul secolului II e.n. În măsura în care el a fost conceput, nu doar copiat, în *dava* de

---

[32] V. Căpitanu, *op. cit.*, fig. 49/7.

[33] E. I. Solomonik, *Sarmatskie znaki Severnogo Pricernomoria*, Kiev, 1959, p. 22—28.

[34] V. S. Draciuk, *Sistemî znakov Severnogo Pricernomoria*, Kiev, 1975, p. 61—71, pl. XII—IV.

[35] E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983, p. 93 şi p. 459, pl. LXVII.

[36] F. Marinescu, *Cetatea dacică de la Polovragi, judeţul Gorj (Oltenia)* SMMIM, 10, 1977, p. 30, fig. 8.

[37] Termenul e folosit doar datorită prezenţei aripilor. „Geniile înaripate" au în general aspecte diferite de cea a personajului bărbos figurat pe vas. Aceste entităţi divine cu aripi, a căror iconografie poate fi urmărită pe parcursul a trei milenii apar de regulă, ca figuri compozite (capete şi trupuri umane şi membre inferioare de animale sau păsări, capete de animale sau păsări cu trupuri şi membre inferioare umane, înfăţişări apropiate de cele ale îngerilor etc.) şi atribute de o mare diversitate. Figura de pe vas fiind fragmentară echivalările cu anume zei sau genii sînt dificile şi riscante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe Siret, el are o importanță deosebită prin elementelel care le aduce la îmbogățirea datelor privind panteonul și imagistica culturală dacică.

II. TRIMITEREA MESAGERULUI LA ZALMOXIS

Textul herodotean care cuprinde descrierea ritualului trimiterii mesagerului la Zalmoxis a format obiectul multor cercetări ca sursă de cunoaștere a unor interesante date referitoare la religia geto-dacică în ansamblu; la zeul ei principal; ca cel mai timpuriu izvor care atestă existența sacrificiului uman la geți.

Analiza va avea ca punct de pornire tocmai problema sacrificiului uman, ocolită în unele studii, relevîndu-i-se doar aspectele cruzimii, ruptă de contextul unei lumi și civilizații, în altele, plasată relativ recent în coordonatele lui normale.

Dacă lucrările de istorie a religiilor din secolul trecut tindeau să ajungă la o teorie și definiție generală a sacrificiului care să poată îngloba toate mileniile și civilizațiile cercetarea actuală, relevînd complexitatea, diversitatea mai ales a practicilor rituale grupate sub această denumire, cercetarea contemporană a renunțat a mai crede în arbitrariul unei categorii unice. În același timp, direcția de analiză a acestor rituri variate are drept țel determinarea naturii, scopului și interpretarea lor. Pentru estimarea locului care se atribuie sacrificiului în înțelegerea mai judicioasă verosimilă a unor fenomene de cult, alături de o bogată literatură, de menționat desfășurarea unor colocvii internaționale cu această temă[38].

Sacrificul este o consecrare, dar se știe că nu orice consecrare este un sacrificiu. Această consecrare implică distrugerea obiectului, în unele cazuri consumarea prin foc, înjunghiere, dacă este vorba de o ființă vie etc. Peste întreaga diversitate sacrificiul implică trei termeni: 1) *sacrificatorul;* 2) *obiectul consacrat* (victima) și 3) *divinitatea.* În această situație, schema sacrificială, ca model abstract, poate fi construită fără a ține seama de variante. Detaliind apoi această schemă: a) *natura victimei;* b) *modalitatea de ucidere* și c) *finalitatea practică*, va fi mai lesnicioasă descifrarea semnificațiilor religioase a scenariului ritual.

Ritul sacrificatoriu în ceea ce comportă el fundamental este un scenariu de trimitere la moarte, moartea rituală a victimei constituind centrul în jurul căreia gravitează întreaga ceremonie. Considerațiile asupra semnificațiilor, valorilor și funcțiilor sacrificiului se bazează tocmai pe studierea acestui scenariu.

Pentru a nu fi considerat degradant, în neconcordanță cu stadiul civilizației, firea și moravurile geto-dacilor, sacrificiul uman este idealizat în „Getica" lui Vasile Pârvan[39]. De altfel, din paginile monumentalei lucrări pârvaniene lipsește o analiză detaliată asupra jertfei umane, semnalarea unor paralelisme, menționarea existenței acestui rit la alte popoare, orientale sau indoeuropene. Viziunea savantului arheolog a primit replicile ironice și dure din partea filosofului poet Lucian Blaga[40] ca și a istoricului-lingvist I. I. Russu[41]. În aprecierea ultimului: „Este mai presus de orice îndoială caracterul eminamente practic, utilitar al acestei reminiscențe cu trimiterea periodică la Zalmoxe...[42]. Între obiec-

[38] *Le sacrifice dans l'antiquité* (Entretiens sur l'Antiquité classique Publiée par Oliver Reverdin et Bernard Granges), XXVII, Vandoeuvres-Geneve, 1980, Cf. îndeosebi J.-P. Vernand, *Théorie générale du sacrifice et mise à mort dans la θυσία grecque* și A. Henriche, *Human Sacrifice in Greek Religion.* Three Case Studies.

[39] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 92 (154). „Deabia odată la patru ani, națiunea aduce zeului — unul singur și, ca zeu suprem, după cît se pare, fără tovarăș femeiesc — jertfa cea mai înaltă: un om căruia i se ia viața de carne, spre a i se dărui cea de spirit, întru marea misiune de a purta sus în cer dorințele și rugămințile națiunii".

[40] L. Blaga, *Getica*, în „Saeculum. Revistă de filosofie" (Sibiu), I, 4, iulie-august 1943, p. 21.

[41] I. I. Russu, *Religia geto-dacilor, zei, credințe, practici religioase*, AISC, V, (1944—1948), 1949, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tivele inițiale ale sacrificiului uman sînt amintite de același autor, intenția: „...de a împăca furia și a capta bunăvoința puterilor natural-divine, a zeilor“ [43] și faptul că: „La geți, sacrificarea de oameni a fost pusă în legătură cu o problemă esențială în orice religie: comunicarea directă cu divinitatea“ [44].

Arătînd că sacrificul uman este atestat atît la paleocultivatori cît și la cei cu o civilizație mai complexă, la diferite popoare: mesopotamieni, indoeuropeni, azteci etc., Mircea Eliade amintește mobilurile acestor sacrificii (fertilitatea ogorului; pentru a întări viața zeilor; pentru a restabili contactul cu strămoșii mitici sau cu rudele recent decedate sau cu scopul de a repeta sacrificul primordial), considerînd în final că sacrificiul menționat de Herodot nu avea nici unul din țelurile sus menționate. Sacrificul getic făcea posibilă transmiterea unui mesaj, „în alți termeni *reactualizează legăturile directe dintre geți și zeul lor*“ [45].

În spatele acestui scenariu mitico-ritual savantul Mircea Eliade consideră că se poate descifra speranța de a putea reactualiza situația primordială cînd oamenii puteau comunica direct și *in concreto* cu zeii lor [46], situație care ar fi luat sfîrșit în urma unui eveniment deosebit. În opinia aceluiași savant, mesagerul ar putea fi „un inițiat“ în misterele întemeiate de Zalmoxis iar sacrificiul la patru ani ar fi în legătură cu anii de ocultație a lui Zalmoxis, reapariția în *mit* corespunde în *ritual* cu restabilirea semnificațiilor concrete. În sfîrșit tot Mircea Eliade vede în sacrificiu și trimiterea mesagerului o repetiție simbolică a întemeierii cultului, reactualizarea epifanlei lui Zalmoxis după trei ani de ocultație cu tot ce implică nemurirea sufletului [47].

•

La un moment dat, în rîndurile consacrate sacrificiului uman la geți, I. I .Russu afirmă: „...nu putem aprecia, încă, care ar fi partea originală getică într-un asemenea proces de „spiritualizare“ a unui hidos ritual atavic, moștenit din noaptea preistorică“ [48]. Pentru a o descoperi se impune recapitularea informațiilor din Herodot.

1) În primul rînd ar fi de remarcat *periodicitatea* evenimentului. Trebuie astfel reamintit că alegerea mesagerului, deci și trimiterea lui are loc după *patru* ani cum menționează în comentariile lor și V. Pârvan [49], I. I. Russu [50] și M. Eliade [51]. De altfel, textul este clar διὰ πεντετηρίδος „tot la al cincilea an“, sau, „după fiecare patru ani“. Atît cifra *4* cît și *5* au semnificații simbolice deosebite. Alături de cele patru direcții ale lumii, era al cincilea punct ce formează centrul. Sistemul diviziunii quinare este bine atestat la indoeuropeni după o lege constantă a simbolicii universale [52].

2) *Alegerea mesagerului* făcîndu-se prin tragere la sorți era deci lăsată pînă la un punct pe seama hazardului. Mircea Eliade a emis ipoteza că „mesagerul“ era dintre cei inițiați în cultul lui Zalmoxis [53], fapt care pare normal pentru o ceremonie prin care se încerca stabilirea unei legături directe cu zeul. *La conzii* din India victima *voluntară* era cumpărată de colectivitatea care o sacrifica [54].

Herodot nu ne mai dă amănunte asupra procedeului care era urmat atunci

---

[42] *Ibidem*, p. 118.
[43] *Ibidem*, p. 119.
[44] *Ibidem*.
[45] M. Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis-Han*, București, 1980, p. 63.
[46] *Ibidem*.
[47] *Ibidem*, p. 64.
[48] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 118.
[49] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 92 (154).
[50] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 116.
[51] M. Eliade, *op. cit.*, p. 62.
[52] Idem, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1970, p. 310—325; C. Sterox. *La „Pantheon theorique“ des Indo-Européens et le nombre cinq*, Latomus, XXXIV, 1, 1975, p. 1—16, (cf. p. 13).
[53] M. Eliade, *De la Zalmoxis*, p. 63.
[54] Idem, *Mythes, rêves et mystère*, Paris, 1957, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd trebuia ales un alt mesager după cum nu știm dacă exista o limită numerică în cazul că cei trimiși s-ar fi dovedit a fi „oameni răi". În cele mai multe religii indoeuropene în cazul sacrificiului animalelor orice comportament anormal al victimei impunea înlocuirea ei.

Se pare că geții voluntari, care așteptau hotărîrea sorților își riscau nu numai viața ci și reputația de oameni integri, de buni luptători, de buni credincioși. Credința în zeu, în nemurirea sufletului, în propria persoană, mîndria de a fi cel care transmite doleanțele colectivității se îmbinau pentru a se opune riscurilor și renunțărilor. Alegerea victimelor dintre cei mai buni, mai virtuoși își găsește corespondent și în alte culte, ca și sacrificiul copiilor „mai lipsiți de păcate" [55].

3) *Sacrificatorii.* Textul herodotean descrie astfel momentul culminant din desfășurarea sacrificiului: „...cîțiva dintre ei, așezîndu-se la rînd, țin cu vîrful în sus trei sulițe, iar alții apucîndu-l de mîini și de picioare pe cel trimis la Zalmoxis, îl leagănă de cîteva ori și apoi, făcîndu-i vînt, îl aruncă în sus peste vîrfurile sulițelor" [56].

Menționat în mod special este doar numărul sulițelor, *trei*, cei care le țin pot fi însă mai mulți. De asemeni, nu cunoaștem nici numărul și nici calitatea celor care manipulează mesagerul conform ritualului amintit. Posibil să fi fost *trei* și *patru* sugerînd anii ocultației și epifaniei. De presupus, de asemeni, că sacrificatorii erau membri ai corpului sacerdotal.

Poziția probabilă a corpului victimei, aruncatul ei în sus ca și poziția sulițelor au fost interpretate ca semne ale unui sacrificiu pentru o zeitate celestă.

Sacrificiul apare așadar ca o operație care a permis omului să se apropie de sacru fără a se pierde, cu excepția celui consecrat, un moment în care sacrul și profanul au intrat în contact rămînînd totuși distincte. Întreaga procedură susamintită, comentariile mitice, alcătuiesc împreună modul original în care geto-dacii și-au imaginat posiblitatea stabilirii contactului direct cu divinitatea, speranțele care și le puneau credincioșii în realizarea lui.

Care este locul sacrificiului la geți în comparație cu sacrificiul uman la alte popoare?

Scrificul *indian* era prototipul actului creator, fondator care ține universul în totalitatea sa. Cel *grecesc*, mai modest, amintește întreruperea legăturii care prin „greșeala" lui Prometeu s-a produs între zei și oameni, el consacră în ritul însuși care vizează a aduce laolaltă muritori și nemuritori, distanța care-i separă dispărînd. La azteci, unul dintre sacrificiile umane viza revigorarea divinității, după cum sacrificiul, la trei luni distanță, a unei tinere fete și a unei femei constituia reiterarea rituală a nașterii plantelor [57].

Sînt sisteme religioase diferite care au ca element comun antropomorfismul.

Dat fiind rolul religiei în stat, evenimentul central al religiei dacice căpăta dimensiuni statale („naționale"), era un moment al întregii lumi geto-dacice, un *ritual care se desfășura probabil pe Muntele Sfînt (Kogaionon).*

Dar analiza acestui sacrificiu sîngeros implică și discutarea unei alte probleme, cea a *sectelor*, grupuri de oameni care aveau forme de religiozitate aberante în raport cu norma sau cu comportamentul general. Membrii acestor secte respingeau de regulă sacrificiile sîngeroase, pretinzînd că se poate stabili contactul cu divinul printr-un anumit regim de viață în care un loc însemnat îl ocupa vegetarianismul.

Asimilînd sacrificiul cu uciderea (moartea), pitagoricienii și orficii denunțau violența ucigătoare în ritualul sacrificial încercînd să elimine frontiera dintre animal și om, frontieră pe care instituția sacrificiului s-a străduit să o fixeze. Tipul de religie propus, fără sacrificiu sîngeros, avea ca scop fundamental apla-

---

[55] M.-J. Lagrange, *Études sur les réligions sémitiques*, Paris, 1905, p. 104 și urm.

[56] Herodot, *Istorii*, Iv, 94 (trad. F. Vanț-Ștef) și *Izvoare privind istoria României*, I, p. 49: „Unii din ei primesc poruncă să țină trei sulițe [cu vîrful în sus], iar alții, apucînd de mîini și picioare pe cel ce urmează să fie trimis la Zalmoxis și ridicîndu-l în sus, îl azvîrle în sulițe".

[57] M. Eliade, *Mythes*, p. 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tizarea rolului, anularea unei alte distanțe, ceu care separă oamenii de zei. Toate acestea pentru a permite omului să devină zeu.

Între principiile de viață ale sectelor de anahoreți din lumea geto-dacică *kapnobatae* θεοσεβεῖς καὶ χαπνοβάτας despre care scrie Strabon[58] întîlnim unele comportamente asemănătoare (vegetarieni, abstinenți, asceți etc.). Considerăm mai fundamentate argumentele conform cărora acest vegetarianism este pus pe seama condamnării sacrificiilor sîngeroase, căci se știe că în cazul sacrificiilor unor animale o parte a victimei era consumată de colectivitate, decît ipoteza conform căreia vegetarianismul reprezintă, un rest al vieții nomade[59].

Cît privește afirmația lui Vasile Pârvan că ei erau „discipoli ai marelui preot"[60] cel puțin pentru o anumită perioadă, poate fi mai greu acceptată. Textul lui Strabon ne vorbește doar de cei pe care poetul (Posidoniu) îi numea oamenii „cei mai drepți"[61]. Fiind totuși o abatere de la religia de stat (oficială) cum ar rezulta din regimul lor de viață, e puțin probabil ca relațiile cu Marele preot să fi fost cordiale. Se poate presupune că situația a evoluat într-o nouă direcție pe vremea lui Strabon, perioadă în care va fi fost înlocuit cel puțin sacrificiul uman, la fel ca la alte popoare indoeuropene mai apropiate sau mai depărtate.

Unii cercetători ai religiei geto-dace au scris că după Herodot alți istorici n-au mai menționat sacrificiul la daci, cu toate că are elemente neîntîlnite la alte popoare, interpretînd această tăcere a izvoarelor drept un semn că acest ritual a fost probabil înlocuit[62]. Apar totuși mențiuni în textele păstrate de la Lucian din Samosata (secolul II e.n.)[63], Clemens din Alexandria (secolele II—III e.n.)[64] și Enea din Gaza (secolele V—VI)[65]. Clemens scrie despre trimiterea anuala a unui sol la Zalmoxis, ceremonie la care era „înjunghiat cel socotit cel mai vrednic dintre cei care se îndeletniceau cu filosofia"[66].

Într-o scenă clasică de sacrificiu, înfățișată pe coiful de la Coțofenești se vede că victima este un *berbec*, animal frecvent întîlnit în imagistica geto-dacică[67]. Pe produsele toreuticii din epoca mai timpurie, la fel ca pe cele din epoca clasică, nu întîlnim ilustrarea sacrificiului uman.

Încadrarea ritului în religia geto-dacilor, pe care o cunoaștem totuși puțin, este destul de dificilă. Ivit probabil într-o perioadă de prelungite lupte intertribale, continuat și în vremea consolidării, separării, a apariției unor deosebiri mai marcate față de o parte a tracilor sud-dunăreni, la care contactul și influența greacă erau vizibile și în sfera vieții religioase, ritualul trimiterii mesagerului la zeul suprem de care era legat sacrificiul uman a fost treptat înlocuit așa cum impuneau evoluția social-economică internă și contactul cu alte popoare[68]. Prin descrierea lui Herodot cunoaștem o etapă din evoluția religiei geto-dacice, mentalitatea unei epoci.

---

[58] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 3 (=*Izvoare*, I, p. 226—229).
[59] W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, p. 37.
[60] V. Pârvan, *op. cit.*
[61] Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 3.
[62] I. I .Russu, *op. cit.*, p. 119.
[63] Lucian, *Izvoare*, I, p. 610—611.
[64] Clemens din Alexandria, în *Izvoare*, I, p. 637.
[65] Enea din Gaza, *Izvoare*, II, p. 320—321.
[66] Clemens din Alexandria, *op. cit.*
[67] S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice*, în *Studii dacice* (sub red. H. Daicoviciu), Cluj-Napoca, 1981, p. 187.
[68] Iordanes, *Getica*, 49 (=*Izvoare*, II, p. 413), menționează sacrificarea prizonierilor însă pentru zeul Marte. Informația are în vedere o altă perioadă din istoria geților.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

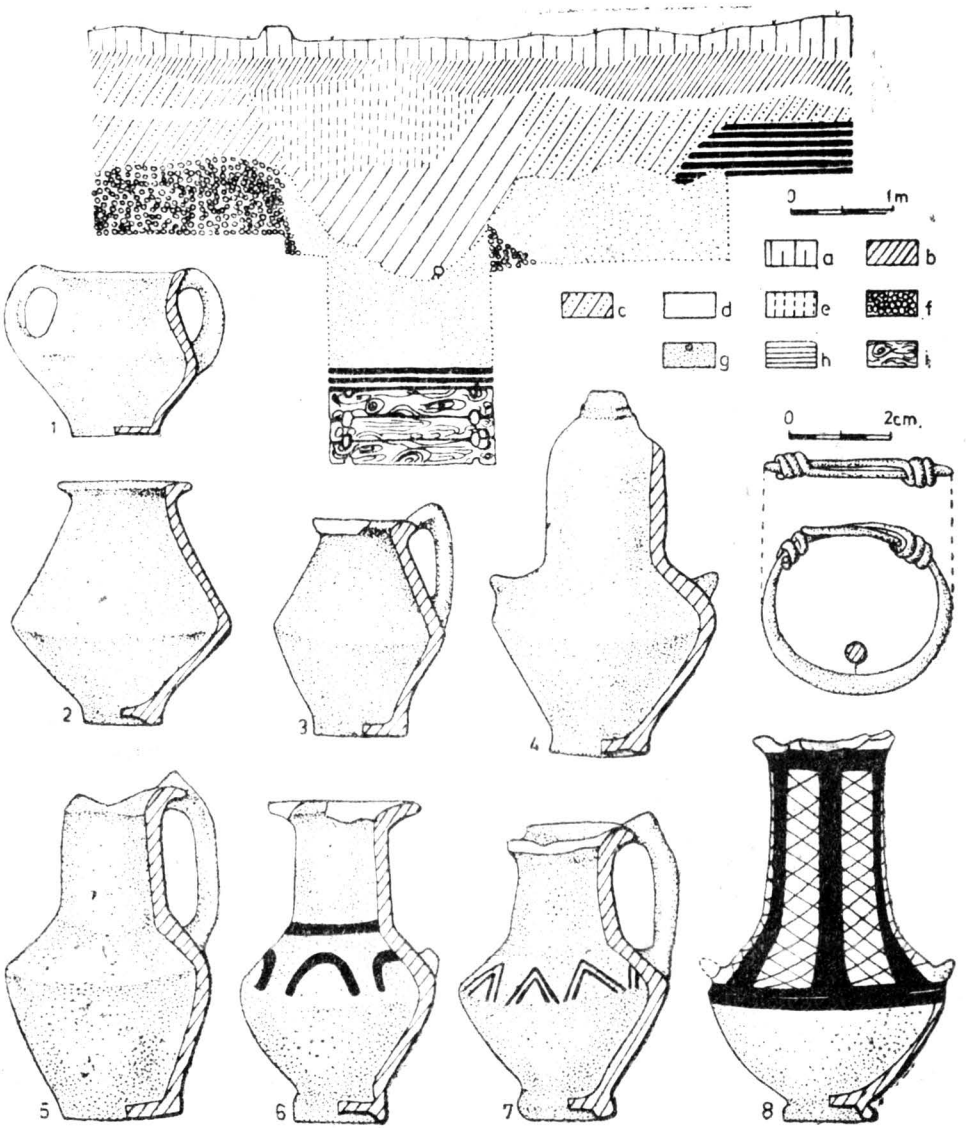

Pl. I

Puțul votiv de la *Ciolăneștii din Deal* (jud. Teleorman). Profilul peretelui vestic al secțiunii : I a) humus ; b) sol cafeniu ; c) sol cafeniu deschis (deranjament) ; d) nisip ; e) sol cafeniu pietriș ; f) nisip pietriș ; g) sol cafeniu mai deschis ; h) humă ; i) lemn ; *vase* (1 — în. 17,5 cm ; 2 — în. 37 cm ; 3 — în. 18,6 cm ; 4. — în. 26,4 cm ; 5 — în. 25,2 cm ; 6 — în. 23,7 cm ; 7 — în. 22,7 cm ; 8 — în. 26,2 cm) și ***verigă*** de argint cu capetele înfășurate (apud M. Petrescu-Dîmbovița și S. Sanie, ArhMold, VII, 1972, p. 241—258).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

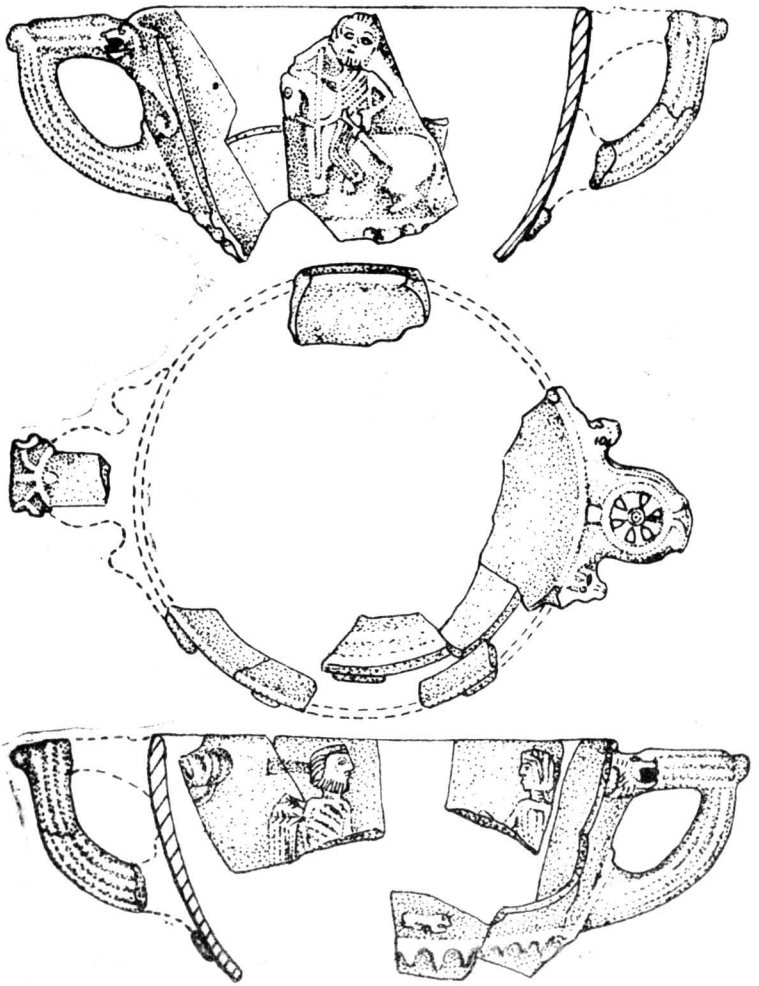

Pl. II

Vas fragmentar descoperit la *Răcătău de Jos* (com. Horgești, jud. Bacău) (apud V. Căpitanu, Carpica, VIII, 1976, p. 49—120).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

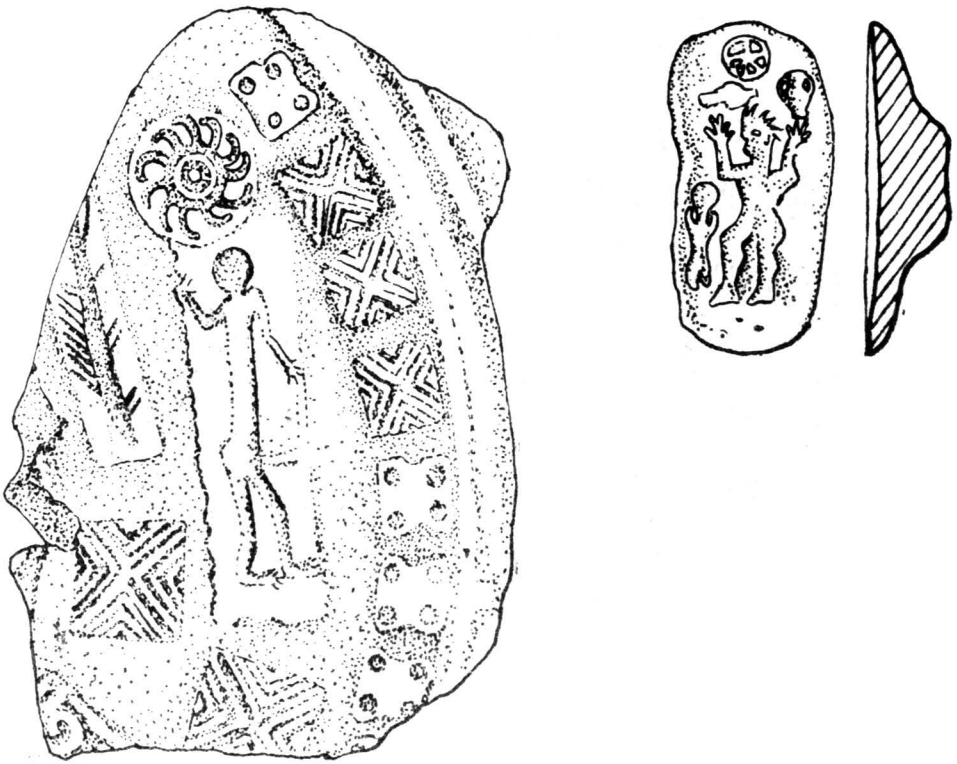

Pl. III

Fragment de vas descoperit la *Militari*-Bucureşti (apud *Die Daker*, p. 215, n. 434) şi ştampilă de la *Tei*-Bucureşti (apud D. V. Rosetti, PMMB, 2, 1935, p. 7—68).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

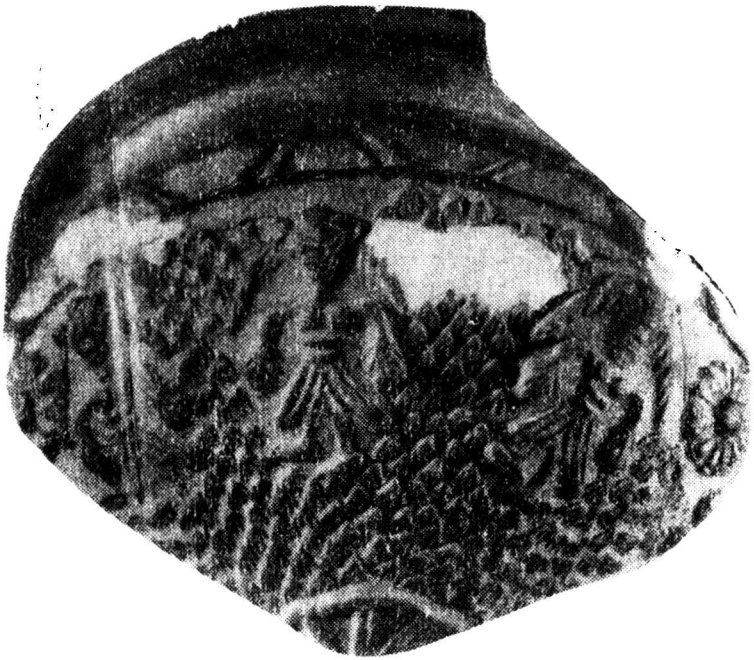

Pl. IV

Cupă de la *Popești* (com. Mihăilești, jud. Ilfov) (apud Al. Vulpe, SCIV, 2„ 1965).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE DIN SITUAȚIA SOCIALĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLELE XVII—XVIII

DE

D. CIUREA

În secolul XVII s-a manifestat și mai pregnant decît în cel anterior diferențierea în rîndurile clasei boierești, în funcție de avere și de dregătorie. Într-un document din 1634 mai 7 (Arh. St. Iași, 512/17) se făceau referiri la Floarea nepoata lui Tudoran paharnic, care vindea „de multă sărăcie", „o parte de ocină din satul Strîmba pe Tutova cu 13 galbeni. Se remarcă mari acaparări de sate de către boieri ca Boul vistier, Nicoară Prăjescu, Balica hatman, Solomon Bîrlădeanul, Nicoară hatman, Nicolae Buhuș și de elemente recent venite în Moldova ca Dumitrachi Chiriță Paleolog, frații Toma și Iordache Cantacuzino, care tindeau să se asimileze cu magnații poloni. Între acaparatorii mărunți apăreau în prima jumătate a secolului XVII Dealeu spătărel și apoi aprod, Corlat uricar Neaniul vornic de gloată, Bechea pîrcălab, Racoviță Cehan logofăt, descendent din Ionașco Cehan diac (1601 martie 8) sau din Teodor Cehan fost postelnic (1610 iulie 6), Caracaș jitnicer sub Vasile Lupu, Dumitrașco Fulger și alții. Nici rudele acestora nu erau cruțate. Dumitru Buhuș, fost vistier cumpăra în 1630 de la verii săi, strănepoți ai lui Ion Gănescu, jumătate dintr-un sfert din Hotcești, sub Strungă, pentru 40 taleri (în 1625 Gănești). Vasile fiul lui Ștefui din Broșteni, strănepotul lui Teodor vistiernic, vindea în 1629 o treime din satul Prăjești „seminției" sale spătarul Savin Prăjescu. „Avut-am rudă și mai aproape, întrebat-am pe toți, nime nu s-a apucat să mi-o plătească, ce mi-a plătit deplin acest boiaren ce mai sus scrim". Soarta micilor stăpîni deposedați este cunoscută: sau rămîneau vecini în satul și pe părțile vîndute sau făcute danie, sau se puteau retrage pe alte locuri de care mai dispuneau. Uneori erau forțați s-o facă și totuși nu se supuneau provocînd neajunsuri noului stăpîn, care solicita intervenția autorității domnești. Un număr apreciabil de documente arată că vînzările erau silite, adică se aruncau banii pretinșilor vînzători, aduși cu forța, în fața divanului. Uneori se făceau „danii" forțate din partea răzeșilor, boierilor mari, în schimbul protecției și achitării dărilor sau scutiri de acestea, tot mai apăsătoare. Un caz aparte era preluarea de Nastasia, „cneaghina" lui Cărăiman ceașnic și fiul ei, Dumitru Buhuș, a unor ocini din Crivești la Strungă, seliștile Găureni, Răvăcani și Hotcești, din ținutul Roman și din satul Gănești, din ținutul Cîrligătura, ale unor (2) rude, descendenți din Costea și Giurgea Stravici, din secolul XV, în schimbul sumei de 500 taleri dați despăgubire lui Stețco negustor armean din Liov, pentru postav de 700 taleri, furat de aceștia și plecați din țară. Actul de întărire de la Constantin Movilă, era datat 15 iulie 1608, ca și mărturia unor boieri.

Numeroase ocini au fost vîndute în timpul calamităților inclusiv foametea, pe prețuri derizorii și fără a mai putea fi recuperate ulterior. Aceste abuzuri și acte de forță se practicau paralel cu acapararea de către boieri a unor porțiuni din hotarele tîrgurilor, sub formă de danie domnească. În Moldova, ca și în Polonia, se manifesta o oprimare feudală crescîndă, care implica și decadența parțială a orașelor, pauperizarea țărănimii, regresul general al vieții economice și extinderea marilor domenii, cum au remarcat și istorici poloni (M. Malowist, 1955).

Între cei care au întreprins acțiuni persistente de acaparare de ocini de la răzeși, chiar și rude, cu intenția constituirii unor vaste domenii, se afla și Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Boul vistier, care știa și grecește, care, cum rezultă dintr-o serie de documente de la începutul secolului XVII, urmărea să constituie o stăpînire compactă de sate pe cursul mijlociu al rîului Moldova. Era descendent, după tată, probabil din Dragoș Boul vornic, din timpul lui Ștefan cel Mare, menționat și într-un act de la Petru Rareș din 28 martie 1528. După mamă (Nastasia) Boul vistiernic era descendent din Șarpe postelnic, din familia Găneștilor, participant la acțiunea întreprinsă de Luca Arbore contra lui Ștefan cel Tînăr, în 1523, sprijinit de regele polon Sigismund. În 1603 septembrie 10, Ieremia Movilă întărea lui Boul vistiernic satul Lețcani, din ocolul curții domnești din Iași, fost al lui Cozma Șarpe postelnic, străm oșul acestuia. Boul vistier a ocupat dregătorii de importanță secundară ca vistiernic al treilea (1599), vistiernic al doilea, dregătorii care aduceau mari venituri prin abuzuri comise față de stăpînii mărunți și țărănime. În actul său din 30 martie 1613, Ștefan Tomșa se referea la răscumpărarea lui Teodor Boul fost vistiernic de la tătari („din robia limbilor păgîne"), și la restituirea unor sate, cu vecini, acaparate prin „înșelarea" domnului de către Ionașco Talpă mare ceașnic, între acestea Davideni, din ținutul Neamț. Ștefan Tomșa a luat atunci de la Teodor Boul 300 „ughi galbeni" și șase „telegari suri". Implicat în actul de trădare față de Ștefan Tomșa și răscumpărat de la tătari, în robia cărora căzuse după „războiul" de 3 zile de la Cornul Sasului la Prut (iulie 1612), a fost executat în 1615 împreună cu alți boieri (Beldiman logofăt și Sturza hatmanul). După decapitarea lui Boul vistiernic în 1615, familia acestuia s-a „reabilitat" sub Radu Mihnea și Ștefan Tomșa în domnia a doua. O fiică a lui Boul vistier a fost soția unui fiu al lui Ștefan Tomșa, Ilie vornic de Vrancea (în 1636—1637), alta, Safta, a devenit soția lui Gheorghe Ștefan viitorul domn. Fiul său Ștefan Boul a ocupat dregătorii sub Vasile Lupu, clucer și, ulterior, pîrcălab de Neamț. Prin zălogire pentru banii avansați și nerestituiți la termen și prin vînzări silite (aruncarea banilor în fața unor boieri martori) și scutiri de bir, Boul vistier reușea să acapareze o serie de sate sau părți din acestea ca Frătești (1602, 1604, 1613), Tălpălăești (1609), de la rude descendenți tot din Cozma Șarpe postelnic, Nisporești, ținutul Suceava, pe Moldova (în 1599), Davideni, în timpul domniei lui Ieremia Movilă, Stejăreni, Corlătești, Vereșeni, Potlogeni, tot în timpul domniei lui Ieremia Movilă, Rătești și altele. Agafia, soția lui Teodor Boul vistiernic, după executarea acestuia, a acceptat restituirea parțială de către vechii stăpîni deposedați, sub presiunea acestora, a banilor și actelor. În 1622 unii răzeși din Nisporești au reușit să demonstreze, cu 24 jurători, în fața lui Ștefan Tomșa că «jirebiile» lor li s-au luat cu forța. Familia lui Teodor Boul a rămas, totuși, cu unele părți în satul Nisporești. Numeroase documente din prima jumătate a secolului XVII se referă la modul în care Isac Balica hatmanul, fiul lui Meletie Balica și al unei surori a lui Ieremia Movilă, căsătorit cu Nastasia fiica lui Nestor Ureche, și-a constituit marile întinderi de pămînt din nordul țării și cîte nemulțumiri a provocat în rîndurile micilor stăpîni deposedați cu forța, avînd și *sprijinul domniei, Constantin Movilă, în special, în această acțiune. Documente* din timpul domniei lui Ștefan Tomșa arată că Isac Balica, înrudit de aproape cu Movileștii, a avut intenția să-și constituie „un ocol", adică latifundiu în ținutul Dorohoi. Satele acaparate de Isac Balica au fost confiscate de Ștefan Tomșa după 1612 și restituite apoi vechilor stăpîni. Radu Mihnea, arăta, într-un document din 1616 octombrie 2, că o serie de foști stăpîni în satul Sidarsca, Andreica și alții, au reclamat că satul li s-a luat de Balica fost hatman sub domnia lui Constantin Movilă, „cu asupreală, fără bani și fără voia lor, cu puterea sa". Ștefan Tomșa a dat satul lui Beldiman mare logofăt. La cererea acestora, Beldiman le-a redat satul, luînd de la ei patru cai. În timpul domniei lui Alexandru Iliaș, fiii lui Roschip și alți răzeși ai lor au revendicat, pe baza unui uric de la Iancu Sasul, aflat încă asupra lor, satul Mateiani, din ținutul Hîrlău, la Jijia, luat lor de Isac Balica hatman „cu sila". Satul aparținea atunci mănăstirii Dragomirna. Întărit acesteia și de Gașpar Grațiani, pentru 600 zloți unguresti. Mitropolitul Anastasie de Suceava a adus martori boieri și „oșteni de înainte", dovedind că Isac Balica a dat pentru sat 800 zloți unguresti. Atunci li s-a luat vechilor stăpîni și uricul de la Iancu Sasul. În 1617 popa Mihul din Pașcani a alcătuit un impresionant catastif de jurători, o serie întreagă de dregători și stăpîni mărunți din sate, cu care căuta să dovedească că n-a vîndut nici o ocină lui Balica hatmanul. În 1613, Ștefan Tomșa a acordat lui Isaico comișel dreptul să-și răs-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumpere ocina din Pașcani, jumătate de sat luată cu forța în timpul domniei lui Constantin Movilă, de Isac Balica hatman, pentru care i s-a „aruncat" suma de 70 taleri. A dat domnului, în schimb, 80 de taleri și un cal bun. În 1621 (decembrie 18), Ștefan Tomșa acorda lui Vasile Roșca mare armaș, pentru slujire, satul Berbești, din ținutul Cîrligătura, fost al lui Isac Balica hatman, pierdut în viclenie asupra domnului și „sceptrului cinstitutului împărat". (Bibl. Acad., 7/171). O serie de alte documente din anii 1622—1625, de la Ștefan Tomșa, se refereau la porțiuni din aceeași avere acumulată de Isac Balica, atribuite unor boieri. În 1622 (aprilie 1) Ștefan Tomșa întărea lui Coruiu comis, pentru slujire satul Prăjești, la Siret, în ținutul Roman, cu vad de moară, bălți și grădini, cumpărat de Isac Bolica hatman și pierdut în viclenie, atunci cînd s-a ridicat cu oaste leșească și s-a făcut război la rîul Jijia. În 1623 Ștefan Tomșa întărea, pentru slujire, boierului Ionașco Cujbă vel armaș, satul Mișcenii, din ținutul Soroca, care fusese vîndut de rude lui Isac Balica fost hatman și pierdut apoi de acesta pentru viclenie, prin participarea la luptă în tabăra lui Constantin Movilă. Miron Barnovschi, devenit domn, a reluat de la boieri, în 1627, toată averea lui Isac Balica, unchiul său, și a făcut-o danie, după obicei, la mănăstiri, „pentru pomenire", „căci nu i s-a aflat rudă mai de aproape fără numai domnia mea", fără succesiune directă, „hiind de o casă și de un sînge cu Balica hatmanul" (Bibl. Acad., 9/21, Arh. St. Iași, 459/18, 1635 mai 2, pentru Tămăduiani la Siret). Ulterior Moise Movilă a continuat și el să atribuie unor boieri ataşaţi lui, părți din averea vărului său Isac Balica fost hatman, prin întăriri acordate în anii 1631—1634. Și sub domnia lui Vasile Lupu se restituiau încă ocini luate forțat de Isac Balica și se atribuiau unor boieri unele din sate. În 1635 aprilie 29, Vasile Lupu întărea lui Ionașco Popescu pîrcălab de Ștefănești, satul Murguceni, din ținutul Iași, luat de Isac Balica hatman cu forța de la vechii stăpîni. În 1640 martie 31, Vasile Lupu acorda boierului Grigore postelnic și „cneaghinei" sale Măricuța, pentru slujire, jumătate din Bozieşti, din ținutul Tecuci, fostă a lui Isac Balica, cuvenită Doamnei Teodosca, în calitate de rudă apropiată. Într-un document din 1640 noiembrie 1, se arătau rudele mai apropiate ale lui Isac Balica fost hatman: Savin Prăjescu fost mare vornic, Dumitru Buhuș mare vistier, Grigore Ureche mare spătar, Constantin Ciogolea, Ștefan Boul. Aceștia dispuneau încă de averea lui, dînd atunci lui Teodor Petriceico mare vornic de Țara de Jos, un sfert din satul Corlăteni, din ținutul Dorohoi, sat care fusese cumpărat de Isac Balica de la Arbure din Cordăreni. Tot în timpul domniei lui Constantin Movilă un mare număr de sate a cumpărat, înafară de cele obținute ca danie, și Dumitrachi Chiriță Paleolog, favoritul acestui domn. În 1607 Dumitrachi Chiriță obținea satul Horilcani, la Nistru, pentru slujire, în 1608 Vînătorii de la Piatra, între 1607 și 1611 făcea cumpărături la Culișeu—Molovateț, Rădești pe Sărățele, Măldărești la Prut, Ciocănești la Prut, Sencăuți, Berbinteni pe Crasna, Childești la Moldova, Leucușeni la Maiaten, Răciulești la Prut, Bulăești, Corotceni la Molovatet, Dumești la Prut, Stîngăceni la *Soloneț (Pohrebeni), Cajba la* Dubovăț, Holohoreni, și altele. Dumitrachi Chiriță a participat, alături de Simion Movilă, la spolierea populației din Țara Românească, în timpul ocupației polone din anii 1600—1602. De aici proveneau o mare parte din sumele de bani pe care le achita pentru satele acaparate. Maria, fiica lui Gheorghe Lozenschi pîrcălab de Hotin, socrul lui Ieremia Movilă, soția acestuia, a devenit din Polonia în 1620, în timpul domniei lui Gașpar Grațiani, reobținea formal satele confiscate de Ștefan Tomșa după „războiul" din 1612 și le atribuia în anii 1620 și 1621, în întregime, la mănăstiri (între acestea și satul Buicani, pe Bîc, în ținutul Lăpușna, al mănăstirii Galata), cum a procedat și Miron Barnovschi cu satele foste ale lui Isac Balica hatman. Ulterior Alexandru Ramandi și Toma Cantacuzino, rude cu Dumitrachi Chiriță Paleolog, vor revendica o parte din averea acestuia*. Nicoară Prăjescu, care și-a început cariera ca diac și logofăt între anii 1599—1605 și-o încheia ca mare vistier (din 1609), dispunea în 1617 de 25 sate întregi sau părți de sate, obținute prin cumpărare, pe care i le întărea prin uric Radu Mihnea. Nicoară Prăjescu n-a participat activ la luptele pentru domnie ale Movileștilor, deși a fost favorizat de aceștia. În 1632 i se împărțea averea între fiii săi Lupu postelnic și Ionașco. Primul obținuse în 1623 averea lui Simion Stroici fost vistier, cu care se înrudea prin soția sa Safta, nepoata acestuia. În 1619 (mai 9) Gașpar Grațiani se referea la „pribegia" lui Nicoară Prăjescul fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vistiernic în „Țara Leșească în zilele lui Ștefan voievod". Ionașco Gheanghea, diac în 1598, lua o ocină din Ruginoasa cu 70 taleri. Ulterior în 1634, cînd era mare logofăt, atribuia satul Ruginoasa, din ținutul Suceava, ginerelui său Lupu Prăjescu clucer și fiicei sale Safta. În 1623, Gheanghea mare logofăt a luat de la nepoții lui Ursul (poate omonimul, medelnicer sub Ieremia Movilă) satul Tulucești, cu 100 ughi galbeni.

O avere considerabilă stăpînea și familia Ureche, reprezentată la începutul secolului XVII prin Nestor Ureche mare vornic de Țara de Jos, sub Ieremia Movilă. Nestor Ureche avea precursori pe Petru Ureacle, menționat între boierii martori din documentul din 1412 aprilie 5 și Ion Urecle „păhărnicel" menționat în documentul din 1437 decembrie 20. Într-un document din 1600 aprilie 8, de întărire de sate de la Ieremia Movilă, se făcea mențiunea lui Danciul Ureche, bunicul lui Nestor Ureche, din timpul lui Ștefan cel Mare. Soția lui Nestor Ureche, Mitrofana, era soră cu Anghelina „cneaghina" lui Toma Berheci logofăt. Într-un document din 1622 mai 5, de la Ștefan Tomșa, era menționată Mitrofana „cneaghina lui Ureche vornic", cu fiii săi Vasile și Grigoraşco. Nestor Ureche și-a început cariera de dregător domnesc ca vornic de gloată în 1589. Între descendenții lui Nestor Ureche erau Grigore Ureche (logofăt 3 în 1628) și Nistor Batiște, fiul lui C. Batiște Vevelli și al Mariei sora lui Grigore Ureche. Un document de întărire de sate era acordat de Radu Mihnea în 1617 Vasile Ureche, fost spătar, fratele lui Grigore Ureche, avea datorii la Proca negustorul și francezul Jean Viollier („Ioan ceasornicarul") și își zălogea ocina de la Bănești, din ținutul Cîrligătura, în 1666 martie 25 rudei sale Alexandru Buhuș fost spătar pentru a putea restitui banii împrumutați plus dobînda. Luca (Lupu) Stroici, mare logofăt sub Iancu Sasul, Petru Șchiopul și Movilești (Ieremia, Simion și Constantin) se adresa la 21 noiembrie 1600 lui Zamoyski în legătură cu devastarea, de către oștile polone în trecere spre Țara Românească, celor 10 moșii și cerea să dea dispoziții ca mercenarii polonî din Moldova să nu-i mai devasteze și restul moșiilor de lîngă Suceava, Siret și Cernăuți. (Hurmuzaki, Supl. II$_1$, p. 650). Această avere a lui Luca Stroici, rezultată din danii domnești de sate din ocoale, zălogiri și cumpărături, n-a fost menținută integral de fiii săi. O serie de sate din ținuturile Hîrlău, Dorohoi și Cernăuți, au fost acordate danie de Luca Stroici mănăstirii Dragomirna. Fiul său Ionașco a recuperat o parte din satele confiscate și le-a vîndut pentru a-și asigura existența. Și aici se remarcă tendința de reconciliere cu răzeșii deposedați. Soția lui Lupu Stroici, împreună cu fiul său Ionașco restituiau, în 1611, o silițe unor răzeși, cu mențiunea „căce că avem destule ocine și fără de aceia". Eustratie Berindei, probabil descendent din Berindei stolnic, menționat în 1436 septembrie 19, compilatorul Pravilei lui Vasile Lupu, a rămas logofăt al treilea, menționat ca atare în anii 1631—1642. În 1632 iunie 20 Moise Movilă îi întărea satul Teșeuți, fost din ocolul Suceava. În 1631 iulie 19 același domn îi întărise pentru 500 taleri satul Fetești fost din ocolul Hîrlău. Un document din 1642 noiembrie 12 (Bibl. Acad., 181/22) se referea la un sat Pîrliți, vîndut de Eustratie fost logofăt, danie de la Moise Movilă, lui Limidar fost mare vameș și dăruit de acesta mănăstirii lui Aron, din țarina tîrgului Iași. În 1653 martie 15, Gheorghe Ștefan întărea satul Fetești lui Contăș diac de Jicnicerie, ginerele lui Eustratie logofătul. Acesta semna cu pecete pe un act din 1642 octombrie 11 (Bibl. Acad., 437/43) „az Berindei fost logofăt". În actul din 1631 Moise Movilă făcea mențiunea că Evstratie logofăt al treilea i-a slujit „într-alte țări străine" cum rezultă și din textul Pravilei elaborate de acesta. Un boier de categoria a doua, fiul lui Gheorghe Balș logofăt al doilea în 1615, Grigore Balș fost ceașnic, care nu s-a angajat în conflictele dinastice, lăsa în 1631 septembrie 12 nepotului său Grigore Balș șapte sate din ținuturile Iași, Hîrlău și Dorohoi. Teodor Ianovici, mare logofăt în timpul domniei lui Vasile Lupu, avea satul Șchei, fost din ocolul Suceava, acordat de domn, după relatarea lui Miron Costin. Alexandru Ramandi mare postelnic spolia pe răzeși, strănepoți ai lui Băloș, de părțile lor din satul Costești, la gura Berheciului cu Bîrladul, din ținutul Tutova, compus din cinci bătrîni, obținînd act de întărire de la Antonie Ruset din 4 aprîlie 1677. Răzeșii locuiau atunci în satul Hurueșți, din ținutul Putna. Ghinea vistier, ulterior medelnicer, a acaparat satul Blănești

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(„tot satul deplin") pe Bîrlad, în ținutul Tecuci, de la răzeși, din 1662, pînă în 1673, cu 660 lei. Primea „uric de întăritură" de la Ștefan Petriceico din 13 martie 1673.

Între marii acaparatori de sate se situau și frații Toma și Iordachi Cantacuzino, intimii lui Vasile Lupu, elogiați de Miron Costin. Iordache Cantacuzino spătar a adus din Polonia pe fiii și fiicele lui Costin hatmanul, tratîndu-i ca membri ai familiei sale. Elogiile lui Miron Costin apar ca o manifestare de recunoștință pentru această atitudine generoasă față de familia sa*. Prima stăpînire de pămînt în Moldova a fraților Cantacuzino, Toma ureadnic (vornic) de Piatra și Iordachi aprod, a fost selișteа Căucelești, pe Cracău, în ținutul Neamț, acordată acestora pentru slujire, din ocolul tîrgului Piatra, de Radu Mihnea în 1618. Toma Cantacuzino fost postelnic, mare sulger, mare stolnic, mare vornic de Țara de Sus și de Țara de Jos (1624—1662) a acaparat o serie de sate sau părți din ele: Bodești, Tupilați, Logofeteni, Porcești, Vîrîți, Dănceşti, Cogești, Bădești, Drislive și altele. În 1668 se făcea împărțirea averii lui Toma Cantacuzino mare vornic între cele două fiice ale sale Catrina măritată cu Velișco Costin și Nastasia cu Ion Racoviță paharnic. Fratele său Iordache Cantacuzino fost mare vistier, mare paharnic (1658) și iarăși mare vistier (1660) mare spătar (1662) pătrundea în satele Poprincani (1636) (în 1665 Istrate Dabija întărea soției sale satul Popricani), Dumești și Pîrliți (1651—1652) din ținutul Putna, Vereșeni, Borăști, Băseni, Bălosени, Cogești, Lăzești, Tîmpești, Dragomirești, Clicești, Țigănești („istovit" în 1661), prin cumpărare de la stăpîni mărunți sau de la boieri și, în calitate de rudă, lua sate foste ale Teodosiei Nicoriță, Șirăuți din ținutul Hotin și Giulinți din ținutul Dorohoi. A fost ginere al lui Costea Băcioc, vornic, fiul lui Ilie Băcioc ceașnic în 1605. În 1644 noiembrie 2 Vasile Lupu reîntărea satul Dinesăuca (numele derivat de la Dinis logofăt din prima jumătate a secolului XV), din hotarul și ocolul tîrgului Cernăuți, lui Gavrilaș Măteiaș logofăt, care revenea (silișteа) apoi lui Iordache fost mare vistier, ginerele acestuia, cu întărire de la Gheorghe Ștefan din 1654 iulie 18. (Bibl. Acad., 459/7). Un „izvod", arată că Iordache Cantacuzino vistier stăpînea 60 de sate întregi, în 11 ținuturi, cumpărate cu 14.300 galbeni. „Giupînul" Ștefan Catargiu comisul, descendent din Catargiu ceașnic menționat într-un document din 18 noiembrie 1606, primea în 1672 „danie" satul Tupilați, pe valea Elanului, din ținutul Fălciu, de la răzeși din familia Moșuleț, descendenți din Ion Moș, ca să „le aibă de grijă" și să fie liberi. Ulterior satul era complet „vecinit" (aservit). (Arh. St. Iași, 694/9, 664/12, zapis din 1 iunie 1672, scris de Pascal Corlat uricar). Ilie Catargiu, fost mare comis și mare logofăt, punea stăpînire, spre sfîrșitul secolului XVII, pe satul Dănășești, pe Trotuș, din ținutul Putna, achiziționînd 352 „pămînturi" și expropriind astfel complet pe răzeși, vechii stăpîni, servindu-i ca bază în această acțiune un „bătrîn" de danie. În documentul de întărire domnească din 1698 februarie 22, de la Antioh Cantemir, se sublinia „să nu mai aibă amestec nime cu dumnealui *Ilie Catargiu comisul într-acel sat*, în Dănășești, căci s-au vîndut toate părțile de s-au plinit tot satul deplin cumpărat de dumnealui". Ilie Catargiu mai stăpînea și numeroase alte sate din ținutul Putna, unele obținute prin soția sa Safta, fiica lui Iordache Ruset mare vistier, nepoată de fiică a lui Istrate Dabija, originar din acest ținut. Numeroase documente se referă la cumpărăturile de ocini ale acestui boier, cu tendința formării unei stăpîniri compacte. În zapisul lui Ion Sturzea vel jicnicer și Sandu Sturze biv postelnic, din 20 aprilie 1696, care vindeau lui Ilie Catargiu vel comis 352 pămînturi din satul Dănășești, pe Trotuș, din ținutul Putna, se arăta că unchiul lor Ion Prăjescu fost mare vornic de Țara de Sus a cumpărat „pămînturile" de la „răzeșii" din acel sat, unul dintre aceștia Nicolae Sturza. Satul de răzeși Mastacani, din ținutul Covurlui, a fost acaparat de logofătul Pătrașco și aceștia erau puși în butuci, aduși la divan și obligați la munci ca vecini. (Arh. St. Iași, 328/10). În 1671 sătenii din Drăguşeni, ținutul Vaslui, erau aduși la ascultare de Ștefan spătar. Într-un act din 1725, de „pîră la mai multe divanuri", de la Mihai Racoviță, se făceau referiri la trei „moșinași din Săcuiani" (cu trei case cu jirebii), cu „moșie stălpită", nepoți de fost curtean, deci „neamiși",

* Cf. și Revista de Istorie, 8, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reclamaţi ca vecini de Nicolae sulger (Arh. St. Iaşi, 460/24). Gheorghe Ursachi mare vistiernic, suplicitat de Gheorghe Duca pentru averea sa, a deposedat „pentru multe bine şi îndemânare", expresia apărea frecvent, în diverse variante, în documente din a doua jumătate a secolului XVII, şi pe boieri scăpătaţi, ieşiţi din slujbe. În 1669 Alexandru Buhuş fost mare pitar şi soţia sa Alexandra, fiica lui Nicolae Ureche, îi dăruiau siliştea Stolniceni, pe Ciuhur, în ţinutul Iaşi, pentru protecţie şi împrumutul a o mie lei fără dobîndă. În 1682 Gheorghe Ursachi, suplicitat de Gheorghe Duca, dădea negustorului Alexandru Balaban, din Liov, 11000 „taleri lei". Gheorghe Ursachi dispunea atunci de 25 ocini, 8 priseci, 44 fălci vie la Cotnari şi Iaşi şi două curţi la Iaşi în „ulita croitorilor". (Arh. St. Iaşi, 423/37). Într-un document din 1661, se arăta că Necula vistier, care a cumpărat, cu 600 taleri bătuţi, satul Ţibăneşti, din ţinutul Vaslui, a fost jefuit de aur, pietre scumpe, bani şi „alte unelte de mult preţ" (Arh. St. Bucureşti, Achiziţii noi, 1709/4). Între acaparatori „mărunţi" pot fi amintiţi Dealeu aprod (1617) şi apoi spătărel (1628) care deposeda prin zălogire, pentru plata dărilor, pe răzeşi din Spătăreşti şi din Antăleşti, între anii 1617—1646, de jirebiile lor, livezile şi pămînturile lor. În 1734 octombrie 21, Grigore Dealeu făcea danie părţile sale din Spătăreşti lui Vasile Başotă postelnic, ca să-l „grijească", cu întărire de la Constantin Mavrocordat. Vasile Corlat cămăraş şi uricar între anii 1641—1647 a cumpărat părţi din Turbăteşti şi apoi şi-a însuşit şi altele prin acte false. Bechea pîrcălab acapara părţi din Bogdăneşti în anii 1630—1642 de la rudele sale. Seria poate fi continuată cu Neaniul vornic de gloată, care acapara satul Tomeşti, din ţinutul Cîrligătura în 1635 şi părţi din Buneşti din ţinutul Fălciu; Vasile Roşca vornic de gloată, ginerele lui Cristea fost vornic acapara părţi la Brătuleni, în ţinutul Iaşi şi Dimăceni, în ţinutul Tecuci, cu acte false în 1638, unde răzeşii, Ştefan căpitan şi rudele sale au mai rămas cu a treia parte şi Blăjari de unde în 1641 răzeşii vînzători au fost scoşi cu carte domnească. Dumitraşco Fulger diac şi vătaf (1624—1649 punea stăpînire pe ocina lui Ştefan Danco stolnicel din Todereşti ţinutul Cîrligătura, care a fugit din sat şi Dumitraşco Fulger i-a plătit dajdea curtenească pentru patru ani. Dumitraşco Fulger a acaparat apoi şi alte părţi din acelaşi sat, în schimbul plăţii dajdiei «ţărăneşti» a răzeşilor deposedaţi de el. De aceleaşi procedee au uzat şi oamenii bisericii pentru a acapara pămînturi şi a aservi pe răzeşi. Au fost şi cazuri cînd boierii se lamentau la domnie contra răzeşilor care le-au acaparat locurile pentru agricultură, cum făcea şi Ştefan Moimăscul fost mare armaş, în 1642, contra răzeşilor din Bărboşi, ţinutul Cîrligătura. (Bibl. Acad., 141/11). Ştefan Moimăscul fost mare armaş şi „cneaghina" lui Irina stăpîneau în 1635 satul Cucuteni. Într-un act din 1638 martie 10, Vasile Lupu se referea la boierul Vasile Roşca vornic de gloată, care a căutat să acapareze, cu acte false, de la „drepţi moşteni", ocină veche, Ştefan căpitan şi alţii, părţi din satul Dimăceni din ţinutul Tecuci, şi n-a mers la hotărnicie, deşi domnul a trimis de trei ori boieri „acolo la marginea ţării". S-a constatat că o treime din satul Dimăceni a rămas nevîndută şi a fost stîlpită şi întărită lui Ştefan căpitan şi rudelor sale. (Bibl. Acad., 186/46).

O serie de negustori şi meseriaşi cu stare au pătruns în rîndurile stăpînilor de pămînt şi ale boierimii, prin cumpărare sau danie boierească sau domnească. Este cunoscut cazul lui Andoca zlătarul, care cumpăra în 1644 satul Drăguşeni, din ţinutul Vaslui, şi obţinea ranguri boiereşti de pitar în 1651 şi clucer în 1667. Tot în 1644 Vasile Lupu îi întărise pentru slujire satele Urseşti şi Deiani din ocolul tîrgului Ţuţora. Dima cojocar (blănar) din Iaşi ajungea stăpîn în Lungani ţinutul Cîrligătura, prin cumpărare de porţiuni în anii 1629—1631. Vasile Fugli croitor, ulterior vornic de Bîrlad, obţinea o prisacă de la Enache postelnic, căruia i-a slujit (1636), acapara apoi locuri la Lăzăreni şi intra în conflict cu răzeşii săi (1644). Negustori ca Pavel din Iaşi, Foti, Apostol din Bîrlad cumpărau ocini la Lungani (1647), Vişnovăţ şi Crasnoluca în ţinutul Dorohoi, Dracsini (1632), de la fii de boieri şi de la răzeşi în 1649 şi 1651. Aceştia intrau în familii boiereşti şi prin căsătorie, datorită sumelor de bani de care dispuneau. Panaite negustor, strănepotul lui Limidar vameş, stăpînea în 1681 satul Iorgoeşti, cu vecini. (Arh. St. Iaşi, 661/13). Matei din tîrgul Bîrlad cumpăra în 1629—1630, de la strănepoţii lui Nicoară Pogan jumătate din satul Pogăneşti, din ţinutul Tutova, pentru 50 taleri (Bibl. Acad., 189/19). O serie de silişti din ţinutul Hotin, la care se făceau referiri într-un document din 1708 iulie 28 de la Mihai Raco-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viță, erau stăpînite de Teodor Căpățînă, blănar la curtea domnească. Era trimis cu „carte domnească" Gheorghe fost căpitan, să adune din cele șapte silișți „a zecea" din cereale, legume, fructe, plante textile și stuf, împreună cu preoții de la biserica din cetatea Hotin, rude cu blănarul. Nu se făceau referiri la proveniența siliștilor, probabil parte moștenite, parte cumpărate. O diferență reală nici nu se mai considera că există între boierime și negustori și meseriași, și unii și alții oameni liberi și cu stare materială. Andronachi Krupenski biv vel ușer și cu soția sa Maria, fiica lui Dumitru stolnicul, dădeau ginerelui lor Aslan «negutitor» și fiicei lor Anița zestre jumătate din Vlădeni, „sub Codru", în ținutul Hîrlău, cu curți și vecini, lor și „cuconilor".

Mulți boieri stăpîni de sate se îndatorau la acești negustori și cămătari, pe care domnia îi apăsa cu „împrumuturi" forțate. În 1657 Mustafa negustor din chervăsăria turcească, vindea casa fostă a lui Șaidir logofătul, din „ulița mare", din Iași, luată pentru o datorie de 120 lei, cu 150 lei. Constantin Duca însuși, dator cu bani lui Toma negustorul din Iași, pentru mărfuri furnizate cămării domnești, îi dădea în 1703, părți de ocini de la Mînzești și Gănguresti, pentru suma de 622 lei. Tofa negustorul mai făcea și alte cumpărături acolo în 1708 și fiul său „giupînul" Sandul Toma vistirnicel stăpînea ulterior întreg satul Mînzești. Mihai negustorul, ginerele lui Andronachi fost mare postelnic, stăpînea porțiuni în satele Albești și Borosești din ținutul Vaslui. În 1747 negustorul Ahmed Buiucli aga din Iași scotea în vînzare satele Ferești și Greci, foste ale lui Dumitrașco Racoviță fost hatman, pentru 896 lei împrumutați și le răscumpăra Radu Racoviță vornic, fiul debitorului decedat. Maranda, soția lui Bucium postelnic, și fiica lui Ștefan Milescu serdar, pentru o datorie de 250 lei pentru mărfuri și bani gata, dădea zapisele satului Frenciuci lui Ilie abăgerul din Iași în 1718. Acesta „fiind om strein și cu dughiană, cu meșterșugul lui n-a putut să ție el satul Frenciuci, ce l-a scos la vînzare și l-a dat pentru acei bani lui Palade vel spătar", „pămîntean". „Fiind răzeș mai aproape de sat de Milești", Dumitrașco Racoviță hatman cumpăra satul și i se întărea în decembrie 1720. Grigore Jora zălogea pentru 600 lei împrumutați de la negustorul Necula, cu 120% pe an dobîndă, trei sate, Zăhăicani din ținutul Iași, cu vecini, Sămășcani din ținutul Dorohoi, cu vecini, și Măscăteni, din ținutul Hîrlău, fără vecini, în 1652 septembrie 25 (Bibl. Acad., 206/175).

În secolul XVII a continuat acordarea de sate de către domni unor oameni de casă, din timpul boieriei, sau de curte, pentru servicii diverse. Aceste „vislujenii" nu au avut un caracter condiționat, cum a fost cazul în secolul XV, adică nu se mai acordau în funcție de continuarea prestării serviciilor. Conta în continuare, firește, fidelitatea față de domnul respectiv. Puteau fi reluate de domnie, în caz de vindere sau lipsă de succesiune directă, fără mențiuni precise în documentele de întărire a acestor donații. Mari boieri, urmînd pe domni, făceau și ei danii, ca și în secolul anterior, unor oameni care i-au slujit acordîndu-le părți din ocinile lor. Se poate afirma că fiecare dregător mare avea în Iași la jumătatea secolului XVII, curtea sa, familia sa mare, în care intrau rudele apropiate și oamenii de serviciu, „feciori" sau „slugi", boieri sau nu, inclusiv meseriașii, croitori, blănari, cismari. (Bibl. Acad., 116/129, 80/5, Arh. St. Buc., Achiziții noi, 2695/3). Miron Barnovschi transmitea în 1626 lui Gavrilaș pîrcălab de Hotin satul Iucșeni cu Ungurași, fost de ocolul tîrgului Suceava, dat lui de Radu Mihnea, pentru slujbă credincioasă domnului și țării („și încă am plătit acel sat cu sîngele domniei mele" sublinia Miron Barnovschi), și satul Grozinți, din ținutul Hotin, pe care unchiul său Simion Stroici vistier l-a cumpărat de la Ivanco „diac leșesc". Vasile Lupu, acorda, din propria sa avere, realizată în timpul cît a fost boier dregător, cum menționa explicit în actele sale, sau din averea soției sale, favoriților săi, în 1638 nepotului său Alexandru satul Băiceni, din ținutul Dorohoi, pe Jijia, în 1644 lui Marco jitnicer, fost șoimar, pentru slujire, satul Bubuiugi, din ținutul Orhei, pe Bîc ; în 1645 lui Iorga vistier capuchehaia, pentru slujire, satul Bozieștii de Sus, din ținutul Tecuci, pe Bîrlad. În 1642 îi întărea lui Ștefan Șoldan „slugă din casa sa", fiul lui Dumitru Șoldan vornic, ocinile date de unchiul său Toderașco Șoldan, satul Șoldănești și altele. În 1648 i se întărea lui Grigore Șaidir logofăt al treilea și „cneaghinei" lui Teodosia, pentru slujire în casa lui, o vie la Cotnari, cumpărată de Vasile Lupu pentru 300 lei (Bibl. Acad., 153/12 ; Arh. St. Iași, 340/88 ; Bibl. Acad., Peceți 109). Vasile Lupu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a acordat porţiuni din domenii domneşti (din branişte) şi era favorizat Dumitru Buhuş ruda sa, care îşi construise un adevărat domeniu în braniştea Bohotinului în 1636. Vasile Lupu a restituit în 1649 unor oameni din satul Onceni, din ţinutul Tecuci, o bucată de pămînt de 110 paşi, cumpărată „din timpul boieriei". În 1648 a dat „şarbei" sale Sohiica, o treime din satul Mînzeşti, din ţinutul Iaşi, la Prut, pentru slujire în casa lui, pe care el a cumpărat-o de la Frăţiman fost paharnic. Într-un document din 1653 ianuarie 12 dania era reîntărită de Vasile Lupu slugii Ivan „Ţurlic", bărbierul de la feredeu şi „cneaghinei" lui Gaftona. (Uricarul, vol. XII, p. 278—280, 283—287, vol. XXIII, p. 234). Între străinii favorizaţi de Vasile Lupu era şi „Ihnatouskii" venit din „Ţara Leşească" de care Vasile Lupu „s-a milostivit" şi i-a dat „steag şi l-a hotnogit". Acesta cumpăra jumătate de «bătrîn» la Băloşeşti cu 40 taleri bătuţi. Tot sub Vasile Lupu sluga „Franţi" cumpăra în 1643 părţi din satul Jigoreni (Bibl. Acad., 1195/2 ; Arh. St. Buc., Achiziţii noi, 1706/7). În 1660 aprilie 20, Ştefan Lupu întărea lui Duca vistiernic al doilea, viitorul domn, care a slujit din tinereţea sa în casa lui Vasile Lupu şi-l slujea şi pe el, dania făcută de tatăl său, satul Dingeni, din ţinutul Iaşi, cumpărat de la fiica lui Dinga hatman pentru 700 ughi (Revista Th. Codrescu, IV/7, 1935). Gheorghe Ştefan dădea în 1631, lui Constantin Dracea a treia parte din satul Goşmani, din ţinutul Neamţ, pentru că tatăl său Dumitraşco Ştefan logofăt, i-ar fi „giuruit" să-i cumpere un sat pentru slujbă şi pentru că îi era „seminţie". În 1648 Gheorghe Ştefan împreună cu soţia sa Safta, fiica lui Boul vistier, dădea jumătate din Bozieni, din ţinutul Neamţ, cu vecini şi cu tot venitul, Tudoscăi, căsătorită cu Stamate stolnic, pentur că ea le-a slujit „cu dreptate în casă din pruncia ei", iar el era omul lor. Rudele lui Enache postelnic dădeau în 1648 părţi din satul Mileşti din ţinutul Covurlui „pentru vislujenia lui" lui Nechita, care a slujit în casa lui Enache postelnic de mic pînă la moartea acestuia.

Daniile domneşti din ocoalele tîrgurilor au continuat şi în a doua jumătate a secolului XVII, pînă la completa desfiinţare a acestora. Apoi au fost acordate porţiuni din hotarele tîrgurilor, integral în secolul XVIII. În 1657 (iunie 12) Gheorghe Ştefan întărea lui Miron Bucioc fost sulger şi fratelui său Nicolae Buhuş vel clucer (ulterior în 1665 mare logofăt) „ocină şi dedină" o parte din seliştea Dădeşti, la Sîrca, din ţinutul Cîrligăturii, danie de la doamna Todosca, fostă de fapt din ocolul Tîrgului Frumos, cu întăriri ulterioare de la Ştefan Lupu, Gheorghe Ghica şi Gheorghe Duca din 1670. Într-un document din 1690 se arăta, mai precis, în ce măsură situaţia precară financiară a ţării a determinat ca o soluţie de moment şi acordarea de locuri domneşti unor boieri pentru obţinerea de împrumuturi forţate de la aceştia. Constantin Cantemir a luat de la Iordache Ruset vel vistier 15.000 lei pentru „trebile ţării", din care i-a restituit numai 2.000 din „cămara domniei" şi 1.000 lei din „ţară". Pentru rest îi acorda satul Drăgşani, din ocolul Botoşani, ţinutul Hîrlău, cu vecini, cu heleşteul cel mare şi cu vadul de moară în apa Sitnei (pentru 9.000 lei) şi satul Şchiela, la Siret, „ce a fost tîrg", în ţinutul Roman, cu pod peste rîul Siret (pentru 3.000 lei) ambele „drepte domneşti". Slobozia Dragşani o dăduse Iliaş Alexandru lui Ursachi vistiernic, fin de cununie, şi Constantin Cantemir a revocat dania, motivînd că „este mai bine a se da acea moşie domnească pentru folosul ţării", „fiind ocina aceia de mare preţ". Constantin Cantemir le declara cumpărate, ca şi în alte cazuri, pentru a nu putea fi revocate de alţi domni ulterior (Uricarul, vol. XI, p. 213). Tot Constantin Cantemir printr-un act din 1691, cu un lung preambul referitor la răsplătirea slugilor şi boierilor credincioşi, acorda pentru slujire, lui şi ţării, boierului Ion Costin serdarul, fiul lui Miron Costin (fin de cununie), jumătate din satul Făureşti, pe Bahlui, din ocolul tîrgului Iaşi, partea domnească, cu tot venitul, danie şi moşie lui şi „giupînesei" sale Safta şi „coconilor" lor (Bibl. Acad., 1171/28). Ion Costin serdar, fiul lui Miron Costin, continuînd pe tatăl său, lua în stăpînire şi o mare parte din satul Romăneşti. Au fost şi cazuri de acordări de sate de domnie în posesiune temporară. În 1621 (noiembrie 30), Ştefan Tomşa se referea la stăpînirea timp de opt ani de Duca uşar, a satului Voiceşti (Boşiani), acordat atunci lui Lupul logofăt al terilea. În 1666 Ştefan comis arăta că Duca voievod a dat satul Bădiceni, din ţinutul Fălciu, cu mori în Bîrlad, „pe seama lor", pe care să-l dea apoi la „cineva din sîngele măriei sale sau alţi oameni ai măriei sale". Constantin Duca acorda în 1709 (septembrie 26), pentru slujire, satul Munteni, fost din ocolul Tîrgului Frumos, lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dumitrașco Mavrodi fost mare vistier. S-a trecut ulterior și la atribuiri de porțiuni din ocoalele de munte, înainte de atribuirea completă a acestora la începutul secolului XIX, ai căror locuitori, dependenți complet de domnie, aveau funcție și de paznici ai graniței. Grigore Ioan Calimah acorda în 1761, pe motiv că era „strîmtorată, ca danie Mariei jitniceroaia, „moșiile ce sînt domnești din partea Cîmpulungului Moldovenesc", Botăș în Fundul Moldovei, Fața Cîmpulungului, munții Cocoșul, Găina, Mestecăniș etc., obligînd la dijmă, pentru păscut vitele, pe locuitori. După acordări de mici porțiuni din hotarul domnesc al tîrgului Baia în secolul XVII, de Moise Movilă și de Vasile Lupu, pentru slujire, lui Constantin Udrea Gînscă diac (în 1634 și 1635), pentru moară, prisacă și crescut porci în „bucovină", în secolul XVIII hotarul acestui tîrg a fost divizat integral. I s-a acordat lui Ion Sturza mare vornic al Țării de Sus, anterior paharnic, de către Mihai Racoviță și Dimitrie Cantemir (document din 7 februarie 1710) o porțiune de 1.200 stînjeni, cu satul Sasca, și cu confirmare de la Nicolae Mavrocordat din 1 decembrie 1712, care anterior considerase inalienabile hotarele domnești ale tîrgurilor, acordîndu-se numai zeciuiala din cereale, fîn, legume, stupi. Lui Ioniță Cantacuzino vel agă i s-a atribuit în 1756 iunie 10, de către Constantin Racoviță, tîrgul Baia, din ținutul Suceava, cu tot hotarul neatribuit.

Sate din ocoalele domnești atribuite boierilor în secolele XVI—XVIII pentru slujire și bani

Satul	Ocolul	Beneficiarul	Data sau mențiunea
Lămășeni	Suceava	Cristian logofăt	1606 nov. 30 1618 iulie 24
Iucșani	Suceava	Miron Barnovschi hatman	1624
		Gavril pîrcălab de Hotin	1626 febr. 7
Epotești	Suceava	Gavril hatman	1638 iunie 20
Areni	Suceava	Frangule vătav	1766 ian. 23
Ungurași	Suceava	Ilie Crimcovici	1587 febr. 24
Broșteni	Suceava	Pătrașco mare vornic	1609 apr. 28
Teșeuți	Suceava	Duca fost ușar	1624 mart. 17
Volovăț	Badeuți	Nicula stolnic	1589 iunie 20
Sacalășești pe Topliță	Tîrgului Neamț	Gheorghe mare spătar	1619 februarie 9
		Gheorghe Arapu fost sulger	1636 decemb. 5
Răucești	Tîrgului Neamț	Radu vornic de gloată	1625 aug. 18
		Arsene logofăt al treilea	1627 martie 22
Troța pe Cracău	Piatra	Pătrașco mare vornic	1608 aprilie 20

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul	Ocolul	Beneficiarul	Data sau menţiunea
Vînători	Piatra	Dumitrache Chiriţă postelnic	1608 oct. 10
		Ionaşco Boldescul postelnic	1616 oct. 17
Murgoceşti pe Cracău	Piatra	Andreica miedar	Aron voievod
Căuceleşti pe Cracău	Piatra	Toma Cantacuzino ureadnic	1618 ian. 28
Călimani	Piatra	Ieremia vornic de gloată	Ieremia Movilă
Cîrstieneşti pe Iubăneasa	Dorohoi	Gheorghe Dorohoncean diac	1591 martie 16
apa Buhaiului	Dorohoi	Vasile Oräş mare vornic	1611 iunie 12
hotar la Iezer	Dorohoi	Condrea Rugină pitar	1587 mart. 7
Iubăneşti pe Iubăneasa	Dorohoi	Isac Balica mare vistier	1607 mai 27
Dămileni	Dorohoi	Tăutul logofăt	1621 mai 6
Măgura sub bucovină		Nicoară hatman	1624 mart. 27
Miclăuşeni		C. Stîrcea pîrcălab de Hotin	1638
Biolare seliste	Ştefăneşti	Gavril vistier	1579 sept. 1
Răghileşti seliste	Ştefăneşti	Ştefănescu cămăraş şi Tiron diac	1582
Durneşti	Ştefăneşti	Gavril aprod	1589 iunie 5
Broşteni	Ştefăneşti	Stamate stolnic	1591 aprilie 30
Dobărcini la Cărpeniş	Ştefăneşti	Cărăiman mare ceaşnic	1604 mai 16
Măcicăteni la Jijia	Botoşani	Dobrenchi uricar	1634 iunie 3
Curteşti	Botoşani	Duca comis	1627 mai 22
Ruşi	Botoşani	Cristea uricar şi Cazacul cămăraş	1632 dec. 14
Costeşti sub Cazance	Botoşani	Pătraşco Ciogolea pîrcălab de Hotin	1635 mart. 27
Dragşani	Botoşani	Iordache Ruset vel vistier	1690

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul	Ocolul	Beneficiarul	Data sau menţiunea
Oncani	Botoşani	Iftimie Boţ fost pîrcălab	1662 iunie 14
Păpăuţi	Botoşani	Andronic Cerchezul fost mare comis	1673
Stăncești	Botoşani	T. Calmăş vornic	1730 sept. 28
Tătăreni selişte sub Miletin	Şipote	Gheorghe şi Iurașco Başotă diaci	1624 martie 15
Storeşti	Hîrlău	Pătrașco Şoldan mare vornic	1606 mai 6
Rădeni selişte	Hîrlău	Procop Cărăiman vistier	1610
Uriceni	Hîrlău	Stroici logofăt	1587 aprilie 8
Feteşti	Hîrlău	Evstratie logofăt al treilea	1631 iulie 9
Feredeiani	Hîrlău	Andrei hatman	1617 febr. 17
Cobîla selişte	Hîrlău	Nicoriță hatman	1634 iulie 30
Scubenţi	Hîrlău	Pătrașco Ciogolea pîrcălab de Hotin	1635 martie 27
Şendreşti selişte		Dumitrașco Şoldan mare vornic	1637 ianuarie 27
Dădeşti selişte	Tîrgului Frumos	Arpintie postelnic	1611 august 22
Avrămeşti selişte	Tîrgului Frumos	Tănase vornic	1629 decembrie 11
Ruscani	Tîrgului Frumos	Tănase vornic de gloată	1635 iunie 28
Munteni	Tîrgului Frumos	Dumitrașco Mavrodin fost mare vistier	1709 septembrie 26
Gugea („odae“)		Mogîldea vornic	1601 august 10
Ciaplinţi selişte	Cotnari	Nestor Ureche	1600 aprilie 8
Văleşani selişte	Iaşi	Gheorghe Roşca vistier	1632 mai 31
Leţcani	Iaşi	Boul vistier	1603 sept. 10
Pipereşti	Iaşi	Dumitrache Chiriță postelnic	1607 mai 3
Piscani la Prut în Braniște	Iaşi	Dumitru Leoa vornic de gloată	1633 august
Făureşti	Iaşi	Ion Costin serdarul	1691 ianuarie 4
Dănăseni	Ţuţora	Teodor stolnic	1611 august 30

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul	Ocolul	Beneficiarul	Data sau menţiunea
Urseşti şi Deiani selişte	Ţuţora	Andoca zlătar	1644 martie 29
Ecuşeni selişte	Roman	Benedic fost ceaşnic	1589 august 22
Fundeni	Roman	Ureche logofăt	1592 martie 20
Gîdinţi la Siret	Roman	Nastasia fiica lui Prăjescu vameş	1596 aprilie 20
Brăteşti	Roman	Cozma Ciocîrlie staroste de Trotuş	1598 mai 5
Vulpăşeşti sub Făget	Roman	Cărăiman mare ceaşnic	1602 iunie 13
Simeoneşti la Moldova	Roman	Dumitru Buhuş	1617 aprilie 9
Şchei sat fost tîrg	Şchei	Iordache Ruset vel vistier	1690
Mărăşeni	Vaslui	Pîrvan mare armaş	1617 aprilie 4
Strahoeşti	Vaslui	Lupu Stroici logofăt	1587 mai 8
Greci	Vaslui	Vasile Lupu	1678
Ciortova	Huşi	Gavril Sprînceană ceaşnic	1581
Novaci	Huşi	Ionaşco Cehan fost mare vornic şi Duca comis	1635 martie 10
Voloseni	Stănileşti	Ionaşco Cehan vornic de gloată	1620 februarie 20
Măicani selişte	Stănileşti	Ionaşco Cehan vornic	1626 iulie 10
Stănileşti selişte	Stănileşti	Ionaşco mare pitar	1627 martie 13
Stîrpeni	Stănileşti	Gheorghe Roşca vistier	1630 noiembrie 5
Bozia	Fălciu	Constantin vătaf de aprozi	1676
Lăsăoani pe Tutova	Bîrlad	Vartic mare vornic de Ţara de Jos	1593 martie 14 confiscat în 1594 pentru trădare
Mărgiucani	Bîrlad	Ionaşco Gheanghea mare logofăt	1623 aprilie 12
Bilţigani selişte pe Tutova	Bîrlad	Nicoară hatman	1629 aprilie 28

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul	Ocolul	Beneficiarul	Data sau mențiunea
Cetățuia seliște	Bîrlad	Palade mare vameș	1637 aprilie 4 stăpînită neîntrerupt pînă în 1837
Cănilești	Tecuci	Bilăi mare vornic	1577 martie 16
Matoșești	Tecuci	Gîltu staroste de Tecuci	1578 aprilie 18
Sivița	Galați	Ștefan cămănar	1588 aprilie 3
Dancăuți seliște	Hotin	Andrei logofăt și pîrcălab de Neamț	1586 martie 11
Clișcăuți	Hotin	Tudor pîrcălab de Hotin	1625 februarie 30
Nedebouți	Hotin	Necula Catargiu fost vistier	1632 septembrie 19
Clinăuți	Soroca	Andre logofăt	1586 matrie 11
Mobvata	Orhei	Cărăiman mare ceașnic	1602 iunie 13
Piatra	Orhei	Gheorghe Catargiu pîrcălab	1636
Peștere (Moghilova)	Orhei	Dănilă ureadnic	1632 aprilie 19
		Pătrașco Ciogolea	1633 septembrie 6
		Apostol Catargiu mare postelnic	1639 noiembrie 1
Ivancea seliște	Orhei	Apostolache pîrcălab de Orhei	1656 martie 12
Lucaceuca	Orhei	Chiriac Sturza fost mare jitnicer	1673 iunie 12
Păhărniceni la Răut	Orhei	Aldea aga	1668 mai 5
Speieți seliște	Lăpușna	Ștefan armaș	1641 aprilie 22
Pulbereni pe Cogîlnic seliște	Lăpușna	Luca pîrcălab de Lăpușna	1655 august 5
Andreicăuți	Bozovinți	Vartic	1562 septembrie 11
Siriuți la Prut	Julinți	Gheorghe postelnic	1570 martie 31
Julinți	Julinți	Gheorghe clucer	1578 aprilie 5
Șizcouți		Ion Turcul visternicel	1521 iunie 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul	Ocolul	Beneficiarul	Data sau menţiunea
Bilacău	Tohatin	Ghica vel stolnic	1639 decembrie 12
Tohatin	Tohatin	Ionaşco Rusul fost vornic	1643 martie 31
Drăgăneşti la Cahul	Tintul	Sima vameş	1588 aprilie 3
Barboşi	Tintul	Ureche mare vornic	1598 martie 28
Ţăpeni	Tintul	Cărăiman mare ceaşnic	1602 iunie 13
Diniseuca	Cernăuţi	Iordache fost vistier	1654 iulie 18
Lenţeşti	Cernăuţi	Iordache fost vistier	1660 iulie 25
Slobozia Zberoaia	Braniştе	Chireana Zberoaia visterniceasa	1634
Bohotin	Braniştе	Dumitru Buhuş vistier	1636
		Nicolae Buhuş logofăt 3	1656
Hemeios loc de prisacă	Braniştе	Andrei hatmanul	1589
Colţul Cornii (la drumul cel mare")	Braniştе	Cornea pivnicer	1646 (danie de la Ieremia Movilă)

Tîrguri atribuite boierilor în secolele XVIII—XIX

Satul	Beneficiarul	Data
Baia (loc)	Ion Sturza vornic	1710
Baia	Ioniţă Canlacuzino vel agă	1756
Siret (loc)	Constantin Sturza	1747
Vaslui (vatra — locul)	Costache Ghica hatman	1795—1805
Dorohoi (moşia)	Aristarh Hrisoscoleu vistier	1764
Fălciu	Şerban Costache Negel biv vel spătar	1802
Ştefăneşti	Elenco Paladi logofeteasa	1803
Bacău (locul)	Andronic vornic (în catagrafia din 1774 tîrgul Bacăului, „moşie domnească" şi în 1812 „moşia gospod a tîrgului Bacău")	1764

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bîrlad (vatra)	Iordache Balș căminar	1784, 1792—1793
Bîrlad (locul)	Iordache Canta	1814
	Nicolae Dimachi spătar	
Leova	Costache Ghica logofăt	1800
Fălticeni (Șoldănești)	Ioniță Bașotă stolnic	1780
Adjudul Nou	Serdăreasa Elenco Canta	1795

ASPECTS DE LA SITUATION ÉCONOMIQUE ET SOCIALE DE LA MOLDAVIE (XVIIe—XVIIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

On y présente des données concernant les modalités et les particularités de l'ascension sociale des éléments indigènes et étrangers. On peut remarquer, *mutatis mutandis*, aussi des aspects communs avec la Pologne de l'époque. La dinamique sociale consiste dans la décadence économique et sociale, y compris, des vieilles familles autochtones, oprimées par les impôts et l'ascension des parvenus favorisés par le seigneur du pays, lui même parfois un étranger. On insiste sur les formes de l'attribution des terres, en remarquant des usages féodales, pour services rendus („slujire") et fidélité.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNIA ŞI CONFLICTUL FRANCO-GERMAN (1870—1871)

DE

GHEORGHE CLIVETI

Dintre războaiele „de la Rin", cel din anii 1870—1871 a reprezentat un moment cu semnificaţii aparte. A fost războiul despre care s-a afirmat că a lăsat cele mai adînci urme în conştiinţa francezilor sau a germanilor. Deşi a fost provocat ca „un clasic război guvernamental" (politic şi militar) franco-prusian, el a căpătat, pe durata desfăşurării, trăsături de natură să-i determine pe unii istorici să-l considere drept o anticipare, dacă nu chiar o primă ediţie a „războiului total" [1]. Alături de forţele armate, un rol esenţial în hotărîrea rezultatului confruntării l-au avut potenţialul economic şi stările de spirit colective. Fiecare tabără a dat lupta cu convingerea fermă că dreptatea era de partea sa şi că adversarul, „duşmanul ereditar", îi ameninţa direct existenţa naţional-statală. „Resentimentele istorice" şi „orgoliul naţional" au putut servi, de aceea, pentru combatanţii ambelor tabere, de principal imbold declanşator de energii. Este realitatea care se va exprima, în planul ideilor, printr-o tot mai evidentă accentuare a deosebirilor dintre concepţia franceză şi cea germană în definirea *faptului naţional* [2]. Iar acest *malentendu fondamental*, cum îl aprecia Ernest Renan [3], va face ca Rinul să mai curgă înroşit de sîngele celor două popoare.

Antrenînd doi factori ce deţineau poziţii de prim rang în „afacerile europene", conflictul franco-german s-a dovedit a fi un eveniment cu consecinţe serioase şi asupra evoluţiei de ansamblu a relaţiilor internaţionale. Relevarea acestui fapt a suscitat, dealtfel, un interes constant din partea literaturii de specialitate. Au fost avute în vedere îndeosebi elementele probante pentru noua dispunere a raporturilor dintre marile puteri [4]. Pentru a avea însă o imagine cît mai exactă asupra momentului istoric în discuţie, este necesar ca impactul coliziunii

---

[1] K. Perry, *Modern European History*, Londra, 1985, p. 12.

[2] În acest sens, vezi, pe larg, René Johannet, *Le principe des nationalités*, Paris, 1923; semnificativ, pentru concepţia germană, este considerat articolul lui Treitschke, din august 1870, *Was fordern wir von Frankreich?* După Ernest Renan, felul germanilor de a privi „principiul naţionalităţilor" tindea „à faire dégénérer les luttes des peuples en extermination de races". La rîndu-i, Fustel de Coulange va opina, într-o scrisoare deschisă, adresată lui Mommsen, că „vous (germanii — n. ns.) invoquez le principe des nationalités; mais vous le comprenez autrement que toute l'Europe"; vezi, *Histoire des relations internationales* (publ. sous la direction de Pierre Renouvin), vol. V, *Le XIX-e siècle, 1-ère partie. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'eveil des nouveaux mondes*, Paris, 1954, p. 402 şi urm.; Johannes Willms, *Nationalismus ohne Nation. Deutsche Geschichte von 1789 bis 1914*, Düsseldorf, 1983, p. 343—421.

[3] Apud *Histoire des relations internationales*, V, p. 402.

[4] Vezi, Albert Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, vol. I—II, Paris, 1875; H. Hauser (sub red.), *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*, vol. I, Paris, 1920; K. Rheindorff, *England und der deutsch-französische Krieg. 1870—1871*, Bonn, 1925; H. Oncken, *Die Rheinpolitik Kaisers Napoleon III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870—1871*, vol. II şi III, Berlin-Leipzig, 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

franco-germane să fie apreciat și din perspectiva altor „forțe", cum ar fi statele mici și mijlocii sau unele mișcări naționale, social-politice și de idei[5]. Semnificativ, în acest sens, a fost și cazul unui stat mic ca „vechea Românie".

Sînt bine cunoscute — dintre aspectele circumscrise modalității cu totul particulare în care s-a raportat România față de conflictul de la 1870—71 — manifestările filofranceze ale opiniei publice românești[6] sau tentativele unor grupări și personalități politice „din țară" de a provoca, în contextul crizei internaționale din acei ani, o schimbare radicală a condiției interne și externe a Principatelor Unite[7]. Privită însă în toată complexitatea sa, modalitatea respectivă nu poate fi rezumată numai la atitudini *à l'instant*. Ea trebuie, după opinia noastră, să fie înțeleasă, în primul rînd, ca o expresie a strînsei conexiuni ce a existat între emergența României moderne și cursul transformărilor vieții internaționale. În virtutea acestui fapt, nu este de mirare că stabilirea unui nou echilibru european, la 1870—71, a avut repercusiuni considerabile și asupra stărilor de lucruri de la Dunărea de Jos, după cum firească a fost și prezența unor „implicații românești" în însăși derularea evenimentelor internaționale. Și dacă asemenea implicații nu s-au putut resimți în desfășurarea propriu-zisă a războiului „de la Rin", ele au înrîurit, în schimb, într-o măsură de loc neglijabilă, împrejurările producerii acestuia.

Un astfel de înțeles, dat problemei pe care o abordăm, este justificabil, din rațiuni multiple și întemeiate. Ele privesc un anumit specific al realităților „secolului naționalităților", specific determinat, între altele, de ceea ce Pierre Renouvin denumea disputa dintre „forțele" de disoluție și cele de conservare a „ordinei" contractate sub auspiciile mult controversatului „concert european"[8]. Pe fondul disputei invocate, evenimentele și procesele cu tentă internațională s-au întrepătruns ori condiționat reciproc, indiferent de „forțele" antrenate sau de zona continentală în care au avut loc. Regula se verifică, desigur, și în legătură cu procesul istoric al edificării și consolidării statului român modern. Ca o confirmare a acestui fapt, luptei naționale a românilor i se atribuia un rol de primă importanță în cuprinsul proiectelor și tentativelor de insurecționare a centrului și sud-estului continentului[9], mai ales după ce polonezii, suferind o

---

[5] Este un punct de vedere care a fost susținut și de participanții la colocviul de la Strasbourg, din 1871, organizat de Asociația europeană de istoria contemporană, cu tema: *Dimensions et résonance de l'année 1871*. Dintre rapoarte, menționăm: *Les mutations politiques nationales et les rapports internationaux dans l'Europe Occidentale; Les problèmes de la nouvelle Europe Centrale; L'Europe Orientale et Balkanique* (acest din urmă raport a fost prezentat de Dan Berindei, din partea Asociației de Drept și Relații Internaționale a R.S.R.); apud *RRH*, XI, nr. 2, 1972, p. 365.

[6] Gh. Cristea, *La guerre franco-allemande et le mouvement républicain de mars 1871 à Bucarest*, în *RRH*, nr. 2, 1964, p. 277—290; Idem, *Conspirația „republicanilor" din august 1870*, în „Studii", nr. 2, 1969; I. D. Suciu, *Les roumains de l'Empire Austro-Hongrois et la guerre franco-prussienne (1870—1871)*, în *NEH*, IV, Bucarest, 1970; B. Marinescu și S. Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871*, în *RRH*, X, nr. 2, 1971, p. 329—342; V. Russu, *Mișcări și frămîntări anticarliste (1866—1871)*, în *AȘUI*, XX, secț. III a. Istorie, fasc. 1, 1974, p. 45—56.

[7] A. Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)*, în „Studii", nr. 4, 1973; *România în relațiile internaționale. 1699—1939*, Iași, 1980, p. 241—246.

[8] J. B. Duroselle, *De „l'histoire diplomatique" à l'histoire des relations internationales*, în *Mélanges Pierre Renouvin*, Paris, 1966, p. 1—15. În legătură cu accepțiunea termenilor de „concert european" și „ordine europeană", vezi, *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 42—59; David Thomson, *Europe since Napoleon*, New York, 1962, p. 71—78 etc.

[9] Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României (1848—1877)*, București, 1930, passim; Gh. Duzinchievici, *Le rôle des polonais dans les relatios bulgaro-roumains sous le règne de Charles I-er*, în *RHSEE*, nr. 1—3, 1937, p. 36—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grea înfrîngere la 1863, nu vor mai putea avea, practic, nici o inițiativă de anvergură, iar maghiarii se vor orienta spre încheierea, la 1867, a dualismului cu Viena. Cele menționate, corelate cu unele considerente ce țineau de poziția strategică a statului român, de statutul său juridico-politic, ca și de jocul intereselor marilor puteri, permit relevarea, la dimensiunile reale, a stadiului „chestiunii române", ca problemă internațională, din perioada premergătoare și din timpul evenimentelor anilor 1870—71. Este vorba despre stadiul în care „chestiunea română" s-a interferat cu preludiile și împrejurările conflictului franco-german.

Referitor la perioada premergătoare conflictului amintit, s-a acceptat, de regulă și cu deplin temei, ca primă delimitare a acesteia, anul 1866. Au fost căutate, ce-i drept, și unele premise mai îndepărtate ale „războiului din '70", decelabile în funcție de devenirea generală a asprei vecinătăți franco-germane [10]. Delimitarea menționată mai sus corespunde însă momentului în care determinațiile de substrat — „forțele profunde" — au început să răzbată, vizibil, la suprafața relațiilor politice, adică acolo unde s-au decantat actele și acțiunile aferente problematicii ce interesează lucrarea noastră. Să reținem că, în contextul evenimentelor anului 1866, a survenit o radicală „schimbare de temperatură" în raporturile franco-prusiene, fapt învederat și de conturarea noilor accente ale pozițiilor Parisului și Berlinului în „chestiunea română"; de asemenea, că evoluția acesteia din urmă a cunoscut, în același an, *o turnantă decisivă*, în sensul triumfului punctului de vedere național față de *soluția diplomatică*, adoptată de marile puteri, la 1856—58, pentru Principatele române [11]. Dintre cele „patru puncte" (dorințe) — Unirea, autonomia deplină, guvernămîntul constituțional și prințul străin — proclamate de adunările ad-hoc (1857) ca fundamente „ale ființei politice a viitoarei Românii", ultimul și, poate, cel mai delicat [12], va fi înfăptuit la 1866. Curțile garante și suzerană refuzaseră românilor, cum bine se știe, cele „patrh puncte", „diplomații doctrinari" părînd, susținea T. W. Riker [13], să nu prevadă că o națiune mică va îndrăzni, sfruntînd voința „areopagului european", să procedeze *sua sponte* pentru a-și traduce „dorințele" în fapt. Replica românilor față de „semimăsurile" [14] adoptate de forurile internaționale în „afacerea Principatelor" va consta în revoluționara *politică a faptului împlinit* [15]. Puseele acestei politici, evidențiind interferențe notabile între „chestiunea română" și alte probleme internaționale, vor dezvălui, dacă nu vor cauza chiar, prin ele însele, dese reevaluări în atitudinile marilor puteri. Privind lucrurile prin prisma raporturilor dintre Franța și Prusia — două din cele șase curți garante — puseul cu cele mai serioase implicații va fi cel reprezentat de faptele împlinite de români la 1866. Maniera în care cele două puteri vor fi antrenate în noua fază a „chestiunii române" și, îndeosebi, în soluționarea candidaturii prințului Carol de Hohenzollern la tronul României, va denota deja prezența, pe eșichierul politic al *Parisului* și, respectiv, *al Berlinului*, a *elementelor* prevestitoare pentru un deznodămînt de felul celui din 1870—71.

Pînă la 1866, pozițiile Franței și Prusiei în problema română au fost, în mare, apropiate. Dar, spre deosebire de poziția Franței, favorabilă în mod nedisimulat românilor și care era conformă „proiectelor europene" ale lui Napoleon

[10] Pentru istoria raporturilor franco-germane în epoca modernă și contemporană, vezi Raymond Poidevin și Jacques Bariéty, *Les relation franco-allemandes. 1815—1975*, Paris, 1977.

[11] L. Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române*, Iași, 1978, passim; Gh. Cliveti, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor române*, (II), în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 511—522.

[12] *România în relațiile internaționale*, p. 200—211.

[13] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, passim.

[14] R. W. Seton-Watson, *Histoire des roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 294 și urm.

[15] P. Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 81—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III[16], atitudinea puterii germane apare subsumată mai curînd unei tactici decît unei strategii politice. Aflată într-o dispută acerbă cu Austria în „afacerile germane", Prusia s-a ferit deliberat să ia inițiative importante în probleme internaționale, conduita sa probînd, la nivelul atitudinilor formale, o deosebită circumspecție *vis à vis* de politica celorlalte puteri. În privința unor probleme spinoase (română, orientală, italiană sau greacă) cabinetul de la Berlin va face uz, pînă la limitele stereotipiei, de formula lipsei de *interes direct prusian*. La adăpostul unei atare formule, Prusia va desfășura însă o acțiune abilă și eficace în numele cauzei germane, realitate ce va ieși pregnant în lumină *la* și *după* 1866. Spre exemplu, pentru a face posibil un război izolat austro-prusian, cabinetul de la Berlin și, în speță, Bismarck, vor ști să întrețină și să exploateze, în profitul politicii prusiene, interferențele pe care le vor cunoaște, în anul amintit, „chestiunile" română și germană[17]. Căutînd să-și asigure promisiunea Franței de *neutralitate binevoitoare*, dar nu cu prețul schițat de Napoleon III la Biaritz (octombrie 1865), Prusia va adera la *propunerile franceze* din cadrul conferinței de la Paris (întrunită în scopul deliberării curților garante și suzerană pe tema situației ivite în Principatele Unite, ca urmare a detronării lui Al. I. Cuza), *propuneri* pe care Berlinul le va voi, explicit, *„combinées avec quelque interêt prussien"* (subl. ns.)[18]. Numai că lucrurile erau departe de a fi simple, de vreme ce Franța nu părea dispusă să renunțe la veleitățile sale de mediere a „diferendului german", veleități ce se profilau și în atitudinile Rusiei și Angliei[19]. Drept urmare, pentru a ecarta eventualitatea ca Germania să ajungă „une seconde Pologne"[20], cabinetul prusian va înțelege cu exactitate că se impunea, pe de o parte, să dea o lovitură rapidă și decisivă Austriei (lovitură ce va reuși din plin la Sadowa-Königgrätz), iar pe de alta, să prezerve „afacerile germane" de imixtiunea celorlalte puteri, a Franței în primul rînd. Și ca un aspect deosebit de interesant, aici, Berlinul se va folosi, pentru atingerea celui din urmă obiectiv, de implicațiile „chestiunii române", mai bine zis ale candidaturii lui Carol de Hohenzollern.

Cum am precizat și cu altă ocazie[21], candidatura în cauză nu a avut la origine un acord formal franco-prusian. Fiecare parte s-a implicat „în afacere" *separat* și *în secret*. Sugerată la Paris de personalități din cercul de intimi ai împăratului Napoleon[22], candidatura se va derula în urma demersurilor directe, făcute în special de I. C. Brătianu la curtea de Hohenzollern-Sigmaringen[23]. Înrudirea familiei candidatului cu dinastia Prusiei a presupus, inițial, ca tatăl acestuia, prințul Carol Anton, să obțină acordul de principiu al regelui Wilhelm (a se înțelege, și al lui Bismarck). Felul în care se va răspunde de la Berlin[24] ne

---

[16] Gh. I. Brătianu, *Napoleon III et les nationalités*, Paris, 1934 ; P. Henry, *Napoleon III et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943.

[17] *Gh. Cliveti, Interferențe româno-germane în raporturile politice internaționale de la 1866*, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 619—638.

[18] Bismarck către Goltz, Berlin, 13 martie 1866, *Die auswärtige Politik Preussens. 1858—1871*, t. VI, Oldenburg-Berlin, 1939, p. 659.

[19] *Ibidem*, passim ; vezi și Benedetti c. D. de Lhuys, Berlin, 18 martie 1866, în *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871*, vol. VIII, Paris, 1914, p. 13 și urm.

[20] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 1/13 martie 1866. *Die auswärtige Politik*, t. VI, p. 662.

[21] Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 634.

[22] P. Henry, *L'abdication du prince Couza*, p. 60—73.

[23] *Memoriile regelui Carol I (De un martor ocular)*, vol. I, București, 1909, p. 19 și urm. ; vezi și T. W. Riker, *op. cit.*, p. 649 și urm.

[24] Regele Wilhelm va obiecta prințului Carol Anton că, prin ajungerea unui Hohenzollern pe tronul României, Prusia „va fi în viitor tîrîtă în orice complicație orientală și nu va mai putea rămîne neutră ca în trecut". Nici după ce Benedetti, din însărcinarea lui Drouyn de Lhuys și a însuși împăratului Napoleon, va solicita lui Bismarck ca Franța și Prusia să depună eforturi comune în scopul reușitei candidaturii prințului Carol, Berlinul nu-și va schimba poziția, sugerînd că Parisul „n-avea decît să-și încerce puterea de seducțiune asupra Rusiei" ! ; vezi T. W. Riker, *op. cit.*, p. 654 și 657.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

determină să considerăm că guvernul şi regele Prusiei, fără a interzice „conspiraţia", se vor feri cu abilitate să angajeze deschis politica lor alături de cea a Franţei în problema prinţului străin. La primă vedere, conduita oamenilor de stat prusieni ne apare conformă „tradiţionalei" formule a lipsei de interes direct în „chestiunea română"; ea constituie însă, la rigoare, o dovadă concludentă a faptului că, în raporturile franco-prusiene, „chestiunea" tindea să se înscrie pe coordonatele pe care va evolua în anii următori; „chestiunea română" nu va mai fi un teren de tatonare a apropierii, ci unul de confruntare între cele două puteri. Scontînd, la 1866, că va reuşi să ţină politica Parisului „în şah", Bismarck va îndemna pe Carol de Hohenzollern să plece „în ţara la a cărei domnie a fost chemat", dar aceasta să prezinte aparenţele unei întreprinderi patronată *numai* de Franţa[25]. Prin „stratagema" sa, cabinetul prusian va izbuti, într-adevăr, să încurce serios calculele celui de la Paris. Franţa se vedea într-o postură foarte delicată, îngrijorată fiind de perspectiva de a nu obţine nimic în „politica renană" şi de a pierde atuuri preţioase în „afacerile orientale". După triumful prusian la Sadowa-Königgrätz, Franţa nu mai putea spera nici într-o acţiune „concertată" a tuturor „marilor cabinete", în măsură să determine Berlinul să respecte clauzele tratatelor ce consfinţeau „ordinea germană" *ante bellum*. Austria era învinsă. Italia suporta cu greu şocul înfrîngerilor sale pe cîmpurile de luptă, ce au culminat cu dezastrul naval de la Lissa (20 iulie 1866). Cu Rusia devenise, practic, foarte anevoios ca Franţa să mai ajungă la vreun acord *după întronarea lui Carol I la Bucureşti*[26]. Or, în condiţiile cînd Prusia va fi cea care va realiza *o înţelegere de principiu cu „marea curte nordică"*[27], Franţei îi mai rămînea doar alternativa unei cooperări cu Anglia, restrînsă, din raţiuni lesne de pătruns, la sfera „afacerilor orientale". Menit să asigure *status quo*-ul „în Orient", consensul franco-englez — la care va adera şi Austria — se va dovedi prea puţin favorabil, de această dată, părţii române, sensul său fiind redat de cunoscuta butadă a lui Moustier, ambasadorul de atunci al Franţei la Constantinopol: „România nu va putea să fie decît sau turcească sau rusească, iar interesul Franţei şi Angliei ar fi să fie turcească"[28].

Evident, mutaţiile cunoscute de evoluţia „chestiunii române" în relaţiile dintre marile puteri — în principal, în cele franco-prusiene — nu ne dezvăluie decît o faţetă a situării României în raport cu antecedentele şi, apoi, cu realitatea confruntării armate „de la Rin". Maniera în care ne-am propus să abordăm o atît de complexă problemă presupune ca datele ce prezintă interes să fie luate în considerare şi din optica acţiunii politico-naţionale româneşti. Aşa cum am arătat, românii au repurtat la 1866 un succes decisiv în confruntarea cu tendinţele diplomaţiei „marilor cabinete" de a-şi rezerva facultatea de a tutela şi înrîuri procesul de făurire a României moderne. *Faptele împlinite* în acel an au consfinţit desăvîrşirea programului politic al Unirii Principatelor. Momentul marca, totodată, intrarea luptei naţionale într-o nouă etapă, a cărei caracteristică fundamentală va fi dată de amplificarea eforturilor în vederea dobîndirii independenţei de stat şi a apropierii perspectivelor Marii Uniri[29]. Românii au ţinut chiar să dea în acel an o consacrare internă, prin voinţă naţională, a imperativului Independenţei. Constituţia adoptată atunci, prima fără ratificare externă,

[25] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 25.

[26] Talleyrand c. D. de Lhuys, Petersburg, 6 iunie 1866; în *Les origines diplomatiques*, vol. X, 1915, p. 58 şi urm.

[27] Înţelegere survenită în urma misiunii generalului Manteuffel la Petersburg, care a constat într-un „schimb de idei doctrinare" (doktrinären Gedankenaustausches); Manteuffel c. Bismarck, Alexandria, 24 august 1866, în *Die auswärtige Politik*, t. VIII, p. 41. Cu toate că nu a fost finalizată prin încheierea unui act contractual, misiunea Manteuffel va fi deosebit de importantă prin consecinţele sale.

[28] *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 50.

[29] Gh. Platon, *1866 — începutul „revoluţiei române pentru independenţă". Ecouri în presa europeană*, (I), în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 439—452; Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung. 1866—1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, Heidelberg (f. a.), p. 391—405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost considerată, pe drept cuvînt, o veritabilă *declarație de independență*[30]. Era nevoie însă și de recunoașterea pe plan extern a unui astfel de statut pentru o entitate statală căreia marile puteri se obstinau să-i atribuie, formal, titulatura de Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei. „Înaltele curți", deși aveau interese foarte divergente în „chestiunea română", păreau totuși puse tacit de acord să nu permită accesul micului stat de la Dunărea de Jos, prin forțe proprii, la deplina suveranitate[31]. Cîtva timp, după sosirea sa la București, domnitorul Carol și unii dintre miniștrii săi au mizat pe eventualitatea unui consens franco-anglo-prusian favorabil veleităților de independență ale românilor[32]. Eventualitate, desigur, imposibilă, dacă ținem seama că atît la Paris cît și la Berlin se conturau pornirile războinice[33], exacerbate pe măsură ce vor „răsufla" solicitările franceze de compensații teritoriale (Belgia, Luxemburg). Din cele două „mari capitale", ca și de la Londra, Viena sau Florența, românii vor primi „sfaturi" să se „mulțumească" cu „concesiile" ce le-au fost făcute de puteri pînă atunci, în vreme ce limbajul politic de la Petersburg și Constantinopol va denota și pe mai departe intenții amenințătoare pînă și pentru menținerea Unirii. Prevenitoare față de asemenea intenții, îngrijorate de soarta conaționalilor din imperiile vecine și, mai ales, pătrunse de necesitatea Independenței, cercurile politico-guvernamentale de la București vor întreține, prin actele și acțiunile lor, o stare tensională, „de agitație", opusă total unei „mulțumiri" echivalente pasivității sau resemnării. Cuvîntul de ordine pentru factorii politici români va fi acțiunea energică pe terenul cauzei naționale, fapt care își va afla cea mai vie expresie în prezența liberalilor radicali la guvern (1867—68).

Reprezentanții grupării radicale, ajunși la conducere în împrejurări de excepție[34], vor confirma că erau cei mai chemați să răspundă unei atît de înalte misiuni, ei căutînd, cu perseverență, pe căi și prin mijloace în ton cu renumele lor de „les wigs du nouveau règime"[35], să înfăptuiască dezideratele naționale majore. Adepți ai înarmării națiunii și ai războiului popular, „oamenii ce reprezentau la București revoluția europeană"[35 bis] au urmărit să orienteze acțiunea românească în consonanță cu tendințele din viața internațională. Radicalii români erau bănuiți în epocă de preparative pentru declanșarea unei revoluții naționale, scontînd, se pare, pe izbucnirea, în 1868, a războiului „la Rin"[36]; „roșii" erau învinuiți pînă și de medierea convenției secrete ruso-prusiene din martie 1868[36 bis], gest prin care ei ar fi urmărit să asigure acțiunea națională românească față de încercările politicii țariste de a-și recîștiga pozițiile pierdute la 1853—56 în „afacerile orientale"; și, peste toate, guvernanții radicali erau făcuți responsabili de incitarea la revoltă a naționalităților oprimate din Turcia și Austro-Ungaria. De aici și acuzarea politicii României că se ghida după „instincte revoluționare",

---

[30] V. Russu, *Constituția de la 1866 și ideea de Independență*, în *ASUI*, t. XXII, secț. III a. Istorie, 1976, p. 11—18.

[31] *România în relațiile internaționale*, p. 246 și urm.; *Românii în istoria universală*, vol. I, Iași, 1986, p. 269—300.

[32] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1916, p. 55.

[33] La 2/14 septembrie 1866 Carol Anton scria fiului său, domnitorul României, că „războiul cu Franța va ajunge inevitabil, deși nu în acest an" (1866); *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 51.

[34] *România în relațiile internaționale*, p. 228 și urm.

[35] Avril c. Moustier, Bucarest, 1 ianuarie 1867; *Les origines diplomatiques*, vol. XIV, p. 2.

[35 bis] La Valette c. E. Ollivier, Londra, 21 aprilie 1870; *ibidem*, vol. XXVII, p. 205 și urm.

[36] Boyard c. Moustier, București, 18 ianuarie 1868; Ministère des Affaires Etrangères. Archives diplomatiques Paris. Correspondance politique des consuls (în continuare vom cita MAE—AD) *Turquie-Bucharest*, vol. 31; Arhivele Statului București — Fond *Microfilme*. Franța, rola 14, cadrul 13 (în continuare vom cita Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r... c...).

[36 bis] Asemenea învinuiri erau formulate îndeosebi de cabinetele de la Viena, Paris și Londra: H. Oncken, *op. cit.*, vol. II, p. 515; vezi și *Memoriile regelui Carol I*, vol. IV, p. 18 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

periclitînd „pacea europeană“ [37] într-un moment în care teama de un conflict general domina preocupările majorităţii guvernelor „bătrînului continent“. Nu este de mirare, de aceea, că puterile garante şi suzerană se vor „concerta“ pentru a recurge la presiuni, al căror rezultat va fi retragerea radicalilor de la guvern (noiembrie 1868).

Ce a însemnat pentru puteri îndepărtarea guvernului radical este un fapt sintetizat de o declaraţie a lui Moustier către Gorceakov, premierul francez susţinînd „que le plus mauvais moment de la crise actuelle était déjà surmonté“ [38]. Nutrind speranţa „de voir s'éloigner l'orage qui a plané pendant deux ans sur l'Europe“, „marile cabinete“ se vor felicita reciproc de salvgardarea „păcii generale“ [39], atît prin determinarea Parisului şi Berlinului de a-şi atenua „accentele belicoase“ din conduita lor — Bismarck va poza chiar într-un „apostol al păcii“ [40] — cît, să reţinem, prin reuşita garanţilor de a stinge „les dangers que la politique de M. Bratiano faisait à la paix de l'Europe“ [41]. Ceea ce au realizat însă marile puteri a fost doar înlăturarea unui pericol, crezut momentan, dar nu şi a cauzelor profunde ce necesitau, cu acuitate, restructurarea „ordinei europene“. Astfel, în ceea ce privea România, retragerea silită a radicalilor de la guvern a semnificat doar renunţarea, ca o satisfacţie dată „înaltelor curţi“, la o anumită cale de înfăptuire a obiectivelor politice, care, în esenţă, rămîneau aceleaşi. Oamenii de stat români vor face apel şi în continuare la o gamă diversă de mijloace, între care tratativele diplomatice vor ocupa un loc central. Fiind însă *încercată* de guvernele D. Ghica — M. Kogălniceanu sau A. G. Golescu şi *acceptată* de marile puteri sub condiţia unor concesii din partea României, apreciate drept inacceptabile la Bucureşti, calea reglementărilor diplomatice se va afla, de fapt, într-o criză cronică, care va prezenta, la cumpăna anilor 1869—70, simptome evidente ale uneia acute. Şi aceasta în timp ce, pe plan intern, liberalii radicali şi alte grupări politice adepte ale *atitudinii energice* îşi vor concentra eforturile în direcţia organizării unei vaste mişcări subterane, care să le îngăduie, în contextul unei bulversări a conjuncturii internaţionale, realizarea obiectivelor de ordin naţional [42]. Faţă de atmosfera politică din România, încordată şi mai mult de cursul „afacerii Strousberg“ [43], marile puteri vor încerca vizibile şi crescende griji în lunile premergătoare declanşării războiului „în Occident“. Marea neliniştе a cabinetelor europene era explicabilă, dacă ne gîndim că un întreg sistem de alianţe, de asigurări de neutralitate în caz de război depindea, între altele, şi de condiţia României [44]. În fond, eşuarea tentativelor Franţei de a-şi asigura o poziţie favorabilă din partea Rusiei şi de a activiza o alianţă ofensivă cu Austro-Ungaria va avea la origine, cum vom vedea, şi „argumente“ ţinînd de complicata „chestiune română“.

Începînd cu lunile aprilie-mai, densitatea evenimentelor de natură să intereseze lucrarea noastră se va plasa pe o curbă ascendentă. Datorită frecvenţei deosebite cu care se vor succeda noile evenimente, într-un timp relativ scurt, credem că se cuvine ca în continuare să îmbinăm, în privinţa lor, consideraţiile generalizatoare, enunţiative, ce au prevalat pînă aici, cu aprecierile „din aproape“, de analiză. Ne vom referi, dealtfel, la evenimente ce vor marca deschiderea şi vor da amplitudinea vectorilor situării României faţă de împrejurările provocării şi ale desfăşurării războiului „de la Rin“.

---

[37] Hory c. Moustier, 31 august 1868. MAE — AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 32; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 14, c. 81.

[38] Ignatiev c. Bourée, Pera, 1/13 octombrie 1868; *Les origines diplomatiques*, vol. XXII, p. 374.

[39] La Tour d'Auvergne c. Moustier, Londra, 14 noiembrie 1868; *Les origines diplomatiques*, vol. XXII, p. 239.

[40] V. Russu şi D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870)*, (II), în *AIAI*, t. VIII, 1971, p. 63.

[41] La Tour d'Auvergne c. Moustier, Londra, 27 noiembrie 1868; *Les origines diplomatiques*, vol. XXII, p. 305.

[42] V. Russu, *Mişcări şi frămîntări anticarliste*, p. 51 şi urm.

[43] Lothar Maier, *op. cit.*, p. 221—236.

[44] *România în relaţiile internaţionale*, p. 241 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În momentul izbucnirii „scandalului diplomatic" pricinuit de candidatura lui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei — „scandal" ce va servi de pretext cabinetelor de la Berlin şi Paris pentru a împinge lucrurile spre „deznodămîntul fatal", războiul, — scena vieţii politice interne româneşti era deja confruntată cu semnele unor grave tulburări, în ciuda speranţelor domnitorului Carol, ale elementelor conservatoare şi, nu în ultimă instanţă, ale marilor puteri că noul guvern, prezidat de Manolache Costache Epureanu, va oferi, în sensul menţinerii „ordinei", „mai multe garanţii decît precedentele" [45]. Nevoit să dea curs opoziţiei din Cameră, guvernul, abia constituit (la 22 aprilie), va retrage atribuţiile lui Ambronn în administrarea titlurilor deţinute de statul român în concesiunea Strousberg [46]. Măsura, care va afecta vizibil pe Carol I, — Ambronn era „omul de casă" al lui Carol Anton de Hohenzollern — va stimula însă şi mai mult, în loc să atenueze, reacţiile diferitelor forţe ale opoziţiei faţă de orientarea generală a politicii guvernamentale, orientare pusă, cu unele note de exagerare a lucrurilor, pe seama „prinţului prusian". Liberalii radicali, mai ales, acuzau domnitorul de intenţii dictatoriale, pe care acesta ar urmări să le realizeze cu sprijinul „armatei prusienizate" şi al unor elemente conservatoare. Cei ce contribuiseră direct la aducerea prinţului străin în România — I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti — îl învinuiau, la numai cîţiva ani, că ar nesocoti principiul modern al suveranităţii de stat, în virtutea căruia monarhul nu putea fi decît *uzufructier* şi nu *proprietar* al prerogativelor ce-şi aveau sorgintea în legea fundamentală: constituţia din 1866 [47]. Alături de radicali, erau, desigur, şi alte elemente ale opoziţiei ce se declarau în favoarea revenirii politicii româneşti la o ţinută de felul aceleia din anii 1867—68, considerată alternativa cea mai nimerită în contextul încordării situaţiei internaţionale. Nu întîmplător, interpelarea lui N. Blaremberg, privind atitudinea ce va fi adoptată de guvern în eventualitatea războiului „în Occident", va confirma, o dată în plus, slaba poziţie pe care o avea echipa ministerială în principalul for reprezentativ. După ce va replica, „în aplauzele Camerei", că *„singura politică trasată ţării este neutralitatea absolută şi că simpatiile naţiunii sînt pentru Franţa"* (subl. ns.) [48], primul ministru, invocînd lipsa de autoritate a cabinetului în faţa forului legislativ, îşi va da demisia (24 iunie/6 iulie), demisie care nu va fi acceptată de domnitor, pe motivul că formula guvernamentală era cea mai adecvată să răspundă necesităţii menţinerii „ordinei interne" şi a întreţinerii „bunelor raporturi" cu puterile garante [49].

Un guvern „de ordine" corespundea, mai mult ca oricînd, şi vederilor „înaltelor curţi". Acestea, deşi convinse de inevitabilitatea conflictului franco-german, făceau încă mult caz de cauza „păcii europene". *Toate* vorbeau de pace, avînd însă *toate* dezgropată securea războiului. La Paris, Napoleon III, nemulţumit de rezultatele aşa numitei faze de „tranziţie constituţională", va încerca să refortifieze platforma internă a celui de-al doilea imperiu printr-un apel făcut francezilor în vederea unui nou plebiscit, menit, după constatarea lui Pierre Renouvin, să consacre „un nouveau bail de vingt ans entre l'Empire et le pays" [50]. Intimii împăratului, unele cercuri politice şi militare optnau însă că numai un succes important pe plan extern, mai exact, „la Rin", putea îndepărta „sinistrele eventualităţi" ce se profilau pe orizonturile politicii „imperiului liberal" [51]. În acelaşi timp, şi la Berlin cîştiga tot mai mulţi adepţi ideea că un război „la Rin"

[45] Mellinet c. Ministerul Afacerilor Externe (al Franţei), Bucureşti, 9 mai 1870; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 174.

[46] Lothar Maier, *op. cit.*, p. 222.

[47] La 20 mai 1870, într-o reuniune electorală a radicalilor, s-a votat crearea unui comitet însărcinat să vegheze „asupra fidelei respectări a Constituţiei". Mellinet c. Gramont, 10 iunie 1870. MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 230.

[48] Patrimonio c. Gramont, Bucureşti, 13 iulie 1870; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 295.

[49] *Ibidem*, vol. 34; r. 15, c. 296 şi urm.

[50] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 379.

[51] *Ibidem*; G. A. Craig, *Geschichte Europas. 1815—1980*, München, 1983, p. 195—199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devenise *inevitabil* şi *necesar*, o victorie împotriva „duşmanului ereditar" fiind socotită condiţia *sine qua non* pentru reuşita unificării Germaniei sub sceptrul dinastiei de Hohenzollern [52]. Problema pe care şi-o puneau oamenii de stat prusieni era ca Franţa să atace mai întîi, pentru a fi evitată vreo „defecţiune" a statelor de la sud de Main ori intervenţia celorlalte puteri. Iar drept „pînză roşie", ce să fie arătată „taurului" de la Paris, va fi provocarea, de Bismarck [53], a redeschiderii candidaturii lui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei. Dorită la Berlin, „soluţia" unui *război izolat franco-prusian* va trebui să fie acceptată şi la Paris, unde devenea tot mai clar că nu se putea conta pe proiectata alianţă franco-austro-italiană, curtea habsburgică situîndu-se pe poziţia ca un acord cu Franţa să aibă obiectiv principal „le maintien de la paix basé sur le respect des traités" [54]. Alianţa respectivă nici nu va avea cum să fie o realitate, ştiindu-se bine că Franţa nu va reuşi să medieze cu succes diferendele dintre italieni şi habsburgi, ea refuzînd, totodată, să dea satisfacţie peninsularilor în „afacerea Romei" [55]. Pe de altă parte, Franţa va fi privată şi de un concurs favorabil din partea Angliei, Bismarck avînd grijă să strecoare Londrei unele „detalii" ale mai vechilor propuneri avansate Berlinului de Napoleon III şi care vizau Belgia [56]. Cît privea Rusia, aceasta, în ciuda intensificării preparativelor militare, care le vor antrena şi pe ale Austro-Ungariei, se erija într-o ferventă adeptă a păcii, ţarul considerînd războiul „une calamité européenne dont la révolution aurait tout le bénéfice" [57]. Aceeaşi dorinţă de pace o va pronunţa şi Gorceakov, vicecancelarul rus asigurînd cabinetul francez şi, indirect, pe cele de la Viena şi Londra, că nu ar exista o alianţă ruso-prusiană, fiindcă aceasta ar însemna războiul, pe care Rusia nu-l voia [58]. Invocînd cauza „bunelor relaţii între puteri" şi a păcii, Petersburgul se angaja chiar să intervină „utilement à Berlin" [59], fără să-şi ascundă însă regretul că la Paris tratatele din 1856 şi 1866 erau considerate „ca garanţii inviolabile ale păcii" [60].

Resimţind, dincolo de afişarea dorinţelor de pace, atmosfera încărcată de ajun de război, atitudinile puterilor — ce denotau sfîrşitul „concertării marilor cabinete" pentru respectarea „sistemului de tratate" din 1815 [61] — vor converge totuşi spre acceptarea tacită a unui conflict izolat franco-prusian. Faptul va face ca prevenirea pericolelor de extindere a ariei ostilităţilor să se situeze în centrul atenţiei cabinetelor europene. Între pericole era socotită şi izbucnirea, prezumptivă, a unor insurecţii în diferite zone ale continentului şi îndeosebi în Italia şi în România. Şi dacă guvernanţii Italiei vor izbuti să ia unele măsuri preventive — Mazzini va fi transportat la Gaeta [62], iar Garibaldi şi cămăşile roşii vor fi ţinuţi sub strictă supraveghere [63] — nu acelaşi lucru se va întîmpla şi în cazul României. Din considerente ce nu mai necesită să fie prezentate, o tulburare a „ordinei" în România — prin detronarea domnitorului, proclamarea republicii sau a independenţei — presupunea *intervenţia* puterilor semnatare ale tratatului din 1856, „misiune" pe care, datorită împrejurărilor generate de inevitabilitatea şi apoi de realitatea conflictului franco-german, exista riscul să şi-o asume

[52] G. A. Craig, *The End of Prussia*, The University of Wisconsin Press, 1984, p. 27—28.

[53] J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 424 şi urm.

[54] Beust c. Meternich, Viena, 11 ianuarie 1870 ; *Les origines diplomatiques*, vol. XXVI, p. 170.

[55] H. Oncken, *op. cit.*, t. III, p. 186—188. Referitor la cererile italienilor de a se recunoaşte regatului lor drepturile asupra Romei, Gramont va răspunde că „la France ne peut pas défendre son honneur sur le Rhin et le sacrifier sur le Tibre" ; apud J. Droz, *op. cit.*, p. 427.

[56] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. II, Paris, 1891, p. 395.

[57] Fleury c. Gramont, Petersburg, 12 iulie 1870 ; *Les origines diplomatiques*, vol. XXVIII, p. 266.

[58] *Ibidem*, p. 266 şi urm

[59] Fleury c. Gramont, 6 iulie 1870 ; *Ibidem*, p. 64.

[60] Fleury c. Gramont, 7 iulie 1870 ; *Ibidem*, p. 110 şi urm.

[61] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 399—401.

[62] „Pressa", An. III, nr. 170, 5 august 1870, Bucureşti.

[63] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 398 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unul sau altul dintre imperiile limitrofe statului român. Risc foarte mare, se înțelege, fiindcă în virtutea „tradiției", recurgerea la intervenție de oricare dintre cele trei imperii — otoman, țarist sau habsburgic — putea duce la declanșarea unui conflict „la Dunăre", despre ale cărui previzibile implicații cercurile diplomației europene se arătau foarte îngrijorate. Din nou deci, ca la 1859 și 1866, „chestiunea română" se dovedea unul dintre punctele fierbinți ale vieții internaționale. Și cu toate că în anii 1870—71 nu va mai fi vorba de un nou mare fapt împlinit al românilor, *preocupările puterilor de a exclude eventualitatea survenirii lui* va menține „chestiunea română" în prim planul preocupărilor „marii politici"[64]. Spre edificare, cabinetul francez își va exprima convingerea, însușită la Viena, Londra, Berlin și Florența, că ar fi *cu totul imprudent* să nu se țină cont că România se afla *„dans un état de malaise qui se traduit par des fâcheuses symptômes"* și că *„tout ce qui touche au sort des Principautés-Unies devient promptement en effet, une question d'intérêt général"* (subl. ns.)[65]. Știindu-se suspectat de „intenții ascunse"[66], cabinetul țarist va fi nevoit să formuleze noi asigurări vizînd pacea și „menținerea ordinei în Orient", dar aceasta ca punct de plecare pentru apelul lui Gorceakov la una dintre ideile sale favorite, anume că nu Petersburgul, ci celelalte „mari cabinete" s-au făcut vinovate de subminarea valabilității tratatului din 1856, prin acceptarea seriei de fapte împlinite ale românilor ce au consacrat, la 1866, și „reușita unei alte candidaturi Hohenzollern"[67].

Într-o Europă, în care stările de spirit colective erau, nu numai în aparență, mai tensionale decît raporturile interguvernamentale, *implicațiile românești* în producerea evenimentelor internaționale nu pot fi rezumate doar la actele oamenilor de stat. Reflex al acestei realități, menținerea „chestiunii române" pe agenda de lucru a „marilor cabinete" se va datora, și mai evident în noile împrejurări, nu atît unor rațiuni, calcule sau acțiuni „diplomatice", cît impactului internațional al tendințelor unor grupări politice din România, ale radicalilor în mod deosebit. Cum bine s-a demonstrat[68], „roșii" considerau încordarea raporturilor internaționale de natură să impună adoptarea unei *atitudini energice și curajoase* de politica românească, și nu „o supunere" față de avertismentele sau deciziile curților garante și suzerană. Această din urmă cale putea, după opinia radicalilor, să constituie premiza accentuării ingerințelor factorilor externi în afacerile interne ale statului român, ceea ce, în plan politico-social, ar favoriza poziția elementelor conservatoare. În consecință, gruparea condusă de I. C. Brătianu și C. A. Rosetti va căuta să-și creeze printr-o diversitate de mijloace și metode de acțiune posibilitatea revenirii ei la putere, obiectiv ce-l revendica în numele necesității democratizării vieții politice interne („roșii" erau adepții votului universal și ai sistemului parlamentar unicameral) și al imperativelor de ordin național. Apare deci, pe deplin justificabilă aprecierea că, prin concepția, metodele și obiectivele lor, acțiunile „roșilor" înscriau România printre țările europene ce cunoșteau ultimele manifestări notabile ale spiritului pașoptist[69].

În scopul sporirii și, într-un fel, al schimbării datelor implicării „chestiunii române" în evoluția relațiilor internaționale, ce tindeau spre atingerea unei cote maxime a încordării lor, radicalii și alte elemente ale opoziției („cuziștii", unii liberali moderați din jurul lui I. Ghica etc.)[70], nu vor ezita să încerce să pună în cauză însăși oportunitatea menținerii lui Carol I pe tronul României. Mizînd pe faptul că războiul de „la Rin" va genera interesul Franței pentru detronarea lui Carol I, vor pleca la Paris unii emisari ai opoziției; dintre aceștia, Dimitrie Brătianu va ajunge chiar la o înțelegere cu premierul Emile Ollivier privitoare la înlăturarea „prințului prusian" și oferirea coroanei unui prinț de origine fran-

[64] *Românii în istoria universală*, vol. I, p. 294 și urm.

[65] E. Ollivier, c. Fleury, Paris, 3 și 7 mai 1870; *Les origines diplomatiques*, vol. XXVII, p. 57, 273 și urm.

[66] La Valette c. E. Ollivier, Londra, 21 aprilie 1870; *Ibidem*, p. 205 și urm.

[67] Fleury c. E. Ollivier, Petersburg, 7 iulie 1870; *Ibidem*, vol. XXVIII, p. 107.

[68] *România în relațiile internaționale*, p. 241 și urm.

[69] *Ibidem*, p. 241.

[70] Patrimonio c. Gramont, 9 și 16 iulie 1870; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r. 15, c. 287 și urm.; 310 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceză sau lui N. Bibescu[71]. În acelaşi timp, „în ţară" se făcea tot mai simţit curentul popular favorabil readucerii pe tron a lui Al. I. Cuza[72]. Revenind la radicali, conducătorii lor vor intenţiona să se folosească şi de complicaţiile create de candidatura lui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei pentru a ridica „chestiunea dinastică" în România, pe temeiul articolului 83 din constituţie, ce stipula că succesiunea la tron, în cazul lipsei de descendenţi direcţi ai domnitorului pe linie masculină, revenea celui mai mare dintre fraţii lui Carol I sau fiilor aceluiaşi ; C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu erau de părere că, pentru a candida la tronul Spaniei, prinţul Leopold avea nevoie de asentimentul reprezentanţei naţionale româneşti, fiindcă el nu renunţase formal la drepturile lui de succesor, ca românii să-şi recapete libertatea de a face un eventual apel la o altă „dinastie europeană"[73].

Prin urmare, la Paris vor trebui să fie dejucate, cel puţin în preziua şi la începutul războiului franco-german, tentativele de detronare a domnitorului Carol. În acest sens, era necesară atenuarea adversităţilor ce le întîmpina în capitala Franţei calitatea de prinţ de Hohenzollern a lui Carol I, sarcină de care se va achita, cu prea mult zel chiar, Ion Strat, agentul diplomatic român la Paris[74]. Însă ceea ce va concura decisiv la deturnarea împăratului Napoleon III şi a cabinetului său din dispoziţiile potrivnice lui Carol I va fi poziţia Austro-Ungariei, atît Beust[75] cît şi Andrassy susţinînd că nu atitudinea domnitorului, ci cea a radicalilor, acuzaţi de legături cu agenţii ruşi[76], constituia cel mai mare pericol. După opinia premierului Ungariei, „une revolution dans les Principautés danubiennes paralyserait l'Autriche, qui serait obligée de tourner toutes ses forces vers l'Orient"[77]. Considerînd că „interesele maghiare" ar fi foarte ameninţate de intrarea Rusiei în acţiune — *et un moyen sûr la déterminer serait une*

---

[71] N. Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, 1984, p. 254 şi urm.

[72] *Ibidem*.

[73] Patrimonio c. Gramont, 12 iulie 1870 ; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 290 şi urm.

[74] Ion Strat, de comun acord cu ambasadorul Spaniei la Paris, Olzaga, şi cu încuviinţarea lui Napoleon III, va pleca în misiune la Sigmaringen (fără a anunţa în prealabil suveranul român) pentru a expune prinţului Carol Anton toate complicaţiile legate de candidatura lui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei (*Les origines diplomatiques*, vol. XXIX, p. 5). Lui Ion Strat, Carol Anton îi va încredinţa să ducă la Tuileries documentul oficial al renunţării la candidatură a fiului său mai mare (vezi, N. Corivan, *op. cit.*, p. 255 şi urm. ; Josefina Lopez Sanmartin, *Spania şi România*, în „Studii", 1970, nr. 6, p. 1143). Şi deşi lui Ion Strat i se va conferi, pentru serviciile aduse Franţei, Crucea de Ofiţer al Ordinului Imperial al Legiunii de Onoare (MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 353), agentul român va fi admonestat de P. P. Carp că s-a implicat din proprie iniţiativă în demersul diplomatic la Sigmaringen (N. Corivan, *op. cit.*, p. 256).

[75] Beust va ţine să convingă cabinetul francez despre „le danger que les événements actuels des Principautés font courir à la France et les conséquences qui en peuvent résulter pour nos bons rapports (austro-franceze — n. ns.) et même notre alliance (...). Que le Prince Charles tombe, ce ne sera pas le Prince Bibesco, mais la République de MM Bratiano et Rosetti qui prendra sa place ; ce sera en un mot l'intrusion de la Russie d'un côté, la propagande révolutionnaire de l'autre. Savez-vous (cabinetul francez — n. ns.) que, si les choses continuent à suivre cette voie, nous nous attendons un jour ou l'autre à voir les bandes roumaines envahir nos provinces orientales en portant le drapeau français et en proclamant la Révolution ? Dans ce cas nous serions bien occupés de notre côté pour ne pouvoir vous prêter aucun secours, quelque éventualité qui se produire...". Cazaux c. Gramont, Viena, 20 iulie 1870 ; *Les origines diplomatiques*, vol. XXIX, p. 138.

[76] Patrimonio c. Gramont, 16 iulie 1870 ; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 11 şi urm.

[77] Artom c. Visconti Venosta, Viena, 19 iulie 1870 ; *I Documenti diplomatici italiani*, prima serie, *1861—1870*, Roma, 1952..., vol. XIII, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

révolution dans les Principautés[78] — cercurile politice de la Pesta se vor arăta animate pînă şi de ideea *neutralităţii separate a Ungariei*[79]. Or, peste poziţia Pestei, Viena nu mai putea trece, spre satisfacţia lui Bismarck[80]. În consecinţă, adoptarea de Austro-Ungaria a *neutralităţii nete*, imediat după izbucnirea războiului franco-german, va fi inevitabilă. Aceeaşi atitudine o va adopta şi Italia, pe care neutralitatea austro-ungară o disculpa într-un fel în faţa Franţei. *Neutralitatea* o va declara şi Rusia (23 iulie), iar la numai cîteva zile (28 iulie) şi Anglia ; cabinetul de la Londra, „liniştit" de gestul Petersburgului, îşi va condiţiona totuşi poziţia de respectarea, de beligeranţi, a integrităţii şi neutralităţii Belgiei[81]. *Condiţională*, nu netă, era, în fond, şi declaraţia Petersburgului, acesta lăsînd limpede să se înţeleagă că neutralitatea sa va fi valabilă numai atîta timp cît „les intérêts de la Russie ne seront pas affectés par les eventualités [inutil de precizat — *n. ns.*] de la guerre"[82]. Rezultă, fie şi numai din aceste succinte constatări, că atitudinile Austro-Ungariei, Italiei, Rusiei şi Angliei — cu efect şi la Constantinopol — faţă de conflictul franco-german porneau din raţiuni a căror actualitate depindea de prevenirea unor „eventualităţi", printre care erau socotite şi unele posibile acte şi acţiuni ale românilor, contrare „ordinei garantate".

Condiţia de care-şi legase cabinetul ţarist respectarea declaraţiei sale de neutralitate va avea ca efect, între altele, creşterea în greutate a bănuielilor la adresa atitudinii unor forţe politice româneşti. Părînd să nu ţină seama că Rusia ţaristă şi-a făcut un principiu politic din a atrage atenţia Europei „sur la versatilité" traditionnelle des roumains[83], unele „mari cabinete", în speţă cele de la Paris, Viena şi Londra, suspectau radicalii că s-ar fi pus „complétement au service de la Russie"[84]. Ar fi însă foarte greu de admis că „roşii" ar fi intenţionat să-şi pună într-un deplin acord acţiunile lor cu tendinţele politicii ruseşti. Ceea ce-i deosebea pe liberalii radicali de celelalte grupări politice „din ţară" era faptul că ei nu-şi exprimau *a priori* temerile faţă de intenţiile Rusiei, ci urmăreau să creeze locul unei acţiuni româneşti în contextul pe care l-ar crea intrarea „în rol" a marii puteri „pravoslavnice". Prin sensul lor, acţiunile radicalilor nici nu aveau cum să se împace cu obiectivele politicii ţariste. Să nu pierdem apoi din vedere că „aprecierile" despre conduita radicalilor din primăvara şi vara anului 1870 veneau din partea adversarilor lor, interni şi externi. Cît priveşte „aprecierile" formulate de unele „mari cabinete", acestea vizau, în cele din urmă, sondarea vigilenţei cabinetului român şi a consecvenţei acestuia cu asigurările date de menţinere a „ordinei". Nu e nimic surprinzător, de aceea, că vor fi unele insinuări şi în privinţa atitudinii domnitorului, care, din momentul luării de

---

[78] Cazaux c. Gramont, Viena, 17 iulie 1870 ; *Les origines diplomatiques*, vol. XXIX, p. 72.

[79] La Tour d'Auvergne c. Gramont, Viena, 29 iulie 1870 ; *Ibidem*, p. 301 şi urm.

[80] István Diószegi, *Österreich-ungarn und der französisch-preussische Krieg. 1870—1871*, Budapesta, 1974, p. 19—21.

[81] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 395 şi urm. ; J. Dorz, *op. cit.*, p. 427 şi urm.

[82] Beust c. Chotek (la Petersburg), Viena, 27 iulie 1870 ; *Les origines diplomatiques*, vol. XXIX, p. 269.

[83] Fleury c. E. Ollivier, Petersburg, 13 mai 1870 ; *Ibidem*, vol. XXVII, p. 285.

[84] În legătură cu preparativele „roşilor" şi cu suspectarea lor de relaţii cu Rusia, a fost elaborat, în iulie 1870, probabil de un membru al consulatului francez din Bucureşti, un amplu *Mémoire sur la situation actuelle en Roumanie* ; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 334—341. Între bazele unei „înţelegeri" pe care „roşii" ar fi încheiat-o cu agenţii ruşi, memoriul enumera : a) dacă prinţul Carol va fi constrîns să părăsească ţara, „roşii" vor forma un guvern provizoriu, proclamînd imediat independenţa ; b) dacă Poarta va cere să intervină, Rusia se va opune ; iar în cazul în care celelalte puteri semnatare ale tratatului din 1856 vor lua partea Porţii, „la Russie déclarera devoir intervenir également dans les Principautés" ; c) „roşii" se vor pune de acord cu cabinetul ţarist în problema creştinilor din Orient ; d) Rusia va depune „eforturi" ca Egiptul să-şi proclame simultan cu România independenţa (c. 340 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trupele germane a iniţiativei în războiul cu Franţa, ar fi reclamat „asistenţa" Rusiei sau ar fi dat curs *ofertei spontane* a acestei puteri de a-l sprijini să ia „les mesures nécessaires (...) en cas de rébellion contre le règime établi" [85].

Referindu-ne la cabinetul Epureanu, atitudinea sa, fiind mereu sondată şi atenţionată de „înaltele curţi", nu va da semne „acuzabile" de dezicere de la „sinceritatea" pronunţării în favoarea respectării „ordinei garantate". Şi aceasta în ciuda unor dificultăţi serioase cu care era confruntat guvernul, pe de o parte, cu riscul scăpării de sub control a manifestărilor unor grupări ale opoziţiei, iar pe de alta, cu necesitatea de a fi permanent în contact cu împrejurările stabilirii unui nou raport de forţe pe plan european. Edificator, pentru conduita cabinetului român, va fi momentul declaraţiei ministrului de externe în Cameră, în privinţa atitudinii României faţă de conflictul din apusul Europei. Trebuind să ţină seama de adeziunea foarte restrînsă ce o avea cabinetul din partea electoratului, — fapt demonstrat şi de-abia încheiatele alegeri de deputaţi — dar şi de *sentimentele filofranceze* ale cercurilor largi ale opiniei publice româneşti, P. P. Carp va da curs *oportunităţii interne* a cunoscutei declaraţii că „acolo unde flutură steagurile Franţei, sînt interesele şi simpatiile noastre" [86]. Calitatea de ministru de externe în care se pronunţase fruntaşul junimist va presupune, apoi, acordarea unor „explicaţii" puterilor ce le-au pretins. Spre exemplu, agentul român la cele „trei curţi nordice" (L. Steege) va declara lui Andrassy şi ambasadorilor Rusiei şi Prusiei la Viena, *„que le dit temoignage sympatique marquait, de la part de notre gouvernement moins une préférence pour la France qu'une nécessité parlementaire en vues de certaines menées de l'opposition, et n'entrainerait certes, chez nous, dans aucune direction, une infraction quelconque à la plus stricte neutralité"* (subl. ns.) [87].

Dat fiind că două dintre curţile garante — Franţa şi Prusia — se aflau în coliziune, era necesar ca un guvern „de ordine", cum se considera cel prezidat de M. Epureanu, să-şi „asorteze" conduita după cea a cabinetelor europene ce se arătau dispuse să asigure menţinerea *status quo*-ului „în Orient". Un asemenea cabinet nu putea fi, după părerea miniştrilor români, cel de la Petersburg. P. P. Carp şi alţi oameni politici de la Bucureşti considerau Rusia drept cel mai mare pericol pentru existenţa statului român [88]. Împotriva unei eventuale intervenţii a Rusiei, sub pretextul unei tulburări a „ordinei garantate", acelaşi ministru va face cunoscut lui Mellinet (consulul francez) că guvernul de la Bucureşti va lua „de concert" cu Înalta Poartă „măsurile de apărare" şi că 30 000 de soldaţi români vor servi de avangardă trupelor otomane [89]. Experienţele trecutului şi exageratele pretenţii de suzerană ale Porţii impuneau însă exponenţilor puterii executive de la Bucureşti să fie foarte circumspecţi şi faţă de „măsurile comune de apărare" româno-otomane. Trebuia deci, să fie sondate atitudinile celorlalte „mari cabinete". În privinţa unora — prusian şi italian — acest lucru nici nu-şi mai avea rostul, Berlinul dezicîndu-se *categoric* de orice implicare directă în „afacerile orientale" (pentru a nu oferi vreun pretext altor puteri să se amestece în conflictul franco-german), în timp ce, de una singură, poziţia cabinetului de la Florenţa în „chestiunea română" însemna prea puţin, ca să constituie un reper important în preconizarea liniei politice a guvernului de la Bucureşti. Atîta timp cît un succes francez „la Rin" nu va fi cu totul exclus, miniştrii români îşi vor lega cele mai multe speranţe de atitudinea Parisului. Iar drept răspuns, din capitala Franţei vor fi primite „declaraţiile cele mai sincere" în

[85] Mellinet c. La Tour d'Auvergne, 20 august 1870 ; *Ibidem*, vol. 34 ; r. 15, c. 366.

[86] Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine, depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, p. 210.

[87] L. Steege c. P. P. Carp, Viena, 22 iulie 1870 ; Ministerul Afacerilor Externe al R.S.R., Fond Arhiva istorică (în continuare vom cita MAE — Arhiva istorică), *Austro-Ungaria*, vol. 174 (1866—1871), f. 177.

[88] Patrimonio c. Gramont, 16 iulie 1870 ; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 311—313 ; vezi şi Mellinet c. Gramont, 3 august 1870 ; *Ibidem*, vol. 34 ; r. 15, c. 344 şi urm.

[89] *Ibidem*, vol. 34 ; r. 15, c. 344 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favoarea prințului Carol și a cabinetului său[90]; *en outre*, cabinetul francez va face „ouverture à Vienne", ca Austro-Ungaria să ofere statului român „l'appui efficace en cas de danger"[91]. Nimic mai mult. Pasînd Austro-Ungariei „responsabilitatea" sprijinirii cabinetului „de ordine" de la București, Franța își adăuga, ea, singură, încă un „argument" pentru pecetluirea *izolării* sale și va determina, totodată, pe miniștrii români să înțeleagă că ceea ce le rămînea de făcut era să încerce stabilirea unor „bune raporturi" cu dubla monarhie[92]. Ce-i drept, motive să fie „doritoare" de asemenea raporturi avea și Viena, Beust ținînd să dea „lămuriri" lui Steege că guvernul austriac nici nu ar fi creat atîtea dificultăți statului român într-o problemă spinoasă, ca „jurisdicția consulară", dacă nu ar fi fost el însuși supus presiunii „de la part des gros bonnets juifs", care reprezentau „aproape exclusiv" finanțele și presa în Austro-Ungaria[93]. Însă nu la Viena vor indica lui Steege noile instrucțiuni să sondeze terenul, ci la Pesta, unde, susținea P. P. Carp, era *„le foyer de la politique autrichienne en ce qui nous concerne*[94]; agentul român va fi însărcinat să dea asigurări „à l'Hongrie que le gouvernement actuel (român — n. ns.) évitera tout ce qui pourait leur porter ombrage („bunelor raporturi" — n. ns.), *mais en revanche nous voudrions que Hongrie soit avec la France dans la question roumaine"* (subl. ns.)[95]. După cum era de așteptat, asigurările cabinetului de la București vor fi primite bine la Pesta, Andrassy avînd grijă să pară *foarte dispus* să fie încheiată o convenție consulară *separată* româno-austro-ungară, prin abandonarea, de dubla monarhie, a mai vechii „sugestii franceze" (se vede deci, că Andrassy viza „bunele raporturi" cu România, dar nu „în comun" cu Franța!) ca reforma regimului capitulațiilor să survină printr-o înțelegere a tuturor puterilor garante[96].

Pe măsură, însă, ce înfrîngerea Franței va începe să fie o certitudine, guvernul român va sesiza *un revirîment serios* în atitudinea Austro-Ungariei[97]. La Viena și, mai evident, la Pesta, vor înceta luările de poziții ostile Prusiei. Față de Rusia, dubla monarhie încerca „des appréhensions précautionneuses", dar, intuia bine Andrassy, victoria germană „la Rin" va determina punerea în cu totul alți termeni a raporturilor ruso-austro-ungare[98]. Așadar, promisiunile unilaterale ale Austro-Ungariei de „sprijinire" a statului român își vor pierde din greutate, premierul maghiar fiind chiar de părere că nici Rusia nu va mai recurge de una singură, fără avizul „puterilor interesate", la intervenție în Imperiul otoman[99]. Cu toate acestea, o tulburare a „ordinei" în România apărea oamenilor politici de la Viena și Pesta o eventualitate plină de „riscuri", același om de stat maghiar declarînd lui Steege că „s'il survenait en Roumanie quelque trouble serieux, *ce dont Dieu vous garde*, ce seront plutôt les Turcs, *et les Turcs seuls*,

---

[90] P. P. Carp c. L. Steege, București, 10/22 iulie 1870; MAE — Arhiva istorică, *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 170.

[91] *Ibidem.*

[92] Franța contase la un moment dat și pe eventualitatea unui acord ruso-austro-ungar, mediat de cabinetul de la Paris, pentru a preveni „bulversarea ordinei" în România; vezi, Emile Ollivier, *L'Empire libéral*, t. XIII, Paris, 1908, p. 412—414. Cabinetul francez va atenționa totodată pe cel de la București că „toute agitation intérieure quelque en fût le prétexte pourrait devenir le point de départ des événements les plus graves pour le pays en entrainant des complications dont la conséquence certaine serait d'amener une immixtion étrangère dans ses affaires intérieures". MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r. 15, c. 347.

[93] L. Steege c. P. P. Carp, Viena, 4 iulie 1870; MAE — Arhiva istorică. *Austro-Ungaria*, vol. 174, p. 164—167.

[94] P. P. Carp c. L. Steege, 10/22 iulie 1870; *Ibidem*, f. 170.

[95] *Ibidem.*

[96] L. Steege c. P. P. Carp, Viena, 22 iulie 1870; *Ibidem*, f. 178.

[97] L. Steege c. P. P. Carp, Viena, 1 august 1870; *Ibidem*, f. 187.

[98] *Ibidem.*

[99] *Ibidem*, f. 187 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

qui occuperont votre pays, et nous les laisserons faire, *c'est à peu près convenu*" (subl. în text)[100].

Perspectivele clare ale înfrîngerii Franţei şi amintitul reviriment austro-ungar vor genera convingerea guvernanţilor români că „les arbitres de notre sort" ajunseseră să fie Londra şi Petersburgul[101], ale căror dispoziţii în „chestiunea română" puteau fi tatonate cel mai bine la Constantinopol, teren „tradiţional" de confruntare ruso-engleză. Din capitala otomană, agentul D. A. Sturdza va observa că „les russes sont très montés contre nous"[102]; că subzista totuşi pericolul potenţial al unei intervenţii ruse în România; că o intervenţie otomană putea fi mai curînd pretextul decît evitarea unei întreprinderi similare din partea Imperiului ţarist[103]. Toate acestea se vor releva, dealtfel, în legătură cu împrejurările ocazionate de cunoscuta „tentativă republicană" de la Ploieşti[104]. În sine, această „tentativă" nu a însemnat mare lucru. Ea a fost un efect prematur şi izolat al unor preparative insurecţionale, ai căror iniţiatori principali (conducătorii radicalilor) reculaseră — fără a face, totuşi, *volte-face* — din raţiuni dictate de necesitatea ecartării evidentei creşteri a pericolelor externe. Incidentul din 8/20 august 1870 va prezenta însă importanţă prin semnificaţiile şi implicaţiile sale. El va anima pornirile „anticarliste" ale unora dintre forţele politice interne; va ocaziona, totodată, noi manifestări de simpatie la adresa Franţei şi de reprobare a înclinării guvernului spre a-şi adapta conduita în funcţie de atitudinile Austro-Ungariei sau ale Sublimei Porţi[105]; incidentul va permite în plus să se constate că dispoziţiile curţii suzerane, cultivate de Rusia, pentru o intervenţie în România constituiau un pericol real, ce va fi îndepărtat de măsurile prompte ale autorităţilor româneşti, ca şi de explicaţiile pe care cabinetul Epureanu le va da unor mari puteri[106].

Dintre „înaltele curţi", ce vor considera oportun să „reţină" Poarta din intenţiile sale de a transpune în practică „măsurile coercitive" în privinţa României, Anglia va face, cu cea mai mare insistenţă, apel la ideea că salvgardarea independenţei şi integrităţii Imperiului otoman depindea de viabilitatea actelor politico-diplomatice contractate sub auspiciile „concertului european" (erau avute în vedere tratatul de la Paris din 1856 şi actele subsecvente acestuia)[107]. Insistenţele Angliei, ce vizau, în fond, ca Rusia să nu-şi recapete vechile ei poziţii în sud-estul european, vor fi apreciate la Bucureşti de natură să ofere ceva şanse unor demersuri la Londra pentru a asigura o poziţie favorabilă statului român din partea diplomaţiei britanice. Cabinetul de la Bucureşti va crede nimerit să avanseze Londrei propunerea ca Anglia, avînd *singură* „trecere" şi la cei doi beligeranţi „din Occident", să obţină aderarea tuturor curţilor garante la soluţia unei *neutralităţi a României* de felul celei a Belgiei[108]. Cu misiunea de a aduce la cunoştinţa cabinetului englez propunerea menţionată va fi însărcinat P. Mavrogheni, căruia lordul Granville îi va declara, ca şi sir Elliot lui D. A. Sturdza (la Constantinopol) că poziţia României era mult diferită de cea a Belgiei; că Belgia era un stat suveran, independent, al cărui *teritoriu* a putut fi neutralizat;

---

[100] *Ibidem*, f. 188.

[101] *Ibidem*.

[102] D. A. Sturdza c. P. P. Carp, Therapia, 29 iulie/10 august 1870; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 127, f. 25.

[103] D. A. Sturdza c. P. P. Carp, Therapia, 11/23 august 1870; *Ibidem*, f. 30.

[104] Gh. Cristea, Conspiraţia „republicanilor"...; N. Simache, *Mişcările din Ploieşti*, în *File din trecutul istoric al judeţului Prahova*, Ploieşti, 1971, p. 127—181; N. Corivan, *op. cit.*, p. 256 şi urm.

[105] Mellinet c. La Tour d'Auvergne, 26 august, 1870; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 369 şi urm.

[106] D. A. Sturdza c. P. P. Carp, Therapia, 11/23 august 1870; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 127, f. 30. Agentul român la Poartă va publica în unele ziare din Constantinopol („La Turquie", „Courrier d'Orient") articole despre „tentativa" de la Ploieşti, arătînd că guvernul de la Bucureşti a luat toate măsurile necesare şi că „în ţară" domnea liniştea; vezi şi f. 32—33, 38 şi urm.

[107] D. A. Sturdza c. P. P. Carp, Therapia, 16/28 august 1870; *Ibidem*, f. 32.

[108] P. P. Carp c. L. Steege, 26 august 1870; MAE — Arhiva istorică. *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, în schimb, România se afla sub regimul de garanție colectivă a puterilor, ce asigura și integritatea Imperiului otoman, din care Anglia era de părere că făcea parte și statul român ; că, în fine, propunerea cabinetului de la București ar viza detașarea statului român de Turcia [109]. În concluzie, putem afirma că poziția Angliei față de demersurile guvernului român evidenția consecvența cabinetului britanic cu „doctrina" sa în „problema orientală" ; ea pornea însă și din convingerea celor de la *Downing Street 10* că obiectivul ce interesa politica românească nici nu ar fi avut cum să întrunească adeziunea curților garante și suzerană.

Convingerea cabinetului britanic era, spre regretul celui român, întemeiată. Demersurile diplomației românești au avut darul să dezvăluie survenirea unor mutații considerabile în desenarea coordonatelor poziției internaționale a statului român. Profitînd de conturarea înfrîngerii Franței, imperiile țarist, otoman și austro-ungar vor urmări, fiecare în parte și mizînd pe acordul tacit al Berlinului ori, după caz, al Londrei, să reducă, dacă nu să anuleze importanța europeană a „chestiunii române", căreia să i se rezerve doar condiția unei „afaceri locale" (otomană, ruso-otomană sau ruso-turco-austro-ungară). Situația României va deveni de-a dreptul dramatică, și credem că nu greșim susținînd că va fi cea mai dramatică, după cea a Franței învinse. Faptul se va reflecta, între altele, în „promptitudinea" și ponderea cu care se vor repercuta, direct sau indirect, asupra realităților politice românești consecințele internaționale ale înfrîngerii Franței și ale epilogului („pacea prusacă") coliziunii de „la Rin".

Imposibiltatea *medierii colective* a conflictului franco-german și căderea ideii *Ligii neutrilor* (sugerată în iulie 1870 de Italia) [110] demonstraseră că vremea „concertului european" de tip vienez (1815) apusese [111]. Capitularea lui Napoleon III la Sedan (1 septembrie 1870) va marca nu doar sfîrșitul Imperiului al doilea, ci și cîștigul de cauză al unei maniere de desfășurare a raporturilor interstatale, ce va denota un prea mic respect față de „rațiunea colectivă". Bismarck, într-un limbaj „très net" [112], va arăta că nu concepea decît o *pace separată* cu Franța, *de la învingător la învins*. Și parcă pentru a confirma actualitatea modului de a privi lucrurile al viitorului cancelar al Reichului german, trupele italiene vor intra în Roma (20 septembrie 1870) [113]. În atare împrejurări, misiunile lui Thiers la Londra, Petersburg, Viena și Florența (septembrie-octombrie 1870) [114], menite să provoace intervenția puterilor în favoarea Franței, a cărei situație ajunsese „sans issue" [115], vor fi sortite eșecului, omului de stat francez făcîndu-i-se, în cele patru capitale vizitate, doar promisiuni de „bune intenții", ce probau, în esență, faptul că noua administrație, republicană, nu avea altă alternativă în afara înțelegerii directe cu Berlinul [116].

De criza acută a „rațiunii colective" va ști să profite, fără ezitare, Rusia. Opinia publică europeană, profund emoționată de soarta Franței, va afla cu consternare vestea denunțării unilaterale de Rusia a neutralizării Mării Negre, prin circulara lui Gorceakov (19/31 octombrie 1870) [117]. Iminența unui conflict general

---

[109] D. A. Sturdza c. P. P. Carp, 1/13 septembrie 1870 ; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 127, f. 53 ; același c. P. P. Carp, 15/27 septembrie 1870 ; *Ibidem*, f. 59 și urm.

[110] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 399 și urm.

[111] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 2, 393 și urm. Vezi și René Remond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II, *Le XIX-e siècle. 1815—1914*, Paris, 1974, p. 187.

[112] De Launay c. Visconti Venosta, Berlin, 4 octombrie 1870 ; *I Documenti diplomatici italiani*, seconda serie, *1870—1896*, Roma, 1960..., vol. I, p. 142.

[113] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 415.

[114] *Ibidem*, p. 411—416.

[115] Senard c. Visconti Venosta, 4 octombrie 1870. Ambasadorul francez la Florența va susține că „en présence des conditions humiliantes et ruineuses que la Prusse mettait à la paix, la France n'avait d'espoir que dans une intervention des Puissances". *I Documenti diplomatici italiani*, seconda serie (s.s.), vol. I, p. 139.

[116] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 415.

[117] S. Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 157—159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajunsese de domeniul convingerii unanime. Şi dacă un asemenea conflict nu va surveni, aceasta se va datora atît dificultăţilor mari, ce le întîmpina adoptarea de celelalte puteri garante a unei poziţii comune faţă de infracţiunea adusă de Rusia tratatului din 30 martie 1856, cît şi dibăciei cu care „marea curte nordică" şi-a ales momentul şi şi-a construit argumentaţia actului său. Convins că victoria germană punea Franţa „hors de cause" şi „paraliza" Austro-Ungaria şi Anglia [118], cabinetul ţarist va intui exact că, şi în privinţa evitării „concertării" puterilor pentru a considera „defecţiunea rusă" un *casus garantiae, totul* depindea de atitudinea Berlinului [119]. Or, acestuia din urmă Petersburgul nu avea decît să-i reamintească acordul de principiu din 1866, acord stabilit şi menţinut sub auspiciile consensului *„doch wir einander treu geblieben sind"* (totuşi noi am rămas credincioşi unul altuia) [120], şi, eventual, să-i precizeze raţiunile declarării neutralităţii Rusiei în iulie 1870 [121]. Cabinetul ţarist miza şi pe posibilitatea invocării unor „similitudini", care, pretindea Gorceakov, existau între actul denunţării neutralizării Mării Negre şi intrarea trupelor italiene în Roma papală [122]. În plus, nu a fost neglijată nici „cultivarea" dispoziţiilor Porţii, Ignatiev îngrijindu-se, la Constantinopol, „de parler en voie privée et d'une manière académique" [123] şi obişnuind demnitarii otomani cu ideea inevitabilităţii revizuirii clauzelor tratatului din 1856 relative la neutralizarea Mării Negre [124].

Deosebit de interesantă va fi şi expunerea de motive cuprinsă de circulara lui Gorceakov. Premisa de la care se pornea era că tratatul din 1856 nu a putut „scăpa" de derogările ce au subminat în mod obişnuit „tranzacţiile europene". Între derogările de la clauzele tratatului de la Paris şi ale actelor subsecvente acestuia, vor fi menţionate atitudinile „Principatelor Moldova şi Valahia", care au împlinit „une série de revolutions contraires à l'esprit comme à la lettre de ces transactions et qui les ont conduites d'abord à l'union, ensuite à l'appel d'un prince etranger [125]; va fi acuzat, deasemenea, faptul că Strîmtorile şi Marea Neagră au fost, „sub diferite pretexte", deschise „navelor de război străine". În concluzie, circulara preciza că „ţarul" nu va mai admite, *în drept* şi *în fapt*, ca securitatea imperiului său să depindă „d'une fiction, qui n'avait pas résisté à l'epreuve du temps" [126].

Argutiei cuprinse de circulara rusă — act însoţit şi de *note speciale*, fiecare fiind adaptată în funcţie de puterea căreia-i era destinată [127] — nu i se va aduce prea mari obiecţii de cabinetele englez, austro-ungar, francez, italian, prusian şi otoman. Ceea ce se va obiecta va fi *procedura* cabinetului ţarist. Prin *denunţarea unilaterală* a unor clauze, Petersburgul punea sub semnul întrebării valabilitatea întregului tratat, pe care, la 1856, se angajase împreună cu celelalte puteri europene să-l garanteze, *în colectiv*. Acesta va fi considerentul ce va determina Anglia şi Austro-Ungaria să aprecieze drept „ilegală" şi „inadmisibilă" procedura Rusiei [128]. Fapt interesant, de „procedura rusă" se va arăta *foarte surprins* şi cabinetul prusian, la Berlin fiind încercate temeri evidente ca deliberarea colectivă pe care o reclama actul Petersburului să nu atragă după sine şi reglementarea conflictului franco-german sub egida „concertului european" (căruia Bis-

[118] De Launay c. Visconti Venosta, Berlin, 14 noiembrie 1870; *I Documenti diplomatici italiani* (s.s.), vol. I, p. 444 şi urm.

[119] S. Goriainow, *op. cit.*, p. 162 şi urm.

[120] *Ibidem*, p. 163.

[121] *Ibidem.*

[122] *Ibidem.*

[123] De Launay c. Visconti Venosta, Berlin, 8 octombrie 1870; *I Documenti diplomatici italiani* (s.s.), vol. I, p. 176.

[124] D. A. Sturdza c. P. P. Carp, Therapia, 9/21 septembrie 1870; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 300, f. 74.

[125] S. Goriainow, *op. cit.*, p. 157 şi urm.

[126] *Ibidem*, p. 158.

[127] *Ibidem*, p. 158 şi urm.

[128] Minghetti c. Visconti Venosta, Viena, 14 noiembrie 1870; *I Documenti diplomatici italiani* (s.s.), vol. I, p. 443 şi urm.; Cadorna c. V. Venosta, Londra, 17 noiembrie 1870, în *Ibidem*, vol. I, p. 476.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marck tocmai spera că-i dăduse lovitura de grație)[129]. Trebuind să scoată lucrurile din impas, într-o manieră ce să nu atingă încheierea păcii franco-germane, cabinetul de la Berlin va sugera, el, întrunirea unei *conferințe speciale* (menită să delibereze *numai* asupra împrejurărilor provocate de actul Rusiei), Bismarck propunînd ca sediu mai întîi Petersburgul, iar apoi, pentru a „liniști" și „cointeresa" Anglia, Londra[130].

Din moment ce cabinetul de la Berlin ținea cu tot dinadinsul să evite reglementarea conflictului franco-german de o conferință europeană, iar Rusia denunțase unilateral neutralizarea Mării Negre, va fi firesc ca factorii politici de la București să-și pună problema viabilității atitudinii „concertate" a puterilor și a actelor politico-diplomatice pe care se întemeia statutul juridic internațional al statului român. Dintre opiniile ce au fost exprimate de diferite personalități sau cercuri politice românești în privința problemei invocate — opinii ce ar putea constitui obiectul unui studiu aparte — o atenție specială a fost acordată, justificabil, celor cuprinse de articolul lui V. Boerescu, *România față cu Europa*, apărut în „Pressa", la 3 noiembrie 1870[131]. În articol, după ce se preciza că „ponderea echilibrului european" s-a modificat substanțial, se avansa ideea ca statul român să devină un regat independent, cu un statut asemănător Belgiei, „sub dinastia lui Carol de Hohenzollern și garanția puterilor celor mari din Europa". Postura de ex-ministru de justiție a autorului și apartenența acestuia cercului de intimi ai domnitorului Carol vor conferi articolului în discuție ținuta unui *manifest politic*, a unei declarații semi-oficiale[132], ce a provocat evidente neliniști și nemulțumiri la Constantinopol[133]. Prin urmare, va fi nevoie să se recurgă din nou la *explicații*, pe care D. Știrbei va fi însărcinat de P. P. Carp să le formuleze Înaltei Porți. Agentului român i se va recomanda să comunice lui Aali Pașa că „Pressa" era doar un ziar de opoziție și că guvernul de la București își declina orice „solidaritate"[134]. Pe de altă parte, și V. Boerescu va trebui să se „explice", el publicînd un nou articol, *De l'indépendance de la Roumanie*, în „Journal de Bucarest"[135], în aceeași zi (28 noiembrie 1870) cînd, în Cameră, reprezentanții guvernului declarau că nu era de loc oportun să fie puse în aplicare „proiectele anunțate" de cei de la „Pressa" și că politica externă a statului român va rămîne „fidelă" tratatelor ce-i garantau *autonomia*[136].

În ciuda aparențelor că ar fi însemnat doar un simplu „balon de încercare", întreaga împrejurare prilejuită de articolul lui Boerescu din 3 noiembrie releva, în esență, resimțirea, la București, a necesității reevaluării poziției externe a României, necesitate reclamată de consecințele excepționale ale evenimentelor anului 1870 asupra relațiilor internaționale. Ființarea regimului de garanție colectivă, așa cum a fost el instituit pentru partea română, era greu de imaginat

[129] De Launay c. V. Venosta, Berlin, 17 noiembrie 1870; *Ibidem*, p. 477 și urm.

[130] Artom c. Minghetti, Florența, 24 noiembrie 1870; *Ibidem*, p. 508. V. Venosta c. Cadorna (la Londra), Florența, 27 noiembrie 1870, în *Ibidem*, p. 524.

[131] În articolul lui V. Boerescu se menționa că „ponderea echilibrului european, așa cum îl crease tractatele de la 1815 și revoluțiunile de la 1848 pînă la 1852 s-a schimbat. Această schimbare are să exerciteze influența sa naturală asupra întregului echilibru. Prin o nouă fază are să treacă acest echilibru îndată după încheierea păcii; noi relațiuni politice au să se creeze între diferite staturi europene. Europa orientală nu va fi uitată în aste noi combinațiuni, putem fi siguri (...). Europa orientală va fi un obiect special al acestei preocupațiuni; și România va fi, probabil, pusă pe cel dintîi rang".

[132] Mellinet c. ministrul de externe al Franței, 21 noiembrie 1870; MAE — AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r. 15, c. 387.

[133] D. Știrbey c. P. P. Carp, Pera, 29 noiembrie 1870; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 127, f. 71—73.

[134] N. Corivan, *op. cit.*, p. 258.

[135] Articol anexat la depeșa lui Bartholeyns de Fousselaere c. ministrul de externe al Belgiei, 28 noiembrie 1870; Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique. Correspondance politique. Légations. *Roumanie*, vol. 3 (suite), no. 189; Arh. St. B. — Microfilme. *Belgia*, r. 4, c. 49.

[136] Mellinet c. ministrul de externe al Franței, 28 noiembrie 1870; MAE— AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r. 15, c. 394.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu o Franţă ajunsă, cel puţin momentan, total neputincioasă, cu o Anglie ce-şi aroga tot mai vizibil condiţia „splendidei izolări" şi cu o Prusie, pe punctul de a deveni o Germanie imperială, ce-şi afişa eternul dezinteres faţă de „afacerile orientale". În noul context, garanţia colectivă părea ineficace pentru ecartarea unei posibile şi periculoase asumări a responsabilităţii menţinerii statului român „la ordine" de unul sau de cele trei imperii limitrofe. Masarea trupelor ruseşti în Basarabia — se va vorbi de o cifră de 300 000 de soldaţi [137] — şi preparativele otomane în Rumelia şi „la Dunăre" [138], vor cauza, nu întîmplător, serioase îngrijorări în rîndurile cercurilor politice din România [139]. Soluţia ce se impunea, susţineau cei mai mulţi dintre oamenii politici de la Bucureşti, nu putea fi decît *independenţa*, iar garanţia colectivă a marilor puteri să fie menită să asigure părţii garantate (celei române) deplinul exerciţiu al acestui atribut major al vieţii de stat, fără nici o restricţie referitoare la organizarea internă sau la activitatea externă. Marea dilemă era însă *cine* şi *cum* să acţioneze, dintre factorii politici români, pentru a determina aşezarea lucrurilor pe un nou făgaş. Recurgerea la un nou mare fapt împlinit apărea foarte riscantă, ceea ce scotea din calcul revenirea la putere a elementelor animate de porniri revoluţionare (liberalii radicali). De partea lor, elementele conservatoare susţineau că, atîta timp cît nu vor fi stinse marile dispute internaţionale, expectativa era conduita cea mai adecvată pentru România. Şi totuşi, *cineva* era convins că *trebuia* să întreprindă, *imediat*, *ceva*. Acel cineva era domnitorul Carol. Urmărind să-şi consolideze poziţia faţă de diferitele tendinţe politice interne — tendinţe care, aşa cum am semnalat, nu excludeau posibilitatea renunţării naţiunii la serviciile „prinţului prusian" — Carol I va crede de cuviinţă să facă „un gest politic care a produs senzaţie atît în ţară cît şi în străinătate" [140]. La 25 noiembrie/7 decembrie 1870 domnitorul va adresa suveranilor Angliei, Austro-Ungariei, Italiei, Prusiei şi Rusiei („la France exceptée") [141] o scrisoare, prin care propunea ca viitorul *congres european* („marile cabinete" se puseseră de acord în legătură cu întrunirea conferinţei la Londra) să delibereze şi asupra situaţiei României. Scrisoarea se voia o pledoarie în favoarea oportunităţii revizuirii constituţiei de la 1866 într-un sens conservator şi a asigurării unui statut juridic „mai liber" statului român, cerinţe de a căror satisfacere domnitorul îşi condiţiona rămînerea sa pe tron [142]. Expunîndu-şi intenţiile, cu puţin timp înainte, şi consulului austriac Zulauf von Pettenberg, domnitorul Carol nutrea convingerea că, pentru a se menţine la cîrma statului, avea nevoie de *o întreagă libertate de acţiune*, inconciliabilă cu statutul de dependenţă a Principatelor Unite faţă de Turcia şi cu o constituţie care permitea manifestarea tuturor pasiunilor antidinastice [143].

[137] Mellinet c. ministrul de externe al Franţei, 24 decembrie 1870 ; *Ibidem*, vol. 34 ; r. 15, c. 412. La începutul lunii octombrie, consulul austriac la Bucureşti şi P. P. Carp ceruseră explicaţii consulului Rusiei d'Offenberg în legătură cu prezenţa trupelor ţariste la frontierele României. Consulul rus va dezminţi, firesc, zvonurile. Mellinet c. Jules Favre, 7 octombrie 1870, în *Ibidem*, vol. 34 ; r. 15, c. 375.

[138] *Ibidem*.

[139] Mellinet c. ministrul de externe al Franţei, 19 decembrie 1870 şi 8 ianuarie 1871 ; *Ibidem*, vol. 35 ; r. 16, c. 1 şi urm.

[140] N. Corivan, *op. cit.*, p. 259.

[141] Mellinet c. ministrul de externe al Franţei, 12 ianuarie 1871 ; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 35 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 16, c. 4 şi urm.

[142] D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte. Cuvîntări. Documente*, Bucureşti, 1906, p. 592.

[143] Mellinet c. ministrul de externe al Franţei, 8 noiembrie 1870 ; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34 ; Arh. St. B. — Microfilme. *Franţa*, r. 15, c. 381—383. Consulul francez relata că domnitorul Carol i-ar fi declarat consulului austriac Zulauf că „il avait besoin d'une entière liberté d'action, inconciliable avec l'état de dépendance des Principautés vis à vis de la Puissance suzeraine et avec les passions antidinastiques. Il serait d'ailleurs question d'un projet de coup d'état pour l'exécution duquel on compte sur l'appui de l'armée. En un mot (conchidea Mellinet) l'idée d'un changement radical dans les institutions et la rupture des liens existant entre la Moldo-Valachie et la Porte préoccuperaient plus vivement que jamais le Prince Charles..." (c. 382).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe plan intern, tentativa de a supune „chestiunea română" deliberării viitoarei conferințe diplomatice nu ar fi întîlnit, poate, o reacție deosebită, dacă domnitorul nu ar fi solicitat concursul puterilor pentru revizuirea constituției. O atare eventualitate prezenta primejdia revenirii României, în raporturile sale cu curțile garante, la o condiție inferioară celei consacrate de *Actul adițional* din 1864. Iată de ce, Adunarea deputaților, în răspunsul la mesajul domnesc (11/23 decembrie) va asigura pe Carol I de *un devotament condiționat*, ce exprima, în fond, o acuză la adresa manierei în care domnitorul înțelegea să revizuiască constituția (mulți deputați știau deja că domnitorul făcuse apel la concursul puterilor garante) [144]. „Pe tărîmul constituțiunii, se specifica în răspunsul la mesaj, tronul va putea compta întotdeauna pe un deplin devotament" [145]. Iar ca o probă peremptorie că forul legislativ nu concepea să accepte situarea voinței monarhului deasupra celei exprimate de legea fundamentală, va fi impusă formarea unui nou guvern, prezidat de Ion Ghica, guvern care se va proclama „francamente constituțional și parlamentar" [146]. În numele „loialismului" de care erau animați noii miniștri [147], vor fi date asigurări Constantinopolului că politica externă a României urmărea respectul tratatelor și menținerea „bunelor raporturi" cu puterea suzerană [148].

Atitudinea reprezentanței naționale punea pe Carol I în fața celui mai dificil, credem, examen din timpul întregii sale domnii. În agitatele luni (decembrie 1870 — martie 1871) prințul Carol a trebuit să înțeleagă că menținerea sa pe tron implica, înainte de orice, o mai accentuată *românizare și constituționalizare* a calității sale de „cap încoronat". Și ce test mai dificil și, prin aceasta, mai edificator, putea fi pentru Carol I decît să se pronunțe în privința „afacerii Strousberg", după ce comisia parlamentară de anchetă va depune raportul din care reieșea limpede cine erau principalii vinovați de dezastrul financiar? La mijloc erau interese ale statului român și ale unor cercuri financiare și chiar politice germane [149]. În scopul evitării lezării celor din urmă, prințul de Hohenzollern va primi „sfaturi" de la tatăl său și de la alți demnitari germani, în frunte cu Bismarck [150]. Toate acestea îl vor îndemna însă pe Carol I la o poziție contrară intereselor țării pe care o cîrmuia, realitate ce va contribui la creșterea nemulțumirilor opiniei publice românești. Pentru a nu fi detronat, calculul politic va indica domnitorului să joace tare, arătîndu-se dispus, pe cale indirectă, să abdice. La 15/27 ianuarie va apărea, în „Augsburger Allgemeine Zeitung", cunoscuta scrisoare către un personaj imaginar, Auerbach, scrisoare care conținea aprecieri de-a dreptul jignitoare la adresa realităților românești [151]. Discuțiile aprinse ce vor avea loc în Adunare și oprobiul public față de comportarea domnitorului vor exacerba la maximum pasiunile „anticarliste" ale românilor [152].

---

[144] N. Corivan, *op. cit.*, p. 260.

[145] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 596.

[146] apud N. Corivan, *op. cit.*, p. 260.

[147] În legătură cu acest lucru, Mellinet făcea cunoscut ministrului său de externe, la 31 decembrie 1870, că „la véritable signification du cabinet est celle d'une protestation contre la mise à exécution des projets d'indépendance et de royauté nourris par le Prince Charles et son entourage. M. Jean Ghika est connu comme un partisan de la politique occidentale et de la bonne entente avec la Porte ottomane". MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r. 15, c. 423.

[148] N. Callimachi Catargiu c. C. Ghica (la Constantinopol), 20 decembrie 1870; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 297, f. 74.

[149] Mellinet c. ministrul de externe al Franței, 7 și 21 martie 1871; MAE—AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 35; Arh. St. B. — Microfilme. *Franța*, r. 16, c. 27—30 și 33—37. Vezi și Lothar Maier, *op. cit.*, p. 223—229.

[150] *Ibidem.*

[151] N. Corivan, *op. cit.*, p. 263 și urm.

[152] În numele adepților respectării Constituției, Ion Ghica va declara de altfel lui Carol I.: „dacă țara era pusă în necesitatea de a opta între prinț și constituție, constituția va fi preferată"; apud Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Situaţia domnitorului Carol devenise, într-adevăr, foarte complicată. El nu va primi nici semnele încurajatoare, pe care le aştepta din partea puterilor, ca răspuns la scrisoarea sa din noiembrie. De o înscriere a „chestiunii române" pe ordinea de zi a conferinţei de la Londra nu va putea fi vorba. Bismarck şi Wilhelm I nu vor prididi să-l „sfătuiască" pe Carol I să nu insiste pe linia celor solicitate, înainte de încheierea păcii franco-germane, cei de la Berlin susţinînd că „orice complicaţie română e acum de două ori rău venită ; prinţul nu se putea bizui o clipă măcar pe sprijinul nostru moral" [153]. Un astfel de sprijin îl va promite, este drept, ţarul Alexandru II [154], dar aceasta fără efect practic, fiindcă la Constantinopol demnitarii otomani făceau mare caz de *grava jignire* ce fusese adusă sultanului, căruia „prinţul vasal" nu-i adresase, în prealabil, scrisoarea cu care „onorase" pe ceilalţi suverani [155]. Poarta otomană va ameninţa că-şi va retrage delegatul de la conferinţă în cazul că ar fi puse în discuţie solicitările domnitorului român [156]. La punctul de vedere otoman vor trebui, în cele din urmă, să adere toate puterile participante la conferinţă [157], unele, Rusia şi Austro-Ungaria, ţinînd chiar să „sugereze" Sublimei Porţi, prin intermediul ambasadorilor Ignatiev şi, respectiv, Prokesch-Osten „soluţia" separaţiei Principatelor şi a trimiterii de comisari „dincolo de Dunăre" [158]. Luînd cunoştinţă de atitudinea puterilor, domnitorul va consimţi să fie trimis în capitala Angliei un emisar al guvernului român, cu misiunea de a „şterge" toate bănuielile ce vizau România ; lui Ion Strat i se va indica, în special, să convingă cabinetul englez că la Bucureşti spiritele erau animate de dorinţa respectării „ordinei" [159].

Deliberările diplomatice de la Londra nu vor putea să fie de cel mai bun augur pentru tendinţele politicii româneşti. Deşi nu se vor referi explicit la „chestiunea română", lucrările conferinţei diplomatice din capitala Angliei vor demonstra că România se afla într-o „zonă politică" în care pe primul plan reveneau disputele dintre Rusia şi Austro-Ungaria [160] ; că Germania, victorioasă „la

---

[153] *Memoriile regelui Carol I*, vol. V, p. 133 şi urm ; D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 601.

[154] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 606.

[155] Despre impresia făcută la Constantinopol de scrisoarea adresată de Carol I celor cinci suverani, ambasadorul Italiei la Poartă va relata lui V. Venosta, 25 decembrie 1870 : „La démarche du Prince Charles de Roumanie a fait ici une bien mauvaise impression, d'autant plus qu'il s'est adressé à tous Souverains représentés à la Conférence, excepté au Sultan. Il a sondé Ambassadeur d'Angleterre s'il voulait se charger de présenter lettre directement au Sultan en dehors du Grand Vizir, mais Elliot a refusé de s'y prêter. Grand Vizir a donné ordre à Musurus Pacha de se retirer de la Conférence si on voulait mettre sur le tapis la question de Roumanie". *I Documenti diplomatici italiani* (s.s.), vol. I, p. 635.

[156] *Ibidem ;* vezi şi C. Ghica c. Callimachi-Catargiu, Constantinopol, 19/31 decembrie 1870, în MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 297, f. 218.

[157] Ulisse Barbolani c. V. Venosta, Constantinopol, 27 decembrie 1870 ; *I Documenti diplomatici italiani* (s.s.), vol. I, p. 637 ; V. Venosta c. Cadorna (la Londra), 4 ianuarie 1871, în *Ibidem*, vol. II, p. 10 şi urm.

[158] *Ibidem*, vol. I, p. 637.

[159] Indicaţiile pentru Ion Strat erau rezumate astfel : „nous ne désirons en aucun façon glisser une question roumaine dans les délibérations de la Conférence, tous nos intérêts nous detournent ; notre pays est pleinement satisfaite de sa situation politique ; il considère le traité de Paris (1856) avec les actes internationaux subséquentes comme la meilleure garantie de sa securité ; enfin, tous ses voeux sont pour un strict *statu quo* aussi bien au dehors qu'au dedans". Callimachi-Catargiu c. I. Strat (la Londra), 14/26 ianuarie 1871 ; MAE — Arhiva istorică. *Turcia*, vol. 127, f. 80.

[160] Între altele, Austro-Ungaria dorea să-şi instituie controlul asupra braţului Chilia ; în replică, Rusia va lua partea Porţii otomane, asigurîndu-şi un nou atu diplomatic la Constantinopol (Curtopassi c. V. Venosta, Viena, 10 şi 12 ianuarie 1871, în *I Documenti diplomatici italiani*, s.s., vol. II, p. 30 şi 44—45). Rusia va întreţine apoi „dorinţa" Porţii de a solicita să i se recunoască deplina suveranitate asupra Strîmtorilor, principiu opus celui al închiderii pentru vasele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rin", tindea să joace rolul de arbitru pentru diferendele de la Dunărea de Jos [161]; că devenea, prin urmare, necesară o reevaluare a politicii externe românești, „în cuprinsul căreia, așa cum bine s-a constatat, apropierea de Austro-Ungaria și normalizarea relațiilor cu Rusia trebuiau să fie condiția *sine qua non* a noilor legături cu Germania" [162]. Va fi însă foarte dificil ca asemenea „învățăminte" să întrunească și sufragiile cercurilor largi ale opiniei publice din România. Dimpotrivă, românii, adînc mișcați de „tragedia poporului francez", vor da glas nemulțumirilor și îngrijorărilor lor față de reașezarea datelor contextului european. Umilirea Franței și virtualitatea unei *Pax germanica* „în Occident" erau privite de români ca circumstanțe favorizante imprimării unui mai pronunțat spirit conservator vieții internaționale, propice revigorării „solidarizării curților nordice". Victoria germană „la Rin" apărea, la București, împrejurarea de care s-a folosit Rusia pentru relansarea politicii sale în „afacerile" sud-estului european. Și, peste toate, mulți oameni politici din Principatele Unite, în special din rîndurile opoziției, erau de părere că interesele Germaniei vor converge spre o „închidere totală" a „chestiunii române", altfel spus, spre *o izolare* a României [163]. Accentuarea reacțiilor „antigermane" ale publicului românesc va fi inevitabilă, în ciuda „dezamăgirii" cabinetului de la Berlin, care solicitase, în decembrie 1870, guvernului de la București să emită „une loi (...) relative aux insultes dirigées par la presse contre les souverains étrangers" [164]. Incidentele de la Sala Slătineanu (10/22 martie 1871) vor aduce lucrurile într-o stare deosebit de critică. Demonstrația de ostilitate la adresa consulului von Radowitz, a calității de prinț german a lui Carol I și, în ultimă instanță, a Germaniei — demonstrație ce implica și evidente atitudini filofranceze — va determina domnitorul să abdice. În dimineața zilei de 11/23 martie, Carol I va convoca locotenența domnească din anul 1866 pentru a-i preda responsabilitatea conducerii statului. Actul prințului Carol putea provoca eventualități pernicioase pentru România și, totodată, serioase inconveniente curților garante. Marile puteri, după ce, prin tratatul semnat la Londra, reușiseră mai curînd o îmbălsămare decît o reasigurare a „ordinei garantate", nu păreau, momentan, deloc doritoare de o nouă întrunire diplomatică pe tema „chestiunii române" [165]. Cît privește eventualitățile la care actul domnitorului putea expune statul român, ar fi suficient să ne gîndim că abdicarea „prințului străin", în cazul că s-ar fi menținut, ar fi presupus o rejudecare (reconsiderare) diplomatică a tuturor înfăptuirilor românești în raport cu „ordinea garantată". Conștienți de ce ar fi însemnat o astfel de eventualitate, cei doi membri ai locotenenței domnești, L. Catargiu și N. Golescu (N. Haralambie lipsea din capitală) vor izbuti să determine pe prințul Carol să revină asupra abdicării sale. Pentru depășirea stării de tensiune internă, soluția „oportună" va fi constituirea unui guvern care să dea dovadă de mai multă fermitate. Domnitorul Carol va încredința lui Lascăr Catargiu sarcina de a forma noul guvern, despre care Titu Maiorescu va susține că va reprezenta „cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele constituției din 1866" [166]. Va fi un guvern care se va dovedi capabil să mențină ordinea internă, să îndepărteze unele elemente agravante ale litigiului financiar cu Germania [167] și să înscrie o pagină aparte în evoluția vieții politice românești.

---

de război ale puterilor. Vezi, Cadorna c. V. Venosta, Londra, 30 ianuarie 1871, în *Ibidem*, p. 108 și urm.; V. Venosta c. Cadorna, Florența, 2 februarie 1871, în *Ibidem*, p. 116; vezi și A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy. 1809—1918*, Penguin Books, p. 164 și urm.

[161] De Launay c. V. Venosta, Berlin, 10 ianuarie 1871, în *I Documenti diplomatici italiani* (s.s.), vol. II, p. 31.

[162] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 217.

[163] Lothar Maier, *op. cit.*, p. 229 și urm.

[164] O asemenea solicitare a fost formulată într-o *Notă* adresată de consulul Prusiei la București ministrului de externe român, la 16 decembrie 1870. MAE — Arhiva istorică. *Germania*, vol. 241, f. 12 și urm.

[165] *Memoriile regelui Carol I*, vol. V, p. 133 și urm.

[166] apud Gh. Platon, *op. cit.*, p. 216.

[167] *Ibidem*, p. 218 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Problema cea mai delicată, pentru noua echipă guvernamentală de la Bucureşti, va fi însă aceea a preîntîmpinării unei înrăutăţiri şi mai pronunţate a poziţiei externe a statului român. Nodul gordian se afla, de data aceasta, la Berlin. Era nevoie, înainte de toate, ca guvernul român să cunoască „jusqu'à quel point la franchisse du prince Chancellier (Bismarck — n. ns.) denote un danger imminent et inévitable ou seulement de tristes perspectives" pentru România[168]. Cu misiunea de a descifra dispoziţiile politicii germane faţă de statul român va fi însărcinat P. P. Carp, devenit, între timp, agent diplomatic la Berlin. Discuţia pe care noul agent o va avea cu prinţul Bismarck se va constitui într-un autentic „bilanţ" al „implicaţiilor româneşti" în relaţiile internaţionale din anii 1870—71. Schimbul de opinii va viza, desigur, în principal, „rolul" unor astfel de implicaţii în „jocul circumstanţelor" abia încheiatului război franco-german. Pentru partea germană, va susţine *clair et net* Bismarck, România a însemnat un focar de complicaţii grave. Mai mult, manifestările românilor de simpatie pentru Franţa au fost receptate la est de Rin ca o ofensă adusă orgoliului naţional german. Drept urmare, în cazul României, ca şi în cel al Franţei învinse, Germania pretindea să uzeze „de justes représailles"[169]. Diferenţa rezida totuşi în privinţa preconizării manierelor de aplicare a „represaliilor". Dacă pentru Franţa Reich-ul german ţinea să recurgă direct, de unul singur, la „măsuri punitive", pentru România el se limita, deocamdată, să ameninţe că se va pune „du côté de vos (ai românilor — n. ns.) ennemis. La Russie et la Turquie — plusa Bismarck — désirent la séparation et si l'occasion se présente nous (Germania) les aideront à amener un changement qui après tout serait peut être plus propre à favoriser votre (a României) developpement"[170]. Faţă de toate acestea, ce reprezentau, după principalul exponent al „prusacizării Germaniei"[171], „la pure verité", P. P. Carp va încerca să replice invocînd, de la bun început, faptul că România era un stat constituţional în care manifestările opiniei publice nu implicau, mecanic, responsabilităţi guvernamentale. Agentul român va preciza „qu'il était impossible de nier les sympathies des Roumains pour la France, mais que cette sympathie n'impliquait nullement une haine contre l'Allemagne et que les attaques violentes de la presse et les manifestations hostiles à la Prusse était plutôt des manoeuvres de politique intérieur"[172]. Deşi fondată, din punct de vedere formal, explicaţia lui P. P. Carp nu va fi admisă decît parţial de interlocutorul său. Acesta din urmă va recunoaşte, ce-i drept, că „nu are de ce să se plîngă" în legătură cu linia politică a ultimelor guverne de la Bucureşti, îndeosebi a aceluia conservator, recent constituit. „Cancelarul de fier" va imputa însă existenţa unor resorturi profunde ce făceau ca poporul român să fie încă ostil germanilor. Concluzia vizată de cancelar era că România nu putea fi scutită să dea socoteală, el „sugerînd" guvernului de la Bucureşti, ca preţ, să dea satisfacţie acţionarilor germani în concesiunea Strousberg şi să se conformeze „intereselor generale" ale politicii Berlinului. Prinţul Bismarck, pentru a fi convingător, va face, dealtfel, apel, în încheiere, la vechiul adagiu politic „nous sommes les amis de nos amis et les ennemis de nos ennemis"[173].

Opiniile schimbate de cancelarul german şi agentul român s-au plasat, firesc, sub incidenţa mobilurilor politice. Episodul diplomatic, petrecut în mai 1871 la Berlin, evocă însă şi o recunoaştere „în epocă", din unghiuri diferite, a realităţii că România s-a aflat într-o situaţie excepţională în raport cu conflictul franco-german. Este realitatea pe care am căutat s-o relevăm, beneficiind de perspectiva oferită de scurgerea unui secol şi mai bine de la evenimentele asupra cărora ne-am referit pe parcursul acestui studiu.

---

[168] P. P. Carp c. ministrul de externe al României, Berlin, 2 mai 1871; MAE — Arhiva istorică. *Germania*, vol. 241, f. 37 şi urm.

[169] *Ibidem*.

[170] *Ibidem*.

[171] A. J. P. Taylor, *The Course of German History*, Londra, 1978, p. 107—155.

[172] P. P. Carp c. ministrul de externe al României, Berlin, 2 mai 1871, în *loc. cit.*, f. 37.

[173] *Ibidem*, f. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA ROUMANIE ET LE CONFLIT FRANCO-ALLEMAND (1870—1871)

RÉSUMÉ

Parmi les aspects circonscrits à la modalité tout à fait particulière dans laquelle s'est située la Roumanie en rapport avec la guerre franco-allemande de 1870—1871, ont été révélées les manifestations francophiles de l'opinion publique roumaine ou les tentatives de certains groupes ou personnalités politiques de provoquer, dans le contexte de la crise internationale de ces années, un changement radical de la condition interne et externe des Principautes Unies. Dans la présente étude, l'auteur tâche de démontrer que la modalité en question ne peut être reduite uniquement à des actes et à des attitudes à l'instant. Elle doit être comprise tout d'abord comme une expression de l'étreinte connexion qui a existé entre l'édification de la Roumaine moderne et le cours des transformations de la vie internationale. En partant de cette vérité, l'auteur prouve que l'établissement d'un nouvel équilibre européen, en 1870—1871, a eu des répercussions considérables sur l'état de choses du Bas-Danube. De même, qu'il y a eu quelques „implications roumaines" dans le déroulement des événements internationaux. Et si de telles implications n'ont pu être ressenties dans le déroulement proprement dit de „la guerre du Rhin", elles ont influencé, en échange, dans une mesure pas du tout négligeable, les circonstances de la réalisation de celle-ci.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACȚIUNI ALE ROMÂNILOR AFLAȚI ÎN STRĂINĂTATE ÎN SPRIJINUL MARII EPOPEI NAȚIONALE DE LA MĂRĂȘTI, MĂRĂȘEȘTI ȘI OITUZ

DE

CONSTANTIN I. STAN

În iulie 1917, reorganizarea armatei române era în linii mari încheiată, ea dispunea de 460 000 de soldați gata de luptă grupați în două armate. Trupele române aveau un moral ridicat și erau dotate cu armament modern, superior înzestrării lor la intrarea în război.

Revenirea armatei române pe cîmpul de luptă s-a făcut în condiții nu tocmai favorabile. Forțele Puterilor Centrale au declanșat în primele zile ale lunii iulie o contraofensivă pe frontul galițian, pătrunzînd în Galiția și Bucovina, avînd apoi ca obiectiv cucerirea Moldovei.

Ofensiva germană a început în ziua de 2/15 iulie 1917 prin bombardarea localităților Tecuci și Ivești. De aceea, ofensiva românească începută în 11 iulie la Mărăști de Armata a II-a a generalului Alexandru Averescu a fost oprită, căci inamicul înainta pe direcția Mărășești, începînd din 24 iulie/6 august. Bătălia de la Mărășești a durat pînă la 21 august/3 septembrie 1917, cînd forțele dușmane au trecut la apărare. Concomitent cu luptele de la Mărășești s-a desfășurat bătălia de la Oituz. Trupele române au zădărnicit și aici înaintarea inamicului [1].

Marile victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz au avut o importanță istorică deosebită, ele marcînd în cronica neamului, un moment memorabil. Aceste strălucite succese au fost rezultatul luptei și jertfei întregului popor român. Evidențiind acest lucru, *Programul Partidului* subliniază : „Oștirile române, masele populare au înscris în istoria țării o pagină nepieritoare de eroism și abnegație, de spirit de jertfă și patiotism fierbinte" [2].

În timp ce în țară se purtau bătălii crîncene pentru apărarea ființei naționale, românii aflați în misiune peste hotare au făcut demersuri pe lîngă autoritățile antantiste, cu scopul organizării unor formațiuni de voluntari, care să lupte pe frontul din Moldova. În urma insistențelor repetate, autoritățile guvernamentale ruse au pus la dispoziția armatei române 6 500 de prizonieri pentru a se înrola ca voluntari, efectiv cu totul minor față de numărul mare de prizonieri români din Rusia. Din aceste motive, generalul Coandă, locotenent-colonel Palada, atașatul militar al României și Constantin Diamandy, șeful legației române din Petrograd au făcut noi demersuri pe lîngă autoritățile ruse. Marele Stat Major rus a aprobat la începutul lunii iulie 1917 încă 5 000 de prizonieri de origine română, care trebuiau recrutați „printre cei ce se găsesc în guvernămîn-

---

[1] Vezi detalii Ion Cupșa, *Mărăști, Mărășești, Oituz*, București, 1967, *passim* ; Florian Tucă, *Triunghiul eroic. Mărăști, Mărășești, Oituz*, Iași, 1977, *passim* ; Vasile Mocanu, *Anotimpurile de foc ale Oituzului, august 1916 — august 1917*, București, 1984, p. 180—257.

[2] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul Moscova"[3]. Succesul era deci parțial, căci numărul voluntarilor era redus, iar zona de recrutare era restrînsă. Atitudinea oportunistă a autorităților de la Petrograd se explică prin faptul că prizonierii români constituiau o utilă și ieftină forță de muncă în agricultură și industrie. Martor al evenimentelor, Petru Nemoianu, a relatat cîțiva ani mai tîrziu următoarele: „Mulți patroni la care prizonierii erau la lucru, pe ziua cînd se anunța comisia, îi ascundeau pe români și-i conduceau în fața comisiei pe unguri"[4].

La 15 iulie au fost reluate transporturile de voluntari pentru frontul din Moldova. În după-amiaza acestei zile ,al doilea batalion de voluntari cuprinzînd 600 de militari, din care 100 ofițeri, a pornit spre patrie. La 21 iulie batalionul a sosit la Iași. În Piața Unirii a avut loc o manifestație asemănătoare celei organizată pentru primul batalion[5]. Plecarea acestei noi unități militare s-a făcut pe fondul hotărîrii unanime a prizonierilor români din Rusia de a lupta pentru eliberarea țării. Ziarul lor, „România Mare", consemna cu o imensă satisfacție iureșul nestăvilit al armatei române arătînd: „Ca o furtună, multă vreme reținută, astfel se deslănțuie năvala românilor. Luptele au fost de o îndîrjire și de un avînt fără seamăn (...) zilele de 10—15 iulie vor fi înscrise ca zile de glorie și de mîndrie"[6]. La rîndul lui, Alexandru Lapedatu aflat la Moscova scria în jurnalul său că „veștile despre strălucita rezistență a armatelor române pe Siret și la Oituz ne umplu sufletele de nădejde și de o dureroasă satisfacție. Aș dori să fiu la Iași, să trăiesc în atmosfera de îngrijorare și emoție de acolo"[7].

Primele două batalioane de voluntari ardeleni, bănățeni și bucovineni au participat la luptele de la Mărășești și Oituz. Din cei 1 481 de voluntari care au luptat la Mărășești 31 au fost uciși, 453 răniți și 129 au fost decorați[8]. Mulți volutari români rămași în Rusia erau dornici să participe la acțiunile militare din Moldova. În acest scop, ei au adresat scrisori, memorii autorităților române. Unul dintre aceștia, Augustin Roșianu, a trimis în ziua de 6 iulie 1917 ministrului român de război, Vintilă Brătianu o scrisoare în care arăta că s-a adresat de mai multe ori autorităților ruse, legației române din Petrograd „să ne dea sfatul și îndrumarea cum să putem ajunge de bună voie soldați în armata română și pînă astăzi nici un răspuns n-am primit de la nimeni". El și-a manifestat nerăbdarea de a-și servi patria, conștient că este nevoie de forțe pe front. Autorul mesajului cerea ministrului de război să intervină pentru a se putea înrola în armata română, angajîndu-se să fie „cel mai bun supus și ascultător al patriei". În cazul în care această dorință legitimă nu i se putea îndeplini, Augustin Roșianu s-a oferit să contribuie cu 50 de ruble din cele 75 cîștigate prin muncă, pentru refacerea și înarmarea armatei române[9].

La însuflețirea voluntarilor români au contribuit și desele apeluri ale liderilor acestora. Bucovineanul Filaret Doboș a adresat în paginile ziarului „România Mare" un vibrant apel intitulat *Către frații bucovineni*. Autorul preciza că pentru români a sosit ceasul mîntuirii așteptat de sute de ani. El a cerut volun-

---

[3] Biblioteca Academiei R. S. România, Serviciul Manuscrise (în continuare se va cita B.A. — R.S.R., Serv. Msse.), Arh. Octavian C. Tăslăoanu, mapa IX, varia 21. Rapoartele lt.-colonel Palada din 14 iunie și 3 iulie 1917 către Ministerul de Război.

[4] Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor români* (mss.), în B.A. — R.S.R., Serv. Msse., Arh. Valeriu Braniște, *Revoluția din Ardeal — Unirea*, mapa VI (1), mss. 8, f. 8.

[5] „România Mare" (Kiev), I, nr. 1, din 20 iulie 1917; „România", I, nr. 168, din 22 iulie 1917; nr. 170, din 25 iulie 1917.

[6] „România Mare" (Kiev), I, nr. 2, din 27 iulie 1917.

[7] Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvîntări, amintiri*, Cluj-Napoca, 1985, p. 242.

[8] Cf. C. Toderașcu, *Evoluția voluntariatului în anii 1916—1918*, în *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 228. În drum spre front, primăria Iașului le-a oferit un ajutor material (vezi Arhivele Statului Iași, fond Primăria Iași, dos. 63/1918, f. 131).

[9] „România Mare" (Kiev), I, nr. 2, 27 iulie 1917, „Banatul" (Lugoj), I. nr. 16, din 15 mai 1919; Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, Brașov, 1928, p. 10—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarilor să demonstreze lumii că știu să lupte pentru drepturile și libertățile lor, iar urmașii să fie slobozi, uniți și demni. „Așa ni-i cugetul, așa ni-i inima și așa vrem să trăim sau să murim“ [10]. În a doua jumătate a lunii august 1917, românii aflați în Rusia au publicat și răspîndit *Apelul către prizonierii de origine română*. Manifestul îndemna pe toți prizonierii români să-și apere „ultimul colț de pămînt românesc“. În acest scop, ei trebuiau să se deplaseze la Kiev pentru a intra în batalioanele de voluntari. Participarea lor alături de frații de peste Carpați, care „stau neclintiți ca stînca în fața zvîrcolirilor dușmanului“, era un răspuns la chemarea țării. Ea era justificată prin apartenența la același neam, căci „în inima noastră curge același sînge, cald și puternic ca și frații noștri care luptă pe Siret. Ca și ei trebuie să mergeți pe cîmpul de luptă ca să cîștigați și acolo laurii de vitejie și de biruință“. În final, apelul îndemna pe voluntari să pună mîna pe armă pentru cauza sfîntă și dreaptă a neamului românesc, purtînd la piept „mîndrul tricolor, iar în frunte steaua României Mari de mîine“ [11].

În activitatea de propagandă în Rusia s-au resimțit unele greutăți determinate de insuficiența fondurilor, lipsa de solicitudine din partea unor reprezentanți ai autorităților ruse. Istoricul Alexandru Lapedatu, aflat la Moscova consemna într-o scrisoare adresată în august 1917 lui N. Iorga, că în ceea ce privește „propaganda pentru cauza noastră prin presă, aici merge foarte greu“, dar se speră în organizarea în Rusia a unui birou de presă român [12]. Evenimentele ulterioare au amînat însă materializarea acestei intenții. Românii aflați în țara vecină s-au preocupat, de asemenea, de problema propagandei în celelalte țări ale Antantei. George Moroianu, care după intrarea României în război a fost numit atașat comercial la Odessa pentru sudul Rusiei, a convocat în locuința sa circa 30 de refugiați ardeleni și bucovineni. Cu acest prilej a fost discutată chestiunea propagandei noastre în străinătate. După două zile de convorbiri, cei prezenți au hotărît trimiterea a doi delegați la primul ministru Ion I. C. Brătianu : profesorul Ioan I. Nistor și George Moroianu pentru organizarea propagandei în apus. Acțiunea lor nu a avut însă succesul scontat [13]. La rîndul său, sublocotenentul Secelea a înaintat în septembrie 1917 un memoriu Consiliului de Miniștri pentru a se trimite în Italia o delegație de cinci membri, din care să facă parte 2 ardeleni, cu scopul de a constitui aici o legiune de voluntari dintre prizonierii români [14]. Și această propunere a rămas fără rezultat.

În paralel cu activitatea propagandistică, românii care se aflau în Rusia au luat importante măsuri organizatorice. Pentru ajutorarea prizonierilor s-a creat în august 1917 pe lîngă Statul Major al Corpului Voluntarilor Români prin ordinul generalului rus Kelischevski, *Societatea de ajutor a prizonierilor de naționalitate română*. Ea și-a propus în mod deosebit deservirea și îngrijirea sistematică a prizonierilor români bolnavi sau neputincioși, să recruteze voluntari dintre prizonierii de naționalitate română, să-i separe pe cît posibil, cu deosebire de cei germani și austro-ungari. Pentru susținerea materială a acestor acțiuni a fost creat *Fondul de ajutorare a prizonierilor români din Rusia*. Locotenent-colonelul Pietraru a adresat, cu acest prilej, un apel în care cerea prizonierilor să sprijine, din micile economii pe camarazii aflați în suferință, „ca să dovedim solidaritatea și dragostea de frați, nu numai cu vorba, ci și cu fapta“ [15]. Apelul a avut un larg ecou în rîndurile prizonierilor, care au manifestat un înalt spirit de solidaritate umană, grăbindu-se să ofere, din puținul lor, fraților aflați la grea încercare. În scurt timp, au fost colectate importante

---

[10] Filaret Doboș, *Către frații bucovineni*, în „România Mare“ (Kiev), I, nr. 1, din 20 iulie 1917.

[11] „România Mare“ (Kiev), nr. 6, din 24 august 1917.

[12] B.A.R.S.R., Serv. Msse., Coresp. N. Iorga, vol. 269, 1917, f. 85—86.

[13] George Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj, 1923, p. 87—88.

[14] Cf. Gheorghe Sibechi, *Unele aspecte despre volutariat în primul război mondial*, în volumul *Mărăști, Mărășești, Oituz*, Bacău, 1979, p. 86—87.

[15] B.A.R.S.R., Serv. Msse., Arh. Oct. C. Tăslăoanu, mapa IX, varia 22 ; O. C. Tăslăoanu, *Spovedanii VII. Sub flamurile naționale*, vol. III, *Corpul voluntarilor români din Rusia* (mss. aflat în posesia familiei), f. 111—113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajutoare constînd din îmbrăcăminte, încălţăminte, alimente, au fost lansate liste de subscripţie. Numai sumele adunate în prima lună, după răspîndirea apelului, s-au cifrat la 1 200 de ruble [16]. Toate aceste măsuri au dus la creşterea elanului prizonierilor, dornici să se înroleze ca voluntari. Însufleţirea lor s-a accentuat odată cu acceptarea în august de către guvernul rus a 30 000 de voluntari. Zilnic soseau în Kiev 200 de voluntari. Martor al evenimentelor, Vasile Poruţiu scria în însemnările sale: „Abia se echipa un batalion şi se expedia la Iaşi şi altul îl urma" [17].

O susţinută activitate propagandistică şi organizatorică au desfăşurat şi socialiştii români aflaţi în Rusia. În vara anului 1917 s-a constituit în Odessa un comitet de acţiune social-democrat român, care avea în frunte pe Mihail Gheorghiu-Bujor, Dic Dicescu, Alexandru Nicolau, V. Popovici, Gheorghe Stroici, Alter Zalic ş.a. Tot în Odessa a fost scoasă la 5 septembrie 1917, gazeta săptămînală „Lupta". Au fost editate şi răspîndite manifeste revoluţionare. Într-unul din acestea se arăta că a sosit vremea ca „poporul român, făcînd propria lui revoluţie, să se elibereze de oligarhie şi monarhism" [18].

În favoarea creării unor unităţi de voluntari s-au pronunţat şi prizonierii români aflaţi în Italia, foşti combatanţi în armata austro-ungară. La 8 iulie 1917, un grup dintre aceştia cerea autorităţilor de la Roma concentrarea lor şi formarea de unităţi de voluntari [19]. Demersurile prizonierilor români aflaţi în Italia nu au găsit ecoul cuvenit în rîndurile guvernanţilor italieni preocupaţi mai mult de problemele frontului. La eşecul acestor acţiuni a contribuit şi guvernul de la Iaşi care nu a trimis nici-un reprezentant în Italia pentru a-i organiza.

Preocupările privind constituirea unităţilor de voluntari dintre românii americani cresc odată cu sosirea Misiunii Patriotice Româneşti. Încă de la sosirea sa pe pămîntul ospitalier al S.U.A., unul din membrii ei, Vasile Stoica, s-a îngrijit de organizarea aici a unei legiuni militare formată din cetăţeni americani de origine română, care să lupte pe frontul românesc. În acest scop, el a avut întrevederi cu Newton Baker, ministrul american de război, Jusserand, ambasadorul Franţei la Washington. Demersurile sale nu au fost însă încununate de succes [20]. Numeroşi români americani s-au înrolat voluntari în armată, înţelegînd în felul acesta să-şi aducă contribuţia la reîntregirea României, realizată odată cu victoria finală a aliaţilor. Colonelul Charles C. Weybrecht, comandantul Regimentului 10 infanterie din Ohio preciza într-o scrisoare adresată la 20 august 1917 lui Ion Podea că „Românii au răspuns peste tot la chemarea la arme, în unele oraşe în număr neaşteptat de mare". Aşa se face că în multe unităţi efectivul militarilor de origine română, raportat la numărul total a fost mare. Astfel în divizia 37 Ohio se aflau 897 de voluntari români [21]. Mulţi tineri români americani au cerut să fie înrolaţi în armata S.U.A. pentru a lupta împotriva Puterilor Centrale. Participanţii la o întrunire care a avut loc în Scharou (Pennsylvania) la 9 septembrie 1917, au trimis o telegramă preşedintelui Wilson.

[16] „România Mare" (Kiev), I, nr. 12, din 5 octombrie 1917.

[17] Vasile Poruţiu, *Scurt istoric despre activitatea ardelenilor, bănăţenilor, bucovinenilor aflaţi prizonieri în Rusia în primul război mondial din 1914—1918* (manuscris aflat în posesia familiei), f. 2.

[18] *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1917—1922*, vol. I, ediţia a II-a, Bucureşti, 1956, p. 13; pentru detalii, vezi Clara Cusnir Mihailovici, Florea Dragne, Gheorghe Unc, *Mişcarea muncitorească din România, 1916—1921, Crearea Partidului Comunist Român*, ed. a II-a, Bucureşti, 1982, p. 76 şi urm.

[19] Arhiva Muzeului Unirii, Alba Iulia, fond Unirea, mss. 4937, *passim*.

[20] B.A.R.S.R., Serv. Msse., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18; V. Stoica, *În America pentru cauza românească*, Bucureşti, 1926, p. 6; Ştefan Pascu, C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională*, Cluj-Napoca, 1980, p. 236—237; Constantin I. Stan, *Activitatea lui Vasile Stoica în Statele Unite ale Americii pentru realizarea desăvîrşirii unităţii naţionale (1917—1918)*, în *AMN*, XXI/1984.

[21] Cf. Ilie I. Pârvu, *Voluntarii români din America*, Sibiu, 1937, p. 23.

[22] Vasile Aremia, *60 de ani de la făurirea statului naţional unitar român (documente)*, în *RA*, an. LV, vol. XL, nr. 4/1978, p. 408, doc. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care cereau să coopereze cu armata Statelor Unite, luptînd pe orice front, pentru realizarea idealului național „să sfărîmăm lanțurile sclaviei seculare ale oligarhiei maghiare pentru a crea România Mare, care va constitui una dintre cele mai mari satisfacții ale lumii civilizate". În septembrie 1917, după informațiile din presa vremii, odată cu venirea în Europa a primelor trupe americane sosesc și voluntarii ardeleni din America. Aceștia au cerut președintelui Wilson, care le-a aprobat, să poarte uniformă românească. Batalionul românesc a sosit în uniforma armatei române și sub tricolorul român [23].

Misiunea Patriotică Românească a avut ca țel principal organizarea propagandei românești pe continentul nord-american. Acțiunea era necesară datorită faptului că în S.U.A. se cunoșteau foarte puține lucruri despre România. În același timp era necesară contracararea, evident în parte, a propagandei austro-ungare, deosebit de intensă, eficace și bine organizată. Au fost stabilite strînse legături cu numeroase personalități politice, culturale și științifice americane. Frederick N. Allen, lider al Partidului Republican, William Philips și Albert Putney de la Departamentul de Stat, senatorii Hamilton Lewis din Chicago, Gilbert Hitchcock, John Barrett, președintele Uniunii Pan Americane, Newton Baker, Frankline Lane, Robert Lansing și fostul președinte Thomas Roosevelt. V. Stoica a avut relații cu proprietarul ziarului „Washington Post", Mas Lean, cu conducerile ziarelor „Boston Transcript" și „Boston Herald", care au scris articole în sprijinul cauzei românești [24].

În același timp, mesagerii intereselor românești în S.U.A. s-au preocupat de atragerea și dinamizarea românilor americani. Ei au elaborat, tipărit și răspîndit un manifest intitulat *Apel către iubiții noștri compatrioți români din S.U.A.* Documentul se ridica împotriva barbarismului, a insultelor neomenoase și perfide la adresa dreptului la libertate și democrație, cerînd „eliberarea națională a tuturor popoarelor, care ele însele să-și croiască viitorul. Națiunile să se grupeze în state naționale". Apelul sublinia că românii tiranizați de veacuri să formeze „O Românie Mare, cu frații din Regatul român" [25].

În aceste împrejurări s-a trecut la reorganizarea vechilor societăți și la crearea altor noi. La 12 august 1917 s-au pus bazele *Societății române de ajutor și cultură Speranța Transilvania* la Fort Waine. Membrii ei semnau un jurămînt prin care se angajau să respecte „toate prescripțiile și datoriințele acestei societăți, străduindu-se din răsputeri pentru binele și înaintarea ei" [26]. Tot acum s-au pus bazele *Asociației Româno-Americane Liga și Ajutorul*, cu sediul la Youngstown. Scopul organizației, compusă din mai multe societăți membre era răspîndirea culturii, ajutorarea membrilor în caz de accidente, a familiilor în caz de moarte [27]. În același timp, s-a creat *Asociația pentru Ajutor de război* avînd în frunte pe profesorul Paul Negulescu. Exista, de asemenea, *Comitetul de Ajutor pentru România*, care a fost organizat cu sprijinul dr. Stănculeanu, soților Orghidan și senatorului Gogu Negulescu. Acest comitet împreună cu *Crucea Roșie Americană* și *Asociația Națională Româno-Americană* (A.N.R.A.) a adresat numeroase apeluri românilor americani. Într-unul din acestea, intitulat *Frați români*, se solicita organizarea de colecte, liste de subscripție pentru ajutorarea răniților. El motiva necesitatea strîngerii acestor ajutoare prin faptul că „trebuie să ne arătăm că sîntem vrednici frați ai eroilor care luptă pentru dezrobirea românilor" [28]. Prin grija acestor asociații, apelurile lansate au avut ecouri favorabile. Au fost strînse numeroase ajutoare răniților, refugiaților, orfanilor,

---

[23] Octavian C. Tăslăoanu, *op. cit.* (mss.), f. 132—133; „România", I, nr. 204, din 1 septembrie 1917; „România Mare" (Kiev), I, nr. 8, din 7 septembrie 1917.

[24] B.A.R.S.R., Serv. Msse., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18. Raportul lui V. Stoica din 18 martie 1918, către legația română din Washington; vezi detalii: Valeriu Florin Dobrinescu, Sorin Pârvu, *The Roumanian National Mission in the United States of America (1917—1918)*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 140 și urm.

[25] „America", XII, nr. 94, din 20 septembrie 1917.

[26] „Arhivele Statului Brașov, fond Societatea română de ajutor și cultură „Speranța" — Transilvania din S.U.A., dos. 2/1917, f. 1.

[27] *Ibidem*, dos. 13/1917. Statutele Asociației Româno-Americane Liga și Ajutorul.

[28] „America", XII, nr. 61, din 2 august 1917.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văduvelor de război, constînd în îmbrăcăminte, alimente, a fost strînsă suma de 2,5 milioane dolari pentru procurarea de medicamente. Totodată a fost deplasată în România o misiune medicală condusă de colonelul Anderson, formată din 15 medici și 11 surori [29]. Românii americani au trimis, de asemenea, la 30 iulie 1917, Comitetului de Acțiune al Crucii Roșii Române din Paris suma de 14 887,18 dolari pentru procurarea de ajutoare răniților și prizonierilor români aflați în țările apusene [30].

Tot peste ocean, românii aflați în Argentina s-au preocupat de ajutorarea fraților aflați în suferință. Colonia română din Buenos Aires a creat *Comitetul patriotic român* cu scopul colectării de fonduri destinate Crucii Roșii Române. În vara anului 1917, s-au strîns deja 2 000 de franci, care au fost trimiși Comitetului de acțiune al Crucii Roșii Române din Paris. În mesajul adresat cu acest prilej era exprimată dorința unanimă a românilor argentinieni de a vedea realizarea în cît mai scurt timp a României Mari. Semnatarul scrisorii, președintele Comitetului, Z. Diamandy, ura din toată inima „Glorie eternă fraților noștri pe cîmpul de luptă" [31]. La rîndul lor, românii din Brazilia au organizat ample acțiuni de solidaritate. Numai cei din Saint Paul au colectat prin subscripție publică în vara anului 1917 suma de 538 franci, ajunși în Franța la 10 octombrie 1917 [32].

Românii aflați în Franța și-au intensificat acțiunile lor patriotice. Un nou prilej de manifestare a solidarității franco-române l-a constituit solemnitatea înmînării steagului lui Ștefan cel Mare, găsit în mănăstirea bulgară la Zographos (Muntele Athos) și trimis în patrie de generalul Sarrail. El a fost predat în cadrul unei manifestații ministrului României la Paris, Al. Lahovary. La manifestație au fost prezenți Raymond Poincaré, președintele republicii, Paul Deschanel, președintele Adunării Deputaților, Albert Thomas, ministrul înarmării, generalii Dubail, Bregere, Malleterre, Pierre Perrioy, secretarul general al Comitetului franco-român ș.a. Din partea română au participat componenții legației, generalul Iliescu, Elena Văcărescu, Toma Stelian, T. Djuvara, membrii coloniei române din capitala Franței. Mitingul a fost deschis de Paul Deschanel, care în cuvîntul său a evidențiat comunitatea de idealuri și aspirații, care unesc România și Franța. El a arătat că milioane de români au fost exilați și asupriți de stăpînirea străină, recunoscînd dreptul lor la independență și unitate națională. De aceea, românii s-au aruncat în luptă în august 1916. În final, președintele Camerei a subliniat că România și-a păstrat deplina încredere în victorie, glorificînd unirea fraternă între armata română și cea franceză, determinată de aceleași obiective, idealuri și aspirații. În continuare, a luat cuvîntul generalul Malleterre, care a insistat asupra cauzelor înfrîngerii armatei române, exprimîndu-și speranța că „după zile întunecate va străluci soarele victoriei". În cuvîntul său, socialistul Albert Thomas a precizat că steagul lui Ștefan cel Mare este simbolul victoriei, al jertfelor și eroismului dovedit de români în decursul timpului. Vorbitorul și-a exprimat, în final, convingerea că înfrîngerea din toamna anului 1916 era temporară. La sfîrșitul manifestației, Al. Lahovary a primit istoricul steag. El a declarat, cu acest prilej, că zilelor de victorii și bucurii i-a urmat tristețea înfrîngerii, dar poporul român nu s-a lăsat niciodată doborît căci „Nici-o invazie nu a putut să ne copleșească, nici-o stăpînire nu a putut să ne

[29] „Roumania", (Chicago), vol. I, nr. 8, March 1918, p. 185; Ion Stanciu, *Opinia publică din Statele Unite și Unirea (1914—1918)*, în „Transilvania", (Sibiu), VII, nr. 12/1978, p. 41—42; Gerald Bobengo, Ion Stanciu, *Roumanian Americans and the Union of 1918*, în *AIIACN*, XXIII, 1980, p. 358.

[30] Arhivele Statului București (în continuare se va cita Arh. St. București), fond Comitetul de Asistență al Crucii Roșii Române din Paris, dos. 110/1917, f. 7.

[31] *Ibidem*, f. 2. Scrisoarea din 21 august 1917 a lui Z. Diamandy către Crucea Roșie Română din Paris. Vezi și Lidia Mihăilescu, *Documente despre solidaritatea cu cauza unirii românilor*, în *RA*, an. LV, vol. XL, supliment 1979, p. 296, doc. nr. 1.

[32] Arh. St. București, fond Comitetul de Asistență al Crucii Roșii Române din Paris, dos. 110/1917, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subjuge. Sentimentul profund al naționalității ne-a susținut și ne-a menținut"[33]. Manifestația a fost însoțită de cîntece și muzică. Ea a avut o importanță morală deosebită simbolizînd trăinicia alianței franco-române. Întrunirea a creat o impresie deosebită președintelui Franței, care arăta într-o scrisoare adresată regelui Ferdinand următoarele: „Am asistat cu emoție la o grandioasă manifestație franco-română (...), în fața unui public entuziast, fidel interpret al sentimentelor poporului francez"[34]. Această acțiune a contribuit totodată la dinamizarea românilor aflați în Franța. Numărul acestora a sporit odată cu sosirea la Paris a misiunii universitare.

În iunie 1917, „Asociația profesorilor universitari din România" a propus, prin profesorul Simion C. Mândrescu, guvernului român trimiterea unui număr de intelectuali și oameni de știință români în capitala Franței, pentru propagarea cauzei românești. În acest scop, s-a constituit o comisie formată din dr. Hurmuzescu, Traian Lalescu, Simion Mândrescu, George Murnu, Emil Pangratti, Pompeiu (de la Universitatea din București), Ion Nistor (de la Universitatea din Cernăuți), Ion Găvănescu, Ion Ursu, Oreste Tafrali (de la Universitatea din Iași). Reprezentanții poporului român au părăsit țara în august 1917 deplasîndu-se prin Rusia, Suedia, Finlanda, Scoția spre Paris. Aici au fost primiți cu cordialitate, „cu cuvinte de încurajare și de făgăduială că Franța nu va uita sacrificiile poporului român". Cu acest prilej, notează un contemporan, șeful statului francez „Ne-a vorbit de vitejia soldaților noștri, de sacrificiile poporului român, de suferințele lui nemeritate. Și, terminînd, ne-a asigurat că Franța nu ne-a părăsit, orice s-ar întîmpla"[35]. Treptat componența emigrației române din Paris a sporit ajungînd la sfîrșitul anului 1917 să cuprindă 30 de profesori și 40 de parlamentari români. La 21 august 1917, de pildă, dr. Angelescu a plecat spre Paris poposind mai întîi la Petrograd. El era animat de profunde sentimente patriotice, căci într-o scrisoare adresată lui Ioan Th. Florescu arăta că toți fiii patriei au obligația morală de a-și da tributul ca să ne înfăptuim „visul pe care și noi și generațiile trecute l-au avut", acela al realizării României Mari[36]. În vara anului 1917 a plecat spre Paris, pentru întărirea propagandei românești Dumitru Drăghicescu, membru marcant al P.N.L. El scria mai tîrziu că a fost trimis în Franța la stăruințele lui I. G. Duca „să mărturisesc acolo împrejurările tragice în care ne găseam (...) să arăt suferințele, lipsurile cu care luptăm, sacrificiile ce făcusem și făceam în Moldova și să susținem drepturile noastre naționale"[37].

Românii aflați în Paris și-au pus problema organizării. Colonia română din capitala Franței a ales în cadrul adunării din 12—13/25—26 septembrie 1917 un comitet diriguitor în frunte cu profesorul Toma Stelian de la Universitatea din București, președinte, Emil. A. Pangratti și Paul Brătășanu, vicepreședinți, D. G. Many, secretar general, iar ca membri pe Dragomir Hurmuzescu, Dimitrie Voinov, Constantin Mille, Constantin Olănescu, Emil Michescu, Pavel Macri ș.a. Comitetul își propunea să susțină interesele românești[38]. Crearea acestui comitet a fost primită cu satisfacție de ceilalți români aflați în capitala Franței. Președinta Comitetului de Asistență al Crucii Roșii din Paris, în scrisoarea de răspuns adresată la sfîrșitul lunii septembrie 1917 preciza: „Mă grăbesc a vă aduce sincere felicitări pentru această frumoasă operă care grupează în jurul d-stră atîtea personalități însemnate"[39].

[33] Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, 1980, p. 138—142, doc. 49—50; N. P. Comnene, *Notes sur la guerre roumaine 1916—1917*, Lausanne — Paris, 1917, p. 11—22.

[34] Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 23/1917, f. 2. Scrisoarea lui R. Poincaré către Ferdinand din 29 august 1917.

[35] Oreste Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920, p. 9.

[36] *Ibidem*, p. 10.

[37] Dumitru Drăghicescu, *1917—1918. Itinerar european*, în „Magazin istoric", XII, nr. 7 (136), din iulie 1978, p. 25.

[38] Arh. St. București, fond Com. de Asistență al Crucii Roșii Române din Paris, dos. 114/1917, f. 2. Proces verbal de constituire al Comitetului coloniei române din Paris (copie).

[39] *Ibidem*, f. 3; Scrisoarea președintei Crucii Roșii Române din Paris, din 28 septembrie 1917 către prof. Toma Stelian.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timp ce membrii misiunii române se deplasau spre Paris, românii aflați aici și în celelalte capitale ale Antantei sărbătoreau aniversarea unui an de la intrarea României în război. Deosebit de activi au fost voluntarii români din Rusia. Ziarul lor arăta că sîngele vărsat de ostașii români împreună cu voluntarii ardeleni-bucovineni este „temelia pe care se va ridica România unită, România Mare de mîine“ [40]. La rîndul lor, românii americani au primit cu entuziasm acest eveniment. Ziarul „America“ a publicat un articol în care preciza că cetățenii americani de origine română sînt alături de patria îndepărtată simțind atît bucuriile cît și necazurile ei și transmit prinosul dragostei lor, căci „nădăjduim să ne vedem în curînd sub a ta împărăție Mare România“ [41].

Deosebit de activi au fost și românii aflați în Elveția. Ministrul României la Berna, Nicolae Petrescu Comnen, scria lui N. Iorga, în august 1917, următoarele: „Am întreprins aici o campanie în favoarea cauzei noastre și am mulțumirea de a constata că ea nu a fost zadarnică“ [42]. Inginerul A. K. Kermann-Candiani, atașatul legației române și colonelul Ureche au creat la Berna în vara anului 1917 un birou român de presă și informații [43].

Românii aflați în străinătate au stabilit, de asemenea, contacte strînse cu liderii celorlalte naționalități oprimate din imperiul bicefal. Românii din Rusia au luat legătura cu profesorul Thomas G. Masaryk, șeful emigrației cehe de aici, care „și-a exprimat bucuria de a fi putut regăsi contactul cu românii transilvăneni (...) spre a coordona luptele noastre care merg spre aceeași țintă, distrugerea Austro-Ungariei“. În discuțiile avute cu Sever Bocu, liderul ceh a pus problema organizării unui congres antiaustriac la Stockholm, care, după opinia sa „ar avea valoarea unui plebiscit și ar emoționa mai ales democrația rusă și americană prețuind cît o mare victorie pe front“ [44]. Tot în Rusia, la Petrograd, D. Drăghicescu, aflat în drum spre Paris, a luat legătura cu unele personalități cehe. S-a oprit apoi la Londra, unde a intrat în contact cu reprezentanții italienilor și sîrbilor. Din capitala Angliei, senatorul român a adresat o scrisoare lui Edouard Beneș, aflat în Franța. Ajuns la Paris, D. Drăghicescu s-a întîlnit cu conducătorul iugoslavilor Voinovici și cel al polonezilor Roman Dmowski [45].

Activitatea românilor aflați în străinătate a contribuit la popularizarea importantelor succese militare obținute de România în vara anului 1917. Presa internațională a făcut aprecieri elogioase. Publicația „Times“ scria în numărul din 17 august 1917 că „românii s-au bătut cu un eroism mai presus de orice laudă. Soldații germani au fost atît de violent atacați încît aruncau armele pentru a fugi mai iute, ca să nu fie făcuți prizonieri. Această înfrîngere este lovitura cea mai importantă pe care primit-o germanii în răsăritul Europei“. La rîndul său, ziarul „Iujnii Krai“ scria la mijlocul lunii august 1917 că „Românii sînt bravi și se luptă ca leii. Mor, dar nu se predau“ [46]. Numeroase personalități politice din țările Antantei au evidențiat faptele de vitejie ale românilor. Într-o telegramă adresată în vara anului 1917 regelui Ferdinand, președintele S.U.A. Woodrow Wilson preciza că poporul american a urmărit cu cea mai mare atenție, interes și simpatie lupta românilor pentru libertate, asigurînd că guvernul său va sprijini România în cadrul Conferinței de Pace [47]. La rîndul său, Raymond Poincaré elogia într-o scrisoare trimisă suveranului României, eroismul, vitejia

---

[40] *Un an de luptă, 14 august 1916 — 14 august 1917*, în „România Mare“, I, nr. 5, din 17 august 1917.

[41] *După un an, 28 august 1916 — 28 august 1917*, în „America“, XII, nr. 75, din 28 august 1917.

[42] R.A.R.S.R., Serv. Msse., Coresp. N. Iorga, vol. 269/1917, f. 91, Scrisoarea lui N. P. Comnen din 28 august 1917 către N. Iorga.

[43] Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 98/1918, f. 5; vezi și Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, București, 1980, p. 162—163.

[44] Arh. Muz. Unirii, Alba Iulia, fond Unirea, mss. 6538, f. 1—3, Memoriul prezentat guvernului român în chestiunea organizării unui congres antiaustriac în Stockholm — 22 august 1917, — semnat Sever Bocu.

[45] D. Drăchicescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 26.

[46] Vezi detalii C. Botoran, O. Matichescu, *op. cit.*, p. 146—166.

[47] Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 35/1917. Telegrama nedatată a lui W. Wilson către Ferdinand.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și spiritul de sacrificiu al românilor[48]. Primul ministru al Angliei Lloyd George declara că „Românii s-au luptat cu succes și chiar germanii s-au mirat de această rezistență eroică"[49]. Kerenski a adus, de asemenea, în mod public elogii armatei române, arătînd că guvernul provizoriu rus „se închină în fața vitejiei ce a acoperit de glorie trupele române", rugînd pe Ferdinand să primească „ca semn al fraternității noastre de arme ordinul Sf. Gheorghe, Crucea bravilor"[50].

Victoriile românești din vara anului 1917 au avut o importanță uriașă, ele zădărnicind planurile de ocupare totală a României și de desființare a statului român. Ele au împiedicat pe Mackensen să ocupe Odessa, iar pe Leopold de Bavaria, Moscova. La obținerea lor un rol important l-au avut românii aflați în străinătate. Două batalioane de voluntari au luptat la Mărășești. De asemenea, numeroase colonii românești din S.U.A., Argentina, Brazilia au trimis ajutoare fraților aflați în suferință. La rîndul său, Comitetul de acțiune al Crucii Roșii Române din Paris a organizat ample acțiuni de sprijinire a prizonierilor, orfanilor și văduvelor de război. Misiunile diplomatice românești din Franța, Elveția, Rusia, S.U.A. au organizat ample acțiuni de propagandă în sprijinul cauzei românești. Prin urmare, românii din țară și din afara ei au contribuit la obținerea victoriilor de la Mărăști, Mărășești și Oituz, înscrise în marea cartă a istoriei neamului cu litere de aur.

[48] *Ibidem*, dos. 23/1917, f. 2. Scrisoarea lui Raymond Poincaré din 23 august 1917 către Ferdinand.

[49] Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 515.

[50] Cf. Gh. Buzatu, A. Karetchi, D. Vitcu (coord.), *Aspecte ale luptei pentru unitate națională Iași : 1600—1859—1918*, Iași, 1983, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANGLIA ȘI MAREA UNIRE A ROMÂNILOR

DE

VASILE VESA și VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Marea Unire din anul 1918, rezultat al luptei de veacuri a poporului român pentru unitatea națională, a preocupat, cum era și firesc, diplomația și opinia publică din marile puteri europene.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm câteva aspecte legate de poziția *Foreign Office*-ului, a opiniei publice și a unor personalități din Anglia față de lupta românilor pentru realizarea *Marii Uniri*; vom încerca, fără a avea pretenția epuizării subiectului, să punctăm principalele probleme care s-au desprins din atitudinea Londrei față de *Unirea* tuturor românilor. În acest sens, la finele comunicării noastre vom atașa, în anexe, câteva documente, din care unele inedite, care relevă interesul, sprijinul și poziția unor personalități britanice față de lupta dreaptă a poporului român pentru desăvîrșirea statului național.

Mai întîi, să subliniem că atitudinea oficialităților, a opiniei publice britanice față de această chestiune o putem desprinde de trei momente esențiale : 1) perioada neutralității declarate a României (1914—1916) ; 2) participarea României la primul război mondial (1916—1918) ; 3) etapa Conferinței Păcii din capitala Franței (1919—1920).

1. *Perioada neutralității declarate a României (1914—1916)*

La începutul primei mari conflagrații, România, diplomatic, se afla încă dependentă de alianța cu *Puterile Centrale*, deși nu era nici un secret că majoritatea populației și a oamenilor politici, angajate în lupta realizării *Marii Uniri*, simpatizau puternic cu *Antanta*[1]. Dezangajarea de politica *Triplicei*, previzibilă încă din timpul războaielor balcanice[2], s-a întărit în 1914, cînd România a optat pentru alianța cu *Antanta*, care recunoștea dezideratele unității național-statale.

Neutralitatea proclamată de guvernul de la București a întărit considerabil opinia diplomației engleze potrivit căreia aceasta, cel puțin în prima fază a conflictului, reprezenta *un avantaj*[3] pentru *Antantă*; votul Consiliului de Coroană de la Sinaia, aprecia în însemnările sale I. G. Duca, punea *„piatra fundamentală a unității naționale a tuturor românilor"* (subl. ns.)[4], el fiind rezultatul unei aprecieri obiective a situației României.

Anglia și Franța proiectau, în august 1914, constituirea în zona Balcanilor a unei federații de state neutre, care să cuprindă *România*, Bulgaria, Muntenegru și Grecia[5]. În acel context, Marea Britanie a trimis în Balcani pe diplomatul Nöel Buxton, cu misiunea de a cîștiga statele respective în numele „principelui

---

[1] Great Britain Public, Record Office, *Foreign Office* 371 (în continuare se va cita P.R.O., *F.O./...*), 4 705, f. 17—18.

[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. S. România (în continuare se va cita : Arh. M.A.E. ...), fond 70, Londra, dosar 8, 1910—1914, f. 221—222 (telegramă nr. 1329, 1/14 august 1913, de la Londra semnată Mișu).

[3] B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCXCVI/8.

[4] I. Bulei, *Arcul așteptării 1914—1915—1916*, București, 1981, p. 64.

[5] R. Poincaré, *Au service de la France*, t. V, *L'Invasion*, Paris, 1928, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naționalităților". *Tripla Înțelegere* atrăgea astfel natural simpatia tuturor popoarelor și statelor care aspirau la unitatea lor de stat[6]. Buxton, care era președintele Comitetului Balcanic din Londra, a purtat la Sofia convorbiri cu președintele Consiliului Radoslavov, cu miniștrii și șefii opoziției, cu care prilej a evidențiat necesitatea ameliorării raporturilor bulgaro-sîrbe în contextul îmbunătățirii climatului balcanic[7]. Într-o conferință publică, rostită în fața membrilor Ligii anglo-bulgare, diplomatul englez sublinia importanța atitudinii Sofiei față de *Antantă* și afirma cu convingere că popoarele din sud-estul Europei trebuiau să se așeze în „granițele etnografice"[8], ceea ce ar fi garantat pacea în zonă.

Concomitent cu misiunea Buxton, diplomația engleză a efectuat o serie de sondaje la București prin ministrul George Barclay căruia Sir Edward Grey, șeful *Foreign Office*-ului, i-a transmis, la 22 august 1914, instrucțiuni prin care „era autorizat, dacă considera oportun, să lase să se înțeleagă că guvernul român se putea aștepta la un sprijin financiar din partea Angliei, dacă avea nevoie" pentru „a ușura operațiunile pe care le-ar putea întreprinde contra Germaniei și Austriei". Firește, atenționa ministrul de externe britanic, „nu trebuie să se lase impresia că se făceau presiuni asupra României"[9]. Două săptămîni mai tîrziu, Legația României de la Londra era informată despre decizia guvernelor *Antantei* „de a nu încheia pace separată și de a nu intra în negocieri separate fără consimțămîntul aliaților ei"[10], — hotărîrea venea în sprijinul creerii unui sentiment de încredere față de diplomația *Triplei Înțelegeri*.

În primele luni ale conflictului, printr-un abil și complicat joc diplomatic, șeful guvernului I. I. C. Brătianu a reușit să obțină, în schimbul neutralității țării, din partea Parisului și a Petersburgului, sprijinul pentru recunoașterea Unirii Transilvaniei cu România[11]. Franța a lăsat mînă liberă Rusiei în negocierile cu România urmînd fără abateri, cel puțin în această etapă, linia Petersburgului. Anglia — considerată la Atena ca avînd idei politice mai largi[12] — n-a confirmat. Astfel, Ed. Grey a telegrafiat la Petrograd și București anunțînd că „acceptă declarația privitoare la concesiile teritoriale". Cît privește garanția integrității statale, *Foreign Office*-ul a aprobat-o, dar a considerat că după război „aceasta nu va comporta decît sprijinul diplomatic"[13]. Paul Cambon, pe atunci ambasadorul Franței la Londra, aprecia această rezervă ca „inutilă", deoarece „nu poți veni cu rezerve atunci cînd soliciți concursul militar al unei țări"[14]. Cercurile diplomatice londoneze erau de părere că tratatele de pace, care ar fi succedat victoriei *Antantei*, trebuiau să ofere garanțiile respective și să stabilească angajamente definitive.

Sir George Barclay a primit instrucțiuni clare de la *Foreign Office* să păstreze, față de România, *„le même language"*[15] cu cel al miniștrilor țarist și francez de la București, ceea ce ne facem să credem că în primele luni ale războiului politica Angliei față de România a fost în linii generale asemănătoare cu cea a Rusiei și Franței.

În ianuarie 1915, guvernul român a contractat la Londra, în urma ofertei avansate în septembrie 1914 de Barclay lui Costinescu, un împrumut de 150 milioane lei; aranjamentul s-a încheiat în termeni nu numai financiari ci și de obligativitate morală față de *Antantă*. Anglia nu a cerut guvernului român să-i declare formal că va merge în război alături de ea, dar o condiție s-a pus: banii

---

[6] E. Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, București, 1980, p. 50.

[7] Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita: Arh. M.Ap.N.,), fond 5 417, dosar 62/113, 1914, Poziția 263, f. 388.

[8] Idem, dosar 99/42, 1914, Poziția 276, f. 66.

[9] I. Bulei, *op. cit.*, p. 102.

[10] Arh. M.Ap.N., fond 5 417, dosar 62/113, 1914, Poziția 263, f. 23, 26.

[11] Gh. N. Cazan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878—1914*, București, 1979, p. 414.

[12] B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, LXII/4, f. 10.

[13] *Ibidem*, (telegramă din 3 octombrie 1914).

[14] I. Bulei, *op. cit.*, p. 99.

[15] *Ibidem*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu vor fi întrebuinţaţi pentru cumpărarea de arme şi muniţii contra ei şi a aliaţilor săi. Reliefînd semnificaţiile largi ale acestui împrumut I. G. Duca scria: „în realitate, din acest moment datează alianţa noastră cu puterile *Antantei*. De atunci înainte nu mai putea fi vorba de o adevărată neutralitate a României“ [16].

Urmează o perioadă în care devine esenţial rolul lui I. I. C. Brătianu, „omul acţiunii de fiecare moment“, în discuţiile cu reprezentanţii *Antantei*. Acesta considera că nu trebuie tratat direct cu Rusia, fără a căuta asigurări de înţelegere a situaţiei României la Londra şi la Paris, ceea ce ar influenţa favorabil tratativele cu Sazonov. Rusia a aflat despre intenţiile lui I. I. C. Brătianu, aşa că Sazonov a telegrafiat la 23 aprilie 1915 reprezentanţilor săi de la Londra şi Paris comunicîndu-le că Petersburgul nu vede cu ochi buni încercările României de a purta tratative cu guvernul britanic „chiar şi numai asupra viitoarelor frontiere vestice“ [17].

Şeful guvernului de la Bucureşti, a continuat, totuşi, să insiste, la Londra mai ales, asupra revendicărilor româneşti. El l-a rugat pe N. Mişu să-i vorbească „desluşit“, încă o dată, lui Grey „în interesul viitoarelor noastre relaţii cu Anglia“ [18].

Diplomatul român l-a întîlnit, de asemenea, pe Asquith faţă de care a subliniat „importanţa pentru România a cooperării cu Italia“. Primul ministru englez i-a mărturisit că va examina, „în spirit amical, chestiunea frontierelor vestice vitoare ale României“ [19] şi s-a oprit în detaliu asupra pregătirii militare. La Londra [20] şi la Paris [21], s-a înţeles că o aprovizionare cu muniţii a României, de către cele două puteri ale *Antantei*, se va face *numai după semnarea convenţiei politice*. Este un veritabil cerc vicios — transmitea I. I. C. Brătianu colonelului Rudeanu la 2/15 iulie 1915 — arătînd nemulţumirea guvernului de la Bucureşti faţă de această situaţie [22].

În timpul negocierilor cu *Antanta* diplomaţia Bucureştilor a constatat unele rezerve ale Londrei la chestiunea frontierelor viitoare ale ţării [23], reprezentanţii români fiind încredinţaţi că *Foreign Office*-ul nu vrea să indispună Rusia [24].

De la Londra, Grey asigura pe Brătianu că Anglia „nu este indiferentă la revendicările românilor, dar se miră de extensiunea lor“. El anunţa că a intervenit la Petrograd „ca să se facă toate concesiile posibile“; Anglia va admite „toate concesiile făcute de ruşi [25] — declara secretarul de stat al *Foreign Office*-ului.

Paralel cu discuţiile oficiale angajate cu România, Franţa a organizat, prin ministrul Blondel, demonstraţii de stradă pentru alinierea ţării la *Antantă*. Aceste acţiuni au fost dezaprobate de ministrul Angliei, Barclay, care comunica la Londra că „nu se putea cîştiga nimic cu asemenea agitaţii“ [26]. Atitudinea diplomatului britanic a provocat resentimentele lui Take Ionescu. Dar la *Foreign Office* s-a apreciat că poziţia lui Barclay era „îndreptăţită“, eforturile cabinetului englez fiind canalizate, mai ales, spre I. I. C. Brătianu, singurul — după părerea unor diplomaţi britanici — „care ar fi putut face ca România să participe la război de partea *Antantei*“ [27].

Schimbul de vederi între România şi puterile *Antantei* a continuat, I. I. C. Brătianu punînd mare preţ pe discuţiile purtate la Bucureşti cu Blondel şi Bar-

---

[16] *Ibidem*, p. 169.
[17] *Ibidem*, p. 181.
[18] B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCXXCVI/8 (telegramă din 20 martie/2 aprilie 1915, I. I. C. Brătianu către N. Mişu).
[19] *Ibidem* (telegramă nr. 292, N. Mişu către I. I. C. Brătianu, 21 martie/3 aprilie 1915).
[20] Idem, Arh. General Iliescu, CI/19.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*.
[23] Idem, Arh. N. Filodor, CCCXXCVI/8 (telegramă nr. 493, 21 aprilie/4 mai 1915, N. Mişu către I. I. C. Brătianu, de la Londra).
[24] *Ibidem* (telegramă nr. 472, 16/29 aprilie 1915, N. Mişu către I. I. C. Brătianu, de la Londra).
[25] *Ibidem*, (telegramă din 28 aprilie/11 mai 1915).
[26] P.R.O., *F.O.* 371/4 705, f. 13.
[27] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clay în vederea influenţării poziţiei Petrogradului. Declaraţia primului ministru român, din 20 mai 1915, reprezintă o explicaţie clară a atitudinii ţării faţă de războiul mondial, a dorinţei sale de a desăvîrşi statul naţional. „Ferma mea voinţă — spunea Brătianu — a fost de la începutul războiului să ies din neutralitate în favoarea *Triplei Înţelegeri*. Dacă am întîrziat să mă pronunţ deschis am făcut-o pentru a completa pregătirea militară fără a fi expus la cele mai vii reclamaţii din partea duşmanilor noştri şi dacă am lăsat pentru ultimul moment discuţia de astăzi asupra frontierelor noastre a fost pentru că nu puteam să cer precizări fără a oferi, totodată, o cooperare imediată. Am formulat cererile pe care le cunoaşteţi după ce am reflectat îndelung. Ele răspund nu numai *aspiraţiilor naţionale* pe care România le-a revendicat în toate vremurile, dar, încă, necesităţilor de a preveni eficient, prin stabilirea unor frontiere naturale şi serioase, conflicte între naţionalităţi [...] Voi regreta foarte mult că refuzul Rusiei, sprijinită de Franţa şi Anglia, mă obligă să mă abţin de la orice acţiune militară. *Consider că nu pot să-mi angajez ţara în luptă fără a-i garanta dinainte viitorul* (subl. ns.)“ [28]. Se părea, după aceste cuvinte, că problema participării României la război intrase într-un punct mort.

Totuşi, diplomaţia britanică a contat pe bunele intenţii ale cabinetului român. Se sconta că prin încheierea unui contract economic s-ar fi întărit poziţia politică a guvernului I. I. C. Brătianu, intens atacat de participanţii intrării rapide a României în război alături de *Antantă*. Ca urmare a insistenţelor diplomaţiei Bucureştilor, la 7 iulie 1915 Anglia, sub impulsul depeşelor lui Delcassé, a comunicat consimţămîntul său de principiu la revendicările României. A doua zi, Italia a anunţat acceptul său, iar la 9 iulie Sazonov îşi declara şi el acordul. România cîştigase din aceste contacte diplomatice două lucruri esenţiale : 1) recunoaşterea drepturilor sale de realizare a unităţii naţionale ; 2) integrarea în război la momentul dorit de Bucureşti [29].

Situaţia militară a *Antantei* la mijlocul anului 1915 a determinat Rusia şi Anglia să fie mai concesive faţă de revendicările României [30]. Ezitarea ţării de a intra în război mai devreme avea o triplă cauză : materială, strategică şi morală [31]. I. I. C. Brătianu accepta angajarea României în conflagraţie, dar pretindea garanţii pe care un stat mic, cu o dureroasă experienţă istorică, nu putea să nu le ceară.

Tratativele cu Aliaţii continuau. Graţie eforturilor *Quai d'Orsay*-ului, ele înaintaseră cu toată împotrivirea Rusiei la condiţiile lui Brătianu : la 17/30 iulie 1916 guvernul britanic a cerut Petrogradului să nu mai insiste pentru a impune României atacarea Bulgariei [32].

Convenţia cu *Antanta* s-a semnat la 4 august 1916 şi ea era însoţită de una militară [33]. Aproape toate punctele de vedere româneşti erau acceptate. Guvernul de la Bucureşti obţinea astfel un mare succes diplomatic, care însemna, înainte de toate recunoaşterea dreptului la unitate deplină. Dar, aşa cum se va vedea mai tîrziu, punctele convenţiei militare nu vor fi respectate, iar cele ale convenţiei politice nu vor fi luate integral în considerare la Conferinţa Păcii.

Declaraţia de război a României — era după convingerea lui I. G. Duca — „o expunere a revendicărilor noastre naţionale, formulată cu hotărîre şi scrisă cu toată măsura şi demnitatea cerută de protocolul internaţional“ [34]. Semnarea convenţiilor cu România era primul succes diplomatic al *Antantei* în sud-estul Europei, un rol important în perfectarea acestor documente jucîndu-l *Foreign Office*-ul. Din perspectiva relaţiilor anglo-române era primul acord politic şi militar semnat de România cu Anglia şi avînd consecinţe extrem de importante pentru evoluţia ascendentă a acestora în viitorul imediat şi îndepărtat. Convenţiile deschideau perioada colaborării româno-engleze în ducerea războiului, oficiali-

[28] I. Bulei, *op. cit.*, p. 197.
[29] *Ibidem*, p. 237.
[30] *Ibidem*, p. 218.
[31] L. Claretié, *Nos frères Roumains*, Paris, Berger-Levrault, 1919, p. 25.
[32] I. Bulei, *1916. Zile de vară*, Bucureşti, 1978, p. 160.
[33] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 20, 1916, f. 2—6.
[34] I. G. Duca, *Amintiri politice*, I, München, 1981, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tățile de la București punîndu-și speranțe reale în sprijinul de care se va bucura România din partea Angliei pentru obținerea unor sancțiuni internaționale a clauzelor stipulate în convenția politică[35].

2. Participarea României la primul război mondial (1916—1918)

Intrarea României în prima mare conflagrație a avut în vedere realizarea *Marii Uniri.*

Prin convenția militară din august 1916, acțiunea României trebuia să facă parte dintr-un ansamblu de operațiuni bine coordonate în timp și spațiu. A doua zi chiar, România a rămas, sub raport militar, complet izolată și nesusținută[36], cu toate că oficialitățile britanice depuneau eforturi pentru a ajuta țara cu arme[37].

Participarea armatelor române la campania din toamna anului 1916 a fost urmărită cu deosebită atenție de atașatul militar englez, colonelul Thompson. Acesta se arăta optimist față de evoluția generală a războiului și găsea poziția României „excelentă"[38]. Nesusținută îndeajuns din punct de vedere militar și nefiind pregătită suficient, România va suferi, după cum se știe, înfrîngeri vremelnice în prima parte a războiului și va fi, în consecință, constrînsă la mari sacrificii. Noul prim ministru englez, David Lloyd George era de părere că România trebuia să se întrebeasră din punct de vedere teritorial. În ianuarie 1917 el îi declara lui N. Mișu că Anglia consideră România „un aliat important" și „va face toate eforturile pentru a-l ajuta eficace, mai ales prin mijloacele de a primi muniții". Șeful cabinetului britanic își exprima convingerea că „românii vor redeveni stăpîni pe țara lor și își vor realiza *idealul național*", Anglia rămînînd „protectoarea sinceră a micilor țări" (subl. ns.)[39].

Greutățile pe care le întîmpina armata română nu au rămas fără ecou la Londra. Lordul Cecil a vorbit în Camera Comunelor despre evacuarea teritoriului național, despre reparații și despre eliberarea românilor de sub dominația străină. El a declarat formal că „Anglia a angajat onoarea sa și că ea ține să-și îndeplinească angajamentele sale față de *toți aliații*"[40] (subl. ns.).

La începutul anului 1917, au ieșit în evidență dificultățile colaborării armatei române cu cele ruse[41]. Numeroase furnituri și materiale de război, circa 43 000 de tone[42], expediate în perioada ianuarie—septembrie 1917 prin Kola și Arhanghelsk, nu au putut ajunge în România.

Cu toate aceste lipsuri și greutăți, dînd dovadă de calități remarcabile și de dragoste pentru pămîntul strămoșesc, armatele române au obținut, în vara anului 1917, strălucite victorii asupra trupelor germane, bătălia de la Mărășești fiind apreciată drept „cea mai strălucită pagină din analele militare românești"[43].

Victoriile obținute de armatele române în vara anului 1917 au primit o înaltă apreciere în ziarele engleze, precum și din patea a numeroși oameni politici din această țară. Lorzii Roberts și Cecil subliniau, în declarațiile lor, „serviciile splendide ale guvernului și armatei române"; „Daily Graphic", „L'Enock Telegraph", „Liverpool Daily", „The Teachers World, „Morning Post" comentau serviciile aduse de armata română taberei Aliaților și atenționau, totodată, asupra necesității ajutorării imediate materiale și militare a României[44]. La rîndul său, David Lloyd George, într-un discurs din 12 noiembrie 1917, rostit la Paris, evi-

[35] V. F. Dobrinescu, Vasile Vesa, *Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial*, în *SUBB*, XXVII, 1982, p. 55.

[36] Lt. col. Ion Antonescu, *Românii, Originea, trecutul, sacrificiile și drepturile lor*, București, 1919, p. 25.

[37] Arh. M.Ap.N., fond 3 831, dosar f.n., 1916—1917, Poziția 720, f. 145.

[38] Idem, fond 5 417, dosar 2A, 1916, Poziția 472, f. 122—123.

[39] Arh. M.A.E., fond 70, Londra, vol. 29, f. 374 (telegramă nr. 74, din 8/21 ianuarie 1917, de la Londra, Mișu către Take Ionescu).

[40] *Ibidem*, f. 433.

[41] Bibl. Acad., Arh. General Rudeanu, I Msse, vol. III, p. 636—637.

[42] *Ibidem*, p. 697.

[43] F.R.O., *F.O.*, 371/4 705, f. 18.

[44] Arh. M.A.E., fond 70, Londra, 1914, vol. 90, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

denţia lupta de coordonare a concepţiei şi execuţiei strategice ale Aliaţilor, intuind parcă viitorul militar al României [45].

Ofiţeri superiori britanici şi-au exprimat şi ei admiraţia faţă de eroismul ostaşilor români. Între aceştia, colonelul Lozeook şi generalul de Candolle care îi mărturisea lui Take Ionescu: „Dumneavoastră aveţi dreptul de a fi mîndri. Soldaţii Dv. sînt admirabili" [46]. Aceleaşi aprecieri găsim şi într-o scrisoare, din 20 august 1917, expediată de Charles Calwell colonelului Rudeanu, care conţinea felicitări la adresa armatelor române pentru modul „cum au fost conduse şi s-au bătut" [47].

Aniversarea unui an de la intrarea României în război a prilejuit trimiterea unei telegrame lui I. I. C. Brătianu din partea şefului cabinetului britanic, David Lloyd George. Se exprima aici admiraţia sinceră pentru „suferinţa şi curajul eroic de care a dat dovadă poporul român în timpul unui an de încercări aproape fără precedent". La Londra se aprecia că „reconstituirea armatei, rezistenţa îndîrjită şi de nepreţuit pe care o opune în prezent inamicului, în condiţii de excepţională dificultate, constituia un exemplu măreţ de tărie pe care libertatea o inspiră unui popor liber" [48]. Rezistenţa trupelor româneşti, în iulie—august 1917, a determinat oficialităţile engleze să devină mult mai binevoitoare faţă de România [49].

Între timp nu a rămas fără ecou în Anglia propaganda desfăşurată de unii oameni politici şi de cultură, îndeosebi cei încadraţi în „Asociaţiunea profesorilor universitari din România" [50]. S-au publicat cărţi, broşuri, hărţi, care au fost trimise personalităţilor politice britanice şi s-au organizat numeroase conferinţe. Ca rezultat al acestor eforturi, s-a creat la Londra, *The Anglo-Roumanian Society* [51], care a jucat un rol important în promovarea raporturilor bilaterale, în cunoaşterea de către naţiunea engleză a aspiraţiilor spre unitate ale românilor. Societatea a popularizat, prin presă, revendicările româneşti şi a organizat numeroase mitinguri în care a apărat dreptul legitim al românilor la unitate naţională deplină.

Opinia publică britanică a fost informată despre revendicările naţionale ale românilor şi printr-o serie de lucrări ale căror autori, englezi sau români, atrăgeau atenţia asupra luptelor seculare pentru unitate. În această direcţie, se solicita sprijinul diplomatic al Angliei care trebuia să recompenseze eforturile de război ale României şi marile sale sacrificii umane şi materiale. Dintre aceste lucrări, cele semnate de Leeper şi Mitrany au beneficiat de o audienţă mai largă, atît în Europa cît şi în America. Faptul este cu atît mai important cu cît A. W. Leeper lucra la *Intelligence Department* din cadrul *Foreign Office*-ului şi, ulterior, a fost folosit de diplomaţia britanică ca expert la Conferinţa Păcii de la Paris. În lucrarea *Rights and Wrays of Romanian Race*, Leeper scria că România a ales „calea justiţiei", şi, drept argument, consacra majoritatea paginilor luptei transilvănenilor pentru unitate naţională. La rîndul său, Mitrany afirma, că mai mult de jumătate din numărul total al românilor se află sub stăpînire străină, Transilvania fiind „o sursă permanentă a vitalităţii naţionale a României" [52].

Două personalităţi engleze s-au impus, în mod deosebit, în anii primului război mondial, prin acţiunile de apărare a drepturilor naţionale româneşti. Cea dintîi a fost cunoscutul istoric şi publicist R. W. Seton Watson care a stabilit, încă din primii ani ai secolului XX, strînse legături cu exponenţii luptei naţionale din Transilvania [53]. Cea de a doua personalitate a fost H. Wickham Steed, pro-

---

[45] *Ibidem*, f. 5 (telegramă nr. 234/11 2 noiembrie 1917, de la Londra, Mr. Arion către I. I. C. Brătianu).

[46] V. Fl. Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze (1914—1933)*, Iaşi, 1986, p. 28.

[47] Bibl. Acad., Arh. General Rudeanu, Msse 1, vol. III, p. 668.

[48] P.R.O., *F.O.* 371/2 892, f. 175.

[49] Arh. M.Ap.N., fond 5 417, dosar 199/122, 1917, Poziţia 488 (raport nr. 19, 3 mai 1917, semnat lt. col. Ion Trailescu).

[50] B.C.S. fond Al. St. Georges, Arh. Take Ionescu, XCVIII/8/4, f. 104—105.

[51] „The New Europe", No. 41, 4 octombrie 1917, p. 288.

[52] *Greater Rumania: A study in National Ideals*, London, Toronto, 1917, p. 5.

[53] Bibl. Acad., Msse, fond Oct. Goga, S 73 CDXC

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietar al revistei „The Review of Reviews" şi director al cunoscutului ziar conservator „The Times". Cei doi publicişti au informat exact opinia publică engleză despre lupta naţionalităţilor asuprite din monarhia dualistă, datele furnizate de ei fiind de mare ajutor experţilor englezi la Conferinţa Păcii de la Paris.

Dintre revistele apărute la Londra în perioada primului război mondial s-a impus, prin apărarea permanentă a drepturilor istorice ale poporului român „The New Europe", în paginile căruia găsim, alături de articolele lui R. W. Seton Watson şi W. Steed, cîteva contribuţii venind din partea unor personalităţi din ţara noastră care s-au ilustrat în lupta pentru realizarea *idealului naţional integral*: N. Iorga, Take Ionescu, Oct. Goga, N. Lupu, D. Drăghicescu, Ion Pelivan.

Deziderateie naţionale româneşti au stat, de asemenea, în centrul preocupărilor unei misiuni diplomatice britanice care s-a deplasat pe continentul nord-american. În timpul viztei, Misiunea Balfour a încunoştinţat diplomaţia americană asupra intenţiilor Angliei în legătură cu viitorul României care, după opinia *Foreign Office*-ului, trebuia „să intre în posesiunea unei minime părţi din teritoriile ruseşti şi de pe zona de frontieră ungară, care sînt, de o parte şi de alta, locuite de români" [54]. Reîntors la Londra, Balfour a rostit, la 6 noiembrie, un interesant discurs, în Camera Comunelor, care a fost reprodus în marile cotidiene americane. Discursul a reţinut atenţia românilor americani care, la 14 noiembrie 1917, i-au adresat autorului o scrisoare, exprimîndu-şi însă nemulţumirea faţă de faptul că ministrul de externe britanic nu acordase suficient spaţiu problemelor româneşti într-un context ce menţiona şi alte popoare aflate în cadrul monarhiei dualiste. Arătînd că s-a intrat în război, „pentru eliberarea celor oprimaţi", scrisoarea dădea glas dorinţei transilvănenilor nord-americani de a se alătura la patria mamă, ca „România să fie cum a fost" [55]. Ulterior, *Memoriul Balfour*, intitulat *Reglementarea păcii în Europa*, prevedea constituirea unei Românii Mari în sud-estul continentului [56], ceea ce îndrituia speranţele legitime a milioane de români aflaţi în afara graniţelor statului naţional.

Situaţia militară a României la sfîrşitul anului 1917, în care aprovizionarea cu material de război [57] şi cooperarea cu armata rusă au reprezentat factori esenţiali, au dus în final la angajarea negocierilor cu Comandamentul *Puterilor Centrale* în vederea încheierii unui armistiţiu. Într-un document de epocă se scria: „O situaţie asemănătoare cu aceia a României s-ar găsi dificil în istorie. Ea nu poate fi judecată după noţiuni ordinare. Teritoriul nostru fiind ocupat şi forţele militare anihilate prin ruşi singura noastră şansă de salvare este *victoria Aliaţilor* [...]. Aceste reflecţii sînt impuse prin ceea ce s-a petrecut atunci cînd am luat decizia semnării armistiţiului, ca şi în numeroasele cazuri în care bunăvoinţa Aliaţilor nu a reuşit să se transforme din timp în efecte utile" [58].

Naţiunea română, nota în comentariul său corespondentul ziarului „The Times", Brown, „este dornică să continue lupta. În special armata de pe front nu crede în posibilitatea unei păci nevictorioase cu inamicul după îngrozitorul sacrificiu de la Mărăşti şi Oituz". El considera că, „prin încheierea armistiţiului de către ruşi, nu mai rămînea altceva românilor decît să facă acelaşi lucru" şi opina că oamenii politici apreciau începerea tratativelor cu Puterile Centrale „ca o măsură pur militară, dictată de împrejurări şi lipsită de vreo importanţă politică. România intenţionează şi este hotărîtă să fie credincioasă Aliaţilor" [59]. De la Londra, ministrul N. Mişu transmitea că unele cercuri politice engleze erau convinse că *România nu putuse rezista* [60].

Iniţial, Cabinetul de Război britanic a confirmat, pur şi simplu, că nu putea accepta o pace separată cu germanii şi a căzut de acord că românii ar trebui să

---

[54] Col. House, *Papiers intimes*, tom III, Publiés par Ch. Seymour, Paris Payot, 1930, p. 58.

[55] P.R.O., *F.O.* 371/2 895, f. 216—217.

[56] David Lloyd George, *M moires de guerre*, tom II, Paris Fayard, 1935, p. 329.

[57] Arh. M.A.E., fond 70, Londra, 1914, vol. 90, f. 5.

[58] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 44, 1919, f. 1—2.

[59] Arh. M.Ap.N., fond 3 831, dosar 357, 1916—1918, Poziţia 228, f. 43.

[60] C. Xeni *Take Ionescu, 1858—1922*, Bucureşti, 1932, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contacteze cît mai curînd posibil pe unii lideri ruşi care erau pregătiţi să continuie lupta[61]. Balfour s-a interesat, apoi, în ceea ce priveşte politica britanică faţă de România. Pînă atunci, guvernul de la Londra încercase să ţină armata română în „ostilitate activă" faţă de duşman, dar a fost forţat să se alăture armistiţiului acceptat de ruşi[62]. Faţă de evoluţia evenimentelor, guvernul britanic a trebuit să-şi reconsidere poziţia. Armata română — au apreciat membrii Cabinetului de Război, la 10 decembrie 1917 — este atît de „neajutorată", încît guvernului de la Iaşi ar trebui să i se permită să încheie o pace separată[63].

Pe cale oficială, ministrul N. Mişu[64], şi membrii Legaţiei României s-au remarcat prin intervenţii pe lîngă cercurile politice engleze, în vederea informării lor exacte asupra cauzelor care au dus la încheierea păcii de la Bucureşti.

Conferinţa Aliaţilor de la Londra, din 19 martie 1918, a adoptat o declaraţie plină de speranţe pentru poporul român. Se afirma că România căzuse victimă torentului de dominaţie exercitat de Germania şi că „toate păcile de acest fel noi nu putem să le recunoaştem căci noi ne propunem să lichidăm politica de spoliere dusă de Imperiile Centrale pentru a face loc unui regim de pace durabilă, prin organizarea dreptului"[65]. La 1/14 mai 1918, cei patru miniştri aliaţi, în răspunsul lor la comunicatul guvernului român, declarau că apreciau drept nule şi neavenite toate clauzele acestei păci „contrară cu principiile pentru care *Antanta* a militat". Aceeaşi situaţie a confirmat-o, la 11 martie, după reîntoarcerea sa la Londra, şeful diplomaţiei engleze cînd a trimis ministrului român din Anglia o notă în care se spunea: „Eu doresc să vă asigur că guvernul Majestăţii Sale Regelui are cea mai profundă simpatie pentru guvernul român în prezenta situaţie şi că el urmăreşte cu o atenţie neliniştită cursul evenimentelor de la Bucureşti"[66]. Mai apoi, la 10 aprilie, interpelat în Camera Comunelor, el aprecia că „România este încă un stat Aliat"[67].

Cu toate acestea, după semnarea păcii de la Bucureşti, se observă o răceală în raporturile Angliei cu România, ca şi o anume încetineală în îndeplinirea de către partea britanică a obligaţiilor financiare asumate mai înainte[68]. Însărcinatul cu afaceri român la Londra, Mihai Boerescu, era convins că guvernul englez „nu va fi dispus să dea urmare la unele angajamente pe care le-a luat faţă de România ca ţară aliată"[69].

Ministerul de Externe britanic fusese informat despre situaţia şi revendicările României şi printr-un memoriu, alcătuit de profesorul George Moroianu la 24 septembrie 1918. Se subliniau aici eforturile în război ale ţării, precum şi voinţa tuturor românilor ca, după conflagraţie, să se alipească pentru totdeauna la patria mamă[70]. Oficialităţile *Foreign Office*-ului au apreciat memoriul ca „extrem de bine făcut" şi excepţional de util"[71], accentuînd îndreptăţita dorinţă a României de a-şi vedea împlinit idealul de unitate naţională. Vizita sa a fost urmată de cea a altor exponenţi ai luptei naţionale a românilor: Oct. Goga, Sever Bocu[72], Avram Imbroane, N. Lupu, George Mironescu, Take Ionescu.

Dintre aceştia, Take Ionescu a fost diplomatul care a angajat cele mai multe contacte politice cu reprezentanţii *Foreign Office*-ului şi ai presei britanice. În-

---

[61] Kettle Michael, *The Allies and the Russian collaps. March 1917—March 1918*, London, A. Deutsch, 1981, p. 122.

[62] *Ibidem*, p. 183—184.

[63] *Ibidem*.

[64] N. Petrescu-Comnen, *Amintiri*, în „Noul Album Macedo-Român", vol. II, Freiburg, 1965, p. 178.

[65] E. Campus, *L'activité diplomatique de la Roumanie entre les années 1914—1918*, in *RRH*, 6, 1968, p. 1 124.

[66] Arh.M.A.E., fond 71 Anglia, dosar 29, 1914—1924, f. 509.

[67] *Ibidem*, f. 518.

[68] *Ibidem*, f. 512.

[69] *Ibidem*, 510.

[70] G. Moroianu, *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Episodes et souvenirs*, Paris, 1933, pp. 242—259.

[71] *Ibidem*, p. 202—203.

[72] P.R.O., F.O. 371/3 133, f. 89—103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soţit de N. Titulescu[73], Take Ionescu s-a deplasat în august, octombrie şi noiembrie 1918 în Anglia, unde a purtat convorbiri cu David Lloyd George (6 august, 15 octombrie), J. Balfour (5 august, 8 şi 10 octombrie, 20 noiembrie), W. Churchill (5 august), Bonar Law (9 august) şi Lordul Curzon (2 noiembrie)[74].

În această atmosferă favorabilă României este explicabil faptul că Anglia a fost una din primele ţări europene care a recunoscut *Consiliul Naţional al Unităţii Române*, ca reprezentant oficial ce coordona activitatea emigraţiei din străinătate. În noiembrie 1918, răspunzînd la scrisoarea lui Take Ionescu, şeful diplomaţiei engleze sublinia, din nou, că la Congresul Păcii Anglia „va acorda simpatia sa şi tot ajutorul său principiului general de *unitate română*" (subl. ns.)[75]. Mai mult, ea a recunoscut *Consiliul Naţional al Unităţii Române*, prin scrisoarea trimisă de Balfour lui Take Ionescu în care era specificat că guvernul britanic se pronunţă pentru dezvoltarea relaţiilor cu România, ale cărei eforturi „sînt atît de profund apreciate la Londra"[76].

Diplomaţia română depunea eforturi pentru a se sancţiona drepturile recunoscute prin tratatul din 1916. Balfour, ministrul de externe englez, declara, la 18 noiembrie 1918, în Camera Comunelor „că, de la încheierea păcii între România şi puterile inamice, guvernele Aliate au considerat şi tratat România ca neutră"[77]. V. Antonescu anunţa de la Paris, că Georges Clemenceau nu vrea să primească delegaţia română la Conferinţă, sub motivul că s-a încheiat pacea de la Bucureşti[78]. La 25 decembrie 1918, ambasada Angliei la Paris a înaintat o notă *Quai d'Orsay-ului* prin care se interesa de punctul de vedere al Franţei faţă de problema reprezentării României la Conferinţa de Pace. Totodată, documentul făcea cunoscut guvernului francez „speranţele cele mai serioase" pe care le nutrea Barclay, că aceasta „va fi reprezentată la Congresul de Pace ca Aliată". La Paris, nota engleză a fost considerată ca un semnal de alarmă. Posibilitatea pierderii influenţei franceze în favoarea englezilor a alertat cercurile guvernamentale de la Paris. Drept urmare, prin nota *Quai d'Orsay-ului*, din 30 decembrie 1918, România era recunoscută drept ţară aliată.

Guvernul britanic, în general, era de acord cu cel francez, dar a propus să fie aminată declaraţia referitoare la nevalabilitatea tratatului din 1916. Deşi în această perioadă, Anglia s-a mulţumit să urmeze punctul de vedere al *Quai d'Orsay*-ului, iar uneori a adoptat, chiar dacă nu în problemele de fond, *o atitudine mai favorabilă* decît Franţa, guvernul şi opinia publică românească înclinau să considere că „vina" privind nevalabilitatea tratatului din 1916 ar cădea asupra Cabinetului Majestăţii Sale[79]. *Foreign Office*-ul a transmis lui Barclay instrucţiuni din care reieşea că propunerea „nu emană de la Londra" şi solicita să se infirme cabinetului român „părerea că guvernul Majestăţii Sale ar fi mai puţin prietenos faţă de el decît cabinetul francez". La Paris, în convorbirea din 25 ianuarie 1919 cu I. I. C. Brătianu, un membru al delegaţiei engleze l-a asigurat că simpatia Londrei faţă de România era „la fel de mare cum fusese întotdeauna" şi că Anglia „n-a denunţat niciodată tratatu', în nici un fel şi, deşi există anumiţi oameni care pretind să ştie mai bine şi care au afirmat că noi n-am vrea să recunoaştem validitatea tratatului, o astfel de afirmaţie a fost cu desăvîrşire neadevărată"[80].

Stăruitoarele demersuri ale diplomaţiei Bucureştilor au învins rezistenţa lui Clemenceau. Aliaţii şi-au dat seama că nu aveau dreptul să trateze în acest chip o ţară care jertfise 800 000 de oameni pentru cauza comună şi a cărei intervenţie, în ceasurile grele ale războiului, le fusese nu numai din punct de vedere moral, dar şi din punctul de vedere strict militar, de un real folos.

---

[73] V. Netea, *Un militant pour l'unité nationale roumaine: Take Ionescu*, în *RRH*, 4, 1981, pp. 745—752.

[74] *Ibidem*.

[75] G. Moroianu, *op. cit.*, p. 224.

[76] B.C.S., fond Al. St. Georges, Arh. V. Antonescu, PCLXXIV/7—25.

[77] I. Calafeteanu, *Recunoaşterea statutului de Aliat al României de către marile puteri în ajunul Conferinţei de Pace de la Paris*, în *RA*, 3, 1978, p. 279.

[78] *Ibidem*, p. 284.

[79] *Ibidem*, p. 285.

[80] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul anului 1919 şi Washingtonul a recunoscut statutul de aliat al României [81]. Astfel, toate Marele Puteri acceptau formal dreptul României de a participa, alături de ceilalţi învingători, la Conferinţa de Pace. Aceasta nu a însemnat, însă, în mod automat, tratarea ei ca stat aliat cu drepturi depline în comparaţie cu marii învingători, României recunoscîndu-i-se „interese limitate", precum celorlalte ţări mici şi mijlocii aflate la Paris.

Înainte de a pleca spre Paris, primul ministru I. I. C. Brătianu spunea colaboratorului său I. G. Duca: „Să ştiţi că voi lupta la Paris pentru aplicarea integrală a Tratatului. Sînt aproape sigur că Aliaţii nu-mi vor da tot Banatul. Dar puţin îmi pasă, nu mă duc acolo pentru succese vremelnice, vreau, ori care ar fi hotărîrile de azi, să menţin pentru viitor neştirbită, măcar pe cale de solemnă protestare, integralitatea drepturilor noastre etnice. Ceea ce a făcut tatăl meu cu Basarabia la Berlin, voi face eu acum la Paris cu revendicările noastre spre Apus. Chiar dacă ţara nu mă va înţelege şi nu mă va aproba azi, am credinţa că odată va da dreptate atitudinii mele" [82].

Relaţiile bilaterale s-au întărit după intrarea României în război. *Foreign Office*-ul a urmărit cuatenţie eforturile României şi a avansat, pe plan politico-diplomatic, proiecte privind reorganizarea postbelică a Europei, în care un loc important era rezervat şi statutului viitor al României. Dar evenimentele de la sfîrşitul anului 1917 şi încheierea păcii de la Bucureşti, au avut, pe planul rapoturilor bilaterale, însemnate repercusiuni asupra relaţiilor României cu Marile Puteri, îndeosebi în timpul lucrărilor Conferinţei de Pace. La Paris, puternicele interese economice şi financiare ale Angliei vor influenţa serios conduita reprezentanţilor *Foreign Office*-ului faţă de revendicările legitime ale României.

3. *Etapa Conferinţei Păcii din capitala Franţei (1919—1920)*

După terminarea conflagraţiei mondiale, delegaţii români s-au deplasat la Paris pentru a prezenta, spre confirmare şi recunoaştere internaţională, în faţa Marilor Puteri şi a Forumului păcii din capitala Franţei, *Hotărîrile plebiscitare de Unire* din 27 martie/9 aprilie, 15/28 noiembrie şi 1 decembrie 1918. Recunoaşterea, în mai multe rînduri, de către diplomaţi ai Puterilor *Antantei*, a principiului autodeterminării popoarelor şi a dreptului legitim al României la *unitatea ei naţională*, afirmarea unor norme noi de conduită internaţională ce urmau să fundamenteze relaţiile interstatale postbelice, erau de natură să sporească încrederea României, ca şi a altor state mici şi mijlocii, în opera ce urma să o înfăptuiască Conferinţa de Pace.

Delegaţia română a fost primită nefavorabil la Paris unde a trebuit să suporte nedreptăţi şi jigniri. Pe drept cuvînt, aprecia un contemporan, Conferinţa a fost un adevărat „calvar al păcii". României i se aducea acuzaţia că a semnat o pace cu *Puterile Centrale* şi, drept consecinţă, nu avea drepturile la toate revendicările formulate în preajma deschiderii Conferinţei. Harold Nicolson, expert britanic pentru Balcani, i-a mărturisit lui I. I. C. Brătianu că ar fi o nebunie ca reprezentanţii români să insiste asupra valabilităţii aliaţei din 1916 deoarece aceasta fusese anulată prin pacea separată de la Bucureşti [83].

La 1 februarie 1919, I. I. C. Brătianu prezenta memoriul *România în faţa Conferinţei de Pace. Revendicările sale teritoriale.* şi declara că vorbeşte „în numele dreptului la unitate naţională a României". Conducătorul delegaţiei Bucureştilor a arătat că România solicită frontiere care să asigure libertatea existenţei ei administrative, politice şi economice, precum şi dezvoltarea *în sensul conştiinţei naţionale* [84]. David Lloyd George l-a interpelat pe Brătianu în privinţa naturii adunărilor naţionale, el personal dovedindu-şi neîncrederea în plebiscitul spontan şi considerînd cererile României „exorbitante" [85]. După retragerea lui I. I. C. Bră-

---

[81] Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, (Bookman), 1962, p. 75.
[82] V. Fl. Dobrinescu, *Relaţii...*, p. 38.
[83] S. D. Spector, *op. cit.*, p. 74, 83.
[84] Arh.M.A.E., fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 222, f. 89.
[85] S. D. Spector, *op. cit.*, p. 90—97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tianu, premierul englez a propus ca revendicările României să fie analizate de o comisie teritorială, care să examineze faptele istorice, etnografice, geografice, economice, strategice, dar și pe cele politice. Din comisia pentru studierea chestiunilor teritoriale referitoare la România au făcut parte : Day, Seymour (Statele Unite), E. Crowe, A. W. Leeper (Anglia), Tardieu, Laroche (Franța), de Martino și Vanutelli (Italia).

I. I. C. Brătianu a înțeles, în acele zile, că atitudinea Angliei față de România continua să fie „rezervată" și „puțin simpatică" [86]. Ceea ce caracterizează politica britanică, aprecia primul ministru român, într-un raport trimis prin curier lui Mihai Pherekyde, este „ignoranța chestiunilor continentale grefate pe faptul că pentru ea marile rezultate ale războiului sînt deja obținute prin anexarea coloniilor și distrugerea flotei germane" [87]. Din aceste motive, el considera ca „foarte ingrată" o intervenție a României pe lîngă David Lloyd George, dar opina că se putea conta pe Churchill, Curzon și Bonar Law, discuțiile cu aceștia nefiind „fără efect" [88].

În ședința plenară din 31 mai 1919, după ce a vorbit primul ministru al Franței, G. Clemenceau, s-a dat cuvîntul reprezentantului român. Acesta a subliniat că încheierea păcii cu Austria nu lasă nici o îndoială asupra Unirii Bucovinei cu România și a făcut propuneri privind modificarea unor articole [89]. În textul tratatului de la St. Germain, România nu figura decît pentru a-și vedea impuse condiții care îi jigneau independența politică și îi compromiteau grav libertatea economică [90]. Cu toate că oficialitățile de la București considerau clauza minorităților contrară „drepturilor suverane" ale României, era anevoie de schimbat ceva. Unii delegați, ca de exemplu ministrul de externe englez Balfour, sugerau să se atragă atenția României asupra atitudinii sale, în sensul că va fi suficient să i se spună că nu va primi teritoriul în discuție pînă ce nu va accepta clauza minorității și nu va semna tratatul [91] ; opinia sa era împărtășită și de reprezentanții Statelor Unite [92]. Șeful diplomației franceze, Pichon, declara ministrului român la Paris că „Wilson și Lloyd țin ca acest tratat să nu fie modificat, iar Franța nu este singura, din nefericire, care a determinat politica Conferinței în fața României" [93].

Față de atitudinea negativă a Conferinței în problema tratatului cu Austria, I. I. C. Brătianu a decis să plece din Paris, apreciind că România este „un stat suveran, căruia nimeni nu i-a contestat independența" [94]. După demisia, la 12 septembrie 1919 a lui I. I. C. Brătianu, România a continuat să adopte aceiași linie de intransigență față de hotărîrile Conferinței. Deciziile Consiliului Suprem, din 12 octombrie, 3 și 7 noiembrie, misiunea lui George Clark [95] la București au avut drept scop să determine o schimbare de atitudine a României față de forumul păcii de la Paris.

În urma unor noi presiuni ale Aliaților [96], România a luat hotărîrea, la 9 decembrie 1919, să semneze tratatul de la St. Germain, reglementările financiare și tratatul cu Bulgaria [97]. Datorită eforturilor diplomației române [98] fusese înlăturat preambulul ca și articolele 10 și 11 din tratatul minorităților.

Una din cele mai discutate probleme la Conferința de Pace a fost aceea a încheierii tratatului cu Ungaria. După instaurarea Republicii Ungare a Sfaturilor,

---

[86] Arh.M.A.E., fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 121, f. 28 (radiogramă nr. 1080, 1 februarie 1919, V. Antonescu către I. I. C. Brătianu).

[87] Idem, vol. 222, f. 118.

[88] *Ibidem.*

[89] Idem, vol. 57, f. 67.

[90] Idem, vol. 222, f. 181—182.

[91] *D.B.F.P.*, First Series, vol. 1, p. 279.

[92] Arh.M.A.E., fond 71, Conf. Păcii, vol. 58, f. 264.

[93] Idem, vol. 224, f. 216—217.

[94] V. F. Dobrinescu, *Anglia și România în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1919—1920)*, în *AMM*, Vaslui, 1980, p. 362.

[95] *D.B.E.P.*, First Series, vol. I, p. 884.

[96] *D.B.E.P.*, First Series, vol. I, p. 884.

[97] *Ibidem*, p. 480—481.

[98] *Ibidem*, p. 562 ; *F.R.U.S.*, vol. 1, Washington, 1934, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noile autorități, în pofida prevederilor armistițiului de la Belgrad, au întărit armata, au decretat mobilizarea și au atacat în două rînduri România[99]. În timp ce puterile *Antantei* pregăteau intervenția contra Republicii Ungare a Sfaturilor, la 20 iulie 1919, trupele maghiare au întreprins primul atac asupra armatelor române aflate la est de Tisa[100].

În acest context, s-a produs intrarea armatelor române în Ungaria, care s-a făcut cu consimțămîntul și la sugestia Aliaților, eveniment ce a complicat foarte mult situația internațională din zonă[101]. Ungaria nu intenționa să recunoască frontierele stabilite de forumul păcii de la Paris, în baza hotărîrilor plebiscitare.

După părăsirea Conferinței Păcii de către I. I. C. Brătianu, a revenit lui Al. Vaida-Voievod misiunea de a continua discuțiile în legătură cu semnarea tratatului cu Ungaria. Acesta s-a deplasat la începutul anului 1920, mai întîi la Paris, apoi la Londra, unde a participat între 26 februarie și 3 martie 1920 la Conferința Puterilor Aliate. Cîteva zile mai tîrziu, conferința miniștrilor de externe și a ambasadorilor, prezidată de lordul Curzon, a hotărît că proiectul de Tratat cu Ungaria rămîne definitiv în ceea ce privește clauzele teritoriale, militare, financiare și de tranzit. Rezultatele obținute de Al. Vaida-Voievod au corespuns intereselor naționale, Consiliul Suprem refuzînd să mai asculte contrapropunerile lui Apponyi în chestiunea Transilvaniei. La 4 iunie 1920, se semna Tratatul de la Trianon prin care forumul păcii recunoștea Unirea Transilvaniei cu România. Un rol deosebit în definitivarea acestui tratat l-a jucat diplomația engleză[102], remarcîndu-se îndeosebi A. W. A. Leeper și Eyre Crowe.

Un tratat cu deosebite semnificații pentru istoria raporturilor româno-britanice a fost acela al Basarabiei. Discuțiile în legătură cu acest tratat s-au purtat, mai întîi, la 1 și 2 iulie 1919, cînd reprezentantul Franței, Tardieu, a dat citire raportului Comitetului pentru problemele teritoriale, care, conform principiului autodeterminării naționale a popoarelor, recunoștea desăvîrșirea statală a României[103] și garantarea de către aceasta a drepturilor minorităților, în conformitate cu prevederile Pactului Ligii Națiunilor[104]. Comitetul — se scria în raport —, „după ce a luat în considerație aspirațiile generale ale populației din Basarabia și caracterul moldovenesc al acelei regiuni din punct de vedere geografic și etnic, ca și argumentele istorice și economice, se pronunță în favoarea alăturării Basarabiei la România"[105]. Primul ministru român, în cuvîntul său, a subliniat că „1918 a exprimat voința națiunii române", într-un mod asemănător exprimîndu-se „consiliile și în Polonia, Cehoslovacia și în alte părți". A. W. Leeper, E. Crowe și Harold Nicolson nu au fost convinși de „argumentele" unor delegați americani privind un eventual compromis, prin cedarea Cadrilaterului Bulgariei în schimbul recunoașterii unirii Basarabiei cu România[106].

O a doua fază în ceea ce privește definitivarea tratatului Basarabiei s-a desfășurat la începutul anului 1920. Se cuvine să amintim că, pînă în acel moment, un rol deosebit în fixarea clauzelor tratatului l-a jucat Nicolae Titulescu, care s-a deplasat în acest scop în capitala Angliei[107]. Protocolul Basarabiei s-a semnat *la 28 octombrie 1920* și importanța sa era dată de faptul că el includea singura obligație asumată de Marea Britanie în Balcani, cu excepția aceleora convenite prin rezoluția Conferinței Ambasadorilor cu privire la Albania[108]. Tratatul, semnat de Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia și România, „recunoștea suveranitatea României asupra Basarabiei" și include obligația implicată de a acorda

---

[99] Arh.M.Ap.N., fond 3 831, dosar f.n., 1919, f. 16.

[100] N. Fotino, I. Calafeteanu, *La consecration internationale de la Grande Union*, în *RRH*, 4, 1978, p 647.

[101] Arh.M.Ap.N., fond 3 831, dosar 7, 1919, Poziția 2 688, f. 5.

[102] P.R.O., *F.O.* 371/608/49, f. 31—32.

[103] *D.B.F.P.*, First Series, vol. III, pp. 4—11 ; Arh.M.A.E., fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 58, f. 84.

[104] Arh.M.A.E. fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 227, f. 225.

[105] *D.B.F.P.*, First Series, vol. III, 1919, p. 7, 10.

[106] Arh. St. București, Fond Microfilme Anglia, Rola 446, c. 420.

[107] Arh. C.C. al P.C.R., fond 102, dosar 8 083, f. 12—18.

[108] David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1938—1940)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asistenţă României „în cazul unei încercări ruseşti de a redobîndi Basarabia“ [109]. Marea Britanie nu şi-a pus totuşi semnătura pe acest tratat pînă cînd România nu a ratificat Tratatul minorităţilor şi nu a dat asigurări privitoare la proprietatea şi la situaţia cetăţenilor britanici din Basarabia[110]. Cu toată recunoaşterea de către Marea Britanie a Unirii Basarabiei cu România, raporturilor româno-engleze le-a lipsit un suport militar şi politic major, iar relaţiile oficiale în perioada imediat următoare au avut ca obiectiv esenţial doar chestiunile economice şi financiare[111].

În concluzie, Conferinţa Păcii nu a fost în situaţia de a crea un stat român întregit, deoarece aceasta era deja opera poporului român. Forumul păcii nu a făcut altceva decît să dea consacrare juridică noului statut teritorial şi politic al României moderne, prin recunoaşterea principiului autodeterminării popoarelor. În aprecierea generală a rezultatelor obţinute prin eforturile diplomaţiei Bucureştilor şi, în mod special, a rolului pe care l-a jucat recunoaşterea de către Anglia a principalelor drepturi istorice şi înscrierea lor în sistemul Tratatelor de Pace de la Paris, se impune constatarea că în măsura în care Marile Puteri au consimţit, în anumite limite, să sprijine aceste drepturi legitime ale României, ele n-au făcut decît să participe la sancţionarea juridică a unei situaţii *de facto*, rezultantă a luptei poporului român pentru înfăptuirea idealului unităţii sale naţionale.

ANEXE

I

The Director of Naval Intelligence presents his compliments to the Under Secretary of State for Foreign Affairs, and begs to forward the following information from Bucharest which has been received from a reliable source.

"With regard to the refusal of Great Britain to stand by the Convention of August 1916 it is most difficult to estimate to what extent British prestige has been damaged by this disastrous moral breach of faith.

The Dynasty will suffer severely as a result of loss of Her Majesty's prestige as an English woman and Roumania may again come under German influence which must seriously compromise the peace of the Balkans in the future".

Naval Staff
Intelligence Department
11 January 1919

(Arh. St. Bucureşti, Fond Microfilme Anglia, Rola 446, c. 369)

II

(Minutes)

Frontiers of Rumania in Bessarabia, Dobrudgea

(Minute by Mr. Nicolson)

(1) It will be remembered that Mr. Lansing raised strong objection to our taking a definite line about the cession of Bessarabia to Rumania. His argument was that we had no right to take territory away from one ally to give it to another.

---

[109] *Ibidem*.
[110] V. Fl. Dobrinescu, *Relaţii...*, p. 56.
[111] D. B. Funderburk, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(2) In the Central Committee on Bulgarian Affairs the Americans desired us to exert pressure on Rumania to cede the Southern Dobrodgea to Bulgaria. We objected to this on the ground that it was unfair to force an ally to cede territory to an enemy.

Major Johnson, of the American Delegation, asked me today whether we could consider a fusion of our respective attitudes on these two questions. If we agree to the cession by Rumania of the Southern Dobrogea, it is quite possible that the Americans would agree to Rumanian acquiring Bessarabia. He considered it quite possible that Mr. Lansing or Mr. Polk would withdraw their objection regarding Bessarabia if we would withdraw ours regarding the Dobrudja.

I think there is something in this suggestion. We have always wished Bulgaria to have the Southern Dobrudja and our hesitation turns solely on the difficulty of urging Rumania to make the sacrifice. The Americans, on the other hand, have always wished the Rumanians to have Bassarabia, but have hesitated to annex to one ally the territory of another.

The American position is not very logical but Major Johnson's suggestion certainly offers a basis for compromise. I promised him that I would put it before my superior and inform him of their views.

July, 25 th., 1919

Harold Nicolson

(Arh. St. Bucureşti, Fond Microfilme Anglia, Rola 446, c. 420)

III

France

Political

Telegram (en clair) to Lord Derby (Paris)
Foreign Office, 14 th August, 1920

No. 912 (By Bag)

His Majesty's Government were unwilling to sign Bessarabian Treaty before Roumania had.

(a) Given certain assurances in regard to British property in Bessarabia, and

(b) ratified the Minorities Treaty,

(a) has now been complied with, and in regard to (b) the Roumanian Senate has ratified the Minorities Treaty.

Please, therefore, arrange with French Government for signature of Bessarabian Treaty directly authoritative information is received as to ratification by Roumanian Chamber, which is daly expected.

(Great Britain, P.R.O., *F.O.* 371/4 663, f. 58)

IV

(C/8769/218/19)

France

Political

Telegram (en clair) to Lord Derby (Paris)
Foreign Office, 18 th October 1920

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

No. 1109, By Bag.

Your telegram No. 1200 (of 14 th October Bessarabian Treaty).

The two proposals made by the Roumanian Delegation are not consistent with what was arranged with M. Titulesco here last May. You should therefore refrain from accepting them tel. the matter has been discussed here with M. Take Ionesco and M. Titulesco. We are hopeful of arriving at an agreement.

The proposed formula for the identification of British subjects in Bessarabia apperas acceptable but you should take no further steps with regard to it till it has been fully considered here.

(Great Britain, P.R.O., *F.O.*, 371/4 663, f. 126)

ENGLAND AND THE GREAT UNION OF THE ROMANIANS

SUMMARY

In the study, based on some unpublished documents, the author presents the position of the British officialles public opinion and press concerning Romania's territorial revendications.

The author reaches the conclusion that England, by supporting Romania's legitimate rights, didn't do anything else but an participated in the juridical sanctioning of a *de facto* state of affairs, the result of the struggle of our people with a view to accomplishing the ideal of its national unity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LOCARNO ORIENTAL.
SEMNIFICAȚIA UNUI EȘEC (1925—1937) (I)

DE

I. CIUPERCĂ

Analiza consecințelor Pactului renan din 1925 poate pune în evidență elemente interesante ale istoriei Europei centrale și de sud-est. Ne-am propus să dezvoltăm această analiză pe trasee jalonate de următoarele întrebări: Ce este Locarno oriental? De ce o cercetare asupra acestui moment diplomatic poate avea drept limite cronologice anii 1925 și, respectiv, 1937? Care sînt avantajele focalizării cercetării asupra Europei centrale și de sud-est — zonă pentru care era destinat Locarno oriental? Este cunoscut că sistemul francez de alianțe răsăritene avea între componentele sale Polonia și Cehoslovacia. De ce atitudinea Poloniei și a Cehoslovaciei față de inițiativa franceză de Locarno Oriental se diferențiază atît de vizibil? Cîteva impulsuri au contribuit la concentrarea investigației noastre asupra problemelor de mai sus.

1. Atît N. Titulescu cît și Ed. Beneș au păreri convergente în esență pe timpul preparării Acordurilor de la Locarno în privința faptului că „pacea organizată în Occident este, fie că o vrem sau nu, primul pas în stabilirea unei păci eficiente în Orient".

2. La 29 august 1936, N. Titulescu, ministru de externe, era eliminat din componența guvernului român. Cauzele înlăturării lui Titulescu nu trebuie căutate numai în politica internă românească. Desigur, îndepărtarea lui a contribuit la pregătirea dezastrului României din 1940. Importanța acestui eveniment nu trebuie exagerată. Admițînd situația Europei între 1936 și 1940 așa cum a fost, menținerea lui Titulescu pe postul de ministru de externe ar fi putut duce la conservarea integrității teritoriale românești? O analiză atentă a perioadei ne arată că forțe mai puternice decît Titulescu se pregăteau în altă parte a Europei — o rațiune în plus să insistăm asupra eșecului formulei diplomatice de Locarno Oriental.

3. La 6 mai 1937 ambasadorul american la Paris, William C. Bullit, se întîlnea cu Titulescu[1]. Un fragment al raportului Bullit asupra acestei conversații este deosebit de semnificativ, după opinia noastră: „Titulescu s-a exprimat violent despre noul statut al Belgiei în Europa. Dacă Franța nu-i pregătită să violeze neutralitatea Belgiei și să intre în Germania în cazul unui atac german asupra Cehoslovaciei, întreaga Europă centrală, inclusiv România, spunea Titulescu, va cădea în mîinile Germaniei în cursul anului viitor...". Pare de-a dreptul incredibil. Este cunoscut că Titulescu a acționat constant în vederea apărării suveranității statelor mici[2]. Această schimbare de atitudine nu poate fi pusă numai pe seama bolii care îl încerca. Probabil că a considerat situația internațională extrem de primejdioasă dacă a putut sugera un asemenea comportament francez. Este cunoscut că intrarea în război a Marii Britanii, în 1914, fusese influențată hotărîtor de violarea neutralității Belgiei de către Germania. Cît de de-

[1] National Archives of the U.S.A. (în continuare. N. A.), R. G. 59, 771.00/15, Bullit [Paris] to Secretary of State, nr. 621, May 6, 1937.

[2] Veiz și I. Ciupercă, *N. Titulescu și rolul statelor mici în viața internațională contemporană*, în *Titulescu și strategia păcii*, Iași România, 1982, p. 133—157 (în continuare, *Titulescu...*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte putem merge cu scrupulele noastre față de independența statelor mici, se întreba A. J. P. Taylor? Și istoricul britanic pare să confirme indirect părerea formulată de Titulescu în primăvara anului 1937. „Britanicii au avut un adevărat respect pentru independența statelor mici. Desigur, ei au mers așa departe în privința respectului lor pentru independența Belgiei, încît au ajuns la dezastrul franco-britanic din mai 1940" [3].

Subscriem realismului lui Taylor și Titulescu. Rămîne să explicăm de ce Belgia și statele mici din Europa centrală s-au văzut nevoite să dilueze alianța franceză pînă la a se retrage în neutralitate. De ce alianța militară franco-belgiană esta acceptabilă în 1920, neacceptabilă în 1931 [4] și imposibilă după 1937? Analiza schemei diplomatice denumită Locarno oriental poate contribui la formularea răspunsului adecvat acestor întrebări.

4. La 6 mai 1937, același ambasador american la Paris avea o întrevedere cu Yvon Delbos, ministrul de externe francez (1936—1938) [5]. Yvon Delbos era „disperat" de neputința găsirii unei linii de politică externă care să ducă la menținerea păcii în Europa. Principala lui preocupare era cum să evite „căderea Europei centrale în mîinile Germaniei".

Felul în care țările din Europa centrală și de sud-est respingeau sugestiile lui Delbos este deosebit de semnificativ, în opinia noastră. „Noi — țările din Europa centrală și de sud-est — am fi bucuroase să facem așa ceva — să ne alăturăm Franței într-o atitudine mai hotărîtă față de Germania, n.n. — dacă Anglia s-ar alătura Franței în garantarea noastră împotriva Germaniei. Franța nu este suficient de puternică încît singură să ne poată proteja în special datorită noului statut al Belgiei. Ca urmare, noi nu putem urma o politică antigermană".

Pledoaria țărilor din Europa centrală și de sud-est pentru unitatea franco-britanică, pentru unitatea învingătorilor în vederea menținerii păcii în general vorbind, n-are nimic nou în sine [6]. Problema este cum a decăzut puterea Franței și ce repercusiuni a avut acest declin asupra țărilor din zonă? Un argument în plus pentru utilitatea analizei formulei de Locarno oriental.

5. Frecvența intrărilor despre Locarno Oriental în colecția britanică de documente este impresionantă. Din 735 de documente ale volumului 12 (seria a II-a), 1934—1935), 110 se referă la această schemă diplomatică (peste 15%). Cum se explică acest fenomen, cunoscut fiind faptul că pentru politica britanică Rinul, ca limită estică, a fost o axiomă pînă în aprilie 1939?

6. A existat apoi o rațiune psihologică ale cărei implicații sînt complexe. Mulți cercetători admit că Hitler a fost un maestru în războiul nervilor. A vorbi de un război al nervilor în timp de pace sugerează posibilitatea de a gîndi asupra unor repercusiuni ale primului război mondial prelungite mult după armistițiu; despre dificultatea reală de a sfîrși un război total; despre desincronizarea existentă între zonele orientale și occidentale ale Europei care își găsește anevoie frontierele orientale după primul război mondial. Și dacă vorbim de un război al nervilor, trebuie să admitem că victimile au fost în primul rînd între statele mici confruntate cu insuficiența securității lor — o cheie a istoriei europene în perioada interbelică.

7. Un alt impuls pentru continuarea cercetării noastre provine din perceperea unei contradicții între doi mari istorici ai perioadei privind semnificația aceluiași eveniment: reocuparea zonei renane de către Germania, la 7 martie 1936.

---

[3] A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second world War*, New York, 1983, p. 286.

[4] William Evans Scott, *Alliance against Hitler*, Duke University Press Durham, N. C., 1962, p. 164.

[5] N. A., R. G. 59, 740.09/164 Bullit [Paris] to Secretary of State, nr. 584, May 6, 1937. Vezi și John E. Dreifort, *Yvon Delbos at the Quay d'Orsay*, The University Press of Kansas, 1973, p. 140.

[6] Arnold Wolfers, *Britain and France between Two Wars*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1940 (capitolul VIII). Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Geneve, 1972, *passim*. Vezi și I. Ciupercă, *The Great Powers and the Central and South-East European Countries (1919—1925)*, în NEH, VI/2, Bucarest, 1980, p. 301—319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După B. Liddle Hart, ziua de 7 martie 1936 a fost una de cotitură în istorie; a fost ultimul moment în care războiul ar fi putut fi evitat. Ca urmare, perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial începe în 1936[7].

A. J. P. Taylor are o părere opusă. „7 martie 1936 a marcat o cotitură în istorie mai mult în aparență decît în realitate, spune el. În teorie, reocuparea zonei renane de către Germania a făcut dificilă dacă nu imposibilă ajutorarea aliaților orientali ai Franței: Polonia și Cehoslovacia; în fapt, Franța abandonase asemenea idei, dacă a avut-o vreodată, cu ani în urmă. Reocuparea zonei renane n-a afectat Franța din punct de vedere defensiv"[8].

Și totuși, din perspectiva țărilor din zonă, ambele opinii sînt acceptabile. Este o problemă de accente. Începutul demonstrației lui A. J. P. Taylor îl constituie prăbușirea Franței în 1940 și a regimului național-socialist în 1945. Ca urmare, legenda Franței drept cea mai mare putere continentală nu se cuvine acceptată. La rîndul său, opinează Taylor, Hitler însuși a fost un jucător surprins pentru un timp de propriile victorii; în cele din urmă s-a prăbușit. Poate că pentru B. Liddle Hart mitul a fost mai puternic decît realitatea pînă în 1936. Slăbiciunea franceză a fost pusă în evidență de puterea germană. Și îndrăzneala germană în acțiunile de răsturnare a Sistemului de la Versailles după 1933 poate fi luată în considerare între factorii care au contribuit efectiv la apariția unui nou mit — cel al puterii germane.

Contradicția este revelatoare sub raportul metodei; căile dobîndirii certitudinii sînt diverse. Dar „istoricul, spune Taylor, trebuie să străpungă norul de fraze sub care se găsește realitatea"[8a]. Și, din nou, contradicția sesizată mai sus incită la o privire mai atentă asupra acestor realități, inclusiv asupra celor central și est-europene.

Așadar, Locarno oriental este o formulă diplomatică care conține efortul menținerii păcii în Europa și în special în Europa centrală și de sud-est. Formula în sine arată că zona este una plină de tensiuni. Una din ipotezele noastre de lucru constă în faptul că o distincție calitativă a acestor tensiuni se poate opera pe perioada limitată cronologic între 1925 și 1937. Cu alte cuvinte, fenomene declanșate în 1925, prin semnarea acordurilor de la Locarno, își arată deplinele efecte în 1937. Pusă astfel problema, vedem că din perspectiva fiecărei părți interesate în acordurile de la Locarno, anul 1937 devine semnificativ.

Astfel Franța semna aceste acorduri și în special Pactul renan ca urmare mai ales a slăbiciunii ei; însuși gestul de fermitate din Ruhr se dovedise ineficient. Nu mai rămînea decît prospectarea posibilităților de înțelegere cu Germania; prin concesii. În acest proces, al decăderii Franței în calitatea ei de mare putere și în favoarea Germaniei vecine, gestul lui Louis Barthou din 1934 — inițiativa de Locarno oriental — era unul sortit eșecului. Din „cleștele" pregătit de Barthou Germaniei, rezultă o Germanie reînarmată cu zona renană reocupată militar și în curs de fortificare, începînd cu 1937, între Bâle și Clèves. Așa cum este perceptibilă o continuitate în manifestarea slăbiciunii franceze, care în 1937 caută o soluție de blocare a expansiunii germane spre Europa centrală și de sud-est, un nou Locarno oriental, există o continuitate în sesizarea creșterii puterii

---

[7] B. Liddel-Hart, *The History of the Second World War*, New York, 1971, p. 701. *A Turning Point in World War II. 23 August 1944 in Romania*, East European Monographs, Boulder Distributed by Columbia University Press, New York, 1985, p. 7. William L. Shirer, *The Nightmare Years 1930—1940*, volume II, Little, Brown and Company, Boston, Toronto, 1984 (capitolele 6—7). Idem, *The Collapse of the Third Republic. An Inquiry into the Fall of France in 1940*, Simon an Schuster, New York, 1969, p. 251—284 (capitolul 16 se intitulează *Lovitură în Renania:* ultima șansă de a opri pe Hitler și a evita cel de al doilea război mondial — martie 1936). André François Poncet, *The Fateful Years Memoires of the French Ambassador in Berlin, 1931—1938*, New York, 1972 (capitolele V—VI). Winston S. Churchill, *Step by Step (1936—1939)*, Freeport, New York, 1939, p. 25—30. Maurice Baumont, *Les Origines de la deuxième guerre mondiale*, Paris, 1969 (capitolul XV: *7 martie 1936*, p. 203—234). Georges Bonnet, *Le Quay d'Orsay sous Trois républiques*, Paris, 1961 (capitolele IV și V) etc.

[8] A. J. P, Taylor, *op. cit.*, p. 89.

[8a] *Idem*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

germane; începînd din 1937 după „digerarea" reocupării zonei renane, agresivitatea germană este percepută și în Statele Unite. La 5 octombrie 1937, F. D. Roossevelt pronunța Discursul carantinei cu aluzie precisă la Germania[9].

Din perspectivă britanică: la Locarno, în 1925, s-a degajat impresia că din nou Anglia a restabilit un echilibru continental, vizată fiind mai ales diminuarea posibilităților Franței de a domina Europa. Se poate spune că i-a reușit atît de bine încît, pe timpul reocupării zonei renane, diplomația franceză se prezintă lipsită de inițiativă, la remorca celei britanice. Situația nu se schimbă nici după aceea. Am putea remarca apariția altui dezechilibru periculos și nu numai pentru Marea Britanie; cel în favoarea Germaniei. Drumul spre München (1938) este deschis.

La Locarno, în 1925, Mussolini era primit cu răceală, dar Italia primește un impuls în direcția manifestării ei ca mare putere. Evoluînd pe un traseu sinuos al relațiilor cu marile puteri, politica externă italiană așează între obiectivele sale, cu tot mai multă hotărîre, revizuirea tratatelor de pace. La 25 octombrie 1936 se va constitui Axa Roma-Berlin, iar la 11 decembrie 1937 Italia își anunță oficial retragerea din Societatea Națiunilor.

U.R.S.S. n-a participat direct la încheierea tratatelor de la Locarno. Prin condițiile puse de către Germania la admiterea în Liga Națiunilor, efect al Tratatului sovieto-german de la Rapallo, reînnoit la 24 aprilie 1926, se poate vorbi de o participare indirectă în sensul că tratatul de mai sus, de neutralitate și neagresiune, a însemnat precis hotărîrea Germaniei de a nu contribui la aplicarea articolului 16 din Pactul Societății Națiunilor împotriva U.R.S.S. Aceasta este împrejurarea care a permis să se discute despre un atu german în negocierile cu puterile europene occidentale[10]. Valoarea politică a atuului prezintă tendințe de scădere, începînd din 1928[11], ajungîndu-se la considerarea Uniunii Sovietice ca un factor de primă importanță în „marele plan" Barthou din 1934. Cînd ideea completării tratatului franco-sovietic din 1935 — un produs al „marelui plan Barthou" — cu o convenție militară a eșuat, s-a conturat atît posibilitatea înțelegerii de la München cît și cea a acordului sovieto-german din 23 August 1939. Era în 1937[12].

Limitele cronologice 1925—1937 se justifică mai ales din perspectiva situației creată în Europa centrală și de sud-est. Am semnalat mai sus că în 1937 Franța căuta prin ministrul ei de externe, Yvon Delbos, o soluție de blocare a expansiunii Germaniei spre răsărit încercînd, pentru ultima dată, realizarea unui Locarno oriental. De fapt, din perspectiva celor întîmplate în Europa centrală și de sud-est, zonă în care se declanșează cele două războaie mondiale ale secolului, Locarno oriental apare ca o formulă ce acoperă preocupările diplomatice eșalonate de-a lungul perioadei de mai sus; din punctul nostru de vedere, inițiativa acestor eforturi aparține, pe rînd, diferitelor țări: Poloniei, Cehoslovaciei, Italiei, Marii Britanii, U.R.S.S. și, bineînțeles, Franței, a cărei acțiune din 1934 este reținută în istoria interbelică sub denumirea de Pactul oriental, sau Locarno estic. Deși România nu este implicată direct în acordurile de la Locarno și nu înscrie între preocupările ei o inițiativă de Locarno oriental, documentele românești oferă cercetătorului multiple probe ale consecințelor acestora pentru Europa centrală și de sud-est datorită interferenței cu negocierile tratatului franco-român din 1926 și cu scadența prelungirii tratatului cu Polonia.

Din perspectiva Europei centrale și de sud-est investigația noastră s-ar putea opri în 1934 pentru că acum apare „marele proiect" Barthou și pentru că efortul propriu spre realizarea unui Locarno oriental se încheie cu constituirea Înțelegerii balcanice; o grupare a statelor învingătoare în primul război mondial sau

---

[9] Jean-Baptiste Duroselle, *De Wilson à Roosevelt. Politique extérieure des Etats Unis*, Paris, 1960, p. 268.

[10] Georges Castellan, *L'Allemagne de Weimar 1918—1933*, Paris, 1969, p. 333—336. René Cassin, *Les Soviets et les organisations de la paix*, Paris, 1930, p. 69 și urm. W. N. Medlicott, *Contemporary England 1914—1964*, Longmons, 1967, p. 209 și urm.

[11] Colaborarea economică și mai ales cea militară este stînjenită mai puțin.

[12] William Evans Scott, *Alliance against Hitler. The Origins of the Franco-Soviet Pact*, Duke University Press, Durham, N. C., 1962, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asimilate acestei categorii; una incompletă datorită mai ales lipsei Poloniei. Într-un anume sens, Înțelegerea balcanică este opusă „spiritului de la Locarno" rezultat din concilierea intereselor țărilor învinse cu cele ale țărilor învingătoare. Era deschisă țărilor învinse cu condiția respectării frontierelor stabilite prin Sistemul de la Versailles.

Desincronizarea între Europa occidentală și Europa centrală și de sud-est nu poate fi explicată fără a lua în considerare faptul că pe cînd în vest revizuirea tratatelor privește mai ales problema echilibrului între marile puteri, în Europa centrală și de sud-est atinge interese vitale, naționale. De fapt, concilierea în vest se făcuse cu prețul speranței, conturată vag în 1925, pentru o compensare a Germaniei spre răsărit. Cît de departe spre răsărit, era greu de spus în 1925 deoarece limita orientală a expansiunii Germaniei depindea de forțele politice aflate în fruntea acestei țări. În această privință, nu exista în Germania o unitate de vederi. Multe din erorile perioadei interbelice vizează capacitatea oamenilor politici din țările limitrofe Germaniei de a estima corect evoluția politică a acesteia. Revizuirea tratatelor în Europa centrală și de sud-est însemna întoarcerea la starea de lucruri antebelică — inacceptabilă — și fără vreo compensare în altă zonă a Europei.

Dacă din perspectiva intereselor țărilor din această zonă investigația merită continuată pînă în 1937, faptul se explică prin întîlnirea interesantă a intereselor marilor puteri și ale acestora cu țările din Europa centrală și de sud-est și prin tendința acestora din urmă de a se retrage spre neutralitate, după 7 martie 1936 [13].

Coerența argumentației sporește dacă menționăm o altă ipoteză de lucru și anume: din momentul declanșării negocierilor pentru acordurile de la Locarno, al semnării acestora la 1 decembrie 1925, o nevoie adiacentă de securitate care ia și forma de Locarno Oriental apare firesc și persistă în Europa centrală și de sud-est. Inițiativele discutate în acest studiu sînt subsumate acestei necesități, una ce se opune direct sublinierii constante de către Gustav Stresemann că „frontiera germano-poloneză este inacceptabilă pentru germani și că nu poate fi vorba de un Locarno oriental care să împiedice revizuirea acestei frontiere" [24].

Ca urmare, analiza consecințelor acordurilor de la Locarno asupra Poloniei înlesnește degajarea unor elemente ale eșecului ideii de Locarno oriental.

Din nou se impun cîteva observații preliminare. Noțiunea de Locarno oriental prezintă mai multe înțelesuri între care esențial este cel de acceptare de către Germania a frontierelor sale orientale. Nevoia pentru o asemenea accepțiune pleacă, așa cum am arătat mai sus, din zona Europei unde sînt plasați vecinii Germaniei. Deși n-ar fi lipsită de interes, o unire a acestora nu este suficientă deoarece ar fi greu de constituit o forță care să contrabalanseze pe cea germană (1) și (2) de eliminat obstacolele care se opun convergenței complete a intereselor acestor țări, în speță Polonia și Cehoslovacia și, în sfîrșit, o asemenea alianță n-ar putea elimina impresia de una a învingătorilor împotriva Germaniei învinse; aceasta ar contraveni fatal „spiritului de la Locarno" care însemna, în epocă, eliminarea treptată a distincției între „învinși" și „învingători".

Astfel se explică de ce în literatura de specialitate autori germani înclină să creadă că problema poloneză oferă „cheia" pentru multe din căile complicate ale politicii lui Gustav Stresemann [15]. Se cuvine remarcat faptul că, situată indubitabil pe traseul ce duce la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, Polonia oferă „cheia" și pentru alte politici desfășurate în Europa interbelică.. Astfel, poate servi drept una din „cheile" înțelegerii dilemelor politicii franceze apărute după pacea de la Versailles și amplificate pînă la prăbușirea Franței, în 1940. De asemenea, problema poloneză și poziția Poloniei nu pot fi ocolite în analiza situației Europei centrale și de sud-est și a eficienței Micii Antante în această zonă. În sfîrșit, cum s-ar putea analiza comportamentul european al U.R.S.S. fără

---

[13] Vezi și I. Ciupercă, *Momente ale relațiilor romano-italiene 1924—1937*, în *ASUI*, Tom 33, Seria a. Istorie, 1987.

[14] Apud Georges Castellan, *op. cit.*, p. 342.

[15] Apud Zygmunt J. Gosiorowski, *Stresemann and Poland before Locarno*, în „Journal of Central European Affairs", volume XVIII, April, 1958, Number One, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luarea în considerare a problemei poloneze ? Cum s-ar putea explica succesele lui Hitler pînă în 1939 ?

Aşadar, prin situarea ei geopolitică, Polonia reflectă din plin consecinţele acordurilor de la Locarno — un moment de cotitură în istoria Europei interbelice — asupra Europei centrale şi de sud-est. În diferite capitale ale ţărilor situate în această zonă a fost sesizată atunci, în 1925, împărţirea Europei în ţări cu hotare garantate şi ţări cu frontiere negarantate. Exemplul relevant pentru prima categorie îl constituie nu numai Franţa şi Belgia, cum s-ar putea crede la prima vedere, ci şi Germania. Acesta este momentul care ilustrează, cu pregnanţă, mai bine slăbiciunea decît forţa Franţei. Soluţia „gajului productiv", una a forţei şi fermităţii, se epuizase cu rezultate îndoielnice în timpul ocupării bazinului Ruhr. De fapt, la Locarno, Germania era asigurată că Franţa nu mai poate proceda în această manieră decît cu acordul garanţilor : Marea Britanie şi Italia [16].

Exemplul semnificativ pentru cea de-a doua categorie îl poate constitui fiecare ţară situată la răsărit de Germania, începînd cu ţările limitrofe : Polonia şi Cehoslovacia. Ameninţarea Germaniei, rivalităţile dintre ţările mici învingătoare şi dificultatea găsirii unor elemente de compatibilitate între interesul naţional şi concilierea cu ţările foste învinse sînt factori care contribuie la sporirea fragilităţii întregii zone într-o epocă în care marea putere înseamnă mai mult teritoriu [17]. Astfel se şi explică de ce ţările din Europa centrală şi de sud-est reacţionează fiecare într-o manieră proprie în faţa acordurilor de la Locarno. Aceste reacţii au în comun perceperea slăbiciunii Franţei şi insatisfacţia generată de impresia că marile puteri occidentale au reuşit o aplanare a diferendelor pe seama lor.

Şi mai interesantă este analiza acestor reacţii în ceea ce au ele specific. Eficienţa analizei sporeşte prin luarea în considerare a locului pe care aceste ţări le aveau în sistemul francez de alianţe orientale. Însăşi crearea acestui sistem, începînd cu acordul politic semnat cu Polonia la 19 februarie 1921, exprima insecuritatea Franţei rezultată din epuizarea umană şi materială din timpul războiului şi din perceperea slăbiciunii Ligii Naţiunilor [18]. Teama în faţa pericolului german potenţial [19] şi a unei posibile alianţe germano-sovietice — ambele ţări potrivnice, în perioada imediat postbelică, Sistemului de la Versailles — a creat aşa-numita componentă germană a politicii externe franceze. Din această perspectivă, sistemul alianţelor orientale apare ca o soluţie — în fapt un surogat — a ţinerii sub control a acestor pericole şi mai ales a celui german. Ca urmare, valoarea ţărilor componente ale sistemului francez de alianţă nu este aceeaşi ; Polonia şi Cehoslovacia par utile în stăpînirea pericolului german, dar ele nu au valoarea vechii ali-

---

[16] Vezi şi L. Braşoveanu, *The Locarno Conference. Some notes on its proceedings and the stand of the participant countries*, în *RRH*, VII, nr. 3, 1968, p. 405—406.

[17] Problema continuă să fie de mare interes. Pentru o opinie echilibrată vezi şi Hans Thalberg, *The Role of Smaller States in International Affairs*, în *RREI*, XX, 1986, p. 61—68, *passim*.

[18] Preferinţa pentru alianţe bilaterale apăruse mai devreme şi fusese determinată şi de refuzul senatului american de a ratifica Tratatul de la Versailles (martie 1920). La 20 septembrie acelaşi an Franţa încheiase acordul militar defensiv cu Belgia, „o derogare" de la „neutralitatea garantată" de către marile puteri europene în 1831 şi bazată pe faptul participării Belgiei la ocuparea zonei renane demilitarizate (vezi şi *Sentiment national en Allemagne et en Belgique* (XIXe—XXe siècle). Colloque des 25 et 26 avril 1963, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, p. 67). Datorită necesităţii acestui acord militar, una rezultată din lovirea cu nulitate a pactului de garanţie promis de Anglia şi S.U.A. prin „defecţiunea" acestora din urmă, Franţa fusese nevoită să accepte Tratatul de uniune economică între Belgia şi Luxemburg (iulie 1921) deşi plebiscitul din octombrie 1919 arătase că majoritatea populaţiei din Luxemburg dorea o uniune vamală cu Franţa (G. M. Gathorne-Hardy, *Histoire des événements internationaux de 1920 à 1939*, Paris, 1946, p. 23).

[19] În faţa Germaniei, Franţa încerca să compenseze inferioritatea numerică prin alianţe. „Y sommes nous parvenue ? C'est fort douteux" nota Henry Lichtenberger (*L'Allemagne nouvelle*, Paris, 1936, p. 276).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anțe cu Rusia. Cînd Franța recunoscuse U.R.S.S., în 1924, o impresie de ambiguitate fusese percepută la Varșovia și la București. Această impresie amplifica sensibilitatea Poloniei și a României în fața posibilității înțelegerii marilor puteri pe seama lor. Impresia sporește la Varșovia datorită acordurilor de la Locarno; devine o realitate a cărei asprime nu poate fi diminuată de semnarea convenției de arbitraj cu Germania și a tratatului de garanție mutuală cu Franța. Astfel, momentul Locarno se constituie într-un jalon sigur spre conturarea parametrilor viitoarei politici externe a Poloniei. Tot atît de clar, se mai adaugă celălalt jalon constituit din încercarea de Directorat european în patru (inițiativa lui B. Mussolini — martie 1933) după care, în condițiile complexe decurgînd din situarea Poloniei între Germania și U.R.S.S., diplomația poloneză va încerca un drum propriu; de angajare egală între cei doi vecini puternici și păstrare a echidistanței care nu se poate sustrage impresiei de imobilism; de înclinare a balanței către Germania și, în această privință, acordul de neagresiune polono-german din 24 ianuarie 1934 se constituie într-un act diplomatic al celui de-al treilea Reich deosebit de bogat în urmări; se situează decisiv între elementele care explică eșecul proiectului francez de Locarno oriental precum și dezagregarea sistemului francez de alianțe orientale [20].

Se cuvine subliniat faptul că suspiciunile poloneze în legătură cu acordurile de la Locarno se dovedesc astăzi întemeiate. Aspirația polonezilor la statutul de mare putere în Europa, așa cum Polonia îl avusese în vechime, se lovește de a celorlalte mari puteri și mai ales de faptul că acestea sînt în contradicție în legătură cu valoarea și utilitatea Poloniei. Statele Unite sprijiniseră refacerea Poloniei, dar acum se dezinteresau de problemele europene. Pentru Franța, unul din rosturile Poloniei fusese definit încă pe timpul conferinței de pace de către Georges Clemenceau, cu prilejul discutării trasării frontierelor acestei țări. „N-avem de reparat numai o crimă istorică, observa Georges Clemenceau, ci trebuie să considerăm această țară ca o *barieră naturală* (subl. ns.) între Germania și Rusia" [21]. Observația lui Bismark potrivit căreia o Polonie liberă ar echivala, pentru Germania, cu o armată franceză pe Vistula, trebuie să fi fost cunoscută și înțeleasă atît la Paris, cît și la Berlin și Moscova, după primul război mondial. Merită sesizată acum modificarea felului de a percepe acest adevăr la Paris, cu trecerea anilor [22]. Pentru Marea Britanie, Polonia era un client natural al Franței față de care înțelegea să arate un interes limitat [23]. Nu este de mirare că Anglia era gata „să lase mînă liberă Germaniei în răsărit dacă pacea în apus este asigurată" [24]. S-a remarcat, pe bună dreptate, că „dacă pactul este acceptat [este vorba de Pactul renan — *n. ns.*] Anglia va realiza o nouă balanță a puterilor sub propriul control [25]. Ca urmare, se înțelege că bucuria n-a putut fi aceeași la Londra și la Varșovia cînd Neville

[20] Între lucrările care pot fi citite cu folos asupra acestor probleme notăm: Adolf Bachenski, *Between Germany and Russia*, Warsow, 1937, *passim*. Joseph Korbel, *Poland between East and West. Soviet and German Diplomacy Toward Poland 1919—1933*, Princetown, New Jersey, 1963. Walter Meredith Bacon Jr., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy 1933—1937*, Teză de doctorat nepublicată, susținută la Universitatea din Denver, 1975.

[21] *Les Délibérations du Conseil des Quatre*, II, Paris, 1955, p. 269. Vezi și Renard de Jouvenal, *Vingt années d'erreurs politiques*, Paris, 1947, p. 53 și urm. Ozer Carmi, *op. cit.*, p. 62. Cazimir Smogorjewski, *La Politique Polonaise de la France*, Paris, 1926, p. 66. Piotr S. Wandycz, *French Diplomats in Poland 1919—1926*, în „Journal of Central European Affairs", volume XXIII, January, 1964. Number Four, pp. 440—450.

[22] Vezi și René Martel, *La France et la Pologne. Réalités de l'Est Européen*, Paris, 1931, p. 279. Václav L. Beneš and Norman G. L. Pounds, *Poland*, London, Ernest Benn Ltd., 1970, p. 228. Pierre-Etienne Flandin, *Politique française 1919—1940*, Paris, 1947, p. 119.

[23] Vezi și Jean Schwoebel, *L'Angleterre et la Sécurité collective*, Rennes, 1938, p. 91.

[24] N. A., R. G. 59, Pearson [Warsaw] to Secretary of State, 760 C. 6215/415, nr. 148, April 18, 1925. Joseph Korbel, *op. cit.*, partea a III-a.

[25] N. A., R. G., 59, Houghton [London] To Secretary of State, 740.0011 Mutual Guarantee Locarno /348, nr. 161, June 6, 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chamberlain, ministrul de externe britanic, anunța cu emoție că pe timpul Conferinței de la Locarno cuvîntul „aliați" n-a fost menționat și nu va mai fi folosit niciodată"[26]. Ministrul de externe polonez, Skrzynski, considera util să repete încă o dată că pacea poate fi păstrată numai printr-o strictă respectare a Sistemului de la Versailles; el credea că va putea convinge pe reprezentanții Angliei și Franței să sprijine Polonia deoarece în ultimii ani aceasta a păstrat o armată numeroasă pentru a preveni „invazia bolșevică a Europei"[27]. Argumentul, interesant în sine, nu trebuie să surprindă deoarece reflecta sensibilitatea țărilor Europei centrale și de sud-est în fața diferențelor ideologice rezultate în urma victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Momentul Locarno al relațiilor internaționale însemna tocmai o modificare a constelației forțelor europene în defavoarea Poloniei. „Barieră naturală între Rusia și Germania", cu fruntarii incomode pentru ambele țări vecine[28], Polonia urma să fie „împinsă înapoi în frontierele sale etnice"[29] sub presiunea combinată a Germaniei și U.R.S.S., la care se adăuga cea britanică și consimțămîntul tacit al Franței. Esența momentului este dată de tentativa abilă a ministrului de externe german, Gustav Stresemann, de a modifica frontiera germano-poloneză, inacceptabilă chiar pentru un guvern comunist, cum obișnuia el să spună, cu mijloacele modeste ale Germaniei primului deceniu interbelic. Nimic mai relevant în această privință decît compararea părerilor generalului von Seekt, șeful Reichswehr-ului între 1919 și 1926, cu cele ale lui Gustav Stresemann. «Existența Poloniei este intolerabilă și incompatibilă cu nevoile vitale ale Germaniei. Ea trebuie să dispară și va dispărea datorită propriei slăbiciuni interne, datorită acțiunii Rusiei și cu ajutorul nostru...»[30] — spunea von Seekt. După ce aprobă deplin și susține cît poate politica de apropiere de Rusia Sovietică inițiată la Rapallo, în 1922, Stresemann explică răbdător germanilor și în special naționaliștilor de dreapta că va mai trece mult timp pînă cînd Germania «va putea să bată cu pumnul în masă»[31]; că «eliminarea Coridorului prin război este imposibilă pentru că Germania n-are încă suficientă putere pentru a purta un asemenea război»[32]; că se poate recupera Coridorul prin mijloace pașnice dacă Germania reușește să demonstreze puterilor europene că aceasta este *în interesul păcii europene* (subl. ns.). Abilitatea diplomatică a lui Stresemann înregistrează cote impresionante. El acționează sistematic în direcția eliminării convingerii că pacea înseamnă neapărat și exclusiv menținerea *statu-quo*-ului. În acest efort diplomatic trebuie căutate rădăcinile conciliatorismului[33] și explicația reacției țărilor din Europa centrală și de sud-est în direcția demonstrării veridicității afirmației că revizuirea tratatelor înseamnă război. Tot datorită acestui efort diplomatic de revizuire pașnică a tratatelor se explică tendința Poloniei de a căuta mijloace de realizare a unui Locarno oriental.

Diplomații germani semnalează lui Stresemann «extraordinare eforturi» poloneze pentru un Locarno oriental la 6 martie 1926, uzîndu-se chiar de ajutorul

---

[26] Idem, nr. 326, October 22, 1925.

[27] N. A., R. G., 59, John B. Stetson Jr. [Warsaw] To Secretary of State, 740.0011. Mutual Guarantee Locarno /169, nr. 63, October 2, 1925.

[28] În 1939, din cei 9000 de kilometri de frontieră, lungimea frontierei germano-polone, inclusiv frontiera Prusiei orientale, era de 1860 km. (Apud André Labarthe, *La France devant la guerre. La balance des forces*, Paris, 1939, p. 111).

[29] Apud Zygmunt J. Gasiorowski, *op. cit.*, p. 32. Idem, *Stresemann and Poland after Locarno*, în „Journal of Central European Affairs", volume XVIII, April, 1958, Number one, p. 297.

[30] Apud Zygmunt Gasiorowski, *op. cit.*, p. 27.

[31] Apud idem, p. 41.

[32] Apud Idem, *Stresemann and Poland after Locarno...*, p. 312—313.

[33] Literatura discută două accepțiuni ale conciliatorismului: una constructivă, de liniștire a unei țări nemulțumite în drumul ei spre recuperarea statutului de mare putere; sensul antonim în acest caz este de *instigator la război*. Cealaltă accepțiune este peiorativă și înseamnă cedarea în fața amenințărilor; sensul antonim este dat de opunerea rezistenței în fața amenințărilor (vezi și W. N. Medlicott, *Contemporary England 1914—1964*, Longmans, 1967, p. 213).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moscovei. Izolarea Poloniei prin prelungirea Tratatului de la Rapallo (24 aprilie 1926) se va dovedi eficientă; preliminariile ei luau forma acordului comercial germano-sovietic realizat cu cîteva zile înainte de semnarea acordurilor de la Locarno.

La sesiunea Ligii Națiunilor din septembrie 1927, reprezentanții Germaniei erau contrariați de propunerea „neașteptată" a Poloniei de a scoate războiul, sub orice formă, în afara legii. Propunerea fusese avansată în aprilie 1927 secretarului de stat Kellog și gestul polonez putea fi și rezultatul unei concertări cu Franța, dar, la Berlin, era interpretat diferit. Stresemann a văzut în propunere o metodă „de a stabili un Locarno Oriental care ar garanta direct sau indirect statu-quo-ul în răsărit"[34]. La Moscova, Cicerin explica ministrului german Rantzau că vedea în planul polonez «un pas către formarea unui front unit împotriva Uniunii Sovietice... Întreaga propunere poloneză nu era altceva decît o manevră destinată să izoleze Uniunea Sovietică»[35].

Sub presiunea Germaniei, Angliei și chiar a Franței propunerea poloneză este diminuată pînă la anulare. La 21 septembrie 1927 Stresemann nota că episodul propunerii poloneze a revelat într-o manieră dezagreabilă Poloniei „dependența ei de marile puteri"[36].

Mai tîrziu, la 11 decembrie 1927, el avea o lungă discuție cu A. Briand căruia îi demonstra imposibilitatea unui Locarno oriental fără o modificare a frontierei germano-poloneze în sensul dorit de Germania. Momentul pune în evidență dorința ministrului de externe francez ca Germania și Polonia să găsească împreună soluțiile convenabile. Acesta este terenul pe care apărea ideea compensării Poloniei în Memel[37] sau Lituania[38] în schimbul cedării Gdanskului, Coridorului și a unei porțiuni din Silezia Superioară. Detaliul merită numai menționat întrucît o compensare a Poloniei în Lituania era de natură să nemulțumească partea sovietică și aceasta nu intra în vederile diplomației germane. Planul Berlinului fusese preparat din vreme, înainte de Locarno, și viza izolarea diplomatică a Poloniei. Se estima apoi stimularea îndreptării Poloniei spre un dezastru economic și o prăbușire politică internă. Sub presiunea necesităților economice, Polonia ar fi trebuit să ceară în mod fatal ajutorul Germaniei și să-l plătească cu cesiuni teritoriale[39]. Se înțelege că era conceput și un studiu preliminar al diminuării importanței militare a Poloniei pe temeiul că, odată Franța asigurată pe Rin,

---

[34] Apud Zygmunt Gasiorowski, *op. cit.*, p. 307.

[35] Idem, nota 60.

[36] Idem, nota 65.

[37] După armistițiu, Memelul va fi administrat în numele Aliaților de un înalt comisar francez pînă în ianuarie 1923. Pe cînd francezii intrau în Ruhr, lituanienii ocupau portul Memel. La 17 mai 1924, Consiliul Societății Națiunilor ratifică anexarea Memelului. Portul va fi administrat de Lituania, bucurîndu-se de un statut de autonomie pînă la ultimatumul german din 22 martie 1939 (vezi Aldo Dami, *Les frontières européennes de 1900 à 1975. Histoire Territoriale de l'Europe*, Genève, 1976, p. 114 și 153).

[38] Putere semnificativă în secolul al XV-lea, Lituania a aparținut Poloniei între 1569 și 1793 după care a intrat în componența Imperiului Țarist. O mișcare de independență maturizată pe la 1880 este recunoscută de către Puterile centrale. La 23 martie 1918 Lituania este recunoscută independentă de către Wilhelm al II-lea și la 4 iunie 1918 un prinț de Württemberg devine rege al Lituaniei sub numele de Mindaugas al II-lea. După armistițiul din 1918 situația se schimbă, ajungîndu-se la recunoașterea Lituaniei ca republică democratică la sfîrșitul anului 1922 (cu capitala la Kaunas). Lituania s-a găsit în conflict cu Polonia pentru orașul Vilna recucerit de către generalul Zeligowski în octombrie 1920. Din 1922 Vilna este recunoscută ca aparținînd Poloniei. Lituania rupe relațiile diplomatice cu Polonia pînă în 1936 cînd în urma unui ultimatum polonez, Lituania însăși recunoaște situația creată în 1922—1923 și care va dura pînă la 3 octombrie 1939. Cu sprijin sovietic, Lituania recuperează Vilna (Idem, p. 89—90. G. M. Gathorne-Hardy, *op. cit.*, p. 90—96). René Martel, *op. cit.*, p. 104 și urm.).

[39] Vezi și Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle and London, 1974, p. 27—72 *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu se mai justifica plafonul ridicat (al doilea în Europa, după Franța) al efectivelor militare poloneze.

Tensiunea din relațiile polono-germane și dificultățile Poloniei se reflectă în documentele americane. „Condiția Poloniei este nefericită — nota ambasadorul S.U.A. la Varșovia — deoarece dintre țările europene sînt puține doritoare sau în stare s-o ajute". De aceea perspectivele Poloniei după Locarno i se păreau întunecate. Dacă Germania va fi în stare să-și atingă scopurile, Polonia ar putea fi transformată într-un stat agrar la discreția Germaniei și a vecinilor săi. Se folosea chiar o comparație cu situația Serbiei în 1914 [40].

Calculul lui Stresemann pornea de la elemente reale. De la 15 iunie 1925 se declanșase un război vamal între Germania și Polonia cu repercusiuni nefavorabile mai ales pentru industria cărbunelui, lemnului și zahărului din Polonia. Și ca urmare a acestui război vamal, încercarea de a înlocui marca lovită de inflație cu zlotul acoperit în aur a eșuat. Situația politică internă prezenta instabilitate; rivalitățile între partide blocau obținerea consensului în probleme de interes național. Ca urmare, coalițiile se dovedeau fragile. Cu toate acestea, estimările lui Stresemann se dovedesc premature [41]. La 12 mai 1926, Pilsudski reușește să instaleze un regim autoritar, răsturnînd cel de-al 14-lea guvern de la restaurarea Poloniei, în 1918. Se creau astfel premizele ținerii sub control a situației interne în Polonia.

Lipsa pieței germane pentru cărbunele polonez este compensată prin izbucnirea grevei din 1926 a ninerilor britanici. Piețele multor țări importatoare de cărbune britanic sînt acoperite temporar de către Polonia cu efecte benefice asupra întregii economii [42].

Astfel, șansa lui Gustav Stresemann de a forța Polonia să accepte punctul de vedere german părea iremediabil compromisă (sfîrșitul anului 1927). Și totuși apare un element care conturează noi perspective: disponibilitatea dictatorului polonez, Joseph Pilsudski, pentru căutarea unei soluții reciproc convenabile. Mareșalul, însoțit de Josef Beck — viitorul ministru de externe polonez, începînd de la 2 noiembrie 1932 — se întîlnea cu Gustav Stresemann, pentru prima și ultima oară. Esența „deschiderii" oferită de el pornea de la faptul că Polonia nu-și poate permite continuarea expansiunii ei, spre Prusia Orientală spre exemplu, fiind suprasaturată de minorități [43]. Ca urmare, sînt posibile relații bune cu Germania și propunea rezolvarea problemelor controversate „în 6 luni", ocolind canalele birocratice care ar lungi discuțiile cu anii; „hai să pornim discuțiile într-un moment care să ne poată duce la rezultate concrete" [44], spunea Pilsudski. Propuneri adiacente, cu accente pe alte detalii, sînt lansate prin ambasadorii po-

---

[40] N. A., R. G. 59, Pearson [Warsaw] To Secretary of State, 760 C. 6215/915, nr. 137, April 28, 1926.

[41] Un calcul similar se făcuse la Berlin și în privința convingerii depline a Franței pentru a sprijini Germania în acțiunea de revizuire a frontierei sale orientale. Baza discuțiilor la întrevederea Briand-Stresemann de la Thoiry (17 septembrie 1926) urma să fie obținerea acordului Franței în schimbul participării Germaniei la redresarea francului francez. Stabilizarea realizată de către guvernul Poincaré, de uniune națională, a lovit cu nulitate unul din atuurile prețioase ale lui Stresemann (vezi și *Histoire de la France. De 1917—1918 aux années soixante-dix*, Moscou, 1980, p. 134).

[42] Zygmunt Gasiorowski, *Stresemann and Poland after Locarno...*, p. 302—303. Hugh Seton Watson, *Eastern Europe between the Wars. 1918—1941*, Cambridge, 1946, p. 160.

[43] În 1931 se demonstra și „din afară" că Polonia nu este atît de eficientă ca aliată cît s-ar crede. Că dacă pînă acum a fost pentru Franța o povară, în viitor poate deveni un pericol. Devenită mare „pe seama vecinilor", Polonia nu-i puternică. Are 30 milioane locuitori dar din aceștia, 13 milioane sînt minorități ostile. Asadar: nu este vorba de un bloc de 70 de milioane (40 milioane francezi + 30 milioane polonezi) contra 65 milioane germani; este vorba de un bloc de 58 milioane (40 milioane francezi + 18 milioane polonezi) (Vezi René Martel, *op. cit.*, p. 290).

[44] Apud Zygmunt Gasiorowski, *op. cit.*, p. 310—311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lonezi la Ankara și Londra ca și prin emisari personali precum prințul Michał Radzivil trimis la Cap Martin unde Stresemann se afla în convalescență.

În timpul întrevederii cu prințul, la 28 martie 1928, Stresemann, după ce a menționat încă odată posibilitatea ajutorării financiare a Poloniei, a propus o întîlnire cu Pildsuski, într-un loc neutru, după alegeri. Întîlnirea n-a mai avut loc. Relațiile polono-germane acumulează noi tensiuni. Văzînd slăbindu-i-se progresiv alianța cu Franța, Polonia arată și disponibilități pentru ralierea la constelația italo-austro-ungară, pe cale de constituire (Protocoalele de la Roma vor fi semnate abia la 14 martie 1934, dar în aprilie 1927 contele Bethlen negociase și semnase la Roma un tratat de amiciție ungaro-italian ale cărui clauze secrete se refereau la reînarmarea Ungariei și la coordonarea planurilor revizioniste ale celor două guverne)[45].

Coroborată cu cele ce se petrec în Germania lui Stresemann, această tendință a politicii externe poloneze pare cam ciudată. De la admiterea Germaniei în Liga Națiunilor (septembrie 1926), lui Gustav Stresemann trebuia să i se fi părut tentant să folosească noua poziție politică pentru atingerea scopurilor revizioniste[46]. Rămîneau de rezolvat cîteva probleme : 1) Eliminarea sau neutralizarea poziției francezilor. Probabil că, ajutat de percepția lui acută și de flerul internațional, Stresemann intuise declanșarea procesului de erodare a pozițiilor Franței. A putut greși, omenește, în diagnosticarea ritmului desfășurării acestui proces. De asemenea, nu se poate să-i fi scăpat ratarea șansei sporirii eficienței Societății Națiunilor prin Protocolul din 1924. Se opusese cu toată energia creșterii rolului Polonici la Liga Națiunilor. Esența acestei opoziții o exprimase, mai tîrziu, un membru al delegației germane la Geneva — Herbert von Dirksen : «guvernul german — nota Dirksen — n-a luat inițiativa pactului de la Locarno pentru a ajuta Polonia să se înscrie ca mare putere în ierarhia Genevei»[47]. 2) Trebuiau folosite, în afara Societății Națiunilor, metode pentru „a convinge" Polonia să accepte un compromis mai ales dacă se dovedeau eficiente.

Cum se ratase posibilitatea realizării unui compromis cu Pilsudski, Stresemann își va concentra tot efortul în cadrul Ligii Națiunilor pentru rezolvarea protecției minorităților germane aflate în cuprinsul frontierelor altor țări. Se înțelege că era vizată și Polonia și în acest caz concentrarea eforturilor la Geneva apare ca o metodă diferită pentru atingerea aceluiași scop : revizuirea frontierei orientale a Germaniei. Acțiunea Germaniei are rezonanță în epocă și explică intensificarea tendințelor revizionismului „legal", prin Societatea Națiunilor. De asemenea, atmosfera creată constituie deopotrivă un catalizator și un efect al campaniei antiromânești condusă de un lord interesat — Rothermere[48].

Hotărîrea de a nu accepta un Locarno oriental — adică traseul frontierei cu Polonia — rămîne intactă. Conștient că Germania încă nu are forța necesară pentru a-și impune punctul de vedere, Stresemann urmează neabătut aceeași tactică : a pașilor mărunți, efectuați acum pe traseul problemei controversate a minorităților. Folosirea pumnului împotriva mesei Consiliului Ligii Națiunilor, ca la 15 decembrie 1928, apare ca un episod efemer și antecalculat ; telegramele de felicitare care îi veneau din Germania constituie un indiciu sigur al unui curent naționalist în creștere și în stare să concentreze cu și mai multă obstinație efor-

[45] *Histoire de la Hongrie*, Budapest, 1974, p. 509.

[46] Există dovada acestei intenții sub forma mărturisirilor făcute în vestita scrisoare către prințul de coroană. În această scrisoare el stabilise cele 3 sarcini ale politicii externe germane : problema reparațiilor, *protejarea germanilor din* afara granițelor (subl. ns.) precum și reajustarea frontierei orientale adică : recuperarea Gdanscului, a Coridorului polonez și o corectare a frontierei în Silezia Superioară (Apud Zygmunt J. Gasiorowski, *Stresemann and Poland before Locarno...*, p. 44.

[47] Apud Zygmunt J. Gasiorowski, *Stresemann and Poland after Locarno...*, p. 302. Vezi și Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 190—205. Jocul intereselor trebuie să fi fost teribil. Titulescu transmitea la 29 august 1926 : „Cei mai buni prieteni francezi din Secretariat ne sfătuiesc să ne concentrăm toată activitatea în lupta de culise".

[48] Implicațiile acestei campanii necesită o analiză specială. Pregătim o asemenea analiză și pe baza unor documente inedite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul în direcţia valorificării art. 19 din Pactul Ligii Naţiunilor, a problemei minorităţilor şi a aceleia privind inevitabilitatea recunoaşterii egalităţii în drepturi a Germaniei cu celelalte mari puteri. Intensificarea naţionalismului indica şi existenţa disponibilităţii, latente deocamdată, de a schimba metodele ; de a procura şi folosi forţa în rezolvarea obiectivelor de politică externă. Degajarea treptată a Germaniei de obligaţiile asumate prin Tratatul de la Versailles se transforma într-o premisă încurajatoare pentru această linie.

Pentru a explica schimbarea atitudinii Poloniei faţă de ideea de Locarno Oriental — unul din obiectivele noastre — de la efortul de a-l realiza la opoziţia înverşunată împotriva ideii, după 30 ianuarie 1934, o constelaţie de factori şi condiţionarea lor reciprocă trebuie avute în vedere.

Astfel, amplificarea naţionalismului german nu poate fi judecată în toate consecinţele ei fără corelarea cu erodarea poziţiilor franceze concretizată în acceptarea însăşi a soluţiilor de la Locarno, în creşterea frecvenţei opiniei în Franţa anilor '30, profesată mai ales de ziariştii apropiaţi cercurilor de centru-stînga, că frontiera germano-poloneză trebuie modificată în favoarea Germaniei pentru reconcilierea franco-germană şi în numele dreptului popoarelor la autodeterminare [49]. Acesta este terenul pe care suspiciunile poloneze, apărute la Locarno în legătură cu poziţia Franţei, cresc în intensitate în anii '30 şi se dovedesc întemeiate în momentul începerii negocierilor pentru Pactul celor patru mari puteri — un „directorat" european, o revenire la „Sfînta Alianţă", cum s-a spus (martie 1933) [50]. Dacă adăugăm faptul că intrarea U.R.S.S. în primul plan cincinal conturase obiectivul realizării unor pacte de neagresiune şi Polonia semnase un asemenea pact în 1932, vedem că nevoia „simetriei" şi a „echidistanţei" faţă de cele două mari puteri vecine lăsa loc abilităţii diplomaţiei berlineze pentru a realiza pactul de neagresiune germano-polon din 30 ianuarie 1934.

Consecinţele sînt deosebit de ample. Pe de o parte, la Varşovia, politica „egalei distanţe" faţă de Berlin şi Moscova fusese concepută şi ca urmare a slăbirii eficienţei alianţei cu Franţa. Apoi „echidistanţa" însăşi tindea să încline spre Moscova şi, de aici, teama factorilor polonezi de decizie de a nu indispune Berlinul. În sfîrşit, există dovezi că la Varşovia pactul de neagresiune cu Germania a fost luat în considerare cu mai multă sinceritate şi interpretat ca un indiciu că direcţia expansiunii germane a cunoscut o deviere spre sud — sud-est, de-a lungul Văii Dunării, vizate fiind în primul rînd Cehoslovacia şi Austria.

Acesta este punctul demonstraţiei care permite o focalizare a atenţiei asupra Cehoslovaciei în preajma şi mai ales după semnarea acordurilor de la Locarno, pînă spre 1934. De la început se impune observaţia că reacţiile factorilor politici cehoslovaci în faţa consecinţelor Pactului renan diferă sensibil de ale Varşoviei. Din constelaţia cauzelor care explică diferenţierea de mai sus nu poate lipsi convingerea existentă la Praga în legătură cu faptul că modificarea frontierei polono-germane este de neevitat şi că deci direcţia expansiunii germane ar ocoli, *pentru un timp*, Cehoslovacia. Tocmai discutarea acestui *timp* prezintă interes din punctul nostru de vedere.

S-a făcut remarca potrivit căreia însăşi naşterea Cehoslovaciei poate fi privită şi din unghiul unei soluţii cehe împotriva expansiunii germane. Austro-Ungaria, transformată în anexă a Germaniei, urma să servească acestei expansiuni, devenind astfel incompatibilă cu ideea naţională în Europa centrală şi de sud-est [51]. Un lider ca Masaryk, „născut să conducă", profesînd „un naţionalism umanizat", un realist în sens bismarkian şi depăşindu-l pe Bismark însuşi în „mînuirea forţei idealului" [52], propune reconstituirea Europei „pe o bază de dreptate" ;

---

[49] Raymond Poidevin, Jacques Bariéty, *Les relations franco-allemandes 1815—1975*, Paris, 1977, p. 289.

[50] Vezi şi *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982, p. 133—157, *passim*.

[51] A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809—1918*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1976, p. 214—272 ; idem, *Europe. Grandeur and Decline*, Penguin Books, 1967, p. 179—182 (Thomas Garrigue Masaryk).

[52] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el vrea să opună expansiunii germane spre sud și est „un cerc puternic de popoare libere și aliate“ [53], sprijinite de învingătorii Germaniei în marele război.

T. G. Masaryk și E. Beneș vor conduce politica Cehoslovaciei în perioada interbelică [54], dovedind un veritabil spirit european [55]. Astfel se și explică de ce această latură a demersului nostru, privitoare la Cehoslovacia, permite cele mai utile conexiuni cu ideea de Europa în perioada interbelică.

La Praga exista percepția pericolului german. Lungimea frontierei cu Germania, numărul vorbitorilor de limbă germană în cadrul statului cehoslovac și volumul schimburilor comerciale cu Republica de la Weimar [56] sînt factori de natură să nu îngăduie o subestimare a capacității de expansiune a statului vecin. La 14 mai 1924, Masaryk afirma într-un interviu acordat ziarului „Tribuna“ din Roma: «Germania învinsă rămîne totuși un stat formidabil care își va relua, fatalmente, *într-o zi* (subl. ns.), marșul său spre răsărit, iar deviza „Berlin-Bagdad“ este un program amînat dar nu părăsit» [57]. În privința felului în care se estima la Praga posibilitatea reluării expansiunii Germaniei, conversații ale lui E. Beneș cu ambasadorii americani oferă elemente foarte utile. La 2 aprilie 1925, dr. Beneș vorbea „ca persoană particulară“ ambasadorului S.U.A. la Varșovia, mărturisindu-i că „el n-a crezut în permanența frontierelor poloneze actuale“ [58]. El nu considera totuși Germania amenințătoare în 1925, ci o țară care ar putea deveni, după un interval de 20 de ani necesar refacerii forței militare [59].

Probabil datorită acestui diagnostic el considera suficiente garanțiile franceze. Era convins că Germania va trebui să rămînă în frontierele fixate la Versailles în cei 20 de ani necesari refacerii forței sale armate și chiar după aceea. Optimismul său se baza pe credința în trăinicia regimului democratic în Germania și pe forța morală a Ligii Națiunilor.

Temeiurile optimismului lui Beneș par cam stranii dacă rămîn necoroborate cu observații făcute mai tîrziu [60], cînd estima faptul că un război nu este posibil în următorii 20 de ani și puțin probabil în viitorii 50 de ani. Ca urmare, Germania poate da orice garanții. Problema esențială, observa Beneș, este dacă aceste garanții vor fi respectate de o Germanie puternică.

Din nou, cheia problemei se găsește în calitatea și orientarea regimului politic în Germania, fapt care nu scăpa nici lui Beneș și nici principalelor cotidi-

---

[53] Punctul de vedere de mai sus, susținut în diverse împrejurări, este afirmat și la Iași, începînd cu 9 octombrie 1917 (vezi I. Saizu, *Românii și cehii în lupta pentru idealuri comune*, în *Românii în istoria universală* (I), Iași, 1986, p. 437—447. Autorul corectează datarea vizitei conducătorului ceh la Iași, apărînd eronat ca fiind efectuată la sfîrșitul lunii octombrie (T. G. Masaryk, *La résurection d'un Etat*, Paris, 1930, p. 205).

[54] De fapt, între 14 noiembrie 1918 și 30 septembrie 1938. Masaryk (1850—1937) a *fost președinte* pînă în decembrie 1935, cînd funcția a fost preluată de fostul ministru de externe, Eduard Beneș (1884—1948). Beneș a plecat în exil, la Londra, după ce țării sale i-a fost impusă cesiunea teritorială prin acordul de la München.

[55] În politica românească, în aceeași perioadă, mai ales Take Ionescu și Nicolae Titulescu vor proba capacitatea servirii interesului național *cu viziune europeană*.

[56] Vezi și G. Demorgny, *Danube et Adriatique*, Paris, 1934, p. 216 și urm.

[57] Cf. E. Campus, *I. G. Duca*, în *Diplomați iluștri*, V, București, 1986, p. 405. Voința recuperării statutului de mare putere, așa de bine intuită de Masaryk în 1924, rezidă în hotărîrea germanului de rînd formulată astfel în 1931. „Aliații ne-au luat teritorii, colonii, o parte din utilaj, bani... dar există un lucru care nu ni l-au putut lua și care este subestimat: este faptul că noi sîntem 60 de milioane de oameni *care vrem să muncim și care știm să muncim*“ (subl. ns.). („L'Esprit international“, nr. 20, Octobre, 1931, p. 538).

[58] N. A., R. G. 59, Frederick E. D. Pearson [Warsaw] to Secretary of State, 740.0011/Mutual Guarantee Locarno /34, nr. 815, April 2, 1925.

[59] Vezi și A. J. P. Taylor, *op. cit., passim*.

[60] N. A., R. G. 59, Lewis Einstein to Secretary of State, 740.0011/Mutual Guarantee, Locarno /42, nr. 821, April 18, 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ene cehoslovace[61]. Rămînea cel de-al doilea temei al optimismului lui Beneş: tăria morală a Societăţii Naţiunilor. Avansarea acestui argument faţă de ambasadori americani iar pare ciudată; americanii fuseseră între primii care contribuiseră substanţial la erodarea acestei „tării morale". Apoi, în faţa forţei eventuale a Germaniei, „tăria morală", ca antidot, putea deveni discutabilă. Nu este mai puţin adevărat că Beneş însuşi acţionase cu asiduitate pentru sporirea eficienţei Ligii Naţiunilor. Nu acesta fusese rostul Protocolului de la Geneva, din 1924?[62]. Era în atmosfera marcată de afirmaţia făcută de către E. Herriot, la Geneva: „Făurirea păcii cere mai multă bărbăţie decît războiul"[63]. Protocolul ar fi trebuit să devină „instrumentul tehnic al păcii organizate" pe baza principiilor arbitrajului, securităţii şi dezarmării; să întruchipeze unitatea de voinţă a învingătorilor în primul război mondial[64] şi în speţă a Franţei şi a Angliei.

Eşecul Protocolului[65] l-a dezamăgit profund pe Beneş[66]. Şi mai interesant este că la 18 aprilie 1925 explica unui american[67] faptul că eşecul se datora îngustimii vederilor britanice şi că ei, britanicii, nu înţeleg că, fiind imposibilă neimplicarea Marii Britanii în orice război european, un mijloc de a evita o asemenea situaţie era acceptarea Protocolului. Atunci Beneş nu avea de unde să ştie că americanii înşişi, prin Secretarul de stat Hughes, determinaseră guvernul conservator britanic să se opună Protocolului, văzut ca un instrument de concertare a eforturilor contra Statelor Unite. Avînd a alege între Protocol şi prietenia S.U.A., Marea Britanie va opta pentru cea din urmă[68].

Aşadar, pilonii optimismului lui Beneş nu par atît de solizi. Pentru explicarea reacţiilor Cehoslovaciei în faţa acordurilor de la Locarno, a disponibilităţii ei pentru un Locarno oriental, ei trebuie totuşi luaţi în considerare cu atît mai mult cu cît, mai tîrziu, se vor adăuga relevant noi elemente ale poziţiei cehoslovace.

Se cuvine precizat faptul că accentuarea revizionismului crează situaţia care scoate în prim plan aceste elemente. Cînd Protocolul de la Geneva era respins, la 12 martie 1925, securitatea urma să se realizeze prin metoda «muncii lente şi progresive pe calea înţelegerilor regionale»[69]. Ca urmare, acordurile de la Locarno concretizează şi un moment al aplicării acestei metode şi se realizează într-o atmosferă caracterizată şi prin amplificarea ideii că războiul poate fi evitat cu preţul corectării tratatelor, prin folosirea art. 19 din Pactul Societăţii Naţiunilor[70].

Momente de maximă tensiune sînt create de încercarea de Directorat european în patru (18 martie — 15 iulie 1933). În analiza situaţiei creată de iniţiativa

---

[61] *Ibidem*.

[62] Louis Eisenmann, *Un grand Européen. Edouard Beneş*, Paris, 1935, p. 135 şi urm. Pierre F. Brugière, *La sécurité collective 1919—1945*, Paris, 1946, p. 8 şi urm. Louise Weiss, *Mémoires d'une Européenne*, tome II, 1919—1934, Paris, 1969, p. 315 şi urm.

[63] Cf. Geneviève Tabouis, *Douăzeci de ani de tensiune diplomatică*, Bucureşti, 1965, p. 27.

[64] Cu fleru-i cunoscut, Titulescu a sesizat ambiguităţi de redactare care ar fi putut expune arbitrajului tratate internaţionale şi integritatea teritorială a unor state. În consecinţă, propune amendamente clarificatoare (N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 186—187).

[65] *Felix John Vondracek, The Foreign Policy of Czechoslovakia 1918—1935*, New York, 1937, p. 229. Emile Giraud, *La nullité de la politique internationale des grandes démocraties (1919—1939)*, Paris, 1948, p. 97.

[66] Idei ale Protocolului vor fi reluate mai tîrziu, în alt context. Un bun exemplu găsim în propunerea lui A. Briand, din aprilie 1927, către Secretarul de Stat Frank B. Kellog de a face o declaraţie prin care războiul să fie scos în afara legii. Lipsa dorinţei americane de a semna un document bilateral duce la realizarea pactului Briand-Kellog (27 august 1928).

[67] N. A., R. G. 59, Lewis Einstein to Secretary of State, 740.0011/Mutual Guarantee, Locarno /42, nr. 821.

[68] Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 183—184. Constantin Epirotis, *La S.D.N. non coupable*, Neuchatel, 1944, p. 155—156.

[69] Louis Eisenmann, *op. cit.*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică italiană[71], E. Beneș subliniază ideea că o Europă nouă, în formare, trebuie avută în vedere dacă luăm în considerare existența Micii Înțelegeri și a Poloniei. El vorbea de apariția unui nou factor politic în urma destrămării Austro-Ungariei. Estima, de asemenea, că în anii 1960—1970 Cehoslovacia va număra 20 de milioane de locuitori, România — 24—25, Jugoslavia 20 de milioane și, ca urmare, aceste nu vor mai putea fi considerate state mici[72]. Nu este de mirare că încercarea de constituire a Directoratului european îi apărea ca una „de natură să jeneze evoluția noastră normală" (a statelor din Europa centrală și de sud-est).

Viziunea cehoslovacă asupra Europei centrale, exprimată prin E. Beneș, se precizează și mai bine în decembrie 1933. Campania revizionistă a contelui Bethlen devenise tot mai insistentă și reușise să sensibilizeze cercurile londoneze. Vizată era Slovacia. La 7 decembrie 1933, E. Beneș se întîlnea cu N. Titulescu, la Novo Zámky, pe teritoriul slovac. Cei doi oameni politici exprimă atitudini potrivnice revizionismului maghiar[73]. Acum Titulescu spunea: «vom apăra Slovacia ca pe un pămînt românesc» și relansa formula potrivit căreia «revizuirea tratatelor înseamnă război»[74].

Misiunea lui Beneș era mai complexă; el trebuia să explice slovacilor „rațiunile europene" ale rămînerii lor în structura statală existentă. Pledoaria lui capătă accente interesante atunci cînd vorbește de „misiunea civilizatoare și europeană" a Cehoslovaciei „plasată pe linia de întîlnire a marilor civilizații naționale și rasiale (?!)". Nu înțeleg ei, slovacii, semnificația actuală a testamentului lui Kollár și Havlicek, Palacky și Masaryk? Și se impune cu atît mai mult această înțelegere cu cît procesul dezvoltării noilor state naționale, ieșite din război (de fapt, rezultate în urma revoluției burghezo-democratice ale cărei premize

---

[70] La Londra devenise la modă dezinteresarea față de Europa centrală și de sud-est și, în speță, față de Cehoslovacia. La Berlin, în 1926, președintele Băncii Reichului, Hjalmar Schacht, dădea un interviu pentru „Journal de Genève". Interviul va fi publicat în „Le Temps" la 21 aprilie 1929. Schacht afirma că mai multe țări, între care și Cehoslovacia, nu vor dura. Găsea nenaturală situația existentă în Europa centrală. La Roma și la Budapesta tendințele revizioniste se amplifică mai ales din 1928 cînd Gustav Stresemann se hotărîse să se folosească de Societatea Națiunilor pentru protecția minorităților germane din țările europene. Nu mult mai tîrziu Hitler va considera cehii periculoși, vrednici de a fi alungați din Europa centrală spre Siberia și Volhinia. Se temea că, lăsați în Europa centrală, cehii vor constitui un focar de corupție husită și bolșevică (Herman Rauschning, *Hitler m'a dit. Confidences du führer sur son plan de conquète du monde*, Coopération, Paris, 1939, p. 57). Prin Beneș se exprimă atitudinea potrivnică „întoarcerii la vechea formă de stat în Europa centrală" („Adevărul", an XXVIII, nr. 12772 din 2 august 1925).

[71] Edouard Beneș, *La Question du Directoire Européen et la révision des frontières. Exposé du Ministre des Affaires Etrangères fait devant la Chambre des Deputés le 25 avril 1933*, Prague, 1933, p. 52 și urm.

[72] Despre Polonia, în acest context, găsea cuvinte elogioase pentru evoluția ei pe linia unei puteri însemnate în Europa de natură să sporească și mai mult eficiența blocului de 50 de milioane de locuitori ocupînd o suprafață de 680.000 de km^2.

[73] Eduard Beneș, *Discours aux Slovaques sur le present et l'avenir de notre nation*, s.l., 1934. Însoțit de François Jehlicska, fost profesor de morală catolică la Budapesta, contele Bethlen desfășura o propagandă asiduă la Londra. Astfel se explică de ce broșura cu titlul de mai sus conține și o *Declarație a deputaților și senatorilor slovaci* care neagă calitatea lui Jehlicska și a Consiliului slovac de la Geneva în numele căruia pretindea că vorbește. Acest „Consiliu" „nu este o organizație a poporului slovac, ci un instrument al propagandei revizioniste maghiare. Acțiunea sa, se spune în Declarație, este dirijată și finanțată de Budapesta...".

[74] Înțelesul deplin al formulei poate fi degajat numai prin coroborarea cu efortul lui Gustav Stresemann de a impune distincția între pace și *statu-quo* și cu declarația constantă a lui Mussolini că fără revizuirea tratatelor se ajunge la război în mod inevitabil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au maturizat rapid de-a lungul războiului[75], este amenințat de tendința reîntoarcerii la politica echilibrului marilor puteri. Aceasta ar însemna distrugerea fundamentelor ideologice ale noii Europe, a democrației europene și a Societății Națiunilor[76], a ordinii juridice europene actuale, prin răsturnarea situației teritoriale existente. Răbdător, ministrul de externe cehoslovac reia ideea că în viitorii 30—40 de ani prognoza demografică va fi cea enunțată mai sus, la care se adaugă creșterea Poloniei pînă la plafonul de 40 de milioane de locuitori. Dacă astăzi Cehoslovacia are o treime din populație formată din minorități, observa el, peste 40 de ani, ponderea minorităților va scădea firesc la o pătrime. „Acestea [statele Europei centrale și de sud-est — n.ns.] nu vor mai fi state și națiuni mici". Va dispărea definitiv problema noastră istorică a unei națiuni mici. „*Tema în fața marii națiuni germane de 60—70 de milioane* (subl. ns.) se va diminua deoarece o națiune de 15 milioane de suflete nu mai poate astăzi să fie așa de ușor suprimată sau deznaționalizată"[77]. În viziunea lui, războiul nu numai că „a încoronat lupta pentru aplicarea completă a principiului naționalităților în Europa..., dar a oprit pe culmea cea mai înaltă evoluția și unificarea naționalteritorială a două mari puteri care ne interesează: Germania și Italia...". Alături de marile blocuri englez, francez, german, italian și rus „destinul ne cheamă să completăm blocurile noastre naționale...". Sarcina generației actuale este „de a asigura soarta națiunii noastre în aceste noi condiții, de a o pregăti și întări nu numai cultural și moral dar și din punct de vedere material, adică numeric. *Chiar o națiune mică are dreptul de a vrea să fie mare în acest sens*" (subl. ns.).

Întreaga pledoarie avea drept cheie de boltă ideea că „*axa politicii europene se deplasează spre Europa centrală și orientală*" (subl. ns.), ca urmare a formării noilor unități naționale și politice. Acesta este motivul pentru care nu se poate renunța la Slovacia și la legătura teritorială cu România pe care s-a edificat întreaga politică cehoslovacă în Europa centrală. Tocmai colaborarea rezultată din această politică „face din noi o forță în ochii Franței și a întregii Europe occidentale". Și ministrul de externe cehoslovac nu ezita să spună unui reprezentant oficial britanic: „cine vrea să pună mîna pe teritoriul slovac trebuie să vină cu o armată și noi îi vom răspunde cu a noastră".

Cu reperarea acestor elemente ale concepției Cehoslovaciei putem explica mai bine de ce la Praga, în timpul negocierii acordurilor de la Locarno și după aceea, apare dorința firească a garantării frontierelor printr-un Locarno oriental dar nu este aceeași tensiune ca la Varșovia. Nu numai că presiunile exercitate asupra frontierelor cehoslovace sînt sensibil diferite, ci diferit este și felul de a le evalua. Acum apare mai clar de ce părerea ministrului de externe polonez, Skrzinsky, potrivit căreia garantarea numai a granițelor Franței și ale Belgiei ar însemna „sinuciderea Europei, a Europei în forma ei de astăzi, așa cum au făcut-o războiul și tratatele de pace"[78] nu putea fi împărtășită integral la Praga. Astfel se și explică de ce tratative și vizite reciproce polono-cehoslovace, la inițiativa lui Beneș, desfășurate în vara anului 1924 și finalizate la 23 aprilie 1925, n-au dus la un acord politic care să fi avut semnificația unei „strîngeri de rînduri" în fața pericolului german deopotrivă de amenințător. Doar polonezii au rămas cu o asemenea impresie și probabil este adevărat că Beneș, în vizită la Varșovia, n-a făcut nimic să le risipească iluzia. În timpul acestei vizite, ministrul de externe cehoslovac a menționat utilitatea «unui pact oriental pentru apărarea Poloniei și a Micii Antante», „un fel de Locarno estic și probabil polonezii au văzut în aceasta idei pe care Beneș nu le avea în minte"[79].

Înclinăm să credem că ideea de Locarno oriental nu putea să lipsească la E. Beneș mai ales pentru motivul că acceptarea utilității negocierilor franco-germane se făcuse și pe temeiul că starea de securitate la care se năzuise prin Pro-

[75] Ideea este constant întîlnită în rostirile publice ale lui T. G. Masaryk și E. Beneș.

[76] Pot fi sesizate și prelungirile propagandei desfășurate în timpul primului război mondial, mai ales în țările Antantei.

[77] Eduard Beneș, *op. cit.*, p. 69—72.

[78] Cf. „Adevărul", an XXVIII, nr. 12635 din 1 martie 1925.

[79] Piotr S. Wandyez, *op. cit.*, p. 345.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tocolul de la Geneva poate fi realizată prin acorduri regionale succesive și că, deci, acordurile de la Locarno erau pentru Beneș doar un început.

Accepțiunea acestei idei, de Pact oriental, era diferită la Praga față de Varșovia. Diferența comportă mai multe explicații. Persistă suspiciunea reciprocă în legătură cu diferendul referitor la zona Teschen. Diferendul se constituie și într-un obstacol în fața eforturilor Franței de „a-și alinia" partenerii în Europa centrală pe direcția unor obiective de interes comun. Reperăm astfel una din sursele ambiguităților acumulate în zona cu fragilitate în creștere în fața forței germane. Mai tîrziu, după al doilea război mondial, cel care fusese și ministru de externe al Franței în guvernul Sarraut (ianuarie-iunie 1936), Pierre-Ettiene Flandin, va nota cu amărăciune: „Gurile rele spuneau că dr. Beneș a dirijat de fapt, de-a lungul celor 20 de ani, politica franceză, cel puțin cea din Europa centrală. Afirmația nu este cu totul adevărată dar nici cu totul falsă. Cum s-ar putea explica altfel faptul că diplomația franceză n-a cerut o înțelegere strînsă între Cehoslovacia și Polonia, o politică cehă mai rezonabilă față de Austria și o înțelegere mai puțin egoistă a problemelor danubiene în schimbul garantării frontierelor cehoslovace?" [80]. Eliminată tendința de a transfera responsabilitățile, rămîne una din ipostazele politicii cehoslovace în Europa centrală și de sud-est.

Se adaugă apoi diferențele în maniera receptării pericolului german. Merită subliniat că pentru Cehoslovacia revizionismul maghiar capătă prioritate în mai multe momente în raport cu cel german. Asemenea priorități duc la formularea condensată pusă pe seama lui E. Beneș: „mai bine Anschluss decît Habsburgi...". Se înțelege că la Varșovia nu există aceeași sensibilitate în fața revizionismului maghiar. Și, de aici, o altă sursă de ambiguitate. De altfel, poziția Cehoslovaciei ca stat succesor al monarhiei austro-ungare, evident avantajoasă în raport cu a altor state [81], și datele personalității lui E. Beneș sporeau disponibilitățile pentru încercări mai frecvente de politică independentă, adeseori cu prețul nemulțumirii produsă în capitalele marilor puteri și chiar în capitalele țărilor vecine, prietene [82]. Uneori activismul său în problemele politicii slave [83], în cea a realizării unei confederații danubiene pe baza respectării intacte mai ales a frontierelor cehoslovace și a tendinței formării Societății națiunilor Europei ceentrale prin des-

---

[80] Pierre-Etienne Flandin, *Politique française 1919—1940*, Paris, 1947, p. 113 și urm. A se compara cu Georges Bonnet, *op. cit.*, p. 138.

[81] Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington, p. 73—135, chapter three-Czechoslovakia, p. 73—135. Autorul demonstrează că datorită părții de moștenire integrată în hotarele Cehoslovaciei, această țară poseda în cel mai înalt grad capacitatea dezvoltării autarhice în Europa centrală (p. 86 și urm.).

[82] Frecvența nemulțumirilor la București poate fi probată documentar. Elocventă este secvența negocierilor privind locul permanent al Germaniei în Consiliul Ligii Națiunilor (N. Titulescu, *op. cit.*, p. 191 și urm.) în 1926. Demersurile făcute de către Beneș pe lîngă oficialități italiene și mai ales germane, în 1928, sugerîndu-le să se folosească și ele de autoritatea lor, *discret*, pentru a contribui la apropierea națiunilor mici din Europa centrală, constituie încă o dovadă a acestei înclinații (vezi Edouard Beneș, *La question du Directoire Européen...*, p. 73).

[83] Cînd, în preajma acordurilor de la Locarno, s-a pus problema realizării unei alianțe în trei — greco-româno-jugoslavă — pe care ministrul jugoslav o numea „Mica Antantă a Balcanilor", Beneș a dezaprobat ideea. „O eroare, spunea el, care *ar fi balcanizat activitatea Micii Antante, distrăgînd-o de la marea politică a Europei centrale*" (subl. ns.) (cf. Constantin Iordan, *Aux origins du pacte balcanique de 1934, le projet Rentis (1925)*, în AIIAI, XXIII/1, 1986, p. 36). După conferința de la Bled a Micii Înțelegeri (17 iunie 1926) apare articolul lui Beneș intitulat *Probleme ale politicii slave*. El sfătuiește Bulgaria să se îndrepte spre sud și est și vede în aceasta condiția unică a unei apropieri între bulgari și sîrbi (cf. Christina Daneva — Michova, Vasil Vasiliev, *Le système de sécurité collective de Locarno et les Balkans (1925—1926)*, în „Etudes Balkaniques", Sofia, nr. 2—3, 1974, p. 114, nota 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiderea Micii Antante pentru alte state din zonă[84] produc reacţii exagerate în Germania. Ziare germane consemnează visul ceh de a înlocui Viena cu Praga, de a realiza o confederaţie danubiană de slavi şi nu de germani; prin aceasta poporul german ar fi ameninţat din punct de vedere geo-politic cum n-a fost niciodată înainte[85].

În sfîrşit, reacţia deosebită a Cehoslovaciei în faţa acordurilor de la Locarno şi, respectiv, a ideii de Locarno oriental devine mai clară prin coroborarea cu atitudinea faţă de Uniunea Sovietică. Cu un remarcabil simţ al perspectivei, A. J. P. Taylor citează relevant din observaţiile lui T. G. Masaryk scrise în martie 1917: «Îşi va uni Marea Britanie forţele cu Rusia, sau va considera Germania mai puţin periculoasă decît Rusia pentru imperiul ei mondial? Aceasta este problema în care Marea Britanie trebuie să decidă şi de decizia ei va depinde viitorul lumii vechi şi noi». Şi istoricul britanic observa mai departe: „A fost un dezastru pentru Masaryk cînd revoluţia bolşevică a scindat estul şi vestul; el niciodată n-a renunţat la încercarea de a aduce Rusia înapoi în problemele europene — uneori încercînd să se reconcilieze cu bolşevicii, alteori preparîndu-le răsturnarea. Şi aceasta deoarece, fiind un om de cultură occidentală şi nesimpatizînd cu panslavismul, Masaryk a fost destul de realist să înţeleagă faptul că Germania şi Rusia vor împărţi Europa răsăriteană dacă Rusia nu este în bune relaţii cu puterile occidentale"[86]. Evident, nici înţelegerea cu puterile occidentale nu excludea complet problema sferelor de influenţă. Esenţială din punctul nostru de vedere este disponibilitatea mai mare la Praga decît la Varşovia pentru o cooperare cu Uniunea Sovietică. Diferenţa datelor geopolitice nu este de neluat în considerare. De aceea consecinţele acordurilor de la Locarno cît şi ideea de Pact oriental capătă o accepţiune deosebită la dr. Beneş. Două din intrările în memoriile lui Stresemann sînt deosebit de semnificative în această privinţă: «Beneş şi Scrzynski au trebuit să stea într-o cameră alăturată pînă cînd i-am invitat înăuntru. Aceasta era situaţia statelor atît de răsfăţate pînă acum ca servitori ai altora — ai Franţei — n. ns. — şi care au pierdut ocazia de a se înţelege cu Germania»[87]. Din perspectiva anilor ce au trecut, se vede că la Locarno se desfăşurase „o repetiţie" pentru cele ce se vor întîmpla la München, în septembrie 1938.

Acelaşi Stresemann nota că reprezentanţii Cehoslovaciei şi Poloniei au acceptat punctul de vedere german la Locarno, de separare a Pactului renan de garanţiile acordate ţărilor lor, în maniere diferite. Pe cînd Scrzynski „nu şi-a putut ascunde agitaţia", Beneş, politician inteligent, a păstrat un zîmbet larg, arătînd satisfăcut[88].

Literatura de specialitate probează că fiecare om politic menţionat mai sus s-a comportat sincer. Beneş avea motive să fie satisfăcut. Momentul Locarno îl scutise de opţiuni dureroase: între Franţa „căreia, în mare măsură, îi datora independenţa" şi Germania „care îi cumpăra 30% din export"[89]. Astfel Beneş putea susţine în faţa parlamentului că situaţia Cehoslovaciei s-a îmbunătăţit, multiplicîndu-i-se garanţiile: una direct de la Franţa, o alta rezultînd din acordurile de la Locarno şi ultima acordată prin Liga Naţiunilor, ca şi celorlalte state membre. Pentru adevărata realitate, acoperită abil cu aceste fraze, Beneş pare a avea ceva în rezervă. Acesta este motivul pentru care înclinăm să credem că putem adăuga şi eliminarea opţiunii dintre Franţa şi Germania, pe de o parte, şi Uniunea Sovietică, pe de altă parte; coroborarea negocierilor acordurilor de la

---

[84] Edouard Beneş, *La quecstion du Directoire Européen...*, p. 52.

[85] Cf. Georges Castellan, *L'Allemagne de Weimar 1918—1933*, Librairie Aré mand Colin, Paris, 1969, p. 365—366.

[86] A. J. P. Taylor, *Europe. Grandeur and Decline*, Penguin Books, 1950. p. 181.

[87] Cf. Zygmunt J. Gasiorowski, *Stresemann and Poland after Locarno...* p. 292.

[88] Cf. Piotr S. Wandycz, *op. cit.*, p. 316.

[89] Observaţia aparţine ambasadorului britanic D'Abernon, supranumit şi „lord protector" al Germaniei pentru felul cum s-a străduit pentru realizarea acordurilor de la Locarno — *ibidem*, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Locarno cu cele germano-sovietice nu exclude o asemenea ipoteză. Felul cum Beneș însuși o spune în fața parlamentului cehoslovac este relevant: «Nu va trece mult timp și vom ajunge la un al doilea Locarno cînd toată Europa va realiza o înțelegere cu Rusia»[90].

Pînă la discutarea falsității profeției și a sinuozității ei, să notăm că Cehoslovacia va fi gata să participe la formula de securitate numită Locarno oriental și avansată din nou la începutul anului 1934[91].

Consecințele acordurilor de la Locarno prezintă ipostaze interesante văzute din România și, în general, din capitalele statelor din Europa centrală și de sud-est neînvecinate direct cu Germania. Principala dificultate constă în surprinderea paralelismului unor procese în desfășurare cu efecte asupra Europei centrale și de sud-est, zonă în care sentimentul de securitate înregistrează cote în scădere. Este vorba de erodarea progresivă a pozițiilor Franței pînă cînd Louis Barthou încearcă printr-un gest de fermitate — Locarno oriental — să-l blocheze; de sporirea progresivă a puterii germane, cu sinuozități care lasă loc Partidului național-socialist la putere după ce criza economică zdruncinase diferențiat statele lumii și mai ales ale Europei; de tendințele Angliei și Italiei de a „umple vidul de putere" sau impresia lui ca urmare a diminuării influenței franceze în Europa centrală și de sud-est; de sporirea interesului U.R.S.S. pentru problemele europene conectată mai ales cu impresia percepută la Moscova că o apropiere este posibilă între Germania și foștii ei învingători pe baza unei compensații ce poate afecta și interese sovietice. Se înțelege că pe timpul desfășurării evenimentelor nu lipsesc nuanțele contradictorii. Astfel, înainte de a intra în sfera de influență germană, țările din Europa centrală și de sud-est au înregistrat amplitudinea maximă a libertății lor de mișcare, cam în perioada 1925—1935—36; deci paralel cu procesul diminuării influenței franceze[92]. Poate să nu fie întîmplător faptul că în această perioadă crește tendința eliberării de tutela oricărei mari puteri[93]; și formula „Balcanii ai balcanicilor", plecată de la Ankara pe timpul negocierilor preliminare Pactului balcanic poate fi un exemplu. Paralel cu prepararea acordurilor de la Locarno, sînt în desfășurare negocieri pentru Tratatul

---

[90] Cf. Piotr S. Wandycz, *op. cit.*, p. 366.

[91] Apare semnificativ faptul că în cadrul Micii Înțelegeri statele neavînd poziții identice față de Rusia Sovietică, „această problemă a fost exclusă de la început din manifestările comune ale celor trei țări, fiecare stat membru fiind liber să o reglementeze în conformitate cu interesele proprii (Nicolae Iordache, *Regionalismul în diplomația europeană în prima etapă a perioadei interbelice (1919—1933)*, în *RRSI*, nr. 3—4 (9—10), București, 1970, p. 153). Din iunie 1928 i se dădea lui E. Beneș delegație să reprezinte celelalte două state ale Micii Înțelegeri în acțiunea de reluare a relațiilor cu Uniunea Sovietică (D. Tuțu, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1919—1933*, în *AMN*, X, 1973, p. 361—362). În 1933, la sfîrșitul anului, E. Beneș spunea slovacilor că revoluția rusă nu este decît o fază de tranziție a Rusiei către marea sa misiune europeană (Edouard Beneș, *Discours aux Slovaques...*, p. 35).

[92] O periodizare a politicii externe poloneze între cele două războaie mondiale, discutabilă ca oricare alta, nu este lipsită de interes în acest context:

I Faza inițială, profranceză (1919—1926)

II Perioada stabilizării situației poloneze și a slăbirii legăturilor cu Franța (1926—1932)

III Încercarea unei politici externe independente (1933—1938)

IV Politica celei de-a treia Europe (?!) (1938—1939)

(Václav L. Beneš and Norman G. J. Pounds, *Poland*, London, 1970, p. 228. Ideea diminuării influenței franceze și a efectelor ei este afirmată și de Nicolas Spulber *(Changes in the Economie Structures of the Balkans*, în *The Balkans in Transition, Essays on the Development of the Balkan Life and Politic since the Eighteenth Century*, Edited by Charles and Barbara Jelavich, Berkeley and Los Angeles, 1963, p. 358 și urm.

[93] Problema este dezbătută public în Cehoslovacia (Eduard Beneș, *La question du Directoire Européen...*, p. 52 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de amiciție între România și Franța, pentru Pactul de amiciție și colaborare cordială între România și Italia precum și pentru Tratatul de garanție româno-polon. Analiza sistematică a acestor demersuri diplomatice și a rezultatelor lor a făcut obiectul altor cercetări. Găsim interesantă sesizarea interferenței lor cu noua concepție care-și făcea loc odată cu concilierea germano-franceză. Din acest punct de vedere, realizarea Tratatului cu Franța prezintă cel mai mare interes datorită ambiguităților intervenite în politica franceză. Oficialitățile franceze și în special A. Briand vor să introducă alianțele orientale — Tratatul cu România urma să fie o componentă — în sistemul de la Locarno ; de fapt, este vorba de o contradicție în termeni respinsă categoric de către diplomația germană. Oficialitățile românești încearcă să pledeze pentru utilitatea sistemului alianțelor orientale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELAȚIA INDUSTRIE-AGRICULTURĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

DE

D. ȘANDRU

România, întîrziată în progresul economic de o mulțime de factori, în primul rînd de natură externă, a încercat, după desăvîrșirea unității naționale, la fel ca celelalte state din răsăritul Europei, prin eforturi încordate, să recupereze pierderile în timp și să ajungă la nivelul țărilor industrializate[1]. Industria a fost privită de mulți români ca un salvator potențial al economiei, prin creșterea capacității țării de a spori producția națională și de a absorbi surplusul de populație agricolă[2]. Politica de industrializare preconizată și inițiată după primul război mondial în România își avea însă, ca și în țările vecine succesoare ale monarhiei dualiste, și alte rațiuni. În mințile conducătorilor statelor ce se rupseseră de sub dinastia habsburgică și se realizaseră ca state independente sau își desăvîrșiseră unitatea națională în urma destrămării Imperiului austro-ungar, independența politică apărea mult prea precară fără o independență economică. Dincolo de presiunea economică și de nevoile financiare ale momentului, care le-a forțat la o condiție de izolare aproape completă a unei țări față de alta, ele au considerat drept o necesitate vitală crearea unei asemenea organizații economice, menită a le face independente nu numai politic, ci și economic de Viena Teama de dominația economică și financiară a centrului Viena a fost puternic resimțită în Cehoslovacia, Iugoslavia, România și Ungaria, deși în primele trei țări s-a manifestat în plus o dorință de a rupe legăturile dintre teritoriile lor ce făcuseră, pînă în 1918, parte din statul ungar și influența bancară a Budapestei. Politica de „nostrificare" a fost adoptată în primele trei state pentru a avea întreprinderi care să nu mai fie sub controlul Vienei și Budapestei[3]. Această politică a avut în vedere în special domeniul bancar, pentru aplicarea căreia s-au făcut eforturi speciale, fiecare țară dorind să aibă propriul său centru financiar[4].

Cei mai fervenți promotori ai ideii de industrializare au fost liberalii. Preconizînd industrializarea României, liderii acestui partid nu au abandonat teza înscrisă în programele economice ale tuturor grupărilor politice din perioada interbelică potrivit căreia agricultura trebuia să rămînă pe mai departe ramura de bază a economiei[5], dar ei susțineau, în același timp, necesitatea de a se rezerva

---

[1] Joseph S. Rouček, *Balkan Politics. International Relation in no Man's Land*, Westport, 1971, p. 9.

[2] Henry L. Roberts, *Rumania, Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1951, p. 67.

[3] Leo Pasvolsky, *Economic Nationalism of the Danubian States*, New York, 1972, p. 73.

[4] *Ibidem*. Vezi detalii pentru România în Arh. St. București, fond Casa regală Carol II, dosar 74/1930.

[5] Vezi „Viitorul", 1 decembrie 1921; I. G. Duca, *Partidul Național-Liberal, partid industrial (o nouă legendă)*, în „Democrația", XV, 1927, 4, p. 4; Arh. St. București, fond Casa regală Carol II, dosar 47/1933, f. 13—14; Biblioteca Centrală de Stat, fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4, f. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

industriei un loc special în complexul vieţii economice. „Dacă nu ne gîndim să schimbăm caracterul specific al economiei noastre naţionale — declara, în 1927, I. G. Duca — nu pricepem pentru ce anume cuvînt ar trebui să persecutăm celelalte ramuri ale producţiei. Nu ni se pare că este vreo incompatibilitate între propăşirea agriculturii şi dezvoltarea industriei... Pe lîngă aceasta, numeroase industrii sînt ele în strînsă legătură cu agricultura ; nu sînt ele chiar o condiţie indispensabilă a progresului ei ? În fine, ţara noastră are nenumărate bogăţii. Aceste bogăţii nu pot rămîne neproductive. Punerea lor în valoare se impune şi prin această punere în valoare, industrii noi se creează în mod fatal“ [6].

Partidul Naţional Liberal a încercat să realizeze o schimbare în viaţa economică a ţării pentru a asigura penetraţia elementului naţional, cu un control exercitat de noua şi puternica lui organizaţie bancară. Concomitent, a căutat să facă noi invesitţii de capital în România, care să devină mai profitabile, cu ajutorul unui protecţionism industrial al statului. O asemenea politică ar fi adus beneficii din ramurile de vîrf ale industriei pentru burghezia financiară, susţinătoare a partidului, interesată în investiţii cît mai avantajoase. De pe urma acestei politici restul locuitorilor ţării urmau să obţină beneficii numai pe cale indirectă, beneficiile indirecte, singurele menţionate în programele partidului, constituind centrul de atracţie în propaganda liberalilor. Pentru Partidul Naţional Liberal intervenţionismul statului implica o creştere a activităţii economice din partea statului şi, ca urmare, avantaje materiale mai mari pentru români. În conformitate cu programul susţinut de Partidul Naţional Liberal, ansamblul acestor activităţi trebuia să contribuie, totodată, la progresul general al ţărănimii [7].

Din punct de vedere politic era suficientă evidenţa că industria reprezenta o sursă mult mai promiţătoare de venituri decît agricultura şi, tocmai datorită unei asemenea raţiuni, interese politice private au lucrat pentru a o favoriza. Nu este nici o îndoială că nevoia României pentru industrializare a fost adesea folosită să camufleze motive financiare particulare. În 1932, un observator englez al vieţii economice din ţara noastră menţiona că politica protecţionistă exagerată nu a fost în realitate desemnată să protejeze România — aşa cum o prezentau promotorii ei— de ravagiile capitalului străin ; ea fusese introdusă, în principal, din cauză că partidul condus de Brătieni tindea să-şi rezerve pentru sine monopolul profiturilor ce puteau fi realizate prin exploatarea resurselor naţionale [8].

Industrializarea a fost apreciată ca o necesitate firească de cele mai multe dintre cercurile economice şi politice româneşti, inclusiv de către acelea ce reprezentau interesele nemijlocite ale agricultorilor mari ori mici, care au salutat şi au revendicat chiar măsuri pentru dezvoltarea industriei naţionale. Este adevărat că organizaţiile profesionale ale moşierimii, ca purtătoare de cuvînt a intereselor economice ale marilor proprietari funciari rurali, şi Partidul Naţional-Ţărănesc, în calitatea lui de organism politic ce îşi propunea să sprijine doleanţele ţărănimii, aveau în vedere o industrializare cu un anumit specific, limitată la prelucrarea, în principal, a produselor agriculturii. În darea de seamă a Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole din România pe anul 1923, după ce se sublinia că România este „o ţară numai agricolă şi că industria, cu fabricile de făină, uleiuri, alcool, paste făinoase, tăbăcării, industrie casnică sînt anexe ale agriculturii“, se solicita continuarea acestei acţiuni, ca o măsură cu caracter social : „Trebuie să recunoaştem că excedentul de naşteri la populaţiunea rurală poate să îngreuneze în viitor problema socială în agricultură şi preocuparea intensificării atît a industriilor existente, cît şi crearea de noi industrii este justi-

[6] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 4—6.

[7] Library of Congress, Washington, D.C., Nicholas Georgescu-Roegen, *Economic and Social Structure of the Romanian People*, Microfila 2551 no. 366 D.R., Washington, D. C., 1956, p. 17—18.

[8] George Clenton Logio, *Rumania. Its History, Politics and Economics*, Manchester, 1932, p. 126. În 1927, G. D. Creangă observa, în acelaşi sens, că „Situaţia care existase înainte de război pe pămînt, unde un număr de proprietari latifundiari reţineau cea mai mare parte a venitului agricol, a fost transferată în domeniile comerţului şi industriei“ (Apud David Mitrany, *The Land and the Paasant in Rumania, The War and Agrarian Reform (1917 — 21)*, New York, 1968, p. 575).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ficată. Trebuie, în primul rînd, să ne îndreptăm spre o industrializare metodică și trainică a tuturor produselor noastre agricole" [9].

Deși național-țărăniștii susțineau teza potrivit căreia agricultura era principala industrie a României [10], ei au recunoscut, totuși, necesitatea industrializării, căreia îi rezervau însă un caracter mai limitat chiar decît cel propus de reprezentanții moșierimii, întrucît se căuta în crearea unei industrii casnice soluția plasării proletarilor agricoli, după organizarea muncitorilor din agricultură, ca un ultim refugiu pentru cei ce nu puteau fi cuprinși în această ramură a economiei [11]. Spre deosebire de acest punct de vedere îngust pe care țărăniștii au reușit să îl mențină în programul partidului și după fuziunea din octombrie 1926, mulți dintre liderii fostului Partid Național Român din Transilvania s-au arătat în mod nemijlocit interesați în susținerea procesului de dezvoltare industrială a României. Nicholas Georgescu-Roegen observa că Partidul Național Țărănesc nu a fost în întregime în dezacord cu multe din propunerile liberale privitoare la dezvoltarea economică a țării. Ramura transilvăneană a partidului a subscris la intervenționismul statului, cerut de ramura țărănistă în mod simplist, pentru că a crezut că aceasta reprezenta singura cale prin care ar fi putut desprinde pe liberali din pozițiile cheie ale economiei. Diferențele dintre interesele economice și ideologia socială a celor două ramuri ale Partidului Național Țărănesc explică, de altfel, frecventele conflicte interne din cadrul organizației mai bine decît regionalismul. Sub diferite circumstanțe, — conchidea economistul american — incompatibilitatea dintre cele două ideologii a fost pe cale să ajungă la puncte culminante [12]. De altfel, în ciuda faptului că în perioada opoziției național-țărăniștii au acuzat sistematic pe liberali de neglijarea agriculturii și de susținerea „industriilor parazitare", în timpul guvernărilor lor ei au dat puțină atenție agriculturii, principala trăsătură a politicii lor economice fiind în realitate accesul prietenesc al capitalului străin în industria națională, în contrast cu liberalii, care încercau să dezvolte industria cu ajutorul capitalului autohton [13].

La punctul de vedere antiliberal în politica economică exprimat de național-țărăniști s-au raliat toate forțele ce erau stînjenite în activitatea lor de măsurile și de atotputernicia economică a acestui partid. Concludent în această direcție este memoriul prezentat regelui Carol II, la 25 august 1930, de către bancherul Aristide Blank, care găsea cauzele crizei din agricultura țării, din industria petrolului și din domeniul comerțului nostru extern în măsurile politicii liberale. Industria parazitară, înconjurata de guvernanți, — scria el — ne-a adus consecințe dezastruoase pentru agricultura și pentru economia națională, în general. Industria noastră, neputînd trăi decît din pomana statului, tariful nostru vamal a fost întocmit ca atare. S-au pus taxe prohibitive la import asupra articolelor produse de ea, așa că la acest capitol veniturile statului au scăzut enorm și guver-

---

[9] Vezi Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 10/1924, f. 2.

[10] Vezi An. Gusti, *Scrieri sociale, politice și economice*, București, 1940, p. 157.

[11] Vezi Biblioteca Centrală de Stat, fond St. Georges, Pachet CXCIV, dosar 10, f. 13—14 și 19; V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 43; idem, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, 1923, p. 85; I. Mihalache, *Adîncind brazda*, București, 1933, p. 22—23; Partidul Țărănesc, *Programul și statutele*, București, 1922; idem, *Programul și statutele*, București, 1925; Partidul Național-Țărănesc, *Principiile, programul și statutul*, București, 1926. O consistentă critică a acestui punct de vedere vezi la C. Ianculescu, *Problemele agrare și dezvoltarea industrială a României*, București, 1934, p. 39.

[12] Library of Congress, Washington, D. C., *op. cit.*, p. 18—19. De altfel, programul din 1926 preconizează necesitatea industrializării, a utilizării surselor de energie și a încurajării inițiativei private și a capitalului, în contrast cu programul Partidului Țărănesc din 1922, care critica exploatarea anarhică a surselor de energie pentru interese capitaliste private (vezi Partidul Țărănesc, *Programul și statutele*, București, 1922; Partidul Național-Țărănesc, *Principiile, programul și statutul*, București, 1926).

[13] Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, 1956, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nele s-au văzut nevoite să le compenseze cu taxe mari la export. S-au pus, cu alte cuvinte, taxe prohibitive asupra cerealelor şi petrolului nostru, făcîndu-le incapabile să concureze pe pieţele internaţionale cu produsele similare străine[14].

Modul în care cercurile guvernante din România, ca şi din celelalte state din răsăritul Europei, au acţionat pe linia industrializării a generat şi în istoriografia apuseană numeroase elemente de critică izvorîte, în principal, din neglijarea culpabilă a agriculturii şi din subordonarea totală a acestei ramuri intereselor industriei. Cei mai mulţi dintre istoricii occidentali au ţinut să îşi precizeze punctul de vedere potrivit căruia nu se ridicau cu argumente împotriva ideii şi politicii de industrializare, ci a manierii în care ea era înfăptuită şi în care ea acţiona pe linia unei serioase deteriorări a agriculturii[15]. Politica de industrializare a României postbelice trebuie apreciată, ca act în sine, drept pozitivă, — scria George Clenton Logio — căci industria rămîne principalul reazim al ţării şi singura ei speranţă de supravieţuire, dar acest proces nu poate fi conceput pe seama şi în dauna agriculturii[16], căci, în condiţiile date de după primul război mondial, întreaga viaţă a ţării depindea de dezvoltarea normală a agriculturii, care asigura nu numai alimente, ci şi materii prime pentru ramurile mai promiţătoare ale industriei ţării şi mijloacele din care România putea plăti produsele indispensabile ce le importa[17].

Posibilităţile de industrializare depindeau de o mulţime de factori : bogăţia resurselor industriale din regiune, măsura în care ele fuseseră exploatate, disponibilităţile de capital, resursele de mînă de lucru calificată şi tiparele comerţului extern[18]. Dintre toate ţările din centrul şi sud-estul Europei cele mai favorabile condiţii de industrializare le avea România, bogăţiile ei naturale oferind cea mai sănătoasă bază pentru dezvoltarea industrială. La numai cîteva luni după Unire, Vintilă Brătianu găsea că România, în graniţele întregite, dispunea de „toate condiţiile naturale pentru a fi un stat industrial complet“[19]. La rîndul său, James T. Shotwell, de la Carnegie Endowment for International Peace, care vizitase, în 1925, România, nota că bogăţiile sale îi puteau asigura un viitor prosper. Pe de altă parte, el găsea că resursele pămîntului românesc erau atît de promiţătoare, în varietatea lor cel puţin, încît ele nu puteau fi rivalizate de nici o ţară din Europa şi, probabil, de nici un stat civilizat în afară de Statele Unite ale Americii şi că, pe de altă parte, — aşa cum se afirma în epocă — România putea produce, practic, orice, în afară de cauciuc şi de bumbac[20].

Industrializarea impunea însă soluţionarea unor probleme pentru a asigura succesul ei. Ea solicita capitaluri, pe care ţara nu le avea[21], importul unor ma-

---

[14] Arh. St. Bucureşti, fond Casa regală Carol II, dosar 32/1930, f. 19.

[15] David Mitrany, *op. cit.*, p. 576 ; George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 182.

[16] George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 168.

[17] *Ibidem*, Henry L. Roberts găsea că dezvoltarea industriei româneşti, cu sprijinul unor mari tarife protecţioniste, fusese în mod artificial forţată, ducînd în mod nemijlocit la dislocaţii economice (Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 69), iar David Mitrany, *op. cit.*, p. 444, îşi exprima nedumerirea în legătură cu neglijarea agriculturii, care, în ciuda sarcinilor mari ce le suporta, chiar cu inventarul ei primitiv din primii ani de pace, menţinea cea mai mare parte a populaţiei, aproviziona cu cira 2/3 exportul şi aducea 2/3 din venitul public.

[18] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 179.

[19] Vintilă Brătianu, *Economia naţională a Romaniei Mari*, în „Democraţia“, VII, 1919, nr. 4—5, p. 200.

[20] James T. Shotwell, *A Balkan Mission*, New York, 1945, p. 92—93. Shotwell nu cunoştea că după război cultura bumbacului fusese introdusă într-o serie de judeţe din sudul ţării. (vezi Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 18/1933, f. 2—4 ; Alexandru Alimăneştianu, *Probleme economice*, Bucureşti, 1940, p. 74).

[21] Bernard Newman, *Balkan Background*, New York, 1945, p. 96—97 ; C. A. Macartney and A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe : A History*, London, 1962, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terii prime[22] și mînă de lucru specializată, căci forța de muncă, recrutîndu-se din rîndurile țăranilor, era insuficient calificată[23]. Principala problemă a industrializării rămînea lipsa de capital, de soluționarea căreia depindea achiziționarea mașinilor și instalațiilor. Orice program de industrializare solicita capitaluri însemnate. Ca și celelalte state din răsăritul Europei, în primii ani de pace, România a întîmpinat greutăți în refacerea distrugerilor cauzate de război și în remedierea dislocațiilor determinate de noile frontiere, pentru care a făcut apel la capitaluri străine, fără a le obține, în general, astfel că o bună parte din disponibilitățile sale financiare au fost atunci canalizate în mod prioritar spre reconstrucția țării[24].

După 1918 capitalul străin a manifestat un interes puternic față de România[25]. Pentru aceasta au pledat resursele economice ale țării și balanța ei în domeniul comerțului extern, care i-a fost pînă în 1929, cînd a devenit deficitară, în general, favorabilă. Dar, în același timp, România avea probleme politice și de administrație ce creau anumite rezerve capitalului străin față de investițiile în economia ei. În plus, la fel ca și celelalte state vecine, România poseda o economie vulnerabilă, prin faptul că datoriile sale antebelice erau mari. Astfel, în anii 1931—1932, Grecia cheltuia 49% din exportul său pentru plata datoriei externe, Ungaria 48%, Iugoslavia 29%, România 28%, Austria 22%, Bulgaria 16% și Cehoslovacia 5%[26].

Cum prelucrarea resurselor țării depindea într-un înalt grad de asigurarea instalațiilor de producție, în condițiile menționate, capitalul străin s-a dovedit greu de obținut fără concesii împovărătoare, care să compenseze riscurile create de instabilitatea leului și de politica financiară șubredă a guvernelor. La aceasta s-a adăugat politica economică din primul deceniu postbelic a guvernelor național-liberale, care a stînjenit în bună măsură penetrația capitalului străin[27]. Partidul Național Liberal, promovînd principiul dezvoltării industriale a României cu forțele burgheziei autohtone, a impus, printr-o serie de legi, anumite restricții capitalului străin din economia națională. Politica „prin noi înșine" nu a vizat înlăturarea lui completă, ci participarea la cote mai reduse, care să permită statului și burgheziei române un control mai larg asupra întreprinderilor industriale. Dovadă că o serie de fabrici create în primul deceniu postbelic s-au bucurat de concursul capitalului străin[28]. Dar, cele mai multe întreprinderi industriale și bancare au fost înființate cu mijloace financiare proprii ce aparțineau marii burghezii autohtone și moșierimii, care acumulase în urma exproprierii capitaluri relativ însemnate[29]. Progresele înregistrate în domeniul industrial, cu sau fără participarea capitalului străin, au fost evidente în primul deceniu postbelic, însă nivelul de industrializare continua să rămînă nesatisfăcător față de suprapopulația țării, astfel, că pentru România prevenirea creșterii populației dincolo de limitele acumulării de capital rămînea o problemă de durată[30]. În același timp, era greu de întrevăzut modalitatea soluționării problemei fără capital străin în agricultură, unde el era cel mai necesar. Capitalul străin se arătase tentat să facă investiții în bunuri reale urbane, în industrii specializate, în ra-

---

[22] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 179.

[23] C. Evelpidi, *Les états Balkaniques, Étude comparée politique, sociale, économique et financière*, Paris, 1930, p. 269.

[24] Vezi C. A. Macartney and A. W. Palmer, *op. cit., p. 149*; Bernard Newman, *op. cit.*, p. 96—97; Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 73.

[25] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 183.

[26] *Ibidem*, p. 186; Joseph S. Rouček, *Central Eastern Europe. Crucible of World Wars*, New York, 1946, p. 651.

[27] Vezi Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *Viața politică în România, 1922 — 1928*, București, 1979, p. 156—157.

[28] Detalii în *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, 1960, p. 122 și urm.

[29] Vezi Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *op. cit.*, p. 11; D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 și acumulările de capital ale moșierimii*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 275 și urm.

[30] Bernard Newman, *op. cit.*, p. 96—97; C. A. Macartney and A. W. Palmer, *op. cit.*, p. 149; James T. Shotwell, *op. cit.*, p. 92—93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mura bunurilor de consum, în exploatări miniere, în industria forestieră ori în mari lucrări publice, dar nu şi în dezvoltarea agriculturii [31].

În primul deceniu de după război rezervele de petrol ale României au favorizat dezvoltarea acestei ramuri de producţie, care depindea în bună măsură de capitalul străin şi producea pentru export [32]. O oarecare creştere, deşi nu spectaculoasă, a cunoscut-o şi industria alimentară, care avusese şi pînă la Unire o pondere însemnată în structura industrială a ţării [33]. Paralel, au fost înfiinţate o serie de întreprinderi industriale mari, aparţinînd ramurii metalurgice, destinate să satisfacă cerinţele economiei naţionale [34].

Ambiţia clasei conducătoare din România de a crea o industrie naţională s-a cuplat, de la început, la fel ca în cele mai multe din comunităţile agrare din răsăritul Europei, cu o politică în baza căreia agricultura a fost pusă să plătească pentru ea [35]. Încă din anii participării României la primul război mondial o serie de legi excepţionale au fost destinate în mod deschis protecţiei băncilor, industriei şi comerţului [36]. România a avut o lungă tradiţie de încurajare directă a industriei, ca scutiri de taxe şi tarife speciale de transport, care au persistat în primul deceniu postbelic şi care au fost extinse după marea depresiune economică. Combinaţia protecţionismului şi dezvoltarea cartelurilor au dat industriei o poziţie de monopol pe piaţa internă, care a lucrat în dezavantajul agriculturii româneşti [37].

După război, intervenţionismului statului i s-a dat o nouă amploare. În 1923 s-a constituit Societatea Naţională de Credit Industrial, care a participat în anii următori la înfiinţarea unor mari uzine şi a asigurat o bună parte din mijloacele financiare de lucru ale întreprinderilor. În acelaşi timp, o serie de legi au urmărit să asigure un regim vamal favorabil industriei. Statul a reglementat, controlat şi sprijinit importul unei tehnici moderne de producţie de către industriaşi şi a asigurat protecţia proprietăţii industriale. Paralel, industria a fost apărată de concurenţa externă prin tarife protecţioniste, anumite scutiri de taxe şi prin asigurarea debuşeului şi a unor preţuri profitabile [39].

Dar, în vreme ce industria intra tot mai mult în atenţia factorilor de răspundere ai epocii, fiind sistematic sprijinită prin legi protecţioniste, agricultura rămînea în părăsire [39]. Mitrany scria că în perioada de reconstrucţie, într-o vreme cînd industria se bucura de un regim de favoare, agricultura era împiedicată din toate părţile de obstacole financiare [40]. Cum întreprinderile nou create nu dădeau rezultate, unele fiind de-a dreptul parazitare, industria se dezvolta la adăpostul unor tarife exagerate, justificate de argumentul „copilăriei industriei", ce aveau menirea să-i asigure protecţie, care îi aduceau venituri pe seama creşterii costului agriculturii [41].

---

[31] C. A. Macartney and A. W. Palmer, *op. cit.*, p. 149 ; D. Şandru, *Capitalul străin în agricultura României în anii crizei economice*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 431, şi urm.

[32] Vezi Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 183 ; Bernard Newman, *op. cit.*, p. 94 şi 96 ; C. A. Macartney, *Problems of the Danube Basin*, Cambridge, 1942, p. 139.

[33] C. Evelpidi, *op. cit.*, p. 270—288 ; Constanţa Bogdan, Adrian Platon, *Capitalul străin în societăţile anonime din România în perioada interbelică*, Bucureşti, 1981, p. 176.

[34] Detalii la I. Saizu, *Industria României între anii 1922 şi 1928*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 98.

[35] David Mitrany, *op. cit.*, p. 575.

[36] *Ibidem*, p. 444 ; Victor Scărlătescu, *Libertate economică şi intervenţionism de stat*, în *Aspecte ale economiei româneşti*, 1939, p. 631.

[37] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 72.

[38] Vezi Victor Scărlătescu, *op. cit.*, p. 631—632 ; Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *op. cit.*, p. 160—161 ; Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 240—244 ; „Import-Export", IV, 1924, nr. 6—7, p. 92 ; idem, VI, 1926, nr. 11—12, p. 340—345 ; „Argus", 4 martie 1926.

[39] Leon Proca, *Agravarea crizei agricole prin politica noastră economică*, în „Economia naţională", LII, 1931, nr. 3, p. 111—112.

[40] David Mitrany, *op. cit.*, p. 444.

[41] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 72 ; George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După război, cercurile conducătoare din România au promovat o politică de menținere la un nivel scăzut a prețurilor produselor agricole în interiorul țării, îndeosebi a cerealelor, cu scop de a asigura industriei naționale materii prime agricole ieftine, a stăvili scăderea cursului leului și de a menține o anumită stabilitate a salariilor[42]. În acest scop, la 29 noiembrie 1923 au fost instituite taxele de export la produsele agricole, sub al cărui regim s-a făcut valorificarea lor pînă în 1931[43]. Taxele vamale au reprezentat o grea povară pentru agricultori. Ei au contribuit, numai pînă în 1929, în regimul de grevație vamală, către fisc și către grupele sociale urbane cu circa 120 miliarde de lei[44].

Taxele vamale de export nu au reprezentat însă singura povară suplimentară impusă de stat asupra produselor agricole. Consiliul de Administrație al Uniunii Camerelor de Agricultură arăta într-un memoriu din 1 noiembrie 1930 privitor la doleanțele agricultorilor că, alături de ele, multe alte taxe mai grevau atunci agricultura, în special producția agricolă: pentru camerele de comerț, oboare, taxa de cîntar, misiția și probele, porturile, cheiajul, paza de noapte, liceele, cultul eroilor, asociații culturale și profesionale, comunele, barierele, pavajele, drumurile, diurnele vamale, cifra de afaceri, timbrul proporțional, timbrul bursei, taxele patronale etc. Totalul acestor taxe reprezentau circa 3 500 lei pe vagonul de cereale „adică 16% din valoarea mărfii, socotită la prețul mediu de atunci, de 22 000 de lei vagonul. Valoarea însumată de aceste taxe, care se percepeau, de fapt, și asupra cerealelor exportate și asupra celor desfăcute pe piața internă, era de aproape 4 miliarde de lei, sumă ce se sustrăgea anual din venitul brut al agricultorilor[45].

Concomitent, politica de protejare a industriei naționale a determinat un mercantilism dirijat de stat, de pe urma căruia agricultura a avut și mai mult de suferit. Studiile întreprinse într-o serie de țări agrare din răsăritul Europei asupra regimului de nutriție a populației arătau existența subnutriției la un larg număr de locuitori rurali, timp în care, din rațiuni pur comerciale, și fără a se ține seama de cerințele alimentare ale populației, produsele agricole erau exportate[46]. Forțînd exportul produselor solului, realizate de agricultori, cu sumele obținute de pe urma schimbului extern, burghezia română plătea importul, care servea prin excelență anumitor categorii ale populației urbane și întreprinderilor industriale, adică toate acele articole pe care clasa conducătoare le aducea din afară pentru interesul și confortul propriu și din care populația agricolă trăgea, comparativ, beneficii nesemnificative[47]. Excesul mercantilist din primul de-

---

[42] Vasile Bozga, *Criza agrară în România între cele două războaie mondiale*, București, 1975, p. 77.

[43] Din prețul de 80 000 de lei al vagonului de grîu, de pildă, statul încasa, prin taxele de export, 40 000 de lei; la vagonul de orz taxa vamală era de 25 000 de lei; pentru un bou ea s-a ridicat la 10 000 de lei, iar mai tîrziu a scăzut la 8 000 de lei. O ușurare în regimul lor s-a produs în anul 1927, dar, pe de altă parte, în același an statul a triplat impozitele pe proprietățile agricole (Detalii în C. Garoflid, *Condițiunile economice generale pentru o mai bună valorificare a producțiunii agricole*, București, 1937, p. 3; G. Ionescu-Sișești, *Agricultura României*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 30; idem, *Repartiția proprietăților agricole și a impozitelor pe aceste proprietăți în perioada 1923—1926*, București, 1927, p. 22; Alexandru Cusin, *Noul regim de export al cerealelor*, în „Analele statistice și economice", V, 1922, nr. 7—8, p. 97—99).

[44] Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 78 și 259.

[45] Detalii în Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 106/1931, f. 13—15.

[46] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 71; Andrei Corteanu, *Două discursuri relativ la problema agrară rostite în ședințele Senatului de la 28 martie și 15 aprilie 1940*, București, 1940, p. 42—43.

[47] Vezi Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 86; George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 143—145. Deosebit de concludentă în această privință apare situația din anii guvernării generalului Ion Antonescu. Masive cantități de produse agricole au fost exportate în Germania, timp în care consumul unor alimente a fost raționalizat, dar locuitorii satelor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceniu postbelic a ascuţit antagonismul dintre sat şi oraş, care se întîlnea, de altfel, pretutindeni în centrul şi în răsăritul Europei după război. Conflictul dintre ţărănime şi burghezie în domeniul circulaţiei bunurilor era, după observaţia unui contemporan român, la fel de acut ca şi acela dintre proletariat şi burghezie în domeniul repartiţiei lor, iar N. Lupu-Kostaky considera că „într-o ţară ca România, unde interesele agricultorilor, care constituiau clasa producătoare *prin excelenţă*, ei sînt şicanaţi şi loviţi ; maşinăria de stat devine o instituţie abuzivă şi rezistenţa faţă de ea un act de bravură civică“ [48].

Protecţionismul industrial a reprezentat doar una din multiplele forme de exploatare a satului de către oraş. Procesul acestei exploatări a fost însă complex, cu atît mai complex cu cît întreaga organizaţie administrativă funcţiona în interesul unor cercuri ale populaţiei urbane, în speţă a burgheziei industriale şi financiare [49]. Studiile celor mai mulţi autori au evidenţiat că schimburile comerciale erau defavorabile zonelor rurale, care erau secătuite de oraşe şi de industrii. Pentru a acoperi cerinţele de bani, ţăranii, datorită veniturilor modeste aduse de micile lor proprietăţi şi sarcinilor fiscale ridicate cărora trebuiau să le facă faţă, erau în mod constant nevoiţi să vîndă orăşenilor cele mai bune produse realizate în propriile gospodării [50]. Astfel, ei ajutau oraşele şi industria, rămînînd mult în urmă în privinţa regimului alimentar, a stării sanitare, a locuinţelor şi a educaţiei [51]. Satul — observa Mihail Manoilescu — era exploatat de oraş prin sistemul — denumit de el *elevatorul preţurilor* — furnizării directe de alimente şi produse agricole la oraş, fără o contravaloare echivalentă a mărfurilor [52], prin accentuarea în timp a dezechilibrului dintre preţurile produselor agricole şi preţurile produselor industriale, prin camătă şi pe alte căi [53]. Venitul redus al exploatării agricole a fost determinat, în mare măsură, de intervenţionismul continuu al statului, prin politica preţurilor maximale, care a urmărit să sprijine dezvoltarea industriei şi ieftinirea traiului populaţiei urbane în dauna ţăranului producător. Or, aşa cum observa un contemporan, această ieftinire nu se putea justifica prin sacrificiul agricultorului, mai ales că, de multe ori, sporirea preţurilor nu se datora producătorului, ci numeroaselor taxe care îngreunau producţia şi din care unele se percepeau chiar în folosul bugetelor orăşeneşti (taxe de barieră, de abatoare etc.) [54]. Astfel, preţurile produselor agricole au fost artificial comprimate pînă la valori inferioare preţurilor de producţie, timp în care preţurile produselor industriale au crescut, excepţie făcînd anii crizei economice, continuu. La Congresul internaţional de agricultură de la Bucureşti, din 1929, economistul francez I. André Borél situa România în fruntea ţărilor în

---

care le produceau, primeau raţii mult mai mici, comparativ cu cele repartizate orăşenilor. Aşa de pildă, în primăvara anului 1941 raţia de zahăr oscila în mediul urban între 1 şi 1,5 kg de persoană, pe cînd la sate ea a fost între 0,080 şi 0,100 kg. Diferenţe similare s-au înregistrat şi la raţiile de ulei (Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 103/1941, f. 413).

[48] Apud David Mitrany, *op. cit.*, p. 361.

[49] Joseph S. Rouček, *Balkan Politics...*, p. 32.

[50] Vezi *60 sate româneşti*, vol. II, Bucureşti, 1941, p. 223—230 ; Dr. M. Enescu, *Alimentaţia populaţiei rurale din Moldova*, în „Revista de igienă socială“, X, 1940, nr. 1—6, p. 354.

[51] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 71.

[52] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 87.

[53] Caracteristic, nu numai pentru România, ci şi pentru celelalte ţări din răsăritul Europei, a fost şi faptul că diferenţa dintre sat şi oraş se intensifica prin aceea că ţăranul rămînea marele debitor, în timp ce oraşul reprezenta interesele marelui creditor (Joseph S. Rouček, *op. cit.*, p. 32). Înainte de conversiunea datoriilor agricole ţărănimea a plătit oraşelor numai dobînzi ce se ridicau la o valoare de circa 500 de lei pe hectar, suma fiind atît de mare încît echivala cu renta funciară, care era însă încasată de bancherii oraşelor (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 88).

[54] Ioan C. Vasiliu, *Rentabilitatea agriculturii noastre*, în „Viaţa agricolă“, XXXIII, 1942, nr. 7, p. 215 ; vezi şi Charles U. Clark, *United Roumania*, New York, 1971, p. 340—342.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care țărănimea cunoștea o prosperitate iluzorie și de suprafață. După Borél, în anii 1927—1928, față de 1913—1914, nivelul mediu al prețurilor produselor agricole a crescut în Europa la 133%, timp în care în România el a scăzut la 80,4%. În aceeași perioadă, cheltuielile de exploatare au sporit în România la 135,2%, iar cele de consumație la 263,6%, față de mediile Europei, care erau de 147,4% și, respectiv, de 176,2%. Pe de altă parte, în 1927—1928, puterea de cumpărare a agricultorilor români a reprezentat numai 59,8% față de media din Europa, de 91,6% [55]. Raportul dintre prețurile produselor agricole și prețurile produselor industriale de după 1929, cînd s-au efectuat asemenea calcule după criterii unitare, probează că el a fost în permanență, pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, defavorabil agriculturii [56].

Liberalii și-au fondat politica economică pe un naționalism puternic, temîndu-se că altfel vor menține România ca un stat slab, la cheremul capitalului străin și incapabil de a asigura nevoile impuse de apărarea națională [57]. Dar politica de industrializare promovată de ei în detrimentul agriculturii a manifestat carențe ce izvorau din împrejurările concrete în care ea se înfăptuia. Liberalii — scria Robert Lee Wolff — nu erau pe deplin conștienți de consecințele mai îndepărtate ale politicii forțate de industrializare, care trebuia să implice un lung program de organizare și de economii forțate ce depășeau puterile lor [58]. Mai mult, în condițiile existenței unui partid țărănesc, cu o largă aderență la sate, care critica în mod zgomotos „industriile artificale", chiar sub cele mai bune circumstanțe, era greu de convins țăranul alegător că agricultura trebuia să plătească pentru progresul industriei naționale [59]. Robert Lee Wolff găsea că țăranii din Balcani nu fuseseră pregătiți de experiența istorică spre a înțelege complicatele probleme ale societății secolului XX și că privirea lor politică era concentrată asupra propriilor interese: dorința de a poseda pămînt, nevoia de credit pentru a-l lucra cu succes și speranța reducerii impozitelor. Țăranului i s-ar fi putut demonstra că industrializarea țării l-ar fi ajutat, în cele din urmă, spre a-și îmbunătăți lotul și că acest proces solicita un mare efort, dar, în decursul anilor, săteanul a văzut pe orășeni îmbogățindu-se, timp în care el tot sărac a rămas, astfel că problema surselor de procurare a capitalului nu îl mai interesa [60].

Tarifele protecționiste din primul deceniu postbelic adoptate de România și de toate țările agrare din răsăritul Europei au avut implicații asupra comerțului lor extern. Efectul lor imediat s-a concretizat într-o îngustare a pieților de desfacere pentru produsele industriale ale țărilor vest-europene, conducînd la o diminuare a puterii de cumpărare a populației acelor state [61]. Ca o contramăsură, guvernele lor au adoptat o serie de legi prin care inițiau o politică protecționistă agricolă [62]. Tarifele protecționiste, prin limitarea importurilor, au avut

---

[55] I. André Borél, *Le situation de l'agriculture mondiale en 1927 et 1928 comparée a celle d'avant la guerre et celle de 1925 et 1926*, IV-ème volume, Acts, XIV-ème Congres International d'agriculture, Bucarest, 1929, tab. 1 B.

[56] Detalii în „Conjunctura economiei românești", București, 1940, p. 5.

[57] I. Saizu, *Opinii privind industrializarea României (1922—1928)*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 258.

[58] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 128; vezi și Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 128—129.

[59] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 128.

[60] *Ibidem*, p. 103.

[61] George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 180.

[62] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 72. Pînă în 1925, Germania a practicat o puternică politică de protejare a agriculturii, astfel că România a putut să exporte în această țară doar mici cantități de cereale (C. A. Macartney, *op. cit.*, p. 140). În 1927, cînd România a majorat taxele de intrare în țară a produselor industriale, Cehoslovacia și Austria au început să pună stavile produselor agricole românești. Paralel, exportul strugurilor în Polonia a fost stopat brusc în urma creșterii taxelor vamale de către statul român pentru importul de cărbune polonez (Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 12/1927—1928, f. 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca efect aducerea capitalului străin de investiţie în industria românească. Dar, în timp ce capitalul străin a fost de mare importanţă în dezvoltarea unor ramuri ale economiei naţionale şi în consolidarea sistemului de transport, efectul asupra întregii economii a fost, cumva, unilateral, în parte din cauză că finanţa străină a fost în mod natural atrasă de industriile care lucrau pentru export [63].

După o serie de negocieri iniţiate de naţional-liberali, în 1928, cu un grup bancar internaţional, guvernul naţional-ţărănist Iuliu Maniu a reuşit să contracteze, la începutul lui februarie 1929, împrumutul de peste 100 000 000 de dolari, din care s-a realizat stabilizarea leului. Paralel, naţional-ţărăniştii, abrogînd legislaţia liberală care îngrădea accesul capitalului străin în România şi promovînd faţă de el principiul „porţilor deschise", au obţinut o largă colaborare a acestuia la împrumuturile din anii următori, cu preţul concesionării unora dintre marile întreprinderi aparţinînd statului diferitelor firme ce creditaseră România [64]. Paralel, capitalul străin şi-a întărit poziţia în cele mai importante ramuri ale industriei, atît pe calea participării la fondarea unor noi societăţi, cît şi prin preluarea de acţiuni ale unor întreprinderi însemnate la care înainte nu participaseră [65]. Dar stabilizarea monetară, această cucerire indispensabilă pentru progresul ţării aşa de scump plătită finanţei internaţionale, a fost ruinată în numai cîţiva ani de marea depresiune economică [66].

În anii crizei impulsul către industrie a fost, de asemenea, legat în mod intim de relaţiile comerciale externe ale României [67]. Criza agrară şi depresiunea mondială au lovit agricultura peste tot în lume; protecţionismul agricol al ţărilor europene industrializate a condus statul român către un protecţionism industrial. Astfel, în mai 1932 guvernul Iorga-Argetoianu a instaurat regimul controlului devizelor, iar în noiembrie acelaşi an guvernul Iuliu Maniu a introdus măsura contingentării importului, care a fost ulterior extinsă la întregul comerţ exterior al României [68].

Către mijlocul deceniului IV creşterea ameninţării de război pe continent a dus la o cerere crescîndă pentru industrii grele, care să furnizeze armament [69]. Experienţa crizei din 1929—1933 a obligat statul să ia o serie de măsuri cu caracter excepţional şi a impus în anii următori, la fel ca în celelalte ţări din estul şi din centrul Europei, o politică economică specială. Înainte de toate, aproape fiecare din ele a fost forţată să aplice o politică economică autarhică crescîndă. Cu un import ce depăşea mijloacele lor financiare, ţările respective au dezvoltat, în mod necesar, propriile lor resurse naturale şi au găsit mijloace pentru a le utiliza. Polonia, Ungaria, România au fondat noi fabrici nu pentru a se întrece cu cele ce existau, ci pentru a produce articole care înainte se importau. Deşi aceste produse erau adesea scumpe şi de calitate inferioară, ele au salvat achiziţionarea de monedă străină, aducînd servicii economiilor lor naţionale, şi au atras o mică parte din locuitorii ce nu aveau de lucru spre întreprinderile industriale [70].

Dezvoltarea industriei româneşti în perioada interbelică nu a fost însă integrată în mod strîns în evoluţia întregii economii, ci ea a fost rezultatul unor circumstanţe cu totul speciale. Creşterea industriei de bunuri de primă necesitate nu a corespuns dezvoltării pieţei interne [71]; două din cele mai importante articole, ţiţeiul şi lemnul, erau în mod prioritar destinate exportului; creşterea rapidă a industriei metalurgice a fost cauzată de sporirea cererilor statului, mai

[63] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 72.
[64] *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, p. 279 şi urm.
[65] *Ibidem*, 212 şi urm.
[66] Georges D. Jackson Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1910 — 1930*, New York, Columbia University Press, 1966, p. 240.
[67] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 74.
[68] Victor Scărlătescu, *op. cit.*, p. 632.
[69] Costin C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. II, 1967, p. 422—423.
[70] C. A. Macartney and A. W. Palmer, *op cit.*, p. 284—285.
[71] Vezi Ion Vevereca, *Industria*, în *Aspecte ale economiei româneşti*, 1939, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presus de toate, pentru armament, proces ilustrat de faptul că în 1938 circa 70% din producția metalurgică era consumată de către stat [72].

Rapida expansiune a industriei, în special a celei de bunuri de larg consum, a contrastat în mod straniu cu starea de înapoiere a agriculturii naționale și cu nivelul scăzut al consumului. Un rezultat al creării industriei românești a fost împovărarea populației cu sarcini grele la impozite indirecte, disproporționate față de resursele locuitorilor [73]. Noile fabrici, vînzîndu-și produsele la prețuri excesive, sub protecția unor bariere vamale ridicate, au handicapat populația rurală, prin obligațiile impuse ei, de la cumpărarea multor articole industriale de care ea avea nevoie, determinînd acuzarea industriei de exploatarea regiunilor rurale și de cîștigarea tuturor recompenselor [74]. Această politică a dus la o pauperizare gradată a locuitorilor satelor și a contribuit la risipirea micilor lor economii în beneficiul industriilor artificial create. Astfel, capitalul așa de urgent necesar dezvoltării agriculturii a fost împrăștiat cu precădere în noile întreprinderi și îndepărtat de agricultură [75].

Principalul teoretician al țărănismului românesc, Virgil N. Madgearu aprecia răspîndirea buneistări materiale a țărănimii și ridicarea nivelului ei de trai drept o condiție esențială pentru extinderea pieței interne: „Aceasta — declara el — este singura bază temeinică pentru dezvoltarea unei industrii naționale, care, la rîndul ei, îmboldind creșterea populației orășenești și ridicîndu-i bunăstarea, va contribui la formarea unei piețe întinse pentru produsele gospodăriei țărănești — condiție necesară intensificării ei" [76]. La structura socio-economică a României interbelice, satul ar fi trebuit să reprezinte, prin masa producătorilor agricoli, principalul debușeu al produselor manufacturate. În mod firesc, clientul care ar fi trebuit să consume cele mai multe produse industriale și să condiționeze viitoarea dezvoltare a industriei naționale ar fi trebuit să fie agricultura, căci ea consuma atît bunuri prelucrate pentru exploatările rurale, cît și produse de larg consum pentru cerințele masei de țărani, ce reprezentau 4/5 din populația țării. Dar neglijarea agriculturii a făcut, de fapt, drumul industriei românești mai dificil.

Nivelul de trai scăzut al țărănimii a întîrziat creșterea pieței interne, în timp ce exportul produselor industriale nu se punea nici măcar ca problemă. A. Frunzănescu observa că dacă primii ani postbelici, cînd prețurile produselor agricole, aflate în creștere, asigurașeră agriculturii o stare de prosperitate, care a făcut, la rîndul ei, ca industria să beneficieze de condiții prielnice de dezvoltare și de plasare a bunurilor sale, din 1925, cînd rentabilitatea agriculturii a început să se diminueze, ea s-a repercutat imediat asupra industriei, ce a rămas cu mari stocuri nevîndute, iar capitalul plasat în întreprinderile industriale după acest an au suferit din cauza deteriorării stării materiale a locuitorilor satelor [77].

Criza economică din 1929—1933 a accentuat acest proces, prin scăderea mai pronunțată a prețurilor produselor agricole în raport cu scăderea prețurilor produselor industriale [78]. Urmarea nemijlocită a fost cumpărarea inventarului necesar pentru îmbunătățirea culturii agricole cu mari sacrificii din partea producătorilor rurali [79] și reducerea substanțială a cantităților de bunuri procurate de agricultori de pe piață. Vorbind despre neputința țărănimii de a-și ameliora în anii crizei tehnica agricolă, Gh. Bengescu observa că „În unele regiuni ale țării

---

[72] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 69.

[73] Vezi Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars 1918—1941*, Archon Books, Hamden, 1962, p. 83; „Dezbaterile Adunării Deputaților", ședința din 20. XII. 1926, 1926, p. 540; „Adevărul", 1 decembrie 1926.

[74] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 67.

[75] George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 180—182.

[76] V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, p. 42.

[77] A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România*, București, 1939, p. 153. Prețurile cerealelor au atins plafoane maxime în 1925, apoi ele au început să scadă, astfel că în 1927 în foarte multe zone prețurile de vînzare au fost inferioare celor de producție (cf. *Starea actuală a plugăriei noastre*, în „Viața agricolă", XIX, 1928, nr. 4, p. 123).

[78] A. Frunzănescu, *op. cit.*, p. 153; Leon Proca, *op. cit.*, p. 114.

[79] Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a recurs la plugul cu grindei de lemn, cu brăzdare lucrate de cel mai nevoiaş fierar din sat, la grapa de mărăcini, chiar acolo unde nu are ce căuta şi poate la mai multe alte unelte şi maşini scoase altădată din uz" [80]. Incapacitatea agricultorilor de a-şi procura bunurile necesare exploatărilor este evidenţiată de calculele Asociaţiei pentru Studiul Conjuncturii Economice, care a constatat reduceri substanţiale la produsele industriale achiziţionate de ei în raport cu anul 1929, considerat 100 [81]:

Produse	Anii		
	1929	1932	1935
Tutun şi ţigări	100	76	79
Pluguri şi fiare de plug	100	19	56
Alte unelte	100	55	101
Maşini agricole : a) cu motor	100	4	12
b) alte maşini	100	12	31

Deşi după 1933 s-a înregistrat o oarecare ameliorare în standardul de viaţă al ţărănimii, nivelul ei nu a favorizat, totuşi, un avînt al industriei bunurilor de larg consum. După calculul lui N. M. Mihăileanu, în 1937, agricultura românească consuma abia 20—24% din producţia industrială internă. Cauzele slabei puteri de absorbţie rezidau, în principal, în starea materială precară a ţărănimii. În plus, dezechilibrul dintre preţurile produselor agricole şi preţurile produselor industriale, care s-au menţinut şi după criză, suprapopulaţia agricolă şi şomajul sezonier reduceau şi mai mult capacitatea de cumpărare a ţărănimii [82].

Semiizolarea ţăranului român de schimbul economiei capitaliste explică eşecul progresului industrial în cauzarea unei dezvoltări proporţionale a diferitelor ramuri de activitate, precum comerţul şi băncile. Chiar întreprinderile de comerţ existente au fost totodeauna limitate în epocă la acele activităţi caracteristice unei economii primitive. Conform recensămîntului din 1930, 85,7% din firmele comerciale se ocupau cu vînzarea de mîncăruri şi băuturi sau erau simple hanuri. Proiectarea formelor de viaţă ale ţărănimii asupra oraşului era evidenţiată prin marele procentaj — de 60,5% — al unor asemenea firme comerciale ce funcţionau chiar în mediul urban [83].

Dar neglijarea agriculturii s-a răsfrînt, direct ori indirect, nu numai asupra evoluţiei economiei româneşti, ci şi asupra nivelului de trai al unor largi pături ale populaţiei urbane, frînînd îmbunătăţirea calităţii şi cantităţilor de alimente destinate locuitorilor oraşelor [84]. Numeroasele taxe care au grevat agricultura au

[80] Gh. Bungescu, *Maşinismul în agricultura de astăzi şi de mîine*, în „Viaţa agricolă", XXIV, 1933, nr. 1, p. 24.

[81] Dr. Victor Scărlătescu, *Problema preţurilor. Preţuri agricole : preţuri generale*, în *Aspectele crizei româneşti în cadrul crizei mondiale*, Bucureşti, 1937, p. 96.

[82] N. M. Mihăileanu, *Însemnări asupra debuşeului industriei româneşti*, în „Independenţa economică", XX, 1937, 11—12, p. 328.

[83] Library of Congress, Washington, D. C., *op. cit.*, p. 6.

[84] David Mitrany, *op. cit.*, p. 576. În lipsa unor studii temeinice despre standardul de viaţă al diferitelor categorii sau clase sociale se afirmă, la modul general, că ţăranul avea un nivel de trai mai scăzut decît locuitorul oraşului (Joseph S. Rouček, *op. cit.*, p. 32). Observaţia priveşte cele două comunităţi ca unităţi globale, deşi în sînul lor există elemente componente mai mult sau mai puţin asemănătoare. După calculele lui Ilie D. Marinescu rezultă, la nivelul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scumpit prețurile produselor oferite de ea pieței interne și au dus la o cădere în standardul de viață al tuturor consumatorilor. Colin Clark, calculînd veniturile populației din țările Europei în unități internaționale stabilite de Liga Națiunilor, a constatat că în România indicele acestora scăzuse de la 298, în anii 1911—1913, la 243, în perioada 1925—1934[85]. Datorită diminuării puterii de cumpărare a locuitorilor țării, în 1937, consumul pe cap de locuitor la cele mai multe mărfuri de primă necesitate a fost sub nivelul anului 1927, întrucît creșterea producției industriei românești a fost însoțită de o restrîngere corespunzătoare a importului[86], astfel că dezvoltarea industriei naționale a bunurilor de larg consum nu a dus la o creștere echivalentă a consumului. Wilber E. Moore găsea că nivelul scăzut de trai al agricultorilor din țările neindustrializate rezulta atît din mica piață internă pentru produsele agricole, cît și din micile cantități de bunuri prelucrate de industria locală[87]. Într-adevăr, consumatorul urban nu putea absorbi în România decît o cotă redusă din recolta țărănească, iar exportul ei era, practic, aproape imposibil, din cauza calității nesatisfăcătoare a produselor agricole.

În perioada interbelică industrializarea a adus beneficii directe nesemnificative agriculturii. Deși s-a dezvoltat rapid, industria nu a fost capabilă de a absorbi excedentul de forță de muncă ce se acumula în agricultură în absența culturi agricole mai intensive[88]. Este adevărat că în întreaga perioadă interbelică sporul populației urbane a fost cauzat aproape în exclusivitate de continua absorbție a populației de la sate[89]. Migrația țăranilor spre centrele orășenești nu a fost condiționată însă numai de procesul industrializării, ci și de dezvoltarea altor ramuri de activitate. Chiar din primii ani de pace, în condițiile în care, cu toată lipsa de forță de muncă de la sate, agricultura se dovedea incapabilă să ofere salarii și posibilități de trai la fel de atractive ca cele din indus-

---

anului 1944, că un muncitor industrial necalificat, sub 18 ani, realiza, la un regim de lucru socotit la 25 de zile pe lună a cîte opt ore pe zi, un salariu brut, după prețul oficial, echivalent cu venitul brut al unei exploatări agricole de 4 ha (Ilie D. Marinescu, *Expropierea agrară ca mijloc de dreptate socială*, în *AES*, XXVIII, 1945, nr. 1—3, p. 174). Or, în România familia era compusă, în medie, din 4,37 persoane, iar lotul mediu al familiei țărănești cu pînă la 10 ha era de 2,79 ha (Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, 1946, p. 50). Concluzii similare se degajă și din observațiile ministrului S.U.A. la București, Charles S. Wilson. În cursul lunii mai 1931 el a efectuat o lungă excursie în Moldova, Basarabia și Dobrogea, parcurgînd peste 2 000 de km. Wilson nota că impresia lui era că modul de viață al țăranului părea să se fi schimbat foarte puțin, comparativ cu anul 1904, cînd vizitase pentru prima dată România (cf. National Archives of the United States of America, Record Group Number 59, Decimal File 1930 — 1939, doc. 871 A.00/1 ; doc. 871 A.014 BESSARABIA/151). Pauperismul lumii rurale apare mai evident dacă traiul ei este raportat la cel al păturilor suprapuse ale societății românești.

[85] Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, New York, 1957, p. 122 f. Or, Colin Clark avusese în vedere numai bărbații activi, de 6 040 de mii de persoane, cînd în realitate numărul locuitorilor activi ai României înregistrați la recensămîntul din 1930 era de 10 542 de mii (Al. Șerbulescu, *Venitul național și fiscalitatea în perioada 1929—1936*, în „Independența economică", XXI, 1938, nr. 1, p. 42). Calculele lui I. N. Angelescu din 1926 stabileau o scădere a venitului pe cap de locuitor la 58,2 lei aur, față de 62,2 lei aur, în 1910 (I. N. Angelescu, *Finanțele publice și situația monetară*, în *AES*, IX, 1926, nr. 1—2, p. 3).

[86] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 69.

[87] Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, Geneve, 1945, p. 96.

[88] Argumentul ușurării presiunii demografice rurale pe calea industrializării a fost susținut de toate partidele politice ale epocii, dar mai cu seamă de Partidul Național Liberal (vezi D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 131).

[89] Detalii în D. Șandru, *The Growth of Romania's Urban Population between the Two World Wars through Peasant Immigrations*, în *NEH*, VII, București, 1980, p. 167—177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trie, o parte dintre ţărani au migrat spre oraşe. A survenit criza economică, în 1929, care a dus la închiderea a numeroase fabrici sau la reducerea activităţii lor şi la creşterea şomajului industrial, fapt ce a blocat exodul spre oraş şi a silit pe unii dintre ţărani să se întoarcă acasă [90].

După 1933, procesul şi-a reluat vechiul curs, avînd în deceniul al IV-lea o intensitate sporită. Dezvoltarea economică a ţării de după criza economică a schimbat, întrucîtva, datele problemei înregistrate la recensămîntul populaţiei din 1930, dar nu prea mult, pentru că cererea de forţă de muncă a fost mai mică în raport cu totalul forţei de muncă disponibilă, apoi pentru că industria s-a dezvoltat în acea perioadă prin marea producţie, care nu solicita prea multă forţă de muncă. Pe ansamblu, creşterea forţei de muncă a industriei a continuat să rămînă şi după 1930 lentă în raport cu sporul populaţiei ţării [91]. Între 1929 şi 1938 personalul angajat în industriile prelucrătoare a crescut cu 90 000, sau cu circa 10 000 pe an [92], pe cînd excedentul mediu anual al populaţiei rurale din perioada 1920—1939 era de 214 231, fără a mai lua în calcul şi excedentul mediu urban, de 12 894 locuitori [93]. Astfel, la nivelul dat de dezvoltare, industria românească nu a fost capabilă să uşureze prea mult presiunea demografică rurală.

Paralel, o altă parte din populaţia rurală a fost absorbită de instituţiile urbane ale administraţiei de stat. În condiţiile în care viaţa economică a oraşelor era organizată pe baze competitive, poziţiile economice cheie fiind deja ocupate de oameni de alte naţionalităţi, care erau mai familiarizaţi cu organizaţia de schimb economic, elementul naţional, noii veniţi la oraş au fost mai curînd atraşi de activităţi neeconomice, precum de instituţiile publice. Astfel, populaţia naţională avea să depindă în mare măsură de instituţiile publice, în general, şi de administraţia statului, în particular. Conform recensămîntului general al populaţiei României din 29 decembrie 1930, în Bucureşti erau 350 000 de salariaţi, din care aproape 80 000 erau funcţionari de stat şi 4 000 funcţionari ai judeţului Ilfov şi ai municipiului; erau 50 000 de servitori, din care aproape 14 000 întrebuinţaţi de stat şi de instituţiile publice; mai existau, apoi, 14 000 de persoane fără profesie definită şi peste 2 000 de vînzători ambulanţi [94]. Grupul funcţionarilor publici avea o mare pondere în cadrul populaţiei neagricole. În 1930 el reprezenta 21% din populaţia complet întrebuinţată în alte ramuri decît agricultura. Dar, recensămîntul nu cuprindea pe toţi funcţionarii, ci numai pe cei ce realizau o funcţie pur administrativă, aşa că, de fapt, numărul lor era mai ridicat, iar importanţa funcţiilor era mare, căci în România căile ferate, şcolile, poşta, o bună parte din păduri şi alte instituţii aparţineau statului [95]. Numărul funcţionarilor publici din administraţia guvernului a fost de 199 000, în 1930, de 186 000, în 1931, şi de 230 000, în 1939 [96].

În epocă statului i s-a făcut în permanenţă imputaţia că întreţinea în instituţiile publice un număr de persoane ce depăşea cu mult necesităţile normale [97]. Absorbirea surplusului de populaţie, prin umflarea birocraţiei, a fost o soluţie şi un expedient menit să prevină nemulţumirile sociale din grupul intelectualilor. Această creştere, ca soluţie de evitare a şomajului, a diminuat şi mai mult veniturile claselor producătoare, inclusiv cele ale ţărănimii, şi a dus, totodată, la scăderea nivelului salariului real al funcţionarilor publici. Salariile lor nu puteau avea însă valori superioare atît timp cît venitul naţional al României era mic, iar statul nu îşi putea permite a distribui salarii reale la nivelul productivităţii muncii din ţările avansate din punct de vedere industrial [98].

---

[90] David Mitrany, *op. cit.*, p. 465.

[91] Library of Congress, Washington, D. C., *op. cit.*, p. 3.

[92] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 70.

[93] D. Şandru, *Populaţia rurală a României...*, p. 27.

[94] Cum recensămîntul se realizase în decembrie, el nu prinsese pe toţi vînzătorii ambulanţi (vezi Library of Congress, Washington, D.C., *op. cit.*, p. 10, 16 şi 29).

[95] *Ibidem*, p. 30.

[96] *Ibidem*, p. 31.

[97] Vezi „Argus", 5 mai 1932; „Curentul", 19 mai 1932; George Clenton Logio, *op. cit.*, p. 43—45.

[98] Library of Congress, Washington, D. C., *op. cit.*, p. 30—34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Compararea statisticilor natalității din România cu datele recensămîntului general al populației din 1930 evidențiază că anual aproape 10% din nașteri nu erau raportate și că erori similare existau și în statisticile anuale privitoare la reproducția netă[99]. Păstrînd convingerea că, datorită deficiențelor de realizare, analiza evoluției populației României are o valoare relativă, menționăm că în perioada 1920—1939 sporul natural al populației țării a fost de 4 542 540 locuitori, la care satul a contribuit cu 4 284 624 locuitori, sau cu 94,32%, timp în care orașul a dat un spor de numai 257 898 locuitori, sau de 5,68%[100]. Astfel, cu tot procesul de atracție către oraș a populației rurale, ponderea absolută a acesteia din urmă a fost în creștere, sporind de la 77,8%, în 1920, la 81,8%, în 1939[101].

Contemporanii au reliefat în mod constant antagonismele acute dintre sat și oraș prin compararea capitalei țării cu comunitățile sătești. Mulți dintre străinii care au vizitat între cele două războaie mondiale Bucureștii au rămas impresionați de aspectul orașului, cu numeroase vile și palate, automobile elegante, restaurante superbe etc. Avînd în vedere viața luxoasă a centrului și imitarea de către protipendadă a modei apusene, unii l-au numit „Parisul Balcanilor" sau „Parisul Estului"[102]. Henry L. Roberts găsea că folosirea surplusurilor de capital în cheltuieli neproductive constituie o caracteristică a societăților nedezvoltate. În România, însă, — scria el, avînd în vedere opulența concentrată în inima capitalei — această tendință a fost, oarecum, agravată de prăpastia dintre țăran și grupurile conducătoare. Într-o anumită măsură, distribuția inegală a venitului național a derivat din societatea oligarhică agrară de dinainte de 1914, dar, după război, o mare cantitate din bogăție s-a cîștigat prin industrie, finanțe și, mai ales, prin legăturile avute cu statul, căci importanța politicii și a legăturilor guvernamentale în achiziția bogăției era proverbială în România, unde guvernul juca un rol așa de important în multe din acțiunile economice[103].

De opulența ostentativă a capitalei se bucura o infinit de mică parte a poporului român. Orașul nu numai că evidențiia contrastul izbitor cu cealaltă parte a edificiului societății românești, satul, dar el reflecta mai pronunțat decît în orice altă urbe a țării, antagonismele specifice dintre burghezie și țărănime. Vizitatorii ce se refereau la capitală ca la unitate urbană au numit-o „Shanghaiul Europei", sau „orașul contrastelor", ținînd seama de contrastul dintre dimensiunile orașului și atmosfera sa rurală, dintre clădirile moderne și micile case țărănești, dintre tehnica nouă și activitățile demodate, dintre manierele rafinate ale unor oameni politici sau de afaceri și obiceiurile rurale ale multor țărani care își încercau norocul în acest mare oraș[104]. Bernard Newman găsea, la fel ca și ceilalți istorici apuseni, că imitarea de către grupurile conducătoare de la București a modei parisiene avea puține legături cu văile locuite de țărani, care formau adevărata Românie. Regi și politicieni — scria el — fuseseră implicați în construcția unei capitale magnifice, mult prea măreață pentru o țară de țărani. Impozitele plătite de sătean, în loc de a-i fi îmbunătățit condițiile, au fost însă canalizate spre îmbogățirea oficialilor și pentru construirea acestei luxoase capitale. Calea Victoriei era cea mai luxoasă stradă din toate capitalele țărilor Balcanice, dar în cîteva minute vizitatorul putea ajunge într-o mahala orientală, mirositoare și insalubră. Astfel, apăreau față în față veselia artificial înflorită și mizeria sărăciei reale, totdeauna mai pregnantă în orașe decît în sate[105].

Mahalaua prezenta aspecte ce relevau conflicte profunde, cauzate de suprapopulația agricolă, care elimina excesul său de populație spre oraș, în general, și spre București, în particular, orașul ce rămînea cel mai important centru de

---

[99] Vezi Dudley Kirk, *Europe's Population in the Interwar Years*, League of Nations, 1946, p. 260.

[100] D. Șandru, *op. cit.*, p. 27.

[101] *Ibidem*, p. 38.

[102] Vezi Library of Congress, Washington, D.C., *op. cit.*, p. 23—24.

[103] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 81—82.

[104] Library of Congress, Washington, D.C., *op. cit.*, p. 24.

[105] In Bulgaria — consemna autorul — nici bogăția, nici sărăcia nu erau așa de stridente, numărul celor ce se îngrășau din nenorocirea altora fiind mult mai redus (Bernard Newman, *op. cit.*, p. 92).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atracţie pentru exodul rural [106]. Georgescu-Roegen găsea că mahalaua nu avea drept specific nici elementul burghez, nici pe cel proletar, dar nici pe cel ţărănesc. Locuitorul mahalalei nu putea fi comparat nici cu lumpenproletarul, căci avea un lot cu o casă pe dînsul, era strîns legat de tradiţii sociale şi imita rău manierele aristocraţiei. Standardul de viaţă al locuitorilor mahalalei era foarte scăzut. Lipsa de mijloace materiale silea populaţia ei să recurgă la o viaţă din expediente. Aceasta explica de ce fiecare schimbare de regim umplea inima mahalalei cu bucuria şi cu speranţa miracolului ce ar fi trebuit să vină şi de ce mahalaua a fost atent tratată de toţi politicienii, marile ei dimensiuni, chiar în capitală, transformînd-o într-un teren natural pentru activitatea demagogică a politicianismului. Aceeaşi mahala umplea rîndurile oricărui partid politic, a ovaţionat pe Carol II la întoarcerea în ţară sau a mărşăluit la procesiunile Gărzii de fier. Strigătul mahalalei era, în fond — observa Georgescu-Roegen — ecoul supraaglomerării şi neglijării ţărănimii, iar acest ecou apărea, oricum, ca o versiune complet deformată a expresiei originale [107]. Practic, nici o măsură nu fusese iniţiată spre a preveni creşterea continuă a mahalalei, iar soluţia completă a acestei probleme nu putea fi separată de problema fundamentală a satului românesc, suprapopulaţia agricolă [108].

În acelaşi timp, industria a făcut puţin pentru aprovizionarea agriculturii cu utilaj modern, pentru crearea unei industrii agricole, ori pentru intensificarea agriculturii. Deşi în perioada interbelică au funcţionat şapte fabrici şi cîteva ateliere de maşini şi unelte agricole, ele s-au limitat la a produce pluguri, grape, trioare, tocătoare de nutreţ, vînturători şi alte mici unelte agricole, singura întreprindere care realiza o serie de maşini, precum batoze, trioare, semănători şi unele motoare fiind fabrica „And. Rieger" din Sibiu [109]. În preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial industria naţională acoperea între 70% şi 80% din consumul intern de unelte, dar agricultura continua să rămînă în totalitate dependentă de import în privinţa maşinilor agricole [110].

Cu tot ritmul accelerat de industrializare a României, cultura pămîntului şi creşterea şeptelului de animale nu au primit nici un stimulent notabil spre intensificare. Industria alimentară, bazată pe producţia agricolă, nu s-a dezvoltat la nivelul resurselor oferite de agricultură, iar România a continuat să exporte produse agricole brute, creşterea exportului articolelor de industrie agricolă fiind nesemnificativă [111]. Industria textilă, deşi era bine dezvoltată, a neglijat, pînă în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial, plantele textile indigene — inul şi cînepa [112]; ea a stimulat cultura bumbacului abia după criza economică din 1929—1933, fără a obţine însă rezultate notabile [113] şi nu a prevăzut nici o măsură de încurajare pentru îmbunătăţirea calităţii lînii. Industria uleiului a fost incapabilă să cauzeze o creştere a producţiei de plante oleaginoase, iar extinderea culturii soiei în deceniul IV şi a florii-soarelui în preajma intrării României în cel de-al doilea război mondial a fost numai rezultatul influenţei

---

[106] Library of Congress, Washington, D. C., *op. cit.*, p. 24—25.
[107] *Ibidem*, p. 26—27.
[108] *Ibidem*, p. 27.
[109] Vezi D. Şandru şi Gh. I. Florescu, *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale*, în *AIIAI*, VII, 1971, p. 356. În ciuda faptului că industria naţională nu a putut acoperi decît o parte din necesarul de inventar al agricultorilor, în primul deceniu postbelic importul maşinilor şi a uneltelor agricole a fost grevat de taxe vamale ridicate, această măsură afectînd, în special, înzestrarea tehnică a micilor gospodării (Detalii în V. Coman, *Cultura mecanică la noi*, în „Pagini agrare şi sociale", I, 1924, nr. 3, p. 62; *Starea actuală a plugăriei noastre*, în „Viaţa agricolă", XIX, 1928, nr. 4, p. 123).
[110] D. Şandru şi Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 341.
[111] Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti...*, p. 217—219.
[112] *Ibidem*, p. 341.
[113] În 1936 s-au cultivat doar 1 471 ha în judeţele Durostor, Teleorman, Ilfov, Ialomiţa, Dolj, Ismail, Mehedinţi şi Cetatea Albă (cf. Alexandru Alimăneştianu, *op. cit.*, p. 74).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relațiilor comerciale externe[114]. În fine, investițiile tehnice în agricultură, rudimentare și insuficiente, și importanța minimă a îngrășămintelor chimice ilustrează absența oricărei influențe pozitive manifestată în această direcție de către industriile metalurgică și chimică[115].

Astfel, cu toate că între cele două războaie mondiale agricultura românească a contribuit materialicește cu o parte substanțială din veniturile sale la susținerea procesului de industrializare, se poate conchide că dezvoltarea industriei naționale a adus puține beneficii directe economiei rurale, atît în absorbirea surplusului de forță de muncă de la sate, cît și în îmbunătățirea ori intensificarea agriculturii.

LA RELATION INDUSTRIE — AGRICULTURE DANS LA ROUMANIE DE L'ENTRE-DEUX GUERRES

RÉSUMÉ

La Roumanie, retardée dans le progrès économique par une multitude de facteurs, tout d'abord d'ordre extérieur, a essayé, après l'accomplissement de l'unité nationale, tout comme les autres Etats de l'est de l'Europe, à récupérer les pertes et arriver au niveau des pays industrialisés. L'industrie a été considerée par de nombreux Roumains comme sauveur potentiel de l'économie, par l'accroissement de la possibilité du pays d'augmenter la production nationale et d'absorber le surplus de population agricole. Mais la politique d'industrialisation préconisée et initiée après la première guerre mondiale en Roumanie avait, comme les autres pays voisins, successeurs de la monarchie dualiste, d'autres raisons aussi. Dans la conception des dirigeants des États qui s'étaient détachés de la monarchie des Habsburg et s'étaient affirmées comme États indépendants ou ils avaient accompli leur unité nationale à la suite de la dissolution de l'empire de l'Autriche-Hongrie, l'indépendance politique apparaissait trop précaire sans une indépendance économique.

Les plus fervents promoteurs de l'idée d'industrialisation ont été les libéraux. Mais l'industrialisation a été appréciée comme une nécessité naturelle par la plupart des milieux économiques et politiques roumaines, inclusivement par ceux qui représentaient les intérêts des agriculteurs petits ou grands, qui ont salué et revendiqué des measures même pour le développement de l'industrie nationale.

L'ambition de la clase dirigente de Roumanie de créer une industrie nationale s'est réunie dès le commencement, comme dans la plupart des communautés agraires de l'est de l'Europe, avec une politique grâce à laquelle l'agriculture a été obligée de payer pour elle. Dès les années de la participation de la Roumanie à la première guerre mondiale, une série de lois exceptionnelles ont été ouvertement déstinées à la protection des banques, de l'industrie et du commerce. Après la guerre, l'intervention de l'état a acquis une nouvelle ampleur. En 1923 on a fondé la Société Nationale de Crédit Industriel qui a participé les années suivantes à la fondation de granades usines et a assuré une bonne partie des capitaux de travail des entreprises. En même temps, une série de lois ont poursuivi à assurer un régime douanier favorable à l'industrie. L'Etat a reglémenté, contrôlé et soutenu l'importation d'une technique moderne de production par les industriels et a assuré la protection de la propriété industrielle. Parallèlement, l'industrie a été protégée de la concurrence extérieure par des tarifs protectionistes, certaines immunités de taxes et par l'assurance du débouché et de certains prix profitables.

---

[114] Vezi Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosarele 16//1930, f. 62 ; 339/1922—1944, f. 130 ; 109/1941, f. 44 ; Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 61/1941, f. 145 ; Arh. St. Zalău, fond Creditul Național Agricol, sucursala Zalău, dosar 33/1940 ; „Curentul", 12 februarie 1940.

[115] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mais tandis que l'industrie interessait de plus en plus les facteurs principaux de l'époque étant soutenue systèmatiquement par des lois protectionnistes, l'agriculture était abandonnée. Après la guerre, les dirigents de la Roumanie ont mené une politique de maintien des prix à un niveau bas des produits agricoles à l'intérieur du pays, surtout des céréales, avec le but d'assurer à l'industrie nationale des matières premières bon marché, empêcher l'abaissement du leu et de maintenir une certaine stabilité des salaires. En ce but, le 29 novembre 1923 ont été établies les taxes d'exportation pour les produits agricoles qui sont restér valable jusqu'en 1931. Parallèlement, la politique de protection de l'industrie nationale a déterminé un mercantilisme dirigé par l'Etat, à la suite duquel l'agriculture a dû pâtir davantage.

La rapide expansion de l'industrie, surtout celle de bien de large consommation a contrasté d'une manière étrange avec l'état de sous-développement de l'agriculture nationale et avec le niveau bas de la consommation. Un résultat de la création de l'industrie roumaine a été le chargement de la population avec des charges lourdes d'impôts indirects, disproportionnées par rapport aux ressources des habitants. Parallèlement, le niveau de vie bas de la paysannerie a retardé l'accroissement du marché interne, tandis que l'exportation des produits industriel n'existait même pas comme problème. Le demi-isolement du paysan roumain de l'échange de l'économie capitaliste explique l'échec du progrès industriel dans la réalisation d'un développement proportionnel des différentes branches d'activité, comme le commerce et les banques. Mais l'abandon de l'agriculture s'est répercuté directement ou indirectement non seulement sur l'évolution de l'économie roumaine mais aussi sur le niveau de vie de la population urbaine, freinant l'amélioration de la qualité et des quantitiés d'aliments destinés aux villes. Les nombreuses taxes qui on grevé l'agriculture ont élevé les prix des produits offerts par les agriculteurs au marché interne et ont mené à un abaissement du standard de touts les habitants.

Dans l'entre deux-guerres l'industrialisation a apporté des bénéfices directs insignifiants à l'agriculture. Quoiqu'elle se fût devellopée rapidement, l'industrie n'a pas été capable d'absorber l'excédent de main d'oeuvre qui s'accumulait en agriculture en l'absence de la culture agricole plus intensive. En même temps, l'industrie a réalisé peu pour l'approvisionnement de l'agriculture avec de l'outillage moderne, pour la création d'une industrie agricole ou pour l'intensification de l'agriculture. Malgre le rythme accéléré d'industrialisation de la Roumanie, la culture de la terre et l'accroissement du cheptel n'ont reçu aucun stimulant notable pour l'intensification. L'industrie alimentaire, basée on la production agricole, ne s'est pas développé au niveau des ressources offertes par l'agriculture, et la Roumanie a continué à exporter des produits agricoles bruts, l'accroissement de l'exportation des articles d'industrie agricole étant peu significatif. Enfin, les investissements techniques en agriculture rudimentaires et insuffisants et l'importance minime des engrais chimiques illustrent l'absence de toute influence positive manifestée en cette direction par les industries metallurgique et chimique.

Ainsi, bien que dans l'entre deux-guerres l'agriculture roumaine ait contribué du point du vue matériel avec une partie substantielle de ses revenus au soutien du processus d'industrialisation, on peut conclure que le développement de l'industrie nationale a apporté peu de bénéfices directs à l'économie rurale, tant dans l'absorption du surplus de main d'oeuvre de la campagne, que dans l'amélioration par l'intensification de l'agriculture.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MODERNIZAREA CRITERIILOR DE PRODUCERE ŞI DE UTILIZARE A ENERGIEI ELECTRICE ÎN ROMÂNIA (PERIOADA INTERBELICĂ)

DE

I. SAIZU

„orice întîrziere în electrificarea României ar fi o greşeală ce nu ni s-ar putea ierta".

D. Leonida

Problema modernizării criteriilor de producere, de repartizare, de transport şi de utilizare a energiei electrice a început a conta de timpuriu printre elementele fundamentale ale mecanismului economico-social al civilizaţiei moderne şi al apărării naţionale. Chestiunea a reprezentat, în fapt, una din preocupările foarte serioase ale tuturor statelor conştiente de valoarea generatorilor de energie. După Marea Unire, în faţa României s-au pus, sub raport energetic, importante probleme, precum: cunoaşterea tuturor izvoarelor ce puteau fi folosite; întrebuinţarea raţională a purtătorilor şi utilizarea completă a energiei înmagazinate; acumularea celei nefolosite spre a fi valorificată mai tîrziu; transformarea diferitelor ei forme naturale pentru a asigura o cît mai bună eficienţă; stabilirea principiilor de economie şi de gospodărie; electrificarea generală; sporirea implicării ei în toate sectoarele economiei şi ale vieţii sociale. Asemenea chestiuni s-au pus în condiţiile în care utilizarea energiei era redusă, dovadă fiind: consumul infim pe cap de locuitor în raport cu alte state; proporţia mică de populaţie deservită; existenţa unor surse mari de energie nefolosite chiar acolo unde o atare exploatare era integral raţională; producerea ei, în majoritatea cazurilor, în mod neeconomicos. Iată de ce, tocmai în asemenea împrejurări, s-a declanşat, în afară de cele menţionate în studiul consacrat raţionalizării industriei extractive[1], o pledoarie de o rară bogăţie care a îngemănat avantajele ce rezultau din întrebuinţarea raţională a tuturor generatorilor de energie cu problemele energetice.

Cu buna intenţie de a grăbi deciziile şi realizările, contemporanii au pus în relief principalele profituri ce rezultau dintr-o politică energetică chibzuită, între care: asigurarea independenţei economice în urma dezvoltării ramurilor industriale şi a altor activităţi care puteau întrebuinţa energia electrică; creşterea exportului combustibililor nobili; posibilitatea utilizării raţionale a cărbunilor inferiori în centrale termice; extinderea tracţiunii electrice; sporirea traficului; valorificarea riurilor; economisirea materiilor prime şi a combustibililor; rezolvarea în mod fericit a problemei muncii populaţiei rurale[2]. Unii chiar, extaziaţi prin omiterea caracterului regimului politic şi a apartenenţei mijloacelor de producţie, au apreciat că, peste tehnica perfecţionată a instalaţiilor de energie, se suprapunea „un sens sociologic hotărîtor", o „revoluţie salutară pusă sub comanda electricităţii", ilustrată prin „însuşirea" maşinilor, încadrate într-o nouă metodică, de a „scăpa" omenirea de sărăcie, de osteneală, de suferinţă şi de ignoranţă[3]. Dintre toate avantajele enunţate, cele pentru economie, de care atîrnau altele, au căpătat ponderea de bază. Sugestivă este judecata, formulată încă din 1920, că împînzirea ţării cu o reţea electrică — oricînd la dispoziţie —

---

[1] I. Saizu, *Raţionalizarea industriei extractive în România (perioada interbelică)*, în *AIIAI*, 1988, 1.

[2] D. Pavel, *Studii de electricitate*, în *BAGIR*, VII, 1925, 4—6, p. 97—98; I. Adămoiu, *Puterea economică a României*, Cluj, 1930, p. 19.

[3] D. Drăgulescu, *Revoluţia energiei*, Bucureşti, 1940, p. 4, 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favoriza, în afară de electrificarea liniilor ferate, dezvoltarea multor industrii și ateliere[4], rețea intuită nu ca un deziderat, ci ca o problemă rezolvabilă.

Cîștigurile au fost relevate chiar pe subramuri încă înainte de izbucnirea primei conflagrații mondiale[5] în industria minieră, cu precădere carboniferă[6]. „Contribuția factorului energetic la dezvoltarea vieții industriale — nota cu dreptate C. I. Budeanu — este de o importanță mereu crescîndă, care nu se poate încă suficient evalua"[7]. Unii contemporani apreciaseră ca „foarte vastă" și aria de utilizare a electricității la muncile agricole prin înlocuirea forței musculare sau mecanice cu un izvor de energie „cu mult mai rațional"[8]. Totul plecase de la aprecierea corectă, formulată imediat după Marea Unire, că România avea de partea sa avantaje speciale la capitolul căderi de apă, transportul forței motrice și distribuirea pe ambele versante ale Carpaților a energiei electrice pentru arături și culturi, pentru industriile prelucrătoare de produse agricole, pentru irigarea unor însemnate terenuri de cîmpie[9]. O atare convingere a și dat concluzia că electrificarea reprezenta „prima condițiune ce se cere pentru raționalizarea agriculturii, obținîndu-se astfel o producție mai mare cu un preț de cost scăzut, în interesul atît al producătorilor, cît și al consumatorilor"[10]. Mai mult, plecîndu-se de la adevărul că sursa respectivă forma un factor real de progres pentru exploatarea solului în chip rațional, pentru economisirea forței de tracțiune a animalelor și pentru întrebuințarea mai rentabilă a muncii populației agricole în timpul iernii în cadrul industriei mici și artizanale, unii contemporani au cerut Ministerului Agriculturii și Domeniilor să înființeze una sau mai multe ferme-model electromotrice, după exemplul elvețian, în care să se demonstreze practic multiplele posibilități de utilizare a electricității în agricultură[11].

De subliniat cu titlu de mîndrie că ideea utilizării energiei electrice a fost orientată și spre traficul feroviar, chestiune pe larg dezbătută și în alte spații. Cu adevărat, operată mai mult ca încercare în cîteva state (Italia, S.U.A., Franța, Germania și Elveția) și oprită, cu excepția celei din urmă, în loc din pricina primei conflagrații ,electrificarea căilor ferate a luat amploare după încheierea războiului nu numai fiindcă reprezenta în anumite cazuri o operațiune financiară avantajoasă, ci și pentru că remedia parțial una din cele mai grave dificultăți economice : sărăcia de combustibil. Rapida expansiune izvora și din faptul că electrificarea traficului feroviar „intra în cadrul marilor probleme tehnice și economice ieșite din frămîntarea războiului mondial : utilizarea rațională a surselor de energie, dezvoltarea uzinelor hidroelectrice, raționalizarea economiei generale a transporturilor și, în fine, căutarea unui debușeu în plus pentru expansiunea excesivă ce a urmat după război"[12]. Entuziasmul pentru electrificarea căilor ferate a fost mereu în creștere, ceea ce demonstrează și faptul că la Conferința mondială a energiei (Copenhaga, Stockholm și Oslo, 1933), de pildă, problema a format obiectul a nu mai puțin de 62 de rapoarte. Tot atunci, concurența între tracțiunea electrică sau cu motoare Diesel și cu locomotive cu abur pentru distanțe lungi, pe de o parte, și liniile electrice și traseele cu autobuze pentru circulația urbană și suburbană, pe de alta, a fost examinată cu o

[4] I. Ștefănescu-Radu, *Rolul electricității în problema transporturilor*, București, 1920, p. 30.

[5] Vezi Arh. St. București, fond Oficiul Central pentru valorificarea grîului, dosar 9/1936—1937, nepag.

[6] Șt. Georgescu-Gorjan, *Aplicațiile electricității în industria carboniferă*, în *BIRE*, I, 1933, 2, p. 268.

[7] C. I. Budeanu, *Problema energetică în România și raporturile ei cu noua lege administrativă*, București, 1936, p. 5.

[8] Al. Bokor, *Rolul electrificării în agricultură*, în *BIROM*, III, 1929, martie-aprilie, p. 81.

[9] C. I. C .Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mîine*, București, 1919, p. 44—45.

[10] Al. Bokor, *op. cit.*, p. 81.

[11] „Universul", 7 august 1935.

[12] I. S. Gheorghiu, *Posibilități de electrificare pe căile ferate române*, București, 1931, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebită atenție. În Europa însă, entuziasmul a avut o mișcare oscilatorie, apropiindu-se în 1931 de convingerea justei și raționalei conlucrări cu tracțiunea cu aburi [13].

Problema a suscitat un foarte larg interes și la noi. În spațiul extracarpatic, de pildă, chestiunea, pusă pentru prima dată în 1913, a ușurat începerea în anul următor a construcției pe linia Pietroșița—Sinaia, un traseu repede uitat, care trebuia să lege valea Ialomiței de a Prahovei. O literatură impresionantă ca întindere a apărut de-a lungul interstițiului de analiză, recomandînd de regulă ca programul de electrificare a C.F.R. să fie întocmit pe bază de studii care să pună în evidență rezolvarea problemei sub raportul tehnicii, al oportunității și al rentabilității. Semnificativă este și observația făcută că electrificarea României putea fi „mult mai accentuată și mai natural organizată" dacă începea, chiar parțial, cu C.F.R. și continua, într-o altă etapă, cu localitățile rurale și instituțiile sanitare [14]. O sumă de avantaje au fost plasate între argumente: viteza, siguranța, diminuarea numărului de locomotive, sporirea capacității liniilor, suprimarea inconvenientelor, ridicarea potențialului economic etc. Altfel spus, criterii de ordin tehnic (necesitatea creșterii traficului), economic (rentabilitatea), specific (utilizarea rațională a izvoarelor de energie, ajutorarea industriei electrotehnice, calitatea superioară a traficului electric) și strategic (apărarea statului).

Pentru susținerea criteriilor respective și a celor adiacente, argumentele au venit din foarte multe direcții. Cu scopul de a exemplifica pe subperioade, subliniem că la puțin timp după Marea Unire s-a făcut aprecierea că prin electrificarea căilor ferate cu ajutorul căderilor de apă și a cărbunilor de calitate inferioară se obțineau nu numai ușurarea transportului, ci și acoperirea țării cu o rețea electrică îngăduind crearea de linii care să deservească marile fabrici și activitățile de alt gen [15], că D. Leonida a învederat că electrificarea nu se cuvenea mărginită la anumite porțiuni, ci trebuia să cuprindă întreaga rețea aflată între centrele mari economice, ca și liniile ce străbat munții și toate traseele cu trafic intens, ceea ce necesita un consum de energie mai mare decît produceau centralele publice luate la un loc [16], că primul Congres al inginerilor din România (Iași, 1921) a estimat că electrificarea reprezenta singura soluție de remediere a crizei din transporturi [17] și că M. Manoilescu a pus în lumină că, cu cheltuielile pe timp de șase ani destinate achiziționării combustibilului se putea obține prin electrificare suprimarea pentru totdeauna aproape a oricăror costuri menite să întrețină traficul cu locomotive obișnuite [18].

O dată cu demonstrațiile, au fost recomandate și segmentele destinate să beneficieze cel dintîi de valoarea energiei electrice [19]. Cîteva sugestii au fost enunțate și de unele organizații politice. Dar, pe cînd partidul lui N. Iorga preconizase doar studierea posibilităților de electrificare utilizînd căderile de apă și gazele naturale [20]. Partidul Poporului o prevăzuse mai cu seamă pentru zona de munte, cu stabilirea de măsuri speciale pentru utilizarea tuturor izvoarelor de energie, prin electrificarea *mai întîi a liniilor* Brașov-Ploiești și Brașov-Palanca-Adjud care să înlesnească cu un moment mai devreme transportul produselor din Transilvania spre porturi și București [21]. Proiectele propuse, adăugate

[13] *Ibidem*, p. 2.

[14] D. Șerbănescu, *Influența standardului economic al țării noastre asupra încercărilor de electrificare parțială a C.F.R.*, în *BIRE*, VII, 1939, 3, p. 563.

[15] I. Ștefănescu-Radu, *op. cit.*, p. 30.

[16] D. Leonida, *Electrificarea României*, în „Energia", I, 1921, 4—5, p. 275; idem, *Problema energiei în România*, București, 1942, p. 28.

[17] I. S. Gheorghiu, *Problema tracțiunii electrice pe C.F.R.*, în *BSP*, XXVI, 1922, 10—12, p. 437—438; A. Makșai, *Criza transporturilor numai prin electrificarea C.F.R., se poate înlătura*, în *BCFR*, XI, 1924, 57—58, p. 1.272—1.278.

[18] M. Manoilescu, *Refacerea economică prin exploatarea intensivă a petrolului*, București, 1923, p. 12.

[19] A. Makșai, *op. cit., p. 1.272—1.278*; I. S .Gheorghiu, *Posibilități de electrificare...*, p. 19; A. Aprihăneanu, *Asupra electrificării căilor ferate*, București, 1924, p. 185; D. Pavel, *op. cit.*, p. 102.

[20] *Programul Partidului Național-Democrat*, București, 1922, p. 20.

[21] *Programul Partidului Poporului*, s. l., 1923, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la liniile electrificate existente Dornişoara-Susenii Bîrgăului şi Arad-Podgoria care, fiind înguste, aveau mai mult o importanţă locală, ar fi determinat, prin punerea lor în practică, o substanţială creştere a traficului. Diversitatea proiectelor a invitat Ministerul de Industrie şi de Comerţ să instituie o comisie de alcătuire a unui program unitar, bine documentat, program de electrificare la care au lucrat şi experţi francezi şi elveţieni[22]. Capitalul elveţian începuse, de fapt, mai înainte tatonările pentru a participa la electrificarea C.F.R. Oscilaţiile valutei şi instabilitatea preţurilor au redus, alături de alţi factori, preocupările pentru electrificarea unor porţiuni din reţea, deşi aceasta a fost apreciată ca singura în măsură să înlăture criza din transporturi şi să sprijine realmente progresul economiei naţionale.

Izbucnirea crizei economice în 1929 a înteţit demonstraţiile pentru raţionalizarea transporturilor feroviare prin electrificare. Pe o atare pistă erau angajate chiar de la înfiinţare şi unele institute, precum Institutul Naţional Român pentru Studiul Amenajării şi Folosirii Izvoarelor de Energie (I.R.E.), care au apreciat corect importanţa ce o prezenta problema tracţiunii pe căile ferate şi strînsa ei legătură cu întrebuinţarea raţională a izvoarelor de energie. La 28 aprilie 1930, acesta s-a adresat Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii (I.R.O.M.) încercînd să aducă o contribuţie la avansarea problemei prin sistematizarea şi îndrumarea unui program de studii. Punerea şi susţinerea chestiunii s-a făcut în pofida faptului că unii teoreticieni, judecînd în raport de realităţile impasului economic, n-au văzut posibilă soluţionarea ei integrală. În condiţii de insuficienţă a fondurilor şi de acerbă presiune internaţională, ei n-au încetat să stăruie pentru aplicarea, fie şi parţială, a principiului electrificării, considerînd că introducerea tracţiunii electrice chiar pe o porţiune redusă trebuia să conducă la electrificarea generală a reţelei[23]. Merită întreaga preţuire ideea exprimată în adresa de mai sus că în electrificarea parţială se cuvenea admisă numai acea soluţie care avea capacitatea de a satisfce toate cerinţele electrificării generale a traficului. Pentru a asigura eficienţa maximă se îndemnase ca în stabilirea unui sistem raţional de electrificare să se profite de studiile şi experienţele administraţiilor feroviare ale altor state, discutate, coordonate şi adaptate condiţiilor proprii. În consecinţă, alegerea soluţiei raţionale urma să fie rezultanta unor studii sistematice efectuate pe plan tehnic, economic şi comercial. I.R.O.M. s-a dovedit receptiv la adresa de mai sus, conchizînd, pe de o parte, că problema, cu esenţă raţionalizatoare, era de primă însemnătate, iar pe de alta, exprimîndu-şi dorinţa de colaborare în rezolvarea ei potrivit cu nevoile economice şi cu progresele tehnice. Mai mult, a sugerat să se întreprindă o acţiune vastă în care I.R.E., cu Institutul Economic şi cu Şcoala Politehnică să privească, printr-un ciclu de conferinţe, problema sub toate aspectele. Un asemenea punct de vedere a coexistat cu un altul, potrivit căruia, la noi, chestiunea se punea local, nu general, „cu caracterul unei operaţiuni de ameliorare, care ne va permite cu o cheltuială relativ mică să tragem tot profitul din anumite linii“[24].

Nu este, deci, de mirare că criteriul electrificării parţiale a continuat, consolidat de adevărul că insuficienţa mijloacelor băneşti pleda şi mai mult în acele vremuri de impas[25]. Argumentaţia şi-a păstrat valoarea şi după depăşirea crizei, fiind prezentă şi la nivelul unor organizaţii politice care apreciaseră că tracţiunea electrică se impunea cu precădere în zonele cu avantaje economice evidente[26], unele linii, precum Ploieşti-Cîmpina-Braşov, avînd, din considerente de politică energetică, rentabilitate, turism, exploatare şi apărare naţională, „un accentuat caracter de urgenţă“[27]. În anii celei de a doua conflagraţii mondiale, în condiţiile perturbării puternice a domeniului combustibililor, au fost repetate

[22] „Argus“, 8 februarie 1926.

[23] Arh. St. Bucureşti, fond IROM, dosar 11/1930, f. 14.

[24] I. S. Gheorghiu, *Posibilităţi de electrificare...*, f. 31.

[25] *Ibidem*, p. 20—21 ; I. S. Gheorghiu, *Domeniul electrificării pe reţeaua C.F.R.*, în *BIRE*, I, 1933, 3, p. 564 ; G. G. Petrescu, *Electrificarea liniei Cîmpina — Braşov*, în idem, p. 712.

[26] *Programul P.N.Ţ. votat de Comitetul Central Executiv*, Bucureşti, 1935, p. 75.

[27] „Universul“, 18 martie 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recomandările mai vechi pentru electrificarea unor porțiuni de linii conform nevoilor de ordin tehnic și economic spre a le mări randamentul și capacitatea și a transforma căderile de apă în energie electrică[28]. D. Leonida afirmase chiar că numai atunci cînd locomotivele electrice vor folosi energia produsă prin căderea apelor se va putea spune că s-a rezolvat definitiv problema[29]. Abia acum, deși problema s-a pus, după cum am văzut, încă din 1913 și tot de atunci s-au elaborat numeroase studii convergînd spre rentabilitate, prin decretul-lege nr. 852 din 26 februarie 1941, C.F.R. au fost autorizate să execute mai multe lucrări, între care și electrificarea liniei Ploiești-Brașov. Se întocmise și un program pentru producerea în centralele C.F.R. a energiei electrice necesare, program în care uzinele hidraulice erau luate în considerare numai pentru a dubla pe cele termice, cu sublinierea rolului Doiceștilor și a uzinei cu gaz metan și păcură situată pe traseul Ploiești-Brașov. Spre deosebire de atare punct de vedere, D. Leonida a arătat că o politică rațională în domeniul combustibililor prin alimentarea căilor ferate cu energie electrică trebuia asigurată dintr-o rețea națională de centrele hidroelectrice, la care cele termice să aibă statutul de rezervă[30]. Situația arăta, în fapt, că disputa în legătură cu liniile și mijloacele de electrificare a traficului feroviar nu se încheiase.

O asemenea largă viziune nu era întîmplătoare ; ea izvora din conștiința că sincronismul pe plan economic cu statele avansate nu putea fi realizat altfel. N. Caranfil, bunăoară, alcătuind schema unui program energetic, insistase pe teza, care a făcut carieră în tot interstițiul, că România nu va reuși să-și încadreze producția în ritmul statelor europene avansate economicește decît „prin folosirea unei cantități cît mai mari de energie“[31]. Efortul oamenilor de știință de a releva la timp cîmpul atotcuprinzător de aplicare a electricității în economia națională și în diferitele ei ramuri nu era nicidecum local. Conferințele mondiale de energie au atenționat oportun asupra supravegherii și utilizării resurselor naturale cu scopul de a fi puse cît mai repede în valoare, în condiții de economisire a combustibilului, în folosul economiei. O sesiune specială a Conferinței Mondiale a Energiei, întrunită la Viena, dezbătuse chiar modul cum energia putea fi introdusă în agricultură, în mica industrie, în gospodăria individuală și în tracțiune[32].

După cum ușor se poate observa, avantajele energiei electrice pentru trebuințele economico-sociale erau mari, ceea ce impunea în chip natural sporirea producției și a consumului de energie. Nici unul din foloasele enunțate nu putea fi atins fără o politică energetică chibzuită. Față de sarcinile diversificate ale statului, armonizarea întrebuințării raționale a combustibililor se prezenta ca o chestiune destul de delicată, atît din cauza condițiilor grele postbelice de refacere și de dezvoltare, cît și a posedării a tot felul de combustibili, pe lîngă multe izvoare naturale de energie, care necesitau mai întîi o prealabilă inventariere și prospectare, apoi, aplicarea politicii științifice în cele trei sectoare aferente energeticii : producerea, distribuirea și economisirea combustibililor. Transformarea acestora din urmă dintr-o ramură de materii brute într-o industrie de afinaj, utilizarea lor rațională, întrebuințarea diferitelor surse de energie și altele reprezentau tot atîtea chestiuni care reclamau o prealabilă cunoaștere.

Cum, în primii ani postbelici, statul nu a putut să realizeze documentarea corespunzătoare, nevoile refacerii fiind mai presante, slujitorii științei și tehnicii au extins preocupările lor din epoca modernă ,însoțindu-le de demonstrații pe măsură să antreneze puterea centrlaă la o acțiune unitară de producere și folosire rațională a energiei electrice. În genere, autorii, pornind de la situația în care se afla România, au preconizat o politică de stat capabilă să favorizeze dezvoltarea la maximum a folosirii energiei electrice, convinși că orice progres în

---

[28] *Politica combustibililor la C.F.R.*, în *BIRE*, IX, 1941, 1, p. 140—141.

[29] D. Leonida, *Electrificarea căilor ferate în cadrul programului de electrificare al țării*, în idem, 2, p. 201—202.

[30] *Memoriu privind producerea energiei electrice necesare electrificării liniei Ploiești — Brașov într-o centrală proprie C.F.R.*, București, 1942, p. 42—44.

[31] N. Caranfil, *Schema pentru un program energetic*, în *BSP*, LV, 1941, 10, p. 1 038.

[32] *BSP*, LII, 1938, 4, p. 437.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această direcție însemna un pas important pentru propășirea economică, socială și culturală a țării, că valorificarea și coordonarea surselor constituia prima manifestare a factorului energetic, ceea ce reclama o politică precisă, bine concepută, întemeiată pe o legislație cu caracter unitar[33]. Cu adevărat, după Marea Unire, România avea stringentă nevoie de o politică energetică, dar nu de una oarecare, ci de o îndrumare rațională care să permită, în scopul bunei așezări a economiei naționale, întrebuințarea științifică a surselor de energie rezultate din înmănuncherea laolaltă a tuturor potențelor materiale și umane. Pentru România, înzestrată cu izvoare de energie de toate categoriile, era limpede că, cu cît posibilitățile de atare gen se prezentau mai însemnate și mai variate, cu atît mai complex se impunea și studiul folosirii lor raționale. Concomitent, a prins rădăcini ideea că de rezolvarea în mod rațional a diferitelor chestiuni energetice depindea evoluția și buna gospodărire economică de care avea nevoie România pentru a consolida actul de la 1 Decembrie 1918, a se alinia cu statele industrialicește avansate și a spori gradul de civilizație al poporului. În consecință, chestiunea punerii în valoare, după precepte raționale, și a întrebuințării surselor variate de energie a ocupat un loc de prim ordin, autori de marcă, congrese și institute speciale patronînd ambițioase inițiative teoretice.

Mulțimea exemplelor de apărare cu devotament a tezelor de mai sus ne obligă să ne oprim la cele mai semnificative. Astfel, Gr. Antipa a cerut, încă din 1919, chibzuință în consum, ceea ce reclama, după o inventariere cît mai exactă a surselor, „o politică consecventă care să împiedice risipa și să regulamenteze întrebuințarea lor, raționalizînd-o“[34]. Tot pe atunci, C. D. Bușilă și-a dat seama „de importanța acestei probleme și de necesitatea de a fi abordată, studiată și soluționată în cele mai bune condițiuni pentru interesele țării noastre“[35]. Grăitor este faptul că, în 1920, deci înainte de a fi cunoscută inițiativa statului, s-a recomandat întrebuințarea păcurii și a cărbunilor superiori *numai* în sectoarele în care economia nu se putea lipsi de asemenea combustibili, însă pentru toate celelalte nevoi se indica valorificarea căderilor de apă, a cărbunilor inferiori și a gazelor naturale prin mijlocirea electricității, care oferea posibilitatea transportării energiei la distanțe foarte mari. Tot atunci s-a preconizat, fapt notabil, crearea unei rețele uzinale hidro și termoelectrice în dispunere inelară dublă, de o parte și de alta a Carpaților, întretăiate de linii transversale[36]. O politică chibzuită rezulta și din nevoia ca, și sub raport energetic, românii să ocupe — după cum ceruse D. Leonida în 1921 — locul ce li se cuvenea printre pionierii mișcării pentru progres, știut fiind că civilizația unui popor nu putea fi mai bine exprimată decît prin gradul întrebuințării în serviciul său a forțelor naturii, scutind omul de un mare efort fizic și permițînd ca energia să fie îndreptată spre creații demne de maniera lsa[37].

Posibilitatea rezolvării optime a problemei se afla, deci, în stabilirea principiilor politicii în domeniul combustibilului. Convingerea a determinat ca *problema să fie inclusă, chiar de la primele congrese ale inginerilor din România*, între temele prioritare. Întîia reuniune (Iași, octombrie 1921) a înfățișat importanța rațională utilizări a energiilor și a măsurilor de prevedere, mai ales pentru cele epuizabile. Pline de sens sînt din atare unghi de vedere punctele cuprinse în *Moțiunea* adoptată: cruțarea combustibililor, îndeosebi a petrolului, printr-o „rațională și integrală utilizare“; întrebuințarea cît mai intensivă a căderilor de apă spre cel mai mare folos pentru economia națională; construirea de supercentrale capabile să utilizeze izvoarele de energie cît mai avantajos posibil; electrificarea căilor ferate, procedîndu-se imediat la studierea și normalizarea sistemelor de tracțiune electrică spre a permite joncțiunea rețelelor electrificate; introducerea pe scară largă a mașinismului în agricultură și în industrie; uniformizarea tipurilor de transmitere și de distribuire a energiei electrice în

[33] C. D. Bushilă, *Note relative à établissement d'une politique des sources d'énergie*, în „Correspondance économique“, IV, 1923, 19—20, p. 9—26.

[34] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 308.

[35] I.R.E., *Sărbătorirea a zece ani de activitate, 1926—1936*, București, 1936, p. 136.

[36] I. Ștefănescu-Radu, *op. cit.*, p. 26—27.

[37] D. Leonida, *Electrificarea României...*, p. 207, 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baza unei legislații speciale ; dezvoltarea și structurarea exploatării ișurselor de energie și a învățămîntului tehnic[38]. În consecință, fiecare energie, cît de mică, urma să fie folosită numai acolo unde oferea maximum de profit pentru economia națională, fapt posibil prin monopolizarea de către stat a tuturor generatorilor de energie. Ideea preocupase și unele din organizațiile politice, precum a țărăniștilor, care prevăzuseră punerea în practică a unei politici unitare și științifice în domeniul generatorilor de energie în folosul întregii societăți, ca și rînduirea lor sub conducerea și controlul public, spre a înlătura exploatarea anarhică la care le mîna exclusiv interesul privat capitalist, neglijînd imperativul economisirii și al utilizării raționale. Ajustat în chip esențial în privința socializării, principiul a fost inclus în programul P.N.Ț. sub forma concesivă a organizării producției izvoarelor de energie corespunzător cu maximum de randament și de utilitate economică[39].

Afirmația că economia națională pretindea, în chip obiectiv, folosirea rațională a izvoarelor de orice natură și atingerea a maximum de „efect industrial" cu aceeași cantitate de carburant (lignitul, de exemplu, trebuia consumat pînă la limita maximă în primul rînd pentru C.F.R., apoi la uzinele electrice regionale) a fost făcută paralel cu susținerea[40] considerentelor care pledau pentru centralizarea producerii și distribuirii energiei. Iată de ce al doilea congres al inginerilor (Timișoara, 1922) a definit că o politică a izvoarelor de energie trebuia să se bazeze pe reguli fundamentale, precum : satisfacerea tuturor trebuințelor de energie ale economiei naționale ; utilizarea în cele mai bune condiții a surselor de energie spre a se trage maximum de folos ; economisirea rezervelor de energie epuizabile în avantajul generațiilor viitoare[41]. Altfel spus ,trebuia adoptată o politică de sistematizare a izvoarelor de energie, ideea care a figurat, după cum am văzut, și în *Moțiunea* celui dintîi congres. Congresul de la Timișoara, invitat să impună revizuirea mai ales a prescripțiilor cuprinse în capitol V (art. 48 și 49) din legea asupra regimului apelor[42] despre autorizații și permise, întrucît erau contrare scopului de a spori utilizarea apelor, a cerut reglementări legislative care să asigure normalizarea mijloacelor de producere, de distribuire și de folosire a energiei electrice ținînd seama că în vederea unei raționale întrebuințări toate uzinele trebuiau să lucreze „împreună, întrunite pe regiuni mai întinse, formînd rețele regionale, iar règiunile să fie legate între ele, formînd o rețea electrică generală sau națională"[43]. Era aspirația la un sistem energetic național, care se confunda chiar cu programul de electrificare a României. Era aproximativ identic cu elementele cuprinse în programul întocmit de C. D. Buşilă : stabilirea regiunilor de energie în raport cu varietatea izvoarelor ; construirea de mari uzine regionale hidraulice și termice ; stabilirea unui sistem de distribuire pe întreaga țară, la care să fie racordate toate rețelele regionale ; scoaterea din funcție a uzinelor izolate[44]. Atunci, Buşilă stăruise pe teza că utilizarea rațională a combustibililor solizi, îndeosebi a celor cu putere calorică mică, se afla în instalarea de mari centrale termoelectrice chiar la minele de extragere și transportarea energiei sub formă de curent electric, în loc de a o transporta sub formă de cărbune, că, ținînd seama de viitor, în activitatea economică, nu trebuiau risipite ișursele de bogăție în afară de trebuințele noastre, că aceasta se cuvenea neapărat de avut în vedere pentru „o rațională soluționare a utilizării izvoarelor de energie"[45]. Ambele congrese (Iași și Timișoara) au inclus, ca expresie a nevoii de a fi coordonată și raționalizată

[38] *Moțiunile adoptate de primul Congres al inginerilor din România*, în *BAGIR*, III, 1921, 9—10, p. 399, 401.

[39] *Programul și statutele Partidului Național-Țărănesc, 1926*, Șimleu Silvaniei, 1926, p. 14.

[40] C. Budeanu, *Centralizarea producțiunii și distribuirii energiei*, în *BAGIR*, IV, 1922, 10, p. 736—737, 750.

[41] C. D. Buşilă, *Problema energiei în România*, în idem, p. 772—773.

[42] „Monitorul Oficial", 95, 7 august 1921.

[43] I. Ștefănescu-Radu, *Problema energiei*, în *BAGIR*, IV, 1922, 7—9, p. 577.

[44] C. D. Buşilă, *Problema energiei în România*, în *BUGIR*, I, 1922, 11, p. 202.

[45] *Ibidem*, p. 201—202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrebuințarea generatorilor de energie, deziderate menite să servească drept bază politicii raționale în domeniul energetic, deziderate care, într-o formă sau alta, străbat întreaga literatură a sectorului, inclusiv ordinea de zi a următoarelor congrese, influențînd, fapt pozitiv, asupra legislației și politicii energetice ulterioare. Semnificativ este că în chiar anul reuniunii de la Timișoara, problema energiei a fost abordată și tratată, sub impulsul lui Vintilă Brătianu, și de organele de stat, ale căror comisii au pus pentru prima dată cîteva principii de bază în politica energetică, principii care au fost înscrise în Constituția din 1923 și în quadrupla legislație din anul următor referitoare la regimul apelor, al energiei, al minelor și al administrării bunurilor publice.

Anul 1926 a adus un spor de interes pentru raționalizarea energiei electrice. Era vorba, pe de o parte, de extinderea, în mai, a activității Asociației proprietarilor de cazane, mașini, instalații mecanice și electrice, care a stăruit pe ideea că însănătoșirea vieții economice se putea obține prin „o mai bună și rațională întrebuințare a generatorilor de energie de tot felul, printr-o mai rațională utilizare a combustibilului național și printr-un control sever și eficace al tuturor instalațiilor industriale“ [46], în care scop a dat îndemnuri pentru o exploatare rațională în uzinele producătoare de energie, fie printr-un consum redus de combustibil, fie prin alegerea generatorului potrivit poziției geografice a întreprinderilor, fie prin sfaturi publicate spre a educa personalul, fie prin consultații în alegerea celui mai potrivit sistem de energie pentru noi instalații și investiții, iar, pe de alta, de înființarea, la 28 iunie, a I.R.E. Aceasta a reușit, în raport de menirea ce i s-a fixat (de a contribui la valorificarea rațională a izvoarelor naturale de energie pentru trebuințele economiei), să strîngă în jurul său numeroase instituții și personalități din lumea științifică, tehnică, industrială și financiară, desfășurîndu-și activitatea în patru mari direcții: valorificarea studiilor și a observațiilor ca material documentar de însemnat interes în cunoașterea izvoarelor de energie și în realizarea unui program rațional de punere a lor în întrebuințare; elaborarea de studii cu caracter științific și tehnic în vederea completei și raționalei soluționări a problemei energetice; redactarea prescripțiilor necesare activității tehnice; stabilirea și întreținerea de relații între lumea științifică și tehnică din țară cu organizațiile similare internaționale în toate problemele referitoare la studiul și punerea într-un înalt grad de productivitate a izvoarelor de energie. Cu alte cuvinte, I.R.E. a luat ființă spre a da caracter rațional, în folosul economico-social, activității de producere, de transport și de distribuire a izvoarelor naturale de energie.

Justificările au căpătat durată, întrucît, cu cît s-au manifestat neajunsurile, mai ales în anii 1929—1933, cu atît mai importante, pentru îndreptarea situației și pentru propășirea economică, deveneau problemele consacrate amenajării și folosirii izvoarelor de energie „în mod cît mai rațional“ [47]; mai mult, cu cît se întîrzia rezolvarea rațională a tuturor chestiunilor energetice, cu atît mai imperios se punea abordarea lor cu curaj. Deși directivele I.R.E. au fost fixate precis, o politică rațională de amenajare și de punere în valoare a izvoarelor naturale de energie în vederea celei mai bune folosiri a lor nu a fost abordată nici după zece ani de existență. Însuși inițiatorul I.R.E., C. D. Bușilă, consemnase nesatisfăcut că după un deceniu de activitate rezultatele au fost prea puține față de necesar, situație din care se putea ieși numai printr-o „conducere rațională pe baza unui plan bine stabilit și cu hotărîre urmărit“ [48], prin priceperea, dorința și entuziasmul tuturor celor ce colaborau în interesul general. Este tot atît de adevărat că pînă în acel an, 1936, I.R.E. a publicat o colecție de norme și de prescripții în 11 broșuri și a patronat trei cicluri de conferințe: primul, încadrat într-o tematică generală cu titlul *Izvoarele de energie ca factor al dezvoltării industriale*; al doilea, cu subiecte diferite din domeniul energiei; al treilea, cu tema specială *Combustibilul și apărarea națională* [49].

[46] *25 ani de activitate ai Asociației proprietarilor de cazane, mașini și instalațiuni mecanice și electrice din România, 1911—1936*, București, 1936, p. 106.

[47] I.R.E., *Activitatea institutului pe primii zece ani de existență (1926—1936)*, București, 1936, p. 5.

[48] C. D. Bușilă, *Zece ani de existență a Institutului Român de Energie*, în *BIRE*, IV, 1936, 4, p. 708.

[49] Arh. St. București, fond IROM, dosar 1/1936, f. 97. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Accentul pe valorificarea științifică a combustibililor, ca expresie a raționalizării, a fost resubliniat, subsumat aprecierii corecte că numai printr-o exploatare rațională a surselor de energie se puteau reduce cheltuielile de exploatare și determina ca industriile să suporte mai ușor criza de numerar, că România poseda în cantități suficiente rezervele de energie de orice natură în așa măsură încît, rațional utilizate, *să-i asigure o independență aproape completă din acest punct de vedere*, că orice încercare de organizare a energiei trebuia să pornească de la postulatul ca producția să se realizeze în unități mari care asigură economisirea generatorilor, impunîndu-se centralizarea, pe cît posibil, a tuturor întreprinderilor ce funcționau separat[50], că posibilitatea de a rezolva într-o manieră satisfăcătoare problema combustibilului se afla în stabilirea reglementărilor fundamentale după criterii raționale invariabile[51], că, pentru ca o structură a producției și a distribuirii energiei electrice să dea rezultate optime, ea trebuia să răspundă la două principii (să asigure răspîndirea folosirii electricității într-o măsură nelimitată ; să întrebuințeze izvoarele de energie „în modul cel mai rațional"), care puteau fi împlinite numai printr-o politică de stat condusă de un plan bine precizat, că, în fine, numai o conducere unică era în stare să realizeze, prin raționalizarea tehnică, comercială și adminstrativă, reducerea tarifelor, să sporească consumul și să ușureze concentrarea întreprinderilor electrice[52].

Tezele respective au fost apărate și la nivelul reuniunilor naționale de profil. La deschiderea celui de-al IV-lea congres (Constanța, 1935) al Asociației producătorilor și distribuitorilor de energie electrică, de pildă, s-a subliniat necesitatea prioritară a unei raționale politici energetice, așezată pe baze reale și dirijată numai de interesul general, fără de care dezvoltarea industriei producătoare de energie electrică era cu neputință. Repetînd dezideratul, următorul congres al aceleiași asociații (Cluj, 1936) a precizat că dezvoltarea producției și a distribuirii energiei electrice se afla în strînsă legătură cu politica economică pe care România trebuia să o aibă, în special cu „o rațională politică a energiei", știut fiind că nici una din acestea nu și-a găsit așezarea ideală pentru „a se putea urmări cu destulă continuitate viitoarea îndrumare rațională și folositoare economiei noastre naționale"[53]. Pentru a fixa cît mai precis direcțiile și conținutul științific al politicii energetice, s-a lansat ideea convocării primului congres național de energie. Motivîndu-i necesitatea, C. D. Bușilă a arătat că un program general ar trebui să cuprindă, întîi de toate, cunoașterea diverselor surse de energie și modul lor de exploatare spre a putea fi puse în valoare „cît mai rațional și mai folositor"[54]. În fapt, problemele nu difereau de cele puse la reuniunile internaționale. Sesiunea specială a Conferinței Mondiale a Energiei (Tokio, 1929) se constituise tocmai cu un program similar sub raportul raționalizării : dezvoltarea izvoarelor de energie, unificarea rațională și administrarea economicoasă a energiei electrice, viitorul economic al energiei utilizate în transporturi, asigurarea unui randament cît mai înalt în producerea energiei și în reducerea gradului de poluare a orașelor.

Raționalizarea a fost chemată să stabilească și raportul optim între categoriile de uzine *termo* și *hidroelectrice*. În general, în întîiul caz, organizarea științifică a fost înțeleasă ca o acțiune menită să contribuie la reducerea prețului de cost, posibilă prin eliminarea sau restrîngerea la minimum a risipei de combustibil, uleiuri etc., ca și prin raportarea exactă a numărului de salariați la necesități. C. I. Gheorghiu apreciase că raționalizarea muncii în acest domeniu reclama respectarea următoarelor principii : recrutarea și formarea cadrelor ; crearea unui regim de muncă adecvat ; determinarea lucrărilor de executat ;

---

[50] C. Ianculescu, *Pentru o mai grabnică electrificare a teritoriului*, în *BSP*, XLVIII, 1934, 11, p. 915.

[51] L. Mrazec, *Quelques remarques sur une politique du combustible en Roumanie*, în *BIRE*, II, 1934, 1, p. 18.

[52] C. Ianculescu, *Organizarea națională a producțiunii de energie*, în idem, IV, 1936, 3, p. 527—528, 541.

[53] C. D. Bușilă, *Cuvîntare rostită la deschiderea celui de-al V-lea Congres al Asociației generale a producătorilor și distribuitorilor de energie electrică din România*, în idem, 4, p. 1 015.

[54] *BIRE*, III, 1935, 3, p. 778.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întocmirea planului de activitate; asigurarea disciplinei și precizarea răspunderilor[55]. Expresivă este în atare sens inițiativa Asociației uzinelor electrice de a publica pentru concursul pe anul 1930, cu scopul de a încuraja preocupările, tema *Organizarea rațională a muncii într-o uzină termoelectrică alimentată cu combustibil solid.*

Și mai semnificativă este însă grija pentru raționalizarea activității uzinelor hidroelectrice. Întîi de toate, s-a considerat că amenajarea căderilor de apă nu trebuia tratată izolat, ci încadrată în chestiunea energetică de ansamblu. După Marea Unire, România s-a aflat relativ constant în fața marilor probleme hidraulice ce-și așteptau rezolvările: transporturile pe apă, captarea energiei apelor, efectuarea lucrărilor de irigații și de îmbunătățiri funciare. Efortul comporta o muncă intelectuală de durată (investigarea regimului natural al apelor, cercetarea rezultatelor obținute în condiții similare, studiul tehnic și experimentarea lucrărilor de laborator, depistarea momentului oportun din punct de vedere natural pentru execuția lucrărilor. Lipsa politicii energetice s-a făcut simțită mai cu seamă în acest sector, deși necesitatea studierii pe scară întinsă a valorificării căderilor de apă în legătură cu posibilitatea electrificării țării fusese remacrată de timpuriu. Scopul imediat era întronarea orientării generale spre studiile profunde de organizare științifică a muncii, înfăptuite fără întîrziere. Cu adevărat, datorită progresului tehnic în construcția motoarelor hidraulice și a instalațiilor de transmitere a energiei electrice la distanțe mari, grație răspîndirii electricității, mai cu seamă prin aplicațiile în transporturi, în chimie și în metalurgie, a devenit cu putință utilizarea într-un mod rentabil a căderilor de apă care întruneau condiții naturale ideale. De reținut că, încă din 1919, s-a preconizat că o reformă legislativă nu putea fi considerată oportună decît dacă asigura „utilizarea socială a forței motrice a tuturor căderilor de apă în profitul colectivității naționale"[56]. În consecință, s-au elaborat studii și programe hidroelectrice cu numeroase soluții, inclusiv propunerea făcută de Gr. Antipa în 1921 de a folosi Dunărea ca izvor de energie[57], și aceasta întrucît, în lucrările hidraulice, România se afla departe de ceea ce însemna organizarea științifică și aproape, în bună parte, de locul unde rutina trona în disprețul rațiunii. Comparîndu-se progresele înfăptuite în statele apusene cu cele de la noi în domeniul obținerii energiei electrice, s-a putut constata că asemenea lucrări, combinate cu utilizarea gazelor naturale, a deșeurilor și a cărbunilor inferiori, trebuie să conducă la economisirea petrolului.

Pledoaria pentru folosirea forței apelor în obținerea energiei electrice a căpătat valențe superioare în al doilea deceniu interbelic. În 1934, de exemplu, C. Ianculescu a propus[58] ca generatorii de energie să fie în mod cu totul special dezvoltați, căderile de apă trebuind întrebuințate la mărirea potențialului energetic și, mai cu seamă, la electrificarea României. Peste doi ani se exprimase convingerea, aflată nu departe de adevăr, că „nu ne despart decît vreo două decenii de timpul cînd vom importa produse petrolifere, fără de care importante ramuri de fabricație și locomotiv nu pot exista"[59]. În chip similar, D. A. Pastia considerase că statul, avertizat că în circa trei decenii își va epuiza zăcămintele de petrol, era dator „să îndrumeze cu toată stăruința politica energetică către folosirea energiei hidraulice"[60]. Tendința care a favorizat dezvol-

---

[55] C. I. Gheorghiu, *Organizarea rațională a muncii într-o uzină termo-electrică alimentată cu combustibil solid*, în *Referate și rapoarte tehnice*, IV, București, 1930, p. 16—17.

[56] M. Pașcanu, *Regimul apelor industriale în România*, în *„Independența economică"*, II, 1919, 15—16, p. 9.

[57] Gr. Antipa, *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*, București, 1921, p. 82—97.

[58] C. Ianculescu, *Probleme agrare și dezvoltarea industrială a României*, București, 1934, p. 64 și urm.

[59] D. Pavel, *Amenajarea căderilor de apă în România*, în *BIRE*, IV, 1936, 2, p. 364.

[60] D. A. Pastia, *Datoria statului pentru amenajarea căderilor de apă și electrificarea țării*, în *BAGIR*, XVIII, 1936, octombrie, p. 15 c.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea centralelor termice, fără a ține seama de consumul rațional al combustibililor inepuizabili, a păgubit economia națională de o bogăție care s-ar fi putut valorifica cu mult mai productiv decît rentabilizarea imediată a capitalului. Cu alte cuvinte, procesul de secare a rezervelor de petrol determina ca programul de a crea statului o avere inepuizabilă sub forma de hidrocentrale și de a o industrializa la maximum să devină „un imperativ categoric" [61].

Problemele nu aveau o șansă de soluție fără expansiunea a însăși ideii de electrificare. Ca obiectiv, aceasta a apărut după război în aproape toate statele, purtînd caracter național nu atît prin faptul că punea importanța chestiunii economice, precum utilizarea rațională a surselor de energie, ci fiindcă de electrificarea teritoriului era legată „dezvoltarea economiei naționale și a bunei stări generale" [62]. Încă din 1921, D. Leonida învederase marea durere care urma să cuprindă România dacă nu întrebuința energia pentru a pune în valoare pămîntul bogat de care dispunea și capacitatea muncitorilor ei atît de dibaci, apreciind, în consecință, că orice întîrziere în electrificare „ar fi o greșeală ce nu ni s-ar putea ierta" [63]. Procesul de electrificare se confunda, în situația imediat postbelică a statului, cu însăși „chestiunea dezvoltării surselor de energie" [64], fiind destinată a se constitui într-o verigă în șirul lucrărilor edilitare subsumate ideii de a spori standardul de viață al poporului. Prin însăși natura sa, electrificarea oferea un concludent mijloc de progres. O literatură bogată, însoțită de convingeri și de expunerea avantajelor electrificării, apăruse de îndată. Călăuziți de sentimente patriotice, unii oameni de știință au elaborat, după cum vom vedea mai tîrziu, cîteva planuri pentru electrificarea României bazate pe ideea că dezvoltarea economică și exploatarea rațională a avuțiilor determina ca o asemenea măsură să capete o pondere deosebită. C. D. Bușilă, învederase, în 1922, că problema electrificării țării trebuia să se confunde chiar cu programul de sistematizare a izvoarelor de energie, întrucît electricitatea era, atunci, forma care se impunea pentru cea mai bună punere în valoare a diferiților generatori.

Privită pe medii, electrificării i s-au conferit cîteva justificări sociologice esențiale pentru lumea satelor, făcute pe larg în studii și articole speciale [65], ca și în materialele adresate lui Gh. Tătărescu, în calitate de președinte al Consiliului de Miniștri, și R. Franasovici, ca ministru al lucrărilor publice și al comunicațiilor [66]. Întîi de toate s-a apreciat că electrificarea rurală constituia una din chestiunile stringente ale perioadei, avînd un asemenea caracter economic încît trebuia să intereseze, deopotrivă, forurile conducătoare, producătorii și distribuitorii de energie electrică [67]. Apoi, luîndu-se în considerare ponderea covîrșitoare a populației active din lumea satelor, s-a apreciat electrificarea rurală ca o problemă de mare însemnătate, deoarece prin aplicarea și distribuirea ei rațională se putea îmbunătăți și mări producția solului și a tuturor exploatărilor anexe. De unde și datoria de a încadra preocuparea respectivă „în condițiunile specifice ale vieții noastre românești", abordînd-o „pe baze rationale și de interes general pentru a putea constitui un instrument folositor și de mare propășire a economiei noastre agricole de mîine" [68]. Mai mult, s-a pledat ca începutul electrificării rurale să fie conceput în asemenea mod încît să se poată încadra în viitoarea soluționare rațională a folosirii izvoarelor de energie și în științifica electrificare a țării, motiv pentru care s-a insistat pe crearea unor organisme special menite să îndrume și să realizeze un program de organizare a centrelor de electrificare rurală. După alții, reușita electrificării satelor atîrna de două condiții esențiale:

---

[61] A. Derigault, *Aspecte economice în legătură cu epuizarea petrolului național*, în *AES*, XIX, 1936, 12, p. 66.

[62] C. Ianculescu, *Pentru o mai grabnică electrificare...*, p. 897.

[63] D. Leonida, *Electrificarea României...*, p. 347.

[64] P. Nicolau, *Chestiunea energiei*, în *BAGIR*, IV, 1922, 7—9, p. 558.

[65] Vezi „Bursa", 1 697, 30 mai 1937; „Curentul", 22 mai 1937; „Excelsior, 142, 13 noiembrie 1937; *BIRE*, V, 1937, 4, p. 826—828.

[66] *BIRE*, V, 1937, 2, p. 448—457, 463—468.

[67] G. Giulpan, *Electrificarea satelor*, București, 1937, 52 p.; G. M. Dinescu, *Electrificările rurale în cadrul legilor actuale*, București, 1937, 8 p.; idem, *Contribuțiuni la problema electrificărilor rurale*, în *BAGIR*, XXII, 1940, 2, p. 181.

[68] C. D. Bușilă, *Electrificarea rurală*, în *BIRE*, V, 1937, 2, p. 289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întocmirea de proiecte cît mai economicoase, clauză satisfăcută dacă oficialitatea stabilea norme deosebite pentru acest gen de lucrări; adaptarea proiectelor la nevoile reale și imediate ale comunelor[69]. Deși, la 15 iunie 1937, guvernul a luat inițiativa de a încuraja electrificarea rurală, angajînd lucrări ce reclamau însemnate fonduri[70], opera nu a fost împlinită, așa încît s-a simțit nevoia continuării pledoariei.

Cu totul remarcabilă este judecata unor oameni de știință și a unor partide că raționalizarea energiei electrice și realizarea electrificării nu puteau avea loc decît prin adoptarea planificării, că valorificarea superioară a potențialului material și uman rezultat din actul de la 1 Decembrie 1918 era cu putință prin supunerea mai întîi a izvoarelor de energie unui plan bine determinat. Iată de ce, încă din 1920, s-a consemnat că procesul era posibil, treptat, „după un plan bine chibzuit de inginerii specialiști și pe măsură ce vom dispune de materiale și de elemente de muncă necesare"[71]. Diferite circumstanțe, obiective și subiective, au determinat ca, în pofida justificărilor științifice, problema să nu primească o soluție rațională, conformă intereselor economico-sociale. Abia în 1924, în contextul diversificării demonstrațiilor, au fost date publicității legile regimului apelor (27 iunie 1924) și energiei (4 iulie 1924). A doua are meritul de a fi cel dintîi act oficial de afirmare a politicii energetice a statului, de a sublinia necesitatea întocmirii unui program general de lucrări energetice care să conducă la electrificarea României. Tendințele progresiste cuprinse în legea respectivă se reflectau puternic și în cele două principii esențiale pe care le propunea: concentrarea regională a producției energiei și economisirea combustibililor superiori. Ambele principii aveau la bază dorința de a satisface trebuințele sporite de energie, fără de care nu era posibilă o viață economică intensă. Aceasta însemna folosirea rațională a izvoarelor cu caracter inepuizabil, îndeosebi a apelor, scoțîndu-le din izolarea la care le-a condamnat politica întrebuințării cu precădere a surselor de altă proveniență (cărbuni de calitate superioară, petrol, lemn). A fost un demers legislativ care, incluzînd principiile folosirii raționale a generatorilor naturali de energie, a urmărit să reglementeze mai cu seamă producția de energie electrică obținută prin amenajarea căderilor de apă și arderea cărbunilor inferiori, să îmbunătățească randamentul instalațiilor termice, cruțînd rezervele de combustibil superior, dar și să ordoneze transportul și distribuirea energiei electrice.

Cu adevărat, potrivit legii, Ministerul Industriei și Comerțului a fost obligat să întocmească un plan de producere, de transport și de folosire a energiei, cu indicarea: nevoilor de energie în diferite regiuni, în special pentru serviciile publice; posibilităților construirii marilor centrale, avînd în vedere și conlucrarea lor pentru cea mai bună întrebuințare a energiei hidraulice (unitățile termice trebuiau să servească numai ca susținere și rezervă, fiind recomandate mai ales la mine, spre evitarea transporturilor inutile de combustibil); centurii de legătură a centralelor mari electrice și a mijloacelor de utilizare printr-o rețea de transportat energia, concepută în spiritul formulei „prin noi înșine". După alcătuirea programului respectiv, statul era obligat să decidă punctele de însemnătate națională ce urmau să fie edificate și exploatate chiar de autoritatea centrală; pentru cele concesionabile se prevăzuse dreptul de a rezerva energia serviciilor publice[72].

Cu toate năzuințele ei moderne, legea a rămas neaplicată un șir de ani, cele două principii enunțate neputînd — după părerea unor contemporani[73] — genera directive de politică activă energetică. Comisia care a lucrat la alcătuirea planului de electrificare a României, formată și din experți străini (R. Legouez,

[69] N. N. Negrescu, *Calculul și proiectarea rețelelor de distribuție la sate*, în idem, IX, 1941, 2, p. 290.

[70] Vl. Rădulescu, *Electrificări rurale create din inițiativa guvernului român în 1937—1938*, în *BSP*, LII, 1938, 4, p. 437—438.

[71] I. Ștefănescu-Radu, *Rolul electricității...*, p. 31.

[72] C. Hamangiu, *Cadul general al României*, XI—XII, p. 679 și urm.; *Activitatea corpurilor legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926*, București, p. 217.

[73] P. Cartianu, *Cîteva observațiuni pentru o politică energetică națională*, în *BIRE*, IV, 1936, 3, p. 551.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

președintele Societății Franceze de Electricieni și al Uniunii Sindicatelor de Electricitate din Franța ; de Lassus, inginer șef al Companiei franceze „Thomson-Houston" ; Lacou, inginer francez ; W. Wyssling, profesor la Școala Politehnică Federală din Zürich ; A. Büchi, inginer șef la Societatea „Sulzer Frères" din Winterthur ; T. Tognazzi, inginer italian, reprezentînd firmele „Simonetti" și „Fioretti") invitați de guvernul român, a organizat în martie 1926 o sesiune, prilej cu care s-a ajuns la norme energetice în general judicioase și chiar la întocmirea programului de electrificare a țării, considerat drept preludiul unui proiect de electrificare a activității în industrie, comerț și căile ferate [74]. O dată cu elaborarea planului, s-au fixat și mijloacele lui de realizare : adoptarea unei game standard de tensiune pentru rețeaua de distribuire ; înființarea de centrale termice înainte de a amenaja uzine hidraulice ; stabilirea unui regim de subvenționări speciale pentru a ajuta la valorificarea resurselor hidraulice ; împărțirea țării în regiuni normal distincte, cu prevederea ca fiecare să aibă o rețea completă de alimentare și de distribuire ; crearea, apoi, a unei superrețele de înaltă tensiune [75]. S-au exprimat însă și opinii potrivit cărora, deși teritoriul României se putea împărți în regiuni admirabil dotate sub raportul raționalei utilizări a surselor de energie, printr-o producție concentrată în cîteva importante centrale hidroelectrice, cu rezervele termice corespunzătoare, nu era cazul de a se realiza un plan unitar destinat să ofere „cea mai bună soluționare din punctul de vedere al acestei raționalizări și al unui preț de revenire care să pună energia electrică în cele mai bune condițiuni" [76], că nu s-a alcătuit un proiect de electrificare a României, întrucît ar fi fost „fără un efect practic imediat și chiar cu totul prematur" [77].

După publicarea legii energiei ,interesul pentru rezolvarea problemei prin planificare a captat tot mai mult pe specialiști. Planuri de amenajare integrală a unor rîuri prin construirea de centrale hidroelectrice, pentru care s-au alcătuit schițe și calcule, căutau să răspundă cerințelor energetice, cu sublinierea unora din efectele pozitive inerente : satisfacerea nevoilor mereu crescînde de energie ; economisirea unor importante cantități de combustibil ; crearea posibilităților de plasament pentru numeroși muncitori și tehnicieni români ; creșterea emulației profesionale. Nu întîrziară nici unele inițiative externe, precum Societatea franceză „Union Electrique Rurale", care, pe baza cercetărilor pe teren, a întocmit în 1926 un proiect pentru o uzină hidroelectrică la Crivești [78]. În paralel, tot aici, I. Andriescu-Cale a pregătit un amplu program de lucrări, între care figura și construirea în aceeași localitate a hidrocentralei pe canalul ce urma să lege Siretul,

---

[74] *L'Electrification de la Roumanie. Les travaux de 1926 de la Commission d'électrification de la Roumanie*, București, 1931, p. 5—260.

[75] *Ibidem*, p. 223—224.

[76] C. Ianculescu, *Pentru o mai grabnică electrificare...*, p. 906.

[77] C. Budeanu, *Problema energetică în România...*, p. 14.

[78] Cr. Mateescu, *Studii hidroelectrice. Riul Prahova*, București, 1925, 110 p. ; Gr. Vasilescu, *Organizarea rațională a muncii în lucrările hidraulice*, în *BIROM*, III, 1929, iulie — august, p. 151—161 ; C. D. Bușilă, *Les Portes de Fer*, București, 1932 ; D. Leonida, *Problema energiei în România*, București, 1942, 31 p. ; D. Pavel, *Riul Sebeș din punct de vedere al amenajării hidraulice*, București, 1927, 68 p. ; idem, *Capacitatea energetică a României*, București, 1931, 20 p. ; idem, *Considerații economice privind înlocuirea parțială a energiei termice cu aceea hidraulică*, București, 1943, 14 p. ; idem, *Folosințele hidroelectrice și hidromecanice în România*, București, 1938, 70 p. ; idem, *Forțele hidraulice disponibile ale României*, București, 1929, 188 p. ; D. A. Pastia, *Carculul de rentabilitate a centralelor hidroelectrice cu transport de energie electrică la mare distanță*, București, 1935, 43 p. ; idem, *Centrala hidroelectrică pe rîul Bistrița la „Bocancea"*, București, 1929, 36 p. ; Cr. Mateescu, *Amenajarea rațională a Ialomiței superioare*, București, 1927, 71, p. ; V. Stark, *La Centrale hydroélectrique de Crivești et les améliorations foncières de la region*, București, 1935, 161 p. ; I. Ștefănescu-Radu, P. Cartianu, *Amenajarea căderilor de apă din bazinul superior al rîului Ialomița*, București, 1935, 50 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin Bahlui, de Prut[79]. Expresiv este și faptul că la al VII-lea Congres al Inginerilor din România (Oradea, 1927), Comitetul de lucrări, apreciind corect că sub presiunea luptei economice moderne nu se mai putea tolera ca exploatarea unui izvor de energie să fie călăuzită numai de considerente locale și particulare, a cerut întocmirea chibzuită a unui program economic de ansamblu care să urmărească utilizarea judicioasă a fiecărei surse de energie. Se impunea, mai întîi, constatarea dacă dispozițiile legislative în vigoare reprezentau sau nu jaloane de îndrumare pentru executarea unui plan general de întrebuințare optimă a diferitelor surse de energie[80].

Ca semnificativ se impune și adevărul că în anii crizei economice 1929—1933, în mijlocul a mari neajunsuri care sileau contemporanii să-și reducă entuziasmul și să nu-și mai facă iluzii în urma numeroaselor experiențe nereușite, electrificarea țării, socotită „un domeniu în care optimismul și încrederea în viitor nu sînt și, mai ales, nu vor fi dezmințite de realitate"[81], să capete extensiune. Dovadă că I. C. Rarincescu a alcătuit, în 1930, un adevărat plan de electrificare, la baza căruia se afla convingerea că România poseda resurse energetice primare în cantități suficiente pentru a întreprinde o asemenea actiune[82], iar V. Madgearu și M. Manoilescu au cuprins în planul economic, două criterii principale în legătură cu subiectul nostru și anume: a) în vederea utilizării științifice a rezervelor de minereu și a izvoarelor de forță motrice, se impunea întocmirea unui program de raționalizare a industriei în raport de nevoile generale ale economiei, de cele speciale ale C.F.R. și ale apărării naționale; b) trasarea planului de electrificare a României pe baza principiului concesiunilor regionale exclusive a distribuirii energiei pînă la consumator. Un pas important avea să se producă prin planul general din 1933, care propunea, pe bază de studii și calcule efectuate, nu mai puțin de 567 de uzine posibile de realizat, inclusiv Porțile de Fier, însoțit de 93 de planșe și de tabele tehnice și economice amănunțite[83]. Nu erau tratate Dunărea în aval de Porțile de Fier și rîurile de șes cu pante prea line. Dorin Pavel, autorul planului, prevăzuse pentru întreaga Vale a Bistriței 26 uzine hidroelectrice: 12 în amonte de marele lac de la Izvoru Muntelui, amplasat în planul din 1933 exact în zona în care a fost executat după 1950; 14 în aval, coincizînd, în parte, cu realizările ulterioare. Varianta lui D. Leonida se oprea la Centrala de la Stejaru, cu barajul tot la Izvoru Muntelui, fără a fi publicat o schemă a întregii „cascade" a Bistriței[84]. Planul din 1933 a fost apreciat de contemporani ca o lucrare menită să aducă o contribuție de preț la studiul amenajării economice a surselor de energie hidraulică, la aplicarea rațională a unei politici energetice în România[85]. Pentru valoarea și temeinicia documentației, a fost luat ca bază în noile amenajări hidraulice cuprinse în primul plan decenal de electrificare din zilele noastre.

După ieșirea din impasul economic, preocupările pentru alcătuirea unui plan de electrificare a României s-au diversificat, Valea Bistriței continuînd să fie plasată în centrul inițiativelor. G. Macovei, bunăoară, a considerat în 1935 că în cadrul unui program de amenajare a forțelor hidraulice, Bistrița moldovenească trebuia să stea pe primul plan, nu numai fiindcă oferea condiții favorabile de debit, de regim de pantă etc., ceea ce era de o importanță hotărîtoare, ci și pentru că „o utilizare rațională a forțelor ei ar schimba simțitor forța unei întinse regiuni a țării, lipsită de alte surse de energie și i-ar imprima un suflu de viață pe care nu l-a cunoscut pînă acum"[86]. În 1936, D. A. Pastia alcătuise un plan de electrificare a României în care prevăzuse acordarea de avantaje speciale pentru

[79] D. Șandru, *Îmbunătățiri funciare în bazinul hidrografic al Jijiei. Proiectul din 1938 și aplicarea lui*, în *AIIAI*, III, 1966, p. 85 și urm.

[80] *BAGIR*, IX, 1927, 7, p. 240.

[81] „Ardealul economic", 5 ianuarie 1930, p. 10.

[82] I. C. Rarincescu, *Electrificarea României*, București, 1930.

[83] D. Pavel, *Plan général d'aménagement des forces hydrauliques en Roumanie*, București, 1933.

[84] Idem, *Arhitectura apelor*, București, 1976, p. 157—158, 162—163; L. Rugescu, *Cu Lucian Blaga*, Cluj-Napoca, 1985, p. 174—175.

[85] C. D. Bușilă, *Prefață*, la D. Pavel, *Plan général...*, p. V—VI.

[86] G. Macovei, *Barajul de la Bicaz*, în *BIRE*, III, 1935, 1, p. 1; D. Leonida, *Problema energiei în România...*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

construirea de mari centrale electrice, capabile să producă energie la preţurile cele mai joase, venind astfel în întîmpinarea operei de electrificare a oraşelor şi a satelor şi de a pune la îndemîna producătorilor forţă motrice ieftină. Proiectul de plan încorpora calitatea de a nu fi rigid şi de a putea fi completat pe măsură ce se simţea nevoia răspîndirii electricităţii [87]. O dată cu aceasta, conceptului de plan de electrificare i s-au subliniat rosturile economice : posibilitatea de a dezvolta uzinajul, de a completa echipamentul industrial şi de a electrifica în mod obligatoriu toată ţara, energia în producţie urmînd a fi aplicată cu începere de la micul meseriaş [88]. Preocupările cuprinseseră şi unele partide politice, precum P.N.Ţ., care, în programul din 1935, votat de Comitetul Central Executiv, inserase dorinţa de a întocmi „un plan general de sistematizarea şi coordonarea izvoarelor de energie, ţinînd seama de folosirea energiei apelor în primul rînd, şi rezervînd energiei produsă de combustibilii minerali rolul de susţinere şi suplinire" [89].

Teoretizările au fost amplificate în împrejurările în care, în 1939, se lucra asiduu la elaborarea planului economic naţional. De aceea, unii, preocupaţi de întrebuinţarea cursurilor de apă în valorificarea bogăţiilor, justificaseră cu legitim temei că în cadrul oricărui program de lucrări mari, menit să dea avînt economiei, problema energiei electrice alcătuia „un capitol fundamental". La un maximum de cîştig de pe urma unei asemenea acţiuni nu se putea ajunge însă fără studierea, în prealabil, a fiecărui curs de apă, *„pe toate laturile posibilităţilor lui de folosire"*. Atunci, Gr. Vasilescu a cerut imperativ întocmirea unui *„plan general de folosire optimă şi integrală a cursurilor de apă din întreaga ţară"* [90]. Stabilirea lui era cu atît mai necesară, cu cît, prin construirea, de pildă, a unui baraj — cu scopul unic de a determina irigarea cîmpurilor — se puteau trage avantaje multiple şi pentru alimentarea cu apă a centrelor populare şi industriale învecinate, pentru obţinerea energiei, îmbunătăţirea navigaţiei în sectoarele foarte critice etc. Sarcina vastă şi complexă reclama înfiinţarea unui organ superior de stat cu denumirea Institutul Naţional pentru Studiul Folosirii Integrale a Cursurilor de Apă, care să cerceteze, proiecteze, raţionalizeze şi coordoneze preocupările, să obţină date complete pe teren, singurele capabile de a-i da dreptul de a întocmi un plan general de valorificare a apelor curgătoare. În baza lui, trebuiau să se propună puterii executive lucrările, ordinea cronologică din punct de vedere tehnic, repartiţia sarcinilor financiare între beneficiari, legislaţia potrivită şi instituţia bancară chemată să asigure finanţarea în condiţii avantajoase. Regimul legislativ era dator să încurajeze investiţiile cu capital naţional şi să îndrume după un plan unitar aşezarea instalaţiilor de producere şi de distribuire a energiei, menite să facă parte din programul „de utilizare naţională şi raţională a rezervelor de energie ale ţării" [91].

Conjunctura internaţională şi situaţia dificilă cu care a fost confruntată România în anii premergători celei de a doua conflagraţii mondiale, ca şi includerea ei în conflict, au frînat mult preocupările, pe fondul lipsei unei politici energetice unitare. Iată de ce s-a putut aprecia cu justeţe spre sfîrşitul interstiţiului [92] cercetat de noi că România a pierdut enorm, sub raportul soluţionării problemelor transporturilor şi ale energiei, prin neamenajarea raţională a cursurilor de apă, prin nefolosirea căderii lor în scopul obţinerii energiei, a extinderii irigaţiilor şi a evitării inundaţiilor. De unde şi persistenţa demonstraţiei că tectonica, structura geologică şi orografia pămîntului românesc trebuiau să constituie, prin date, „prima etapă a unui plan general de lucrări hidraulice" [93]. Semnifi-

[87] D. A. Pastia, *op. cit.*, p. 11 c.

[88] *Aspectele crizei româneşti în cadrul crizei mondiale*, Bucureşti, 1937, p. 482.

[89] *Programul P.N.Ţ. votat de Comitetul Central...*, p. 62—63.

[90] Gr. Vasilescu, *Folosirea integrală a cursurilor de apă în cadrul valorificării bogăţiilor naţionale*, Bucureşti, 1939, p. 4—8.

[91] I. Veverca, *Economia energetică*, în *Aspecte ale economiei româneşti*, Bucureşti, 1939, p. 174.

[92] D. Pastia, *Cît ar profita ţara dacă s-ar folosi cursurile de apă şi izvoarele de apă*, în *BAGIR*, XXI, 1939, 7—8, p. 11 ; D. Leonida, *Electrificarea căilor ferate în cadrul programului de electrificare al ţării*, în *BIRE*, IX, 1941, 2, p. 166.

[93] I. Andriescu-Cale, *Probleme de hidraulică ce se cer grabnic rezolvate*, în *BAGIR*, XXV, 1943, 5—6, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cativ este faptul că și acum procesul de electrificare prin plan a fost considerat[94] *doar* o verigă în șirul lucrărilor care puteau să ridice traiul poporului, să contribuie la soluționarea tuturor problemelor economice și energetice. De unde și aprecierea lui D. Leonida că energia electrică consumată de fiecare locuitor alcătuia „un indicator al gradului de propășire industrială și a standardului de viață"[95]. Și, precum la început de interstițiu, același om de știință avea să exprime în anii celei de a doua conflagrații mondiale imperativul „Vrem să avem și noi o țară cu energie multă și ieftină !"[96], imperativ pe care-l întîlnim inclus în chiar planul național de lucrări publice[97].

Saltul teoretic în legătură cu rosturile și formele producerii și distribuirii energiei electrice se impun în procesul modificării mentalităților. Progresele au fost evidente și sub raport practic, nu însă și radicale. Din cele 15.373 localități cu circa 18 milioane cetățeni existenți în România, numai 565, însumînd 4.425.998 persoane, erau alimentate cu electricitate. Sensul procesului venea și din alt unghi de vedere : în 1938, de pildă, se aflau 224 întreprinderi electrice de deservire publică, 282 uzine electrice industriale pentru trebuințe proprii și 62 uzine electrice aparținînd căilor ferate[98]. Opera de electrificare aștepta însă un alt timp.

LA MODERNISATION DES CRITÈRES DE PRODUCTION ET D'UTILISATION DE L'ÉNERGIE ÉLECTRIQUE EN ROUMANIE (DURANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES)

RÉSUMÉ

En partant de la situation où se trouvait la Roumanie à la fin de la première conflagration mondiale et des tâches à remplir après la fondation en 1918 de l'État national unitaire, l'auteur met en évidence l'effort des contemporains de mener une politique d'État qui favorise le développement au maximum de la production et de l'utilisation des générateurs d'énergie électrique. Tout était subordonné à la conviction que n'importe quel progrès économique dans cette direction signifiait un pas important vers l'affranchissement économique, social et culturel du pays et du peuple, que la valorification coordonnée des ressources en question constitue la première manifestation du facteur énergétique. Cela réclamait des directives précises, bien conçues, fondées sur une législation à caractère unitaire. Pour pouvoir fixer avec exactitude la dimension, les formes, les directions et le contenu scientifique de la politique énérgétique, on a eu recours à toute une littérature de spécialité, on a organisé des congrès nationaux de profil, on a établi des contacts réguliers avec les préoccupations similaires sur le plan internatinal.

Au niveau national l'emportent les efforts de soumettre tous les générateurs d'énergie électrique aux critères modernes d'utilisation, d'où l'extension *des principes visant à inventorier, à prospecter et à exploiter les générateurs* d'énergie en régime d'organisation scientifique, de rationalisation et même de planification ; en d'autres mots, leur exploitation et valorification selon des méthodes modernes. Dans ce contexte, on a élaboré les premiers plans d'électrification de la Roumanie, surtout pour les régions rurales, et d'emploi diversifié de l'énergie électrique dans tous les secteurs d'activité de l'État.

La conjoncture internationale et les difficultés auxquelles la Roumanie s'est confrontée dans les années précédant la deuxième conflagration mondiale, ainsi que pendant son déroulement, ont préjudicié aux préoccupations en discussion. Il n'en est pas moins vrai qu'on a accumulé une riche expérience et qu'on a mis au point des plans d'électrification minutieux et de constructions énérgétiques, dont certains — les plus importants — ont été mis en pratique dans les nouvelles conditions historiques d'après août 1944.

---

[94] N. N. Negrescu, *op. cit.*, p. 290.
[95] D. Leonida, *Problema energiei în România...*, p. 25.
[96] Idem, *Electrificarea căilor ferate...*, p. 200.
[97] P. Cartianu, *Planul național de lucrări publice*, în *BAGIR*, XXII, 1940, 2, p. 204*.
[98] Idem, XXI, 1939, 12, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE PRIVIND ROLUL LUI ARMAND CĂLINESCU ÎN VIAȚA SOCIAL-POLITICĂ A ȚĂRII (1921—1937) (I)

DE

STOICA LASCU

Începutul activității politice a lui Armand Călinescu. Viitorul prim-ministru al țării s-a născut la 22 mai 1893 la Pitești, într-o familie de proprietari[1]. Tatăl său, colonelul Mihalache Călinescu, medic militar veterinar[2], se căsătorise cu o româncă al cărei arbore genealogic[3], pus în discuție de adversarii politici, fiul său îl va înfățișa opiniei publice în 1925[4]. Tînărul vlăstar al familiei Călinescu se vădește a fi un copil precoce, deosebit înzestrat intelectual. Foarte bun la învățătură, premiant la toate treptele școlii primare și superioare[5], Armand, deși handicapat de un vădit și incomod defect fizic (își pierduse ochiul stîng în timp ce se juca cu arcul), se dovedea a fi un om sociabil, obținînd, de pildă, în acest sens, și „diploma de cel mai bun camarad de la colegii mei" — cum avea să-și aducă aminte mai tîrziu[6].

După absolvirea Liceului de băieți „I. C. Brătianu" din Pitești, proaspătul bacalaureat, „ambițios, de o inteligență sclipitoare"[7], urmează cursurile Universității din București, la terminarea cărora obține două licențe: în drept și în litere și filosofie. Capabil și sîrguincios, el își dă și doctoratul, la aceeași Universitate, pentru ca la cea din Paris să obțină, în 1921, titlul de doctor în științe politice și economice, cu teza *Le change roumain*[8]. La întoarcerea în țară, po-

---

[1] „Curentul", XII, nr. 4173, 23 septembrie 1939; Al. Gh. Savu, *Armand Călinescu contra Gărzii de Fier*, în „Magazin istoric", I, 1967, 7, p. 61.

[2] P. Pandrea, *Portrete și controverse*, București, f.a. /1945/, p. 254.

[3] Ar. Călinescu arată că un străbunic din partea mamei tatălui său, Stroescu, fusese „județ" (primar) al orașului Curtea de Argeș, iar bunica mamei se numea Maria Tigreanu („grecoaica"), provenită „dintr-o familie de români nevoiași"; în sfîrșit, bunicul mamei „se numea Spirea Gheorghiu și cel mai vechi document al familiei îl pomenește la anul 1829, cumpărînd o moșie de la aga Vlăngărescu din comuna Părași-Olt" („Secera Argeșului", IV, nr. 24, 1 octombrie 1925).

[4] Se pare însă că precizările din 1925 nu au convins pe toată lumea, căci mai tîrziu, în ianuarie 1938, în timpul campaniei național-țărăniste împotriva „trădătorilor centriști", intrați în guvernul Goga, fostul său șef și mentor politic, I. Mihalache, a vorbit în termeni puțini măgulitori despre mama sa, la o întrunire în Argeș: „Gravă mitocănie și a treia mortificare a lui Armand" (P. Pandrea *op. cit.*, p. 259).

[5] Mai tîrziu, cînd va gira — ca ad-interim — Ministerul Educației Naționale, în 1938, Ar. Călinescu își va aminti „cu plăcere și cu mîndrie că în școală am fost premiant I în toate clasele și că în Facultate am luat două licențe și două doctorate" [Ar. M. Călinescu, *Noul regim (Cuvîntări). 1938—1939*, București, 1939, p. 23].

[6] „Secera Argeșului", IV, nr. 24, 1 octombrie 1925.

[7] P. Pandrea, *op. cit.*, p. 254.

[8] Armand M. Calinesco, *Le Change roumain. La dépréciation depuis la guerre et son retablissement*, Paris, 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sesorul a două doctorate se bucură de „o independență materială relativă — moșie, case, mobilă, haine — înainte de a începe cariera politică propriu-zisă“ [9], premisă importantă pentru desfășurarea viitoarelor sale inițiative politice.

După o scurtă stagiatură ca supleant la Tribunalul județean Argeș [10], în 1918, Ar. Călinescu demisionează din magistratură, preferînd „politica. Politica de care se ocupa încă din liceu, care a fost de la început pasiunea lui. Aș spune — preciza T. Teodorescu-Branițte —, singura pasiune a acestui om perfect lucid, prin excelență ponderat“ [11].

Făurirea statului național unitar român a determinat o deschidere și amploare fără precedent în viața publică a României, caracterizată de apariția a numeroase grupări și partide politice — în condițiile acordării votului universal —, de diluarea, treptată, a influenței Partidului Național-Liberal, de dispariția, practic, a celuilalt mare partid antebelic, Partidul Conservator, de radicalizarea politică a maselor populare [12]. Firesc era pentru Ar. Călinescu — atît din punctul de vedee al educației primite și al culturii dobîndite, cît și din cel al caracteristicilor politice locale, județul Argeș fiind considerat un fief politico-electoral al familiei Brătianu, originară de aici — să se găsească în rîndurile liberalilor ; se pare, de fapt, că înspre aceștia — cu al căror lider național tatăl său „avea legături agronomice și veterinare“ [13] — și-ar fi îndreptat, la început, speranțele politice tînărul Călinescu. Dar, fie că nu a fost solicitat personal de I. I. C. Brătianu (cum prezintă chestiunea P. Pandrea), fie că a activat inițial, realmente, în P.N.L., cum au încercat adversarii politici să demonstreze [14], fapt este că Ar. Călinescu nu a vorbit niciodată despre debutul său politic liberal.

Trecînd peste tribulațiile începutului carierei politice, aspirantul la viața publică — nu tocmai tînăr, căci avea deja 28 de ani — s-a încadrat în Partidul Țărănesc, cel mai probabil în anul 1921 [15], formațiune politică cu un program democratic, a cărui înfăptuire „ar fi dus la adîncirea democrației burgheze, iar România ar fi făcut noi pași pe drumul progresului social“ [16], și care avea nevoie de oameni capabili, de cadre bine pregătite, dornice de afirmare, devotate.

După cum bine se știe [17], Partidul Țărănesc se înființase oficial la 5/18 decembrie 1918, prin reunirea diferitelor „grupări“ și „partide țărănești“ ce existau, la acea dată, în mai multe județe ale țării. O astfel de „partidă“ exista și în

---

[9] P. Pandrea, *op. cit.*, p. 255.

[10] „Secera Argeșului“, IX, nr. 40, 15 noiembrie 1929.

[11] „Realitatea ilustrată“, XIII, nr. 662, 26 septembrie 1939.

[12] M. Muşat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, București, 1976, p. 31—39.

[13] P. Pandrea, *op. cit.*, p. 254.

[14] „Steaua“ (Pitești), I, nr. 3, 20 mai 1923 („d-l Călinescu a fost liberal, și camarila liberală din Pitești nevoind să-i pună candidatura în alegerile parlamentare de atunci, D-sa s-a refugiat la Slatina [tot la liberali, cum reiese din context — n.n.], a plecat în căutarea altei constelații politice. A bătut și la ușile Partidului Poporului care i-au fost închise“).

[15] Vezi „Secera Argeșului“, I, nr. 21, 10 iulie 1921. În legătură cu data înscrierii sale în Partidul Țărănesc există mai multe variante. În biografia publicată în septembrie 1939 era indicat anul 1919 ; în biografia oficială, autorizată personal de Ar. Călinescu, întocmită în 1938, se menționa anul 1922 (Arhiva Istorică Centrală, *Fond Ministerul Propagandei Naționale. Informații*, dos. 698/1938—1939, f. 1) ; în 1937, vorbind la o întrunire, Ar. Călinescu afirma că timp de 17 ani luptă în cadrul P.N.Ț. : „Am deschis ochii în viața publică în acest partid, pe care nu l-am părăsit niciodată“ („Dreptatea“, XI, nr. 2751, 12 ianuarie 1937). Am considerat, totuși, anul 1921 drept data reală a înscrierii în Partidul Țărănesc pe baza materialelor apărute în oficiosul țărăniștilor argeșeni, cum se va vedea mai departe.

[16] I. Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc*, București, 1983, p. 8.

[17] Pe larg, idem, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, 1975, p. 12—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județul Argeș [18], șeful ei fiind directorul de bancă Gr. Coandă, ostil liberalilor [19], admirator al lui C. Stere, atacat în repetate rînduri de adversarii politici pentru „colaborationism" în timpul războiului.

După întoarcerea de la Paris, în 1921, Ar. Călinescu se atașează lui Gr. Coandă, „ca secretar particular" [20], înscriindu-se concomitent, și în formațiunea politică al cărei lider județean era acesta. Cu acest prilej, Ar. Călinescu — proaspăt țărănist — socotește potrivit „să facă o scurtă declarațiune" intitulată *Rostul Partidului Țărănesc* [21], ce se constituia, de fapt, în formularea crezului politic al semnatarului: „Întorcîndu-mă din străinătate și hotărîndu-mă să-mi închin mintea și inima vieții publice, m-am aflat în mod firesc în acest partid. Pentru ce? Pentru că în situațiunea de azi Partidul Țărănesc *reprezintă înainte de orice* o necesitate politică și o necesitate istorică". Declarîndu-se adeptul unei „reale armonii sociale" și al unui regim burghez parlamentar pluripartinic — idee ce-i va călăuzi activitatea politică pînă în anul 1937 —, Ar. Călinescu crede, așadar, că numai noul partid poate fi acela în măsură să asigure cadrul propice unui astfel de regim politic și ia, totodată, atitudine față de adversarul politic cel mai însemnat, Partidul Național-Liberal, ai cărui reprezentanți încercau, după război, „să mai salveze din naufragiul politic ultimele vestigii ale puterii de altădată" — apreciază el, cu o subiectivitate accentuată, proprie luptătorului politic neofit [22]. În același timp, martor al transformărilor sociale postbelice, Ar. Călinescu sesizează frămîntările și aspirațiile maselor largi populare care cereau o participare efectivă la viața politică internă, înțelegînd faptul că războiul a „scuturat conștiințele — izvorînd cu o putere de neînvins o idee! *Ideea că țara trebuie să-și tragă mîntuirea din forțele vii și adînci ale poporului.* Ideea că viața publică a țării trebuie să se sprijine pe democrație" [23].

Înscriindu-se în Partidul Țărănesc, era firesc ca Ar. Călinescu să susțină, cu argumente specific țărăniste, necesitatea istorică a acestuia. Prefigurînd viitoarea teorie a „statului țărănesc", vehiculată deja în epocă, el arată că într-o țară în care predominantă este țărănimea, se impune „ca imperativ categoric (ca) și viața politică a țării trebuie să fie o viață politică țărănească". Astăzi — continuă el — acest deziderat nu mai este o chestiune de noroc, „ci o chestie de timp. Socotim că azi acest triumf își arată zorii lui"; în concepția sa, numai o guvernare a țărăniștilor poate duce la „organizarea definitivă a democrației", guvernare pe care debutantul în viața publică o revendică „în numele durerilor trecutului (...), acest fundament de drept (fiind) mai puternic și mai legitim decît dreptul Partidului Liberal care guvernează în numele existenței trecutului" [24]. Enunțînd aceste idei programatice, care veneau în întîmpinarea unor doleanțe reale ale țărănimii, în general ale maselor largi de cetățeni — dacă ar fi fost transpuse realmente în viață —, Ar. Călinescu își definea, astfel, con-

---

[18] „Vocea Argeșului", II, nr. 18, 7 septembrie 1919.

[19] I. Scurtu, *Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc*, în „Studii", tom. 26, 1973, 4, p. 786.

[20] P. Pandrea, *op. cit.*, p. 257.

[21] „Secera Argeșului", I, nr. 21, 10 iulie 1921.

[22] Realitatea istorică — așa cum ni se înfățișează ea astăzi, departe de subiectivismul patimilor politice ale vremii — relevă că „Venirea la guvern [în 1922 — *n.n.*] a P.N.L., cel mai vechi și organizat partid al burgheziei române, cu cadre de partid proprii, experimentate în conducerea compartimentelor-cheie ale economiei și politicii, cu un patrimoniu material care întrecea pe al celorlalte partide burgheze luate la un loc, semnifica pentru capitalism ieșirea din criza postbelică și îndreptarea spre o perioadă de relativă stabilitate" (M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România 1922—1928*, București, 1979, p. 141); într-un pertinent și binevenit portret al lui I.I.C. Brătianu, liderul necontestat al P.N.L., se apreciază că guvernările liberale de pînă la moartea sa (1927), „au marcat încheierea rolului care revenise burgheziei naționale în asigurarea progresului României" (C. Murgescu, *1879. I.I.C. Brătianu incognito în Transilvania*, în „„Magazin istoric", XVIII, 1984, 2 (203), p. 35).

[23] „Secera Argeșului", I, nr. 21, 10 iulie 1921.

[24] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cepţiile politice, la începutul unei cariere puse în slujba Partidului Ţărănesc — căruia este hotărît a-i închina „munca hotărîtă şi credinţa noastră“ [25].

Afirmarea în cadrul Partidului Ţărănesc se produce rapid, Ar. Călinescu devenind principalul purtător de cuvînt al ţărăniştilor argeşeni, impunîndu-se ca figură centrală a acestora [26], inclusiv la nivelul central al partidului. Într-adevăr, la congresul al II-lea al acestuia, desfăşurat la Iaşi, între 26 şi 28 noiembrie 1922, el apare, deja, printre raportori, „la cestiunea valutei“ [27].

La 15 aprilie anul următor, Ar. Călinescu este ales şef al organizaţiei judeţene a Partidului Ţărănesc [28], calitate în care va lucra intens în direcţia sporirii influenţei acestuia şi a realizării fuziunii cu Partidul Naţional — slab reprezentat în judeţul Argeş [29]. Concomitent, prezenţa sa este tot mai des semnalată în apropierea şi, apoi, în interiorul grupului de conducere al ţărăniştilor, ca om de încredere al şefului partidului, Ion Mihalache. Astfel, la sfîrşitul lui martie 1926, cînd regele începuse consultările cu principalii lideri politici în vederea formării unui nou guvern, Ar. Călinescu este martor la frămîntările din cadrul partidului său, făcînd — în ale sale *Însemnări politice* [30] — observaţii pertinente pe marginea intenţiilor reale ori mascate ale diferiţilor fruntaşi politici sau ale Palatului : „Eram cu toţi la Athenée Palace, în camera doctorului Lupu, şi aşteptam întoarcerea lui Mihalache de la Palat (...)“ [31]. La 26 septembrie 1926, Ar. Călinescu este cooptat în Comitetul Executiv Central al Partidului Ţărănesc (dar nu şi în Delegaţia Permanentă), ca unul care era favorabil fuziunii cu Partidul Naţional [32].

Poziţia lui Ar. Călinescu faţă de unele aspecte ale vieţii social-politice, în perioada de pînă la venirea naţional-ţărăniştilor la guvernarea ţării, în 1928, conduita sa politică s-au reflectat în articole publicate în ziare şi în luările de cuvînt la tribuna Parlamentului. Întreprinzînd o analiză a forţelor politice postbelice, el încearcă o delimitare a acestora. Observînd caracterul pasager al formaţiunilor nou create, el sesizează aspiraţiile cetăţenilor către instituirea unui nou climat politico-social : „Numeroasele grupări politice pe care le-am văzut agitîndu-se după război — scrie el în 1924 — naţionalii, averescanii, argetoianiştii, iorghiştii nu sînt decît tribulaţiile conştiinţei în fierbere care îşi dorea o aşezare definitivă. Sînt simptomele inerente unei epoci de tranziţie în care paralel cu o nouă plămădire a ordinei economico-sociale, din statul nou creat, se urmează şi o înjghebare corespondentă în organismele politice. În acest proces natural — relevă Ar. Călinescu —, firească că unele încercări sînt sortite să dispară, precum de altminteri se şi văd dispărînd“ [33].

Tributar concepţiei burgheze a ţărănismului, privind rolul ţărănimii în viaţa social-politică a României interbelice, Ar. Călinescu are în vedere doar „două

---

[25] *Ibidem.*

[26] După încheierea lucrărilor primului Congres al Partidului Ţărănesc, din 20—22 noiembrie 1921, Ar. Călinescu dezvolta pentru ţăraniştii argeşeni principalele teze programatice care s-au dezbătut. El relevă că noua formaţiune politică se reazemă pe substratul social ce constituie şi elementul covîrşitor al populaţiei : „Întîmpinînd aspiraţiile ţărănimii din România întreagă, Partidul Ţărănesc dobîndeşte un puternic caracter naţional şi devine o chezăşie pentru păstrarea unităţii statului nostru“ ; prin modul democratic de alcătuire a programului— discuţii, propuneri, observaţii —, „Partidul Ţărănesc a urmat metoda marilor partide democratice din Apus (Labour Party, în special) [...], iar programul acesta apare ca o puternică manifestaţie a voinţei maselor populare“ (Ibidem, I, nr. 28, 11 decembrie 1921).

[27] *Ibidem*, II, nr. 2, 5 decembrie 1922.

[28] *Ibidem*, III, nr. 6, 1 martie 1923 ; „Steaua“, I, nr. 3, 20 mai 1923.

[29] „Secera Argeşului“, VII, nr. 1, 1 martie 1927.

[30] Despre valoarea lor istorico-documentară, vezi comentariul autorizat al lui Al. Gh. Savu, în „Magazin istoric“, XI, 1977, 4 (121), p. 54—58.

[31] Ar. Călinescu, *Însemnări politice*, în *Almanah „Lumea“ '83*, p. 180.

[32] I. Scurtu, *Din viaţa politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, p. 51.

[33] „Secera Argeşului“, IV, nr. 19, 30 aprilie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

categorii de interese" ce se delimitează : „interesele burgheziei capitaliste în dosul instituțiilor bancare (...) (și) interesele țărănimii care tinzînd să stăpînească tot pămîntul pe care-l muncește aleargă cu avînt spre frontul Partidului Țărănesc"[34]. În această perspectivă programatică — pe care Ar. Călinescu a susținut-o, împotriva realităților complexe social-politice și economice ale vremii —, el nu vede, din păcate, și „interesele" clasei muncitoare, care era, de fapt, promovarea progresului societății. Mai mult, Ar. Călinescu declară categoric că „singurele forțe reale care își vor disputa supremația în conducerea României" sînt burghezia și țărănimea[35], el rămînînd, pe tot parcursul vieții sale, (ca și alți politicieni burghezi, de altfel) prizonierul unei mentalități de clasă pe care nu a izbutit să o depășească.

Aflîndu-se în opoziție, șeful țărăniștilor argeșeni nu ezita să facă publice, prin intermediul presei, opiniile sale tranșante — alimentate de subiectivismul părtinitor ce caracterizează arsenalul inerent al confruntărilor politice — privind rolul și locul partidelor politice adverse[36] (în 1922, își exprimă opinia că șeful Partidului Conservator-Democrat, Take Ionescu, a avut în viața social-politică a țării doar rolul de factor dizolvant[37]), sau al Parlamentului, socotit, pe nedrept, a fi „întocmit prin violentarea, prin frondarea și prin corupțiunea vieții cetățenești"[38].

Începînd cu anul 1926, avea să se evidențieze o altă latură, una din cele mai fecunde, a activității politice a lui Ar. Călinescu — cea *parlamentară*. Într-adevăr, printre cei 35 de deputați țărăniști, aleși în mai 1926, se numără și șeful grupării argeșene. Debutul său la tribuna Adunării Deputaților (va fi reales la toate legislaturile, pînă la moarte) are loc la 29 iunie[39], cînd a luat cuvîntul cu prilejul discuțiilor la validări ; după ce dezvăluie, „în mod succint", împrejurările „anormale" în care s-au făcut alegerile în județul său[40] — temă predilectă, de altfel, în discuțiile parlamentarilor la începutul fiecărei noi legislaturi —, proaspătul deputat arată că, „pășind în incinta acestei Adunări, aș voi și eu să trăiesc într-o atmosferă care să reia bunele tradiții ale parla-

---

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*. În aceeași perioadă, Mihail Ghelmegeanu, argeșean și el, declara la o întrunire în județ, că Partidul Țărănesc „nu va trebui să-i caute (pe eventualii aliați — n.n.) în sînul altor partide, ci numai în muncitorimea de la orașe și din fabrici cu care are aceleași interese" (apud I. Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, București, 1975, p. 134).

[36] El califică Partidul Național-Liberal drept reprezentant al oligarhiei, considerînd că numai trei factori au creat forța lui : existența unor cadre cu experiență, frămîntările din cadrul partidelor adverse, sprijinul Coroanei, afirmînd, chiar, că un „guvern liberal ar constitui o gravă primejdie pentru democrație" („Secera Argeșului", II, nr. 30, 29 ianuarie 1922).

[37] *Ibidem*, IV, nr. 21, 3 august 1924.

[38] *Ibidem*, III, nr. 4, 1 februarie 1923 ; vezi și broșura editată de organizația Partidului Țărănesc din Argeș, *Cartea neagră. Alegerile din 1922 în jud. Argeș*, București, 1922/138 p./.

[39] Debutul parlamentar este remarcat în presă, fiind „chiar felicitat de d. Vintilă Brătianu, ceea ce constituie un adevărat criteriu de apreciere", cum sublinia gazeta „Tribuna Comerțului". La rîndul său, oficiosul organizației argeșene scria că „a dovedit de la început că poate conduce succesiunea frazelor și a ideilor cu multă dexteritate (...) (că este) un orator bine utilat pentru discuțiuni generale, stăpîn pe mecanica frazei și pe elasticitatea gîndirii, suplu, elegant, utilizînd ironia în locul violențelor și duritatea argumentelor în locul invectivelor". Inspiratul articol conchidea că „Tînărul deputat de Argeș înscrie una din cele mai frumoase făgăduințe în istoria noastră politică" („Secera Argeșului", IX, nr. 7, 1 martie 1929).

[40] De altfel, aceste împrejurări nu s-au limitat doar la un singur județ, ele caracterizînd întreaga campanie electorală din mai 1926, abuzurile și ilegalitățile guvernului Averescu „fabricînd" un întreg parlament (M. Rusenescu, I. Saizu, *op. cit.*, p. 196—199).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentarismului românesc“ [41]. Apărător al regimului burghez existent, politician abil, Ar. Călinescu precizează în intervenția sa că nu face răspunzător guvernul în întregul lui, de ilegalitățile comise (cu prilejul campaniei electorale), căci în acest caz s-ar înrădăcina „oamenilor credința că însăși dispozițiile constituționale nu mai pot afla nici o sancțiune legală... Este evident, d-lor deputați, că într-o asemenea situație sancțiunile Constituției nu pot fi decît într-o mișcare violentă a maselor“ [42], idee pe care o va relua — cum vom releva la momentele respective — și cu alte prilejuri.

Protestînd împotriva amestecului aparatului de stat în influențarea rezultatului voinței alegătorilor, Ar. Călinescu nu era de acord — atunci, în 1926 — cu justificarea „acoperirii regale“, pe care guvernul a folosit-o în alegeri: „ce înseamnă această concepțiune ca M.S. Regele, însărcinînd o persoană cu formarea unui cabinet ministerial, prin aceasta a dat o injoncțiune corpului electoral să ratifice numirea? De unde această interpretare, ce fel de constituționalism este acesta?“ [43], se întreba, pe bună dreptate, deputatu. argeșean.

Cu alt prilej — intervenția din 20 decembrie 1926 la discuția bugetului —, Ar. Călinescu relevă, exagerînd iarăși — ca orice opozant —, că „niciodată corpul electoral nu s-a pronunțat liber“, cerînd ca în chestiunile „atît de mari“ (cum era cea a bugetului), „să nu se încerce soluțiuni fără asentimentul tuturor factorilor politici“ [44]. Atunci cînd se referea la marile probleme ce confruntau țara, cum era calea ce trebuia adoptată privind dezvoltarea economică a României, Ar. Călinescu nu avansa soluții originale, limitîndu-se a prezenta poziția și doctrina partidului său — opusă celei național-liberale: „noi [național-țărăniștii — *n.n.*] nu sîntem împotriva unei mari expansiuni a industriei, din principiu (...), pentru plasarea surplusului populației rurale, care într-o zi va ridica o mare problemă socială“ [45]; dar, în același timp, el nu mai considera viabilă — în calitate de reprezentant al P.N.Ț. — politica liberală „prin noi înșine de pe urma căreia „avea să se consolideze, sub raport economic și politic, în primul rînd burghezia grupată în P.N.L.“ [46]), „care trebuie să fie abandonată“ [47], căci s-a experimentat îndeajuns, spunea el, cu rezultate negative [48].

De fiecare dată cînd lua cuvîntul în Parlament, Ar. Călinescu nu lăsa să treacă prilejul fără a adresa critici întemeiate guvernului — mai ales atunci cînd se discuta un proiect de lege —, puțin receptiv la nevoile reale ale maselor de cetățeni; astfel, vorbind în numele P.N.Ț. la discuția proiectului legii timbrului, la 14 aprilie 1927, deputatul argeșean reproșa guvernului averesean, că „prin acest proiect nu ați făcut unificarea, nu ați urmărit scopuri sociale, ci ați urmărit numai scopuri de ordin fiscal, cu dureroase repercursiuni suportate de cetățeni“ [49].

Activitatea politică a lui Ar. Călinescu în timpul guvernărilor național-țărăniste (1928—1931, 1932—1933) și a cabinetului Iorga—Argetoianu (1931—1932). În anul 1928, campania național-țărănistă de răsturnare a guvernului liberal intră într-o fază decisivă; în martie, parlamentarii național-țărăniști se retrag

---

[41] „Monitorul Oficial“, nr. 4, 3 iulie 1926. *Dezbaterile Adunării Deputaților* (în continuare: *DAD*). Ședința din 29 iunie 1926, p. 54.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem*, p. 56.

[44] Ar. M. Călinescu, *Discursuri parlamentare. 1926—1933*, București, 1933, p. 25.

[45] *Ibidem*, p. 39.

[46] I. Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, 1981, p. 55.

[47] Ar. M. Călinescu, *op. cit.*, p. 41.

[48] Aprecierea este vădit partizană, căci privită prin prisma consecințelor economice și politice, doctrina liberală „a avut un rol pozitiv în refacerea și prosperarea economiei în primul deceniu postbelic“, ea afirmînd „necesitatea continuării promovării muncii, a capitalului și a inițiativei românești, putînd asigura mai bine ca alte soluții burgheze consolidarea țării și dezvoltarea forțelor de producție“ (I. Saizu, *op. cit.*, p. 44).

[49] Ar. M. Călinescu, *op. cit.*, p. 53; vezi și I. Saizu, *op. cit.*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru o lună din Parlament, pentru ca la congresul de la Alba Iulia, din mai 1928, Partidul Național-Țărănesc să declare că a trecut de la faza luptei politice la cea a ridicării națiunii pentru „salvarea națională"[50]. Concomitent cu congresul, are loc și o „puternică manifestație (...) care a precipitat lichidarea guvernului prezidat de Vintilă Brătianu"[51]; acesta demisionează la 3 noiembrie, pentru ca la 10 noiembrie 1928 să fie format primul guvern național-țărănist, sub președinția lui I. Maniu: „În acel moment, în istoria Partidului Național-Țărănesc începea o nouă etapă, aceea în care promisiunile din timpul opoziției se puteau verifica prin acte concrete de guvernămînt"[52].

Cîteva zile mai tîrziu, șeful organizației județene Argeș a P.N.Ț., Ar. Călinescu, este numit prefect al județului — funcție pe care o va îndeplini pînă în iunie 1929. În perioada noiembrie—decembrie 1928, pentru prefecții național-țărăniști proaspăt numiți principala sarcină a constituit-o pregătirea campaniei electorale[53]. Alegerile s-au desfășurat la 12 decembrie, în „condițiile unui curent net favorabil național-țărăniștilor"[54], nefiind, prin urmare, nevoie de mobilizarea întregului aparat administrativo-polițienesc spre a se asigura reușita guvernului, cum se obișnuia în asemenea împrejurări. În județul Argeș, alegerile pentru Senat au decurs în liniște, după cum atesta chiar și oficiosul liberal, iar la cele pentru Cameră același ziar recunoștea că nu au fost incidente în fiecare secție de vot[55]. Cert este că P.N.Ț. se bucura, în acel moment, în acest județ — ca în întreaga țară de altfel — de o reală popularitate: 38 000 de cetățeni au votat pentru candidații acestuia, față de numai 4 100, cîți și-au exprimat opțiunile pentru liberali[56].

În perioada scurtă cît a fost șeful administrației argeșene, Ar. Călinescu nu putea face — chiar fiind animat de intenții frumoase —, în condițiile apărării și justificării de el însuși a existenței sistemului de clasă burghez, lucruri deosebite pentru satisfacerea nevoilor reale ale județului, deși este exagerat să se afirme că „nu s-a săpat nici o temelie, nu s-a așezat nici o piatră, nu s-a construit o șosea"[57], cum prezentau lucrurile, dintr-o tradițională minimalizare, adversarii politici.

În iunie 1929, Ar Călinescu este numit secretar general al Ministerului Agriculturii și Domeniilor[58], funcție pe care o va îndeplini pînă la 19 noiembrie 1930, cînd intră în guvernul G. G. Mironescu, în calitate de subsecretar de stat la Ministerul de Interne, al cărui titular era I. Mihalache.

Activitatea lui Ar. Călinescu în fruntea acestui departament avea să fie deosebit de utilă pentru apărarea intereselor și instituțiilor statului burghez român, el desfășurînd o susținută acțiune represivă atît împotriva mișcării legionare, cît și, mai ales în 1933, împotriva acțiunilor revendicative și revoluționare ale clasei muncitoare.

---

[50] Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, p. 318; vezi și M. Rusenescu, I. Saizu, *op. cit.*, p. 233—235.

[51] L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, 1970, p. 96. Adunarea de la Alba Iulia „a fost cea mai mare acțiune de acest fel organizată vreodată de un partid politic burghez din România" (I. Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947), Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc*, p. 106.

[52] *Ibidem*, p. 111.

[53] „Dreptatea", II, nr. 325, 14 noiembrie 1928.

[54] I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar*, București, 1973, p. 201.

[55] „Viitorul", XXI, nr. 6258, 22 decembrie 1928; titlul articolului ce relata atmosfera în care au avut loc alegerile în Argeș era intitulat *Alegerile democratice din Argeș*, sugestiv prin el însuși (pentru majoritatea celorlalte județe, erau titluri precum *Maltratări, Ilegalități, Brutalități*, chiar *Asasinate* etc.).

[56] Idem, XXI, nr. 6251, 14 decembrie 1928.

[57] „Argeșul", I, nr. 1, 1 iunie 1930.

[58] „Dreptatea", III, nr. 551, 12 august 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fiind direct răspunzător de activitatea Ministerului de Interne, alături de titularul acestuia[59], Ar. Călinescu a întreprins o energică acțiune de „liniștire" a spiritelor răzvrătite interne, animat fiind de concepția legalismului burghez parlamentar, și înăbușirea, în spiritul acesteia, a oricăror manifestații în contra ordinei social-politice existente — fie că ele erau de stînga sau de dreapta — ce nu se încadrau opiniilor politice ale claselor conducătoare în societate. Încercînd să justifice uciderea de către organele de ordine a doi muncitori, la 29 anuarie 1931 — cînd peste 10 000 de muncitori de la Atelierele „Griviția" și Atelierele Centrale din București, răspunzînd chemării Partidului Comunist Român, au demonstrat pe Calea Griviței împotriva reducerii salariilor[60] —, Ar. Călinescu arată, în Parlament, că intervenția poliției a fost necesară, căci ea era îndreptată împotriva unor agitații comuniste care duceau „lupta pe viață și pe moarte între exploatați și exploatatori", justificînd, totodată, necesitatea deschiderii focului, căci, altminteri, „ar fi fost o greșeală de neiertat ca noi să fi slăbit vigilența"[61].

Apărător sincer și devotat al regimului burghez, al privilegiilor de clasă care le incumba acesta, Ar. Călinescu se va strădui, în calitate de coordonator al forțelor de ordine și siguranță ale statului, să facă cît mai puține „greșeli de neiertat" în ianuarie-februarie 1933, în timpul represiunii eroicelor acțiuni revoluționare ale clasei muncitoare la Ploiești și București. Avînd o teamă instinctivă față de mișcarea revoluționară a proletariatului, organizată și condusă de comuniști („Mișcrea comunistă este o mișcare de mase și urmărește răsturnarea însăși a societății actuale"[62], considera el), Ar. Călinescu se va afla în fruntea aparatului represiv, fiind principalul autor și al legii stării de asediu, din februarie 1933, pe care o propune în ședința Consiliului de Miniștri din 2 februarie; la reproșurile prietenilor săi politici, M. Ghelmegeanu, M. Ralea și P. Andrei, că a propus și „determinat această măsură antidemocratică", el a replicat: „am făcut-o cu conștiința răspunderii și cred că am servit țara"[63]. Mai tîrziu, „justificînd măsurile represive și introducerea stării de asediu, el arăta: noi am venit cu starea de asediu la 3 februarie 1933, pentru a preîntîmpina o insurecție comunistă care se pregătea", apreciind că numai datorită introducerii stării de asediu s-a izbutit să se oprească „mișcarea înainte de a fi luat formele definitive ale grevei generale"[64].

Ar. Călinescu recunoaște fără înconjur rolul Partidului Comunist în organizarea și pregătirea marilor acțiuni revendicative din anii crizei economice — prezentînd însă denaturat scopul acestuia („complet comunist"[65]), tocmai spre a justifica mai mult introducerea stării de asediu; el arată că „în iunie 1932 [la preluarea puterii de către național-țărăniști — *n.n.*] am găsit planul unei acțiuni comuniste bine fixat. Se ținuse în ianuarie [de fapt între 3 și 24 decembrie 1931 — *n.n.*] al cincilea Congres al Partidului Comunist Român"[66], iar „tactica numită a frontului unic" avea rezultate din ce în ce mai generalizante.

Inițial, guvernul s-a mărginit, la începutul lui ianuarie 1933, la luarea unor „măsuri de supraveghere", dar pe măsură ce comuniștii cîștigau tot mai multă

---

[59] „Cînd eram noi la guvern, Ministerul de Interne era condus de doi inși, d-l Mihalache și de mine" — arăta Ar. Călinescu în august 1931 („Țărănismul", II, nr. 1, 23 august 1931). La 20 februarie 1933, Ar. Călinescu notează în jurnalul său: „Blumenfeld îmi adaugă: Un ministru mi-a spus că Mironescu [era titularul, în acel moment, al departamentului — n.n.] face toate eforturile pentru a se crede că el conduce departamentul, dar Călinescu este prea șiret și izbutește să facă ce vrea el prin Mironescu!" (Ar. Călinescu, *Insemnări politice*; însemnarea din 20 februarie 1933) — text dactilografiat, pus la dispoziție, cu deosebită amabilitate, de col. dr. Al. Gh. Savu, căruia îi exprim mulțumiri și pe această cale).

[60] *1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, București, 1971, p. 46—47.

[61] Ar. M. Călinescu, *op. cit.*, p. 60.

[62] Idem, *Discursuri parlamentare. 1934—1937*, București, 1938, p. 44.

[63] Idem, *Însemnări politice* (însemnarea din 3 februarie 1933).

[64] Idem, *Discursuri parlamentare, 1934—1937*, p. 48.

[65] „Dreptatea", X, nr. 2625, 30 iulie 1936.

[66] Ar. M. Călinescu, *op. cit.*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

influență în rîndul muncitorilor, el hotărăște să treacă la măsuri mai radicale. La 31 ianuarie, Ar. Călinescu nota: „Examinez chestia [agitațiilor ceferiștilor „instigați de comuniști" — *n.n.*] împreună cu Vaida [primul-ministru — *n.n.*] și Mironescu [titularul Ministerului de Interne — *n.n.*]. Opinez să luăm o atitudine fermă contra Gărzii de Fier și a comuniștilor. Ei sunt de acord"[67]. Într-adevăr, a doua zi, el se află la Ploiești, unde organizează dispunerea forțelor de represiune și ordonă împrăștierea șomerilor cu patul armei, iar la 2 februarie propune — cum am arătat — introducerea stării de asediu, căci în regiunea petroliferă „mișcarea se desfășura riguros după regulile tacticii comuniste"[68]. Înainte de a începe dezbaterile propriu-zise în corpurile legiuitoare, are loc conferința majorității parlamentare național-țărăniste, la care Ar. Călinescu declară: „sunt conștient de programul și ideologia partidului, dar și de răspunderea pe care o am. Înțeleg să sacrific ideile interesului patriei. Arăt că ne aflăm în fața unui complot comunist"[69] și cere să i se permită „măsuri excepționale pentru ca să restabilească ordinea în țară"[70]. În noaptea aceleiași zile, starea de asediu este introdusă, prin votul Parlamentului[71], iar măsurile antimuncitorești și antidemocratice, legalizate astfel, se amplifică. Ar. Călinescu notează în *Însemnările* sale că numai în noaptea de 14 spre 15 februarie „am dispus arestarea tuturor instigatorilor din țară. Operațiunea s-a executat bine. Am ridicat 1 600 indivizi"[72].

Pentru a preîntîmpina așteptatele proteste ale muncitorilor în urma acestor arestări — ele putînd lua o formă nedorită, periculoasă pentru autorități, cum s-a și întîmplat de altfel —, în zorii zilei de 15 februarie Ar. Călinescu se afla deja la Atelierele „Griviței"[73], pentru ca în cursul aceleiași zile să participe la mai multe consfătuiri cu factorii de răspundere din aparatul de represiune și ordine al statului[74]. În timp ce alți reprezentanți ai guvernului tergiversau tratativele duse cu delegații muncitorilor, în seara aceleiași zile Ar. Călinescu, coordonatorul întregii operații de salvgardare a ordinei publice a statului burghez, dădea organelor în subordine dispoziții de a menține în continuare arestați pe liderii greviștilor și de a urmări îndeaproape pe noii conducători ridicați în focul luptelor revoluționare, pentru a-i putea neutraliza și pe aceștia[75].

A doua zi, în zori, la 16 februarie, imediat după săvîrșirea masacrului muncitorilor greviști, dinamicul subsecretar de stat se afla, iarăși, la ora 6,30 în curtea Atelierelor „Griviței": „Totul era terminat notează el în *Însemnări*. 1 200 muncitori trîntiți la pămînt pe burtă, rezemați în coate și mîinile sus, ca prizonierii"[76]. Cîteva ore mai tîrziu, luînd cuvîntul în Cameră, avea să declare, adresîndu-se celor care învinuiau guvernul de asasinat, cu siguranța unui „învingător" ce-și făcuse datoria: „Noi facem ceea ce credem noi nu ceea ce credeți d-voastră și aceasta se datorește împrejurărilor că noi avem răspunderea pe care o revendicăm întreagă"[77]. Din nefericire, pentru acel moment, răspunderea la care

---

[67] Idem, *Însemnări politice* (însemnarea din 31 ianuarie 1933).

[68] Idem, *Discursuri parlamentare, 1934—1937*, p. 46 (trebuie făcută precizarea că subsecretariatul de stat de la Ministerul de Interne atribuia în mod abuziv partidului comunist intenția de a declanșa o „insurecție comunistă", cu scopul de a justifica în ochii reprezentanților regimului introducerea stării excepționale).

[69] Idem, *Însemnări politice* (însemnarea din 3 februarie 1933).

[70] *Ibidem*.

[71] Împotriva stării de asediu au votat reprezentanții P.S.D., ai grupărilor țărăniste dr. N. Lupu și Gr. Iunian, precum și un deputat din partea iorghiștilor — în total 43 de voturi (apud G. G. Ionescu, *Pagini de istorie. Din trecutul partidelor noastre politice*, f. 1 /București/, f.a., p. 89.

[72] Apud *1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, p. 316.

[73] DAD, *Ședința din 16 februarie 1933*, p. 1221.

[74] *1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, p. 316.

[75] *Ibidem*, p. 332.

[76] Ar. Călinescu, *Însemnări politice* (însemnarea din 15 februarie 1933).

[77] DAD, *Ședința din 16 februarie 1933*, p. 1242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcea apel Ar. Călinescu a fost exercitată nu cu înțelepciune și tact politic, evenimentele din februarie 1933 probînd că răspunderea relevată era cea pe care slujitorii și beneficiarii puterii în regimul burghez o aveau față de acesta — de apărare a ordinei sociale existente, a instituțiilor și privilegiilor sale, de apărare și salvgardare a unui sistem politic bazat pe inegalitate socială și puternice și dureroase antagonisme de clasă ; era răspunderea pe care unul dintre cei mai înzestrați tehnicieni ai regimului, Ar. Călinescu, înțelegea să o exercite atunci cînd se afla la putere ; era răspunderea la adăpostul căreia el masca teama organică a claselor dominante față de mișcările revoluționare ce aveau drept scop răsturnarea ordinei sociale injuste. În același timp, însă, a doua jumătate a anilor '30 va proba — în ceea ce privește activitatea lui Ar. Călinescu — identificarea sa, în momente cînd erau în joc destinele întregii națiuni române, din ce în ce mai mult, cu aspirațiile și interesele superioare ale acesteia, de apărare și salvgardare a independenței politice și a fruntariilor României. El s-a numărat, astfel, — cum pertinent observă unul dintre cei mai avizați cunoscători ai activității sale, istoricul Al. Gh. Savu — printre acei lideri patrioți în gîndirea cărora „apare pregnantă tendința de a depăși interesele de partid și a se identifica năzuințelor de accepție națională“ [78] — așa cum vom încerca a decela și noi cursul evenimentelor istorice, avînd contingență cu activitatea lui Ar. Călinescu, în următoarele pagini.

Cealaltă latură a activității politice a fruntașului național-țărănist din Argeș, cea *parlamentară* va fi — în anii 1931—1933 — marcată de numeroase luări de cuvînt în Camera Deputaților, fie criticînd proiectele de lege ale guvernului Iorga-Argetoianu [79], fie apărînd și explicitînd [80] pe cele ale guvernului din care el însuși făcea parte. Reprezentant autentic al intereselor claselor dominante, ale burgheziei orășenești și rurale, Ar. Călinescu a sesizat în repetate rînduri pericolul potenței revoluționare a clasei muncitoare. Din această perspectivă, el a avertizat de la tribuna Parlamentului asupra necesității atenuării contradicțiilor economico-sociale flagrante — în interesul, în primul rînd, al perpetuării dominației de clasă —, revelatoare fiind, în acest sens, cuvîntarea pe care a rostit-o la 8 martie 1932, cu prilejul discutării legii conversiunii [81]. Atrăgînd atenția asupra implicațiilor sociale și politice ce decurg din aplicarea ei, așa cum o propunea guvernul, el spunea : „Adevărul este că chestiunea datoriilor agricole pune în discuție un problem mult mai grav și anume un problem de ordin social. Criza economică prin care trecem, dacă am continua să ne mișcăm pe liniile ordinei actuale de drept, ne-ar duce la un dureros conflict social. Rezultatul inevitabil al acestei crize ar fi : o vastă schimbare în repartiția actuală a nevoilor din țară și este desigur un mare punct de întrebare, dacă societatea noas-

[78] Vezi aprecierile lui Al. Gh. Savu la prezentarea *Însemnărilor politice*, în *Almanahul „Lumea“ '83*, p. 178.

[79] Este vorba despre legea administrativă (la cuvîntul la 3 iulie 1931), legea drumurilor (10 februarie 1932), legea privind conversiunea (8 martie 1932), proiectul de lege privind bugetul (7 decembrie 1931).

[80] Ar. Călinescu era considerat în cadrul partidului drept unul din specialiștii în domeniul administrației locale (Z. Ornea, *op. cit.*, p. 82 ; P. Pandrea, *op. cit.*, p. 257). La începutul anului 1934, cînd se reconstituie *Cercul de studii* al P.N.Ț., el va prezenta *Raportul asupra reformei administrative* (I. Scurtu, *op. cit*, p. 276).

[81] Legea a fost adoptată la 19 aprilie 1932 și prevedea mai multe modalități de asanare a datoriilor țărănești, între care cea mai importantă era „asanarea de drept“. Ea a constituit o concesie făcută maselor țărănești, din teama claselor dominante față de eventualele perturbații economice și mișcări sociale ale maselor țărănești (vezi N. Z. Lupu, *Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice în România. 1932—1933*, București, 1973, p. 49—50). Mai tîrziu, în timpul guvernului național-țărănist Vaida, Ar. Călinescu este numit într-o comisie ce trebuia să pună la punct un proiect pentru modificarea legii conversiunii în sens restrictiv ; cu acest prilej, el notează ; „le fac propunerea să nu se modifice, ci să se limiteze aplicarea ei la adevăraților agricultori“ (apud *Ibidem*, p. 70). Proiectul de lege aprobat în octombrie 1932 va fi, în forma sa finală, un compromis, restrîngîndu-se sfera de aplicare a legii din aprilie, dar neanulînd-o.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tră ar putea să suporte în liniște un imens transfer de proprietate pe care l-ar impune actuala ordine de drept. De aceea, astfel fiind, nu mai este vorba să ajutăm pe singuraticii creditori, ci trebuie să legiferăm ca să asigurăm liniștea socială în țară. Acesta este adevăratul aspect al problemei" [82] — conchide pertinent Ar. Călinescu.

Dovedindu-se printre cei mai activi subsecretari de stat ai guvernului național-țărănist, Ar. Călinescu începe să polarizeze în jurul său, la începutul anilor '30, după cum rezultă din *Însemnările* sale, un grup de tineri oameni politici ce făceau parte din așa-zisa „generație tînără" (cum numește el însuși grupul respectiv). Aceștia se întruneau deseori, fără o anumită periodicitate, în casa unuia dintre ei sau la un restaurant select, discutînd probleme politice aflate la ordinea zilei, exprimînd păreri și prezentînd chiar anumite concluzii șefului guvernului [83]. Șeful, neoficial, al grupului — care va evolua în deceniul patru înspre centrul P.N.Ț. — va fi Ar. Călinescu, a cărui poziție în cadrul guvernului se impune tot mai mult [84], ca și în cadrul P.N.Ț., unde apare ca intermediar între primul-ministru, Al. Vaida-Voevod, și I. Mihalache — nemulțumit de multe dintre actele guvernului [85]. Dovada prețuirii de care se bucura subsecretarul de stat de la Ministerul de Interne, a dinamismului acțiunilor sale și a puterii de conciliațiune, o reprezintă și acceptarea sa la ședințele Biroului Comitetului Executiv al P.N.Ț. (al cărui membru nu era), atunci cînd trebuiau luate hotărîri

---

[82] Ar. M. Călinescu, *Discursuri parlamentare. 1926—1933*, București, 1933, p. 183—184. În ianuarie 1933, demnitarii național-țărăniști, membri în guvernul Vaida, din „generația tînără", se întîlnesc în casa unui dintre ei pentru a discuta implicațiile posibile ale conversiunii. Ar. Călinescu susține aplicarea ei, notînd în acest sens: „Ca partid țărănesc nu am avut norocul să ne ocupăm nici de reforma agrară, nici de problema datoriilor. Poate plecăm de la guvern. Nu ne putem duce sub impresia campaniei Skoda [tocmai începuse — *n.n.*]. Soluțiile ar fi: pentru țărani moratoriu lung, cu procent infim, iar creditorul să poată cere conversiunea pe termen scurt dacă consimte o reducere de 50%; pentru marii agricultori — indisponibilitatea unei treimi din pămînt, iar restul la execuție. În felul acesta — arăta Ar. Călinescu — liniștim țărănimea și aducem mișcare în viața economică. Toți primesc" [propunerile sale — *n.n.*] (Idem, *Însemnări politice*; însemnarea din 27 martie 1933).

[83] *Ibidem.*

[84] La o consfătuire desfășurată în casa lui I. Mihalache, la 25 aprilie 1933 — în prezența lui M. Ghelmegeanu, P. Andrei, M. Ralea, N. Badea —, Ar. Călinescu propune „să se schițeze un program de lucru pentru guvern, care ar agita masele și eventual ar cinstitui o platformă pentru noi în caz de retragere spre a nu pleca în opoziție fără o perspectivă de propagandă. Mihalache e de acord" *(Ibidem*; însemnarea din 25 aprilie 1933). Peste două zile are loc o consfătuire la care participă primul-ministru Vaida, ministrul de război N. Samsonovici și subsecretarul de stat Ar. Călinescu, avînd scopul de a discuta măsurile ce trebuie luate împotriva extremismului de dreapta. Deși Vaida exprimă simpatii față de unii dintre reprezentanții acestuia și-l „ironizează" pe Călinescu „ca reprezentant al țărănismului integral", acesta „nu dezarmează": „Arăt pe larg dezvoltarea și pericolul noilor mișcări și propun măsuri precise de reprimare. Conferința le aprobă la sfîrșit!" *(Ibidem*; însemnarea din 27 aprilie 1933). La 29 octombrie 1932, are loc o ședință a guvernului pentru a se discuta textul pactului de neagresiune cu U.R.S.S. (aveau loc, atunci, tratative în acest sens). Dintre toți subsecretarii de stat, singurul invitat a fost Ar. Călinescu, „chemat de Maniu" *(Ibidem*; însemnarea din 29 octombrie 1932); în aceeași lună, la o altă ședință a guvernului, cînd se discuta raportul lui V. Madgearu privind controlul experților financiari străini asupra țării, Ar. Călinescu ia cuvîntul, spunînd că „nu se poate primi un control străin. Demnitatea națională nu ne permite. E bine să temporizăm. Maniu e de aceeași părere" *(Ibidem*; însemnarea din 3 octombrie 1932).

[85] *Ibidem* (însemnările din 6 martie, 13 martie 1933, 14 februarie 1934).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

importante[86], sau consultarea sa de către vîrfurile conducerii partidului în momentele de criză[87]. Tot din acești ani de guvernare național-țărănistă, datează și raporturile personale — la nivelul audiențelor[88] — cu regele Carol II; de altfel, acesta îi face să parvină, începînd din ianuarie 1933, prin diverși intermediari, considerația sa: „Apreciez mult pe Călinescu și prin urmare nu-i voi face o piedică în cariera lui"[89].

Activitatea lui Ar. Călinescu în cadrul P.N.Ț. în eforturile acestuia de revenire la guvernarea țării. În anii 1934—1937 (de fapt, sfîrșitul lui 1933, cînd, la 12 noiembrie, guvernul condus de Al. Vaida-Voevod își depune demisia[90], și sfîrșitul lui 1937, cînd fostul subsecretar de stat național-țărănist intră în guvernul lui Octavian Goga[91]), activitatea politică a lui Ar. Călinescu s-a concentrat în două direcții principale — la tribuna Parlamentului, luînd cuvîntul pe marginea diferitelor proiecte de legi prezentate de guvernul liberal, și în cadrul Partidului Național-Țărănesc, unde, treptat, prin orientarea sa politică, devine animatorul și liderul grupării de „centru", fiind considerat „principalul exponent al acestei grupări"[92].

Partidul Național-Liberal reprezenta la sfîrșitul anului 1933 — după aproape patru ani de guvernare, răstimp în care îi scăzuseră mult prestigiul și încrederea[93] de care se bucurase în perioada anterioară guvernării sale — o forță politică care, dacă dorea să revină la putere, trebuia să-și revizuiască programul, să-și disciplineze — prin crearea unei unități de vederi — propria-i conducere centrală, să capteze — prin acțiuni care să vină în întîmpinarea satisfacerii nevoilor maselor de alegători și a intereselor superioare naționale privind salvgardarea instituțiilor sistemului parlamentar burghezo-democratic și apărarea suveranității țării — încrederea societății, a păturilor sociale diverse și, desigur, în primul rînd, a țărănimii.

Dacă pînă în 1933, în conducerea P.N.Ț. predominau elementele conservatoare ale fostului partid național[94], după 21 noiembrie, cînd Al. Vaida-Voevod este silit să-și dea demisia din postul de președinte al P.N.Ț.[95], prin alegerea lui I. Mihalache ca președinte — elementele țărăniste, precum V. Madgearu,

---

[86] Mai mult, la 10 ianuarie 1933, de pildă, are loc o consfătuire la care participă numai unii dintre membrii conducerii superioare a P.N.Ț. (Maniu, Mihalache, Mironescu, Popovici, Pop-Cicio, Madgearu, dar la care — notează Ar. Călinescu — „sunt admis și eu" (se discutau probleme de politică externă cu N. Titulescu și chestiunea rămînerii în continuare a lui Maniu la președinția guvernului) (*Ibidem*; însemnarea din 10 ianuarie 1933).

[87] *Ibidem* (însemnările din 5 ianuarie, 27 iulie, 13 septembrie 1933).

[88] Din notele lui Ar. Călinescu rezultă că primele audiențe la „Rex" au avut loc în 1932, respectiv la 19 și 25 noiembrie, pentru discutarea unor chestiuni de serviciu (*Ibidem*; însemnările din 19 și, respectiv, 25 noiembrie 1932). La 16 septembrie 1933, are loc o nouă audiență, în cursul căreia Ar. Călinescu exprimă regelui fidelitatea sa și arătînd că el nu a aprobat (cum fusese informat Suveranul) pasajul dintr-un discurs al lui I. Mihalache relativ la chestia constituțională (*Ibidem*; însemnarea din 16 septembrie 1933).

[89] *Ibidem* (însemnarea din 18 ianuarie 1933).

[90] Arhiva Istorică Centrală, *Fond Casa Regală*, dos. 33/1933, f. 1.

[91] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, 1970, p. 125.

[92] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 325.

[93] L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 87—89.

[94] Alegerea lui Al. Vaida-Voevod ca președinte al P.N.Ț., în 1932, „n-a însemnat ceva deosebit pentru țărănime, afară poate de părăsirea treptată a preocupărilor doctrinare de către conducerea partidului" (St. Stoian, *Fazele dezvoltării țărănismului în România*, București, f.a., p. 40.

[95] Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 69. Încercarea regelui de a subordona P.N.Ț. prin Vaida-Voevod a dat, astfel greș: „mișcarea pentru spargerea partidului [din partea foștilor naționali — *n.n.*] în anul căderii în opoziție (...) (prin) excluderea acelor elemente țărăniste, care au dat dovadă de o atitudine proprie și lipsă de disciplină" nu a reușit, elementele țărăniste dovedindu-se mai puternice (vezi Arhiva Istorică Centrală, *loc. cit.*, dos. 1/1933, f. 1); I. Scurtu, *op. cit.*, p. 255, 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. Ralea, N. Costăchescu, M. Ghelmegeanu, V. Potîrcă, Dem. Dobrescu, dr. N. Lupu (după revenirea în cadrul P.N.Ț., în martie 1934) și Ar. Călinescu încep să-și impună tot mai insistent punctul de vedere înspre orientarea burghezo-democratică a partidului. Programul enunțat la 10 septembrie 1933 („programul de la Cîmpulung") de către I. Mihalache, cu prilejul Congresului Tineretului Național-Țărănesc, a reprezentat tocmai această „reacțiune țărănistă (venită) de la tineret" [96]; într-adevăr, a fost enunțat un amplu program de activitate, nuanțîndu-se ideologia partidului și argumentîndu-se necesitatea unor schimbări în programul P.N.Ț. adoptat în deceniul trei, multe din soluțiile avansate „venind în contradicție cu cele aplicate sau precizate de guvern" [97] (e vorba de guvernul Vaida-Voevod). La o analiză mai atentă, programul de la Cîmpulung relevă serioase contradicții (P.N.Ț. este un partid semirevoluționar, dar revoluționar în scopurile sale, pe care nu le dorește atinse decît în cadrul legilor și ordinei sociale; nu admite structura societății, dar admite modul în care se desfășoară viața politică etc. [98]), dar, în ansamblu, așa cum remarca și fruntașul ieșean N. Costăchescu, el reprezenta „o orientare mai practică în sensul ideologiei țărăniste" [99]. Programul, definitivat în februarie și adoptat la Congresul P.N.Ț. din aprilie 1935, viza, în esență, recucerirea popularității partidului, el avînd „un caracter burghezo-democratic, reprezentînd — din multe puncte de vedere, mai ales capitolele vizînd viața economică — un pas înainte față de programul din 1926" [100].

În cei patru ani de opoziție, Ar. Călinescu — devenit din 1936 principalul purtător de cuvînt al centriștilor — se manifestă din ce în ce mai plenar ca unul din cadrele de bază ale partidului (în septembrie 1934 este ales și în Delegația Permanentă), consilier politic foarte apropiat al lui I. Mihalache [101], secundant al acestuia la aproape toate marile întruniri național-țărăniste din anii 1935—1937. Totodată, el își dă seama din ce în ce mai mult de tarele personalităților liderilor partidului, ale președintelui său, în primul rînd [102], de ineficacitatea soluțiilor politice alese de ei în lupta pentru revenirea la putere; în schimb, începe să vadă în rege o alternativă pe care avea să mizeze în cele din urmă, hotărîtoare în cariera sa politică și în destinul țării. Participînd la diferite conciliabule neoficiale la nivelul conducerii partidelor politice [103] sau fiind purtător de cuvînt al P.N.Ț. în Parlament, Ar. Călinescu apare în fața contemporanilor ca „un pasionat luptător politic, dar și un om de omenie" [104].

Nu există întrunire național-țărănistă mai importantă din anii 1935—1937 la care Ar. Călinescu să nu fi participat și să nu ia cuvîntul — mai ales după declanșarea, în vara anului 1935, a campaniei de răsturnare a guvernului liberal condus de Gh. Tătărescu [105]. Încă înainte de începerea, la scară națională, a

[96] S. Stoian, *op. cit.*, p. 41.
[97] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 259.
[98] *Ibidem*, p. 258—259; St. Stoian, *op. cit.*, p. 43.
[99] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 82.
[100] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 285.
[101] P. Pandrea, *op. cit.*, p. 257.
[102] Vezi Ar. Călinescu, *Însemnări politice* (însemnarea din 14 februarie 1934, precum și cele din 30 august 1936 și 14 ianuarie 1937); „Mihalache, în scădere de moral și concepții, ce om mărunt" — notează Ar. Călinescu la 9 decembrie 1937, cînd depărtarea politică și sufletească se definitivase.
[103] Biblioteca Academiei R.S.R., *Serviciul Manuscrse. Arhiva Palatului*, LXXII, Varia 2; Ar. Călinescu, *Însemnări politice* (însemnările din 6 ianuarie, 26 iunie 1934, 14 ianuarie 1937).
[104] N. Iorga, *Doi ani de restauraţie. Ce a fost. Ce am vrut. Ce am putut*, Vălenii de Munte, 1932, p. 84.
[105] La 6 ianuarie 1934, Gh. Tătărescu are o întrevedere cu Ar. Călinescu, căruia îi încredințează un mesaj pentru I. Mihalache, în care cere „să i se dea răgaz să guverneze cel puțin doi ani, căci astăzi — spune proaspătul prim-ministru — nu se mai poate dura ca altădată" (Ar. Călinescu, *Însemnări politice*; însemnarea din 6 ianuarie 1934). Campania de răsturnare a guvernului este declanșată prin întrunirile publice de la Craiova, la 19 mai 1935 („Dreptatea", IX, nr. 2288, 21 mai 1935) și Chișinău (*Ibidem*, IX, nr. 2293, 28 mai 1935).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestei campanii antiguvernamentale, Ar. Călinescu organizează — în condițiile creșterii popularității partidului său în județul Argeș[106] — o mare întrunire la Pitești, în mai, prilej de a declara că P.N.Ț. este „gata să-și ia răspunderea guvernării"[107].

La a doua mare întrunire națiinală a P.N.Ț., cea de la Chișinău, din 26 mai 1935 (prima se ținuse la Craiova, la 19 mai), ia cuvîntul și Ar. Călinescu. El face un aspru rechizitoriu politicii guvernului de favorizare a claselor dominante („în procesul dintre fabricanți și consumatori, guvernul e de partea celor dintîi, de partea speculanților"), relevînd forțele politice capabile — după părerea sa — de a guverna în mod eficient țara: „Astăzi sînt față în față două forțe politice reale: partidul liberal, care se sprijină pe unele forțe economice și partidul național-țărănesc, care se sprijină pe forța poporului". Totodată, dincolo de aceste afirmații, rostite cu lipsă de comprehensiune a unui opozant ce viza puterea, fruntașul național-țărănist nu lasă să-i scape prilejul de a îndrepta și în acest discurs un violent atac împotriva forțelor de dreapta, așa cum a făcut-o, cîțiva ani mai devreme, și împotriva stîngii: „Mai sînt cîțiva vanitoși care vîntură țara cu formule absurde, dar acești ambițioși au mai fost și în celelalte partide și n-au făcut nimic. Așa că acum, ambiția lor nu înșeală pe nimeni. Se vorbește de dictatură[108]. Dar dările abia se plătesc cînd sînt statornicite prin legi. Vă închipuiți cum vor fi plătite atunci cînd vor fi așezate prin poruncă (...)"[109].

Printre problemele ridicate de P.N.Ț. în vara și toamna anului 1935 (ca și în următorii doi ani, de fapt) — în afară de atacarea consecventă a guvernului liberal, și cererea puterii executive —, s-a aflat și definirea poziției sale față de Carol II și intențiile, tot mai vădite, ale monarhului de favorizare a unui climat propice instaurării unui regim personal, peste și în afara partidelor. În cadrul partidului, gruparea ardeleană condusă de Iuliu Maniu se pronunță fățiș împotriva planurilor regelui de destabilizare și corupție a vieții politice. Adept al monarhismului constituțional, Iuliu Maniu se ridică violent împotriva camarilei regale, alcătuită din oameni „pripășiți de care nimeni n-a auzit, care zi de zi stau cu regele la masă, pentru a strica vorbele pe care le spui d-ta [se adresa lui Ion Mihalache, ambii aflîndu-se la o întrunire publică — *n.n.*] și a nu lăsa ca sbieretele de disperare să ajungă la urechea Majestății Sale, care, dacă ar ajunge, de bună seamă că le-ar asculta și ar trebui să le asculte"[110].

Ar. Călinescu, în schimb — și toți centriștii — s-a orientat „spre colaborarea cu regele, pe o platformă antilegionară, sprijinind în fond tendințele dictatoriale ale acestuia"[111], el arătîndu-se, de fiecare dată, potrivnic unor diferende cu „factorul constituțional" — regele: „În ceea ce privește împingerea partidului în lupta fățișă cu regele, *declar hotărît că nu o împărtășesc, că ar fi o greșeală* și față de partid și față de țară"[112], nota el la 5 noiembrie 1935, după o convorbire cu dr. N. Lupu. Poziția favorabilă unei colaborări cu monarhul și, apoi, instaurării unui regim regal de „mînă forte" începe să se cristalizeze din pri-

---

[106] În alegerile comunale din Argeș, P.N.Ț. a obținut cu 200 de voturi mai mult decît guvernamentalii și avea același număr de consilieri — 130 (*Ibidem*, IX, nr. 2274, 3 mai 1935).

[107] *Ibidem*, IX, nr. 2281, 12 mai 1935.

[108] Referitor la zvonurile ce se vehiculau în legătură cu această problemă, regele Carol II declara, într-un interviu din acea perioadă: „Sigur că nu voi încerca niciodată să impun o dictatură și nu voi dizolva Parlamentul sau orice altă instituție, cum s-a făcut în alte țări", dar tot el recunoștea că a urmărit o „politică de diviziune (...), a fost o luptă grea pînă să ajung în vîrful dealului, dar cred că am ajuns" — concluidea el (*Ibidem*, IX, nr. 2338, 21 iulie 1935).

[109] *Ibidem*, IX, nr. 2293, 28 mai 1935.

[110] *Ibidem*, IX, nr. 2318, 2 iulie 1935 (discurs rostit la Cluj în ziua de 29 iunie). După plecarea lui Vaida-Voevod din P.N.Ț., în martie 1935, „Maniu a condiționat întoarcerea lui în Delegația permanentă de adoptarea unei politici mai hotărîte în ceea ce privește capul statului" (Arhiva Istorică Centrală, *Loc. cit.*, dos. 6/1935, f. 30).

[111] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 333.

[112] Ar. Călnescu, *Însemnări politice* (însemnarea din 5 noiembrie 1934).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măvara anului 1935 ; atunci, după plecarea lui Al. Vaida-Voevod din partid [113], Ar. Călinescu declara unui informator al regelui că el „personal" — nedorind să se solidarizeze cu poziția anticarlistă a lui I. Maniu — este gata, împreună cu I. Mihalache, să „susțină dacă va fi nevoie în Parlament că nu există nici o problemă constituțională" [114]. În același timp, arătîndu-se, totuși, „îngrijorat de ruptura pe care Vaida o încearcă în partid", și nedorind ca regele să interpreteze într-un mod greșit poziția sa și a lui I. Mihalache Ar. Călinescu se destăinuie „foarte sincer" lui Ion Sîn-Giorgiu (amintitul om al regelui) : „după plecarea lui Vaida, prezența lui Maniu în partid devine și mai jenantă, mai ales că ea ar putea fi interpretată ca o solidaritate a lui Mihalache și de. Lupu cu acțiunile lui Maniu, ceea ce ar fi o grea piedică în calea unei guvernări național-țărăniste" [115].

Ca și ceilalți lideri național-țărăniști Ar. Călinescu nu concepea atingerea scopului lor — ajungerea din nou la cîrma țării — prin acțiunea maselor de alegători, care ar fi sprijinit, în acel moment, P.N.Ț. [116] văzînd realizarea acestui scop exclusiv prin voința „factorului constituțional" ; în iulie 1935, cînd se punea problema găsirii unei căi cît mai convenabile și sigure privind răsturnarea guvernului, Ar. Călinescu notează în jurnalul său : „Madgearu mă cheamă la Sinaia. Avem o consfătuire împreună cu Mihail Popovici și Ghelmegeanu. Madgearu spune că a discutat cu Mihalache situația și ne consultă și pe noi dacă suntem de părere să se declanșeze o mișcare insurecțională. *Sunt hotărît contra* [subl. n.] ; nici ceilalți nu susțin ideea" [117]. Într-adevăr deși politicianul născut în Pitești declara înainte de 14 noiembrie 1935 [118], că „Acțiunea de răsturnare a guvernului (...) răspunde unui poruncitor comandament al opiniei publice căruia nu ne putem sustrage. Țara cere ca guvernul să plece" — practic, în realitate, el nu concepea accesul la putere fără ca regele să nu fi făcut semnul de acceptare. Dar, după cum se știe, gestul n-a avut loc. Regele, abil și versat politician, înșeală buna credință a lui I. Mihalache, determinîndu-l pe acesta să suspende manifestația proiectată la 14 noiembrie, declarîndu-i, în schimb — așa cum consemnează Ar. Călinescu — că „Partidul Național-Țărănesc, în momentul crizei, va fi primul factor și cel mai important, iar el, Mihalache, cel mai de încredere

[113] La 4 martie 1935, cînd s-a întrunit Delegația Permanentă a P.N.Ț. spre a discuta atitudinea față de Vaida-Voevod, Ar. Călinescu arată că „Partidul e amenințat" și consideră că „Cea mai bună soluție e să acceptăm bărbățește lupta și să facem o clasificare definitivă cu autoritatea [în problema constituțională, respectiv cu regele — *n.n.*], convocînd imediat congresul" (*Ibidem* ; însemnarea din 4 martie 1935). După excluderea lui Vaida-Voevod din P.N.Ț., în aprilie grupul „generației tinere" din partid participă la o consfătuire în casa lui M. Ghelmegeanu, pentru a „examina situația" : „Eu spun că trecem prin momente grele — scrie Ar. Călinescu ; cercurile intelectuale și-au pierdut încrederea în noi, partizanii sunt demoralizați și legătura cu Palatul slăbită. Propun să păstrăm cadrele intacte. Să nu plece Maniu, apoi să întreprindem o vie campanie contra guvernului pe chestia scumpirii traiului și urcării impozitelor" (*ibidem* ; însemnarea din 13 aprilie 1935) ; vezi și I. Scurtu, *op. cit.*, p. 320.

[114] Arhiva Istorică Centrală, *Loc. cit.*, dos. 6/1935, f. 22.

[115] *Ibidem.*

[116] L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 96.

[117] Ar. Călinescu, *Însemnări politice* (însemnarea din 5 noiembrie 1935).

[118] La 14 noiembrie 1935 trebuia să aibă loc, conform hotărîrii Delegației Permanente a P.N.Ț. din 10—11 septembrie („Dreptatea", IX, nr. 2376, 12 septembrie 1935), o mare manifestație populară care să constituie apogeul acțiunilor de mobilizare a maselor în scopul răsturnării guvernului ; în urma intervenției regelui, care promite președintelui P.N.Ț., I. Mihalache, că el va fi însărcinat cu formarea guvernului, la timpul potrivit, adunarea este contramandată. „Acest moment marchează și începutul decadenței lui [a P.N.Ț. — *n.n.*], anularea demonstrației însemnînd „o gravă pierdere de prestigiu (...), o demobilizare generală a forțelor care se găseau la un moment dat în rîndurile lui și alături de el" (L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 96).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

om politic din acest partid"[119]. Cîteva zile mai tîrziu, într-o convorbire cu Iuliu Maniu — care, „după 14 noiembrie, considera că putea să-şi reia campania împotriva camarilei"[120] —, Ar. Călinescu îndemna, în continuare, la aşteptarea bunăvoinţei regale, sperînd încă în realismul tacticii lui I. Mihalache şi nedorind o rupere a unităţii partidului pe tema alegerii tacticii captării puterii: „suntem datori să aşteptăm ca tactica lui Mihalache să fie epuizată. Dacă regele nu se ţine de cuvînt, vom avea cu atît mai mult dreptul să ne supărăm şi să schimbăm tactica. Altfel, acum cadrele partidului, cîtă vreme există speranţa unei apropiate veniri la guvern, nu vor accepta o schimbare de tactică şi partidul se va rupe"[121].

În perspectiva evoluţiei în anii 1936—1937 a P.N.Ţ. — şi a orientării politice a lui Ar. Călinescu —, renunţarea, în urma cererii regelui, la manifestaţia de la 14 noiembrie 1935 „a avut consecinţe importante (...): În primul rînd, cu acest prilej s-a văzut limpede că întreaga campanie politică a Partidului Naţional-Ţărănesc nu avea ca scop satisfacerea revendicărilor democratice ale maselor, ci obţinerea puterii. În al doilea rînd, renunţarea la adunarea de la 14 noiembrie a avut ca efect închegarea grupării centriste în sînul Partidului Naţional-Ţărănesc"[122] — cum pertinent evidenţiază istoricul I. Scurtu. Rememorînd, patru ani mai tîrziu, evenimentele politice din 1935, Ar. Călinescu — acum prim-ministru — spunea: cînd „gruparea mea [partidele politice fiind legalmente desfiinţate în timpul dictaturii regale, desigur că nu tocmai primul sfetnic al regelui avea să folosească, public, termenul incriminant de „partid"! — *n.n.*] voia cu orice preţ să ia puterea (...) nu erau posibile decît două lucruri: sau guvernul din acea vreme să facă un act de autoritate şi să impună respect faţă de ordinea de stat; sau gruparea aceea de opoziţie — gruparea mea — avea să facă violenţa şi să răstoarne ordinea în stat. Nu s-a întîmplat nici una, nici alta (...). Am înţeles în clipa aceea [cînd guvernul a apelat la „gruparea" naţional-creştină pentru a organiza o contrademonstraţie la 14 noiembrie — *n.n.*] că se pot deschide zăgazurile ciocnirilor violente, aruncărilor cu iresponsabilitate, a unor părţi din ţară împotriva celeilalte (...). Aceste împrejurări pentru mine au fost zguduitoare. *În clipa aceea am simţit că înaintea mea se desfăşoară alte orizonturi, că se impuneau alte metode* (subl. n.); în clipa aceea am simţit divorţul de tot ce era disciplină, ştiinţă, în slujba unor interese mărunte şi egoiste (...). În clipa în care partidele şi guvernele ţării renunţau la ceea ce era atributul lor esenţial, autoritatea, nu mai era decît o singură salvare: iniţiativa regelui"[123].

Din cele mărturisite de Ar. Călinescu (dar cu patru ani mai tîrziu), se poate deduce că spre sfîrşitul anului 1935 el începe să-şi dea tot mai mult seama de racilele sistemului burghez parlamentar pluripartinic, orientîndu-se treptat spre un regim care să guverneze cu „alte metode" şi care să fie deasupra — credea el — „unor interese mărunte şi egoiste" de partid. De aceea orientarea sa — şi a guvernului său de amici constituiţi în gruparea centristă — spre regele Carol II nu trebuie să ne mire. În luarea acestei hotărîri, Al. Călinescu, şi cei care l-au urmat, a fost, credem, determinat şi de un anumit interes personal: a te afirma în cadrul P.N.Ţ., a cărui conducere era dominată de lideri în vîrstă (Maniu, Mihalache, Popovici, dr. Lupu, Madgearu chiar) era un lucru dificil şi, în orice caz, de durată, de cînd perspectivele de afirmare oferite de intenţiile regelui unor oameni politici tineri, aveau toate şansele să se îndeplinească mai rapid (situaţia era analogă şi pentru tinerii naţional-liberali sau din alte partide).

În faţa unor repetate dovezi de lealitate[124] monarhică şi carlistă, cercurile Palatului, regele însuşi[125], vor căuta să întreţină, cultivîndu-le, relaţii strînse cu

---

[119] Apud I. Scurtu, *op. cit.*, p. 324.

[120] Ar. Călinescu, *Însemnări politice* (însemnarea din 21 noiembrie 1935).

[121] *Ibidem.*

[122] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 325.

[123] Ar. M. Călinescu, *Noul regim (Cuvîntări). 1938—1939*, Bucureşti, f.a./1939/, p. 192.

[124] Idem, *Însemnări politice* (însemnarea din 5 noiembrie 1935); Arhiva Istorică Centrală, *Loc. cit.* dos. 6/1935, f. 50.

[125] Fl. Nedelcu, *De la restauraţie la dictatura regală. Din viaţa politică a României 1930—1938*, Cluj-Napoca, 1981, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ar. Călinescu — mai ales în 1936—1937, cum se va vedea mai departe. Deocamdată, relevante pentru stabilirea contactelor dintre Ar. Călinescu și Palat ni se par scrisorile datînd din 1935, către rege, ale amintitului informator. Astfel, la 8 februarie, acesta scria: „îndrăznesc la sfîrșitul acestui paragraf să amintesc Majestății Voastre pe Armand Călinescu (...). Din informațiile pe care le dețin, mi-am putut da seama că Armand Călinescu joacă un rol din ce în ce mai însemnat pe lîngă Mihalache. El este informatorul, consilierul și executorul lui Mihalache. E în același timp un sincer devotat al tronului și un adversar al punctului de vedere susținut de Maniu. Pe deasupra e și un om tînăr, talentat, cult și înzestrat cu un foarte fin simț politic. Îndrăznesc a propune Majestății Voastre să acorde lui Călinescu deosebită atenție, încredințat că ar putea deveni cu timpul foarte folositor Majestății Voastre" [126].

Cîteva luni mai tîrziu, același perspicace informator nota, la 14 octombrie: „Călinescu și-a exprimat regretul că Majestatea Voastră nu dă nici o atenție tineretului național-țărănist, care s-a arătat devotat și plin de admirație față de Majestatea Voastră. Cred că oameni ca Armand Călinescu ar putea fi bine utilizați pentru o viitoare sciziune pe care eu o socotesc posibilă și necesară rezolvării șantajului național-țărănist" [127].

Așadar, după cum reiese și din aceste relatări, stabilirea unor contacte între cercurile Palatului și omul care, cu timpul, va deveni „foarte folositor Majestății Sale", datează de la începutul anului 1935, ele evoluînd de așa natură, încît spre sfîrșitul lui 1937 se ajunge la o identitate de păreri între Carol II și Ar. Călinescu în ceea ce privește soarta sistemului parlamentar pluripartinic burghezo-democratic din România.

Problema revenirii la putere a P.N.Ț. și atitudinea față de rolul monarhului în viața politică nu erau, desigur, singurele care l-au preocupat pe șeful național-țărăniștilor argeșeni. În multe din cuvîntările sale, cu prilejul unor adunări publice, el și-a expus poziția și față de alte chestiuni, doctrinare sau de tactică. Astfel, argumentînd rolul și rostul statului țărănesc, el releva, prin argumente proprii doctrinei țărănismului, aspirația maselor de săteni la o viață mai bună, posibilă — spune el — numai în cadrul tipului de societate preconizată de P.N.Ț.: „Se sperie unii de statul țărănesc? De ce? Țărănimea nu are dreptul să aștepte și ea o îngrijire mai bună și un sprijin mai economic? [Așadar, numai „sprijin", nu și reforme de structură — *n.n.*]. S-au făcut bariere vamale pentru fabrici și lumea de la sate nu are și ea acum dreptul la solicitudinea deosebită? Căci — subliniază el — acesta este statul țărănesc. Noi lucrăm pentru ridicarea țărănimii în numele ideii de solidaritate națională" [128]. În fapt, preocuparea pentru nevoile țărănimii era, în primul rînd, generată — dincolo de foarte realistele calcule electorale — de grija primordială a păstrării ordinii sociale și a regimului politic existent: „Țara întreagă va fi liniștită cînd vom avea o țărănime liniștită" [129] — își duce pînă la capăt gîndul fostul subsecretar de stat de la Ministerul de Interne.

Și într-o altă chestiune politică ce se dezbătea în acea perioadă — intenția guvernului de modificare a prevederilor constituționale în sens restrictiv —, Ar. Călinescu emite considerații ce veneau în concordanță, în 1935, cu necesitatea menținerii unui regim burghez parlamentar pluripartinic. Apreciind că „O constituție trebuie să iasă din voința națiunii în mod onest și efectiv exprimată", el se arată convins că „orice alt sistem de a introduce o Constituție nu se poate sprijini decît pe baionete și un asemenea sistem răscolește toate patimile populare care nu pot fi comprimate decît vremelnic, cu riscul unor tulburări ce ar pune în joc însăși ființa statului". Era vorba, în fapt, de existența regimului social-politic al cărui exponent și fidel apărător a fost vorbitorul, cel care, în 1938, cînd va fi elaborată și promulgată Constituția carlistă, va uita complet de aceste declarații de „principii".

---

[126] Arhiva Istorică Centrală, *Loc. cit.*, f. 10—11; vezi și Fl. Nedelcu, *op. cit.*, p. 262—263.

[127] Arhiva Istorică Centrală, *Loc. cit.*, f. 50; Fl. Nedelcu, *op. cit.*, p. 263.

[128] „Dreptatea", IX, nr. 2320, 4 iulie 1935.

[129] *Ibidem*, IX, nr. 2403, 16 octombrie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exponent al intereselor de clasă ale partidului său, Ar. Călinescu, deşi aprecia în mod just că o modificare eventuală a Constituţiei trebuie făcută prin consens naţional, revendica, totuşi, în acelaşi timp, exclusiv pentru P.N.Ţ., rezolvarea unui asemenea important act din viaţa naţiunii sub pretextul partizan că doar această formaţiune reprezintă nevoile reale ale întregului popor: „O modificare a Constituţiei nu se mai poate face decît sub egida noastră" [130]. În acelaşi discurs, din care am extras considerentele de mai sus, Ar. Călinescu dovedeşte, pe de altă parte, acel simţ politic „fin", de care vorbea informatorul regelui, cînd spunea că „masele sunt mai dîrze decît conducătorii. Peste ele, peste voinţa lor, nu se va putea trece, orice s-ar încerca" — aserţiune de care nu a ţinut seama din păcate, şi în practica vieţii politice; comentînd zvonurile care circulau pe seama intenţiilor dictatoriale ale guvernului liberal, el exprima un optimism nedisimulat: „Dacă d. Tătărescu vrea să facă dictatură, d-sa se înşeală, precum se înşeală oricare ar încerca să se facă dictator în România" [131]. Istoria joacă de multe ori feste oamenilor politici; trei ani mai tîrziu, doar, el însuşi — vehement antidictatorial în 1935 — avea să slujească şi să justifice un regim dictatorial...

După renunţarea din partea conducerii P.N.Ţ. la marea adunare ce era proiectată pentru 14 noiembrie 1935, el îşi dă seama că forţele naţional-ţărăniste din jurul lui I. Maniu încearcă îndreptarea partidului spre o conduită anticarlistă. Ar. Călinescu, deja o personalitate politică de seamă a P.N.Ţ., nu va întîrzia să reacţioneze; într-un memoriu înaintat, în ianuarie 1936, preşedintelui I. Mihalache, el sugestiona că „de vreme ce Partidul Naţional-Ţărănesc nu se mai baza pe sprijinul decisiv al maselor pentru a ajunge la putere, conducerea partidului trebuie să adopte calea cîştigării bunăvoinţei Coroanei" [132]. El însuşi explicita, în ianuarie 1938, acest demers al său: (atrăgeam) „atenţia conducerii asupra învăţămintelor ce trebuia să le tragem, şi spuneam că din momentul în care partidul nostru nu mai poate obţine decisiva în mase trebuie să zică două lucruri: să îmbrăţişeze hotărît ideea naţională pentru care aceste mase exprimau o preferinţă crescîndă. În al doilea rînd să adopte o atitudine limpede faţă de Coroană. N-am fost înţeles" [133].

Anul 1936, început — din punctul de vedere al activităţii politice a lui Ar. Călinescu — cu acest infructuos demers, pentru o acţiune clară şi hotărîtă care să poarte girul Palatului, va consolida rolul său tot mai evident de lider al centriştilor, marcînd, în acest fel, o întărire a poziţiei lor în cadrul conducerii P.N.Ţ. Din acest an, regele începe să-i acorde, în calitate de purtător de cuvînt al centriştilor, o atenţie sporită, tot mai vădită, remarcată de mijloacele de informare publică [134]. Elocventă, în acest sens, este audienţa, de o oră, la Suveran, din 29 mai 1936. În cursul ei, Ar. Călinescu vorbeşte despre opera administrativă a guvernului şi relevă pericolul ce-l reprezenta tot mai mult Garda de Fier: „Critic metodele teroriste, care duc la război civil şi scăderea autorităţii puteri-

[130] *Ibidem*, IX, nr. 2320, 5 iulie 1935.

[131] *Ibidem*.

[132] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 325—326.

[133] „Neamul românesc", XXXIII, nr. 21, 29 ianuarie 1938. Memoriul este, iniţial, întocmit împreună cu M. Ghelmegeanu, în el făcîndu-se „critica greşelilor de pînă acum şi propunînd unele soluţii. Madgearu şi Ralea îl găsesc prea de tot — notează Ar. Călinescu. Consemnăm atunci opt puncte într-o notă, care să-i servească lui Madgearu pentru discuţia cu Mihalache. Vine şi Andrei şi ne punem astfel toţii de acord" (Ar. Călinescu, *Însemnări politice;* însemnarea din 3 ianuarie 1936). La început, Mihalache „se arată nemulţumit de observaţiile noastre. Vede în ele o critică a sa", dar după cîteva zile este mai puţin supărat: „are aerul de a fi reflectat mai mult asupra lui [a memoriului — *n.n.*]" (*Ibidem*, însemnarea din 14 ianuarie 1936).

[134] „După audienţa mea [la rege, la 25 mai 1936 — *n.n.*] a circulat în toate cercurile legenda că aş fi destinat să joc în partid rolul lui Tătărescu de la liberali. O foaie de amiază, „Credinţa" a şi publicat un reportaj în acest sens. Caracteristic — notează memorialistul — pentru lipsa de seriozitate cu care sunt judecate destinele politce la noi" (şi totuşi, faptele au dovedit, în această privinţă, intuiţia amintitei gazete..." (*ibidem;* însemnarea din 29 mai 1936).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor de stat. Cîștig pentru represiune, arăt că aceasta n-o poate face decît un guvern nou „cu autoritate și rezemat pe o mare forță populară (...). (Arată) că astăzi țărănimea e o forță peste care nu se poate trece" [135]. Prudent, regele — care l-a ascultat cu „interes crescînd" — nu s-a angajat în declarații politice, limitîndu-se a înregistra opiniile preopinentului: „foarte amabil cu mine, dar rezervat în ce privește situația politică și perspectivele de viitor" (aceasta era, de fapt, scopul audienței); îi comunică, totuși, satisfăcut, dar și flatîndu-l, că „știe că sunt un om cumpănit și se bucură de aceasta".

Cîteva zile mai tîrziu a avut loc un concert la Palat. Dintre toți foștii subsecretari de stat național-țărăniști, singurul invitat fusese Ar. Călinescu. Era, fără îndoială, un semn al prețuirii regelui, un gest prin care acesta dădea de înțeles că remarcase convergența ideilor lor politice. În jurnalul său, Ar. Călinescu nota satisfăcut: „regele personal m-a înscris pe lista invitaților numai pe mine", ceea ce, iarăși, „dă loc din nou la tot felul de comentarii"; mai mult, Suveranul — abil politician — răspîndește printre apropiații săi părerile bune despre Călinescu, ele neîntîrziind — acesta le era și scopul, de altfel — să-i parvină: „Victor Antonescu îmi spune că regele i-a vorbit bine despre mine: «Este un om cu multă judecată, care mi-a plăcut mult»" [136].

În acest context, al unei ascendențe a influenței regale asupra unor fruntași național-țărăniști, atacurile din partea lui Maniu împotriva camarilei ajungînd la cel mai înalt grad [137], iar divergențele din sînul P.N.Ț. asupra alegerii tacticii ajungerii la putere înteținduse [138], Ar. Călinescu rostește, la 9 august 1936, cunoscutul discurs de la Albești — socotit, după cum el însuși mărturisește mai tîrziu, „ca punct de plecare a unei atitudini centriste" [139] (de fapt cum am arătat deja, ea se cristalizase de la finele anului precedent).

În acest discurs apare vădită conturarea „concepției [centriste — *n.n.*] potrivit căreia factorul decisiv al puterii în stat era suveranul, că peste voința lui nu se poate trece (...), (centriștii sesizînd) ascensiunea Gărzii de Fier, dar vedeau salvarea țării de pericolul fascist și propria lor ascensiune politică în instaurarea unui regim de mînă forte în frunte cu Carol al II-lea" [140]. Într-adevăr, vorbind în numele P.N.Ț. la întrunirea țăranilor din Albești (județul Argeș), Ar. Călinescu arată că partidul său este „un factor politic care respinge deopotrivă extremismul de dreapta și cel de stînga"; relevînd adversitatea sa „hotărîtă" față de mișcarea legionară, el blamează guvernul liberal, care a „dat frîu liber manifestărilor ilegale și anarhice ale Gărzii" și reamintește justificativ, faptul că în 1933, în calitatea de subsecretar de stat la Ministerul de Interne, a „reprimat mișcarea comunistă cu o energie și o hotărîre netăgăduită" [141].

Apreciind existența relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. [142] ca un factor pozitiv („Nu putem să ne plîngem că avem raporturi normale cu un vecin de 170

---

[135] Apud Ar. Călinescu, *Însemnări politice (I)*, în „Magazin istoric", XI, 1978, 4 (121), p. 56.

[136] Idem, *Însemnări politice* (însemnarea din 6 iunie 1936).

[137] În discursul din 28 iunie 1936, rostit la Vințul de Jos, Iuliu Maniu folosea un limbaj violent la adresa „camarilei blestemate", în special împotriva Elenei Lupescu; dînd replica unei voci din mulțime, care strigase „Trăiască M.S. Regele", el a spus direct și răspicat: „Să trăiască, zic și eu, dar să nu stea lîngă el sfătuitorii cei răi (...) care nu știu cine sunt, și nu au nici o răspundere și care nu se aleg după credincie" (vezi I. Maniu, *Discursul domnului Iulie Maniu rostit la Vințul de Jos în ziua de 28 iunie 1936*, f. 1, f.a. /1936/, p. 26, 33.

[138] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 331.

[139] „Neamul românesc", XXXIII, nr. 21, 29 ianuarie 1938.

[140] I. Scurtu, *op. cit.*, p. 326.

[141] „Dreptatea", X, nr. 2634, 11 august 1936.

[142] În 1937, ambasadorul sovietic la București, M. Ostrovski, are două întîlniri cu Ar. Călinescu, dovadă a atenției de care se bucura reprezentantul unei părți a opoziției (Ar. Călinescu, *Însemnări politice*; însemnările din 24 februarie și din 18 mai 1937); cu un an și jumătate mai înainte, în noiembrie 1935, ambasadorul sovietic îl mai reținuse și la un dejun (*Ibidem*; însemnarea din 26 noiembrie 1935).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

milioane de locuitori"), fruntaşul naţional-ţărănist ţine să precizeze, totodată, că „nouă ne repugnă comunismul, sub motivul că locuitorii acestei ţări (80 la sută ţărani) trăiesc bine cum au trăit de veacuri pe bucăţica lor de pămînt. Şi să ştiţi că dacă din nenorocire ar triumfa vreodată comunismul la noi, apoi cei dintîi care vom pieri vom fi noi, naţional-ţărăniştii" — avertiza el, în cunoştinţă de neputinţa istorică a clasei şi partidului său politic. Răspunzînd atacurilor adversarilor referitoare la atitudinea de „stînga" a P.N.Ţ. (era vorba de listele comune depuse împreună cu forţele democratice de stînga cu prilejul mai multor alegeri parţiale), Ar. Călinescu precizează în termeni categorici, în dorinţa de „a spulbera calomniile", credinţa sa şi a P.N.Ţ. într-o ideologie burgheză care nu tolera exprimarea de idei comuniste : „Vom apăra prin urmare ţara contra comunismului cu ultima putere. De altfel, cum am spus-o şi altădată — reaminteşte el —, noi ne-am făcut probele în această privire. La guvern am reprimat mişcarea comunistă [se referă la acţiunile revoluţionare din 1933 — *n.n.*] cu o energie şi hotărîre netăgăduită".

Pe linia dinasticismului său, afirmat deja, Ar. Călinescu precizează o dată mai mult atitudinea favorabilă unei „iniţiative regale". Suveranul — spune el — nu poate fi doar un „pecetar" al partidelor politice, ci trebuie să se comporte ca „un factor activ", trebuie să-şi spună cuvîntul hotărîtor atunci cînd intervine un dezacord între factorul constituţional şi miniştrii săi. Viitorul prim-ministru al lui Carol II este convins că un eventual dezacord se poate rezolva operativ doar într-un singur mod : „precum este constituţionalicește să se rezolve, adică se retrage guvernul sau se retrage ministrul, căci doar nu are să plece regele !" ; mai mult, „noi trebuie să înconjurăm Coroana cu toată dragostea noastră — concluzionează Ar. Călinescu — şi să o sprijinim pentru a-şi îndeplini misiunea istorică cu tot prestigiul necesar" [143].

Acest discurs a provocat în epocă „mare agitaţie în partid" — după cum notează însuşi autorul lui [144] —, fiind, în acelaşi timp, „bine privit la Palat". Declaraţiile sale „n-au plăcut maniştilor şi lupiştilor, dar au fost bine văzute de opinia publică. Ele sunt presupuse — scrie Ar. Călinescu — a fi în acord cu Mihalache şi a însemna o schimbare de tactic" [145] ; cert este că în zilele care au urmat discursului din 9 august 1936, între liderii naţional-ţărănişti au loc dese conciliabule, presa exprimînd părerea ca fiind „aproape sigur că acţiunea d-lui Armand Călinescu va primi aprobarea tuturor fruntaşilor, cu atît mai mult cu cît ea reprezintă punctul de vedere al d-lor Ion Mihalache şi profesor Costăchescu [fruntaşul ieşean era şi el un influent centrist — *n.n.*], punct de vedere care singur fixează adevărata poziţie a partidului" [146]. După mai multe consfătuiri [147], declaraţiile lui Ar. Călinescu „au primit unanima aprobare a membrilor biroului de conducere, constatîndu-se totodată că partidul nu se poate aventura într-o altă politică decît aceea pe care în repetate rînduri a trasat-o şi I. Mihalache" [148]. Preşedintele partidului însuşi a ţinut să exprime, într-o declaraţie, acordul cu ideile expuse de apropiatul său prieten politic (care, însă, iată, se

---

[143] „Dreptatea", X, nr. 2634, 11 august 1936.

[144] „Mare agitaţie în partid în urma declaraţiunilor mele. Madgearu, furios, cheamă pe gazetari şi-i inspiră să reducă efectul. El însuşi rosteşte un discurs în care urmărea să contracareze vederile mele. Nu a putut să mă atace, fiindcă între timp a primit ecou de la Palat, unde vorbirea mea a fost bine privită" (Ar. Călinescu, *Însemnări politice ;* însemnarea din 30 august 1936).

[145] *Ibidem* (însemnarea din 9 august 1936).

[146] „Curentul", IX, nr. 3064, 13 august 1936 („În cazul cînd totuşi s-ar face o rezervă de către unii, biroul de conducere [al P.N.Ţ. — *n.n.*] este hotărît să intervină cu toată energia, pentru ca orice alt curent să fie captat la cel oficial sau total izolat").

[147] *Ibidem*, IX, nr. 3069, 18 august 1936 (după întrevederile dintre Ar. Călinescu şi N. Costăchescu s-a convenit să se declare că cele spuse la Albeşti „au primit unanima aprobare a membrilor biroului de conducere, constatîndu-se totodată că partidul nu se poate orienta într-o altă politică decît aceea pe care în repetate rînduri a trasat-o şi I. Mihalache").

[148] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndepărtează tot mai mult de el) : „a vorbit și d-sa [Armand Călinescu — *n.n.*], ocupîndu-se numai de anumite probleme, care, înainte nu fuseseră analizate de cineva, ci doar înregistrate. Felul său de a vedea lucrurile a părut unora dintre fruntași foarte puțin inspirat din tactica de luptă a partidului — recunoaște I. Mihalache. Aceștia s-au grăbit să interpreteze acțiunea d-lui Armand Călinescu drept una personală. Desigur fără dreptate — se simte obligat a preciza fruntașul din Topoloveni —, fiindcă președintele partidului în repetate rînduri, de cîte ori a avut ocazia a luat aceeași atitudine față de problemele ridicate de d. A. Călinescu, dar bineînțeles în altă formă“ [149].

În vara anului 1936, Ar. Călinescu își dă din ce în ce mai mult seama că singura soluție, potrivit convingerilor sale, cu șanse pentru revenirea partidului său la guvernarea țării, atîrnă de voința regelui — și aceasta cu atît mai mult, cu cît, la o analiză retrospectivă, are o atitudine pronunțat critică față de situația din propriul partid : „După trei ani de opoziție și la izbucnirea unei crize de guvern [ce se aștepta, dar care nu s-a produs în august 1936 — *n.n.*] noi nu existăm. Mihalache, nesincer și meschin. Țăranul renchiunos fiindcă Rex nu vrea. Ar vrea să ducă partidul contra Rex. Supărat că noi, cei tineri, nu-l urmăm, ne taxează de oportunism. Madgearu, în moment de supărare îmi spune că eu sunt vinovat că am împins la șefie pe Mihalache, care e incapabil. Îl crede gata să facă orice tranzacție (...). Potîrcă și Ghelmegeanu înjură românește pe Mihalache. Costăchescu îl crede inferior. Lupu a fugit, pur și simplu în străinătate“ [150].

[149] *Ibidem*, IX, nr. 3070, 19 august 1936. Contrar acestor declarații oficiale privind atitudinea conducerii P.N.Ț. față de afirmațiile lui Ar. Călinescu, ziarul de dreapta al lui Ilie Rădulescu-Lăptaru, „Porunca Vremii“, comenta, la 27 august, că membrii conducerii P.N.Ț., „inclusiv d-l Mihalache și-au mărturisit cu vehemență indignarea. D-l Călinescu a fost acuzat că urmărește numai un profit personal și această acțiune a d-sale apare ca una de sabotare a partidului (...) întrebat ce l-a determinat la această acțiune, a trebuit să mărturisească fără înconjur că numai convingerile sale personale“ (apud „Viitorul Argeșului“, IV, nr. 6, 1 septembrie 1936).

[150] Ar. Călinescu, *Insemnări politice* (însemnarea din 30 august 1936).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELAȚIILE ROMÂNO-GERMANE OGLINDITE ÎN RAPOARTELE DIPLOMAȚILOR AMERICANI 1937—1941 *

DE

ANDRZEJ PANKOWICZ

(Cracovia)

Balcanii nu au constituit în perioada interbelică un subiect de interes special pentru Statele Unite. Diplomații americani, înainte de toate președintele F. D. Roosevelt, priveau politica europeană prin prisma a cinci capitale : Berlin, Londra, Moscova, Paris și Roma. Această perspectivă permitea să se aprecieze Europa ca un subiect al politicii marilor puteri, ceea ce a avut ca urmare nesocotirea în repetate rînduri a intereselor statelor europene mici și mijlocii [1].

Practica încetățenită în Statele Unite în domeniul acordării posturilor diplomatice nu ținea cont de calitățile profesionale ale celui vizat, ci de întîietatea unor considerente de altă natură, și anume legăturile personale sau politice cu președintele, cu partidul de guvernămînt sau cu anumite cercuri economice. În acest caz, în aprecierea fiecărui post diplomatic decidea nu atît personalitatea trimisului sau ambasadorului, ci gradul de calificare a personalului de specialitate ce activa în acel loc. Nu fără importanță a fost, de asemenea, faptul că, în timpul președinției lui Roosevelt, Departamentul de Stat a pierdut într-o măsură importantă influența asupra deciziilor personale în domeniul serviciilor externe ale Statelor Unite [2].

În raport de deteriorarea situației politice din Europa și a accentuării crizei sistemului de la Versailles, atenția Departamentului de Stat s-a îndreptat, treptat, către capitalele statelor mijlocii, inclusiv a României. Începînd cu anul 1936, în rapoartele diplomatice redactate în capitalele statelor din Bazinul dunărean se simte tot mai mult neliniștea provocată de accentuarea presiunilor economice și politice exercitate de Germania asupra statelor din această regiune. Politica Reich-ului și revizionismul maghiar au adus România într-o situație dificilă, determinîndu-i slăbirea poziției nu numai în Balcani, ci și în raporturile cu aliații săi tradiționali, Polonia și Franța [3].

În scrisoarea din 27 februarie 1937, adresată președintelui Roosevelt, ambasadorul Statelor Unite la Berlin insista asupra sprijinului general acordat de societatea germană politicii Reich-ului în Balcani. Guvernul și societatea germană erau de acord în a considera ca fiind necesară includerea Balcanilor în orbita influențelor lor politice și economice [4]. Această politică avea multe trăsă-

* Traducătorul a respectat întrutotul litera și spiritul articolului în original ; ori de cîte ori redarea unor fraze în spiritul limbii române a reclamat introducerea unor cuvinte sau date calendaristice, acestea au fost marcate cu paranteze drepte.

[1] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, ed. by E. B. Nixon, Cambridge Massachussetts, 1969, vol. II, p. 207—211 ; pentru politica europeană a lui Roosevelt, vezi : P. Grudziński, *Przyszłość Europy w koncepcjach Franklina D. Roosevelta (1933—1945)*, Wrocław, 1980, p. 50—83.

[2] H. Batowski, *Z polityki miedzynarodowej XX wieku*, Kraków, 1979, p. 296—298.

[3] Zs. L. Nagy, *The United States and the Danubian Basin 1919—1939*, Budapest, 1975, p. 22—24.

[4] *Foreign Relations of the United States* (în continuare *FRUS*), *Diplomatic Papers 1937*, I, U.S. Gov. Print. Off., Washington, 1954, p. 638—640, The Ambasador in Germany to the President Roosevelt, Berlin, 27 II 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turi comune cu concepția anterioară de Mitteleuropa, lansată în timpul primului război mondial.

În mod deosebit, grija Departamentului de Stat a fost reținută de conferința Micii Antante care a avut loc la 1 aprilie 1937. În rapoartele diplomatice se atrăgea atenția asupra faptului că numai Cehoslovacia era interesată în imprimarea caracterului antigerman acestui bloc, țintă spre care tindea în mod deosebit Franța. Au mai fost remarcate însă și eforturile diplomației poloneze, urmărind crearea unui bloc de state sub conducerea Poloniei și a României, cu rolul special de barieră între al treilea Reich și Uniunea Sovietică [6].

În aprecierea Bucureștiului, Germania hitleristă se afla în anul 1937 în fața alternativei: sau liberalizarea regimului și pacea, sau credința față de ideile naziste și conflictul militar. Potrivit opiniei reprezentantului român la Washington, revizionismul german avea șanse să-și realizeze planurile, numai în cazul unei atitudini concesive din partea democrațiilor apusene. Această atitudine era posibilă — aprecia el — dacă Reich-ul se angajează să promoveze o politică externă pașnică și de nediscriminare a statelor în raporturile economice [6]. Or, justețea acestor aprecieri a fost confirmată pe deplin de evoluția ulterioară a evenimentelor care a dus la bulversarea ordinii internaționale în numele salvării cu orice preț a păcii. În timpul discuțiilor cu ambasadorul Statelor Unite în Franța, William C. Bullitt, aflat în trecere în Berlin, în zilele de 18 și 19 noiembrie 1937, Hermann Göring a apreciat situația minorității germane din Transilvania ca fiind foarte nesatisfăcătoare. Potrivit părerii mareșalului Reich-ului, politica de pînă atunci a Bucureștiului nu reușise să asigure germanilor de cetățenie română o efectivă egalitate în drepturi și o dezvoltare liberă a culturii proprii. Dar, în pofida asigurărilor că singurul scop al politicii Reich-ului în Europa avea să-l constituie unirea tuturor etnicilor germani în granițele unui singur stat, nu exista nici o îndoială că această politică trebuia să ducă la includerea în orbita influențelor Berlinului a majorității statelor Europei Centrale și de Sud-est [7].

Bullitt a revenit la problema României și cu prilejul discuțiilor de la Paris, voind să sondeze atitudinea Franței în acest domeniu. La 23 decembrie 1937, în timpul discuțiilor cu premierul Camille Chautemps și ministrul afacerilor externe, Yvon Delbos, partea franceză a dat expresie optimismului, emițînd părerea că, în pofida unor anumite neclarități din politica internă a României, și în atitudinea regelui Carol II, trebuie să se aștepte la o nouă apropiere între Paris și București. Prezența Reich-ului în statele dunărene se datora, evident, nu numai unor cauze de natură politică, ci și de natură economică. În ultimile zile ale anului 1936, secretarul de stat a primit raportul ambasadei din Londra care conținea caracteristicile relațiilor economice din această regiune și indica considerabila consolidare a poziției Germaniei în România și în alte țări din această regiune [8]. Cu toate acestea, și în anul 1938 diplomația americană a continuat să considere Europa ca o zonă care nu se afla direct în sfera de interese politice a Statelor Unite. Departamentul de Stat își concentra în continuare atenția numai asupra unora din țările și problemele vechiului continent. O importanță din ce în ce mai mare o capătă în politica europeană problema Anschluss-ului — anexarea Austriei la Germania. În aprecierea situației, Departamentului de Stat s-a folosit de sondajele posturilor diplomatice din capitalele mai multor state, dintre care și România [9]. Un atare interes nu a depășit însă limitele unei urmăriri pasive a evoluției evenimentelor. Anumite neliniști au

[5] *Ibidem*, p. 66—71, The Chargé in France to the Secretary of State. Paris, 6 și 8 IV 1937, p. 86—88. Memorandum by the Ambassador in the United Kingdom, London, 3 V 1937.

[6] *Ibidem*, p. 783—784, Memorandum by the Chief of the Division of European Affairs, Washington, 12 VIII 1937.

[7] *Ibidem*, p. 172, Memorandum by the Ambassador in France, a Conversation with the German Minister for Aviation.

[8] *Ibidem*, p. 206—207, The Ambassador in France to the Secretary of State. Paris, 23 XII 1937, p. 693—696, The Chargé in the United Kingdom to the Secretary of State, London, 31 XII 1937.

[9] E. Campus, *The Little Entante and the Balkan Alliance*, București, 1978, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trezit accentele antisemite în politica internă a guvernului român și încercările de a impune evreilor români un statut aparte în stat, prin împărțirea în cetățeni și necetățeni, categorie în care se intenționa să se includă emigranți din Germania, Polonia și Ungaria care nu dobîndiseră naturalizarea. Reprezentantul american la București, F. M. Gunther, insista, în luna ianuarie 1938, asupra faptului că asemănarea între demersurile guvernului român în politica internă cu cele ale Romei și Berlinului nu trebuia luată în considerare și pentru aprecierea politicii externe a Bucureștiului. Nu fără temei, apreciind politica Franței ca neacordînd depline garanții de securitate pentru partenerii săi din Mica Antantă, guvernul regal a tins la menținerea, pe cît posibil, a celor mai bune raporturi cu toate statele Europei, inclusiv cu Germania. Potrivit aprecierii reprezentantului american, aceasta nu indica nici o radicală modificare în politica internă, nici renunțarea la participarea la lucrările Ligii Națiunilor și nici afișarea la statele Axei [10].

Preocuparea permanentă a reprezentantului american la București a constituit-o problema amenințării comunității evreilor români. În convorbirile avute cu primul ministru, ministrul afacerilor externe și cu alți reprezentanți ai vieții politice, Franklin M. Gunther a insistat în mod deosebit asupra faptului că opinia publică din Statele Unite era deosebit de sensibilă la această chestiune, din cauza pogromurilor din Germania. În iarna anilor 1937/1938, această chestiune a reținut nu numai atenția Departamentului de Stat, ci și a Comisiei pentru problemele externe a Senatului, așa cum o dovedește corespondența lui Cordell Hull cu senatorul Pittman. Rapoartele diplomatice indicau întreprinderea de către guvernul român a unor măsuri cu caracter de drept public care tindeau la eliminarea evreilor din viața statului [11]. Acest gen de măsuri a dat Departamentului de Stat motivul de a aprecia politica guvernului național-creștin ca fiind de inspirație nazistă.

Căderea guvernului Octavian Goga și preluarea puterii de către Partidul regal au eliminat pentru cîteva luni abordarea problemei evreiești ca unicul element al aprecierii politicii guvernului. În convorbirile avute, în luna februarie 1938, cu Pierrepont Moffat, însărcinatul român de afaceri la Washington, Babeș, i-a prezentat aprecierile sale asupra evenimentelor din Europa. Dar, pe baza surselor ce ne-au fost accesibile, este greu de apreciat cîte dintre opiniile prezentate au fost expresia poziției oficiale a Bucureștiului. Referindu-se la preluarea, în ziua de 4 februarie 1938, a demnității de ministru al Afacerilor Externe de către Joachim von Ribbentrop, Babeș a fost de părere că Marea Britanie avea să tindă către ruperea axei Berlin—Roma, ca urmare a unei înțelegeri secrete cu Reich-ul în problema Anschluss-ului Austriei, ceea ce putea provoca efectul scontat, chiar dacă noul ministru era unul din inițiatorii apropierii germano-italiene [12].

Este greu să se creadă că, în luna februarie 1938, Babeș mai era convins de atitudinea decis ostilă a Romei față de Anschluss. După ocuparea Austriei, Gunther a efectuat o serie de sondaje în cercurile guvernamentale din București. Noul ministru de externe, N. Petrescu-Comnen, era considerat, datorită anilor petrecuți la Agenția diplomatică română din Berlin, de către reprezentantul american ca un excelent specialist în sfera problemelor germane. Partea română era convinsă că atitudinea decisă a principalelor state europene avea să-l constrîngă pe Hitler să renunțe la planurile sale austriece, așa cum fusese silit să o facă în anul 1934 la Brenner. În rapoartele sale, Gunther accentua în mod deosebit asupra faptului că era înclinat să recunoască ca justă amintita apreciere a situației internaționale [13].

---

[10] *FRUS, Diplomatic Papers 1938*, vol. II, Washington, 1955, p. 672—674, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 1938, p. 5 și 6.

[11] *Ibidem*, p. 674—676. The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 1938, 7 I; The Secretary of State to the Chairman of the Senate Foreign Relations Committee, Washington, 18 I 1938; p. 677—678, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 25 I 1938.

[12] *Ibidem*, p. 680—681, Memorandum of Conversation by the Chief of the Division of European Affairs, Washington, 9 II 1938.

[13] *FRUS, Diplomatic Papers, 1938*, vol. I, p. 448, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucarest, 15 II 19318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anschluss-ul Austriei a multiplicat în București zvonul despre producerea unor schimbări în guvern. Se pronostica preluarea demnității de prim-ministru de către Alexandru Vaida-Voievod, iar a celei de ministru fără portofoliu, de către Octavian Goga. Revenirea în grație a lui Goga ar fi permis regelui, în cazul unei radicale modificări în raportul de forțe din Europa Centrală, să lege contacte cu Berlinul. În luna martie 1938, circulau însă și zvonuri contrare, potrivit cărora regele Carol II nu era dispus să opereze nici o modificare în guvern care ar fi putut să slăbească legăturile cu aliații de pînă atunci [14].

În pofida menținerii principiilor generale anterioare ale politicii externe, antisemitismul a continuat să rămînă o problemă. Invocînd apelul președintelui Roosevelt, ministrul român al afacerilor externe a avansat propunerea creării pe teritoriul Elveției a unui birou care ar fi trebuit să se ocupe cu soarta evreilor și a emigranților politici din România și din alte țări europene. În același timp, a făcut însă precizarea că obligația de a emigra nu avea să fie impusă minorilor și persoanelor în vîrstă. Propunerea era, totuși, contrară intențiilor americane. Sumner Welles considera ca indicat să se limiteze acordarea de ajutor numai la teritoriul Reich-ului, pentru a nu se crea noi probleme în situația politică, și așa destul de complexă [15].

Agravarea, în vara anului 1938, a crizei din raporturile germano-cehoslovace a pus Bucureștiul în fața necesității de a adopta o atitudine mai clară în calitate de aliat al Franței. Situația, așa cum se prezenta ea atunci, a constituit obiectul discuțiilor dintre ambasadorul Statelor Unite la Berlin, H. R. Wilson, și reprezentantul român, M. Djuvara. România, urmînd exemplul Belgradului, avea să ceară de la Edward Beneș să facă tot ce era cu putință pentru rezolvarea crizei sudete. Se afirma deschis că acest conflict nu trebuie, în nici un caz să ducă la război. Este dificil însă să se stabilească în ce măsură amintitele cuvinte ale ministrului român reflectau adevăratul conținut al memorandumului trimis Pragăi. Nu există însă nici o îndoială că Bucureștiul nu era interesat în implicarea țării într-un conflict cu Reich-ul [16].

Tot prin Londra au fost efectuate sondajele americane privind politica germană în Europa Sud-Estică. Potrivit aprecierii ambasadorului Uniunii Sovietice, Ivan M. Maiski, succesul înregistrat de Berlin în zona cehoslovacă amenința cu crearea în bazinul Dunării a unei situații în care statele acestei regiuni aveau să fie constrînse să intre în orbita influențelor politice și economice ale Reich-ului. Petrolul românesc ar fi acordat germanilor un mare grad de independență față de obținerea lui din alte regiuni ale lumii. Expansiunea politico-economică trebuia să ducă, mai devreme sau mai tîrziu, la controlul militar și la o strînsă alianță militară [17].

În a doua jumătate a lunii august 1938, șefii misiunilor diplomatice germane din Belgrad și București au adus la cunoștință guvernelor respective decizia guvernului Reich-ului de a interveni în Cehoslovacia, în cazul în care cererile germanilor sudeți nu erau acceptate. Cu fiecare zi, germanii exercitau presiuni tot mai mari asupra aliaților Pragăi. Demersurile lui Wilhelm Fabricius la București aveau ca scop convingerea [cercurilor guvernamentale române] că germanii nu puteau tolera mult timp situația existentă. În fazele următoare ale crizei cehoslovace, îndeosebi în zilele conferinței de la München, România a rămas credincioasă obligațiilor ce decurgeau din apartenența sa la Mica Antantă. Memorandumul lui Summer Welles, din 3 octombrie 1938, semnala con-

---

[14] *FRUS, Diplomatic Papers, 1938*, vol. II, p. 681—683, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 23 III 1938.

[15] *FRUS, Diplomatic Papers, 1938*, vol. I, p. 742—743; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 13 IV 1938; The Acting Secretary of State to the Minister in Rumania, Washington, 21 IV 1938.

[16] *Ibidem*, p. 544—545, The Ambassador in Germany to the Secretary of State, Berlin, 13 VIII 1938.

[17] *Ibidem*, p. 65—68. The Chargé in the United Kingdom to the Secretary of State, London, 18 VIII 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turarea colaborării româno-germane în domeniul construirii vaselor de război și al avioanelor [18].

În pofida unor clare temeri legate de sporirea presiunii politice asupra Bucureștiului din partea germană, rapoartele misiunii diplomatice americane din capitala română nu au trezit, la începutul anului 1938, un mare interes Departamentului de Stat. La această stare de lucruri a contribuit, neîndoielnic, faptul că nici Carol II și nici guvernul regal nu erau dispuși să renunțe la independență în politica externă, în schimbul intrării în orbita de influențe a statelor Axei [19].

Încă în luna decembrie 1938, România a încheiat cu Reich-ul un acord de schimburi comerciale, ceea ce a constituit începutul apropierii economice a celor două țări. Tratativele economice s-au accentuat în lunile februarie-martie 1939, cînd a sosit la București Helmut Wohlthat. În pofida opoziției inițiale din partea română față de cererile Reich-ului, care mergeau prea departe, în zilele crizei din luna martie Bucureștiul s-a decis, totuși, să facă concesii. La 23 martie 1939, a fost semnat un acord pe cinci ani în domeniul dezvoltării raporturilor economice, care recunoștea Reich-ului și cetățenilor germani o serie de privilegii, controlul asupra economiei și posibilitatea influențării direcțiilor sale de dezvoltare, ca și întîietatea cumpărării cerealelor, petrolului și a multor altor materii prime strategice [20].

Intrarea germanilor în Praga a creat o situație cu totul nouă în întreaga Europă sud-estică. Despre pericolul unei agresiuni germane asupra României informa, în raportul din 17 martie, ambasadorul Statelor Unite la Londra, J. P. Kennedy, relatînd convorbirea cu ministrul român Viorel V. Tilea. În ziua următoare, în coloanele ziarului „New York Times" apărea un articol care sublinia faptul că cererile germane nu se deosebeau decît formal de un ultimatum și vizau o strînsă colaborare în domeniul industrial, acapararea de către Reich a întregului export de cereale și al altor produse vegetale, carne, lemn și petrol. In schimbul subordonării economiei românești față de Reich, Bucureștiul avea să obțină garantarea *statu-quo*-ului teritorial. De asemenea, potrivit aprecierii însărcinatului de afaceri sovietic de la Washington, România avea să constituie subiectul unui interes special din partea Reich-ului în lunile următoare, fapt despre care amintea Moffat în memorandumul său din 18 martie 1939 [21].

Amintitele aprecieri ale situației nu au fost însă confirmate de convorbirile lui Guntier cu ministrul afacerilor străine al României, Grigore Gafencu. Partea americană a primit asigurări solemne că tratativele și înțelegerile încheiate nu au caracter ultimativ. Gafencu a subliniat, de asemenea, că înțelegerile încheiate erau, în acele împrejurări, mult mai avantajoase decît s-ar fi putut aștepta în starea de permanentă presiune generată de o posibilă modificare radicală a situației europene. Germania oferea României ajutor tehnic și tehnologic, ca și colaborarea pentru întreprinderea unor lucrări de modernizare a agriculturii. Reich-ul constituia, apoi, o piață de desfacere stabilă pentru produsele vegetale românești. În viitor, Bucureștiul avea să întîmpine imense dificultăți în menținerea independenței politice față de Germania, dată fiind lipsa mecanismelor capabile să frîneze expansiunea Reich-ului în această parte a Europei. Comentînd declarațiile lui Gafencu, Gunther a avansat presupunerea că pericolul fusese înlăturat pentru un anumit timp [22].

[18] *Ibidem*, p. 553—554, The Ambassador in France to the Secretary of State, Paris, 26 VIII 1938, p. 559. The Chargé in the United Kingdom to the Secretary of State, London, 29 VIII 1938, p. 82—83, Memorandum of Conversation by the Under Secretary of State, Washington, 3 X 1938.

[19] E. Campus, *op. cit.*, p. 163—164.

[20] H. Batowski, *Europa zmierza ku przepaści*, Poznań, 1977, p. 246—250, tekst układu, patrz Aneks D., *Najwazniejsze dokumenty dyplomatyczne*, p. 447—448.

[21] *FRUS, Diplomatic Papers, 1939*, Washington, 1956, vol. I, p. 72—73; The Ambassador in the Uniter Kingdom to the Secretary of State, London, 17 II 1939; The Acting Secretary of State to the Minister in Rumania, Washington, 18 III 1939; Memorandum of Conversation by the Chief of the Division of European Affairs, Washington, 18 III 1939.

[22] *Ibidem*, p. 74—75, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 20 III 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poziția Bucureștiului a fost sondată și din Paris de către ambasadorul William C. Bullitt și Edwin C. Wilson. În cadrul acestor convorbiri, românii au subliniat caracterul ultimativ al cererilor economice germane *, ca și interesul Reich-ului față de importul cerealelor și al petrolului. Cu totul nouă a fost informarea părții americane despre intenția Berlinului de a prelua cîmpurile petroliere ce erau proprietatea cetățenilor unor state străine (între acestea, ale americanilor), ca și cea de recunoaștere din partea guvernului român a dreptului exclusiv al concernelor germane de exploatare a noilor cîmpuri petroliere. În practică, aceasta ar fi însemnat scoaterea industriei petroliere de sub controlul guvernului din București care a respins amintita cerere, ca amenințînd independența României. În timpul tratativelor ulterioare, româno-germane, încheiate, de altfel, cu succes, nu s-a mai făcut referire la aceste probleme. După încheierea acordului, guvernul român a apreciat, fără echivoc, înțelegerea economică ca un fapt pozitiv, de vreme ce nu amenința independența și suveranitatea statului [23].

Vestea despre ultimatumul german * a determinat guvernul britanic să întreprindă consultații cu guvernele Turciei, Greciei, Iugoslaviei, Poloniei, Uniunii Sovietice, Franței și României, în scopul sondării atitudinii acestor țări în cazul unei agresiuni germane asupra României. Bucureștiul, exprimîndu-și poziția, a subliniat faptul că, nedorind să provoace Reich-ul, era împotriva oricărui acord de ajutor reciproc. Dar, după cum sublinia ambasadorul J. P. Kennedy, în raportul său, atitudinea guvernului român nu modifica cu nimic faptul că pericolul expansiunii germane în Balcani rămînea o realitate. În ceea ce privește aprecierea germană asupra acordului economic cu România, ea a fost cunoscută diplomației americane prin intermediul directorului Departamentului din Ministerul Economiei Reich-ului, Bergemann. Acesta trebuia să fie, după aprecierea Berlinului, un tratat comercial obișnuit, iar similitudinea între data încheierii lui și evenimentele pragheze ar fi constituit o pură întîmplare. În același timp, Statele Unite au fost informate că Reich-ul depunea toate eforturile pentru a reține Ungaria de la orice acțiune revizionistă în bazinul Dunării [24].

La 13 aprilie 1939, Marea Britanie și Franța au acordat Greciei și României garanții în cazul unei agresiuni. În pofida presiunilor Romei și Berlinului, premierul Armand Călinescu a acceptat, încă în aceeași zi, garanțiile oferite. Dar, chiar și după remiterea declarației parlamentare de către Chamberlain și Daladier, România intenționa să continuie politica de neprovocare a Reich-ului. În convorbirea cu William C. Bullitt, Gafencu a exprimat clar refuzul României de a adera la orice acord politic cu participarea Uniunii Sovietice, ca și dorința Bucureștiului de a respecta necondiționat prevederile acordului economic cu Germania [25].

În zilele crizei polono-germane din luna august, România a dobîndit o importanță deosebită în politica europeană, în calitate de cheie a situației politice de la sud de Carpați. La 25 august 1939, Gunther a avut o lungă convorbire cu regele român. Carol II era foarte pesimist în aprecierea situației europene. După părerea regelui, Joachim von Ribbentrop crease în mod intenționat Berlinului convingerea că Marea Britanie nu avea să recurgă la lupta armată. Politica Apusului era apreciată ca fiind credulă. Potrivit opiniei lui Carol II, dacă Marea Britanie și Franța făceau concesii în problema Gdańsk-ului, faptul avea să însemne căderea ireversibilă a autorității acestor state în Europa sud-estică. Într-o atare situație, apropierea româno-germană, luînd în considerare procurarea de armament și aparataj militar din Reich, era apreciată de București ca pozitivă. Din surse așa numite bine informate, Gunther a primit informația că acele arme soseau cu mici rezerve de muniții pentru exerciții, ceea ce făcea România mult mai dependentă de Germania, decît rezulta din declarațiile regelui [26].

[23] *Ibidem*, p. 79—80, The Ambassador in France to the Secretary of State, Paris, 20 II 1939. I

[24] *Ibidem*, p. 90—92, The Ambassador in the United Kingdom to the Secretary of State, London. 22 III 1939 ; *FRUS, Diplomatic Papers, 1939*, vol. II, p. 569—571 ; The Chargé in Germany to the Secretary of State, Berlin, 19 IV 1939.

[25] *FRUS*, vol. I, p. 175—176, The Ambassador in France to the Secretary of State, Paris, 28 IV 1939.

[26] *Ibidem*, p. 370—371, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 25 VIII 1939.

* Așa în textul original [n. trad.].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evoluția războiului de apărare a Poloniei în anul 1939 a confirmat, în mare măsură, aprecierea pesimistă a situației făcută de Carol II. După 17 septembrie 1939, Berlinul a început să exercite presiuni asupra României, pentru a o determina să-i interneze pe președintele I. Mościcki, mareșalul E. Rydz-Śmigły și guvernul Republicii polone. Gunther sublinia faptul că, dacă internarea comandantului șef era prevăzută în convențiile de la Haga, în schimb o atare măsură nu se putea aplica guvernului unui stat aflat în război, dacă respectivul guvern avea nevoie de un drum de tranzit pe teritoriul unui stat neutru. Întregul raționament al reprezentantului american din București tindea să sugereze Departamentului de Stat că internarea conducătorilor civili ar fi avut semnificația violării normelor dreptului internațional. La 20 septembrie 1939, Bucureștiul a informat guvernul francez că Reich-ul amenința cu intervenția imediată a 30 de divizii germane, dacă guvernul polonez primea permisiunea să părăsească teritoriul României. Amenințarea nu a influențat însă asupra deciziei de internare a guvernului Republicii polone, cînd a apărut problema succesiunii. Unele acțiuni întreprinse în această problemă de Ignacy Mościcki au fost considerate de partea germană ca acte contrare cu principiul neutralității în conflictul polono-german adoptat de România [27]. Problema, căreia în perioada următoare i s-a adăugat cea a plecării președintelui Mościcki, avea să se răsfrîngă asupra raporturilor româno-germane, pînă în luna decembrie 1939. La 2 octombrie 1939, secretarul de stat Cordell Hull a intrat în posesia raportului lui Gunther din care răzbătea speranța că putea fi posibilă preluarea de către președintele Roosevelt a misiunii de pace. Această speranță nu se baza însă pe premize reale, de vreme ce nici Departamentul de Stat nu lua în considerare o astfel de posibilitate și nici una din părțile în conflict nu se adresase în această chestiune Statelor Unite [28].

Partea română nutrea speranța că intervenția americană avea să preîntîmpine înfrîngerea puterilor apusene, și, prin aceasta, avea să evite și totala subordonare a României intereselor germane. Cît de mult se credea la București în posibilitatea intervenției Statelor Unite în conflictul european, în calitate de mediator, o indică faptul că în timpul convorbirii lui Gunther cu primul ministru Constantin Argetoianu, din 4 octombrie [1939], a fost făcut un nou sondaj în această problemă. În pofida sugestiei Bucureștiului, posibilitatea agresiunii germane asupra României era apreciată ca reală, în timpul cel mai apropiat. Nu fără temei, se considera că asupra soartei României avea să decidă desfășurarea ulterioară a evenimentelor din Europa. De asemenea, agenția diplomatică [americană] de la Budapesta informa, în luna februarie 1939, Departamentul de Stat că pericolul agresiunii germane în bazinul Dunării era mai redus, decît ar fi indicat rapoartele anterioare. Ungaria și România independente ar fi asigurat în totalitate necesitățile de produse alimentare și petroliere ale Reich-ului, fără necesitatea intervenției armate. În plus, această acțiune ar fi deteriorat imediat starea raporturilor sovieto-germane, deoarece Moscova ar fi făcut tot ce i-ar fi stat în putință, pentru a nu accepta prezența germană nemijlocită la Marea Neagră [29].

Toamna și iarna anilor 1939/1940 au convins România (ca, de altfel, și alte state balcanice) despre nebulozitatea angajamentelor Franței și ale Marii Britanii; determinată de presiunile politice ale Berlinului, în zilele de 2—4 februarie 1940 a avut loc la Belgrad sesiunea Înțelegerii Balcanice, cu prilejul căreia, în condițiile insecurității statelor membre, s-a considerat necesară o strînsă și solidară colaborare în sfera politicii externe. În acel timp, la Berlin se definitiva planul

---

[27] *FRUS, 1939*, vol. II, p. 689, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 19 IX 1939, p. 690; The Ambassador in France to the Secretary of State, Paris, 20 IX 1939, p. 700—701; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 25—26 X 1939.

[28] *The Memoirs of Cordell Hull*, I, Macmillan Company, New York, 1948. p. 710.

[29] *FRUS, 1939*, vol. I, p. 499—501, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 2—4 X 1939, p. 464—465; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 23 X 1939, p. 468—470; The Minister in Hungary to the Secretary of State, Budapest, 15 XI 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atașării totale a României la statele Axei, pe calea sprijinirii revizionismului maghiar și bulgar [30].

În primăvara anului 1939, s-au întețit zvonurile referitoare la posibilitatea ocupării cîmpurilor petroliere române de către armata germană. Au fost începute convorbiri cu Ungaria pe tema permisiunii trecerii armatelor germane prin teritoriul ei. În schimb, i se promitea sprijinirea pretențiilor ungare în problema Transilvaniei. Evoluția evenimentelor militare din Europa din lunile aprilie și mai 1940 a întărit convingerea lui Carol II că numai apropierea de Reich putea să pună România la adăpost de soarta altor state europene [31].

În pofida constantei deteriorări (în domeniul probemlelor teritoriale) a raporturilor Bucureștiului cu Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria, ca și a atitudinii neclare a Reich-ului în aceste probleme, reprezentantul Statelor Unite, Gunther, nu considera că există pericolul unei modificări radicale a situației în această regiune. După părerea sa, Germania avea nevoie, în politica sa de anvergură, de o Românie puternică, motiv pentru care urma să treacă la întărirea forțelor sale militare. Tendința Berlinului de a-și consolida poziția la București decurgea nu atît din necesitatea asigurării intereselor în domeniul materiilor prime, ci ea trebuia privită din unghiul apropiatului conflict germano-sovietic. Ce-i drept, ministrul Afacerilor Externe, Grigore Gafencu, a amintit, cu prilejul unei discuții particulare, despre căutarea de către guvern a căilor care i-ar fi înlesnit respingerea protecției germane, cu toate consecințele care ar fi decurs de aici, dar aceasta nu a sunat prea convingător. Partea americană lua deja în considerare noul element din relațiile internaționale, cum era conflictul germano-sovietic care se profila

Sporirea puterii germane, după înfrîngerea Franței, a determinat guvernul sovietic să dea, în ziua de 26 iunie 1940, ultimatumul în problema nordului Bucovinei și a Basarabiei, pe care partea sovietică le considera consecvent, începînd cu anul 1918, ca teritorii ocupate, și a cerut revizuirea granitei româno-sovietice. După cum indică rapoartele agenției diplomatice americane din Berlin, Germania a recomandat Bucureștiului să accepte cererile sovietice lăsînd, totodată, să se înțeleagă că aceasta era o chestiune temporară. Atitudinea Reich-ului avea ca scop atașarea definitivă a României la politica germană și, în consecință, folosirea teritoriului și a armatei sale pentru viitoarea agresiune împotriva Uniunii Sovietice. Partea română își punea multe speranțe în renunțarea la garanțiile anglo-franceze și acceptarea garanțiilor germane, văzînd în aceasta singura posibilitate de asigurare a intereselor regatului [33].

Noua direcție a politicii externe pe care urma să o realizeze guvernul a fost formulată în primele zile ale lunii iulie 1940 de I. Gigurtu. Ca și în anul 1938, a început să sporească curentul antisemit, inspirat cu îndemînare de către factorii guvernamentali care nutreau speranța că aceasta avea să se bucure de [o apreciere favorabilă] din partea Berlinului. În raportul din 23 august, F. M. Gunther aducea la cunoștință consultările româno-germane în problema populației de origine evreiască. Sub confluența discuțiilor de la Berlin cu Hitler, guvernul Gigurtu a amintit despre posibilitatea emigrării evreilor europeni în Madagascar sau în oricare altă zonă sud-africană, ca de exemplu în Rodezia. Începînd de atunci, curentul antisemit va spori continuu, pînă în momentul constituirii, în luna septembrie 1940, a guvernului generalului I. Antonescu care va include anti-

[30] E. Campus, *op. cit.*, p. 185—186; Donald F. Drummond, *The Passing of American Neutrality 1937—1941*, Oxford Univ. Press, London, 1955, p. 172.

[31] *The Initial Triumph of the Axis*, ed. by Arnold Toynbee and Veronica M. Toynbee, Oxford Univ. Press, New York, Toronto, 1958, p. 322—323.

[32] *FRUS, Diplomatic Papers, 1940*, vol. 1, Washington, 1959, p. 466—469; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 23—27 V 1940.

[33] *Ibidem*, p. 487—491, The Chargé in Germany to the Secretary of State, Berlin, 29 VI 1940; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 2 și 4 VII 1940. În legătură cu aceasta, mai pe larg, vezi J. Demel, *Historia Rumunii*, Wroclaw, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semitismul [printre problemele permanente] ale politicii de stat[34]. La 30 iulie, reprezentantul Statelor Unite în Bulgaria, Earle, a informat Departamentul de Stat despre convorbirile pe care le-a avut cu ministrul Afacerilor Externe al Bulgariei, după întoarcerea sa de la Berlin. Hitler promisese sprijin pentru cererile bulgare și ungare și că avea să determine România să înceapă tratativele. La 30 august 1940, datorită pericolului intervenției armate germane, România a cedat Ungariei, în baza celui de al doilea arbitraj de la Viena, partea de nord a Transilvaniei. La 7 septembrie 1940, a fost semnat la Craiova acordul prin care sudul Dobrogei a fost transferat Bulgariei. Încă la 6 septembrie 1940, reprezentantul american în Bulgaria, Ealre, informa Departamentul de Stat că cedările proiectate nu constituiau pași către cedarea întregii Românii[35].

Obiectivul principal al cancelariei Reich-ului îl constituia, acum, menținerea liniștii în Balcani, pentru ca respectiva zonă să nu scape de sub controlul Germaniei. Pericolul principal îl putea reprezenta activarea în această parte a Europei a politicii britanice sau sovietice. Tocmai de aceea, pregătindu-se pentru realizarea planurilor germane în răsărit, cel de al treilea Reich a introdus, în luna octombrie 1940, armatele sale pe teritoriul României, în înțelegere cu guvernul generalului Antonescu. În raportul său din 7 octombrie, Gunther nota faptul începerii tratativelor româno-germane în problema pregătirii cadrelor militare de către instructori ai Wermacht-ului[36]. Date fiind intrarea armatelor germane pe teritoriul României și ocuparea celor mai importante puncte strategice, Statele Unite au hotărît să ia sub controlul lor devizele românești depuse în băncile americane și, în funcție de desfășurarea ulterioară a evenimentelor, să întreprindă măsuri corespunzătoare, inclusiv confiscarea lor. În urma blocării conturilor românești, însărcinatul cu afaceri, Brutus Coste, a protestat în numele guvernului său, afirmînd că România era o țară liberă și independentă, iar Statele Unite nu aveau dreptul și temeiul să o considere ca țară ocupată. Misiunea militară germană și detașamentele subordonate ei se aflau pe teritoriul României în baza unei înțelegeri bilaterale. De atunci și pînă în primăvara anului 1941, s-au făcut demersuri menite să se obțină dreptul de a se dispune liber de depozitele valutare aparținînd statului sau cetățenilor, aflate în Statele Unite, singurul rezultat constînd însă în acordul Departamentului de Stat de a se acoperi, prin folosirea lor, anumite plăți, bine precizate, în folosul statelor neutrale[37].

Începînd cu primele zile ale lunii ianuarie 1941, Gunther informa Departamentul de Stat despre rapida sporire a forțelor Wermacht-ului în România. În ziua de 7 ianuarie, numărul soldaților germani se ridicase la cel puțin 100 000. Trei zile mai tîrziu, cu prilejul unei întîlniri cu generalul Antonescu, Gunther a încercat să obțină lămuriri suplimentare în legătură cu prezența armatelor germane în România. Partea română a indicat drept cauze ale acestei prezențe încordarea situației la granița cu U.R.S.S., ca și demobilizarea, din motive de economie, a două treimi din armata română. Pe de altă parte, la Moscova se încerca să se descifreze măsurile adoptate, ca urmare a pericolului unei intervenții britanice în Balcani, despre care semnala în rapoartele sale ambasadorul Steinhardt. În scopul risipirii îndoielilor și a neliniștilor Departamentului de Stat,

---

[34] *FRUS, Diplomatic Papers, 1940*, Washington, 1957, vol. II, p. 765—770; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 12 VII și 23 VIII 1940, p. 772—779; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 1 X și 4 XII 1940.

[35] *FRUS, Diplomatic Papers, 1940*, vol. I, p. 496, The Minister in Bulgaria to the Secretary of State, Sofia, 30 VII 1940, p. 501—502; textul arbitrajului, The Chargé in Gesrmany to the Secretary of State, Berlin, 30 VII 1940, p. 504—505; The Minister in Bulgaria to the Secretary of State, Sofia, 6 IX 1940; J. Demel, *op. cit.*, p. 413.

[36] Donald F. Drummond, *op. cit.*, p. 201—202; *FRUS, Diplomatic Papers, 1940*, vol. I, p. 519—520; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 7 și 9 X 1940.

[37] *FRUS, Diplomatic Papers, 1940*, vol. II, p. 780—793, corespondența dintre Departamentul de Stat și reprezentantul american în România, Gunther, și cu însărcinatul român de afaceri, Coste, din perioada 11 X — 12 II 1941.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe al României, Cretzianu, şi-a exprimat, cu prilejul unor convorbiri avute cu angajaţi ai agenţiei diplomatice americane, îndoiala în posibilitatea izbucnirii unui război sovieto-german, ca şi în cea a ocupării Bulgariei de către Reich[38]. La 28 ianuarie, reprezentantul român la Moscova l-a informat pe Steinhardt că în ziua precedentă primise o telegramă care îi ordona să se retragă din tratativele începute în problema vînzării de benzină Uniunii Sovietice, ceea ce ar indica sporirea bruscă în acea perioadă a necesităţilor armatei germane. Analizînd posibilitatea izbucnirii conflictului germano-sovietic, Gunther insista, în raportul din 6 februarie, asupra necesităţii de a se aprecia ca foarte abilă politica Bucureştiului care tindea, în perspectivă, la un conflict la graniţa răsăriteană. Antonescu a formulat, într-o manieră destul de clară, caracterul dobîndit de raporturile româno-germane după internarea de către nemţi a lui Horia Sima, conducătorul Gărzii de Fier, înfrîntă în luna ianuarie 1941. Conducătorul statului (care era şi prim ministru), nu şi-a precizat opiniile sale relative la viitorul Balcanilor.

Informaţiile ulterioare care au parvenit Departamentului de Stat indicau în mod clar pregătirile de agresiune împotriva U.R.S.S. Unul din ofiţerii Statului Major General român a transmis Departamentului de Stat, prin intermediul agenţiei diplomatice din Bucureşti, un număr de informaţii foarte importante. La cererea Reich-ului, şoseaua care ducea, de la graniţa ungară, prin Cluj, Braşov, Ploieşti, la Bucureşti trebuia să fie pusă exclusiv la dispoziţia armatei germane. În pofida unei severe raţionalizări a alimentelor în ţară, de-a lungul acestei căi se făceau rezerve necesare Wermacht-ului. Unul din informatori aprecia numărul soldaţilor germani la 1—1,2 milioane. Aceste cifre puteau să nu fi corespuns întocmai stării de fapt, dar mişcarea armatelor şi transportul materialelor militare erau vizibile fără mari greutăţi. Structura armatelor indica faptul că comandanţii contau mult pe prelungirea liniilor de comunicaţie. În această situaţie, aprecierile lui Antonescu, pe tema posibilităţii ca Statele Unite să fi adus pacea în Europa, prin intermediul compromisului, sunau destul de neconvingător. Departe de realitate era şi planul creării unei noi grupări economice a statelor balcanice, înlăuntrul unei Europe germane. Respingerea lui confirma, totodată, faptul pregătirilor germane de agresiune împotriva U.R.S.S. şi speranţele teritoriale pe care le lega România de aceasta[40].

România nu a jucat niciodată, şi nici nu a putut să joace, rolul unui element de sine stătător în politica Statelor Unite, dar misiunea reprezentantului american în Bucureşti, ca şi cea a altor agenţii diplomatice, a constat în investigarea scenei politice. Franklin M. Gunther a fost un observator perspicace care a înţeles specificul politicii ţărilor balcanice, ceea ce, în multe cazuri, a influenţat justeţea aprecierilor făcute de Departamentul de Stat. Interesul manifestat de diplomaţia americană faţă de politica Bucureştiului a fost subordonat, pînă în anul 1941, ideii preşedintelui Roosevelt de considerare a problemelor europene din perspectiva politicii globale a marilor puteri.

Traducere de VENIAMIN CIOBANU

[38] *FRUS, Diplomatic Papers, 1941*, Washington, 1958, p. 273—276; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 7 şi 10 I 1941, p. 279—281; The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State, Bucharest, 17 I 1941.

[39] *Ibidem*, p. 282—283, The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State, Moscow, 28 I 1941, p. 129—131; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 6 II 1941, p. 285—287; The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 20 II 1941.

[40] *Ibidem*, p. 290—292, The Minister in Rumania to the Secretary of State, Bucharest, 25 II 1941.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POLITICA NAZISTĂ ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN AJUNUL ŞI ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN RELATĂRILE INTERPRETULUI PERSONAL AL LUI HITLER (II)

DE

NICOLAE DASCĂLU

II. PROBLEMA ROMÂNEASCĂ[1]

. . . . . .

Câteva conferinţe cu mareşalul Antonescu

Deşi, aşa cum a menţionat Schmidt, relaţiile dintre Hitler şi Antonescu au fost întotdeauna excelente, au existat în permanenţă probleme delicate ce trebuiau discutate, ca relaţiile româno-ungare, chestiunea Transilvaniei, participarea României la războiul împotriva Uniunii Sovietice ca şi problema petrolului românesc şi a altor produse. De aici şi numeroase conferinţe.

Mareşalul Antonescu a vizitat Cartierul general al Fuhrerului din Prusia răsăriteană la 11—12 februarie 1942*. Cu acest prilej Hitler i-a declarat că speranţele Marii Britanii şi ale Uniunii Sovietice pentru un „dezastru napoleonic" al lui Hitler nu se vor împlini cu siguranţă de vreme ce ruşii erau înfrînţi. Mai mult chiar, Statele Unite nu puteau duce un război efectiv de vreme ce dolarii nu puteau forma o armată iar S.U.A. nu avea o reală tradiţie militară. Mareşalul a evidenţiat autoritatea sa şi a lui Mihai Antonescu în România după abdicarea regelui Carol. Poporul român resimţea cu amărăciune pierderea Basarabiei şi a Bucovinei de nord în favoarea Uniunii Sovietice, cedarea nordului Transilvaniei Ungariei şi cea a sudului Dobrogei Bulgariei. Mareşalul considera că Ungaria nu-şi îndeplinea rolul ce-i revenea în război şi că-şi economisea forţele pentru lupta împotriva României... Din cele aproximativ 5 300 000 tone de petrol extrase anual în România circa 3 900 000, deci 75%, mergeau spre Germania. România nu se temea numai de un atac din partea Ungariei ci posibil şi de unul din partea Bulgariei ; dar Hitler l-a informat pe Antonescu că nici una din aceste ţări nu va încălca pacea şi că Ungaria a fost avertizată în ce priveşte orice conflict cu România în legătură cu Transilvania. Antonescu i-a repetat temerile sale lui Ribbentrop care nu a făcut decît să-i repete declaraţiile Führerului dar cu ceva mai multe detalii. În contrast cu garanţia engleză din 1939, România, a cărei loialitate în război nu putea fi pusă la îndoială, se poate baza pe tratatul german de garanţie împotriva oricărei agresiuni. Cînd Antonescu a repetat îndoielile sale mareşalului Göering la Karinhall, la 13 februarie, Göering a precizat că Germania a arătat clar Ungariei că nu trebuie să atace România.

Vice-prim ministrul Mihai Antonescu a vizitat Cartierul general al Führerului la 22—23 septembrie 1942** şi a avut o lungă serie de discuţii cu Hitler şi Ribbentrop referitor la participarea României la război şi în special la relaţiile României cu Ungaria şi Bulgaria. Germanilor li s-a spus de asemenea că situaţia internă din România nu era prea bună. În timp ce Antonescu a subli-

---

[1] Continuarea documentului a cărui primă parte a apărut în *AIIAI*, XIII/2, 1986.

* Documentele Schmidt (mai departe D.S.) : Hitler-Antonescu, 11, 12 februarie 1942 ; Ribbentrop-Antonescu, 12 februarie 1942 ; Göering-Antonescu, 13 februarie 1942.

** D.S. : Ribbentrop-Antonescu, 22—23 septembrie 1942 ; Hitler-Antonescu, 23 septembrie 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niat drepturile morale ale României în raport cu Ungaria, Ribbentrop a răspuns că nici în „noua ordine" din Europa nu se putea rezolva imediat și facil toate problemele. Totuși, prin eliminarea influenței engleze și sovietice, apele europene vor curge ceva mai calm. Discutînd evoluția războiului, Ribbentrop a evidențiat consecințele negative ale victoriei Națiunilor Unite: întreaga Europă va cădea atunci sub influență sovietică, Balcanii vor fi direct controlați de Rusia, Iugoslavia va deveni comunistă, iar Bulgaria va fi pur și simplu absorbită de Uniunea Sovietică. Turcia, a afirmat Ribbentrop, spera într-o victorie germană împotriva Uniunii Sovietice și într-o pace de compromis între Germania și puterile occidentale, Statele Unite și Marea Britanie. În cazul unei victorii aliate, Ribbentrop credea că Turcia va pierde pur și simplu Strîmtorile deoarece Uniunea Sovietică dorea o ieșire la Mediterană pe această rută, așa cum Molotov i-a menționat în noiembrie 1940. Discuțiile au continuat în termeni foarte asemănători atît cu Ribbentrop cît și cu Hitler la 23 septembrie; cu această ocazie, Hitler a promis crearea unei Românii puternice după război, în deplin acord cu Germania și Italia.

La 15 ianuarie 1943* mareșalul Antonescu s-a întîlnit din nou cu Hitler, discuțiile fiind concentrate de data aceasta aproape integral asupra chestiunilor militare. Totuși, Antonescu a profitat de ocazie pentru a-l informa pe Hitler că el nu mai considera necesari în România pe Horia Sima și Garda de fier[2].

Negocierile de pace românești

În opinia lui Schmidt o problemă cu adevărat serioasă pentru relațiile româno-germane s-a ridicat în timpul conferinței cu Führerul de la castelul Klessheim din 12—13 aprilie 1943**, exact cu cîteva zile înainte de întrevederea amiralului Horthy cu Hitler. Germanii au fost informați despre negocierile de pace inițiate de Mihai Antonescu. Discutînd chestiunea cu mareșalul, Hitler a ținut un lung discurs privind continuarea războiului pînă la obținerea victoriei, fără compromisuri. Apoi Führerul a ridicat problema negocierilor lui Mihai Antonescu cu inamicul prin intermediul legațiilor României la Ankara, Berna, Lisabona și Madrid. El și-a exprimat, de asemenea, îngrijorarea în ce privește relațiile dintre Maniu, liderul român țărănist, cu Tilea, fostul ministru român la Londra. Bine informat, Hitler i-a citit mareșalului Antonescu o detaliată „notă cu amănunte" privitoare la această manevră și i-a declarat că dacă și cînd va aprecia că războiul era pierdut el, Hitler, urma a fi primul care-l va informa nu numai pe Antonescu ci și pe Mussolini, Horthy și Ryti[3]. Hitler a declarat că România trebuia să publice o dezmințire asupra acestor negocieri de pace de vreme ce ele puteau avea consecințe internaționale. Antonescu a răspuns că va cere o explicație din partea vice-prim ministrului său pe care el personal îl considera loial și devotat cauzei Axei. A mai declarat că poporul român era unit în jurul lui, dar a admis că existau numeroase intrigi în jurul regelui care era doar un copil.

Cînd s-au reîntîlnit a doua zi, Antonescu nu a mai adăugat nimic despre acțiunile lui Mihai Antonescu, dar a declarat că von Killinger putea atesta loialitatea vice-prim ministrului. Hitler a afirmat că nu știa dacă Mihai Antonescu era pe deplin conștient de efectele negocierilor de pace dar nu se putea nega că politica germană a fost fals interpretată în țările aliate. În aceeași zi, Antonescu a discutat și cu Ribbentrop și s-au încheiat acorduri referitoare la dreptul membrilor Grupului etnic german de a se încorpora în unități S.S. pentru campania

* D.S.: Antonescu-Hitler, 15 ianuarie 1943.

[2] Întrevederea a avut loc la 10 ianuarie 1943, dar nota de conversație a fost redactată la 15 ianuarie (*Statsmänner*, vol. II, p. 197). Declarațiile lui I. Antonescu în privința lui Horia Sima și a Gărzii de fier au fost prilejuite de fuga, la 17 decembrie 1942, a lui Horia Sima din Germania în Italia, unde spera să obțină sprijinul lui Mussolini în favoarea mișcării legionare. Știrea despre acțiunea lui Horia Sima a provocat via nemulțumire a lui I. Antonescu care a considerat-o drept un șantaj din partea luit Hitler.

** D.S.: Hitler-Antonescu, 12—13 aprilie 1943.

[3] Risto Ryti, președintele Finlandei (1940—1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva rușilor, chiar dacă unii mai putea fi incluși și în armta română. Antonescu a căzut de acord cu germanii și în pe privea soluționarea problemei evreești [...][4].

România va fi loială pînă la sfîrșit

Cînd Antonescu s-a reîntîlnit cu Hitler, la 2—3 septembrie 1943*, două evenimente importante surveniseră : căderea lui Mussolini și moartea regelui Boris al Bulgariei. Führerul i-a mărturisit lui Antonescu informația confidențială că Boris nu a murit de angina pectoris ci din cauza așa-numitei „morți balcanice" : otrăvirea. El știa aceasta de la cei trei specialiști pe care i-a trimis pe lîngă Boris în ultimele zile ale acestuia[5]. Hitler a declanșat apoi o lungă tiradă împotriva Casei regale de Savoia și a mareșalului Badoglio. Antonescu aproape că nu a comentat afirmația lui Hitler că Aliații considerau că victoria lor era aproape dar că Germania va lupta pînă la capăt. A doua zi, mareșalul a reafirmat alianța cu Hitler și a declarat că dacă Germania pierdea, România și Europa în întregime vor fi pierdute. Mareșalul a afirmat că aceasta era și convingerea poporului român. Idei similare au fost exprimate și față de Ribbentrop la 3 septembrie ; acesta din urmă a anunțat cu satisfacție existența unor neînțelegeri între Marea Britanie, Statele Unite și Uniunea Sovietică cu prilejul Conferinței de la Quebec. Ribbentrop a reafirmat lui Antonescu dorința Turciei de a rămîne neutră și teama turcilor de Uniunea Sovietică. În final, Antonescu i-a declarat lui Ribbentrop că românii nu vor proceda niciodată ca italienii, care formau un mare popor dar care erau soldați slabi**.

Alte discuții au avut loc la castelul Klessheim, la 26, 27 februarie 1944 și la 24 martie***; cu aceste ocazii, Führerul a apreciat că nu puteau fi doi învingători în război — Germania va învinge, iar dacă nu Europa se va bolșeviza în întregime, iar cultura europeană va muri. În marea bătălie ce avea loc Führerul nu avea nici un dubiu în ce-l privea pe Antonescu dar era foarte sceptic cu privire la loialitatea guvernului maghiar.

În acel moment, România era deja amenințată cu invazia și la 2 aprilie trupele rusești au intrat într-adevăr în țară[6].

III. PROBLEMA MAGHIARĂ

Cîteva antecedente

Deși nu a fost prezent la întrevederea dintre Hitler și Horthy de la 24 august 1938, prilejuită de lansarea lui „Prinz Eugen", Schmidt era înclinat să creadă că nu s-a încheiat nici un acord special în legătură cu eventualitatea unui atac german și maghiar împotriva Cehoslovaciei și împărțirea ulterioară a țării. A

[4] Afirmație greșită : în România populația evreească nu a fost supusă regimului dur din Ungaria, care a provocat un mare număr de victime.

* D.S. : Hitler-Antonescu, 2—3 septembrie 1943.

[5] Împrejurările morții lui Boris III au făcut obiectul unor atente cercetări ; vezi Helmut Heiber, *Der Tod der Zaren Boris*, în „Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte", 1961, nr. 4, p. 384—416 ; Ileo Dimitrov, *La mort du tsar Boris*, în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale, 1971, 83, p. 16—30 ; regele bulgar pare a fi avut o moarte naturală.

** La 23 ianuarie 1944 Ribbentrop a discutat cu Ion Gheorghe, ministrul român, asigurîndu-l pe acesta de victoria germană și insistînd asupra fricii turcilor de dominația rusă asupra Balcanilor prin intermediul mareșalului Tito. Gheorghe a mulțumit pentru asigurările date, bazate pe marele bloc european de 100 000 000 condus de germani și blocul asiatic de 100 000 000 condus de japonezi. Vezi și declarația lui Gheorghe (Armata a 7-a, Ref. no. SAIC/FIR/50, 27 septembrie 1945).

*** D.S. : Hitler-Antonescu, 26, 27 februarie ; 24 martie 1944.

[6] Paul Schmidt nu amintește de ultima întrevedere Hitler — I. Antonescu, ce a avut loc la Rastenburg la 5—6 august 1944 și unde a servit de asemenea ca interpret (vezi *Staatsmänner*, vol. II, p. 481—501).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existat probabil doar o înțelegere generală*. Schmidt considera că amiralul Horthy, care era un „grand old gentleman" și un „grand seigneur", era în favoarea unei soluții pacifice, doar că uneori acționa ca un copil care nu percepea real problemele. Această înclinație a fost perfect demonstrată, de exemplu, prin atitudinea lui Horthy față de chestiunea Danzigului și a coridorului polonez în legătură cu care Horthy a declarat germanilor că dacă aceștia vor lăsa pur și simplu problema în grija lui el va spune prietenilor săi polonezi ce să facă și aceștia vor acționa în consecință. Pentru Horthy era doar „o afacere de familie" ce se putea soluționa ușor.

Arbitrajul de la Viena, 2 noiembrie 1938

Schmidt a fost prezent la Conferința de la Viena din 2 noiembrie 1938 la care o porțiune din Slovacia și Rutenia Subcarpatică au fost oferite Ungariei. El a afirmat că nu au existat mari diferențe de opinie între delegații germani și italieni în ce privește soluționarea problemei**. E adevărat însă că germanii au avut o atitudine mai puțin favorabilă față de cererile maghiare decît au avut-o italienii, așa încît contele Ciano i-a spus la un moment dat lui Ribbentrop : „Dacă veți continua așa cehii vă vor răsplăti cu o decorație". În fapt nu au existat dificultăți reale după cum nu a existat nici intenția lui Ciano de a constitui un bloc ungaro-polono-italian, chiar dacă Ciano a fost în Polonia cu puțin înainte de reuniunea de la Viena. Adevărul este că Ciano, așa cum i-a declarat odată lui Schmidt, era mai interesat de afacerile sale personale decît de politica externă și a afirmat că va părăsi Ministerul de externe italian cît mai curînd posibil. Schmidt aprecia că Ciano era un om de o inteligență doar aparentă.

Ungaria și Germania în ajunul războiului

Ca și în cazul statelor din sud-estul Europei și în cel al Ungariei au existat reuniuni în lunile care au precedat declanșarea războiului, iar Ungaria a fost și ea avertizată să nu participe la „încercuirea" Germaniei. Primul-ministru maghiar, contele Teleki, și ministrul de externe, contele Czaky, au făcut o vizită la Berlin pentru un schimb de opinii cu Ribbentrop și Hitler la 29 aprilie — 1 mai 1939***. A fost discutată situația generală și în special evenimentele care au urmat intrării germanilor în Praga, precum și acapararea de către unguri a Ruteniei subcarpatice în martie 1939. Hitler și Ribbentrop au subliniat pericolele bolșevismului și au evocat tovărășia de arme din anii primului război mondial. Ribbentrop a evidențiat că cea mai puternică alianță din Europa era cea din jurul Axei, iar Ungariei i s-a cerut a stabili bune relații cu vecinii săi așa încît axa Roma-Belgrad-București să poată fi creată sub oblăduirea lui Hitler și Mussolini. Ungurii au fost informați că România a refuzat să accepte oferta engleză de garanții și că Iugoslavia va adopta o atitudine și mai clară printr-o declarație a lui Cincar Marković în care se subliniia că Iugoslavia va rămîne absolut neutră în caz de război și că nu se va alătura niciodată unei alianțe ostile puterilor Axei. Contele Czaky a menționat hotărîrea Ungariei de a ajunge la un acord cu Iugoslavia cu condiția ca aceasta să facă unele concesii, în special în ce privea minoritatea maghiară.

Arbitrajul de la Viena, 30 august 1940

În 1940 atît Ungaria cît și România, care au fost mereu la cuțite în problema Transilvaniei, au cerut Germaniei și Italiei să decidă. După Schmidt, guvernul german a declarat că dacă va participa la soluționarea chestiunii Ungaria și România vor trebui să fie de acord dinainte și că vor accepta decizia fără

* Vezi interogatoriul luat lui Horthy de către această Misiune, 12 septembrie 1945.

** Vezi interogatoriul luat lui Andor Hencke de către această Misiune, 15 octombrie 1945.

*** D.S. : Hitler-Teleki, 29 aprilie 1939 ; Ribbentrop-Teleki-Czaky, 29 aprilie 1939 — 1 mai 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proteste sau discuții. Românii s-au opus acestei ipoteze, dar în final au acceptat principiul, deși au încercat a lăsa o portiță de scăpare pe care însă germanii au refuzat a o accepta.

Românii au primit Arbitrajul de la Viena cu o consternare considerabilă dar au semnat atît acordul cît și hărțile adiacente. Ambele delegații au înțeles cît de „infinit complicată" era problema Transilvaniei. Schmidt nu s-a putut pronunța dacă soluția dată prin decizie a fost bună sau rea dar a afirmat că ambele delegații au studiat problema cu atenție și au făcut tot posibilul pentru a adopta o soluție justă. Ribbentrop a declarat că intenționa să evite pe cît posibil discursurile, deoarece în acest caz atît românii cît și ungurii ar fi început să-și arate nemulțumirile. Ministrul de externe român a dorit să vorbească, dar nefiind în măsură să surprindă privirile lui Schmidt sau Ribbentrop a renunțat, apoi a leșinat și a trebuit să fie trezit cu injecții. În mod evident, ungurii erau satisfăcuți de vreme ce atunci nu se așteptau cu adevărat să obțină întreaga Transilvanie.

Ulterior, atît România cît și Ungaria au dorit Transilvania în întregime, deși ungurii și-au exprimat dorința cu mai puțină energie decît românii. Toate conferințele cu ungurii și cu românii au atins și problema Transilvaniei, Schmidt apreciind că toți participanții la aceste reuniuni au devenit, în consecință, „experți" în problemă. În special mareșalul Antonescu nu obosea niciodată afirmînd că românii erau de origine romană, că România era o țară europeană, o insulă europeană în marea slavă și că Transilvania era stînca cea mai mare a insulei.

Schmidt a remarcat ca un fapt interesant acela că nimeni nu a sugerat vreodată cu adevărat schimbul de populație ca o soluție pentru problema Transilvaă, și s-a pronunțat pentru aceasta în parte pentru că Germania nu a abandonat de fapt ideea că oamenii adînc legați de un pămînt trebuiau să rămînă unde erau. Poate datorită numărului ungurilor din Transilvania Schmidt aprecia că un schimb se putea dovedi a fi soluția chestiunii, deși era conștient de marile dificultăți ale transferului de populație.

Participarea Ungariei la război

Deși Ungaria s-a declarat neutră la începutul războiului, ea a aderat la Axă în noiembrie 1940 și a participat atît la atacul împotriva Iugoslaviei cît și la cel împotriva Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, germanii erau îngrijorați de anumite tendințe occidentale mai evidente în special după intrarea Statelor Unite în război *.

Germanii nu aveau prea mare încredere în amiralul Horthy și erau cu totul sceptici în ce privea activitatea lui Kallay, primul ministru maghiar, afirma Schmidt. Întrevederea lui Horthy și Kallay cu Führerul și Ribbentrop la castelul Klessheim, la 16—17 aprilie 1943, a fost una furtunoasă **. Hitler a început cu obișnuitul său discurs asupra pericolului bolșevic și a vechii tovărășii de arme între Germania și Ungaria. El s-a referit la pericolul evreesc, acum atît de deschis evidențiat la Washington, Londra și Moscova, dar a apreciat că Ungaria a abordat problema „cu mănuși noi". Dar acțiunea maghiară pe frontul intern cu greu putea concura cu bravura soldaților maghiari de pe frontul sovietic. Apoi, Führerul l-a acuzat pe Kallay că negociază cu inamicul mai ales prin corespondența profesorului Szentgyörgy cu Turcia din urmă cu cîteva săptămîni. Deși nu a intrat direct în legătură cu americanii, Szentgyörgy era în contact cu englezii [7]. Conform informațiilor lui Ribbentrop toată afacerea era legată de evenimentele care au urmat întrevederii președintelui Inönü cu dl. Churchill la Adana ; cu acest prilej, turcii au propus un fel de bloc anti-sovietic în Europa de sud-est sub conducere turcă. De asemenea, au fost formulate și alte acuzații.

* Vezi în special conversațiile cu Hardossy, 26 noiembrie 1941.

** D.S. : Hitler-Horthy, 16—17 aprilie 1943.

[7] Albert Szentgyörgy era un om de știință care, sosit în Turcia pentru a ține o serie de conferințe, a contactat Serviciul britanic de informații ; vezi Elisabeth Barker, *British Policy in South — East Europe in the Second World War*, London, 1976, p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Horthy a răspuns că toate acuzaţiile aduse lui Kallay erau „sută la sută" false. Mai mult chiar, dacă Ungaria era o ţară mică, în contrast cu România, a făcut destule în război şi a înregistrat pierderi grele. Cu siguranţă că Ungaria nu flirta cu inamicul ci continua să-şi îndeplinească obligaţiile de război. În ce privea problema evreească, Horthy, a accentuat că circa 36 000 evrei erau în batalioanele de muncă şi că el nu dorea a acţiona contrar tradiţiei maghiare în această problemă. Schmidt intuia că Horthy era sincer în obiecţiunea sa de a adopta o decizie drastică. Deşi Hitler nu a fost foarte precis, afară de sugerarea folosirii lagărelor de concentrare, el a cerut ca ungurii să urmeze exemplul german în soluţionarea chestiunii. Antonescu[8] nu a ridicat obiecţiuni în ce privea tratarea severă a problemei evreeşti, dar Schmidt intuia că tendinţele „liberale" şi „vechea şcoală" din Ungaria, aşa cum a schiţat situaţia şi Hitler, împiedica acţiunea. Hitler aprecia că evreii erau nucleul opoziţiei din Ungaria la continuarea cu succes a participării la război şi credea că numai metode rapide şi radicale vor soluţiona „problema". Schmidt a afirmat că era adevărat că evreii erau în spatele opoziţiei, dar considera aceasta ca ceva natural avînd în vedere tratamentul ce le era aplicat de naziști.

Horthy s-a plîns că în timp ce Ungaria a fost favorita Germaniei, acum nu mai era „iubita scumpă" [...] Horthy a accentuat necesitatea încrederii reciproce şi a făcut referire la cazul lui Mihai Antonescu, vice-prim ministrul român, dar Hitler a răspuns că l-a informat deja pe mareşalul Antonescu în această privinţă.

În final Horthy s-a angajat să fie cu totul loial efortului de război ; a doua zi a avut altă discuţie cu Ribbentrop şi cu Hitler, cu care prilej au fost continuate dezbaterile pe marginea aceloraşi chestiuni şi au fost reînoite acuzaţiile. Horthy a declarat că în urma morţii împăratului Carol el nu mai avea obligaţii în ce privea restaurarea habsburgilor de vreme ce arhiducele Otto nu a fost încoronat ca rege al Ungariei. Dar Hitler a accentuat pericolul habsburgic şi a afirmat că preşedintele Roosevelt dorea cu siguranţă să aducă pe Otto în Ungaria, eventualitate care trebuia avută în vedere.

Întrevederea lui Horthy cu Hitler din 17—18 martie 1944

Totuşi, situaţia a continuat să se înrăutăţească în Ungaria, aşa încît Hitler l-a convocat pe Horthy la castelul Klessheim pentru o întrevedere „explicativă" la 17—18 martie 1944. Între altele, Hitler era deja decis a ocupa Ungaria, singura dilemă fiind dacă acţiunea urma a fi pacifică sau nu. I-a cerut lui Schmidt să înregistreze fiecare cuvînt al discuţiei pentru ca pe viitor să nu fie neînţelegeri asupra a ceea ce s-a spus.

Atmosfera a fost una de ostilitate din momentul în care amiralul Horthy a coborît din trenul său la Salzburg. Hitler avea suspiciuni în ce-l privea pe regent ca urmare a zvonurilor pe care le-a auzit şi a rapoartelor pe care le-a primit. Începînd discuţia cu Führerul, Horthy s-a plîns că sperase ca discuţia să fie „între patru ochi" ; ca urmare Schmidt a trebuit să părăsească încăperea.

Schmidt a înţeles că discuţia a fost furtunoasă deoarece la un moment dat Horthy a părăsit pur şi simplu camera şi toţi au crezut că întrevederea s-a sfîrşit de vreme ce Horthy refuza să accepte condiţiile lui Hitler. Se pare că Hitler a cerut demisia lui Kallay ca prim ministru şi înlocuirea lui cu generalul Sztojai, atunci ministrul maghiar la Berlin, ca pionier al politicii filo-germane în Ungaria, şi ca trupele germane să ocupe ţara fără rezistenţă şi cu acordul public al amiralului Horthy. Datorită lui Sztojai, care a acţionat ca mediator în cele mai dificile momente, Horthy, a fost convins să-l vadă pe Hitler din nou şi în final a acceptat termenii prezentaţi. Sztojai nu a agreat rolul de intermediar şi a acceptat postul de prim ministru cu multe reţineri.

Schmidt l-a cunoscut foarte îndeaproape la castelul Klessheim pe dr. Edmund Vessenmayer*. Acesta a elaborat cîteva rapoarte foarte interesante şi amă-

[8] Eroare, este vorba de Horthy.

* Vezi interogatorul luat dr.-ului Vessenmayer de către această Misiune, 5 octombrie 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nunțite asupra problemei maghiare, pe care le-a citit și Schmidt. El l-a găsit pe Vessenmayer agreabil, rezonabil și convingător în argumentările sale, și i-a plăcut omul ca persoană. Cu toate acestea, el nu știa prea multe despre diversele acțiuni ale lui Vessenmayer și le privea oarecum suspicios de vreme ce Vessenmayer părea a fi prezent întotdeauna acolo unde erau dificultăți. Deși Vessenmayer nu avea nimic cu înlocuirea lui von Jagow ca ministru în Ungaria și nu dorea a obține postul pentru el, i s-a oferit imediat prilejul de a merge la Budapesta ca urmare a calității rapoartelor sale asupra Ungariei, fapt pe care Schmidt îl considera ca ceva firesc.

Ca și Vessenmayer, Schmidt s-a aflat și el în trenul lui Horthy după terminarea conferinței. El a mers pînă la Viena. A luat cina în compartimentul lui Horthy în seara zilei de 18 martie și l-a găsit de-a dreptul agreabil. În fapt îl admira pe Horthy pentru modul în care s-a comportat în cursul agitatei întrevederi cu Hitler. Trenul s-a oprit la Linz și s-a telefonat la Budapesta pentru ca ocupația germană programată pentru dimineața zilei de 19 martie, deci înaintea sosirii lui Horthy la Budapesta, să se realizeze fără rezistență.

Schmidt considera că Vessenmayer a adoptat în calitate de ministru la Budapesta o linie mai degrabă moderată, avînd în vedere conjunctura, și a fost un reprezentant adecvat al Ministerului de externe german, nesemănînd cu trimișii S.S. sau ai armatei. Rapoartele sale, dintre care multe citite de Schmidt, erau realiste și la subiect, și nu a găsit obiecțiuni la ele. El nu-și aducea aminte nimic special în legătură cu aprecierile lui Vessenmayer privind problema evreească în Ungaria. Vessenmayer a fost unul dintre aceia care a cerut ca Budapesta să nu fie apărată pînă în ultimul moment. După demisia lui Horthy și preluarea puterii de către Szalasi, Schmidt a fost prezent la discuțiile Führerului cu noul lider maghiar. El a fost surprins să descopere că Szalasi era mai degrabă o personalitate ștearsă.

IV. PROBLEMA BULGARIEI

Hitler și bulgarii

În ce-i privea pe oamenii de stat bulgari care l-au vizitat ocazional pe Führer, Schmidt nu a sesizat nimic de un interes special. Regele Boris și Hitler se întîlneau de obicei în particular, dar Schmidt a fost întotdeauna prezent la convorbirile cu primul ministru bulgar Filov. Hitler s-a înțeles întotdeauna bine cu Boris deși avea o doză de neîncredere în toți regii ; dar el îl considera pe Boris un om de afaceri perspicace care știa ce vrea și care și-a legat soarta de un partener potrivit. El l-a plăcut și pe Filov care avea înțelepciunea unui țăran bulgar și mult bun simț. În schimb, primul ministru Bojilov fusese bancher și nu era atît de stimat de vreme ce gîndea prea mult în termeni „financiari" și avea o înclinație naturală spre Marea Britanie și Statele Unite.

Oamenii de stat bulgari au fost pe deplin conștienți de sentimentele filogermane[9] ale poporului bulgar, iar Germania nu a încercat niciodată și nici măcar nu a luat în considerare posibilitatea de a presa Bulgaria să participe ctiv la războiul împotriva Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, datorită poziției importante a Bulgariei, țara a servit în principal ca un fel de „turnantă" balcanică pentru trupele și aprovizionarea germană.

Regele Boris a discutat cu Hitler la 17 noiembrie 1940, în timpul unei vizite particulare în Germania. Bogdan Filov, primul ministru bulgar, a discutat cu Ribbentrop la 4 ianuarie 1941 * în legătură cu posibilitatea aderării Bulgariei la Pactul tripartit. Lui Filov i s-a spus că nu exista pericolul unui atac din partea Iugoslaviei care era cu totul gata a coopera cu Germania. Nici Turcia nu părea a face greutăți ca urmare a dorinței sale de a rămîne neutră. Bulgaria trebuia să contribuie la distrugerea pericolului bolșevic ale cărui primejdii erau foarte bine exemplificate prin cererile formulate de Molotov în noiembrie 1940.

[9] Eroare desigur, este vorba de sentimentele pro-ruse ale populației.

* D.S. : Ribbentrop-Filov, Hitler-Filov, 4 ianuarie 1941.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bulgaria și teritoriul iugoslav

Împreună cu Germania, Italia și Ungaria, Bulgaria a atacat Iugoslavia în aprilie 1941 și a aderat formal la Axă la 1 martie, permițînd și trecerea trupelor germane pe teritoriul bulgăresc.

Schmidt și-a adus aminte de discuțiile de la sfîrșitul lui aprilie de la Semmering, lîngă Viena, la care au participat atît regele Boris cît și primul ministru Filov. Bulgarii erau în mod special interesați în obținerea Macedoniei și Traciei împreună cu regiunea Salonic. În final ei au primit permisiunea de a ocupa Macedonia și Tracia, dar probabil datorită influenței lui von Papen Salonicul a fost menținut sub administrație militară germană.

Schmidt credea că politica „marii Bulgarii", promovată de Germania, a complicat relațiile cu sîrbii și cu grecii. Aceștia din urmă au fost foarte iritați de atitudinea și acțiunile trupelor bulgare în Macedonia greacă și în Tracia și faptul că au izbucnit numeroase incidente, indică caracterul predominant grecesc al acestor teritorii, aprecia Schmidt.

Discuții cu bulgarii

Poziția Bulgariei a fost din nou analizată cu ocazia întrevederilor dintre ministrul bulgar Draganov, Ribbentrop și Hitler, de la Cartierul general, la 14 unele modificări de frontieră și a reamintit că Bulgaria a fost întotdeauna un august 1942*; cu acest prilej Draganov a exprimat speranțele Bulgariei pentru unele modificări de frontieră și a reamintit că Bulgaria a fost un adept credincios al Germaniei și un factor de stabilitate în Balcani. Hitler a menționat că, în primul rînd, era interesat de căile de acces din Balcani spre Grecia și că în acest scop au fost plasate în zonă circa douăzeci și patru de divizii. Dar el nu a făcut promisiuni exacte bulgarilor.

În toamna lui 1943 devenise clar că situația era serioasă. Țarul Boris murise la 28 august în condiții oarecum ciudate, la scurt timp după o vizită făcută Führerului. La 6 octombrie**, Ribbentrop a discutat cu noul ministru bulgar, Sagorov, căruia i-a spus că Bulgaria și Germania erau în aceeași barcă pe o mare foarte furtunoasă; cu toate acestea vor atinge țărmul dacă Germania și aliații ei vor rămîne fermi în ciuda trădării nerușinate a Italiei. Aproximativ două săptămîni mai tîrziu prințul Cyril și Bogdan Filov, membri ai regenței bulgare, l-au vizitat pe Hitler la Cartierul general din Prusia răsăriteană, la 18—19 octombrie***. Hitler le-a vorbit de pierderea dureroasă pe care a suferit-o prin moartea prietenului său credincios, regele Boris. Hitler le-a furnizat bulgarilor informația „confidențială" că la Conferința de la Moscova rușii au cerut ca Finlanda, țările baltice, Polonia și o parte din Germania ca și întreaga regiune baltică să fie lăsată rușilor. Aceasta urma a fi și soarta Strîmtorilor turcești. Führerul i-a informat pe bulgari că Axa avea doar trei prieteni sinceri în sud-estul Europei: Croația, România și Bulgaria. În nici un caz sîrbii sau grecii nu puteau fi considerați prieteni.

Idei similare au fost exprimate într-o conferință cu Ribbentrop, din 19 octombrie, care le-a făcut prietenilor săi bulgari o descriere detailată a vizitei lui Molotov la Berlin în noiembrie 1940. El a subliniat cererea sovietică pentru un statut special în Bulgaria, cu crearea unor baze pentru trupele sovietice, precum și revendicarea unor baze navale și aeriene în Strîmtorile turcești; nu a uitat să menționeze și cererea lui Molotov pentru o poziție specială în Baltică și chiar în Skagerak și Kattegat. Deși satisfacerea acestor cereri ar fi dus, după toate probabilitățile, la intrarea Rusiei în Pactul tripartit, Führerul nu a putut fi de acord cu asemenea revendicări deoarece ele însemnau dominația sovietică asupra Europei.

La 5 noiembrie****, Führerul și Ribbentrop au discutat cu primul ministru Bojilov și cu ministrul de externe Sismanov ai Bulgariei. Au fost din nou men-

* D.S.: Hitler-Ribbentrop-Draganov, 14 august 1942.

** D.S.: Ribbentrop-Sagarov, 6 octombrie 1943.

*** D.S.: Prințul Cyril, Bogdan Filov-Hitler-Ribbentrop, 18—19 octombrie 1943.

**** D.S.: Hitler-Bojilov, 5 noiembrie 1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţionate cererile sovietice din 1940. Führerul a precizat că în 1941 ruşii au sperat că Balcanii vor cădea rapid în mîinile lor şi că revolta iugoslavă urma a fi semnalul pentru acţiunea sovietică. De aici şi mişcarea germană în Iugoslavia. În discuţia generală germanii au exprimat simpatie pentru dorinţa bulgară de a avea ieşire la mare. „Neîncrederea amicală" a bulgarilor faţă de Turcia a fost din nou amintită, dar s-a subliniat din nou dorinţa lor de a rămîne neutri. O anumită înviorare a creat gîndul neîncrederii anglo-americane în Uniunea Sovietică aşa cum s-a cristalizat la Conferinţa de la Moscova, deşi germanii le-au spus bulgarilor că Stalin a afirmat că sfera de interes sovietică în Balcani trebuia să fie respectată şi că Uniunea Sovietică trebuia să aibă drept de veto politic la orice iniţiative anglo-americane în regiune.

O discuţie similară cu membrii Regenţei a avut loc la castelul Klessheim la 16—17 martie 1944*, cam în acelaşi timp în care mareşalul Antonescu şi amiralul Horthy au discutat şi ei cu Führerul. Tot atunci însă regiunea balcanică a intrat în criză de vreme ce armatele sovietice băteau deja la porţile României.

V. ATACUL FASCIST ASUPRA GRECIEI

Atacul italian asupra Greciei, de la 28 octombrie 1940, a fost o eroare din primul moment; Schmidt credea că era foarte probabil că Legaţia italiană din Atena nu a informat corect forţele armate în ce privea sentimentele poporului grec. De aici şi lipsa completă de pregătire a armatei pentru genul de primire pe care l-au făcut grecii italienilor. Între altele el credea că aceeaşi afirmaţie era valabilă şi în cazul atacului rusesc împotriva Finlandei. Deşi au existat desigur semne germanii nu au ştiut dinainte ce avea să se întîmple. Hitler se întorcea în Germania de la întrevederea cu Franco (23 octombrie) şi de la cea cu Pétain de la Montoire (24 octombrie) cînd a sosit vestea că se va petrece ceva în Grecia. Imediat el a îndreptat trenul spre Florenţa. Mussolini l-a întîmpinat pe Hitler la gară şi l-a informat (28 octombrie) că trupele italiene au trecut deja în aceeaşi dimineaţă frontiera greacă. Schmidt considera că atacul nu începuse mai devreme de şase sau şapte dimineaţa, deoarece era numai obiceiul germanilor de a ataca la orele două sau trei dimineaţa, ceea ce pentru italieni era cam prea devreme.

Schmidt a fost de acord că atacul italian a agravat situaţia mai ales că a fost un eşec şi în final a grăbit atacul german asupra Iugoslaviei şi Greciei, ce a avut loc în aprilie 1941. Iar acesta a amînat atacul german împotriva Uniunii Sovietice cu aproape şase săptămîni — iar Înaltul Comandament german a susţinut ulterior că din această cauză vremea (clima) rusească a oprit ofensiva germană.

VI. PROBLEMA TURCĂ

Turcia şi Strîmtorile

Schmidt a afirmat că problema Turciei şi a Strîmtorilor a fost ridicată doar superficial în timpul negocierilor care au dus la pactul sovieto-german din 23 august 1939.

Chestiunea s-a pus însă în timpul discuţiilor Molotov-Ribbentrop din 12—13 noiembrie 1940** cînd comisarul sovietic a făcut o vizită la Berlin. Schmidt a fost interpet al conversaţiei Hitler-Molotov, iar Hilger a îndeplinit acelaşi rol în discuţiile Ribbentrop-Molotov ce au avut loc în adăpostul antiaerian [10].

În timpul acestor conversaţii Molotov a ridicat probleme care s-au dovedit a fi o surpriză dezagreabilă pentru Führer. De exemplu, el a ridicat problema

---

* D.S.: Prinţul Cyril, Bogdan Filov-Hitler, 16—17 martie 1944.

** Vezi interogatorul luat de către această Misiune lui Franz von Papen, 1 noiembrie 1945. De asemenea, vezi interogatoriul lui Gustav Hilger, 26—27 august 1945; de asemenea, D.S.: Ribbentrop-Molotov, 12, 13 noiembrie 1940.

[10] În timpul discuţiilor Molotov — Ribbentrop, din seara zilei de 13 noiembrie, a avut loc un atac aerian britanic; la darea alarmei, negocierile au fost continuate în adăpostul antiaerian al Ministerului de externe german.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tratatului de garanție al Germaniei pentru România și a întrebat dacă aceste garanții erau îndreptate împotriva Uniunii Sovietice. Hitler a răspuns că se referea la orice agresor, dar de vreme ce Uniunea Sovietică era în relații amicale atît cu Germania cît și cu România, problema aplicării la Rusia cu greu se putea pune. Molotov a întrebat, de asemenea, ce atitudine va adopta Germania față de negocierea unei garanții similare a Uniunii Sovietice pentru Bulgaria și față de trimiterea unei misiuni militare acolo, așa cum a procedat Germania în cazul României. Hitler a răspuns că toate condițiile vor trebui să fie similare și că guvernul bulgar va trebui să solicite un asemenea tratat. Molotov a apreciat că această condiție nu va ridica piedici de netrecut. Boris va rămîne desigur rege, iar guvernul sovietic nu va face nici o modificare a sistemului politic bulgar. O a treia problemă a fost cea a Strîmtorilor. Molotov a declarat că Uniunea Sovietică avea nevoie de o mai mare libertate de trecere prin Strîmtori, în special pentru navele de război, și că Acordul de la Montreux trebuia deci revizuit. Era vorba, de asemenea, de baze aeriene și navale. Schmidt aprecia că pentru un național-socialist, răspunsul lui Hitler nu a fost lipsit de umor. Hitler a replicat că de vreme ce Convenția de la Montreux era un tratat internațional nu putea fi revizuit fără consimțămîntul tuturor semnatarilor. În fapt, aprecia Schmidt, Hitler nu dorea prezența Rusiei la Strîmtori pentru că Germonia avea nevoie de ruta spre Egipt și Golful Persic, prin Turcia, în caz de necesitate. Molotov a mai ridicat problema poziției sovietice în Finlanda, Polonia, Statele baltice iar față de Ribbentrop a pus și chestiunea Strîmtorilor Skagerrak și Kattegat. Hitler a declarat ulterior turcilor că Moscova era interesată și în încheierea unui tratat cu Germania pe zece sau cincisprezece ani.

Ministrul de externe sovietic a abordat subiecte asemănătoare și cu Ribbentrop, dar englezii, printr-un raid aerian, au transformat discuțiile într-un „miting tripartit" — englezii devenind în acest fel membri devotați ai frontului anti-Comintern. Schmidt a precizat că raidul a survenit imediat după ce Molotov a încheiat un discurs la dineul dat în onoarea sa. El a intuit că Ribbentrop a fost oarecum bucuros de intrusiunea engleză căci era neliniștit de răspunsul ce trebuia dat lui Molotov dar era puțin și stingherit de prietenul său sovietic.

Deși discuțiile cu Molotov au avut un caracter explorator, Hitler a adoptat o atitudine complet negativă față de cererile rusești. Dar acestea au produs o impresie puternică de vreme ce Führerul și Ribbentrop le-au repetat constant reprezentanților turci și balcanici în tot timpul războiului, pentru a le demonstra ce avea rezervat pentru aceștia guvernul sovietic în caz de victorie asupra Germaniei.

Germania și Turcia

Schmidt a apreciat că Franz von Papen a fost un ambasador excelent la Ankara. Germanii erau înclinați a fi amicali cu turcii și ca urmare, atunci cînd aceștia au făcut cunoscut interesul lor pentru rectificarea frontierei turce, pentru a obține controlul complet asupra unei secțiuni din calea ferată Adrianopol — Istanbul ce trecea pe teritoriul grec, germanii au privit pozitiv chestiunea. Mai mult chiar, Hitler l-a informat pe președintele Inönü la 1 martie 1941 că intrarea germanilor în Bulgaria nu era îndreptată împotriva Turciei.

Politica germană a fost de a reține Turcia să intre în război împotriva Germaniei și de a obține cromul turcesc precum și alte materii prime. Britanicii au încercat a obține folosirea bazelor aeriene și navale turcești din insulele Egee, dar germanii i-au avertizat pe turci că acceptarea însemna război cu Germania și bombardarea unor orașe ca Ankara și Istanbul. În final, Turcia a rămas în afara războiului pînă cînd acesta a fost practic terminat; în cele din urmă, a rupt relațiile cu Germania și i-a declarat război la insistențele Marii Britani și ale Statelor Unite dar și cu scopul de avea un cuvînt de spus la reglementarea păcii.

Conform declarațiilor lui Schmidt germanii nu au avut tendințe agresive față de Turcia. Pur și simplu ei nu doreau ca rușii să aibă o poziție dominantă în Strîmtori — sugerîndu-le totdeauna rușilor că ei trebuiau să înainteze spre sud-est, spre India deci. Deși germanii nu au avut o politică de perspectivă, din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

punct de vedere strategic, această linie putea fi sintetizată prin vechea formulă „calea ferată spre Bagdad" (Bagdadbahn).

Discuții cu turcii

Schmidt a spus că în discuțiile lor cu ambasadorii turci în Germania, Gerede și Saffet Arikan, germanii au evidențiat poziția sovietică privind Turcia și Strîmtorile, pericolul victoriei sovietice și au sugerat posibilitatea extinderii teritoriale turcești prin renașterea pan-turanismului.

De pildă, într-un discuție cu ambasadorul turc Gerede, din 17 martie 1941 *, cu cîteva săptămîni înainte de atacul german împotriva Iugoslaviei și Greciei, Hitler a declarat că Germania nu avea intenții agresive în ce privea Turcia și încerca doar a lovi în englezi. Germania era singura putere care nu avea interese teritoriale la adresa Turciei. Apoi el a făcut referire la conversațiile cu Molotov din noiembrie 1940 și la cererile sovietice privind Strîmtorile, precum și la dorința sovietică de a instala garnizoane în Bulgaria. Gerede a răspuns că Turcia dorea să continue cooperarea cu Germania.

Gerede a mai discutat cu Ribbentrop la 19 august 1941 ** și i s-a spus că armatele sovietice au fost zdrobite. Ribbentrop a discutat și aspecte ale relațiilor externe ale Turciei, apreciind caracterul iluzoriu al garanțiilor engleze pentru Turcia. El a repetat istoria despre vizita lui Molotov la Berlin și apoi s-a referit la telegrama contelui von der Schulenburg din 25 noiembrie 1940 conform căreia Uniunea Sovietică era dispusă a adera la Pactul tripartit dacă, între altele, erau recunoscute interesele sovietice de securitate în Marea Neagră, prin crearea de baze sovietice în Bosfor și Dardanele, prin fixarea de garnizoane sovietice în unele regiuni turcești și trimiterea unei misiuni militare la Ankara. Ribbentrop a apreciat că asemenea cereri erau suficiente pentru a justifica resentimentele germane la adresa Uniunii Sovietice. El a încercat, de asemenea, să renască interesul turc pentru expansiune prin mișcarea pan-turaniană, dar Gerede a declarat că mișcarea a murit de mult iar renașterea ei era imposibilă și deci nu exista nici un interes oficial pentru ea. Gerede era pentru continuarea cooperării turco-germane. Ribbentrop i-a reamintit sentimentele Führerului despre „vechea tovărășie de arme" pe care voia să o continue — împreună cu Ungaria și Bulgaria — în folosul Noii ordini. Desigur, Turcia va trebui să urmeze o linie favorabilă. Poate că era posibilă aranjarea trecerii muniților germane spre Siria, afirma Ribbentrop; dar Gerede aprecia că o asemenea problemă trebuia aranjată numai prin cele mai secrete canale.

În primăvara lui 1942 situația s-a schimbat deja. Hitler i-a spus Ducelui la 29 aprilie 1942 că Turcia se îndepărta de Axă. Cu toate acestea, la 12 iulie 1942 ***, Gerede s-a consultat din nou cu Führerul și cu Ribbentrop la Cartierul general din Prusia de est, deoarece era pe cale de a fi înlocuit ca ambasador cu Saffet Arikan. Ribbentrop i-a declarat că nu era deloc mulțumit de evoluția relațiilor turco-germane și că el trebuia să aibă în vedere faptul că Marea Britanie, Uniunea Sovietică și Statele Unite au pierdut în mod clar războiul și nimic nu putea masca acest fapt. A reafirmat că spera și dorea ca Turcia să fie cîștigată la timpul potrivit pentru o poziție adecvată și nu să fie influențată de blufurile ambasadorului Steinhard la Ankara. Germania nu avea ambiții în Turcia și dorea doar să prevină dominația sovietică asupra Strîmtorilor, intenție exprimată în noiembrie 1940. Von Papen l-a avertizat pe Numan Menemencioglu, ministrul de externe turc, că politica externă a Turciei era nerealistă. La urma urmelor, dacă Rusia cîștiga și controla Europa, Istanbul și Strîmtorile vor reveni Uniunii Sovietice. Chiar Hitler a pus accente similare pe aceste aspecte.

Aceleași idei au fost amintite cînd ambasadorul Saffet Arikan și-a prezentat scrisorile de acreditare Führerului, la 14 august 1942, la Cartierul ge-

* D.S. : Hitler — Gerede, 17 martie 1941.
** D.S. : Ribbentrop — Gerede, 19 august 1941.
*** Hitler—Ribbentrop—Gerede, 12 iulie 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neral*, accentuînd teama de bolşevism şi cererile sovietice din 1940 privind Strîmtorile. Atmosfera a rămas aceeaşi — deşi situaţia s-a schimbat — cînd Arikan a mers la Gut Steinort pentru a discuta cu Ribbentrop, la 7 octombrie 1943**. Ribbentrop nu a ridicat probleme speciale dar a voit să treacă în revistă situaţia generală creată după trădarea Italiei. Ribbentrop se îndoia că ruşii vor putea declanşa atunci o mare ofensivă şi cînd în final Germania va învinge pe ruşi, i-a spus lui Arikan, îşi vor îndrepta toate forţele împotriva Marii Britanii şi a Statelor Unite. Arikan a confirmat politica turcă de neutralitate şi ia precizat că ţara sa nu va fi influenţată de nici un fel de propagandă. Ribbentrop a repetat povestea vizitei lui Molotov la Berlin în noiembrie 1940, precizînd că dacă Germania nu ar fi retezat tulpina rusă, Stalin în acel moment ar fi fost stăpîn pe Strîmtori. Germania dorea doar o Turciei puternică de vreme ce aceasta ar fi fost flancul drept al Germaniei şi un gardian onest al Strîmtorilor. Arikan i-a declarat lui Ribbentrop că Churchill nu a cerut Turciei să intre în război, cu ocazia Conferinţei de la Adana.

Ribbentrop l-a mai văzut pe Arikan la Fuschl, la 14 februarie 1944***, cu care prilej a avut loc o altă discuţie generală. El a afirmat că era foarte bucuros să vorbească despre politica turcă şi a recunoscut că asupra guvernului din Ankara se exercitau presiuni puternice. Odată mai mult a reamintit lui Arikan cererile lui Molotov şi a descris cît de eroic şi dezinteresat s-a opus Führerul. Dacă Turcia, acum influenţată de situaţia războiului, adopta o poziţie contrară Germaniei, nu făcea decît să lupte împotriva propriilor interese. Dacă Germania nu-i putea opri pe ruşi era sigur că nici autoritatea englezilor sau americanilor nu putea să o facă, iar Turcia nu putea fi protejată împotriva cererilor sovietice în caz de înfrîngere germană. Germania încă vedea în Turcia un vechi aliat şi o considera drept cea mai potrivită pentru a controla Strîmtorile, care vor trebui să rămînă pentru totdeauna sub controlul ei. Dar, pentru ambasadorul turc, era clar că Germania a pierdut războiul.

După cîteva luni, Turcia a rupt relaţiile cu Germania (2 august 1944), iar la 28 februarie 1945 i-a declarat oficial război.

VII. *CONCLUZII*

Sintetizînd politica germană în sud-estul Europei şi faţă de Turcia, aşa cum a văzut-o el, Schmidt a afirmat că în timp ce Germania avea o politică economică clar definită şi a urmat o politică de „dezbină şi stăpîneşte", nu a avut însă idei pozitive de perspectivă. Scopul politic negativ al Germaniei a fost de a preveni influenţa sovietică şi controlul acesteia în Balcani şi Turcia. În caz de necesitate, Balcanii puteau servi ca o bază de atac împotriva Uniunii Sovietice. E adevărat că Franz von Papen a vorbit de o Asociaţie germană de naţiuni în Europa Centrală şi de sud-est dar, de fapt, (afirmă Schmidt), sistemul nazist era incapabil a opera cu asemenea structuri. Odată decedatul Pierre Laval i-a declarat Führerului : „Vous voulez gagner la guerre pour faire l'Europe ; mais faites donc l'Europe pour gagner la guerre". Dar nici Laval şi nici Hitler nu au fost capabili a concepe, în sensul adevărat al termenului, o Europă care să fie cu adevărat organizată pentru pace. Schmidt aprecia că acest eşec se aplica cu o valoare egală şi pentru sud-estul Europei. Dincolo de necesităţile militare de moment, cu greu s-ar putea spune că Hitler a avut o gîndire clară sau vreo politică reală de perspectivă.

Difuzare

Departamentul de stat
Biroul consilierului politic, USFET (dl. Beam)
Biroul consilierului politic, Biroul guvernului militar, S.U., Berlin (col. Hohenthal)

* D.S. : Hitler — Arikan, 14 august 1942.
** D.S. : Ribbentrop — Arikan, 7 octombrie 1943.
*** D.S. : Ribbentrop — Arikan, 15 februarie 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Col. John H. Amen, Biroul consilierului şef al S.U., APO 403, Nuremberg.
G—2, USFET, Frankfurt
O.S.S., Wiesbaden
Biblioteca Diviziei de documentare, Biroul consilierului şef al S.U., APO 403, Nuremberg.

X

Documentul prezentat are toate calităţile unei surse inedite într-o problemă de un mare interes ştiinţific. Se remarcă mai ales valoarea informaţiilor oferite de conţinutul conversaţiilor lui Hitler şi Ribbentrop cu oamenii de stat şi politici din Balcani. Chiar dacă aceste discuţii relevă un anumit stereotip precum şi multă demagogie din partea liderului nazist mai ales, conţinutul lor prezintă interes ştiinţific. În special prin expunerea sintetică, documentul prezentat poate fi considerat ca o sursă importantă a istoriei marii conflagraţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. P. PANAITESCU DESPRE INFLUENȚA REFORMEI ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

DE

MARIA TEODOR

Interesul lui P. P. Panaitescu pentru Reformă a fost subordonat preocupărilor pentru istoria culturii, care străbat lucrările sale de la primele tentative științifice pînă la finalul unei strălucite cariere istorice. Așa cum subliniază Ștefan S. Gorovei într-un studiu dedicat acestei personalități, deja la 21 de ani viitorul istoric formula opinii despre istorie care marchează întreaga sa evoluție. Dorea să descopere „psihologia claselor sociale și atmosfera vremurilor", se interesa de „curentele culturale", de „istoria comparată a curentelor de idei" [1]. Această concepție o regăsim în strălucite studii închinate umanismului românesc și Renașterii. Umanismului i-a dedicat teza sa de doctorat [2], iar Renașterii românească [3], a dat cea mai întinsă cercetare despre ideile umaniste în cultura secolului XVII. Investigarea acestora l-a dus, însă, pe istoric și spre cercetarea scrisului în limba română și, pe aceasta cale, la examinarea consecințelor Reformei în mediul românesc.

Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin este un studiu temeinic al raporturilor culturale româno-polone, în care Panaitescu a evidențiat unul din cele „mai interesante momente ale istoriei culturii noastre", contactul „cu cultura occidentală" [4]. Istoricul, dezvoltînd ideile lui Nicolae Iorga despre rolul culturii polone în viața spirituală românească [5], a dat cea mai extinsă cercetare despre ideile umaniste în cultura secolului XVII. Investigarea acestora l-a dus, însă, pe istoric și spre cercetarea scrisului în limba română și, pe aceasta cale, la examinarea consecințelor Reformei în mediul românesc.

Problema Reformei la români nu este prin urmare discutată de Panaitescu ca problemă în sine, ci în contextul analizării primelor scrieri în limba română. Acestui subiect i-au fost dedicate mai multe studii publicate între 1943 și 1965. Ele sînt în ordinea apariției următoarele: *Începuturile literaturii în limba română* [6], *Începuturile scrisului în limba română* [7], *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuții* [8], precum și o serie de capitole cuprinse în monografia

---

[1] Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu, Coordonate ale unei evoluții*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 499—523.

[2] P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, m. 4, p. 149—374.

[3] Idem, *Renașterea și Românii*, în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 719—734.

[4] Idem, *Influența polonă...*, p. 149 ; vezi și p. 127—130.

[5] N. Iorga, *Istoria literaturii române secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. 1969, p. 19 și urm.

[6] P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba română*, în *RFR*, X, 1943, p. 601—625. Reprodus în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 231 — 256.

[7] P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 117—190.

[8] Idem, *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuții*, în „Studii și cercetări de bibliologie", V, 1963, p. 107—134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Începuturile și biruința scrisului în limba română[9], la care pot fi asociate și alte titluri[10].

În toate studiile menționate, Panaitescu aduce în discuție Reforma ca o problemă derivată, interesul său principal axîndu-se pe începuturile scrisului în limba română și ale tiparului românesc. În această problemă, istoricul subliniază încă de la primul studiu determinismul local, accentuînd curentul autohton cu o argumentare socială de esență materialistă. Se poate constata că la toate nivelurile cronologice studiile lui Panaitescu prezintă anumite lait-motive, cu corecturi și nuanțări în cele mai recente. Ca trăsătură generală, se poate remarca și orizontul comparatist dinspre care se examinează marele curent de renovație, socotit o revoluție religioasă. „Fenomenele de istorie națională cîștigă întotdeauna cînd sunt puse într-un cadru de istorie universală, iar analogiile istorice sunt întotdeauna instructive“ [11].

Pentru a înțelege însă concepția lui Panaitescu despre raporturile românilor cu Reforma trebuie să subliniem că el examinează întreaga problemă din perspectiva posibilității avute de curentul religios de a declanșa scrisul în limba română. În același timp, urmează să ținem seama că istoricul a făcut o distincție categorică între fenomenele din Țara Românească și Moldova și cele petrecute în Transilvania. În acest sens, în cazul Transilvaniei, deși nu a respins contribuția Reformei luterane la geneza scrierilor bisericești din secolul XVI, el le consideră izolate pe aceștea din urmă, nefiind în stare de a „crea un curent național în literatura română, pentru că românii le-au respins“ [12]. Deci aceste scrieri nu au stat la „începuturile literaturii române“. „Lucrări eretice — afirmă istoricul — din punct de vedere românesc, ele n-au putut crea un curent de imitație. Nu de la acest model eretic s-a tras opera de traducere a cărților bisericești din veacul al XVII-lea în Principatele române“ [13]. În consecință el scrie: „Operele ieșite din influența luterană și calvină sunt un episod local și izolat în timp și în spațiu, voit de străini pentru români, care n-au creat un curent și nu pot sta la originea literaturii române. Începuturile literaturii române ca un curent continuu, trebuiesc căutate abia în veacul al XVII-lea“ [14].

În concepția lui, literatura națională a avut la bază dezvoltarea istoriografiei ca expresie a ascendentului clasei nobile, așa cum lucrurile s-au petrecut în apus, iar triumful limbii române în biserică a urmat exemplul literaturii laice. În acest context, abandonarea slavonei în biserica română din Transilvania se datorează raporturilor cu Principatele, subordonării ierarhice față de Tîrgoviște a Mitropoliei Ardealului [15].

În legătură cu problema scrisului în limba română, Panaitescu a demonstrat și influențele Reformei asupra ortodoxiei, venite dinspre celelalte neamuri, dar a afirmat că românii n-au primit religia națiunilor dominante [16]. Studiul lui Panaitescu, raportat la cel despre Renaștere, scris doi ani mai tîrziu, reprezintă, prin problemele discutate, o contribuție importantă la istoria culturii românești. Înțelegerea punctelor de vedere formulate mai tîrziu este însă în legătură cu studiul din 1943, care a adus în discuție cîteva din problemele majore ale culturii românești.

În 1960 Panaitescu a reluat întreaga problemă într-un studiu întins, redactat potrivit însă unei noi concepții istorice care adîncea interpretarea socială a fenomenului, schițată și anterior [17]. Istoricul pornește de la eșecul propagandei luterane și calvine în acțiunea de convertire a românilor, admițînd însă implicit

---

[9] Idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

[10] Idem, *Les premiers textes écrits en langue roumaine*, în *RRH*, I, 1962, fasc. 2, p. 427—450; *Apariția scrisului în limba română*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 293—296, 306—314, 316—320.

[11] Idem, *Interpretări românești*, p. 234.

[12] *Ibidem*, p. 235.

[13] *Ibidem*,

[14] *Ibidem*, p. 235.

[15] *Ibidem*, p. 255.

[16] *Ibidem*, p. 234.

[17] P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 117—185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existența acestei propagande și mai ales a celei luterane la Brașov unde aceasta a putut acționa și prin tipografie[18]. Studiul a subliniat forța acestei propagande, accentuînd însă faptul că biserica din Șchei se bucura de sprijinul Țării Românești în lupta de menținere a ortodoxiei. El admite totodată că Coresi a fost menținut la Brașov din interese religioase locale[19].

Spre deosebire de punctele de vedere anterioare, Panaitescu analizează încercările de reformare a ierarhiei bisericești române din Transilvania prin numirea episcopilor româno-calvini de către Ioan Sigismund[20]. Istoricul menționează faptul că principele și dieta obligau preoțimea la liturghie în limba română și la acceptarea ritualului calvin[21]. Panaitescu invocă dispozițiile dietei și ale sinodului de la Aiud, care echivalau cu o propagandă foarte deschisă, dar evaluează succesele acesteia ca fiind de scurtă durată[22], datorită venirii catolicului Ștefan Báthory pe tronul Transilvaniei[23].

Așa cum s-a putut remarca, studiul din 1960 aduce numeroase nuanțări tezelor inițiale. Un prim progres este faptul că Transilvania nu mai este izolată, ci fenomenul scrisului este tratat ca fenomen general românesc. Pe de altă parte, istoricul nu integrează biruința scrisului în limba română fenomenului european. Astfel, Panaitescu nu a văzut în izbînda limbii populare rezultatul afirmării epocii moderne, ci un efect al unor transformări în cadrul feudalismului legate de interese sociale distincte românești. Este vorba în opinia lui de ridicarea nobilimii mici, de consolidarea orășenimii și de formarea unui patriciat orășenesc[24]. De fapt, tocmai aceste subtile transformări ale structurilor feudale conduc spre modificări esențiale și spre o nouă eră. Studiul lui Panaitescu pledează în întregime pentru teza autohtonă, minimalizînd influențele externe[25], demonstrînd că biruința limbii poporului este o manifestare a luptei sociale[26]. Aici, istoricul apelează la o comparație cu situația întregii Europe, arătînd că pretutindeni Reforma și introducerea limbii populare în biserică sînt legate de schimbările sociale interne[27]. El a susținut că curentul de traduceri în limba română a fost inițiativa bisericii feudale din Maramureș[28], legată de o societate cnezială care își apăra autonomia. Astfel, impulsul traducerii lor s-ar fi datorat conflictului bisericii maramureșene cu episcopia slavo-ruteană din Muncaci. Nevoia de a-și afirma deplin independența și dispariția sursei de carte slavonă au dus la traducerea în limba română a cărților bisericești[29].

În acest studiu, Panaitescu angajează o discuție interesantă legată de datarea textelor rotacizante. Pe baza rotacismului, a lexicului textelor, cu ajutorul criptografiei și a filigranologiei, el delimitează o perioadă de sfîrșit de secol XV și început de secol XVI. Istoricul fixează ca ultimă limită războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja cînd, după opinia sa, societatea care a inițiat curentul de traduceri dispare[30], iar ca moment inițial etapele luptei cu episcopia din Muncaci. Ingenioasă este și explicația furnizată de istoric pentru prezența lui filioque în Psaltirea Șcheiană. Panaitescu admite efortul catolicismului de a se infiltra în Maramureș, admite posibile convertiri și prin urmare simbolul credinței de tip catolic devine explicabil într-o psaltire maramureșană. Istoricul subliniază însă imposibilitatea determinării de către catolicism a curentului de traduceri. După opinia sa, catolicismul a acceptat inițiativa pornită din interior, de la cnezii și călugării români[31]. Concluzia istoricului este că deși textele

[18] *Ibidem*, p. 157.
[19] *Ibidem*, p. 160.
[20] *Ibidem*, p. 161.
[21] *Ibidem*, p. 160—161.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*. p. 117—118.
[25] *Ibidem*, p. 123.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*,
[28] *Ibidem*, p. 125.
[29] *Ibidem*, p. 141.
[30] *Ibidem*, p. 137.
[31] *Ibidem*, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maramureşene nu sînt rezultatul unui fenomen social de mare proporţie, momentul înlocuirii limbii oficiale cu limba vernaculară este legat de pătrunderea „elementelor sociale populare în cultura feudală" [32].

Studiul este important deoarece Panaitescu analizează conţinutul teologic al cărţilor coresiene. Deşi el neagă caracterul lor protestant, admite, totuşi, că asupra unora s-au exercitat influenţe reformate. De exemplu, recunoaşte traducerea *Catehismului* după un text luteran, dar este convins că părţi din el s-au tradus după un text slav ortodox. Recunoaşte că *Evanghelia cu învăţătură* din 1564 expune principii ale Reformei şi că are în conţinut elemente de critică socială, dar subliniază că aceasta din urmă nu e datorată neapărat influenţei externe [33]. Concluzia este că aceste cărţi reprezintă concesii reciproce între protestantism şi ortodoxie, un compromis rezultat al luptei celor două curente [34]. Panaitescu susţine că editorii români, obligaţi la concesii şi în special la editarea unor texte reformate, au încercat o epurare a textelor prezentate, pentru că ei erau de acord cu ideea lor fundamentală, publicarea în limba poporului [35].

Poziţia istoricului, în noua etapă postbelică, asupra iniţiativelor scrisului în limba română este conturată pentru prima dată în acest studiu. Iniţiativa scrisului şi iniţiativa tipăririi aparţin păturilor orăşeneşti ortodoxe. Luteranismul a putut constitui un exemplu, dar traducerea s-a datorat nevoilor culturale ale societăţii româneşti [36]. În acest scop, el a analizat detaliat societatea din Şcheii Braşovului, subliniind contactele economice şi culturale cu ţările româneşti care explică aducerea lui Coresi la Braşov (ca proprietar al tipografiei sale) de către patronii săi, comunitatea orăşenească din Şchei [37]. Istoricul admite că sprijinul pe care l-a primit Coresi din partea autorităţilor braşovene era argumentat cu interese propagandistice luterane, dar consideră că interesele materiale ale familiilor patriciene săseşti primează [38]. Mai mult, autorul consideră că Coresi desfăşura la Braşov o operă culturală impulsionată pe de o parte de interese materiale, vînzarea cărţilor, şi de interese religioase, lupta pentru apărarea ortodoxiei [39].

Însă elementul de originalitate şi de majoră însemnătate al studiului din 1960 este evaluarea traducerilor anterioare lui Coresi, pe care le consideră o mişcare culturală mai importantă decît tipografia în limba română. Panaitescu admite de această dată existenţa mai multor centre de traducere în Transilvania, în nord în Maramureş [40] şi în sud, în Şcheii Braşovului. Istoricul constată o continuitate între momentul maramureşan din secolul XV şi momentul Coresi [41]. Concluzia acestui studiu este că înlocuirea limbii slavone cu limba poporului este urmarea iniţiativei clasei orăşeneşti şi Panaitescu interpretează această victorie ca o lărgire a bazei sociale a culturii în istoria noastră [42].

În 1963 Panaitescu a publicat o nouă contribuţie în care aducea o serie de fapte şi observaţii întemeiate pe cercetări efectuate în anii 1960 şi 1961 [43]. Studiul, prin informaţiile lui documentare, este complementar celui publicat în 1960, anunţînd totodată monografia pe care istoricul o pregătea. Astfel analiza informaţiilor culese din arhive îl determină să afirme „caracterul ambiguu, neclar în ceea ce priveşte poziţia religioasă a *Catehismului luteran* (1544), situat „între Reforma luterană şi tradiţia ortodoxă" [44]. A doua contribuţie este legată

[32] *Ibidem*, p. 150.
[33] *Ibidem*, p. 164.
[34] *Ibidem*, p. 166.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*, p. 151.
[37] *Ibidem*, p. 157.
[38] *Ibidem*, p. 153.
[39] *Ibidem*, p. 157.
[40] *Ibidem*, p. 172.
[41] *Ibidem*, p. 184.
[42] *Ibidem*, p. 185.
[43] Idem, *Inceputurile scrisului în limba română. Noi contribuţii*, p. 107 — 132.
[44] *Ibidem*, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de datele despre raporturile lui Coresi cu comunitatea din Șchei, pe care o prezintă ca însemnat centru cultural, unde s-a desfășurat opera de traduceri a cărților slavone în limba română. „Traducerea din slavonește se execută în Șchei, de către profesorii școlii și de către preoți, atunci cînd nu se găsea o traducere mai veche românească, cum este, de pildă, cazul *Evangheliei* și *Apostolului* românesc" [45]. Investigînd în această idee manuscrisele din Șchei din secolul XVI, el a fost în măsură să precizeze că dintr-un asemenea mediu ortodox, dușman al Reformei, a trebuit să pornească inițiativa și nu de la legăturile cu luteranismul. „Existența acestei mișcări culturale pentru limba română în centrul orășenesc din Șchei care coincide cu vremea activității tipografiei conduse de Coresi, dovedește în chip lămurit că de acolo și nu de la luterani a pornit inițiativa publicării cărților bisericești în limba poporului" [46].

Studiul este însă valoros pentru locul atribuit Reformei în mișcarea culturală românească. În această ordine de idei el recunoaște că și *Catechismul* din 1561—1562 și *Cazania* din 1564 „cuprind neîndoios influențe luterane și calvine", acestea avînd însă o temelie dogmatică „tradițional ortodoxă" [47]. Deci, Panaitescu afirmă o dată mai mult caracterul de compromis al scrierilor în cauză, între influența Reformei și tradiția ortodoxă. „Toate sînt astfel întocmite, ca și cum s-ar fi ajuns la un compromis între influența Reformei și tradiția ortodoxă, ceea ce înseamnă că s-a exercitat o presiune asupra comunității românești și asupra tipografiei, la care aceasta s-a împotrivit, izbutind să păstreze totuși elementele esențiale ale dogmei și ritualului ortodox" [48]. În acest context istoricul susține hotărît legăturile comerciale dintre municipalitate și Coresi și nicidecum existența unora religioase. În sfîrșit, într-un subcapitol special, intitulat *Influența luterană și publicarea cărților românești*, el respinge rolul Reformei ca factor determinant pentru începutul cărților bisericești. „Ar fi de neînțeles să atribuim începutul tipăririi cărților bisericești în limba română reformei religioase, de vreme ce populația românească din Transilvania nu a admis și nu a fost cîștigată pentru noua religie" [49].

Contribuția lui P. P. Panaitescu din 1963 a deschis perspective noi pentru rezolvarea problemei începuturilor scrisului în limba română. Paralel însă, istoricul prin noile sale cercetări a contribuit la elucidarea unui alt capitol din istoria culturii românești moderne, istoria Reformei la români tratată adiacent interesului principal. Istoricul a admis existența unor „influențe luterane și calvine", precum și presiunea exercitată dinspre luteranism asupra mediului cultural românesc din Șchei. Exemplele citate, culese din textele traduse, cazul *Apostolului* slavo-român, dovedesc nu numai opoziția, ci și unele succese ale Reformei luterane" [50].

Prin informația lui bogată și revelatoare, studiul din 1963 aduce dovezi clare despre influența Reformei care s-a exercitat în timp și în mai multe direcții, comunitatea din Șchei, tipografia coresiană etc. Dar, poate, rezultatul cel mai concludent este faptul că istoricul a fixat noile dimensiuni ale fenomenului scrisului în limba română, care a cuprins întregul spațiul românesc. Rezultatele cuprinse în noile sale contribuții se vor reflecta în studiul monografic din 1965.

Reluînd problema, istoricul aduce o serie de noutăți. Argumentația lui Panaitescu pornește de la axioma unei întăriri tîrzii a luteranismului transilvănean, explicată prin opoziția oficialității [51]. Admițînd că au existat încercări de a-i converti pe români la Reformă, că societatea românească putea fi receptivă pentru o reformă a bisericii în plan social, antifeudal, istoricul concluzionează că noua religie a eșuat în acțiunea de convertire a românilor transilvăneni [52]. Curios este faptul că Panaitescu amintește într-un spațiu destul de restrîns epis-

[45] *Ibidem*, p. 127.
[46] *Ibidem*, p. 130.
[47] *Ibidem*, p. 119.
[48] *Ibidem*, p. 119.
[49] *Ibidem*, p. 122—123.
[50] *Ibidem*, p. 129.
[51] P. P. Panaitescu, *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, p. 40.
[52] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

copatul româno-calvin, considerîndu-l un episod efemer de istorie bisericească, lipsit de implicații în alte planuri[53]. Istoricul pare să nu sesizeze consecințele instituționalizării propagandei calvine și organizarea episcopatului româno-calvin, ignorînd dimensiunea fenomenului în secolul XVII. În această privință considerăm că Panaitescu rămîne credincios liniei argumentației inițiată în 1960. De asemenea, interesant este faptul că Panaitescu acceptă ca o mai mare certitudine efortul lui Despot de a converti moldovenii la Reformă.

Contribuția din 1965, de fapt o carte, reprezintă un progres remarcabil prin faptul că istoricul se îndepărtează de opiniile exprimate anterior pentru Țara Românească și Moldova, lărgind sfera studiului său la Transilvania, la imprimeria ei, viziunea sa evoluînd spre o comprehensiune mai accentuată, care îl determină să-și modifice mult punctele de vedere. Panaitescu rămîne și acum adeptul curentului autohton de traduceri pe care acum îl privește însă ca general românesc și îl plasează în seama nobilimii feudale, a micii nobilimii românești, accentuînd teza necesității scrisului în limba română pe care o resimte societatea. Panaitescu tinde să minimalizeze rolul bisericii în biruința scrisului în limba națională, accentuînd rolul poporului și argumentînd că scrisul în limba română se adresează altor categorii sociale decît cartea slavonă. Pentru Transilvania admite traducerile făcute în Maramureș, iar pentru celelalte țări amintește traducerile de conținut juridic, operă de stat necesară centralizării și traducerile de conținut religios în Moldova epocii lui Despot, unde admite că informațiile sînt insuficiente pentru a contura un punct de vedere.

Pe de altă parte, pe tot parcursul studiului istoricul simte nevoia de a găsi contraargumente tezei luterane, supunînd atenției probleme tangente Reformei. Într-o discuție detailată pe care o întreprinde asupra tipăriturilor transilvănene, pornește de la premisa că traducerile cărților religioase reprezintă o revoluție socială[54]. Respingînd influența luterană în problema traducerii și tipăririi, Panaitescu neagă conținutul luteran sau calvin pentru unele dintre cărțile tipărite, sau dacă îl admite îl consideră un compromis între protestantism și ortodoxie, rezultat al luptei dintre cele două curente[55]. Nu ne propunem să reproducem aserțiunile istoricului despre fiecare lucrare în parte și nici o analiză detailată a argumentației lui Panaitescu. Putem însă sublinia că el, chiar atunci cînd admite pentru unele cărți un conținut protestant, le găsește elemente ortodoxe de rit sau dogmatice[56]. Argumentația sa este uneori forțată, de exemplu în interpretarea scrisorii lui Adalbert Wurmloch pe conținutul căreia clădește ipoteza existenței unor traduceri românești ale liturghiei anterioare *Catehismului luteran* din 1544 de la Sibiu[57], deși scrisoarea datează din 1546[58].

În acest cerc de probleme, Panaitescu are meritul de a fi deplasat cercetarea de la discutarea factorilor determinanți la examinarea critică a conținutului de idei, a dogmelor profesate. Astfel, referitor la *Evanghelia cu învățătură*, P. P. Panaitescu invocă texte în care se condamnă influențele externe, inclusiv cele germane, care cuprindeau însă și îndemnuri spre a judeca credința ei înșiși cu ajutorul *Sfintei scripturi*[59]. Analiza poziției istoricului lasă să se desprindă în această privință un echivoc fiindcă în ultimă analiză textul citat de P. P. Panaitescu conține poziții tipic reformate, raportul individului cu credința și apelul la *Sfînta Scriptură*. Desigur nu este vorba de o ignorare voită a conținutului reformat de idei, deoarece, cu alte prilejuri, Panaitescu manifestă o mare acuitate în decantarea și recunoașterea elementelor calvine[60]. Analizînd aceeași lucrare, recunoaște în afirmarea mîntuirii sufletului numai prin credință principiul pasiv al grației specific calvinismului, demonstrînd capacitatea de înțelegere a problemelor dogmatice[61].

---

[53] *Ibidem*, p. 146.
[54] *Ibidem*, p. 117.
[55] *Ibidem*, p. 115.
[56] *Ibidem*, p. 152.
[57] *Ibidem*, p. 122.
[58] Ion Gheție și Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 89.
[59] P. P. Panaitescu, *Inceputurile și biruința...*, p. 152.
[60] *Ibidem*, p. 153.
[61] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În general, considerațiile pe această temă evidențiază contradicția între formulările concluzionale și logica analizei. Le întîlnim în aceeași carte *Evangheliа cu învățătură*, unde sînt remarcate o serie de principii ale Reformei, de elemente doctrinare calvine, importante sub aspect dogmatic, după care însă conchide: „și cu toate acestea nici această carte nu este o carte de învățătură a bisericii calvine“ [62]. Sau, analizînd *Molitvelnicul*, admite că este tradus după *Agenda luterană*, pentru ca în cele din urmă să afirme că nu este o carte reformată pentru că aceasta conține rugăciuni ortodoxe [63]. Toată analiza foarte perceptivă pe care o face este însă subordonată tezei autohtone pe care dorește s-o acrediteze. El subliniază în termeni categorici că inițiativa scrisului în limba română aparține românilor și este un fenomen general al civilizației românești din toate cele trei țări. Cu toate că el afirmă că Reforma a putut constitui un exemplu pentru români, susține că traducerile și chiar tipăriturile sînt independente de ea [64]. Este foarte dificil pentru istoric să argumenteze neamestecul Reformei în tipăriturile brașovene datorită numeroaselor dovezi contrare, în sensul interesului manifestat de municipalitatea brașoveană și de unele personalități pentru tipografia românească [65]. Punctul de vedere al istoricului, neacceptat sau nuanțat în momentul de față, este că interesul municipalității a fost pur comercial, Coresi fiind stăpînul tipografiei sale, ostil Reformei și capabil să cenzureze și să epureze lucrările primite spre tipărire [66]. Elementele de nuanță reformată care se mențin în tipărituri sînt explicate de Panaitescu ca elemente antifeudale, elemente de critică socială acceptate de locuitorii din Șchei care erau patronii lui Coresi, cointeresați în munca sa și destinatarii cărților sale [67]. De altfel, Panaitescu consideră că instalarea lui Coresi la Brașov s-a făcut la solicitarea șcheienilor și cu binecuvîntarea domnilor Țării Românești [68].

Concluzia lui Panaitescu este și în această monografie hotărît în favoarea factorilor interni care au determinat geneza scrisului în limba română. Abandonarea limbilor de cultură în favoarea limbii naționale este în opinia istoricului „rezultatul ridicării păturii orășenești în societatea românească“ [69]. Ea este o operă care s-a pregătit lent în întregul spațiu românesc și nu numai în sfera vieții ecleziastice, ci în toate compartimentele culturii, avîndu-și determinații în evoluția vieții sociale și economice.

Lucrarea lui Panaitescu încheia astfel o stăruitoare cercetare și interpretare începută prin studiul din 1943 (republicat în 1947) și încheiată în 1965 cu o monografie pe care a dedicat-o acestui important capitol din istoria culturii românești. Drumul parcurs, așa cum s-a putut observa, a traversat mai multe etape, care, de fapt, reflectau noile cercetări și, în egală măsură, sensibile modificări în concepția lui istorică. În linii esențiale, etapele sînt evidențiate de studiile din 1960 și 1963 care sînt, apoi, sintetizate în monografia din 1965. Istoricul a traversat în tot acest răstimp și importante experiențe în urma dialogului cu concluziile lingviștilor și în general cu alte cercetări de istoria cărții. Toate acestea indică o evidentă evoluție în concepția sa, oscilații, nuanțări, puncte de vedere în care se oglindește nivelul la care au ajuns cercetările de istoria culturii.

Dacă de la începuturile din 1943 se poate remarca o consecvență în a susține determinismul intern, rolul factorilor sociali autohtoni, neîncetat lărgiți la alte pături sociale și în special la orășenime, în rest viziunea istoricului a suferit metamorfoze. El a evoluat de la cercetarea fenomenului secolului XVII din Țara Românească și Moldova la întregul spațiu al țărilor române prin stăruința în jurul fenomenului transilvănean maramureșan și orășenesc. Începînd cu studiul din 1960 el accentuează prin noi date și fapte procesele istorice ce au avut loc în Transilvania în epoca Reformei. Prin aceasta el

[62] *Ibidem*, p. 154.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*, p. 129—133, 137, 146.
[65] *Ibidem*, p. 135—136.
[66] *Ibidem*, p. 141—143.
[67] *Ibidem*, p. 144—145.
[68] *Ibidem*, p. 139.
[69] *Ibidem*, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aduce în discuție, pe baza unui mai bogat material demonstrativ, problema Reformei și a rolului ei în determinarea sau influențarea apariției scrisului în limba română. Urmărind atent demonstrațiile sale se remarcă faptul că el, în cele din urmă, admite influența Reformei și prezența ideilor ei în cărțile românești manuscrise sau tipărite. Dacă în 1943 Panaitescu a socotit că tipăriturile coresiene n-au putut să fie receptate și nu au fost folosite ca modele în Țara Românească și Moldova din cauza deosebirilor de credință[70], în studiile ce au urmat el face pași însemnați spre o concepție mai largă. „Influența Reformei în această revoluție culturală a istoriei noastre nu poate fi negată, ea trebuie însă considerată ca un model, un îndemn acceptat, nu ca o cauză primă a acestui fenomen istoric"[71]. Scrisul în limba română este o operă general românească pornită anterior și în toate sferele de activitate culturală, laică și eclezіastică, astfel că el nu se datorează Reformei religioase care „nu a izbutit să cîștige pe români" și deci nu a fost cauza lui și nu ei i se datorează inițiativa[72].

Așa cum s-a văzut, Panaitescu a suferit o modificare de optică în care s-a reflectat cercetarea fenomenului în ansamblu, din diferite unghiuri, la care a contribuit substanțial chiar istoricul prin numeroasele lui cercetări. De aici au rezultat nuanțări și acceptarea influențelor, a modelului ca factor catalizator, precum și detectarea unor influențe coresiene. Prin aceasta, Panaitescu a contribuit la cristalizarea unui capitol posibil, acela al impactului Reformei asupra culturii și în general a vieții spirituale românești. Prin aceste puncte de vedere el a venit în întîmpinarea opiniilor exprimate de filologii Ion Gheție și Al. Mareș[73] sau a cercetătorilor Demény Lajos și Lidia Demény, care au acordat Reformei un rol în determinarea curentului de traduceri[74].

Oricum, cercetările lui Panaitescu, punctele de vedere pe care le-a exprimat au suferit modificări, apropiindu-se de concluziile filologilor și istoricilor citați. Aceștia nu au negat impulsul pe care putea să-l dea Reforma în diversele sale ipostaze, traducerii și imprimeriei românești. Filologii au subliniat faptul că protestantismul a reclamat și a impus uzul limbilor naționale în slujbele bisericești prin existența prozelitismului în mijlocul românilor care a constituit un factor important. Autorii dovedesc prudență în concluziile lor, limitîndu-se mai degrabă la o expunere minuțioasă a datelor, a faptelor de limbă, la o punere de probleme care invită la discuții și cercetări viitoare. De exemplu faptul că propun un alt spațiu al primelor traduceri românești, zona Banat — Hunedoara, mai receptivă Reformei calvine, modifică în parte concluziile lui Panaitescu referitoare la Maramureș. În ce privește lucrarea soților Demény, consacrată istoriei tiparului, este mult mai categorică în a afirma rolul Reformei luterane în determinarea apariției primelor texte în limba română[75].

Raportate aceste noi cercetări la studiile lui Panaitescu, la punctele de vedere pe care le-a conturat în timp, întreaga problemă a scrisului în limba română și a Reformei cîștigă o nouă bază de discuție. In acest efort meritul istoricului este de prim plan. El a pus, ca și în cazul umanismului și Renașterii, probleme, a chestionat trecutul, a determinat discuții care au conturat o nouă realitate istoriografică. Prin studiile sale, Panaitescu a avut un aport la cercetarea istoriei culturii moderne în spațiul românesc, datorită unor contribuții care vor impulsiona în viitor investigarea Renașterii, umanismului și Reformei.

---

[70] P. P. Panaitescu, *Inceputurile literaturii în limba română*..., p. 235.
[71] Idem, *Inceputurile și biruința scrisului*..., p. 168.
[72] *Ibidem*.
[73] Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*,
[74] Demény Lajos, Lidia A. Demény, *Carte-tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986.
[75] Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 89.
[76] Demény Lajos și Lidia Demény, *op. cit.*, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SOCIETATE ȘI ISTORIE. LOCUL ISTORIEI ÎN SPIRITUALITATEA VEACULUI XVIII ROMÂNESC

DE

ȘTEFAN LEMNY

Este aproape un truism că atracția pentru trecut nu s-a manifestat doar sub forma unor preocupări speciale. Fiecare societate i-a resimțit prezența, răspunzînd unor predispoziții organice cărora împrejurările social-politice și culturale le-au dat variate expresii. Alături de istoria istoriografiei se profilează astfel o istorie a istoriei, în accepțiunea ei cea mai comună, aceea de interes pentru trecut ca element al vieții spirituale. A urmări locul istoriei în spiritualitatea unei societăți se dovedește de aceea nu mai puțin important. Ancheta de acest fel nu reface istoria istoriografiei dar redă contextul ideilor și al sentimentelor în care ea s-a dezvoltat, înlesnind totodată cunoașterea resorturilor spirituale din interiorul societății și, pe această cale, a societății însăși.

Lumea românească din veacul XVIII reclamă cu atît mai mult o asemenea explorare cu cît unele prejudecăți au umbrit justa percepere a locului pe care l-a putut avea istoria în cuprinsul vieții sale spirituale. Ele au decurs îndeosebi din identificarea veacului cu epoca fanariotă, înțeleasă de istoriografia mai veche ca moment de decădere și de adormire a conștiinței de sine a românilor[1]. Slaba dezvoltare a scrisului istoric din epoca în cauză, în comparație cu opera cronicarilor din veacul precedent și a lui Dimitrie Cantemir, se dovedea responsabilă, în parte, de această stare, lăsînd impresia unei lumi prea puțin sensibilă la problemele autocunoașterii și ale devenirii istorice.

Se știe, apoi, că veacul XIX s-a desfășurat sub semnul istorismului triumfător care a hrănit și zbuciumul său național. În această vecinătate, înclinația pentru istorie în veacul XVIII se dovedea prea vagă, punînd sub semnul îndoielii însăși apetența sa pentru trecut.

Epoca Luminilor a adus, ce-i drept, un spor de interes, dar și în acest caz el a fost privit cu reținere, ținîndu-se seama de locul, oarecum secundar, rezervat istoriei în sistemul global al cunoașterii, întemeiat mai ales pe filosofie sau matematică.

Discursul preliminar al lui D'Alembert la faimoasa *Enciclopedie* situa istoria în rîndul științelor memoriei, deosebite de cele ale rațiunii (filosofia) sau ale imaginației. Într-un spirit asemănător era gîndită clasificarea cunoștințelor omenești de către Christian Wolff, preluată de Baumeister și, pe această cale, de Samuil Micu. „Cunoștința cea istoricească" reprezenta în această viziune treapta „cea mai de jos a cunoștinței omenești" pe care o completa filosofia și o desăvîrșea apoi matematica[2], domeniile predilecte pentru spiritele progresiste ale veacului. Clio nu a fost totuși atît de vitregită de Zeița Rațiunii, cum s-ar putea crede. Alături

---

[1] Ștefan Lemny, *La critique du régime phanariote : clichées mentaux et perspectives historiographiques*, în vol. *Culture and Society*, ed. Al. Zub, Iași, 1985, p. 17—30.

[2] Samuil Micu, *Loghica* (Buda, 1797), apud Pompiliu Teodor, Dumitru Ghișe, *Studiu introductiv*, la Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, București, 1966, p. 39—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de istoria istoriografiei, studiul istorismului e în măsură să identifice astăzi origini serioase în viaţa ideilor şi a sentimentelor din veacul XVIII[3].

Ce arată în această privinţă exemplul românesc? Care ar fi locul istoriei într-un secol marcat de atîtea contradicţii?

Înainte de a căuta un răspuns nu ar fi lipsit de interes să stabilim în ce măsură epoca era dispusă să reţină lecţia trecutului, altfel spus, măsura în care exista sau nu o predispoziţie de ordin general pentru istorie la toate nivelurile societăţii. Ar trebui apoi să detaşăm valorile capabile să definească *spiritul*[4] unui veac, ca sumă a sensibilităţii şi a modului specific de a gîndi. Termenul anume subliniat ar reclama însă, în conţinut, un plural pe care normele limbii nu-l îngăduie şi în formă. Fiindcă, asemenea pretutindeni în Europa, spiritul veacului nu a fost uniform şi o definiţie a sa ar fi riscantă. Veac al „Luminilor" în raport cu secolul anterior, al triumfului Raţiunii şi al eliberării treptate de sub tutela bisericii, el a fost pentru multe din generaţiile ce i-au urmat o epocă revolută sau chiar de tristă referinţă. Cu toate notele sale specifice în raport cu alte zone ale continentului, lumea românească din Principate nu a fost mai puţin contradictorie în privinţa trăirilor pe care le parcurgea şi în care factorii de durată sau de conjunctură i-au determinat însuşirile particulare. Într-un fel au gîndit şi au acţionat boierimea sau clerul; în altul — fără a fi vorba totuşi de o deosebire fundamentală — lumea rurală, care a avut propria ei schemă de reprezentare a devenirii şi o conştiinţă aparte a istoricităţii. Tradiţiile, conştiinţa confesională, iluminismul şi ideile politice au modelat, fiecare în chip distinct, profilul spiritual al societăţii, avînd urmări însemnate asupra modului de asimilare colectivă a istoriei. Dacă o imagine perfect unitară a spiritului veacului ar fi greu de schiţat, nu e mai puţin adevărat că ea poate fi restaurată prin ideile sale de forţă, acelea care au avut o pondere aparte în existenţa societăţii.

1. SPIRIT CONFESIONAL ŞI ISTORISM

În această privinţă, ortodoxia continua să aibă în Principate rolul cel mai important, constituind principalul suport al vieţii sufleteşti şi al efortului cultural şi dispunînd de instituţia capabilă să-i susţină rolul.

La începutul veacului XVIII, nivelul de cultură al preoţimii de rînd continua să fie totuşi destul de redus, făcîndu-l pe Antim Ivireanul să deplîngă „neştiinţa la sfînta carte"[5] şi să iniţieze programul său de redresare culturală. După numeroase stăruinţe pe acest tărîm, depuse timp de o sută de ani, instrucţia clerului nu a progresat prea mult şi mitropolitul Dionisie Lupu reclama la începutul secolului XIX o şcoală pentru a înlătura „întunerecul ignoranţei de la cler, care din nepăsare a ajuns acuma de dispreţ"[6]. În Moldova, situaţia era asemănă-

[3] Andreas Kraus, *Vernunft und Geschichte*, 1963; P. H. Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism*, 1975; Peter Gay, *The Enlightenment: An Interpretation*, I, 1976; Dieter Gembicki, *La condition historique à la fin de l'Ancien Régime*, în *Dix-huitième siècle*, Paris, XIII, 1981, p. 271—287 etc

[4] Avem în vedere conceptul în accepţiunea sa prezentă: ceea ce caracterizează o colectivitate umană din punct de vedere al vieţii spirituale, al specificului culturii sale, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, 1975, p. 883. Prin urmare, nu numai în sens religios (ansamblu de credinţe despre viaţa sufletului), cf. Paul Robert, *Dictionaire alphabétique et analogique de la langue française*, VI, 1964. Trăirile şi ideile religioase definesc însă o parte a spiritualităţii, în raport de gradul de evoluţie al societăţii respective, al culturii ş.a. Concepţiile despre spiritualitate elaborate în cultura română interbelică îşi păstrează astfel actualitatea metodologică: Mihail Dragomirescu, *Ce trebuie să înţelegem prin spiritul unui popor*, în *Falanga*, I, seria II, nr. 22, 15 mai 1927, p. 1; Mircea Vulcănescu, *Spiritualitate*, în *Criterion*, I, nr. 1, 15 oct. 1934, p. 3—4. Cf. şi vol. *Atitudini şi polemici în presa literară interbelică. Studii şi antologie*, Bucureşti, 1984, 570 p.

[5] Dumitru Furtună, *Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii de Munte, 1915, p. 13.

[6] *Ibidem*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toare. Un hrisov al lui Alexandru Moruzi din 1 septembrie 1803 descria aceeaşi stare culturală a preoţilor, „încît cei mulţi, neştiind a legei dogmele, nu sînt de ajuns nici pentru dînşii, nici pentru povăţuirea norodului celui prost"[7]. Chiar şi în aceste condiţii, ei au fost singurul factor de influenţă morală şi spirituală în mijlocul societăţii în care trăiau, recomandînd instrucţia cu argumente extrase din literatura religioasă. Aşa suna spre exemplu însemnarea manuscrisă lăsată de un anonim pe Psaltirea de la Bucureşti (1754) : „Zice înţeleptul Solomon : copilul să înveţe carte pînă este mic şi la minte aşezat şi este depărtat de grija lumii şi dragostea ei ; că dacă se face mare nu mai poate să înveţe nimica, că intră grijile lumei în minte, căci zice Sfînta Scriptură, să cîştigi minte la tinereţe ca să fie spre bătrîneţe"[8]. Chiriacodromionul alcătuit de Nichifor Theotokis, episcopul Astrahanului, una din cărţile ce a devenit repede populară printre români, conţinea acelaşi îndemn la cultură, criticînd cu asprime pe părinţii care nu se îngrijesc de educaţia copiilor. Semnalîndu-i importanţa, Nicolae Iorga atrăgea atenţia în această privinţă îndeosebi asupra predicii din a patra duminică din Paşti ce-şi merita locul într-o antologie pedagogică românească[9].

Aportul cultural al ortodoxismului nu a fost uniform. El a variat în raport de formele pe care le-a cunoscut de la nivelul strict doctrinar, pînă la acela al realităţilor cotidiene, fără a fi restrîns doar la rîndurile slujitorilor direcţi ai bisericii. Monahismul a reprezentat în acest sens o formă de cultură, a cărei sferă de cuprindere nu s-a oprit la pragul chiliilor şi mănăstirilor, fiind mult mai aproape de orizontul sensibilităţii colective[10], rurale prin excelenţă.

Cum se împăca aşadar ortodoxismul cu interesul pentru trecut ? Ce loc putea dobîndi o asemenea curiozitate în sistemul său de reprezentare ?

Privind din afara angajamentului confesional, unii au denunţat imposibilitatea ortodoxismului, contemplativ prin excelenţă, de a crea o cultură[11]. *Rugăciunea* şi *paza minţii* au ocupat un loc însemnat în practicile sale spirituale, dar ele s-au consumat în lumea gîndurilor ca exerciţiu de asceză, de ordine în gîndire, sistem şi logică[12]. Această gimnastică a contemplării rămîne însă greu de cunoscut în firele ei interioare şi e de presupus că ea s-a exersat în sfera mai generală a cugetării, fără a se îndrepta spre un domeniu anume al cunoaşterii.

Într-o asemenea ambianţă a sensibilităţii şi gîndirii ortodoxe, e sesizabil totuşi şi un anume interes pentru istorie. În forma cea mai generală, el se vedea în respectul faţă de tradiţii, considerat mereu o normă de conduită în societăţile tradiţionale, căreia îi dădeau glas şi *Pildele filosoficeşti* : „Să iai pildă de la strămoşii tăi şi te nevoieşte să faci fapte bune".

În planul strict al ideilor, concepţia teologică nu a negat timpul istoric, chiar dacă a plasat istoria sub obedienţa divină. Sfînta Tradiţie reprezenta unul din cele trei mijloace concrete (alături de Biserică şi Sfînta Scriptură) de spiritualizare a credincioşilor[13], astfel încît, în ortodoxie, slujbele bisericii au fost considerate tradiţie vie, căpătînd valoarea de condiţie a mîntuirii. „Aceasta, cu atît mai mult, — s-a spus — cu cît melodiile sînt vechi, cărţile sînt vechi, limba a păstrat o coloratură veche, bisericească (...). Prin ele, ortodoxul participă la sacru şi se leagă, ca o verigă nouă, la lanţul de aur al comunicării cu cei de dinainte, care s-au rugat cu aceleaşi cuvinte şi cu aceleaşi melodii, asigurînd transmiterea lor mai departe"[14].

---

[7] *Ibidem*, p. 156.

[8] C. Erbiceanu, în *Revista teologică*, III, 1885, nr. 13, p. 100.

[9] *RI*, VII, 1921, p. 69.

[10] Antonie Plămădeală, *Tradiţie şi libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Sibiu, 1983, p. 14.

[11] Petru Comarnescu, *Ideile veacului şi spiritualitatea*, în *Acţiune şi reacţiune*, 1929, 1, p. 9.

[12] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 75.

[13] Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, I, Bucureşti, 1978, p. 48 şi urm., 194 şi III, p. 367.

[14] Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În alt sens, recursul la istorie a putut dobîndi și o valoare metodologică în exegeza textelor sfinte. O însemnare manuscrisă la un Chiriacodromion menționa printre chipurile de interpretare a Scripturii („analoghicesc", „aligoricesc", „trogrologhicesc") și pe acela „istoricesc" [15].

Cărturarii clerici nu au pierdut din vedere apoi folosul istoriei ca experiență a cunoașterii. La aceasta se referea Lazăr Leon Asachi în cuvîntul *Către cetitoriul* la traducerea în română a *Istoriei bibli[oti]cești biserici* (1821—1822) de Filaret Drozdov, o istorie făcută după cărțile Bibliei, despre care își încredința cititorul „că într-însa, fără îndoială, vei afla adevărul, nu numai de ale besericii lui Hristos oștitoarele întîmplări, dar și de a feliuri noroade cu acest feli de temeinice dovezi..." [16]. Cărturarul român așeza astfel într-o carte bisericească propria sa reflecție despre lecția morală a istoriei în consens cu ideologia luminilor. El a tradus de altfel în limba română și *Logica* lui Condillac, unde folosul istoriei era limpede arătat în același spirit: „să luăm sama noroadelor de la începutul lor pînă la cădere, să vedem cum se înmulțesc prejudețele cu nerînduială" [17].

Însăși scrierea istoriei (sub forma cronicilor și a hronografelor), era pusă de către gîndirea ortodoxă în relație cu spiritul confesional. Interesantă este explicația pe care o dădea Dionisie Eclesiarhul pentru a-și legitima propria operă: „Și măcar de va zice cineva că Hronografurile nu sînt Sfînta Scriptură, să le aibă cineva a ceti spre folos, răspundem că iară sfîntul prooroc David întărește cuvîntarea sa și zice: «Să să spuie fiilor ce se vor naște ceale ce s-au întîmplat părinților lor, să nu uite lucrurile lui Dumnezeu, să păzască așezămîntul lui și poruncile lui să le facă». Cunoscut iaste dar luminat din graiurile sfîntului prooroc că toate cele ce să întîmplă a se face în lumea asta sînt prin știrea lui Dumnezeu lăsate, spre îndreptarea omului, ca să le aibă ca oglinda înainte și pildă spre a se păzi de rău și a face bine, ca să lăcuiască în veacul veacului, cum am zice îndreptarea celui prea înalt, spre viiața de veci" [18].

Nu s-ar putea astfel nega influența pe care ortodoxismul a putut să o aibă în climatul spiritual a veacului în direcția alimentării sensibilității față de trecut. În plus, instituția ecleziastică a funcționat într-un cadru în care urmele istorice erau mult mai puternice. Nimeni nu trăia mai aproape de amintirea trecutului decît modeștii slujitori din mănăstiri, biserici, schituri ce reprezentau vestigii ale altor vremi. Privirea îndreptată spre trecut într-o asemenea ambianță nu constituie, ce-i drept, o noutate a veacului XVIII, chiar dacă mărturiile ce arată interesul în acest sens au devenit de-a lungul său mai concludente.

Să reținem dintre acestea, eforturile de restaurare a vechilor zidiri religioase. Desigur, aceia care și le asumau, alăturîndu-se în calitate de ctitori la numele iluștrilor predecesori, nu erau îndemnați de importanța istorică a faptului, cît de simțăminte și considerente religioase. Chiar și așa, faptul în sine a sensibilizat coarda afectivității istorice. Consecințe însemnate trebuia să fi avut în acest sens deschiderea mormintelor de la Putna în 1758, unde se aflau și osemintele lui Ștefan cel Mare [19]. Restaurarea unui clopot al aceluiași domn, în 1817, îngăduia de asemenea rememorarea numelui său în obișnuita inscripție evocatoare: „acest clopot s-au făcut de Ștefan cel Bătrîn — vecinica lui pomenire — și s-au înnoit de Agathon, episcopul Romanului, în zilele blagocestivului Io Petru voievod... 1585. Acum iarăși stricîndu-se, s-au prefăcut din nou de preasfințitul... Gherasim" etc. [20].

Umbra domnilor străbuni venea astfel din trecut și se răsfrîngea asupra acelora care viețuiau în locurile lor de veci. Nimic nu a întrecut în această privință faima lui Ștefan cel Mare, a cărui amintire o trăiau și mai viu călugării de la Putna. Din această ambianță s-a născut și cunoscutul „poem în proză"

---

[15] *RI*, VI, 1920, p. 269.

[16] Antonie Plămădeală, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985, p. 56.

[17] *Ibidem*, p. 250.

[18] Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf*, ed. Dumitru Bălașa, Nicolae Stoicescu. București, 1987, p. 33.

[19] Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 46—48.

[20] Melchisedec, *Chronica Romanului...*, II, București, 1875, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cuvînt de îngropare vechiului Ştefan voievod ce s-au numit Mare, atribuit mai recent (după o îndelungată controversă) ierodiaconului Gherasim Putneanul de la Roman, legat — cum se poate desluşi din numele său — de centrul monahal putnean. Prin condeiul său, evocarea marelui voievod căpăta forţa unui adevărat program de regenerare, pe care scrisul literar avea să-l dezvolte în secolul următor [21].

Cultul morţilor îngăduia alte punţi spre trecut, mai ales prin intermediul pomelnicelor ce aveau în primul rînd o pioasă menire mnemotehnică. Este chiar justificarea adăugată la sfîrşitul unui pomelnic din noiembrie 1756 despre mitropolitul Iacob Putneanul: „trecînd şi schimbîndu-se vremile, trec şi se schimbă şi oamenii şi se uită pomenirea lor" [22]. Pomenirea ctitorilor era obişnuită în liturghia bizantină, fiind practicată şi de către români [23]. În veacul XVIII, asistăm însă la creşterea numărului de pomelnice scrise mai ales prin grija unor prelaţi de seamă. Se cunoaşte contribuţia mitropolitului Iacob Putneanul, care l-a îndrumat pe Nathanail ieromonahul să consemneze şirul ctitorilor şi al înaintaşilor săi pe baza documentelor păstrate la Mitropolie. A rezultat astfel *Primul pomelnic al fericiţilor şi pururea pomeniţilor ctitori ai Sfintei Mitropolii a Ţării Moldovei* „tocmit şi aşezat" prin grija mitropolitului şi „dintru multă cercare şi întrebare" [24]. După aceeaşi pildă, au mai apărut Pomelnicul triptic şi pomelnicele mănăstirii şi sihăstriei Putna, ultimul scris tot de Nathanail, după ce Iacob s-a retras în liniştea lavrei sale de metanie la 1760 [25]. În scrierea pomelnicelor, s-au remarcat mai ales Vartolomeu Măzăreanul (Trei pomelnice mici, Pomelnicul mănăstirii Moldoviţa, tradus şi scris după cel vechi slavonesc din 1417) sau Dionisie Eclesiarhul (autorul a douăzeci de pomelnice ctitoriceşti), pentru ca numărul lor să crească spre finele veacului în ambele principate [26].

Născute din nevoi liturgice, aceste scrieri asigurau în mediile bisericeşti o anumită legătură cu trecutul, prin amintirea celor trecuţi în eternitate.

Imboldurile spirituale se întîlneau şi cu acelea venite din zone mai lumeşti. E vorba de interesul apărării vechilor drepturi asupra unor moşii, dări sau scutiri, ceea ce a sporit grija pentru argumentul documentar în rîndul clericilor.

Lipsa organizării în acest sens se resimţea mai ales atunci cînd dispariţia documentelor punea în discuţie drepturi străvechi. O asemenea stare de îngrijorare se resimte în plîngerea episcopului Gheorghie al Romanului către Mihai Racoviţă (1722), cînd îi semnala pierderea în apele Bistriţei a tuturor uricelor şi ispisoacelor de la mănăstirea sa [27]. Acelaşi gol îl sesiza mitropolitul Neofit în notele călătoriei sale, cînd s-a oprit la Mănăstirea Căscioarele, curios să afle cîte ceva despre zidirea ei, dar „n-am putut să aflăm altă dovadă — însemna el — fiindcă hrisoavele mănăstirii sînt pierdute" [28]. De aceea, biserica şi-a asumat un rol de seamă în conservarea vechilor mărturii ale trecutului, rol ce a crescut de-a lungul şi spre sfîrşitul veacului XVIII. Se ştie că „arhiva generală" era constituită prin depunerea spre păstrare la Mitropolie sau la unele mănăstiri a documentelor cu un caracter normativ. În 1780, *Pravilniceasca condică* consolida funcţia instituţiei, impunînd „trecerea zapiselor şi altor asemenea cărţi" în condici, care să fie întărite oficial, pentru a fi apoi depuse „supt păstrare pururea

---

[21] N. A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul XVIII*, în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 252—253.

[22] Dimitrie Dan, în *ARMSL*, XXXIII, 1911, p. 254—255.

[23] Teoctist [Arăpaşu], *În slujba ortodoxiei româneşti, a năzuinţelor de unitate naţională şi de afirmare a culturii române: mitropolitul Iacob Putneanul*, Mănăstirea Neamţ, 1978, p. 36.

[24] *Ibidem*.

[25] *Ibidem*, p. 37

[26] D. Dan, în *ARMSL*, XXXIII, 1911, p. 252, 288—292, 306; C. Erbiceanu, în *BOR*, XXXV, 1912, p. 1124—1128; D. D[emetrescu], în *BOR*, XX, 1896—1897, p. 291—322; Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 7.

[27] La cercetarea ulterioară a vornicului Radu Racoviţă se constatase însă că episcopul mai păstra destule documente, ceea ce-l suspectează de o exagerare interesată a pierderilor, cf. Melchisedec, *Chronica Romanului*, II, p. 50.

[28] *BOR*, II, 1875—1876, p. 326.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la mitropolie şi la episcopie"[29]. Cu patru ani mai înainte (1776), Al. Ipsilanti a emis de altfel un hrisov în care, ţinînd seama de „tocmirea cea mai dinainte" a vieţii monahale, amintea îndatoririle arhivistice ale schevofilaxului: „să aibă purtare de grijă ca cărţile, scrisorile şi hrisoavele să se cerceteze des, ca nu cumva, din trecere cu vederea, să se strice de molii sau de şoareci, că de toate va da seama, osîndindu-se pentru cea mai mică nebăgare de seamă"[30].

Măsura atrăgea atenţia asupra importanţei ce revenea slujitorilor bisericii în păstrarea tezaurului arhivistic dar şi asupra gravelor neajunsuri în această direcţie. Ele s-au datorat incendiilor, furturilor, războaielor dar şi delăsării sau intereselor premeditate. Cel puţin în lumina din urmă apare mitropolitul Nectarie Moraitul, după relatările lui Naum Rîmniceanul. „Am hotărît — ar fi spus acesta într-o discuţie cu cronicarul muntean — ca nicidecum să nu orînduiesc iconom român, pentru ca să nu afle secreturile mitropoliei, fiindcă la această mitropolie sînt date în păstrare toate hrisoavele cele vechi ale voievozilor, care privesc la dezrădăcinarea noastră, a grecilor, şi legăturile care are Ţara Românească cu Othomaniceasca Poartă şi hatişerifurile împărăteşti care întăresc privilegiile ţării şi ale românilor (din care, iată, în taină îţi spui că eu şi fratele mieu [mitropolitul Dosithei, predecesorul său] am tăinuit cîteva, ca să nu să afle după vremi la mitropolie) şi alte multe tainice scrisori care nu ne este de folos de să vor vedea. Pentru aceasta, voiesc ca să am iconom grec, ca numai nouă, simpatrioţilor să ne fie ştiute unili ca acestea". După aceeaşi relatare, arhiereii numiţi de mitropolit „au tăinuit şi multe documente ale ţării ce erau puse din vechime în păstrare la sfînta mitropolie şi au scos vorbă că au spart hoţii într-o noapte paraclisul ce este în casile arhiereşti şi au furat cele ce erau puse acolo în păstrare[31]. Acuzaţia e discutabilă ţinînd seama de resentimentele împărtăşite de autor faţă de greci, într-un moment de critică virulentă a vechiului regim. Totuşi, faptul că un cărturar de prestigiul lui Dionisie Eclesiarhul a cunoscut persecuţia lui Nectarie, în timpul căreia a plecat de la Episcopia Rîmnicului şi apoi de la Mitropolia din Bucureşti[32], nu pare a fi cu totul întîmplător. Dispunem apoi de însemnările puţin măgulitoare ale acelora care au pătruns în arhivele şi bibliotecile de seamă, constatînd dezordinea în care zăceau[33].

În ciuda acestei realităţi, nu se poate ignora faptul că truditorii cei mai merituoşi ai veacului pentru buna păstrare a documentelor istorice au provenit din rîndul clerului. Cîţiva au lăsat colecţii remarcabile (Vartolomeu Măzăreanul, Naum Rîmniceanu, Dionisie Eclesiarhul ş.a.), depunînd mărturia unei rîvne impresionante pentru salvarea, prin copiere în condici, a vechilor documente. Numai Dionisie a scris circa 30 de condici de documente (cîte se cunosc), cu preţul sacrificiului suprem, încît în 1796 el consemna că „firească slăbiciune din multa scriere într-aceşti 17 ani, de la ochi au scăzut vederea, de la mîini s-au împuţinat vărtutea, pieptul s-au rănit înlăuntru, în picioare au intrat răceala", ceea ce nu l-a determinat să abandoneze munca sa pînă în ultima parte a vieţii (1820)[34]. Încă un exemplu remarcabil de străduinţă în acest domeniu îl oferă logofătul Grigoraş, om pasionat pentru istorie, bun cunoscător al fondurilor Mitropoliei din Iaşi, care a copiat documente şi alte însemnări de preţ despre trecutul ţării (între altele despre Alexandru cel Bun şi începuturile Mitropoliei sau despre ocupaţia rusească din 1769—1774), lăsînd o impresie deosebită medicului sas A. Wolff care i-a folosit serviciile[35]. Alături de asemenea cărturari, există apoi marele contingent al truditorilor de rînd, rămaşi în anonimatul colectiv, precum

---

[29] Tudor Mateescu, Marcel Ciucă, *Arhiva generală a Ţării Româneşti*, în *RA*, LXII, vol. XLVII, 1985, 2, p. 215.

[30] M. Regleanu, *Alexandru Ipsilanti Voievod, protector al arhivelor*, în *RA*, XII, 1969, I, p. 44.

[31] Apud Mihai Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane — „Capitulaţiile"*, în *Anale*, XXVIII, 1982, 6, p. 67.

[32] Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 6—7 (studiu introductiv).

[33] Apud Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung Fuerstenthums Moldau*, II, Sibiu, 1805, p. 18.

[34] Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 7.

[35] Ştefan S. Gorovei, *Un cărturar uitat: logofătul Grigoraş*, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 683.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acel popa Dimitrie, „pisarul Sf. Mitropolii" a Moldovei care a tălmăcit urice „pe moldovenie" și a scris condici pe la 1734[36].

Apelul la tradiție și informația istorică a căpătat și mai multă pondere în slujirea marilor interese ale bisericii. O atare situație s-a ivit în 1815 în reglarea raporturilor cu clerul catolic din Moldova, care depunea eforturi pentru a impune un episcop stabil. Convocat să se pronunțe în această materie, Divanul țării își elaborase răspunsul numai după ce a cercetat „toate cele mai vechi letopisețe", ajungînd la concluzia că „în letopisețele ce se află aicea, arătătoare de întîmplările acestui pămînt, cum și în cele mai vechi hrisoave", nu existau antecedente pentru o asemenea pretenție[37]. În anaforaua clerului și a boierimii, se făcea o scurtă istorie a raporturilor cu biserica romano-catolică, întemeiată pe „cronograful țării", pentru a se argumenta „că nici o încredințare alta, nici dintr-o istorie nu avem, că au fost vreo odinioară cu statornicie în pămîntul nostru episcop catolicesc"[38].

Existau astfel destule împrejurări ale vieții zilnice în măsură să întrețină interesul pentru trecut printre slujitorii bisericii. Viețuirea în lăcașuri în care umbrele trecutului erau puternice, pomenirea strămbunilor și copierea vechilor documente au înlesnit predispoziția mai generală pentru istorie. Instrucția sistematică, în condițiile unui învățămînt strict confesional nu și-a pus pecetea în același sens. Doar lecturile ocazionale au putut să îmbogățească zestrea afectivă a acestor oameni, oferindu-le minimul necesar de cunoștințe. Urmele unor biblioteci mănăstirești îngăduie să se întrevadă și prezența cărții de istorie, alături de cele de cult și de teologie, dominante. Este cazul istoricilor antici (Flavius), al cronografilor și istoricilor bizantini (Cigala, Manassis, Nectarie, Zonaras, respectiv Chinnamos, Procopiu din Cezareea), din opera cărora au ajuns unele exemplare în bibliotecile mănăstirii Hurezu sau a Mitropoliei din București, mai bine cunoscute sub raportul alcătuirii în veacul XVIII[39]. Ele nu lipsesc nici din bibliotecile personale mai modeste, ca aceea a logofătului Grigoraș, care avea printre cărțile sale „tomurile lui Rolin și a Vizantidei"[40]. Desigur, la nivel general, întîlnirea cu scrieri istorice a fost mai mult întîmplătoare, fapt explicabil dacă ținem seama de starea culturală și de preferința pentru literatura religioasă.

La nivelul cel mai obișnuit, clericii, chiar și aceia cu rangiuri însemnate, n-au făcut de aceea dovada unor cunoștințe istorice deosebite. Cel puțin o asemenea impresie ne-a lăsat Andreas Wolf despre episcopul Inochentie, unul din membrii delegației de români care a mers la Ecaterina II și autorul discursului rostit cu acest prilej. Chestionat asupra istoriei Episcopiei de la Huși, el nu a putut totuși să dea răspunsuri satisfăcătoare, întemeindu-se exclusiv pe datele tradiției[41]. Episodul pare autentic și comportă similitudini cu alte zone românești, unde clerul și-a dovedit ignoranța în legătură cu trecutul bisericilor în care slujea[42]. O întîlnim și la un preot din Iași care, scriind pomelnicul bisericii Bărboi, îl trecea pe marele vornic ctitor din secolul XVII ca „Ioan Bărboi voievod"[43].

---

[36] Apud D. Furtună, *op. cit.*, p. 165.

[37] Melchisedec, *Papismul în România*, în *BOR*, VII, 1883, p. 361.

[38] *Ibidem*, p. 362. Aceeași argumentare și în anaforaua Divanului din 1820, p. 373—383.

[39] Corneliu Dima Drăgan, Mihai Caratașu, *Un catalog necunoscut al bibliotecii mănăstirii Hurezu*, în *BOR*, LXXXVII, 1969, 5—6, p. 590—625; Mihai Caratașu, *Știri noi privitoare la biblioteca Mitropoliei din București în secolul XVIII*, în *SCB*, XIII, 1974, p. 133—150.

[40] Ștefan S. Gorovei, *loc. cit.*, p. 686 și, de același, nota în *AIIAI*, XXII, 2, 1985, p. 806.

[41] Melchisedec, *Cronica Hușilor și a episcopiei...*, București, 1869, p. 328.

[42] I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 337, unde starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog afirma (la 1771) că „nici în scris, nici în amintirea oamenilor nu s-a păstrat vreo știre despre începuturile acestei mănăstiri", întrucît hrisoavele s-au pierdut în timpul războaielor „de nu se mai știe ce s-a întîmplat cu ele"; în același sens, altă informație la p. 350.

[43] D. Furtună, *op. cit.*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În rîndul clerului au fost, cum s-a mai văzut, și cărturari de seamă, cunoscători ai istoriei (Iacob Putneanul, Vartolomeu Măzăreanul, Amfilohie Hotiniul, Filaret II, Veniamin Costache, ș.a.). Ei reprezentau însă excepții. Marele contingent al preoțimii și monahilor, acela menit să influențeze și spiritul colectiv al veacului, se caracteriza printr-un nivel limitat și confuz de cunoștințe istorice. La acest nivel, istoria a trăit astfel nu atît prin date precise, cît prin puterea de revelație a trecutului.

„Vedeniile" exprimă cel mai bine acest mod de receptare transfigurată, avînd origini mai vechi de secolul XVIII. Un *Cuvînt pentru zidirea sfintei monastiri Pîngărați*, scris la 3 noiembrie 1808, povestea „vedenia" lui Alexandru Lăpușneanu, conservată de tradiția monahală. În timpul somnului, domnului i s-a înfățișat un vornic în veșminte albe (Sf. Dumitru), care l-a îndemnat să zidească o biserică la Pîngărați „pre locul unde am avut mai înainte făcută de bătrînul Ștefan Voievod (...), pe care o au ars spurcații otomani, cînd au venit în pămîntul acesta ticălos cu război asupra lui Ștefan Voievod și l-au biruit la Valea Albă și toată țara o au ars" [44] etc. Ceea ce deosebea „Vedenia" de visul obișnuit era forța ei de persuasiune. Autorul *Cuvîntului* reținea în acest sens nedumerirea: „Aievea sau în vis i-au fost vedenia aceasta, nici singur nu știi", precizînd apoi că domnul „n-a dat crezămînt îndată visului, fiindcă Sfînta Scriptură și părinții noștri cei duhovnicești ne învață pre noi să nu credem visurile", dar „credincioșii boieri" și „filosofii" au opinat „că de la Dumnezeu iaste vedeniia" [45].

Anecdotica interesează aici mai puțin. Importanța ei constă în faptul că sugerează locul distinct al vedeniei ca revelație, prin credință, a unor fapte plasabile adesea într-un cadru istoric.

Alături de transmiterea vechilor „vedenii", veacul XVIII a cunoscut și scrierea altora noi. Cîteva dintre acestea merită atenție prin modul lor de prospectare în trecut. Este exemplul unui diac ardelean, care a venit la București pentru sfințire și care a avut o vedenie, pe care a însemnat-o de îndată în scris, la 3 decembrie 1768. Se făcea în visul său că i s-a așezat pe cap coroana lui Mihai Apafi, la care el a replicat „că n-a fost crai aici în Țara Românească, ce au fost la noi la Bălgrad. Iară ei ziseră: Aicea a fost întîi" [46].

În vedenia altul călugăr de la 1797, apăreau, într-un joc confuz de evenimente, Darius și Alexandru Macedon, ceea ce arată impresia adîncă lăsată în subconștient de lectura *Alexandrici*, dar și psihoza colectivă dintr-o zonă marcată în a doua jumătate a veacului de războaie și ocupații străine [47]. În alt loc, *(Vedenia ce au văzut un schimnic Varlaam)* strămoșii veneau să-i judece pe urmași într-o fantastică interpolare a trecutului în prezent: „și iată că se făcură o mulțime de bărbați / Tot cu coifuri de aramă și în platoși îmbrăcați" [48].

Vedeniile nu constituie o istoriografie, ci, cel mult, un gen de scriitură cu unele motive istorice, sugestiv pentru locul discret al trecutului în modul de reprezentare al vieții din mediile bisericești. Citite probabil la trapeză, cînd călugării *luau masa* [49], ele au marcat întrucîtva întreaga obște monahală, afirmîndu-se în conștiința ei colectivă.

Pe fundalul acestei sensibilități, preocupările istorice s-au insinuat și în scrierile de un caracter strict religios, ca în lucrarea *Despre lemnul sf. cruci* (1759) în care mitropolitul Iacob Putneanul a intercalat două documente, unul de la împăratul bizantin Romano, celălalt de la sultanul Selim. Faptul era în strînsă legătură cu un eveniment religios, respectiv aducerea în țară, în 1759,

---

[44] Iosif E. Naghiu, *Contribuții la istoria mănăstirii Pîngărați*, în *MMS*, LVI, 1980, 1—2, p. 156—159. Același text a fost publicat cu 70 de ani mai înainte chiar de acela care l-a descoperit: Ioan Antonovici, *Un manuscris din mănăstirea Pîngărații lor, județul Neamțului*, în *RIAF*, vol X, 1909, p. 70—76. Vezi și P. S. Năsturel, *Le dit du monastère moldave de Pîngărați* (I), în *BBRF*, X (XIV), 1983, p. 387—420 și nota lui Ștefan S. Gorovei, *AIIAI*, XXII/1985, 2, p. 692—693.

[45] Iosif E. Naghiu, *loc. cit.*, p. 158—159.

[46] N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în *RI*, VII, 1921, p. 61—62.

[47] Cf. Al. Duțu, introducere la ed. *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, București, 1984, p. 5—33.

[48] E. Vîrtosu, *O satiră în versuri...*, în *SMIM*, 1957, p. 471.

[49] Ioan Antonovici, *loc. cit.*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Sf. Lemn, prilej pentru învățatul mitropolit de a rosti o pastorală. Odată cu Sf. Lemn a fost adusă și culegerea întocmită de călugării atoniți cu texte și documente referitoare la acesta, tradusă apoi în română din ordinul aceluiași mitropolit [49 bis]. Mai tîrziu, Psaltirea de la Iași (1794) cuprindea o *Însemnare de domnii Moldovei*, de fapt o cronologie de la Dragoș Vodă pînă la Mihai Constantin Șuțu (1793) [50], plasată în continuarea psalmilor și a unor scurte învățături creștinești. Un preot din județul Bacău lăsa în manuscris cîteva notițe istorice la sfîrșitul unei cărți bisericești [51], dar exemplul cel mai elocvent l-au oferit prefețele la Mineiele rîmnicene în care meditația despre durata neamului a căpătat accente dramatice. Ideile înscrise aici s-au desprins tot mai mult de conținutul cărților de ritual, „ducînd mai departe — cum a precizat Al. Duțu — acel proces de diversificare a preocupărilor, întîlnite în timpul afirmării umanismului românesc" [52]. Prefețele respective, scrise de Chesarie, nu pot fi considerate „lucrări de istorie", ci, mai degrabă, „prefigurări ale eseului modern", izvorîte dintr-o îndelungată meditație ce avea în centrul ei problema evoluției istorice și timpul [53]. Pe parcursul lor s-a schițat însă o istorie a românilor de la originea lor, cu preocupări de periodizare în care s-a vorbit de „legea prefacerilor" și de „vîrste" sau „stepene".

După aceeași pildă, interesul pentru istorie a răzbit și în paginile altor scrieri religioase, ca în prefața Antologhionului din 1786 în care Grigore Rîmniceanu evoca nume din trecutul cultural al românilor [54].

Există așadar semne învederate că în veacul XVIII, spiritualitatea ortodoxă nu a respins apetența pentru istorie și că, dimpotrivă, i-a înlesnit manifestarea. Preocupările unora dintre clerici au avut în atenție chiar istoria bisericii, ca în cazul lui Vartolomeu Măzăreanul, autor al unei istorii a mănăstirii Putna și al cîtorva condici bisericești sau al lui Lazăr-Leon Asachi care a tradus în română *Istoria bibliotecești biserici* a lui Drozdov s.a. [55]. Nu a fost evitat nici teritoriul istoriei politice, prin cronicile de un remarcabil interes istoriografic ale lui Vartolomeu Măzăreanul sau Dionisie Eclesiarhul sau prin investigarea arhivelor așa cum s-a remarcat logofătul Grigoraș.

Receptivitatea la pildele trecutului în mediile bisericești s-a văzut cel mai bine la capătul epocii fanariote prin triumful istorismului în cel dintîi „program de cîrmuire" pe care un înalt prelat îl recomanda domnului pămîntean Grigore Ghica (7 sept. 1822): „Nu este atît de mare lucru (...) a ocîrmui un norod, cît este a te face părintele norodului. Nu e de mirare a domni peste multe mii de oameni, ci este de mirare a-i mîntui pe ei. Nu e de laudă a domni peste averile supușilor, ci e de laudă a domni în inimile lor; iar această știință a cîștigării de inimă, avînd-o de moștenire Înălțimii Tale atît de la fericiții domni, strămoșii Înălțimii Tale, cît și de la repeusatul întru fericire părintele Mării Tale; caută în icoanele a acelor Eroi ai Valachiei și ei te vor pune pe calea cea dreaptă și te vor mîna la sălașul slavei și al nemuririi" [56].

Toate exemplele amintite pînă aici probează legătura ce a funcționat între spiritul confesional și geneza istorismului în societatea modernă românească. Oricît de modestă s-a dovedit cultura propriu-zis istorică a clericilor, ei au știut să cultive grija pentru trecut, participînd astfel în ambianța religioasă în care și-au desfășurat activitatea la „sacralizarea" istoriei. S-ar putea crede că unul din filoanele ulterioare ale istorismului românesc, regăsibil deopotrivă în istoriografie își are originea în prezența considerabilă a spiritului religios în efortul de recuperare a istoriei.

[49 bis] Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 219 și Ariadna Camariano-Cioran, *Precizări și identificări privind unele traduceri românești din greacă (sec. XVIII)*, în *RITL*, 22, 1973, 2, p. 271—279.

[50] *BRV*, II, p. 371.

[51] D. Furtună, *op. cit.*, p. 164.

[52] Alexandru Duțu, *op. cit.*, p. 120.

[53] *Ibidem*, p. 133.

[54] *Ibidem*, p. 156.

[55] Despre contribuția literaturii religioase la dezvoltarea istoriografiei, cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, I—II, 1901 și ed. Barbu Theodorescu, București, 1969.

[56] Vasile Gh. Durak, *Ilarion, Episcop al Argeșului*, București, 1900, p. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. IMPERATIVE POLITICE ŞI ARGUMENT ISTORIC

Dacă orizontul confesional al veacului a înlesnit interesul pentru trecut, cerinţele vieţii politice şi iniţiativele etatiste l-au impus cu şi mai multă acuitate. Imbolduri însemnate au venit din partea unor domnitori, chiar dacă apelul la trecut ascundea adesea în gîndul lor nevoia de legitimare la tronul ţărilor române. Spre deosebire de domnii din veacurile precedente, aleşi îndeosebi în virtutea principiului de succesiune dinastică, principii fanarioţi erau numiţi direct de către Poartă, fapt de natură să întreţină „complexul legitimităţii", provocînd în consecinţă strădania lor de a se integra în tradiţiile politice şi în viaţa societăţii româneşti. Apelul la istorie a devenit cu atît mai necesar, fiind sesizabil încă în preocupările primilor domni fanarioţi. Bine instruiţi, iubitori de cultură, rafinaţi, ei au ştiut să îmbine gustul pentru acest domeniu cu interesele politice, pentru a se pune în legătură, fie şi fictiv, cu tradiţiile dinastice şi amintirile istorice din Principate. De aceea, fără a se îndeletnici anume cu istoria, unii dintre domnii aceştia au citit-o cu pasiune şi i-au încurajat dezvoltarea.

Cazul lui Nicolae Mavrocordat este cel mai elocvent. Crescut într-un mediu de aleasă cultură, în compania cărţilor şi a dascălilor de prestigiu, el a dovedit şi o sensibilitate aparte faţă de trecut, cu efecte pozitive în domeniul culturii. *Cronica Ghiculeştilor* preciza de altfel că domnul „avea multe cunoştinţe şi în istorie" invocînd chiar contribuţiile sale în domeniu prin cartea περι καθηκονων (Bucureşti, 1719) şi φιλοθεον παρερνα rămasă în manuscris pînă la sfîrşitul secolului cînd a fost tipărită la Viena[57]. Nu întîmplător, el recomanda în ale sale *Sfaturi* către fiul său Constantin drept normă de conduită pentru domn a „nu înceta să cercetezi, să afli şi să cunoşti lucruri, oameni", dar şi „istoriile", alături de „treburile curente, chiar cu toate amănuntele lor"[58]. În *Manualul (...) cu privire la moravuri şi comportări* acelaşi domn anunţa că „amintirea trecutului şi grija de cele viitoare sunt înnăscute numai omului"[59], atrăgînd din nou atenţia asupra nevoii de raportare a iniţiativelor prezente la exemplele trecutului. Domnul însuşi a mărturisit că a procedat ca atare, lăsîndu-se călăuzit în opera sa de „datinile şi puterile" existente „în orice stat şi la orice popor" precum şi de argumentele şi pildele din istorie[60]. Asemenea înclinaţii explică şi proiectele sale pe tărîm istoriografic, ilustrate şi de cele trei redacţii de cronici oficiale din vremea sa: una, cuprinzînd domniile din Moldova, scrise de N. Costin, Axinte Uricariul şi domniile în Ţara Românească, scrisă de Radu Popescu; alta, compusă din Letopiseţul cantacuzinesc continuat, pentru perioada de după 1699, de cronica lui Radu Greceanu, Viaţa lui Constantin Brâncoveanu şi, apoi, de Istoriile lui Radu Popescu; în fine, încă una ce reprezenta compilaţia lui Axinte din partea finală a aşa-zisei „Istorii paralele"[61]. Nicolae Mavrocordat a dispus apoi întocmirea genealogiei sale, menită să arate înrudirea sa cu domnii români şi cu alte familii domnitoare. Marele logofăt Nicolae Roset a întocmit o asemenea Genealogie (1726—1727), urmărind originile domnului până în vremea lui Alexandru cel Bun, concomitent cu vistierul Constantin Văcărescu care redacta o genealogie mai redusă[62]. În virtutea aceluiaşi „complex al legitimităţii", Nicolae Mavrocordat a vegheat şi la întocmirea unui corp de cronică oficială în care Mavrocordaţii erau integraţi în istoria Ţării Româneşti, începînd de la 1629, de cînd ei s-au înrudit cu domnii pămînteni. Din genealogia introdusă în cronica oficială se vedea că Sultana, mama lui Nicolae Mavrocordat, era fata Casandrei, fiica lui Alexandru Iliaş. Dar Alexandru Iliaş nu a fost o figură prea reprezentativă a trecutului, încît invocarea sa nu oferea o soluţie legitimativă prea trainică.

---

[57] *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1965, p. 75.

[58] Hurmuzaki, *Documente*, XIII/2, p. 416.

[59] *Ibidem*, p. 452.

[60] Cf. scrisoarea către dascălul Iacov, relatîndu-i relaţiile sale cu Carol XII (1713), în Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1915, p. 504.

[61] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. LII.

[62] *Ibidem*, p. LX, nota 2. Cf. şi G. Dem. Theodorescu, *Originea Mavrocordaţilor*, în *Arhiva*, V, 1894, p. 294—300.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nicolae Mavrocordat a exploatat în consecință înrudirea sa cu Cantacuzinii. Istoria acestei familii oferea și alte ramificații genealogice, în măsură să lege domnia lui Nicolae Mavrocordat de tradițiile dinastice bizantine și ale Țării Românești, fapt ce l-a determinat pe domnitor să dispună o nouă redactare a cronicii oficiale, mai atentă la asemenea obîrșii [63]. Rîvna de a proiecta lumina ce-i convenea asupra propriilor fapte l-a făcut apoi să ia el însuși condeiul în mînă, descriind în epistolele către cunoscuți dar și în cele destinate intenționat unor corespondenți fictivi (anonimi) episoadele domniei sale [64].

Constantin Mavrocordat a moștenit același interes al părintelui său pentru cărți și lectură, inclusiv pentru istorie. Apreciindu-i cunoașterea limbilor străine și cultura, *Cronica Ghiculeștilor* preciza astfel despre el că „învăța mereu ca să nu piară faima tatălui său, ci, dimpotrivă, să crească prin el, întru fericire și pomenire veșnică [65]. Geograful Marcos A. Katsaitis îl găsea la 13 octombrie 1742 „într-o cameră prevăzută toată cu cărți, unde obișnuia să stea ziua întreagă și parte din noapte spre a studia (...), punînd să i se citească cărți timp de șase ore și opt ore continuu" [66].

Istoria a avut un loc însemnat în orizontul său de lecturi, cum se poate deduce din alcătuirea impresionantei sale biblioteci [67]. Apelul la trecut îi îngăduia, ca în cazul părintelui său, să cunoască mai bine societatea pe care o cîrmuia, ținînd seama de tradițiile ei. Cu acest gînd, îi cerea Constantin Mavrocordat lui Ion Neculce lămuriri despre acele „obiceiuri ce-au fost la domnii trecuți, și care au adaos dăjdile și cari le-au scăzut și ce boieri au fost îndemnători, ori la scădere, ori la vreo dajde ce s-au adaos" [68]. Cronicarul i-a oferit explicațiile, bazîndu-se pe propria memorie și pe amintirile celor bătrîni : „Și după poronca măriei tale, ca să fac trătaz, de cît oi ținea minte că s-au făcut în țara și obiceiurile și bune și proaste, la ce domnii ar fi ieșit, iată că ț-am scris cît am ținut minte și le știu că sînt adevărate. Așijderea și cîte am audzit den oameni bătrîni, iarăși le-am scris ; ce de aceli ce-am audzit, chizeș nu sînt" [69]. Cunoscător al tradițiilor țării, domnul a putut astfel să guverneze în raport de ele, asigurînd continuitatea vechilor instituții și funcționarea lor în condițiile agravării dominației otomane. Din aceleași nevoi, el s-a gîndit și la elaborarea unei istorii a românilor. În timpul celei de-a doua domnii în Moldova, a cerut în acest sens concursul cărturarilor iezuiți, fiindu-i recomandat Carol Péterffy din Pressburg. Proiectul a eșuat. A rămas în schimb schița și începutul său, pe care N. Iorga le identifica în manuscrisul *Prodromus historiae principatus Valachiae et Moldaviae* [70]. În același timp (1742—1743), principele s-a adresat și istoricului brașovean J. Filstich cu 14 întrebări privind probleme de istorie a românilor din timpurile vechi pînă în secolul XIV. Au rezultat astfel răspunsurile pline de interes în sprijinul unității și continuității poporului român, o bogată bibliografie și un important corpus de excerpte din autorii mai însemnați (la care a mai colaborat Th. Tartler) [71]. Totuși, o sinteză unitară a istoriei românilor, cum domnul și-ar fi dorit, nu s-a realizat. În schimb, el a pus pe secretarul său C. Daponte să redacteze *Efemeridele dacice* și i-a poruncit lui Lazăr Scriba să traducă în limba greacă *Istoria paralelă* a Țării Românești și a Moldovei, pe care o alcătuise, tot la porunca sa, Vasile Cămărașu. Se pare că, după același

---

[63] *Ibidem*, p. LXII.

[64] D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor. 1695—1754, o nouă cronică a Moldovei*, în *BCIR*, II, 1916, p. 4.

[65] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 351.

[66] Apud Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 167.

[67] N. Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin-Vodă Mavrocordat*, *ARMSI*, VI, 1927, p. 135—170 ; V. Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților. Contribuții la istoricul ei*, în *ARMSI*, XXII, 1939—40, p. 359—419.

[68] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 175

[69] *Ibidem*, p. 176.

[70] N. Iorga, *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria*, Budapesta, 1904, p. 58—61.

[71] Adolf Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und der Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Mavrocordatos (1742—1743)*, în *RESEE*, XIII, 1975, 1, p. 54 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndemn, medicul Depasta a scris şi el o evocare a domniei lui Constantin Mavrocordat în Moldova şi Ţara Românească [72].

Grigore Ghica, contemporanul Mavrocordaţilor, a arătat nu mai puţin interes pentru trecut. Orfan de mic, a fost crescut de bunicul dinspre mamă, vestitul Alexandru Mavrocordat Exaporitul, într-o deosebită ambianţă culturală, întreţinută apoi şi de familia sa, prin alianţa sa cu fiica lui Mihai Mano, medic şi filosof. Ca şi Nicolae sau Constantin Mavrocordat, a avut parte de 20 de ani de domnie, în răstimpul a cinci guvernări, sfîrşindu-şi viaţa pe tron, ceea ce s-a întîmplat arareori în frămîntatul veac fanariot. În acest context, a putut să susţină cu mai mult succes programul său reformator, în cuprinsul căruia cultura şi învăţămîntul au avut un rol de seamă, întrucît — socotea el — „din cîte lucruri împodobesc pre om într-această viiaţă, învăţătura iaste mai aleasă şi mai înaltă [73]. *Cronica Ghiculeştilor* i-a surprins apoi ipostaza de iubitor al lecturii, în special în vremea surghiunului său de la Tenedos, cînd domnul „se mulţumea să-şi petreacă timpul în cea mai mare parte cu cetirea unor cărţi sfinte şi cu plimbări pe malul mării sau în grădinile şi viile insulei" [74].

Crescut în mediul constantinopolitan, domnul nu ştia însă limba ţării. După înscăunarea sa, a depus eforturi remarcabile pentru a o însuşi şi pentru a se integra în societatea peste care trebuia să cîrmuiască. Nici rîvna sa nu a scăpat atenţiei autorului *Cronicii Ghiculeştilor*. „La începutul domniei sale — scria acesta — nu cunoştea limba moldovenească, lucrul cel mai greu pentru un domn să nu cunoască limba ţării în care domneşte. Dar lucrul şi mai minunat este că în şase luni a învăţat limba moldovenească şi o vorbea ca şi ceilalţi". Explicaţia pe care o aducea cronicarul merită de asemenea reţinută: „Deoarece cunoştea limba latină şi italiană, a învăţat repede moldoveneşte, dar mai mult l-a ajutat mintea sa". Faptul a consternat pe mulţi. „Se mirau deci şi boierii — preciza şi cronicarul — cum a putut să înveţe aşa de repede şi limba şi obiceiurile şi pravilele ţării şi felul de judecată şi cum se ostenea mult, cercetînd el însuşi scrisorile şi jalbele oamenilor" [75]. Istoria era la fel de importantă pentru a susţine eforturile sale de integrare în tradiţiile societăţii româneşti. Sensibilitatea lui Grigore Ghica în acest sens s-a văzut cu ocazia călătoriei sale din septembrie 1732 la mănăstirile şi cetăţile din Moldova pentru a cunoaşte vestigiile trecutului. Era probabil, cum a spus N. Iorga, „cea dintîi vizită" la monumente istorice a unui domnitor [76], a cărui importanţă a reţinut atenţia contemporanilor. Faptul nu trecea neobservat de Ion Neculce, care consemna că domnul „într-o săptămînă au îmblat de-au văzdut toate mănăstirile şi locurile [...], că să ştie cum să ţine" [77]. Autorul *Cronicii Ghiculeştilor* a reţinut de asemenea vizita domnului la mănăstirea Neamţ „să se închine acolo la icoana cea făcătoare de minuni a Maicii Domnului, aflată în zisa mănăstire, iar apoi să viziteze şi să admire şi celelalte mănăstiri, zidite în munţi în vechime de ceilalţi domni" [78]. Grigore Ghica contribuia astfel prin pilda sa la cinstirea şi rememorarea trecutului, realizînd pe această cale o apropiere mai strînsă de moştenirea vechilor domni. Aşa s-ar explica efortul său de recuperare a acestei moşteniri, ca în încercarea de a-l trimite pe postelnicul Al. Duca în Polonia pentru retrocedarea bunurilor luate în timpul campaniei lui Ioan Sobieţki din 1673 [79].

Grija de a cîrmui după obiceiurile ţării s-a văzut şi în timpul primei domnii în Moldova a lui Grigore Callimachi (1761—1764), din a cărui poruncă Gheorgachi, al doilea logofăt, a întocmit prima *Condică ce are întru sine obiceiurile vechi şi nouă*. Ea era „un fel de tratat oficial" cu informaţii despre încoronarea domnilor, rînduiala boierilor şi a divanului, ceremoniile de la Curte, un tratat întocmit

---

[72] D. Russo, *loc. cit.*, p. 5.

[73] Apud Matei D. Vlad, *Două decenii pe tronul ţărilor române. Grigore II Ghica*, în *MI*, 1984, 2, p. 5—9.

[74] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 599 şi, în acelaşi sens, p. 611.

[75] *Ibidem*, p. 261.

[76] N. Iorga, *Cea dintîi vizită românească la monumente istorice şi opera lui Grigore Matei Vodă Ghica*, în *BCMI*, XIX, 1926, p. 143—146.

[77] *Ibidem*.

[78] *Cronica Ghiculeştilor*, p. 347.

[79] Matei D. Vlad, *loc. cit.*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe baza tradiției interne și după modelele bizantine [80]. Destinată uzului protocolar, scrierea era în fapt și o tentativă de conservare a vechilor obiceiuri, o codificare a tradiției, pentru a-i salva estomparea în timp. După același exemplu, a gîndit apoi Alexandru Ipsilanti în Muntenia „logofeția de obiceiuri", prima instituție preocupată de adunarea sistematică a vechilor obiceiuri. Ea era în același timp un fel de instituție arhivalică, menită să recupereze izvoarele și letopisețele țării, pentru a se scrie pe baza lor „istoria, orînduiala politicească și dregătoriile" sau „pentru oblăduirea țării cu schimbările și prefacerile ei" [81].

La exemplele amintite, ar putea fi adăugate și altele. Chiar o domnie scurtă și viforoasă, ca aceea a lui Nicolae Mavrogheni oferă incidențe sugestive sub un asemenea unghi. Secretarul său, grecul Anastase, turcit cu numele de Selim, afirma limpede că una din principalele slăbiciuni ale domnului era dorința sa de a figura în istorie. „Adesea, faptele sale n-aveau alt scop decît de a le ști așezate în analele timpului" [82]. Thomas Hope vorbea chiar de intenția lui Mavrogheni de a scrie el însuși — după pilda lui Dimitrie Cantemir — o istorie a timpului său, pentru a-și înscrie numele după propria dorință, în amintirea posterității. N-a mai avut vremea pentru un atare plan, dar, în schimb, s-a gîndit să aducă la curtea sa un francez care să-i veșnicească faptele [83].

Am amintit cîteva din inițiativele domnești menite să stimuleze studiul istoriei. Ele s-au întîlnit și cu preocupările boierimii, angajată de asemenea în menținerea instituțiilor și a vechilor rînduieli, dar și în lupta politică. Domnii au conlucrat de altfel cu ea, folosindu-i serviciile, cum s-a văzut și în unele din exemplele evocate. Îndeosebi, străduința lor de a cunoaște și de a păstra vechile instituții ale țării nu a putut să ignore argumentele oferite de clasa boierească.

Recursul la trecut spre beneficiul instituțiilor țării a devenit și mai acut în cazul litigiilor ce afectau înseși hotarele și interesele țării, exceptînd situațiile în care hotărîrile s-au decis arbitrar de către Poartă. Asemenea neînțelegeri au existat adesea între domnii Moldovei și raiaua Hotinului. În timpul celei de a treia domnii a lui Mihai Racoviță, „zaim-agalele și erbapitimarlii au scornit că hotarul Hotinului nu este cel vechi și adevărat", provocînd o încălcare de teritoriu, pînd cînd, după un an de intervenții la Poartă și mari cheltuieli de bani, domnul a restabilit vechile hotare [84]. Altădată, un pașă aflat la Hotin a făcut arz la Poartă, pentru a obține dreptul ca locuitorii cetății și din împrejurimi să are și să semene pe pămîntul Moldovei, ceea ce constituia o încălcare nepermisă a teritoriului. Cum între argumentele invocate se arăta că „din timpuri vechi a fost obiceiul" respectiv, Poarta a cerut domnului și unui mumbașir „să cerceteze bine dacă a fost un asemenea obicei vechi" [85], *Cronica Ghiculeștilor* ne arată deznodămîntul : „Deci, adunîndu-se la curtea domnească, de față cu domnul, Capugi-başa, trimişii paşei şi toți boierii pămînteni care se aflau acolo au discutat mult și s-au ciorovăit, fără însă ca cei de la Hotin să poată dovedi că ceea ce cereau a fost un obicei din timpurile vechi" [86].

În aceeași domnie a lui Mihai Racoviță, a mai avut loc un incident în măsură să pună în alertă conștiințele, dar și cunoștințele istorice ale marii boierimi. Este vorba de încălcarea samavolnică de către tătarii nogai a ținutului „celor două ceasuri" și judecarea pricinii respective de către cadiul Hotinului si cîțiva boieri pămînteni (Constantin Conachi spătarul, Donici vornicul, Constantin Ioan, vel postelnic ș.a.). Propriile interese împletite cu acelea ale țării i-au făcut pe boieri de „au umblat și au scris întregul hotar al Moldovei, care începe de la șanțul lui Traian, împăratul romanilor, și merge pînă la Nistru, precum se vede. Și mulți turci bătrîni au mărturisit că locul luat de tătari cu vicleșug este al Moldovei" [87].

[80] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi. 1762*, București, 1939.

[81] Cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, p. 55—57 și, mai recent, M. Regleanu, *Alexandru Ipsilanti voievod, protector al arhivelor*, în *RA*, XII, 1969, 1, p. 43—46.

[82] Cornel Cîrstoiu, *Ienache Văcărescu, Viața și opera*, București, 1974, p. 85.

[83] D. Russo, *loc. cit.*, p. 4.

[84] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 229.

[85] *Ibidem*, p. 681.

[86] *Ibidem*, p. 683.

[87] *Ibidem*, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine, drepturile revendicate de Mitropolia Proilavului asupra ţinutului Hotin în dauna Mitropoliei Moldovei s-au judecat în acelaşi fel, boierii pămînteni, mitropolitul şi episcopii arătînd domnului C. Racoviţă „că acel ţinut era din vechime unit cu episcopia de Rădăuţi, adică cu Moldova“ [88].

Nu ştim astăzi exact ce argumente istorice au fost invocate în asemenea litigii şi cît a fost de convingător apelul la ele, comparativ cu celelalte mijloace ce au influenţat deciziile. Cert este faptul că spiritele mai active ale vremii şi-au dat seama de importanţa argumentului istoric, depunînd eforturi pentru a-i conferi credibilitate.

Şi mai elocventă este inculcarea argumentelor istorice în memoriile politice revendicative. Teoria „închinării“ de bună voie a ţărilor române în schimbul protecţiei pe care Poarta se obliga să le asigure apăruse încă în cronicile de la sfîrşitul veacului XVII şi îndeosebi la Dimitrie Cantemir, pentru ca în veacul XVIII, ea să parcurgă o întreagă etapă de politizare. În această formă, o întîlnim în cererile formulate de boierii munteni în 1737, în faţa conducerii militare austriece, cînd se admitea că Principatele „au fost fără îndoială cele mai fericite din cîte au fost supuse stăpînirii Casei otomane, pentru că sîntem singurele cărora li s-a acordat de la început şi li s-a menţinut privilegiul de a fi cîrmuie de principi din neamul nostru“ [89]. Mai ales după 1750, asemenea idei de natură strict istorică au căpătat un colorit politic foarte pronunţat, fiind folosite în scopuri precise şi luînd în cele din urmă forma a ceea ce s-a numit „teoria capitulaţiilor“ [90]. Ea s-a născut în condiţiile intensificării luptei politice a românilor pentru recunoaşterea autonomiei în ajunul Congresului de la Focşani (1772) şi a păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774). Dreptul istoric reprezenta aici elementul de rezistenţă în fundamentarea dreptului politic, vehiculînd pe această cale datele esenţiale din trecutul românilor, îndeosebi acelea despre natura relaţiilor cu Imperiu otoman. Aşa a apărut, pe temeiul practicii istorice seculare şi a scrierilor lui D. Cantemir, lucrarea intitulată *Din izvoadile răpăusatului Nicolae Costin* (cunoscută apoi în istoriografie sub numele de *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană*), menită să susţină cererile politice ale boierimii. Atribuirea paternităţii lui Nicolae Costin era de domeniul fanteziei, iar documentele inserate pe parcursul ei au fost reconstituite ad-hoc de autorul necunoscut (sau autorii necunoscuţi), fără a contrazice totuşi realitatea istorică şi pentru a sluji o cauză nobilă şi dreaptă [91].

Aceeaşi demonstraţie istorică apărea prin contribuţia lui Mihai Cantacuzino în memoriile muntene cu o finalitate politică identică : aceea de a se modifica statutul internaţional în virtutea drepturilor străvechi încălcate abuziv de către Poartă [92]. Pledoaria istorică inserată în aceste acte politice şi-a găsit de altfel locul şi în cuprinsul *Istoriei Tării Româneşti* a lui Mihai Cantacuzino (ce avea să fie tipărită mai tîrziu de către fraţii Tunusli, la Viena, în limba greacă şi fără numele autorului), arătînd strînsa relaţie dintre istorie şi politică în gîndirea românească din epoca Luminilor [93].

Interesele de moment, conjugate cu fantezia, s-au dovedit adesea în detrimentul cunoaşterii corecte a trecutului. Dar dincolo de consistenţa şi puterea de convingere a argumentelor invocate în asemenea memorii, istoria românilor îşi croia prin intermediul lor un anume loc în documentele diplomatiei europene, vehiculate pînă tîrziu în veacul XIX în sprijinul cauzei româneşti [94].

---

[88] *Ibidem*, p. 643

[89] I. C. Filitti, *Cărţi vechi*, în *RI*, X, 1924, p. 111—112 care reţinea informaţia dintr-o *La storia dell'anno*, apărută la Veneţia şi Amsterdam, f.a.

[90] V. Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750—1831*, Bucureşti, 1972, p. 144, care numără 32 de proiecte de reformă întemeiate pe dreptul istoric.

[91] Virgil Joiţa, *Domnia lui Mircea cel Mare — temelie a independenţei şi renaşterii naţionale a poporului român. Între politică şi istorie în epoca Luminilor*, în vol. *Marele Mircea Voievod*, ed. Ion Pătroiu, Bucureşti, 1987, p. 313—314.

[92] V. Georgescu, *op. cit.*, p 144—145.

[93] Virgil Joiţa, *loc. cit.*, *passim*.

[94] Mihai Maxim, *Cu privire la înţelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare*, în vol. *Marele Mircea Voievod*, p. 395—396.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Demonstrația istorică și apelul la trecut au constituit într-o atare situație elemente de rezistență ale luptei politice, reflectînd și o stare de conștiință mai generală, îndeosebi în rîndul boierimii, la finele veacului XVIII și în primele decenii ale secolului următor [95]. Această stare o vedem exprimată limpede mai ales în momentele tensionante din istoria românilor, ca în revoluția de la 1821, cînd autorii unui alt memoriu readuceau în atenție pilda istoriei: „Cel ce va ceti istoriia, văzînd cele două vremi întîmplate la împărăția lor, negreșit că se va cutremura", prilej de a se rememora pe scurt trecutul „patriei noastre Valahiia" [96].

În tumultul unor asemenea evenimente și după ele, afirmarea argumentului istoric în scrieri politice și revendicative a căpătat o difuziune socială mai largă. *Obștească tînguire*, scrisă probabil în octombrie 1821, scotea în evidență tocmai argumentul oferit de trecut, cu siguranța că demonstrarea „cum că Țara Românească pururea au înotat în neîncontenite nevoi ne adeverează însăși istoria ei" [97].

Programul regenerării politice s-a întîlnit și cu acela al regenerării morale, întemeiat nu mai puțin pe exemplul trecutului. *Voroava asupra țării Moldovei* de Vasile Murguleț dezvolta și mai mult incursiunea în trecut, pentru a dovedi că „pămîntul acesta din vechi au avut o întindere îndestul de mari, precum se văd însămnați hotarăle lui în istorii, însă atuncea, cînd purta numile cel cinstit di Dachia, fiind lăcuită de un norod vrednic, carile, de multe ori, s-au arătat biruitori în războaiele cele adesă ce au avut cu alti neamuri" [98]. Se aminteau „discălicarea lui Dragoș voievod", „domniia viteazului Ștefan voievod", dar și împrejurările dramatice din trecut, pentru ca ele să lumineze cunoașterea de sine, „discoperirea haractirului nostru" [99].

Din deceniul al treilea al veacului XIX, istoria avea să capete apoi o pondere tot mai însemnată în elaborarea idealului politic. Și în această direcție, contribuția ei își are originea în secolul XVIII, cînd factorii de influență politică (domnii, boierimea) au manipulat argumentul istoric, potrivit propriilor nevoi. În asemenea împrejurări, s-a prefigurat și celălalt filon al istorismului modern, caracterizat prin ingerința sistematică a politicului în structura sa.

3. REALITĂȚILE COTIDIENE ȘI ATRACȚIA TRECUTULUI

Dincolo de inițiativele ce au cultivat atenția pentru trecut, realitățile însești au venit în mod necesar în contact cu acesta. E vorba mai întîi de episoade ale sale cu prelungiri în veacul XVIII și pe care, din motive practice, oamenii au trebuit să le limpezească. În această tendință, secolul XVIII nu aduce o noutate deosebită. Mai ales în manipularea argumentului istoric, în procesele de proprietate asupra unor moșii, unde există destule precedente. Ca și în veacurile anterioare, actele de acest fel conțin adesea raportări la vechi stări și privilegii, invocînd documentele sau tradiția, din care se înțelege însemnătatea dreptului istoric în viața sătească. Faptul avea să fie formulat la începutul veacului XIX, într-o recunoaștere juridică, datorată lui Andronache Donici, cînd se arăta că „obiceiul vechi și aprobăluit are putere de pravelă și de-a pururea că păzește" [100]. E sugestivă de aceea *importanța pe care a avut-o motivul istoric în hotărnicii* sau acte de judecată, fapt ce a ocazionat rememorarea unor nume de domni și momente din trecut. În prelungirea acestei practici, adesea întîlnită în secolul XVIII, anaforaua din noiembrie 1816 schițase chiar o istorie a „începerii pravililor și obiceiurilor noastre", urmînd „povățuirea istoriei pămîntești" în care erau amintiți mai ales Alexandru „ce au cîștigat numirea de Bun" și „fericitul întru pomenire Vasile Voievod ce s-au numit Albanezul" [101]. Interesantă este și anaforaua din același an despre natura proprietății în vechime, act în strînsă legă-

[95] *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumains. 1769—1830*, București, 1970, p. 41—42.

[96] N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 193—195.

[97] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V, București, 1962, p. 531.

[98] *Ibidem*, p. 535.

[99] *Ibidem*, p. 550.

[100] Andrei Rădulescu, *Juristul Andronache Donici*, în *ARMSI*, XI, 1930, p. 217.

[101] Teodor Codrescu, *Uricariul*, IV, Iași, 1857, p. 207—208, 300—310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tură cu protestul ţăranilor vrînceni, unul dintre cele mai lungi şi obositoare procese de proprietate dintre săteni şi boieri, încheiat în favoarea celor dintîi. Chestionată în această materie de domnul Scarlat Callimachi, Obştească Adunare a ticluit o întreagă documentaţie istorică, începînd cu „istoriile vechi" din zilele „împăraţilor Domiţian şi Traian" şi întemeiate pe autoritatea scrierilor istorice ale lui Dimitrie Cantemir şi Dimitrie Philippide[102]. Ideea, subliniată stăruitor de Obştească Adunare era că „pămîntul acesta a fost pururea lăcuit", inclusiv „mai înainte de descălicarea lui Dragoş"[103].

Apărarea stăpînirii individuale punea de aceea la rang de cinste argumentul istoric desprins din vechile documente. La nivelul colectiv, dobîndirea sau păstrarea pămîntului a fost preocuparea majoră, făcînd obiectul donaţiilor confirmărilor, actelor de transfer etc.[104]. „Ai carte, ai parte", reprezintă astfel singura semnificaţie a scrisului în accepţiunea mentală a ţărănimii, aceea care făcea din el un depozitar al drepturilor asupra pămîntului. De aici, grija pentru păstrarea cărţilor de proprietate. Veacul XVIII — cu lungul şir de instabilităţi politice, de conflicte sociale şi conflagraţii, cu diversificarea vieţii — a cunoscut în consecinţă şi creşterea sensibilităţii faţă de document. Ea era în strînsă legătură şi cu preocupările arhivistice ale vremii, aflate într-o continuă dezvoltare de-a lungul secolului XVIII. Nu putem stărui asupra lor. Mai important ni se pare aici impactul pe care ele l-au avut asupra mentalităţilor. Formarea unei noi atitudini a ţărănimii în această privinţă se deslueşte şi din grija ei faţă de evidenţa şi păstrarea documentelor, grijă ce-i determina pe tot mai mulţi să recurgă la serviciile instituţiilor cum era „arhiva generală"[105]. Apelul îşi găsea justificarea într-un asemenea document: „Dar, pentru ca nu cumva pe vremi să se întîmple a se răpune din scrisori, ori din perciunea acestor oameni, sau ei singuri cu vicleşug să ascunză şi vor zice că s-au răpus vreo scrisoare, noi cu toţii am scos după ocolnice cea pecetluită care s-au dat pentru păstrare la mîna lui Gheorghe Ceauş, această copie din cuvînt în cuvînt, adeverită cu iscălitura dumnealui vel logofăt, pe care, iată, o lăsăm la sfînta mitropolie ca să stea şi să o afle acolo purirea (sic!) în bună păstrare, pentru ca oricînd va fi vreo întîmplare, precum scriem mai sus, cu aceasta să se poată descoperi adevărul"[106].

Manifestă la nivelul ţărănimii, grija faţă de document a fost cu atît mai firească în rîndul boierilor. Merită amintit interesul arătat de hatmanul Constantin Palade în 1819 faţă de ştirea privind existenţa în Transilvania a unei lăzi plină cu „ispisoaci, scrisă cu slovi li aur şi peceţi şi iscălituri domneşti pe hîrtii de pergament"[107]. Interesul său nu avea, desigur, o motivaţie sentimentală, ca pasiunea pentru trecut, ci una practică: speranţa de a aduna noi dovezi în sprijinul stăpînirii sale. Cazul Vrancei, cînd Scarlat Al. Callimachi a fost silit să anuleze hrisoavele de danie emise de predecesorii săi era foarte proaspăt în memoria boierilor[108] şi el avea să alimenteze interesul pentru recuperarea de documente, importante pentru atestarea proprietăţii şi a vechilor privilegii ale ţării.

Fie pentru apărarea vechilor proprietăţi, fie din alte nevoi, adunarea documentelor devenea astfel o preocupare ce-şi făcea resimţită prezenţa în viaţa spirituală a veacului. Ea a cuprins şi pe aceia care lucrau în arhivele vremii ca dieci sau logofeţi, conştienţi de interesul aparte al acestor documente, dar şi pe boierii patrioţi, angajaţi în lupta politică pentru recunoaşterea autonomiei Prin-

---

[102] *Ibidem*, p. 325—343.

[103] *Ibidem*, p. 327, 330.

[104] Fl. Constantiniu, *Izvoarele privind relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea. Unele consideraţii*, în *RA*, XLVIII, vol. 33, 1971, 4, p. 515—516.

[105] Gh. Ungureanu, *Contribuţii la cunoaşterea arhivelor moldoveneşti pînă la Regulamentul Organic*, în *RA*, III, 1936—1937, 1, p. 63—78; George Potra, *Contribuţiuni la istoricul arhivelor româneşti*, în *RA*, VI, 1944, 1, p. 4 şi urm.

[106] A. Sacerdoţeanu, *Arhiva generală la Mitropolie*, în *RA*, VII, 1947, 2, p. 393—394: adaos la copia ocolnicei satului Aref din jud. Argeş (3 iulie 1775).

[107] Corneliu Istrati, *Ştiri despre documente moldoveneşti în Transilvania la 1819*, în *RA*, X, 1967, 2, p. 181.

[108] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipatelor. Vechile tratate ofereau argumente în acest sens, justificînd rîvna de a le descoperi și depozita. Memoriul din 10/21 decembrie 1769 înaintat de cler și boierii moldoveni Ecaterinei a doua a Rusiei cerea de aceea, pe lîngă obiectele de preț și relicvele Mitropoliei, și restituirea documentelor „care se găsesc în Rossia“ [109], aluzie la documentele substituite în timpul campaniei lui Ioan Sobiețchi.

Indiferent de motivele ce au adus în atenția vremii documentele și celelalte mărturii ale trecutului, un fapt este incontestabil : ele au făcut să apară cîteva generații de logofeți, condicari și logofeței cunoscători ai slovelor vechi, „oameni cu condei bun — cum cerea o poruncă de la Mihai Șuțu (15 ianuarie 1784) — din boiernașii județului“ [110]. Este ceea ce a îngăduit și afirmarea ideii că societatea din secolul XVIII a creat tradiția istorică prin intermediul grămăticilor, de unde a pornit respectul pentru documente și izvoare [111]. Respectul dar și cunoașterea lor, care a făcut posibilă depistarea falsurilor [112] și un control mai exigent al surselor de arhivă. Din rîndul acestor logofeți și grămătici, cîțiva s-au remarcat apoi ca zeloși compilatori ai vechilor izvoare, pasionați de trecut.

Pe fondul unui asemenea interes, poate fi detașată și o curiozitate mai bine susținută prin lecturi. Îndemnul pentru citirea scrierilor istorice nu a lipsit din epocă. Îl întîlnim în opera parenetică *Ale lui Vasilie, împăratul grecilor, cuvinte de învățătură fiiului său Leon*, tipărită în grecește de Antim Ivireanul (București, 1691), tradusă apoi în română și răspîndită ca manual în școlile românești și grecești. Ea aducea un elogiu învățăturii și hărniciei, adresînd și îndemnul : „Nu te lenevi a ceti vechi istorii“, care arată „bunele fapte ale oamenilor celor buni și răutățile celor răi“ [113].

În afara acelora care s-au îndeletnicit anume cu istoria, lectura cărților din domeniu poate fi surprinsă și în alte medii, semn că noul gust al vremii nu era insensibil la ofertele lor. Dispunem în acest sens de însemnarea lui Nicolae Stoica de Hațeg, referitoare la Tudor Vladimirescu, care, poposind în toamna anului 1816 la Mehadia „ceru Istoria rumânească, calendare, c-o să șadă la băi, să cetească, să-și petreacă“ [114].

Pe această cale, istoria își crea spre sfîrșitul veacului XVIII și la începutul celui următor un loc mai însemnat în spiritualitatea românească. Faptul se înțelege și din cîteva mărturii răzlețe ce atestă că întîlnirea cu trecutul era tot mai mult posibilă și în alte medii ale societății.

În această privință, căutătorii de comori merită o atenție aparte. Se știe că îndeletnicirea lor e veche, avînd ca motiv dorința de îmbogățire și nu o curiozitate aparte pentru vestigiile trecutului. Aventura căutării nu poate fi însă separată de atracția pe care au exercitat-o anumite informații transmise pe calea tradiției despre vechi tezaure. Se pare că spre sfîrșitul veacului, rîvna căutătorilor devenise aproape obsesivă. A contribuit la aceasta și faptul, menționat de Dionisie Eclesiarhul, că Alexandru Ipsilanti a îngăduit locuitorilor „ca oricine ar ști că sânt undeva bani îngropați în pământ, să sape și, găsind ceva, să arate la domnie și să i se dea și aceluia parte, din care voe s-au pornit lumea de și-au rupt oasele, răsturnînd pămîntul și ziduri vechi ; spuneau unii — adăuga cronicarul — că s-au găsit și bani pe alocuri“ [115]. În fața acestui fenomen, creator de neliniști, pînă și în rîndul fețelor bisericești, alt domnitor (Al. C. Moruzi) s-a văzut nevoit

[109] Mihai Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane...*, în *Anale* (cf. supra, nota 31), p. 66, nota 157.

[110] Mihail Fănescu, *Condica județului și logofeții condicari*, în *RA*, XI, 1968, 1, p. 80.

[111] *Catalogul documentelor moldovenești*, V, București, 1974, p. IV.

[112] Ion Strătescu, Victoria Strătescu, *Din istoria unui fals*, în *RA*, LX, vol. XLV, 1983, 3, p. 293—295.

[113] Dan Simonescu, *Probleme de educație și învățămînt în literatura parenetică*, în *Omagiu lui Petru Constantinescu-Iași...*, 1965, p. 714.

[114] S. Iancovici, *Tudor Vladimirescu. Documente și date noi*, în *RA*, XXXII, 1970, 2, p. 588.

[115] Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să interzică acele „cercări deşarte cu a săpa pămîntul şi a căuta avuţii, comori“ [116].

La nivelul realităţilor cotidiene, întîlnirea cu trecutul avea ca punct de plecare o motivaţie variată, de la cei interesaţi în apărarea proprietăţii la căutătorii de comori sau la aceia care urmăreau prin lectură pilde de viaţă. Indiferent de felul în care au înlesnit să se conştientizeze contactul cu trecutul ca atare, asemenea fenomene au oferit totuşi suportul pentru geneza istorismului ca răspuns la realităţile specifice societăţii româneşti într-un secol de lentă şi ascendentă modernizare.

Faptul se verifică şi prin „ecoul“ interesului pentru istorie în scrieri dintre cele mai variate. Au fost amintite mai înainte cele bisericeşti, mai strîns legate de spiritualitatea veacului. Asemenea lor, lucrări din alte domenii au venit în atingere mai mult sau mai puţin cu istoria, fie prin invocarea pildelor din trecut, fie prin rememorarea unor fapte. Să amintim *Gramatica* lui Ienache Văcărescu (Rîmnic, 1787) a cărei prefaţă conţine o bună schiţă a istoriei vechi. Încă un exemplu interesant îl oferă manuscrisul grecesc *Elemente de ştiinţă aritmeticei şi geografiei* de Nichifor Teotochi, una din scrierile folosite în învăţămîntul Academiilor domneşti, completat de o cronologie a domnilor Moldovei între anii 1352—1748 [117]. Dimitrie tipograful de la Rîmnic insera un episod din vremea lui Nero pentru a sugera rostul cărţii sale de economie *Oarecari secreturi ale lucrării pămîntului* (1796) [118]. Amfilohie Hotiniul reţinea date istorice într-un manual de geografie [119], fără a mai vorbi de poezie care purta amprenta trecutului, ca în cunoscutul manifest *Trîmbiţa românească* [120]. *Manualul juridic* al lui Andronache Donici (ediţia din 1816) făcea şi el referiri critice la „judecătorii cei dintru vechime a rîmlenilor“, cu scopul de a descoperi concluzii şi pilde preţioase în propriul său efort legislator [121].

Exemplele ar putea continua. Însumate, mărturiile compulsate pînă aici sugerează totuşi imaginea unei societăţi interesată să se raporteze la trecut, să-i asimileze experienţa sau să-l cunoască. În toate aceste mărturii a fost vorba, se înţelege ,de preocupările ce nu intră de obicei în sfera de atenţie a istoriei istoriografice. În plus, ne-a lipsit posibilitatea unei evaluări de ordin cantitativ a acestor mărturii pentru a stabili cu precizie locul lor în spiritualitatea veacului. Dar sondajul, căci de un sondaj e vorba în fapt, întreprins oarecum artizanal şi incomplet arată totuşi că istoria a fost o companie a spiritului şi că realităţile variate ale societăţii i-au reclamat în dese situaţii serviciile. Totuşi, a vedea în istorie „un factor activ de cultură“ la finele veacului XVIII [122], cel puţin în Principate, ni se pare exagerat. Croindu-şi drum ascendent în peisajul spiritual al veacului, locul ei a continuat să fie inevitabil constrîns de precarităţile generale ale culturii şi instrucţiei. Abia veacului XIX îi va fi dat să activeze funcţia socială a istoriei, începînd cu deceniile dinaintea revoluţiei de la 1848 [123]. În această recuperare masivă a istoriei ca dimensiune a societăţii, secolul XVIII a oferit o primă deschidere însemnată, deopotrivă de importantă pentru dezvoltarea ulterioară a istoriografiei şi pentru evoluţia spiritului colectiv, fie şi în accepţiunea sa mai restrînsă.

---

[116] Iuliu Tuducescu, *Comoara. Un act de superstiţie petrecut în Bucureşti, anchetat şi judecat în anul 1796*, în *RA*, I, 1924—1925, 1—3, p. 60.

[117] C. Erbiceanu, *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei*, în *Revista teologică*, III, 1885, p. 42 şi 271—272.

[118] Apud ediţia lui N. Edroiu, *Începuturile literaturii economice româneşti 1780—1810*, Cluj-Napoca, 1978, p. 71.

[119] N. Iorga, *Ceva mai mult despre ţările noastre în veacul XVIII*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 804—805.

[120] Asemenea şi poezia *Dialog între Fire şi Moldova* de Vasile Pogor-tatăl, cf. E. Vîrtosul, *loc. cit.*, p. 524—526.

[121] Andronache Donici, *Manual juridic*, Bucureşti, 1959, p. 17.

[122] Adela Becleanu-Iancu, *Geneza culturologiei româneşti*, Iaşi, 1974, p. 124.

[123] Vasile Cristian, *Contribuţia istoriografiei la pregătirea ideologică a revoluţiei române de la 1848*, Bucureşti, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O COLABORARE CULTURALĂ ÎN VEACUL XVIII ȘI IMPLICAȚIILE EI

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Între manuscrisele care conțin letopisețul lui Grigore Ureche, un număr de patru care formează subgrupa **M** — așa numită după presupusul autor al unor interpolații, Misail Călugărul — dau următoarele informații despre domnia lui Iuga vodă al Moldovei (1399—1400): „**Domnia Iugăi vodă carele mai întrece cu toate pre domnii cei trecuți mai denainte**". Trimis-au la patrierșia de Ohrida și au luat mai întîi blagoslovenie și au pus mitropolit pre Theoctist și au descălecat orașe prin țară tot pre la locuri bune și le-au ales sate și le-au făcut ocoale pren pregiur și au început a dărui ocine prin țară a voinici, ce făcea vitejii la oști"[1].

În alte două manuscrise, formînd grupa **A** — așa numită după Axinte Uricariul, autorul celor cîtorva interpolații cu știri exacte, extrase din documente și inscripții — se spun următoarele despre Alexandru cel Bun: „Așijderea întîiaș dată au trimis de au luat blagoslovenie de la patriarșii răsăritului și au făcut mitropolit de l-au așăzat la scaun la mitropolie în Suceava, numai anume nu scrie ce mitropolit au fost. Însă la un letopiset al lui Dubău logofătul însemnează, cum să fie trimis întăi Iuga vodă, carele s-au pomenit mai sus, la arhiepiscopul de Ohrida de au luat blagoslovenie și au pus mitropolit pre Theoctist, *dar nu arată nici o dovadă. Ci veri ceti mai nainte la alt Alexandru vodă*, de unde au luat blagoslovenie Theoctist mitropolitul"[2].

Lectura în paralel a acestor două texte pune în evidență faptul că cel de-al doilea este o replică la una din informațiile cuprinse în cel dintîi și anume la cea care privește înființarea celei mai înalte instituții eclesiastice din Moldova medievală, Mitropolia de Suceava (celelalte, despre întemeierea de orașe și constituirea ocoalelor lor și despre împroprietărirea vitejilor ies din cadrul cercetării de față).

Conform celor stabilite de exegeții cronicii lui Ureche, primul text aparține unui interpolator identificat (într-o manieră cu totul... impresionistă, cum se va vedea mai încolo) în persoana unui ieromonah Misail de la Putna, atestat în 1676; cel de-al doilea text aparține, conform acelorași exegeți, lui Axinte Uricariul, căruia i se datorează „cele mai bune manuscrise ale cronicii lui Ureche"[3] și care a lucrat în jurul anului 1710[4].

Așadar, Axinte Uricariul contrazice pe „Misail Călugărul" în ceea ce privește legăturile Moldovei cu Ohrida[5], reproșîndu-i că „nu arată nici o dovadă"

---

* Comunicare prezentată în ședința din 16 octombrie 1987 a Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

[1] *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă (1359—1395)...*, ed. Const. Giurescu, București, 1916, p. 19 (rd. 38—39) — 20 (rd. 10—13).

[2] *Ibidem*, p. 24 (rd. 20—27).

[3] P. P. Panaitescu, *Introducere* la: Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II, București, 1958, p. 52 (și în P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 531).

[4] *Ibidem*.

[5] Asupra acestui subiect voi reveni într-un studiu viitor; lucrări fundamentale rămîn: M. Lascaris, *Joachim, métropolite de Moldavie et les relations de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în sprijinul afirmaţiei sale despre sfinţirea unui Teoctist la Ohrida în 1399. Azi, putem preciza : *nici nu avea ce dovadă să arate, pentru că faptul în sine e inexistent.* În adevăr, acel Teoctist care fusese trimis în sudul Dunării pentru a lua „blagoslovenie" e viitorul mitropolit Teoctist I iar evenimentul s-a întîmplat — aşa cum precizează tot Axinte, preluînd o informaţie de la Azarie — sub Alexandru II (Alexăndrel) : „Află-se scris la un letopiseţ sîrbescu de Azarie călugărul precum în zilele acestui domn Alexandru vodă s-au hirotonit prea sfinţitul chyr Theoctist mitropolit de Nicodim din ţara sîrbească, prin zilele credinciosului cneazul Gheorghie Dispot" [6].

Corectînd pe „Misail Călugărul", reproşîndu-i că „nu arată nici o dovadă", Axinte restabileşte adevărul aşa cum el poate fi azi stabilit documentar, căci Teoctist a urcat în scaunul mitropolitan al Sucevei în zilele lui Alexăndrel [7]. Deşi în unele studii de specialitate — aparţinînd, deopotrivă, istoricilor laici şi eclesiastici — începutul păstoriei lui Teoctist I apare sub date diferite şi cu semne de întrebare, e deosebit de clar, după părerea mea, că faptul s-a petrecut *în lunile care au urmat căderii Constantinopolului, probabil în vara lui 1453.* La vremea cînd ştirea despre cucerirea cetăţii imperiale a fost adusă în Moldova, aici mai era mitropolit Ioachim, care păstorea sub semnul Unirii florentine : îndemnul pe care l-a adresat moldovenilor de a-i găzdui pe refugiaţii din Bizanţul prăbuşit e o dovadă în acest sens [8]. În primăvara anului 1454, însă, el era pribeag [9]. În plus, despre Teoctist I se ştie că a păstorit 25 de ani [10] şi că a murit în noiembrie 1478 [11]. Îndreptînd pe cititor spre vremea lui Alexăndrel şi spre Nicodim „din ţara sîrbească" (Nicodim de Peć) din „zilele credinciosului cneazul Gheorghie Dispot" (Gheorghe Branković), Axinte Uricariul a pus lucrurile în lumina lor reală, aşa cum avea să stabilească abia M. Lascaris în 1927 [12].

Evident, aceste ştiri le culesese din izvodul lui Azarie [13], dar rămîne de explicat pe ce bază Axinte a refuzat să acorde un credit oarecare legendei despre relaţiile cu Ohrida. Întrebarea trebuie să se pună, dar drumul către obţinerea unui răspuns se anunţă deosebit de complicat. Căci, în fond, Axinte trăieşte şi scrie într-o vreme în care această legendă tocmai înflorea, pentru a ajunge la varianta consacrată de aşa-zisa povestire a mitropolitului Gheorghe IV din 1723 [14]. Miron Costin în *Cronica polonă* (1677) şi în *Poema polonă* (1684) men-

---

l'Église moldave avec le Patriarcat de Peć et l'Archevêché d'Achris au XV-e siècle, în *BSHAR*, XIII, 1927 ; Tit Simedrea, *Unde şi cînd a luat fiinţă legenda despre atirnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Ţara Românească şi Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida*, în *BOR*, 9—10/LXXXV, 1967, p. 975—1003 ; Mihai Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'Archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în *RESEE*, 4/XIX, 1981, p. 653—671.

[6] *Letopiseţul Ţării Moldovei...*, ed. Const. Giurescu, p. 36 (rd. 22—27).

[7] Cf. P. Ş. Năsturel, *Urmările căderii Ţarigradului pentru Biserica românească, în MO*, 1—9/XI, 1959, p. 45—72.

[8] *Ibidem.*

[9] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 4 (extras) ; fiind adresată, după toate probabilităţile, cardinalului Zbigniew Olešnicki, scrisoarea în cauză nu poate să dateze decît din 16 aprilie *1454*, întrucît Olešnicki moare la 1 aprilie 1455.

[10] *Letopiseţul Ţării Moldovei...*, cit., p. 63 (rd. 37) : informaţie tot de la Axinte Uricariul ! Dar data de an, 6985 (1477) e greşită — v. mai departe în text şi nota 11.

[11] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*. Bucureşti, 1958, p. 248.

[12] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 6—11.

[13] Ştirea s-a păstrat într-un manuscris de la mănăstirea Neamţu — cf. Melchisedec, *Catalog de cărţile..., ce se află în biblioteca Sfintei mănăstiri Neamţului*, în *RIAF*, II, 1884, vol. I, fasc. I, p. 137. Vezi şi *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 193.

[14] În legătură cu aceasta, v. Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 119—149 ; Ştefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea" Bizanţului : prima „operă" a spătarului Nicolae „Milescu"*, în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 441—460 (v. şi p. 805—806) ; idem, *Un cărturar uitat : logofătul Grigoraş*, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 681—698.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţionează raporturile Moldovei cu Ohrida într-o formă care nu interesează aici [15]. După Miron Costin şi după alte izvoare, va scrie şi Dimitrie Cantemir despre legăturile Moldovei cu Ohrida, *stabilite în vremea lui Alexandru cel Bun* [16]. Cam la aceeaşi vreme, Axinte Uricariul afirma contrariul: negînd hirotonirea unui Teoctist la Ohrida în vremea lui Iuga vodă (1399), *el neagă, implicit, relaţiile cu Ohrida!*

Să mai observăm că, în timp ce Miron Costin — şi, după el, Dimitrie Cantemir — aşează începutul relaţiilor moldo-ohridene în vremea lui Alexandru cel Bun (dar în legătură cu conciliul florentin, care, de fapt, s-a desfăşurat după ce Alexandru şi-a încheiat domnia!), interpolaţia lui „Misail Călugărul" o aşează în cele cîteva luni („doi ani") care constituie domnia predecesorului lui Alexandru, Iuga vodă. Explicaţia cred că e următoarea: faţă de tradiţia care punea pe seama lui Alexandru cel Bun emanciparea Bisericii Moldovei de sub jurisdicţia Ohridei (şi care se va concretiza în povestirea mitropolitului Gheorghe din 1723), începutul însuşi al acestei jurisdicţii trebuia plasat într-o perioadă *anterioară* lui Alexandru vodă. Din motive necunoscute (dacă, totuşi, vor fi existat motive!), interpolatorul „Misail" a ales domnia lui Iuga vodă, plasînd în acel răstimp sfinţirea acolo a unui Teoctist — inexistent, de altfel, la vremea aceea.

Alături de toate aceste încîlcite combinaţii — încîlcite ca orice combinaţii lipsite de un fundament de realitate dovedită documentar — poziţia lui Axinte Uricariul devine unică şi oarecum misterioasă. *Întrebarea rămîne întreagă.*

Pe drumul care duce spre un răspuns, un prim pas se poate face cercetînd mediul în care trăia şi lucra Axinte Uricariul. Or, între oamenii pe care acest cărturar i-a cunoscut îndeaproape se numără şi Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului (1707—1731), ale cărui legături cu Ţările Române sînt cunoscute [17].

În cronica sa despre a doua domnie a lui Nicolae vodă Mavrocordat, Axinte face un frumos portret lui Hrisant Notaras, „un patriarh foarte învăţat, cît pot zice că în toţi creştinii nu se afla pe atunce asemene cu dînsul la învăţături. Şi era om umblat, că l-au trimis unchiu-său, răposatul kir Dosoteu patriarhul Ierusalimului, de au umblat mai toată Europa, din ţara moschicească pînă în ţara franţuzească şi pînă la Englitera" [18]. Axinte povesteşte, apoi, destul de amănunţit despre chemarea lui Hrisant în Moldova la 1714 de către Nicolae vodă Mavrocordat [19] şi despre rolul său în înfiinţarea tipografiei şi a scolii de la Sf. Sava [20]. În august 1714, Axinte scrie un act pentru Hrisant [21] şi, în aceeaşi lună, trei zile după ce la Istanbul căzuse capul lui Constantin vodă Brîncoveanu, Axinte obţine (18 august 1714), pentru el însuşi, într-o pricină a sa, o carte de blestem de la Hrisant: „Iscălită pompos de acesta, ea e scrisă şi redactată în întregime de Axinte" [22].

Întors în Ţara Românească, Hrisant publică la Tîrgovişte o carte de vreo 150 de pagini, datată *martie 1715* şi intitulată Συνταγμάτιον περὶ τῶν ὀφφικίον, κληρικάτων καὶ ἀρχοντικίων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἁγίας ἐκκλησίας. În această carte — atrăgea atenţia M. Lascaris în 1927 — „se află, în partea consacrată arhiepiscopiilor autocefale, o întreagă disertaţie" al cărei scop nu este altul decît de a demonstra că nici Moldova, nici Ţara Românească nu au fost vreodată supuse jurisdicţiei Ohridei [23], explicînd că întreaga legendă are la bază confuzia făcută cîndva între Dacia „Traiană" şi Daciile „Aureliene" (Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis), atribuite de împăratul Justinian Arhiepiscopiei Justiniana Prima. Ex-

[15] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 214, 236 (ed. 1965, vol. I, p. 233, 265).

[16] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 351—353.

[17] Cf. Corneliu Dima-Drăgan, *Patriarhul Ierusalimului Hrisant Notaras şi cultura română (Contribuţii documentare)*, în *MMS*, 9—12/LI, 1975, p. 699—704. Teza de doctorat consacrată de pr. I. Dură acestui personaj nu-mi este cunoscută.

[18] M. Kogălniceanu, *Letopisetele României*, II, Bucureşti, ²1872, p. 162; Ioan Şt. Petre, *Axintie Uricariul. Studiu şi text*. Bucureşti, 1944, p. 157—158.

[19] Vezi scrisorile în Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1.

[20] Cf. *supra*, n. 18.

[21] Ioan Şt. Petre, *op. cit.*, p. 15 (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 175).

[22] N. Iorga, *Ştiri despre Axintie Uricariul*, în *ARMSI*, s. III, t. XVI, 1934/1935, p. 2 (26) — 3 (27).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plicaţia lui Hrisant Notaras o premerge cu două secole şi jumătate pe aceea a lui Tit Simedrea, care, în plus, a putut demonstra *cu probe* cum s-a produs respectiva confuzie [24]. Pentru conţinutul acestui capitol din cartea lui Hrisant Notaras, împrumut rezumatul aflat în pasajele din studiul de acum şase decenii al lui M. Lascaris :

„Hrisant (...) începe prin a enumera provinciile supuse de Justinian jurisdicţiei spirituale a Arhiepiscopiei Justiniana Prima. Poziţia geografică a acestor provincii e cunoscută ; pentru două, numai, Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis, mai poate fi îndoială, căci nu toţi sînt de acord cu poziţia lor. De aceea, el e obligat să facă descrierea Daciei (Δακίας περιγραφή).

În această «descriere a Daciei», el face mai întîi o distincţie între Dacia veche şi cea nouă. Dacia veche se numeşte Dacia şi atîta tot, pe cînd cea nouă se numeşte Dacia Mediterranea şi Dacia Ripensis. La început, nu a fost decît o singură Dacie, cea care a fost cucerită de Traian şi care cuprindea Transilvania, Ţara Românească [Valahia] şi Moldova [Bogdania]. Dar, mai tîrziu, Aurelian a colonizat pe locuitorii Daciei din sudul Dunării, între cele două Moesii, în două provincii care au primit numele de Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea. Hrisant enumeră dovezile care arată că în afară de Dacia veche, mai exista una nouă în sudul Dunării şi conchide că Justinian nu a dat Arhiepiscopiei Justiniana Prima decît teritoriile din sudul Dunării. «În consecinţă, e sigur că scaunele mitropolitane ale Ţării Româneşti şi Moldovei n-au fost niciodată supuse Arhiepiscopiei de Ohrida, aşa cum, fără nici o critică, afirmă unii, induşi în eroare de numele Daciei, căci Ţara Românească şi Moldova fac parte din Dacia cea veche şi nu din cea nouă». În fine, după cîteva consideraţii geografice, Hrisant adaugă cîteva argumente scoase din istoria şi din practica Bisericii (ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πράξεως), care confirmă aceste concluzii" [25].

Iată un text despre care nu ştiu dacă cercetătorii veacului XVIII l-au folosit pînă acum în anchetele lor privind istoria culturii şi a ideilor.

Desigur, se poate pune întrebarea ce legătură este între interpolaţia lui Axinte Uricariul şi acest capitol din cartea tipărită la Tîrgovişte în 1715. După părerea mea, prezenţa capitolului despre Moldova şi Ţara Românească nu e o simplă întîmplare, ci ea reprezintă urmarea şi rodul unor discuţii pe care Hrisant le-a avut la Iaşi. Subiectul acestei „disertaţii" nu interesa, de fapt, tema tratată de Hrisant Notaras ; el prezenta, însă, un mare interes pentru cercurile culte — laice şi eclesiastice — din Ţările Române.

Hrisant a stat în Moldova un an întreg, din ianuarie 1714 [26] şi pînă în ianuarie 1715, cînd a pornit pe drumul de întoarcere spre Ţara Românească, unde era chemat şi aşteptat de noul domn, Ştefan vodă Cantacuzino. La 15 ianuarie, pe cînd Nicolae vodă Mavrocordat îi şi adresa o scrisoare „de curtenie", pentru a-l asigura de întristarea pe care i-o produsese plecarea sa [27], Hrisant se afla la Roman, întărind cu o gramată patriarhală statutele breslei mieilor [28] ; la 31 ianuarie încă nu ajunsese la Bucureşti, unde era aşteptat şi i se pregătea găzduirea [29]. El a putut ajunge la Tîrgovişte, pentru a-şi pune cartea sub tipar, abia pe la începutul lui februarie şi este evident că lucrarea purtînd data „martie 1715" nu a fost scrisă în cursul lunii *februarie* 1715 ! Din contra, e logic să presupunem că, dacă nu cartea în întregime, cel puţin capitolul despre Moldova şi Ţara Românească a fost scris în timpul şederii la Iaşi. Astfel, mi se pare foarte posibil că, în timpul discuţiilor avute la Iaşi cu cărturarii de aici — între ei, poate pe primul loc, Axinte, care i-a fost un colaborator apropiat şi în alte acţiuni [30] — lui Hrisant să i se fi cerut ajutorul (ori poate şi l-a oferit

[23] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 22 ; *BRV*, I, p. 499—500.
[24] Tit Simedrea, *op. cit.*
[25] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 22—23.
[26] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, nr. DLVI, p. 557 (şi DCXXV, p. 651), DLXII, p. 566—567 şi DLXV, p. 570.
[27] *Ibidem*, p. 652.
[28] Melchisedec, *Chronica Romanului*, II, Bucureşti, 1875, p. 2.
[29] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 657—658.
[30] Astfel, în noiembrie 1714 Axinte a fost hotarnicul pentru o bucată de pămînt vîndută de Hrisant la Ciurbeşti (*CDM*, V, nr. 1268, 1269, 1270, 1273 — p. 347—348).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

singur) pentru a da un răspuns, cu erudiția, competența și *autoritatea sa*, acestei probleme care interesa îndeaproape cercurile conducătoare ale Statului și Bisericii : statutul Mitropoliei Moldovei. Rod al aceloraşi discuții, este, cred, și interpolația lui Axinte prezentată la început ; e de observat o formulă din textul lui Hrisant Notaras — „fără nici o critică" — alături de una din textul lui Axinte : „nu arată nici o dovadă".

Date fiind toate acestea, cred că nu poate fi îndoială cu privire la transferul de cunoștințe rezultat din această colaborare culturală. Hrisant Notaras și-a scris „disertația" despre relațiile româno-ohridene pe pămînt românesc, foarte probabil în Moldova, pentru că aceste probleme interesau în cel mai înalt grad *atunci* și *acolo : textul său răspunde unei necesități a societății românești din acel moment.*

În dezbaterea respectivelor probleme, trebuie să mai fi fost amestecate și alte persoane. Astfel, nu se poate să fi fost străin de această dezbatere un fost arhiepiscop de Ohrida, Grigorie, trăitor prin Țările Române tocmai în acești ani ; era în Iași în iulie 1702[31] ; în noiembrie 1704, intrînd Mihail vodă Racoviță în Iași, „i-au cetit (...) molifta de domnie Grigorie arhiepiscopul proin de Ohrida împreună cu Misail, mitropolitul țării"[32] ; și în septembrie 1715 el era tot la Iași, semnînd *O arhiepiscopos proin Ahridon Gregorios*[33]. În anul următor se afla în Țara Românească[34].

Listele arhiepiscopilor de Ohrida cunosc pe un Grigore IV, deținînd acest scaun de două ori, în iunie 1683 — octombrie 1687 și în august 1691 — august 1693[35]. Este, probabil, același personaj care, mazil, va mai trăi vreun sfert de secol pribeag prin Țările Române.

Arhiepiscopul Grigorie de Ohrida nu era primul cu acest titlu venit în Moldova, fie în trecere, fie pentru a se așeza aici un timp mai îndelungat. Îl precedase, cu mai bine de un secol înainte, un anume *Nectarie*, venit la curtea lui Ieremia Movilă prin 1597[36] ; un altul se afla la curtea lui Vasile vodă Lupu în anii '40 ai veacului XVII și se numea *Ioan :* necunoscut listelor de arhiepiscopi ai Ohridei, el e atestat de un document nedatat (databil înainte de 1647)[37], în care semnează cu cerneală verde, așa cum se știe că era privilegiul arhiepiscopilor de Ohrida[38] și e probabil identic cu acela care a întîmpinat la Galați, în ianuarie 1653, pe patriarhul Macarie al Antiohiei[39].

Trecerea acestor prelați de Ohrida prin Moldova și mai ales șederea unora dintre ei aici nu a rămas, desigur, fără urmări în dezbaterea unor probleme ca aceea de care a fost vorba mai sus. *Și e ciudat să constatăm că și reacția moldovenească de la mijlocul veacului XVII în problema dependenței de Ohrida coincide cu prezența, în Moldova, a unui (fost) titular al acestui scaun.* În adevăr, *Îndreptarea legii*, apare, cu celebra mențiune a lui Daniil Panoneanul, bazată pe *Sintagma* interpolată a lui Matei Vlastares — „Află-se scris în pravila lui Mathei Vlastari cum și Moldovlahia au fost supusă ohrideanilor ; iară acum nice ohri-

---

[31] *CDM*, V, nr. 147, p. 38.

[32] M. Kogălniceanu, *Letopisețele...*, II, p. 51.

[33] Melchisedec, *Chronica Hușilor*, București, 1869, p. 191 ; *CDM*, V, nr. 1349, p. 367.

[34] D. Russo, *Mitrofan Grigoràs. Cronica Țării Românești (1714—1716)*, în *RIR*, IV, 1934, p. 32 și 41 *(Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 447 și 458).

[35] Al. Matkovski, *Odnosite pomegu ohridskata arhiepiskopija i osmanskata drjava*, în „Glasnik", 2/XVI, Skopje, 1972, p. 142. După Heinrich Gelzer, Grigorie din 1683—1688 a devenit mitropolit de Pelagonia și a murit în 1695, în timp ce Grigorie din 1691—1693, „von Trnovo", fost mitropolit de Nea Patras, a fost scos din rîndurile preoțimii în 1695 (Heinrich Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Leipzig, 1902, p. 137—138).

[36] Detaliile care urmează, despre Nectarie și Ioan, sînt extrase din articolul *Un arhiepiscop de Ohrida necunoscut în Moldova lui Vasile Lupu* (ms.).

[37] Arh. St. București, *Documente istorice*, CDXXV/95 (vezi ilustrația).

[38] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 26.

[39] *Călători străini despre Țările Române*, VI, București, 1976, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deanilor se pleacă, nice ţarigrădeanului, şi nu ştim de unde au luat această puteare" — la 1652. În reacţia care cu siguranţă s-a produs atunci în Moldova, nu se poate să nu fi fost consultat şi arhiepiscopul mazil, probabil chiar acel Ioan, găzduit la curtea lui Vasile vodă Lupu. Întrebat, acest proin-arhiepiscop a putut răspunde că unii din deţinătorii scaunului ohridean au adăugat uneori în titlul lor şi numele Ţărilor Române[40]. E sugestiv, apoi, faptul că Dimitrie Cantemir plasează tocmai în vremea lui Vasile vodă Lupu ieşirea de sub jurisdicţia Ohridei — cu evidente confuzii, explicabile ori nu[41] — ceea ce poate fi, în fond, o reminiscenţă a reacţiei provocate în Moldova de afirmaţia din *Îndreptarea legii*, reacţie care va duce, în final, la cercetarea documentelor de la mănăstirea Neamţu de către Nicolae grămăticul („Milescu"), în 1655. A fost, deci, cum s-a şi presupus deja[42], *nevoia de a lămuri afirmaţia din „Îndreptarea legii" privitoare la jurisdicţia Ohridei asupra Moldovei.*

Pe cînd Hrisant Notaras îşi imprima la Tîrgovişte cartea cu „disertaţia" consacrată (absenţei) legăturilor româno-ohridene, mai era cineva în Moldova care se interesa de această problemă; rezultatele căutărilor sale, mai modeste, nu se vor concretiza într-o carte, ci numai într-o „scrisoare" pe care o va redacta foarte curînd după ce va prelua cîrmuirea Mitropoliei Moldovei: mitropolitul Gheorghe IV. Aşadar, trebuie să vedem ce rosturi îndeplinea el în vremea cînd la Iaşi, cu prezenţa lui Hrisant al Ierusalimului, Grigorie (fost) al Ohridei şi Axinte Uricariul, se discutau problemele privind ipotetica jurisdicţie a Ohridei asupra Bisericii din Moldova şi Ţara Românească.

Cariera acestui prelat începe a fi mai bine cunoscută[43] şi în ea se află argumente noi pentru sprijinirea paternităţii lui Gheorghe IV asupra povestirii din 1723. Nu e vorba, bineînţeles, de anii cînd a ocupat scaunul de la Roman (1718—1722), părăsit pentru a trece în cel mitropolitan de la Iaşi (1722—1730), ci de perioada anterioară. Or, tocmai cercetarea acestei perioade pune în evidenţă cîteva fapte care în mod cert se leagă de problemele luate în discuţie.

Născut pe la 1660 şi călugărit la Neamţ, Gheorghe a fost, o vreme, preot la catedrală episcopală din Roman, pe vremea cînd acolo era episcop Misail (1689—1701/1702) şi probabil a continuat să slujească şi după ce acesta din urmă a trecut în scaunul de la Iaşi. Este probabil că relaţiilor stabilite în această vreme cu Misail s-a datorat numirea lui Gheorghe ca egumen al mănăstirii Bistriţa în împrejurări deosebit de sugestive pentru explicarea micii scrieri care i se atribuie.

Se ştie că Bistriţa fusese închinată Sfîntului Mormînt la 4 mai 1677 de către Doamna Safta, văduva lui Gheorghe vodă Ştefan; închinarea fusese făcută chiar în mîinile lui Dosithei Notaras, patriarhul Ierusalimului, aflat atunci în Moldova. Peste 27 de ani, printr-o înţelegere survenită între acelaşi Dosithei Notaras şi autorităţile laice şi eclesiastice ale Moldovei, *Bistriţa şi-a redobîndit* — împreună cu Probota şi Tazlăul — *statutul de mănăstire neînchinată* (12 septembrie 1704), statut păstrat apoi pînă în 1733. În anii 1706, 1707 şi 1709, ca egumen al Bistriţei este atestat un Gheorghe, identitatea sa cu viitorul episcop de Roman şi apoi mitropolit al Moldovei se stabileşte prin testamentul acestuia din urmă, din 18 decembrie 1729, în care spune: „cînd am eşit de la mănăstirea Bistriţii de am luat Episcopia".

Nu cred că sîntem departe de adevăr dacă presupunem că egumenatul lui Gheorghe la Bistriţa a durat din 1704 pînă în 1718 şi că numirea lui ca egumen s-a datorat bunelor raporturi cu Misail, care îl cunoştea şi îl aprecia de pe vremea cînd îi slujea ca preot în catedrala episcopală din Roman.

---

[40] Precum Gavriil (1585, 1586, 1588), Atanasie şi apoi Nectarie (1609) — cf. *supra*, n. 36.

[41] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. cit., p. 351 — confuzie cu „sinodul" din 1642, care a avut alte scopuri.

[42] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea" Bizanţului*, cit., p. 450.

[43] Idem, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei (II). I. Egumeni ai mănăstirii Bistriţa în veacurile XVI—XVIII; II. O biografie nescrisă: mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei* (*MMS*, 4/LXIII, 1987), de unde preiau datele care urmează.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acești ani, 1704—1718, se plasează și perioada cînd scaunul de la Roman a fost ocupat (1707—1714) de celebrul Pahomie, „cel mai însemnat în ce privește cultura dintre arhiereii Moldovei acestui timp“ [44]. *Acest Pahomie, mare iubitor de lectură, e cel căruia îi datorăm identificarea autorului Muceniciei lui Ioan cel Nou de la Suceava cu Grigore Țamblac* [45]. Relațiile dintre Pahomie și Gheorghe pot fi acceptate ca de la sine înțelese ; voi spune, totuși, că aceștia doi au viețuit o vreme în aceeași mănăstire, metania amîndurora fiind la Neamțu ; Pahomie povestește, în însemnările sale, unele întîmplări de la sfîrșitul secolului XVII, menționînd transportarea și adăpostirea la schitul Strîmba din ținutul Tutova a celebrei icoane care va fi apoi obiectul interesului lui Gheorghe (alături de cea de la Bistrița, cunoscută din anii — *14 la număr* — cînd a condus obștea monahală de acolo). Firește, între Pahomie și Gheorghe au existat și altfel de raporturi, pe linie administrativă, ierarhică etc. [46].

În chip identic se poate stabili existența unor relații între Gheorghe și Axinte Uricariul, care a redactat și a scris actul domnesc din 20 aprilie 1718 pentru Gheorghe ca episcop de Roman [47].

Vedem, astfel, că drumurile acestor cărturari din Moldova primelor două decenii ale veacului XVIII se întretaie de mai multe ori. Preocupările lor comune i-au adus, fără îndoială, de multe ori la discuții pe temele de interes comun. Rămîne, doar, să ne mai punem întrebarea ce anume a determinat acest interes acut la începutul veacului XVIII pentru tot ceea ce privea înființarea Mitropoliei Moldovei și statutul ei. Aici, răspunsul e deja cunoscut : alegerea lui Ghedeon de Rădăuți ca mitropolit în 1708 (în locul lui Misail, demisionat) nu a primit de la Patriarhia Ecumenică obișnuitul act de binecuvîntare sub pretextul că această avansare ar fi trebuit să aibă acordul prealabil al patriarhiei ; în scrisoarea din 28 noiembrie 1709, patriarhul Atanasie reproșa lui Ghedeon „necuviința ce ai îndrăznit, căci, avînd a fi înaintat și strămutat la această preasfințită Mitropolie a Moldovei, nu te-ai gîndit, nici ai socotit de cuviință de loc să ceri voie de aici, de la Marea Biserică a lui Hristos, care e în seama noastră și dezlegarea noastră patriarhicească, așa cum a fost obiceiul“ [48]. E de prisos, desigur, să mai adaug că obiceiul era exact invers. Iertarea a venit, de altfel, odată cu această scrisoare chiar, mijlocită fiind de Nicolae vodă Mavrocordat, numit domn al Moldovei la 6 noiembrie 1709.

Față de acest evident abuz al Patriarhiei Ecumenice — și care se va repeta întocmai aproape opt decenii mai tîrziu, la alegerea lui Leon Gheuca [49] — s-au căutat argumentele pentru definirea statutului Bisericii Moldovei, pentru precizarea *obiceiului* (cuvîntul apare și în începutul textului din 1727 : „Înștiințare facem pentru obicéiul Moldovii...“). Rezultatul acestor căutări și frămîntări a fost, pe de o parte, lămurirea *științifică* a pretinsei dependențe față de Ohrida, cu ajutorul eruditului Hrisant Notaras, ceea ce explică includerea capitolului deja comentat în cartea tipărită la Tîrgoviște în 1715, cu ecoul amintit, detectabil în interpolația lui Axinte Uricariul ; pe de altă parte, rezultat al aceluiași interes și al acelorași frămîntări a fost povestirea redactată de mitropolitul Gheorghe IV, succesorul lui Ghedeon, *imediat după urcarea sa în scaunul de la Iași*. Recapitulez totalitatea argumentelor care mă determină să susțin paternitatea lui Gheorghe IV asupra textului datat *februarie 1723* :

— cu metania de la Neamț, a fost egumen 14 ani la Bistrița ; a putut deci cunoaște îndeaproape tradițiile privitoare la cele două icoane, socotite daruri ale basileului și basilissei ;

---

[44] N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, București, [2]1932, p. 95.

[45] Cf. Dan Zamfirescu, *Grigore Țamblac. Legenda lui în cultura română*, în „Manuscriptum“, 4/XVII, 1986, p. 28 și urm.

[46] La 1708, egumenul Gheorghe de Bistrița a avut o pricină pentru țigani cu stolniceasa Cantacuzino ; judecător al acestei pricini a fost Pahomie de Roman (*CDM*, V, nr. 731, p. 190—191).

[47] Melchisedec, *Chronica Romanului*, II, p. 4.

[48] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 418.

[49] Ștefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea“ Bizanțului*, p. 443—444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— preot la Roman, apoi episcop acolo, a cunoscut (şi a purtat, fără îndoială) felonul polistavrion (multicrucifer) aşa-numit al Sfîntului Ioan Gură de Aur, pe care aceleaşi tradiţii îl socotesc dăruit tot de împăratul Bizanţului;

— co-vieţuitor la Neamţu cu Pahomie şi apoi în relaţii cu acesta, a putut fi familiarizat cu tradiţiile despre Grigore Ţamblac (despre care şi letopiseţul lui Ureche are o ştire a cărei sursă va trebui depistată);

— egumen la Bistriţa după retragerea patronajului grecesc şi martor al conflictului lui Ghedeon cu Patriarhia Ecumenică, Gheorghe trebuia să fie interesat şi de afirmarea independenţei Bisericii Moldovei; de aceea, faptul că el şi-a alcătuit textul imediat după urcarea sa în scaunul de la Iaşi (probabil după ce a găsit între hîrtiile Mitropoliei însemnările lui Nicolae „Milescu") mi se pare a fi un argument hotărîtor.

Mai trebuie, însă, să se răspundă la o întrebare: pentru ce, avîndu-se la dispoziţie argumentarea lui Hrisant Notaras privind *absenţa legăturilor cu Ohrida*, s-a preferat versiunea care descria *emanciparea de sub jurisdicţia Ohridei ?!* Este posibil ca, faţă de agresiunea juridică a Patriarhiei Ecumenice în 1708—1709, factorii de conducere ai Statului şi ai Bisericii din Moldova să fi dat în mod deliberat preferinţă vechii tradiţii despre emanciparea de sub Ohrida, căci în această tradiţie se adăuga şi făgăduiala împăratului bizantin de a face Biserica Moldovei să fie „precum iaste Ohridul şi Pichiul şi Chiprul, să fie nesupusă şi neplecată nici unia eparhii" [50]. Or, după cum se ştie, Ohrida era autocefală, ca una ce se considera moştenitoarea Arhiepiscopiei Justiniana Prima, căreia împăratul Justinian, în veacul VI, îi fixase teritoriul asupra căruia se întindea jurisdicţia sa [51]; patriarhia de Peć (Ypek) fusese proclamată autocefală în 1346 şi recunoscută, de voie — de nevoie, vreo trei decenii mai tîrziu, şi de Constantinopol [52]; cît priveşte Arhiepiscopia Ciprului„ autocefalia ei fusese recunoscută încă în anul 431, prin canonul 8 al celui de-al treilea Sinod ecumenic (Ephes), întărită de împăratul Zenon (474—475) şi confirmată la cel de-al şaselea Sinod ecumenic (Constantinopol, 692) [53].

Trebuie să recunoaştem că, faţă de o asemenea tradiţie care punea Biserica Moldovei alături de scaune a căror autocefalie urca în primele veacuri ale creştinismului, demonstraţia ştiinţifică a lui Hrisant Notaras, care nu stabilea decît inexistenţa unei legături cu Ohrida, trebuia să pălească. Şi totuşi, e de mirare că într-un veac în care atîţia cărturari din Principatele Române au cunoscut şi au folosit limba greacă, scrierea lui Hrisant Notaras a rămas necunoscută şi nefolosită. Ţinerea ei „în carantină" s-ar putea explica prin ostilitatea mediului clerical şi cărturăresc din Moldova faţă de elementul grec fanariot. Absolut ştiinţifică şi perfect logică, demonstraţia lui Hrisant Notaras lăsa loc pentru afirmarea unei posibile dependenţe, din vechime, faţă de Patriarhia Ecumenică; povestirea mitropolitului Gheorghe IV, acceptînd o veche legătură cu Ohrida, ruptă apoi prin înălţarea scaunului de la Suceava la rangul celor din Ohrida, Ypek şi Cipru — adică *autocefală -- nu mai lăsa loc pentru nici un fel de pretenţii constantinopolitane.*

---

[50] *„Suceava.* Anuarul Muzeului Judeţean", X, 1983, p. 680; de observat forma grecească a numelui oraşului Peć: Pichiu.

[51] Cf. M. Lascaris, *op. cit.*, p. 17; vezi şi Alexandru Armand Munteanu, *Arhiepiscopia Justiniana Prima şi jurisdicţia ei*, în „Studii teologice", 7—8/XIV, 1962, p. 441—470.

[52] Cf. M. Lascarius. *Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'Église de Constantinople en 1375 ?* în *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930; V. Laurent, *L'Archevêché de Peć et le titre de patriarche après l'union de 1375*, în „Balcania", VII, 2, 1944, p. 303—310. Vezi şi Silviu Anuichi, *Raporturile dintre Patriarhia sîrbă de Ypek şi Patriarhia greco-bulgară de Ohrida în sec. XIV—XVIII*, în „Studii teologice", 9—10/XIV, 1962, p. 570—581; idem, *Patriarhia de Peci (Ypek) între anii 1557—1766. Legăturile ei cu sîrbii şi românii din Banat şi Ungaria*, în „Studii teologice", 7—8/XIV, 1962, p. 429—440.

[53] Irineu Crăciunaş, *Arhiepiscopia Ciprului*, în *MMS*, 5—6/XXXVI, 1960, p. 416—417. Conciliul din 692, între al şaselea (Constantinopol, 680—681) şi al şaptelea (Niceea, 787), supranumit *quinisext* sau *trullan* (în Trullo).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am pornit excursul de față de la cele două texte interpolate în letopisețul lui Ureche : cel atribuit lui „Misail Călugărul" și cel atribuit lui Axinte Uricariul ; cercetarea s-a dezvoltat pornind de la acesta din urmă. Cu riscul unei îndepărtări de subiectul enunțat în titlu, să ne întoarcem, totuși, și la interpolația lui „Misail Călugărul", a cărei menire a fost — am mai spus-o — de a fixa în timp stabilirea legăturii cu Ohrida, în funcție de presupusa ei suprimare în vremea lui Alexandru cel Bun.

Un interes justificat îndreaptă reflectorul cercetării și spre acest personaj, ocărît de Miron Costin și de Nicolae Costin și cunoscut ca nume tocmai prin aceste ocări [54]. De fapt, dacă privim lucrurile mai îndeaproape, ceea ce se consideră a fi contribuția lui Misail la cronistica românească nu merită aceste ocări. „Adaosurile lui Misail Călugărul la cronica lui Ureche — scrie P. P. Panaitescu — au oarecare importanță ; el descrie toate dregătoriile Moldovei cu atribuțiile respective, tot el pomenește o serie de tradiții populare despre Ștefan cel Mare și *este primul cronicar care vorbește despre cucerirea Daciei de către Traian, pe care Ureche n-o pomenise*" [55]. „Natura interpolărilor lui Misail — precizează și Liviu Onu — este variată : pe lîngă informații privitoare la viața bisericească, el aduce completări privitoare la diferite evenimente istorice, la organizarea statului etc. În prima sa interpolare amintește de cucerirea Daciei de către Traian. Dintre adaosurile mai dezvoltate, amintim expunerea funcțiilor administrative din Moldova cu atribuțiile corespunzătoare (în capitolul despre Alexandru vodă cel Bătrîn) și interpolarea din capitolul despre lupta lui Ștefan cel Mare cu turcii la Podul Înalt (1475). [...] Toate interpolările lui Misail dovedesc o bună informație. Copistul interpolator era cunoscător al limbii slavone și avea formație de cărturar. Nu se știe însă ce izvoare a folosit el pentru completările aduse cronicii lui Ureche. [...] În orice caz, spre deosebire de Simion Dascălul, Misail Călugărul este un interpolator corect, bine intenționat și cu spirit critic. Chiar și în partea copiată, nu de puține ori, atunci cînd există divergențe între principalele grupuri de manuscrise, versiunea lui Misail Călugărul ne dă lecțiunile cele mai corecte sau se clasează printre versiunile cele mai corecte" [56]. Față de aceste constatări, sîntem în drept să ne întrebăm : de ce îl ocărăște Miron Costin, numindu-l „acel amăgeu" [57] ? !

Faptul e cu atît mai curios, cu cît, în fond, în *De neamul moldovenilor* (unde îi numește și îi ocărăște pe băsnuitori) Miron Costin continuă și adîncește tocmai această idee a colonizării romane !

Ce se poate presupune ?

Ori Miron Costin nu se referă la adaosurile care s-au atribuit lui Misail Călugărul și care, deci, nu sînt ale acestuia.

Ori la vremea cînd Miron Costin scria *De neamul moldovenilor* — în anii din urmă ai vieții sale, 1686—1691 [58] — nu se mai știa (sau nu se mai putea) să se diferențieze contribuția lui Simion Dascălul de cea a lui Misail Călugărul.

Ori reacția lui Miron Costin s-a întemeiat pe cauze strict subiective — o ostilitate personală, un conflict care l-a opus cîndva acelui „amăgeu" Misail Călugărul.

De fapt, trebuie să se observe că *Misail Călugărul nici măcar nu are o biografie iar identificarea propusă de P. P. Panaitescu și pe baza căreia se construiesc țelurile teorii e mai mult decît ipotetică.*

Dar însuși drumul parcurs pînă s-a ajuns la această identificare e interesant. În 1898, A. V. Gîdei încă îl socotea pe Misail drept... fiu al lui Simion

---

[54] Vezi și Const. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, 1908, p. 33—43.

[55] P. P. Panaitescu, *Introducere* la : Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II, București, 1958, p. 52 ; subl. aut. *(Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 531).

[56] Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 74—75.

[57] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 271 ([2]1965, II, p. 48).

[58] *Ibidem*, p. 408 (discuția la p. 403—407) ; în ediția [2]1965, II, p. 163 (discuția la p. 157—162). Liviu Onu *(op. cit.*, p. 207) acceptă această datare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dascălul [59], interpretînd *ad-litteram* cunoscuta formulare a lui Miron Costin despre filiația Eustratie logofătul — Simion Dascălul — Misail Călugărul. În același an, însă, Gh. Ghibănescu semnala un Misail atestat documentar „prin 1672" [60]. Recenzînd în 1899 lucrarea lui A. V. Gîdei, Ștefan Orășanu a adus în discuție cîteva date mai precise: un Misail, monah putnean, atestat la 25 mai 1676 [61] și un Misail ierodiacon în soborul mănăstirii Secu la 7 iulie 1676 [62]; Orășanu s-a oprit la un treilea Misail, ieromonah de la mănăstirea Bisericani, traducătorul unui *Praxiu* la 1652: „Identificarea acestui ieromonah Misail cu Misail Călugărul, compilatorul lui Ureche, pînă la proba contrarie, noi o credem admisibilă. Cronologia nu se opune iar cunoștința de slavonie a ieromonahului arată că el era om cu carte, în stare deci de a îndeplini o lucrare ca acea de copiere și compilare ce i se atribuie lui Misail Călugărul" [63]. În 1904, N. Iorga a sugerat ideea că Misail ieromonahul din (de la) sfînta mănăstire Putna. Să se știe" — dar mai și începutul celui următor („Misail, poate comentatorul lui Ureche") [64].

Editor cu autoritate al cronicii lui Ureche (1955, 1958), P. P. Panaitescu a propus, însă, o altă identificare — și aceasta a făcut carieră: «*Misail Călugărul* era un călugăr cărturar de la mănăstirea Putna, care apare în acte un deceniu după Simion Dascălul. Într-un zapis din 25 mai 1676 găsim însemnarea în slavonește: *„A scris ieromonahul Misail* de la Putna, să se știe". Actul este scris în românește și privește o cumpărătură de moșie a lui Constantin Arapul fost pîrcălab. Și data actului și faptul că era vorba de un călugăr cărturar, diac și cunoscător în slavonie, ne indică pe scriitorul de știri cronicărești» [65]. Documentul pe care P. P. Panaitescu și-a bazat identificarea, doar semnalat în 1885 și 1886 de V. A. Urechiă și în 1899 de Ștefan Orășanu [66], a fost publicat în întregime de Gh. Ghibănescu în 1914 și el are, în adevăr, o însemnare în slavă — „A scris Misail ieromonahul din (de la) sfînta mănăstire Putna. Să se știe" — dar mai are și un mic comentariu al editorului: „Semnalăm — scrie Ghibănescu — fără altă indicație că acest ieromonah Misail de la Putna era un cărturar slavist al timpului, deoarece își pune apostila lui în slavonește, cînd cancelaria domnească încetase cu practica limbii slavone și *se prea poate ca slavistul cărturar putnean să fi fost un întregitor de cronici*, întrucît se știe că unul din adnotatorii lui Ureche a fost un Misail călugărul" [67].

Astfel, trebuie să se observe că meritul semnalării ieromonahului Misail de la Putna și „paternitatea" propunerii de a fi identificat cu „adnotatorul", „comentatorul", „interpolatorul" cronicii lui Ureche revin, de fapt, lui Gh. Ghibănescu și nu lui P. P. Panaitescu. De la „se prea poate" al celui dintîi, cel de-al doilea a ajuns la afirmarea categorică a identității („*Misail Călugărul* era

---

[59] A. V. Gîdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul XVII, din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*, București, 1898, p. 158: „*Misail Călugărul* era fiul lui Simion Dascălul; el a copiat cronica tatălui său Simeon cu adaosuri".

[60] În „Arhiva", IX, p. 481 — „pe cît îmi aduc aminte, numele lui Misail Călugărul apare într-un doc[ument] de prin 1672 (Uricar)".

[61] Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechiă, I, București, 1886, p. 757 *(fără trimitere)*; vezi și V. A. Urechiă, *Schițe de istoria literaturei române*, I, București, 1885, p. 114 („Misail Călugărul pe la 1676").

[62] T. Codrescu, *Uricariul*, X, Iași, 1888, p. 73—74 (foto și text, publicate de H. Tiktin, în „Arhiva", I, 1889, p. 244—246).

[63] Ștefan Orășanu, *Cronicarii moldoveni din sec. al XVII-lea*, București, 1899, p. 104. La această identificare a subscris și Const. A. Stoide, *Contribuții la istoricul mănăstirii Bisericani*, Iași, 1935 (extras din „Arhiva"), p. 11: „Misail, care poate pe drept a fost identificat cu adnotatorul cronicei lui Ureche-Simion Dascălul".

[64] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, în *Studii și documente*, VII, București, 1904, p. CCVIII; reluat în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, I, [2]1926 ([3]1969, p. 52; preluat apoi de D. Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 96.

[65] P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 52 *(Contribuții...*, p. 530—531).

[66] Cf. *supra*, notele 61 și 63.

[67] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 1, Iași, 1914, p. 11; subl. mea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un călugăr cărturar de la mănăstirea Putna"), făurind astfel un început de biografie pentru enigmaticul personaj! Identificarea operată de P. P. Panaitescu după sugestia preluată (nemărturisit) de la Gh. Ghibănescu — cu aceeași metodă „impresionistă" care a dus și la identificarea lui Vasile cămărașul de izvoade din 1733, autorul cronicii paralele „pre scurt", cu Vasile Buhăescu[68] — a devenit, prin autoritatea magistrului, o certitudine necontestată: „Misail Călugărul de la mănăstirea Putna, din nordul Moldovei" îl definește Liviu Onu[69] (ca și cum ar mai putea fi vorba și de o altă mănăstire Putna!).

Un demers în acest sens, al reconstrucției biografice, e, firește, capital și pentru *datarea* adaosurilor care trec sub numele lui Misail Călugărul. Datate de Constantin C. Giurescu la *1660—1667*[70], nedatate explicit — ci doar implicit, *în jurul anului 1676* — de P. P. Panaitescu, adaosurile respective au căpătat ulterior, de la Liviu Onu o datare sensibil diferită — *aproximativ 1675—1690* — cu o argumentare care trebuie reprodusă în întregime: „Apreciem că Misail Călugărul și-a alcătuit copia cu aproximație între 1675—1690, nu mult după ce Miron Costin și-a terminat *Letopisețul Țării Moldovei* (1675), poate imediat după ostracizarea fostului mare logofăt al Moldovei ca staroste la Putna (începutul anului 1686), pentru că majoritatea manuscriselor păstrate (M^1, M^3, M^4) din această ramură cuprind, în continuarea cronicii lui Ureche, cronica lui Miron Costin. Noi considerăm că versiunea interpolată a lui Misail a înglobat, de la început, și cronica lui Miron Costin. Nu excludem însă nici ipoteza ca această conectare să fi fost operată de un succesor al lui Misail Călugărul (mai ales dacă, la sosirea lui Miron Costin la Putna, Misail nu mai era în viață), iar copia a c e s t u i a (cuprinzînd, deci, în suită, cronica lui Ureche și cronica lui M. Costin) să fi stat în realitate la baza manuscriselor cunoscute ale ramurii M"[71].

Un viciu de logică alături de o inimaginabilă confuzie: este evident că cele două cronici se află „în suită" în manuscrisele 169, 103 și 440 de la Biblioteca Academiei datorită copiștilor, care le-au aranjat așa. În al doilea rînd, ieromonahul Misail era din *mănăstirea Putna* — „din nordul Moldovei", pentru a prelua însăși precizarea lui Liviu Onu — pe cînd Miron Costin a fost *staroste al ținutului Putna*, care e la capătul opus al Moldovei! Nu poate fi, deci, absolut nici o legătură între terminarea *Letopisețului* costinian, „ostracizarea" lui Miron la Putna (= ținutul Putnei) și datarea adaosurilor lui Misail. Combinațiile făurite de Liviu Onu devin — pentru a folosi titlul unui studiu de acum cîteva decenii — *false argumente ale unei biografii*. Și apoi, ce „conectare" putea fi operată, *din timpul vieții lui Miron Costin*, cu voia și cu știrea acestuia, între letopisețul său și cel al lui Ureche interpolat de Misail, atunci cînd avem dovada părerilor lui Costin despre Misail?

Singurul lucru care se poate afirma cu certitudine e că cel mai vechi manuscris cu interpolațiile lui „Misail" — acel M^x din stema manuscriselor[72] — există atunci cînd Miron Costin a compus *De neamul moldovenilor* (în care îl ocărăște pe Misail[73]), deci *înainte de intervalul* 1686—1691 (cînd se consideră că Miron Costin a redactat această scriere[74].

Ce s-ar mai putea spune despre „Misail" (în lumina interpolațiilor care i se atribuie)? Era un om informat, care citise (sau măcar consultase) felurite „istorii" („scriu alte istorii pentru țara noastră a Moldovei"[75]) și cunoștea tradiția cetăților construite de genovezi[76]; dacă aducerea știrilor de istorie eclesiastică ar putea fi socotită firească pentru un călugăr cărturar, în schimb infor-

[68] Ștefan S. Gorovei, *Un cronicar necunoscut?*, în „Cronica", an. XXI, nr. 10 din 7.III.1986, p. 6; Andrei Pippidi, *În jurul cronicarului Vasile Buhăescul*, în *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 835—841.

[69] Liviu Onu, *op. cit.*, p. 71.

[70] *Ibidem*, p. 72, n. 5.

[71] *Ibidem*, p. 72—73.

[72] *Ibidem*, planșa dintre p. 148 și 149.

[73] Miron Costin, *Opere*, [1]1958, p. 242—243, 260—261, 271; [2]1965, II, p. 11, 34—35, 48.

[74] Cf. *supra*, n. 58.

[75] Grigore Ureche, *Letopisețul...*, [2]1958, p. 66.

[76] *Ibidem*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maţiile sale privind dregătoriile arată un om obişnuit şi cu treburile lumeşti : amănuntele pe care le dă despre atribuţiile diverşilor dregători la curtea domnească arată o bună cunoaştere a rosturilor aulice. Iar, între acestea, spaţiul cel mai întins îl acordă unui rang din coada sfatului domnesc, anume treti-logofătului : „cărtulari, scriitoriu bun, dvorbitoriu totdeauna lîngă domnu, credincios la tainele domnului şi cărţi ori den ţară, ori de la priietini de unde ar veni, toate în mîna lui mărgu şi cu învăţătura domnului de la dînsul iese răspunsurile şi pecétea ţării în mîna lui. Şi orice giudéţe şi îndreptări să facu oamenilor, fără pecétea domnului nu poate hi, carie-i în mîna logofătului al treilea, credincios în toate la domnu“ [77]. Atîta importanţă acordată acestui rang ar putea să îndemne la căutarea autorului acestei lungi interpolaţii între treti-logofeţii din deceniile şapte-nouă ale veacului XVII [78] ! De altfel, acest veac a cunoscut trei treti-logofeţi însemnaţi tocmai prin preocupările lor cărturăreşti : Eustratie, Pătraşco Danovici şi Vasile Dămian.

Din acest punct de vedere, dreptatea este, îndubitabil, de partea profesorului Gh. Cardaş (1970) : „Micul tratat asupra demnităţilor boiereşti atribuit de P. P. Panaitescu lui Misail, nu putea fi scris de un călugăr izolat la o mănăstire, unde nu avea atari cunoştinţe şi preocupări. Acest excurs de ordin administrativ a fost redactat de o persoană de la *curtea domnească*, bine informată asupra atribuţiilor fiecărui rang boieresc. Autorul va fi fost desigur un *treti logofăt*, cunoscător de aproape a acestor probleme, care deţinea numita funcţie în acea perioadă“. De aici şi concluzia : „Rolul lui *Misail Călugărul* la interpolarea cronicii, în urma unei cercetări mai atente, poate fi revizuit în mod simţitor“ [79]. Ideea aceasta a fost preluată şi adîncită de Dumitru Velciu, în monografia consacrată lui Grigore Ureche (1979) : «Situaţia lui *Misail Călugărul*, ca interpolator al cronicii lui Grigore Ureche, este destul de ciudată — constată d-sa. *Nicăieri în cuprinsul cronicii numele lui nu apare menţionat*, ca al lui Simion Dascălul, de pildă, *şi nici altundeva, la începutul sau sfîrşitul manuscriselor*, măcar în calitate de copist, cum se procedează în mod obişnuit, în astfel de cazuri. Pentru prima dată numele lui este amintit de Miron Costin, în *De neamul moldovenilor*, ca „băsnuitor“, alături de Eustratie logofătul şi Simion Dascălul» : «este limpede că el nu are nici un fel de amestec în „basna“ defăimătoare cu care Simion Dascălul, singur, a „îmbogăţit“ cronica lui Grigore Ureche. De unde l-a scos, însă, Miron Costin pe acest Misail Călugărul ? Este de presupus că, paralel cu unul din manuscrisele cronicii lui Ureche, din seria L (varianta cea mai veche), cu interpolările lui Simion Dascălul, Miron Costin a cunoscut şi un al doilea manuscris, din seria numită de editori şi textologi M (= Misail), care, conţinînd, firește, „basna“ lui Simion Dascălul, precum şi unele adaose noi, purta şi semnătura de copist a lui Misail Călugărul. Fără să adîncească lucrurile — probabil că pe Misail Călugărul nici nu l-a cunoscut direct [80] — Miron Costin, considerîndu-l, fie părtaş, fie numai un difuzor vinovat al „basnei“ lui Simion — înclinăm către cea de-a doua supoziţie — l-a alăturat rapid celorlalţi doi, compunînd faimosul triptic...» [81]. *Este, după părerea mea, o concluzie care poate fi primită ca definitivă* [82]. După sugestia lui Gh. Cardaş, privind atenţia acordată de interpolator treti-logofătului, Dumitru Velciu se opreşte la *«unul dintre condeierii cunoscuţi ai acestei perioade, Pătraşcu Danovici, traducătorul şi, în parte, prelucrătorul cronografului grecesc de tip popular al lui Cigala, contaminat cu cel al lui Dorothei de Monemvasia*, în baza cărora el a realizat sinteza cunoscută în literatura română sub denumirea

[77] *Ibidem*, p. 77.

[78] Vezi în acest sens şi comunicarea pe care am prezentat-o la „Zilele Institutului“ (9 mai 1986) : *Cărturari români în veacurile XVII—XVIII. Un plan de lucru.*

[79] Gh. Cardaş, *Odiseea celui mai vechi manuscris al cronicii lui Grigore Ureche*, în *MO*, 5—6/1970, p. 569.

[80] Mai probabilă mi se pare, însă, ipoteza contrarie — vezi mai departe în text.

[81] Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Bucureşti, 1979, p. 256—257.

[82] Vezi, însă, o opinie contrară la regretatul Const. A. Stoide, *Note despre Grigore Ureche*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 327—328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de „cronograful tip Danovici"»[83], socotind că există „indicii care pot conduce la identificarea lui Pătrașcu Danovici cu interpolatorul cronicii lui Ureche, pe care a putut-o copia în jurul anilor 1675—1676, după apariția Letopisețului lui Miron Costin"[84]. „Lipsa unei dovezi pe deplin peremptorii, în sensul vederilor noastre — încheie Dumitru Velciu — nu ne îngăduie, deocamdată, să radiem numele lui Misail Călugărul și să-l înlocuim ferm cu cel al lui Pătrașcu Danovici. Ne mulțumim numai ca, în titlul acestui capitol, să-l circumstanțiem printr-un semn grafic de atenționare atît a cititorului cît și a viitorilor cercetători"[85]. Indiferent dacă cercetarea viitoare va valida sau nu această ipotetică identificare, cred că trebuie să se subscrie la inițiativa lui Dumitru Velciu de a marca acest nume cu un „semn grafic" — ceea ce am și făcut, însă de la începutul acestui articol!

Ce trebuie să se rețină din această lungă incursiune în „dosarul" lui „Misail Călugărul"? Mai mult constatări de ordin negativ, e drept, dar care liberează calea pentru cercetări viitoare:

1) identitatea Misail Călugărul — Misail ieromonahul de la Putna a fost stabilită arbitrar; nu s-au adus argumente care să o sprijine și nu e prin nimic dovedită;

2) interpolațiile lui Misail (indiferent care ar fi ele și cine ar fi adevăratul interpolator) nu se pot data decît *(ante 1686—1691)*;

3) nu e exclus ca adaosurile care trec sub numele lui Misail Călugărul să fie, în fapt, ale altcuiva.

Recunosc că ultimul punct — în favoarea căruia, de altminteri, s-au pronunțat anterior doi cercetători — e, poate, încă prea îndrăzneț; dar, în afară de ceea ce am semnalat mai sus cu privire la poziția lui Miron Costin față de adaosurile lui Misail, mai este ceva care pare să fie o indicație în același sens. Am arătat deja că în letopisețul lui Ureche, înainte de domnia lui Alexandru cel Bun, se află un paragraf atribuit lui Misail Călugărul și intitulat — repeta — „Domniia lugăi vodă, carele mai întrece cu toate pre domnii cei trecuți mai denainte". Repet și începutul acestui scurt paragraf, aflat pe **fila 16 verso** din ms. 169 (M^1), folosit de P. P. Panaitescu pentru editarea cronicii lui Ureche: „Trimis-au la patrierșie de Ahrida ș-au luat mai întăiu blagoslovenie ș-au pus mitropolit pre Theoctist"[86]. La domnia lui Alexandru cel Bun, o nouă interpolare — masivă, despre organizarea vieții eclesiastice și a sfatului domnesc — e atribuită *aceluiași Misail;* ea se află în *același* ms. 169, la **fila 17 verso**: Alexandru vodă „întăe dată au trimis la patrierșii de la răsărit de au luat blagoslovenie ș-au făcut mitropolit și i-au dat scaun o sfîntă mănăstire mare, mitropolie în orașul Sucévii, lîngă polata domnească, cu multe sate și ocine dîndu-i, să fie de slujbă acei svinte mănăstiri, mitropolii și cîteva ținuturi în eparhiia ce i s-au dat, făcîndu-l epitrop legii"[87].

Este imposibil, după părerea mea, ca unul și același om să afirme pe fila 16 v că cel care „au luat mai întăiu blagoslovenie ș-au pus mitropolit" a fost Iuga vodă, iar pe fila 17 v să declare că cel care „întăe dată au trimis la patrierșii de la răsărit de au luat blagoslovenie ș-au făcut mitropolit" ar fi Alexandru cel Bun. *Este evident că avem de-a face cu două persoane diferite:* care din ele este — dacă este vreuna — Misail Călugărul?! Vor răspunde, poate, specialiștii în exegeza cronicilor.

Admițînd, totuși, rolul unui Misail în transmiterea letopisețului lui Ureche — „comentator", „adnotator", „interpolator" — trebuie să se găsească mijloace de a-l identifica între cărturarii deceniilor șapte — nouă ale veacului XVII. În afară de ieromonahul de la Putna din 1676 — asupra căruia s-a oprit P. P. Panaitescu datorită semnalării lui Gh. Ghibănescu — documentele arată, în aceeași perioadă, și alți clerici purtînd același nume; astfel — după cum a semnalat și Dumitru Velciu[88] — în 1662 și 1663 găsim pe un *Misail, dichiu al Mitropoliei*

[83] Dumitru Velciu, *op. cit.*, p. 265.
[84] *Ibidem*, p. 266.
[85] *Ibidem*, p. 267.
[86] Grigore Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 75.
[87] *Ibidem*, p. 76.
[88] Dumitru Velciu, *op. cit.*, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Suceava[89]; între 1666 şi 1669, e menţionat un *Misail egumen de Birnova*[90]; la 1678 şi 1681, Episcopia de Huşi avea un *eclesiarh Misail*, atestat în calitate de scriitor de acte[91]; un *Misail călugărul* de la mănăstirea Goescului apare, ca scriitor al unui act, la 1682[92]. Iată încă patru personaje omonime, cu tot atîtea îndreptăţiri ca şi ieromonahul de la Putna de a candida la titlul de „comentator", „adnotator" sau „interpolator" al letopiseţului lui Ureche!

Mă întreb dacă nu ar fi, totuşi, util să se revadă mai cu atenţie sugestia din 1904 a lui N. Iorga privind identificarea lui Misail Călugărul cu viitorul episcop de Rădăuţi şi de Roman şi apoi mitropolit al Moldovei. Avem azi suficiente ştiri care atestă că acei dintre clerici care se ocupau cu alcătuirea sau transcrierea şi compilarea cărţilor aveau toate şansele să nu rămînă în umbra unor colţuri de mănăstiri. Macarie a ajuns episcop de Roman, Eftimie a urcat în scaunul de la Rădăuţi, ca şi Isaia, fostul egumen al Slatinei. Cariera unor Teodosie Barbovschi, Anastasie Crimca, Varlaam şi Dosoftei stă mărturie. Un Mitrofan, tipograful cel iscusit, ajunge episcop de Huşi, pentru ca apoi să fie tipăritorul Bibliei lui Şerban Cantacuzino şi episcop de Buzău.

Trebuie să se observe că, de fapt, pînă acum, *nu se cunoaşte nimic despre Misail înainte de alegerea sa ca episcop de Rădăuţi în 1685*, în afară de faptul că avea metania la mănăstirea Secu[93]. Dar **mănăstirea Secu era ctitoria familiei Ureche** şi, din acest punct de vedere, e greu de înţeles de ce P. P. Panaitescu a acordat „girul" său lui Misail de la Putna şi a trecut cu totul peste omonimul de la Secu, atestat în acelaşi an 1676. De fapt, documentul din 6 iulie 1676[94] arată că, la data aceea, în obştea monahală de la Secu trăiau doi călugări numiţi *Misail*: unul era *ieromonah* iar celălalt *ierodiacon*. Unul din ei, probabil primul, este viitorul episcop şi mitropolit (*poate* este identic cu eclesiarhul Episcopiei de Huşi, din 1678—1681). Faţă cu aceste constatări, ce ne împiedică să credem că ieromonahul Misail de la Secu, tînăr călugăr, va fi copiat şi el — fie în mănăstirea unde-şi avea metania şi unde amintirea cărturarului ctitor trebuie să fi rămas multă vreme vie, sau chiar şi în altă mănăstire — letopiseţul lui Grigore Ureche, în versiunea deja prefăcută a lui Simion Dascălul? Misail era om bătrîn pe la 1708, cînd s-a retras din scaunul mitropolitan (pentru a muri un an mai tîrziu); s-ar putea presupune că s-a născut pe la 1635—1640 (cam aceeaşi generaţie cu Miron Costin); la vremea cînd plasează Constantin C. Giurescu naşterea versiunii M — 1660—1667 — Misail era un om matur, în stare să transcrie un letopiseţ. Iar dacă acest fapt s-a produs mai tîrziu (1675—1676), după opinia lui Dumitru Velciu), este încă şi mai plauzibilă identificarea lui *Misail copistul* cu *Misail ieromonahul de la Secu*. Cercetarea trebuie continuată în *această* direcţie.

Dacă, totuşi, *acest* Misail este „amăgeul" ocărît de Miron Costin, s-ar putea explica ataşamentul lui Gheorghe IV pentru tradiţia privind legătura cu Ohrida, în virtutea relaţiilor dintre aceştia doi.

Pe de altă parte, la vremea cînd Miron Costin îşi scria *De neamul moldovenilor* (c. 1686—1691), *Misail* era deja episcop şi atunci ar fi explicabilă şi desemnarea „amăgeului" doar cu calificativul de „călugăr".

Oricum ar fi şi oricare ar fi contribuţia lui Simion Dascălul şi a lui Misail Călugărul la prefacerea şi transmiterea letopiseţului lui Ureche, trebuie să se ţină seama de faptul că aceştia doi au fost contemporani cu Miron Costin, care a revenit în Moldova în 1653 şi e greu de crezut că, procurîndu-şi manuscrisele de cronici, necesare operei sale, el nu ar fi ajuns să-i cunoască şi personal. În acest caz, am fi îndreptăţiţi să vedem în indignarea lui Miron Costin şi răbufnirea unor resentimente strict personale? Cel puţin în cazul lui Misail, cred că da.

Am merge, desigur, prea departe dacă am încerca să vedem vreo legătură

---

[89] *CDM*, III, nr. 908, p. 204 (29.XII.1662); nr. 970, p. 217 (10.V.1663); nr. 991, p. 222 (5.VII.1663).

[90] *Ibidem*, nr. 1340, p. 292 (9.IV.1666); nr. 1432, p. 310 (30.I.1667); nr. 1761 şi 1766, p. 376 (27.III.1669).

[91] *CDM, IV*, nr. 318, p. 90 (Huşi, 12.XII.1678); nr. 666, p. 161 (Huşi, 1.X.1681).

[92] *Ibidem*, nr. 701, p. 168 (8.III.1682).

[93] Cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti...*, cit., p. 81.

[94] Cf. *supra*, n. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între aceste fapte *presupuse* și faptul *cert* că în decembrie 1691 cînd Miron Costin era decapitat în piața tîrgului Roman, de partea cealaltă a zidurilor episcopiei era Misail însuși, „foarte om cu cumpăt și cu frica lui Dumnezeu“ [95].

*

După cum se vede, dezbaterea unor probleme de istorie culturală a veacului XVIII impune revenirea continuă la etapele anterioare. Ceea ce se petrece în veacul XVIII în domeniul ideilor are rădăcini mai vechi și nu se poate explica fără cunoașterea acestora. Perioadă de răscruce în făurirea conștiinței naționale în formele ei moderne de manifestare, veacul XVIII așteaptă să fie cercetat, cu atenție și înțelegere, dar nu dinspre coperțile cărților, ci dinspre documentele care pot explica circulația și evoluția ideilor înveșnicite în cartea manuscrisă și apoi în cea tipărită.

[95] *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, ed. Const. Giurescu, București, 1913, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

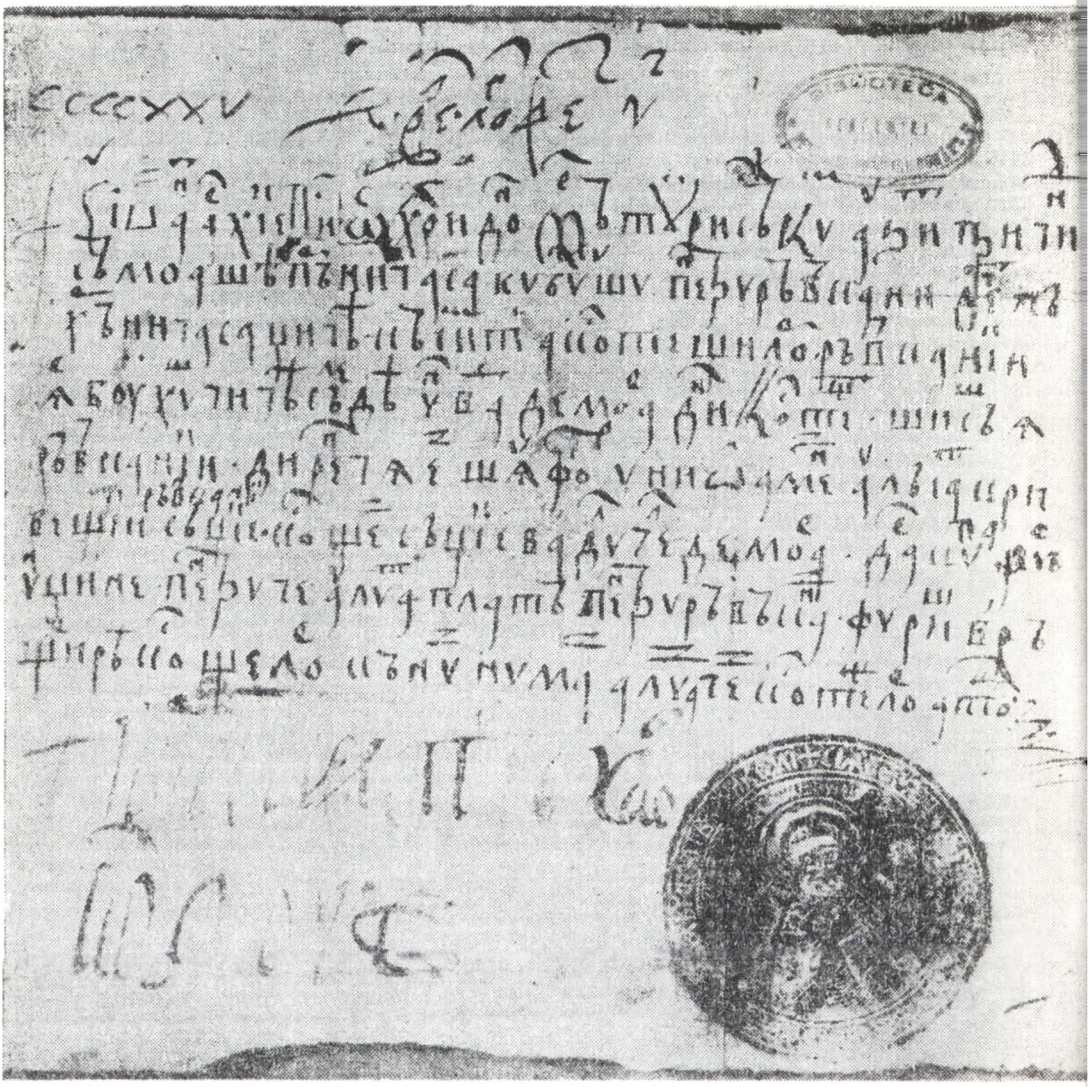

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„CĂTRE PĂRȚILE TĂTĂREȘTI" DIN TITLUL VOIEVODAL AL LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN

DE

VIRGIL CIOCÎLTAN

Formula „către părțile tătărești" din titlul lui Mircea cel Bătrîn este atestată sigur de cîteva documente domnești redactate între 1406 și 1415[1]. Nimeni nu s-a îndoit — și nici nu există motiv de îndoială — că această secvență acoperea, cel puțin parțial, frontiera moldo-munteană. Fixarea riguroasă în spațiu a expresiei „către părțile tătărești" s-a dovedit însă o întreprindere istoriografică extrem de anevoioasă care a condus la rezultate contradictorii.

Întemeiat pe clauza privilegiului comercial acordat în 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, conform căreia aceștia vor plăti „vama de margine fie la Bacău, fie la Bîrlad"[2], B. P. Hasdeu a conchis că granița între cele două țări românești trecea nemijlocit prin sudul celor două orașe, între acest hotar și Dunăre stăpînind Mircea[3]. Bacăul și Bîrladul au fost însă vămi de margine în raport cu „vama principală de la Suceava"[4], opoziție care reiese clar din textul actului domnesc, și nu puncte de frontieră, dovadă că în 1434 cînd voievodul Ștefan confirmă acest privilegiu al tatălui său, cele două așezări sînt tot vămi de margine, or, la această dată, mai sudica Chilie era cu certitudine documentară cuprinsă în hotarele Moldovei[5]. Argumentul invocat de B. P. Hasdeu nu probează, așadar, existența unei fîșii teritoriale muntene de-a lungul Dunării maritime în vremea în care în titlul lui Mircea cel Bătrîn apărea expresia „către părțile tătărești".

Dezvoltînd un raționament bazat pe alte mărturii, D. Onciul a ajuns la o concluzie asemănătoare: „E în afară de orice îndoială că posesiunea <lui Mircea cel Bătrîn> «spre părțile tătărești» e regiunea de la gurile Dunării, numită Basarabia și unită cu Moldova. Ea a fost dobîndită după retragerea tătarilor, pe timpul lui <Nicolae> Alexandru"[6].

---

[1] I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, p. 3—6; *DRH*, B, I, p. 70—71, 80—81; editorii acestui volum consideră (p. 36—39) documentul lui Mircea din 27 decembrie 1391, în care apare expresia *usque ad confinia Tartariae*, drept autentic, spre deosebire de îngrijitorii vechii serii (*DIR*, B, XIII—XIV—XV, p. 276—277) care l-au publicat între cele îndoielnice.

[2] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 633.

[3] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, vol. I, București, 1875, p. 3—5, urmat de C. S. Mironescu, *Hotarul între Moldova și Muntenia* în „Anuar de geografie și antropologie", II, 1910—1911, p. 87—123; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 224—227 și R. Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în *ARMSI*, s. III, t. XV, 1934, p. 83—88 au contestat această interpretare.

[4] M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 633.

[5] *Ibidem*, p. 672.

[6] D. Onciul, *Istoria românilor* (curs universitar litografiat), vol. II, 1920—1921, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. Onciul are meritul incontestabil de a fi observat că formula „către părţile tătăreşti" din titlul lui Mircea nu este un unicat în documentele medievale, conţinutul ei fiind identic cu cel al expresiei „către tătari" menţionată de un document papal din 1374[7] şi interpretată de istoricul român astfel: „Ţinuturile acestea, numite *versus Tartaros*..., nu pot fi decît vechiul episcopat al Milcoviei, înfiinţat în 1347, după retragerea tătarilor din Moldova, în urma expediţiei lui Ludovic al Ungariei (1345—1346), expediţie care a avut un rezultat foarte important: golirea Moldovei de tătari şi putinţa întemeierii unui stat românesc... Deci, din toate acestea se vede că regiunea *versus Tartaros* trebuie socotită ca fiind cuprinsă între următoarele hotare: hotarele episcopatului milcovian şi ţărmurile Mării Negre. Mai spre răsărit locuiau tătarii, *versus Tartaros*. Am stabilit, deci, regiunea unde trebuie constatată şi înţeleasă posesiunea «spre părţile tătăreşti»: la gurile Dunării pînă la Marea Neagră"[8]. După expediţia ungaro-munteană din 1345—1346 împotriva tătarilor „stăpînirea Basarabilor întinzîndu-se în această parte, numele de Basarabia a fost întins şi asupra acestei regiuni"[9].

Dosarul utilizat de D. Onciul pentru lămurirea expresiei „către părţile tătăreşti" din titlul lui Mircea cel Bătrîn nu a fost însă complet, fapt care a viciat în mare măsură concluziile exegezei sale. Astfel, variante ale acestei expresii se întîlnesc nu numai în documentul din 1374, ci şi în acte papale emise în 1278, 1332 şi 1347, anume „la hotarele tătarilor"[10]. Ele desemnează limita răsăriteană a fostei episcopii a cumanilor, numită în aceste documente „episcopia Milcoviei"[11], care fusese distrusă în 1241 de mongoli. Un contemporan al marii invazii, canonicul Rogerius, precizează că tătarii au intrat în teritoriul episcopiei cumanilor după ce au trecut Siretul[12], rîu care forma, aşadar, limita estică a acestei unităţi ecleziastice în 1241. Documentele citate din 1278 şi 1332 se referă la *această* unitate ecleziastică pe care papalitatea se străduia să o refacă în imediata vecinătate a noii realităţi etnice şi politice: tătarii Hoardei de Aur. Aceste acte, descifrate geografic prin indicaţia lui Rogerius, desemnează, deci, prin expresia „la hotarele tătarilor" cursul inferior al Siretului, o realitate pe care analiza lui D. Onciul nu o neagă: „Se ştie, [afirma el însuşi răspicat], că fostul episcopat al cumanilor se întindea între Carpaţi şi Siret"[13]. Din demonstraţia marelui nostru istoric reiese că acest hotar a fost mutat pînă la gurile Dunării şi la Marea Neagră în urma campaniei victorioase a muntenilor şi a ungurilor împotriva tătarilor în 1345—1346, frontieră desemnată ca atare prin expresiile „către tătari" în actul papal emis în 1374 şi „către părţile tătăreşti" în documentele lui Mircea cel Bătrîn. Prin urmare, după D. Onciul, posesiunile lui Mircea dincolo de Siret şi-au avut originea în înstăpînirea durabilă a Ţării Româneşti asupra acestei regiuni în vremea lui Nicolae Alexandru cînd aceste ţinuturi au primit numele de Basarabia.

În primul rînd este de observat că o continuitate în timp a acestei stăpîniri muntene de la mijlocul secolului XIV pînă în primul pătrar al celui următor este exclusă. Oricît de zdrobitoare va fi fost victoria aliaţilor creştini asupra lui

---

[7] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 217: *...certa pars multitudinis nationis Walachorum, qui circa metas Regni Ungarie versus Tartaros commorantes...*; este vorba de românii care trăiau pe teritoriul episcopiei Milcoviei (vezi, în acest sens, C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în „Revista catolică", III, 1914, 1, p. 77).

[8] D. Onciul, *op. cit.*, p. 224—225.

[9] *Ibidem*, p. 227.

[10] *DRH*, D, I, p. 29: *civitas de Multo, posita in confinibus Tartarorum* (1278); p. 45: *episcopatus Mylkoviensis... in finibus... Tartarorum* (1332); p. 63: *episcopatus Milchouensis... in finibus... Tartarorum* (1347).

[11] Pentru identitatea episcopiei cumanilor cu episcopia Milcoviei, vezi C. Auner, *Episcopia Milcoviei*, în „Revista catolică", I, 1912, 4, p. 543.

[12] Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1935, p. 33: *Bochetor autem cum aliis regibus fluvium qui Zerech dicitur transeuntes pervenerunt ad terram episcopi Comanorum...*

[13] D. Onciul, *op. cit.*, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atlamos, căpetenia tătarilor prinsă și decapitată [14], ținutul de la gurile Dunării n-a fost „golit" definitiv de tătari prin această campanie, chiar dacă autoritatea lor în această arie a fost pentru cîțiva ani anulată sau doar diminuată.

O consecință directă a refluxului puterii tătare după înfrîngerea din 1346 a fost, desigur, reafirmarea autorității ungare în afara curburii Carpaților, marcată prin reînființarea unei episcopii catolice în aceste părți în 1347 [15]. A depășit această episcopie a Milcoviei Siretul, fosta graniță răsăriteană a episcopiei cumanilor ? Se pare că nu sau, în orice caz, nu durabil.

Din privilegiul comercial acordat în 1358 de regele Ungariei negustorilor brașoveni, conform căruia aceștia se vor bucura de un statut preferențial într-o fișie teritorială mărginită la răsărit de un segment al Dunării cuprins între vărsarea Ialomiței și vărsarea Siretului [16], rezultă limpede că acest din urmă rîu forma limita estică a ariei de jurisdicție a regelui angevin. Ar fi cu totul de neconceput ca zona de dincolo de Siret să fi fost exceptată din acest privilegiu dacă controlul ungar s-ar fi exercitat în 1358 și asupra ei, știut fiind interesul excepțional al regalității maghiare pentru gurile Dunării în evul mediu. Neputința de a intra în posesia acestei zone de însemnătate strategică și comercială ieșită din comun, l-a constrîns pe Ludovic de Anjou să încheie în 1368 un acord comercial cu *Demetrius*, principele tătar [17] rezident, probabil din 1362—1363, în regiunea Dunării maritime [18].

Prezența acestui principe mongol în menționata arie geografică concordă cu existența unei formațiuni politice tătare la răsărit de Siret, situație confirmată în 1361 de încadrarea, dovedită de mărturii contemporane, a tătarilor din aceste ținuturi în sistemul lor militar tradițional [19].

Prin urmare, chiar dacă am admite împreună cu D. Onciul că în urma victoriei din 1346 Țara Românească și-a mărit teritoriul ocupînd Bugeacul pînă la mare — un punct de vedere care este departe de a se impune de la sine [20] —, sîntem nevoiți să constatăm că principele *Demetrius* a pus capăt, cel mai tîrziu în 1368, acestei eventuale dobînzi teritoriale muntene, fapt care ne constrînge la rîndul său să înțelegem expresia „către tătari" din actul emis de papă în 1374 ca desemnînd tot Siretul, ca și actele din 1278 și 1332. A interpreta însă în aceste condiții formula „către părțile tătărești" din titlul lui Mircea prin prisma secvenței „către tătari" din 1374, așa cum a procedat D. Onciul, conduce necesar la o concluzie opusă celei la care ajunsese marele nostru istoric : stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn nu s-a întins de-a lungul țărmului stîng al Dunării maritime pînă la Marea Neagră, ci s-a oprit la Siret.

---

[14] *Letopisețul Țării Rumânești* ed. St. Nicolaescu, în *RIAF*, XI, 1910, p. 107 și cronica lui Ioan de Küküllö (cuprinsă în cronica lui Ioan de Thurocz, ed. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, I, Wien, 1766, p. 220—221) ; după B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, 3, ed. Gr. Brâncuș, București, 1976, p. 784, *Atlamos* a intrat în folclorul românesc ca *Alimoș*, o identificare cît se poate de îmbietoare, care aduce o interesantă precizare de ordin geografic : „haiduc din Țara de Jos".

[15] Vezi mai sus notele 7 și 14.

[16] *DRH*, D, I, p. 72.

[17] *Ibidem*, p. 30.

[18] Exegeză amănunțită cu ample referiri bibliografice privitoare la localizarea stăpînirii lui *Dematrius* în lucrarea lui V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 275

[19] Genovezul Bernabò de Carpena cumpăra în februarie 1361 la Chilia o sclavă vîndută de *Thorboch tartarus de miliario Coia de centanario de Rabech de decena de Boru* (Geo Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò*, Genova, 1971, p. 16).

[20] Argumentul de neînlăturat, numele de *Basarabia* purtat de ținuturile sudice ale Moldovei, nu pledează neapărat pentru extinderea Țării Românești peste Siret în 1346. Contexte istorice favorabile unei astfel de extinderi pot fi reconstituite cu un grad asemănător de aproximație celui din 1346 atît înainte cît și după această dată. Desigur, în toate cazurile, inclusiv în cel presupus de D. Onciul, sărăcia informației nu permite transformarea ipotezelor în certitudini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pornind de la alte premise, P. P. Panaitescu admitea şi el o stăpînire a Ţării Româneşti în sudul Moldovei istorice la începutul secolului XV, numai că, spre deosebire de B. P. Hasdeu şi de D. Onciul, care imaginau amintita fîşie ca o prelungire contiguă a teritoriului muntean, istoricul de mai tîrziu recunoştea existenţa în această vreme a frontierei moldo-muntene pe Siret[21], considerînd că Mircea cel Bătrîn şi-a extins autoritatea în nordul Dunării maritime „prin Dobrogea şi în legătură cu Dobrogea“ [22].

După P. P. Panaitescu, „părţile vecine cu tătarii nu puteau fi decît în sudul Basarabiei de azi, deoarece tătarii începeau cu locuinţele lor în stepele de dincolo de Nistru... Muntenii au dobîndit acest ţinut la 1404, iar după ce moldovenii l-au luat, după multe lupte, la 1465 sub Ştefan cel Mare, l-au numit Basarabia, adică ţara care a fost a Basarabilor... *Numele Basarabiei purcede de la Mircea cel Bătrîn* (subl. aut.) şi nu cumva de la alţi domni dinaintea lui. Stăpînirea Chiliei şi a «Basarabiei» de către Mircea începe... la 1404, pentru că atunci are loc expediţia domnului împotriva turcilor cu reluarea Dobrogei, de atunci începînd se numeşte el stăpînitor al părţilor tătăreşti“ (sic !) [23].

Stăpînirea munteană a Chiliei continentale şi a hinterlandului ei în primul sfert al veacului XV constituie piatra unghiulară a acestei demonstraţii. P. P. Panaitescu a încercat să-şi susţină însă interpretarea împotriva unor evidenţe documentare [24].

Între delegaţii la conciliul de la Constanţa sînt pomeniţi în 1415 şi cei din *Kiryla Moldaviae*, adică din Chilia Moldovei [25]. Alt text, anume cel al tratatului de la Lublau încheiat în 1412 între regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, omologul său polon, Vladislav Jagello, şi marele cneaz al Lituaniei, Vitold, menţionează explicit cetatea de la gurile Dunării ca făcînd parte din Moldova [26]. Acest tratat a fost reconfirmat fără nici o modificare în 1415 [27] şi 1423 [28], de unde reiese că în acest interval de timp harta politică a Moldovei, inclusiv sectorul ei sudic, nu a cunoscut schimbări. Abia în 1429, în cursul negocierilor de la Luck între semnatarii tratatului din 1412, Sigismund a denunţat acordul de la Lublau şi a încercat să-l înlocuiască printr-o nouă reglementare deosebit de semnificativă pentru cele ce ne interesează : el spera să obţină Chilia pe cale paşnică [29] în urma unei rectificări a frontierei moldo-muntene în favoarea Ţării Româneşti [30]. Acest proiect al regelui Ungariei a eşuat, ca şi tentativa consecu-

---

[21] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 298.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, p. 297—298.

[24] Vezi V. Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în *Rdl* 34, 1981, 11, p. 2091—2096.

[25] Hurmuzaki, I/2, p. 497 ; vezi C. I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul de la Constanţa*, în *ARMSI*, s. III, t. VII, 1927, p. 66, care are meritul de a fi identificat corect forma coruptă *Kiryla* cu Chilia.

[26] Decisivă pentru clarificarea acestui aspect a fost contribuţia lui Fl. Constantiniu şi Ş. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii“, 17, 1964, 5, p. 1138.

[27] E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, vol. I, *1358—1437*, Königsberg, 1939, p. 96.

[28] *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376—1430*, ed. A. Prochaska, în *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. VI, Cracoviae, 1892, p. 582.

[29] Într-o scrisoare adresată de regele Ungariei marelui maestru al Ordinului cavalerilor teutoni la începutul anului 1429 este comunicat conţinutul tratativelor recent încheiate cu regele polon şi intenţiile suveranului ungar : *Von solcher sache wegen, als dan zu Lucka beredt haben, und sunderlich daz uns Kylia sol geantwurtt werden. Dorumb, so dunket uns geraten sein, daz du deines ordens bruder und leut zurichtest* pentru a li se încredinţa paza Chiliei *(Codex epistolaris Vitoldi*, p. 836).

[30] Vitold îi cerea lui Vladislav Jagello în ianuarie 1429 următoarele : *Metas autem seu limites inter Bessarabites et Moldwanos ita limitare iuxta conclusa in Luczska et iuxta inscripciones priores iubeatis (ibidem*, p. 836).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tivă din 1430 a voievodului muntean Dan II de a cuceri această cetate cu forța armelor[31]

Strădaniile regelui Ungariei și ale domnului Țării Românești din anii 1429—1430 de a crea un culoar terestru de-a lungul Dunării maritime pînă la Chilia apar complet absurde dacă admitem existența, susținută istoriografic, a unei stăpîniri muntene în sudul Moldovei istorice între 1412—1428.

Întrucît formula „către părțile tătărești", atestată în titlul lui Mircea cel Bătrîn în anii 1413 și 1415, cade în acest interval, ea nu poate desemna, așadar, nici un coridor muntean în amintita zonă, cum socoteau B. P. Hasdeu și D. Onciul, nici o posesiune munteană a Chiliei continentale și a hinterlandului ei ca o anexă a Dobrogei, cum considera P. P. Panaitescu.

Care este în această situație semnificația geografică a secvenței „către părțile tătărești" ?

Este știut că în vremea lui Ștefan cel Mare granița între Moldova și Țara Românească era alcătuită de Putna pînă la vărsarea ei în Milcov, apoi de acest rîu pînă la confluența sa cu Siretul, care completa hotarul pînă la Dunăre[32]. A fost această realitate valabilă și în perioada în care în titlul lui Mircea figura „către părțile tătărești" ?

Tratatul de alianță încheiat de Ștefan cel Mare cu Matia Corvin în 1475 dă un răspuns afirmativ la această întrebare. În litigiul teritorial dintre Moldova și Țara Românească, regele ungar propunea ca Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș să respecte hotarul vechi, „ținut" de voievozii de dinaintea lor, hotar care fusese recunoscut reciproc, după cum notează actul regal, de Mircea cel Bătrîn și de Alexandru cel Bun[33].

Propunerea de arbitraj a regelui ungar consemnează, deci, o constanță a frontierei moldo-muntene care fusese ratificată de Mircea și Alexandru. Dacă ar fi existat un singur moment care să întrerupă continuitatea în timp a acestui hotar după convenția Mircea-Alexandru pînă în 1475, Matia Corvin ar fi trebuit să stipuleze exceptiv acest caz, dată fiind rigoarea juridică cu care medievalii tratau asemenea litigii. Or, textul în cauză subliniază, dimpotrivă, constanța acestei granițe.

După cum am precizat mai sus, frontierele Moldovei nu s-au modificat între 1412 și 1428, fiind recunoscute și garantate internațional prin tratatul de la Lublau. Convenția de hotar încheiată între Mircea și Alexandru, act în care își avea originea de drept granița moldo-munteană pe cursul inferior al Siretului și în a doua jumătate a secolului XV, nu putea contraveni faptic acordului de la Lublau cu care a fost contemporană cel puțin o perioadă. Așadar, frontiera Moldovei cu Țara Românească formată, în parte, de Siretul inferior și amintită în actul regal din 1475 exista cu siguranță cel mai tîrziu în 1412.

Din această constatare se desprind două concluzii :

1. Secvența către „părțile tătărești", menționată în titlurile lui Mircea cel Bătrîn din 1413 și 1415, deci după încheierea tratatului de la Lublau din 1412, indica cursul inferior al Siretului ca parte a hotarului moldo-muntean.

2. Întrucît formula identică apare întîi în 1406 rezultă că și la această dată, anterioară acordului de la Lublau, frontiera nord-estică a Țării Românești cu Moldova era stabilizată pe aceeași apă.

În titlurile voievodale ale lui Mircea din perioada 1406—1415 figurează o precizare care contravine formal acestor constatări : domnul român se declara

---

[31] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, tomus III, *1392—1501*, ed. A. Lewicki, în *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XIV, Cracoviae, 1894, p. 503 : *Dan woyewoda Bessarabiae cum quibusdam Turcis, receptis sibi in subsidium, irruit in bona ipsius (=Alexandri) que sunt circa castrum Kylia ; et recepto spolio et dampnis magnis recedere voluit, sed Walachi insequentes eo pluries gladio prostraverunt, alii autem in fuga conversi sunt.*

[32] R. Rosetti, *Granițele*, p. 86.

[33] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 335 : *Super metis etiam provinciae Moldavie cum provincia Transalpina secundum antiquos terminos et consuetudines per predecessores vayvodas possessos et tentos, tam scilicet Stephanum Moldaviensem quam Vlad Transalpinum secundum privilegia Alexandri et Mircze utriusque partis vayvodarum concordamus.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpînitor „de amîndouă părţile peste toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea Mare“ [34], ceea ce înseamnă, dacă interpretăm textul în litera lui, că autoritatea munteană se întindea şi pe ţărmul stîng al Dunării maritime. După cum este ştiut însă, titlurile princiare exprimă adesea pretenţii de drept, nu stări de fapt, situaţie care obligă la confruntarea lor cu alte izvoare. Or, în cazul dat, sîntem siliţi să acordăm întîietate ca valoare documentară datelor furnizate de tratatul de la Lublau şi de lista întocmită la Constanţa în 1415 care pomeneşte Chilia Moldovei şi să conchidem că stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn „de amîndouă părţile peste toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea Mare“ este uşor exagerată : malul stîng al fluviului în aval de vărsarea Siretului nu i-a aparţinut [35].

---

[34] În aceleaşi documente menţionate în nota 1 unde figurează, deci, şi secvenţa „către părţile tătăreşti“.

[35] Această concluzie şi argumentele care îi stau la bază, publicate în 1981 (v. nota 24), au fost împărtăşite de C. Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. *Stat, societate, naţiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 88—90 ; pornind de la această temelie, istoricul ieşean a presupus că Mircea a cedat în 1400—1401 aceste teritorii Moldovei „cînd se aştepta la noi atacuri din partea lui Baiazid“ (p. 89), de unde „ar urma că hotarul stabilit între Moldova şi Ţara Românească la începutul secolului atinsese deja Milcovul, cursul inferior al Siretului şi Dunărea“ (p. 90) ; în flagrantă contradicţie cu aceste constatări se află înţelesul atribuit expresiei „spre părţile tătăreşti“ : „Tătarii nu au stăpînit numai Bugeacul situat deasupra gurilor Dunării, ci şi partea de nord a Dobrogei... Mai tîrziu, după ce această regiune împreună cu cea din nordul Dunării din preajma oraşului Chilia vor intra în stăpînirea domnului Ţării Româneşti (Mircea în 1386, v. p. 85), vor fi cunoscute în documente sub denumirea «spre părţile tătăreşti»“ (p. 84). Aceste documente sînt emise, după cum recunoaşte însuşi C. Cihodaru (p. 85—86), abia începînd cu anul 1406 ! Fără să ia act în vreun fel de dovezile privitoare la stăpînirea Moldovei asupra Chiliei în primul sfert al secolului XV, R. Constantinescu, *Consideraţii asupra limitelor cronologice şi teritoriale ale lui Mircea cel Bătrîn (1386—1393)* (II), în „Revista Arhivelor“, XLVIII, 1986, 4, p. 370, a propus următoarele interpretări, diferenţiate în funcţie de data documentului : „Astfel, pînă la 1400 (cu aproximaţie), «părţile Podunaviei» înseamnă numai că Mircea era stăpîn necontestat şi în părţile de cîmpie ; de la 1400 la 1406, «întreaga Podunavie» semnifică întregul hotar al Dunării ; în sfîrşit, după 1406, formula «întreaga Podunavie de amîndouă părţile pînă la mare» se referă la Bărăganul răsăritean, cu bălţile Borcii şi Brăilei, la Dobrogea şi, pare-se, la sudul Basarabiei pînă la Chilia Veche“ ; autorul a fost mai puţin prudent în exprimare cînd a afirmat că *ad partes Tartarorum*, „formula obişnuită în tratatele externe ale voievodului... înseamnă... Bugeacul dintre Chilia şi limanul Nistrului“ (p. 367), o opinie în favoarea căreia nu a invocat nici un argument notabil. Mai circumstanţiat, Şt. Andreescu, *Une ville disputée : Kilia pendant la première moitié du XV-e siècle*, în *RRH*, XXIV, 1985, 3, p. 217—230, s-a străduit să găsească un compromis între cei doi termeni contradictorii : stăpînirea lui Alexandru cel Bun asupra Chiliei — pe care o socoteşte realitate indubitabilă (p. 217, 226) — şi stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn „de amîndouă părţile peste toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea Mare“, pe care o acceptă, de asemenea, ca fapt istoric cert (p. 226) ; pentru a ieşi din acest impas, istoricul a dedus — cu argumente a căror valoare probatorie nu priveşte tema noastră — existenţa unei Chilii muntene în deltă, nu departe de cea continentală, aparţinătoare Moldovei (p. 227). După părerea autorului, această Chilie insulară ar fi îndeplinit în primul pătrar al secolului XV o funcţie prin excelenţă militară. „Or, această funcţie îl autoriza pe principele Ţării Româneşti să se considere stăpînul întregului sector al Dunării cuprins între Brăila şi gura fluviului prin braţul Chilia“ (p. 227). Chiar dacă ar fi existat o prezenţă militară munteană la gurile Dunării la începutul secolului XV, ea nu salvează expresia „de amîndouă părţile peste toată Podunavia, încă şi pînă la Marea cea mare“ de o inexactitate : stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn era sigur întreruptă cel puţin în dreptul Chiliei moldoveneşti aflată pe ţărmul nordic al Dunării, fapt pe care Şt. Andreescu nu îl pune, evident, la îndoială.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dealtfel, cînd a fost constrîns de nevoi practice, Mircea însuși a fost mai explicit. Domnul muntean a acordat în 1409 un privilegiu comercial negustorilor din Liov prin care le îngăduia să vină în Țara Românească *more solito*, adică conform obiceiului[36], o confirmare, deci, a unui privilegiu mai vechi, păstrat și el, dar nedatat[37]. Acest privilegiu anterior anului 1409, probabil din 1403[38], menționează schelele de la Dunăre pe care le puteau frecventa liovenii: „de la Porțile de Fier pînă la Brăila". Dacă autoritatea munteană s-ar fi întins dincolo de Siret pînă la Chilia continentală, actul domnesc ar fi pomenit în chip firesc această așezare ca limită răsăriteană extremă a posesiunilor muntene de-a lungul fluviului, nu Brăila.

Înțelesul formulei „către părțile tătărești" ca desemnînd frontiera moldo-munteană pe cursul inferior al Siretului nu este, așadar, prejudiciat de pretențiile concomitente de stăpînire ale domnului muntean „de amîndouă părțile peste toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare".

Prin urmare, numele părților sudice ale Moldovei istorice, care poartă indiscutabil amintirea primei dinastii a Țării Românești, nu purcede de la stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn în această zonă începînd cu 1404, cum socotea P. P. Panaitescu. Numele regiunii derivă dintr-o extensiune teritorială munteană dincolo de Siret cu siguranță anterioară anului 1406.

[36] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 353.

[37] B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, t. 1, partea 1, București, 1865, p. 3—4.

[38] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 102, n. 1, conchidea, după toate aparențele corect, că privilegiul este din 1403 „cînd se înnoiește alianța cu Polonia".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN ROMÂN ARDELEAN ÎN SOLIE LA ȘTEFAN CEL MARE LA 1475

DE

IOAN DRĂGAN

Încheierea, la 12 iulie 1475, a tratatului de alianță, dintre Moldova și Ungaria[1] venea să pună capăt unei perioade de peste un deceniu de încordare și conflicte și să așeze bazele unei colaborări atît de imperioase în fața primejdiei otomane. Fie că ar fi apreciat „adînc umilitor", precum Iorga[2], ori încheiat „în condiții de egalitate"[3], cum înclină cei mai mulți dintre istoricii români, tratatul încheiat la Iași cu un an înainte de Războieni, statuînd raporturile dintre cele două țări pentru multă vreme, a reținut atenția tuturor exegeților epocii lui Ștefan cel Mare[4].

Componența delegației ungare nu a preocupat în mod deosebit pe numeroșii comentatori ai documentului, cu excepția lui N. Iorga, care o socotește „de mai mică autoritate", deși avea în frunte pe prepozitul de Alba Regală Dominic, protonotar apostolic[5]. Alături de el se aflau Gaspar de Hathwan și Mihail de Pești, pe care îi menționează și un act al lui Ștefan din 1 noiembrie, probabil tot 1475, ca mijlocitori între domnul Moldovei și brașoveni[6].

Mihail de Pești a fost înregistrat de istoriografia noastră fie în forma eronată, preluată după Dlugosz, *Mihail de Pesth*[6], fie în forma maghiară medievală, *Mihail Pesthyenyi*, după cum apare în unele documente[8], fără a fi însă identificat.

Operațiunea recentă de depistare și culegere a documentelor Țării Hațegului din secolul XV[9], precum și abandonarea unor clișee depășite privind nobilimea românească din Transilvania, ne-au permis reconstituirea vieții și faptelor acestui personaj, în multe privințe semnificativ pentru istoria românească a acestei provincii în epoca dinastiei de Hunedoara.

Mihail de Pești este menționat pentru prima oară la 1447, împreună cu frații săi Andrei, Dionisie, Ladislau și vărul lor Toma[10]. La 1459 e menționat și tatăl său Ladislau, încă în viață, și unchiul său Dionisie, decedat[11]. Familia sa este de indiscutabilă obîrșie cnezială. O rudă a sa, probabil văr, Andrei

---

[1] *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 518.

[2] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 182.

[3] N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 146.

[4] Cele mai recente abordări, la N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145—146 și M. Neagoe, în *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 50—52.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 182.

[6] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* (în continuare: *Documentele*), vol. II, București, 1913, p. 336.

[7] I. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, tom. II, Lipsiae, 1712, col. 534.

[8] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, București, 1975, p. 305.

[9] A. A. Rusu, I. A. Pop, I. Drăgan, *Țara Hațegului în secolul al XV-lea. Documente*, Cluj-Napoca (în curs de apariție).

[10] Arhiva Națională Maghiară (în continuare: *ANM*), Budapesta, D1.29.484.

[11] *ANM*, D1.29.510.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Peşteana, cu care stăpîneşte la Peşteana, Răchiţele şi Dumbrăviţa, este fiul lui Mihail de Peşteana, menţionat la 1418 în calitate de cnez jurat al districtului (Ţării) Haţeg [12].

La 13 ianuarie 1444 acelaşi Andrei, în calitate de *familiar* al lui Iancu de Hunedoara, este introdus în stăpînirea posesiunii româneşti Sântămăria de Piatră *(possessionem nostram Wolachicalem)* şi a celor două predii numite Călan „sub aceleaşi condiţii şi servituţi în care şi alţi regi ai Ungariei obişnuiau să dăruiască...", într-un început de formular special pentru români, ce va fi definitivat în anii următori [13].

Calitatea de cnez jurat al Ţării Haţegului era ereditară în familia cnezilor din Peşteana [14], lui Balc, preotul românilor, menţionat la 1360 [15], cel mai vechi înaintaş cunoscut al familiei, îi urmează fiul său Tatul la 1411 [16], apoi menţionatul Mihail la 1418.

Pentru cnezii din Peşteana, ca şi pentru întreaga Ţară a Haţegului, declanşarea luptei antiotomane după 1420 şi propulsarea lui Iancu de Hunedoara, exponentul lor, în fruntea Transilvaniei şi apoi a Ungariei, a reprezentat o perioadă de turnură. Menţionatul Andrei de Peşteana, tovarăş de arme şi familiar al voievodului, obţine încă din 1436 recunoaşterea stăpînirilor sale cu drept nobiliar [17]. La 29 iunie 1447 Iancu, în calitate de guvernator al Ungariei, porunceşte capitlului din Alba Iulia să-l introducă pe Mihail de Peşteana, curteanul său *(Michaelis de Pestenye nostri aulici)* în părţile sale din posesiunile Peşteana *(Pesthenye)*, şi Răchiţele *(Rekethe)*, împreună cu fraţii săi şi vărul lor [18].

Documentul ne sugerează un anumit stagiu al lui Mihail de Peşteana alături de viteazul de la Hunedoara, ceea ce presupune participarea sa la campaniile şi bătăliile acestuia din anii precedenţi. El se exersează de asemenea de timpuriu şi în probleme economice şi financiare, a căror rezolvare era vitală pentru eficienţa imensului domeniu acumulat de Iancu şi marile sale proiecte războinice. În calitatea sa de guvernator, acesta obţine din partea dietei, la 1447, autorizaţia de a utiliza în interesul ţării veniturile regale, între care şi cele ale cămărilor sării cărora le-a acordat o atenţie aparte [19].

La 1450 Mihail de Peşteana este însărcinat, împreună cu vicevoievodul Transilvaniei, să ridice censul regal de la braşoveni [20]. La mai puţin de un an, în 26 mai 1451, apare în calitate de comite de Maramureş şi cămăraş [21], sau, în expresia altui act „comitele comitatului şi cămărăşul sărilor maramureşene" *(comes comitatus et cameranius salium Maramorosiensium)* [22]. Trebuie

---

[12] *„A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve"* 1884, II, p. 32. Vezi şi I. A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituţii româneşti din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în RdI, 1981, 34, nr. 11, p. 2079—2110.

[13] A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în *AMN*, 1983, 20, p. 155—171.

[14] Localitatea Peşteana, aşezată în partea vestică a Ţării Haţegului, în apropierea Porţii de Fier şi Grădiştei (Britonia — Ulpia Traiana), era un centru important al districtului. Numele său, care se regăseşte identic peste munte în nordul Olteniei, evocă străvechea unitate românească circumcarpatică şi legături nicicînd întrerupte.

[15] *„A Hunyadmegyei..."*, 1882, I, p. 60—62.

[16] *Ibidem*, 1884, II, p. 24. Despre familia crezială din Peşteana, vezi D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 216—217.

[17] *ANM*, D1.29.782.

[18] *ANM*, D1.29.484; Şt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *SCI*, Cluj, 1957, 8, nr. 1—4, p. 25—67.

[19] C. Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, ed. II, Bucureşti, 1968, p. 133.

[20] *Urkundenbuch...*, Bd. V, p. 305, prima menţiune a variantei maghiare a numelui *Pesthyenii*.

[21] *Levéltári közlemények*, Budapesta, 1923, p. 119.

[22] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV* (în continuare: *Mihalyi)*, Sighet, 1900, p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să subliniem întîi importanța deosebită a dublei funcții dobîndite de Mihail de Pești, atît din punct de vedere politic-administrativ, cît și economic, comitele cămării, subordonat tezaurarului, participînd frecvent la sfatul regal și beneficiind de importante venituri [23].

În al doilea rînd este semnificativă numirea unui nobil român în fruntea unui comitat prin excelență românesc cum era Maramureșul, ca și a celor învecinate Ugocea și Bereg, politică inițiată de Iancu și continuată în parte și de matia. În funcția supremă din Maramureș, lui Mihail de Pești i-a precedat Cîndreș de Rîu de Mori, vicecomite la 1445, apoi comite și îi urmează localnicii Ladislau Mare și Simion Bizău la 1463, Pavel Chinezul la 1467, bănățeanul Petru Deju de Temeșel la 1479 [24].

Documentele păstrate ni-l prezintă mai frecvent exercitînd atribuțiile judiciare în scaunul comitatens [25]. La 1457 este dublat episodic, în funcția de comite de Ladislau de Wpor [26].

În timpul evenimentelor care au precedat înscăunarea regelui Matia, Mihail de Pești a aflat cu siguranță în partida Corvineștilor, binefăcătorii săi. La 20 mai 1459, tînărul rege se grăbește să-i recunoască stăpînirile de la Pești, Peștenița, Dumbrăvița, Răchițele și Ohaba [27], iar trei ani mai tîrziu îl răsplătea cu două posesiuni maramureșene, foste ale lui Sandrin Bud [28]. Exact peste o lună, la 24 iulie 1462, el cedează cele două posesiuni, de fapt părți de moșie, „din dragoste frățească" *(ob fraternalem amorem)* lui Ambrozie de Dolha și Mihail Mare, doi fruntași locali [29].

Actul de generozitate, mai puțin uzitat la acești *homines novi*, cum sînt mulți hațegani urcați recent în ierarhia socială, este legat de plecarea lui Mihail de Pești din Maramureș, fără îndoială primind alte însărcinări. Înclinăm să credem că acestea privesc raporturile regatului ungar cu Țara Românească, unde în locul lui Vlad Țepeș, atît de puțin îngăduitor cu negustorii sași, este așezat, de către însuși sultanul, Radu cel Frumos, și cu Moldova lui Ștefan, care nu se sfia de a pustii Secuimea și de a asedia Chilia ținută de o ganizoană ungară.

Primejdia din această parte obligă pe rege să vină personal cu oastea pînă la Brașov în noiembrie 1462. Cu siguranță Mihail de Pești ia parte la expediția armatei regale, în rîndurile căreia întîlnim și alți maramureșeni [30].

În intervalul 1462—1470, în care documentele privind personajul nostru lipsesc, el trebuie să se fi aflat la curtea regală, unde constatăm în epoca lui Matia o puternică și influentă „partidă românească", din care fac parte, între alții, Ștefan de Mîtnic, Ladislau, fiul lui Costea de Rîu-Bărbat, Ștefan de Salașu, notar regal, Bartolomeu Dragfi, Ioan Ungur de Nădăștia, frații Ladislau Ficior și Gheorghe More, fii lui Vlad de Ciula, mai tîrziu mari comiși și bani la Severin, Jaița și Belgrad.

Legăturile lui Mihail de Pești cu brașovenii, atestate, cum s-a văzut, încă de la 1450, s-au consolidat după 1462, în condițiile destinării sale pentru problemele românești. El era, ca expert economic și ca român, omul ideal în raporturile Brașovului cu cele două țări românești, piețe de desfacere vitale și protectoare firești. Dintre toate soliile și acțiunile sale cu caracter politico-diplomatic ni s-au păstrat informații despre cea din 1470 în Țara Românească și despre solia din 1457 în Moldova.

Întrucît brașovenii uzau de dreptul lor de depozit în paguba negustorilor munteni, raporturile comerciale bilaterale din timpul lui Radu cel Frumos se

---

[23] Al. Dobroși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (secolele XIV—XV)*, în *SCIM*, 1951, 2, nr. 1, p. 135—137.

[24] Menționați la *Mihalyi, passim.*

[25] *Ibidem*, p. 363—364 și 442—443.

[26] *Ibidem*, p. 402—404.

[27] *ANM*, D1.29.510.

[28] Arh. Stat. Bratislava, fond Revay, arh. Kendefy, fasc. 87, fasc. 1, Copie microfoto, Arh. Stat. București, col. microfilme, rola 25/RSC, cadrul 39.

[29] *Mihalyi*, p. 443—444.

[30] *Ibidem*, p. 442—448 : Petru Gherheș, Ioan Giula, Mihai Stibor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menţin în continuare tensionate, la fel ca în perioada anterioară[31], fapt ce determină intervenţia regelui Matia Corvin prin solul său Mihail de Peşteana.

Acesta obţine o înţelegere exprimată în actul domnului dat în Bucureşti, la 6 martie 1470: „să rămînă obiceiul cum a fost şi mai înainte să umble săracii mei slobozi la voi şi ai voştri tot slobozi oriunde în ţara mea"[32]. Documentul înmînat lui Mihail de Peşteana pentru braşoveni pretinde în termen de 25 de zile unul similar pentru negustorii români, care să fie liberi cu mărfurile lor măcar la Oradea[33]. Domnul muntean nu uită să le amintească faptul că răutăţile au început de la braşoveni, fiindcă au păgubit pe neguţătorii munteni, atrăgîndu-şi astfel riposta justificată. Se pare că braşovenii n-au acceptat „ultimatumul" venit de la Bucureşti, refuzînd să renunţe la dreptul de depozit. Într-o scrisoare din acelaşi an, domnul le impută, de asemenea, că vînd arme lui Ştefan al Moldovei şi-i permit să ţină iscoade la Braşov[34].

Actul slavon din 6 martie 1470, publicat de I. Bogdan, cuprinde şi un amănunt important de filologie istorică: numele solului apare *Mihai Peşceani*[35], adică din Peşceana, conform pronunţiei specifice părţii de vest a Ţării Haţegului.

Raporturile dintre Ungaria şi cealaltă ţară românească, Moldova, au rămas multă vreme ostile, atît datorită pretenţiilor de suzeranitate ale lui Matia Corvin, cît şi datorită politicii ferme a lui Ştefan, care ştia să apere cu multă hotărîre şi demnitate interesele ţării sale[36]. Tratativele dintre cele două state sînt reluate abia prin 1470 ori poate mai tîrziu[37].

În pofida atitudinii regelui, care interzicea oraşelor din Transilvania şi secuilor exportul de arme în Moldova[38] şi a ameninţărilor lui Radu cel Frumos, avem dovezi că braşovenii au fost în permanenţă fideli domnului moldovean, căruia îi adresau mai tîrziu cuvinte rare de aleasă şi justificată deferenţă, socotindu-i „ales de Dumnezeu pentru cîrmuirea şi apărarea Transilvaniei"[39]. O asemenea atitudine temerară avea nevoie, dincolo de raţiuni economice, şi de experienţa şi prestigiul în faţa regelui pe care le poseda Mihail Cămărăşul.

Marea victorie de la Vaslui, în contextul noii ofensive otomane în Europa, l-au determinat pe Matia Corvinul să răspundă pozitiv chemării adresate de Ştefan în scrisoarea din 25 ianuarie 1475 „Către coroana Ungariei şi către toate ţările..." de a fi sprijinit în lupta cu turcii. O delegaţie compusă din boierii Stanciul, fost pîrcălab şi fruntaşul boierimii, Duma, vărul domnului şi spătarul Mihai, a fost trimisă la Buda[40]. În iunie aceştia se întorceau spre Moldova însoţiţi de solia ungară[41]. La 20 iunie Ştefan scria din Iaşi solilor săi din Ungaria, comunicîndu-le ştiri grave privind noile acţiuni ale turcilor: cucerirea Caffei şi pregătirea unei expediţii pe mare contra Chiliei şi Cetăţii Albe şi a uneia pe uscat în frunte cu însuşi sultanul împotriva Moldovei. Boierii moldoveni sînt somaţi să comunice veştile solilor regali, care să le expedieze urgent la Buda şi să ceară intervenţia grabnică a regelui cu armata sa. După care, împreună cu solii regelui, să se grăbească spre Iaşi: „nicicînd să nu în-

[31] R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 58—59.

[32] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, p. 109.

[33] *Ibidem*, p. 108—109.

[34] *Ibidem*, p. 109.

[35] *Ibidem*, p. 108.

[36] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 71—88.

[37] M. Neagoe, *loc. cit.*, p. 25, propune anul 1470, pe cînd N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 111, anul 1473.

[38] Şt. Pascu, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 209—210.

[39] N. Iorga, *Îndreptări şi întregiri la istoria românilor*, în *ARMSI*, s. II, t. 27, p. 118.

[40] Idem, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Bucureşti, 1966, p. 135.

[41] Pe larg, în *Războieni...*, p. 50—52, cu menţiunea greşită, după I. Bogdan şi Dlugosz: *Mihail de Pesth.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drăzniţi să vă odihniţi, ci să vă grăbiţi zi şi noapte către noi, cît mai iute vă este cu putinţă" [42].

La 25 iunie solii Ungariei trimit din Bistriţa regelui informaţiile primite, apoi se grăbesc spre Moldova [43]. Scrisoarea către rege este semnată doar de către doi din membrii delegaţiei, Dominic şi Gaşpar, ceea ce sugerează că Mihail de Peşteana li s-a alăturat probabil ulterior.

Tratatul de la Iaşi din 12 iulie 1475 [44], prin care se reglementează raporturile dintre cele două ţări în vederea solidarităţii în lupta antiotomană, cuprinde şi un paragraf referitor la comerţul bilateral. Acesta prevede libertatea şi securitatea reciprocă a comercianţilor şi judecarea pricinilor lor în faţa judecătorilor obişnuiţi fără arestarea persoanelor [45]. Privilegiul din 10 iulie, fără precizarea anului, prin care Ştefan acordă libertate şi protecţie tuturor negustătorilor din coroana Ungariei care vin în Moldova şi datat de I. Bogdan în 1475 [46], este cu siguranţă anterior. Că este anterior o dovedeşte paragraful menţionat din tratat, cu caracter juridic, care presupune un comerţ liber, deja reglementat. Că nu e din 1475 o indică atît ipotetica aşezare a lui cu două zile înaintea încheierii unui foarte important act politic în vederea căruia Ştefan îşi zorea solii cu expresii aproape ameninţătoare, cît mai ales faptul că la 10 iulie 1475 domnul nu se afla la Suceava, unde este dat privilegiul comercial, ci la Iaşi, unde se afla încă din 20 iunie, unde s-au dus tratativele şi s-a încheiat tratatul [47]. Legăturile economice, al căror artizan a fost din partea transilvano-ungară Mihail de Peşteana, n-au aşteptat marele tratat din 1475, după cum o dovedeşte existenţa legăturilor neîntrerupte ale Braşovului cu Moldova, precum şi un privilegiu al lui Ştefan pentru braşoveni, din 3 ianuarie 1472 [48].

În orice caz, chestiunile comerţului bilateral s-au aflat pe ordinea de zi a convorbirilor dintre delegaţia ungară, în speţă Mihail de Peşteana, şi domnul Moldovei. În scrisoarea din 1 noiembrie (1475), din Roman, acesta îi asigură pe braşoveni că a dat răspuns verbal în problema încredinţată de ei solilor jupîn Gaşpar şi *jupîn Mihal* [49].

Delegaţia ungară s-a întors la Buda, unde, la 15 august 1475, regele confirmă tratatul încheiat la Iaşi şi asigură pe domnul Moldovei că-i va oferi loc de refugiu în caz de nevoie [50].

După misiunea diplomatică din Moldova, Mihail de Peşteana mai apare menţionat în viaţă o singură dată, doi ani mai tîrziu, la 1477, cînd capitlul din Buda atestă vîrsta fiului său Grigore de 9 ani [51].

La 1487, probabil nu la mult timp după moartea sa, Andrei, fiul lui Dionisie al lui Idomer şi Dionisie, fiul lui Roman, cheamă la judecată în faţa voievodului pe Nicolae şi Grigore, fiii răposatului Mihail Cămăraşul, pentru o moară pe rîul Haţeg şi un fînaţ în Peşteana, pe care acesta le ţinuse numai în beneficiul său, deşi erau proprietate comună [52].

Biografia lui Mihail de Peşteana este tipică pentru o parte a nobilimii româneşti ardelene din secolul XV. De origine cnezială, dintr-o familie de frunte a Ţării Haţegului, el se ridică în anturajul lui Iancu de Hunedoara, participînd în suita acestuia la acţiunile sale politico-militare. Drept răsplată, obţine recunoaşterea nobilităţii pe moşiile părinteşti. El nu a ales însă nici cariera armelor şi nici nu revine acasă în lumea numeroasă a ţăranilor nobili din Haţeg, precum cei mai mulţi dintre luptătorii lui Iancu. Împreună cu Cîndea şi

---

[42] I. Bogdan, *Documentele...*, II, p. 324—327.
[43] *Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, vol. VII, p. 306—307.
[44] I. Bogdan, *Documentele...*, II, p. 331—333.
[45] *Ibidem*, p. 333.
[46] *Ibidem*, p. 329—330.
[47] Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV/1, p. 59—60.
[48] I. Bogdan, *Documentele...*, II, p. 315—317.
[49] *Ibidem*, p. 336.
[50] *Ibidem*, p. 334—336.
[51] M. G. Kovachich, *Formulae solemnes styli...*, Pesta, MDCCXCIX, p. 226 — 227.
[52] D. Csánki, *op. cit.*, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cîndreș din Rîu de Mori, Petru Deju din Temeșelul bănățean și mulți alți apropiați ai hunedoreanului, Mihail de Pești se instruiește treptat în problemele fiscale și economico-administrative, fiind numit la 1451 în funcția-cheie de comite al cămărilor regești din Maramureș. Fără îndoială, o asemenea dregătorie presupunea un anume grad de instruire școlară și multă experiență, elemente cu atît mai necesare diplomatului. Pe lîngă limbile română, maternă, maghiară, latină trebuie să presupunem și cunoașterea limbii și scrisului slavon unui sol purtător nu o dată de acte în această limbă. De altfel, pentru mediul hațegan cunoașterea și folosirea limbii și scrierii slavone în secolul XV este un fapt îndeobște admis [53].

La fel ca toți oamenii lui Iancu, el a făcut parte din partida Huniazilor în evenimentele din 1456—1458 și a fost menținut în funcții și de către regele Matia. Deși accede la o poziție socială importantă, într-o funcție aducătoare de venituri însemnate, Mihail de Pești nu manifestă deloc interesul de a-și mări patrimoniul familial prin orice mijloace, precum alți hațegani înălțați în ierarhie, ca cei din Rîu de Mori, Ciula, Nădăștia etc.

Ultima parte a activității sale publice, aceea de ambasador la domnii Țării Românești și Moldovei, vine să ilustreze, în opinia noastră, politica inițiată de Iancu și continuată de Matia de utilizare a dregătorilor și specialiștilor români în problemele românești, pe plan intern și externe. Succesiunea de comiți români în Maramureș, folosirea de către sibieni a cnezilor și preoților români în raporturile lor cu Țara Românească, participarea nobililor hațegani la fixarea granței din Carpați, pătrunderea nobilimii românești la diverse nivele ale ierarhiei politico-administrative, militare, religioase, exprimă, de asemenea, procesul creșterii numerice și a rolului elementului liber românesc, ca o consecință directă a rolului său major în lupta antiotomană și, într-o măsură, a unei politici sociale a Corvineștilor favorabile nobilimii mici și mijlocii.

Departe de a se situa în afara cadrelor istoriei naționale, cum afirma grăbit o mai veche istoriografie, numeroasa nobilime românească de sorginte cnezială din a doua jumătate a secolului XV, avînd în Mihail de Pești un exponent de frunte, ilustrează în chip strălucit participarea la creația istorică majoră, în condițiile specifice ale țării românești intracarpatice.

[53] Fapt întărit și de existența la Pești a unui puternic centru religios în secolele XIV—XVI (Vezi A. A. Rusu, *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea*, în *MB*, 11—12, 1982, p. 650—651.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PINEGI: NUME DE MONEDĂ ÎN IZVOARE ISTORICE SLAVO-ROMÂNE (SECOLELE XVI—XVII)

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Într-o notă bibliografică publicată recent, P. Ş. Năsturel a schiţat cîteva observaţii[1] pe marginea editării traducerii româneşti a unui manuscris în redacţie rusească, păstrat astăzi în arhiva Muzeului din Şcheii Braşovului şi care ar cuprinde, după părerea editorului sus-menţionatei traduceri, o scrisoare adresată celebrului călugăr Nicodim, ctitor şi stareţ al mînăstirilor Vodiţa şi Tismana, de către ucenicul său, Pavel[2]. Între altele, autorul notei bibliografice atrăgea atenţia asupra prezenţei în textul comentat a termenului *„pfenig*, absolument étrange dans un écrit censé [nu *sensé*, eroare de tipar în BZ — n. n.] avoir été composé — fût-ce en russe ou traduction russe! — en Roumanie". Întru totul de acord cu această remarcă, mărturisim că ne-a intrigat şi pe noi apariţia acestui nume de monedă ce nu ne este cunoscut din nici un alt izvor istoric redactat în ţările române. Încercînd să-i descifrăm rosturile, la îndemnul recenzentului, am înţeles cele ce formează obiectul acestei note.

Manuscrisul în discuţie redă versiunea în redacţie rusească a unei presupuse scrisori, trimisă lui Nicodim — care se afla în Italia — de către Pavel, ucenicul lui, rămas în Mavrovlahia[3]. Descoperitorul acestui manuscris nu dă o ediţie a textului original, ci se mulţumeşte să publice numai o traducere românească, poate prea modernizată. Întregul conţinut nu e decît o adevărată litanie de exerciţii ascetice, operă a unui călugăr „mîncător de cuvinte", expresie de care se foloseşte el însuşi, în textul misivei sale. Ne-a trebuit o răbdare de fier, pentru a descoperi, în sfîrşit, menţiunea privitoare la pfenigi, deoarece nu puteam bănui de la început în ce context s-ar fi putut încadra o astfel de referinţă. Ea există totuşi şi sună astfel:

„Primeşte şi să nu crezi că învăţătorul [sic — n. n.] şi doritorul tău care a dat doi pfenigi se uită spre bogăţie"[4]; restul nu are nici o legătură cu fraza citată şi deci, nu prezintă nici un interes pentru preocupările noastre. Sensul contextului în care figurează termenul *pfenigi* este foarte clar: călugărul Pavel are în minte o sumă cît se poate de modestă, ceea ce s-ar fi putut exprima în româneşte mai corect astfel: „care a dat doi *bani*". Pentru lămuriri suplimentare, vom reaminti că scrisoarea lui Pavel face parte dintr-un manuscris miscellaneu, datînd din secolele XVI—XVII, cu un capitol ce se referă la Nicodim şi care, în afară de scrisoarea lui Pavel, mai cuprinde şi scrisori adresate aceluiaşi cuvios monah de către patriarhul Eftimie de Tîrnovo; manuscrisul este copiat de Barbu Hoban, dascăl la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului în

---

[1] P.Ş.N., în *BZ*, 78, 1985. p. 244.

[2] Vasile Oltean, *Mărturii inedite despre cuviosul Nicodim de la Tismana şi ucenicul său Pavel, într-un manuscris din sec. XVI—XVII, aflat în Şcheii Braşovului*, în *MO*, 35, 1983, p. 528—535.

[3] *Ibidem*, p. 530, sub următorul titlu: Epistolă către cuviosul părintele nostru Nicodim, care se află în Italia, trimisă de Pavel, ucenicul lui, rămas în Mavrovlahia.

[4] *Ibidem*, p. 533, r. 14 de jos în sus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secolele XVI—XVII, căruia îi aparţine şi redacţia rusească a textelor cuprinse în manuscris [5].

În mod cert, nici în versiunea rusească atribuită lui Barbu Hoban, nici în textul slav original al scrisorii călugărului Pavel — dacă, bine înţeles, o asemenea scrisoare a existat cu adevărat — nu putea figura termenul *pfenigi*, complet necunoscut izvoarelor scrise redactate în ţările române. Folosirea lui în cuprinsul acestei scrisori se datoreşte cu siguranţă traducătorului ei în limba română, care a redat, într-o formă modernizată, dar apropiată sub raport fonetic, un termen slav existent în manuscris. Acest termen slav nu putea fi decît пѣнѧгъ sau пѣнязь, corespunzînd latinului denarius [6] şi adoptat în limba română veche sub forma *pinegi* [7]. Se explică astfel de ce traducătorul în limba română l-a înlocuit cu *pfenigi*.

Pinegii mai apar şi în alte izvoare istorice slavo-române datînd din secolele XVI—XVII. Nouă ne sînt cunoscute însă numai două cazuri. Cel mai vechi este reprezentat de inscripţia gravată pe o cruce de lemn, îmbrăcată în argint aurit, de la mînăstirea Neamţ, cu următorul conţinut :

7068 decembrie. Cruce mare rusească cu 8 cornuri săpată de popa Nichifor.
Preţul 92 pinegi pentru argint
50 pinegi pentru lemn
50 pinegi pentru petrele preţioase şi pentru mărgăritare
Preţul 9 galbeni ungureşti pentru aurul de poleit
32 galbeni pentru facerea crucii [8].

Al doilea exemplu, cunoscut nouă, ne este oferit de hrisovul slav al lui Antonie Vodă din Popeşti (1669—1672), emis în Bucureşti la 25 aprilie 7178 (1670), act prin care domnul Ţării Româneşti dăruieşte anual Mitropoliei Transilvaniei de la Alba Iulia [9] suma de şase mii pinegi [10], sumă pe care au dăruit-o anterior voievozii Matei Basarab (1632—1654) şi Constantin Şerban (1654—1658) [11].

Ce sînt în realitate aceşti pinegi ? Din punct de vedere etimologic, numele lor derivă, aşa cum am arătat mai sus, din termenul slav peniag sau peniaz, analogia fonetică fiind grăitoare în acest sens. Nu se poate susţine ipoteza unei derivări din cuvîntul unguresc *pengö*, propusă acum şase decenii [12], deoarece am avea de-a face cu un anacronism evident [13], fără a mai lua în discuţie posibili-

[5] *Ibidem*, p. 529, 534—535.

[6] Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, s.v. ; cf. *Pieniadz* din limba poloneză, cu înţelesul de monedă, bani în genere ; Anda Mareş, Nicolae Mareş, *Dicţionar polon-român*, Bucureşti, 1980, s.v.

[7] Cf. August Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939, s.v. *pening*, vechi slav pieningu (şi alte etimologii), în sec. 17 gologan.

[8] Inscripţia a fost publicată mai întîi de Narcis Creţulescu, *Inscripţiile mînăstirii Neamţ*, în „Arhiva", 20, Iaşi, 1909, p. 239, nr. 89, cu data corectă : 1560 ; a fost republicată de Emil Vîrtosu, *Pinegi*, în *BSNR*, 23, 1928, p. 54, cu data incorectă : 1559.

[9] Act publicat de Silviu Dragomir, *La donation du prince de Valachie Antoine à l'Eglise métropolitaine de Transylvanie*, în *RHSEE*, 4, 1927, p. 30—37 (originalul şi comentarii) ; apoi de I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I 1599—1699, Cluj, 1940, nr. 142, p. 322—327 (original transliterat, traducere românească de Emil Petrovici şi bibliografie).

[10] шѣсмь тнсѧщы пѣнязь la Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 32 ; şesmь tisjašty penjaz la I. Lupaş, *op. cit.*, 324, şase mii bani la p. 326.

[11] Cu privire la istoricul acestor danii, cf. Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1938, p. 127.

[12] Emil Vîrtosu, *op. şi loc. cit.*

[13] Moneda ungurească denumită pengö a fost adoptată ca unitate a sistemului monetar abia în 1925 ; Friederich Frhr. v. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, s.v., cu explicaţia : pengö : klingende Münze (Schrötter).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea unei derivări pengö-pineg. Dar termenul slav peniag, peniaz derivă cu siguranţă din vechiul termen nordgermanic *penig* (azi Pfennig), înrudit cu vechiul nume englez *penning* (azi penny), ambele avînd probabil o origine comună în celticul *penn*, cap ; sub acest nume, gallii desemnau denarul roman care avea pe avers efigia împăratului emitent [14]. Există astăzi trei monede divizionare care mai păstrează încă amintirea acestei străvechi origini comune : penny (plur. pence sau pennies, după caz), 1/100 din livra engleză ; Pfennig (plur. Pfennige), 1/100 din marca germană (R.D.G. sau R.F.G.) ; penni (plur. penniä), 1/100 din marca finlandeză [15].

Din punct de vedere numismatic, termenul *pinegi* din izvoarele citate mai sus desemnează o monedă care a avut o largă circulaţie în ţările române, mai ales în secolele XVI—XVII : dinarul unguresc de argint. Unitate a sistemului monetar adoptat de regatul Ungariei încă din timpul lui Ştefan I (997—1038), dinarul unguresc a căpătat un rol mai important în circulaţia monetară din ţările române abia începînd cu domnia lui Matiaş I Corvin (1458—1490), ale cărui reforme monetare au avut ca rezultat stabilizarea valorii acestei monede [16]. Rolul economic al dinarului unguresc va creşte însă considerabil, atît în Transilvania, cît şi în Ţara Românească şi în Moldova, după anul 1527, cînd partea de apus şi de nord a regatului Ungariei, cu minele de argint din Boemia şi monetăria de la Kremnitz (azi Kremnica, în Cehoslovacia), va intra sub stăpînirea casei de Habsburg. Dinarii de argint emişi la Kremnitz de Ferdinand I şi de urmaşii săi, în calitate de regi ai Ungariei, au păstrat pînă în anul 1699 tipurile create de Matiaş Corvin : pe avers, stema regatului şi legenda cu numele şi titlurile emintentului, pe revers, Maica Domnului cu pruncul şi legenda PATRONA HVNGARIAE [17]. Datorită acestui fapt, cît şi calităţii de monedă măruntă, destinată schimburilor economice de zi cu zi, dinarii ungureşti erau folosiţi pe scară largă în cele trei ţări române, situaţie reflectată cît se poate de fidel în compoziţia tezaurelor monetare datînd din perioada 1550—1700 [18]. Din 1551 şi pînă în anul 1629 inclusiv, unii principi ai Transilvaniei şi anume : Ioan Sigismund, Christofor, Sigismund şi Gabriel Bathori, precum şi Gabriel Bethlen, au emis şi ei, din cînd în cînd, dinari de tipul celor ungureşti, dar de o calitate inferioară [19]. La rîndul ei, Moldova, datorită relaţiilor sale stîrnse, pe multiple planuri, întreţinute cu Transilvania mai ales din vremea lui Petru Rareş (1527—1538, 1541—1546), a adoptat şi ea, dar numai pentru un scurt răstimp, dinarul unguresc, ca model pentru propriile sale emisiuni, începînd cu Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561, 1564—1568) în 1558, continuînd cu Despot Vodă (1561—1563), care emite dinari în 1561, 1562 şi 1563, şi încheind cu Ştefan Tomşa (1563—1564),

---

[14] *Ibidem*, s.v. Pfennig (Schrötter). Schrötter citează în acest sens părerea exprimată de H. Grote, *Münzstudien*, vol. I, Leipzig, 1857, p. 143, faţă de care se declară însă în dezacord, preferînd etimologia propusă de E. Schröder, după care Pfennig ar deriva de la pand, Pfand, lat. pondus. Nouă ni se pare însă mult mai întemeiată prima explicaţie timologică, pentru următoarele motive : celticul penn se regăseşte cu siguranţă în penny, Pfennig, peniag, peniaz etc., în vreme ce din lat. pondus derivă pound, Pfund, termeni care au cu totul alt înţeles.

[15] Pentru toţi aceşti termeni, v. *ibidem*, s.v.

[16] Costin C. Kiriţescu şi colab., *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 95 (O. Iliescu).

[17] După 1699, dinarii ungureşti cu aceste tipuri vor mai fi emişi numai la Baia Mare, pînă în 1703, pentru a fi bătuţi din nou la Kremnitz, dar pentru ultima dată, în anul 1740. Pentru toate aceste date, v. V. Miller zu Aichholz, A. Loehr, E. Holzmair, *Osterreichische Münzprägungen 1519—1938*, vol. I, Viena, 1948, sub anii respectivi.

[18] Cu titlu de exemplu, semnalăm tezaurele din lista publicată de Const. Moisil, *Statistica tezaurelor monetare intrate pînă la 31 decemvrie 1946*, în „Buletin lunar" (BAR), nr. 4—5, p. 33, Reghin, Mogoşoaia ; nr. 6—12, p. 3—4, Zăpodeni, Viştea, jud. Buzău.

[19] V. lista emisiunilor respective la Costin C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 373—381 (acelaşi autor).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la care se cunosc dinari atît din 1563, cît şi din 1564[20]. Aceşti dinari — sau pinegi moldoveneşti — au caracteristici comune: pe avers, un scut modelat după cel unguresc, cu unele elemente heraldice originale la Alexandru Lăpuşneanu, dar copiind pe cel al dinarilor lui Matiaş Corvin la Despot şi Ştefan Tomşa, în jur, legenda cu numele şi titlul emitentului; pe revers, Maica Domnului cu pruncul şi legenda PATRONA MOLDAWI(AE). În schimb, Ţara Românească, avînd de făcut faţă unor condiţii economice şi politice mai grele, s-a mulţumit să accepte circulaţia liberă a dinarilor ungureşti, mai cu seamă pe măsura devalorizării tot mai accentuate a asprului otoman, spre sfîrşitul secolului XVI[21].

După 1648, cariera economică a dinarului unguresc începe să decadă; locul lui va fi preluat fie de creiţarul emis în imperiul habsburgic, fie de solidul polono-baltic, ca monede mărunte. Noua orientare în circulaţia monetară din estul Europei se va reflecta şi în adoptarea acestui ultim nominal mai întîi în Transilvania, în 1589 şi 1591, sub Sigismund Bathori (1581—1597, 1598—1599, 1601—1602), apoi de Ţara Românească, în 1658, cînd domnea Mihnea III (1658—1659) şi în fine de Moldova, în 1662, odată cu redeschiderea monetăriei de la Suceava de către Istratie Dabija (1661—1665)[22].

Din cele expuse anterior, rezultă că începînd din a doua jumătate a secolului XVI şi pînă către sfîrşitul celui următor, dinarii ungureşti emişi de regii din casa de Habsburg au circulat cu mare uşurinţă în cele trei ţări române, ca monedă mărunţă. În izvoarele slavo-române din Moldova şi din Ţara Românească, erau desemnaţi sub numele de *pinegi*, fiindu-ne cunoscute atestări în acest sens între 1560 şi 1670. În Ţara Românească, unde dinarii ungureşti constituiau adesea moneda ce stătea la baza vînzării unor bunuri funciare, luînd locul asprilor otomani depreciaţi, actele respective îi menţionau sub denumirea de *bani*[23], nume de veche tradiţie în terminologia monetară locală.

Identificarea monedei efective ce se ascundea sub denumirea de *pinegi* ne oferă un element absolut cert pentru datarea manuscrisului de la muzeul din Şcheii Braşovului. Dacă admitem că în acest izvor, figurează termenul peniag (plur. peniaghi, pinegi) şi nu, bine înţeles, cel de pfennigi, care i-a fost substituit în mod eronat de către traducătorul în limba română al presupusei scrisori, avem de bună seamă confirmarea datării manuscrisului respectiv în a doua jumătate a secolului XVI — cel mai de vreme — sau în secolul următor, pînă cel mai tîrziu în anii 1699—1703, cînd apar ultimele emisiuni regulate de dinari ungureşti[24]. Dar folosirea termenului *pinegi* într-o scrisoare presupusă a fi fost adresată stareţului Nicodim de la Tismana ar reprezenta un vădit anacronism, deoarece în documentele slavo-române emise în Ţara Românească pînă la mijlocul secolului XV, dinarii ungureşti sînt denumiţi *bani*[25] şi nu *pinegi*.

Remarcînd în final că în nota sa, recenzentul versiunii româneşti a presupusei scrisori adresate lui Nicodim precizează că Mavrovlahia — unde se găsea Pavel — este Moldova şi nu Ţara Românească — aşa cum se afirmă în textul recenzat[26] —, iar pe de altă parte, admite posibilitatea existenţei unui adresant

---

[20] *Ibidem*, p. 98 (acelaşi autor); Octavian Iliescu, *Moneda în România, 491—1864*, Bucureşti, 1970, p. 34; George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977, p. 87—90.

[21] Costin C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 97 (acelaşi autor).

[22] *Ibidem*, p. 100—101, 369, 372, 375 (acelaşi autor); pentru descrierea monedelor respective, v. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 23, 37—38; George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *op. cit.*, p. 33—34, 93—94, 133, 135.

[23] Costin C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 97 (acelaşi autor); tot aici, sînt menţionaţi şi pinegii din hrisovul lui Antonie Vodă din Popeşti (n. 7).

[24] V. *supra*, n. 17.

[25] V. în acest sens I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, 1413—1508, Bucureşti, 1905, p. 382, s.v. БАНЪ

[26] Vasile Oltean, *op. cit.*, p. 530 şi n. 10, invocînd în acest sens autoritatea lui C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 1231; dar acolo, s.v. Vlahia, se arată clar: „... şi Moldova (greceşte *Maurovlahia*), pe lîngă *Ungrovlahia* (= Ţeara-Românească)" (subl. de C.D.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

omonim[27], am sugera eventuala identificare a acestuia în persoana ieromonahului Nicodim, cel care a copiat în 1473 tetraevangheliarul de la mînăstirea Humorului, cu binecunoscutul portret al lui Ştefan cel Mare[28]. Specialiştii în materie ar putea lua în considerare şi această ipoteză, deşi, după părerea noastră, hotărîtor nu poate fi decît un examen temeinic al manuscrisului în discuţie.

În concluzie, termenul de *pinegi* desemnează în unele izvoare istorice slavo-române din perioada 1560—1670, poate puţin mai înainte şi puţin după aceste date, dinarii de argint emişi de la 1527 de către regii Ungariei din casa de Habsburg, monedă care, în răstimpul amintit, s-a bucurat de o largă circulaţie în toate cele trei ţări române.

[27] Vezi nota 1.

[28] Despre acest Nicodim, v. G. Popescu — Vîlcea, *Miniatura românească*. Bucureşti, 1981, p. 86—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND TEHNICA APICOLĂ ÎN MOLDOVA FEUDALĂ

DE

I. CIUTĂ

Ca orice fenomen istoric, și evoluția tehnicei apicole se bazează pe cunoașterea trecutului, fără de care prezentul nu ar fi întotdeauna ușor de înțeles. Iată de ce ne propunem, în cele ce urmează, să prezentăm unele aspecte ale tehnicii apicole din Moldova feudală.

Pentru secolele XV—XVIII, putem aprecia că menținerea buduroaielor reprezintă elementul preponderent al apiculturii românești, dar cu îmbunătățiri simțitoare făcute de om, ca acelea de la trunchiul scorburos, putregăios oferit de natură, la trunchiul sănătos prelucrat de om, așa cum ne informează Theodor Lange în studiul său din 1787, intitulat *Von der Jetzigen Bienenwirtschaft in der Wallachey und Moldau, welche an die Waldbienenzucht granzst*", în „Oeconomische Encyclopädie" [1].

Dar evoluția tehnică a apiculturii nu trebuie privită unilateral, numai din unghiul de vedere al evoluției stupului. O astfel de privire ar îngusta sfera preocupărilor omului în acest domeniu atît pentru perioada la care ne referim, cît și mai ales pentru zilele noastre. În cadrul aceleiași tehnici apicole se include și modul de înmulțire, de roire a albinelor. Misionarul Marco Bandini socotea, pe la mijlocul secolului XVII, creșterea albinelor din Moldova drept „o industrie specială" [2], deoarece, spunea călătorul italian, „dintr-un singur stup ies vara 7 și chiar mai multe roiuri" [3]. Într-adevăr, condițiile deosebit de prielnice de climă și floră din Moldova evului mediu făceau ca familiile de albine să se înmulțească foarte mult. În această privință, informațiile furnizate de călătorii străini (Haquet, Wolf, Sulzer, Raicevich etc.) sînt de cele mai multe ori contradictorii [4]. Cel ce se apropie cel mai mult de adevăr este Bandini, care dă cifra de șapte roiuri pe vară, cifră ce se apropie și de cea menționată de Dimitrie Cantemir [5]. „Prisăcarii cu o mai multă experiență apicolă, spune Dimitrie Cantemir, știau că dacă-și lăsau stupii să roiască de prea multe ori, slăbeau și chiar piereau, iar recolta de miere și ceară le era compromisă" [6]. Pentru evitarea fenomenului de roire, prisăcarii unificau două sau mai multe roiuri, după ce luau mătcile cu excepția uneia. Roitul albinelor începea, în perioada evului mediu, în Moldova, aproape de Rusalii, sărbătoare care cădea

---

[1] Theodor Lange, *Von der Jetzigen Bienenwirtschaft in der Wallachey und Moldau, Welche an die Waldbienenzucht grazst*, în „Oeconomische Encyclopädie", vol. IV, Brünn, 1787, p. 461—464.

[2] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, edit. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 318.

[3] *Ibidem.*

[4] Hacquet și Wolf consideră posibilitatea de roire a unui stup la 10—15 roiuri pe an. Sulzer reduce numărul între 5—10 roiuri, în timp ce Raicevich exagera pînă la 30 de roiuri, iar Weismantel, pînă la cel puțin 50—60 roiuri.

[5] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 301.

[6] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în funcție de paști, aproximativ la sfîrșitul lunii mai, începutul lunii iunie, cînd roiurile se așezau în stupi sau știubeie foarte simplu, făcute din trunchiuri de copac, scobite și, înainte de a se pune albinele întrînsele, se stropeau cu saramură, „făcută din flori mirositoare (roiniță etc.) care atrăgeau albinele“ [7]. Cînd prisăcarul observa că albinele se pregăteau de roit, însemna cu cărbune știubeiul. Cînd vedea că roiul începe să părăsească stupul lua roiniță [8] și alte plante mirositoare, freca stupul pe dinăuntru cu mătăciune, se așeza apoi sub vîrtejul albinelor suflînd spre ele mirosul aromat al plantelor. Roiul împresura pe prisecar, care punea roiniță la pămînt și toate albinele se așezau în ea. Seara o ducea la locul unde era pregătit noul știubei și le răsturnal în el, întorcîndu-l cu gura în jos. Dacă roiul s-a agățat de ramura unui copac, prisăcarul îl culegea, folosindu-se de roiniță fixată cu gura în jos de o prăjină. Dacă era mai jos, stuparul atîrna roiniță ca un colpot deasupra roiului, îl afuma cu burete uscat de gorun, silindu-l să intre în roiniță [9]. În acest fel prisăcarii moldoveni reușeau să perpetueze specia albinelor de care se foloseau și-i asigurau continuitatea. Înmulțirea stupilor prin creșterea numărului de roiuri putea să fi fost amplificată, dacă, așa cum ne informează Cantemir“... li s-ar permite [prisăcarilor moldoveni — *n.n.*] să păstreze toți roii pe care îi dau albinele în fiecare an“ [10]. Reglementările feudale, bazate mai mult pe obiceiuri, tradiție, decît de legi scrise, interziceau înmulțirea prea mare a prisăcilor din motive subiective, invocate de feudali, ca stricarea viilor de către albine etc. Roirea ca fenomen biologic nu se poate atribui decît instinctului de înmulțire, ca o supunere a albinelor la una dintre cele mai importante legi ale naturii — perpetuarea speciei. Roirea naturală a prezentat și credem că mai prezintă încă următoarele avantaje: în cazul roilor primari, matca începe imediat ouatul, iar în cazul roilor cu mătci tinere neîmperecheate, după cîteva zile; cînd timpul este favorabil, roiul activează cu o energie uimitoare la clădirea fagurilor, creșterea de puiet și pentru valorificarea culesurilor [11]. Populația familiei de bază se reface repede cu albinele tinere din fagurii cu puiet căpăcit, iar matca tînără putea să depună ouă după aproximativ 15 zile de la plecarea ultimului roi, mătcile tinere provenite din „botcile de roire“ sînt de calitate superioară, deoarece au fost crescute în cele mai bune condiții [12]. În același timp, roirea naturală a prezentat în epoca feudală, așa cum ar mai prezenta și astăzi dacă acest lucru s-ar mai folosi, o serie de dezavantaje ca: scăderea productivității familiilor de bază, ca urmare a încetenirii activității albinelor și fărîmițării puterii familiei respective; roiul nu putea avea albine culegătoare crescute de bază, iar în intervalul de 24 de zile de la începutul ouatului mătcii se micșorează simțitor puterea sa; pe timpul roirii naturale scădea producția de miere [13]. Deziderate și neîmpliniri se degajă, și în cazul roirii naturale și cu atît mai mult în legătură nemijlocită cu modul de îngrijire acordat stupinelor de către om. În Moldova evului mediu, de la instalarea unei stupine într-o zonă plină cu flori, prisăcarul stătea în permanență în preajma ei. În timpu zilei, umbla printre știubeie, le cerceta, intervenea unde credea că era necesar și supraveghea cu mare atenție munca albinelor. În același timp, își continua activitatea de pregătire a noilor știubeie pentru a le avea gata la vremea roitului. Odată terminate, știubeiele erau spălate cu apă sărată pentru ca roiurile să se simtă bine în noua lor locuință. Acest mod de a „dezinfecta“ stupii s-a folosit mult timp și în epoca modernă și credem că nu este contraindicat nici în zilele noastre [14]. „Stuparii țărani, din țările române — spune Andreas Wolf — s-au dovedit în multe privințe superiori față de aplicultori, din Apusul

[7] P. S. Aurelian, *Schițe asupra stării economice a României*, București, 1882, p. 90—91.

[8] Roiniță = știubei mai mic, frecat pe dinăuntru cu pianta, roiniță.

[9] Gh. Bartoș, *Tehnica albinăritului în perioada feudală*, în „Apicultura“, nr. 7 din 1971, p. 25.

[10] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 117.

[11] Culesuri = aprovizionarea albinelor cu polen într-o anumită perioadă dintr-o floră meliferă sezonieră. De ex., culesul de tei sau salcîm.

[12] C. Antonescu, *Îngrijirea familiilor de albine*, București, 1966, p. 60.

[13] *Ibidem.*

[14] Gh. Bartoș, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europei privind metodele lor avanate de îngrijire a albinelor"[15]. Pentru păstrarea stupilor pe timpul iernii, prisăcarii amenajau bordeie înconjurate de jur împrejur cu stuf, paie sau gunoaie, pentru a-i apăra de frig. Astfel de amenajări purtau numele de temnice sau zămnice. Andreas Wolf ne informează că mitropolitul Moldovei, Iacob Stamate a dispus, în anul 1796, ca pe una din moşiile sale de lîngă Iaşi să se sape în movila din apropierea unui rîu o galerie care avea multă asemănare cu o pivniţă. Deasupra i s-a făcut o deschizătură pentru aerisire în formă de horn. În galerie s-a adus o mare cantitate de paie, dîndu-le foc şi arzînd interiorul. Lipsa unor coloane de pămînt şi nerespectarea indicaţiilor mitropolitului au dus la surparea galeriei şi distrugerea albinelor aduse la iernat[16]. Paguba a fost, desigur, enormă, dar ea s-a produs numai datorită nerespectării indicaţiilor date. Astfel, temnicele sau zemnicele erau adăposturi care fereau stupii cu albine de frigurile, gerurile şi vînturile reci ale iernelor, creînd condiţii de iernare corespunzătoare. Stupii se băgau în temnice pentru iernat la Sf. Dumitru (26 octombrie) şi se scoteau prin martie — aprilie[17].

Nemijlocit legată de tehnica apicolă în Moldova feudală, dealtfel ca şi în prezent, a stat recoltarea mierii şi extragerea cerii. Dacă în feudalism factorii naturali, deosebiţi de favorabili, au preponderat în obţinerea de recolte sporite de miere şi ceară, iar tehnica recoltării fiind cît se poate de rudimentară, astăzi raportul s-a cam inversat. Dezideratul, în acest sens, ar fi să dispunem de factorii naturali medievali, care, trebuie s-o recunoaştem, rămîne în prezent o neîmplinire, aşa cum în evul mediu neîmplinirea consta în operaţiunile rudimentare ale recoltatului mierii şi cerii. Caracteristic recoltării în evul mediu a fost aşa numita operaţie a „retezării". Aceasta consta în „bătutul" stupilor, adică omorîrea albinelor prin tăierea fagurilor pentru a se fi extras apoi mierea. Timpul privitor la începutul recoltatului diferă de la un izvor de informaţie la altul. Astfel, în studiul economistului P. S. Aurelian, din secolul XIX, se indică ziua de Sf. Maria Mare, ceea ce ar însemna 15 august ; Andreas Wolf reţine ideea că „la ştiubeie se umba în tot cursul anului, fără multă socoteală", ceea ce călătorul sas considera „un lucru foarte serios pentru Moldova"[18]. Un prisecar întîlnit de Sadoveanu la sfîrşitul secolului trecut îşi amintea că moşii şi strămoşii îi spuneau : „ne uitam la ştiubeie după Ilie (20 iulie) şi observam dacă mierea era de prisos. Dacă era, tăiam fagurii, dacă nu lăsam lucrătoarele în pace"[19]. Cu toate inadvertenţele de dată privind începutul recoltatului mierii, noi considerăm că recoltatul începea în urma culesului florii de tei, care în Moldova feudală era din abundenţă, ceea ce ar fi însemnat în mijlocul verii, respectiv luna iulie. Astăzi trebuie avut în vedere existenţa florii de salcîm, încît, recoltatul se începe şi mai de timpuriu, obţinîndu-se aşa numita „miere de mai". Începînd cu secolele XVII—XVIII, extragerea mierii şi cerii a fost făcută într-un mod mai raţional, în sensul renunţării, în partea, la distrugerea albinelor. Pentru separarea mierii de ceară se foloseau două procedee. Cel dintîi, consta în extragerea mierii prin topire[20], iar cel de-al doilea, în stoarcerea mierii prin punerea fagurilor în sacuie[21] şi aceasta într-un teasc special. După ce se storcea mierea, se scotea cluclul[22], se punea în căldare la fiert şi se aşeza iarăşi în sacuie pentru storcerea cu teascul. Ceara se limpezea topindu-se în căldare. Stoarsă de apă şi turnată în vas se răcea şi se prindea în sloi[23].

[15] Andreas Wolf, *Beiträge zur einer statisch-historischen Beischreibung der Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805, vol. I. p. 57—60.

[16] *Ibidem*.

[17] P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 90—91.

[18] Andreas Wolf, *op. cit.*, vol. I, p. 59.

[19] Mihail Sadoveanu, *Opere*, IV, Bucureşti, 1965, p. 299.

[20] Extragerea mierii prin topire consta în frămîntarea fagurilor cu mîna, apoi se topeau în tigăi, cazane, coveţi şi se strecurau prin fîn sau paie ; operaţia se făcea de obicei în încăperi încălzite sau băi.

[21] Sacuie = săculeţe de pînză din cînepă.

[22] Cluclul = rezidiul rămas în urma tescuirii fagurilor din care se storcea ceara.

[23] Gh. Bartoş, *art. cit., în „Apicultura"*, nr. XI/1970, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce ce rămînea în sacuie sau zăgîlnă[24], după ce se termina storcul, se chema hoştină[25]. Mierea stoarsă din faguri era lăsată cîtva timp să se limpezească după care erau strînse corpurile străine de la suprafaţa vasului şi, limpezită, se punea spre păstrare în butoaie de tei. Modul de păstrare, conservare a mierii şi cerii în Moldova medievală, considerăm, de asemenea, ca făcînd parte din tehnica apicolă. Mierea era păstrată, de regulă, în butoaie confecţionate din lemn de tei, ceruite pe dinăuntru şi pe dinafară şi închise ermetic. Butoaiele erau confecţionate de meşteri butnari, după cum rezultă dintr-o poruncă din 1622, dată de Ştefan Tomşa, pîrcălabului de Cotnari. În act se spune că pîrcălabul trebuia să cerceteze pricina dintre Cîrstea din Cotnari şi Lupu Mogîldea din Cucuteni pentru un poloboc de miere, comandat cu patru ani în urmă şi neexecutat[26].

Într-un act[27] dat de Constantin Movilă, la 2 august 1606, mănăstirii Vînători se precizează printre altele „trei poloboace de miere curată", ceea ce reconfirmă ştirea cu privire la păstrarea mierii în poloboace. De altfel, în documentele cu conţinut referitor la obligaţiile ţărilor române faţă de turci sau tătari, în miere şi ceară, drept principală unitate de măsură, este frecvent menţionat, polobocul. Butoaiele sau poloboacele cu miere se păstrau uneori, mai ales în vremuri de băjenie, în apă, aruncate în diferite bălţi şi lacuri de unde, bineînţeles, puteau fi scoase. O astfel de informaţie ne este transmisă cu ocazia unor furturi de miere care au generat o întreagă literatură a pricinii în cauză. Astfel, la 21 august 1691, stolnicul Gavril Brăescu primea de la domnul Constantin Cantemir moşiile lui Sandu Davidel pentru pagubele făcute de acesta din urmă, împreună cu biv pitarul Manea, pagube care includeau şi patrusprezece poloboace cu miere ce fuseseră păstrate în balta Ivăncuţilor[28]. În documentul amintit, se arată, printre altele „adeveritu-s-acum şi dumisale ce mai sus se pomeneşte, Gavril Brăescu ce-au fost stolnic, i-au luat patrusprezece poloboace de miere ce le-au fost pus într-o *baltă* (subl. ns.) a Ivăncuţilor şi într-aceaie vreme era polobocul de miare cîte treidzeci de lei, precum mi-au arătat şi un răvaş de la Sandul Davidel, cum au luat el acea miare şi deusabi de acea miare i-au mai „bătut" (distrus n.n.) o sută şi patrudzeci şi nouă de matce din zămnic de la Ceabrău..."[29]. Conţinutul citatului de mai sus, ne oferă cel puţin şase informaţii preţioase, dar care vizează aspecte diferite ale activităţii apicole din Moldova feudală[30], subliniind, deocamdată, aspectul conservării mierii în poloboace şi acestea ţinute în bălţi. Deci, sistemul de păstrare a mierii, deşi destul de dificil, putea consta şi într-un astfel de procedeu — păstrarea butoaielor în apă.

În ceea ce priveşte cel de-al doilea principal produs al albinelor — ceara — reamintim că aceasta se formează în corpul albinei, ca şi grăsimea la animale. Descoperirea, aşa după cum se ştie, aparţine preotului german, Dzierzon, la începutul secolului trecut, cel care a descoperit şi parthenogeneza (modul de a se oua matca nefecundată) şi inventatorul primului stup cu rame punînd bazele apiculturii moderne[31]. Dacă lungim abdomenul unei albine ce secretă ceară, vom observa între cele patru segmente nişte formaţiuni deosebite, glandulele cerifere şi în ele nişte foiţe albe în formă de solzişori, aceasta fiind ceara. Nu toate albinele pot produce seară, ci numai cele tinere. S-a constatat că un

[24] August Scriban, *Dicţionarul limbii române*, s.v.

[25] *Ibidem*.

[26] *DIR*, A. veacul XVII, vol. V, p. 45.

[27] *DIR*, A., veacul, XVII, vol. II, p. 170.

[28] Constantin Turcu, *Ştiri noi despre pretendentul Alexandru Davidel*, Iaşi, 1948, p. 7 ; vezi şi Arh. St. Iaşi, Epitropia „Sf. Spiridon".

[29] *Ibidem*, p. 7.

[30] Un prim aspect se referă la furtul de miere ; al doilea, la păstrarea mierii în poloboace ; al treilea, la păstrarea poloboacelor cu miere în apă ; al patrulea, la faptul că polobocul cu miere valora 30 de lei ; al cincilea, odată cu furtul celor patrusprezece poloboace i-a mai „bătut" (distrus) 419 matce de stupi ; al şaselea, păstrarea stupilor iarna în temnice sau zemnice, ca cel de la Ceabrău.

[31] Alecsandru Popa, *Fagurii şi ceara*, Făgăraş, 1930, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stup pentru a putea produce un kg de ceară consumă 10—16 kg de miere şi un kg de polen, iar fagurii din ceară nu se pot clădi decît atunci cînd în stup temperatura este sub 19 grade[32]. Modalitatea extragerii cerii constă în două procedee (topire şi stoarcere), precizînd că forma de păstrare a cerii era sloiul rotund asemănător pietrelor care se păstrau în locuri răcoroase, unde temperatura nu trebuia să permită topirea acesteia. Dacă am încerca să apreciem, în general, avantajele şi dezavantajele tehnicii apicole folosite în Moldova feudală am putea conchide că tehnica rudimentară a generat mai mult inconveniente apicultorilor români, dar că, roadele era totuşi însemnate, date fiind condiţiile naturale, excepţionale.

Aşa cum se consemnează şi în studii mai recent efectuate[33], exista în ţărilor române o economie feudală rurală dezvoltată, care se caracteriza prin îmbinarea organică a culturii plantelor cu economia animalieră[34], la care noi ne-am permite să adăugăm, şi cu o apicultură mai puţin cunoscută, dar dintre cele mai dezvoltate. Îndeletnicirea apicolă a înregistrat o evoluţie ascendentă în economia Moldovei feudale, nu atît datorită procedeelor tehnice mai puţin cunoscute ţăranului român şi chiar feudalilor, cît mai mult naturii prielnice şi a blîndeţei şi chibzuinţei ţăranilor prisăcari, minuitori dibaci ai unor procese tehnice destul de simple, dar cu grijă şi stăruinţă făcute.

„Bătaia stupilor" (uciderea albinelor spre a lua mierea) căreia i se adăuga frecvent distrugerile săvîrşite de invaziile tătăreşti, otomane, polone etc. au stînjenit serios, în evul mediu, dezvoltarea apiculturii, dar, împotriva acestor impiedimente şi calamităţi, recoltele de miere şi ceară erau deosebit de abundente, iar calitatea produselor melifere competitivă şi chiar demnă de invidiat la nivel european.

[32] *Ibidem*, p. 3.

[33] Ştefan Pascu, Ion Ionaşcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea a I-a, Bucureşti, 1966, p. 116—117; 242—243; 298—300; vezi şi Matei D. Vlad, *Istoria medie a României*, partea a II-a, Bucureşti, 1971, p. 19.

[34] *Ibidem*, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STATISTICI ADMINISTRATIVE ŞI FISCALE PRIVIND POPULAŢIA MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1808 ŞI 1812

DE

CORNELIU ISTRATI

În istoria statisticilor privind populaţia Moldovei în prima jumătate a secolului XIX, un loc aparte îl ocupă perioada războiului ruso-turc dintre anii 1806 şi 1812. Starea excepţională, determinată de război, şi-a imprimat adînc specificul asupra administraţiei ţărilor române, mai ales după anul 1808. Nerespectînd prevederile armistiţiului de la Slobozia, din august 1807, pe care de altfel nici nu l-a ratificat [1], de a-şi retrage trupele din Principate, ţarul Rusiei le-a considerat pe acestea ca provincii de graniţă ale imperiului şi a numit în fruntea celor două divanuri, al Moldovei şi al Ţării Româneşti, un guvernator civil, cu gradul de senator. Pe lîngă acestea, ţărilor române le-a fost impusă sarcina de a aproviziona cu produse şi să asigure transporturile de care avea nevoie armata rusă ce se afla pe teritoriul lor [2]. Situaţia a durat astfel pînă la încheierea păcii de la Bucureşti, în mai 1812, iar în funcţia de preşedinţi ai celor două divanuri au funcţionat mai întîi Serghie Cuşnicov, numit în urma recomandării generalului Prozorovski, între 22 martie 1808 şi 27 aprilie 1810, apoi Crasno-Milaşevici [3].

În toată această vreme, administraţia ţărilor române s-a exercitat cu mai multă stricteţe decît se obişnuia pînă atunci, iar ca un lucru şi mai puţin obişnuit în activitatea divanurilor, s-a format o arhivă bogată şi amănunţită, cu privire la tot felul de probleme ce au stat în faţa cîrmuirii. Cum ambii senatori şi-au avut reşedinţa la Iaşi, toată arhiva formată în vremea lor s-a adunat aici, atît pentru Moldova, cît şi pentru Ţara Românească, iar la terminarea războiului a fost dusă la Chişinău [4]. Conţinînd la început un fond de 4 500 dosare, această arhivă, cunoscută apoi sub denumirea de Arhiva senatorilor [5], cuprinde un material documentar deosebit de important pentru istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti între anii 1806—1812. Datorită accesului astăzi foarte dificil la cercetarea ei, statisticile privind populaţia Moldovei în această perioadă sînt cunoscute numai prin mijlocirea a diferite studii şi articole în care sînt publicate o parte din materialele respective [6]. Documentele interne privitoare la această problemă sînt

---

[1] A. F. Miller, *Mustapha Pacha Baïractar*, Bucureşti, 1975, p. 202—204, 230, 234.

[2] I. N. Halippa, *Opisanie Arhiva gg. Senatorov (rossiiskih), predseadatelstvovavsih v divanah kneajestvî Moldavii i Valahii s 1808 po 1813 gg.*, în „Trudî Bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi Komissii", tom. I, Chişinău, 1900, p. 327.

[3] Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806 la 1812*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXI, 1908, p. 513 şi 643.

[4] *Ibidem*, p. 722.

[5] Actualmente la Arhiva Centrală de Stat a R. S. S. Moldoveneşti (Ţ.G.A., M.S.S.R.) din Chişinău, Fondul 1, Senatorii.

[6] N. I. Halippa, *op. cit.*, în cele trei numere din „Trudî" se ocupă numai de dosarele de la nr. 1 la 500. Radu Rosetti, *op. cit.*, în tomurile XXXI, p. 359—529 şi 581—725 şi XXXII, p. 41—353 din „Analele Academiei Române", face o expunere largă cu privire la administraţia rusă în principate, iar la sfîrşit dă o listă cu titlurile unora din dosarele Arhivei senatorilor care i s-au părut mai interesante. Alte materiale au mai fost publicate în diferite articole de către T. G. Bulat, Const. N. Tomescu şi Şt. Ciobanu, care, pe lîngă Arhiva senatorilor, au mai cercetat şi dosare din Arhiva Consiliului eparhial din Chişinău. Articolele privitoare la statisticile dintre anii 1808—1812 vor fi citate în continuarea acestor pagini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte puține și se rezumă doar la cîteva piese ce se păstrează la Biblioteca Academiei și la Arhivele Statului din București și Iași, între care locul de frunte îl deține statistica orașului Iași din anul 1808[7].

Statisticile efectuate în această vreme, fie în domeniul administrativ, fie cu privire la populație văzută din punct de vedere fiscal sau chiar religios, poartă aceeași puternică amprentă a stării excepționale creată de războiul ruso-turc, ele fiind întreprinse din nevoia de a răspunde necesităților pentru aprovizionarea și transporturile armatei ruse. Din aceste motive, starea economică a țării a stat mereu în atenția administrației ruse: finanțele erau ținute sub un control permanent prin cercetarea sămilor vistieriei în general și a modului de administrare a veniturilor statului[8], precum și exportul de vite spre Austria și Transilvania[9]. Starea economică a țării, grevată de sarcinile de război, era deosebit de grea încă din anul 1808, așa cum arăta însuși vistiernicul Iordache Roset Roznovanu, omul de încredere al administrației ruse[10]. Rapoartele slujbașilor care au cercetat situația în ținuturi relatau că locuitorii au rămas fără vite din cauza greutății iernii și din lipsă de nutreț, astfel că nu au făcut semănături în primăvară. Muncile agricole erau întîrziate și datorită inundațiilor, iar fiindcă locuitorii erau mereu trimiși la transporturi, ei nu aveau posibilități de a cîștiga bani pentru plata dărilor, astfel că singura lor scăpare era doar fuga. Situația s-a menținut la fel de proastă și în anii următori, în iarna anului 1810 ajungîndu-se la o lipsă generală de pîine care a determinat cîrmuirea să importe cereale din Podolia[11].

S-au mai adunat informații despre tîrgurile din Moldova și organizarea lor[12], dar pe primul loc se situează cele care aveau în vedere aflarea tuturor posibilităților pentru satisfacerea necesităților războiului. Astfel, s-a încercat fabricarea de silitră[13], s-au făcut cercetări miniere[14], pentru cunoașterea căilor de comunicație, la anul 1808 s-a întocmit o situație amănunțită a rîurilor și podurilor pentru traversarea lor[15], precum și o statistică a pădurilor, avînd ca prim obiectiv pe acelea care puteau furniza lemn pentru construcția de nave de război[16].

O altă caracteristică a statisticilor din această vreme este aceea că, deoarece în fruntea ambelor divanuri se afla un singur senator, ele au fost ordonate și efectuate pentru ambele principate și, cu toate că au fost întocmite în mod separat, prezintă caracterul de lucrări unitare. Totuși, în paginile de față vor fi prezentate numai cele care se referă la Moldova, pentru care, spre deosebire de perioada anterioară războiului, cuprind și teritoriile foste raiele turcești: Tighina, Hotinul, Cetatea Albă și Tomarova. Generalul Prozorovski, comandantul armatei ruse din Principate, arăta despre aceste teritorii că Rusia le-a obținut de la turci prin dreptul de cucerire și le-a lăsat sub administrația Divanului Moldovei

---

[7] „Condica scrierii sufletelor și a familiilor stării de jos din tîrgul Iașii", Arh. St. Buc., mss. nr. 804.

[8] R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 708, 709 și 721, t. XXXII, p. 105—106.

[9] *Ibidem*, t. XXXI, p. 708.

[10] I. N. Halippa, *op. cit.*, în „Trudî...", tom. I, p. 364, citează dosarul intitulat „despre starea jalnică a locuitorilor Moldovei care sînt încărcați cu fel de fel de sarcini grele, cu specificare acelor sarcini", dosar menționat și de Radu Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 711.

[11] Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 131 v., despre „starea jalnică a pămîntului" și f. 164, despre „îndestularea hranei locuitorilor" și „slobozirea pîinii din Podolia".

[12] R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 714.

[13] *Ibidem*, t. XXXII, p. 116—118 si I. N. Halippa, *op. cit.*, în „Trudî", tom. I, p. 351—356.

[14] Walter Eichfeld, un specialist venit anume pentru aceasta, ajutat de meșterii care îl însoțeau și de banul Andronache Donici ca delegat din partea Divanului, ar fi făsit fier și chiar vine de aur la Baia, la Hangu și pe o altă moșie a Ralucăi Cantacuzino (R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 73). O corespondență în această problemă s-a purtat între divanul Moldovei și senator între iulie și octombrie 1808 (Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 88, 90, 117, 158.

[15] R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXII, p. 96 și I. N. Halippa, *op. cit.*, în „Trudî...", t. III, p. 504.

[16] *Ibidem*, p. 452—465, cu un tabel statistic. De asemenea, R. Rosetti, *loc. cit.*, p. 120—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru ca populația lor, împreună cu ceilalți locuitori ai țării, să contribuie la întreținerea armatei ruse, în aceeași situație fiind și Bugeacul (sudul Basarabiei), care avusese mult de suferit în prima parte a războiului [17].

1. Statistici de ordin general asupra economiei și administrației Moldovei.

Curînd după intrarea sa în funcție, în vara anului 1808, senatorul Cușnicov a cerut Divanului să-i prezinte o informare generală asupra situației economice, a administrației și a populației Moldovei. Materialul cerut trebuia să cuprindă date statistice ample care aveau să servească celor ce se ocupau cu organizarea aprovizionării armatei ruse. Astfel, informarea trebuia să arate care erau obligațiile locuitorilor, veniturile și cheltuielile cîrmuirii cu excedentul rezultat din acestea, componența dregătoriilor, numărul populației pe stări sociale, registre despre dosarele Divanului, date cu privire la extragerea sării și fabricarea silitrei și, în sfîrșit, numărul și denumirea ținuturilor [18]. Pentru prima dată, cu acest prilej, pe lîngă modul de organizare a Divanului [19], au fost cercetate dregătoriile ocupate de către boieri, cu lefurile ce primeau și alte venituri ce realizau din aceste slujbe [20].

Slujitorii dregătoriilor au făcut obiectul mai multor lucrări statistice, dintre care se cunoaște aceea din anul 1810, alcătuită tot la cererea senatorului [21]. „Vedomostia pentru toți slujitorii ce se află sub ascultarea dregătoriilor pămîntești", arată numărul de oameni la fiecare dregătorie, slujbele pe care le prestează și faptul că pentru acestea nu plătesc bir [22]. Ei sînt împărțiți pe dregătoriile respective, dar fără să se arate locurile de unde sînt de origine (Anexa nr. 1).

Anexa nr. 1

„Vedomostie pentru toți slujitorii
ci să află subpt ascultare dregătoriilor pămîntești" *

⟨Nr. crt.⟩	⟨Dregătoriile⟩	⟨Numărul slujitorilor⟩
1.	Taifaua Hătmăniei	2 050
2.	Taifaua Agiei	210
3.	Taifaua Armășiei	110
4.	Taifaua Vorniciei de aprozi	144
5.	Vornicia obștiei	27
6.	Rufeturile Isprăvniciei curții	70
7.	Slujba Vistieriei	180
8.	Slujba călărașilor	69
9.	Epistații podurilor	181
10.	Taifaua Portăriei	34
11.	Rufeturile Ocnei	500
12.	Toate isprăvniciile de pe afară	3 987
	Total	5 768

* După T. G. Bulat, *Boieriile slujbe în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Arhivele Basarabiei", anul IV (1933), nr. 3, p. 202—203.

[17] R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXII, p. 80—81.

[18] I. N. Halippa, *op. cit.*, în „Trudî...", t. I, p. 336.

[19] *Ibidem*, t. II, p. 406—413 și R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXII, p. 45—48.

[20] Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 82 v. Răspunsul a fost dat la 16 iulie 1808, iar materialul a fost folosit de T. G. Bulat, *Boieriile slujbe în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Arhivele Basarabiei", IV (1932), nr. 1, p. 178—195.

[21] „Vedomostie anumi pentru cinovnici i slujitori ce au dumnealui hatmanul, dumnealui aga, armașul și toți ispravnicii", Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 82 v.

[22] T. G. Bulat, *op. cit.*, în „Arhivele Basarabiei", tom. IV (932), nr. 3, p. 195—205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alte statistici din acest grup de informaţii cerute de senatorul Cuşnicov, privitoare la populaţie şi împărţirea ei pe categorii sociale, nu se cunosc, ele trebuind să fi făcut obiectul unei catagrafii fiscale din anul 1809.

2. Catagrafii ale populaţiei între anii 1808—1812.

Aceleaşi cerinţe pentru aprovizionare şi transporturi militare necesitau cunoaşterea cît mai exactă a numărului locuitorilor contribuabili care să fie supuşi la asemenea sarcini. Mijlocul de informare pentru cîrmuire rămînea tot catagrafiile, dar pînă la efectuarea uneia generale, pentru întreaga Moldovă, a fost ordonată una specială, de către generalul Prozorovski, a locuitorilor din fostele raiele turceşti. Lucrarea a fost executată de către serdarul Vasilache şi jitnicerul Samson care au întocmit o „Condică a tuturor locuitorilor, a numărului locuitorilor băştinaşi, de ce naţie şi confesie sînt şi cîţi locuitori au intrat de cînd se află armata aici, de unde au venit şi cu ce se ocupă“ [23] (Anexa nr. 2). Ultima

Anexa nr. 2

Numele locuitorilor din „cetăţile“ foste turceşti din Moldova, la anul 1808 *

„Cetatea“	Locuitorii proprietari	Din care							Total
		Evrei	Evrei sudiţi ruşi	Creştini sudiţi ruşi şi lipoveni	Lipoveni	Armeni	Moldoveni	Sîrbi	
Bender şi suburbia Lipcani	331	101		52		9	169		331
Akkerman	334	18				132	168	16	334
Chilia	478		27		58		393		478
Hotinul cu suburbiile	648	340				11	297		648
Total	1 791	459	27	52	58	152	1 027	16	1 791

parte a statisticii, la rubrica intitulată „moldoveni“, se referă la populaţia flotantă din fostele raiele, provenită din celelalte ţinuturi ale ţării, iar în cazul Hotinului, stabilită temporar în una din mahalalele tîrgului [24]. Încă din vremea

* După I. N. Halippa, *Opisanie Arhiva g. Senatorovî (rossiiskihi), predseadatelstvovavşihî vî divanahî kneajestvî Moldavii i Valahii sî 1808 po 1813 gg.*, în „Trudî Bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi komissii“, tom. II, p. 381. Publicat după acelaşi şi de Şt. Ciobanu, *Contribuţii privitoare la numărul populaţie iin ţările româneşti la 1810*, în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială“, anul II 1(920—1921), p. 96.

[23] I. N. Halippa, *op. cit.*, în „Trudî...“, tom. II, p. 380—382 şi Şt. Ciobanu, *Contribuţii privitoare la numărul populaţiei din ţările române la 1810*, în *AŞRS*. II (1920—1921), p. 96, ambii după dosarul 226 din Arhiva senatorilor, „Despre ordinele comandanţilor cetăţilor şi suburbiilor şi despre dările ce trebuie să plătească locuitorii de acolo“, dau cifrele privitoare la populaţie sub formă descriptivă, după care s-a întocmit Anexa nr. 2.

[24] I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpînirii turcești, locuitorii din raiele se bucurau de un regim fiscal mai ușor, fapt care atrăgea acolo pe unii moldoveni[25]. Regimul unor obligații mai reduse a fost menținut în suburbiile acelor cetăți și după ocuparea lor de către armata rusă, în vreme ce locuitorii din satele ținuturilor respective erau supuși unor sarcini la fel de grele cu ale celor din restul țării. Ca urmare, parte din locuitorii acelor sate și chiar din alte ținuturi au fost determinați să-și lase ogoarele și să se mute în tîrgurile fostelor raiele[26]. Probabil că tocmai o astfel de stare de lucruri a determinat, la anul 1812, efectuarea unei noi catagrafii a ținutului Hotin[27], lucrare care însă poate fi legată și de catagrafia generală a Moldovei din acest an.

a. *Statistica orașului Iași din anul 1808* este una din cele mai valoroase lucrări de acest fel și singura de care dispunem în original și în întregime. Spre deosebire de alte catagrafii făcute pînă atunci în Moldova, „Condica scrierii sufletelor și a familiilor stării de jos din tîrgul Ieșii"[28], cu data de 15 iulie 1808, este, așa după cum o arată și titlul, o statistică mult mai cuprinzătoare pentru populația acestui oraș, deși nu cuprinde pe toți locuitorii lui. Condica este scrisă pe 96 foi din cele 100 ale ei, iar în prima parte este alcătuită pe cartiere și categorii fiscale, pentru ca în partea a doua să fie înscriși oamenii din categorii cu situații speciale : evreii, țiganii și clerul mărunt.

Înscrierea pe cartiere s-a făcut într-o anumită ordine, mai întîi fiind trecute ulițele din centrul orașului : Ulița Hagioaiei, Ulița Chervăsăriei, Podul Vechi, Ulița Mare, Ulița Măjilor și Ulița Bărboiului. În continuare sînt trecute cartierele mărginașe : Tîrgul de Jos, Frecăul, Broștenii, Feredeile, Muntenimile (cea de Sus și cea de Jos), Căcaina, Rufenii, Tatarașii și Ciurchii. Locuitorii cartierelor sînt cuprinși în următoarele categorii fiscale : birnici, negustori din hrisovul întîi, negustorii din hrisovul lui Andrei Pavli, negustorii din hrisovul al doilea, mazilii, ruptele vistieriei (numite uneori și ruptele cămării), scutelnicii boierești, breslele, cei iertați și săraci, sudiții nemțești creștini, armeni și nemți, sudiții francezi și, în sfîrșit, femeile văduve și sărace.

În partea a doua a condicii, înscrierea evreilor s-a făcut în trei categorii : raiele, sudiți rusești și sudiți nemțești. Deși nu se arată în mod special, ca în prima parte a condicii, ci numai prin unele însemnări făcute din loc în loc, se observă că evreii din fiecare din cele trei categorii de mai sus au fost înscriși tot pe cartiere. Același procedeu a fost folosit și la înscrierea clericilor între care sînt cuprinși preoții, diaconii, călugării, dascălii și eclesiarhii, precum și la „scrierea țiganilor ci să află aice în Iaș". S-a insistat asupra acestui procedeu, deoarece numai pe baza notațiilor amintite s-a putut stabili numărul locuitorilor din fiecare cartier al orașului.

Cu toate deosebirile de procedeu folosite de alcătuitori în cele două părți ale condicii, lucrarea are un caracter unitar în ceea ce privește datele cu privire la locuitori și modul lor de aranjare în formular. Astfel, în partea de sus a paginii se arată numele uliței sau a cartierului și categoria fiscală a locuitorilor care urmează să fie înscriși. Pagina este împărțită în trei coloane : prima cuprinde numărul familiilor, a doua numărul sufletelor din aceste familii, iar în a treia, cea mai întinsă, este scris numele capului familiei și ocupația lui, numele soției, după care se trece numărul fiilor și al fiicelor lor, al altor rude apropiate, al tovarășilor de prăvălie, al calfelor, ucenicilor, slugilor și slujnicelor, sau al altor persoane care mai locuiesc împreună cu ei. În afară de numele capului familiei și al soției acestuia, foarte rar sînt scrise și numele celorlalte persoane din gospodărie și numai în cazurile cînd acestea sînt în număr de una sau două

---

[25] În scrisoarea generalului Prozorovski către guvernatorul Podoliei, în R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXII, p. 80.

[26] De această fugă a locuitorilor se plînge pîrcălabul ținutului Hotin și ispravnicul de Fălciu, care arată că locuitorii ținuturilor au sărăcit cu totul din cauza dărilor și a havalelelor, I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 381—382.

[27] R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 721, citează un dosar „Despre căpitanul Iordache, care a scris locuitorii ținutului Hotin". O catagrafie asemănătoare se făcuse și pentru locuitorii din raiaua Brăilei, *ibidem*, p. 713.

[28] Menționată de R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 710 și t. XXXII, p. 110, ca și de I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 423, actualmente la Arh. St. Buc., mss. nr. 804.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

persoane. După înscrierea locuitorilor dintr-o categorie fiscală se face totalul şi apoi se trece la categoria următoare. Nu s-au trecut totalurile pe cartiere, nici pe categorii fiscale, cu excepţia evreilor, a clerului şi a ţiganilor din partea a doua a condicii, la înscrierea cărora am văzut că s-a procedat într-un mod deosebit faţă de a celor din prima parte.

În condică sînt cuprinse informaţii amănunţite şi deosebit de importante cu privire la populaţia oraşului Iaşi, despre starea socială a diferitelor categorii de locuitori şi activitatea lor economică în cadrul celor mai diverse ramuri ale negoţului şi meşteşugurilor pe care le practicau. Pentru a oglindi cît de sumar unele din aceste elemente, a fost necesară o prelucrare migăloasă a datelor, iar sarcina unor analize de amănunt revine celor care vor folosi condica pentru cercetarea problemelor de economie, relaţii sociale, dezvoltare urbanistică şi demografică a oraşului Iaşi. Pentru lucrarea de faţă s-au întocmit numai tabele generale care arată, pe cartiere, repartiţia populaţiei din diferitele categorii fiscale (Anexa nr. 3) şi ocupaţiile locuitorilor, ca negustori sau meşteri şi situaţia lor în cadrul gospodăriei, ca patroni, tovarăşi, calfe, ucenici sau slugi (Anexa nr. 3 A). O asemenea împărţire a fost făcută şi în cadrul categoriilor fiscale (Anexa nr. 4).

Deoarece în condică nu sînt cuprinse şi familiile boiereşti, numărul populaţiei oraşului Iaşi la anul 1808 nu este complet. Din datele înscrise rezultă un număr de 16 343 suflete, la un număr de 4 288 gospodării. Termenul şi numărul de gospodării ne aparţine şi este deosebit de acel de familie folosit în condică şi despre care alcătuitorii ei aveau o concepţie oarecum curioasă. Astfel, ei considerau o familie numai atunci cînd existau cele două elemente principale din compunerea ei, soţul şi soţia, iar cînd unul din aceştia lipsea, ei nu considerau gospodăria respectivă ca o familie. De aceea, în condică au fost numărate numai 3 256 familii, nefiind incluse cazurile ca cele arătate mai sus, cazuri în care intră şi 410 gospodării de văduve. De aceea poate este mai bine să se ia în consideraţie numărul de gospodării şi nu acela de familii, gospodării în care se aflau atît membrii direcţi ai familiilor, cît şi cei care au fost înregistraţi ca depunînd o activitate în cadrul acesteia, în calitate de tovarăşi, calfe, ucenici sau slugi.

Sînt doar unele constatări sumare pe marginea statisticii oraşului Iaşi din anul 1808, iar importanţa conţinutului ei poate fi scoasă în evidenţă şi mai mult prin prelucrarea amănunţită a datelor cuprinse în condică, prelucrare ce depăşeşte limitele expunerii de faţă.

b. *Catagrafii generale ale populaţiei.* În lista de probleme pentru care senatorul Cuşnicov cerea informaţii de la Divanul Moldovei, era şi aceea a populaţiei ţării pe stări sociale. Condici cu numărul contribuabililor trebuie să fi existat la vistierie şi la isprăvniciile ţinuturilor, pentru a fi folosite în operaţiunile curente de impunere şi percepere a dărilor, dar ele trebuiau din cînd în cînd verificate, pentru a corespunde situaţiei de pe teren. O asemenea verificare se impunea mai ales în această vreme cînd, din cauza greutăţii sarcinilor puse asupra lor, mulţi locuitori fugeau din sate[29]. Ca atare, trebuiau făcute noi catagrafii, iar din ştirile cuprinse în dosarele Arhivei senatorilor rezultă că în timpul administraţiei ruse s-au făcut în Moldova două, la anii 1809 şi 1812.

La 9 mai 1812, senatorul Crasno-Milaşevici cerea să i se trimită informaţii cu privire la ţinuturile din Moldova, satele lor, veniturile vistieriei (deci dările plătite de locuitori), contribuţiile pentru aprovizionarea armatei ruse, precum şi despre alte surse de venituri ale cîrmuirii. Vistiernicul Iordache Roset Roznovanu i-a răspuns că „pentru numirea ţinuturilor, a tîrgurilor, a satelor şi a locuitorilor birnici, jidovi hrisovoliţi şi slujitori ce se află în fiecare ţinut se alătureză un cuprinzător extract alcătuit după catagrafie ce este făcută de toată ţara Moldovei şi a Basarabiei cu trei ani mai înainte“[30]. El mai arată în răs-

[29] Revizorul Stavitki, trimis să cerceteze abuzurile comise de către dregătorii ţinuturilor Botoşani, Hîrlău, Herţa, Dorohoi şi Suceva constata că mulţi dintre cei fugiţi şi întorşi apoi la locurile lor erau trecuţi între scutelnici, apoi impuşi la bir în înţelegere cu sameşii, astfel că aceştia realizau venituri ilegale (I. N. Halippa, *op. cit.*, în „Trudî...“, t. III, p. 476).

[30] T. G. Bulat. *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei“, t. I, (1929), nr. 1, p. 64—67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 3 *15 iulie 1808*

POPULAŢIA ORAŞULUI IAŞI, PE CATEGORII FISCALE ŞI CARTIERE, PE NUMĂR DE SUFLETE

Starea înscrisă în condică	Hagioaia	Chervăsăria	Podul Vechi	Uliţa Mare	Uliţa Măjilor	Bărboiul	Tîrgul de Jos	Frecăul	Broştenii	Feredeile	Muntenimile	Căcaina	Rufenii	Tataraşii	Ciurchii	Total
Birnici	30	16	73	4	16	39	62	36	238	90	64	91	131	60	84	1 034
Negustorii hrisovului I	5	7		29		60	47									148
Hritovul lui Andrei Pavli	21			7												28
Negustorii hrisovului II	61	23	36	34	19	95	56	26	16	23	61	48	5			503
Mazili	3									4	9	3	3	4	20	46
Ruptele vistieriei	47	3	13			31	40	4		23	15	48	6	18		248
Scutelnici boiereşti	213	85	205	73	90	275	177	157	413	321	475	211	375	181	328	3 639
Bresle de slujitori	52	7				17			95	112	243	166	301	177	444	1 614
Cei iertaţi şi săraci	56	50	83	36	47	160	12	52	118	66	250	163	128	39	60	1 320
Sudiţi ruseşti creştini	79	43	128	48	22	143	18		54	45	18	45	17	22	17	699
Sudiţi nemţeşti creştini	49	47	98	105	130	52		16	65	69	92	14	19	18	13	787
Sudiţi franţuzeşti				14	14	5			18	4	6					61
Femei văduve	21	37	12	24	19	43	37	99	116	125	276	70	109	43	71	1 102
Jidovi raiele	428		143	11	80	234		23	216	82	133	332	88	100	58	1 928
Jidovi sudiţi ruseşti	6	4	13	3	39	29	63		30	3	9	62				261
Jidovi sudiţi nemţeşti	79	22	45	10	123	61	173		54	10	96				9	682
Ţigani	68	13	11	9	106	21		199	562		610	25	12	8	14	1 658
Preoţi şi diaconi	27	9	16	13	51	39	8	25	30	82	133	52		43	57	585
Total suflete	1 245	366	876	420	756	1 304	693	637	2 055	1 059	2 490	1 360	1 194	713	1 175	16 343

Întocmit după Arh. St. Buc., mss. nr. 804

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POPULAȚIA ORAȘULUI IAȘI, PE CARTIERE ȘI OCUPAȚII

Uliţe şi cartiere	Ocupaţia					Familii	Suflete									
	Negustori	Meşteşugari	Negustori şi meşteşugari	Nespecificat	Ţigani în ogradă		Patroni	Membri familiei	Tovarăşi	Calfe	Ucenici	Slugi	Slujinice	Alţii	Clerici	Total
Uliţa Hagioalei	73	98	14	128	3	272	185	711	11	47	35	213	12	18	13	1 245
Uliţa Chervăsăriei	13	16	1	34z	3	67	30	271		4		45	2	12	2	366
Podul Vechi	30	80	1	79	1	144	111	431	8	24	16	243	25	12	6	876
Uliţa Mare	43	14	6	50		69	63	152	8	64	1	112	5	8	7	420
Uliţa Măjilor	18	58	30	89	4	152	106	427	13	77	32	69	10	10	12	756
Uliţa Bărbolului	52	97	8	126		234	157	671		84	42	305	8	25	12	1 304
Tîrgul de Jos	67	45	4	51		110	116	383	5	49	36	82	12	6	4	693
Frecăul	12	51	5	62	2	110	68	467		1	13	79	2	2	5	637
Broştenii	65	172	2	246	19	451	239	1 679	4	10	6	73	16	20	8	2 055
Feredeile	44	73	2	141		233	119	809	1	6	3	69	28	6	18	1 059
Muntenimile	51	128	5	248	37	447	184	1 996	1	17	20	154	22	53	43	2 490
Căcaina	33	74	2	183		257	109	1 070		6	5	99	15	42	14	1 360
Rufenii	31	81	1	190		281	113	1 013		3		15	2	47		1 194
Tătaraşii	12	52		101		163	64	581				12	3	41	9	713
Ciurchii	17	52		194		291	69	1 014		2		22	1	53	14	1 175
Total	561	1 091	81	1 922	69	3 256	1 733	11 679	51	394	209	1 592	163	355	167	16 343

Întocmit după Arh. St. Buc., mss. nr. 804.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POPULAȚIA ORAȘULUI IAȘI, PE CATEGORII FISCALE ȘI OCUPAȚII

Starea înscrisă în condică	Ocupația					Familii	Suflete									
	Negustori	Meșteșugari	Negustori și meșteșugari	Nespecificat	Țigani în ogradă		Patroni	Membrii familiei	Tovarăși	Calfe	Ucenici	Slugi	Slujnice	Alții	Clerici	Total
Birnici	18	175	1	87		250	194	646	2	41	8	109	10	24		1 034
Negustorii hrisovului I	23	1				22	21	47	2	25	4	42	4			148
Hrisovul lui Andrei Pavli	4					4	4			2		17	2	3		28
Negustorii hrisovului II	69	34		2		87	103	205	1	33	16	133	10	2		503
Mazilii				12		12		43				1		2		46
Ruptele vistieriei	7	11	3	30		40	21	155	1	5	6	49	3	8		248
Scutelnici boierești	202	402	20	442		785	621	2 413	20	95	92	267	30	98		3 639
Bresle de slujitori	35	60	1	315		376	96	1 381	1	6	4	45	5	76		1 614
Cei iertați și săraci	34	57	6	233		277	97	903	6	27	9	196	36	46		1 320
Sudiții ruși creștini	26	43	11	102		153	80	399	2	33	11	137	18	19		699
Sudiții nemțești creștini	18	29	16	158		160	63	473	12	54	4	150	13	18		787
Sudiții franțuzești	3	1	2	14		9	6	31		12		10	2			61
Femei văduve			1			2	1	1 013		2		75	11			1 102
Jidovi raiele	102	72	5	313		454	179	1 585	2	21	4	99	4	31		1 928
Jidovi sudiți ruseștI	4	11	3	40		53	18	192	1	2	1	14	2	1		261
Jidovi sudiți nemțești	12	27	7	106		147	46	483	1	22	10	109	3	8		682
Țigani	4	168	5	93	69	336	177	1 402		14	40	9		18		1 658
Preoți și diaconi						90		308				101	9		167	585
Total	561	1 091	81	1 922	69	3 256	1 733	11 679	51	394	209	1 595	163	355	167	16 343

Întocmit după Arh. St. Buc., mss. nr. 804.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

punsul său[31] că extrasul a fost însoţit şi de un exemplar după „catagrafia cea veche ce s-a făcut cu trei ani mai înainte", deci în anul 1809 şi a fost predată atunci senatorului Cuşnicov. Catagrafia cuprindea „de fieştecare ţinut numirea fieştecăruia sat şi cîţi locuitori se află întrînsele, fiind arătat şi sfertul birului ce da fieştecare sat mai înainte pe trei luni", aşa dar era o lucrare detaliată, în felul condicii vistieriei alcătuită în anul 1803. Dar din această catagrafie din anul 1809 se cunoaşte numai extractul menţionat de vistiernicul Roznovanu, la care au fost adăugate unele completări pentru situaţia din anul 1812. El este alcătuit sub forma unui tabel general şi cuprinde, pe lîngă ţinuturile de pînă atunci, şi teritoriile ce fuseseră sub stăpînirea turcilor. Pe ţinuturi, se arată numărul tîrgurilor, al satelor şi numărul total al contribuabililor în care erau incluşi birnicii, mazilii, ruptaşii ruptele viestieriei, jidovii şi negustorii hrisovoliţi, precum şi slujitorii dregătoriilor[32] (Anexa nr. 5).

Anexa nr. 5

EXTRACTUL CATAGRAFIEI DIN ANUL 1809

„Extract de numele ţinuturilor Moldovii şi a Basarabiei, de tîrgurile ce sînt prin acele ţinuturi şi de satele toate şi de numărul împreunat al lăcuitorilor birnici, a mazîlilor, a ruptaşilor, a jîdovilor ce plătesc dajdie, a negustorilor hrisovoliţi şi slujitori, afară de boieri, streini şi preoţi, care nu se cuprind" *

Nr. crt.	Ţinuturile	Numărul tîrgurilor	Numărul satelor	Numărul oamenilor	
1.	Suceava	3	128	8 687	
2.	Neamţ	2	126	7 613	
3.	Roman	1	84	4 935	
4.	Bacău	2	98	6 727	
5.	Putna	4	134	10 439	
6.	Tecuci	2	104	6 900	
7.	Covurlui	1	68	4 483	
8.	Tutova	1	91	4 290	
9.	Vaslui	1	88	2 765	
10.	Fălciu	2	94	5 804	
11.	Greceni	—	14	990	
12.	Codru	1	13	1 064	
13.	Hotărniceni	—	17	2 812	
14.	Orhei	3	238	14 157	
15.	Soroca	4	138	7 636	
16.	Herţa	1	26	2 001	
17.	Dorohoi	1	65	5 002	
18.	Botoşani	1	72	4 452	
19.	Hîrlău	2	60	4 641	
20.	Cîrligătura	1	46	1 788	
21.	Hotin	3	169	13 076	
22.	Iaşi	2	184	10 695	cu tîrgul Iaşi
23.	Bender, Căuşani, Akkerman şi Chilia	4	70	2 789	
24.	Tomarova	1	19	516	
25.	Ismail	1	5	120	
	Total	44	2 171	134 382	

* După T. G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*, în „Arhivele Basarabiei", anul I (1929), nr. 1, p. 64—67.

[31] *Ibidem*, p. 65—66.

[32] *Ibidem*, p. 67. Un exemplar al extractului, cuprinzînd şi răspunsul privitor la contribuţiile populaţiei pentru aprovizionarea armatei ruse, la Arh. St. Buc., A.N., pach. CXXX, doc. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Extractul" cuprinde un total de 134 382 oameni din categoriile citate, deci mai puțin decît cei 140 010 oameni cîți au fost înscriși în Condica vistieriei din anul 1803, deși aceasta din urmă nu includea și pe cei din teritoriile stăpînite de turci. Reducînd cifrele din extractul catagrafiei din 1809 la aceleași teritorii și categorii de oameni (adică scăzînd preoții și diaconii), ca cele cuprinse în condica din anul 1803, se ajunge la numărul de 117 881 oameni, deci cu 17 694 mai puțini decît cu șase ani mai înainte. Cifra este destul de însemnată și ea este rezultatul stării excepționale cu sarcinile grele puse asupra populației de către administrația rusă, din cauza cărora locuitorii au fugit din sate și au căutat să se sustragă de la înscrierea în catagrafie.

La anul 1812, a fost trimisă vechea lucrare, din 1809, ce se afla în vistierie, deoarece „catagrafia cea nouă, care se face acum, nu s-au săvîrșit, ce peste puțin va veni și cea de pe la ținuturi". Noua lucrare urma să cuprindă date „cu lămurire pentru locuitorii satelor din fiește care treaptă, arătîndu-se casele boierești și a părții bisericești și a streinilor", de unde rezultă că se proceda la o catagrafiere aproape completă a locuitorilor. Pînă la terminarea ei, catagrafia din anul 1809 trebuia să servească doar provizoriu pentru orientarea atît asupra stării materiale a satelor, cît și asupra numărului de oameni, pentru că din sumele trimestriale ale birului „se cunoaște starea putinței și neputinței fiecărui sat". Iar în ceea ce privește numărul oamenilor, noua catagrafie urma să fie „cu mai multă lămurire de prefacerea ce s-au făcut în locuitorii satelor, care urmează cu sporire în suma peste tot a locuitorilor și negreșit să poate socoti spor la zece unul mai mult. Prefacere este că de la un loc s-au mutat la altul, dar sporul este neapărat" [32 bis]. Se înțelege că sporul de care vorbește vistiernicul Roznovanu în scrisoarea sa de răspuns este exagerat de mare pentru o perioadă atît de scurtă și plină de atîtea greutăți pentru locuitorii țării și chiar dacă ar putea fi admis, numărul oamenilor înscris în catagrafie nu ar fi avut cum să atingă pe cel din anul 1803.

Vistiernicul Roznovanu mai arată că în „extractul" amintit a mai fost inclus și un număr de circa 4 000 coloniști sîrbi și bulgari veniți de peste Dunăre și care erau stabiliți provizoriu în sudul Basarabiei, de unde fusese dislocată populația tătărască. Coloniștii se aflau sub autoritatea unui funcționar rus, Coronelle, și trebuiau să fie mutați în gubernia Chersonului, astfel că Divanul nu-i putea supune la contribuțiile ce erau asupra celorlalți locuitori ai țării [33]. Migrarea populației din sudul Dunării în țările române era un fenomen obișnuit în vremea războaielor ruso-turce. Căutînd să scape de sub jugul otoman, grupuri de sîrbi și bulgari se stabileau în Moldova și în Țara Românească, unde li se acorda un regim fiscal mai ușor, pe timp limitat sau permanent, sub denumirea de sîrbi hrisovoliți, cum se întîlnesc în Condica vistieriei din anul 1803.

Așa dar, catagrafiile fiscale din anii 1809 și 1812, efectuate în scopul de a servi la repartiția sarcinilor impuse populației de către administrația rusă, continuau, ca tehnică de lucru, tradiția stabilită prin lucrările din anul 1803. Catagrafia din anul 1809 apare oarecum simplificată, deoarece cuprindea numai suma trimestrială a birului, nu și pe cea anuală. Această din urmă sumă a fost înscrisă în condica vistieriei din anul 1803, deoarece atunci se făcuse o reașezare a birului anual și trebuia să rezulte modul cum acesta era repartizat pe numărul de contribuabili. Cum, după cum spune vistiernicul Roznovanu, starea materială a satelor putea rezulta din suma trimestrială a birului ce le revenea de plată, s-ar părea că în catagrafia din anul 1809 nu ar fi existat mențiunile despre îndeletnicirile sătenilor și întinderea locului de hrană, cum se găsesc în condica din anul 1803. Necunoscînd decît o situație generală alcătuită după această catagrafie, cele spuse în rîndurile precedente rămîn doar simple supoziții, așa cum se pot face altele și despre catagrafia din anul 1812, necunoscută încă, dar care pare să fi fost oarecum mai completă în comparație cu cele precedente, datorită faptului că în cuprinsul ei au fost incluse și casele boierești. Lipsa acestor catagrafii, care altfel ar constitui documente statistice deosebit de valoroase asupra populației din Moldova, poate fi suplinită doar în foarte mică măsură cu alte informații privitoare la diferite categorii de locuitori.

[32 bis] T. Bulat, *op. cit.*, p. 67.

[33] Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 81 v. și 106 r.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a înlătura posibilitatea de evaziune de la sarcinile puse de cîrmuire asupra locuitorilor, administrația rusă cerea în mod repetat informații cît mai exacte despre cei care aveau dreptul de a fi scutiți de asemenea obligații. Astfel, în decembrie 1808 s-a ordonat întocmirea unei situații numerice a scutelnicilor, breslașilor și slugilor fără bir pe care îi aveau boierii și mănăstirile[34]. Documentul arată cîți boieri se aflau în fiecare rang, cîți scutelnici, cîți breslași și cîte slugi aveau toți boierii de același rang și cîte cîți le reveneau fiecăruia[35]

Anexa nr. 6

4 decembrie 1808

SCUTELNICII, BRESLAȘII ȘI SLUGILE FĂRĂ BIR DAȚI BOIERILOR DE STAREA I-A, A II-A ȘI A III-A

Nr. boierilor	Rangurile	Scutelnici	Breslași	Slugi fără bir	Total
1	2	3	4	5	6
	Mitropolitul	80	50	30	160
	Beizade Mavrocordat	100	45	25	180
2	Episcopi	80	60	20	160
	tSarețul mănăstirii Neamț	40	20	10	70
	Mănăstirea Socola	6	4	2	12
7	Marii logofeți	560	315	175	1 050
15	Marii vornici	1 200	675	375	2 250
3	Hatmanii	240	135	75	450
3	Marii vistiernici	450	135	75	450
5	Marii postelnici	400	225	125	750
40	Marii spatari, agi și vornici de aprozi	1 600	808	480	2 888
27	Bani	675	459	270	1 604
11	Comiși	242	165	88	495
1	Gramatic	15	12	6	33
28	Căminari	560	370	224	1 154
24	Paharnici	344	285	192	821
33	Serdari	462	429	198	1 089
39	Stolnici	468	341	105	904
38	Medelniceri	342	266	152	760
23	Cluceri	184	138	92	414
50	Sulgeri	300	150	100	550
36	Pitari	180	180	72	432
23	Jicniceri	92	92	23	207
34	Șatrari	102	104	34	238
2	Al doilea logofeți	20	14	8	42
2	Al doilea vistiernici	12	8	4	24
3	Al treilea postelnici	14	9	3	26
2	Al treilea vistiernici	12	7	2	21

[34] „Scutelnici, breslaș i slugi ce s-au dat la arhierei, dumnealor boieri de stare întăi i al doile i al treile..., 1808, dec. 4", la Arh. St. Buc., A.N., pach CXXXII, doc. 4. Despre aceasta, dosarul citat de R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 713.

[35] În urma verificării am constatat că numărul înscris în ultima coloană a tabelului nu corespunde cu exactitate cu cel al scutelnicilor, breslașilor și slugilor pe care îi aveau boierii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6
2	Vătavi de vistierie	12	8	4	24
	Diecii de vistierie	245			245
	Doctorul Fotachi	15			15
	Logofeții de taină	70			70
	Diecii de divan	21			21
	Vornicii de poartă	42			42
	Spitalul Sfîntu Spiridon	80			80
	Schitul Văraticul	4	2	1	7
3	Al doilea postelnici	16	8	3	27
2	Al doilea spatari	10	5	2	17
1	Logofăt de vistierei	10	5	2	17
2	Sameșii vistieriei și a Casei răsurilor	12	6	2	29
13	Căpitani de darabani, 1 de lefegii și 1 hătmănesc	38	26	13	77
14	Al doilea paharnici, al doilea cămărași, al doilea și al treilea comiși, al doilea și al treilea armași și polcovnici hătmănești cu caftan	38	28	14	80
38	Postelnici și alți boierinași fără cinuri	114	76	38	228
3	Luminate domnițe	220			220
3	Logofetese mari	130	45	36	211
5	Vornicese mari	205	75	60	340
8	Spătărese	235	120	96	451
12	Bănese și case de bani	244	165	84	493
1	Cămărășoaie	13	10	6	29
1	Comisoaie	20	15	5	40
2	Căminărese	30	20	10	60
12	Postelnicese	156	96	48	300
1	Agoaie	10	5	3	18
2	Sărdărese	19	8	5	32
15	Stolnicese	136	75	45	256
14	Medelnicerese	89	42	28	159
6	Clucerese	44	30	12	86
14	Sulgerese	64	42	28	134
11	Pitărese	54	220	11	87
4	Jicnicerese	12	8	4	24
126	Giupînese văduve fără de cin	369	126		495
10	Șătrărese	25	20	10	55
	Total	11 476	6 599	3 631	21 706

„Perilipsis"

11 476 scutelnici
6 599 breslași
18 075

Care plătesc birul cu răsurile și sînt scutiți de havalele.

3 631 slugi fără bir, scutiți de bir, răsuri și de havalele.
21 706

După Arh. St. Buc., A. N., pach. CXXXII, doc. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Anexa nr. 6). Potrivit datelor din această situație, la anul 1808 se aflau în Moldova 11 476 scutelnici, 6 599 breslași și 3 631 slugi fără bir, deci un total de 21 706 contribuabli luați dintre birnici și scutiți total sau parțial de obligațiile fiscale.

O nouă cercetare a acestora s-a făcut în anul 1810, cînd s-a constatat o oarecare creștere numerică a lor[36]. Au urmat verificări în scopul de a fi luați de la cei care îi scuteau în mod ilegal, ceea ce a dat naștere la nemulțumiri, astfel că mitropolitul Gavril Bănulescu a intervenit și a întocmit liste cu numărul de oameni ce se cuveneau fiecărui boier[37].

Tot în scopul de a împiedica sustragerea de la sarcinile impuse de cîrmuire, la anul 1810 s-a ordonat ispravnicilor de ținuturi să cerceteze situația supușilor străini, care erau scutiți de obligațiile fiscale. Lucrarea avea în vedere numai pe supușii francezi și austrieci, dar nu se cunoaște rezultatul acestei verificări[38].

În sfîrșit, tot la anul 1810 s-a mai cerut o „vedomostie" de toți boierii din Moldova, cu arătarea numelui, rangurile lor și precizarea pentru cei care se mai aflau atunci în slujbe[39]. Lucrarea, sub forma unei liste alcătuită în ordinea rangurilor, cuprinde numele boierilor și slujba pe care o îndeplineau la acea dată[40]. Lista mai include, de asemenea, un număr de persoane fără ranguri, ca și 14 fii de boieri „ci n-au apucat pînă acum a să cinsti cu numi de boieri", dar dintre care unii dețineau funcții, precum și pe boierii greci. Tot în această listă sînt menționate unele avansări în ranguri făcute la anul 1807 de către domnitorul Constantin Ipsilanti, dar boierii respectivi apar acum tot cu rangurile ce le avuseră mai înainte, ceea ce arată că Divanul nu lua în considerație înaintările amintite.

*

Din cele expuse rezultă că în perioada războiului ruso-turc dintre anii 1806—1812, dar mai cu seamă după anul 1808, cînd țările române s-au aflat sub administrația rusă, s-a desfășurat aici o bogată activitate statistică mai cu seamă privitoare la populație. Datorită administrației unice exercitată de către senatorii președinți ai Divanurilor, lucrările statistice din perioada arătată au cuprins atît Moldova cît și Țara Românească. Fiind determinate de necesități militare impuse de starea creată de război, statisticile aveau drept scop să adune informa-

[36] Numărul lor, pe categorii de boieri care îi scuteau, era următorul:

	Scutelnici	Breslași	Slugi fără bir	Total
Boierii pămînteni	9790	5752	2690	17232
Beizadele, domnițe și jupînese văduve	2391	1135	573	4099
Boierii greci	366			366
Jupînese grece	72			72
Total	11619	6887	3263	21769

[37] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 212—223, unde prezintă amănunte numai pentru Țara Românească.

[38] Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 60 r., înregistrează predlojenia generalului Kamenski prin care ordonă „să se scrie ispravnicilor de pe la ținuturi să trimită izvod de sudiții franțuzești și austriecești", ordin repetat apoi și de către senatorul Crasno-Milașevici, *ibidem*, f. 68 r. Titlul dosarului la R. Rosetti, *op. cit.*, t. XXXI, p. 716.

[39] Arh. St. Iași, mss. nr. 88, f. 82 v. Lucrarea a fost efectuată în ambele principate, iar pentru dosarul „Lista boierilor Moldovei și Valahiei" vezi R. Rosetti, *op. cit.*, tom. XXXI, p. 716, după care s-a întocmit aici Anexa nr. 7.

[40] Publicată de R. Rosetti, *op. cit.*, tom. XXXII, p. 57—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiile care să servească la repartizarea sarcinilor pentru aprovizionarea armatei ruse. Din acest motiv, statisticile cuprind și date de ordin economic și administrativ, dar mai ales populația a fost verificată repetat și amănunțit pentru toate categoriile de locuitori. În afară de catagrafiile cu caracter fiscal, care aveau în vedere pe contribuabili și pe cei scutiți de obligațiile față de cîrmuire și care înregistrau numai numărul de oameni echivalent cu acela al gospodăriilor, în această vreme s-au efectuat statistici în care s-a înscris numărul de suflete din fiecare gospodărie, tinzîndu-se către o înregistrare generală a populației. Între acestea se numără statistica orașului Iași din anul 1808, care cuprinde numărul tuturor locuitorilor, însă numai din „stările de jos", iar la anul 1810 avea să se efectueze prima statistică a populației ordtodoxe de ambele sexe, cuprinzînd informații deosebit de interesante pentru istoria demografică a României la acea vreme.

Deoarece nu a fost posibilă cercetarea directă a întregului material documentar privitor la statisticile din această perioadă, expunerea de față s-a mărginit mai ales la informații deja publicate, adesea restrînse și sărace în detalii. Cu toate că datele publicate au fost utilizate la maximum, unele statistici sînt doar menționate și s-a atras atenția asupra conținutului lor, pentru ca, atunci cînd va fi posibil, să se întocmească instrumentele de lucru necesare pentru cunoașterea mai exactă a unor aspecte din istoria economică și socială a țărilor române la acea vreme.

Anexa nr. 7

BOIERII MOLDOVENI LA ANUL 1810

Nr.	Rangurile	Cu slujbe	Fără slujbe
1	2	3	4
	Boierii pămînteni		
11	vornici de țara de jos	6	5
6	vornici de țara de sus	2	4
1	vornic de obște	1	
2	hatmani	1	1
3	vistiernici	1	2
3	postelnici	2	1
2	agă		2
1	vornic de aprozi	1	
30	spatari	7	23
24	bani	7	17
10	comiși	5	5
1	grămătic	1	
26	caminari	3	23
22	paharnici	7	15
30	serdari	10	20
33	stolnici	8	25
33	medelniceri	7	26
20	cluceri	4	16
41	sulgeri	11	30
31	pitari	3	28
20	jicniceri	2	18
28	șatrari	2	26
29	fără ranguri	7	22
1	al doilea logofăt		1
3	al doilea vistiernici		3
3	al treilea postelnici		3
1	al treilea logofăt		1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4
2	al doilea comis		2
2	al treilea comis		2
1	al doilea cămăraș		1
5	al doilea paharnic		5
1	al doilea grămătic		1
1	ceauș de aprozi		1
1	vataf de copii de casă		1
7	căpitani de darabani	1	6
1	căpitan de lefecii		1
1	becer		1
4	polcovnici agești		4
11	postelnici		11
14	feciori de boieri fără rang	4	10
	Total	102	364
	Boieri greci		
1	postelnic		1
2	comiși	1	1
2	paharnici	1	1
1	serdar		1
1	armaș	1	
3	cluceri		3
3	pitari		3
1	șetrar		1
	Total	3	11

După R. Rosetti, *Arhiva senatorilor*, în „Analele Academiei Române, Memoriile secției istorice", seria II, t. XXXII, p. 57—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ISTORIA GRĂDINĂRITULUI ÎN ROMÂNIA ÎN EPOCA MODERNĂ

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Dezvoltarea demografică și economică a statului modern român, constituit după Unirea din 1859, a determinat o cerere mereu sporită a produselor alimentare pe piața internă, ceea ce a dus la extinderea diverselor culturi agricole. Între acestea un loc tot mai important l-a ocupat legumicultura. Cererea din ce în ce mai mare a legumelor s-a datorat, în special, creșterii populației urbane și diversificării gusturilor în ceea ce privește alimentația.

După cum se știe, grădinăritul este o îndeletnicire care cere condiții deosebite de sol, de climă și de muncă. Cultura legumelor necesită un pămînt bun, de obicei la marginea apelor curgătoare, deoarece cele mai multe legume au nevoie de apă din abundență ; în timp de secetă sînt udate zilnic de două ori, seara și dimineața. Grădinarii obișnuiau să facă canaluri și șănțulețe pe care se scurgea apa necesară udatului. Apa era scoasă din rîu, de cele mai multe ori, cu ajutorul roților cu cupe, învîrtite de cai sau boi. Grădinăritul cere o muncă permanentă, aproape tot timpul anului (iarna se cară bălegarul, se repară geamurile etc.). Cum se ridică zăpada, grădinarii fac răsadnițe, punînd sămînța diferitelor legume (vinete, roșii, ardei etc.) în sere, pentru ca la sfîrșitul primăverii, începutul verii să răsădească legumele. Urmează udatul, plivitul, legatul, săpălăgitul, culesul. O parte din membrii familiei culeg și duc vara pe piață, alții continuă munca în grădini. Toamna culegeau și duceau la oraș marfa cu căruțele dimineața, după amiaza se întorceau, culegeau și dimineața următoare transportau din nou la piață marfa perisabilă. Aceeași desfășurare de activitate este și astăzi.

Înainte de primul război mondial cultura legumelor era practicată în România de trei categorii de grădinari : a) români, b) bulgari stabiliți de mai multe generații pe teritoriul românesc, deveniți cetățeni români și treptat asimilați, c) bulgari veniți în România numai în timpul sezonului de lucru.

La români grădinăritul era o îndeletnicire cu vechi tradiții, multe documente din primele secole de existență a statelor feudale menționînd pe teritoriul românesc existența grădinarilor și a „locurilor cu grădină“ [1]. Sătenii români au cultivat din timpuri îndepărtate acele legume care nu cereau o muncă specială, ca de exemplu, ceapa de iarnă, usturoiul, varza, lintea, diferite rădăcinoase, cărora mai tîrziu li s-au adăugat fasolea, iar mai apoi, cartoful. În secolul trecut nu exista gospodărie țărănească care să nu cultive legumele necesare casei, fie în spații special rezervate, fie printre alte culturi. Însă cultura zarzavaturilor pe suprafețe întinse pentru comerț nu se practica decît de puțini țărani, mai ales de acei care aveau pămînt în apropierea marilor orașe, între aceștia erau, în secolul trecut ,și unii lipoveni. Proprietarii sau arendașii cultivau legume care nu cereau o muncă mai deosebită pe terenuri mai mari, ca de exemplu, fasolea, mazărea și cartoful, atît în scop comercial, cît mai ales pentru prelucrarea lor industrială, în fabricile de conserve sau velnițe. De pildă, velnițele și fabricile de alcool din Moldova foloseau cu precădere cartoful încă înainte de Unirea din 1859. Din prima

[1] Melania Ostap, *Contribuții la cunoașterea grădinăritului în Moldova*, în „Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România“, I, Sibiu, 1981, p. 75—76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jumătate a veacului XIX încep să fie menționate și sate specializate în cultivarea anumitor plante, ca : varză, ceapă, usturoi, cartofi [2].

Însă, în a doua jumătate a secolului trecut, în condițiile creșterii populației și a cererii pieții, cultura legumelor pe scară largă, pentru comerț, a fost practicată îndeosebi de bulgari. Bulgarii au răspîndit la noi legumele mai timpurii și acelea a cărora cultură cerea o muncă mai specială și mai delicată, ca și apă din belșug, ca, de exemplu, tomatele, vinetele, ardeii, castraveții, conopida. De asemenea, ei au introdus un sistem propriu de irigație.

Grădinăritul bulgarilor în România este cunoscut și înainte de 1859, fiind practicat mai ales de către acei emigrați care, cu prilejul războaielor ruso-turce de la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, s-au stabilit definitiv în sudul Munteniei, a Moldovei și în Rusia. Asimilați de populația locală, generații întregi, pînă după cel de al doilea război mondial au continuat aceeași îndeletnicire.

Cu privire la grădinarii bulgari împămînteniți, interesante sînt relatările geografului ieșean I. Gugiuman, pentru o epocă mai tîrzie, dar care corespund și secolului trecut, privind migrația sezonală a bulgarilor din Huși, așezați mai ales în partea de sud-est a orașului, mai compact în mahalaua care le poartă numele „Bulgari". Cei mai vechi bulgari s-au așezat în mahalaua Răiești și Plopeni. Cei sosiți între 1806 și 1812 au ocupat aproape toată mahalaua Plopeni și Bulgari, iar cei veniți după 1828, s-au așezat în partea de jos a acestor cartiere. Mulți au stat un timp și în Basarabia. Ei au fost, treptat, asimilați. În jurul anului 1900 erau în Huși peste 2 000 de bulgari. De pe la „începutul lunii martie a fiecărui an, în cartierele populate de bulgari — Plopeni, Bulgari, Răiești —, se poate asista la scene foarte interesante și cu totul originale : căruțe imense, harabale — trase de doi-trei cai, pline pînă deasupra cu semințuri, alimente, nutreț, pluguri, așternuturi, cuști cu păsări ori cîini și vaci legate la urmă, părăsesc ogrăzile și casele mari, ferecîndu-se în urma lor porțile și ușile cu lanțuri și lăcate și, așa, aproape pustii stau casele bulgărești toată primăvara, vara și toamna. Doar cîte un paznic răzleț, cîte o bătrînă uitată, cîte un chiriaș nevoiaș sau cîte un proprietar întors vara în zilele de sărbătoare se mai vede prin cartierul pustiu... Tîrziu, după Sfîntul Dumitru și, mai ales, după 8 noiembrie, sau chiar după Sfîntul Neculai, grădinarii se reîntorc pe la casele lor, în care trăiesc doar cîteva luni din an. Ba mulți din ei nu se întorc cu anii, fie din cauza depărtării locului de grădină și greutății iernării la oraș a vitelor de muncă, fie din cauza vremurilor grele și a tîrgurilor prea proaste". Direcțiile de migrație pe locurile bune de grădinărit, pe care le arendau de la marii proprietari, erau : 1) lunca Prutului, în nord, spre Ungheni—Iași, și, în sud, spre Leova și Fălciu ; 2) valea Crasnei, Lohan și Bîrlad. Cei mai mulți (60—70%) mergeau spre lunca largă și mănoasă a rîului Prut. O parte se îndreptau spre tîrgurile din sud : Leova și Fălciu și mai în jos de acestea, pînă în satul Bogdănești, întinzîndu-și grădinile de-a lungul Prutului. Îndeosebi, pe malul drept al acestui rîu, la sud de satele Pogonești și Stănilești, grădinile se țineau lanț. O parte din acest grup răsăritean se îndrepta pe valea Prutului spre nord, la Iași, și mai sus de Ungheni, la satul Golăești. „Pe această porțiune de vale lunca Prutului, numai în dreptul orașului Iași, acolo unde Bahluiul, Jijia și Prutul au albie majoră comună, adăpostește un număr mai mare de grădinari bulgari de la Huși (nouă familii)". Acest grup mai puțin numeros se avîntă sporadic și pe văile micilor afluenți de dreapta ai Prutului : Moșna, Sărata, Elan. Altă ramură, mai redusă (30—40%), se așeza spre apus, peste curmătura Dobrinei, spre valea Lohanului, a Crasnei și a Bîrladului, spre orașul Vaslui, ajungînd pînă dincolo de tîrgul Negrești [3].

Înainte de primul război mondial însă cea mai mare pondere în cultura legumelor din România au avut-o bulgarii veniți sezonier, în perioada campaniei agricole, care, organizați în asociații, arendau terenurile propice grădinăritului de la proprietarii români. Exploatarea acestor terenuri o făceau, îndeosebi, cu mîna de lucru bulgară, întrebuințînd uneori și forțe locale. Migrația sezonieră a gră-

[2] *Ibidem*, p. 76.

[3] I. Gugiuman, *Migrațiunea sezonală a bulgarilor hușeni*, în „Sociologia românească", București, an. IV, 1939, nr. 1—3, p. 72—75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

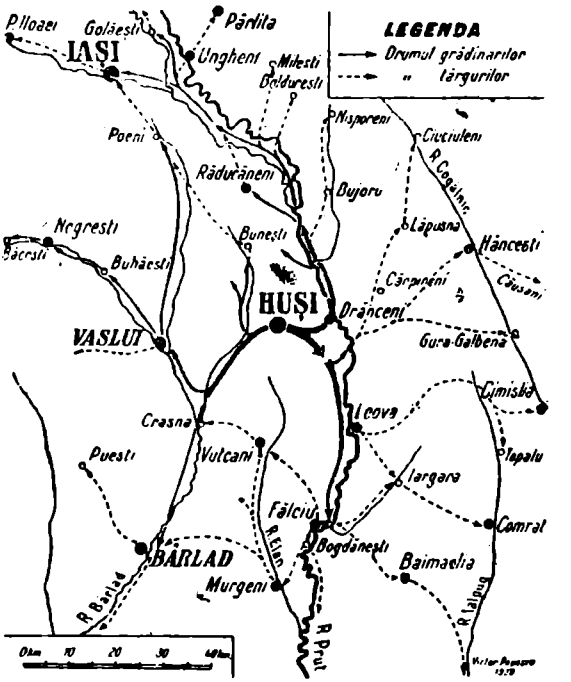

Fig. 1 — *Harta migrațiilor sezonale ale grădinarilor din Huși.* (După I. Gugiuman, *Migrațiunea sezonală a bulgarilor hușeni*, în „Sociologia românească", IV, 1939, 1—3, p. 75.

dinarilor bulgari a continuat și după primul război mondial, dar ca volum ea nu a mai atins proporțiile antebelice. După război veneau mai cu seamă patronii, meșteri grădinari, și un număr mult mai redus de lucrători, aceștia din urmă fiind, de astă dată, recrutați în număr mai mare dintre localnici. Atît de obișnuită era societatea romanească cu prezența grădinarilor bulgari dinainte de primul război mondial și din perioada interbelică, încît chiar românii care se ocupau de cultura legumelor erau denumiți *bulgari* și pînă în zilele noastre grădinilor de legume li se spuneau „bulgării".

În 1893 se estima că peste 0,83% din populația Bulgariei trăia de pe urma grădinăritului. Din numărul grădinarilor bulgari, evaluat atunci la 27 317, peste 75% (17 531) se aflau în județul Tîrnova[4]. În a doua jumătate a secolului trecut, grădinarii bulgari migrau sezonier și în alte țări, dar cei mai mulți se îndreptau spre România. În 1888 și 1898, de exemplu, peste 77%, respectiv 76%, din grădinarii plecați din județul Tîrnovo au venit în România.

Din tabelul nr. 1, se poate observa că din primii ani ai secolului al XX-lea numărul grădinarilor începe să scadă în România, în Serbia și în Turcia, unde întîmpina o concurență locală din ce în ce mai puternică. În schimb cifra lor crește în Rusia (de la 4,12% la 18,46%), în Austro-Ungaria (de la 15,33% la 19,16%) și în America. În deceniile următoare, se vor răspîndi și în alte părți ale lumii. Și astăzi, reprezentanți ai acestor întreprinzători grădinari pot fi găsiți la Zagreb, Budapesta, Viena, Praga, în America și în Australia. Potrivit unei anecdote care circulă în Bulgaria, dacă astronauții ar fi întîlnit o ființă umană pe Lună care să-i fi precedat, aceea nu putea fi decît un grădinar din Gorna Orechovița (localitate din județul Tîrnovo)[5].

[4] „Cîmpul", București, an. III, 1904, 15 mai, nr. 5, p. 88.
[5] D. Mikhailov, D. Marinov, *Guide de Bulgarie*, Sofia, 1965, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul nr. 1

Grădinarii bulgari din județul Tîrnovo migrați la lucru peste hotare[6]

Anii	Total plecați peste hotare	din care au plecat în:											
		România		Austro-Ungaria		Rusia		Serbia		Turcia		America	
	Nr.	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1888	8 048	6 226	77,36	1 234	15,34	331	4,12	181	2,25	7	0,09	—	—
1898	12 237	9 304	76,04	1 875	15,33	975	7,85	64	0,53	5	0,05	3	0,03
1902	14 539[7]	9 007	61,95	2 785	19,16	2 683	18,46	51	0,35	—	—	13	0,08

În secolul trecut, ceea ce îi atrăgea în România era nu numai cererea mare de legume, dar și existența unor terenuri întinse, care se puteau arenda în condiții avantajoase, o climă convenabilă și ape curgătoare, care puteau permite irigarea terenurilor pentru cultură. De asemenea, apropierea de locurile lor de origine, ca și o lungă tradiție, din secolele anterioare, în ceea ce privește trecerea la nord de Dunăre în țările române, cu un regim politic de autonomie, mai puțin opresiv și arbitrar de cît cel din teritoriile vecine, aflate sub stăpînire turcă, au avut un rol hotărîtor în orientarea grădinarilor bulgari cu precădere în teritoriile românești.

De la sfîrșitul secolului XIX, problema grădinăritului și, mai ales, a grădinarilor bulgari a început să preocupe în mod deosebit opinia publică românească. În 1909, I. Teodorescu, într-un articol publicat în „România agricolă" emitea părerea potrivit căreia bulgarii au venit din China, aducînd, odată cu invazia lor în 666, principiul asociațiunii aplicat la cultura legumelor[8]. O astfel de opinie, privind un popor nomad pînă în secolul VII, cînd s-au stabilit la sud de Dunăre era, firește, absurdă, întrucît, aici cultura legumelor era cunoscută cel puțin din vremea romanilor. Dovadă și faptul că majoritatea termenilor care definesc legumele în limba română sînt de origine latină.

Răspîndirea grădinăritului la bulgari s-a făcut relativ tîrziu, în secolul XVIII, ca urmare a pămîntului mai puțin prielnic culturilor agricole de la sud de Dunăre, care cerea o muncă mai grea și mai îndelungată, a unui contact mai apropiat cu lumea greacă și anatoliană de la care au deprins un sistem de irigație propriu grădinăritului. Ulrich Scheidemann atașat pentru studii economice pe lîngă legațiunea germană din România, a ajuns la concluzia, în urma unei cercetări întreprinse la începutul secolului nostru asupra originii grădinăritului la bulgari, că aceasta putea fi plasată în jurul anilor 1720, cînd un bulgar din districtul Gorna Orechovița, după ce a lucrat cu un frumos profit într-o brutărie din Constantinopol, a atras după sine și alți bulgari. Noii veniți, ne mai găsind de lucru în domeniul brutăriei, s-au angajat la niște grădinari greci și caramani, care cultivau legume pentru armata turcă, folosind irigația cu roțile. După ce au învățat meseria și au strîns ceva capital, au vrut să ia pe seama lor pămînt de cultură, dar au fost împiedicați de localnici. Reveniți la Tîrnovo, un negustor bulgar le-a făcut propunerea să meargă la Brașov și să-și încerce acolo norocul. După un an, s-au întors la casele lor cu un profit frumos, ceea ce i-a încurajat să treacă la cultivarea legumelor pe scară largă, mai întîi în țările vecine, apoi, mai departe, în Ungaria, Austria de Sus etc.[9].

De la începutul secolului nostru, guvernul român se interesează din ce în ce mai mult de volumul grădinăritului bulgarilor în țară, de veniturile realizate de ei și de posibilitățile de însușire a îndeletnicirii de către localnici. Ca urmare,

[6] Cei 14 539 grădinari erau alcătuiți în 1197 asociații, numite „taifa", din care 622 au venit în România („Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", București, an III, martie 1908, nr. 3, p. 86).

[7] „Jurnalul Societății Centrale din România" an. XVI, aprilie, 1909, nr. 7—8, p. 208.

[8] „România agricolă", București, 1909.

[9] „Cîmpul", an. III, 1904, 15 martie, nr. 3, p. 45—47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-au întocmit statistici speciale privind grădinarii din România. Într-o astfel de statistică, din 1903, sînt înscrişi un număr de 881 grădinari patroni de naţionalitate bulgară, care întreţineau la lucrările de grădinărie 10 536 muncitori, dintre care 8 497 veniţi de peste hotare. Ei cultivau o întindere de 7 790 ha şi 75 ari. În acelaşi an, patronii români, în număr de 1 814, foloseau numai 6 342 lucrători, din care 801 străini, pe un teren de 4 683 ha şi 25 ari. Existau şi 53 patroni de alte naţionalităţi, între care 21 „otomani" şi cîţiva sîrbi, care cultivau 181 ha 25 ari cu 275 lucrători. (Vezi tabelul nr. 2). Datele statistice arată clar că la acest început de veac grădinăria era practicată mai cu seamă de bulgari. Întinderea cultivată de ei era aproape îndoită faţă de cea a românilor (dacă luăm în considerare şi întinderea cultivată de cei 21 patroni „otomani"). Cultura practicată de bulgari era mai întinsă şi datorită faptului că se efectua de un număr mai mic de patroni, deci era mai puţin fărîmiţată, folosind în schimb, un număr mai mare de lucrători. Dintre patronii din Bulgaria, 104 erau domiciliaţi în România, restul (peste 88%) veneau numai în timpul campaniei agricole. Toţi lucrătorii veniţi de peste hotare erau de origine bulgară şi rezidau în afara graniţelor României. Statistica arată că grădinarii români, mai mulţi ca număr, practicau o grădinărie mică, de obicei cu membri familiei, comerţul făcîndu-l în comuna de reşedinţă sau în jurul ei. Partea cea mai bănoasă a comerţului cu zarzavaturi se afla în mîinile bulgarilor, care făceau grădinărie în stil mare, concentraţi fiind în judeţele unde populaţia urbană era mai numeroasă, pe pămînturile potrivite situate pe marginea Dunării şi mai aproape de patria lor (din cei 881 patroni bulgari, 467 se aflau în judeţele de pe malul Dunării). Cei mai puţini erau, atunci, în judeţele Vaslui (4), Rîmnicu Sărat (4), Buzău (1) şi Fălciu (1) [10]. Încă de la sfîrşitul secolului XIX, un număr tot mai mare de grădinari bulgari erau solicitaţi şi în zonele subcarpatice, chiar în nordul Moldovei (Botoşani, Dorohoi etc.). Opinia potrivit căreia pendulările sezonale bulgare se opreau înainte de 1914 aproape „exclusiv la marginea cîmpiei joase dunărene" [11] este infirmată de documentele vremii.

Tabelul nr. 2

Patronii şi lucrătorii grădinari în 1903

Naţionalitatea patronilor	Nr. patronilor	Nr. lucrători			Suprafaţa cultivată	
		Total	De peste hotare	Români	Hectare	Ari
Români	1 814	6 342	801	5 541	4 683	25
Bulgari	881	10 536	8 497	2 039	7 790	75
Alte naţionalităţi	52	275	116	159	181	25
Total	2 748	17 153	9 414	7.739	12 654	125

După harta publicată de geograful I. Roşca, privind răspîndirea grădinarilor bulgari imigraţi sezonier în România între 1927 şi 1932, se observă că „cea mai mare parte a curentului de imigrare a fost absorbită de chiar cîmpia dunăreană. De aici, ele s-au întins tentacular spre nord urmînd valea Siretului şi Prutului,

[10] *Statistica agricolă pentru anul 1903*, în „Buletinul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor", Bucureşti, an. XVI (1 aprilie 1904—31 martie 1905), p. 105—110.

[11] I. Roşca, *Imigrarea sezonală a grădinarilor bulgari de la 1927—1932*, în „Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie", Bucureşti, 1941, t. IV, p. 318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar spre vest, din regiunea Porților de Fier, se dsfăcea în două fișii, una ocolea Munții Apuseni prin latura estică, alta urma valea Mureșului și bazinul Crișului [12] În linii mari, arealul geografic cuprins de grădinarii bulgari veniți sezonier în România în secolul XIX nu era cu mult deosebit de cel de după primul război mondial.

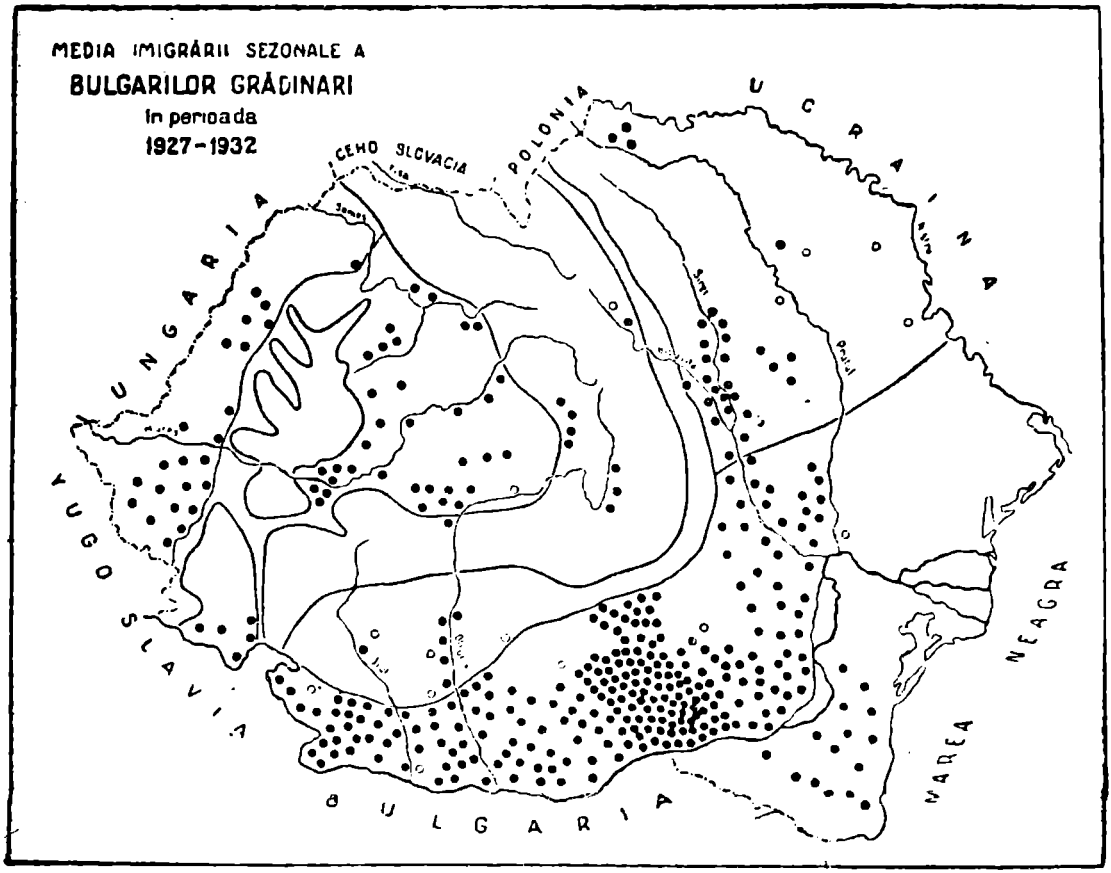

Harta imigrărilor sezonale a grădinarilor bulgari în România între 1927—1932. (După I. Roșca, *Imigrarea sezonală a grădinarilor bulgari*, în „Buletinul Societății Regale de Geografie", București, t. LI, 1932, p. 317).

Același autor constatase, cu perfectă îndreptățire, că imigrarea sezonală a bulgarilor „asculta" și de factorul climatic. „Astfel, ori de cîte ori primăvara se afirmă mai de timpuriu, de atîtea ori această penetrație sezonală din dreapta în stînga Dunării se dezlănțuia mai devreme. Din contra, dacă primăvara întîrzia, apoi și ea își amîna pornirea" [13]. În județele de cîmpie (Dolj, Teleorman, Vlașca, Ilfov, Ialomția), grădinarii veneau mai de timpuriu decît în cele de deal.

[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, p. 319—320.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grădinarii bulgari obișnuiau să se întovărășească între ei formînd o asociație numită „taifa", alcătuită din „ortaci" și „ciraci". Ortacii depuneau o sumă de bani, după putere, și prestau o muncă egală ; ciracii, nu depuneau bani, primind o plată fixă. Grădinarii arendau terenul de cultură în România cu un preț care varia în funcție de calitatea pămîntului, de apropierea de apă și de vecinătatea centrelor urbane pentru desfacere. Asociațiile de grădinari făceau cele mai mari cheltuieli pentru cumpărarea vitelor și a roților. La o grădinărie se foloseau, uneori, pînă la 20—30 de boi. Roțile erau făcute de grădinari, costînd, în medie, 400—500 lei bucata. În timp de secetă, apa se ridica continuu ziua și noaptea cu roțile trase de boi, pentru a fi dirijată prin canale la semănături. Odată terenul arendat și cheltuielile calculate, se trecea la alcătuirea tovărășiei. Fiecare ortac punea partea sa de capital ; maistru punea, de obicei, o parte dublă. Lucrătorii (ciracii) primeau în timpul campaniei, la începutul secolului nostru, între 150 și 300 lei simbrie și, dacă se dovedeau sîrguitori și pricepuți, în anul următor deveneau ortaci. Din tovărășie se alegea un vînzător (prodovaci), care trebuia să fie cinstit, să cunoască bine limba țării, să aibă cunoștință de piață și să fie „bun de gură". Prodovaciul primea o parte mai mare din cîștig, de obicei 1 1/2, maistrul 2, ortacii 1. Toți, împreună cu maistrul, lucrau efectiv în grădină. De cele mai multe ori, grădinarii ajungeau la locul arendat pe la mijlocul lunii martie, cumpărau boii și caii necesari, curățau locul și îl arau. În primele zile ale lui aprilie, toată grădina era curățată, arată și gunoită, straturile erau pregătite, iar sămînța era încolțită forțat. Încolțirea forțată era o operație pe care o făceau cei mai pricepuți dintre ortaci. În același timp, ceilalți grădinari făceau canale, trăgeau brazde pentru irigat și, pe terenul bine pregătit, plantau răsad din straturile calde, în care a fost pusă la încolțit sămînța. Plantatul era socotit drept operația cea mai grea, pe care, de obicei, o făceau singuri. La celelalte operații (plivit, grăpat), angajau și forțe străine, din afara tovărășiei, mai ales bulgari, rareori fețe și copii de români săraci din împrejurimi.

Primii bani erau obținuți din vînzarea cepei, a usturoiului, a spanacului, a rdichilor și a legumelor din răsadurile calde. De obicei, la sfîrșitul lui august, tovărășia își aduna capitalul depus. Banii strînși din vînzare erau dați maistrului Prima socoteală se făcea după ce s-a rambursat capitalul depus. A doua, toamna tîrziu, cînd se împărțea cîștigul după normele stabilite la încheierea tovărășiei Dacă s-au înțeles bine și au hotărît să lucreze împreună și în anul următor, lăsau un tovarăș ca păzitor și îngrijitor al inventarului. Acesta își lua obligația să înceapă în primăvara viitoare, cît de timpuriu, lucrările pregătitoare" [14]. I. Hașeganu descrie o astfel de taifa din județul Ilfov, pe care a cunoscut-o personal în 1913. Ea arendase 10 hectare de pămînt, din care jumătate de hectar îl rezervase pentru curtea bordeiului, a șoproanelor, pentru drum și canalul principal de irigații, și 2 hectare pentru cultura plantelor de nutreț. Ca vite de muncă folosea două perechi de boi pentru arat, transportat bălegarul și pentru învîrtirea roților la udat, și trei cai pentru transportarea legumelor la locurile de desfacere. Toamna, după ce își desfăceau zarzavaturile, asociații vindeau caii, oprind căruțele și boii, semănau legumele de iarnă, puneau spre păstrare semințele și plecau acasă, afară de doi dintre ei care rămîneau să transporte bălegarul. Înainte de Crăciun, cei rămași vindeau boii și plecau și ei acasă. Pe la 15 februarie veneau patru dintre asociați, cumpărau un cal sau doi, începeau să care bălegar cald pentru răsadnițele ce le făceau în gropi, semănau pătlăgele, vinete, ardei, varză, conopidă și le acopereau cu rogojini. La 15 martie, soseau și ceilalți, cumpărau boi și începeau să are, să semene și să cultive toate legumele [15]. Într-o relatare din 1908 se arăta că personalul care era folosit la grădinărit avea între 12 și 60 de ani, tinerii prmind cunoștințele și deprinderile printr-o continuitate de muncă de 6—8 ani, sub conducerea aceluiași șef, pînă cînd ajungeau „șefi de sine stătători" [16]. Astfel erau organizați și cei 59 grădinari veniți în lunile februarie și martie

[14] „Cîmpul", 1904, nr. 3, p. 45—47.

[15] I. Hașeganu, *Bulgarii și grădinile de zarzavaturi*, în „Viața agricolă", București, an. IV, 1913, 20 februarie, nr. 4, p. 104—106.

[16] D. Dădârlat, *Grădinile de legume*, în „Cîmpul", an. VII, 1908, martie, nr. 3, p. 88—89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1898 în comuna Golăești (Iași)[17], cei din valea Dragului, Dudești-Cioplea și Buftea (Ilfov)[18] etc. În 1909, în jurul Capitalei erau sute de asemenea grădinari bulgari care o aprovizionau cu zarzavaturi. Ei arendau pogonul de teren cu 200 și chiar 300 lei, în timp ce terenul agricol se arenda numai cu 50, maximum 70 lei[19], ceea ce evidențiază că, în preajma Capitalei, această cultură aducea un venit de două și trei ori mai mare ca celelalte culturi agricole. În astfel de condiții este explicabil de ce proprietarii și arendașii preferau să arendeze terenuri grădinarilor.

Din unele informații rezultă că prin 1870, grădinarii bulgari erau constituiți într-o „ligă", ale cărei ramificații treceau „prin toată Austro-Ungaria, ajunge în jurul Berlinului, dacă nu și în jurul Bruxelului"[20]. Această „ligă" ar fi răspîndit în 1874, cultura conopidei, folosind sămînța adusă de P. S. Aurelian de la expoziția universală din Viena, în 1873, și pe care a împărțit-o grădinarilor bulgari de la Herăstrău și Școalei de agricultură din același loc.

Spiritul de asociere, de inițiativă și mai ales de organizare a grădinarilor bulgari era dat ca exemplu. Ei erau apreciați ca oameni muncitori, energici, economi și sobri[21]. Cu bani agonisiți aici, își construiseră în satele lor case frumoase, mobilate cu gust[22]. În presa timpului se menționa frecvent veniturile pe care le realizau acești grădinari, în țara noastră. În 1910 se relata cazul unui bulgar care, venit numai cu hainele pe el cu 20 de ani în urmă, ar fi scos din cultura legumelor venituri atît de importante, încît și-a cumpărat o moșie de peste 100 000 lei lîngă Rusciuc și a arendat altă moșie la noi în țară[23]. În raportul din 15 mai 1890 al consulului român de la Rusciuc—Varna se arăta că „guvernul român, acordînd fără anume tractat supușilor bulgari dreptul de a face liber comerciul în România, procură supușilor bulgari un beneficiu anual de 20 milioane aproape, din care 10 milioane grădinarilor... Pot zice că nu există vreun bulgar bogat în Bulgaria care să nu fi făcut avere la noi în România"[24]. De asemenea, după o statistică oficială din Bulgaria se aprecia că, în anul 1901, muncitorii sezonieri bulgari ar fi cîștigat peste hotare 15 400 000 lei cu grădinăria și alte 15 milioane ca simpli lucrători, deci 30 miloane lei[25]. Este cert că peste 70% din venitul realizat de grădinari și peste 90% din cel obținut de simplii lucrători provenea din România.

Frecventele sesizări din rapoartele oficiale ale consulatelor române și din presă asupra milioanelor care ieșeau din țară, mai ales prin grădinărit, au determinat statul român să acorde mai multă atenție încurajării localnicilor ca să îmbrățișeze această îndeletnicire. Contribuise, la începutul secolului al XX-lea, și indignarea stîrnită de unele acțiuni complotiste și asasinate organizate pe teritoriul nostru de cei care făceau parte din „comitetul macedo-bulgar", aflat în legături cu bulgarii din România, inclusiv grădinarii, de unde primeau subvenții.

Asasinarea în 1900 a profesorului și publicistului Ștefan Mihăileanu în București, susținător energic al aromânilor, și complotul urzit de Boris Safarov, împotriva regelui, au ridicat proteste vehemente contra bulgarilor care odată cu acti-

[17] Arh. St. Iași, Prefectura Iași, dos. 71/1898, f. 246—250.

[18] Arh. St. București, Prefectura Ilfov, dos. 4/1902, f. 74—158; dos. 9/1906, f. 51.

[19] „Săptămîna agricolă", București, an. I, 1909, 15 noiembrie, nr. 20, p. 2.

[20] „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie", Focșani, an. XIII, 1/14 august, 1900, nr. 305, p. 3 și 18/30 august, nr. 306, p. 3.

[21] Munceau pînă noaptea tîrziu, se sculau de două-trei ori pe noapte, mîncau de obicei legume și miel de Sf. Gheorghe și de Paști și carne de porc la Sf. Maria, ni se spune într-o relatare de după război (V. Petrescu-Craiova, *Viața economică a satului Isalnița (Dolj), după înlăturarea bulgarilor de la cultivarea terenurilor de grădinărie*, în „Sociologia românească", an II, 1937, nr. 9—10, p. 473.

[22] „Cîmpul", an. III, 1904, 15 mai, nr. 5, p. 89.

[23] „Prietenul colibei", supliment la „Gazeta țăranilor", Museteși (Argeș), an. II, 1910, februarie, nr. 2, p. 1.

[24] Arh. M.A.E., fond Arh. istorică, vol. 395/1880—1894, Rapoarte economice, f. 187—188.

[25] „Școala sătenilor", Cuza Vodă (Roman), an. VI, 1902, nr. 1 și 2, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vitatea în întreprinderi şi afaceri bănoase, acţionau împotriva intereselor noastre naţionale şi politice [26]. În urma asasinării în 1905 a unui brutar, bulgar de origine, din comuna Oiseşti (Argeş) de către indivizi „afiliaţi ai comitetului macedo-bulgar din Sofia, deoarece a refuzat să contribuie cu bani la alimentarea fondului comitetului", Mnisterul de Interne atrăgea atenţia prefecţilor asupra acţiunilor acestora ; „După cum vedeţi şi acuma, ca şi în 1900 şi 1903, membri şi afiliaţi ai comitetului în cestiune, bazaţi, desigur, pe lipsa unui control serios din partea autorităţilor noastre, cutreieră ţara, adunînd de cele mai multe ori prin ameninţări, însemnate sume de bani de la bulgari şi chiar de la românii macedoneni, pe care le întrebuinţează — după cum ştiţi — la înarmarea de bande de revoluţionari care, sub pretextul că luptă pentru eliberarea Macedoniei de sub jugul turcesc, se dedau la cele mai înfiorătoare crime în contra naţionalităţilor nebulgare care locuiesc în acea parte a Imperiului otoman şi, în special, a românilor, ale căror aspiraţiuni sînt diametral opuse cu ale lor". În consecinţă, se cerea o vigilenţă sporită din partea organelor administrative pentru prinderea indivizilor care umblau prin ţară, cu acte în regulă, sub motive diferite, ca negustori de vite, de cereale, grădinari etc. [27].

În acele condiţii, tot mai multă atenţie a început să se acorde atît de organele oficiale, cît şi de particulari, încurajării românilor în practicarea grădinăritului. În 1900, ziarul „Universul", deschizînd subscripţia cu 15 000 lei, făcea propunerea înfiinţării unei societăţi care să ia pămînturi în arendă şi să cultive zarzavaturi [28]. La începutul anului 1902 prefectul de Muscel a luat iniţiativa creerii unui „canton" de grădinărie care să pregătească timp de doi ani mai mulţi tineri săteni în această direcţie [29]. S-au făcut chiar propuneri pentru organizarea unei şcoli de grădinărie, în scopul limitării concurenţei grădinarilor bulgari etc. [30]. În presa de specialitate, se cerea cu insistenţă înfiinţarea de către stat a unor pepiniere şi staţiuni de legumicultură, pe baze comerciale, la care să lucreze absolvenţi ai şcolilor elementare de agricultură [31]. În acelaşi timp, statul a cerut prin ordine confidenţiale către prefecturi, să se ia măsuri pentru încurajarea grădinăritului, pentru reducerea avizelor de introducere a lucrătorilor grădinari străini, făcîndu-se, în prealabil, o anchetă serioasă privind forţele locale în această direcţie. De asemenea, s-a decis, mai ales după 1907, să nu se permită patronilor bulgari sau români să aducă lucrători de peste hotare dacă nu angajau şi mînă de lucru indigenă. Autorizaţiile în această direcţie au fost condiţionate de folosirea lucrătorilor români. Desigur, măsurile luate nu puteau da rezultate imediate. Un proprietar, care angajase, la începutul secolului nostru 30 de bulgari şi 60 de români să lucreze la grădinile sale, observase că „a fost imposibil a ajunge la bun sfîrşit, căci nu era zi fără să fie certuri provocate fie de români că erau ambiţioşi şi neascultători, ţanţoşi şi fără ruşine, fie de bulgari că nu le explicau lucrul şi-i bruscau batjocorindu-i" [32]. În astfel de împrejurări, bulgarii erau acuzaţi că ascund seminţele bune, că *păstrează secretul culturilor în răsaduri etc.* Nu era însă mai puţin adevărat că ţăranii români nu aveau deprinderea unei munci migăloase şi permanente ca aceea a grădinarilor bulgari şi ,apoi, voiau să înveţe repede, să ajungă într-un an să capete cunoştinţele pe care grădinarii bulgari şi le însuşiau în 6—8 ani de practică pe lîngă un maistru priceput. Iată de ce un arendaş din plasa Gînciova (Dolj), care a angajat 40 lucrători români, cu garanţia administratorului plăşii, sub conducerea unui şef grădinar, de origine croată, a ieşit în pagubă cu 5 000 lei, deoarece lucrul a mers bine numai pînă în luna iunie, cînd începînd greul (udatul, săditul, plivitul) muncitorii au părăsit lucrul. S-a încercat, fără rezultat,

---

[26] Vezi N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Văleni de Munte, 1913, p. 343 ; L. Arjocianu, *Grădinile de zarzavat*, în „Amicul poporului", Tg. Jiu, an. IV, 1905, 15 martie, nr. 5, p. 132—133.

[27] Arh. St. Rm. Vîlcea, dos. 7/1905, f. 399—400.

[28] „Amicul agricultorului", Bucureşti, an. XI, 1900, 15 septembrie, nr. 18, p. 3.

[29] Arh. St. Piteşti, Prefectura Muscel, dos. 30/1902, f. 1 şi urm.

[30] „Cîmpul", an. III, 1904, nr. 5, p. 20.

[31] D. Dădîrlat, *op. cit.*, p. 89.

[32] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și organizarea unei cooperative pentru cultura legumelor sub conducerea a doi români harnici, care lucraseră trei ani cu grădinarii bulgari. S-a constatat însă că lucrătorii români „nu știau rostul apei, cînd trebuie și cînd nu trebuie, pentru că fiecare fel de zarzavat își are secretul său" și nu știu să prepare răsadnițele, „epocile de răsădit zarzavatul, termene matematicești, nu au cunoștințele de observația drenării și canalizării locurilor, în sfîrșit n-au capital pentru semințe, cai, căruțe, roate etc." [33].

Spre a reduce numărul bulgarilor grădinari care veneau în țară, conducerea a luat unele măsuri, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și mai ales la începutul secolului XX, pentru a îndruma pe cît mai mulți din cultivatorii români să se ocupe cu grădinăritul. Astfel, s-a dispus ca cei care primeau grădinari bulgari să fie obligați să angajeze 3/4 din muncitori români, pentru a învăța grădinăria [34].

Autoritățile au recurs și la alte măsuri, ca, de exemplu, folosirea intelectualilor satelor (învățători, preoți, medici, judecători) în acțiunea de deprindere a țăranilor cu grădinăritul. De asemenea, Băncile populare au fost îndemnate să acorde credite în special asociațiilor constituite pentru cultura legumelor, pentru că, se spunea într-o adresă a prefecturii Olt către administratorii de plăși, „trebuie avut în vedere faptul că voim a naționaliza o ramură economică — cultura zarzavatului —, care pînă în prezent se găsește în mîna cultivatorilor bulgari și sîrbi" [35].

Cu toate greutățile firești, unele rezultate au început să se observe încă din primii ani ai secolului nostru, cînd numărul grădinarilor bulgari începe să scadă. Declinul a fost mai pronunțat din 1907, dar, mai ales, după 1912. Astfel pe unele moșii mai întinse au început să se cultive suprafețe mari de legume în scop comercial, de exemplu, fasolea [36], mazărea [37] etc. De asemenea, unii din țăranii români mai înstăriți cultivau legume pentru comerț pe pămîntul lor sau pe pămînt arendat, dacă aveau condiții prielnice: apă curgătoare și piață de desfacere la mică distanță. În ianuarie 1909, Ministerul de Interne cerea prefecturilor să cerceteze dacă în județe sînt muncitori indigeni pricepuți în cultura zarzavaturilor, care doresc să se angajeze în orice parte a țării, cu scopul de a sfătui pe proprietari să tocmească numai mucitori români. Cu prilejul anchetei întreprinse s-au găsit astfel de muncitori, care au mai lucrat la grădinărie, numai în trei comune din județele Ilfov: 50—60 în Jilava—Mierlari, 17 în Buturugeni—Priseceni și 15 în Bolitinul din Deal [38]. În județul Olt în acel an, se constata că zarzavaturile se cultivau „nu de străini, ci mai mult de către sătenii români" [39].

Înființarea de cooperative agricole, la începutul secolului XX, a încurajat grădinăritul localnicilor. Numărul grădinarilor români este în creștere îndeosebi în județele din sud, Olt, Ilfov, Dolj. De exemplu, în 1903, Ministerul de Interne popularizează prin intermediul prefecturilor experiența județului Olt, unde *cu sprijinul medicilor, preoților și învățătorilor, s-au înființat cooperative românești* pentru cultura legumelor (în comunele Coteana, Dumitrești, Comani, Turia și Brebeni) [40]. În martie 1909 era constatată apariția cooperativei „Tîrgul Lădești" din județul Vîlcea, care preluase terenul din mîinile unor grădinari bulgari [41]. În comuna Drăgoiești (Olt), cooperativa „Viitorul" a arendat tot terenul prielnic de grădinărie, pe care îl lucrau muncitori români. Cooperativa a angajat și doi bulgari cu scopul de a arăta „lucrătorilor români cum să facă răsădirile,

[33] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 110/1910, f. 31—33.
[34] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 8/1909, f. 13.
[35] Idem, dos. 5/1909, f. 11.
[36] C. Garorflid, *Agricultura veche*, București, 1943, p. 104.
[37] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 12 (44)/1912, f. 168.
[38] Arh. St. București, Prefectura Ilfov, dos. 13/1909, vol. I, f. 35—146.
[39] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 8/1909, f. 13.
[40] Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura Vîlcea, dos. 41/1909, f. 251; Arh. St. Slatina, Prefectura Romanați, dos. 31/1909, f. 134, 154; Idem, Prefectura Olt, dos. 5/1909, f. 13—14.
[41] Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura Vîlcea, dos. 41/1909, f. 383.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum să lucreze pămîntul şi ce îngrijire trebuie să dea fiecărei culturi în parte" [42]. De asemenea, Ministerul Agriculturii a decis să cedeze cîte 10 hecatre de teren din moşiile statului pentru şcolile din comunele rurale, cu obligaţia de a fi cultivate cu legume de către elevi, sub supravegherea învăţătorilor [43].

Din deceniul al doilea al secolului XX grădinarii români se înmulţesc, oltenii, mai ales, încep să concureze din ce în ce mai eficace grădinarii bulgari. Administratorul plăşii Drăgoieşti anunţa în februarie 1909 prefectura că împiedicarea venirii bulgarilor în ţară nu ar aduce nici un prejudiciu, deoarece deja locuitorii făceau asemenea culturi de legume, mai ales în comunele Cîmpu Mare, Casa Veche, Drăgoieşti şi altele [44]. În comuna Slobozia—Clinceni, din apropierea capitalei, pe malul Sabarului, grădinăria a luat naştere de la jumătatea secolului trecut, extinzîndu-se treptat. Grădinarii de aici au învăţat meseria de la bulgari mai apoi şi-au făcut singuri grădini de zarzavaturi. Pe la sfîrşitul secolului bulgarii, „văzînd că nu mai este de cîştigat din cauza serioasei concurenţe pe care le-o făceau pe piaţă grădinarii români au încetat unul cîte unul să mai vie" [45].

Într-o listă întocmită în 1910 de inspectorii agricoli la cererea Consiliului Superior al Agriculturii, cu scopul de a încuraja grădinăritul, printr-o „eventuală reducere a impozitelor", listă în care au fost trecute numele, numărul cultivatorilor grădinari şi suprafaţa cultivată, se consemnează un număr mare de grădinari în aproape toate judeţele ţării (cu excepţia Gorjului, Tulcei şi Romanaţiului). Cei mai mulţi erau în Dolj (605), Ilfov (493), Dîmboviţa (312), Teleorman (296), Olt (253), Prahova (221). Între 100 şi 200 cultivatori se aflau în judeţele Buzău, Rîmnicu Sărat, Muscel, Botoşani şi Vîlcea ; între 50 şi 100 în Iaşi, Vaslui, Roman, Putna ; sub 50 în Tecuci, Ialomiţa, Constanţa, Dorohoi, Argeş şi Fălciu [46].

Din cercetările făcute de sociologi în perioada interbelică asupra unora din satele cu grădinari reputaţi, ca de exemplu : Slobozia—Clinceni, judeţul Ilfov [47] ; sau Isalniţa, judeţul Dolj [48], s-a constatat că locuitorii lor deprinseseră meseria, înainte de război, de la bulgari.

Extinderea grădinăritului pe scară largă în România în epoca modernă s-a datorat în mare măsură grădinarilor bulgari, cei mai mulţi veniţi sezonier în ţară. În condiţiile sociale şi economice de la începutul secolului XX şi ale promovării politicii economice protecţioniste, statul român a făcut eforturi de îndepărtare în acest domeniu a preponderenţei bulgarilor, eforturi care răspundeau unor deziderate de ordin economic, dar şi politic şi naţional. Măsurile luate de conducerea ţării, conjugate cu activitatea de propagandă din ziarele şi revistele de specialitate, îndemnurile intelectualilor satelor, ca şi sfaturile şi îndrumările unor specialişti reputaţi, ca I. Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian, Gh. Ionescu Siseşti etc., au dat rezultate vizibile încă din primul deceniu al secolului nostru.

---

[42] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 5/1909, f. 123.

[43] „Economia Naţională", Bucureşti, an. XXXVII, 1913, octombrie, nr. 10, p. 434.

[44] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 5/1909, f. 123.

[45] I. Rădulescu, *Grădinarii români din Slobozia—Clinceni (Ilfov)*, în „Sociologia românească", an. II, nr. 5—6, p. 248.

[46] Arh. St. Bucureşti, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 149/1910, f.4—125.

[47] I. Rădulescu, *op. cit.*, p. 248.

[48] V. Petrescu-Craiova, *op. cit.*, p. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROIECTE PRIVIND RELAȚIILE ECONOMICE DINTRE PRUSIA ȘI PRINCIPATELE ROMÂNE LA MIJLOCUL SECOLULUI XIX

DE

STELA MĂRIEȘ

Este cunoscut faptul că dezvoltarea vieții economice pe făgaș capitalist reclamă imperios înființarea instituțiilor de credit. La jumătatea secolului XIX, în lupta dintre capitalurile străine pentru acapararea economică a pieții românești a ieșit învingător, în domeniul creării primelor instituții de credit, capitalul german. După cum se știe, la 7/19 mai 1856[1], Grigore Ghica, domnitorul Moldovei, a acordat lui Friederich Ludwig Nulandt, directorul Băncii Naționale din ducatul Dessau, privilegiul de a înființa o bancă de emisiune, de scont și de credit ipotecar, denumită *Banca Națională a Moldovei* (o Societate anonimă pe acțiuni), care și-a început activitatea la Iași, la 12/24 martie 1857[2], în pofida piedicilor ridicate de concurența austriacă.

Tratativele cu financiarii germani în vederea creării instituției de credit solicitate stăruitor de elementele progresiste ale vremii, precum și de marea boierime împovărată de datorii, erau însă de dată mai veche. Începuturile lor coboară cu un deceniu în urmă. Un rol deosebit l-a jucat atunci omul de afaceri german Karl Reinecke, negustor din Leipzig, care întreținea strînse legături comerciale cu țările române. Personajul asupra căruia ne propunem să stăruim în rîndurile care urmează prezintă pentru noi un dublu interes. Mai întîi, prin demersurile sale pentru crearea la 1847 a unei instituții de credit în Moldova, cu capital prusian. În al doilea rînd, prin gîndirea sa economică, reflex al concepției așa-zisei *Mitteleuropa*, oglindită succint în articolul său, intitulat: *Die Not des Handels und Fabrikstandes, der Handwerker in grossen und kleinen Städten und des Landmannes im Zusammenhang mit der Arbeitfrage, (Necesitatea stării comerciale și industriale, ale meseriașilor din marile și micile orașe și ale țăranilor, în legătură cu problema muncii*, publicat în suplimentul cunoscutului ziar: „Deutsche Allgemeine Zeitung" din Leipzig. Nedatat, articolul citat, semnat de Karl Reinecke, l-am descoperit într-un dosar conținînd documente din anii 1847—1848, fondul „Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten" din Arhivele Cen-

---

[1] „Buletinul Oficial al Moldovei", 10 mai 1856, p. 149—151.

[2] „Gazeta de Moldavia", Iași, din 14 martie 1857, p. 81. Cu privire la primele încercări de înființare a instituțiilor de credit în Moldova, vezi următoarea bibliografie: N. Suțu, *Nevoia de credit în Moldova și necesitatea unei bănci de amortizare*, Bibl. Acad. R.S.R., mss. 1 033, f. 11—13 (publicat de Victor Slăvescu, *Viața și activitatea economistului Nicolae Suțu*, București, 1941, p. 473—475; N. Suțu, *Exposé de la nécessité d'une banque hypothécaire et des moyens qui pourraient en assurer la réalisation*, Bibl. Acad. R.S.R., mss. 1 031, f. 257. G. Zane, *Cea dintîi Bancă Națională a Moldovei*, în „Arhiva", XXXIII, Iași (1926), nr. 1, p. 101—120. Mihail Gr. Romașcanu, *Banca Națională a Moldovei*, București, 1932, p. 36, Victor Slăvescu, *Vechi încercări de organizare a creditului în Moldova. 1834—1857*, în „Analele economice și statistice", București, 1941, Constantin C. Angelescu, *Primele încercări de a înființa instituții de credit în Moldova*, în *SCȘI*, Istorie, XIV, 1963, fasc. 2, p. 179—214. Idem, *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*. în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*. Edit. Acad. R. P. Române, 1963, p. 392.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trale de la Merseburg (R.D.G.)[3]. Menţiunea expresă a autorului că „în timpul şederii mele la Iaşi am avut diferite întîlniri cu cei mai importanţi demnitari cu scopul de a le face plauzibilă ideea înfiinţării unei bănci"[4], îndreptăţeşte datarea articolului pentru anul 1847. În adevăr, la acea dată, Karl Reinecke a sosit la Iaşi şi a intrat în tratative cu cei mai de seamă boieri ai Moldovei pentru crearea unei bănci de scont şi credit rural. La 9 iulie 1847, el a obţinut de la un grup de 20 de mari boieri o împuternicire, întărită cu legalizarea consulatului Prusiei[5], de a întemeia în Moldova o bancă, denumită „Instituţia germană particulară de credit" („Deutsche Privatkreditanstalt"). Actul a fost semnat în total de 20 de boieri, care au iscălit fie pentru ei, personal, fie ca mandatari ai rudelor lor[6].

În împuternicirea din 9 iulie 1847, semnatarii începeau prin a releva „urgenta necesitate" a înfiinţării unei bănci, care să acorde proprietarilor rurali împrumuturi cu „cel puţin" 2% sub dobînda legală (adică de cel mult 8%, dobînda legală potrivit Codului Calimah, paragraful 1332, fiind pe atunci de 10%). Era aceasta dorinţa lor cea mai vie pentru a-i pune la adăpost în faţa cămătarilor. Conform dorinţelor semnatarilor, viitoarea instituţie de credit nu trebuia să se limiteze doar la operaţiile unei bănci de scont, ci ea putea avansa fonduri pe gaj şi pe ipotecă. Se preconiza ca debitorii la achitarea datoriilor să beneficieze de sistemul amortizărilor şi în acest sens urma să se deschidă o casă de amortizare. În virtutea împuternicirii date lui Reinecke, Banca nu trebuia să facă alte operaţii de comerţ, în afară de cele de credit şi de operaţiile de transferuri de fonduri. I se interzicea să se ocupe de agricultură, în afară de cazul cînd ea ar fi fost obligată „să pună sub sechestru" moşia unui debitor.

Semnatarii împuternicirii din 9 iulie 1847 se angajau să contribuie la constituirea capitalului întreprinderii, fără însă a se fixa cuantumul contribuţiei fiecăruia. Îşi rezervau dreptul de a participa la întocmirea statutelor şi de a fi reprezentaţi în organele de direcţie şi de control ale băncii. Se spunea într-un mod vag că instituţia avea să fie o societate comercială, fără însă a se preciza natura ei (anonimă pe acţiuni, în nume colectiv, ş.a.).

După cum just s-a remarcat în istoriografia noastră[7], actul acordat de grupul celor 20 de boieri moldoveni lui Karl Reinecke vădeşte totala lor lipsă de experienţă în afaceri de asemenea natură. De asemenea, ei ignorau consecinţele negative pentru prestigiul ţării pe care le-ar fi avut acceptul lor ca viitoarea bancă să stea sub jurisdicţia „consulatului general al statelor din Uniunea vamală germană", adică sub jurisdicţia consulatului general al Prusiei. Banca ar fi beneficiat, în acest caz, de dreptul exteritorialităţii, nefiind în nimic supusă legilor Moldovei, ceea ce era jignitor pentru ţară. În acelaşi timp, în virtutea aceluiaşi drept, s-ar fi stabilit precedentul primejdios ca procesele pămîntenilor cu Banca să fie judecate la Iaşi de consulul Prusiei în persoană sau de dragomanul său[8].

Împuternicirea din 9 iulie 1847 mai conţinea unele neclarităţi şi imprecizii: nu se fixa cuantumul capitalului fiecărui membru al Societăţii, nu se fixa un

---

[3] *Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten*, Rep. 120, C. XIII, 15, no. 9, Bd. 2, f. 272—275, Extra-Beilage zur „Deutschen Allgemeinen Zeitung", Leipzig, no. 181.

[4] Ibidem, f. 273 v.

[5] N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbei-Vodă*, Bucureşti, 1905, p. 401.

[6] Este vorba de următorii boieri, care au semnat împuternicirea din 9 iulie 1847: marele logofăt G. Sturdza, marele vornic T. Balş, viitorul caimacam al Moldovei de la 1856—1857, hatmanul Grigore Ghica, viitorul domnitor al Moldovei de la 1849—1856, C. Hurmuzachi, hatmanul Alecu Aslan, Costache Negri, Lascăr Roseti, marele vornic Răducanu Roset, beizadele A. şi C. Moruz, aga C. Rolla, Dimitrie Cantacuzino, marele vornic Vasile Ghica, postelnicul Ion Ghica, N. Ghica, A. Cantacuzino, beizadeaua Gr. Cantacuzino, A. C. Mavrocordat, marele vornic Scarlat Roset, aga I. Cantacuzino, Leon şi Gh. Cantacuzino, marele vornic Vasile Sturza, viitorul caimacam din 1858 şi preşedinte al Consiliului de miniştri în 1859, ş.a. apud N. Iorga, *op. cit.*, p. 363.

[7] Constantin C. Angelescu, *Primele încercări de a înfiinţa instituţii de credit în Moldova*, în *SCŞI*, Istorie, 1963, fasc. 2, an XIV, p. 186.

[8] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

termen pentru înființarea Băncii, nu se lua nici o garanție că omul de afaceri german va îndeplini misiunea ce-i fusese încredințată, nu se indica nici cifra capitalului Băncii, nici modul cum se va constitui aceasta.

Izbucnirea revoluției din anul 1848, care a cuprins cu flacăra ei întreaga Europă, inclusiv țările române, a zădărnicit realizarea proiectului lui Karl Reinecke de înființare a unei instituții capitaliste de credit în Moldova acelei epoci. După înfrîngerea revoluției, cînd condițiile au devenit mai favorabile unei asemenea întreprinderi, financiarul german va reapare pe scenă, beneficiind de sprijinul domnitorului Grigore Ghica, unul din cei 20 de semnatari ai împuternicirii date lui Reinecke la 9 iulie 1847 și de cel al energicului consul general al Prusiei la București, baronul von Meusebach. În anul 1850, prin intermediul negustorului din Leipzig, K. Reinecke, au reînceput tratativele dintre financiarii germani Friedrich Ludwig Nulandt și Friedrich Gustav Oehlschlaeger, pe de o parte, și guvernul Moldovei, pe de altă parte. La 23 aprilie 1850, tratativele respective erau deja destul de înaintate, încît financiarii germani își anunțau intenția de a întreprinde o călătorie pînă la Iași, pentru a cunoaște situația pieții moldovene, condițiile în care se desfășura aici activitatea comercială și pentru a definitiva actele privitoare la înființarea băncii proiectate[9]. La 12 mai 1850, Reinecke scria din Berlin unui corespondent din Moldova, neidentificat, că Nulandt sondase cercurile financiare germane și putea conta pe concursul lor pentru constituirea unei bănci în Principate[10]. Invocînd împuternicirea dată lui Reinecke la 9 iulie 1847, F. L. Nulandt și F.G. Oehlschlaeger s-au adresat guvernului Moldovei, în mai—iunie 1850, cerîndu-i să le confirme în scris că va acorda sprijinul său întemeierii unei bănci în Moldova[11], ceea ce s-a și întîmplat, dovadă stă faptul că în luna octombrie 1850, însoțiți de consulul general al Prusiei, baronul von Meusebach, aceștia soseau la Iași[12].

În 1850, cînd au început tratativele dintre F. L. Nulandt și guvernul Moldovei prin intermediul lui Karl Reinecke, domnitorul Grigore Ghica, care dorea să vadă instituția bancară funcționînd cît mai curînd, convins de marile ei foloase economice pentru dezvoltarea economiei țării, și greșit informat asupra lui F. L. Nulandt (că este un financiar de o competență excepțională în afaceri bancare, după recomandațiile consulului von Meusebach) s-a arătat mult mai conciliant decît vecinul său din Țara Românească, domnitorul Barbu Știrbei unde financiarii germani discutaseră fără succes și, în consecință, a acceptat proiectul[13]. Acordul stabilit între guvernul Moldovei și financiarii germani a fost adus la cunoștința Rusiei și a Turciei la finele anului 1850, cerîndu-li-se asentimentul, ceea ce atît puterea protectoare cît și cea suzerană au refuzat[14]. Obiecția principală a puterii protectoare se îndrepta împotriva rolului atribuit capitalului străin în întemeierea proiectatei instituții de credit. Exista temerea că Prusia ar fi cîștigat astfel posibilitatea să desfășoare prin intermediul băncii create sub patronajul consulului ei o influență care nu convenea guvernului de la Petersburg.

Planul a căzut și a fost reluat în 1856 și înfăptuit aproape pe aceleași baze, privilegiul fiind acordat tot lui Friederich Ludwig Nulandt, prima societatea bancară pe acțiuni — Banca Națională a Moldovei — deschizîndu-se, la Iași, la 12/24 martie 1857. Faptele sînt cunoscute. Mai puțin cunoscută este însă concepția economică a mijlocitorului proiectului din 1847 și a tratativelor care i-au urmat (1850). Este vorba de Karl Reinecke. Așa cum se dezvăluie din articolul său: *Die Not des Handels und Fabrikstandes, der Handwerker in groseen und kleinen Städten und des Landmannes im Zussammenhang mit der Arbeitfrage (Necesitatea stării comerciale și industriale, ale meseriașilor din marile și micile orașe și ale țăranilor, în legătură cu problema muncii)* (Vezi Anexa I), publicat în numărul 181 al suplimentului ziarului „Deutsche Allgemeine Zeitung" din Leipzig. Autorul este, fără îndoială, adeptul teoriei „Mitteleuropa", fundamentată teoretic prin cartea

---

[9] N. Iorga, *op.cit.*, p. 402.
[10] *Idem.*
[11] *Ibidem*, p. 401.
[12] N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, București, vol. I, 1904, p. 36.
[13] Vezi Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, p. 190.
[14] N. Soutzo, *Mémoires*, Viena, 1899, p. 178; Hurmuzaki, *Documente*, XVIII, p. 339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Das nationale System der politischen Ökonomie" („Sistemul național de economie politică") a lui Friedrich List (1789—1846), publicată în 1841, dezvoltată de economiștii Lorenz von Stein și Fr. Naumann, susținută și împărtășită de un grup de istorici, oameni politici, diplomați, consuli, economiști, sociologi de limbă germană, de la jumătatea secolului trecut. Teoria a fost apoi difuzată prin o serie de publicații ca „Deutsche Vierteljahrschrift", „Allgemeine Zeitung" din Augsburg, „Deutsche Allgemeine Zeitung" din Leipzig, „Historische politische Blätter" din München, ș.a.

In concepția lui Fr. List, sistemul economico-politic al așa-zisei „Mitteleuropa" viza realizarea unui fel de Zollverein general german, prin unirea statelor germane cu Austria și subordonarea economică a sud-estului european. Fr. List a indicat, totodată, căile expansiunii economice și comerciale a burgheziei germane, insistînd asupra necesității realizării unei înțelegeri între Zollverein și Austria. Cartea sa „Das nationale System der politischen Ökonomie", care a avut un foarte mare răsunet în epocă și în posteritate, împărtășea, de fapt, concluziile experienței sale americane de 10 ani. El făcea cunoscut compatrioților săi că germanii imigrați în Statele Unite ale Americii se deznaționalizau foarte repede. La a treia generație ei erau deja americanizați. De aceea, întrucît nu se putea conta pe ei pentru creșterea importului de mărfuri germane în S.U.A., el considera de mult mai mare însemnătate pentru interesele germane piața Turciei europene și a Principatelor dunărene. În Moldova sau în Valahia (sic), în Serbia sau pe țărmurile Mării Negre, germanii putea imigra cu cheltuieli de cinci ori mai mici decît le-ar fi fost necesare pentru a imigra în America. El preconiza, în vederea înlesnirii colonizărilor germane în sud-estul Europei, crearea unor societăți de colonizare de către țările asociate în Zollverein. Fr. List releva foloasele și consecințele favorabile ale unor asemenea colonizări pentru industria statelor din Zollverein. Mărfurile fabricate de industriile germane își găseau astfel un debușeu sigur, asigurîndu-se, în același timp, din țările sud-est-ului european, produsele agricole necesare industriilor germane. Pentru înlesnirea acestui schimb atît de folositor și necesar industriilor germane, el propunea crearea de mijloace rapide de transport. Vapoarele cu aburi pe Dunăre constituiau un astfel de mijloc sigur și rapid [15].

Promotorii austrieci ai Mitteleuropei au îmbogățit ideile economice ale lui Fr. List, „apărătorul infatigabil al căii germane a Dunării spre sud-est", mai ales ministrul de comerț austriac Karl von Bruck ș. a., prin noi soluții care să asigure expansiunea economică a burgheziei germane spre Principatele Române: „drumurile de fier, exploatarea minelor, suprimarea vămilor, băncile, colonizarea" [16].

Revenind la articolul lui Reinecke, vom regăsi în el multe din ideile lui Fr. List expuse mai sus. Ca și acesta din urmă, omul de afaceri din Leipzig este de părere că: „Germania are și a avut, în afară de America, mai importante piețe de desfacere a articolelor ei industriale în Polonia, Rusia, Spania și Principatele de la Dunărea de Jos" [17].

Ideea lui Fr. List este dezvoltată de Karl Reinecke în sensul că Principatele dunărene sînt însemnate și pentru comerțul de tranzit german spre Levant. Prin aceasta ele prezintă o dublă importanță, relevă semnatarul articolului citat: „nu numai deoarece aceste țări (Moldova și Valahia — n.n.) se limitează doar la agricultură, iar lipsa oricărei industrii proprii are ca urmare importul de articole industriale din Germania, de care sînt apropiate și în strînse legături de secole, ci și pentru că acestea sînt antrepozitul natural pentru piețele de desfacere de mai departe ale produselor industriale germane spre Levant, așa cum se prezintă prin poziția lor geografică, urmînd cursul Dunării" [18].

---

[15] Friedrich List, *Gesammelte Schriften*, Stuttgart-Tübingen, 1851, p. 407—410.

[16] L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, Ed. Acad., București, 1972, p. 271.

[17] Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten, Rep. 120, C. XIII, 15, nc. 9, Bd. 2, f. 272.

[18] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Puntea care leagă Europa de Asia" — le consideră, cu justețe, în cartea sa de bază: „Beschreibung der Moldau und Walachei", Leipzig 1848, un foarte bun cunoscător al realităților românești, primul consul general prusian la noi, cu reședința la Iași, J. F. Neigebaur (1843—1845)[19], care aprecia însemnătatea Principatelor Române pentru comerțul de tranzit, pentru piața avantajoasă pe care o ofereau manufacturatele germane, industria lipsind cu totul în țările de la Dunărea de Jos, pentru bogăția lor naturală, oferind surse de materii prime industriilor germane și pentru posibilitățile lesnicioase de cîștig. De aceea, el îndeamnă pe compatrioții săi ca în loc de a emigra în Brazilia, în Guineea și Australia, sau chiar în aventurosul Texas, să prefere Moldova sau Țara Românească, unde peste tot pămîntul este extrem de roditor, clima este asemănătoare cu cea din statele germane, unde necesitățile de produse industriale sînt în continuă creștere, unde nu mai sînt epidemii, carantina apărînd de ciuma turcească și unde triburi de indieni sălbatici nu-ți amenință viața"[20].

În termeni identici vorbește despre dubla lor importanță comercială și succesorul lui J. F. Neigebaur, consul general Emil von Richthofen (1846—1848), care avea în vedere un plan mai grandios pentru comerțul Uniunii vamale cu sud-estul european. Conștient de rolul economic excepțional pe care țările dunărene au început să-l joace în comerțul mondial, datorită poziției, fertilității și bogăției producției lor cerealiere, Richthofen propunea Cabinetului de la Berlin, la 28 iunie 1847, într-un remarcabil raport, foarte bine documentat, rămas inedit, înființarea unui consulat propriu la Galați pentru toată zona Dunării de Jos (Țara Românească, Moldova, Serbia și Bulgaria), cu sediul la Galați cu agenții sau reprezentanțe consulare subordonate la Brăila și Giurgiu, în Țara Românească, la Rusciuc în Bulgaria, la Belgrad în Serbia, care să reprezinte interesele comerciale ale Zollverein-ului în zonă, „în scopul apărării și promovării comerțului Uniunii vamale spre Principate și a comerțului de tranzit prin acestea spre Levant"[21].

Opțiunea sa pentru Galați ca centru al „consulatului regal pentru țărmurile Dunării, subordonat consulatului general de la Iași este judicios motivată: „Portul Galați — scrie Richthofen — este oarecum punctul de control natural al comerțului de la Dunărea de Jos. Aici se întîlnesc vapoare reprezentînd toate națiunile, se văd toate pavilioanele. Galațiul este stația cea mai avantajoasă Germaniei pentru comerțul cu produse germane spre Levant. Aici acesta se întîlnește cu comerțul englez și cel francez, dată fiind legătura directă dintre Galați, Liverpool și Marsilia; de aici începe în mare concurența celor trei națiuni în dispută pentru comerțul levantin"[22].

Argumentația bine documentatului consul îmbogățește și nuanțează teza lui Karl Reinecke despre rolul țărilor de la Dunărea de Jos, în speță al Moldovei și Țării Românești, pentru interesele economice ale statelor din Zollverein. Pînă într-atît frapează asemănarea dintre ideile lor, încît e de presupus că omul de afaceri german era la curent cu concepția economică a diplomatului prusian, lucru de la sine înțeles, Richthofen fiind și el un adept al curentului inițiat de Fr. List. Dacă însă consulul general prusian încerca să sensibilizeze în acest sens Cabinetul de la Berlin, Karl Reinecke milita prin presă pentru informarea și familiarizarea opiniei germane cu puțin cunoscutele dar atît de bogatele Principate: Moldova și Țara Românească, care, recomanda acesta în articolul citat, „prin apropiere, prin climă și rodnicie se potrivesc cel mai bine scopului urmărit de emigranții germani"[23].

Sugestiile lui Friederich List, articolele din presă, rapoartele consulilor și agenților prusieni din Principate trebuiau să aibă în curînd consecințe practice. Crește interesul german pentru piața țărilor dunărene și a Turciei europene.

Nu lipsesc propuneri de înființare de Societăți pentru comerțul direct dintre statele germane și Constantinopol, precum aceea a lui Dellenbusch („Merkantil-

[19] J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, ed. 2-a, Breslau, 1854, p. 293.

[20] *Ibidem.*

[21] Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Hist. Abt., II, 2, 4. 1., nr. 382.

[22] Ibidem.

[23] Deutsches Zentralarchiw Merseburg, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten, Rep. 120, C. XIII, 15, no. 9, Bd. 2, f. 272—275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Memoiren aus der Türkei", Düsseldorf, 1841) de creare a unei Companii levantine a Zollverein-ului german („Die levantinische Kompagnie des deutschen Zollverbandes") sub protecţia Legaţiei prusiene din capitala Imperiului otoman[24].

În acelaşi timp, se înregistrează străduinţe şi eforturi din partea consulilor prusieni pentru înviorarea comerţului german cu ţările dunărene. Mai ales primul consul general prusian din Principate, cu sediul la Iaşi, J. F. Neigebaur, s-a remarcat în direcţia creării unui debuşeu pentru fabricatele industriei sileziene. El a activat efectiv pentru asigurarea unei pieţe de desfacere în Moldova a pînzeturilor sileziene[25]. În acest sens, Neigebaur a recomandat stăruitor fabricanţilor silezieni să trimită o cantitate însemnată de pînzeturi, la preţ redus, care, în cel mai scurt timp, ar acapara complet piaţa ieşeană[26]. Consulul general prusian de la Iaşi a insistat în folosirea tuturor mijloacelor şi forţelor de care dispuneau Austria şi Germania, în general, pentru a înlătura concurenţa engleză şi „a putea ţine cu cinste piaţa ţărilor de la Dunăre, care pentru productele sale industriale este atît de însemnată"[27].

La dezvoltarea comerţului german cu sud-estul european se gîndea şi consulul prusian din Galaţi, Wedecke. El propunea forurilor de la Berlin organizarea unei expoziţii de mostre de produse germane în portul de la Dunăre, întemeierea unei Societăţi germane pentru comerţ şi navigaţie şi colonizări germane în Bulgaria[28].

Creşterea interesului german pentru piaţa românească este atestată şi în corespondenţa diplomatică inedită a consulului prusian de la Iaşi, Emil von Richthofen, succesorul lui Neigebaur, care, preconizînd un consulat german propriu la Galaţi, justifica propunerea sugerată Cabinetului de la Berlin, din necesitatea „protejării societăţilor de navigaţie a căror vase încep să se avînte de la ţărmurile Mării Baltice spre aceste ape în nişte condiţii pînă de curînd inimaginabil de avantajoase"[29]. Tot el menţionează faptul că mai ales în cursul anului 1847 numeroase vase ale Zollverein-ului şi din oraşele hanseatice au ancorat la Galaţi, ceea ce face imperios necesară prezenţa unui consulat prusian propriu la Dunărea de Jos.

Trei ani mai tîrziu, în 1850, noul consul general al Prusiei la Bucureşti, baronul von Meusebach, înaintea plecării sale spre a-şi lua în primire postul, vizita principalele manufacturi din Prusia conform proiectului Ministerului de comerţ de la Berlin de a întemeia case comerciale prusiene în Principatele dunărene şi a strînge astfel legăturile cu piaţa românească[30].

O altă cale menită să slujească aceluiaşi scop a fost încurajarea înfiinţării de Societăţi germane comerciale de navigaţie pe Dunăre. Astfel, în anul 1845, fabricantul wesfalic, Friedrich Harkort, din Wetter pe Ur, a înfiinţat o Societate pe acţiuni, cu un capital de 16 milioane lei, intitulată „Societatea germană comercială a Dunării" („Die Deutsche Donauhandelsgesellschaft"), cu scopul de a stabili o legătură directă între oraşele germane Stettin, Emden, Köln şi Galaţi şi a plasa pe piaţa românească produsele industriei renane. Din Societate mai făceau parte : marele industriaş silezian von Winckler, bancherul W. Beer, consulul prusian de la Galaţi, Wedecke ş. a. La 21 septembrie 1845, „Die deutsche Donauhandelsgesellschaft" solicită protecţia guvernului prusian, ceea ce i se acordă, însă fără nici un sprijin material[31]. Industriaşul Winckler şi bancherul W. Beer se retrag din Companie. În ciuda acestei defecţiuni, fabricantul Fr. Harkort reuşeşte să trimită la mijlocul lunii iulie 1846 o bogată provizie de produse

[24] J. Krauss, *Deutsch-türkische Handelsbeziehungen seit dem Berliner Vertrag*, Jena, 1901, p. 51.

[25] *Ibidem*, p. 52.

[26] J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 252.

[27] „Gazeta de Transilvania", nr. 44 din 1 iunie 1844, f. 173—174, articol scris de „o mînă prearespectabilă din Moldova", identificat de noi a fi însuşi consulul general prusian J. F. Neigebaur.

[28] J. Krauss, *op. cit.*, p. 52.

[29] Deutsches Zentralarchiw Merseburg, Hist. Abt., II, 2.4.1., nr. 382.

[30] „Gazeta de Moldavia", Iaşi, XX (1850), p. 129.

[31] J. Krauss, *op. cit.*, p. 53. Vezi şi „Albina Românească", XVII (1845), p. 386, XVIII (1846), p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

industriale renane spre Galați, cu vasul „Aurora"[32], care sosește la destinație la sfîrșitul lunii septembrie 1846[33]. Acțiunea s-a bucurat de tot sprijinul consulului prusian din Galați, Wedecke, care, pentru cîștigarea pieței românești, propunea forurilor de la Berlin expoziții de mostre de produse germane la Galați.

Rapoartele consulare prusiene inedite vorbesc de o creștere a exportului de țesături sileziene în Principatele dunărene în perioada iulie 1845 — februarie 1846[34].

Succesul primei încercări încurajează în anul 1849 pe întreprinzătorul fabricant Friedrich Harkort, devenit între timp „viel gekannter und geachteter Mann", și deputat de Renania în Reichstag, să reia ideea „Societății germane comerciale a Dunării". În acest scop, după cum rezultă dintr-o notiță apărută în ziarul „Allgemeine Österreichische Zeitung", din 12 ianuarie 1849, (vezi Anexa II)[35], a fost trimis Wedecke la fața locului pentru a sonda terenul și a repune în funcție „Die deutsche Donau-Handelsgesellschaft". A fost amenajat un local special pentru biroul Societății. Se plănuia stabilirea de contoare sau filiale, nu numai în Principate, dar și în diferite alte centre comerciale din sud-estul european și din Orient. Consulul Wedecke, inițial, preconizase o imensă răspîndire a sferei de acțiune a Societății, ceea ce însă nu s-a realizat. Dacă Societatea germană comercială a Dunării a fost în forma ei inițială, în anii 1845—1846, o Societate pe acțiuni, de data aceasta nu se fixase încă natura ei (Societate pe acțiuni sau o simplă uniune de industriași germani).

Știrile se opresc aici.

Aceste prime încercări n-au rezistat însă în fața acerbei concurențe britanice în acapararea piețelor orientale. De la o poziție de prim rang la începutul secolului XIX, mai ales în epoca regulamentară, comerțul german va decade spre sfîrșitul deceniului VI al secolului XIX din cauza puternicei concurențe engleze și austriece. Comerțul german a rămas tributar căii terestre, prin cărăușii ei tradiționali, negustorii lipscani, și datorită acestui fapt va trece la remorca comerțului austriac.

Interesul pentru țările de la Dunărea de Jos, sub ipostaza lor de debușeu al manufacturatelor germane și sursă de materii prime, s-a menținut însă treaz în statele germane, respectiv Germania după 1871. La aceasta și-au adus contribuția diplomați, călători, consuli, oameni de afaceri, publiciști, care, asemeni unui J. F. Neigebaur, Karl Reinecke, ș.a. au făcut cunoscute opiniei publice germane însemnătatea economică, politică, strategică a atît de puțin cunoscutelor dar rodnicelor țări de la Dunărea de Jos.

Tocmai atunci însă cînd comerțul german de mărfuri descreștea, iar încercările private de a stabili legături directe pe Dunăre erau puternic concurate, capitalul prusian a încercat și a reușit o „pătrundere în stil mare în Principate prin înființarea celei dintîi Bănci naționale moldovene"[36]. Episodul Karl Reinecke (1847, 1850) a premers acest succes. Însemnătatea demersului său se cuvine a fi scoasă din uitare, căpătînd în acest context valențe sporite. Chiar dacă Banca din 1856 n-a funcționat decît un an, aceasta nu scade cu nimic însemnătatea actului în sine. „A rămas de pe urma ei, după cum remarca pe bună dreptate Gh. Zane[37] — un început de modernizare a formelor de credit, ceea ce constituie un pas important în evoluția economiei țărilor române".

---

[32] J. Krauss, *op. cit.*, p. 53.

[33] *Ibidem*. Vezi și „Gazeta de Transilvania", IX (1846), p. 150—151.

[34] Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, Hist. Abt., II, 2. 4. 1., nr. 5 111—5 126. Berichte und Nachrichten des preussischen Konsuls in Galați über Handelsangelegenheiten.

[35] „Allgemeine österreichische Zeitung", Viena, 12 ianuarie 1849, p. 76.

[36] G. Zane, *Un veac de luptă pentru cucerirea pieții românești*, Iași, 1926, p. 56.

[37] Idem, *Cea dintîi Bancă Națională a Moldovei*, în „Arhiva", XXXIII, Iași, (1926), No. 1, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA I

Extra — Beilage zur „Deutschen Allgemainen Zeitung", No. 181.
Die Not des Handels und Fabrikstandes, der Handwerker in grossen und kleinen Städten und des Landmannes, im Zusammenhang mit der Arbeitfrage, von Karl Reinecke.

. . . . . .

„Deutschland hat und hatte ausser Amerika noch bedeutenden Absatz seiner Industrieartikel nach Polen, Russland, Spanien und den Fürstentümer der unteren Donau, und endlich durch letzten nach des Levante und werde ich darüber nicht specieller auslassen.

Der Handel nach den Fürstentümer der unteren Donau, unter ihnen besonders nach der Moldau und Walachei, hat eine doppellte Wichtigkeit, nicht blos weil diese Länder lediglich auf den Ackerbau beschränkt, bei dem Mangel aller und jeder eigenen Industrie auf den Bezug des Industrieartikel aus Deutschland, als des ihnen zunächst liegende und seit Jahrhunderte mit ihnen verbundene Land angewiesen sind, sondern auch, weil dieselben den natürlichen Stapelplatz für den weiteren Absatz der deutschen Industrieartikel nach der Lewante, schon nach ihrer geographischen Lage, dem Laufe der Donau folgend, bilden ; endlich aber, wiel sie sich durch Nähe, Klima und Fruchtbarkeit zu einem erwünschten Ziele der deutschen Auswanderer ganz besonders eignen".

. . . . . .

Bei meiner Anwesenheit in Jassy hatte ich dieserhalb verschieden Zusammenkünfte mit den bedeutendsten Hospodaren, um ihnen die Errichtung einer Bank plausibel zu machen. Der gesetzliche Zinsfluss in der Moldau beträgt 10—15% Procent, gewöhnlich ist aber der durch Wucher geschrobene Zinsfuss 40, ja auch wohl 50%".

. . . . . .

Deutschen Zentralarchiv Merseburg, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten, Rep. 120, C. XII, 15, no. 9, Bd. 2, S. 272—275.

Traducere

Necesitatea stării comerciale și industriale ale meseriașilor din marile și micile orașe și ale țăranilor, în legătură cu problema muncii de Karl Reinecke.

. . . . . .

„Germania are și a avut, în afară de America, încă mai importante piețe de desfacere a articolelor ei industriale în Polonia, Rusia, Spania și Principatele de la Dunărea de Jos, și, în fine, prin acestea din urmă spre Levant și asupra acestei chestiuni nu voi insista în mod special.

Comerțul cu Principatele de la Dunărea de Jos și dintre ele, în special, cu Moldova și Valahia are o dublă importanță, nu numai deoarece aceste țări se limitează doar la agricultură din lipsa oricărei industrii proprii ceea ce are ca urmare importul de articole industriale din Germania, care ar fi cea mai apropiată și legată de secole de ele, ci și pentru că acestea formează antrepozitul natural pentru piețele de desfacere de mai departe ale produselor industriale germane spre Levant, după cum se prezintă poziția lor geografică urmînd cursul Dunării ; în fine, însă și pentru că ele prin apropiere, climă și rodnicie se pretează cel mai bine scopului dorit de emigranții germani".

. . . . . .

„În timpul prezenței mele la Iași, am avut diferite întîlniri cu cei mai importanți boieri, ca să le fac plauzibilă înființarea unei bănci. Dobînda legală în Moldova se urcă pînă la 10—15%, în mod obișnuit însă ea este ridicată de cămătari la 40, chiar 50%".

. . . . . .

Din Suplimentul ziarului „Deutsche Allgemeine Zeitung", no. 181. Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Arbeiten, Rep. 120, C. XIII, 15, no. 9. vol. 2, f. 272—275 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA II

„Allgemeine österreichische Zeitung", Wien, no. 11, 12 Jänner, 1849, S. 76.

Die Donau Fürstentümer

„Der „Bukarester Zeitung" zu Folge ist das bekannte Unternehmen einer deutschen Donau — Handelsgesellschaft wieder aufgetaucht. Herr Friedrich Harkort aus Weter an der Ur, ein seines Unternehmungsgeistes wegen in den Rheinlanden viel gekannter und geachteter Mann (jetzt Deputirter des preussischen Reichstages) hat von Berlin aus einen Agenten Herrn Wedecke, hierher entsendet, um die „deutsche Donau-Handelsgesellschft" reel in Tätigkeit zu setzen Es ist hier bereits ein Lokal zweckdienlich dazu eingerichtet. Vor der Hand, obwohl man der Etablierung von Filialhandlungen, *recte* (subl. în text) Agentschaften in verschiedenen Plätzen des Orients spricht, scheint das Unternehmen doch nocht nicht jene immense Ausdehnung erhalten zu sollen, die ihm Herr Wedecke gleich beim Anfange zu geben gedachte. Diese Verfahrungsweise spricht um so mehr für das richtig absehende Urteil des Herrn Harkort, als es bei dergleichen Unternehmungen für den Orient verzüglich nötig ist, gehörig das Terrain der Provinz zu sondiren, wo man für grössere Unternehmungen Kapitalien zu verwenden wünscht. So viel man sich erinnert, haben in den Jahren 1845 und '46 Aktien Subskriptionen für das Unternehmen stattgefunden, ob aber die Sache auch jetzt auf Aktien gegründet sei, oder ob dieselbe viel mehr vorläufig blos eine Probevereinigung von deutschen Industriellen sei, weiss ich nocht nicht für bestimmt anzugeben.

In politischer Beziehung, sagt die „Bukarester Zeitung" ist es bei uns ruhig. Die türkischen Truppen, welche hier die Winterquartier bezogen haben, beobachten fortwährend die rühmenswerteste Mannzucht. Der Gesundheitszustand ist im Allgemeinen, Dank der bis jetzt herrschenden milden Witterung, ein ausgezeichneter zu nennen. Am 14. Dezember (1848 — n.n.) — halb 2 Uhr Nachmitags haben wir ein leichtes Erdbeben verspürt.

Traducere

Principatele dunărene

„Potrivit ziarului „Bukarester Zeitung", a apărut din nou la iveală cunoscuta întreprindere „Societatea germană comercială a Dunării". Domnul Friedrich Harkort din Wetter pe Ur, un bine cunoscut și stimat om prin spiritul său întreprinzător în ținuturile renane (astăzi deputat în Reichstag-ul prusian) a trimis din Berlin încoace pe un agent, D-nul Wedecke, pentru a pune de fapt pe picioare „Societatea germană comercială a Dunării". Deja a fost aranjat aici un local în acest scop. Deocamdată, deși se vorbește despre stabilirea de filiale, *recte* (subl. în text) agenții în diferite locuri din Orient, pare că acțiunea n-a căpătat încă acea imensă extindere, la care s-a gîndit la început să i-o dea D-nul Wedecke. Acest mod de a proceda vorbește cu atît mai mult în sensul justei previzibile judecăți a D-lui Harkort că în cazul unor asemenea întreprinderi pentru Orient de preferință este necesar să sondezi terenul provinciei, unde se vor folosi capitaluri pentru întreprinderi mai mari. După cum ne amintim, în anii 1845 și 1846, au avut loc subscripții de acțiuni pentru întreprindere, dacă acțiunea și acum se întemeiază pe acțiuni sau dacă, pentru moment, este numai o asociație de probă a industriașilor germani, nu pot încă indica ca sigur.

În privința politică, „Bukarester Zeitung" spune că este liniște pe la noi. Trupele turcești, care și-au instalat aici cartierul de iarnă, au păstrat continuu disciplina. Starea sănătății, grație blîndei vremi ce a dominat pînă acum, a fost, în general, excelentă, am putea-o numi. La 14 decembrie (1848 n.n.) după amiaza, la orele unu și jumătate, am simțit un ușor cutremur".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. L. CARAGIALE ŞI DREPTURILE DE AUTOR

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

I. L. Caragiale n-a izbutit uneori să obţină achitarea integrală a drepturilor de autor pentru piesele sale reprezentate pe scenele teatrelor din România. Şerban Cioculescu, în remarcabila sa lucrare despre viaţa lui I. L. Caragiale, a descris străduinţele marelui scriitor ca tantiemele ce i se cuveneau să-i fie plătite, în conformitate cu legile în vigoare la acea epocă [1]. Tantiema era atunci de 10% din totalul sumelor încasate la fiecare reprezentaţie a piesei respective. Augustin Z. N. Pop a adus şi el interesante contribuţii, publicînd acte din 1897 referitoare la conflictul iscat în acel an între Caragiale şi comitetul teatral din Iaşi [2].

În rîndurile care urmează, vom adăuga cîteva amănunte relative la măsurile luate de Caragiale cu privire la drepturile lui de autor.

La Iaşi, piesele de teatru ale lui Caragiale au fost jucate scurt timp după ce „premiera" lor avusese loc la Bucureşti. Astfel, *O scrisoare pierdută* „a fost reprezentată pentru prima oară la Bucureşti pe scena Teatrului Naţional la 13 noiembrie 1884" [3], iar la Iaşi la 16 decembrie 1884 [4], adică după o lună şi trei zile. Piesele de teatru ale lui Caragiale au obţinut mari succese, aşa încît au fost deseori jucate, însă tantiemele n-au fost achitate cu punctualitate.

Deja în 1897, Caragiale, într-o scrisoare adresată lui Nicolae Volenti, membru în comitetul teatral de la Iaşi, şi-a manifestat supărarea că au fost jucate piesele sale, fără să fi fost în prealabil înştiinţat, şi că nu i s-au trimis tantiemele ce i se cuveneau [5].

În 1907, el va cere din nou foarte insistent ca drepturile sale de autor să fie respectate de către administraţia Teatrului Naţional din capitala Moldovei. Neprimind satisfacţia la care el se considera îndreptăţit, Caragiale a interzis comitetului teatral de la Iaşi să mai reprezinte vreuna din piesele sale, fără consimţămîntul său.

Conflictul survenit atunci între Caragiale şi direcţia Teatrului Naţional din Iaşi n-a fost aplanat pînă la încetarea din viaţă a marelui scriitor. Numai după moartea lui, piesele sale au fost iarăşi jucate în capitala Moldovei. Vom relata mai jos diferitele faze ale acestui conflict.

De la Berlin, unde se afla din toamna anului 1904, Caragiale a trimis, la 14/27 octombrie 1907, o scrisoare prietenului său A. Steuerman, medic şi ziarist la Iaşi, scrisoare prin care îl ruga să cerceteze la Teatrul Naţional din acel oraş „cîte parale" mai avea de primit pentru piesele sale reprezentate pe acea scenă.

---

[1] Şerban Cioculescu, *Viaţa lui Caragiale*, Ediţia a 2-a, Bucureşti, 1969, p. 269—287.

[2] Augustin Z. N. Pop, *Scrisori şi note inedite ale lui Caragiale*, revista „Steaua", VI, nr. 11, noiembrie 1955, p. 113—118.

[3] I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 580.

[4] *Ibidem*, p. 614.

[5] Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caragiale preciza că „Teatrul din Iași joacă regulat în toate stagiunile cîte o piesă, două, din ale mele. De atîta vreme n-am mai pomenit drepturi de autor“ [6].

Scurt timp după expedierea acestei scrisori a fost reprezentată la Teatrul Național din Iași, în seara de 13 noiembrie 1907, comedia *O noapte furtunoasă*. Numărul spectatorilor a fost mic, din cauza „vremei posomorîte“, după cum ne informează un ziar local (ziarul „Opinia“ de la 17 noiembrie 1907, p. 2). Suma totală încasată în acea seară din vînzarea biletelor a fost de 391 lei. Tantiema cuvenită lui Caragiale a fost deci de 39 lei 10 bani.

În aceeași săptămînă, la 17 noiembrie 1907, a fost jucată, la Teatrul Național din Iași, comedia *O scrisoare pierdută*. Încasările au fost îndoite față de cele de la 13 noiembrie 1907, drepturile de autor ale lui Caragiale fiind de 76 lei 85 bani („Opinia“, 21 noiembrie 1907, p. 2).

Steuerman intervenind pe lîngă artistul societar P. Petrone, care era și secretarul Teatrului Național ieșean, acesta a trimis lui Caragiale, prin mandat poștal, la 19 noiembrie 1907, suma de 115 lei 95 bani, pentru plata tantiemelor celor două reprezentații de la 13 și 17 noiembrie 1907 [7].

Printr-o carte poștală, adresată lui P. Petrone, la 23 noiembrie 1907, Caragiale a confirmat primirea celor 115 lei 95 bani. Totodată, el a cerut să-i fie achitate și tantiemele care i se cuveneau „pe trecut, de atîția ani, de cînd, deși s-au jucat din piesele mele, eu n-am primit de la dv. nimic“ [8].

În aceeași zi, adică la 23 noiembrie 1907, Caragiale a scris lui Steuerman, rugîndu-l să facă demersuri cît mai stăruitoare la administrația Teatrului Național din Iași, pentru „satisfacerea sfintelor mele drepturi“ [9]. Aceste demersuri n-au izbutit să obțină un rezultat mulțumitor, deoarece P. Petrone a declarat că, în conformitate cu registrele Teatrului Național din Iași, Caragiale încasase toate tantiemele la care avea dreptul [10]. Un asemenea răspuns era lipsit de precizie. Era necesar ca P. Petrone să extragă din acele registre și să comunice lui Caragiale date precise cu privire la piesele sale reprezentate la Teatrul Național ieșan, să indice sumele încasate la fiecare reprezentație, precum și tantiemele ce-i fuseseră pînă atunci achitate, menționînd actele justificative care dovedeau achitarea lor. Petrone n-a procedat astfel. Vagul său răspuns nu putea decît spori supărarea lui Caragiale, care susținea că, pentru piesele sale jucate la Teatrul Național din Iași în perioada dinainte de noiembrie 1907, nu primise drepturile de autor.

Au urmat lungi negocieri. Rezultatul a fost negativ. Caragiale a hotărît atunci să interzică Teatrului Național ieșan reprezentarea pieselor sale, fără prealabilul său consimțămînt.

În ziarul ieșan „Opinia“ de la 10 septembrie 1909, p. 3, a apărut textul integral al următoarei petiții, pe care Caragiale a adresat-o președintelui comitetului Teatrului Național din Iași :

„Domnule Președinte,

„Binevoiți, vă rog, cu tot respectul :

„Întîi — a dispune să mi se achite drepturile de autor pe cîțiva ani trecuți, drepturi pe cari, fără succes, le-am reclamat în repetate rînduri și pe cari, acum, mai încerc încă odată a vi le reclama ; și

„al doilea — a lua știință că, sub nici un cuvînt, nu mai îngădui Teatrului Național din Iași a reprezenta în viitor vreuna din piesele mele, fără un contract în regulă între dv și mine.

---

[6] I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, București, 1963, p. 147.

[7] *Ibidem*, p. 214.

[8] *Ibidem*.

[9] Rodion [A. Steuerman], *Scrisori din Iași*, ziarul „Ordinea“, 1 noiembrie 1912, p .1 ; I. L. Caragiale, *Opere*, VII, *Corespondență*, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, București, 1942, p. 427.

[10] Rodion [A. Steuerman], *op. cit.*, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Sigur fiind că nu am nevoie de alt mijloc decît de echitatea dv pentru a face respectate drepturile mele, vă rog, Domnule Preşedinte, binevoiţi a primi asigurarea perfectei stime cu care sunt

„Al dv servitor.
„I. L. Caragiale."

Însuşi Caragiale a trimis ziarului „Opinia" textul petiţiei, precum se precizează în numărul acestui ziar de la 11 septembrie 1909. Cuprinsul ei integral a fost tipărit şi în cotidianul bucureştean „Ordinea" de la 11 septembrie 1909.

În conformitate cu legea atunci în vigoare, Teatrul Naţional din Iaşi era administrat de un comitet, alcătuit din trei membri şi al cărui preşedinte era Grigore Buicliu, sub controlul comitetului teatral fiind directorul de scenă care, la acea epocă, era scriitorul Haralamb Lecca [11].

După publicarea petiţiei lui Caragiale în ziarul „Opinia", administraţia Teatrului Naţional din Iaşi a trimis autorului *Scrisorii pierdute* suma de 53 lei 50 bani [12], pentru achitarea tantiemelor pe care acea administraţie recunoştea că i le mai datora. Procedînd astfel, acea administraţie recunoştea implicit că nu corespundeau realităţii declaraţiile din 1907 ale lui P. Petrone cu privire la încasarea de către Caragiale a tuturor tantiemelor ce i se cuveneau pînă la acea dată. Caragiale a considerat că rezultatul obţinut nu era satisfăcător, desigur, pentru că drepturile sale de autor pe anii trecuţi depăşeau cu mult neînsemnata sumă de 53 lei 50 bani. În consecinţă, pînă la achitarea integrală a acestor drepturi, nefiind încheiat „un contract în regulă", piesele sale n-au mai fost jucate pe scena Teatrului Naţional din Iaşi.

Penibila situaţie a dăinuit chiar după ce a fost pusă în aplicare noua lege de la 27 martie 1910 pentru organizarea teatrelor din România. Potrivit articolului 3 din această lege, „direcţia fiecărui teatru subvenţionat" era încredinţată directorului, consiliului de administraţie şi comitetului de lectură. Printr-un decret, publicat în „Monitorul Oficial" de la 6 aprilie 1910, Mihail Sadoveanu a fost numit director al Teatrului Naţional din Iaşi. Sub noua conducere a acestui teatru, Caragiale a păstrat aceeaşi atitudine intransigentă, deoarece nu i-au fost trimise tantiemele care, după a lui părere, ar fi trebuit să i se achite pentru piesele sale jucate la Iaşi înainte de noiembrie 1907. În consecinţă, din Berlin, el a adresat ziarului „Opinia" din Iaşi următoarea telegramă, inserată în numărul de la 26 ianuarie 1912 :

„Rog anunţaţi că interzic oricărui teatru reprezentarea pieselor mele, fără autorizarea mea în scris. Salutări cordiale. Caragiale" [13].

După această telegramă, a apărut, două zile mai tîrziu, în ziarul „Opinia", următoarea completare :

„Pentru stagiunea 1911—1912, numai celor două Teatre Naţionale, celui din Bucureşti şi celui din Craiova, le-am dat autorizare să joace piesele mele. Astfel, sunt hotărît a da în judecată orice Direcţiune sau Companie de teatru public care şi-ar permite — sub ce pretext, *nu-mi pasă* — să calce drepturile mele de proprietate literară, garantate prin legea presei şi prin codul penal.

„Sunt, cu toată stima, al vostru devotat.
„Caragiale

„Schöneberg b. Berlin" [14].

Precum se vede, conflictul dintre Caragiale şi Teatrul Naţional din Iaşi nu era aplanat în ianuarie 1912, tocmai în perioada cînd marele scriitor era sărbătorit la Bucureşti şi la Craiova, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani.

---

[11] Sandu Teleajen, *Teatrul Naţional din Iaşi*, revista „Boabe de grîu", III, nr. 11, noiembrie 1932, p. 532.

[12] N. Barbu, *Caragiale şi Iaşul*, „Iaşul literar", XIII, nr. 6, iunie 1962, p. 54.

[13] Textul acestei telegrame a fost publicat şi în volumul III din *Operele* lui I. L. Caragiale, Bucureşti, 1942, p. 434.

[14] „Opinia", 28 ianuarie 1912, p. 3 ; I. L. Caragiale, *Opere*, VII, *Corespondenţă*, Bucureşti, 1942, p. 435.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atunci Mihail Sadoveanu s-a străduit să înduplece pe Caragiale să renunțe la intransigența sa față de Teatrul Național din Iași. În acest scop, în ziarul „Opinia" de la 31 ianuarie 1912 — într-un număr festiv consacrat sărbătoririi lui Caragiale — Mihail Sadoveanu a publicat un inimos articol, în care a adus mari și pe deplin meritate elogii celui sărbătorit [15]. În acel articol, Mihail Sadoveanu, după ce relata „deliciul intelectual" pe care-l resimțea, cînd, fiind elev de liceu, citea schițele lui Caragiale din ziarul „Universul", adăuga :

„Nu mai vorbesc de *„Conul Leonida față cu reacțiunea"*, de *„Scrisoarea pierdută"* și *„Noaptea furtunoasă"*. Le-am văzut de atîtea ori și mi-au procurat atîta plăcere ! Și-mi pare rău că nu le pot vedea și cei mai tineri decît mine, pe scena teatrului nostru ieșan. Pentru nemulțumirile îndurate de Caragiale în trecut, nu suntem vinovați nici noi cei de azi, nici cei ce vin după noi".

În încheiere, Mihail Sadoveanu scria :

„Aș fi vrut să-l cunosc de aproape pe scriitor. Astăzi aș fi avut prilejul să vorbesc mai mult și mai bine poate de artistul pe care cu toții îl sărbătorim. Totuși s'așa de departe, mi-am alcătuit un Caragiale al meu pe care-l prețuiesc, îl stimez și-l iubesc".

Aceste declarații de admirație și de iubire n-au impresionat pe Caragiale. În atitudinea sa față de Teatrul Național din Iași n-a intervenit nici o schimbare. În asemenea condiții, cînd, în primul trimestru al anului 1912, Caragiale a fost sărbătorit la București și la Craiova prin reprezentații festive, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani, Teatrul Național din Iași nu s-a putut asocia acestei sărbătoriri, deoarece nu obținuse încuviințarea de a juca piesele sale [16].

*

La 9/22 iunie 1912, Caragiale a încetat din viață la Berlin. Rămășițele sale pămîntești au fost aduse la București și înmormîntate la 22 noiembrie 1912.

De îndată ce s-a aflat moartea lui Caragiale, consiliul de administrație al Teatrului Național din Iași s-a întrunit, sub președinția lui Mihail Sadoveanu, și a hotărît ca o delegație a acestui teatru să participe la funeraliile marelui scriitor, depunînd și o coroană ; totodată, consiliul de administrație a decis ca viitoarea stagiune să înceapă cu reprezentarea pieselor sale [17].

După ce s-a obținut consimțămîntul văduvei lui Caragiale, stagiunea Teatrului Național din Iași s-a deschis în seara de 18 octombrie 1912, cu piesa *O scrisoare pierdută*, precedată de o inimoasă cuvîntare a lui Mihail Sadoveanu („Opinia", 20 octombrie 1912, p. 3). În zilele următoare, au fost reprezentate comediile *O soacră*, *O noapte furtunoasă*, *Conul Leonida față cu reacțiunea*, *D'ale Carnavalului*, precum și drama *Năpasta*. Astfel, după o perioadă destul de îndelungată, piesele lui Caragiale au fost iarăși jucate la Teatrul Național din Iași [18].

A fost desigur profund regretabil acest conflict dintre Caragiale și Teatrul Național ieșan. Vinovată a fost direcția acestui teatru dinainte de noiembrie 1907, care ar fi trebuit să obțină încuviințarea lui Caragiale pentru reprezentarea pieselor sale și să-i trimită, fără întîrziere, tantiemele la care avea dreptul. Este ceea ce a recunoscut și Mihail Sadoveanu, în articolul din ziarul „Opinia" de la 31 ianuarie 1912, cînd a considerat necesar să precizeze că „pentru nemulțumirile îndurate de Caragiale în trecut, nu sîntem vinovați nici noi cei de azi, nici cei ce vin după noi". Vinovați erau cei ce precedaseră pe Mihail Sadoveanu la direcția Teatrului Național din Iași.

---

[15] Ilie Dan, *Sadoveanu despre Caragiale*, „Cronica", 5 noiembrie 1982, p. 4—5.

[16] As. [A. Steuerman], *Tantiemele maestrului*, „Opinia", 4 februarie 1912, p. 1—2.

[17] „Opinia", 12 iunie 1912, p. 3.

[18] N. Barbu, *op. cit.*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„ŞCOALA NOUĂ" DE ISTORIE. MĂRTURII DOCUMENTARE (III)

Dincolo de implicaţiile, semnificaţiile şi cazurile colaterale, furtuna stîrnită în jurul „şcolii noi" de istorie ascunde, în fond, mai puţin decît înfruntarea dintre două veritabile şcoli şi mai mult înfruntarea grupării (şi aceea neomogenă, neunitară) de la „Revista Istorică Română" cu N. Iorga. Confruntare de metode, de poziţii, de atitudini faţă de Istorie ca trăire şi reprezentare? Mult mai puţin decît ar putea lăsa să se bănuiască textele „programatice" ori solemnele proclamaţii din răspunsurile polemice. Cele cîteva zeci de scrisori publicate pînă acum în cadrul acestei serii de „mărturii documentare" — adăugate celor publicate aiurea[1] — au ridicat oarecum vălul care acoperea întîmplările acestea de acum o jumătate de veac. Iniţiind această cercetare — în primul rînd arhivistică — nu am avut intenţia de a face un proces, de a stabili vinovăţii şi de a formula acuzaţii. Trecerea timpului a estompat, fără îndoială, toate duritaţile cu care aceste întîmplări s-au înfăţişat, desigur, în ochii contemporanilor; protagoniştii lor au trecut în lumea umbrelor, în împrejurări uneori dureroase — N. Iorga în 1940, Gh. I. Brătianu, în 1953, P. P. Panaitescu în 1967 iar Const. C. Giurescu în 1977 — iar pentru noi, cei de azi (ca şi, sînt ferm convins, pentru cei ce vor urma după noi), aceste nume rămîn de *prima mărime* în constelaţia istoriografiei româneşti din veacul XX. Ne apropiem cu cel mai desăvîrşit respect de opera pe care aceşti patru istorici ne-au lăsat-o moştenire şi ne străduim să o preluăm, să o valorificăm, să o continuăm.. Dar acest respect nu poate — *nu trebuie* — să se transforme în acea adulaţie care împiedică cercetarea critică a unor fapte care ţin, deja, de domeniul istoriei.

Ceea ce s-ar putea numi *deceniul „şcolii noi" de istorie* a fost învăluit, treptat, cu o aură de mister (punctată, uneori, şi cu uşoare mistificări). În opinia publică, dar şi în cea a specialiştilor, evenimentele acestui deceniu din istoria istoriografiei româneşti s-au lăsat cunoscute doar prin textele tipărite în epocă. Imaginea era, astfel, în chip inevitabil deformată, întrucît reflecta doar o latură a realităţii extrem de complexe pe fundalul căreia se născuse şi izbucnise furtuna. Trecînd dincolo de această imagine oferită de articolele şi broşurile polemice, sondînd — în măsura posibilului — realitatea relaţiilor dintre protagoniştii marelui conflict care adusese „istoria la răscruce" (expresia aparţine lui Em. Bucuţă), se pun în evidenţă şi alte laturi ale aceleiaşi complexe realităţi.

După tot ceea ce s-a dat la lumină pînă acum, rămîne să se adîncească în continuare cunoaşterea relaţiilor celor trei cu N. Iorga şi a relaţiilor dintre ei trei înainte de 1930—1931, apoi în anii 1931—1940, iar în ceea ce-i priveşte doar pe cei trei — şi în perioada ulterioară. Dispariţia arhivelor Gh. I. Brătianu şi Const. C. Giurescu reduce, fără îndoială, posibilităţile de a pătrunde mai adînc în această direcţie. Totuşi, chiar şi pe baza doar a materialelor existente se pot contura anumite aspecte ale acestor relaţii, în etapele indicate. Am arătat şi cu alt prilej[2] că poziţia lui Iorga faţă de cei trei în deceniul al patrulea a fost sensibil diferenţiată; nu mai puţin şi poziţia lor faţă de tragicul sfîrşit al lui Iorga a fost diferenţiată. Dacă P. P. Panaitescu a avut tristul privilegiu de a

---

[1] B. Munteanu, *Corespondenţe*, Paris, 1979, p. 407—450.

[2] *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (II), în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 356 şi 375—382.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispune, ca rector al Universității bucureștene, arborarea însemnelor de doliu, Const. C. Giurescu a dat, în „Revista Istorică Română" (vol. X, 1940), un foarte scurt necrolog, Gh. I. Brătianu — căruia i-a revenit succesiunea lui Iorga, întîi la catedră și la Institutul de Istorie Universală, apoi și în fotoliul academic — a fost singurul care i-a închinat cuvinte emoționante în aprilie 1941 (cel dintîi articol tipărit după asasinarea savantului), continuînd, apoi, în anii care au urmat, să elogieze figura marelui dispărut, continuîndu-i, în fapt, opera.

În ceea ce privește relațiile dintre cei trei, se cunosc acum motivele retragerii lui Gh. I. Brătianu din Comitetul de Direcție al „Revistei Istorice Române" în 1938[3]; evenimentele din ultimele luni ale anului 1940 au condus, în chip inevitabil, la ruperea relațiilor și între Const. C. Giurescu și P. P. Panaitescu[4]. Raporturile amicale s-au păstrat doar între Panaitescu și Brătianu; o dovedește — alături de o fotografie datată 30 octombrie 1941, înfățișîndu-i pe cei doi istorici antrenați într-o discuție (probabil la o recepție)[5] — colaborarea lui Panaitescu la „Revue Historique du Sud-Est Européen" în anii 1942 și 1945[6], ca și prezentarea cîtorva din studiile lui P. P. Panaitescu în paginile aceleiași reviste conduse de Gh. I. Brătianu[7]. Despărțirea de grupul de la „Revista Istorică Română" era definitivă: monografia *Mârcea cel Bătrîn* (1944) a lui P. P. Panaitescu și cartea lui Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (1945) sînt întîmpinate de Const. C. Giurescu cu observații critice, formulate — e drept — într-o manieră academică, în 1945 și, respectiv, 1947[8].

Lotul de scrisori și acte care se publică acum contribuie în special la cunoașterea mai bună a raporturilor dintre cei care aveau să devină fruntașii „școlii noi" de istorie și N. Iorga. Deosebit de interesante sînt, în acest sens, cele cîteva piese care compun „dosarul" Const. C. Giurescu. Ele ilustrează grija cu adevărat părintească pe care N. Iorga o avea pentru acela despre a cărui teză de doctorat va scrie că „promite științei noastre istorice un maestru". Și e, totuși, dureros să constați că nimic din toate aceste realități atestate de documente nu a mai străbătut pînă la volumul de *Amintiri* publicat în 1976...

Reașezînd în ordine cronologică toate scrisorile care compun corespondența lui N. Iorga cu Gh. I. Brătianu, Const. C. Giurescu și P. P. Panaitescu în deceniul al treilea, nu e greu de sesizat mîndria lui Iorga de a vedea crescînd, în jurul lui, din îndemnul și sub supravegherea lui, această adevărată pleiadă de tineri istorici, de aceeași generație, fiecare cu orientările și pasiunile sale, dar capabili să slujească în chip strălucit la altarul Muzei Clio. Atitudinea sa față de „școala nouă" devine, atunci, întru totul explicabilă.

Și pentru această nouă serie de „mărturii documentare" am avut sprijinul prietenesc al lui **Andrei Pippidi**, care a încredințat spre publicare cîteva documente din arhiva familiei. Ca și în cazul grupajelor precedente, fondul de corespondență N. Iorga de la Biblioteca Academiei și cel al Ministerului Instrucțiunii au fost investigate de **Petre Țurlea**; documentele din arhiva Universității ieșene și cele cîteva scrisori ale lui Const. C. Giurescu către N. Georgescu-Tistu au fost transmise și adnotate de **Lucian Năstasă**; cele la care nu este indicat nici un depozit se află în păstrarea celui care semnează aceste rînduri; aceluiași se datorează transcrierea scrisorilor din fondul de corespondență P. P. Panaitescu de la Biblioteca Academiei, unele adnotări și pregătirea întregului grupaj.

Ștefan S. Gorovei

---

[3] *Ibidem*, p. 357—358; Idem I, în *AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 359.

[4] Constantin C. Giurescu, *Amintiri de la facultatea de litere din București în perioada regimului legionar*, în vol. *Împotriva fascismului*, București, 1971, p. 206—211.

[5] În posesia autorului.

[6] *RHSEE*, XIX, 2, 1942, p. 438—448, 639—641; XXII, 1945, p. 309—312, 327—337.

[7] *Ibidem*, XIX, 2, 1942, p. 665—666 (semnează M. Berza).

[8] *RIR*, XV, 1945, p. 413—431 și XVII, 1947, p. 107—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOSAR GHEORGHE I. BRĂTIANU (II)

1. Gheorghe I. Brătianu către N. Iorga

1

Florica, 5 iulie 1916

Mult stimate Domnule Iorga,

De abia ieri am primit de la Iaşi exemplarele „Revistei Istorice" pe care mi le-aţi trimes, şi vă mulţumesc încă odată de mii de ori pentru bunăvoinţa şi indulgenţa D[omniei] voastre[1]. Sper de altfel să am ocazia în curînd să pot să vă văd la Vălenii de Munte, şi vă rog pînă atunci să primiţi asigurarea a tot respectului şi recunoştinţii mele.

Gheorghe I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 260, f. 186 (carte poştală).

2

Gheorghe I. Brătianu

regretă că nu s-a putut folosi de data aceasta de amabila D[umnea]voastră invitaţie, îşi permite totuşi de-a vă trimite încercarea sa, mulţumindu-vă încă odată pentru bunăvoinţa ce i-aţi arătat-o.

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 261, f. 158[2].

3

Iaşi, 5/X/[19]19

Domnule Profesor,

Îmi permit să vă trimit prin d[omnu]l Bogrea, care trece prin Bucureşti, o contribuţie pentru viitorul număr al „Revistei istorice" — sau pentru mai tîr-

---

[1] Scrisoarea marchează debutul lui Gh. I. Brătianu în „Revista Istorică", prin publicarea articolului *O oaste moldovenească acum trei veacuri. Răscoala boierimii împotriva lui Ştefan Tomşa (RI*, II, 1916, p. 54—79).

[2] Carte de vizită nedatată; deşi aflată într-un volum cu număr mai mare decît precedenta, s-ar putea să fie anterioară aceleia: din coroborarea cu scrisoarea din 15 aprilie 1916 [*„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare*, (I), p. 341] — în care e vorba de „mica mea încercare" — şi cu precedenta, din 5 iulie 1916, se poate conchide că „încercarea sa", menţionată în această carte de vizită se referă la acelaşi prim articol al lui Gh. I. Brătianu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziu, dacă aţi strîns tot materialul pînă la sfîrşitul anului. Fireşte, dacă găsiţi că „nu merge", ştiţi că pentru mine hotărîrile d[omniei] voastre sînt fără apel[3].

Sînt foarte ocupat acum cu examenul de licenţă (în drept), care începe peste cîteva zile şi unde trebuie să înfrunt pe celebrul Mototolescu. Cu atît mai mare nerăbdare aştept să pot veni la Bucureşti, ca să mă ocup mai serios de istorie.

Pînă atunci, primiţi asigurarea respectuoasei mele recunoştinţe.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 280, f. 369.

4

18.XI. [1]920
Paris, 15, Rue Gay-Lussac

Domnule Profesor,

Mă folosesc de prima ocazie ca să vă arăt că n-am uitat ce mi-aţi spus la plecare şi că m-am interesat de diferitele chestiuni ce mi le-aţi amintit. Am vorbit deocamdată cu D[omnu]l Roques, în privinţa cursurilor ce aveţi intenţia să le ţineţi în timpul iernii aici. Primesc chiar acum răspunsul şi mă grăbesc să-l transcriu: „... M[onsieur] Iorga pourra venir faire ses leçons à Paris quand il voudra, à partir du 15 Janvier. Le Sécrétaire de la Faculté lui demanderait seulement de vouloir bien indiquer d'avance vers quelle heure il juge plus opportun de faire son cours pour qu'on puisse lui réserver un grand amphithéâtre. Je pense que la fin l'après-midi, vers 5 heures, serait une heure très convenable, mais je ne sais pas si elle conviendra à M[onsieur] Iorga. Il y aurait aussi intérêt à ce qu'il fit connaître le sujet de son cours, et au besoin, un très court sommaire qu'on pourrait mettre sur l'affiche".

Nu m-am întîlnit încă cu Marinescu, care a sosit de abia ieri de la Barcelona; trebuie să-l văd cît de curînd. Cu acest prilej vom face o mică expediţie la Rueil, ca să vedem casa rezervată noului Institut de Studii româneşti la Paris. Cred însă că venirea D[omniei] voastre aici va fi cel mai bun mijloc ca să poată ajunge această chestiune atît de însemnată la un rezultat sigur. În ce priveşte eventuala ediţie a Istoriei Universale, D[omnu]l Roques mi-a promis că va vorbi cu Champion, la care crede că lucrul s-ar putea face în condiţii mai favorabile.

M-am ocupat puţin şi de chestiunea obiectelor găsite la Curtea-de-Argeş, căutînd în special să fac comparaţia cu obiecte de aceeaşi natură găsite în Ungaria sau în Apus. Fusesem de la început izbit de asemănarea dintre paftaua lui Basarab şi scutul lui Ludovic cel Mare de la Aachen. Citind o lucrare privitoare la acesta din urmă (J. Hampel, Die Metallwerke den Ungarichen Kapelle im Aachener Münsterschatze, în Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins t[om] XIV, 1892, pp. 63—99), constat că se crede a fi fost făcut de doi meşteri vestiţi de la *Cluj*, Martin şi Georg „von Klussberch", care au turnat în bronz la Praga, statuia Sf[în]t[ul] Gheorghe din curtea Hracinului, comandată de împăratul Carol al IV-lea. De altfel se pare că atelierele acestora erau vestite, şi că aveau chiar o specialitate a lucrărilor în aur, metal lesne de găsit în Ardeal. N-ar fi posibil ca această pafta de la C[urtea] de Argeş, cu arhitectura ei gotică caracteristică, să fie un produs al muncii aceloraşi meşteri care erau desigur mult mai aproape de Curtea de Argeş a Basarabilor decît de Praga sau de Aachen? Şi nu credeţi, în cazul acesta, că s-ar lămuri şi acel „Hilfghaf" de pe unul din inele, ţinîndu-se seama că şi pe ornamentele de la Aachen, şi pe multe alte

[3] Este vorba, probabil, de articolul *Lupta de la Baia (după izvoare ungureşti)*, apărut în *RI*, V, 1919, p. 216—224. Scrisoarea aceasta a fost publicată şi în „Magazin istoric", an. XVII, nr. 5, mai 1983, p. 26; dintr-o inadvertenţă, nu a fost preluată, odată cu celelalte patru scrisori incluse în primul grupaj de *Mărturii documentare*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiecte aflate în Ungaria (am consultat Pulsky, Radisics et Malinier, Chefs d'oeuvre d'orfevrerie ayant figuré à l'exposition de Budapest, 1884, 2 vol[ume]) inscripţi[ile] sînt tot în limba nemţească? Lămurirea acestei chestiuni n-ar fi lipsită de interes.

Studenţii, atît cei români cît şi cei străini, aşteaptă cu nerăbdare sosirea D[omniei] voastre, care de altfel li s-a şi anunţat, fără a se . . . . . .

[Gheorghe I. Brătianu]

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 290, f. 85; partea finală a scrisorii lipseşte; N. Iorga a subliniat paragraful început cu „M-am ocupat...", probabil în ideea de a-l publica.

5

Gheorghe I. Brătianu

roagă pe D[omnul] Redactor a[l] „Neamului Românesc" să binevoiască a publica această scrisoare, ca urmare polemica dintre D[om]nii Drăghiceanu-Nicolaescu.

Cu vii mulţumiri,

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 301, f. 80 (carte de vizită).

6

Genova 3.V.[19]22

Domnule Profesor,

Voiam de mult să vă scriu despre ce am făcut în Italia şi aş fi fost bucuros să vă pot semnala rezultate mai interesante. Din nefericire, anul acesta sănătatea mea a fost cam şubredă şi n-am putut lucra ca de obicei — am făcut mai mult o recunoaştere decît o cercetare adevărată. Iată, totuşi, pe scurt, ce am început. La Roma am luat contact cu Şcoala Franceză, unde răposatul Mgr. Duchesne mi-a vorbit mult de D[umnea]-voastră, şi cu deosebită simpatie. Un membru al Şcolii, D[omnul] *Léonard*, face cercetări în arhivele angevine din Neapole, ocupîndu-se deocamdată, mai mult de Regina Ioana; mi-a dat multe indicaţii folositoare privitoare la chestiunea ce mă interesează. Am fost pe urmă însumi la Neapole, aducînd material bibliografic; politica orientală a lui Carol I de Anjou a fost studiată de un profesor *Carabellese* din Bari (Carlo d'Angitó nei rapporti politici e commerciali con Venezia e l'Oriente, Bari, 1911) a cărui carte nu mi-am putut-o încă procura, fiind foarte grea de găsit. Despre Carol II de Anjou, D[omnul] *Cutola*, un tînăr profesor şi, în acelaşi timp, „intendente" la „Archivio di Stato", pregăteşte un studiu care va privi însă mai mult activitatea regelui în Italia. Regele Robert are norocul de-a găsit un istoric de mare valoare în D[omnul] *R. Caggese* (Roberto d'Angió e i suoi tempi, Firenze, 1922, vol. I), carte fundamentală — cred — dar iarăşi mai mult în ce priveşte statele italiene. Pentru relaţiile cu Peninsula Balcanică a acestor trei suverani, lucrează de 15 ani D[omnul] *Cerone* (Francesco). Venerabilul savant n-a dat însă pînă acum nimic din profundele-i cercetări (facem o excepţie pentru studiul privitor la Alfons de Aragon, Arch. St. Nap., 1901, întemeiat însă, scrie Marinescu, pe copii greşite a[le] originalelor din Barcelona); a binevoit a-mi promite oarecari deslueiri relative la „Blachia" tesaliană, n-a binevoit însă a se ţine de cuvînt şi răspunsul l-aş aştepta încă multă vreme... dacă l-aş mai aştepta. Am cercetat, la Archivio di Stato, întîiele registre ale lui Carol II, vol. 54 şi 56 (Extravagantia) şi 113 (Privilegia). Lucruri privitoare la Albania, la Corfu, la principatul Achaiei; am extras un act mai interesant privitor la o solie bizantină. O cercetare amănunţită

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar da, cred, rezultate mai importante, cercetîndu-se, însă, *registru* după *registru*. Lista am întocmit-o.

Muzeul din Neapole mi-a dat, pe neaşteptate, plăcerea unei descoperiri relativ interesante : un inel semănînd foarte mult cu cele de la Curtea de Argeş (inscripţie IE·SUS·AU·TEM·TRANSIENS·PER). Îmi rezerv, la întoarcere, să vă arăt fotografiile şi ştirile pe cari le-am putut aduna. Ar fi o serioasă indicaţie despre proveniența italiană (poate prin Ungaria angevină) a unei părţi a obiectelor găsite de D[omnul] Drăghiceanu [4].

Aici la Genova cercetez registrul intitulat „Peirae Massariae Comunis Janue, 1390", care mi se pare foarte important. Am început ieri, întîmpinînd însă serioase greutăţi paleografice.

Sperînd să vă revăd în curînd la Bucureşti, vă rog să primiţi asigurarea respectuoasei mele consideraţiuni.

Gh. Brătianu

P.S. La biblioteca Vaticanului, păr[intele] *Virgil Karalewsky* m-a asigurat că se află un mare număr de acte inedite cari privesc istoria bisericii din Ardeal în sec[olele] XVII—XVIII. Am pus pe D[omnul] Pârvan, care se afla la Roma, în legătură cu păr[intele] Karalewsky, şi cred că v-a comunicat şi D[omniei]-voastre ce i s-a spus.

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti

7

Telegramă

D[omnu]lui Profesor Iorga, Şoseaua Bonaparte Buc[ureşti]
Prezentată la Iaşi, nr. 1465, data 6/12 [1923]

Cele mai sincere felicitări

Gheorghe Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 327, f. 542.

8

[1926]

Georges I. Brătianu

regretă foarte mult de-a nu fi găsit acasă, şi îşi permite să vă solicite sprijinul, de pe acum, pentru elevul său Constantin Andreescu [5], care urmează să-şi treacă licenţa în iunie, şi care ar dori să fie primit ca membru al Şcolii române din Fontenay [aux Roses], pentru viitorul an şcolar.

Primiţi, vă rog, asigurarea respectuoasei mele consideraţiuni.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 330, f. 139 (carte de vizită).

[4] După alte articole consacrate descoperirilor de la Curtea de Argeş (cf. *RI*, VI, 1920, p. 175—177 şi VII, 1921, p. 120—128 ; „Revue Archéologique", V-e série, XIII, 1921, p. 1—23), descoperirea de la Neapole va prilejui lui Gh. I. Brătianu revenirea asupra acestor chestiuni, în articolul *Les bijoux de Curtea de Argesh et leurs éléments italiens*, în aceeaşi „Revue Archéologique", XVII, 1923, p. 90—110.

[5] Constantin I. Andreescu (1904—1951) a fost asistentul lui Gh. I. Brătianu la catedra de istorie universală, apoi, în urma scindării acesteia, la catedra de istorie medievală. După stagiul de la Fontenay-aux-Roses (1926—1928), şi-a trecut doctoratul la Bucureşti, continuîndu-şi apoi cercetările la Paris ca bursier al Fundaţiei „I. C. Brătianu" (1929).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9

[1926]

Georges I. Brătianu

îşi permite a recomanda binevoitoarei atenţiuni a D[omnu]lui Profesor Iorga pe D[omnu]l Const. Andreescu, licenţiat al Facultăţii noastre, despre care i-a scris acum cîteva zile, în speranţa că i se va putea da ajutorul pe care-l solicită.

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 329, f. 151 (carte de vizită).

10

Telegramă

D[omnu]lui Profesor Iorga, Şoseaua Bonaparte 8 Bucureşti
Prezentată la Iaşi, nr. 9903, data [1926]

Reţinut Iaşi examene licenţă. Voi fi luni dimineaţă Bucureşti pentru Comisiunea docenţă Constantinescu [6].

Gheorghe Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 332, f. 80.

11

Iaşi 3.XII.[19]26

Domnule Profesor,

Neputînd găsi pe D[omnu]l Caragea la Ministerul de Finanţe şi plecînd la Iaşi fără a fi putut termina nici citirea [revistei] Byzantion nici a volumului lui Miller, mi-am permis să le iau cu mine şi să vi le trimit prin poştă. Vă rog să scuzaţi această întîrziere, dar era singurul mijloc pentru mine de-a le folosi.

Primiţi, vă rog, cu toate scuzele mele, asigurarea respectuoasei consideraţiuni ce vă păstrez.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 329, f. 150. În vol. 331, f. 70, cuponul de trimitere a pachetului cu cărţile menţionate — 12.XII.1926.

12

Mult stimate Domnule Profesor,

Am regretat mult că nu m-am putut întoarce din Ardeal înainte de deschiderea cursurilor de vară la Văleni, la care aş fi dorit să asist şi de rîndul acesta. Aş fi însă foarte bucuros dacă mi-aţi putea rezerva o oră pentru conferinţa despre care v-am vorbit la Bucureşti: „Politica externă a lui Cuza Vodă" [7]. Dacă

[6] N. A. Constantinescu (1885—1971) şi-a trecut docenţa în 1926, devenind „conferenţiar de ştiinţe auxiliare la catedra de istorie universală a Universităţii Bucureşti (1926—1947)" (cf. *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 106).

[7] Amplificată, conferinţa aceasta a fost publicată, sub titlul *Politica externă a lui Cuza vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională*, în *RIR*, III, 1932, p. 113—163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este posibil, aş prefera o dată între 11 şi 15 august, adică la sfîrşitul seriei actuale de prelegeri. Nu pot adăuga deocamdată decît prea puţin materialului bogat cules de Panaitescu ; din nenorocire, îmi lipseşte timpul pentru o cercetare mai îndelungată.

În speranţa că această conferinţă se poate încadra în programul D[umnea]voastră, vă rog să primiţi încredinţarea sentimentelor mele de aleasă şi devotată prietenie.

24.VII.[19]30

Gh. I. Brătianu

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti

13

GHEORGHE I. BRĂTIANU

îşi exprimă toată părerea de rău de a fi primit prea tîrziu invitaţia la şedinţa de deschidere a Institutului de Istorie Universală pentru a putea participa, şi roagă pe D[omnu]l Profesor Iorga să primească şi cu acest prilej, încredinţarea înaltei sale consideraţiuni şi a sentimentelor sale devotate.

2.IV.[19]37

Gh. I. Brătianu

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti (carte de vizită)

2. Acte privind activitatea universitară

1

[înregistrat la 22.XII.1926]

Domnule Decan [8],

Am onoarea a vă înainta alăturat raportul prin care recomandăm pe D[omnu]l Paul Nicorescu spre a fi numit la catedra de Istorie antică de la Facultatea noastră, pe baza art. 81 din Legea Învăţămîntului Superior, rugîndu-vă să binevoiţi a convoca Consiliul Facultăţii pentru a decide asupra lui.

Primiţi vă rog asigurarea osebitei mele consideraţiuni.

Gh. Brătianu

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 4/1926, f. 76.

2

[Raport]

Avem cinstea a recomanda spre a fi numit pe baza articolului 81, din legea învăţămîntului superior, la catedra de istorie antică de la Universitatea noastră pe domnul Paul Nicorescu, care posedă lucrări de o mare valoare ştiinţifică în această specialitate.

Domnul Paul Nicorescu, licenţiat în litere magna cum laude în iunie 1914 la Universitatea din Bucureşti, a lucrat în anii 1911—[19]16, în fiecare vară, la

[8] O adresă cu conţinut asemănător se află în acelaşi fond şi a fost publicată în *AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 370.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

săpăturile arheologice ce s-au făcut sub conducerea D[omnu]lui V. Pârvan în Dobrogea, la Pantilimonul de Sus, Constanţa, Caranasuf, Mangalia şi Devegi Chioi[9].

În 1915 şi 1916 a publicat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* două studii, intitulate *Liber-Dionysos* şi *Monumente nouă din Tomi*, privitoare la mai multe monumente inedite din epoca romană, descoperite la Măcin, la Constanţa şi în regiunea satelor Laz-Mahale şi Hassiduluk.

În 1919, a făcut singur săpături în Basarabia la Cetatea Albă, pe locul unde a fost anticul Tyras, descoperind numeroase rămăşiţe antice de mare importanţă. Dintre acestea, cele mai de seamă sunt un vas (bolos) aproape întreg şi mai multe fragmente din alte vase cu ornamentaţie în relief de factură hellenistică din sec. III înainte de Hr., precum şi mai multe cărămizi romane, cu stampila legiunilor din Moesia Inferior, ceea ce confirmă presupunerea făcută de istoricul rus Rostovtzev că la Tyras a stat în garnizoană o *vexillatio* compusă din trupe luate din cele trei legiuni ale Moesiei Inferior şi dovedeşte că acest lagăr era un inel din lanţul de lagăre militare, care păzeau ţărmul Mării Negre de la nordul gurilor Dunării pînă la Castelul Charax, astăzi Ai-Todar în Crimea. Cu prilejul acestor săpături, D-sa a înfiinţat un Muzeu de Antichităţi într-o sală a Liceului de băieţi din Cetatea Albă[10].

Admis, pe baza lucrărilor mai sus arătate, ca membru al Şcolii Române atunci înfiinţate la Roma[11] a studiat de aproape metoda de săpături a şcolii arheologice italiene ,asistînd la lucrările efectuate la Pompei, Ostia, Terracina şi alte localităţi. De asemenea, timp de doi ani, în 1923 şi 1924, a putut studia metoda de lucru a şcolilor arheologice franceză, germană, engleză şi americană. La Roma a publicat în *Ephemeris Dacoromana*, Buletinul Şcolii Române, o lucrare intitulată *La tomba degli Scipioni* (I, 1923, p. 1—56), în care a studiat de aproape, din punct de vedere istoric şi topografic, cel mai vechi şi mai important mormînt roman, cel al familiei Scipionilor. Cu această lucrare, favorabil apreciată de D-l G. de Sanctis în *Rivista di Storia e Filologia classica* (octombrie 1925), D-sa a obţinut *magna cum laude* la Universitatea din Bucureşti, titlul de doctor în Litere, specialitatea istoria antică. „Contribuţia D-lui Nicorescu — spune D-l V. Pârvan în raportul său — la istoria şi topografia Romei antice, merită toate elogiile pentru spiritul rigid ştiinţific în care a fost alcătuită. Şi e o plăcere pentru directorul Şcolii din Roma să constate că şi instituţia aceasta ştiinţifică ia parte prin membrii ei la rezolvarea unor probleme pe care pînă acum le cercetau exclusiv occidentalii". Într-o a doua lucrare: *Scavi e scoperte a Tyras*, D-sa a studiat obiectele găsite cu ocazia săpăturilor din 1919 la Cetatea Albă *(Ephmeris Dacoromana*, II, [1924], p. 378—415), completînd astfel rezultatele lucrărilor arheologilor ruşi din Odesa; iar în *Analele Dobrogei* a descris *O aşezare antică la Cicârâcci* (III, 1922, p. 559—566). D-sa mai are sub tipar două studii: *La frise du monument triomphal de Paul Emile à Delphes*, care va apare în *Bulletin de Correspondance Hellénique* şi *La compagne de Philippe en 339* (în *Dacia*, noua

---

[9] După ce şi-a luat licenţa în drept (1913) şi în litere (1914), Paul Nicorescu (1890—1946), unul din studenţii preferaţi ai lui V. Pârvan, a fost numit asistent onorific şi mai tîrziu titular (1916) la Muzeul Naţional de Antichităţi al cărui director era magistrul său. În această calitate, Nicorescu participă, în afara celor menţionate în raport, la săpăturile arheologice de la Ulmetum, Axiopolis, Tropaeum, Histria ş.a., alături de D. M. Teodorescu, H. Metaxa, G. Mateescu şi S. Lambrino. De altfel, V. Pârvan va interveni pe lîngă Tr. Bratu — aşa cum făcuse şi pentru Gh. I. Brătianu — să-l sprijine cu un vot favorabil pe fostul său student „care deşi nu a lucrat pînă acum, cantitativ, prea mult, are lucrări foarte bune şi se bucură de un nume bun în lumea ştiinţifică de la Roma şi din Apus. Sînt sigur că după diletantismul atroce al bizantinologului vostru [O. Tafrali], devenit arheolog clasic *malgré lui* şi fără cea mai elementară pregătire anterioară, Nicorescu va introduce o metodă serioasă, apuseană şi va pregăti istorici ai antichităţii care să facă cinste facultăţii voastre" *(V. Pârvan. Corespondenţă şi acte*, Ed. îngrijită de Al. Zub, Bucureşti, 1973, p. 293).

[10] Între 1919—1927, P. Nicorescu a fost profesor la Cetatea Albă, deputat (1920—1922 şi 1926—1927) şi primar al acestui municipiu (1926—1929).

[11] A făcut parte din primul lot de bursieri ai Şcolii Române din Roma, alături de G. Mateescu, Cl. Percec, C. Papacostea, Al. Marcu şi Em. Panaitescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revistă de istorie şi arheologie clasică din Bucureşti [II, 1925, p. 22—28]). În această din urmă lucrare se aşează într-o lumină cu totul nouă o expediţie puţin cunoscută a regelui macedonian, aducîndu-se importante rectificări studiilor lui Schaefer şi Kromayer.

În 1925, în urma recomandării Ministerului de Instrucţie şi a D[omnu]lui Jérôme Carcopino [12], profesor de istorie romană la Sorbona, a fost admis de Ministerul de Instrucţie francez ca membru străin al Şcolii Arheologice Franceze din Atena, în care calitate a asistat la săpăturile care se fac de această şcoală în diferite localităţi din Grecia.

Aceste lucrări şi experienţa căpătată în cursul mai multor campanii de lucru, utilizînd metodele ştiinţifice cele mai noui, ne arată pe un bun cunoscător al civilizaţiei antice, ale cărui studii de o mare valoare ştiinţifică ne sunt o chezăşie a unei rodnice activităţi la această catedră. Pe lîngă cunoştinţele necesare specialistului, menţionăm că D-sa s-a distins şi ca publicist: cartea sa de informaţie generală economică — *La Roumanie nouvelle*, Bucureşti, 1924, [164 p.] — cuprinde şi un capitol de istorie română veche şi modernă, expunere metodică şi nepărtinitoare, întemeiată pe cele mai recente cercetări. De altă parte, practica îndelungată a săpăturilor va permite domnului Nicorescu să completeze, prin cercetări proprii, învăţămîntul istoriei antice, continuînd activitatea catedrei de arheologie, care a reprezentat singură, pînă acum, Universitatea noastră în lucrările de această natură ce s-au efectuat în Dobrogea. Toate aceste consideraţiuni îndreptăţesc cu prisosinţă recomandarea sa la catedra menţionată, vacantă pe lîngă Universitatea din Iaşi.

Gh. Brătianu

Sînt cu totul de părerea D[omnu]lui Brătianu şi socot că D[omnu]l Paul Nicorescu merită a fi recomandat la catedra la care candidează [13]:

C. Papacostea, I. Minea, M. Ralea, G. Ibrăileanu, I. Botez, Tr. Bratu, Al. Philippide, P. Andrei, G. Pascu [14].

Arh. St. Iaşi, Rectorat, 1/1927, f. 44—45 [15].

3

Domnule Decan,

Avînd în vedere că domnul C. Andreescu, dr. în Litere şi Filosofie, specialitatea „Istorie", asistent titular provizoriu pe lîngă Catedra de Istorie medievală ce ocupă subsemnatul, a avut o activitate intensă, atît ca titular al proseminarului de Paleografie şi diplomatică latină, cît şi ca suplinitor al Catedrei de Istorie medievală în anii 1931—1932, 1932—1933 şi în anul în curs,

Avînd în vedere că d-sa a publicat lucrări de specialitate în ultimul timp, deci continuă a activa în domeniul ştiinţei pure,

Avînd în vedere că îndeplineşte prevederile legii de organizare a învăţămîntului superior, avînd vechimea cerută de trei ani în funcţiunea de asistent titular provizor,

am onoarea a vă ruga să binevoiţi să interveniţi pe lîngă Onor. Consiliul Facultăţii de Litere şi Filosofie din Iaşi, pentru a cere forurilor superioare acor-

---

[12] În fondul V. Pârvan aflat la Institutul de arheologie din Bucureşti se găseşte o fotografie (copie) în care J. Carcopino apare alături de V. Pârvan şi studenţii săi; printre aceştia se află şi P. Nicorescu.

[13] P. Nicorescu va fi numit profesor titular la catedra de Istorie antică şi epigrafie a Universităţii din Iaşi la data de 1 septembrie 1927 prin adresa ministerului cu nr. 1949, la aceeaşi dată devenind şi primar al municipiului Iaşi (pînă la 15 ianuanie 1929).

[14] Se poate constata absenţa semnăturii lui Orest Tafrali.

[15] O copie a raportului întocmit de Gh. Brătianu se găseşte şi în arhiva Facultăţii de Litere, *Corespondenţă*, 4/1926, f. 77—78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

darea titlului de Asistent titular definitiv d[omnu]lui C. Andreescu pe baza acestui raport [16].

Primiţi, vă rog, domnule decan, asigurarea stimei mele

G. I. Brătianu

Iaşi, 30.XI.1933
D-lui Decan al Facultăţii de Litere şi Filosofie din Iaşi

Arh. St. Iaşi, Rectorat, 1/1934, f. 241 (242).

4

Gheorghe I. Brătianu

Profesor la Universitatea din Iaşi

Activitatea ştiinţifică pe ultimii cinci ani 1933—1938 [17]

I. Studii şi lucrări de specialitate.

A) Istoria antică şi medievală

1. *Servage de la glèbe et régime fiscal. [Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine]*, [în] *Annales d'histoire économique et sociale*, V (1933, p. 445—[4]62, extrase.

2. *Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, [în] *Revista Istorică Română*, III (1933), p. 152—[1]58.

3. *Pentru un institut românesc de cercetări istorice şi arheologice la Constantinopol*, [în] *Revista Istorică română*, III (1933), p. 317—[3]23 (extrase).

4. *Problema datoriilor în lumea antică şi legea de asanare a lui Justinian*, [în vol.] *În memoria lui V. Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 56—67 (şi extras).

5. *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIV-e siècle, après la deuxième guerre des Détroits*, [în] *Échos d'Orient*, XXXIII (1934), p. 148—[1]62.

6. *Une expérience d'économie dirigée : le monopole du blé à Byzance au XI-e siècle*, [în] *Byzantion*, IX (1934), p. 643—[6]62.

7. *La distribution de l'or et les raisons économiques de la division de l'empire romain*, [în] *Istros*, II (1934) ; retipărit sub titlul : *L'or et l'empire romain*, [în] *Le Flambeau*, XVIII (mai—iunie 1935), p. 532—[5]53 ; 685—700.

8. *Anciennes modes orientales à la fin du Moyen Age*, [în] *Seminarium Kondakoviarum*, VII (1935), p. 165—[1]68.

9. *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Universitatea din Iaşi, Studii de Istorie Generală, I, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1935, 8°, 197 p. şi 8 pl.

Dări de seamă : Rev. hist. du Sud-Est Européen, XII (1935), p. 161—[1]64 ; *American hist. Review*, XXXII (1937), p. 516—[5]17 ; *Byzantinische Zeitschrift*, XXXVI (1936) ; *Annales d'hist, économique et sociale*, VIII (1936) ; *Balcania*, I (1938), p. 256—[2]60 ; *Échos d'Orient*, XXXV (1936), p. 113—[1]17 ; *Revue de*

[16] Intervenţia lui Gh. Brătianu va rămîne fără rezultat.

[17] Cu toate că în cea mai mare parte opera ştiinţifică a lui Gh. I. Brătianu este cunoscută (v. Gh. I. Brătianu, *Memoriu de studii şi lucrări. 1916—1941*, Bucureşti, 1942 ; Em. Turdeanu, *L'oeuvre de G. I. Brătianu*, în *RER*, VII—VIII, 1971, p. 137—152 ; V. Laurent în G. I. Brătianu, *La Mer Noir*, München, 1969, p. 16—32 ; *Les écrits de G. I. Brătianu*, Paris, 1983, 28 p.), considerăm necesară publicarea acestui „raport de activitate" întocmit de chiar istoricul ieşean, întrucît, aşa cum se poate constata, conţine şi unele elemente noi, neincluse în bibliografiile anterioare, iar uneori rectifică anumite erori. În afară de acest lucru, „raportul" menţionează şi o serie de conferinţe, contribuind mai mult la conturarea activităţii marelui istoric.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

synthèse, XI, 1936, p. 194—[1]95 ; *Jahrbücher f. Gesch. Osteuropas*, II (1937), p. 671 ; Cf. *Atti del terzo Congresso di studi Coloniali*, Firenze, [15] aprilie 1937, XV, p. 250.

10. *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Paris—Bucarest, P. Geuther—Cultura Naţională, 1936, în 16°, 138 p. [şi] 1 pl.

Dări de seamă : Revue hist, du Sud-Est Européen, XIV (1937), p. 72—76 ; *Acropole*, [Monaco], Avril—Juin, 1936, p. 110 ; *English hist.* Rev., LII (1938), p. 210 ; *Échos d'Orient*, XXXVI (1937), p. 363 ; *Byzantion*, XII (1937), p. 688 ; *Annales d'hist. économique et sociale*, X (1938) ; *Jahrbücher für Gesch. Osteuropa*, III (1938), p. 121 ; *Byzantinoslavica*, 5—6, p. 284 ; *Messager d'Athènes*, [29] oct. 1936 ; *Historisches Jahrbuch*, 1938, [Heft] 1/2, p. 156—[1]57.

11. *Empire et „démocratie" à Byzance*, [în] *Byzantinische Zeitschrift*, XXXVII (1937), p. 86—111, 1 pl.

12. *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, Bucarest, 1937, în 16°, 134 p., 4 pl., 1 hartă.

Dări de seamă : Revue Historique, 63-e année, 1938, p. 350—[3]52 ; *[Byzantinisch-] neugriechische Jahrbücher*, XIV, 1938, p. 167 ; *Byzantinische Zeitschr.*, XXXVIII, 1938, p. 257—[2]58 ; *Byzantion*, XII, 1937, p. 688—[6]89 ; *Rev. Fundaţiilor Regale*, V, 1938, p. 180—[1]88 ; *Analele Dobrogei*, XVIII (1937), [p.] 226—[2]29 ; *Rev. de Drept Public*, XIII (1938), p. 342—[3]46 ; *Viaţa Românească*, nov. 1937, p. 123—[1]24.

13. *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age*, Bucarest, 1938, Fondation Roi Carol I, 8°, 21 p.

14. *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, P. Geuthner, Paris, 1938, 8°, 294 p., 20 pl. (Universitatea Mihăileană din Iaşi, Studii de Ist[orie] Generală, IV).

Sub tipar : La fin du monde antique et le triomphe de l'Orient, à propos d'une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age [18].

L'unité du peuple roumain ; les données archéologiques [19].

B. Istorie modernă şi contemporană.

15. *Napoléon III et les nationalités*, Paris—Bucarest, 1934, Droz—Fundaţiile Regale, în 16°, 147 p., 5 pl.

16. *Problemele politicii noastre externe*, Bucureşti, 1934, în 16°, 116 p.

17. *Bismarck şi Ion C. Brătianu*, [în] *Revista Istorică Română*, V—VI (1936), p. 86—103, rezumat în l[imba] germană în *Forschungen und Fortschritte*, mai 1936.

18. *Bratianové* (în l[imba] cehă), [în] *Tvurcove Dejin*, V, Pritomnost 2, Praha, 1936, p. 387—[3]96.

19. *Grundzüge der rumänischen Aussenpolitik*, [în] *Europäische Revue*, XIII (1937), p. 782—[7]87.

C. Probleme sociale.

20. *Problema noilor elite [şi a liberalismului în România]*, [în] *Libertatea*, I, (1933) şi extras.

21. *Liberalism şi Democraţie*, [în] *Libertatea*, III (1935) şi extras.

22. *Problema tineretului*, Bucureşti, 1937, în 16°, 15 p.

D. Comunicări ştiinţifice.

1. *Le monopole du blé à Byzance au XI-e siècle*, comunicare la al IV-lea Congres Internaţional al studiilor bizantine, Sofia, sept[embrie] 1934.

[18] *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age. La fin de monde antique et le triomphe de l'Orient* se va publica în „Revue belge de Philologie et d'Histoire", t. XVIII (1939), fasc. 1, p. 252—266 ; ea reprezintă comunicarea lui Brătianu la al VIII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorie de la Zürich, 1938.

[19] *Les origines du peuple roumain : les données archéologiques*, Bucureşti, 1939, 51 p., 3 pl. şi o hartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. *Empire et démocratie à Byzance au IX-e siècle*, comunicare la al V-lea Congres Internaţional al studiilor bizantine, Roma, sept[embrie] 1936.

3. *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age*, comunicare la al VIII-lea Congres Internaţional al ştiinţelor istorice, Zurich, sept[embrie] 1938.

4. *Veneţienii în Marea Neagră în sec. XIV*, comunicare la Academia Română, 18 noiembrie 1938.

E. Conferinţe

1. *Ludovic cel Sfînt*, Bucureşti, decembrie 1934, în Ciclul Institutului francez de Înalte Studii.

2. *Liberalism şi democraţie*, Bucureşti, februarie 1935, la Institutul Social Român, repetată la Univ[ersitatea] din Iaşi [20], martie 1935 şi Cluj, mai 1935.

3. *Bismarck und Ion Brătianu*, Univ[ersitatea] din Berlin, ianuarie 1936 [21].

4. *Renaştere şi capitalism*, Bucureşti, aprilie 1936, în Ciclul Institutului francez de Înalte Studii [22].

5. *Istoricul relaţiilor economice româneşti cu Italia*, Bucureşti, noiembrie 1938, în Ciclul Universităţii Libere.

Dări de seamă în *Byzantinische Zeitschrift*, XXXVII (1937) şi *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* (sub tipar).

Traducere din l[imba] rusă : V. Buzeskul, *Studiul antichităţilor de pe ţărmul de miazănoapte al Mării Negre*, [în] *Rev. Ist. Română*, VII (1937), p. 475—[4]77.

Ca membru în Comitetul Internaţional al Ştiinţelor Istorice, am luat parte la şedinţele Comitetului din Bucureşti, aprilie 1936, şi Zürich, august—sept[embrie] 1938. La Zürich am lucrat în Comisiunea de Cronologie.

12 I [19]39

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 1/1939, f. 157—160.

5

[octombrie 1941]

Domnule Decan [23],

Vă rog să binevoiţi a supune Consiliului Facultăţii următoarea propunere în legătură cu organizarea învăţămîntului nostru superior.

La Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi a fost înfiinţat acum trei ani un învăţămînt al Turcologiei, încredinţat unui distins specialist german, Prof. Fr. Babinger, angajat cu contract în acest scop. D-sa a înfiinţat acolo şi un institut, înzestrat cu o bibliotecă foarte completă, ocupîndu-se în mod special, nu numai de studiul limbii şi literaturii turceşti, dar şi de legăturile istorice între ţările noastre şi Imperiul otoman [24].

Un asemenea Institut ar fi însă mai la locul său pe lîngă Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, în capitala ţării, unde ar putea concentra

---

[20] La Iaşi, conferinţa a fost organizată de revista „Gîndul Vremii" şi a avut loc la 14 februarie 1935 (v. *Arh. St. Iaşi, Rectorat*, 1/1935, f. 292).

[21] Mai precis, conferinţa a avut loc la 22 ianuarie *(ibidem*, 18/1935, f. 81).

[22] 3 aprilie 1936 *(ibidem)*.

[23] Este o copie după cererea lui Gh. Brătianu adresată decanului Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti, Al. Marcu. Cererea este însoţită de o adresă a Ministerului prin care se cere avizul Facultăţii din Iaşi pentru transferarea Institutului de turcologie *(Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere — corespondenţă*, 11/1941, f. 132) şi un extras din procesul-verbal al şedinţei Consiliului Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti (v. *infra*, nota 25).

[24] Pentru scopurile „Institutului de studii turce" vezi raportul lui Fr. Babinger adresat ministrului Educaţiei Naţionale, Petre Andrei *(ibidem*, 3/1939, f. 92—94).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi îndruma mult mai bine activitatea tuturor cercetătorilor ce ar dori să se specializeze în studiul acestor probleme.

Chestiunea nu comportă noi cheltuieli bugetare, deoarece ar fi vorba numai de transferarea unui post existent, în virtutea angajamentului menţionat mai sus. Singura cheltuială de prevăzut ar fi doar aceea necesitată de transportul eventual al cărţilor şi al mobilierului, proprietatea Institutului şi amenajarea lor într-un nou local.

Deşi studiul Turcologiei nu e în legătură directă cu acel al Istoriei universale, îmi permit a vă atrage atenţiunea asupra importanţei ce o prezintă pentru toate ramurile învăţămîntului nostru istoric, existenţa unui asemenea Institut, de al cărui concurs m-am folosit pe timpul cînd eram profesor la Universitatea din Iaşi şi care ar împlini în Facultatea noastră o nevoe ce sunt sigur că va fi recunoscută şi de alţi colegi.

În consecinţă, dacă avizul Consiliului este favorabil acestei propuneri, vă rog să binevoiţi a interveni pe lîngă Ministerul Culturii Naţionale pentru transferarea Institutului de turcologie de la Facultatea din Iaşi, la acea din Bucureşti[25].

Primiţi, vă rog, Domnule Decan, încredinţarea deosebitei mele consideraţiuni

Gh. Brătianu

Arh. St. Iaşi, Fac de Litere — corespondenţă, 11/1941, f. 133

[25] La propunerea făcută de Gh. Brătianu şi susţinută în Consiliul Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti de la 22 octombrie 1941 s-au asociat C. C. Giurescu, N. Bănescu, Al. Rosetti, T. Capidan, V. Grecu, iar I. Petrovici „a ţinut să declare că deşi nu are nimic de obiectat împotriva persoanei D-lui Babinger ar trebui să se reacţioneze împotriva tendinţei, ca într-un fel sau altul, Facultatea de Litere din Iaşi să fie lipsită de mijloacele de lucru cu care a fost înzestrată" *(ibidem*, 11/1941, f. 134).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOSAR CONSTANTIN C. GIURESCU

1. Mărturii privind raporturile dintre N. Iorga și Constantin C. Giurescu în anii 1922—1937

1

FACULTATEA DE FILOSOFIE
ȘI
LITERE
DIN BUCUREȘTI

No. 666
24 nov[embrie] 1922

Domnule Coleg,

Am onoarea de a vă ruga să binevoiți a ne recomanda un student care a făcut lucrări la seminariul D[umnea]-voastră pentru a i se acorda ca premiu suma de lei 550 din fondul „Ioan N. Procopescu".

Decan,
D. Onciul

'Secretar,
I. Nițescu

Domnului profesor Nicolae Iorga

(Marginal), răspunsul lui N. Iorga, în creion :) D[omnu]le Decan, Am onoarea să vă recomand pentru premiul de 550 de lei din fondul „Ioan N. Procopescu" pe d[omnul] C. C. Giurescu, pentru lucrarea sa despre cultura bizantină, tipărită în „Revista istorică" [1].

Arhiva familiei Pippidi, București.

2

FACULTATEA DE FILOSOFIE
ȘI
LITERE
DIN BUCUREȘTI

No. 678
27 nov[embrie] 1922

---

[1] *Originea artei bizantine*, în *RI*, VIII, 1922, p. 64—70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnule Coleg,

Am onoarea de a vă ruga să binevoiţi a recomanda un student care a făcut lucrări la seminarul D[omniei]-voastre şi căruia urmează a i se acorda premiul de 475 lei din fondul „N. Iorga".

Decan,
D. Onciul

Secretar,
I. Nitescu

D[omnu]lui Profesor N. Iorga
(Marginal:) Am răspuns, recomandînd pe d[omnul] C. Giurescu.

N. Iorga

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti.

3

INSTITUTUL DE SERURI ŞI VACCINURI
„DR. I. CANTACUZINO"

Mult stimate domnule Profesor,

Veţi fi crezut, poate, că am uitat să trec pe la domnul Giurescu, după cum vă făgăduisem: mi-a fost cu neputinţă joi să-i aflu adresa, căci la 33 şi 35, pe strada Barzei, n-au ştiut să mi-o deie. Aceasta-i cauza pentru care nu v-am telefonat. Îndată ce am găsit-o, am fost de l-am văzut. *Nu are nici un motiv serios să fie alarmat.* Credinţa mea mi-a fost încă întărită şi de părerea hotărîtă a unui camarad şi prieten, specialist eminent, pe care l-am rugat astăzi să vie cu mine să-l vadă şi el pe domnul Giurescu. A avut o congestie pulmonară gripală, ale căreia urme le mai poartă încă, dar de care, cu puţină odihnă şi o alimentaţie bună, se va vindeca complet. Inutil să vă spun că a fost şi este încă preocupat de ideia unei tuberculoze. Pentru liniştirea lui personală, am hotărît ca mîine să-i facem toate analizele necesare, aşa că, nădăjduiesc că vom izbuti prin asta să-l scăpăm de o grijă demoralizatoare.

Primiţi, vă rog, domnule Profesor, asigurarea deosebitului meu respect.

Dr. Ionescu Mihăeşti

21 iunie 1923[2].

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti.

4

Domnule Ministru,

Vă rog să binevoiţi a face să se consulte Facultatea de Litere din Bucureşti cu privire la această cerere a d[omnu]lui C. C. Giurescu, pe care o întovărăşesc, ca profesor al său, cu cele mai călduroase recomandări.

Binevoiţi a primi asigurarea consideraţiei mele deosebite.

N. Iorga
Directorul Şcolii Române din Franţa

25 iunie 1923.

Domniei Sale Domnului Ministru al Instrucţiunii.

[2] În legătură cu această scrisoare, se pot data — ca fiind tot din *iunie 1923* — şi cele două ale lui Const. C. Giurescu către N. Iorga, publicate în prima serie a acestor mărturii documentare (*AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 348—349).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii, dosar 633/1923, f. 8; cu aceeaşi dată, 25 iunie 1923, sînt înscrise pe cererea lui N. Iorga două menţiuni din partea funcţionarilor Ministerului Instrucţiunii: „Se va înainta Facultăţii de Litere din Bucureşti", semnat Valaori şi „În copie împreună cu anexa Facultăţii de Litere din Bucureşti", semnat D. B[urileanu]. Pe verso se află ciorna adresei Ministerului Instrucţiunii către Facultatea de Litere:

No. 69324/[1]923.
29. VI. [1]923.

Facultatea de Litere

Bucureşti

Avem onoare a vă înainta aici alăturat în copie cererea D[omnu]lui N. Iorga, Directorul Şcolii Române din Franţa, împreună cu cererea în original a D[omnu]lui Const. C. Giurescu, licenţiat în litere, care solicită a fi înscris printre candidaţii pentru locul de membru al acelei Şcoli, rugîndu-vă să binevoiţi a dispune.

Ministru Director General

5

FACULTATEA DE FILOSOFIE ŞI LITERE
DIN BUCUREŞTI

No. 376 10 iulie 1923.

Domnule Ministru,

La adresa D[omniei] Voastre cu No. 69324 din 3 iulie 1923, am onoarea de a răspunde că pentru locul vacant de membru de la Şcoala Română din Paris Facultatea noastră recomandă călduros candidatura D[omnu]lui Const. C. Giurescu.

Decan [...]

Domnului Ministru al Instrucţiunii

Arh. St. Bucureşti, fond Ministerul Instrucţiunii, dosar 633/1923, f. 7; rezoluţia pusă la 14 iulie 1923: „Se va comunica D[omnu]lui prof[esor] Iorga", semnează D. B[urileanu].

6

École Roumaine en France
48, RUE DES CHÂTAIGNIERS
FONTENAY-AUX-ROSES (SEINE)

Memoriu

În decursul lunilor ianuarie-iunie, activitatea subsemnatului, din punct de vedere ştiinţific, a fost următoarea:

1. Am continuat audierea diferitelor cursuri de specialitate de la Universitate.

2. Am tradus şi rezumat în franţuzeşte un număr de circa 50 de documente româneşti găsite de profesorul G. Millet la Muntele Athos. Regestele franceze vor apărea ca o parte a publicaţiei zisului profesor despre mănăstirile de la Muntele Athos[3].

[3] Documentele acestea nu au mai fost publicate niciodată, Giurescu consemnînd în primul volum al *Amintirilor* sale: „În 1950, atît fotografiile documentelor cît şi transcrierile mele au dispărut fără urmă" (p. 174); s-au publicat numai cele slave, în 1937, într-un volum îngrijit de Gr. Nandriş (pentru odiseea acestui volum, v. B. Munteanu, *Corespondenţe*, Paris, 1979, p. 560—582).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Am continuat căutarea şi strîngerea materialului inedit sau puţin cunoscut referitor la istoria românilor de la Biblioteca Naţională (imprimate şi msse). Unul din documentele găsite aici, anume: Questions et réponses sur la Moldavie et la Valachie", datînd din 1711—1714 formează subiectul articolului ce voi publica în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France". Toţ la Biblioteca Naţională am cercetat întreg fondul de manuscrise româneşti. O notă asupra lor va apărea deasemenea în „Mélanges" [4].

4. Am început strîngerea materialului inedit privitor la istoria românilor din Arhivele Ministerului de Finanţe. Pînă acum, am excerptat documentele din volumul IV al fondului Russie.

5. Am început cercetări în acelaşi scop la Arhivele Statului.

C. C. Giurescu

23 iunie 1924

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti.

7

Mult Stimate Domnule Profesor,

Îmi pare rău că nu mă pot ţine de făgăduială, anume de a vă trimite în termen de zece zile articolul despre manuscrisele din Paris. Voi fi nevoit să întîrzii două săptămîni şi iată de ce: în fondul românesc de la Biblioteca Naţională se află originalul documentului din 11 februarie 1401 despre care Tanoviceanu a făcut o comunicare Academiei Române. Respectatul profesor Onciul considera la început (în „Anii de domnie ai lui Alexandru cel Bun") acest document ca autentic; descopăr însă acuma, într-un curs de Istoria Românilor, din ultimii ani, părerea contrară anume că am avea a face cu un falsificat. Ca argument, faptul că scrisoarea nu e din epoca lui Alexandru cel Bun şi că ar fi îndoieli asupra datei. Cum lucrul e important, simt nevoia să revăd originalul la Paris şi să citesc din nou data. Impresia mea e că documentul e autentic [5]; socotesc însă că e necesar să controlez această impresie.

Vă rog deci, domnule Profesor, să nu-mi luaţi în nume de rău dacă în loc să primiţi articolul acum, îl veţi primi peste două săptămîni, după ce voi fi controlat documentul la Naţională. Nu fac de altfel decît să aplic unul din sfaturile ce ne dădeaţi la Seminar „de a nu afirma niciodată un lucru pînă cînd nu sîntem convinşi întîi noi de adevărul lui şi pînă cînd n-am verificat această convingere".

Munteanu vă roagă să dispuneţi să se retipărească în 150 exemplare, *pe cheltuiala lui, partea din articol apărută în „Mélanges"* de anul trecut [6]. Roagă de asemenea să i se trimeată corecturile acestei retipăriri la Fontenay, asigurîndu-vă că va depune cea mai mare celeritate în trimiterea lor îndărăt.

Am fost pe la dumneavoastră acasă, în cîteva rînduri, pentru cele două cărţi şi pentru războaiele de ţesut. Cărţile cred că le-aţi primit. În privinţa războaielor, neîntîlnind niciodată pe d[omnul] Manole, mi-a fost imposibil să le văd.

---

[4] În „Mélanges", s-a publicat, în 1924, *Une enquête sur les Principautés Roumaines au commencement du XVIII-e siècle*; nota asupra manuscriselor — *Les manuscrits roumains de la Bibliothèque Nationale* — s-a tipărit în *RHSEE*, II, 1925, p. 41—54.

[5] Documentul din 11 februarie 1400 a fost publicat în *DRH*, A, I, la capitolul „Documente false" (p. 418—419), cu următoarea observaţie: „După grafie, ortografie, limbă, formular, mod de atîrnare a peceţii şi conţinut, doc. este un fals, probabil din sec. al XVI-lea" (p. 419).

[6] V. Munteanu, *Le problème du retour à la nature dans les premières ouvrages de Senancour*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Voi face încă o încercare mîine, sîmbătă sau duminică, întrucît luni 22 septembrie plec la Paris.

Urîndu-vă, potrivit obiceiului din bătrîni, „să vă găsesc sănătos", primiţi, vă rog, domnule Profesor, încredinţarea deosebitului meu respect.

C. C. Giurescu

18 sept[embrie] 1924
Bucureşti

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 320, f. 363—364.

8

[1927]

Constantin C. Giurescu

roagă pe Domnul Profesor Iorga să ia parte la Şedinţa Comitetului Istoricilor şi a Adunării Generale care va avea loc azi joi ora 6½ seara, la Facultate (sala de Bibliotecă a Seminarului de Istoria Românilor) etajul III.

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 330, f. 409.

2. Constantin C. Giurescu către N. Georgescu-Tistu

1

[dec. 1925 — ian. 1926]

La mulţi ani, dragă Tistule[7], să trăieşti şi să dea domnul să-ţi ajungi cît mai iute scopul. Nu m-am învrednicit să-ţi scriu pînă acum din cauza multelor treburi pe care le-am avut, în special a examenelor de doctorat[8] şi docenţă[9]. Le-am isprăvit, în sfîrşit, cu cîteva zile înainte de Crăciun, aşa că Sărbătorile mi-au tihnit. Ce mai nou pe la voi?

Scrie-mi cînd ai timp şi fii sigur că vei primi, mai curînd ca de data asta, răspunsul.

Cu multă dragoste
Giurescu

BCS, ms. 26730.

---

[7] La acea dată N. Georgescu-Tistu se afla la Fontenay-aux-Roses ca membru al Şcolii Române (v. *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 359—372, pentru corespondenţa lui Georgescu-Tistu cu P. P. Panaitescu).

[8] Lucrarea de doctorat a lui C. C. Giurescu se intitula *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Vălenii de Munte, 1926, 176 p. Raportul asupra ei a fost făcut de N. Iorga, ce o considera drept „un studiu care face cea mai mare onoare autorului şi promite ştiinţei noastre istorice un mare maestru. Perfect informată, de o critică pe atît de pătrunzătoare, pe cît de cumpănită şi tot aşa de plină de curtoasia pe care o întîlnim rareori în cele dintîi scrieri ale tinerilor, ea cercetează tot materialul documentar şi dă adeseori rezultate care se pot considera ca definitive" (Constantin C. Giurescu, *Amintiri*. I, Bucureşti, 1976, p. 196).

[9] La examenul de docenţă, C. C. Giurescu a prezentat lucrarea *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, 75 p. (Pentru conjunctura în care a avut loc concursul, vezi C. C. Giurescu, *Amintiri*. p. 197—198 şi B. Munteanu, *Corespondenţe*, p. 414). În urma celor două examene, doctorat şi docenţă, Giurescu va obţine conferinţa de istorie modernă a românilor, de la 1 ianuarie 1926 (în legătură cu numirea, vezi şi scrisoarea lui V. Pârvan către Iorga, din 30 decembrie 1925, în *Vasile Pârvan. Corespondenţă si acte*, Bucureşti, 1973, p. 276).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

Dragă Tistule,

Îţi mulţumesc de două ori : o dată pentru urările ce cu atîta dragoste îmi trimeţi şi a doua oară pentru carte. Citisem de altfel articolul în întregime din Mélanges[10] şi l-am şi categorisit pe o fişă (Metodologia săraca !) drept lucrare normativă în genul respectiv. Aştept să-ţi văd acuma contribuţia anului acestuia.

În ce mă priveşte, iată cum stau lucrurile din p[unct] d[e] v[edere] al ştiinţei : teza se tipăreşte cu o încetineală exasperantă la Văleni şi nu ştiu dacă va fi gata înainte de oct[ombrie]. Pînă atunci însă voi avea plăcerea să-ţi trimet lecţia de deschidere][1] şi alte 2—3 articole mai mărunte — studii mai mari sunt în preparaţie — între care şi articolul dat pentru volumul omagial al lui Bianu. Toate celelalte merg bine. Am fost la ţară, în Iaşi, 3 săptămîni[12] ; acuma mă reped vreo 3—4 zile pe la Văleni (am o conferinţă de ţinut acolo !) şi la Chiojd[13] şi apoi mă întorc iarăşi la ţară, în Moldova. A dat Dumnezeu an bun : „grîiele" — cum spun moldovenii — sînt o frumuseţe, fînul tot aşa, porumbul promite o recoltă abundentă. Numai „ţuica" — nu-i duci dorul ? — n-o să fac anul ăsta.

M-am pîrlit şi m-am înegrit de te-ai speria văzîndu-mă. Îmi prieşte statul la ţară şi din p[unct] d[e] v[edere] al lucrului : sporul e mult mai mare departe de viaţa trepidantă, agitată a capitalei.

Ce mai faci altfel ? Cum ţi-ai aranjat viitorul la Cluj ? Ce mai zice Puşcariu ?[14]. Băieţii ceilalţi cum o duc ? O serie de întrebări la care, cînd vei găsi o clipă liberă, te rog să ai bunătatea să-mi răspunzi. Ce face Munteanu[15], în special ? nu mai am veşti de la el de mai bine de o lună.

Termin, dragă Tistule, dorindu-ţi toată sănătatea şi credem-mă cu toată prietenia, al tău

Costache (sau Costică) Giurescu

16. VII. 1926[16]

BCS, ms. 26731.

3

[februarie 1927][17]

Dragă Tistule,

Primii volumul ce mi-ai trimes şi constat, la prima aruncătură de ochi, că aspectul e foarte îngrijit, aproape elegant[18]. Bine că ai izbutit să obţii de la Văleni un asemenea rezultat.

---

[10] N. Georgescu-Tistu, *Emile Picot et ses travaux relatifs aux Roumains*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France, 1925*, I-ère partie, p. 181—278.

[11] Lecţia inaugurală, *Consideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani*, a fost ţinută la 15 februarie 1926 şi publicată în „Revista istorică", 1926, 7—9, p. 137—185. Iniţial, Giurescu intenţiona să vorbească despre *Impozite şi organizarea fiscală a Ţării Româneşti* (v. B. Munteanu, *op. cit.*, p. 415).

[12] În localitatea Vladomira, la 30 km nord-est de Iaşi (C. C. Giurescu, *Amintiri*, p. 212).

[13] Chiojdul Mic, jud. Buzău, locul de baştină al tatălui său (C. C. Giurescu, *Amintiri*, p. 15—19). În legătură cu această localitate va publica nota despre *Vechimea satelor Star Chiojd şi Chiojdul Mic din fostul judeţ al Săcuenilor*, în *RIR*, IV, 1934, p. 283—285.

[14] Sextil Puşcariu.

[15] Bazil Munteanu, în ale cărui *Corespondenţe* (citat *supra*) sînt incluse şi 57 de scrisori primite de la C. C. Giurescu în perioada 1924—1939 (p. 407—450).

[16] În anexă se află invitaţia la căsătoria lui C. C. Giurescu cu Maria Simona Mehedinţi, fiica lui Simion Mehedinţi, oficiată la 12 aprilie 1926.

[17] Data poştei.

[18] Este vorba de lucrarea lui N. Georgescu-Tistu, *Corespondance d'un secrétaire princier en Roumanie : Emile Picot*, 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îţi mulţumesc pentru atenţia ce-mi arătaţi ; odată cu prezenta, vei primi şi memoriul meu apărut în Analele Academiei, cuprinzînd rezumatul cursului ce am ţinut anul trecut la Universitate [19].

Anul acesta n-am început încă, din cauza examenului de agregaţie care a avut loc săptămîna trecută. [P. P.] Panaitescu şi [I.] Vlădescu (fostul asistent al lui Onciul şi Ursu) neînscriindu-se, am rămas singurul candidat. Examenul a decurs liniştit, fără incidente ; Minea, de la Iaşi, care a fost şi raportorul asupra lucrărilor tipărite, s-a purtat cumsecade (spun asta deoarece sondase terenul pentru transferare aci şi profesorii nu-l agreaseră) ; Cancel a fost prudent, amintindu-şi probabil de doctorat [20]. Pârvan şi Russo, bine.

Aştept să mi se facă formele la Minister, ca să pot începe cursul ; cred că lecţia de deschidere va fi pe la 25 fevr[uarie] — 1 martie.

Încolo, toate bune. Prezintă doamnei omagiile mele iar tu primeşte o prietenească strîngere de mînă de la

C. C. Giurescu

P.S. Articolul tău îl citisem încă din Mélanges şi îmi şi însemnasem lucrurile pe care le voi folosi într-un eventual curs de istorie contemporană. Sunt lucruri interesante în scrisorile lui Picot şi ai făcut un serviciu istoriei publicîndu-le.

BCS, ms. 26733.

4

Dragă Tistule,

Îţi trimit alăturat un extras din Omagiul lui I. Bianu ; volumul o să mai întîrzie ceva. În acelaşi timp o rugăminte : trimite-mi, rogu-te, articolul publicat în Revue des Bibliothèques ; am nevoie de el şi negăsind revista la Academie, mă adresez ţie. Dacă n-ai făcut extrase, spune-mi cum se poate procura zisa revistă, numărul respectiv.

Aş vrea de asemenea să ştiu dacă Institutul de Istorie Naţională din Cluj are vreun regulament sau statute. Mi-ar trebui un exemplar spre a vedea cum au organizat ei munca acolo. Ai tu prilejul să capeţi vreun exemplar ? M-ai îndatora mult, trimiţîndu-mi odată cu extrasul tău şi un atare regulament.

Cu nădejdea că nu-mi vei lua în nume de rău aceste rugăminţi, rămîn vechiul prieten

Al tău
C. C. Giurescu

30. VIII. 1927.
BCS, ms. 26732.

5

Dragă Tistule,

Acum patru zile venind în Bucureşti pentru examenele parţiale şi de licenţă, după o absenţă de mai bine de trei luni, petrecute la ţară şi la vie, am găsit

[19] A ţinut un curs de *Vechi instituţii româneşti.*

[20] Face aluzie la atitudinea avută de P. Cancel cu ocazia susţinerii doctoratului de către Giurescu, cînd cel dintîi „a izbutit [...] să se facă de rîs într-un mod lamentabil, vrînd să arate că ştie istorie românească. M-a examinat el singur *un ceas*, relevînd anumite afirmaţii din teză ; la critica lui am răspuns punct cu punct, dar în aşa fel că Russo şi Pârvan au declarat, în cancelaria profesorilor, că la un moment nu se mai ştia cine este candidatul şi cine profesorul" (B. Munteanu, *op. cit.*, p. 411 ; vezi şi C. C. Giurescu, *Amintiri*, p. 196).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisoarea şi articolul tău. Îţi mulţumesc că mi l-ai trimes. În ce priveşte informaţia ce-mi ceri, cred că răspunsul meu e tardiv, ţinînd seama de data scrisorii tale. Vei fi aflat din gazete, cum l am aflat şi eu la vie, că Bianu a răspuns congresiştilor presei latine, aşadar că era în Bucureşti pe la 1 octombrie.

Am foarte mulţi studenţi la examenele de licenţă, cad însă cam 50%. Sunt extrem de slabi.

Cu cele mai bune sentimente
Giurescu

22. X. 1927.

BCS, ms. 26734.

6

(f. d.)

Dragă Tistule,

Mîine seara la ora $9^1/_4$ are loc o întrunire la Tzigara-Samurcaş, str. Col. Ghica 4 — Muzeul Etnografic (şosea), în vederea reorganizării „Convorbirilor".

Vino, să vedem dacă nu se poate face ceva. I-am vorbit lui Tzigara de tine şi a rămas să ne întrunim mîine seară.

Cu cele mai bune sentimente
Giurescu

BCS, ms. 26735.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOSAR P. P. PANAITESCU (II)

1. P. P. Panaitescu către N. Iorga

1

Fontenay aux Roses, 11 august 1926

Mult stimate Domnule Profesor,

Am dat chiar astăzi domnului Ianculescu lucrarea mea[1] pentru *Mélanges*, care vă va fi trimisă zilele acestea printr-o persoană care pleacă în țară.

Lucrarea așa cum o prezint e cam incompletă pentru motivele arătate în introducere. E vorba în special de lipsa unor cărți rusești vechi bisericești. Aceste lipsuri s-ar putea umple poate prin cercetări ulterioare, ce aș putea face chiar la Biblioteca Academiei Române. Las la aprecierea d[omniei]voastre să decideți dacă apariția lucrării trebuie amînată pînă ce aș putea întreprinde aceste cercetări, sau poate apărea așa, rămînînd ca eventualele complectări să le public cu altă ocazie. În orice caz lucrarea, cum veți putea judeca, se prezintă ca un tot complet, cu multe concluzii și documente, pe cari le socot destul de noi și interesante.

Am transcris de data aceasta titlurile slavone în alfabetul latin, adaptînd sistemul de transcriere al revistei de Studii slave de aci, pe care aș dori să-l păstrați la tipărirea în Mélanges.

Vă rog de asemenea să binevoiți a spune la tipografie să mi se facă 200 de extrase ; le voi achita îndată ce mă voi întoarce în țară.

În afară de lucrarea aceasta, am fost ocupat pînă acum și cu cercetările mele începute mai demult în materialul istoric rusesc și polon. Am scris un articol bazat pe știri noi în parte inedite asupra lui Dimitrie Cantemir și a legăturilor lui cu mișcarea intelectuală rusă în vremea lui Petru cel mare, articol care va apare în numărul pe decembrie al Revistei „des études Slaves“[2].

Îmi permit să vă amintesc de d[omnul] Baidaf[3], despre a cărui interesantă bibliografie aveți cunoștință. Mi-a spus că vă va trimite în curînd un articol pentru Revista Istorică franceză. Am impresia că greutăți financiare îl împiedică să lucreze cum ar voi. Dacă Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice ar putea face momentan ceva pentru dînsul, cred că nu ar fi fără folos, chiar dacă ajutorul ar fi mic.

---

[1] *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France“, V, 1926.

[2] *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în *RES*, VI, 1926, p. 245—262.

[3] Leon Baidaff, colaborator ocazional și la „Revista Istorică“ (*Asasinarea lui Grigore Ghica*, în *RI*, XVI, 1930, p. 31—32), prieten cu P. P. Panaitescu din perioada pariziană a acestuia ; la 1 ianuarie 1928, L. Baidaff scria lui Panaitescu : «Visul meu e [...] să pot da la lumină, într-un mare volum format in —4°, măcar materialul *periodic*, sub titlul : „Literatura periodică *străină* privitoare la Români și țările românești, 1701—1914“... Această parte a bibliografiei ar cuprinde vreo 15 000 scrieri, din care 3/4 rezumate în cîteva rînduri...» (cf. *BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu*, nr. 177.241).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste lucruri vi le scriu nu din partea lui, ci pentru că impresia mea este că în adevăr situaţia lui e grea şi merită în interesul ştiinţei istorice să fie ajutat.

Primiţi, vă rog, respectuoase salutări. Al d[oamniei]voastre devotat

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 334, f. 438—439.

2

Strada Paris, 30
Parcul Bonaparte
Bucureşti 3

Bucureşti, 5 august 1930

Stimate domnule profesor,

Conform celor ce mi-aţi spus cu ocazia vizitei ce v-am făcut la Văleni, vă trimit un mic articol pentru volumul din Buletinul francez al secţiunii istorice (Academia Română)[4], care urmează să premeargă congresului de bizantinologie. Documentul grecesc din sec[olul] XVIII, de care v-am vorbit, îmi pare copiat cu greşeli, aşa că prefer să renunţ a-l publica deocamdată. De aceea vă trimit această notă, care deşi tratează un punct de detaliu, prezintă totuşi, sper, oarecare interes. Nu ştiu dacă sînteţi de acord cu părerea ce expun ; rămîne la aprecierea d[omniei]-voastre dacă articolul trebuie publicat. Nu am avut la îndemînă, nici nu am văzut pînă acum albumul d[omniei]-voastre cu portretele domnilor români[5], care ar fi trebuit citat în prezentul articol. Voi căuta să repar eventual această omisiune în corecturi.

Cum v-am spus şi la Văleni, doresc să iau parte la Congresul din toamnă de la Athena[6] şi mă bucur că voi putea colabora la volumul prezentat congresului de delegaţia românească.

Primiţi, vă rog, expresiunea deosebitului meu respect.

P. P. Panaitescu

Arhiva familiei Pippidi, Bucureşti

2. P. N. Panaitescu către N. Iorga

Aleea Regina Maria, 8
Parcul Bonaparte

20 septembrie 1925

Stimate domnule Iorga,

Fiul meu Panaitescu P. şi tînărul Giurescu ne anunţă că au fost însărcinaţi cu paza obiectelor de la Expoziţie[7]. Împachetarea acestor obiecte s-a terminat, dar nu ştiu cînd vor putea pleca. Toată lumea este plecată la Geneva cu o parte din obiecte şi în acelaşi timp s-a isprăvit fondul pentru transportul (obiectelor rămase la Paris) la Bucureşti. Ai fi vorba de vreo 35 000 fr[anci] francezi.

---

[4] *L'aigle byzantin sur les vêtements des princes roumains au moyen âge*, în *ARBSH*, XVII, 1930, p. 64—67.

[5] *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu, 1930.

[6] P. P. Panaitescu a participat la Congresul de Studii Bizantine de la Atena cu comunicarea *À propos des traductions médio-bulgare et roumaine de la chronique de Constantin Manasses* (tipărită în *Actes du III-e Congrès International d'études byzantines*, Athènes, 1932, p. 108—109).

[7] Expoziţia Universală de la Paris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu ştiu dacă e bine să vă anunţ pe d[umnea]voastră de această stare de lucruri, căci aceşti doi tineri nu spun de cine depinde Expoziţia, dar în orice caz mi s-a părut că e bine să fii şi d[umnea]ta la curent şi dacă e posibil să faceţi ceva pentru ca aceşti tineri să iasă din încurcătură. V-am fi cu toţii recunoscători [8].

Al d[umnea]voastră.

Ing[iner] Panaitescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 322, f. 280.

3. Constantin C. Giurescu către P. N. Panaitescu

COMITETUL ISTORILOR ROMÂNI

No. Bucureşti, 17 iulie 1928

Stimate Domnule Panaitescu,

„Comitetul Istorilor Români" de sub preşidenţia d[omnu]lui N. Iorga a hotărît ca din delegaţia română ce va reprezenta zisul Comitet la Congresul Internaţional de Istorie de la *Oslo* să facă parte şi colegul meu Petre Panaitescu. Am vrut să-i vorbesc spre a-i da toate lămuririle în legătură cu acest congres, am aflat însă că e la Varşovia. Vă rog deci pe dumneaxoastră să-i comunicaţi această ştire, eu neavînd adresa lui, şi să-i remiteţi alăturatul plic cu instrucţiuni. Comitetul îi pune la dispoziţie suma de 50 000 (cincizeci mii) lei pe care o poate ridica personal sau prin dumneavoastră de la Banca Românească din Bucureşti. În caz cînd nu poate participa la zisul congres, suma de mai sus se va da de Comitet altei persoane.

Congresul se va ţine între [9] august.

Primiţi încredinţarea deosebitei mele stime.

C. C. Giurescu
Secretarul Comitetului Istoricilor Români
Str. Dimitrie Racoviţă 12 Loco

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 341.

3. I. C. Filitti către P. P. Panaitescu

1

(1931) [10]

Dragă Domnule Panaitescu,

Am reflectat şi m-am liniştit în privinţa obiecţiunei.

Ea nu poate privi pe Despina. Ar privi mai degrabă pe Elena Rareş, dacă n-ar exista document precis pentru aceasta.

Într-adevăr, tatăl Elenei, Ion, murind la 1502, ea nu s-a putut naşte *cel mai tîrziu* decît la 1503. A avut deci la căsătoria ei cu Rareş *cel puţin* 27 ani.

---

[8] Răspunsul lui N. Iorga la această scrisoare s-a publicat în prima serie a acestor *mărturii documentare* (*AIIAI, XXII/1*, 1985, p. 364).

[9] Loc alb ; congresul de la Oslo — al VI-lea — s-a desfăşurat între 14 şi 18 august 1928 — cf. P. P. Panaitescu, *Congresul Internaţional de Istorie de la Oslo*, în *AŞRS*, VIII, 1929, p. 497—499.

[10] Scrisoarea este nedatată, dar nu poate fi decît din 1931 (cel mai devreme — sfîrşitul lui 1930), întrucît Filitti se referă la articolul său despre Doamna Despina, care va apărea în fascicula III din primul an (1931) al „Revistei Istorice Române" ; cf. scrisoarea următoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-ar putea deci zice că s-a măritat cam tîrziu, că s-a născut deci mai încoace şi că deci nu poate fi fiica lui Ion. Dar, cum am zis, avem document precis.

Pentru Despina, asemenea obiecţiune nu se poate face.

Aşadar, te rog să faci la manuscris numai următoarele 2 modificări:

1) la *titlu*, în loc de „fille de Jean", scrie te rog „fille présumée de Jean".

2) la sfîrşit, concluzia, binevoieşte a o înlocui cu următoarele: „Il me semble donc que la conclusion de l'exposé qui précède, serait la suivante. Jean Brankovitsch a eu *trois* filles: Marie Frangipani (+ 1540), Despina (+ 1544) et Hélène Rareş (+ 1552).

Despina a été mariée au prince Neagoe de Valachie après 1501 et au plus tard en 1512. Sa date de naissance pourrait remonter à 1480—1490.

Hélène, mariée à Pierre Rareş en 1530, était probablement la dernière des trois filles. Son père étant mort en 1502, elle ne pouvait être née au plus tard qu'en 1503. Elle aurait eu donc au moment de son mariage 27 ans au moins C'étaient peut-être ses secondes noces".

Şi cu aceasta, avanti!

Cu mulţumiri.

Filitti

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 333. Sub acelaşi număr, se mai află o foaie, care a aparţinut evident unei alte scrisori, cu următoarele însemnări:

La 1721 mitropolitul Rusiei a fost trimis de Petru cel Mare să convertească pe ostiaci. Îndată ce a plecat de acolo, au revenit la credinţele lor (P-ce Augustin Galitzin, *La Russie au 18-e siècle*, Paris, 1863, p. 64). Erau prigoniţi şi rascolnicii (subiectul dramei Kovantchine a lui Mussorgski).

Sorel, *Question d'Orient*, p. 10, spune — din păcate fără izvor — că în vremea Catherinei I (1725—7) preoţi greci din Turcia cerusă protecţia şi milele Rusiei.

În această vreme, între 1720—7, a fost în Rusia şi Papàs Hristos de la Podgoriana Epirului, originar din Filiates sau Philiates.

D[umnet]ta citezi pentru David Corbea Письма и Бумаги Петра Великаго.

Silviu Dragomir dă şi el izvoare, însă pentru sec[olul] XVII, unde se amintesc asemenea preoţi veniţi în Rusia pentru eleimosine şi unde rapoartele poliţiei secrete ruseşti permit a-i urmări aproape pas cu pas.

2

CONSILIUL LEGISLATIV
SECRETARIATUL GENERAL

27 nov[embrie] 1931

Iubite Domnule Panaitescu,

Neştiind cînd voi putea da pe acolo, nici dacă te-aş găsi, recurg la scris. Am primit revista [11]. Sper că voi avea şi extrasele.

Nu ştiu dacă mai este vreme spre a se face următoarele corecturi [12]:

a) la pag. 243, nota 4, la fine: trebuie „dernières", în loc de „denières".

b) la pag. 247, nota 3, rîndul 1: trebuie „dans l'Acad." în loc de „dans les l'Acad.".

c) la pag. 250, rînd 18: trebuie „était" în loc de „étant", iar la rînd 19, invers, trebuie „étant" în loc de „était".

Trimit alăturat o listă de lucrări ce cred sau aş dori că ar trebui menţionate la bibliografie în numărul următor. Sper că se va putea.

---

[11] Fascicula III din anul I (1931), cu articolul lui I. C. Filitti, *Despina, princesse de Valachie, fille présumée de Jean Brankovitch* (p. 241—250).

[12] Toate cele semnalate au rămas necorectate!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am văzut darea D[umi]tale de seamă despre doc[umentele] Tocilescu [13]. Cu acest prilej, îţi atrag atenţia asupra unor rectificări de date ce am făcut în studiul despre Craioveşti în „Convorbiri literare", aprilie 1922, pag. 300 şi urm[ătoarele] în note [14]. Fiindcă pentru D[umnea]ta subiectul a redevenit de actualitate, aş vrea să revezi şi aceste rectificări propuse de mine şi a-mi împărtăşi dacă le aprobi sau nu ; cu atît mai mult cu cît sunt aproape gata cu o reeditare a Craioveştilor.

Te rog să-mi restitui articolul despre misiunea la Belgrad la 1872 [15], dacă nu se publică. Se găsesc la Academie oameni cari să facă drumul pînă la Consiliu care acum este în *casa Take Ionescu.*

În sfîrşit, te rog dacă poţi să mai dai pe la mine, să luăm un ceai şi să mai vorbim (spre pildă duminică) şi să-ţi arăt cîteva cărţi greceşti.

Al D[umi]tale cu cele mai bune sentimente,

Filitti

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 326.

3

CONSILIUL LEGISLATIV 11/II/1932
SECŢIA II-A
CABINETUL PREŞEDINTELUI

Dragă Domnule Panaitescu,

Cum d[umnea]ta n-ai telefon, m-am ţinut în curent, cum am putut, de boala d[umi]tale.

Aflai de curînd, cu multă mulţumire, că te-ai însănătoşit.

Nu-mi lua în nume de rău că şi vin să te plictisesc.

Am primit 25 exemplare din D[oam]na Despina [16]. Convenisem cu d[mnea]ta să fie măcar 100. Ce s-a întîmplat ?

Ar fi o farsă foarte neplăcută, deoarece m-ar obliga la o retipărire, adică la o cheltuială grea în aceste vremi.

Te rog deci informează-mă.

Ce mai este cu revista ? Cînd va apare articolul cu legătura lui Mihai [17], căci aşteaptă şi celalt la care ţin mult, cu „preadalica" [18] [?]. Să aştept să apară la D[omniile] Voastre, sau să-l dau aiurea ?

Cu toată simpatia, al D[umi]tale,

Filitti

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 327.

---

[13] P. P. Panaitescu, recenzie la [Gr. Tocilescu,] *527 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Braşovul, 1346—1574...*, Bucureşti, 1931, în aceeaşi fasciculă III din anul I (1931) al *RIR*, p. 312—319.

[14] Studiul s-a publicat în trei numere (3, 4 şi 5) din „Convorbiri literare".

[15] Articolul lui I. C. Filitti, *Une mission roumaine à Belgrad en 1872*, s-a tipărit, în cele din urmă, în *RHSEE*, X, 1933, p. 14—15.

[16] Cf. *supra*, n. 11.

[17] *Despre „legătura" lui Mihai Viteazul*, în *RIR*, II, 1932, fasc. II—III, p. 221—231.

[18] *„Preadalica să nu fie"*, în *RIR*, II, 1932, fasc. IV, p. 337—345.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4

CONSILIUL LEGISLATIV

15 sept[embrie] 1932

Dragă Domnule Panaitescu,

Scopul principal al acestor rînduri este să-ţi mulţumesc pentru menţionarea, în Revista Istorică Română, a tipăriturilor mele.

Sistemul de la no. 239 al bibliografiei ultimului număr al revistei [19], de a se trimite de la o carte la alta, în legătură cu ea, este excelent.

Dar, tocmai de aceea, la pag. 315, no. 50, se putea trimite la no. 73, iar la pag. 326, no. 155, idem la no. 138.

De ce oare d[omnul] Bodin, la pag. 319, no. 84, n-o fi spunînd cine a publicat proectul de constituţie de la 1863, cînd lucrarea pe care o recensionează spune aceasta?

Al D[umi]tale,

Filitti

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 328

5

16 aprilie 1933

Dragă Domnule Panaitescu,

În legătură cu ultimul număr (vol. III, fasc. I) al Revistei Istorice Române, pe care *nu* l-am primit (fost-am exoflisit?), vreau să-ţi spun următoarele:

1) articolul lui Drăghiceanu [20] despre săpăturile de la Buda, de care vorbeşti d[umnea]ta la pag. 118, no. 132, a fost recenzat de mine în „Adevărul" de marţi 28 fevr[uarie] 1933; Drăghiceanu a răspuns în acelaşi ziar, miercuri 8 martie; am replicat în acelaşi ziar, vineri 24 martie; mi-a răspuns în „Neamul românesc" sîmbătă 8 aprilie 1933. Faţă de lipsa de bună credinţă şi de cuviinţă a acelui domn, am tăcut. Altui adversar aş fi recunoscut, public, *singura* mea greşeală, şi anume: n-am observat că cerf slavon, sau copa grec, poate avea şi forma pe care o are în inscripţia cu pricina şi care se regăseşte în inscripţiile bisericilor lui Ştefan cel Mare *. Mă mîngîi numai că în această greşeală am tovarăşi pe Stoica Nicolaescu şi pe Iorga. Toate celelalte întîmpinări ce am făcut lui Drăghiceanu rămîn însă în picioare. Mulţumit că a avut dreptate asupra unui punct, le ocoleşte pe celelalte cu formula, ce nu se potriveşte, „ab uno disce omnes".

2) La pag. 119, no. 140, tot d[umnea]ta recenzezi pe Tafrali. Dar chestiunea Argeşului, tratată în acelaşi fel de Stoica N[icolaescu] în Arhivele Olteniei, cu observaţie din parte-mi ca aceea a lui Jerphanion?

3) Apare articolul despre cronicarul Dumitrache? [21].

Christos a înviat!

Filitti

P.S. Nu ştiu dacă urmăreşti „Notiţele" mele din Arhivele Olteniei. În numărul ce trebuie să apară în curînd, va fi, între altele, şi una despre enormi-

[19] Anul II (1932), fasc. II, p. 335.

[20] V. Drăghiceanu, *Săpăturile din Buda, Lapoş şi Tisău—Buzău*, în *BCMI*, XXIV (1931), 1932, p. 158—176; prezentat de P. P. Panaitescu în *RIR*, III, 1933, p. 118.

* Trimite şi la Bogdan, *Doc[umentele] lui Ştefan*, iar acolo forma e şi nu . Multe forme are acest cerf-copa! Cea obişnuită o ştiam sau . Quid? [Semnele tipografice lipsesc — *n. red.*]

[21] Articolul *Cronicarul Dumitrache* a apărut în fasc. II—III din acelaşi an III (1933), p. 194—201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea lui Iorga cu privire la o a treia domnie în aprilie 1822 a lui Mihai Constantin Sutzu.

I. Lupaş, în *Doc[umente] ist[orice] privitoare la moşiile brâncoveneşti din Transilvania*, mai putea găsi informaţii asupra subiectului său în lucrarea mea *Corespondenţa domnilor şi boerilor români cu Metternich şi cu Gentz* (An[alele] Ac[ademiei] Rom[âne], 1914, p. 998—9), după rap[oartele] consulilor austrieci, încă inedite, la Academie.

<Pe prima filă> : Ce s-a hotărît cu preţul extraselor din revistă, pe viitor ? (Trecutul l-am lichidat, reducîndu-i la jumătate !).

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 329.

6

9 mai 1933

Dragă Domnule Panaitescu,

Îţi mulţumesc pentru amabilitatea ce ai avut de a-mi trimite ultima D[umi]tale lucrare [22].

M-a interesat mult. Îndeosebi memoriul de la 1807 care cuprinde germenii ideilor lui Ipsilanti-fiul la 1821. Îmi pare rău că acest act n-a fost publicat înainte de „Frămîntările" [23] mele.

Pentru vremea 1806—1812 citezi şi izvoare sîrbeşti. De ce nu le-ai da măcar în regeste, ca să ne putem folosi cu toţii [?].

Din parte-mi, te-aş ruga, dacă s-ar putea, să-mi extragi, cînd vei avea un moment liber, ceea ce acele izvoare pot cuprinde despre mitropolitul Dositei [24].

Am relevat :

Nakko în Zapiski Odeskago XI (1879), 269—310.

Gavrilovici în Zbornik de la Belgrad, XXX (1904), p. 842.

Mijatovici, în Spomenik LIV (1922), p. 41—107.

Al D[umi]tale cu preţuire şi prietenie,

Filitti

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 330.

7

1 dec[embrie] 1933

Dragă Domnule Panaitescu,

Ca rezultat al citirii ultimului no. din Revista istorică română, fac apel la D[umnea]ta cu următoarele chestiuni :

1) La pag. 269. Fii bun şi dă-mi prin telefon traducerea textului bulgăresc : прѣдалника да не метеха никто ни іексо прикасати ни продати въ нѣка, deoarece d[omnul] Bogdan [25] nu dă această traducere şi esenţialul pentru mine nu este originea cuvîntului, ci noţiunea la care corespunde.

2) Se va fi găsind la Academie, sau, de nu, mi-ai putea împrumuta D[umnea]ta pentru puţine zile, comunicările de la ultimul Congres de Istorie de la

[22] P. P. Panaitescu, *Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc (1806—1810). Pregătirea Eteriei şi a renaşterii politice româneşti*, Bucureşti, 1933.

[23] I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932.

[24] Dositei Filitti, episcop de Buzău (1787—1793), apoi mitropolit al Ţării Româneşti (1793—1812).

[25] *Damian P. Bogdan, Originea clauzei* „въ них прѣдалника да нѣст" *din documentele slavo-muntene*, în *RIR*, III, 1933, fasc. II, p. 269—270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Varşovia[26], ca să pot citi pe Doelger, *Die Frage des Grundeigentums in Byzanz?*

3) Idem, „Annales d'histoire économique et sociale" 1933, cu articolul d[omnului] G. Brătianu despre servagiu?[27].

Al D[umi]tale cu sentimente cordiale,

Filitti

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 331.

8

18 iunie 1934

Iubite Domnule Panaitescu,

Am primit ultimul număr din Revista istorică română[28] şi-ţi mulţumesc. Ce păcat că revista apare aşa de greu! Şi că extrasele sunt atît de scumpe!

Dă-mi voie să fac cîteva reflecţii cu privire la notiţele bibliografice[29] care mă privesc personal.

1) La pag. 421, no. 91, trebuia făcută corelaţia cu no. 76, căci aci fac tocmai o recensie critică despre cele trei acte privitoare la Vladimirescu.

2) La pag. 427, no. 152, recensia ce mi se face îmi denaturează fundamental ideia. N-am conchis la crearea unei *burghezii*, ci a unei ţărănimi, în măsură de a economisi prisosuri de cîştig.

3) La pag. 446, no. 283, lucrarea lui Severeanu este reeditarea aceleia pe care o mai publicase în „Urbanismul" I (1932) şi pe care am criticat-o în ziarul „Cuvîntul" din 19 mai 1932, ceea ce s-a relevat dealtfel în Revista istorică română, 1932, vol. 2, fasc. II—III, pag. 335. Feriţi-vă de acest reclamagiu şi nu-l ajutaţi cu prestigiul revistei d[umnea]-voastre să inducă pe cetitori în eroare.

Cu cele mai alese simţiminte,

Filitti

[P.S.] Voi răspunde d[omnu]lui Grecescu[30], privitor la Ion C. Brătianu şi împroprietărirea de la 1864.

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177 332.

4. Documente privind relaţiile lui P. P. Panaitescu cu Academia Română

1

ACADEMIA ROMÂNĂ
No. 69

Bucureşti
Calea Victoriei 125
11 ianuarie 1929

Domnule Conferenţiar,

Avem onoare a vă aduce la cunoştinţă că Academia Română a primit în cursul lunei decemvrie trecut înştiinţare că un Comitet, sub preşedinţia D[om-

[26] Semnalat de P. P. P(anaitescu) în *Al VII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice de la Varşovia*, în *RIR*, III, 1933, p. 324.

[27] G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et règime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în „Annales d'histoire économique et sociale", 1933, p. 445—462 (semnalat, cu „vom reveni", de D. Bodin, în *RIR*, III, p. 297).

[28] Fascicula IV din anul III (1933), apărută — cum se vede — abia în iunie 1934.

[29] Semnate (în ordinea citării în scrisoare) de C. Grecescu, M. Sânzianu şi G. Baiculescu.

[30] În aceeaşi fasciculă, C. Grecescu a prezentat, într-o notă amplă (p. 430), articolul lui I. C. Filitti, *Retuşări la un portret al lui Ion C. Brătianu* („Adevărul" din 18.I.1933, p. 1—2, în replică la I. G. Duca).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu]lui Profesor M. Murko, organizează în Praga pentru zilele de 6—13 octomvrie 1929 întîiul Congres al Filologilor Slavi cu ocazia centenarului morţii marelui filolog slav Josif Dobrovsky, rugînd Instituţinea noastră să ia parte la Congres.

Ţinînd seama că, deşi poporul şi limba noastră aparţin familiei romanice, totuşi trecutul politic şi religios precum şi viaţa intelectuală a poporului român s-au desvoltat timp de mai multe secole în strînsă legătură cu unele popoare slave, Academia Română a fost de părere să ia parte la Congres şi a decis, în şedinţa de la 14 decemvrie 1928, să fiţi rugat D[omnia]-voastră ca împreună cu colegii noştri Părintele N. M. Popescu şi Silviu Dragomir şi D[omnu]l Gr. Nandriş, Profesor agregat la Universitatea din Cernăuţi, să luaţi parte la acel Congres ca delegaţi ai Instituţiunii noastre [31].

Alăturat avem onoare a vă trimite în cópie proiectul de program al Congresului comunicat Academiei, înştiinţîndu-vă că, faţă de motivarea dată participării sale la Congres, Academia a propus Comitetului să adaoge în program cîteva puncte privitoare la relaţiunile şi influenţele reciproce dintre slavii Europei Centrale şi cei din Sud-Est şi popoarele vecine de alte limbi.

Primiţi, vă rugăm, Domnule Conferenţiar, încredinţarea distinsei noastre consideraţiuni.

SECRETAR GENERAL,
I. Bianu

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
Conferenţiar la Universitatea din Bucureşti

2

ACADEMIA ROMÂNĂ

Bucureşti
1932 decemvrie 31

Domnule,

Academia Română, privind documentele pe care aţi binevoit a le dărui pentru biblioteca ei şi al căror cuprins s-a însemnat mai jos, am onoare a vă exprima călduroase mulţumiri pentru acest dar.

Primiţi, Domnul meu, încredinţarea prea distinsei mele consideraţiuni.

Bibliotecarul Academiei
I. Bianu

Domniei Sale
Domnului prof. P. P. Panaitescu, Loco

(Pe verso :)

1. 1860 octom[brie] 16. Iaşi. — Adresa Ministerului de Interne către Dr. A. Greceanu.

2. 1860 fevr[uarie] 9, Iaşi. — Depeşă telegrafică a Prinţului domnitor. Franc[ezã].

3. 1860 fevr[uarie] 12/24, Bucureşti. — Adresa Ministerului afacerilor străine către Giers, consulul Rusiei. Franc[ezã], cópie.

4. 1862 ianuarie 23. — Adresa Legaţiunei imperiale a Rusiei din Constantinopole. Franc[ezã], cópie.

Iuliu Tuducescu

---

[31] A participat cu comunicarea *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

ACADEMIA ROMÂNĂ
No. 276

Bucureşti
Calea Victoriei 125
21 februarie 1933

Domnule Profesor,

La scrisoarea D[omniei]-voastre din 9 februarie avem onoare a vă face cunoscut că Secţiunea Istorică, din cauza lipsei de fonduri în care se află de mai mulţi ani, a fost silită să decidă, în şedinţa ei de la 17 februarie curent, amînarea chestiunii tipăririi traducerilor atît a Cronicei lui Ştefan cel Mare descoperită de D[omnu]l O. Górka, cît şi a studiului său despre ea, făcute de D[omnu]l Prof[esor] Em. Biedrzycki [32].

Această deciziune s-a comunicat şi D[omnu]lui Biedrzycki.

Primiţi, vă rugăm, Domnule Profesor, încredinţarea distinsei noastre consideraţiuni.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului Profesor P. P. Panaitescu

Loco

4

ACADEMIA ROMÂNĂ
No. 74

Bucureşti
Calea Victoriei 125
15 ianuarie 1934

Domnule Profesor,

Răspunzînd cererii D[omniei]-voastre din 12 ianuarie curent, avem onoare a vă face cunoscut că Academia Română a decis să se tipărească în Memoriile Secţiunii Istorice lucrarea D[omniei]-voastre „Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare", înaintată pe lîngă acea cerere.

Primiţi, vă rugăm, Domnule Profesor, asigurarea stimei noastre.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
Profesor la Universitatea din Capitală

Loco

5

ACADEMIA ROMÂNĂ
BUCUREŞTI
No. 1401

15 iunie 1934

Domnule Profesor şi Onorate Coleg,

Academia Română, apreciind activitatea Domniei-Voastre în domeniul istoriografiei româneşti, cu deosebire în acel mai puţin explorat al isvoarelor polone

[32] S-a publicat ulterior în *RIR*, IV, 1934, p. 215—279 şi V—VI, 1935—1936, p. 1—85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi ruseşti privitoare la istoria poporului nostru, v-a ales, în şedinţa de la 28 mai 1934, **Membru Corespondent** al ei la Secţiunea Istorică.

Comunicîndu-vă acest vot, vă rugăm să primiţi, Domnule Profesor şi Onorat Coleg, încredinţarea prea distinsei noastre consideraţiuni [33].

Preşedinte,
L. Mrazec

Secretar General,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
Profesor al Universităţii din Bucureşti
Membru Corespondent al Academiei Române

Loco

6

ACADEMIA ROMÂNĂ

Bucureşti
Calea Victoriei 125

Academia Română va primi vizita Domnului *Louis Barthou*, Ministrul de Externe al Republicii Franţei, *mîine vineri, 22 iunie curent, la ora 3 (trei) d.a. precis.*

Avem onoare a vă ruga să luaţi negreşit parte la această şedinţă, sosind cu cîteva minute mai devreme.

SECRETARIATUL GENERAL

21 iunie 1934

7

ACADEMIA ROMÂNĂ

No. 101

Bucureşti
Calea Victoriei 125
14 ianuarie 1935

Domnule Coleg,

Avem onoare a vă aduce la cunoştinţă că în şedinţa de la 11 ianuarie curent, procedîndu-se la distribuţia cărţilor prezentate la premiile Academiei, ce sunt a se acorda în sesiunea generală ordinară din acest an, s-a decis să fiţi rugat Domnia Voastră a examina şi a face raport asupra scrierii însemnate cu roşu pe lista alăturată [34].

Comunicîndu-vă această deciziune, vă înaintăm un exemplar din scrierea menţionată şi vă rugăm să primiţi distinsele noastre salutări colegiale.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale.
Domnului P. P. Panaitescu
— Membru Corespondent al Academiei Române —

Loco

---

[33] Spre deosebire de celelalte adrese din acest set (dactilografiate), cea de faţă este caligrafiată pe o hîrtie verzuie, foarte fină.

[34] Alte adrese cu acelaşi conţinut : nr. 365/7.II.1938 şi nr. 192/17.I.1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8

ACADEMIA ROMÂNĂ

No. 81

Bucureşti
Calea Victoriei 125
17 ianuarie 1935

Domnule Coleg,

Avem onoare a vă face cunoscut că Delegaţiunea Academiei a fixat şedinţă publică *vineri, 8 februarie viitor*, la ora 3 d.a., pentru ţinerea comunicării Domniei Voastre cu titlul : *Mihai Viteazul în lumina unor noi documente* [35].

Primiţi, vă rugăm, Domnule Coleg, distinsele noastre salutări colegiale.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
— Membru Corespondent al Academiei Române —
Loco

9

ACADEMIA ROMÂNĂ

No. 124

Bucureşti
Calea Victoriei 125
17 ianuarie 1935

Domnule Coleg.

Avem onoare a vă face cunoscut că D[omnu]l Coleg N. Iorga, în şedinţa Secţiunii Istorice de la 11 ianuarie curent, a propus ca Domnia Voastră să fiţi rugat a pregăti o publicaţie comparativă a cronicelor moldoveneşti înainte de Ureche, în care să intre şi cronica germană publicată de D[omnu]l O. Górka. Lucrarea se va publica în Buletinul Comisiunii Istorice a României.

Secţiunea a acceptat în totul propunerea D[omnu]lui Coleg Iorga.

Vă aducem la cunoştinţă această hotărîre a Secţiunii şi vă rugăm să primiţi distinsele noastre salutări colegiale.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
— Membru Corespondent al Academiei Române —
Loco

---

[35] Comunicarea a fost prezentată în şedinţa din 22 februarie 1935 (*AAR, Dezbateri*, LV, Bucureşti, 1935, p. 44).

[36] Evoluţia ulterioară a raporturilor lui P. P. Panaitescu cu N. Iorga a făcut inutilă această însărcinare. Peste aproape un sfert de veac, P. P. Panaitescu va realiza, totuşi, proiectul sugerat de N. Iorga în 1935, reeditînd *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de I. Bogdan* (1959) ; în acest volum, a inclus şi cronica moldo-germană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10

ACADEMIA ROMÂNĂ

No. 2818

Bucureşti
Calea Victoriei 125
7 octomvrie 1937

Domnule Coleg,

Cu începere de la 15 septemvrie a.c., Academia Română şi-a reluat activitatea după încetarea vacanţei de vară, redeschizîndu-şi şedinţele săptămînale ordinare.

Instituţiunea noastră ar fi deosebit de fericită dacă lucrările membrilor ei activi s-ar spori cu contribuţiunea Dvs. competentă şi dacă, în consecinţă, aţi binevoi să veniţi cît mai des a lua parte la şedinţele noastre atît intime cît şi publice, spre a vă spune cuvîntul la desbaterea chestiunilor la ordinei zilei şi spre a ţine comunicări cu caracter ştiinţific fie în şedinţele publice, fie în cele intime.

Vă amintim că sub acest raport aveţi drepturi egale cu ale membrilor activi, drepturi care sunt consacrate prin art. 33 din Statutele Instituţiunii noastre, potrivit căruia „Membrii de Onoare şi Corespondenţi au dreptul de a asista la şedinţele Academiei cu vot consultativ".

Vă rugăm deci să faceţi cît mai des aplicaţia prevederilor acestui articol şi a primi distinsele noastre salutări colegiale.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
Membru Corespondent al Academiei Române

Loco

11

ACADEMIA ROMÂNĂ

No. 3337

Bucureşti
Calea Victoriei 125
15 noemvrie 1937

Domnule Coleg,

În conformitate cu hotărîrea Secţiunii Istorice de la 12 noemvrie a.c., avem onoare a vă ruga să examinaţi alăturatul manuscris al D[omnu]lui H. Dj. Siruni *„Mărturii armeneşti despre România"* şi a referi dacă merită să fie publicat de Academia Română [37].

Primiţi, vă rugăm, Domnule Coleg, distinsele noastre salutări colegiale.

SECRETARUL GENERAL,
G. Ţiţeica,

Domniei Sale
Domnului P. P. Panaitescu
— Membru Corespondent al Academiei Române —

Loco

---

[37] Cea de-a treia serie de *Mărturii armeneşti despre români* publicate de H. Dj. Siruni în *ARMSI*, s. III, t. XX (1939), m. 23, poartă subtitlul *Aron vodă, Răzvan vodă şi Ieremia vodă într-un poem al unui cronicar armean.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12

ACADEMIA ROMÂNĂ

No. 817

Bucureşti
Calea Victoriei 125
2 aprilie 1938

Domnule Coleg,

În zilele de 25—26 august viitor se va întruni la Zürich a III-a Conferinţă Plenară a Delegaţilor Federaţiunii Societăţilor de Istorie ale Europei Orientale[38].

Academia Română, fiind chemată să ia parte la această conferinţă, a decis, după avizul dat de Secţiunea Istorică în şedinţa de la 25 martie curent, să fiţi rugat a merge să reprezintaţi Domnia Voastră Instituţiunea noastră la lucrările acelei Conferinţe[39].

Manuscrisele eventualelor comunicări ce aţi dori să faceţi trebuiesc să fie transcrise, bune de imprimare, cel mai tîrziu pînă la 30 iunie 1938 pe adresa D[omnu]lui W. Lopacinski, Secretarul General al Conferinţei, *Varşovia, Krak.-Przedm. 26/28, Archiwum Oswiecenia Publ.* Asemenea, eventualele moţiuni ce aţi dori să supuneţi Conferinţei.

Comunicîndu-vă această delegaţiune, vă rugăm să primiţi, Domnule Coleg, distinsele noastre salutări colegiale.

PREŞEDINTE,
A. Lapedatu

SECRETAR GENERAL,
G. Ţiţeica

Domniei Sale
Domnului Prof. P. P. Panaitescu
— Membru Corespondent al Academiei Române —

Loco

5. Diverse

1

FUNDAŢIUNEA UNIVERSITARĂ CAROL I
Secţia Istorică
No. 334

Bucureşti 28.XI.1935
PIAŢA REGELE CAROL I

D[omnu]lui P. P. Panaitescu
Profesor Universitar

LOCO
Aleea Alexandru 35

La scrisoarea D[omniei]-V[oastre] din 24 august a.c. avem onoarea a vă răspunde că s-a aprobat publicarea de către Secţia Istorică a Fundaţiunii Carol I

[38] Conferinţa s-a desfăşurat în zilele premergătoare celui de-al VIII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice (Zürich, 28 august — 3 septembrie 1938 — cf. Lucian Boia, *Congresele internaţionale de ştiinţe istorice din perioada interbelică şi participarea românească*, în *RdI*, 4/32, 1979, p. 711).

[39] Fiind bolnav, P. P. Panaitescu nu a participat la conferinţa şi la congresul de la Zürich; în actele congresului, s-a inclus doar rezumatul comunicării sale, care privea „stadiul cercetării şi publicării izvoarelor în România" (Lucian Boia, *op. cit.*, p. 713).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a colecţiei de documente şi a studiului referitor la Mihai Viteazul [40].

Colecţia se va tipări în 600 ex[em]pl[are] iar studiul în 1100 ex[em]pl[are]. Veţi primi ca drepturi de autor:

1) Lei 2 000 (două mii) pentru coala de *studiu* (16 pag.)
2) Lei 1 500 (una mie cinci sute lei) coala de documente (16 pag.)
3) Cîte 20 de exemplare din fiecare lucrare.

Rugîndu-vă a ne preda cît mai neîntîrziat m[anu]s[crisele] lucrărilor D[omniei]-V[oastre], primiţi încredinţarea deosebitei noastre stime.

DIRECTOR,
Al. Tzigara Samurcaş

CONSILIER,
Const. C. Giurescu

2

ROMÂNIA
MINISTERUL
PROPAGANDEI NAŢIONALE

Bucureşti, 3 aprilie 1940
1020 — 4.IV.1940

Domnule Profesor,

În vederea intensificării propagandei româneşti peste hotare, am onoare să binevoiţi a participa la consfătuirea care va avea loc vineri 5 aprilie a.c. orele 18, la Ministerul Propagandei Naţionale; cu acest prilej se vor preciza lucrările de natură istorică, geografică şi etnografică ce urmează a fi alcătuite în scopul arătat mai sus.

Primiţi, vă rog, Domnule Profesor, încredinţarea deosebitei mele consideraţiuni.

MINISTRUL
PROPAGANDEI NAŢIONALE,
(L.S.) Const. C. Giurescu

Domniei Sale
Domnului Profesor P. P. Panaitescu — Aleea Alexandru 35

Loco

[40] Monografia *Mihai Viteazul* şi volumul de *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul* vor ieşi de sub tipar în primăvara anului 1936, stîrnind cunoscuta polemică (v. Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 510—514).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La încheierea celui de-al treilea — şi ultim — grupaj de mărturii documentare pentru istoria „şcolii noi" de istorie, un bilanţ se impune.

S-au publicat, în total, 201 documente[1], şi anume 133 scrisori[2] şi 68 acte diverse[3] — din care, de fapt, multe pot fi socotite şi scrisori, din categoria celor numite, de obicei, „oficiale".

Din punctul de vedere al *emitenţilor*, cele 133 de epistole „particulare" se repartizează astfel: de la *Gh. I. Brătianu* — 53; de la *P. P. Panaitescu* — 40; de la *Const. C. Giurescu* — 20; de la *I. C. Filitti* — 8; de la *N. Iorga* — 7; de la *N. Cartojan* — 4; de la *P. N. Panaitescu* — 1.

Din punctul de vedere al *destinatarilor*, locul întîi revine lui *N. Iorga* (57), urmat de *N. Georgescu-Tistu* (29), *P. P. Panaitescu* (25), *Sabina Cantacuzino* (7), *I. C. Filitti* şi *Const. A. Stoide* (cîte 4), *P. N. Panaitescu* (3), *Const. C. Giurescu*, *C. Angelescu*, *G. Oprescu* şi *A. Brandia* (cîte 1). Epistolele „oficiale" trebuie adăugate, în fiecare caz în parte, acestor cifre.

Dintre *actele* privind studiile, cariera şi activitatea universitară, cele mai multe s-au adunat pentru *Gh. I. Brătianu:* 32; de la acelaşi istoric provin — cum s-a văzut — 53 de epistole. S-a adus, astfel, o contribuţie însemnată pentru cunoaşterea vieţii şi activităţii acestui mare istoric român, în pragul împlinirii a nouă decenii de la naşterea sa. Nu mai puţin, cele 40 de scrisori adresate de *P. P. Panaitescu* lui N. Iorga, I. C. Filitti şi N. Georgescu-Tistu — plus celelalte epistole, *către* Panaitescu ori privind relaţiile sale cu Iorga, cu Academia Română şi cu Fundaţia „Carol" — alcătuiesc şi ele un dosar bogat pentru acest istoric.

În acest context, nu putem decît să regretăm dispariţia arhivelor lui Gh. I. Brătianu şi Const. C. Giurescu; acesta din urmă, rămîne, din păcate, cel mai slab reprezentat dintre cei trei fruntaşi ai „şcolii noi" (e drept, însă, că în cazul său cele 57 de scrisori către B. Munteanu constituie, oarecum, o compensaţie). Recolta bogată adunată în cele trei grupaje de mărturii documentare poate fi socotită o contribuţie la studierea vieţii culturale din România interbelică, în general, şi a dezvoltării ştiinţei istorice în acel interval, în special. Adăugîndu-li-se textele programatice, articolele polemice, luările de atitudine din presa vremii, un volum s-ar contura cu uşurinţă şi el va fi — sperăm — alcătuit şi editat în anii care urmează.

Ajunşi la capătul drumului pe care şi l-au propus să-l străbată împreună, alcătuitorii celor trei grupaje adresează redacţiei *Anuarului Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"* mulţumiri pentru generozitatea cu care a deschis paginile acestei reviste pentru găzduirea documentelor, regretînd, totodată, că în strădania de a lumina istoria „şcolii noi" de istorie nu li s-au adăugat — cu trei singure excepţii — şi alte forţe. Rămîne, totuşi, o mulţumire faptul că, prin cele 201 documente editate pînă aici, capitolul pe care „şcoala nouă" l-a scris în istoria culturii româneşti va putea fi studiat, de acum înainte, într-un cadru mai larg, mai complex şi mai apropiat de realitatea care l-a generat. *(Şt. S. G.)*.

[1] În seria întîia (I) — 72; în seria a doua (II) — 71 (69 + 2 în introducere); în seria a treia (III) — 58.

[2] I — 50; II — 50 (48 + 2); III — 33.

[3] I — 22; II — 21; III — 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. G. DUCA ŞI CONFERINŢA DE LA LAUSANNE (Pagini din „Jurnal") (II) *

DE

CONSTANTIN BOTORAN

Miercuri 6 Dec[embrie]. Şedinţă senzaţională. Lord Curzon a început prin a răspunde lui Cicerin. Răspunsul era scris. Era combaterea tezei Mării Negre — lac rusesc — şi a Strîmtorilor închise. Ascultîndu-l, aveam impresia că se citea o pledoarie a cauzei româneşti. Lord Curzon avocatul României, spectacol puţin banal! După aceea Lord Curzon a rezumat propunerile aliaţilor care au fost comunicate în scris tuturor delegaţiilor şi a propus amînarea discuţiei pînă cînd toţi, şi în special turcii, vor putea examina cu de-amănuntul propunerile făcute. Barrère a citit o scurtă cuvîntare — într-o limbă de academie — prin care arăta că Franţa împărtăşise fără rezerve vederile expuse de Anglia şi, prin urmare, adresa turcilor un călduros apel ca să primească propunerile şi să-şi dea seama că poate vor fi fericiţi într-o zi să se găsească alături de lumea întreagă în Strîmtori. Garroni [42], în italieneşte, a făcut o declaraţie similară. Spalaiković [43] a citit o adeziune a sîrbilor bazată pe interesele lor cu ţara dunăreană. Americanul Child a citit o declaraţie modestă dar preţioasă fiindcă America se unea la punctul de vedere aliat, şi, în sfîrşit, amicul Cicerin s-a sculat. Teza lui e următoarea: noi am renunţat la Constantinopol, dar, ca să fie pace, trebuie între noi, Rusia, şi voi puterile un „mur mitoyen" [zid despărţitor — *n.ns.*]. Numai aşa putem dezarma şi urmări scopurile noastre pacifice. Dacă se creează în Strîmtori un regim internaţional se vor permanentiza în această parte a lumii conflictele fiindcă regiunile internaţionale sînt în realitatea lucrurilor cauze de discordie. Cît priveşte pe ceilalţi riverani cu Marea Neagră, situaţia militară a acestei Mări nu-i poate interesa; pe bulgari fiindcă tratatele — pe care dealtfel noi ruşii nu le aprobăm şi nu le recunoaştem — au demilitarizat-o; şi pe români fiindcă dacă [un] conflict ar fi cu Rusia el nu poate fi decît pe uscat, nu pe mare. Cu această ocazie, de trei ori, cu o insistenţă ostentativă, a declarat că Rusia nu vrea conflict cu România. În genere, faţă de noi, atitudinea şi tonul lui era conciliant. Cine ştie ce se ascunde sub aceste ademeniri! Discursul lui Cicerin era rostit cu vocea aceea piţigăiată care îţi zgîrie timpanul şi plină de săgeţi împotriva Angliei. Una a fost chiar spirituală. S-a zis pe vremuri [a declarat Cicerin — *n.ns.*] Rusia încearcă să pătrundă în Asia (titlul unei cunoscute cărţi a lui Lord Curzon); azi se poate spune: Anglia încearcă să pătrundă în toată Europa. Nu găsesc însă că teza lui a fost dibace. Baza ei e prea şubredă ca s-o scape o dialectică banală. Viitoarea şedinţă poimîine dimineaţă. După dejun experţii se întrunesc ca să dea lămuririle tehnice de care delegaţiunile vor avea nevoie. La 5, am făcut cu Diamandy o vizită lui Ismet pentru a-l asigura de sentimentele noastre amicale şi a-i arăta că teza noastră în privinţa Strîmtorilor se bazează pe nevoia de a concilia suveranitatea lor cu legitimele nevoi ale suveranităţii noastre. Ismet e foarte simpatic, a făcut declaraţii de amiciţie, dar

---

* Studiul introductiv şi prima parte a însemnărilor au fost publicate în acest *Anuar*, t. XXIII/1 (1986); notele sînt numerotate în continuare.

[42] Marchizul Garroni, conducătorul delegaţiei italiene.

[43] Conducătorul delegaţiei Regatului sîrbilor, croaţilor şi slovenilor după ce ministrul de externe, Momtchilo Nincić, s-a înapoiat la Belgrad.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în definitiv n-a spus nimic demn de a fi reținut. Din toate informațiile, delegația turcească pare de cîteva zile mai puțin intransigentă. Realitate sau tactică — să vedem. Uitam că la ieșirea de la conferință, azi dimineață, am făcut cunoștința lui Cicerin. Venise să salute și el și Vorovski[44], foarte amabil, pe Diamandy pe care îl cunoșteau de la Geneva. Dialogul a urmat precum urmează :

— Ah, îmi pare foarte bine d-le Duca, că am prilejul să fac cunoștința dvs.

Eu — și mie asemenea, cu atît mai mult cu cît am fost din cînd în cînd în corespondență telegrafică.

C — Da, și sper că pe viitor vom fi în corespondență mai des și mai pacific.

Eu — Întrucît ne privește, bucuros. Știți că scopurile noastre sînt pacifice și mi-a părut bine să constat din declarațiile de azi că și ale dvs. sînt însuflețite de același spirit.

C — Da, da, noi am ținut mult să se facă conferința de dezarmare. Ea și-a și început lucrările la Moscova, dar n-am primit amănunte. Oare ați primit dvs. ?

Eu — Deocamdată nu știu decît ceea ce a apărut în ziare, — și o cordială strîngere de mînă [...].

Seara masa aici la Beau Rivage cu Stamboliiski. Stamboliiski ne poftise cu sîrbii. Conversația lipsită de orice interes, deși tipul era extrem de interesant. După masă au venit și polonezii. Conversația tot fără interes. În sfîrșit, o femeie frumoasă, soția ministrului polonez de la Berna.

7 *Dec[embrie]*. *Joi*. Iar o zi liniștită, fără ședință. Dimineața a venit ministrul Poloniei la Roma, Zaleski. Mi-a comunicat lucruri foarte interesante de la turci. Ministrul turcesc la Roma, pe lîngă că a insistat asupra dorinței lor de a se apropia de România, i-a mărturisit că Anglia a început să se cam ferească de Moscova și că teza rusească în privința Strîmtorilor îi sperie. Par dispuși să se apropie de punctul de vedere al aliaților. Dealtfel din toate informațiile culese azi rezultă că, într-adevăr, turcii sînt dispuși a admite soluția aliaților. Corespondentul de la „Le Temps", Rollin, pretinde că și rușii se gîndesc să primească [teza aliaților — *n.ns.*] fiindcă propunerile aliaților și demilitarizarea M. Negre cerută de noi i-au pus într-o mare încurcătură. Vom vedea mîine ce valoare au aceste zvonuri. Serios e numai ce mi-a spus Zaleski. După dejun m-am plimbat la [text neclar] cu Diamandy. Un colț plin de farmec. O grădină de-a lungul lacului cu un aspect de vechime și cu o melancolie de cimitir. Diamandy dejunase cu Tyrell[45] și Lindley[46]. Din ce în ce mai hotărîți să întreprindă o acțiune intensă asupra turcilor. Ne-au rugat să-i ajutăm. Firește, vom face-o. Azi Ata e foarte vesel. Nenea Alecu a trimis din București 6 cutii cu icre moi destinate să facă minuni pe aici și ziarul „Times" a scris că eu am vorbit luni "extremly well" [extrem de bine — *n.ns.*] și "sumed to make a considerable impression on the commission" [crede că va face o impresie considerabilă asupra Comisiei — *n.ns*], ceea ce "sumed to have produce" [credea că va produce] asupra lui o și mai considerabilă impresie. Degeaba i-am explicat că oricît de bine aș fi vorbit, „Times" n-ar fi scris așa dacă întîmplarea n-ar fi făcut că teza noastră să convie Angliei. Ata rămîne convins că dacă „Times" scrie aceasta apoi e un mare succes, căci „Times" e „Times".

Seara a venit să-mi vorbească Rosenthal care avusese o lungă convorbire cu Rakovski[47]. Rușii vor — sau se prefac că vor — să se înțeleagă cu noi. Basarabia, a spus Rakovski, este pentru noi un teritoriu și nimic mai mult, ori, noi, teritorii avem destule și, prin urmare, nu ținem la el. Trebuie însă să găsească România vreo compensație morală (probabil tezaurul ?) ca să putem și noi față de opinia noastră publică să justificăm cedarea Basarabiei. Mai departe Rakovski i-a spus că ei acum au absolută nevoie să intre în legătură cu toate țările. Nici nu vor, nici nu pot face războiul. E fantasmagorie învinuirea ce li se aduce că vor să tulbure pacea. De fapt au și reluat, sub o formă sau sub

[44] V. V. Vorovski, membru al delegației sovietice.

[45] Secretar al Foreign Office-ului ; fost ani de zile colaborator apropiat al lui Edward Grey.

[46] Ministrul Angliei la Atena.

[47] Cristian Rakovski, membru al delegației sovietice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alta, raporturi cu toate țările și e păcat să nu se înțeleagă cu România. Nu e adevărat că el are ură pentru țară. Noi l-am închis, ei au închis pe Diamandy. Aceasta aparține trecutului de mult uitat. Acum trebuie să reluăm raporturi normale dacă nu încă amicale. Concluzia : n-ar fi chip ca Duca sau Diamandy să aibă o convorbire cu Cicerin ?

În urma acestor destăinuiri, am și telegrafiat lui Brătianu.

8 Dec[embrie]. Vineri. Ziua cea mai însemnată a conferinței. Ismet a comunicat răspunsul Turciei în privința Strîmtorilor. Turcii, cu oarecare rezerve și modificări, propun proiectul aliaților. Ceea ce, firește, a produs o mare senzație și deschide posibilitatea pentru conferință de a ajunge la rezultatul mult dorit al păcii. Cicerin a citit răspunsul său lui Curzon. Era iarăși mediocru redactat. Rușii mențin teza lor fără nici o schimbare. În cursul cuvîntării sale, Cicerin a vorbit de noi. Întîi a afirmat dorința Rusiei de a putea rezolva cît mai repede, în mod amical, toate chestiile pendinte cu România. Al doilea, a pretins că nu pricepe de ce cerem azi libertatea Strîmtorilor cînd sub Rusia țaristă ne-am declarat mulțumiți cu regimul existent ; și al treilea, Cicerin ne-a sfătuit să ne păzim fiindcă puterile vor să se folosească de noi cum s-au folosit de greci.

Am fost silit să-i răspund imediat. Am făcut-o cît se poate de scurt. Am luat cu satisfacție act de dorința lui de a rezolva pașnic cu noi chestiile pendinte. I-am spus că nu e exact că am fost mulțumiți de regimul existent dar că l-am îndurat (nous l'avons subi). Am arătat că au fost dese momente în viața noastră în care am simțit prea tare greutatea Strîmtorilor închise spre a nu rîvni acum din toate puterile noastre un regim de libertate efectivă a Strîmtorilor. Am zis că la „mur mitoyen" cum îl concepe el, pentru noi devine „le mur d'encerclement" [= zid de încercuire]. Și, în sfîrșit, am protestat contra învinuirii că am sluji interesele altora. România nu a fost și nu va fi instrumentul nimănui. Dar politica tradițională a României este de a pune interesele ei de acord cu marile interese europene. Așa am făcut în chestia Dunării, în războiul mondial. Așa ne-am asigurat succesele modeste pe care le-am putut avea și călăuziți de aceeași tradiție venim și în chestia Strîmtorilor să apărăm nu un interes egoist, ci să legăm interesele României de un mare și esențial interes internațional. Tot ce pot spune e că am fost iarăși viu și unanim felicitat și că am impresia că am crescut încă în stima lui Ata. După mine a cerut cuvîntul Venizelos ca să someze pe Cicerin să explice ce a înțeles cînd a făcut aluzie la rolul pe care marile puteri au făcut pe Grecia să-l joace. Cicerin i-a răspuns că raporturile de influență pot fi subiective și obiective, așa că ar avea prea multe de spus. Venizelos a replicat, la rîndul lui, că nu crede de cuviință să mai reveleze cuvintele nebuloase ale primului delegat rus și incidentul s-a închis. Apoi, Lord Curzon a rugat pe Stamboliiski să-și spună cuvîntul. Stamboliiski a răspuns prin nelipsita d-ră Stancioff că n-are nimic de zis. Lord Curzon nu l-a slăbit însă deloc. L-a apucat de chică — ca să vorbim în limbaj țărănist — și l-a obligat să se explice. Nemaiavînd încotro Stamboliiski a declarat că se unește în totul cu punctul de vedere al aliaților. [...]. Pe urmă a venit rîndul lui Spalankovíć care s-a raliat, bineînțeles, și el la teza aliaților. Spectacolul a fost impresionant. Toată conferința de o parte, Rusia singură de partea cealaltă. Spărtura dintre turci și ruși era evenimentul senzațional al zilei. Zvonurile din ultimele zile erau deci întemeiate și culisa a lucrat bine de tot. Cicerin a fost chiar ridicol cînd s-a făcut apărătorul suveranității turcești împotriva turcilor și cînd, rușinat, a conchis că propunerile turcești fiind noi pentru el cere timpul necesar spre a le examina. Lord Curzon a promis că după prînz va comunica răspunsul aliaților la declarațiile lui Ismet și a trecut la redactarea comunicatului. Aici Cicerin a cerut să facă noua declarație și anume că dacă se admite teza lui, Marea Neagră închisă, Rusia e gata să intre în negocieri cu ceilalți riverani pentru a stabili măsurile de securitate ale coastelor lor (nu a întrebuințat însă cuvîntul dezarmare). Hotărît, propunerea noastră de dezarmare i-a pus într-o strașnică încurcătură. Lord Curzon a răspuns că asemenea propuneri nu se trec de obicei în comunicat și a ridicat ședința.

La 4 din nou ședință. Lord Curzon a răspuns lui Ismet. Răspunsul conciliant. Experții vor examina. Cicerin a spus că ei își rezervă dreptul de a se rosti după ce rezultatul convorbirilor dintre experți se vor concretiza în formule

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precise. Hayashi[48] a arătat bucuria Japoniei de a constata că lucrările se îndrumează spre rezultate satisfăcătoare. Şi a rămas deci ca experţii să fie convocaţi. Aici, Lord Curzon a făcut o mare greşeală ; a spus că experţii aliaţi (francezi, englezi, italieni) se vor întruni cu experţii turci. Era inadmisibil să ne excludă pe noi toţi. Cicerin a protestat şi cu drept cuvînt. De astă dată avea toată dreptatea de partea lui. Lord Curzon s-a încăpăţînat, şi în dialogul dintre el şi Cicerin arpumentaţia lui a fost slabă. Aşa e întotdeauna cînd aperi o cauză rea. Singura lui mîngîiere poate fi că Cicerin n-a fost aşa de bine, precum ar fi putut fi. Noi n-am protestat în şedinţă ca să nu îngreunăm situaţia aliaţilor şi a lui Lord Curzon personal, dar am protestat imediat după şedinţă şi la Barrère şi la englezi. Intenţia aliaţilor era bună : să separe în aceste discuţii delicate pe turci de ruşi, dar forma este şi nedibace şi greşită. Sper că vom reuşi să se revie asupra ei într-un fel sau într-altul. În orice caz vom face totul pentru aceasta. Tot jocul aliaţilor acum, e să cîştige pe turci să-i smulgă din braţele ruşilor. Englezii, în special, ar vrea să plece de la Lausanne cu o înţelegere dacă nu cu o alianţă anglo-turcă. E o plăcere să vezi cu cîtă febrilitate lucrează şi cum se desfăşoară sub ochii noştri tot planul lor de încercuire. Uitasem cu totul că aseară am avut extrema fericire să adăpostim pentru cîteva ceasuri sub acoperămîntul nostru pe amicul „Supra di Tutto" (aşa îi zicem noi lui Mussolini). În drumul lui spre Londra s-a oprit aseară aici. A prînzit cu Curzon şi a plecat. Am aflat că era în bune dispoziţii şi că a dat delegaţiei italiene porunca să lucreze în deplină unire cu francezii şi cu englezii. Să-l ţie d-zeu în aceste mîntuitoare dispoziţii. Kirschen, faimosul Kirschen, care s-a învîrtit şi el pe aici şi care se laudă că e prieten intim cu Mussolini (la ureche spune chiar că l-a subvenţionat gras) a comunicat băieţilor că Musolini e încîntat de convorbirea cu mine şi că mă aşteaptă cu nerăbdare. Probabil ca să stîrnească pentru noi o afacere a bunului şi generosului său prieten Kirschen. Seara au oferit o masă japonezii. Kaklamanos[49], Spalaiković, Lacaze, Weygand[50], Massigli[51], Zaleski. Aveam o grijă că aliaţii, de bucurie că turcii s-au raliat la propunerile lor, să nu împingă concesiile pînă a periclita interesele noastre în Marea Neagră. Lacaze şi Weygand mi-au spus ce sînt hotărîţi să mai acorde turcilor şi care sînt punctele asupra cărora nu vor ceda cu nici un chip. M-am liniştit deci. Cu Spalaiković am vorbit de cele ce mi se telegrafiaseră din Bucureşti cu privire la mobilizare. Angora va telegrafia imediat la Belgrad şi aici, şi el şi eu, vom vorbi cu cine se cuvine. Kaklamanos mi-a spus lucruri interesante. Venizelos primise tocmai o lungă telegramă de la regele George şi era încîntat. El nu vrea însă să se întoarcă în Grecia. Kaklamanos pretinde că are dreptate fiindcă prezenţa lui va înăspri şi mai mult lucrurile. Tot el mi-a mai spus că se formează acum, la Atena, o coaliţie de mai multe partide cu Zaimis în cap. Această coaliţie d-l Venizelos o va susţine şi va triumfa desigur în alegeri. Dealtfel, a adăugat Kaklamanos, chestia dinastiei e rezolvată. Nimeni nu se mai îndoieşte de aceasta. Din toate cîte aflu şi văd, situaţia lui Venizelos în Grecia e cam compromisă. Kaklamanos pretinde că armata din Tracia Occidentală e în foarte bună stare, că execuţia miniştrilor pe care el o dezaprobă a avut însă acest efect salutar de a băga spaimă în toţi. Peste o lună, grecii vor avea acolo peste 100 000 oameni trupe de bună calitate. Unii susţin chiar că în bună parte atitudinea mai împăciuitoare a turcilor se atribuie tocmai acestui fapt. Kaklamanos revenea mereu la telegrama regelui : dacă se va purta într-adevăr cum scrie acolo va fi o fericire pentru Grecia [...]. În fine, o notă veselă : Massigli ne-a imitat pe Garroni cînd din ordinul lui Mussolini încerca şantajul asupra lui Lord Curzon şi Barrère. „La Syria e, la Mesopotamia e. Il comerzo mondiale e, le reparazione e, e la Italia niente, la Italia niente, niente, niente". Am rîs grozav. Dealtminteri, bravul marquis care pare complet adormit şi ramolisit e oarecum simpatic. Mie îmi face mereu declaraţii de amor şi din Duca mon cher Duca, nu mă scoate.

---

[48] Hayasi, baron, conducătorul delegaţiei japoneze.

[49] Diplomat grec, rămas în fruntea delegaţiei elene după plecarea lui Venizelos.

[50] Maxime Weygand, general, membru al delegaţiei franceze.

[51] René Massigli, membru al delegaţiei franceze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9 Dec[embrie] (sîmbătă). Liniște. Am obținut cîștig de cauză. În urma protestării noastre de ieri, colonelul Dumitrescu a fost chemat la întrunirea experților și, din cîte ne spune, lucrurile se îndreaptă spre o înțelegere și pe chestiile de amănunte. În schimb, nu-mi place cum merg lucrurile în comisia capitulațiunilor. Aliații sînt prea intransigenți și, în fond, turcii au dreptate. Delegația turcească e mai susceptibilă pe chestia aceasta decît pe orice altă chestie. Să mai lase aliații interesele băncilor și pretențiile oamenilor de afaceri.

Față de repetatele avansuri ale rușilor am telegrafiat la București ca să văd dacă n-ar fi locul să facem un pas înainte. Forma se poate găsi dacă sîntem înțeleși asupra fondului.

M-am plimbat pe cheiu cu Mavrodi și Stelian Popescu care pleacă mîine la București. Era o vreme radioasă. Diamandy s-a dus la Berna. Mîine mă duc și eu. Ne-a poftit la dejun ministrul Poloniei. Azi trebuie să aibă loc alegerile prezidențiale la Varșovia. Se zice aici, în cercurile poloneze, că amicul Narutowicj ar avea sorți de izbîndă. Ar fi bine, căci îl cred prieten al României.

10 Dec[embrie]. (Duminică). Am fost în automobil la Berna cu Ata. Drum frumos, zăpadă, și cîteva orășele vechi pline de farmec. Berna n-are nimic deosebit afară de hoteluri. Am dejunat la ministrul Poloniei [...].

11 Dec[embrie]. (Luni). Iarăși o zi liniștită, însă cu vești — pînă la noi dispoziții — bune. În subcomisia Strîmtorilor se înaintează. Weygand e mulțumit și optimist. În comisia capitulațiilor în care mersese atît de rău sîmbătă, Contzescu a venit să-mi spună că a fost azi o completă schimbare de atitudine din partea turcilor. Spre mirarea tuturor, turcii au fost concilianți. Au admis mai multe propuneri și a rămas ca punctele cele mai delicate să se studieze de juriștii ambelor părți. Parcă mi-e frică să și trag concluziile ce aș fi îndrituit să trag din aceste înviorătoare premise. După dejun, lungă plimbare pe jos de-a lungul lacului cu Diamandy și cu Lindley. Lindley, ministrul Angliei, care a plecat din Atena în urma execuției miniștrilor[52] și pe care Curzon l-a oprit aici; e un om foarte simpatic și plăcut. Nu cred că e vreo capacitate deosebită, dar are un spirit de observație, un simț ironic și o dulce filozofie plină de un netăgăduit farmec. Seara al doilea dineu. Poftisem pe Barrère, Garroni, Montagna, Tyrell, Nicholson, Leeper, Forbes, Adam, Serrys, Lindley și ai noștri. Barrère, foarte vesel și amuzant. Icrele moi ale lui nenea Alecu au făcut minuni. Din punctul de vedere politic nimic deosebit.

12 Dec[embrie]. (Marți). După o dimineață liniștită iarăși o ședință interesantă. Lord Curzon ne convocase la 4 pentru chestia minorităților. Nobilul lord scrisese un discurs în care rezuma vederile lui și ale aliaților asupra acestei chestii: clauzele din tratatele noastre ceva mai accentuate. Barrère a citit și el un discurs în esență identic cu al lui Curzon, însă scris într-o limbă, vorba lui Eminescu — ca un fagure de miere. Garroni, în italienește, cu multe fraze goale, a confirmat în numele Italiei spusele colegilor săi și pe urmă Ismet a scos din buzunar și ne-a citit un interminabil memoriu menit să ne dovedească cu nenumărate citațiuni din Lavisse și Rambaud, din Enciclopedia britanică și din alți autori, printre care figura și Voltaire, că de la Mohamed al II-lea și pînă azi n-a fost pe lume popor mai tolerant decît turcii. Concluzia acestei lecții de istorie a fost că nu e nevoie să se ia măsuri în favoarea minorităților, căci turcii au grijă de ele. Nobilul lord și-a ieșit din răbdări și l-a scuturat tare pe turc. Ne-a fost astfel dat să recunoaștem pe Lord Curzon sub aspectul său dezagreabil. Trebuie să spun că e perfect în acest gen — poate vorbesc fără unitate — mai impresionant decît sub celelalte ipostaze ale bogatei sale personalități. Gura lui se lasă în jos; buzele îi devin subțiri și ascuțite; figura lui ia înfățișarea răutății; vocea lui e uscată și cuvintele lui sînt tăioase ca o spadă. La nevoie întărește nemulțumirea lui și cu un pumn în masă. Venizelos, firește, s-a asociat la punctul de vedere aliat, iar americanul a ținut să intervină și el în dezbateri. A înaintat deci o cuvîntare scrisă colonelului Herwood, care în lipsa vestitutului Camerlyng făcea funcțiunea de traducător, și bietul colonel cu toată bunăvoința lui nu a putut da un înțeles cuvintelor primului delegat

[52] E vorba despre cîțiva miniștri din cabinetul condus de Sculudis, acuzați de Partidul liberal condus de Venizelos că prin politica lor filogermană din anii războiului mondial ar fi comis un act de trădare națională.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

american. Precum îmi spunea spiritual după şedinţă: Que voulez vous je ne comprends pas assez l'americain. Adevărul e că nimeni n-a putut pricepe ce a vrut Child. Toate notele lui sînt atît de încîlcite, încît nu mă sfiesc să spun că dacă n-ar reprezenta Statele Unite, preşedintele [conferinţei] l-ar invita să-şi corecteze notele înainte de a le supune conferinţei. Barrère a zis de el „qu'il a l'air d'être son propre troisième secretaire". Eu zic qu'il est moins que son propre troisième secretaire. Spalaiković a spus şi el cîteva cuvinte mai bine nu le mai spunea. Eu am tăcut. Atitudinea noastră trecută în chestia minorităţilor nu mă indica [a fi] unul din vorbitorii zilei[53]. Discuţia s-a amînat pe mîine dimineaţă. Seara a sosit Cutzarida[54] cu curierul din Bucureşti. Nimic deosebit. Mă plictisesc agitaţiile studenţeşti. Dimineaţa primisem vizita lui Mozelewski, ministrul Poloniei la Berlin, care a venit să-mi comunice că Litvinoff se arată dispus să recunoască Basarabia în schimbul aurului Băncii Naţionale. Hotărît, am ajuns la un stadiu în care un pas înainte trebuie făcut cu Rusia. Declaraţiile lui Cicerin aci, ale lui Litvinoff la Moscova, toate ne duc spre această cale. Văd că şi la Bucureşti au aceeaşi impresie şi dorinţă. Vom pune deci la cale întrevederea Cicerin—Diamandy.

14 Dec[embrie]. (Miercuri). La 11 şedinţă. Ieşirea lui Lord Curzon de ieri n-a fost nimic pe lîngă cea de azi. Deşi Ismet a declarat astăzi că /turcii/ primesc clauzele ce există în celelalte tratate cu privire la minorităţi, sub pretext de a răspunde lecţiei sale de istorie de ieri, Lord Curzon l-a scuturat timp de o oră fără cruţare şi fără milă. De astă dată nu s-a mai mulţumit să fie tăios; a fost melodramatic — între noi mărturisesc că îl prefer ironic şi House of Lords like — Toată această scenă — începută ieri şi sfîrşită azi — avea însă un scop; să adreseze turcilor din partea aliaţilor, un fel de somaţie generală. Într-adevăr, de cîtva timp ne cam învîrtim într-un cerc vicios. Turcii ne poartă cu vorba şi în nici o chestie n-am făcut progrese hotărîte. Această stare de lucruri nu poate să ţie la infinit. Nu ne putem eterniza la Lausanne în discuţii sterile. Turcii trebuiau s-o ştie şi trebuiau s-o ştie cu atît mai lămurit cu cît telegramele venite din Angora par a indica că Kemal îşi găseşte delegaţii prea împăciuitori. Desigur că Lord Curzon nu putea găsi o ocazie mai prielnică decît chestia minorităţilor ca să adreseze turcilor somaţia trebuincioasă. Chestia aceasta e populară mai pretutindeni. În jurul ei opinia publică engleză e [text neclar]. Desigur că Lord Curzon şi-a îndeplinit misiunea cu toată autoritatea ce i-o da înalta sa poziţie şi cu toată puterea ce i-a asigura talentul său personal, dar să vedem ce impresie va produce asupra turcilor. Cuvintele nobilului lord vor impune ele turcilor sau lui Mustafa Kemal şi alor lui, care, din nenorocire, ştiu că aliaţii sînt mai tari în vorbe decît în fapte; vor nesocoti nişte ameninţări, în realitate platonice. Mă întreb. Deocamdată Ismet s-a mulţumit să spuie că îşi va da răspunsul mîine în subcomisie.

13 De[cembrie]. (Joi). Am mers toţi azi la şedinţă cu o deosebită curiozitate Ce vor răspunde turcii. Că nu va fi ruptură eram sigur, dar mă întrebam în ce fel vor reacţiona turcii faţă de somaţia de ieri. Ismet Paşa a citit un răspuns foarte bine făcut, îndrăzneţ pe alocurea, chiar aspru, dar plin de demnitate şi de mîndrie naţională. Rezultatul a fost însă că a primit cererile aliaţilor, adică regimul minorităţilor impus celorlalte ţări, că a făgăduit să intre în Liga Naţiunilor şi că a afirmat dorinţa lor sinceră şi hotărîtă de a ajunge la încheierea unei păci. De astă dată Lord Curzon a fost cel scuturat şi a răspuns foarte slab, aproape umil. Un spectacol care ar fi făcut plăcere lui Vintilă Brătianu. Nu e vorba, m-a înveselit şi pe mine. Acum, ca să fim drepţi, poată că şi Curzon a fost atît de domol fiindcă în definitiv îşi atinsese scopul şi n-a vrut, în aceste condiţiuni, să-şi mai puie mintea cu turcii pentru chestii de formă. Barrère şi Garroni au subliniat nota împăciuitoare a turcilor. Precum vedeţi, frontul aliat funcţionează cu o perfecţiune mecanică. Venizelos cu o voce de Eduard Risneck şi cu o gesticulaţie de Colaso a ţinut să precizeze că nu el este autorul propunerii

[53] Duca avea în vedere bătălia diplomatică dusă de delegaţia României condusă de I.I.C. Brătianu la Conferinţa de pace de la Paris (1919—1920) împotriva tendinţei marilor puteri de a legaliza printr-un tratat amestecul lor în treburile interne ale României sub pretextul ocrotirii minorităţilor naţionale.

[54] Radu Cutzarida, diplomat român.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a transfera populațiile ca merele dintr-un coș într-altul. E curios cum acum toți se leapădă de această monstruoasă concepție care pe noi ne-a revoltat din primul moment. Tot e bine că s-au dezmeticit și că conferința va fi scutită de rușinea unei atare barbare rezolvări a problemei orientale. Din ce în ce rezultă mai lămurit că această idee a pornit din creierul lui Nansen. Nu mă miră deloc că acest neîntrecut încurcă lume să fi găsit-o și pe asta, dar nu mă pot împiedica de a-mi exprima surprinderea că i s-a dat ascultare, fie măcar o clipă. Toată chestia a fost înaintată subcomisiei. De la Moscova vine știrea că conferința dezarmării s-a spart. Mă întreb încă dacă e bine sau e rău și rămîn nedumerit. Pe de altă parte, Rosenthal a vorbit cu rușii. Mîine la 5, Diamandy se va întruni cu Cicerin la Montreux Palace. Rosenthal afirmă că se arată sincer dispuși să ajungă cu noi la o înțelegere pe baze acceptabile de noi. Acum din curiozitate sau mai bine din manifestațiuni simptomatice! în toate prăvăliile din Lausanne se vînd cărți poștale reprezentînd pe Cicerin în uniformă; o uniformă de operetă cu un coif ascuțit pe cap cu trei lampasuri pe piept. Ceva de neînchipuit. Și aceasta este fotografia pe care și-a făcut-o la Lausanne zilele trecute conducătorul politicii externe a primului guvern comunist. Proletariatul pacific îmbrăcîndu-și demnitarii civili în uniforme militare. Mărturisesc că e surprinzător, peste măsură de surprinzător. Deși de la Soviete nimic n-ar mai trebui să ne surprindă. În orice caz, această fenomenală eshibițiune fotografică confirmă vechea mea „marotă" că nimic pe lume nu e mai fantastic decît istoria rușilor [...]. Impresia generală pe ziua de azi, mai bună. Se crede tot mai mult că vom reuși să încheiem pacea mult dorită. Eu mă mai tem de Angora, dar recunosc că și optimismul meu e în creștere.

15 Dec[embrie]. (Vineri). O zi care ar fi putut fi însemnată și n-a fost decît monotonă. Diamandy trebuia să se întîlnească la Montreux cu Cicerin. În ultimul moment, Cicerin s-a scuzat sub cuvîntul că e indispus. Rosenthal afirmă că nu e un pretext. Vom vedea.

Dimineața, vizita lui Ismet, încolo nimic. Ismet a venit cu secretarul său Reșid și a stat mai mult de un ceas. Hotărît că Ismet e simpatic. Are un surîs atît de dulce, atît de sincer, atît de cald, încît vrînd-nevrînd te farmecă. Oricît s-ar zice, farmecul Orientului este de o esență superioară. Conversația s-a întins asupra tuturor chestiilor de la conferință și a fost foarte amicală. Dintr-însa am putut deduce un singur lucru prețios. Turcii vreau să ajungă la pace. Au făcut concesii, vor mai face. Și pentru ei nimic nu e mai însemnat decît chestiile economice. Regimul de amestec al străinilor în afacerile lor interne nu vor să-l primească cu nici un chip. Turcia cea nouă reclamă independența economică, după cea politică, sau mai bine zis nu poate concepe una fără cealaltă. Și, să fim drepți, au dreptate. Ascultînd pe Ismet aveam mereu impresia că aud pe Vintilă Brătianu. Puterile ar trebui să priceapă aceste adevăruri. Tot vor sfîrși prin a învinge de ce să li se opuie insistențe rezistențe. Se întîrzie sau se compromite opera păcii, atît și nimic mai mult. Firește, Ismet ne-a vorbit călduros de raporturile turco-române. Cu această ocazie am aflat cine redactează notele turcești pe care le-am găsit mereu atît de bine întocmite. Ele sînt opera lui Nuri-bey și mai ales a lui Reșid. Acest Reșid a fost pe vremuri la București ca secretar al lui Kiazim. Sărmanul Kiazim! Și-a sfîrșit zilele anul trecut, căzînd într-un puț. N-am îndrăznit să întreb pe Reșid dacă era consecința unei noi aventuri amoroase, dar nu mă pot împiedica de a constata încă o dată logica vieților omenești. Căderea în puț nu e ea urmarea logică a avîntului cupeului. Sărmanul Kiazim, cu delicioasele lui gesturi orientale, a murit „comme il avait vécu".

16 Dec[embrie]. (Sîmbătă). Sîntem în plină monotonie. N-avem ședințe; chestii care nu ne interesează se discută în subcomisii; toată lumea așteaptă pe toată lumea, suspină după un sfîrșit care nu se întrezărește încă. Iar peste toate o vreme monotonă și cu întuneric, ceață și umezeală. Citesc toată ziua Sophie, La Guimaud și alte vieți dispărute le desgrop din uitarea lor ca să mai treacă un timp pe care am intuiția precisă că-l pierd în aceste zile de așteptare. Dealtminteri vreau să se ajungă la ceva hotărît în chestia Strîmtorilor și pe urmă mă gîndesc să plec. Nu mai pot degeaba eterniza aici, cînd atîtea mă așteaptă la București.

17 Dec[embrie]. (Duminecă). Vestea morții lui Narutowicj m-a impresionat mult. Ce soartă ciudată a avut acest om. Sper că din punctul de vedere politic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consecinţele nu vor fi prea grave. Am telegrafiat lui Florescu[55] cerîndu-i lămuriri. La 11 am plecat cu automobilul la Geneva. Dejun la Beau Rivage cu consulul nostru, bătrînul Fazy, şi cu directorul de la „Gazette de Genève", dl. Chapuizat. Fazy e tipul elveţianului cult, al cetăţeanului crescut în tradiţiile cele mari şi frumoase ale liberalismului şi ale democraţiei. Chapuizat mi-a făcut foarte bună impresie; serios, foarte în curent cu toate chestiunile şi preocupat să menţie prestigiul moral al ziarului său. O notă caracteristică: a refuzat să primească pe Lord Northcliff în apogeul puterii sale ca o protestare împotriva mercantilismului său ziaristic. Am profitat de ocazie ca să-i atrag atenţia asupra unelor lucruri rău voitoare ce apar cîteodată în ziarul lui cu privire la România şi am insistat că ziarul lui nu ar trebui să se facă ecoul luptelor de partid şi al rivalităţilor personale ale unora din oamenii noştri politici. A recunoscut că am dreptate şi mi-a mărturisit că făcînd şi el această constatare s-a despărţit de un redactor al său care slujea interese personale în loc să expună obiectiv chestiile româneşti, iar că acum, în urmă, a înlocuit şi pe corespondentul lor din România pe care l-a găsit alunecînd pe acelaşi povîrniş. Mi-a mărturisit însă cît de greu e pentru ei să fie imparţiali şi cu acest prilej mi-a spus că în ajunul încoronării a primit de la Vaida et cp. un întreg rechizitoriu pe care, bineînţeles, l-a aruncat la coş, dar care îi pune cîteodată în situaţia de a nu mai şti ce să creadă. Mi-a făgăduit că va veni la vară în ţară şi mi-a oferit coloanele ziarului său pentru toate chestiile cu adevărat româneşti. Îl cred un prieten sincer al nostru şi mai prieten decît românii care merg cu lipsa de patriotism revoltătoare să se plîngă pe lîngă redacţiile străine de nemulţumirile lor interne. Ne-am întors seara la Lausanne după un ceai la m-me Fazy. M-me Fazy e surdă, urîtă şi rea. Prea multe defecte adunate într-o singură persoană. Mi-ar fi indiferent dacă n-ar fi română. Nu prea reuşim cu personagiile noastre de export.

18 Dec[embrie]. (Luni). Am fost sculat din somn printr-o telegramă ditirambică a lui Skrzyński, ajuns ministru de externe în locul bietului Narutowicj. După discursul meu din săptămîna trecută am primit o telegramă de la Dissescu, o telegramă sibilică, cum îi plac inteligenţei sale încîlcite. Glăsuia astfel: Felicite Roumanie et vous deux. Îmi venea să-i răspund lui Skrzyński. Ne felicite pas la Pologne et vous deux, dar mai ştii? În orice caz, pentru raporturile cu noi cred că Skrzyński va fi un bine. Dimineaţa am examinat cu de-amănuntul împrehnă cu Diamandy, Contzescu şi colonelul[56] ultimul proiect privitor la Strîmtori. Ne convine în totul, afară de două-trei puncte de detaliu.

La 4 şedinţă. Turcii şi ruşii au venit cu contra-proiecte. Aliaţii s-au supărat. E netăgăduit că turcii, îndeosebi, abuzează de răbdarea noastră, dar vina originară e a amiciţilor noştri aliaţi. Dacă chestia ar fi fost trimisă într-o subcomisie, pînă azi era lămurită. Pe cînd aşa, cu sistemul de a circumscrie discuţia între experţi tehnici ai Turciei şi ai marilor puteri, scenele de azi erau fatale. În genere, Cicerin a bătut cîmpii, dar a avut şi o vorbă bună. Vorbind de Liga Naţiunilor a numit-o *une impuissance organisée*. E cea mai bună definiţie ce i s-a dat pînă azi. Mîine, continuare. Aliaţii sînt hotărîţi să grăbească lucrurile. Barrère nu se sfia după şedinţă să-şi exprime simţămintele într-un limbaj energic şi foarte puţin diplomatic. Dealtminteri, simţul meu de dreptate mă obligă să recunosc că dacă la simpaticul nostru ambasador se observă cîteodată o subţire pojghiţă de zahariseală, sînt şi zile în care pojghiţa crapă şi dispare. Azi, spre pildă, ne-a citit o mică cuvîntare minunat făcută şi a intervenit în dezbateri cu o energie şi cu un tact străin, desigur, de orice fel de zahariseală.

Pe la 6½ m-am pomenit cu vizita lui Venizelos. Îmi cerea sprijinul în chestia Patriarhatului de la Constantinopole. Chestia aceasta face mare zgomot şi e într-adevăr inadmisibil că în vremurile noastre să se distrugă ceea ce toate tiraniile trecutului au respectat. Ne vestejim noi înşine în faţa istoriei, subscriind asemenea măsuri. Sper că turcii vor sfîrşi prin a o înţelege. Seara, masă cu americanii şi o parte din japonezi. Nici un interes politic.

19 Dec[embrie]. (Marţi). Şedinţă importantă. Lord Curzon a răspuns contra proiectului turcesc, arătînd că nu-l poate primi (afară de două-trei puncte de amănunt) fiindcă el tinde să facă cu totul iluzorie libertatea Strîmtorilor. Lord

[55] Alexandru Florescu, diplomat român, ministru la Varşovia.
[56] Toma Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curzon a declarat, în concluzie, că e cu neputință aliaților să meargă mai departe pe calea concesiilor. Declarațiile lui au fost făcute în sensul celor trei puteri invitante. Ismet a spus că își rezervă dreptul de a răspunde la viitoarea ședință, iar Cicerin, într-o cuvîntare lungă și cu vocea lui care este o adevărată fluierătură stridentă, a repetat cunoscutele argumente ale tezei lui. Pe urmă, eu, Spalaikovič, Venizelos și Stancioff[57] am arătat că ne raliem la propunerile aliate care singure asigură o libertate efectivă a Strîmtorilor. Ședința s-a ridicat rămînînd ca turcii să dea mîine răspunsul lor definitiv. Am ajuns în această chestiune la un punct mort și mărturisesc că sînt cam îngrijorat. Turcii sînt influențați indirect de ruși. Declarațiile lui Cicerin fac impresie la Angora și Angora tulbură bunele dispoziții ale lui Ismet de aici Diamandy s-a întors de la Montreux unde a avut întrevederea cu Cicerin. Întrevederea a fost foarte amicală. Potrivit, desigur, și cu principiile sovietice Diamandy a plătit consumațiile. Ea a durat aproape două ceasuri. Cicerin a început prin a se arăta îngrijorat de intențiile agresive ale României și mai ales de faptul că am consimțit să fim instrumentele planurilor ostile ale marilor puteri în contra Rusiei[58]. Diamandy i-a răspuns tot ce se putea răspunde în această privință și l-a redus la tăcere. Pe urmă au convenit și unul și altul că ar fi bine să ajungem la negocieri dacă nu sîntem dinainte înțeleși. O conferință n-ar trebui să aibă alt caracter decît acela de a consfinți formarea unui acord prealabil stabilit pe chestiile esențiale și în special pe chestia Basarabiei. Cicerin a vorbit de autonomia ei. Văzînd însă că pe acest teren orice discuție ar fi imposibilă l-a părăsit iute spre a veni la miezul chestiunii. A propus: 1. recunoașterea Basarabiei în schimbul aurului și bijuteriilor coroanei (ceea ce înseamnă că nu mai există); 2. aranjament general financiar; 3. aranjamente pe celelalte chestii pendinte, prizonieri etc. Și ca consecință a înțelegerii, iscălirea unui pact de neagresiune pe un termen ce s-ar determina. Odată înțeleși pe toate aceste chestii o conferință la Roma sau la Berlin pentru redactare și definitiva încheiere. Precum se vede condiții acceptabile. Nu e vorba, Cicerin a spus că toate acestea nu constituie deocamdată decît o conversație de explorare, el neavînd mandat a angaja guvernul său fără a-i mai cere avizul. Diamandy, firește, s-a grăbit să declare și el că conversația aceasta nu poate lega guvernul român întrucît nici el, nici chiar eu, nu putem să ne legăm în această chestie fără aprobarea formală a guvernului din București. Dar Diamandy a avut impresia că aceste declarații ale lui Cicerin nu constituiau decît o manevră de negociator. Cu Sovietele e bine să nu fii niciodată prea sigur. În două cuvinte, întrevederea a fost bună și dătătoare de speranțe. Înainte de a se despărți, Diamandy și Cicerin au vorbit de Petrograd [...].

20 Dec[embrie]. (Miercuri). Am chemat pe Nicholson ca să îi comunic unele observații ale noastre, în special în privința staționarelor. M-am pomenit cu un Nicholson cam descompus. Primiseră vestea că turcii vor respinge orice nouă concesie și că vor părăsi ședința azi după prînz. Mărturisesc și eu că eram cam îngrijorat, *dar precum am spus-o lui Nicholson păstram totuși puțin optimism.* Poate că era, inconștient, influența celor destăinuite de bătrînul Noradughian[59]. În holul hotelului o fierbere neobișnuită și semnificativă. Rugasem după dejun pe Diamandy să comunice lui Tyrell întrevederea cu Cicerin. Nu voiam ca englezii să creadă că ne ascundem de ei, cu atît mai mult cu cît Cicerin ne adresase în public invitațiunea de a ajunge la o înțelegere. Cînd am aflat astfel că la 3 Ismet vine la Tyrell am priceput îndată că turcii vor ceda. Cînd am sosit la conferință, amiralul Lacaze ne-a spus că turcii cedează, că în urma întrevederilor cu ei au obținut totul afară de cîteva amănunte care li s-ar putea concesa. Ni le-a enumerat. Într-adevăr se pot concesa, fără pericol prea mare. Cînd s-a deschis ședința, Ismet a citit o declarație foarte conciliantă și ca formă și ca fond și care cuprindea tot ce ne spusese Lacaze. Energia la Curzon de ieri și conciliabulele de azi dimineață au dat roadele dorite. Se poate spune că

[57] Membru al delegației bulgare.

[58] S-a plîns mereu de Take Ionescu și de sprijinul dat lui Petliura.

[59] Reprezentantul armenilor la Conferință. Într-o întrevedere cu I. G. Duca acesta îi spusese că dispunea de informații sigure potrivit cărora guvernul de la Ankara ar fi telegrafiat la Lausanne în sensul de a se grăbi negocierile deoarece în rîndul armatei turcești s-au ivit vii nemulțumiri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum libertatea Strîmtorilor este asigurată. Firește, soluția nu este ideală, dar cred cinstit că ne era omenește imposibil a se obține mai mult în împrejurările de față și în condițiile în care lucrările conferinței se desfășoară. Interesele esențiale ale României sînt salvgardate prin regimul stabilit. După Ismet, Curzon, Barrère, Garroni, Spalaiković, Hayashy și cu mine am arătat în cuvinte deosebite mulțumirea noastră de a se fi făcut acest însemnat pas înainte, pas care ne îndrituiește să nădăjduim că vom reuși să încheiem în genere pacea așteptată. În tot timpul acesta, rușii surîdeau, dar cum zice francezul, galben, și nu au spus nici un singur cuvînt. De două ori Curzon întorcîndu-se spre Cicerin a spus: Personne ne demande plus la parole? Cicerin continua să surîdă mefistofelic. Contrastul dintre surîsul lor forțat și mulțumirea sinceră a tuturor celorlalte delegații era pe cît de interesant, pe atît de elocvent. Un lucru mai merită să fie relevat din această decisivă ședință: subtilitatea lui Curzon. Cu dubla lui morgă aristocratică și britanică, nobilul lord voia să cedeze turcilor pe unele mici chestii, dar în același timp nu voia să pară că cedează, și atunci a fost de o subtilitate și de o ipocrizie admirabile. Să-i reproduc cuvintele ar fi să le răpesc tot farmecul lor indescriptibil, să nu redau impresia lor ar fi o nedreptate pentru talentul lui Lord Curzon. Și nu mă simt în stare să fac nici una nici alta. Seara masă la Barrère. Ce masă? Nu o masă ci două mese, aproape o sută de inși. Un menu kilometric, mai lung decît bun. Cîteva doamne între altele d-na Venizelos. Un tip antipatic de grecoaică, urîtă, ambițioasă și rea. Sînt sigur că trebuie să aibă asupra lui Venizelos o influență deplorabilă. Mi se spune, dealtminteri, că în Grecia această căsătorie cu o urîțenie multimilionară i-a făcut cel mai mare rău. După amsă am convenit cu Barrère și Lacaze să-mi comunice cînd au de gînd să reînceapă discuțiile cu privire la Strîmtori, căci cum se vor sfîrși voi pleca.

21 Dec[embrie]. (Joi). Dimineața am primit o scrisoare de la Lacaze. Francezii ar dori să sfîrșească chestia Strîmtorilor pînă la Crăciun. Ce bine ar fi. Curzon își va da răspunsul pînă diseară asupra planului și mersului discuției. Singura greutate este controlul Comisiei Strîmtorilor asupra zonelor demilitarizate. Mă tem că francezii, în dorința lor de a ajunge la o înțelegere, să nu împingă concesiile atît de departe încît să facă iluzorie aplicarea libertății Strîmtorilor. Am vorbit cu englezii care sînt hotărîți să nu sacrifice în nici un caz dispozițiile care asigură această libertate. Am spus de ieri lui Nicholson că nu putem primi să se ia hotărîri definitive într-o chestie care ne privește atît de mult, fără ca să ne spunem și noi cuvîntul. Mi-a comunicat azi din partea lui Lord Curzon că nobilul lord găsește cererea mea absolut întemeiată, că vor avea conversațiuni particulare cu turcii, dar că nu vor supune turcilor nici un text definitiv înainte de a ni-l fi comunicat și nouă și de a fi luat notă de toate observațiile mele. Și englezii ar vrea să sfîrșească această chestie pînă la Crăciun. S-ar redacta astfel un tratat al Strîmtorilor, care s-ar iscăli imediat și s-ar încorpora ulterior în tratatul general. Am prevenit și pe Barrère și pe italieni de conversația cu Cicerin. Continuu să primesc felicitări pentru comparația mea cu liniile paralele din cuvîntarea de alaltăieri. Și cînd mă gîndesc că eu mă temeam să fie banală și în contradicție cu Einstein. Se vede că lumea de aici e încă credincioasă geometriei lui Euclid. Din ce în ce mă conving mai mult că d-ra Stancioff e inteligentă. A găsit o definiție a vocii lui Cicerin mai bună decît toate cele pe care ne-am străduit să le găsim. On dirait entendre le bruit d'une seic. E minunat. A mai avut o expresie fericită zilele trecute. Ața o tachina că tot dansează. „Mais non je n'aime pas la danse et je ne sais pas danser je tourne simplement autour de quelques jeunnes anglais indulgents!" Tot ea mi-a mărturisit că macedonenii au hotărît să-l omoare pe Stamboliiski și că Stamboliiski e convins că nu va scăpa... [...]. Seara masă oferită de Garroni. Mai mult un bîlci decît un prînz. Vreo sută de persoane, mîncarea proastă. O apariție însă senzațională. O italiană levantină căsătorită de 3 luni cu medicul spitalului italian din Constantinopol, chemat aici ca expert sanitar. O frumusețe cu adevărat excepțională. În plus, inteligență și vorbind minunat franțuzește și englezește. A fost evenimentul seratei. Bărbatul ei, tip de vieux beau, are 48 de ani, ea mai puțin de 24. Ceea ce e fatal nu se poate înlătura. După masă am vorbit mult cu Garroni și am aflat spre marea mea surprindere și mîhnire că pentru a înfrînge rezistența turcilor care nu vor să audă de un control al zonelor demilitarizate, aliații ar fi dispuși să le propună controlarea acestor zone prin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ataşaţii militari ai celor trei mari puteri. Aceasta n-o putem primi. Oricare ar fi regimul Strîmtorilor, noi trebuie să figurăm cu drepturi egale în toate. E cu neputinţă să facem parte din Comisia Strîmtorilor, dar să fim excluşi de la întocmirea însărcinată cu controlul zonelor demilitarizate. Am vorbit imediat cu Diamandy şi am hotărît să facem chiar mîine dimineaţă şi cît mai energic demersurile cuvenite. De la Nicholson am aflat încă amănunte interesante pentru completarea fizionomiei lui Lord Curzon. Nobilul lord de fapt e un violent. Nu-şi poate stăpînii nervii, dar are inimă bună şi regretă repede scenele pe care le face. Din această cauză, secretarii şi colaboratorii lui de la Foreign Office îl preferă cu mult lui Balfour [60] care era de o politeţe rafinată şi de o delicateţe rară în raporturile zilnice dar incapabil de un avînt sufletesc sincer. Curzon lucrează în fiecare seară pînă la 2—3 noaptea. La 9½—10 soseşte în fiecare zi curierul de la Londra, aşa încît după o zi obositoare de şedinţe, de convorbiri, de negociaţiuni, seara pe la 11 începe să despoaie curierul şi nu se culcă decît după ce a rezolvat tot ce i-a venit din Londra. Suferind de insomnii se scoală devreme. La 4 e gata după ce şi-a făcut toată corespondenţa privată care e nesfîrşită şi după ce a citit cu o meticulozitate pedantă 30, nu mai puţin de 30 de ziare. Balfour nu citea nici unul. Toată această activitate e desigur de prisos, o recunosc şi secretarii lui, dar aşa vrea şi aşa face nobilul lord. Dacă cel atotputernic a vrut să-şi complice viaţa, nu e nimic de făcut.

22 Dec[embrie]. (Vineri). Fiindcă întrunirea primilor delegaţi aliaţi cu Ismet trebuie să aibă loc la 11, la 10 eram deja la Barrère. I-am explicat punctul nostru de vedere. A recunoscut imediat că avem dreptate şi ne-a făgăduit că ne va susţine. Ne-a spus însă că la proporţiile la care aliaţii se gîndesc să reducă controlul ataşaţilor militari acest control e cu totul iluzoriu şi în orice caz mai puţin eficace decît cel pe care îl propune Ismet, adică controlul de fapt ce derivă din atribuţiunile obişnuite şi normale ale funcţiunilor tuturor ataşaţilor militari. Noi i-am arătat lui Barrère că, bineînţeles, am prefera controlul exercitat de Comisia Strîmtorilor sau controlul ataşaţilor militari ai marilor puteri şi ai riveranilor Mării Negre, formulă a lui Ismet, dar că între formula lui Ismet şi formula controlului exercitat numai de reprezentanţii marilor puteri Franţa, Anglia şi Italia, preferăm hotărît formula lui Ismet, care, cel puţin, e egală pentru toţi interesaţii. În genere, Barrère a fost de o prietenie mişcătoare. S-a plîns amarnic de intransigenţa de caracter a lui Curzon. Trebuie o răbdare îngerească ca să evite conflictele cu procedeurile lui Lord Curzon. Barrère mi s-a mai plîns de atitudinea într-adevăr scandaloasă a lui „Le Temps", care, vizibil, a luat bani de la bolşevici şi de la turci şi care, cînd sînt în joc interese franceze nu se sfieşte să susţină interesele potrivnice Franţei. Întotdeauna a luat „Le Temps" bani din toate părţile, iar de cîtva timp ziarul a depăşit orice margine şi, după părerea mea, merge cu paşi siguri spre un scandal răsunător. O simt din tot ce aud pretutindeni în jurul meu aici la conferinţă. De la Barrère ne-am repezit la Garroni şi am ţinut acelaşi limbaj. Mi-a făgăduit şi el concursul, dar şi el ne-a spus că turcii, după informaţiile lui, nu vor primi mai mult decît formula lui Ismet. Curzon fiind ocupat, am rugat pe Diammandy să vorbească imediat cu Tyrell sau cu Nicholson [61]. N-a găsit decît pe Nicholson care i-a declarat că avem perfectă dreptate şi că va preveni pe Lord Curzon înainte de a pleca la Barrère. După un dejun mai mult plicticos cu d-na Micolta, ziaristă engleză, care a fost astă toamnă în ţară şi care a asistat la Atena la toată tragedia procesului şi a tragicului său epilog, ceea ce da oarecare interes conversaţiei ei, am venit înapoi la hotel nerăbdător să aflu ce s-a hotărît în conciliabulul intim de azi de dimineaţă. Dar ca niciodată hotelul era gol, imposibil să găsim măcar pe vreunul din cei ce ar fi putut să ne dea o indicaţie. Din ce în ce mai nerăbdător am ieşit să mă plimb pe cheiu mînat parcă de presimţirea că trebuie să întîlnesc pe cineva. Şi într-adevăr nu făcusem 20 de paşi de la uşa hotelului şi am dat de Nicholson. Pe celelalte puncte înţelegerea se poate face, pe chestia controlului turcii rezistă cu înverşunare şi Lord Curzon

[60] Arthur-James Balfour, prim-ministru conservator (1902—1906) şi secretar de stat la Foreign Office (1916—1919).

[61] Harold Nicholson, subsecretar de stat la Foreign Office, membru al delegaţiei engleze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plictisit și necăjit că n-a putut obține ce a vrut a lăsat d-lui Barrère sarcina să ajungă el cu Ismet la hotărîrea ce va voi. Totul depindea deci de amicul Barrère. M-am repezit la el. Foarte prietenos, mi-a spus: tocmai voiam să-ți comunic cum stau lucrurile. Azi după prînz m-am închis în timp de aproape două ceasuri în odaia asta singur cu Ismet și cu gl. Weygand. Am uzat de toate mijloacele. Ismet e ireductibil; mi-a declarat categoric că pentru nimic în lume nu va primi un control formal și special; că e hotărît mai bine să rupă negocierile și să plece chiar mîine de la Lausanne decît să consimtă la o asemenea dispoziție jignitoare pentru suveranitatea lor națională. Singura soluție, a adăugat Barrère, e deci formula de ieri a lui Ismet: controlul rezultînd din exercitarea normală a atribuțiunii tuturor ataşaților militari. „Chestia d-voastră cade deci prin forța însăși a lucrurilor. Nu pot spune că soluția e foarte mulțumitoare, dar mai mult nu se poate obține, și pe această chestie Franța nu poate lua răspunderea de a rupe negocierile. În definitiv, lucrurile esențiale în privința Strîmtorilor sînt cîștigate. Eu îi voi spune lui Lord Curzon că trebuie să ne mulțumim cu aceasta și am să i-o spui cu toată hotărîrea. I-am trimis pe Weygand să-l previe. Cît despre Garroni, nu știe încă nimic, de aceea te rog să rămînă totul confidențial ceea ce v-am spus".

La rîndul meu, zic și eu ca Barrère: soluția nu e bună, dar nu se poate pierde restul din cauza ei. Precum am telegrafiat lui Brătianu încă de alaltăieri, regimul ce se instituie în Strîmtori nu e desigur ideal, dar cînd mă gîndesc în ce condiții anormale, și pot zice ridicole pentru noi toți, tratam aici, parcă nu am dreptul să fiu nici nemulțumit.

Experții juriști mai discută formula garanției. Pe chestia garanției Gallipoli, turcii cedează. Pe chestia Lamnos Tenedos, aliații pot ceda. După toate probabilitățile deci mîine dimineață înțelegerea va fi definitivă în privința Strîmtorilor. Spuneam mai sus că situația noastră aici în fond e ridicolă. Niciodată n-am simțit-o mai puternic decît la masa de aseară. Să fi văzut ce curte făceau toți, în special italienii, delegaților turci, era ceva scîrbos [...]. Am o singură mîngîiere, că cel puțin în această chestie România nu are nici o vină și prin urmare că oricît de neplăcute ar fi pentru noi unele din consecințele acestei situații, noi o putem privi în chip senin, cu conștiința împăcată și cu mîndria noastră națională nepătată și neumilită.

23 Dec[embrie]. (Sîmbătă). Iarăși o zi neînsemnată. După o dimineață liniștită petrecută în așteptarea știrilor de care totul atîrnă, o după prînz hotărîtoare. A început cu Nicholson. Imedit după dejun, Nicholson a venit în holul hotelului să-mi spună că nu s-a ajuns la nici un rezultat cu Ismet și că Lord Curzon e așa de plictisit și de deprimat încît m-ar ruga să caut să-l văd ca să-l mai îmbărbătez puțin. I-am răspuns imediat că nu mă cred în măsură să pot îmbărbăta pe Lord Curzon. „Non, non, croyez-moi, voyez-le, vous rendirez un réel service à la conférence. Il a beaucoup de considération pour vous Vous lui ferez du bien il vous ferez du bien à tous". Am protestat, Nicholson a insistat însă atît și cu atîtea amănunte încît m-am hotărît să cer lui Lord Curzon o întrevedere. După 10 minute Leeper[62] îmi comunică că Lord Curzon mă așteaptă la 6. Nu am putut afla însă precis de la Nicholson cum stau lucrurile și care sînt intențiile aliaților. Vor să încălească? cînd? acum? mai tîrziu?, la sfîrșit de tot? Cred că Nicholson nu prea știa nici el. Și totuși aceasta trebuia s-o știu eu și s-o știu precis căci de aceasta atîrnau toate planurile mele. Am rugat deci pe Diamandy să se ducă la Barrère și să afle tot adevărul. Barrère îmi făgăduise în ajun că ne va ține în curent cu totul. Vizita lui Diamandy era deci foarte firească. Barrère l-a lămurit complet. Azi dimineață n-a mai conferit cu Ismet fiindcă era inutil după convorbirile de ieri, dar s-a dus să convingă pe Lord Curzon că trebuie și el să se mulțumească cu controlul rezultat din exercitarea normală a atribuțiunilor ataşaților militari deoarece nu se poate rupe conferința pe acest punct și că după lungi sforțări l-a convins pe nobilul lord, așa că chestia e închisă. Vorbisem cu Diamandy să atragă lui Barrère atenția asupra chestiunii și ținem să se specifice lămurit în tratat că membrii Comisiei Strîmtorilor sînt cu drepturi egale, fiindcă în anteproiecte s-a spus... se composera des representants de la Britagne, France, Italie, Japon ainsi que Roumanie, Turquie, Bul-

[62] Allan Leeper, membru al delegației engleze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garie etc. Barrère a consimțit imediat și a recunoscut că redacția era nefericită. Al doilea „să se dea controlul sanitar al navigațiunii prin Strîmtori Comisiei, adică unei instanțe internaționale [...]. La 6 eram la Lord Curzon. Lord Curzon a fost cum nu se poate mai amabil. Mi-a spus unde au ajuns lucrurile cu Strîmtorile. Însă cu morga lui nu voia să mărturisească pe față că a renunțat la control. O spunea și n-o spunea ; învăluia adevărul cu fel de fel de perifraze și recurgea la aceeași strategemă de subterfugiu și de subtilități, ca și în ședința de acum cîteva zile. Pricepeam de ce Nicholson îmi spusese că e deprimat. Cedase și îi era necaz că fusese silit s-o facă. În răstimp găsise însă o scuză pentru el și pentru opinia publică engleză. Dacă nu primesc controlul nici eu nu le dau garanții. Vorbe ! M-am căznit să-l consolez arătîndu-i că firește conferința merge greu dar că și condițiile în care sîntem chemați să tratăm sînt așa de anormale încît să fim mulțumiți că am putut obține și atîta. A convenit că am dreptate [...]. Trebuie să mărturisesc că l-am părăsit cu o adîncă impresie de melancolie fiindcă vorbind cu el am priceput că în dosul fațadei strălucitoare pe care o reprezenta e o viață omenească plină de mizerii și griji și de necazuri. Sănătatea lui e precară ; sufletul lui e zbuciumat. Aici la Lausanne el juca soarta lui politică și conferința mergea greu. Toți adversarii lui din Anglia, cu Lloyd George în frunte, îl pîndesc și jubilează. Și pe cînd toți pleacă voioși să petreacă sărbătorile, el, lordul, încărcat de onoruri, el, lordul, cu cele cinci castele și cu cele zeci de milioane își va petrece sărbătorile singur într-o cameră de hotel cu piciorul său bolnav, cu gîndurile negre care-l copleșesc și cu ambițiile lui amenințate. Les pauvres grands de ce monde ! În asemenea condiții nu pot nădăjdui că am fost în stare să-i ridic moralul, să fiu tonicul cerut de Nicholson. Problema depășea prin proporțiile lui modestele mele puteri. Mîine plec deci la Paris 8—10 zile, iar 2—3 zile Lausanne și prin Roma lui Mussolini la București. Las tot ce este sau va mai fi pe mîna lui Diamandy, adică pe mîini bune.

*

Pentru România, noul regim al strîmtorilor Bosfor și Dardanele a creat condiții favorabile extinderii relațiilor sale cu țările din Orient și Occident. Patru ani după conferință, I. G. Duca revenea asupra importanței hotărîrilor adoptate la Lausanne : „În fața noastră, arăta el, în locul Mării Negre, aproape închisă la Strîmtori, avem o Mare Neagră complet deschisă pentru că, prin ultimul regim al Strîmtorilor, libertatea lor e pe deplin asigurată și deci putem să întrezărim posibilitatea unei mari dezvoltări viitoare înspre Asia și bazinul Mării Mediterane“ [63].

[63] I. G. Duca, *Raporturile economice și politice externe ale României*, în *BIER*, anul VI, 1927, nr. 3—4, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA ORAȘULUI IAȘI (II)

DE

PAUL MIHAIL

1810—1811. *Sama pentru venit[ul] bisericii Tuturor Sfinților pe un an de la zi întăi iuli 1810 pîn la sfîrșitul lui iunii 1811.*

Veniturile

Lei 400 — chirie casăle în care șădi dum[nea]ei băneasa Căroae **într-un an,** de la zi întăi av[gust] 1810 pîn la sfîrșitul lui iulii 1811.
Lei 300 — chiria casăle în care șadi luminat[ul] beizade Scarlat Ghica pe un an, de la zi întăi iuni 1810 pîn la sfîrșitul lui mai 1811, bez 300 lei ce s-au dat din diiata logof[ăt]ului Lucăi [Banu] nepoatii sale.
Lei 120 — chiria dughenii din Tîrg de Sus pe un an, de la zi întăi săpt[embrie] 1810 pîn la sfîrșitul lui avg[ust] 1811.
Lei 250 — chiria crîșmei de la poarta Curții [domnești] pe un an, di la 26 oct[ombrie] 1810 pîn la 26 oct[ombrie] 1811.
Lei 90 — chiria casei și a ogrăzii din dosul crîcimii, din zi întăi săpt[embrie] 1810 pîn la sfîrșitul lui avg[ust] 1811.
Lei 516,45 — pe 459 vedri vin ce au ieșit în anul acesta din viia bisericii, vînzîndu o samă cîte un leu vadra și altu cîte 50 par[ale].
Lei 30 — după poamile ci s-au făcut la viia bisericii.
Lei 192,84 — ce au ieșit din cutia bisericii.
Lei 30 — chirie crîșmii ot Tîrgul Frumos pe un an, de la zi întăi oct[ombrie] 1810 pîn la sfîrșitul lui săpt[embrie] 1811.
Lei 240 — dobînda la 2 000 lei în 12 luni, de la zi întăi 1810 pîn la sfîrșitul lui iunii 1811.

Lei 2 169,9 — fac venitul anului acestue.
Lei 2 673,75 — ce au rămas din **sama** pîn la sfîrșitul lui iunie 1810.

Lei 4 842,84 — fac piste tot.

Scăderile

Lei 740 — leafa preoților și a dascalilor pe un an de zi întăi iuli 1810 pîn la sfîrșitul lunii iuni 1811, însă 120 preot Năstas cîte 10 lei, 120 lei preot Gavriil, 270 lei psaltu pe 9 luni, 180 dascalu Gavriil cîte 15 lei, 50 lei eclisiarh bisericii de la zi întăi sept[embrie] pîn la sfîrșitul lunii iuni.
Lei 205,99 — ce s-au cheltuit cu culesul și îngropatul vii în toamna anului 1810.
Lei 192 — ce s-au cheltuit cu lucru vii în anul acesta 1811.
Lei 22 — două ocă lumînări la Paște.
Lei 45 — pe 9 lumînări pentru policandri.
Lei 182,3 — ce s-au cheltuit la hram[ul] bisericii, însă 137 lei ce s-au dat la pomenire ctitorilor : arhiereului, psalților, preoților, diaconilor tij și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la norod, 15 lei pentru 3 ocă lumînări pentru policandru cel mic, 24,75 pe 4 ocă lumînări pentru fofeză, 5,48 chelt[uiala] colivii.
Lei 100 — chiria casăi unde şade preot Gavriil pe anu 1811.
Lei 427,30 — ce s-au cheltuit cu făcire a 3 feloane, 2 petrahire, un stihar, o pereche naracliţi, un rînd procoveţi, o dveră, bez materiile care le-au avut biserica.

Lei 1 913,12 — fac 4842 — 84 ce s-au luat
1913 — 12 ce s-au dat

2929 — 72 rămîn bani a bisericii pîn la sfîrşitul lui iunii 1811

1811—1812. *Sama pentru veniturile şi cheltuielile bisericii [Banu] pe un an de la zi întăi iuli 1811 pîn la sfîrşitul lui iunii 1812.*

Venitul

Lei 120 — Chirie dughenii din Tîrgul de Sus pe un an de la sept[embrie] 1811 pîn la sfîrşitul lui avgust 1812.
Lei 300 — din 600 lei chirie casilor în cari şade luminarea sa beizade Scarlat Ghica.
Lei 600 — pe 200 vedri vin ce au ieşit din viile bisericii şi puindu-să în crîcima bisericii, s-au vîndut cîte 3 lei vadra.
Lei 30 — chirie crîşmii ot Tîrgul Frumos.
Lei 90 — ce s-au luat de la d. Băneasa Caroai chirie pe 3 luni ce au şezut piste an : avgust săptăm[vrie] şi octomvrie.
Lei 200,96 — ce au ieşit din cutia bisericii, pe anul acesta.
Lei 300 — dobîndă la 2 500 lei a bisericii.
Lei 2 929,72 — ce au rămas din sama pîn la sfîrşitul lui iunii 1811.

Lei 4 570,68

Cheltuelile

Lei 960 — leafa preoţilor şi a dascalilor de la zi întăi iulii 1811 pîn la sfîrşitul lui iunii 1812, însă 120 preotul Năstas, 120 preotul Gavril, 480 lei psaltului, 180 dascălul Gavriil, 60 clisiarhul bisericii.
Lei 337,78 — cheltuiala lucrului viei, însă 125,108 lei prăşitul, culesul în îngropatul viei şi chirie adusului vinului, 70 lei haragii şi mlaja, 122,90 lei dezgropatul, legatul şi săpatul viilor, 20 lei hacul vierului.
Lei 11,90 — cheltuiţi prin clisiarhul [pentru] mangali, ochi de fereşti.
Lei 208 — ce s-au cheltuit cu hramul bisericii, însă : 130 lei arhiereului, psalţilor, preoţi, diaconi şi la norod, 38 lei, 60 parale 7 ocă lumînări, 9,60 parastasul şi coliva, 30 lei tij 7 oca lumînări la policandru şi fofezi.

Lei 1 517,68 Venitul 4 570—68
Cheltuieli 1 517—68

3 053 — lei rămîn bani ai bisericii pîn la sfîrşitul lui iunii 1812.

1812—1813. *Sama pentru venitul şi cheltuielile bisericii [Banu] de la zi întăi iuli 1812 pîn la sfîrşitul lui iunii 1813.*

Venitul

Lei 120 — chirie dughenii din Tîrgul de Sus pe un an, pîn la sfîrşitul lui avgust 1813.
Lei 300 — din 600 lei chirie caselor în cari şedi luminare sa beizade Scarlat Ghica pîn la sfîrşitul lui mai 1813.
Lei 600 — pe 200 vedri vin ce s-au pus în crîşma bisericii şi s-au vîndut greu vinul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lei 222 — pe 148 vedri ce au prisosit piste 200 vedri ce s-au pus în crîșmă, cari s-au vîndut cîte 60 par[ale] vadra.
Lei 217,30 — din cutia bisericii pe un an pîn la sfîrșitul lui iunie 1813.
Lei 300 — dobînda la 2 500 lei a bisericii.

Lei 1 759,30
Lei 3 053

Lei 4 813,30 — ce au rămas din sama pînă la sfîrșitul lui iunii 1812.

Cheltuielile

Lei 1 145 — leafa preoților și psalților, însă 120 preotul Năstas, 120 preutul Gavriil, 480 psaltul, 180 dascălul Gavril, 185 diaconul, 60 eclisiarhul.
Lei 73,60 — ce s-au cheltuit cu facire unui pereti la dughiana din Tîrgul de sus.
Lei 339 — ce s-au cheltuit cu lucrul viei, 183 prășitul, culesul și îngropatul viei, vădrăritul și adusul vinului, 126 dezgropatul. legatul și săpatul a 5 pogoane cum și haragii, 30 lei hacul vierului.
Lei 10 — milă spre îngropare unui [evreu] botezat.
Lei 374,60 — cheltuiala hramului, însă 7 coliva și parastasul, 12 spălat policandrili, 60 bani smirnă, 26 lei prefăcutul lumînărilor, 26 pe 6 ocă lumînări la pomenirea ctitorilor, 3 lei pe 5 lumînări de trichiri, 28 lei pe 4 ocă lumînări pentru policandre. 262 lei la taifeua Mitropolitului, însă 28 arhimandrit, 28 lei arhidiacon, 22 la 2 diaconi, 10 la 2 ipodiaconi, 10 la 2 paraclisiarși, 11 lei la 2 copii, 3 la 3 vezetii, 52 psaltul Demce, 28 lei psaltul bisericii, 5,60 lei dascălul bisericii, 2,90 eclisiarhul, 11 la 2 preuți, 2,90, la un diacon, 6 lei la alți 3 preuți la prohodit. 42,90 lei la norod.
Lei 46 — ce s-au cheltuit cu facire unui stihar diaconesc de toate zilele, spre păstrarea celui bun.

Lei 1 988

4 812—30 venitul
1 988 cheltuielile
2 824—30 rămîn a bisericii pînă la sfîrșitul lui iunii 1813.

1813—1814. *Sama pentru venitul bisericii și cheltuielile pe un an de la zi întăi iulii 1813 pîn la sfîrșitul lui iunii 1814.*

Venitul

Lei 583 — chirie casilor din ograda bisericii, 223 de la [...] egumenul Dancului 350 lei de la dascălul Pravilicești [Andronache Donici] pe un an de la oct[ombrie] 1813 pîn la sept[embrie] 1814.
Lei 600 — de la vin, pe 200 vedri ce s-au pus în pivniți la crășma, cîte 3 lei vadra.
Lei 60 — pe 30 vedri ce au prisosit și s-au vîndut preutului Năstas cîte 2 lei vadra.
Lei 300 — chirie caselor de la beizade Scarlat Ghica.
Lei 120 — chirie dughenii pe un an de la zi întăi sept[embrie] 1813 pîn la sfîrșitul lui avg[ust] 1814.
Lei 254,81 — din cutia bisericii pe un an și patru luni.
Lei 300 — dobînda la 2 500 lei a bisericii.
Lei 2 217,81+2 824,30 ce au rămas din sama pîn la sfîrșitul lui iunii 1813=5 041 lei 111 bani.

Cheltuielile

Lei 1 245 — leafa slujitorilor bisericii, însă 120 preotul Năstas, 120 preotul Gavriil, 600 psaltul, 165 diaconul, 180 dascălul Gavril, 60 clisiarhul.
Lei 100 — chirie casei pentru preotul Gheorghi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lei 307 — ce s-au cheltuit cu lucrul viei.
Lei 3,90 — tămîie.
Lei 2 — doî geamuri.
Lei 24 — 4 ocă lumînări la Crăciun.
Lei 5 — tocmitul unui stihar.
Lei 12 — 2 ocă lumînări.
Lei 1,60 — 2 balamaci la poarta bisericii.
Lei 14 — un antemis.
Lei 0,60 — tocmitul unui clopoțel.
Lei 190 — cheltuieli la hramul bisericii.

Lei 1 904,90

Venitul 5 051 lei 111 bani
Cheltuieli 1 904 lei 90 bani

3 136 lei 41 bani rămîn pîn la sfîrșitul iunii 1814.

1814—1815. *Sama pentru venitul bisericii pe un an de la zi întăi iulii 1814 pîn la sfîrșitul lui iunii 1815 cum și cheltuielile ce au urmat într-acest an.*

Venitul

Lei 400 — chirie caselor din ograda bisericii în care ședi tălmăcitorul Pravilelor [Andronachi Donici] pe un an pînă la sfîrșitul lui sept. 1815.
Lei 300 — chirie caselor în care ședi luminatul beizade Scarlat Ghica pînă la sfîrșitul lui mai 1815.
Lei 120 — chirie dughenii pe un an pîn la sfîrșitul lunii avg[ust] 1815.
Lei 1 034 — pe 202 vedri vin ce puindu-se în pivnița bisericii s-au vîndut împreună cu crîșma, cîte 5 lei 5 par[ale] vadra.
Lei 117 — din cutie bisericii pe un an pîn la sfîrșitul lui iulii.
Lei 300 — dobînda a 2 500 lei a bisericii.

Lei 2 271+3 136,41 ce au rămas din sama pîn la sfîrșitul lui iulii 1814=5 407,41 bani.

1817—1818. *Venitul anului 1817 iunie 1 pînă la 1818 iunie 1, cum și cheltuiala ce au urmat.*

Lei 2 443—20 par[ale] au cuprins veniturile sfintei biserici, însă :
Lei 300 — chiria caselor în care șăde luminarea sa beizadea Scarlat Ghica.
Lei 500 — chiria caselor în care șăde Dascălul latin.
Lei 120 — chiria dughenii din Tîrgul de Sus de la Boiangiu bez 20 ocă untdelemn ce dă.
Lei 120 — de la Șerban Buhăescul, pe chiria casii de lîngă crîșmă.
Lei 9 — bezmăn de la Iacob Crușinski, vadeoa sf. Dimitrie bez 10 lei 20 par. ce are a da la Sf. Gheorghe 1818.
Lei 10,20 — bezmăn de la Ștefan Rusul, vadeoa Sf. Dimitrie bez 10 lei 20 par. ce are a da la Sf. Gheorghe 1818.
Lei 9 — bezmăn de la Matei, vadeoa sf. Dimitrie bez 9 lei vadeoa sf. Gheorghie 1818.
Lei 14 — bezmăn de la Parascheva bez 56 lei rămășiță la dînsa, pîn la 1818 apr[ilie] 23.
Lei 149 — banii din cutia bisericii pe un an întreg.
Lei 1 212 — de pe 404 vedre vin ce s-au pus în crîșma bisericii cîte 3 lei vadra. de la 1817 oct[ombre] 26 și pîn la 1818 oct[ombrie] 26.
Lei 2 153,18 — să scad *cheltuielile* urmate pe acest an, însă 59,20 a plătit preotul Anastasie în plata rămășiților rînduite de d-sa stolnic [Luca Banu], 35 lei s-au plătit săpatul a 5 pogoane vie, rămășiță din anul 1816 de nu să plătisă de d-sa stolnic, 298,35 cheltuiala bisericii, însă 22,20 lei peșcheșul preosf. mitr[opolit] la hram, 5,20 lei litia, 10,20 lei făcutul a 10 pol ocă lumînări de ceară, din ceara bisericii, 101 lei pe 11 ocă și 100 dramuri lumînări de ceară peste an,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5.30 lei cheltuiala colivii, 17 lei s-au împărțit la saraci, la pomenirea ctitorilor, 5 lei 1 ocă tămîie, 20,35 lei așăzatul sobilor în biserică, 1,20 hîrtie pentru lipitul ferestilor în biserică, 8 lei un car mangal, 2 lei legatul unei psaltiri, 89,10 lei pe lucrul a 375 dramuri argint al bisericii din care s-au făcut o candelă, 11 lei s-au dat unui diacon ce au slujit în sărbătorile Sf. Paști [ș.a.].

Lei 290,2 par[ale] rămîn din venit pe anul 1818.

1820. *Cheltuială pe anul 1820.*

Lei 364,23 par. suma din urmă.
Lei 172,8 — cheltuiala hramului bisericii anului 1820, însă 8,8 parastasul și coliva pentru ctitori, 15 lei 150 pîine la norod, 36 lei, 3 ocă lumînări ceară, 10 iconomului Neculai, 8 protopopului Vasile, 5 preotului Vasile, 5 preotului Petre, 2 preotului Vasile Rusul, 3 preotului Anastasi, 3 preotului Ioan, 20 psaltului Dimce, 4 lu Andrei psalt, 3 psaltului Ioan în strana mică, 3 la diaconul Afanasi, 2 la 2 anagnoști a mitropoliei, 3 la 2 anagnoști a episcopului de Huși, 28 lei 20 parale mărunte la norod, 13,20 pe 13 ocă capite lumînări ceară de prefăcut.
Lei 1 431 — lefile slujitorilor sfintei biserici pe un an pînă la 1 iunii 1820, însă 180 preotul Anastasă, 120 preotul Gheorghi, 540 dascalul Andrei pe un an de la zi întîi iuni 1819 pînă la zi întîi iuni 1820. 240 diaconul Ioan asemene, 241 leafa dascalului Gavril, 50 descalul Grigori ce s-au tocmit în locul dascalului Gavril ce au murit, 60 clisiarhului Iordachi.
Lei 619,13 — cheltuiala lucrului viilor pe anul 1819.

Lei 2 587,4=

1821—1822. *Veniturile pe anul de la zi întîi iunie 1821 și pînă iarăși la zi întîi iunie 1822.*

Lei 433,21 — ce prisosesc din sama anului trecut 1820 pîn la anul 1821 iunie.
Lei 364,20 — pe 243 vedri de vin ce au ieșit în anul acesta din viia bisericii și s-au vîndut, cîte 60 par[ale] vadra, lui Ștefan Stoleriu din dugheana bisericii.
Lei 39 — din bezmănurile locurilor bisericii, însă 21 lei de la fimeia lui Ștefan Stoleru și 18 de la Iacob Răuschi=39.

Lei 837,1 — adică optsute treizăci și șapte lei.

Ce s-au cheltuit pe acest an

Lei 350 — la Gebigi baș la rîndul dintîi, cînd au rădicat prăvăriile din biserică.
Lei 11 — la un alt turcu din păzitori.
Lei 62 — la ienicerii ce păziia ușa bisăricii tot atunce cînd s-au rădicat prăvăriile. Și viind vești pentru închiderea volintirilor la mănăstirea Secu, iarăș s-au așezat prăvăriia în biserică.
Lei 55 — la neferii ce au trimis măriia sa Bași pașa spre a opri pe ieniceri să nu spargă bisărica.
Lei 10 — pentru un steag ce cu silnicii s-au plătit ienicerilor.
Lei 21 — la ienicerii cînd s-au rădicat al doile rînd prăvăriia la ducerea lor la anul 1822 iulii 1 : bez 100 lei ce au dat dum[isali] spat[ar] Dumitrachi Codrean de la dumisali pentru scoaterea cheii bisăricii de la dînșii.
Lei 100 — ce s-au dat tij ienicerilor pentru casile bisăricii unde au șezut beizadea Scarlat [Ghica] pîrînd fădvii [= ?] că iaste volintirească și hotărîse a o dărîma cu cazmalile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

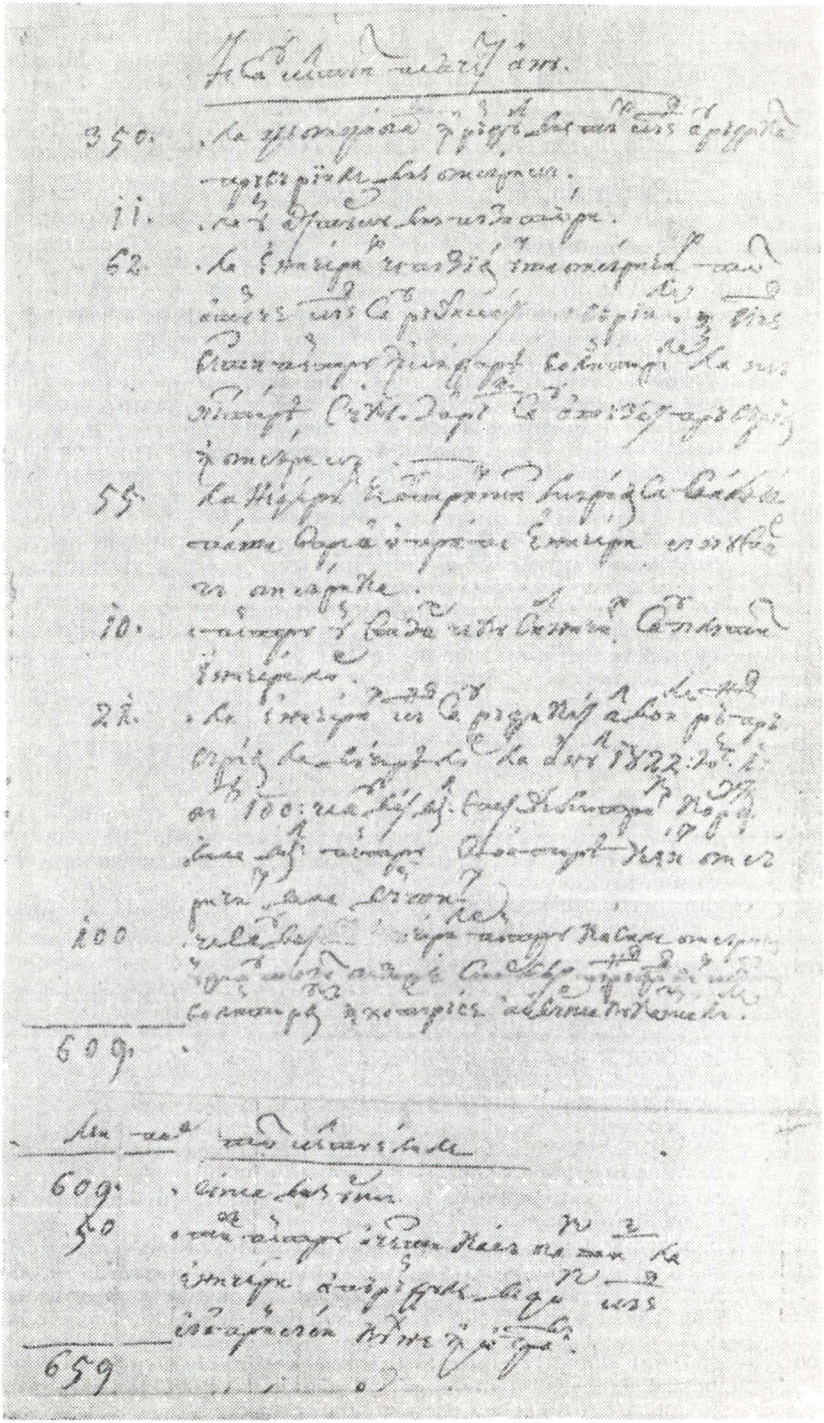

Cheltuielile din anii 1821—1822.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

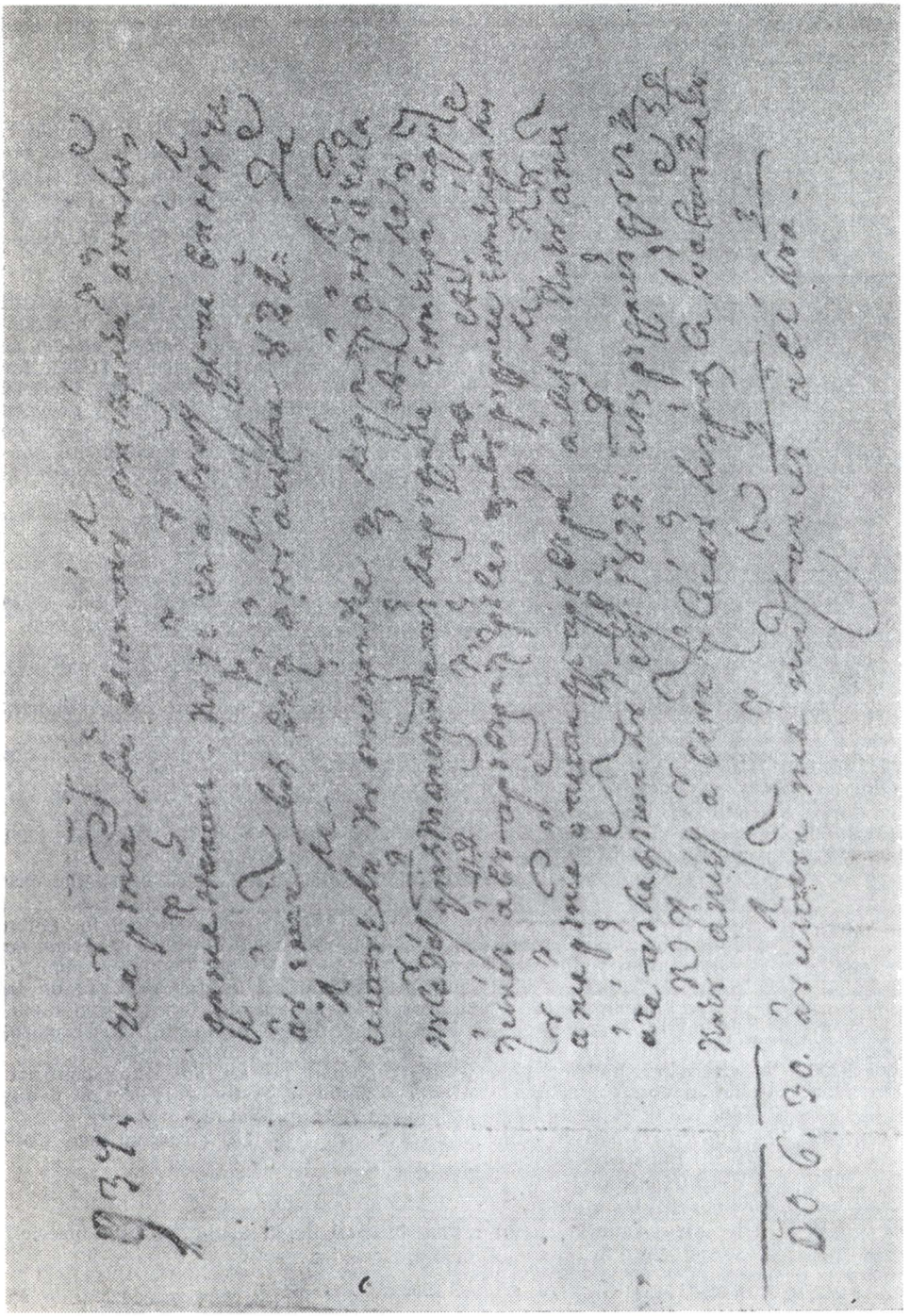

Însemnarea despre depozitul de pulberărie din 1821—1822.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lei 50 — tij pentru acesti casă bacşîş la ieniceri apărîndu-le de foc, cînd să aprinsăsi cuhne în ogradă.

Lei 659

Lei 284,30 — lucrul viilor bisericii, însă 20 lei pe pol pogon lui Costandin de la viia mănăstirii, 31 pe alt pogon lui Ioan Braşovan. 84 lei pe 3 pogoani lui Vasile şi Toader Burlaci, 43,30 tij alt pogon, 23 lei tij alt pogon lui Vasile Burlacu, 29 lei lui Ion Vieriu pe un pogon la tăiat şi de îngropat, 9 lei=3 firti de tăiat şi îngropat, 30 lei cercurile şi cercuitul la 6 vasă cu căzi şi ciubară, 15 lei cheltuiala culesului vii.

Lei 943,30 — adică noîsuti patruzeci şi trii lei i triizăci parali, ce au cheltuit în lucru viilor, cu banii ce au dat turcilor pentru paza bisăricii.

Lei 934 — ce au rămas din venitul bisăricii anilor di mai nainte, cu cei ce au luat de pe vinul ce au ieşit din vii, în anul acesta [1]821. Iar cheltuielile cu bisărica şi lefi în anul acesta nu s-au dat, fiind că bisărica pîn la ridicarea ienicerilor au fost închisă. avînd prăvării într-însa şi după rîdicarea ienicerilor au mai rămas o parti de prăvării a dum[i]sale Kiciuk Ahmet aga pîn la sfîrşitul lui săptăm[vrie] 1822, cînd ridicîndu-să şi Kiciuk Ahmet au venit în scaun măriia sa Ioan Sturza vo[evo]d.

1828—1829 martie 1. *Sama cheltuielilor...*

Lei 3 071 îi cheltuiala bisericii şi a lucrului viei pîn la 1 martie 1829.

Lei 2 018,9 par[ale] cheltuiţi cu 2 dugheni ce s-au făcut în Tîrgul de Sus şi la Bahluiu pe locurile bisericii.

Lei 5 089,9 şi mai rămîn capital din veniturile acestui an 169 lei şi 20 par[ale].

1829—1830. *Încărcătură de la 1 mart[ie] 1829 pînă la sfîrşitul lui feb[ruarie] 1830.*

Lei 1 019,5 — să încarcă cel din urmă condei cu :

Lei 860 — de la dum. Vornic Costachi Conachi chiria casilor cîştul sf. Gheorghi pe anul 1829.

Lei 800 — de la doftorul Huber tij chiria casilor cîştiul Sf. Dimitrii 1829 pîn la avg[ust] 1830.

Lei 895 — de pe vinul ce au ieşit din vii şi s-au vîndut adecă 218 vedri cîte 4 lei vadra şi pe niste tescovine şi drojdii.

Lei 535 — chiria bezmănurilor locurilor însă 187 chiria casii de la Leiba Ianculevici pe un an început de la 1 iuni 1829 după contract cu 7 lei rămăşit din anul trecut, 202 de la Vasile Teslar bezmăn ce au fost datoriu a plăti pîn la Sf. Dimitrii anului 1829, 42 de la Mihai Bacal, 45 de la Gheorghi Doboşeru=la Ignat Fragiolagiu, 21 de la Frăsina, 20 de la Chiriiac, 18 de la Iacob Răuschi=535.

Lei 280 — chiria dughenii ot Tîrgu de Sus pe un an, după contract.

Lei 200 — chiria crîşmei ot Poarta curţii gospod pe un an, după contract.

Lei 156 — de la com[is] Grigori Tufescu bezmăn a 4 stînj[eni] loc pe 6 ani pol trecuţi, cîte 24 lei pe an pînă la 1829 apr[ilie] 23.

Lei 80 — din chiria casilor din naintea bisericii pe cît au şezut age Costachi Balş.

Lei 216 — din punga bisericii.

Lei 191,26 — din cutia bisericii.

Lei 39,25 — pe nişte şăndilă ce au rămas bracuri de la acoperămîntul bisericii şi s-au vîndut.

Lei 5 212,16 — adică cinci mii doaî sute doisprezece lei şi şaisprezece parale să fac veniturile pe anul 1829.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1830—1833. *Primirile 1830 octombrie pîn la aprilie 1833.*

Lei 10650.19 par. suma din urmă a primirilor urmate.

Lei 416 — de pe bezmenurile locurilor, însă 60 de la Chiriac trecuți asupra lui Iordache Ivanciu pe doi ani, de la oct[ombrie] 1831 pînă la oct[ombrie] 1833, 78 Frosina și Iacob Răuschi pe un an de la apr[ilie] 1833 pîn la apr[ilie] 1834, 42 Ignat Franzolagiu tot pe această vreme, 36 Andrei Franzolagiu tot pe această vreme, 200 dum[nea]lui Vasilio Bonciu pe 2 ani de la apr[ilie] 1832 pînă la apr[ilie] 1834.

Lei 1 640 — de pe chiriile însemnate anume însă : 200 a crîșmii de la poarta Curții gospod pe un an de la apr[ilie] 1833 pîn la apr[ilie] 1834. 500 a dughenii din Tîrgul de Sus, însă 300 lei pe un an de la 15 iuli 1833 pîn la 15 iuli 1834, 200 lei pe giumătate an, după tocmala ce s-au făcut de la 15 iuli 1833 pîn la 15 ghen[va]r 1834. 40 lei a dughenii cu casa de vale de ograda lui Gosan pe giumătate an de la oct[ombrie] 1833 pîn la apr[ilie] 1834. 900 lei a casii din ograda bis[ericii] pe un an de la 1 mai 1833 pîn la 1 mai 1834. Iar pentru casa de pe pod ce au fost închirietă pe 5 ani de la sept[embrie] 1832 D. Vasilie Carp și au răspuns chiria pe un an pîn la sept[embrie] 1833 precum s-au arătat mai sus și de atunce după trei ani făcînd învoială cu preo[sfinția sa] stăpîn părintele episc[op] de Roman a să desface de închiriere, și după învoiala urmată pentru cheltuiala acoperemîntului casăi ce au făcut din nou și alte meremeturi, i s-au răspuns lei 3 100 în hazna din casa sf. episcopii și 300 lei chirie ce n-au fost răspuns-o pe trei ani piste împlinire anului, cît au șezut, adecă de la sept[embrie] pîn la sfîrșitul lunii noemv[rie] 1833=3 400, cu cari bani s-au plătit cheltuielile aceste. Iar închiriere casii au rămas pe socoteala preosf[ințitului] stăpîn [al Romanului] de la dechem[vrie] 1833 prin banii sus însămnați ce s-au răspunsu d. Vasile Carp.

Lei 12 706,19 parale

Arhivele Statului București. Condica Bisericii Banu nr. 1527, f. 1 ș.u. [de la 1803 —].

1829—1838. *Acoperemîntul bisericii cu șindrilă.*

1829 iuni 27 — 300 lei ce să mai încarcă la venituri priimiț acum de la un epochimen agiutoriu în cheltuiala acoperemîntului bisericii.

1829 iuli 25 — 94 lei 20 parale în 3 galbeni de la d-lui post[elnic] Costachi Cananou ce au dat agiutoriu la acoperemîntul bisericii.

1829 dechemv. 28 — 50 de la C[o]c[oana] Paraschiva Tufasca ajutor la acoperemîntul bisericii.

1830 ghenar 12 — 201 lei 35 parale pentru o ștofă spre pomenire răposatii Casandrii ctitorii, fiica nepoatii lui post[elnic] Costachi Canano.

1830 fevr[uar] 2 — 200 lei s-au dat pentru pomenire răposatei Elena soție com[isului] Grigoraș Tufăscu.

— 3 lei 20 par. de pe o stofă de la diaconu Dimitrachi.

— 169 lei 10 par. să încarcă acei însemnați de d-lui spat[ar] Dimitrachi Codrean.

---

1 019 lei, 5 parale.

Arhivele Statului București, Condica Bisericii Banu nr. 1526.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1838. *Perelipsis [la Sama veniturilor şi a cheltuielilor].*

Adunare : 6 938,35 fac primitori
5 630,38 fac daturile, precum să arată.

1 307,57 prisosesc în anul acesta, precum să arată.

Sama de primiri şi daturi în trebuinţele bisericii pe vreme de un an pînă la 23 apr[ilie] 1838, theorisindu-să de noi şi încuviinţîndu-să să adeverează.

Meletie episcop Romanului, 1838, iunii 8, Roman.

1840—1841. *Sama de priimiri şi daturi a bisericii Banului pe un an de la april 1840 pîn la april 1841.*

Primirile

Lei 304 — di pi bezmănurile locurilor însă 20 de la Iordachi Chitaru, 78 Frăsîna şi Iacob [Rauţchi], 42 Ignat Franzolagiu, 36 iconom Afănasii, 100 Iancu Necolau, 28 Lascarachi Botezatu : de la oct[ombrie] 1840 pîn la oct[ombrie] 1841.

Lei 7 693 — di pi chiriile acesti, însă 923 di pi crîşma poarta Curţii, 120 pe doă odăi di la iconom Andrii=de la oct[ombrie]1840 pîn la oct[ombrie] 1841. 1 200 lei casa din ograda bisericii din noemv[rie] 1840 pînă la noemv[rie] 1841, 450 dugheana din Tîrgu de Sus de la 15 ghenar 1841 pîn la 15 ghenar 1842, 5 000 lei casa di pisti uliţă de la apr[ilie] 1841 pîn la apr[ilie] 1844, iscălind în contract de priimire a 7 500 lei, dar mi s-au făgăduit că la începutul anului îmi va răspunde şi aceia.

Lei 1 369,26 — di la arătaţii mai gios, însă 966 lei 9 par[ale] prisosiţi din anul trecut, 250 lei di la epitropiia sf. măn[ăstiri] Mogoşăşti pîn la mai 1841, 157,17 din cutiia bisericii din apr[ilie] 1840 pîn la apr[ilie] 1841.

Lei 13 579 — agiutoru la merimetul bisericii di la arătaţii mai gios, însă 10 500 di la logof[ătul] Conachi în 300 galbini, 200 logofeteasa Zoiţa Balş. 100 maica Epracsăia Gosan, 1 200 epitropiia casăi răp[osatului] spat[ar] Enachi Negruţi, 100 Alecu Roznovanu, 35 lei c[ocoana] Marghioala Calimah, 100 c[ocoana] Marghioala Epureanca, 100 aga Grigori Tufăscu, 77 starostile Mihai, 50 Dimitrii Filipescu, 34,20 *Casandra..., 105 cavaleri Costachi Stamati=12 595,20 fac.*

22 945 lei 26 par[ale]

Lei 22 945,26 par. suma, 12 595,20 suma urmei al 2-lea cu 150 lei post[elnic] Costache Canano. 34,20 Anton Polcovnicu, 35,20 Alicsandru Rugină, 106,20 Iordachi Harcaş, 50 c[ocoana] Ancuţa Mihalachi, 100 post[elnicul] Dimitrie Bran, 300 Alecu Codrean, 207 cămi[nar] Filip Scorţăscu=13 579 fac.

Lei 1 482,20 — primiţi pe 593 vedri vin ieşit din viia bisericii cari s-au vîndut cîte 2 lei 20 par. vadra bez dejmă şi o balercă vin poprit pentru biserică.

Lei 1 000 — primiţi pe toată cheristeaua rămasă di la scheli ci s-au vîndut cu vurta.

Lei 25 428 6 parale fac toati primirile în anul acesta precum să arat (1840—1841).

Arhivele Statului Bucureşti, Condica Bisericii Banu nr. 1527,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1842, aprilie *[Costache Conachi, epitrop al bisericii Banu, face izvod de veniturile și cheltuielile bisericii pe anul 1841—1842]*

Izvod de bani ci trebuiesc a să da lefile slujitorilor bisericii Banu, pe vremi de șase luni di la sfînt Dimitrie trecut și pînă la sfînt Gheorghi viitoru — 1842.

Lei 120 — iconomul Theodor ; 120 iconomul Afănasă ; 120 iconomul Dimitrie ; 180 diaconul Vasălie ; 455 psaltului din strana mare ; 295 dascălului din strana mică ; 90 paraclisiiarhului ; 190 pi doi stînjeni lemni cari au a să plăti pentru biserică ; 402. bani ci s-au luat cu împrumut la niagiunsul lefilor de mai înainte a slujitorilor bisericii, cari sînt cuprinși în samă.

Lei 1 897, adică o mii optsute nouăzăci și șăpti lei cuprind.

Veniturile bisericii acel statornicit pe tot anul sînt de 3 586 lei în bezmenuri și chirîi bez a cutiei bisericii ci esti după întîmplări de un puțin lucru și bez roada viei care să acoperi anu cu anu de către cheltuieli, iar cheltuieli și lefile slujitorilor i doi hramuri a bisericii și alte mărunte se ridică pe anu la 5 212 lei, precum prin alăturatul izvod sînt arătate anume, adică că covîrșescu cheltuielile pre venituri cu 1 626 lei pe anu.

Costache Conachi logof[ăt] i cav[aler]

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosar 108, f. 2—3.

1844—1846. *Sama venitului bisericii Banului pe vreme de doi ani de la 1844 apr[ilie] și pîn la 1846 apr[ilie].*

Lei 3 000 — chiria casii din ograda bisericii pe 2 ani de la 20 ghenar 1844 pînă la 20 ghenar 1846.

Lei 5 100 — chiria casălor de piste uliță pe 2 ani de la apr[ilie] 1844 pînă la apr[ilie] 1846.

Lei 1 720 — pentru dugheana din Tîrgul de Sus de la 15 ghenar 1844 pînă la 26 oct[ombrie] 1846, însă 300 lei de la 15 ghenar și pînă la 15 iulii 1844 cînd arzînd Tîrgul de Sus, au ars și dugheana aceasta, care s-au și făcut din nou, închiriindu-să de la 26 octomvrie 1844 cîte 20 # =galbeni] pe an, luîndu-să banii înainte pe doi ani după contractul di doi ani s-au întrebuințat în facere arătatei dugheni precum anume sînt arătate în condeile de cheltuieli, 710 de la 1844 octomvrie pînă la 1845 octomvrie 710 tij 1845 octomvrie pînă la 1846 octomvrie.

Lei 425 — chiria hanului din Tîrgul Frumos pe 2 ani de la apr[ilie] 1844 și pînă la apr[ilie] 1846.

Lei 240 — chiria pe casa de pe Bahlui pe doi ani de la dascal Ioan de la 1844 apr[ilie] pînă la 1846 apr[ilie].

10 485 lei

Lei 608 — de la bezmănurile locurilor pe doi ani de la 1844 apr[ilie] pînă la 1846 apr[ilie], 40 lei Iordachi Chitar, 156 Frăsina și Iacob [Răuschi], 84 Ignat Franzulagiu, 72 Iconom Afanasie, 200 d. : Iancu Nicolau, 56 Lascarachi Botezatul.

Lei 3 361,27 — osăbite condei anume mai gios arătate : 500 de la măn[ăstirea] Mogoșești după diiata răpos[atului] Savva Holban pe 2 ani pînă la 1846 maiu. 509 *milă de la Visterie după ardere focului* [dughenei], 1 756 lei 10 par. afierosiți de schimonahia Evpracsia Gosan, ce s-au răspuns prin d. Aga Tufăscu, 241,17 din cutia bisericii deschisă rînduri în doi ani pînă la apr[ilie] 1846, 355 de la megieșii jidovi ce au lipit peretele dughenii lor de peretele dughenii bisericii din Tîrgul de sus.

Lei 2 452,20 — priimiți pe vinul ieșit din via bisericii în 2 toamni, însă 1 157,20 din toamna anului 1844 pe 462 vedri vin vîndut cîte 2 lei 20 par[a]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vadră, 1 295 pe 518 vedri din toamna anului 1845, vîndut tot cu cîte 2 lei 20 par[ale] vadra.

Lei 16 907,7 — viniturile pe aceşti doi ani trecuţi.

Lei 3 195 — chiria pentru dughiana de la poarta Curţii, pe doi ani, cîte 1 597 lei 20 par[ale] pe un an de la 23 apr[ilie] 1845 pîn la 1846 apr[ilie] 23.

Lei 20 102,7 — fac veniturile.

Cheltuielile pe anul de la 1844 apr[ilie] pînă la 1845 apr[ilie].

Lei 2 370 — lefile slujitorilor, însă 240 iconom Afanasie, 240 iconom Dimitrie, 360 diacon Vasilie, 900 psaltul Gheorghie, 450 dascal Ioan, 180 paraclisiarhul.

Lei 600 — leafa iconomului Dimitrie de la apr[ilie] 1844 pînă la apr[ilie] 1845.

Lei 742 — pe lumînările de ceară cumpărate rînduri, 178,20 pe 10 ocă, pol [=jumătate] la hramul Tuturor sfinţilor, 170 pe 10 ocă la hramul Adormirei, 195,20 pe 11 ocă, pol, la Crăciun, 127,20 pe 7 ocă, pol, la Paşte, 45 pe 15 ocă pe prefăcut din capite cîte 3 lei oca, 25,20 pe una ocă, pol, mărunte pentru cetit.

Lei 679 — cheltuiţi la hramu Tuturor sfinţilor cînd au venit însuşi înalt prea sf[inţitul] Mitropolit, însă: 71 pe 10 ocă zahăr cîte 6 lei şi 2 ocă café cîte 5 lei par. 20 la sf[înta] Mitrop[olie], 10 lei, 5 litri, 36 colacul şi coliva la hram şi ctitori, 248 lei în 4 imperiali Înalt prea sf. sale [Meletie] pentru slujire, 120 la ecpaiaoa Mitropoliei, 36 preoţilor ce au slujit la Văhod, 28 la 2 [preoţi] a bisăricii la pomeniri, 130 la norod.

Lei 145 — cheltuiţi la hramul Adormirii, însă 10 lei pentru 5 litii, 24 colivo şi colacu, 71 arhiereului [Mardarie] ce au slujit, 40 oamenilor arhiereului şi la preoţi.

Lei 4 536

Lei 6 672 — cheltuiţi cu facere dughenii din nou din Tîrgul de Sus după ardere focului, însă: 71 planul şi voea pentru lucru, 50 prin Hagi Gheorghi pentru cumpărare cele trebuitoare de lucru, ciubere, cărneţi lăzi şi altele, 568 pe doî coşuri piatră pentru temelia, 1 128 pe 24 mii cărămidă cîte 47 pe mia, 515 pe 75 merţi var prost, cîte 7 lei 20 pari., 350 pe 500 merţi năsip cîte 7 lei, 225 pe 50 grinzi însă 25 cîte 5 lei şi 25 cîte 4 lei la podială şi căpriori, 75 pe 100 liaţuri de brad, 207 pe 207 dulapi pentru podială şi atele cîte un leu. 90 pe 300 scînduri la ogradă şi poarta, 2 500 tăt lucru teslarilor, pietrarilor i salagorilor fără material, 248,20 toate fierăriile şi cuie atît la acoperămînt cît şi la ogradă cu vurta luate de la chirigiu dughenii, 189 pe 14 000 draniţe, cîte 13 lei 20 par., 88,20 plata rîdicatului pămîntului de pe locul bisăricii şi pus pe a megieşilor, 142 facerea unui uluc pentru curgere apei, pîn dugheană, dat cu vurta chirigiului după interesul său.

Lei 513,13 — chiltuiţi cu acoperemîntul hanului di la poarta Curţii ci s-au stricat de ocîrmuire după foc sub cuvînt că ar fi putred, însă: 170 pentru 500 scînduri, 3,30 pentru 10 leaţuri, 75 teslarului, 36,10 pentru 7 ocă cuie, 14 scînduri, 6 lei, chingile, 25 lei balamale, 40 caramida cu adus, 12,20 lut şi năsip, 58 chetrariului, 14 salahoriului, 13,33 var, 5 apă, 12 lucrul acoperămîntului meremetuit, 23 cuie de sandal, cheltuiţi de chirigiu după izvod cu chitanţă.

---

11 721 lei 13 par.

Lei 479,30 — cheltuiţi cu acoperămîntul din nou a casălor di la Academia la vale, în care şade preotul Vasile şi diaconul, stricate iarăş de ocîr-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muire după foc, însă : 240 pentru 80 scînduri, 125 lucru teslarilor, 60 pentru 240 cuie 2 lei 20 p. suta, 24 lei pentru 6 furci, și 4 căpriori, 18,30 pentru 25 leațuri, 12 pentru 4 costoroabe.

Lei 2 498,33 — în osebite condee anume mai jos arătate :
1 771,23 s-au plătit datoria luată cu împrumutare din sama pînă la anul 1844, 7 pentru tei, la Duminica Mare, 120 pe prescuri, 30,20 pe 20 ochiuri steclă la ferești stricate de furtuni, 5,10 dresul broaștei la ușa di sticlă, 284 pe 4 stînjini lemne cîte 2 [galbeni], 48 pe tăetul lor cu heresău, 9,20 hîrtia la lipitul ferestilor, 33 pe mangal, 35,20 un antimis dat de la sv. Mitropolie, 5 pe ștersul ogiagurilor, 5 pe opt mături, 2,20 chendas pentru stràni, 2 mirodenii la hramu.

Lei 14 699,36

Lei 1 129 — [însă] 5 lei apă la spălat pe jos, 3,20 legatul cu tiniche a unui chiup pentru ținut prescuri, 1,20 sfoară la vedre, 20 spălat policandrurile la hram, 40 lei pe un octoih moldovenesc cumpărat de la mezat, 70 lei dați jidovului chirigiu dobîndă pe 20 [galbeni] pe anul al 2-le din contract care s-au luat înainte de facere dughenii, cheltuieli la via bisericii.

Lei 15 828,36 — adică cinsprezeci mii opt sute douăzeci opt lei și treizeci și șase parale cuprind cheltuielile anului acestuia de la apr[ilie] 1844 și pînă la iarăș apr[ilie] 1845 precum și anume se arată. 1845 apr[ilie] 24.

Cheltuiala urmată de la anul 1845 apr[ilie] pînă la 1846 apr[ilie].

Lei 2 585 — lefurile slujitorilor, 270 iconom Afanasii, 240 iconom Dimitrie, 60 preotului Vasile, 360 diacon Gheorghie, 1 000 psaltul Ioan, 475 dascalul Ioan, 180 paraclisiarhul.

Lei 600 — iconomului Dimitrie pe un an.

Lei 613,30 — pe lumînări de ceară cumpărate rînduri [ș.a.].

Lei 410 — cheltuiala hramului Tuturor Sfinților, însă 450 oca căpățînă zahăr și 1 ocă cafe la Sf. Mitropolie, 10 lei pentru 5 litii, 36 lei colaci la hram și ctitori, 71 lei arhiereului Mardarie ce au slujit, 30 la ecpaiaoa arhiereului, 40 la preoți ce au slujit, 28 la ai bisericii, hram și ctitori, 150 la ctitori, cu lumînări date.

Lei 145 — cheltuiala hramului Adormirii.

Lei 564,10 — csăbit condei mai jos arătat [între care] : ...24 o bucată chineriuri la facerea unui stihari din nou diaconesc din ștofa bisăricii, 24 lucrul croitorului, 36 de prefăcutul a 3 feloane, opt păr[echi] naracliție și epitrahile [ș.a.].

Lei 1 177,10 — cheltuiala bisericii la vie pe acest an.

Lei 6 095,10 — cheltuielile pe acest an, de la apr[ilie] 1845 pînă la 1846, precum într-un an să arată. 1846 apr[ilie] 24.

Perelipsis : 15 828,36 pe anul 1844 april pîn la 1845 april 25, în care s-a făcut o dugheană în Tîrgul de Sus, precum anume se arată în condeiele cheltuite, însă 2 acoperemînturi la hanul de la poarta Curții și casele de la Academie la vale din poronca ocîrmuirii, după arderea focului din acel [an], plătindu-să și condeiul de 1 771 lei 23 par[ale] rămași din anul 1843.

Lei 6 095,10 — cheltuiți în anul de la apr[ilie] 1845 pîn la 1846 apr[ilie] 23, fac toate cheltuielile pe 2 ani, de la apr[ilie] 1844 pînă iarăș la apr[ilie] 1846.

Lei 20 102,7 — cuprind veniturile pe 2 ani [1844—1846].

Lei 1 821,39 — s-au cheltuit mai mult piste venituri, cu îmbunătățirile făcute, care bani s-au luat cu împrumutare.

Filip Scorțescu, căminar, epitrop 1846 apr[ilie] 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1846—1847. *Sama veniturilor bisăricii Banu de la 23 apr[ilie] 1846 pîn la apr[ilie] 1847, precum la fieştecare condei se arată.*

Lei 6 607,20 — de pe chiriile aceste : 2 550 chiria de pe casa de piste uliţă, de la apr[ilie] 1846 pînă la apr[ilie] 1847, 1 500 chiria casei din ograda bisericii de la 20 ghenar 1846 pînă la 20 ghenar 1847, 1 597,20 chiria dughenii de la poarta Curţii pentru un an, 710 chiria dughenii din Tîrgul de Sus de la oct[ombrie] 1846 pînă la oct[ombrie] 1847, 250 chiria dughenii din Tîrgul Frumos.

Lei 304 — de pe bezmănurile locurilor pe un an.

Lei 5 270,31 — în aceste condei, 3 550 primiţi de la dum[nea]ei post[elniceasa] Catinca Canano, afierosiţi de răp[osatul] d. soţu post[elnic] Costachi Canano care s-au numărat acum la 1-iu apr[ilie] 1847, 250 epitropia măn[ăstirii] Mogoşăşti, 198,11 din cutia bisericii, 1 272,70 pe 509 vedre vin ieşit din via bisericii care s-au vîndut cîte 2 lei 20 par[ale] vadra în toamna anului 1846.

Lei 12 182,11 fac toate primirile de la apr[ilie] 1846 pînă la 23 apr[ilie] 1847,

Sama cheltuielilor bisericii pe un an de la april 1846 pînă la april 1847.

Lei 2 860 — lefile slujitorilor.

Lei 600 — iconomului Dimitrie pentru cautarea treburilor bisericii.

Lei 319 — pe lumînările de ceară cumpărate rînduri [ş.a.].

Lei 542,20 — cheltuiţi cu hramul Tuturor Sfinţilor din care 150 împărţiţi la norod.

Lei 145 — cheltuiţi cu hramul Adormirii.

Lei 4 666,20 fac.

Lei 5 084,37 — osebite condei[e] cheltuite, însă 2 743 plătiţi capete iconomului Dimitrie ce au fost împrumutat pe biserică la anul 1841 maiu 2, 1 644 dobînda pe 6 ani pentru 2 743 de la 1841 maiu pînă la 1847 maiu, cînd s-au ecsoflisit [=s-a stins] acé datorie cu desăvîrşire, 10 tei la Duminica Mare, 168 pentru prescuri, cîte 14 lei pe lună, 255 pe trei stînjeni lemne cîte 85 lei, 36 tăietul cu herisăul, 34 lei 17 ochiuri de steclă la biserică, 5 pentru 10 mături, 7 pentru spălatul policandrului, 6 pe apă de spălat biserica la hram, 2,20 chendros pentru străni, 2,20 mirodenii la hram, 32 lei un car de mangan, 5 lei ştersul ogeagurilor, 2,20 o scară prin paraclisiarhul, 2,20 dresul fanerilor, 3,10 frînghii pentru clopot, 60 lei chirie la o trăsură ce *s-au dus iconomul Afanasii la Conachi la Ţigănasi*, cînd ocîrmuire vra a lua locul din piaţă, 22,27 cheltuiala drumului sfinţii sale, 5 lei var de văruit la hram unde au trebuit, 27 lei dresul a 2 cruci argint prin păr[intele] Afanasii, 12 lei tij altă cruce tot prin păr[intele] Afanasii.

Lei 1 126 — cheltuiala viei bisericii.

Lei 10 877,17 Perelipsis : 12 182,11
10 877,17 adică 1 304,34 rămîn capital a bisericii.

Filip Scorţescu căm[inar] epitrop

1847—1848. *Sama veniturilor bisericii Banu de la 23 apr[ilie] 1847 şi pînă la 23 apr[ilie] 1848.*

Lei 10 227,20 — de la chiriile aceste : 2 370 de la Eforie pentru locul luat de piaţă de piste uliţă, de la 1 maiu 1847 pînă la 1 ghenar 1848, 3 550 tij de la Eforie tij pentru acel loc de la 1 ghenar 1848 pînă la 1 ghenar 1849, 1 500 chiria de la casa din ograda bisăricii, 1 597,20 chiria pe dugheana de la poarta Curţii pe an, 710 chiria dughenii din Tîrgul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Sus, 250 chiria dughenii din Tîrgul Frumos pe un an, 250 chiria dughenii Răuțchișoae ce s-au luat în stăpînire acum după moartea ei pe 6 luni de la oct[ombrie] 1847 pînă la apr[ilie] 1848.

Lei 268 — de pe bezmănurile locurilor de la 1847 apr[ilie] pîn la 1848 apr[ilie].

Lei 2 354,20 — în aceste condei: 1 304,34 prisosul venitului din anul trecut, 250 de la epitropie măn[ăstirii] Mogoșești, 183,10 din cutia bisericii, 616 primiți pe 179 vedri vin ieșit din via bisericii în toamna anului 1847, vîndut cîte 3 lei 20 par[ale] vadra.

Lei 12 850,4 ce s-au primit pe anul de la apr[ilie] 1847 pînă la apr[ilie] 1848.

Sama cheltuielilor bisericii urmate pe vreme de un an, de la 23 apr[ilie] 1847 pînă la 23 apr[ilie] 1848.

Daturile:

Lei 2 860 — lefile slujitorilor.

Lei 600 — iconomului Dimitrie pe un an.

Lei 471,20 — pe luminările de ceară cumpărate rînduri.

Lei 513 — cheltuiți la hramul Tuturor Sfinților, însă 142 peșcheș la Sf. Mitropolie, 10 lei 5 litii, 36 colive și colac la hram și la ctitori, 71 arhiereului ce au slujit, 31 lei la ecpaiaoa arhiereului, 40 lei preoților ce au slujit în zioa de hram, 28 la ai bisericii la pomenirea ctitorilor, 155 împărțiți la preoți și săraci la pomenire ctitorilor.

Lei 145 — hramul Adormirei cheltuiți.

Lei 4 589,20 fac.

Lei 2 781,29 — în osebite aceste mai jos condei, însă 1 821,39 plătiți capete ce s-au fost luați cu împrumutare în anul 1846, precum să lămurește în condică în urmă, 364 dobînda pe soma împrumutată de la 23 apr[ilie] 1846 pînă iarăș la 23 apr[ilie] 1848 pentru condeiul de 1 821 lei, 9,20 tei la Duminica Mare, 168 pentru prescuri pe un an, cîte 14 lei pe lună, 285 pe trei stînjeni lemne, cîte 95 lei, 36 tăietul cu herisău, 30 pe ochiuri la ferești, 6,10 pe 10 mături, 5 lei apă pentru spălat pe gios la hramuri, 2,20 chendros pentru străni, 2,20 mirodenii, 5 lei plată pentru spălat pe gios la hram, 32 lei mangan, 3 lei var pentru văruit la hramuri, 6 lei dresul unei broaște la ușa de steclă, 5 lei o copie nouî.

Lei 1 034,20 — cheltuiala viei bisericii.

Lei 8 405,29 fac cheltuielile pe un an.

Perelipsis: 12 850,4
8 405,29=4 444,15 rămîn capital bisericii.
Filip Scorțescu căm[inar] epitrop.

1848—1849. *Sama veniturilor și a cheltuielilor bisericii Banului pe vreme de un an, de la 23 apr[ilie] anul 1848 și pîn la 23 apr[ilie] 1849, precum să arată la fieștecare condeiu.*

Lei 8 107,20 — de pe chiriile aceste, însă: 3 550 de la Eforia orașului pentru locul luat de piață de piste uliță, de 1-iu ghenv[ar] 1849 pîn la 1-iu ghenv[ar] 1850; 1 500 chirie pe casa din ograda bisăricii de la 20 ghenv[ar] 1848 pîn la 20 ghenv[ar] 1849; 1 597,20 chirie pe dughiana de la poarta Curții de la 23 apr[ilie] 1848 pîn la 23 apr[ilie] 1849; 710 chiria dughenii din Tîrgul de Sus de la octombre 1848 pîn la octombre 1849; 250 chiria dughenii din Tîrgul Frumos de la apr[ilie] 1848 pîn la apr[ilie] 1849; 500 chiria dughenii Răuțichioae de la apr[ilie] 1848 pîn la apr[ilie] 1849.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lei 268 — de pe bezmănurile locurilor, de la 1848 apr[ilie] pîn la 1849 apr[ilie], însă : 20 Iordachi Chitariu, 42 nepotul lui Rauțchii, 42 Ignat Franzolagiul, 36 iconomu Afanasie, 100 Iancu Nicolau, 28 Lascarachi Botezatu.

Lei 5 421,35 — în aceste condică, însă : 4 444,15 prisosit în capital bisăricii din Sama anului trecut.

Lei 250 — de la Epitropia măn[ăstirii] Mogoșăști de la mai 1848 pîn la mai 1849.

Lei 150 — din cutia bisăricii de la apr[ilie] 1849 pîn la apr[ilie] 1849.

Lei 577,20 — primiț pe 231 vedri vin ieșite din via bisăricii care s-au vîndut cîte 2 lei 20 par[ale] vadra în toamna anuui trecut 1848.

Lei 13 797,15 fac veniturile primite în anul acesta, precum anume mai sus să arată. 1849.

Cheltuielile pe vreme de un an de la 23 apr[ilie] 1848 pînă la 23 apr[ilie] 1849.

Lei 3 260 — is lefile slujitorilor, însă 300 iconom Afanasie, 240 iconom Dimitrie, 120 preotul Vasilie, 400 diaconul Mihail, 1 200 psaltul de strana mare, 800 psaltul de strana mică, 200 doi paraclisiarhi — de la 1848 apr[ilie] pîn la 1849 apr[ilie].

Lei 1 200 — leafa iconomului Dimitrie [Mârzescu] pentru căutarea trebuinților bisericii de la apr[ilie] 1848 pîn la apr[ilie] 1849.

Lei 447 — pe lumînări de ceară cumpărate rînduri, însă 80 pe 4 ocă la hramul Tuturor Sfinților, 105 pe 5 ocă 100 dram[uri] la hramul Adormirei, 140 pe 7 ocă la Crăciun cîte 20 lei oca, 90 pe 2 ocă 200 dram[uri] la Paști cîte 36 lei oca, 32 pe 8 ocă de prifăcut din capite cîte 4 lei pe ocă.

Lei 514 — cheltuiți la hramul Tuturor Sfinților, însă 132 peșcheș la Sv. Mitropolie, 10 [pentru] 5 litii, 36 colivi i colaci la hram și ctitori, 80 arhiereului ce au liturghisit, 32 la ecpaiaoa arhiereului, 36 preoților ce au slujit în zioa hramului, 28 la ai bisăricii la pomenire ctitorilor, 160 s-au împărțit la preoți și la saraci la pomenirea ctitorilor și pentru lumînările ce s-au împărțit.

Lei 145 — la hramul Adormirii, însă 10 [pentru] 5 litii, 24 coliva de hram, 71 arhiereului ce au slujit, 40 la ecpaiaoa arhiereului și preoții ce au slujit.

Lei 1 343,8 — în acest de mai gios condei, însă : 9,20 tei la Duminica mari, 168 pentru prescuri de la apr[ile], '848 pîn la apr[ilie] 1849 cîte 14 lei pe lună, 300 pe 3 stînjeni lemn cîte 10 lei, 36 tăietul cu șfrisaul [=ferăstrău].

Lei 6 909,8

Lei 513 — însă 35 pe 20 ochiuri la ferești rînduri, cîte 65 par[ale], 7 pe 14 mături cîte 20 par., 7,20 apă pentru spalat bisărica la hram, 5 chendros pentru strane, 2,20 mirodenii pentru afumat în bisărică, 5,20 plata pentru spălat pe gios, 34 un car mangal, 12 var, nisip și plata unui petrari pentru reparațle pe unde au trebuit, 13,8 12 rogojini pe gios, 2,20 o clampă la ușa de steclă, 2,20 ștersul ogeagurilor prin paraclisiarh, 2,20 pe dresul fofezilor prin paraclisiarh, 7,20 cheile de s-au deschis bisărică pe din lăuntru, cînd s-au strîcat broasca ușăi, 18 la lăcătușu dresul broaștelor, 5 prin părintele Afanasie dresului potiriului cel mare, 30 prin părintele Afanasie croitorului Gheorghie pentru prefăcutul veșmintelor negre, 248 pentru 2 sobi den nou în bisărică cu tot materialul chetrariului și tacîmul nouă acele vechi fiind stricate, 142 plătiți după biletul Eforiei din 19 deche[mvrie] 184... pe 1615 pentru paveoa de lemn din Tîrgul de Sus pe 2 stînjini, 2 palme ce are

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bisărica locul cuprins cu dughene, 100 pe 2 trupuri Psaltichie date de Sv. Mitropolie în moldovenești, 81 tij de la Mitropolie un trup grecesc, 32,20 facere sobii și meremetul în odaia de la poartă în care șade paraclisiarhul Ioan, 20 de s-au rînit o ieșitoare [latrină] la odaia bisăricii, prin păr. Afanasie, 4,20 legatul cărții Apostol prin păr. Afanasie, 6 lui Neculai Herariul pe lacătul, 2 [pe] 2 candile de steclă, 4 [pe] 2 părechi mucări prin păr. Afanasie.

Lei 1 343,8

Lei 4 727 — cheltuiți cu facere acareturilor din nou la vie și îngrăditura ogrăzii împregiur, însă: 130 52 cară nisip cîte un sorocovăț, 213 plătiți pentru cărarea materialului vechi după desființarea acareturilor de cîrmuire de pe locul luat de piață, 568 pentru 2 coșuri piatră la casa din nou ce s-a făcut și pentru temelia crămii, 564 pe 12 mii cărămidă de zid și de sobe pentru casă, 360 pentru 1 500 stînjeni pentru acoperemînt cîte 14 lei suta, 310 pe 31 merț var preste cîte 10 lei, 60 var bun, 250 250 sacale apă cîte un leu, 60 20 ocă piroane cîte 3 lei, 210 42 ocă cuie de scînduri cîte 3 lei, 48 2 broaște nouă la ușă, 50 geamuri de steclă la ferești cu așăzatul lor, 1 065 plata chetrarilor cu a teslarilor și salahorilor pentru casă, 200 pe 1 000 pari obli de stejar cîte 20 lei suta, de îngrădit via împrejur, 90 așăzatul porților și alte mărunțișuri, 245 plata pentru îngrădit cu hugiacuri, 84 pe 600 maldăre stuh cîte 14 par. suta pentru crama din nou și casa vieriului, 220 pe lucrul crîșmii și a casei din nou pentru via și alte heiuri, zămnic și altele, 901 cheltuiala viei bisăricii în primăvara anului 1848, [însă] 480 la legatu pe 6 pogoane cîte 80 lei cu haragii și mlaja lor, 36 pe 6 testele cercuri la poloboace și cîte 5 un sac de călcat, 20 la rohatcă pentru țidula dughenii, 24 chiria la cărăuși, 116 cheltuiala culesului cu plata culegătorilor și a cărătorilor și călcătorilor și celelalte, 200 hacul [=simbria] vieriului în care lucrează și un pogon și butnăritul fiind tot al său.

Perilipsis:

Lei 13 797,15 — face toate priimirile din anul acesta, precum anume la fiecare condei se arată.

Lei 12 537,8 — fac toate cheltuielile.

Lei 1 260,7 — rămîn capital bisericii.

Filip Scorțescu căminar

Arhivele Statului București, Condica Bisericii Banu nr. 1527, f. 65—75 [1844—1849].

5. REPARAȚIA MONUMENTULUI LA 1840

1840, iulie. *Miluitorii ce au agiutat la mirimetul bisericii ce se numește a Banului.*

● Urmînd nevoe de meremetisări a sfîntului acestui lăcaș Dumnezeesc a bisericii numite Banu întru cari sînt îngropați părintele meu și o soră me i soție me, am dat agitoriu 300 galbini spre pomenire sufletelor neamului meu, vii și morți (f. 32).
Vii: Alecsandru, Ecaterina, Mărioara, Costachi, Elina, Zulnie... Evghenie monahe, Costantin cu tot neamul lor.
Morți: Paraschiva, Ioan, Costantin, Eleni, Manolachi, Eleni, Safta, Gavriil, Teodosica, Ecaterini, Zmagda, Gheorghieș și cu tot neamul lor. [1]840 oct. 2. [*Costache Conachi*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- În trebuințe meremetisirei acestui sfînt lăcaș a bisericii numită Banu am dat și eu postelnicul Dimitrie Bran 100 lei spre pomenire sufletelor neamului meu, vii și morți 1 840 oct. 10.
  Vii: Dimitrie, Alecsandru, Ecaterina, Ioanu și tot neamul lor.
  Morți: Ioan, Marie, Prohira, Grigori, Ralu, Costandin, Casandra, Gheorghie, Zoe, Ioan, Vasăle, Dimitrie, Vasilica, Ștefan, Zoe, Gheorghie, Elisavet monahi, Athanasăe monahi, Marie, Ioanu, și tot neamul lor.
- 300 adică trei sute am dat pentru meremetul bisericii Banul pentru pomenire a tot neamul nostru Costache Negri și i-am dat în mîna iconomului Dumitrachi [Mîrzescu] 1840, iuli 22.
- 200 — adecă două sute lei am dat Zoița Balș pentru merimetul bisericii.
- 150 — adecă una sută cincizeci lei, au dat dumneaului postelnicu Costachi Cananău, agiutoriu la mirimetul bisericii Banului prin mîna iconomului Afanasie.
- 106—20 adică una sută șase lei s-au dat de către Iordachi Harcaș.
- 105 — adică una sută cinci lei am dat pentru pomenire. *Vii:* Costantin, Zmaranda, Gheorghie, Costantin și tot neamul. *Morții:* Iacob, Toma, Marie Ioan, Feodor, Marie și tot neamul. 1840 iulii 22.
- 100 — adecă una sută lei, maica Epracsie shimonahie Gosan, am dat.
- 100 — monahia Hristina. *Morți:* monah Gavriil, Petre, Ioana cu neamul lor.
- 100 — Alecsandru am dat o sută lei cu tot neamul meu.
- 100 — O sută lei am datu eu Maria cu tot neamul [Marghioala Epureanca].
- 100 — adecă una sută lei au dat dum[nea]lui comisul Grigori Tufăscu prin mîna iconomului Dimitrie. Iuli 17.
- 100 — Dimitrie Bran.
- 71 — adică șaptezeci și unul lei au dat Mihai și tot neamul, prin mîna iconomului Afanase, iuli 17.
- 50 — adică cincizeci lei am dat Dimitrachi. Iuli 21.
- 50 — adică cinczeci lei amu datu Ana Nacu.
- 35—20 adică treizeci cinci lei pol. am dat Alicsandru Rugină prin mîna iconomului Aftanasii.
- 35 — am dat treizeci și cinci Maria și tot neamul meu [Marghioala Calimah].
- 34—20 adică treizeci și patru lei și douăzeci parale am dat Casandra Buțuroae și tot neamul, Iulii 22.
- 34—20 — adică treizeci și patru lei douăzeci parale am dat Anton Răbegiu prin părintele iconom Aftanasii.

Arhivele Statului București, condica Bisericii Banu nr. 1526.

6. COSTACHE CONACHI EPITROP ȘI PROCESUL DE RECUPERARE A DONAȚIEI SALE

Aniversarea a 200 de ani de la nașterea poetului Conachi în cadrul UNESCO a prilejuit o aplecare mai atentă asupra diverselor aspecte ale activității sale. Am relevat cu acel prilej relațiile lui Conachi cu monumentul lui Iacob Stamate și reluăm aici unele date noi despre epitropia sa.

Costache Conachi, născut la 14 septembrie 1778 la Țigănești, mort la 4 februarie 1849 la Iași, a fost al patrulea copil al vornicului Manolachi și al Ilenei, fiica vistiernicului Dinu Cantacuzino. Primi o educație aleasă, cu dascăli greci și francezi, si a fost elev la Academia domnească din Iași. A urmat cursurile de filosofie, drept și matematici. A fost ispravnic de Tecuci, prezident al Afacerilor străine, mare logofăt (ministru al justiției) din 1831 și a candidat, în 1834, la Tronul Moldovei. Conachi a avut idei înaintate. El a luptat pentru cultura în limba națională, aceeași în toate provinciile românești. A susținut adevăratul folos al agriculturii și negustoriei, a încercat să facă o oțelărie la Negrișoara, a înființat o farmacie la Tecuci, a fost promotorul unui turn de observații astronomice la Iași.

Costache Conachi a devenit epitrop al bisericii Banu deoarece era enoriaș, avînd casă nu departe de ograda bisericii. El a fost numit, de către episcopul Meletie, la 23 ianuarie 1832. În această biserică fusese îngropat, la 17 martie 1803

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatăl său, Manolachi Conachi, care fusese vornic al Țării de Jos. Apoi, în 1827 Conachi îngroapă aici pe sora sa cea mai mare, Caterina, căreia i-a păstrat o deosebită amintire. La 13 octombrie 1831 tot aici a fost îngropată, „cu mare pompă" soția sa, Smaranda Conachi, născută Donici, cu care Costache a avut numai o fată, pe Catinca.

Fiind epitrop, preoții i s-au plîns că nu au venituri pentru susținerea vieții și că episcopul Meletie al Romanului — sub a cărei epitropie era biserica — acceptase ca din cimitirul bisericii să se facă piață publică. Epitropul Conachi înaintează o plîngere mitropolitului Veniamin la 5 februarie 1841, în care protestează împotriva prefacerii cimitirului într-o piață publică, cere înlăturarea episcopului Meletie din epitropie, se obligă ca pentru îndestularea nevoilor bisericii să zidească dugheni în timp de doi ani în folosul bisericii. Sfîrșește, declarînd că, în cazul în care această îndatorire nu va fi primită, el va muta osemintele Conăcheștilor la altă biserică. Ca urmare, Mitropolitul Veniamin îl îndepărtează pe Meletie din epitropia bisericii și acordă lui Conachi depline puteri pentru înzestrarea bisericii. De la Conachi, exercitînd noile sale atribuții, s-a păstrat un izvod de bani privind veniturile și cheltuielile bisericii. În sfîrșit, cîrmuitorul sfat face cunoscut la 14 aprilie 1841, că pentru a împlini dorința logofătului Conachi, se dă învoire „ca dumnealui să înființeze acele dugheni în curgere de doi ani, precum a făgăduit". La neurmare, eforia orașului să aibă dreptul de a înființa piața publică. În anii care au urmat, zidirea dughenilor a întîrziat și la moartea lui Conachi, în 1849, această îndatorire nu se înfăptuise.

Singura moștenitoare a averii sale, fiica lui, Catinca, căsătorită cu prințul Neculai Vogoride, era îndatorată de a îndeplini obligația tatălui ei, de a zidi dugheni pe locul bisericii. Ea nu a adus la împlinire această îndatorire și, în 1855, epitropia iarăși a intervenit la autorități, fără rezultat.

Au trecut șapte ani. Epitropia bisericii Banu, la cererea avocatului Gheorghe Mârzescu, care era fiul preotului Dimitrie Mârzescu, slujitor al bisericii din 1841, îl învestește cu procură pentru a chema în judecată pe moștenitorii logofătului C. Conachi. Mârzescu introduce la Tribunalul Iași, secția I, la 12 iunie 1862 acțiunea prin care cheamă în judecată pe Catinca Conachi-Vogoride, recăsătorită cu Ruspoli. Tribunalul Iași respinge acțiunea pentru neîndeplinirea formelor. În urma acestei decizii, procura dată lui Gh. Mârzescu este confirmată de Primăria Iași cu adresa nr. 8635 din 24 oct. 1868, și de Ministerul de Interne, prin adresa nr. 858 din 24 ianuarie 1870.

Gh. Mârzescu a făcut apel la Curtea de la Focșani și a cîștigat procesul în favoarea bisericii Banu, pentru motivul că defunctul logofăt C. Conachi n-a lăsat nici un testament. Actul juridic în sprijinul cererii bisericii a fost scrisoarea logofătului Conachi către Mitropolitul Veniamin, prin care se obliga ca, în doi ani de zile, să facă dugheni pe pomenitul loc în folosul bisericii Banu.

Curtea de Apel din Focșani, prin decizia nr. 117/din 22 septembrie 1870, condamnă casa răposatei Catinca Conachi Ruspoli, reprezentată prin epitropia casei Ruspoli, de Emanoil Ruspoli, de Manolachi Vogoride și Maria de Roma, născută Vogoride, să plătească Epitropiei bisericii Banu suma de 375 097 lei, cursul Iași, pentru a se clădi binalele în termen de doi ani, precum și procentul respectiv de 124 553 lei diferența prețului după devizul din 1846 cu prețurile din 1870. Mai condamnă și la 5 000 lei noi, cheltuieli de judecată.

Moștenitorii neexecutînd decizia Curții de Apel, Epitropia bisericii Banu intentează un nou proces la Tribunalul Tecuci, care, prin decizia nr. 75 din 23 mai 1874, obligă pe pîrîți a plăti Epitropiei suma de 375 097 lei, prețul materialului și al lucrului, după devizul din 1846, și lei 124 553, diferența prețului acelui material și al lucrului după prețurile din anul trecut, 1873, în total 499 650 lei, cursul Iași, spre a se clădi binalele de care tratează decizia Curții de Apel Focșani nr. 117 din 22 septembrie 1870. Mai condamnă ca suma de 375 097 lei să se răspundă de casa defunctei Rupsoli cu procentul legal de 10% de la 22 septembrie 1870, plus 600 lei cheltuieli de judecată. Cu drept de apel.

Împotriva acestei decizii a Tribunalului Tecuci, Dumitru Boldur Costache, procuratorul moștenitorilor defunctei Ecaterina Ruspoli, născută Conachi, prin petiția de la 3 decembrie 1874, înregistrată sub nr. 7706, a făcut apel. Curtea de Apel din Focșani, secția I, formată din G. Giurgea președinte, P. Ștefănescu, I. Prodanu, N. Ciurea, membri, I. T. Burada, supleant, și Al. Duculescu, procuror, considerînd că erezii defunctului Conachi Vogoride n-au fost următori, conform

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deciziei pronunţate de Curte, nr. 117 din 22 septembrie 1870, să clădească în termen de doi ani dughenile pe locul bisericii, că Epitropia bisericii prin somaţia nr. 3552/1871, precum şi chiar Primăria Iaşi prin somaţia nr. 1418/1873, au făcut cunoscut moştenitorilor defunctului Costache Conachi, că au pus întotdeauna la dispoziţiune locul bisericii pentru facerea dughenilor şi moştenitorii nu aveau decît să execute obligaţia, că apelanţii n-au probat cu nimic că obligaţia n-au executat-o din cauză străină sau din cauză de forţă majoră, ori caz fortuit şi altele, decide: admite apelul făcut de moştenitorii defunctei Ecaterina Ruspoli, născută Conachi, şi reformează sentinţa apelată, pronunţată de Tribunalul Tecuci sub nr. 75/1874, numai în ce priveşte cuantumul daunelor interese; condamnă pe casa defunctei Ecaterina Ruspoli, născută Conachi, de a plăti Epitropiei bisericii Banu suma de 375 097 lei vechi, cursul de Iaşi, cu procentul legal de 10% pe an, de la 22 septembrie 1870, pînă la numărătoare; mai condamnă de a plăti Epitropiei bisericii 20 000 lei, cursul de Iaşi, diferenţa la preţul materialului; asemenea mai condamnă şi la 500 lei noi cheltuieli de judecată, pe lîngă suma de 600 lei acordată de Tribunal.

Decizia este supusă revizuirii la această Curte şi recursului în Casaţie, conform legii (9 februarie 1877, nr. 31 decizia civilă).

Cu privire la executarea deciziei Curţii de Focşani, nr. 31 din 9 februarie 1877, învestită cu formă executorie la 13 mai 1877, nr. 3254, avocatul G. Mârzescu relatează, la 5 august 1877, epitropilor bisericii Banu din Iaşi, că, precum rezultă şi din dosarul ce se află la Primăria Iaşi, pîrîţii Ruspoli urmau de mult să plătească banii ce datorau, că D. Matteuci, secretarul Consulatului Italian din Galaţi îl prevenise că un acont de 55 000 franci avea să fie plătit încă din anul espirat; că Neculai Roset-Roznovanu a făcut chiar, după a sa cerere, o depeşă în această privinţă către Mitiţă Sturza, directorul Creditului Fonciar, că purtat cu vorba de moştenitorii Casei Ruspoli, toţi oameni avuţi, cu tot cuvîntul de onoare dat de avocatul Ion Janov, că banii se vor plăti în decurs de cîteva luni, o întîrziere de mai multe luni a urmat, fără ca pîrîţii Ruspoli să verse, ca urmare a repetatelor sale cereri şi stăruinţi, în Casa Primăriei, decît o foarte mică sumă din datorie, şi anume 25 000 franci.

Faţă de o asemenea nepăsare, nemaiputînd pune nici un temei pe plata de bună voie din partea moştenitorilor, avocatul Mârzescu a reînceput procedura executării, găsind cu cale, pentru mai mare siguranţă, de a nu scoate vreun imobil de al moştenirei în vînzare, ci de a popri veniturile moşiilor Ţigăneşti, Domneşti, Nămoloasa, precum şi sumele de bani ce erau încasate deja sau puteau fi încasate de Banca Românie din Galaţi, în contul principelui Emanoil Ruspoli, domiciliat la Roma, în Italia.

În contra Luciei Nicu Roset-Roznovanu, fiica şi una din moştenitoarele defunctei Catina Ruspoli, fiind absentă din ţară, la băi, dimpreună cu soţul ei, n-a recurs la procedura executării. A avut această delicateţă către Lucia Roznovanu şi soţul ei, căci după relaţiile în care se găsea cu Rosnovanu şi după promisiunile ce i le-a dat, acesta nu făcea nici o greutate de a plăti de bună voie partea de datorie ce incumba soţiei sale. Avocatul însă n-a consimţit să dividă creanţa bisericii pe capetele moştenitorilor în număr de nouă şi, spre o mai mare garanţie a bisericii, a executat pe fiecare moştenitor pentru întreaga sumă datorată, capital, precum şi dobînzi şi cheltuieli de judecată.

Avocatul a cerut deci de la toţi moştenitorii plata întregii datorii, rămînînd ca dînşii să o dividă între dînşii, după cum vor crede de cuviinţă.

Faţă de modul acesta de executare, Emanoil Conachi-Vogoride, unul din moştenitori, a plătit în nişte poliţe, prin care erau scontate cîştiul Sf. Gheorghe viitor, 1880, şi parte din cîştiul Sf. Dimitrie 1880, al moşiei Ţigăneşti, în total suma de 2 300 galbeni. Aceste poliţe Mârzescu le-a primit de la Em. Vogoride şi a declarat că valoarea lor nominală o consideră ca fiind cea reală şi, prin urmare, Epitropia bisericii Banu are a-i scădea din onorariul său această sumă de două mii trei sute galbeni.

Deşi Emanoil Conachi Vogoride a dat aceste poliţe, care, după un calcul matematic, depăşeau partea sa de datorie ca moştenitor, totuşi, avocatul Mârzescu n-a ridicat sechestrul pus pe cîştiurile moşiei Ţigăneşti, al cărei arendaş era Costachi Buşilă din Galaţi, după contractul din 2 iulie 1879, transcris la Tribunalul Tecuci, sub nr. 124. Acest contract de arendă începea a fi lucrător numai de la 23 aprilie 1880.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relativ la contele de Roma, care ținea în căsătorie o fiică a defunctei Catinca Ruspoli, Mârzescu declara că va interveni la Tribunalul Tecuci la 15 septembrie în cestiunea sechestrului ce a aplicat pe cîștiurile moșiilor Nămoloasa și Domnești, datoriile de succesiune avînd precădere asupra datoriilor între coherezi. Termenul de înfățișare pentru judecata sechestrului era 14 noiembrie, căci mai curînd nu s-a putut fixa, principele Ruspoli fiind domiciliat în străinătate, iar după regulele de procedură erau necesare două luni și publicațiuni prin Monitorul oficial.

La 23 septembrie 1882, Epitropia bisericii Banu făcea cunoscut că a primit, în ziua de 22 septembrie 1882, de la avocatul Gh. Mârzescu, întreaga a noua parte ce avea de plătit contesa Maria de Roma, în calitate de moștenitoare a defunctei sale mame, principesa Ecaterina Ruspoli, născută Conachi. Epitropia aduce mulțumiri contelui Petru de Roma, soțul contesei Maria, cu reședința în comuna Viziru, jud. Brăila, declarînd că nu mai avea nici o pretenție, întrucît a primit întreaga sumă datorată: capital, dobînzi, prețul materialului și al cheltuielilor de judecată.

La 22 august 1884, Nicolai Ruset-Roznovanu, în calitate de soț al Luciei Roznovanu, născută Vogoride, moștenitoarea mamei sale, Ecaterina Ruspoli, născută Conachi, a achitat Epitropiei bisericii Banu suma de 16 000 franci, reprezentînd parte și aconto din datoria ce avea potrivit deciziei Curții de Apel din Focșani, nr. 31 din 2 februarie 1877. Partea a noua din capital, din dobîndă, din prețul materialului și din cheltuieli de judecată, incumbînd Luciei Roznovanu, născută Vogoride, după socoteala Epitropiei, pînă la 22 august 1884, era de 29 823 lei, din care plătise 16 000 și mai rămînea de plată 13 823 lei. De aceea cu adresa nr. 29 din 18 decembrie 1886, Epitropia a cerut Luciei Roznovanu să achite cît mai curînd această sumă, cu procentul de 10% cuvenit de la 22 august 1884 pînă la numărătoare.

La 19 februarie 1887, cu nr. 3, Epitropia bisericii Banu a amintit avocatului Gh. Mârzescu că, după angajamentul pe care l-a avut, avea îndatorirea de a executa împlinirea banilor, adică să încaseze restul sumei de 13 823,50 lei plus dobînzile de la 22 august 1884. La 7 aprilie 1887, Epitropia a amintit iarăși avocatului Gh. Mârzescu îndatorirea sa, deoarece nu primise nici un răspuns. Cerea să fie înștiințată de măsurile luate.

La 1 mai 1888, cu nr. 45 Epitropia încunoștiința pe avocatul Gh. Mârzescu, că trecuseră șase ani de cînd instanțele judecătorești se pronunțaseră, și totuși Lucia Rosnovanu nu achitase integral suma ce datora. Acest îndelungat timp dădea Epitropiei dreptul de a reaminti lui Mârzescu obligațiile ce avea și dacă nu le îndeplinea, ea avea să însărcineze pe un alt avocat cu urmărirea banilor.

Or, la 31 octombrie 1881, înregistrată sub nr. 23677, Neculai Rosetti Rosnovanu făcuse cunoscut Primăriei Iași, că moștenitorii principesei Ruspoli erau în număr de nouă, iar nu de opt după cum menționa adresa Primăriei nr. 7064 din 23 iulie 1881; prin urmare, soția sa datora bisericii Banu numai a noua parte din suma prevăzută în decizia privitoare la moștenitorii defunctei principesei Ecaterina Ruspoli și nu cum cerea Epitropia bisericii Banu, ca pentru întreaga sumă să fie considerați solidari toți moștenitorii. După ce se va face socoteala împreună cu el, atunci va plăti a noua parte.

În aprilie 1882, Epitropia bisericii Banu, la adresa nr. 11552 din 4 decembrie 1881 a Primăriei Iași, răspundea cu următoarea dare de seamă:

Lei v.c.p.I	sau lei noi	
375 097	120 031,4	Cu procent de 10% de la 22 septembrie 1872 pînă la numărătoare
20 000	6 400	— Diferența de prețuri la materiale
	600	— Cheltuieli de judecată, după hotărîrea Tribunalului
	500	— Idem, a Curții din Focșani nr. 31/1877 și
	100	— După hotărîrea Curții de Casație
	130 131,4	

care, cu procentele pînă la numărătoare făceau aproape îndoit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din această sumă s-au încasat, prin Primărie, suma de 136 290 lei și anume :

25 000 lei	— la 28 mai 1879, din care sumă s-au dat avocatului Mârzescu onorar 18 000 lei ;
70 500	— la 5 martie 1880, și
40 790	— la 5 octombrie 1880
Total 136 290,	rămînînd a se mai încasa restul pentru care avocatul G. Mârzescu asigură că a îndeplinit formalitățile cuvenite.

Corpul Portărelor Tribunalului Iași, cu somația nr. 516 din 30 iunie 1889, a Epitropiei bisericii Banu, reprezentată prin epitropii Constantin P. Constantiniu, Dimitrie Haralamb și preotul Constantin Vasiliu, conform adresei Primăriei Iași nr. 8044 din 15 iunie 1889, invita pe avocatul Gheorghe Mârzescu, din Iași, str. Alecsandri nr. 3, să aducă la îndeplinire obligația ce o are pentru urmărirea banilor datorați de Lucia Roznovanu, născută Vogoride. Dacă, în termen de treizeci de zile de la primirea somației, nu-și va îndeplini mandatul d-sale pentru urmărirea și încasarea acelor bani, Epitropia va fi silită a angaja alt avocat în contul domniei sale, deoarece toate onorariile i-au fost achitate, și va fi răspunzător de toate daunele la care Epitropia va fi expusă din cauza întîrzierii.

Prin procesul verbal din 1889, iulie 1, semnat de agentul portărel și de subcomisar, se constată că avocatul Gh. Mârzescu a fost absent de la domiciliu, și somațiunea a fost lăsată în mîna d-nei E. Mârzescu, soția sa, care, de primire, a refuzat să dea chitanță.

Între timp, Epitropia a angajat pe avocatul Alexandru Luponi din Iași, str. Goliei 40, ca să urmărească datoria Luciei Roset Roznovanu. Tribunalul Iași, secția 1, alcătuit din Dinu Sofian, președinte, Gh. Cristofor, membru, E. L. Dimitrescu, supleant, validează poprirea făcută de Epitropia bisericii Banu și condamnă pe Lucia Roset Roznovanu să plătească suma de 7 808,30 lei capital, plus procentele de 5% la acest capital de la 22 august 1884 pînă la numărătoare, suma 150 lei cheltuieli de judecată și plata de avocat (Sentința Tribunalului nr. 73 din 7 martie 1890). Prin somația nr. 385/1890 și prin procesul verbal de sechestru nr. 901/1890 al corpului portărelor din Iași, suma este urmărită asupra averei mobile a soțului N. N. Roznovanu. La 8 decembrie 1890, prin procesul verbal nr. 1270 al corpului portărelor, se constată că s-a prezentat N. Rosetti-Rosnovanu în camera corpului portărelor și a achitat suma de 11 170 lei 58 bani, calculată de portărelul Al. Gh. Giurcăneanu, pe care a încasat-o, anulînd urmărirea cum și titlul executor, deoarece toată suma reclamată a fost achitată. Această sumă reprezenta :

7 808,50 lei	— capital
2 440	— procente de la 22 aug. 1884 pînă la 7 decembrie a.c.
711,11	— a noua parte din prețul materialelor
211,17	— cheltuieli de judecată și urmărire
Total 11 170,68 lei	

La 9 decembrie 1890, suma de 11 170 lei, 58 bani a fost predată Epitropiei Banu de avocatul Al. Luponi. Din această sumă s-a plătit avocatului onorariul de 548 lei.

Încheiem prezentarea de față, constatînd că din moștenirea logofătului Costache Conachi, în urma procesului ce a avut loc, biserica Banu a dobîndit o sumă importantă pentru nevoile ei. Din suma primită a fost reparată biserica și s-a înălțat clopotnița în 1882, pentru suma totală de 45 000 lei.

Alte sume au fost date Primăriei urbei Iași ca împrumut (în total 87 790 lei), precum și sub formă de împrumuturi ipotecare altor persoane. Cea mai mare parte din capital s-a folosit la întreținerea slujitorilor bisericii și a corului, pentru care, în 1890, se cheltuia considerabila sumă de 795 lei lunar.

Astfel, planurile poetului pentru casa Domnului și slujitorii ei au fost realizate și urmașii rămîn recunoscători piosului logofăt Conachi, la împlinirea a două secole de la nașterea lui.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

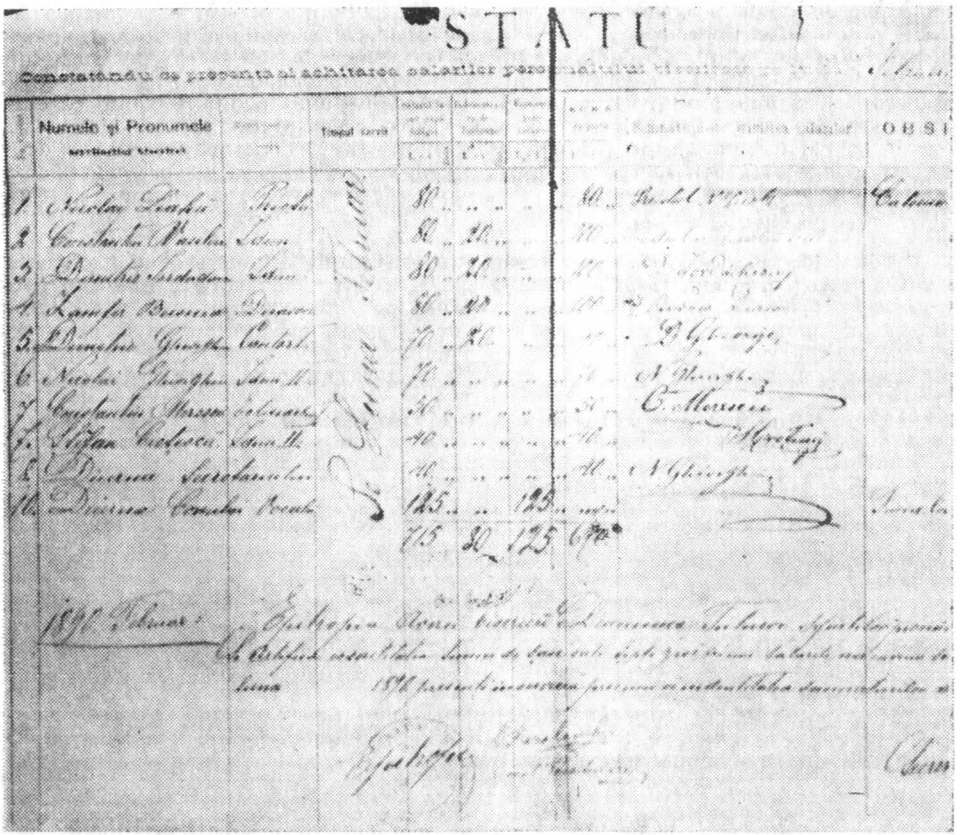

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosare din 1841, 1870—1890.

Informațiile au fost publicate, parțial, și în studiul nostru *Costache Conachi și biserica Banu din Iași*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1979, nr. 9—12, p. 750—755 + 1 fotocopie.

*

1841, februarie 5. Costache Conachi către mitropolitul Veniamin prin care declară că este împotrivă a se preface locul cimitirului bisericii Banu în piața orașului, îndatorîndu-se a face dugheni pe acel loc, în folosul bisericii. Totodată, cere retragerea din epitropia bisericii a episcopului Meletie, în caz contrar va muta osemintele Conăcheștilor la biserica romano-catolică.

Preosfințite Arhipăstoriul nostru,

Preoții de la biserica numită Banul, unde tatăl meu, sora mea, rudele și prietenii, preosf[ințite], să află îngropați alături cu soție mea, prin tînguitoare jabolă me-au făcut cunoscut, că din pricina neputinții venitului bisericii de a să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împodobi cu dugheni, locul ce are împotrivă piste uliță să ceri a să prifaci în *piiață a orașului* împreună cu locul bisericii, adecă a rămînea în călcare omenească și a tot feliul de dobitoace țărna ce acopere oasăle acele pentru mine sfinte, de-a rîndul cu a celorlalți frați poporăni. Încremenit de o așa despoziție a lucrurilor și mai mult încă de tăcerea preaosf[ințitului] aghiu Romanu, ce epitropicește pe acest sf[înt] lăcaș, eu alerg către preaosf[inția voastră] întîiu cu creștinesc bănat, cum despre aceasta nu dați în știință nenorociților urmași acelor acolo îngropați, pentru ca să alergi către apărarea unii așa măsuri prin jărtve agiutoriului cerșut la împodobire, și al doilea ca să vă facă cunoscut, că mă *îndatoresc* în doi ani de zile a face dughene pe pomenitul loc în folosul aceștii bisericii.

Totodată însă cer, că așa precum preaosf[ințitul] arhiereu ce epitropicește venitul aceștii biserici și așa de puțin o apără, să binevoiască a să trage din epitropisirea ei și a să da epitropie altor obrază pe care poporănii vor alege între dînșii. Iar apoi cînd din păcatile noastri nici această măsură nu va fi priimită, vă rog să binevoiți a-mi slobozi voe spre mutarea oaselor Conăcheștilor la biserica catolicească unde fiind împodobite de dugheni, lipsește grija de a să face piiață.

Al preosființilor voastre fiu sufletesc și slugă plecată
Costache Conachi logof[ăt] i cavaler.

1841 fevr[uarie] 5 Iași

1846, martie 4

Planul dughenilor bisericii Banu ce urmează a să face de către d. logof[ăt] Costachi [Conache], după înscrisurile de împuternicire alăturate aice din partea dumisale logof[ăt].

Copia. M. Niciman, arhitect orașului [Iași], 1846, martu 4. [Cf. fotofrafia după original].

Nota noastră : *La Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosarul parohiei pe 1846, f. 45 ;* în dosar nu se găsesc însă înscrisurile de împuternicire citate mai sus.

1846, martie 4. Devizul materialelor necesare pentru construirea dughenilor Bisericii Banu, ce urmează a se face de către logofătul Costachi Conachi, întocmit de M. Niciman, arhitect orașului, 1846, martie 4 :

		Lei
50	coșuri piatră a 12 # [galbeni],	22 200
790 000	cărămizi a 85 lei	67 150
1 500	mierțe var a 26 lei	28 600
7 000	mierțe nisip, 120 lei suta mierțe	8 400
180	grinze pentru bagdadie, 3 st[înjeni] lungime, 1 palme grosime a 24 lei	4 320
140	grinze pentru flighel, 2 ste[njeni] lun[gime], 1 palme gro-[sime], cîte 12 lei una	1 680
280	grinze pentru talpe dedesuptul dușumelei, cîte 5 lei una	1 400
45	grinze pentru acoperemîntul, 4 st. lungul, 5 parmac gros[imea], 9 lei una	405
66	grinze pentru acoperemîntul, 4 st. lungime, cîte 12 lei una	792
60	grinze pentru acoperemîntul, 4 st. lungime, cîte 12 lei una	720
116	căpriori de 4 st. lungime, cîte 9 lei una	1 044
44	căpriori pentru flighel, de 3 st. lungime, cîte 6 lei unu	264
80	căpriori pentru lețaturi acoperemîntul, de 3 st. lungul, cîte 6 lei	480
900	dulapi pentru dușamele, 2 1/2 st. lungime, cîte 7 lei una	6 300
180	dulapi pentru flighel, 2 st. lungul, una 3 lei	540
1 900	scînduri de tabanu pentru pod, bagdadie și acoperemînt, 3 lei [bucata]	5 700

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

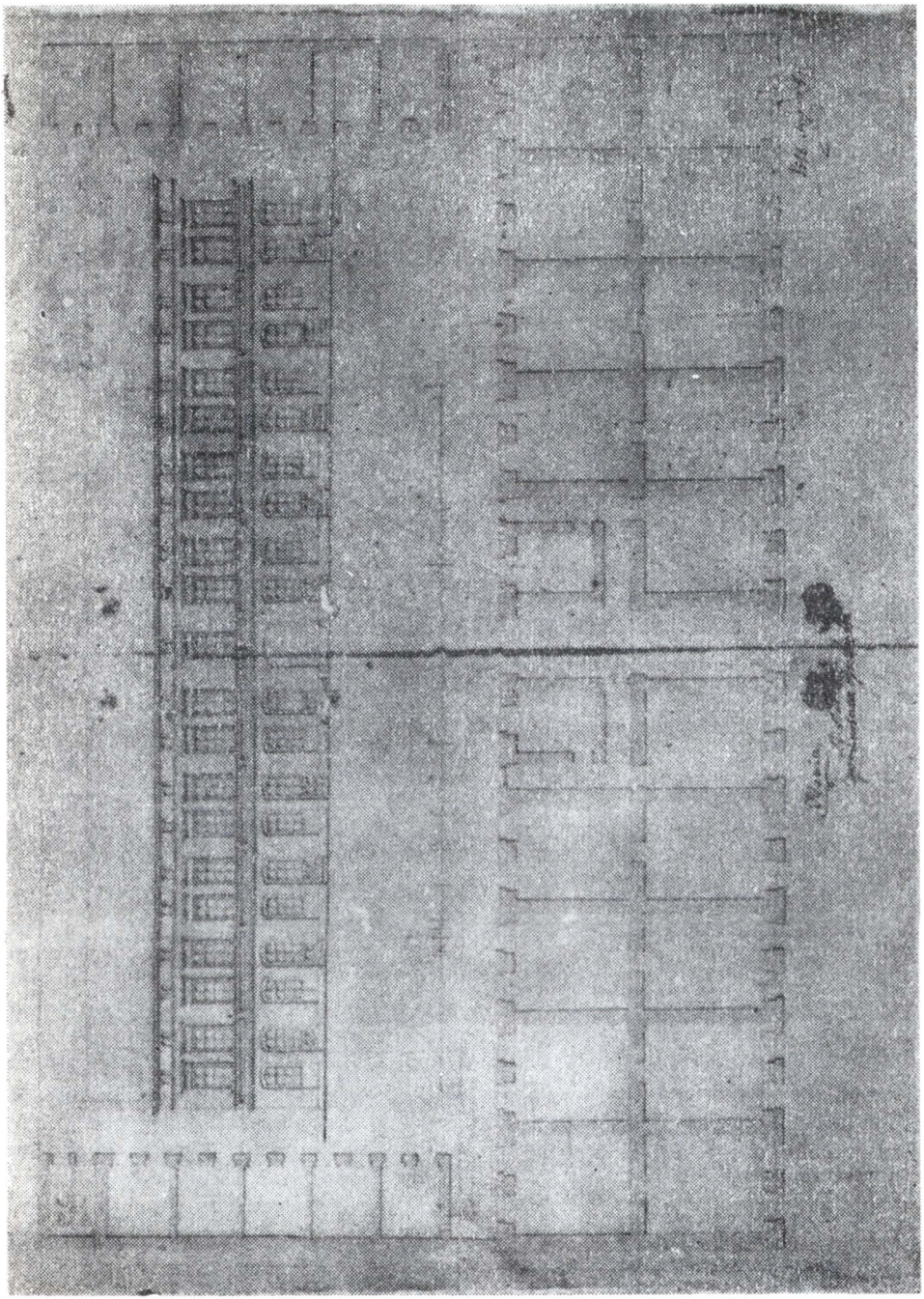

Planul unor construcții cu destinație comercială, din 1846.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

100	lade tenechele cu lucru cu tot, cîte 150 ladu	15 000
12 000	cui[e] pentru duşumele, cîte 50 lei mia	60 000
40 000	cui[e] pentru stuh, cîte 8 lei mia	320
200	legături de stuh — 2 lei una	400
12	oca sîrma — 8 lei oca	96
2 000	oca fier pentru legături — 60 parale oca	3 000
39	stînjeni parmaclicari de fier, cîte 200 lei stînjen	7 800
16	stînjeni ţaclu de piatră cioplite, cîte 300 lei stînjen	480
35	scări de piatră, cîte 26 lei una	900
100	lespiţe pentru greu, cîte 4 lei una	400
26	stînjeni greu didisupt fereştre a 30 lei	780
4	pietre pentru porţi a 30 lei una	120
100	slerae de stejar, cîte 24 lei unu	2 400
20	uşe de fier, cîte 700 lei una	14 000

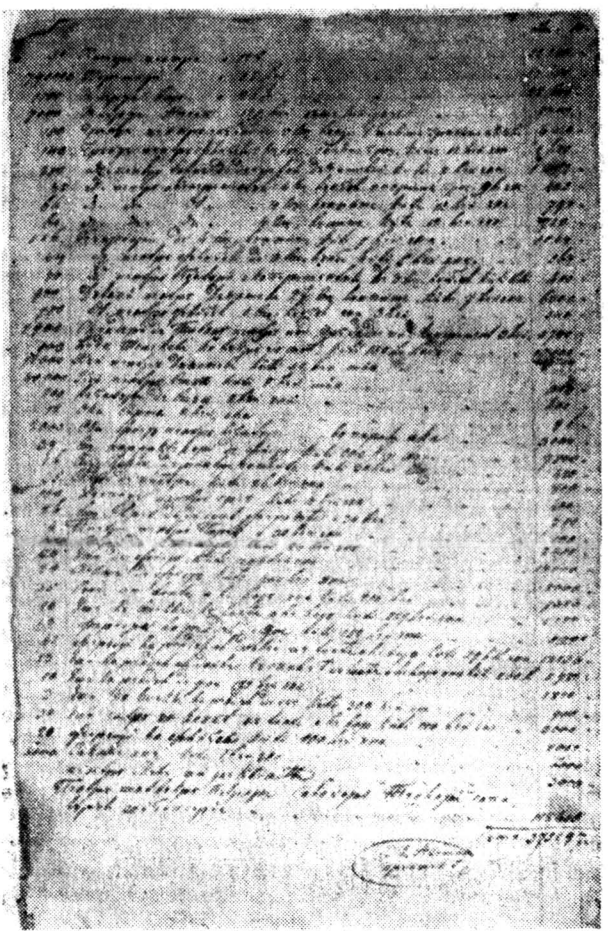

Devizul pentru construirea unor imobile, din 1846.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20	obloane de fier, cîte 400 lei una	8 000
35	sobe cu toate ale lor, una cîte 250 lei	7 530
20	uşe cu stecle cu toate ale lor, cîte 259 lei una	5 180
20	ferești la rîndul de jos, cîte 250 lei una	5 000
41	ferești la rîndul al doile cu toate ale lor, cîte 290 lei una	12 136
23	uși la rîndul al doile cu spalet cu toate ale lor, una cîte 260 lei	5 980
10	uși la rîndul de gios — 185 lei una	1 850
3	uși cu stecle la rîndul de sus, cîte 300 lei una	900
30	uși intru un canat cu toate ale lor, cîte 100 lei una	3 000
20	ferești la flighel, cîte 100 lei una	2 000
6 000	sacale ape, cîte 1 leu una	6 000
	Pentru schele şi recvizite	3 000
	Pentru tot lucru petrari, salahori, teslari, săpatul şi ghipserie	118 400
		375 097

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1846, f. 46 v.

7. BUGETE ȘI ACTE ADMINISTRATIVE 1850—1896

1853, mai 25. *Act de împezmăluire.*

Anul una mie optsute cincizeci şi trei, luna mai în 25 zile. Eu Gheorghe Munteanu Croitoru, care în neştiinţă de carte scriindu-mi-se numele, am pus degetul pe semnul sfintei cruci, fac ştiut că avînd eu trebuinţă de un loc sterp, aicea în Capitalia Ieşii, spre a face bina pe el, după cum mi s-ar învoi de către ocîrmuire, care asemenea loc în sumă de patrusprezece stînjeni găsindu-l la Sf. Biserică numită Banul, în mahalaua Bahluiului, dăruit numitei biserici de către fostul în viaţă răposatul Banul Tănase, găsit şi cuprins în harta locului dăruit Prea Cuvioasei Paraschevei de Sus, tot de către răposatu lBanul Gosan, prin de bună a mea voie şi alcătuire pentru arătatul loc, m-am învoit cu sfînta biserică şi l-am luat cu bezmînt cîte 28 lei ca să răspunz pe fieştecare an în două vadele, adecă la *începutul fiecărui an pe jumătate şi cealaltă jumătate după trecere de* 6 luni de zile, urmînd aceasta regulat pe tot cuprinsul vieţii mele şi a fiilor mei, coborîtori, după a cărora stingere de neam binaua, împreună cu toate ale ei heiuri ce se vor găsi făcute pe locul bisericii rămîn în deplin şi veşnică stăpînire ca dreaptă proprieta a bisericei, de a dispoza de ea precum va voi spre pomenirea sufletelor noastre. Pentru care nestrămutată urmare s-au făcut două asemenea, dîndu-se cîte una la mîna altuia.

† „Eu Gh. Munteanu Croitor ţigan am pus degetul

† „Eu Elena, soţia lui Gheorghie, de sus numit, am pus degetul

Şi eu Atanasie duhovnic bisericei Banu am fost faţă

(ss) Atanasie Iconom Herescul ot Banul.

Notă marginală: Rudolf Schreiner a cumpărat acest loc de la Strul Veisman Croitoriu în 1897 şi de atunci plăteşte el bazmănul sporit cu 25% adică 12 lei 50 bani anual.

Original. Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1864—1865 aprilie 23. *Izvodul caselor și locurilor bisericii Banu cu venitul și cheltuiala lor și verificat de Primăria Municipiului Iași.*

Sama veniturilor Bisericii tuturor sfinților pronumită Banu de la 23 aprilie 1864 pînă la 23 aprilie 1865.

1.	Chiria caselor din ograda bisericii închiriate dsale Leonu Vitilimariu	2 035 lei
2.	Idem a dughenei din Tîrgul de Sus închiriată isdrailitului Nusan Meiru	1 110 lei
3.	Idem pentru dugheana Rauschioaia	820 lei
4.	Idem pentru crîșma Buțuroaia închiriată Isdra Iosefu Sfi	1 400 lei
5.	Idem pentru dugheana de la poarta Curții Domnești închiriată lui Ștrul Chievici	1 480 lei
6.	Idem pentru casa Buțuroaei închiriată dsale Nicolae Bibiri	740 lei
7.	Idem pentru un bordeiu închiriat Isdra Iosefu Sfi	148 lei
8.	Pentru via de la Galata împosesiată dsale D. Moldovanu	333 lei
9.	Besmănul pentru locul din Tîrgul Frumos	296 lei
10.	Idem pentru locul ocupat de isdrailitul Angelu Zugravul	54 lei
11.	Idem pentru locul de la Copou ocupat de d. Giorgel Mârzescu	148 lei
12.	Idem pentru locul din Vale din Calicime ocupat de clironomul Iordachi pitariu	20 lei
13.	Besmănul pentru locul ocupat de clironomul lui Ignat Franzolariu	80 lei
14.	Idem pentru locul ocupat de fiica răpos. iconom Atanasie Herescu	36 lei
15.	Idem de la dl Iancu Neculau	100 lei
16.	Idem de la dl Grigori Croitorul (După actul din 1853 mai 25)	25 lei
17.	De la Epitropia mon[astirei] Mogoșești, de la răposatul monah Sava Holban din 1829 sept. 20	250 lei
18.	De la dlui Vătavului Samionu (hărăziți de răposata sa soție dați prin duhovnicul acestei biserici Vasile Garofeanu)	370 lei
19.	De la isdrailitul Iosif Sfi	179 lei
20.	De la dlui medicul Leonu Vitilimariu	192 lei 8 para
		9 819 lei 8 para

Sama cheltuielilor Bisericii Duminica Tuturor sfinților numită Banu de la 23 aprilie 1864 pînă la 23 aprilie 1865.

1.	Cheltuieli mai mult	82 lei 38 para, sumă întărită de Dicasterie sub nr. 1 568 din 1864
2.	Leafa iconomului D. Mârzescu proestos	1 300 lei după budgetul Dicasteriei
3.	Leafa iconomului Vasile Garofeanu	700 lei după budgetul Dicasteriei
4.	Leafa iconomului Chirilă Andriescu	700 lei după budgetul Dicasteriei
5.	Leafa diaconului Nicolai	900 lei după budgetul Dicasteriei
6.	Leafa psaltului de strana mare Nicolai	1 110 lei după alcătuirea verbală
7	Leafa psaltului de strana mică Alecu	880 lei după alcătuirea verbală
8.	Leafa a doi paraclesieri : Ion Popovici și Giorgi Macsimescu	880 lei după alcătuirea verbală
9.	Lumînări de ceară albă pentru biserica rînduri	550 lei după budget și adeverință

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10. Cheltuieli a două hramuri	650 lei	după budget și adeverință
11. Leafa prescurăriței pe un an	300 lei	după budget și adeverință
12. Preuților de la bisericile Talpalari și Banu	740 lei	după dispoziția răposatului Alecu Branu, după actul din 1857 iulie 12.
13. Pentru cumpărarea a doi stînjeni lemne	370 lei	
14. Plata impozitului fonciar și taxa de transmitere pentru binale și locurile bisericii pînă la 1 ian. 1865	1 485 lei	20 para
15. Cheltuieli pentru facerea unui zaplaz prin calfa Andrei despărțitor a caselor din ograda bisericii unde șede doctorul Leon Vitilimariu, despre țintirimul bisericii.	226 lei	
16. Cheltuieli mărunte : 37 lei un car mangal, 18 lei un car de tei, 16 lei pentru 8 rogojini, 14 lei pentru dresul ulucilor, 12 lei pentru 8 mături, 20 lei prefăcutul a 2 perdele la dvera împărătească, 3 lei 8 para pentru 2 candele de steclă, 1 leu 20 para pentru plute și mucuri.	151 lei	28 para
	10 956 lei	6 para

	Lei	Par	
Recapitulațiune	10 954	6	Cheltuiți pe timpul arătat
	9 819	8	Primiți pe timpul arătat
	1 134	38	Cheltuiți mai mult de epitropie

Iași, anul 1865 iunie 4 zile.
Epitropi : N. Bibery Iconom D. Mârzescu

Principatele Unite Române
Primarul Municipiului Iași

Sama prezentată și cercetîndu-se de comisiunea însărcinată de Consiliul Comunal în care deși s-au văzut cheltuele mai mari cu 1 134 lei 38 parale, decît veniturile încasate, totu s-au declarat în regulă, după împrejurările arătate prin ea, de aceea se adevereşte rămînînd ca : deficitul menționat să se treacă în bugetul timpului de la data ei încoace, spre îndestularea d-lui Protoeriu, conform aceasta votului dat în ședința de la 8 corent și înregistrat la nr. 11 447.

p. Primar D. Gusti Secretar Antonescu
nr. 8 050, 1866 decembrie 11

Original Arhivele Statului Iași, Fond biserica Banu, Dosar pe anul 1866, f. 1—5.

1876 septembrie 25. *Veniturile bisericii Banu pe anul 1876.*

Veniturile Bisericei patronată „Duminica tuturor Sf-ților", pronumită „Banul" din Iași, pe anul 1876, cum și a fondurilor din care se compune :

Chirii de case și locuri, orașul Iași

1. Crîșma pronumită Buțuroae din Iași, Desp. I	1 081,00 lei
2. Casele pronumite Buțuroae, din Desp. I	470,00 „

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Una dugheană din Tîrgul de Sus, Desp. III	393,62 „
4. Una dugheană situată în Poarta Curței, Desp. II	517,00 „
5. Casele pronumite Zoița Luca, Desp. I	211,82 „
6. Una pivniță situată pe locul proprietate a Bisericei, în Desp. I	141,00 „

Venitul vielor, jud. Iași

7. Via din Podgoria Galata	94,00 „
8. Legatul lasat de Sf. sa monahul Sava Holbanu după testamentul din 1829	80,00 „

Venitul locurilor supuse besmănului, orașul Iași

9. Bezmănul locului pe care sunt situati casele ocupate de Dl Alecu Botez, în Desp. I	47,00 „
10. Idem, locul caselor ocupate de clironomii def[un]ct. Ignațiu Franțulariu, în Desp. I	26,70 „
11. Idem, locul caselor ocupate de clironomii def[un]ct. Maria G. Heresecu, în Desp. I	11,43 „
transport	3.073,57 lei
12. Bezmănul locului caselor ocupate de clironomii def[un]ct. Iordache Chitariu, în Desp. I	6,37 „
13. Idem, locul caselor ocupate de Dl. Gheorghie Croitoriu Munteanu	8,89 „

Jud. Iași, comuna Copou

14. Bezmănul unui locu ocupat de casele lui Gheorghi Mârzescu	47,00 „

Tîrgul Frumosu

15. Idem, pentru locul caselor preotului Gheorghie Munteanu, vîndute Dlui Gheorghi Atanasiu	94,00 „
	3.229,83 „

Adecă trei mii, două sute, două zeci și nouă lei, opt zeci și trei bani, compune suma totală a veniturilor produse de fondurile Bisericei pronumită „Banul" din orașul Iași, pe anul curent 1876.

1876 sept 25.

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1876.

1878, april 22. *Epitropia Banu cere Primăriei autorizație pentru facerea unui zaplaz pe locul sterp, cît și lîngă biserică.*

Dl. colonel Rotscheft, chiriaș în casa pe care o ocupă de la dl. I. G. Ciurea, proprietatea bisericii, observînd necurățenia ce este pe locul sterp de la poarta acestei Biserici, precum și pe lîngă Biserică, tot în partea de la poartă, au oferit tot materialul necesar pentru facerea unui zaplagiu atît pe locul sterp cît și pe lîngă Biserică, iar lucrul să privească pe epitropia bisericii, am onoare a aduce aceasta la cunoștința dvoastră, rugîndu-vă dle Primar să binevoiți ca pe de o parte să dați autorizația cuvenită, iar pe de alta de făcut o mulțumire numitului domn din partea Onoratei Primării pentru ofranda făcută.

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1876, april 24. *Epitropia bisericii Banu reclamă Primăriei, că Alecu Negruţi a închis locul din faţa dughenei de pe str. Arcu şi roagă a se regula aceasta.*

Domnul Alecu Negruţi, proprietar caselor din nou clădite situate de vale de Academie strada Arcu, în megieşie cu dugheana pronumită a Buţuroaie, proprietatea a acestei Biserici, cu ocaziunea închiderei locului ce l-au cumpărat de la dl. Zaharia şi Gherşinu au intrat cu închiderea şi în locul din faţa dughenii aceştii Biserici, eşind din măsurarea făcută de dl. arhitect, făcînd chiar şi o poartă spre dugheană, cu care opreşte circulaţia ei.

Aceste subsemnaţii respectuos le aducem la cunoştinţa domniei voastre, cu rugăminte să binevoiţi a rîndui pe dl. inginer şi pe dl. adjutor de Desp[ărţămînt] sau pe cine veţi crede de cuviinţă, spre a regula acest caz, fiind în dezavantajul Bisericii.

Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu.

1876, septembrie 22. *Primăria Municipiului Iaşi aduce mulţumiri Epitropiei bisericii Banu, pentru obiectele donate bisericii Cimitirului Eternitatea.*

Primarul municipiului Iaşi cu nr. 7 892 din 22 sept. 1876, „luînd încredinţare din referatul d. intendent comunal înregistrat la nr. 15 985 că epitropia bisericii Banu a binevoit a oferi bisericii Cimitirului Eternitatea un rînd de veşminte preuţeşti care constau dintr-un stihar, un felon, un epitrahil, una pereche naracliţe, un poias de încins, o nabederniţă şi un rînd de procroveţe, subsemnatul se grăbeşte a vă exprima viile sale mulţumiri pentru această ofrandă.

Primar J. Scorţescu Secretar Al. Antonescu

Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu.

1879 noiembrie 5. *Proprietăţile bisericii Banu.*

Acaretile proprietate la 1879 — noiembrie 5.

1. Una dugheană pronumită Buţuroae dinpreună cu o căsuţă şi o altă casă mare, aceste toate sînt cuprinsă într-o îngrăditură.
2. Una pivniţă de piatră, dată în arendă pentru gaz.
3. Un loc dat cu bezmăn preutului Atanasie Herescu.
4. Un loc dat cu bezmăn d-lui Ancel Zugravul, ocupat astăzi de comuna Iaşi.
5. Un loc dat cu bezmăn d-lui Iancu Neculau, ocupat astăzi de comuna Iaşi.
6. Un loc dat cu bezmăn d-lui Iohan Vodisca.
7. Una casă din strada Gării, desfiinţată astăzi de comună, iar locul fără venit.
8. Un loc dat cu bezmăn d-lui Gh. Munteanu.
9. Un loc dat cu bezmăn d-lui Ioan Gheorghiu din strada Petru Rareş din Vale
10. Una casă în strada Moţocu.
11. Un loc pe şesul Bahluiului, fără venit.
12. Un loc dat d-lui Andrei Ocheana, fără venit, dat de foştii epitropi iconomul D. Mârzescu şi N. Bibire, rămîind o parte de loc fără venit.
13. Un loc dat cu bezmăn defunc[ului], iconom Dimitrie Mârzăscu, din ograda bisericii.
14. O casă tot în ograda bisericii, în care şade parohul N. Leahu.

Toate aceste proprietăţi sînt situate în despărţirea I.

15. Una dugheană cu atenansile ei situate în strada Palatului, despărţirea II.
16. Una dugheană situată în Strada de Sus, desp[ărţirea] III.
17. Un loc la Copou dat cu bezmăn d-lui Gh. Mârzescu, desp[ărţirea] III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

18. Una vie în podgoria Galata.
19. Un loc dat cu bezmăn preutului Gh. Munteanu trecut către Gh. Anastasiu, acesta esti în Tîrgul Frumos.

Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1879.

1879 noiembrie 5. *Opis de documentele proprietăţilor bisericii cu hramul Tuturor Sfinţilor, pronumită Banul.*

1. Dosarul relativ la închirierea proprietăţilor bisericii, din anul 1841 februarie 5 ; în 21 bucăţi.
2. Dosarul relativ la angajarea avocatului pentru căutarea procesului cu Casa Conachi, din 1861 februarie 10 zile ; 6 bucăţi.
3. Dosarul relativ la închirierea dughenii de la poarta Palatului, din anul 1856 septembrie 10 ; 2 bucăţi.
4. Dosarul relativ la locul de la Copou dat cu bezmăn d-lui avocat G. Mârzescu, din 1851 decemvri 22 zile ; 25 bucăţi.
5. Dosarul relativ la mai multe corespondenţe ţinute cu Mitropolia, din 1857 ghenar 24 ; 10 bucăţi.
6. Dosarul relativ la banii ce iconomul D. Mârzescu au luat împrumut pentru hramurile bisericii [Banu], din 1841 mai 21 zile ; 8 bucăţi.
7. Dosarul relativ la împresurarea locului binalelor de la poarta Curţii, din 1859 septembrie 2 ; 5 bucăţi.
8. Dosarul relativ la testamentul def[unctului] Anton Rugină, din 1855 mai 2 ; 18 bucăţi.
9. Dosarul relativ la căsuţa dăruită bisericii de def[unctul] Ioan Mindirigiţă, din 1860 sep[emvrie] 20 ; 2 bucăţi.
10. Dosarul relativ la cererea socotelelor bisericii de către Departamentul Bisericesc, din 1851 octomv[rie] 15 ; 3 bucăţi.
11. Dosarul relativ la testamentul def[unctei] Zoiţa Baluş prin care hărăzeşte 2 005 lei, din 1851 aug[ust] 23 ; 11 bucăţi.
12. Dosarul relativ la închirierea a două dughene din Iaşi şi Tîrg[ul] Frumos din 1842 ; 3 bucăţi.
13. Dosarul relativ la hotărnicia locului bisericii, alăturea cu locul doctorului G. Cuciureanu, din 1847 martie 13 ; 5 bucăţi.
14. Dosarul relativ la prădarea salbei de la Maica Domnului, din 1845 iunie 16 ; 7 bucăţi.
15. Dosarul relativ la legatul lăsat de def[uncta] Smaranda soţia def[unctului] Ioan Sîrbu, din 1849 sept[emvrie] 27 ; 6 bucăţi.
16. Dosarul relativ la locurile ce epitropia are date cu bezmăn, din 1853 decem[vrie] 30 ; 5 bucăţi.
17. Dosarul relativ la banii ce are a da def[unctul] C. Conachi şi stricarea caselor de la poarta bisericii, anul 1850 fevruar 10 ; 8 bucăţi.
18. Dosarul relativ la testamentul def[unctului] Vasile Buţurugă, din 1843 noemv[rie] 25 zile ; 5 bucăţi.
19. Dosarul relativ la locul din Trg. Frumos, din 1853 martie 6 ; 2 bucăţi.
20. Una adresă către excelenţa Domnitoriului [Ghica], cu data de 16 fevruar 1854, relativă la procesul cu Casa Conachi ; 1 buc.
21. O condică relativă la donaţii def[unctului] Bran, din anul 1857 ; 94 (sic) bucăţi.
22. Chitanţa biroului de avocaţi subsemnată de d-lui avocat Const. C. Cerchezu, la data de 1862 mai 30, relativ la actele procesului cu Conachi.
23. Actul locului şi a binalilor de la poarta Curţii, din 1857 iulie 8 zile ; 1 bucată.
24. Idem, actul de legatul lăsat de def[unctul] Bran, din 1857 iulie 8 ; 1 bucată.
25. Actul de bezmăn între această epitropie şi def[unctul] iconom D. Mârzescu, din 1858 ; 1 bucată.
26. Idem ; 1 bucată.
27. O chitanţe din 1827 septemv[rie] 9, pentru vădrăritul a 8 pogoane vie a Bisericii [Banu] de la Galata ; 1 bucată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

28. O adresă a Mitropolitului Veniamin, din 1832 iulie 23, prin care întărește de epitrop pe Costachi Conachi ; 1 bucată.
29. Un act de bezmăn a diaconului Ștefan, din 1826 octomvri 30 pentru un loc ; 1 bucată.
30. Un act de bezmăn din 1830 octomv[rie] ; 1 bucată.
31. Un act de bezmăn, din 1839 august 1, dat de def[unctul] Lascarachi Botezatul ; 1 bucată.
32. Un act al locului cu dugheana din Tîrgul de Sus dăruită de def[uncta] Tofana, fevruar 14 ; 1 bucată.
33. O chitanțe, din 1825 septembrie 26 ; 1 bucată.
34. Un act de bezmăn, din 1784 august 14, a lui Mihalache Corbu ; 1 bucată.
35. O hotărnicie, din 1784 august 14 ; 1 bucată.
36. Un contract al dughenilor de peste drum de biserică [Banu] pe locul Conachi, din 1838 martie 18 ; 1 bucată.
37. Idem, din 1838 aprilie 23 ; 1 bucată.
38. Un contract, din 1827 octomv[rie] 26 zile, a dughenii de la poarta Curții [domnești] ; 1 bucată.
39. Un act de bezmăn, din 1830 octomv[rie] 1 ; 1 bucată.
40. Un act de bezmăn, din 1830 octomv[rie] 1 ; 1 bucată.
41. Un contract, din 1834 august 7 ; 1 bucată.
42. Idem, din 1842 septemvrie 8 ; 1 bucată.
43. Idem, din 1840 aprilie 10 ; 1 bucată.
44. Un act de danie, din 1853 martie 24 ; 1 bucată.
45. O adresă a Mitropoliei, din 1857 august 20 ; 1 bucată.
46. O jalbă din 1835 ianuar 10 zile ; 1 bucată.
47. Un act de bezmăn, din 1816 iulie 16 ; 1 bucată.
48. Un contract, din 1836 mart[ie] 8 ; 1 bucată.
49. O chitanță, din 1834 august 8 ; 1 bucată.
50. O adresă a Poliției Tîrg. Frumos, din 1841 august 21 cu nr. 1 205 ; 1 bucată.
51. Un înscris, din 1817 mai 17 ; 1 bucată.
52. Un contract, din 1829 iulie 1 ; 1 bucată.
53. Un act, din 1815 ghenar 20 ; 1 bucată.
54. Un act, din 1845 octomvri 13 ; 1 bucată.
55. Idem, din 1852 august 30 ; 1 bucată.
56. Mai multe bucăți documente a bisericii Banului privitoare pe locul de peste uliță, *care fiind foarte vechi și rupte nici n-au putut număra.*
57. Șaisprezece bucăți documente relative la *locul ogrăzii bisericii*, cel în 1-iu din 1787 noemvri 2, al 2-le din 1785 ianuar 8, al 3-le din 1787 august 20, al 4-le din 1806 martie 24, al 5-le un opis, al 6-le din 1800 april 4, al 7-le din 1800 *april 1*, al 8-le din *1800 octomv[rie] 12*, al *9-le din 1800* iunie *10*, al *10-le* din 1800 iunie 12, al 11-le din 1784 iulie 4, al 12-le din 1827 decemv[rie] 11, al 13-le o anafora fără dată, al 14-le din 1787 august 2, al 15-le din 1803 april, al 16-le din 1801 iulie 1 ; 16 bucăți.
58. Douăzeci și două bucăți documente relative la *via de la Galata ;* 22 bucăți.
59. Trei bucăți documente a *dughenii din Tîrgul de Sus*, cel 1-iu data din 7230 (1728) decemvrie 10, cel al 2-le din 1789 martie 12 și cel al treilea din 1789 martie 20 zile.
60. Cinci bucăți documente a unui *loc a bisericii [Banu] de vale* de mahalaua Tălpălari.
61. Cinci bucăți documente *relative la hanul din Tîrg. Frumos.*
62. Cinci bucăți documente *relative la casele Buțurucă.*
63. Un act a Ecaterinii numită Papa Jemlă, din 1805, iulie 3 zile.
64. O anafora, din 1806 iunie 6.
65. Un act de danie, din 1807 august 9.
66. Idem, din 1808 octomvri 3.
67. Idem, din 1810 noemvri 10.
68. Un act de bezmăn, din 1830 octomv[rie] 1.
69. Un act de danie, din 1805, noiemv[rie] 2.
70. Un zapis, din 1781 iunie 15.
71. Idem, din 1781 iulie 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

72. O adresă nr. 1 205, din 1841 august.
73. Un zapis, din 1811 noemv[rie] 9.
74. Un zapis zapis [sic], din 1732.
75. Un testament, din 1859, decemvri 3.
76. O adresă sub nr. 373, din 1844 octomv[rie] 9.
77. Un act de bezmăn, din 1853 maiu 25.
78. Un act, din 1856 maiu 30.
89. O hotarnică, din 1845 septemvri 1.
80. Un plan.
81. Un act de bezmăn, din 1853 decemv[rie] 30.
82. Un act de danie, din 1831 iunie 1.
83. Un dosariu a reparațiilor bisericii sub nr. 83 ; 1 buc.
84. O diată, din 1848 august 15.
85. Douăzeci bucăți documente *relative la dugheana de la poarta Curții [domnești].*
86. Trei bucăți acte relative la danie egumenului Sava Holban de la Mănăstirea Mogoșești ; 3 bucăți.
87. O hotărnicie, din 1848 septemv[rie] 13.
88. Un contract, din 1861 octomv[rie] 16.
89. O condică șnuruită de file 108.
90. Idem, fără sigil.
91. Un opis, din 1861 fevruar 10.
92. Un act de bezmăn, din 1864 fevruar 28.
93. Un inscris de bezmăn din 1862 fev[ruar] 13.
94. O adresă sub nr. 7 665, din 1868 april 19.
95. Un contract a d-lui Dobjenschi pentru închirierea din 1863.
96. Idem, din 1864 octomvri 8.
97. Idem, din 1863 septemv[rie] 23.
98. Un act de bezmăn din Tîrg. Frumos preotului Gheorghi Munteanu.
99. Un contract, din 1863, septemv[rie] 23.
100. Idem, din 1862 septemv[rie] 29.
101. Un act de bezmăn, din 1864 ghenar[ie] 31.
102. Un testament a defunctei Zoița Luca, din 1858 iunie 24, legalizat sub nr. 3 145. O hotarnică a locului dăruit de def[unctă], care se află în strada Gării. Două hotărîri sub nr. 380 a Trib[unalului] Iași, secția I și a Curții de apel secția a II sub nr. 80, relative la punerea bisericii [Banu] în posesiunea averei defunctei.

În prezența noastră s-au predat documentele arătate în inventariu de față, 1879 noemv[rie] 5. Subprotoereu Mihail Mânăscurtă iconom.

Arhivele Statului București, Condica Bisericii Banu, nr. 1 526.

Notă. Din acest opis rezultă că biserica Banu poseda la 1879 un număr de 398 acte, dintre 1732—1868, plus o condică de 108 foi. La acestea se adaugă mai multe bucăți documente care fiind foarte vechi și rupte nici nu s-au putut număra. Aceasta o subscriu epitropii : preutul N. Leahu, D. Suia, C. Ștefănescu, semnătura lor fiind întărită de Comisarul Comunal al despărțirei I, I. Angelescu, la 5 noiembrie 1879.

1884, aprilie 13. *Proprietățile bisericii Banu.*

Primăria Municipiului Iași
Biroul III no. 4 106, aprilie 4, 1884

Domnilor Epitropi

Am onoarea a vă face poftire să binevoiți a vă grăbi a ne comunica științele ce vi s-au cerut relative la averea bisericii ce epitropisiți, necesare la formarea tablolului general de averile bisericești.

Primiți, dlor epitropi asigurarea considerațiunii mele.

Primar Baronzi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1884 aprilie 13. *Tablou de numărul proprietăților ce Biserica patronată Duminica Tuturor Sfinților pronumită Banu le posedă, precum și capitalelor ce ea le are în deosebite locuri*

	Numirea proprietăților	Locul unde sunt situate	Venit produs
1.	Casele pronumite Buțuroaia	str. Arcul	
2.	Dugheana pronumită Buțuroaia	Idem	
3.	Dugheana de la poarta Curtei Domnești	Palatul	
4.	Dugheana din Tîrg. de Sus	De sus	
5.	Via de la Galata	Podg. Galata	
6.	Casele din Tîrg. Frumos	Tîrg. Frumos	
7.	Căsuțele mici din Calicime	Rîpa Pevițoaiei	
8.	Pivnița din strada Arcul	Arcul	
9.	Un locu pronumit Zoița Luca	Garei	
10.	Locul dat cu bezmăn dl. Mangus	Ograda Bisericii	
11.	Idem d. Mârzescu	"	
12.	Idem I. Vodisca	Arcul	
13.	Idem Gh. Croitoriu		
14.	Idem Iordache Chitariu		
15.	Idem Maria Hereasca	Arcul	
16.	Idem ce au fost date dl. I. Neculau și Ancel Zugravul, espropriat de primăria Iași	Arcul	
17.	Legatul după testament Sava Holban		
18.	Capitalul de 100 # dați Dl. Mangus		
19.	Capitalul de 87.790 lei dați Primăriei Iași cu 6% pe an.		
20.	Capital de 705 lei la Casa de Consemnație		
21.	Capital de 20 000 lei în bonuri de a creditului funciar de Iași, aflați		
	Un locu de pe șesu Bahlui [adaus ulterior]		

Epitropia bisericii Banu.

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1884.

1885 decembrie 19. *Epitropia bisericii Banu către Primăria Iași, prin care cere autorizarea de a da împrumut ipotecar d-nei Natalia Sutzu, sumele primite de la Consiliul Comunal Iași.*

Epitropia bisericii Duminica tuturor sfinților pronumită Banu din Iași, după cum cunoașteți, posedă un capital bănesc numerar în sumă de 87.790 lei, care au fost dat cu împrumut comunei Iași și acum i s-au restituit și 38.500 lei în bonuri de credit urban de Iași.

Din capitalul bănesc pînă acum am plasat :

25.000 lei dați cu împrumut d-nei Sevastia C. Cerchez după înțelegere avută cu dumneavoastră, cu ipotecă asigurătoare în fondul moșiei Lungani de la județul Iași și cu procente de 7% și

24.000 lei d-nei Profira Emandi cu procente de 8% pe an, asigurați cu prima ipotecă în moșia Vadurelile de la județul Neamț, rămîind în casse 38.790 lei numerar și 38.500 lei bonuri de credit urban de Iași.

Pentru aceste două cifre din urmă, adică pentru numerarul de 38.790 lei și bonurile în suma de 38.500 lei s-au prezentat d[oam]nele Natalia Codreanu și d-na Natalia Sutzu născută Mavrocordat, cerînd : cea întîia a i se da cu împrumut suma de 23.000 lei pentru care oferă procente de 8% pe an, și asigurînd plata capitalului cu o creanțe ipotecară după care d-sa are a lua 4.000 (galbeni) de la dl Inge Robert, asigurați fiind acești bani ce d-na Codreanu are a lua de la dl Inge în moșia Fărcășenii și Crivești de la județul Romanului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi d-na Sutzu cere a i se da cu împrumut atît capitalul bănesc de 38.790 lei cît şi bonurile 38.500 menţionate pe care a declarat că le primeşte drept 90% şi care ar face numerar 34.650 lei, iar în total capitalul ar fi 73.440 lei, pentru care oferă procente de 8% pe an, asigurînd plata capitalului în fondul moşiei Negreşti de la judeţul Vaslui, în urma primei sarcini de 160.000 lei ce are împrumutaţi de la dl Maer Hofer, iar a procentelor, în fondul şi veniturile moşiei menţionate. Osebit de aceasta d-na Natalia Sutzu se mai obligă se mai plătească procente bisericii [Banu] pentru capitalul bănesc pe timp de la 12 noembrie trecut [1885] data cînd Epitropia a luat banii de la onorabila Primărie. Fiind însă că d-voastră dle Primar prin votul onorab[ilului] Consiliu Comunal din 25 iulie trecut a[nul] c[urent] ce ni l-aţi comunicat cu adresa nr. 9 788 sînteţi autorizat ca în comună înţelegere [cu epitropia] se regulaţi cele de cuviinţă pentru plasarea acestui capital.

Avem deosebită onoare a vă supune anexat aice menţionatele oferte, dinpreună cu actele ce ni s-au prezentat de numitele doamne şi anume : creanţa ipotecară a d-nei Codreanu cu certificatul grefei Trib[unalului] de Roman nr..... rămîind ca d-sa să mai prezinte şi un alt certificat a Ministerului Domeniilor doveditor achitării ratilor ce dl Inge [este] dator pentru cumpărarea moşiei Fărcăşenii ;

Şi oferta d-nei Natalia Sutzu cu avizul d-lui avocat Gh. Mârzescu şi Gr. Macri, contractul expirat de arenda a moşiei Negreşti prin care se poate constata venitul ce poate aduce această moşie şi osebite acte relative la proprietatea acestei moşii, precum şi planurile şi titlurile vechi examinate de noi şi găsite în regulă ; fond care, după noi, reprezintă deplina garanţie pentru biserică.

Oferta d-nei N. Sutzu prezintă următoarele avantaje pentru biserică şi anume :

1. Plasarea într-un singur loc a capitalului ce mai are disponibil biserica.
2. Primirea bonurilor cu 90%, pe cînd în piaţa cursul lor este mult mai gios.
3. Profitul ce-l are biserica că se plătesc bisericii procente de la 12 noem[vrie] trecut, ziua din care s-a făcut oferta d-nei Sutzu, încît capitalul restituit de Comună nu va fi rămas două luni aproape, fără a produce nici un venit şi
4. Garanţia ce se oferă pe moşia Negreşti este ipotecara ce nu amanetară, subsemnaţii sîntem de părere ca banii bisericii [Banu] să fie plasaţi la d-na Sutzu. Expunindu-vă toate acestea dle Primar vă rugăm să binevoiţi a vă pronunţa şi dv., ca unul ce sînteţi autorizaţi spre aceasta de votul Consiliului comunal sus menţionat şi a ne aproba de urgent aprobarea d[umneavoastră].

Epitropi : preut N. Leahu, D. Suia, C. Ştefănescu. Secretar Gh. D. Theodorescu.

Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1885.

Notă : Concept în patru pagini cu pecetea bisericii şi nr. 50 însoţit de procesul verbal al epitropiei din 18 decembrie 1885 sub nr. 115, cu semnături autografe. Dosar pe 1885, f. 196—199. Sumele restituite de Urbea Iaşi proveneau din obligaţiunea 4.231 din 1882 a sumei de 47.000 lei, obligaţiunea 10.742 din 1882 a sumei de 40.790 lei, total 87.790 lei, de pe care s-a încasat procente în cursul anilor 1882—1885.

Legea monetară în vigoare de la 1/13 ianuarie 1868 a creat *un leu nou*, care valora 2 lei nominali şi 28 parale, exact cît francul francez. Cursul leului în anii 1877/1878 a fost următorul :

galben austriac	11,85 lei
florin	0,84 lei
coroană austriacă	0,96 lei
icosar turcesc	4,66 lei
lira turcească	23,30 lei
rubla	3,94 lei

În Ţările Române circulau peste 70 de monede streine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1887 iunie 14. *Epitropia bisericii Banu pentru strămutarea osemintelor și ridicarea grilajului ce înconjoară mormintele din cimitirul desființat.*

Domnului Gh. Mârzescu cu nr. 20 *
Doamnilor Rucsanda și Zăița Emandi cu nr. 21
Preutului D. Garofeanu (Sf. Spiridon) cu nr. 22
Doamnei Sfetcovici cu nr. 23
Gh. Popovici din poliție, pentru mormîntul familiei Desilă din Vaslui, cu nr. 24

Art. 6 din legea înmormîntărilor notată și promulgată în anul 1864 dispune ca cimitirile atunci existente, după 15 ani nu se vor mai ține îngrădite și pot primi o altă destinație. În virtutea acestei dispoziții s-a luat măsuri ca și cimitirul în jurul bisericii „Banu" să fie curățat de morminte, nivelat și plantat cu arbori, mai ales că se află situat pe una din stradele principale ale orașului Iași.

Între puținile morminte ce a mai remas nedeșertate din acest cimitir, fiind și mormîntul familiei Dv.,

Subsemnații epitropi a suszisei biserici, vă roagă ca în cel mai scurt timp se regulați strămutarea osemintelor și ridicarea grilajelor ce înconjoară mormîntul vorbit, spre a se pute continua lucrările de curățare și plantațiune.

În caz contrar și după o lună de la prezenta notiți, epitropia cu părere de rău va fi silită a scoate grilaju și a-l vinde pe compta Dv.

Original. Arhivele statului Iași, Fond Biserica Banu.

---

* În 1873 martie 16. Primarul Municipiului Iași, nr. 2612 „din motivul cererii ce ne-a adresat d. Gh. Mărzescu de a se autoriza înmormîntarea mamei d-sale la biserica a cărei avere epitropisiți, luînd în considerație că defuncta este soția răpauzatului iconom Dimitrie Mărzescu, care a fost servitor și epitrop la indicata biserică, unde este și înmormîntat,

avînd în vedere și votul Consiliului din 10 ale curentei, prin care s-a mai permis o înmormîntare de asemenea natură la Biserica Sf. Ioan Botezătorul, în temeiul acestui vot și a considerentelor de mai sus, subsemnatul admite excepțional înmormîntarea mumei d-lui suplicant la Biserica pronumită Banu".

1887 octombrie 18. *Avocatul A. D. Xenopol cu epitropii bisericii Banu intervin la Primăria Iași pentru achitarea bezmănului datorat pe 18 ani și răscumpărarea locurilor expropiate pentru lărgirea străzii Arcu.*

Domnule Primar,

În interesul lărgirei și alinierii stradei Arcu, onor Primărie, încă din anul 1869 au expropiat un număr de locuri de pe zisa stradă.

Printre locurile destinate exproprierii, două fiind proprietate a Bisericii Banu, ocupate de d. d. Ioan Neculau și Ancel Maler (zugravu) în calitate de bășmănari, Onor Primărie a convenit cu numiții pentru despăgubirea lor de clădiri și dreptul de emfiteoza ce aveau dobîndit; au ignorat însă cu desăvîrșire dreptul bisericii de nudă proprietară, cu toate că titlurile de proprietate ale vînzătorilor erau acolo, și astfel n-a făcut nici o ofertă pentru răscumpărarea acestui drept.

Situațiunea legală a părților este, prin urmare, că onor Primărie a devenit proprietară emfiteuticară în locul d. d. Ioan Neculau și Ancel Maler, cu obligațiunea de a servi canonul datorit către biserica proprietară după acele constitutive besmănului (§ 1521 Cod Calimah) și espusă chiar a perde acest drept prin neobservarea prescripțiunilor legei §§ 1523—1527 și eventual § 1517 Cod Calimah.

Epitropia bisericii Banu, ocolind dispozițiile riguroase ale legii, a preferit a mijloci către onor Primărie, printr-o serie de adrese, ca să i se plătească besmănul în condițiile așezării vechilor besmanari.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sînt aproape 18 ani de cînd se ține această corespondență și subscrișii epitropi au văzut, cu mîhnire, că Onor Primărie nu numai n-a satisfăcut cerințelor juste ale bisericii dar încă a încercat, în cîteva rînduri, să nege chiar existența dreptului urmărit, de altmintre cu multă condescendență, din partea Epitropiei acestei biserici.

Sîntem convinși, Domnule Primar, că și dv[oastră] și onor Consiliu comunal actual veți desaproba asemenea încercări. Primăria ca autoritate căreia legea îi dă însărcinarea de a priveghe și apăra drepturile bisericei, nu poate să voiască a-și însuși bunuri ale unei instituții pe care tocmai este chemată a ocroti.

De aceea, încă odată venim — și aceasta va fi cea din urmă — și Vă rugăm, domnule Primar, să binevoiți a dispune de urgență achitarea besmănului datorit pînă acum ; Asemenea se regulați pentru viitor sau răscumpărarea definitivă a locurilor sau înscrierea în budgetul comunal a datoriei acestor besmăne spre a se plăti regulat și în conformitate cu vechile titluri ce se păstrează de însuși onor Primăria.

Epitropi : C. Vassiliu preot ; Const. P. Constantiniu
D. Haralamb
1887 octombrie 18 nr. 37.

Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu.

Concept autograf semnat de A. D. Xenopol, dosarul început la 5 septembrie 1869, f. 12 și 13.

1888 iunie 5. *Epitropia bisericii Banu privind răscumpărarea locurilor cu bezmăn.*

Domnul ministru de interne aprobînd a se face răscumpărarea embaticurilor bisericilor din Iași, pe baza regulamentului din 1884 privitor la răscumpărarea embaticurilor comunei Iassi, vă facem cunoscut domnilor bezmănari ai bisericii Banu din Iași, Gh. Mârzescu, I. D. Mangsch, căpitan D. Baldovici, domnii succesori def. Iohan Vodișca, Gheorghe Croitoru, Iordache Chitariu și vă invităm a vă prezenta la această epitropie, dacă voiți a răscumpăra locul ce aveți și dv-oastră cu bezmăn.

Original, Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu.

1889 februarie 4. *Convenția încheiată între reprezentanții Primăriei Iași și Epitropia bisericii Banu privind plata bezmănului pe 5 ani și plata răscumpărării pe 20 ani a locurilor de pe str. Arcu.*

Proces-Verbal

Astăzi 4 februarie 1889, noi Teodor Tăutu și Efrem Mazlim membri în Consiliul Comunal al comunei Iași, însărcinați de Onor Consiliu prin votul de la 30 ianuarie expirat, am intrat în tratature cu d. d. epitropi ai bisericii cu patronul Duminica Tuturor Sfinților, supranumită Banu, pentru plata bezmănului anilor din urmă și răscumpărarea embaticurilor locurilor expropiete de comună de la Ancel Maler și Iancu Neculau. în interesul lărgirii și alinierei stradei Arcul, locuri ce în planul ridicat în 1868 de d. Alfred Boguș înginerul comunei, formează parcelele nr. 10 și 11.

Avînd în vedere că Epitropia bisericii Banu cere ca pentru menționatele locuri să i se plătească bezmăn pe 19 ani și expropiere în suma totală de 1922 lei 8 bani ;

Avînd în vedere raportul format de Comisiunea numită de Consiliu prin votul de la 26 septembrie 1888 din care se constată că locurile lui Ancel Maler

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Iancu Neculau sînt supuse bezmănului către biserica Banu ; că bezmănul anual este de 154 lei vechi și că Epitropia nu are drept a pretinde embaticul pe mai mult de 5 ani ;

Avînd în vedere art. 1 907, alin. 2 din Codul Civil ;

Avînd în vedere votul dat de Consiliul Comunal în ședința de la 30 ianuarie 1889, prin care se hotărăște ca comuna să rescumpere de la biserica Banu dreptul de bezmănar pentru menționatele locuri.

Am convenit cu d. d. Epitropi ca din suma pretinsă de Epitropie, comuna să plătească suma de 1 232 lei (una mie două sute treizeci și doi) socotiți.

Bezmănul pentru 5 ani din urmă socotit pentru ambele locuri cîte 154 lei vechi sau 49 lei 28 bani pe an, ceea ce pe 5 ani face : 49 lei, 28 bani × 5 = 246 lei 40 bani.

Prețul răscumpărării pe 20 ani, calculați atît după legea de răscumpărare a Statului, cît și după regulamentul de răscumpărarea embaticurilor comunei ceea ce face : 49 lei 28 bani × 20 = 985 lei 60 bani, total 1 232 lei, adică una mie două sute treizeci și doi lei.

Plătindu-se această sumă, Epitropia va renunța pentru totdeauna la orice drepturi ar avea asupra menționatelor locuri.

Noi Const. P. Constantiniu, Dimitrie Haralamb și Costache Vasiliu preot — epitropii bisericii cu patronul Duminica Tuturor Sfinților, supranumită Banu din Iași, declarăm că în schimbul sumei de una mie două sute treizeci și doi lei, dezistăm pentru totdeauna asupra tuturor drepturilor ce biserica ar avea atît pentru trecut cît și pentru viitor, asupra locurilor prevăzute în prezentul proces-verbal.

Drept care s-a dresat prezentul proces-verbal în dublu exemplar, din care unul se va păstra de Epitropia bisericii Banu, iar celălalt se va înainta dlui Primar al comunei Iași, spre mai departe lucrare.

Consilieri comunali T. N. Teutu, E. Mazlim

Epitropi C. P. Constantiniu, C. Vassiliu Preot, D. Haralamb.

Original, Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu, Dosar început în 1869, f. 14 și 15.

1890 iunie 12. *Proces-verbal al Comisiunii Primăriei Iași pentru evaluarea imobilelor parohiei Banu, care urmează a se vinde.*

Proces-Verbal

Sub-semnații : Dimitrie A. Greceanu ajutor de Primar, Octav Albinetz, Inginer Arhitect a comunei Iași, Const. P. Constantiniu și Dimitrie Haralamb, epitropi administrativi ai averei Bisericei Duminica Tuturor Sfinților pronumită „Banu" din orașul Iași, compunîndu Comisia instituită de onorabila Primărie a Urbiei Iași pentru estimațiunea imobilelor ce Biserica Banu posede în acest oraș și care urmează a să vinde după cerirea Epitropiei Bisericei ; am procedat la zisa lucrare, după ce mai întîi am vizitat imobilele a cărora vînzare este hotărîtă și ținînd seamă de calitate și situațiunea fiecărui imobil le-am evaluat precum urmează :

a) Una casă situată în despărțirea I, strada Arcu Nr. 7 (pronumită casa Buțuroae) cuprinzîndu în fața ogrăzii, o dugheană cu 4 odăi (în stare foarte proastă) iară sub ele o pivniță de piatră și o altă casă cu trei odăi, un beciu și o bucătărie în stare bună, în fundul ogrăzii, acoperită cu fer, le-am evaluat, împreună cu locul la care cuprinde 24 metri fața la strada Arcu, în prețu de *opt mii* (8.000 lei).

b) Un loc sterp cu o pivniță de piatră pe el, în strada Arcu Nr. 6, în mărime de 10 metri fața, l-am evaluat în preț de *opt sute* (800 lei).

c) Alt loc sterp situat tot în despărțirea I, strada Gării Nr. 10, în mărime de 30 1/2 metri lungime iară în lățime medie 10 m l-am evaluat în preț de *una mie două sute* (1.200 lei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d) Un loc sterp îngrădit cu zaplaz şi grilaj situat tot în despărţirea I, strada Motzoc Nr. 7, cuprinzîndu 24 1/2 metri faţa la strada Motzoc, l-am evaluat în preţ de *opt sute* (800 lei).

e) Una dughiană cu 4 odăi, o şură de scînduri, acoperite cu fer şi pivniţă de piatră sub ele, situată în despărţirea a II, strada Palatului Nr. 32, împreună cu locul cuprinzător de 10 metri faţa şi îngrădit cu zaplazu, am evaluat-o în preţu de *şasă mii* (6.000 lei).

f) Una dughiană cu două odăi, situată în despărţirea 3-a, strada de Sus Nr. 86, împreună cu locul ei cuprinzînd 5 metri 10. cent. faţa la stradă, am evaluat-o în preţu *patru mii* (4.000 lei).

g) Una vie situată în comuna Galata, jud. Iaşi, cuprinzătoare, aproximativ, de 6 pogoane cu livadă şi puţină pădure, avînd pe ea o casă de locuinţă cu 2 odăi, acoperită cu şindrilă, o cramă de bîrne şi un bordei, am evaluat-o în preţu de *două mii patru sute* (2.400 lei).

În acest mod terminînd lucrarea, conform delegaţiunei ce am avut, s-a încheiat prezentul Proces-verbal în două exemplare. Astăzi în 12 a lunei iunie, anul 1890, oraşul Iaşi.

Original, Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1890.

1890 iunie 22. *Proces-verbal al epitropiei Bisericii Banu, prin care se dispune dărîmarea grajdului, şurei şi alte atenanse din curtea Bisericii.*

Proces verbal

Subsemnaţii epitropi ai averii bisericii Banu din oraşul Iaşi dispunem: a) A se dărîma grajdul, şura şi celalte atenanse infecţioase din curtea bisericii despre strada Banu, cari sunt şi rău plasate în apropiere de biserică şi a se clădi în locul lor case de locuinţe pe întindere cît permite terenul. b) A se desfiinţa ruina ce se află astăzi în mijlocul ogradei caselor pronumite Buţuroae de pe str. Arcu şi a se clădi un local de cîrşmă cu trei odăi alăturea cu zidul caselor Al. Negruzi avînd faţada spre strada şi în legătură cu pivniţa bună ce există pe acest loc. c) A se repara casele din fundul aceleiaşi ogrăzi înfiinţîndu-se încă două odăi în locul descris şi a bucătăriei, care sunt nefolositoare tot sub acoperămîntul deja existent, disponîndu-se astfel ca edificiu se poată fi divizat în două apartamente.

Sumele trebuitoare pentru aceste construcţii, după planul şi devizul ce se vor întocmi, se vor lua din fondul bănesc al bisericii.

Epitropi: C. P. Constantiniu.
D. Haralamb

Original, Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu, Dosar pe 1890.

1891 ianuarie 13. *Inventarul documentelor dughenii din Târgul de Sus, vîndută d-lui D. Dimitriu şi care documente s-a încredinţat D-sale:*

nr. 1/ Din 7230 decembre 10, suret de pe zapisul lui Constantin Camarașu şi soţia sa Maria prin care vinde două dugheni pe Podu Hagioei lui Manole şi jupunesei dssale.

2/ Din 1789 mart 12, zapis prin care Ştefan Vornicu de Poartă şi Enache Vel Armaş vînd fratelui lor Chirilă Bărbieriu un loc de dugheană în Târgu de Sus cumnatului său Dumitrachi Făclieriu şi vara sa Tofana.

3/ Din 1789 mart 20, zapis prin care Chirilă Bărbieriu vinde locul din Târgu de Sus cumnatului său Dumitrachi Făclieriu şi vara sa Tofana.

4/ Din 1800, februar 14, dieata Tofanei, soţia raposatului Dumitrache Zamfir Făclieri prin care dărueşte biserecei Banu o dugheană cu locul ei din Târgu de Sus.

5/ Poliţa de asigurare a societăţii Unirea nr. 1878 din 1886 pentru asigurarea zisei dugheni de incendiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6/ chitanța pentru plata taxsei de asigurare pe anul de la 9 noembri 1890 pînă la 9 noembrie 1891 sub n. 12 859.
Am primit documentele de mai sus

Ion D. Dimitriu

Iași, 13 ianuar 1891

1896 februarie 9. *Inventar de averea mobilă și imobilă a bisericii „Banu" din Iași, întocmit cu ocazia predării ce a avut loc la 9 februarie 1896.*

Nr. crt.	Nr. buc.	Denumirea obiectelor
1	2	3
		Imobile
1	3	— Trei corpuri case de locuințe în curtea bisericii, ocupate de servitorii biserecei, cancelarie, sala de cor și de dr. N. Negură pînă la 26 octombrie 1896, de la care epocă și acestea vor fi ocupate de servitorii bisericei.
		În Cancelariea Epitropiei
2	1	— Una masă de teiu galbenă pe patru picioare cu 3 sertare cu încuietori îmbrăcată cu postav verde și acoperită cu mușama neagră usată.
3	7	— Șapte scaune de paie.
4	1	— Un dulap cu 2 uși galben în culoarea teiului lustruit și încuietoare.
5	1	— Una lampă de masă de metal 17 focuri, cu abajour complectă.
6	1	— Una păreche călimări de cristal, cu pedestal bronzat.
7	2	— Două sigile de tuș cu cutiile lor, a Epitropiei.
8	1	— Un sigil de tuș a bisericei.
9	1	— Una pereche foarfeci vechi.
10	1	— Un cuier de lemn de perete.
11	1	— Una ladă (caseta) de fier nr. 4 972 sistem Becker Meldemsain cu pedestal și cu un rînd chei (2) două.
12	3	— Trei perdele vechi usate.
13	1	— Una icoană „Duminica Tuturor Sfinților" cu un fănăraș.
14	29	— Douăzeci și nouă dosare de la nr. 1—29 inclusiv prevăzute în ofis aparte, de la 1868—1886 înființate.
15	39	— Treizeci și nouă dosare de la nr. 1—39 inclusiv, înființate 1886—1894.
16	15	— Cincisprezece dosare de la nr. 1—15 inclusiv, înființate 1894—1896.
17	23	— Douăzeci și trei registre vechi pe diferiți ani.
18	5	— Cinci (5) registre lucrătoare cu 1896 inclusiv (cu jurnalul casei).
19	1	— Un inventar de averea bisericei Cuvioasa Paraschiva (Mitocul Maicilor).
20	1	— Un cadru.
21	7	— Șapte planuri precum și a restaurării bisericei, a grilajului, a înălțimei turnului bisericei și a grilajului grădinei în tratajul lor.
22	4	— Patru exemplare Legi și regulamente diferite.
23	2	— Două exemplare Condițiuni generale de închiriere.
24	1	— Un exemplar bugetul veniturilor și cheltuielilor casei Sf. Spiridon.
25	1	— Una tablă de tinichea înaintea sobei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
		In sala corului
26	1	— Una masă de scris îmbrăcată cu muşama şi cu încuietoare.
27	1	— Una pereche călimări negre imitaţie porţelan.
28	4	— Patru lămpi din care una suspendată cu 16 focuri, abajour şi trei de perete de 11 focuri, toate complete.
29	2	— Două scaune de paie.
30	1	— Un cuier de lemn de părete.
31	1	— Una tablă în negru lustruită cu portative muzicale pe piciorul ei.
32	4	— Patru pupitre pentru partituri (note) musicale de lemn alb.
33	4	— Patru bănci la pupitre de lemn albe.
34	3	— Trei obligaţii ipotecare D-nei Sevastie Chr. Cerchez, din care una a 25.000 lei, alta a 10.000 lei şi alta a 7.300 lei, în total 42.500 lei.
35	8	— Acte de proprietate a moşiei D-nei Cerchez pentru garanţie sumei împrumutate de mai sus.
36	1	— Una obligaţie a d-nei Popovici pe lei 1.800 (act de vînzare a viei).
37	18	— Optsprezece bucăţi documentele caselor cumpărate de la Mangsch din curtea bisericii.
38	3	— Trei poliţi de asigurare pentru biserica şi casele ei.
39	9	— Nouă acte de bezmăn pe numele Gh. Mârzescu, Iconom D. Mârzescu Efrosina, Ştefan Dănilă, Andrei Crofu Franzolariu, Iacob Răutzki, V. Bonciu, Diaconul Ştefan, Gh. Munteanu Croitoriu şi Iohan Vodişca.
40	9	— Nouă acte de danie şi anume: Spatariu D. Ganea, A. Bran, Luca Banu, Gh. Gagiu, Gafiţa Presbitera Gh. Cogălniceanu, Catinca Parsischioana, Ruxanda Cerboaia.
41	3	— Una dare de seamă a D. Gh. Mârzescu în procesul cu casa Ruspoli Conachi şi două chitanţe pe suma de 10.210 lei.
42	1	— Un act de danie a lui Grigore Papa-Jemna şi două acte a soţiei acestuia de învoială în privirea moşlei.
43	1	— Una hotarnică din 1784 august 14 pentru un loc a lui Mihalachi şi Gavril Corbu.
44	1	— Un zapis din 9 noiembrie 1821 a lui Theodor feciorul lui Chelbaşu şi soţia sa Maria.
45	2	— Două poliţe de asigurare N.N. 113 078 şi 58 783.
46	1	— Un pachet cu 5 borderouri pentru cumpărare de scrisori.
47	3	— Trei bucăţi documente dania egumenului monah Sava Holban.
48	1	— Un pachet cu 26 bucăţi documente şi acte diferite vechi.
49	1	— Un pachet cu 16 contracte de închirieri vechi.
50	1	— Un pachet cu 20 dosarase vechi în diferite afaceri.
51	1	— Una convenţie cu avocatul V. Lozu şi a somaţiei a portăreilor.
52	3	— Trei acte diferite în afacerea cu Dr. Ciure.
53	3	— Trei bucăţi condici: una de miluire din 1799; una de venituri şi cheltuieli pe 1803 şi una din 1857 de banii ce primesc preuţii bisericilor Banu şi Talpalari după testamentul lui Alex. Bran.
54	1	— Una recipisă cu nr. 8 033/95 a casei de depuneri şi consemnaţiuni pe suma de lei 62.800, constatare de depunere a 3 scrisori funciare rurale Bucureşti a cîte 5.000 lei cu N.N. 12.462, 12.463 şi 12.464, avînd fiecare cupoane de 1 iulie 1896; 27 scrisori funciare urbane Iaşi, din care 7 a cîte 5.000 lei cu N.N. 4.046, 4.048, 4.267, 12.745, 13.646, 14.819 şi 21.870; 12 a cîte 1.000 lei cu N.N. 12.599, 12.617, 12.619, 12.638, 12.737, 12.854, 13.268, 13.661, 13.663, 13.763, 16.266, şi 23.415 şi 8 a 100 lei cu N.N. 1.958, 8.263, 8.264, 8.9-0, 9.396, 11.036, 12.022 şi 13.830, avînd toate cupoanele de 1 iulie 1896.
55	3	— Trei scrisuri funciare rurale de Bucureşti a 1.000 lei cu N.N. 57.950+ depus.; 12.640 şi 67.142 avînd toate cupoanele de luna iulie 1896.
56	200	— Două sute lei garanţie Finchelstein în numerar.
57	60	— Şasezeci lei argint numerar.
58	2	— Două cruciliţe de aur, una cu mărgean şi una cu diamanţele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
		Averea mobilă în biserică
59	1	— Catapiteasmă cu icoanele împărătești din care 4 de lemn poleite și zugrăvite, iar Icoana Maicii Domnului (Adormirea) îmbrăcată cu argint și coroanele poleite cu aur.
60	1	— Tratapod sapat și poleit de lemn.
61	12	— Iconițe cu privasurile împărătești de tiniche.
62	10	— Iconițe de lemn, din care una mai mare la scaunul arhieresc din Altar, cu coroane de argint și poleite două mîini îmbrăcate în argint și poleite, iar la picioare o floare de argint și Domnul Isus Hristos mic îmbrăcat cu argint tot.
63	1	— Curpăn de fer poleit cu 12 fofeze dinaintea catapitesmei.
64	10	— Icoane de lemn zugrăvite.
65	3	— Icoane de mușama zugrăvite.
66	2	— Icoane mari cu scaunul lor, zugrăvite și poleite în pridvor.
67	1	— Icoană rusească a Domnului Isus Hristos în Altar.
68	1	— Portret a Mitropolitului Iacob, de mușama.
69	2	— Portrete.
70	1	— Icoana Maica Domnului îmbrăcată în argint, coroana și toți proorocii poleiți, cu strana ei de lemn, zugrăvită și poleită.
71	1	— Iconiță mică Maica Domnului îmbrăcată cu argint și suflată cu aur cu strana ei și cu 2 sfeșnici de alamă.
72	1	— Iconițe mică îmbrăcată cu argint peste tot.
73	1	— Chivot pe Sfînta Masă de argint cu florile poleite.
74	2	— Două rînduri sfinte vase cu tacîmurile lor de argint poleite înăuntru.
75	4	— Patru evanghelii din care una mare îmbrăcată peste tot cu argint cu finifturile și Sfînta Înviere iarăși poleite, și împrejur cu ghirlandă de pietre, o coroană iarăși cu pietre și cîteva rubini, a doua mică îmbrăcată peste tot cu argint, a treia îmbrăcată cu catifea și finifturile de argint alb și a 4-a simplă îmbrăcată cu piele.
76	5	— Cruci de argint din care una mare cu scaune tot de argint cu florile și coroana poleite și cu pietre, iar razele și fețele numai poleite, a doua mică de corn de inorog cu sfîntul lemn în ea și cu florile poleite, a treia numai razele și coroana poleite și a patra lucrată în sîrmă de argint însă nepoleită și a 5-a tot de argint curat.
77	2	— Păhărițe mici cu discul lor de argint pentru căldură.
78	2	— Cadelnițe de argint simple, stricate.
79	4	— Candeli mari de argint cu cîte 4 fofeze la Icoanele împărătești.
80	12	— Candeli de argint pe la icoane.
81	2	— Ocă (două) argint din felurite bucăți adunătură.
82	2	— Lefți de cîte 4 galbeni unul.
83	1	— Constăntinat de doi galbeni.
84	4	— Irmilici de aur.
85	3	— Inele de aur, una cu piatră roșie, unul cu piatră verde și diamanțele pe verigă și unul simplu de aur.
86	124	— Galbenași mici de aur (sferturi de irmilici de aur de cei care în vechime se pun la legătoare) dimpreună cu o cruce de aur franțuzesc cu pietricele albastre.
87	1	— Lanțugel de aur franțuzesc cu două medalioane mici de metal.
88	1	— Chip mic de argint peste tot poleit, depus la Maica Domnului.
89	2	— Două perechi cercei vechi, una de argint cu diamant și una de bronz cu mărgean ros.
90	1	— Lănțugel de bronz de pus la gît cu pietricele mici albastre.
91	1	— Un șirag de mărgăritar.
92	1	— Boldișor de bronz vechi.
93	9	— Rubiele de aur turcești.
94	2	— Verigi de aur franțuzesc cu două topazuri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
95	3	— Ochi de argint simpli.
96	1	— Inel de argint cu lumine de matostat.
97	3	— Şiraguri mărgele albastre.
98	1	— Lanţ de aur franţuzesc cu broşul şi o cruce.
99	2	— Şiraguri hurmuz bun.
100	1	— Cercel piatră albastră.
101	1	— Broşă de bronz.
102	1	— Perechi cununie argint suflate cu aur.
103	2	— Cadelniţe de argint date de D-l Bran.
104	1	— Broşă de aur cu mai multe pietre preţioase.
105	3	— Rubiele de aur turceşti.
106	1	— Cruce la Maica Domnului granate.
107	2	— Cruciliţe mici la Maica Domnului.
108	1	— Icoana Maica Domnului de argint suflată cu aur, aşezată la Maiça Domnului între un grilaj de fier.
109	2	— Sfeşnice de argint mici aşezate în strana Maicii Domnului.
110	1	— Sfeşnic de placheé.
111	2	— Policandre de alamă unul cu 24 fofeze şi altul cu 7 fofeze.
112	4	— Candeli madem vechi cu 5 lanţuri fer, stricate.
113	4	— Candeli mici madem, stricate.
114	10	— Sfeşnici mici, 8 de alamă, 2 de bronz.
115	1	— Sfeşnic mare placheé, dinaintea Maicei Domnului.
116	5	— Sfeşnice placheé galbene pentru vohod (stricate).
117	3	— Discuri aramă spoite, pentru naforă.
118	1	— Cristelniţă de aramă mică, veche, pentru aghiazmă, stricată.
119	1	— Cristelniţă de aramă, spoită înăuntru, pentru aghiazmă la botez.
120	1	— Aghezmător mic de placheé cu capac.
121	1	— Cristelniţă aramă pentru botezat copiii.
122	6	— Clopote, unul mare, unul mai mic şi patru clopoţele.
123	1	— Candelă mică madem, stricată.
124	1	— Sfeşnic mic alamă, stricat.
125	4	— Cópii, trei bune şi una stricată.
126	2	— Sfeşnice placheé, stricate.
127	1	— Tăblăluţă placheé.
128	2	— Sticle pentru sfeşnice.
129	1	— Verigă în formă de chei de placheé.
130	1	— Cadelniţă veche de alamă, stricate.
131	1	— Sobă de schijă, stricată, în cafas.
132	1	— Sfeşnic de lemn.
133	1	— Cruce Restignirea D[omnu]lui Hristos cu scaunul ei de lemn.
134	1	— Scaun de lemn pentru iconiţe, poleite şi zugrăvite.
135	1	— Preschimbător de lemn zugrăvit şi poleit în cafas.
136	1	— Făclie de ceară zugrăvită a breslei cu scaunul de lemn.
137	2	— Strane de lemn mari, una arhierească şi una domnească, zugrăvite şi poleite.
138	1	— Analog de lemn zugrăvit pentru cetirea psaltirei.
139	1	— Anvon de lemn zugrăvit şi poleit.
140	4	— Prapure paradă.
141	1	— Cruce mare de lemn zugrăvită.
142	2	— Fanare de tinichea cu cozi de lemn pentru paradă.
143	2	— Analoage la străni de lemn pentru cîntăreţi.
144	77	— Strane de lemn zugrăvite în biserică.
145	1	— Serafim de lemn zugrăvit şi poleit.
146	2	— Mese de lemn, una rotundă de scos evanghelia şi una pentru colivi.
147	1	— Sfîntă masă cu buchon deasupra de lemn zugrăvit şi poleit, în altar.
148	2	— Lăzi mari de Braşov pentru păstrarea vestmintelor.
149	1	— Ladă veche în cafas.
150	3	— Scaune de lemn vechi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
151	37	— Minei românești și grecești, din care 25 românești și 12 grecești.
152	3	— Pendicostare, 2 românești și unul grecesc.
153	3	— Octoici, din care 2 românești și 1 grecesc.
154	1	— Tipic, cu 2 tomuri.
155	2	— Cărticele slujba Învierei.
156	2	— Trioade, unul bun și altul vechi.
157	2	— Apostoli, unul bun și unul vechi.
158	1	— Psaltire veche.
159	2	— Ciaslov, unul bun și altul vechi.
160	2	— Molitfelnice vechi.
161	3	— Cărți grecești, 2 trioade și unu pendicostar.
162	3	— Liturghii, din care 2 bune și una veche.
163	3	— Două panaghii și cîntările lui Moisie.
164	2	— Un Catavasier mic și o cărticică psalmi aleși.
165	3	— Cărți mari, vechi, din care una Tîlcuirea Evangheliei, o carte Cazania și a treia Tîlcuirea apostolilor.
166	12	— Cărți mari pentru slujba bisericii rusești.
167	7	— Cărți de psaltire, grecești și românești.
168	2	— Ceaslove grecești vechi.
169	4	— Cărți Împărțirea de grîu a Sft. Ioan Gură de aur.
170	1	— Biblie grecească.
171	1	— Apostol grecesc.
172	1	— Ermologhion grecesc.
173	1	— Psaltire greacă.
174	1	— Viața sfinților.
175	15	— Feloane de diferite stofe bune.
176	20	— Epitrahire de diferite stofe bune.
177	9	— Stihare preuțești bune.
178	2	— Stihare diaconești, bune.
179	18	— Perechi naraclițe de diferite stofe, bune.
180	13	— Poiasuri de diferite stofe, bune.
181	25	— Rînduri procoveți de diferite materii stofe.
182	2	— Aurare diaconești de diferite materii, bune.
183	7	— Perdele de diferite materii.
184	2	— Acopereminte pe Sfînta Masă.
185	18	— Poale de diferite materii, pentru proschinitar.
186	4	— Fețe de masă pentru așternut la scoaterea evangheliei.
187	1	— Taclit de bumbac de giuverdo, veche.
188	3	— Bucăți postav la strana arhierească, rupte.
189	16	— Gevrele.
190	25	— Prosoape.
191	3	— Covoare de așternut.
192	2	— Lăicere de lînă.
193	1	— Scoarță de lînă.
194	1	— Aer de plisă roșie rusesc, cusut cu fir.
195	3	— Prostiri albe.
196	1	— Bucată petială.
197	1	— Mărgean cu două mărgăritare, o piatră mare de rubin, în mijloc, două inimi, 2 verigi care fac o bucată de aur.
198	1	— Chip de argint.
199	2	— Candeli de argint.
200	1	— Sfeșnic alamă, mic.
201	6	— Sfeșnice alamă din care 4 pentru vohod și 2 la proschinitar.
202	1	— Candelă argint format mic.
203	2	— Covoare de camva.
204	2	— Pupitre de lemn pentru musica vocală.
205	1	— Covor tuns.
206	9	— Covoare de diferite mărimi.
207	1	— Medalion de grenate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
208	1	— Brațeleta de aur cu 10 briliante.
209	1	— Lănțujel de aur cu 2 paftale.
210	1	— Cruciuliță alamă răstignirea cu coroană.
211	1	— Verigă de aur.
212	1	— Prostire albă.
213	1	— Perde de aclaz roșie căptușită cu cit, cu 4 serafimi de fir.
214	2	— Volume *Ideomelare* hărăzite de d-l D. Sucevanu în 6 bucăți.
215	3	— Candeli de argint, din care una stricată.
216	1	— Lanț de aur cu 1 rube.
217	1	— Cruciță de argint suflată cu aur, fără picior.
218	2	— *Ceaslove.* }
219	1	— *Psaltire.* } Date de Maica Evpraxia.
220	1	— *Apostol.* }
221	2	— Poale mici la tetrapot.
222	1	— Poală mare la tetrapot de atlas roșie și prin mijloc o bată de horbotă.
223	1	— Perde la icoana Maicii Domnului de atlas negru cu ceplegiuri de mărgele negre și albe, date de d-na Maria Burchi.
224	1	— Perde de atlas cu florile și chenarurile de fir galben.
225	1	— Perde de atlas cu șiret de fir galben.
226	1	— Poala roșie pentru scaunul de la Maica Domnului.
227	1	— Perde de peteală galbenă.
228	1	— Perde de atlas roșie avînd deasupra ei baris cu flori albe.
229	1	— Poală mică, compusă din mai multe bucăți de atlas, toate patrat și colorate, legate cu fir.
230	1	— Ladă de chiparos.
231	1	— Cutie de alamă pentru ținut sfintele.
232	2	— Iconițe de alamă Adormirea Maicii Domnului, date de d-na Maria Bedovici.
233	1	— Icoana Maica Domnului îmbrăcată cu alamă.
234	13	— Icoane noi, Prasnicele Împărătești, făcute de actuala Epitropie.
235	4	— Covoare, din care unul mare compus din 4 bucăți, unul tot mare compus din două bucăți, unul numai din o bucată și unul lucrat în camva, date de D-na Eamandi.
236	1	— Covoraș tuns dat de D-ra Caton.
237	2	— Dvere, una de catifea cu cruce lucrată în camva și una de mătase.
238	1	— Lănțujel de argint.
239	1	— Inel de aur dat de d-na Agripina Albineț.
240	1	— Poală de mătase împrejur cu catifea dat de d-na Agripina Albineț.
241	1	— Perdea de atlas roșie cu fir galben, dată de d-ra Elena Varlan.
242	1	— Perechi cercei de aur cu smalț și un cercel de aur date de Elena Secară.
243	1	— Curpăn de alamă cu 5 sfeșnice la icoana Adormirea Maicii Domnului.
244	1	— Cruce de aur cu diamante în formă de ancoră și o picătură rubin.
245	1	— Cruce de aur cu smarald.
246	1	— Ineluș de aur în formă de potcoavă.
247	1	— Condică de venituri și cheltuieli pe anii 1894/95 și 96.
248	37	— Piese justificative de cheltuielile făcute în anul financiar 1895/96.

În 9 februar 1896.

Toate obiectele cuprinse în inventarul de față s-au primit de la D-nii epitropi foști, de subsemnații : I. Vasiliu preot paroh, A. Andreanu, foști epitropi, preot D. Iordăchescu, C. Leppadatu, C. P. Constantiniu.
Protoiereu Ec. P. Savin, Comisar Circ. I. Al. Greceanu.

Original, Arhivele Statului Iasi, Fond Biserica Banu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

Corul Bisericii Banu

Introducerea muzicii corale bisericești în Catedrala Mitropoliei în timpul mitropolitului Iosif Naniescu și rolul lui Gavriil Musicescu în organizarea și conducerea corului mitropolitan după sfințirea catedralei în 1884, s-a răsfrînt și asupra bisericilor din oraș. În locul psaltîlor, se caută a se organiza cor bisericesc și la biserica Banu. Pentru aceasta Epitropia găsește de cuviință a clădi o sală pentru corul vocal în curtea Bisericii — avînd două rînduri de ferestre și două rînduri de uși cu geamlîcul nou — în iulie 1895 sala este înzestrată cu patru pupitre lungi de lemn, cu patru bănci, o masă cu sertar și încuietoare, o lampă suspendantă, o tablă cu portative muzicale, servind coriștilor pentru învățarea Teoriei muzicale, toate costînd 100 lei. La aceste se adaugă una lampă mare suspendată cu abajur de porcelan și lanțuri, una călimară de porcelan negru cu nisiparnițe, două scaune de paie, un cuier maron, 3 lămpi de părete mici complete. În 1895 ia ființă corul plătit de Epitropie cu suma de 200 lei. Șeful corului, Ion Vasiliu, absolvent al Conservatorului din Iași, are următorii coriști : *Soprani* — Gh. Ionescu, C. Mihăilescu, Const. Dimitriu, A. G. Ionescu, A. L. Ionescu, D. Alexandrescu, Const. Alexandrescu ; *Altiști* — G. Strat, G. Cazaciuc, I. Sîrbu, I. Constantinescu, Lazarini, Pricop ; *Tenori* — Gh. Rotompan, I. Ionescu, V. Alexandrescu și I. Solovian, N. Caveluc, *Bași* — Gr. Leonescu, N. Zamfir, Gr. Dimitriu, C. I. Mircea, C. Haret. Din suma de 200 lei, șeful corului primește lunar 40 lei, mai tîrziu 50 lei, coriștii între 6—10—14 lei și cel mai mult 24 Gh. Rotompan, tenor. Extragem din „Monitorul comunii Iași", anul IX, joi 6 iulie 1895, nr. 26, p. 220 : *„Corul de la Biserica Banu.* Se supune petițiunea d-lui Ioan Vasiliu, șeful corului bisericii Banu, prin care cere a se reveni asupra votului dat de Onor Consiliu și a i se aproba o subvenție de 100 lei lunar.

Părintele I. Vasiliu arată că corul de la Biserica Banu există de cînd era Școala de meserii, a cărei elevi cîntau la biserică. Astăzi școala de meserii nu mai există și corul nu se poate întreține numai cu mijloace de care dispune biserica și de aceea propune ca și Comuna să vie în ajutor cu suma de 100 lei pe lună, căci în cor *cîntă mulți copii săraci ce învață în școală și cărora salarul le slujește pentru cumpărarea de cărți* (subl. noastră).

Consiliul admite a se da o subvențiune de 100 lei pe lună[1] cu începere de la 1 iulie 1895 din § extraordinar al bugetului bisericilor".

Ca urmare, pe septembrie 1895, din suma de 300 lei șeful corului va primi 80 lei, cei 23 coriști vor primi variat între 7—11—14 lei, Gh. Rotompan rămînînd tot cu 24 lei și rezultînd și economie de 8,50 lei de la cei absentați.

Pe luna noiembrie 1895 suma de 300 lei, se distribuie corului care are la *soprani* pe Gh. Ionescu, Șt. Ionescu, C. Alexandrescu, D. Alexandrescu, Emil Bobescu, Ioan Velescu, *Altiști :* Gh. Manoliu, Gh. Strat, Grig Cazaciucu, A. Sîrbu, Șt. Constantiniu, *tenori :* Gh. Rotompanu, I. Ionescu, V. Alexandrescu, N. Salovianu, *N. Cadelcu, Bași : Gh. Leonescu, N. Zamfir,* Gr. Dimitriu, E. Mironescu, total 22, s-a dat tenorului I. Ionescu gratificația 3 lei peste 17 lei salar, iar bașilor în loc de 11 lei li s-a mărit la 14 lei, rezultînd o economie de 18,50 lei, care rămîn pentru cumpărarea de diferite obiecte necesare sălii de repetiție, de exemplu : sticle de lampă, rogojini și un geam.

Corul bisericesc condus de Ioan Vasiliu și-a continuat existența încă un deceniu, plătit de epitropie și de primărie. Prin elementele care-l compuneau, a fost un îndemn și pentru alte biserici cu fonduri, ca Sf. Spiridon din Iași.

Din 1907, epitropia angajează Corul seminarului „Veniamin" al cărui director, preot Petre Savin, consimte. Se achiziționează de la Sofia Teodoreanu, fiica lui G. Musicescu, 9 partituri din Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur, armonizată de Gavriil Musicescu pentru care se achită 24 lei la 28 octombrie 1907, aceste partituri se leagă cu 11 lei. Corul seminarului, condus mult timp de Grigore Sofronie, apoi de profesori și elevi dotați, cîntă duminicile și sărbătorile. Pentru anul 1907/1908 epitropia achită Seminarului suma de 659 lei 75 bani, înscrise în buget. Așa a continuat corul seminarului și în anii următori, plătindu-se direcției Seminarului.

Între cele două războaie, un timp îndelungat, corul mixt a cîntat sub conducerea compozitorului Sorin Vînătoru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După 1946 corul studenților de la Conservator sub conducerea lui Gheorghe Vintilă a cîntat fără plată. Între coriști s-au aflat elemente care mai tîrziu au devenit artiști de operă — Maria Șindilaru, Bernadeta Mârza, Iulia Buciuceanu, Valentin Loghin, Vasile Halici, Marioara Zaharia, Elena Goilav, Petre Paul, Lupu Marius și alții.

Foștii coriști revin adesea spre a vizita locurile despre care păstrează frumoase amintiri. Astfel însemna Ion Luca, scriitor n. la 7 dec. 1894: „Azi, 18 sept. 1970, am vizitat biserica Banu, unde acum 60 de ani am creat și am condus un cor de seminariști (Seminarul Veniamin)".

8. RESTAURAREA MONUMENTULUI ÎN 1882—1883. PROCESUL PENTRU DAUNE 1888—1899.

După Războiul de Independență și consolidarea statului, monumentul lui Iacob Stamate este supus unei reînnoiri generale, ferestrele se lărgesc, pardoseala de plăci de piatră se înlocuiește cu plăci de mozaic, cornișele și ornamentele vechi împrejurul ferestrelor, a turnului și a bisericii se vor desființa și se vor face altele noi, zidul din jurul bisericii de la 1800 se va înlocui cu grilaj, stîlp de poartă și portiță, se va face trotuar în jurul bisericii, se va ridica pridvorul în stilul bisericii, se va înălța turnul la clopotniță cu 3 m.

Epitropia bisericii — preot N. Leahu, D. Șuia, C. Ștefănescu — au cerut arhitectului Rubent Gruber, la 27 ianuarie 1881, să întocmească Devizul restaurării Bisericii Banu. Devizul întocmit prevedea:

1. Se vor desființa toate tencuielile coșcovite de la pereții bisericii și de la turn și se va tencui din nou cu mortar de ciment.
2. Se va rade toată suprafața bisericii și a turnului de negreală și se va șlefui din nou cu mortar de ciment.
3. Împrejurul bisericii se va construi un trotoar în dimensiunile prevăzute la plan, linia A-n, săpînd pămîntul la partea de miazănoapte, răsărit și apus, egalînd și pavînd cu pietrele (lespezile) vechi scoase din pavajul lăuntric al bisericii.
4. Toate ferestrele vechi de la biserică se vor desființa și construi din nou în dublu, după dimensiunile prevăzute în plan, asemenea făcînd din nou și partea de jos a gratiilor de fier după modelul gratiilor actuale.
5. Cornișurile și ornamenturile vechi împrejurul ferestrelor a turnului și a bisericii se vor desființa și se vor face altele din nou, conform planului.
6. Sub cornișul principal împrejurul bisericii se vor așeza ornamente nouă de teracotă.
7. La turn, la capitelurile coloanelor lipsesc două bucăți de ornament de teracotă, care se vor construi și așeza din nou.
8. Solbancele (parapeturile) ferestrelor bisericii împrejur se vor construi din nou din piatră cioplită după plan, iar partea dedesubt se va efectua cu tencuiala de ciment, precum și toate cornișurile și tencuielile din jurul ferestrelor.
9. Capitelurile desemnate la ferestrele turnului și a trupului bisericii se vor efectua din nou de teracotă.
10. Solbancele ferestrelor de la turn se vor repara, zidindu-se cu cărămidă aleasă și bine arsă și se vor tencui din nou cu ciment după modelul ce-l va da arhitectul direguitor.
11. Consoalele de sub ferestrele bisericii se vor efectua de teracotă.
12. Crucea de la turn și de la biserică se vor repara și sufla cu aur, făcînd și boamba din nou de lemn îmbrăcată cu tinichea și reașezată solid.
13. Învelitoarea trupului bisericii de tiniche se va repara făcînd pe unele părți din nou precum și streșina dimprejurul bisericii împreună cu ulucele și țevile, asemene și părțile stricate de la streașina turnului.
14. Pridvorul bisericei se va preface conform planului, învelindu-l cu tineche și făcînd ușile și ferestrele din nou.
15. Scările de pridvor se vor efectua de piatră cioplită.
16. După terminarea acestor lucrări biserica se va văpsi cu oloiu în culorul nisipului galben-închis (umed); cîmpurile vor fi închise, iar restul deschis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. *Modul de executare*

6. Ferestrele vechi de la trupul bisericii se vor scoate, se va săpa în jos în zid pînă la lungimea indicată în plan ; toate tencuielele dimprejurul ferestrelor împreună cu cornișurile se vor face din nou cu mortier de ciment.

7. Ornamentele din jurul bisericei de sub cornișul principal, capitelurile de la fereşti precum şi consoalele de sub parapetele ferestrelor se vor efectua cu teracotă.

8. Solbancele de la ferestre se vor efectua de piatră de la Șchiia, cioplită curat, după modelul ce se va da de arhitectul executor.

13. Scările vor fi de piatră cioplită de la Șchiia.

16. Podelele de la clopotniță se vor face din nou de dulapi de stejar, jumătate vechiți, jumătate nouă.

17. Pardosala bisericei se va desființa cu luare aminte, scoțînd lespezile, curățindu-le şi săpînd mai jos 7 cm, nivelînd şi bătînd pămîntul bine, aşezînd două rînduri de cărămidă pe lat în mortier de var şi nisip şi deasupra aşezînd pavaj de mozaic tot în mortier de var şi nisip cernut.

18. La altar se va aşeza duşamele de dulapi de brad de 5 cm. grosime lucrate în cepuri pe talpi de lemn de stejar, iar pridvorul se va păvălui cu lespezile vechi de la biserică, cioplind bine şi aşezînd în regula cuvenită.

19. Ferestrele bisericei se vor efectua din nou din lemn de stejar uscat, ele vor fi în dublu în canaturi şi oberlicht după plan, la trei din fereşti se va aşeza o maşinărie cu roate şi frînghiuța pentru uşurința de deschidere, ca să se aerisască.

22. Se vor zidi două ogeaguri din nou de cărămidă bine arsă, aşezată în mortier de var şi nisip, şi tencuit cu ciment iar deasupra se va aşeza piatra cioplită şi totul vopsit în oloiu.

26. Stranele împreună cu piedestalele se vor repara şi reaşeza din nou ; stranele vor fi văpsite în culorul lemnului de stejar.

27. Sobele se vor construi din nou în şese stîlpi : tacîmurile vor fi de alamă, portița de la gura sobei în formă conică, fiecare stîlp va avea două portițe de alamă pentru curățat.

Devizul întocmit, în sumă totală de 34 984 lei 61 bani a fost văzut şi aprobat, la 10 martie 1882, de aceeaşi epitropie.

La 8 aprilie 1882 R. Gruber întocmeşte dosar suplimentar de lucrări efectuate prin desființarea zidului din fața străzii Lăpuşneanu împreună cu zidul vechi de la cimitir dinlăuntrul ogrăzii, şi adaugă că se va efectua un grilaj cu 13 plase şi stîlpi şi stacheturile de schijă, poarta în două canaturi şi portița într-un canat, trotuar de asfalt împrejurul bisericii, costul vopselei etc., care urcă la 8.815 lei 17 bani, cu lucrările rămase de efectuat şi prevăzute în devizul întîi în valoare de 27 462,17, suma totală la 36.277 lei 96 bani.

La 24 aprilie 1882 acelaşi R. Gruber întocmeşte deviz suplimentar 2, în care din suma de 36 277,96 scade costul zugrăvelii interioare a bisericii în clei şi lapte — 2 400 lei şi adaogă zugrăvirea în oloi — 4 500, suma totală de 38 377,96.

Condițiile pentru licitația antreprizei sînt semnate la 13 mai 1882, la ea au participat arhitectul F. D. Xenopol cu 2 000 franci garanție, I. Finkelstein arhitect cu 5 000 franci peste suma de 2 000 franci şi Grigori Botea cu 2 000 franci garanție.

La 27 mai 1882, se semnează Contractul de reparație radicală a bisericii Banu cu nr. 24, după devizele şi planurile făcute de arhitectul R. Gruber, la prețul de 34 790 lei, în 21 articole, semnat de Epitropie şi antreprenorii J. Finkelstein şi V. Solomonică. Acest contract din 1 iunie 1882 are viza Casierului general al jud. Iaşi, prin care s-a încasat 173 lei 95 bani taxa de înregistrare la suma de 34 790 lei valoarea contractului.

La 21 iunie 1882 arhitectul diriguitor F. D. Xenopol face un deviz de lucrările ce se suprimă şi adăugirile ce se fac cu modificarea ferestrelor, pardoselei de asfalt şi înălțarea cu 3 m a clopotniței bisericii Banu, în restaurare 1882.

Se scad : I — desființări	212,70
II Reconstrucția pridvorului	3 864,63
III Trupu bisericii : turnul clopotniței, vopsirea cu ulei în exterior, volbana de piatră la fereşti, capiteluri de teracotă la fereşti	5 569,76
IV Pavajul bisericii	840

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V Stîlpii porţii		367,30
	Total scăderi	10 854,39
Lucrări adaose		
I Săpări şi desfiinţări		270,45
II Reconstrucţia pridvorului		3 927,16
III Turnul clopotniţei		8 315,30
IV Trupul bisericii		2 699,20
V Pavaj cu mozaic		2 940
VI Rectificări suplimentare		409,80
		18 561,91
	Lucrări de scăzut	10 854,29
	Total adaos	7 707,52
	Scădere rezultatul licitaţiei	716,75
	Suma totală :	6 990,57

La 23 iunie 1882, antreprenorii semnează o declaraţie : „Ne obligăm a urma întocmai executînd suplimentare atît acelei de o categorie cu devizul cît şi a celei de o categorie nouă şi le da gata pînă la cel mult 20 octombrie, urmînd întocmai indicaţiunilor arhitectului dirigent [F. D. Xenopol].

I. Finkelstein V. Solomonică

Văzut şi aprobat de noi epitropii spre neschimbare.

Epitropi D. Şuia, C. Ştefănescu

În timpul restaurării din 1882, antreprenorul V. Solomonică a executat poleitul cu aur a celor două străni (domnească şi arhierească), a două străni cu icoanele Iisus Hristos şi Maica Domnului de sub cafas, a picturii lui Eustatie Altini, de asemenea strana amvonului (unde se citeşte evanghelia), curpănul şi trei icoane, la suma de 450 franci, spălîndu-se şi catapeteasma din 1802.

În timpul acestei restaurări, înălţîndu-se clopotniţa cu 3 m şi fiind refăcut pridvorul în stilul bisericii, inscripţia de la intrarea pridvorului consemnează : „Restaurarea acestei biserici, cu înălţarea turnului şi facerea pridvorului, s-a efectuat în anul 1882—1883, în zilele I. P. S. Mitropolitului Iosif Naniescu, din venitul capitalului donat şi cîştigat de la casa defunctului Costache Conachi, fiind epitropii preotul Nicolae Leahu, dnii Dimitrie Şuia şi Constantin Ştefănescu".

La 13 noiembrie 1883 Comisiunea formată din Scarlat Pastia, C. Paraschivescu Naiman din partea Primăriei. Al. Stamatopol arhitect, F. D. Xenopol arhitect, Neculai Badăreu arhitect, I. Finkelstein arhitect, au recepţionat lucrările de restaurare, fixîndu-se suma de 43 520 lei 48 bani.

Procesul verbal consemnează opinia arhitectului N. Badăreu : „Consider că turnul clopotniţei ridicat cu 3 metri pe fundaţia veche a nartexului va periclita pereţii naosului fără contraforturi".

N-au trecut 10 ani şi în 1891, februarie 9, Tribunalul Iaşi, secţiunea I, însărcinează comisia de experţi : C. D. Stahi şi I. Păun, ca să se transporte la faţa locului la Biserica Banu unde faţă de Epitropia bisericii Banu şi dl. antreprenor I. Finkelstein să cerceteze punct cu punct lucrările care formează obiectul reclamaţiilor Epitropiei Bisericii Banu contra I. Finkelstein. Comisia a constatat cele ce urmează :

1. „Crăpătura ce se vede astăzi pe toată înălţimea părelui despre miazăzi, începînd de la baza lui şi trecînd în sus prin mijlocul ferestrei în sens vertical, pînă la submarginea bolţii superioare din centrul bisericii şi chiar pe o porţiune din boltă... Prin urmare această crăpătură după cum se vede în interiorul bisericii, tot astfel se vede şi în exterior, străbătînd în acelaşi loc şi în aceeaşi direcţie atît înălţimea cît şi grosimea zidului".

f. 10/Dosar 1887.

Această crăpătură în decursul reparaţiilor ulterioare tot era acoperită cu mortar şi după un timp iarăşi se deschidea. Cutremurul din 10 noiembrie 1940

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a deschis crăpătura mai mult. La restaurarea din 1948 ea a fost țesută cu cărămidă. Cutremurul de la 4 martie 1977 a făcut să cadă cărămida, crăpătura s-a lărgit de la boltă pînă la bază și la restaurarea din 1981 s-a făcut legătura cu fier și beton. Dar acum crăpătura a reapărut și se vede și în exteriorul monumentului.

Consecința, după un secol, a înălțării turnului clopotniței cu 3 metri.

*

1883 decembrie 29. *Procesul-verbal, prin care se recepționează lucrarea de restaurare a Bisericii Banu făcută în 1882—1883 și se dispune plata de 43 520 lei 48 bani antreprenorului arhitect I. Finkelstein.*

Primind de la onorabila Primărie a Urbei Iași cu adresa nr. 14538 lucrările comisiunii ce au fost constituită pentru recepțiunea definitivă a restaurării bisericii Duminica Tuturor Sfinților pronumită Banu și văzîndu-se că după situațiunea și procesul verbal din 13 noiembrie a.c. format de acea comisiune s-au constatat lucrările de restaurare îndeplinite de către d. antreprenor după planuri, devizuri și caietul de însărcinări, precum mai pe larg se vede în menționatul proces-verbal, fixîndu-se suma ce se cuvine d. antreprenor la 43 520 lei 48 bani adică patruzeci și trei mii cincisute douăzeci lei, patru zeci și opt bani.

Epitropia mai înainte de a satisface dreptul d. antreprenor cuvenit după menționatele lucrări, a observat lucrările anterioare și a constatat :

a) că d. antreprenor după art. 16 din Contract a trebuit a preda materialele vechi rămase neîntrebuințate de la construcțiunile desființate, ceea ce după invitările oficiale ce i s-a făcut, d-lui cu suplica din 28 decembrie a.c. ne-a prezentat științe de acel material, încît prin aceasta se consideră descărcat de obligațiunea ce a avut prin menționatul art. din contract.

b) că d. antreprenor avînd prin contract și lucrările urmate termin fixat pentru terminarea restaurării și nefiind următor acelor obligațiuni, Epitropia a fost silită prin somațiunea nr. 50 din 27 octombrie 1882 a-l pune în întîrziere și a-l amenința, vă va fi obligat a plăti toate daunele ce s-ar cauza încît așa fiind Epitropia deliberînd după probele aduse de dl. antreprenor, cum că din cauze de forță majoră a întîrziat sosirea mozaicului comisionat, a găsit că întîmpinările d-lui antreprenor sînt juste și întemeiate, și dar nu se încape a se mai avea vreo pretențiune asupra d-sale și Comisiunea formată din Scarlat Pastia, C. Paraschivescu Naiman din partea Primăriei, Al. Stamatopol arhitect, F. D. Xenopol, arhitect, N. Bădădău, arhitect.

c) Pretențiunea Epitropiei pentru satisfacerea d-lui arhitect Xenopol cu adausul de 600 lei la onorarul ce a avut pentru conducerea lucrărilor de restaurare, dl. antreprenor iarăși a întîmpinat că ace pretențiune nu poate cade în sarcina sa, căci cazul de forță majoră, arătat la punctul b) de mai sus, a contribuit la nefinirea lucrului cu termenul fixat prin contract, și Epitropia observînd în această privință lucrările urmate, a găsit întemeiate susținerile d-lui antreprenor și prin urmare nici că se mai încape vreo discuțiune în această privință, cu aceasta că dacă Epitropia va fi chemată în judecată de d-l Xenopol, atuncea suma pretinsă îl va privi pe dl. antreprenor.

Pentru aceste, dar, considerente și pentru ca nu Epitropia să fie dusă într-un proces prin traganarea achitării dreptului d-lui antreprenor,

Dispunem

Suma de 43 520 lei 48 bani constatată că se cuvine d-lui antreprenor de comisiune care au făcut recepțiunea i se va achita în totul, avînd a se scade sumele avansate în timpul lucrării, și a i se reține suma de 200 lei ca garanție pentru brîul bisericii și turnului, cum și a pragului de la ușa bisericii, care d-l antreprenor s-a obligat a-l face după cum aceasta s-au prevăzut și prin procesul verbal al comisiunei din 25 iunie 1883 și fiind că dl. antreprenor după chitanțele ce are date provizoriu Epitropiei a primit suma de 28 139 lei 31 bani, care scăzîndu-se din suma de 43 520 lei 48 bani ce în total are a lua, i se mai cuvine suma de 15 381 lei 17 bani, din care mai reținîndu-se 200 lei garanța menționată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai sus, acum i se mai cuvine a i se mai numera spre achitare în total 15 181 lei 17 bani adică cincisprezece mii una sută optzeci şi unu lei şaptesprezece bani.

Aceşti bani, dar, după ce dl. antreprenor va aduce o chitanţă în regulă legalizată de autorităţi competinte, şi după ce se va subsemna în situaţia definitivă că s-au satisfăcut în totul rămînînd mulţumit şi nemaiavînd nici o pretenţie, i se vor numera şi Epitropia în urmă va cere a-i restitui garanta ce o are dispuse la primărie pentru aceasta antrepriză.

Drept care s-a încheiat prezentul proces-verbal spre cunoştinţa lucrărilor urmate şi achitarea în totul a d-lui antreprenor.

Dat astăzi în 29 decembrie 1883.
Epitropii D. Şuia, C. Ştefănescu, Pr. N. Leahu

Suma cuvenită mie am primit-o. 31 decembrie 1883

Antreprenor arhitect
I. Finkelstein

1884 mai 16. *Epitropia Bisericii Banu vinde materialele vechi rămase de la restaurarea bisericii făcută în 1882—1883.*

La 3 iunie 1884, urmînd a se vinde la cancelaria Epitropii bisericii Banu ce-şi are reşedinţa în ograda bisericii, materialele vechi ce au rămas de la restaurarea bisericii şi anume :

1. Ca 3 fărtae cărămidă veche
2. Ca 1 fărtae piatră
3. — 20 grinzi de brad
4. — 2 tumurugi de poartă
5. — 1 poartă în două canaturi
6. — 16 uşori de cercevele de stejar
7. Ca 200 lespezi de piatră, cu care au fost pardosită Biserica.
8. Mai multă tinichea veche
9. 3 uşi vechi de lemn
10. Mai multe cercevele cu vreo 200 ochiuri geamuri
11. Uşa 1/2 cu sticlă şi 1/2 table.

Se publică aceasta spre cunoştinţa concurenţilor cu invitare ca în ziua menţionată să se prezinte la cancelaria acestei Epitropii, întovărăşiţi de garanţii pe valoarea de 100 franci.

„Monitorul Comunal al Primăriei de Iaşi", anul 1, miercuri 16 mai 1884, nr. 54, p. 1.

Notă : Lespezile de piatră proveneau şi de la biserica de lemn a lui Savin Banu, iar altele — de la mormintele din naos, care fuseseră acum nivelate. Mozaicul în plăci este aşezat numai în naos, nartexul a fost podit cu ciment mozaicat.

1884, octombrie 16. *A. D. Xenopol, avocat, face apel în procesul fratelui său Filip Xenopol, arhitect, cu epitropia Bisericii Banu.*

Domnule Prim Preşedinte,

Subsemnatul A. D. Xenopol, avocat procuratorul fratelui meu Filip Xenopol, arhitect dom[iciliat] în Iaşi, fac apel contra cărţii de judecată a Jud[ecătoriei] ocol I nr. 421, din 2 iunie 1884, prin care se respinge reclamaţia fratelui meu de 600 franci contra epitropiei bisericii Banului.

Motivul apelului este că reclamaţia a fost respinsă pe motivul că zisa epitropie n-ar fi fost autorizată de Consiliul Comunal a încuviinţa acea sumă ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

onorar fratelui meu pentru niște lucrări de arhitectură executate la biserica Banului. Acum intervenind acea autorizare, epitropia nu mai poate avea nici un motiv de a face plata fratelui meu.

Adaogîndu aici duplicatul, vă rog, domnule prim președinte, să binevoiți a cita în judecată pe epitropia bisericii Banului reprezentată prin d-nii Șuia, Ștefănescu și preotul Leahu și a condamna să plătească d-lui Filip Xenopol 600 de lei noi, plus daune și cheltuieli de judecată. Adaog copia cărții de judecată.

Primiți încredințarea considerației mele

A. D. Xenopol

Domnului Prim Președinte al Trib[unalului] Iași

Original, Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu.

Notă : Prin procesul verbal al Epitropiei bis. Banu arhitectul Filip Xenopol, în urma cererii sale, a fost angajat ca arhitect diriginte pe timpul lucrărilor de restaurare în 1882 cu suma de 1 200 lei. În 1883 iunie 23, arhitectul declară că suma de 600 franci este minimum ce ar putea primi pentru adaosul de muncă ocazionat cu prelungirea contractului d. antreprenor.

1888—1899. *Proces pentru recuperarea daunelor în urma restaurării bisericii în 1882.*

La Primăria Urbei Iași
no. 35, 1899, iuliu 12

În anul 1882 făcîndu-se reparațiunea radicală a Bisericei Banu, s-a dispus și zugrăveala bisericei, prevăzută în divizele, caietele de sarcini și contractul încheiat cu Dl. antreprenor Finchelstein.

În art. 12 din acest contract s-a prevăzut că antreprenorul rămîne răspunzător de lucrările făcute timp de 10 ani după recepția definitivă.

După această recepție, Epitropia observînd că tencuielile pereților se coșcovesc și picturile cad, somează pe D. Finchelstein, ca conf. art. 12 din contract să restaureze pictura ; dl. Finchelstein neexecutîndu-se, Epitropia, la 9 septembrie 1888, reclamă Tribunalului de Iași, secț. I, cerîndu-i daune de 10 000 lei. La 9 februar[ie] '91 Tribunalul rînduiește o expertiză, care constată printr-un proces verbal că coșcoviturile ce se văd la pictură și pe pereți pe o întindere de 380 mp, provin de la reaua calitate a materialului ce s-a întrebuințat și prin urmare antreprenorul nu s-a conformat îndatorirei sale, precum și că această restaurare se evaluează la soma de 10 640 lei pentru întreaga pictură a bisericei, deși era stricată numai 380 mp.

Tribunalul însă, prin hotărîrea sa din 10 ianuar[ie] 1894, apreciind, reduce suma la 6 500 plus cheltuielile de judecată la 500 lei.

Atît dl. Finchelstein, cît și Epitropia fac apel contra acestei hotărîri și după mai multe amînări, Curtea de Apel din Iași, secția II, prin hotărîrea sa din 15 septembrie 1898 respinge apelul făcut atît de Biserică cît și de dl. Finchelstein și confirmă întocmai sentința Tribunalului din 10 ianuarie '94, cu recurs.

Acesta e pe scurt istoricul procesului Bisericii Banu cu antreprenorul J. Finchelstein, precum și rezultatul lui la I-a și a II-a instanțe. După ce hotărîrea Tribunalului a fost confirmată și de Curtea de Apel, dl. Finchelstein, prin cererea sa către Epitropie, înreg. la nr. 6/1899, propune să renunțe la recurs, să i se admită a se reface pe contul său zugrăveala rău făcută, propunînd chiar pictorul pe care se obligă a-l plăti, pictor care a mai făcut aseminea lucrări la Biserica Sf. Gheorghe Lozonschi de aici din oraș, Lucian Panasinschi, care, introdus în vorbă, a convenit a face această lucrare cu suma de 4 000 lei, sub privigherea dlui Finchelstein, lucrare care o va începe la 15 april[ie] 1899.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe lîngă aceasta, dl. Finchelstein a mai convenit, în urma stăruinţelor noastre, a mai plăti Epitropiei şi suma de 500 lei, plata avocatului Epitropiei în acest proces.

Aşa fiind lucrul, am ţinut, Domnule Primar, a vă supune şi cunoştinţei Dvoastră, peripeţiile prin care a trecut acest proces de la 1888 pînă la 1898 şi a Vă cere autorizaţia de a face această împăcare, care credem că numai dăunătoare bisericei nu poate fi, căci dacă am continua cu judecata în recurs, nu putem prevedea consecinţile şi nici avem mijloace de a-l susţine.

Dacă şi Dv veţi binevoi a o aproba, Vă rog a ne-o comunica de urgenţă pentru a cere şi învoirea Înaltei Chiriarhii pentru reparaţie, conf. art. 30 din Regulamentul Epitropiilor bisericeşti.

I. Vasiliu preot, C. Lepădatu, G. Costandache

*

Primăria comunei Iaşi, cu nr. 22147 din 24 septembrie 1899, „răspunzînd adresei dv. nr. 35, vă face cunoscut că Consiliul comunal în şedinţa din 21 septembrie, pe baza motivelor expuse de dv. prin procesul verbal din 11 iulie a.c. ce ni l-aţi înaintat cu zisa adresă, a aprobat încheierea tranzacţiunii propuse între acea Epitropie şi dl. I. Finkelstein...". Cu nr. 56 din 3 octombrie 1899 epitropia bisericii Banu face cunoscut d. I. Finkelstein, inginer, că Consiliul Comunal în şedinţă de la 21 septembrie a.c. „a aprobat tranzacţia propusă de dvoastră acestei Epitropii în procesul dintre ea şi dvoastră pentru daune.

Vă rugăm deci a Vă prezenta în cancelaria acestei Epitropii în ziua de 5 octombrie, ora 1 pm, spre a regula cele de cuviinţă".

*

La 5 martie 1900, avocatul Petre Sion depune chitanţă prin care a primit „suma de cinci sute lei de la Epitropia Bisericii Banu, onorarul meu şi cheltuielile făcute de mine personal, în procesul cu I. Finkelstein, antreprenor şi nu mai am nici o pretenţiune din aceste daravele contra Epitropiei".

Arhivele Statului Iaşi, Fond Biserica Banu.

9. PROCESUL ÎNTRE EPITROPIA BANU ŞI PRIMĂRIA IAŞI 1885—1903.

1852. *Antecedentele procesului dintre Epitropia Banu şi Primăria Iaşi de revendicare a locului bisericii, cu rezoluţia domnitorului Gr. Ghica şi opinia Divanului Obştesc.*

Prea Înălţate Doamne,

Această Epitropie a bisericei numită Banu, unde se prăznueşte hramul Duminicii Tuturor sfinţilor, prin mai multe jalobe au supărat auzul Înălţimii Voastre din pricina ctitoricesului loc a bisericii, care fără nici un titlu legiuit, se dispozează de către Eforia orăşenească a capitalei ; dar, din nenorocire necîştigînd nici un rezultat pînă acum, ea se vede silită a îndrăzni de a năzui iarăşi cu această jalobă.

În pricina acestui loc jaloba Epitropiei de la 16 april a contenitului an, Înălţimea Voastră aţi binevoit a o recomăndui Sfatului ocîrmuitoriu, iar acela precum lăturalnic m-am pliroforisit, a făcut o cu totul nedreaptă încheiere, că adică Epitropia bisericei nu ar avea dreptul a reclama acel loc, pentru că prin priimirea de la Eforie a sumei cîte una sută galbeni pe an închipuită drept venit, ar fi recunoscut ea însuşi legalizată măsura cu care el au trecut în dispoziţia Eforiei şi că Eforia în bună credinţă şi după rostire reglementului l-ar fi luat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prea Milostive Doamne! Eu, ca epitrop a[l] acestui dumnezeesc lăcaș, pătrunzîndu-mă de vederata obijduire ce i se face cu această încheiere, priimesc îndrăzneală a supune la Înalta Voastră înțelepciune, că acei cîte una sută galbeni pe an ce se zice că s-au dat dela Eforie, s-au priimit în adevăr, însă nu de către Epitropie, ci de către slujitorii bisericii, după dovada ce fac adeverințele păstrate de Eforie și aceasta numai pentru nevoia în care au fost adusă Biserica, cu silnicia întrebuințată de Eforie, căci după ce Eforia, împotriva a toate legilor, au luat locul dărîmînd casele și osebite heiuri [= acareturi] însemnate (ce se găsesc pe dînsul, luînd și toată cheresteua ce au putut fi de trebuință), din a cărora chirii biserica se agiută. Dacă nu s-ar fi luat de către slujitorii bisericii nici acei cîte una sută galbini pe an, negreșit ar fi trebuit a să închide biserica cu totul, neavînd alte mijloace pentru întîmpinarea neapăratelor cheltuieli la sfintele slujbe. Dar apoi pentru că Epitropia n-au recunoscut de legiuită luarea locului, stau de dovadă necontenitele ei reclamații, cari se găsesc în acte, și ea are și are totdeauna dreptul de a reclama pînă va cîștiga legiuita îndestulare, neputînd Eforia a-și însuși vreun drept asupra acestui loc, cu cuvînt numai că l-au stăpînit cîțiva ani după chipul arătat. Căci o așa stăpînire cu silnică apucătură și prihănită, se oboară de pravilă după §§ 449, 450, 1921 și 1931 din condica țivilă și Sfatul se înșeală foarte neluînd cu bună credință urmarea Eforiei, căci silnicia nu poate niciodată a merita o așa numire. Asemenea se înșală Sfatul și la aceea ce zice că aceasta ar fi după rostirea Reglementul, căci prin Reglement la artic. 43 secsia III, anecse, cu litera C din capul al III-lea, se pozvolește a se desființa numai bordeucile sau baratcele acele / cari prin apropierea lor ar astupa privale bisericilor și aceea la bisericile acele ce nu vor fi căzînd încongiurate. Și osebit încă la artic. 75 din aceeași anecsă să legiuiește ca pentru locurile ce s-ar regularisi a sluji de piață publică, Eforia să se învoiască cu proprietarii prin buna lor priimire, iar în cazul de față s-au făcut cu totul dinpotrivă, pentru că locul acesta nu se găsește împregiurul bisericii, ci în depărtare despărțit de biserică, peste drum de ulița mare, lîngă casele D-sale Spătarului Mihalache Cantacuzin și prin urmare casele după el și osebite heiuri ce s-au dărîmat de Eforie n-au putut să facă nici un fel de împiedecare la privale bisericii! Și pe lîngă aceste apoi Eforia cînd au luat acest loc pentru piață, n-au gîndit a se învoi cu Epitropia bisericei, ci după singură voința ocîrmuirei din acele vremi, s-au făcut și luarea locului și regularisire de ceea ce să se dea bisericei în chip de venit pe fieștecare an, fără macar a fi întrebată Epitropia.

Este de luat aminte, Prea Milostive Doamne, că chiar însuși procatohul Înălțimei Voastre, acel cu de la sine voință au regularisit luarea locului bisericei, cu plată de bezmen cîte una sută galbeni pe an, fără să bage în seamă acturile de dăinuire pomenitului loc cu binale, în care se cuprind înfricoșatele blestemuri asupra celor ce ar îndrăzni înstrăinarea ori în ce chip. Totuși în urmă la 1847, luna mai viind mustrare de cuget pentru obijduirile ce făcuse bisericei, au poruncit Departamentului din lăuntru, prin rezoluție hotărîtoare asupra jalobei Epitropiei din acea vreme: „se va regularisi punere la cale spre desăvîrșita mulțumire a bisericei". Însă biserica și astăzi se găsește în aceeași obijduire! Drept aceea, eu plecat rog pe Înălțimea Voastră să binevoiți cu Înalta Voastră înțelepciune a lua în privire această împregiurare și a nu lăsa să se facă o așa veghetă călcare a dreptăților acestui dumnezeesc lăcaș.

Iată ceea ce anii trecuți, de cînd Epitropia stăruiește cu necontenitele reclamații, fără vreun rezultat! Fie dar acum milă Înălțimei Voastre a pune stavilă la această nedreaptă învăluire și a porunci de a înapoi bisericei drept locul său ctitoricesc ce s-au luat, ca să vă rămîie vecinică pomenire A Înălțimei Voastre, Prea plecat și supus slugă F. Scorțescu. 1852, mai 3.

Rezoluția domnitorului:

Divanul obștesc i se recomăndueşte jaloba de față spre a se lua în priivire cererea Epitropiei bisericii Banului și a delibera aceștii cvestii
(ss) Ghica v[oev]od, în 29 april 1852.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezoluţia Preşedintelui Divanului :

Să se dei de la Secretariatul de Stat lucrările urmate asupra acestei reclamaţii a Epitropiei bisericii. Asemenea şi de la Departamentul din lăuntru să va cere lucrările după care s-au dat acest loc în stăpînire Eforiei, şi întrunindu-se materiile cuvenite se vor supune Divanului spre deliberaţie.

1852, mai 3

Sofronie Mitropolit

Secretari, Rolla, Cherchez

1852 iunie 7, nr. 54

Anafora

Divanul Obştesc au priimit jalba Epitropiei bisericei Banu, cu Înaltul vostru apostil, prin care cere a i se înapoi un loc al bisericei, ce cu nedreptate i s-au luat de Eforia oraşului, pentru înfiinţare de piaţă, şi luîndu-se în debataţie au avut în priivire şi lucrările de mai înainte făcute de Sfatul cîrmuitor şi Departamentul din lăuntru şi cu majoritate glasurilor au găsit că prinţipul ecspropriaţiei fiind rostit prin articul LXXIII şi LXXIV, anecsa litera N din Organicescul Reglement, luarea de către Eforie a acestui loc se vede a fi după lucrările hotărîtoare de mai înainte, în priivire nevoei ce se simţea în înfiinţare de piaţă. După asemene împregiurări Divanul nu găseşte de cuviinţă a să lua acest loc îndărăt de la Eforie, iar în cît se atinge de preţul bezmanului, se va aplica articurile ţitate mai sus. Pentru care cu tot respectul se aduce la cunoştinţa Înălţimei Voastre spre ce desăvîrşită hotărîre.
Iscăliţi : Iorgu Şuţu, N. Mavrocordat, C. Ghica, Anastase Başotă, Hrisoverghi, A. Donici, Iordache Grigoriu, Grigorie Cuza, Alecu Catargiu.

Analele Parlamentare ale României, t. XVII (1852), partea VI (Divanul obştesc al Moldovei), Buc. Imprimeria statului, 1915, p. 110—111, nr. 79.

1894. *Relatarea procesului dintre Epitropia Banu şi Primăria Iaşi în broşura prof. Gh. Mârzescu.*

[Foaia de titlu] :

Procesul de revendicare şi de desdăunare a Bisericei Tuturor sfinţilor din Iaşi, Pronumită „Banu", intentat Primăriei de Iaşi şi Ministerului de Interne / Pentru răpirea locului pe care este plantată aşa-numită Grădină a Primăriei

Actele cele mai importante extrase atît din dosarul Tribunalului de Iaşi, secţ. II, no. 921 din anul 1885 noiembrie 14, cît şi din dosarul Curţei de Apel din Iaşi, secţ. I, no. 117 din anul 1887

publicat de
George Mârzescu / profesor de drept civil
procurator Bisericei Banu
Iaşi, Tipografia Petru C. Popovici, 1894, 27 p.

Broşura are următoarele capitole : *Acţiunea introductivă de instanţă, cu data din 11 noiembrie 1885* (p. 3—6).

„Subsemnatul George Mârzescu, de profesiune avocat, domiciliat în Iaşi, strada Alecsandri, plenipotente Bisericei Tuturor Sfinţilor din Iaşi, pronumită Banu [1], vin prin aceasta a intenta o acţiune de revendicare şi de des-dăunare

[1] În acel an 1894 George Mârzescu răscumpără bezmănul cu 1 100 lei pentru locul bisericii Banu de la Copou.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contra Ministerului de Interne și contra Primăriei de Iași, ce odinioară purta numele de Eforia sau municipalitatea Capitaliei Moldovei.

Pentru ca justiția să poată a-și da socoteală de natura acestei reclamațiuni, găsesc de a mea datorie să fac mai întîi, în puține cuvinte, istoricul faptelor pitrecute, după care istorie voi formula apoi, estimîndu-le în bani, pretențiunile Bisericei Banu, atît contra Ministerului de Interne cît și contra Primăriei Iași.

Biserica Tuturor Sfinților din Iași pronumită Banu a avut și are un loc în cea mai alcasă pozițiune, în mărime de 26 stînjini, la fața uliței situat vizavi de Biserica Banu, peste drum de ulița mare, lîngă casele defunctului spătar Mihalache Cantacuzin Pașcanul. Pe întreg locul acesta Ministerul din Lăuntru a Moldovei, contra legilor, răpindu-l, Primăria Orașului Iași cu de la sine putere a găsit cu cale, cu disprețul legilor și vechi și noi, a plînta așa-numita grădină a Primăriei.

Cum i s-a răpit bisericei Banu acest loc, faptele de mai jos vor lămuri:

„Cătră sfîrșitul anului 1845 — zice Anaforaoa Ministerului din 3 mai 1853, cătră Domnul Țării — iarăș s-a cerut loc pentru piață publică, și la fevruariu a anului 1846 după o singură anafora a Departamentului, încuviințată de către procatohul Înălțimei Voastre, fără învoirea Bisericei proprietare, s-au regularisit a se lua locul cu plată anuală de 100 # sub nume de bezmăn din veniturile eforicești, în urmarea căreia regularisire s-au și dărîmat de cătră Eforie casa ce se găsea pe acel loc cu toate heiurile ei". (v. pag. 28 din broșura Actele sprijinitoare).

Nu trebuie scăpat din vedere că tot Departamentul din Lăuntru prin referatul său din 1841 cătră Obștească Obișnuită Adunare, declarase Reprezentațiunei Țării în drept pe-atuncea, după art. 73 din Regulamentul Organic, a se rosti asupra espropriațiunilor pentru cauză de utilitate publică, „că locul Bisericii Banu nu este trebuitoriu a se lua de piață publică".

Această manifestă călcare de lege comunicată fiind Mitropolitului Moldovei și Sucevei prin adresa Departamentului din Lăuntru din 18 fevruariu 1846, n. 3514, atît Mitropolitul Țării cît și Epitropia Bisericei Banu pe dată au și protestat.

Întîmpinarea Mitropolitului cătră Departamentul din Lăuntru poartă data din 27 fevruariu 1846 (v. pag. 10 din aceeași broșură).

Plîngerea Epitropiei cătră Domnul Țării are data 27 fevruariu, 1846 (v. p. 11, idem).

Mai citez suplica Epitropiei din anul 1847, care poartă următoarea rezoluțiune Domnească: „Departamentul din Lăuntru să se încredințeze de embaticurile politicite spre a se regularisi punerea la cale spre desăvîrșita mulțumire a Bisericei" (v. p. 13 aceeași broșură).

Mă mărginesc deocamdată numai în citarea acestor trei plîngeri, căci ar trebui să formez un dosar întreg dacă ar fi să transcriu atît necontenitele reclamațiuni ale Mitropolitului cît și ale Epitropiei Bisericei contra unei aseminea silnicite apucături, ca să mă servesc cu expresiile din acea epocă ale demnului de toată lauda epitrop defunctul caminar Filip Scorțescu, care epitrop s-a luptat, nu zic cu energie, dar cu desperare, contra unei răpiri de așa natură, pînă ce în fine în anul 1853, Divanul Obștesc din acel timp luînd în deliberațiune Anaforaoa Departamentului din Lăuntru cu data de 3 mai 1853 nr. 41 atingătoare de răpirea acestui frumos loc a Bisericei Banu, în unanimitate au încuviințat-o pe temeiul dovezilor cuprinse în citata Anafora ca locul să se întoarcă zisei biserici.

Această hotărîre a Divanului Obștesc conținută în anaforaoa sa din 5 iuliu 1853 poartă următoarea rezoluțiune Domnească cu data din 18 iuliu: „Întărim această hotărîre a Divanului Obștesc care grabnic se va aduce întru împlinire".

Deci, Anaforaoa aceasta a Departamentului din Lăuntru cu data 3 mai 1853, nr. 41, încuviințată de Divanul Obștesc în unanimitate, și întărită de Domn la 18 iuliu 1853, „ca cu grăbire să se aducă întru împlinire", cuprinde toată baza juridică pe care fondez acțiunea de față.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din cetirea cu luare aminte a acestei Anaforale a Departamentului din Lăuntru nr. 41, apar evident următoarele adevăruri :

1. Că Departamentul din Lăuntru şi cu Eforia Capitalei Moldovei abuzînd de poziţiunea lor de autoritate, fără învoirea Bisericei proprietare, a luat acest loc, contra principiilor din Codicele Civil Calimah şi contra glăsuirei Regulamentului Organic.

2. Că Eforia Capitalei Moldovei punînd, contra legilor atunci în vigoare, stăpînire pe loc, a dărîmat casa ce se găsea pe acel loc dimpreună cu toate heiurile ei.

3. Că prin faptul ilegal al Departamentului din Lăuntru şi al Eforiei, prin apucătura silnică al acestui loc, Logofătul Costachi Conachi — după cum faptul acesta îl atestă chiar Anaforaoa Ministerului — a fost împiedecat de a începe, în primăvara anului 1846, clădirea binalilor în sumă de 375 097 lei vechi, curs de Iaşi, după planul şi smetul Arhitectului Oraşului Niciman, binale pe care Logofătul Conachi prin declararea sa din 5 fevruar 1841 către Mitropolitul Veniamin şi prin jaloba din 2 decemvrie 1845 către Domnul Mihail Sturza se obligase a le zidi în folosul Bisericei în doi ani, cu-ncepere din primăvara anului 1846.

„Şi tocmai acum — zice Conachi în jalba sa din 2 decemvrie 1845 — pe cînd am pus în lucrare şi începerea adunării de material pentru săvîrşirea şi a binalilor Bisericei Banului după a mea îndatorire, de la care văzîndu-mă oprit, plecat mă rog Înălţimei Tale, să binevoiţi a poronci ca să fiu slobod în primăvara viitoare a face cuvenitele zidiri, despre care am şi însărcinat pe sin-Epitropul meu..." (v. p. 7).

Din toate aceste fapte pozitive rezultă evident că dacă Logofătul Conachi n-ar fi fost împiedecat, şi Eforia ar fi fost pus locul la dispoziţiunea defunctului Conachi, conform cererii lui Scorţescu din 30 mart 1846, Biserica Banului în toamna anului 1847 ar fi avut binalile zidite şi s-ar fi folosit de venitul lor din chiar acel an şi pînă în ziua de astăzi.

Şi dară, pe aceste motive, pe documentile sus citate şi altele pe care le voi exhiba, la caz de trebuinţă, în ziua de comparuţiune contradictorie, pe temeiul principiilor din Codicile Civil Calimah şi Regulamentul Organic, combinate şi interpretate în mod raţional, cu toată onoarea cer să placă Onoratului Tribunal :

I). Ca Primăria de Iaşi să fie condamnată a desfiinţa grădina Primăriei zidită pe locul Bisericei şi a lăsa locul la dispoziţiunea Bisericei, pentru ca aşa Epitropia acei Biserici care se găseşte în posesiunea întregului capital cîştigat de la clironomii lui Conachi să înceapă clădirea binalelor conform dorinţei pioase a defunctului, căci banii cîştigaţi de la clironomii bătrînului Conachi nu pot să fie, fără de o forţă majoră, întorşi de la destinaţia lor.

II). Cer ca Ministerul de Interne şi Primăria să fie condamnaţi a plăti Epitropiei Bisericei Banu suma de 297 780 lei noi, căci acesta este folosul ce-ar fi avut biserica din clădirea binalilor, dacă Logofătul Conachi, prin fapta ilegală a Ministerului şi a Eforiei oraşului Iaşi, n-ar fi fost împiedecat de a începe zidirea în primăvara anului 1846.

Şi-n adevăr, dacă Conachi ar fi fost lăsat slobod să zideaască în acel an, dînsul pînă în toamna anului 1847 ar fi terminat, după îndatorirea ce-şi luase, binalile, şi Biserica ar fi profitat de chiria acestor binale de la 26 oct. 1847 şi pînă la 22 sept. 1872, epocă cînd după judecata urmată între Epitropia Bisericii şi clironomii Logofătului Conachi, casa defunctei Catinca Ruspoli, unica heredă rezervatară a lui Conachi, a fost definitiv condamnată a plăti Bisericei nu numai capitalul de 375 097 lei vechi (preţul binalilor), dar şi venitul acestui capital de la 1872 şi pînă la numărătoare.

Deci, pînă la 1872, Biserica urmează a se despăgubi de la acei care a fost pus-o în desplăcuta această poziţiune de proces cu herezii lui Conachi. Şi, prin urmare, prin un facil calcul matematic socotind procentul capitalului binalilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la 26 oct. 1847 pînă la 26 oct. 1872 (epocă cînd Biserica a dobîndit definitiva condamnare a clironomilor Conachi), adecă venitul pe 25 ani, alcătuiește suma de mai sus 297 780 lei noi (iar în lei vechi 937 725, calculat galbînul pe 37 lei vechi, iar în franci pe 11 fr. 75 bani).

III). Cer să se plătească Bisericei Banu de către Primăria de Iași prețul materialului casei și al atenanțelor de pe acest loc, căci Eforia dărîmîndu-le, materialul și cheresteaua erau proprietatea Bisericei.

Acest material îl evaluez la suma de 20 000 lei noi. Suma aceasta de 20 000 lei noi, o cer cu procente de la 1846 pînă la numărătoare.

IV). Cer ca Primăria să fie condamnată a plăti Bisericei cîte 312 # pe fiecare an de la 1872 și pînă la numărătoare, pentru că ține locul Bisericei fără de nici un just titlu.

Suma aceasta de 312 # reprezintă procentile valoarei acestui loc.

V). Cer cheltuieli de judecată și plată de avocat pe care le voi fixa, după împrejurări, în ziua de judecată contradictorie.

Anexez taxa legiuită pentru acțiunea ce intentez, precum și două exemplare de pe reclamarea de față spre a se înmîna odată cu citațiunea, unul Ministerului de Interne în București, și altul Primăriei de Iași, în Iași.

Vă rog, prin urmare, domnule Prim-Președinte de a regula citarea în judecată a tuturor fețelor în litigiu, pentru ca așa Biserica tuturor Sfinților din Iași, pronumită Banu, fără de o mai îndelungată prelungire, să-și primească drepturile sale, la care și legile vechi și cele noi o îndrituesc.

Iași, 1885, noiembrie 11".

Celelalte capitole au următoarele titluri: Acțiunea reconvențională a Primăriei Iași contra Bisericii Banu cu data 2 mai 1886 (p. 6—9); ședința Tribunalului jud. Iași, secțiunea II-a din 23 septembrie 1886 (p. 9—11). Sentința Tribunalului, secțiunea II-a în ședința din 20 noiembrie 1886 nr. 242 sentințe civile, vol. I, asupra fondului procesului (p. 12—24) cuprinde IV paragrafe în 12 articole care se încheie cu: „pentru aceste considerente, în majoritate, Hotărăște: Admite în parte reclamațiunea și condamnă pe Primăria Comunei Iași să restituie Bisericii Tuturor Sfinților pronumită Banu din Iași, locul pe care actualmente se află sădită așa-numita „Grădina Primăriei" cu scăderea locului cumpărat de Primăria Iași de la comisul Iordachi Coroi, desființînd plantațiunile de pe acel loc.

Ia act de renunțarea reclamantului în privința procentelor valorii locului revendicat.

Respinge cererea de daune precum și de restituirea valorii materialului caselor ce se aflau pe acel loc.

Respinge cererea reconvențională a Primăriei Iași și

Respinge cererea în garanție formulată în contra Statului.

Condamnă pe Primăria Com. Iași să plătească una mie lei cheltuieli de judecată către reclamant.

Sentința prezentă este supusă opozițiunii din partea Statului și apelului din partea celorlalte părți.

Dată și pronunțată în audiență publică astăzi în 20 noiembrie 1886.

M. B. Cantacuzin I. Tanoviceanu p. grefier: Marcu".

Osebită opiniune N. Valenti (p. 24—26); Petițiunea de apel a Primăriei din Iași cu data 21 fevruarie 1887. Avocatul comunei Gr. Buiciiu (p. 26); Petițiunea de apel a Epitropiei Bisericii Banu cu data 22 iulie 1887 cu semnăturile Constantin P. Constantiniu, preot Const. Vasiliu, Dim. Haralamb (p. 26—27).

Broșura la Biblioteca Centrală a Universității „M. Eminescu" din Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1902. *Decizia Curții de Apel.*

Nr. 117/1887
a dosarului

ROMÂNIA

Curtea de Apel din Iași

Secțiunea I, nr. 155

Ședința din 20 noiembrie 1902
Sub președenția d-lui I. Th. Burada, prim-președinte
Consilieri prezenți : D. Eugen Donici, M. Șuțu, D. Sofian, Em. Cernătescu.

PROCES VERBAL

Pentru motivele care se vor vedea redactate :

În numele Legii decide :

Respinge apelurile făcute de Primăria Urbei Iași și de Epitropia Bisericii Tuturor Sfinților din Iași, pronumită Banu, în contra sentinței Tribunalului Iași, secția a II-a, nr. 242 din 20 noiembrie 1886, pe care menținînd-o, admite în parte reclamația și condamnă pe Primăria Comunei Iași să restituie bisericei Tuturor Sfinților, pronumită Banu, din Iași, locul pe care actualmente se află sădită așa-numita „Grădina primăriei", loc însemnat pe schița nr. 2 de pe planul inginerului Gr. Niculcea, făcut cu ocazia anchetei ordonată de această Curte și cuprinsă între literele I.J.K.B.A.G.H.I., avînd dimensiunile, la str. Lăpușneanu 51 m. 60, sau 23 stînjeni și 1 palmă, latura despre Credit I.J.K. 72 m 80 sau 32 stînjeni, 3 palme ; latura despre locul primăriei, lit. B.A. 41 m 25 sau 18 stînjeni, 4 palme, iar latura A.G. 28 m 10 sau 12 stînjeni, 4 palme și latura despre Fabrica de apă gazoasă, litera G.H. 39 m 0, sau 17 stînjeni, 3 palme, avînd acest loc, suprafața de 2 996 metri pătrați sau 599 stînjeni pătrați 1 palmă 5 palmace, desființînd plantațiile de pe acest loc.

Respinge cererea de daune precum și de restituirea valorii materialului caselor ce se aflau pe acel loc.

Respinge cererea reconvențională a Primăriei de Iași, și respinge cererea în garanție formulată în contra statului.

Condamnă Primăria Comunei Iași să plătească Epitropiei bisericei Tuturor Sfinților pronumită Banu, din Iași, suma de 2 000, două mii lei, cheltuieli de judecată în care se cuprind și acele de la prima instanță. Cu recurs.

Dată și pronunțată în ședință publică, astăzi 20 noiembrie 1902.

(ss) I. Th. Burada, M. Șuțu, D. Sofian și Em. Cernătescu.

Grefa Curței de Apel din Iași, s.I. Copia prezentă fiind conformă cu originalul, se legalizează de noi, cu mențiunea că decizia civilă nr. 155/1902 s-a investit *cu formula executorie* la nr. 1190/1903, anulîndu-se timbre legal și de 7 lei judiciar pe cerere".

Original. Arhivele Statului Iași, Fond Biserica Banu.

*

În noiembrie 1902, ziarele consemnează „evenimentul" încheierii procesului dintre Epitropia Bisericii Banu și Primăria Iași „pentru locul unde se află Grădina Primăriei" — „proces care durează din anul 1874. Din partea Epitropiei a pledat dl. P. V. Sion, iar din partea Primăriei dl. Grigore Buicliu" („Evenimentul" din 14 noiembrie 1902, p. 2). Știrea este reluată peste cîteva zile : „După douăzeci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

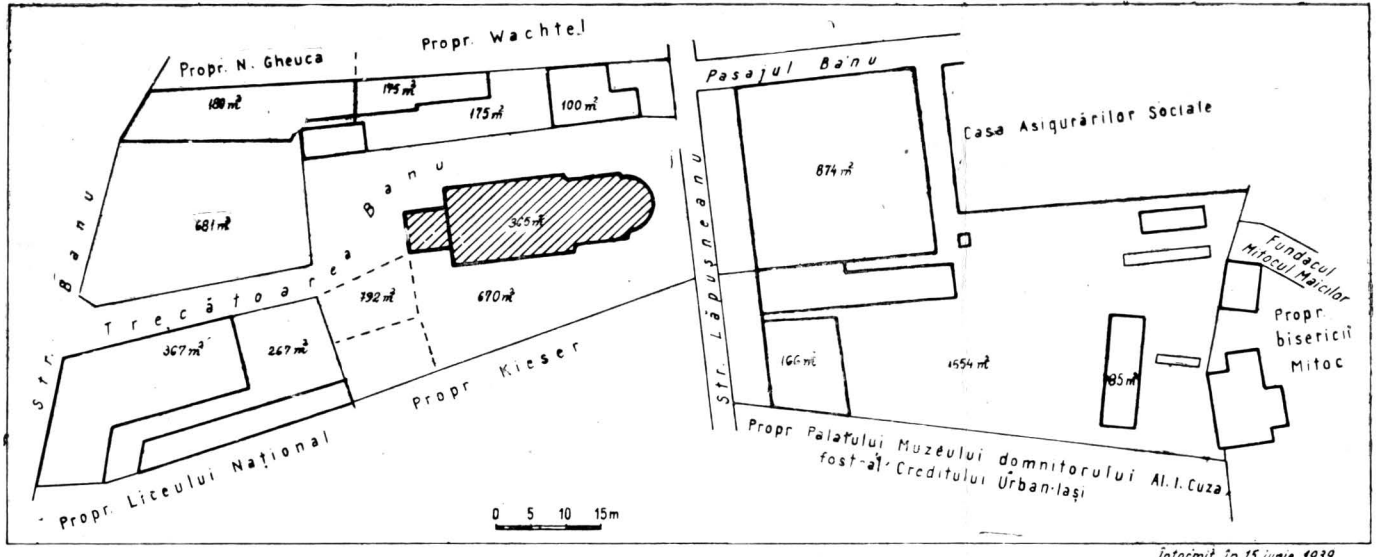

Întocmit în 15 iunie 1939

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ani de proces, Epitropia Bisericei Banu a cîștigat procesul în contra Comunei Iași în ce privește locul grădinii publice din str. Lăpușneanu. Conform testamentului Conachi, Epitropia e ținută să zidească în acel loc. După cît aflăm, se va zidi o sală mare de spectacole și întruniri și un Coloseu pentru berării și restaurant" (idem, 26 noiembrie 1902, p. 1).

Peste alte trei zile, același ziar face precizările : „Epitropia Bisericei Banului din localitate a cîștigat procesul pendinte între Primăria de Iași și Biserică asupra dreptului de proprietate asupra Grădinei Primăriei. Față de dovezile testamentare ce a arătat Epitropia Bisericei, Biserica a reintrat în drepturile sale și după testamentul Conachi e obligată a face binale producătoare de venit" (idem, 29 noiembrie 1902, p. 2).

La 18 mai 1903, același ziar consemna faptul că „astăzi Epitropia a intrat în posesiunea Grădinei Primăriei. Se știe că pe acest loc se va construi un frumos Coloseum". Autorizația pentru construcție va întîrzia pînă în toamna aceluiaș an, cînd „Evenimentul" consemnează, în numărul de la 1 octombrie, că „Epitropia Bisericei Banu a fost autorizată de Direcția Casei Școalelor [sic !] a clădi un mare local de berărie pe locul unde astăzi se află Grădina Coloseului".

Concesionarea construcției acestui edificiu, încasarea cu mari greutăți a chiriilor și mulțimea diferendelor cu chiriașii au format, în secolul XX, un capitol dintre cele mai dificile ale administrației acestei epitropii. Singurul beneficiu l-a constituit încasarea unei sume pentru concesionarea de construcție a localului lui M. Bragadiru, sumă cu care se va picta biserica, în 1904.

Pe terenul gol, fostă grădină a Primăriei, s-a clădit în 1905—1906 un imobil de zid, avînd două saloane la parter, un salon și trei camere la etaj, o pivniță sub el, o magazie și două camere la spate, la parter, care a servit ca local public, în anii următori. În cele două saloane s-au ținut, în anii 1918—1919, ședințele revistei „Viața Românească".

În desfășurarea evenimentelor din primele decenii ale secolului XX monumentul istoric „Banu" a jucat un rol deosebit în diverse împrejurări. Astfel, în perioada 1917—1918, în casele de pe str. Banu nr. 7 (compusă din patru camere, antret, bucătărie, baie și pivniță), fostă a preotului Dimitrie Mârzescu cu bezmăn, răscumpărată în 1885 din fondurile bisericii de la George Mârzescu și în cele de pe str. Lăpușneanu nr. 22, imobile ale bisericii, s-au desfășurat unele dintre cele mai importante activități culturale din acea perioadă. Iată ce mărturisește Nicolae Iorga despre aceste împrejurări : „După ce s-a ajuns la grozava pace de la București [...] fusesem izgonit din redacția mea și, un timp, bunul preot [I.] Andriescu îmi îngădui să fac ziarul [„Neamul Românesc"] într-o odaie din căsuța sa de la biserica Banu. Cînd tifusul a pătruns în familia părintelui, am trecut la niște odăițe din vecinătate, în dosul agenției Maximovici, tocmai la capătul unei curți [N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, 1934, p. 298].

Imobilul în care N. Iorga a continuat activitatea aparținea, de asemenea, bisericii. Încă de la 23 octombrie 1915, Administrația Casei Bisericii cu nr. 47885 aprobase închirierea d-lor P. și D. Iliescu a localului fostei berării Bragadiru, cu prețul de 7 000 lei pe termen de $2^1/_2$ ani, cu începere de la 26 octombrie 1915. În această clădire frații Iliescu au instalat tipografie, în care N. Iorga a imprimat ziarele „Neamul Românesc" și „România", organul Cartierului general al Armatei, cu tiraj de 5 000 exemplare.

În anii 1917—1918 biserica Banu a devenit și lăcașul în care se depuneau corpurile unor decedați, pentru ceremonie. În lista pe care am reconstituit-o aflăm, la 7 iunie 1918, că Primăria Iași a aprobat cu nr. 6748 depunerea defunctei artiste Aristița Romanescu. De asemenea, la 30 martie 1918 Primăria Iași aprobase cu nr. 5681 depunerea defunctului Barbu Ștefănescu Delavrancea. Despre slujba de înmormîntare de la biserica Banu relatează N. Iorga în aceeași scriere evocînd și cuvîntarea funebră a lui I. Petrovici care „glorifica, acum, cu întreaga noastră luptă, în cuvintele unei măiestrite retorici, pe cel care se duce înainte de răzbunarea neamului său" (p. 255). În perioada 1916—1919 au fost aprobate în total 18 depuneri.

Revenind la „istoria" fostei grădini a Primăriei mai observăm că Epitropia și-a sprijinit chiriașii de-a lungul anilor. Astfel, la 23 martie 1918 ea intervenea cu o adresă direct la Ministerul de război : „În referire la adresa noastră nr. 40 din 25 noiembrie 1917, vă rugăm din nou — deoarece la acea adresă n-am primit nici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un rezultat — ca să numiți o comisiune, care, împreună cu delegatul nostru, să constate și să stabilească stricăciunile produse instalațiilor grădinii fostă „Bragadiru" din Iași, proprietatea bisericei Banu, prin construirea pe ea, încă din april 1917, a unui garaj de automobile ale palatului M. S. Regelui, palat vecin cu acea grădină, cum și a evalua daunele ce urmează a se plăti Epitropiei bis. Banu și chiriașilor respectivi : frații Petru și D. Iliescu, pentru stricăciunile constatate și pentru neîntrebuințarea grădinei de către chiriași, din cauza instalării garajului pe ea. Primiți, vă rugăm dle ministru, stima noastră, paroh pr. I. Andriescu".

Cei care vor cauza însă greutăți mari Epitropiei vor fi tot chiriașii. La 29 ianuarie 1919, cu nr. 16, Epitropia cere administrației Casei Bisericei autorizația cuvenită pentru a urmări în judecată, pentru neplata chiriei pe 18 luni, pe frații P. și D. Iliescu ; la 16 februarie 1919 se dă Epitropiei aprobare în acest sens. În mai 1920 imobilul a fost distrus de un incendiu ; el a fost concesionat și a fost refăcut de M. Mărculescu cu chiriașa Societatea „Boreasa" din Cernăuți. Alături de el, în perimetrul aceleiași foste grădini, pe o suprafață de circa 376 m s-au mai clădit trei imobile în anul 1923, de același M. Mărculescu. Dar la numai patru ani o comisie numită de primăria Iași constata, în adresa nr. 26507 din 20 oct. 1927 (înregistrată la Epitropie cu nr. 108 din 24 oct. 1927) că imobilul construit de M. Mărculescu care are la parter trei prăvălii iar la etaj camere de locuit : „are planșeele celor două camere de la față spre Creditul Urban fără soliditate, fiind executate în condițiuni tehnice foarte rele, întrebuințînd materialul intrat în putrefacție. Zidul despre Creditul Urban trebuiește să se subzideze, să se lege bine, ancorîndu-se cu ancore de fier".

Epitropia dăduse consimțămîntul de construcție a imobilelor și dreptul de exploatare a lor pe timp de 10 ani, pînă la 23 aprilie 1934, în speranța că în acest timp își va putea scoate din chirii suma cheltuită cu construcția. După această dată imobilul urma să fie dărîmat și constructorul să-și ia materialul sau, în cazul cînd nu va fi demolat, Epitropia să-i plătească o despăgubire. Cum interesul Epitropiei nu era ca terenul să rămînă gol iar, pe de altă parte, nu avea banii pentru despăgubire, în aprilie 1934 s-a făcut o tranzacție cu M. Mărculescu prin care i se închiria imobilul pentru încă 10 ani, pînă la 23 aprilie 1944. La rîndul său, M. Mărculescu cesionează închirierea lui Leiba Rabinovici din București. Chiriile nu au mai fost încasate ani de-a rîndul.

Casa parohială și toate imobilele cu atenansele lor, în număr de 13, cu terenul aferent, au rămas degradate de pe urma războiului. Aceste imobile erau ocupate de 37 familii care nu-și achitau impozitele către Stat și chiriile. La cererea Adunării Parohiale, cu aprobarea forurilor în drept, ele au fost preluate de Municipiul Iași cu Decizia nr. 558 din 28 aprilie 1960.

LE MONUMENT HISTORIQUE DE SAVIN BANU ET DE JACOB STAMATE (1705—1985)

RÉSUMÉ

Le présent résumé porte surtout sur le premier chapitre de cette monographie, chapitre offrant la description d'un monument presque trois fois centenaire de la ville de Iași, alors que les autres chapitres de l'ouvrage portent sur l'histoire du-dit monument. L'auteur, qui a desservi cette égalise pendant trente-trois ans (1946—1979), en plus de son activité pastorale et administrative s'est occupé aussi de réunir toutes sortes de documents la concernant. A l'heure actuelle, ces documents d'origine hétérogène représentent une véritable source d'histoire, reflétant les mentalités, la vie spirituelle, les conflits d'intérêts, ainsi que quelques-uns des moments-clé de l'histoire sociale et événementielles des périodes respectives. C'est une modeste contribution d'un ancien étudiant de l'Université de Iași, de la Faculté d'histoire et de la Faculté de théologie fondée il y soixante ans, à l'occasion du centvingtcinquième anniversaire de cette Université. Et si cette contribution est imprimée aujourd'hui, c'est grâce à une généreuse initiative de l'Institut d'histoire et d'archéologie „A. D. Xenopol", qui s'intéresse aux sources inédites de l'histoire de la ville de Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le 7 novembre 1702, Savin Zmucilă vel Ban achetait dans la rue Cărvăsării („de l'Octroi") de Iași une maison dotée d'une cave et le terrain afférent[1], non loin de l'édifice administratif de l'Octroi. Le quartier connaissait une certaine vogue, puisque bon nombre de hauts personnages s'étaient dépêchés d'acquérir des maisons dans la ruelle planchéiée, alors que d'autres bâtiments plus ou moins imposants et situées plus à l'écart étaient loués, parfois à long terme. Trois années plus tard, l'église en bois de chêne que Savin Zmucilă vel Ban fit édifier sur cet emplacement devait être consacrée par le métropolite Misaïl de Suceava et de la Moldavie à la „Dormition de la Vierge" (*Uspenia Precistei*), la 15 juin 1705.

Dressé sur le plate-forme qui va jusqu'à l'ancienne grande fosse de la cité (l'actuelle „Rîpa Galbenă"), le monument occupe un vaste espace de cette ville qui garde tant de vénérables vestiges d'une riche passé culturel et artistique, faisant partie de nos jours — avec le Palais de l'Union, l'édifice du Lycée National et celui de l'ancienne Académie — du centre culturel de la ville.

Très vite, l'église de Savin Banu bénéficia de toute une série de donations : les documents d'époque en parlent, notamment les nombreux actes de propriété relatifs à des maisons, des magasins, une auberge, des vignobles. Son fondateur même, Savin Banu, devait la doter d'objets précieux, soit importés de l'étranger, soit provenant des ateliers d'artisanat du crû. Citons en ce sens les vêtements sacerdotaux, les rideaux et les nappes d'autel, la cloche, l'obituaire peint, la bannière aux armoiries du pays. Entre autres objets précieux dont Savin Banu a enricht sa fondation, il convient de mentionner au premier rang une patère d'argent grâvée d'une inscription roumaine en caractères cyrilliques, comme suit : „Savinu Banulu Beserica dumisale în Iaș, unde iaste hramu Uspeniia Precisti 7217", c'est-à-dire : „Savin Banu l'Eglise de sa seigneurie à Iași, consacrée à la Dormition de la Vierge, 1709". Toujours de ses dons faisaient encore partie deux coupe d'étain avec leur couvert, ainsi qu'une cuvette argentée avec sa verseuse destinées aux ablutions du prélat. Ces pièces se sont perdues en 1821, quand les Turcs transformèrent l'église en dépôt de munitions.

Avant d'aborder un autre aspect de l'importance du monument qui nous occupe, il faut nous arrêter un instant pour souligner la portée de cette patère avec une inscription roumaine. En effet, il est généralement connu qu'au début du XVIII-e siècle, la plupart des grands couvents et des églises importantes de la ville de Iași étaient à l'obédience des saints lieux. Tel était la cas de Galata, Cetățuia, Trei Ierarhi, Golia, Barnovschi, St Sava, Hlincea, Dancu, Frumoasa. Les offices étaient, par conséquent, servis soit en slavon, soit en grec. Or, l'église de Savin Banu a fait exception à cette règle : dès la première heure et sur tout le parcours de son existence, le service s'est fait en roumain. C'était comme une prise de position contre la messe en langue étrangèr sur le sol roumain, en accord avec l'éveil de la conscience nationale au siècle des Lumières. Il ne reste qu'à ajouter que tout ce qui de près ou de loin a eu quelque rapport avec la fondation de Savin Banu a utilisé comme moyen d'expression la langue roumaine. Fondateur de cette église, Savin Banu s'est avéré aussi le chef d'une lignée qui d'une façon ou d'une autre devait rester toujours liée à l histoire de sa fondation, aussi bien par les prêtres officiants là, que par les donations qui allaient l'enrichir avec chaque génération.

C'est ainsi qu'est née une tradition ; une tradition assez forte pour inciter le métropolite Jacob Stamate qui restaura de fond en comble l'église en 1802 de maintenir le nom de „Banu", en l'appliquant au nouvel édifice érigé par ses soins. bien que la nouvelle église ait changé de patron. D'ailleurs, la plupart des biens immobiliaires dont celle-ci disposa provenaient de ses premiers fondateurs. Le métropolite leur joignit par „l'achat à ses propres frais" d'une autre série de bâtiments et de terrains situés dans les divers quartiers de la ville.

Vers 1799, l'édifice de bois de l'église bâtie par Savin Banu était devenu insuffisant et sa vetusté le rendait inapte à l'usage. Les paroissiens souhaitaient une nouvelle église, avec des assises „sur pierre". Sensible au désir de ses ouailles,

[1] L'ancien propriétaire a été son beau-père de la *deuxième* femme, Rubina, [à corriger „lapsus calami" de la p. 416, ligne 44, AIIA 1987/1].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le métropolite Jacob Stamate allait augmenter leurs contributions de façon substantielle, en suivant de près l'érection d'un nouveau bâtiment, où la pierre remplaçait le chêne et en s'arrangeant pour en faire un monument digne de son rang, à l'instar de l'église métropolitaine de St. Georges et s'accordant avec les autres monuments du quartier.

Pour le plan de l'édifice et la surveillance des travaux, Jacob Stamate s'est assuré les services d'un architecte en renom de Transylvanie : Herr Léopold. Quant à la peinture du monument, il devait la confier à Eustache Altini, originaire de la Zagora grecque, ancien apprenti de Nicolas de Iaşi, qui avait exécuté les peintures de l'ancienne iconostase de l'église episcopale à Huşi. Altini, né en 1772 et mort encore jeune, en 1815, avait poursuivi aussi des études de peinture à Vienne, où il s'était rendu vers la fin de 1789.

Herr Léopold conçut un monument grandiose de style baroque à plan tréflé, avec les absides latérales du naos et du pronaos à l'intérieur. De style baroque aussi l'abside en hémicycle de l'autel. Baroque également la décoration extérieure de l'édifice, avec ses vastes fenêtres largement ouvertes à la lumière et leur corniche richement ornée ; baroque l'abondance des courbes, la structure des arcades demeurées un modèle pour les édifices ultérieurs, même une fois passée la vogue du baroque. La tour du clocher surmontant le narthex ne devait être réalisée qu'en 1882. A l'intérieur, le plafond comporte trois voûtes. Les deux arcatures de l'amvon jaillissant du mur forment comme un cadre en saillie de l'iconostase. Tout est clair à l'intérieur, invitant à l'espérance, mais aussi à la méditation et au retour sur soi, car malgré le grand espace disponible tout concourt à diriger les regards vers le narthex et l'iconostase.

Un perron menant à une terrasse assure l'accès dans l'église, à travers une grande porte massive, avec une arcature de grosses pièces de bois revêtues de tôle de fer cloutée et disposant d'un système complexe de fermeture. Laissons la parole aux spécialistes à propos de cette porte : „Avec la ferronnerie de l'église Banu, nous revenons à la décoration de Sucevița, illustrant la remarquable continuité de certains motifs ornementaux de base, les couplages formant des rhombes avec les angles presque droits ; les rivets avec leurs têtes en sommet de cône sont fixés sur les bandeaux au moyen de plaquettes dont la disposition suit d'autres axes que la direction des grands rhombes ; leur ensemble forme un trame de lignes horizontales et verticales qui superpose l'ornement principal". Cette porte solide protégeait le monument du pillage, mais pendant la révolution de 1821 ce fut justement l'une des raisons qui déterminèrent les Turcs d'abriter leurs munitions derrière elle.

L'iconostase en bois de tilleul chantourné a été peint, comme nous l'avons vu, par Eustache Altini, dont l'oeuvre représente en Moldavie le premier pas allant du style byzantin au néoclassicisme. L'ensemble de cette pièce a dû être conçu par l'architecte Herr Léopold, mais le peintre a eu sans doute également son mot à dire. Celui-ci traite le champ pictural d'une manière inédite, en accord avec le caractère baroque des portes de l'iconostase donnant sur l'autel proprement-dit. On perçoit aussi le caractère inédit des icônes jumellées des Apôtres, conçues de telle sorte qu'elles contribuent à mettre mieux en valeur la dynamique de l'espace intérieur, but visé d'ailleurs par l'ensemble architectonique du monument. Jusqu'à ces derniers temps, on ne savait pas que le même Altini avait réalisé aussi la peinture murale de l'église. C'est l'auteur de ces lignes qui est parvenu en 1968 à compléter la connaissance de l'oeuvre de ce peintre, réunissant aussi les témoignages de ce qu'il s'était attaché, en 1802—1803, à exécuter également cette partie de la décoration de notre église.

Un dernier mot au sujet de son iconostase, représentant l'une des expressions les plus caractéristiques du baroque d'étape finale cerné par les spécialistes de l'histoire de l'art au commencement du XIXe siècle. On retrouve dans cette forme du baroque une synthèse de divers courants stylistiques du temps ; elle combine les volutes et les chapiteaux composites avec les richesses des frises, les consoles „renversées" du registre inférieur ou les colonnes torses. Le chantournage modelé et recouvert de dorures est utilisé abondamment.

L'unité de style marquée par l'architecture se retrouve chez les divers objets qui embellissent l'église Banu, parmi lesquels domine l'argenterie travaillée au repoussé. Les reliures de deux Evangiles en sont l'illustration évidente. Un premier Evangile à reliure d'argent gravée d'une inscription roumaine et imprimé à

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iași en 1762 a pour pendant un Evangile imprimé à Neamț en 1821, lui aussi relié en argent, les couvertures décorées de pierres à demi précieuses : rubis, améthystes, topazes, grenats, etc. Une fois de plus, la famille Banu se manifeste en la personne du donateur : Alecu Bran.

D'autres objets cultuels de grand prix font partie du trésor de ce monument. Il nous faut en mentionner trois, marquant trois événements d'une portée exceptionnelle pour l'histoire roumaine. Tout d'abord l'ex-voto en hommages à l'Union des Principautés roumaines : l'icône de la Vierge revêtue d'argent massif (9,500 kg.). Puis, une autre icône de la Vierge à revêtement d'argent avec l'inscription : „Je l'ai habillée d'argent le 25 décembre 1877, après la chute de Plevna, en éternel souvenir des soldats roumains", évoquant la guerre de l'Indépendance (1877—1878). Enfin, une troisième pièce — toujours une icône de la Vierge couverte de feuilles d'argent (850 gr.) — qui porte l'inscription : "l'Union des Roumains de 1918".

Grêce à sa grande unité stylistique sous tous les rapports (architecture, décoration, mobilier, objets cultuels-argenterie, etc.) ce monument, malgré ses diverses réfections, garde encore son aspect initial. Il représente un modèle du genre pour l'architecture de la ville de Iași, sans parler de sa valeur historique à maints points de vue.

Les II-ème et III-ème chapitres portent sur l'histoire de l'église de bois „Ouspenia — Banu" de Savin Banu (1705—1800) et, respectivement, de l'église de pierre du „Dimanche de la Toussaint — Banu" du métropolite Jacob Stamate (1800—1900) : II.1. Acte originaux, documents, régestes des biens et donations (1645—1808) ; 2. Le manuscrit slavon apporté par Savin Banu (1641) ; III.1. Les actes originaux relatifs à l'édification de l'église de pierre et les diplômes de sa dotation ; 2. Fondateurs et donateurs ; 3. L'inventaire du monument(celui de 1802 et tous les autres du XIXe siècle) ; 4. Revenus et dépenses annuels 1803—1849 ; 5. La réfection du monuments en 1840 ; 6. Costake Konaki, marguillier, et le procès dans le but de récupérer sa donation ; 7. Budgets et documents administratifs 1850—1896 ; 8. La restauration du monument en 1882—1883. Le procès en dommages et intérêts de 1888—1899 ; 9. Le procès de la Marguillerie Banu avec l'Administration municipale de Iași en 1885—1903. Des photos et une planche achèvent la monographie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA ORAȘULUI IAȘI

Sumar

I. Privire generală asupra istoricului monumentului din Iași al lui Savin Banu și Iacom Stamate (1705—1985) AIIAI, 1/1987 416

II. Biserica de lemn „Uspenia"-Banu a lui Savin Banu (1705—1800) 427

1. Acte originale, zapise, regeste ale averii și donații (1645—1808) . 527

2. Manuscrisul slav (1641) adus de Savin Banu . . 438

III. Biserica de piatră „Duminica Tututor Sfinților" — Banu a Mitropolitului Iacob Stamate (1800—1900) 444

1. Actele originare referitoare la zidirea ei și diatele de înzestrare . 444

2. Ctitori și donatori 455

3a. Inventarele monumentului (din 1802 și celelalte din secolul XIX) 460

3b. Lista cărților și a însemnărilor de pe diferite obiecte . 467

4. Venituri și cheltuieli anuale (1803—1849) . 473

AIIAI, 2/1987 469

5. Reparația monumentului la 1840 . . . 485

6. Costache Conachi și procesul de recuperare a donației sale . 486

7. Bugete și acte administrative (1850—1896) 495

8. Restaurarea monumentului în 1882—1883. Procesul pentru daune 1888—1899 516

9. Procesul dintre Epitropia Banu și Primăria Iași 1885—1903 . . 522

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎNTRE ISTORIE ȘI FICȚIUNE

DE

MIRCEA CIUBOTARU

O lucrare deconcertantă, insolită în contextul istoriografiei noastre actuale, a apărut de curînd la reputata Editură Științifică și Enciclopedică: *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, de Alexandru I. Gonța, cu o *Introducere* semnată de Dinu C. Giurescu. Generos în calificative apreciative, prestigiosul istoric formulează cîteva obiecții *fundamentale* asupra cărora însă nu insistă, creînd astfel cititorului impresia că se află în fața unei cărți „de referință", de „valoare certă". Examinarea atentă a surselor, demonstrațiilor și tezelor lucrării conduce însă spre alte concluzii. Este, desigur, regretabil că trebuie să discutăm cartea unui autor dispărut prematur (1977), în imposibilitate de a răspunde criticilor, dar problemele abordate de Al. G. sînt prea importante pentru etnogeneza românilor și constituirea feudalismului la noi ca să ne lase indiferenți la ecoul posibil al cărții în rîndul unei anumite categorii de amatori de ficțiuni istorice.

Autorul ambiționează nu numai să analizeze critic problematica și bibliografia temei, dar construiește, totdeauna polemic, o imagine a satului moldovenesc, din perioada etnogenezei și pînă în secolul XVII, în opoziție cu teze clasice ale istoriografiei noastre. Întreprinderea, în sine extrem de dificilă, fiindcă interesează perioade puțin sau deloc documentate istoric, nu întrunește consensul cercetătorilor și de aceea nu vom contesta, *în principiu*, dreptul de a avansa noi ipoteze, de a propune un model original al societății românești, chiar împotriva autorităților științifice recunoscute. Dar nu putem accepta tehnicile și mijloacele argumentării ale lui Al. G. Obiecțiile noastre se sprijină pe cîteva sute de fapte incontestabil dintre care, în spațiul acestei analize, nu vom putea invoca decît pe acelea *mai frapante și mai convingătoare. Specificul lucrării lui Al. G. ne obligă* la o conduită deosebită de aceea a recenzentului obișnuit. Nu vom opune, așadar, concepțiilor lui Al. G., în probleme controversate, autoritatea unor istorici consacrați, nu vom propune noi înșine alte interpretări ale unor realități incerte ci, într-o manieră strict documentară, vom dovedi, verificînd sursele, caracterul eronat al multor trimiteri bibliografice, lipsa frapantă a spiritului critic, enormele lacune în cultura istorică, îndeosebi pentru perioade mai vechi ale istoriei noastre, și prezumția autorului de a soluționa „enigme" pe baza unor etimologii lipsite de orice suport științific.

Lucrarea nedumerește chiar de la primul contact. Simpla parcurgere a *Cuprinsului* și apoi lectura atentă dezvăluie caracterul amorf, de studiu nefinalizat și nefinisat al cărții, imprecizia structurării părților și capitolelor, improprietatea titlurilor. De pildă, problema vătămanilor, abordată în capitolul III din partea I, este reluată în ultimele pagini ale studiului. Într-un subcapitol se interpretează sintagma „unde este casa lui", care se reia în titlul subcapitolului următor. Titlul *Bogăția, producția și organizarea dreptului financiar* este, evident, greșit, fiindcă nu poate fi vorba de bogăția și producția... dreptului. Mai mult, prin *drept financiar* Al. G. înțelege impunerea dărilor *în natură* pentru întreținerea oștirii comunităților sătești (p. 148). Incapacitatea autorului de a structura

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și ierarhiza corect și sub titluri adecvate problemele și ideile principale ale unei lucrări ample a fost remarcată și cu alt prilej [1].

O deficiență structurală a discursului istoriografic al lui Al. G. este stilul prolix și confuz. Nenumărate divagații, precizări inutile, repetiții paraziteză pe trunchiul ideii principale, astfel încît tezele proprii ale autorului se conturează cu dificultate, trudnic. Deși tema studiului se circumscrie perioadei medievale, tentația autorului de întorcere la obîrșii îndepărtate, la pelasgi, cimerieni, sciți, traci, este irepresibilă. Cînd stabilește etimologii, Al. G. consultă dicționare pentru rădăcinile indo-europene *(indo-germanice,* termen preferat) ale cuvintelor. Adesea el polemizează cu preopinenți inexistenți, încarcă textul și, implicit, aparatul de note cu amănunte nesemnificative. Astfel, discutînd termenul latin *judex* și menționînd că Atanaric cerea romanilor să fie numit cu acest titlu, Al. G. continuă: „Același lucru l-au făcut și alanii, veniți odată cu hunii pe teritoriul Moldovei, în valea Prutului, în anul 376 e.n. și de la care acest rîu se va numi «fluvius Alanus» pînă prin anul 1300. Nu însă și denumirea pîrîului, Ialanului sau Elanului, dat de autohtoni după elanii, acei cerbi cu pielea pestriță și coarne ciuntite, care trăiau în pădurea Hercinică și Carpații pădurоși și prin Dacia, în vremea lui Caesar" (p. 129). Trecînd, deocamdată, peste unele inexactități istorice și neglijențe stilistice *, vom observa că, în loc să trimită la surse care documentează titlul de *judex* la alani, Al. G. combate o etimologie, de nimeni susținută, a hidronimului *Elan,* citînd *De bello Gallico* și un studiu al lui Gh. Ghibănescu. În aceeași manieră, susținînd că numele *argeaua,* de origine cimmeriană, s-ar fi păstrat „în toponimicile din hotarele mînăstirii Agapia și Secu, în satul, dealul, valea și pădurea Argeaua din ținutul Tecuci", autorul precizează inutil: „dar nu și în Arzu și Ardeoanu, de pe Tazlăul Sărat, din ținutul Bacău" (p. 40—41), cu o notă bibliografică suplimentară. În acest mod s-a putut ajunge la un număr de 3694 de trimiteri la surse de o mare varietate tematică, dintre care aproximativ o mie, după un calcul estimativ, nu servesc argumentării ideilor specifice temei abordate. Cititorul avizat are impresia că Al. G. a adunat în această carte tot ce știe, într-o paradă de erudiție care se dovedește a fi doar un conglomerat de informații nediferențiate.

Deși într-o asemenea lucrare este deosebit de dificil de urmărit dezvoltarea ideilor, vom încerca să rezumăm concepția autorului prin efort propriu, fiindcă niște *Concluzii* disparate răsună într-o limbă ciudată, care, desigur, nu s-a vorbit niciodată în Moldova. Citățm doar un paragraf: „Grupați în jurul unui *domus* sau *hoba* ei [megieșii — *n.n.*] alcătuiau o totalitate *hobas-te* = de unde *obștea* locuitorilor egali în drepturi la moștenirea *(ohaba)* și a terenului obștesc din jur din *hobasta*" (p. 395).

Așadar, Al. G. își propune să studieze instituțiile satului medieval moldovenesc. Lucrarea ar trebui să fie o istorie a dreptului medieval, dar enormul balast de digresiuni ocultează acest specific. Deoarece pentru perioada constituirii obștii teritoriale documentele lipsesc cu desăvîrșire, autorul folosește, firește, metoda comparativă, viciată însă, cum vom dovedi, de interpretări tendențioase, forțate. Documentele înseși, la îndemîna cercetătorului, pentru veacurile XV—XVII, sînt, de asemenea, invocate într-o manieră deformatoare. Cercetînd rolul și funcțiile instituțiilor juridice din evul mediu, Al. G. crede că poate să le descopere și originile în lumea scito-daco-celtică, uneori invocînd fapte din neolitic și chiar paleolitic și rădăcini indo-germanice ale unor cuvinte, cu argumentul că s-a demonstrat „nașterea regulilor de drept și a instituțiilor satului în copilăria popoarelor și viabilitatea lor mii de ani, chiar cînd unele din ele și-au pierdut limba" (p. 394). Adevărul general al acestei constatări nu scutește însă pe istoric de efortul hermeneutic de a elucida nu numai incerte origini preistorice, dar și (mai ales) *evoluția* și semnificația mentalităților, normelor și conduitelor morale, religioase, juridice în momente istorice diferite. Or, antiistorismul gîn-

[1] Victor Spinei, discuția lucrării lui Al. Gonța, *Românii și Hoarda de Aur. 1241—1502,* în *AIIAI,* tom. XXIII, 1, 1986, p. 436, 437, 438.

* Vom păstra, în citate, punctuația și ortografia autorului. Precizăm că în numeroase pasaje, citate sau rezumate, sînt erori pe care, urmărind doar ideile principale ale lucrării, nu le vom comenta. Indicăm cu asterisc acele cuvinte la care se face trimiterea, evidențiind astfel tehnica citării eronate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dirii lui Al. G. se relevă tocmai în spectaculoasele salturi peste secole şi milenii, atunci cînd, de exemplu, explică dreptul egal al femeilor cu bărbaţii la moştenirea răzăşească prin... hiţiţi (p. 394). În astfel de aserţiuni se vădeşte că maestrul nedeclarat, dar adesea citat, al lui Al. G. este fantastul Nicolae Densuşianu.

Deşi afirmă uneori, formal, că este îndatorat cercetătorilor anteriori (p. 50, 137, 393), Al. G. declară cu nestrămutată siguranţă că „pentru noi, totul a rămas în domeniul ipotezelor", că opiniile unor istorici au fost „aduse din vecini", că întreaga noastră istoriografie (cu puţine excepţii şi în chestiuni minore) este o „captivitate" din care încearcă „o evadare", construind adevăratul model al satului medieval românesc (p. 393). Îndoiala metodologică nu-l caracterizează pe Al. G., în schimb prezumţia este nemărginită.

După o introducere de geografie istorică, cele trei părţi ale lucrării sînt consacrate satului ca teritoriu al comunităţii familiale, apoi ca domeniu feudal şi justiţiei.

Prima parte studiază modul în care s-au constituit şi dăinuit ginta şi apoi familia teritorializată, pînă la afirmarea relaţiilor feudale şi întemeierea statului feudal Moldova. Tezele principale sînt :

— autohtonia sistemului de organizare a satului moldovenesc şi a instituţiilor de drept, pe temeiul „legilor scitice", în vigoare la popoarele din nordul Dunării, începînd din secolul XII i.e.n., numite de vizigoţi „leges bellagines" (p. 393—394) ;

— „obştea sau comunitatea teritorială se formase în perioada de convieţuire a urmaşilor geto-dacilor cu triburile celto-scito-germanice pînă la venirea slavilor, la sfîrşitul secolului al VI-lea e.n., independent şi fără să fi fost influenţată de modul de organizare al ginţilor acestora din urmă" (p. 58) ;

— comunităţile gentilice vechi şi cele familiale teritorializate (satele) erau conduse de Adunări ale megieşilor, care au elaborat legile dreptului cutumiar, au organizat straja şi instituţia „vînătorilor de urme" ; jupanii sînt căpetenii ale ginţilor iar cnezii şi juzii ale satelor, aleşi de Adunările megieşilor ; instituţiile gentilice erau „cristalizate definitiv şi complet în secolul al VI-lea, înainte de a se produce impactul slav" (p. 394).

Partea a II-a prezintă satul moldovenesc, ca domeniu feudal, în secolele XIV—XVII. Interpretarea documentelor de cancelarie trebuie să conducă spre următoarele concluzii :

— satul medieval conservă norme de drept cutumiar (legea valahă, obiceiul pămîntului), moştenite din perioada gentilică (dreptul financiar [fiscal] „a zecea", egalitatea femeii cu bărbatul la dreptul de moştenire, dreptul de preemţiune, dreptul copiilor nelegitimi) ;

— contribuţia în natură, cîte a zecea parte de fiecare familie, hotărîtă de Adunarea megieşilor pentru întreţinerea forţei militare a comunităţii gentilice (p. 146 sqq) a cărei consecinţă este militarizarea societăţii moldoveneşti din vremuri imemoriale ;

— feudalismul românesc (moldovenesc) nu este rezultatul unor procese economico-sociale ci o creaţie a statului, a domnului, care, prin jurămîntul de credinţă al juzilor şi cnezilor, pentru slujba dreaptă şi credincioasă, creează domeniul şi ierarhia feudală ; uitînd însă propriile sale teze şi demonstraţii, Al. G. conchide că jupanii şi juzii obţin, pentru merite militare, ca boieri şi slugi, dreptul de vislujenie, în virtutea jurămîntului feudal, de la Adunările megieşilor, nu de la domn (p. 396) ;

— ierarhia feudală se constituie din trei trepte :

a) juzii, aleşi de comunitate şi apoi confirmaţii de domnie, cu privilegii scrise, identificaţi prin formula „unde a fost casa lui..." ;

b) slugile sau panii, care conduc un centru al puterii militare din două sau mai multe sate ale aceleiaşi ginţi, îndeplinind funcţia cnejilor de odinioară şi rezidînd într-o curte *(dom* sau *dvor)* ;

c) pîrcălabii de ţinut, vameşii şi vornicii de ocoale, cu reşedinţa în cetăţi, ca centre de ocoale şi ţinuturi administrative ;

— proprietatea feudală în Moldova se formează în secolele XIV—XVII, în temeiul unui ordin militar scris (uricul), neamurile şi răzeşii din secolele XVII—XVIII fiind urmaşii purtătorilor de titluri (boieri, slugi).

În partea a III-a sînt analizate dreptul consuetudinar, funcţiile instanţei „oamenilor buni şi bătrîni" şi ale jurătorilor, în pricini civile, fiscale şi penale,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

susținîndu-se originea lor exclusiv în „leges bellagines" (legile sciților) și respingîndu-se orice influență a dreptului bizantin ; de asemenea sînt descrise atribuțiile vătămanilor și ale vornicilor.

Examinarea acestor idei și argumentări este foarte dificilă, fiindcă adesea informația istorică exactă și interpretarea corectă sînt compromise de trimiteri la texte și pasaje inexistente, de denaturări incredibile ale sensurilor unei surse, de inducere în eroare ale cititorului prin invocarea unor izvoare documentare și autorități științifice chiar cînd acolo nu se află nici un argument util demonstrației, de inadvertențe, contraziceri, repetări, anacronisme și, îndeosebi, de etimologii neștiințifice, toate obligîndu-ne la sute de verificări ale documentelor și studiilor citate și ale tuturor etimologiilor. Putem susține aceste grave acuzații cu nenumărate exemple, dar trebuie să le reținem doar pe cele mai stridente.

De pildă, să se compare un pasaj în care este invocat Aristotel : „Această codificațiune arhaică de legi, numită în limba zendică *daiena*, iar la traci și agatîrșii din Transilvania *doine*, cu dispoziții referitoare la *proprietatea în devălmășie*, la organizarea și instrucțiunea militară, și la drepturile matrimoniale și fețiale, *doine* sau *legi*, pe care sciții agatîrși de pe malul Mureșului (Maris) le cîntau în timpul lui Aristot prin temple pentru a nu le uita..." (p. 79) cu textul din *Problemata :* „De ce se numesc legi unele cîntece ? Oare pentru că, înainte de cunoașterea literelor, legile se cîntau, ca să nu se uite, precum este încă obiceiul la agatîrși ?" [2]. Cititorul grăbit ar putea crede, desigur, că Aristotel ne informează că agatîrșii cîntau *doine* care sînt, deci, la origine, *legi*, și ne dezvăluie și conținutul lor.

Al. G. afirmă că bolohovenii din secolele XII—XIII au asimilat pe *„nemții* de origine germanică de sub poalele Carpaților veniți aici de pe Rin, în urma înfrîngerii lui Ariovist de către Cezar *, și amintiți în capitolul I al *Cronicii lui Nestor"* și că „de la acești *nemți* s-a păstrat pînă astăzi denumirea unui munte, a unui oraș, a unei cetăți, a unui pîrîu și a ținutului Neamțului" (p. 28). După lectura întregii lucrări, nu ne mai mirăm că autorul explică frecvent toponime medievale prin nume antice, nici de faptul că bolohovenii de la nord de Moldova [3] puteau asimila pe nemții din ținutul Neamțului. Observăm doar că se atribuie involuntar, probabil, lui Caesar știrea despre venirea nemților de pe Rin în Carpați. Lectorul curios nu va găsi însă la locul indicat [4] decît informația că printre triburile conduse de Ariovistus erau și Nemetes, trib germanic din Belgia. Relația lingvistică și istorică dintre *Nemetes* și *nemți* aparține, în exclusivitate, lui Al. G.

O enormitate, atribuită Margaretei Riemschneider, este „stabilirea identității dintre limba hitiților-iliri din Orientul apropiat și latina medievală", dovadă „probabil în viitor, în demonstrarea rădăcinii comune a limbii vorbite de romani și daco-geți" (p. 394), desigur, în sensul teoriilor lui N. Densușianu și ale tracomanilor actuali. Verificînd trimiterea, sîntem descumpăniți de modul în care a putut fi înțeles un text clar : „În mileniul al II-lea î.e.n., hatti — care, pînă azi, n-a putut fi comparată cu nici o altă limbă — ocupă un loc asemănător cu al limbii latine în evul mediu sau, poate, cu anumite urme ale limbii grecești în liturghia noastră" [germană] [5].

Aceeași autoare este citată curînd în sprijinul altei teze astfel : megieșii moșneni „moștenesc în devălmășie cu drepturi egale *per masculos* et *per feminas* pămîntul, ca la hitiți *, sarmați și vizigoți, în special" (p. 396). Preveniți asupra tehnicii lui Al. G., verificăm iarăși și aflăm că „la sfîrșitul vechiului imperiu Telipinu vrea să introducă o succesiune pur bărbătească" la tronul regatului hitit și că în dreptul mai vechi, matriarhal, „frații și surorile defunctului trec, în ordinea succesiunii, înaintea copiilor" [6]. Fără comentarii !

După asemenea mostre par simple erori trimiteri la :

— *Istoria României*, unde s-ar susține că dacii sînt o populație traco(-celtă ?) (p. 26) și unde nu găsim decît menționarea unui topor (celt) [7] ;

---

[2] *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 113.
[3] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, 1982, p. 79—80.
[4] Caesar, *De bello Gallico*, liber I, 51.
[5] Margarete Riemschneider, *Lumea hitiților*, 1967, p. 20—21.
[6] *Ibidem*, p. 68—69.
[7] *Istoria României*, I, 1960, p. 141, fig. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Herodot, apud Al. Philippide, care ne-ar informa că sciţii iranieni erau îngropaţi, ca şi cumanii, în curgane, în care se împlînta o statuie cu faţa întoarsă spre răsărit, cu o cupă în mînă (p. 417). Dar istoricul grec scrie doar că sciţii purtau o cupă la cingătoare[8];

— Iordanes, care ar confirma, „ca fiind de actualitate şi în secolul al VI-lea" prezenţa bastarnilor printre geţi (p. 46). Însă istoricul goţilor menţionează pe bastarni ca vecini ai vechii Dacii[9].

— Documente publicate de M. Costăchescu şi în colecţia *DIR* pentru *ţarină*, „aşa numită şi de persani" * (p. 145), unde nu se va putea găsi vreodată altceva decît cuvîntul *ţarină*.

— N. Iorga, care ştia prea bine că jitarii păzeau poarta ţarinei pentru a nu ieşi vitele slobode din sate[10] şi nu „de tîlhari externi sau interni" (p. 115, nota 281).

Neglijenţele datorită cărora cititorul ar căuta zadarnic anume informaţii la pagini inexistente sau greşit indicate sînt numeroase:

— Nu există paginile 736—737, în *Toponimia românească*, 1963, de Iorgu Iordan, unde s-ar da etimologia entopicului *holm* (p. 47).

— Un document din 3 octombrie 1610 nu va putea fi găsit în *DIR*, A, veac XIV—XV, vol. II (p. 117).

— Nici o informaţie despre vătămanii David şi Vasile la sursa indicată la p. 139 ,nota 510.

— Un citat de la p. 170, cu nota 321, va trebui căutat de cititor la altă pagină[11] decît aceea consemnată de Al. G.

Să începem, totuşi, analiza principalelor idei ale lucrării. Aserţiunea fundamentală este aceea a originii traco-celto-dacice a românilor, care s-a constituit ca popor prin *simbioza* îndelungată, pînă în secolul IX, cu neamurile germanice, bastarni, goţi, vizigoţi, gepizi, vandali. Corolarul acestei teze este ideea constituirii comunităţilor româneşti, cu toate instituţiile lor, pînă în secolul VI, înainte de venirea slavilor. Romanitatea şi latinitatea sînt afirmate formal. Aportul slav, etnic şi lingvistic, este sistematic negat, referinţele istorice despre slavi fiind atît de tendenţios selectate, încît editura s-a simţit obligată — o singură dată, totuşi — să se distanţeze de opiniile autorului (p. 331). Dinu C. Giurescu are perfectă dreptate: „Perspectiva adoptată de Al. I. Gonţa este unilaterală şi nu poate fi reţinută ca atare" (p. 12).

Nu vom zăbovi asupra acestei concepţii, fiindcă o mare bibliografie pe tema etnogenezei românilor face de prisos intervenţia noastră. Să acceptăm totuşi, ca ipoteză de lucru, tentativa lui Al. G. de a reconsidera întreaga problematică, îndreptăţită numai în măsura în care evaluarea contribuţiei unor popoare la etnogeneza noastră nu va putea fi niciodată definitivă şi atît timp cît conceptele de „simbioză", „convieţuire", „vecinătate", „dominaţie", „influenţă" rămîn instrumente de aproximare. Trebuie însă imediat să retragem autorului şi această concesie, fiindcă toate ipotezele sale se bazează pe anacronisme, pe evidente erori de informaţie sau de interpretare, toate rezultat al unei neobişnuite carenţe a spiritului critic şi al unor ideosincrazii nedisimulate. Să exemplificăm.

„Simbioza" îndelungată a locuitorilor Moldovei „numai cu triburile germanice şi sarmaţii", pînă în secolul IX, este argumentată printr-un mare anacronism: menţiunea într-o scrisoare, în versuri, a germanilor, sarmaţilor, bastarnilor, geţilor şi dacilor, pe la 860, de către un călugăr de la Fulda, misionar la bulgari, Ermericus din Elwange[12], citat la p. 29, 172, 192. Al. G. nu explică niciodată (afirmă numai, apodictic) cum se putea înfăptui o simbioză între o populaţie sedentară şi neamuri războinice, migratoare, care impuneau, temporar, o dominaţie politică şi militară, uneori doar nominală, şi îndeosebi, în alte regiuni decît Moldova, precum vizigoţii, gepizii, avarii. Cît despre bastarni, strămutaţi la sfîr-

[8] Al. Philippide, *Originea românilor*, II, 1927, p. 376.

[9] *Izvoarele istoriei României*, II, 1970, p. 419: „Am în vedere Dacia cea veche pe care acum o ocupă popoarele gepizilor".

[10] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 346.

[11] *Ibidem*, II, 1936, p. 149, nu la p. 192.

[12] G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, în „Cercetări istorice", anul X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 145—146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

șitul secolului al III-lea e.n. în sudul Dunării, ei nu mai sînt, din acest moment, menționați în izvoare ca prezențe contemporane. De asemenea, atestarea geților și dacilor la mijlocul veacului IX nu-l tulbură pe istoric.

Între secolele III—VII, teritoriul dintre Carpați și Nistru s-a numit *Gothia* și *Gepidia* „și, concomitent, *Valahia*, denumire dată de goți, după populația celto-tracă latinizată ce locuia aici, și însușită de slavi în timpul trecerii lor spre Balcani" (p. 18). Printr-o simplă deducție, Al. G. scutește pe cercetători de efortul descoperirii primei mențiuni a valahilor, anterioară celei cunoscute pînă în prezent (secolul XI) [13].

Procesul însuși al etnogenezei este pentru noi, — trebuie să recunoaștem —, de neînțeles. Populația celto-tracă romanizată, din secolele III—VII (p. 18) este numită apoi „celto-sciți în simbioză cu carpo-dacii latinizați" (p. 21), în aceeași perioadă, pentru ca, imediat, să fie chiar popor român, fiindcă „în momentul cînd slavii au apărut în aceste locuri, germani, deci goți, vizigoți, vandali, erau intercalați între ei și populația românească" (p. 26). Chiar mai devreme, în 372, goții „se amestecau în viața satelor românești" (p. 46). Confuzia terminologică și precaritatea informației istorice impun întrebări presante : vor mai fi fost vizigoți și vandali, nu în Moldova, dar măcar prin vestul Daciei la începutul secolului VI ? Dacă erau români în veacul IV, germanii mai au vreun aport etnogenetic ? Deruta sporește însă citind o frază de o retorică dubioasă și cu o sintaxă originală : „După cum, la sfîrșitul unei ierni geroase și topirea zăpezii apar florile de primăvară ca produs al umedului pămînt, așa și după asimilarea popoarelor migratoare încă din primele secole ale erei noastre și în evul mediu, a apărut la lumina istoriei tînărul popor al vlahilor sau românilor, adevărații stăpîni ai acestui teritoriu" (p. 23). Românii au asimilat, așadar, popoare migratoare !

Pentru a descoperi originea dreptului românesc în satul medieval, Al. G. se referă la hoarda din paleolitic și explică [14] începutul dezagregării relațiilor gentilice „odată cu apariția comunității teritoriale ce presupune relații economice între membrii ei, adică odată cu introducerea contribuțiilor în natură acordate luptătorilor comunității și a relațiilor de schimb comercial" (p. 37). Cum vom vedea, zeciuiala, instituită benevol, are o importanță crucială în evoluția societății omenești, în general, fiindcă „în felul acesta s-au pus temeliile economice ale puterii armate, prin însăși voința tuturor megieșilor" și „prin adoptarea noii formule Adunarea megieșilor a pus capăt orînduirii gentilice" (p. 148). Aceasta este una dintre aserțiunile cele mai importante ale lucrării, deoarece pe baza ei Al. G. va construi modelul societății moldovenești perfect militarizate. Să observăm că autorul documentează impunerea voluntară a contribuțiilor în natură din orînduirea gentilică prin actul Adunării de la Vaslui, din 1456 (p. 147), prin care boierii au hotărît plata tributului cerut de turci. Un moment similar, din 1591, este interpretat, abuziv, în același sens : „Probabil că, aici, a fost vorba *tot de o adunare a țării*, redusă de cronicar [Grigore Ureche] la nivelul Sfatului de boieri" (p. 148). Constatăm nu numai că analogia este investită cu valoarea de probă documentară, dar și o concepție voluntaristă asupra istoriei, care poate explica disoluția unei orînduiri printr-un act de voință conștientizată, prin adunări și hotărîri.

Satul moldovenesc medieval continuă așezările întărite cu val și palisadă ale traco-dacilor, davele (p. 38—39). Nu se fortifica numai vatra satului ci și teritoriul, hotarul, cu valuri, șanțuri, rovine, perecopuri și troiane (p. 64). Imaginea e absurdă, dar sprijină ideea unei organizări războinice a poporului român. Dacă ar fi fost reală, această fortificare ar fi lăsat și astăzi mii de urme și ar fi schimbat destinul istoric al Moldovei. Semnele de hotare și șanțurile tîrzii făcute între unele moșii nu pot fi dovezi în sensul imaginat de Al. G. (p. 67). Fortificațiile pe înălțimi, horodiștile, găsite „pe lîngă toate satele din întreaga Moldovă" [15] sînt „cele mai vii mărturii ale continuității așezărilor românești pe aceste meleaguri, încă din perioada conviețuirii tyrageților și carpilor cu celții și triburile germanice" (p. 42—43). Această aserțiune nu se sprijină pe informații isto-

[13] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 78.

[14] Parafrazînd o pagină din B. D. Grecov, *Țăranii în Rusia*, 1952, p. 65.

[15] Afirmație contrazisă chiar de cercetarea lui Al. G., care nu poate consemna decît aproximativ 30 de grădiști și horodiști, la p. 42, nota 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rice sau pe descoperiri arheologice ci pe etimologia entopicelor *horodişte, gorodişte, grădişte,* care „nu au nimic comun cu organizarea satului la slavi, cum scrie tendenţios Iorgu Iordan“ [16] (p. 43), ci ar fi de origine celtică, în limba română : *warda> vardişte* (locul de pază“ (p. 42). De asemenea, toponimele *Holm, Bîtca (Botca), Pisc,* considerate germanice, ar fi „urme adînci mai vechi, lăsate în sistemul de organizare a apărării satului moldovenesc de către roxolani, bastarni şi celelalte neamuri germanice“ (p. 47) [17].

O altă dovadă este, pentru Al. G., „locul din marginea satului, cătunul sau cutul geto-dacic (cîteodată pricut), unde se aflau cantonate forţele de apărare ale satului (şi oştile bizantine se cătuneau) *, [care] a supravieţuit şi apare şi astăzi în hotarul satului românesc ca o reminiscenţă din această epocă [?], ca şi în cel albanez *, ca un grup de 10—12 case, mai izolat de vatra satului“ *. Nu mai puţin de patru autorităţi istorice şi lingvistice (N. Iorga, Al. Philippide, I. I. Russu, C. C. Giurescu) sînt covocate deformator pentru a susţine o sumă de neadevăruri [18] (p. 40). Iată deci că pricuturile (cătunele) nu sînt, cum se credea pînă acum [19], rezultatul roirii satelor medievale şi moderne ci un fel de cazărmi ale unei imaginare armate săteşti (vezi *infra,* consideraţiile asupra străjerilor şi vînătorilor de urme).

O problemă fundamentală a lucrării lui Al. G. este stabilirea originii obştii medievale în comunitatea gentilică. Argumentele sînt lingvistice şi juridice. Ca de obicei, se construieşte pe etimologii eronate. Cu seninătate imperturbabilă, autorul reconstituie limba locuitorilor vechii Dacii [20]. Şeful ginţii era *kuning* sau *kunig* sau *kaneg,* la goţi, „de unde *kanez,* păstrat în vorbirea curentă de locuitorii vechii Dacii sub forma *cneaz...*“ (p. 51). Numele comunităţii era „ca şi în limba sanscrită, *djana-dzana-dzîna* în legătură cu ideea de naştere, viaţă şi păstrat pînă astăzi în cuvîntul *zîna = fată,* în limba tracă (zîna zorilor, zîna codrilor), cuvînt care trebuie pus în directă legătură cu persanul *zen* = femeie)... Confirmarea acestui adevăr o avem în prezenţa cneazului în fruntea tuturor comunităţilor teritoriale de pe întregul cuprins al Daciei...“ (p. 52). Deci comunitatea era... fată !

Marea descoperire însă abia acum urmează :„ Aşadar, de aflarea termenului comun sub care apar la geto-dacii latinizaţi... membrii comunităţii gentilice depinde nu numai rezolvarea enigmei elementului de bază al ginţii, ci şi problema continuităţii daco-romane“ (p. 56). Metoda : cercetarea documentelor de cancelarie. Concluzia : „singurul cuvînt comun, mai vechi şi mai frecvent, care apare pe teritoriul dintre Dunăre, Tisa şi Nistru, pentru a desemna pe autohtonul liber, este *megieşul*“ (p. 56). Respingînd etimologia slavă propusă de B. P. Hasdeu şi I. Bogdan şi ignorînd pe aceea, mai probabilă, maghiară, *megye,* a lui L. Treml [21], Al. G. găseşte goticul *midjis* pe care îl face să sune *midjişul* şi exultă : „Identi-

[16] Acuzaţie nefondată, fiindcă Iorgu Iordan nu susţine originea slavă a grădiştilor ci doar etimologiile slave ale entopicelor *grădişte* şi *horodişte,* în *Toponimia românească,* 1963, p. 308.

[17] Reproducem o argumentaţie de tipul *circulus in demonstrandum* : „Părerile lui Al. Philippide şi Iorgu Iordan că *Holmul* îşi are rădăcina în *hlum,* aflat în limbile bulgară şi ucraineană, sînt dezmînţite de toponimicul *holm,* care este răspîndit numai în Moldova, în aceleaşi regiuni unde apar *bîtcele,* în Transilvania şi pusta Panoniei, locuite de vizigoţi, cu excepţia unui oraş Holm în Galiţia, unde au lăsat urme gepizii (p. 47, nota 130). O etimologie falsă este sprijinită cu o etimologie falsă !

[18] N. Iorga spune doar că la bizantini, în secolul XII, *cătunul* avea o semnificaţie militară, în *Istoria românilor,* II, 1936, p. 149. Al. Philippide înformează că la popoare turco-tătare şi mongole cuvinte asemănătoare au înţelesul unor aşezări de păstori de 10—12 case, în *Originea românilor,* II, 1927, p. 703. I. I. Russu argumentează originea autohtonă a cuvîntului, în *Limba traco-dacilor,* 1967, p. 204. Nici o dovadă nu poate fi adusă pentru afirmaţia că pricuturile aveau un număr stabilit, de 10—12 case.

[19] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe,* I, 1958, p. 196—220.

[20] Şi N. Densuşianu reconstituia limba pelasgilor, în *Dacia preistorică,* 1913, 1054—1152.

[21] Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* 1968, p. 421.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ficarea numelui membrilor ginții și comunităților teritoriale în cuvîntul *devălmaș (megieș)*, așa cum l-au avut și goții în *midjis*, este de o importanță covîrșitoare pentru istoria românilor. El este cea mai categorică dovadă că societatea celto-scito-dacă, înainte de cucerirea romană, și aceea a geto-dacilor latinizați, numiți *valahi* de către goți, s-a dezvoltat paralel cu triburile goților, după părăsirea Daciei, avînd ca element comun constitutiv în gintă pe *megieș* și aceleași principii de organizare" (p. 58). Prezumția de a fi dezlegat o „enigmă" a istoriei noastre tulbură simțul critic și sporește încrederea autorului în *adevărul său*: „E adevărat că urmașii geto-dacilor nu au astăzi un dicționar, în care să se arate originea indo-germană a termenului *megieș*... dar faptul nu ne îngrijorează deloc, deoarece cuvîntul există" în numeroase acte medievale (p. 58). După ce a stabilit această etimologie, „în afară de orice discuție" *(loc. cit.)*, Al. G. instituie *Adunarea megieșilor*, care elaborează cele dintîi principii de drept „scitic" și creează „organe administrative înarmate" (p. 59). Propune — ne miră prudența! — și un nume: „Nu știm cum se va fi numit în limba geților [goților?] instituția: adunarea megieșilor (poate medjilis, ca și adunarea națională de la iranienii de astăzi) și nu ne este cunoscut nici cum se numea ea la geto-daci" (p. 60). Adunări ale megieșilor sînt semnalate de Ovidiu și de Kedrenos, în 1048, la... pecenegi. Ele dezbăteau și „aprobau în unanimitate" legile (p. 83), ca un parlament modern, fără opozanți, și stabileau hotarele ginților teritorializate, în perioade neprecizate, care ni se par a fi acum în secolele convietuirii cu goții, oricum înainte de venirea slavilor (p. 67), acum în epoca bronzului, prin anii 1700 î.e.n. (p. 76). Autorul știe chiar cum s-a înfăptuit *ab initio* împărțirea teritoriilor între ginți și familii: „Că acesta a fost procesul formării satului moldovenesc la început, reiese din descrierea făcută de actele medievale" (p. 62). Mai mult, cu ajutorul *Daciei preistorice*, Al. G. poate să precizeze obîrșiile legislației moldovenești. Elaborate de Adunările megieșilor, legile au fost adunate de Abaris, legislator care a trăit prin anul 1118 î.e.n., hiperboreu de origine, și aplicate la traci de regele Rizos, aliat al lui Priam, în războiul troian, ale cărui arme „arheologii au constatat că... erau lucrate în atelierele minelor de aur din Țara Zrandului (Munții Apuseni), care în limba zendică și persană, însemna *țara de aur*, așa cum Țara Bîrsanilor (Țara Bîrsei) nu înseamnă altceva decît Țara persanilor = oameni îmbrăcați în piei de oaie" (p. 77). O paradă de asemenea absurdități erudite mai putem găsi doar în anume buletine tracologice. „Demonstrația" lui Al. G. continuă în aceeași manieră. Din Platon, dialogul *Critias*[22], reține că legile sciților au fost gravate, în secolul V î.e.n.[23], pe o columnă de aramă. Apoi, „proclamată [sic] și consacrată [sic] în public, în adunările gentilice din nordul Dunării, legile sciților au fost, în același timp, și legi pentru geți" (p. 78). Dovadă, simpla mențiune a legilor geților de către Ștefan Bizantinul (secolul VI e.n.) și Eustațiu din Thessalonic (secolul XII). Aceste legi ale geților sînt *doine* (vezi supra) sau acele *leges bellagines* pe care Iordanes le atribuia lui Deceneu (p. 79). Autorul regretă că nu ne-au parvenit leges bellagines, scrise cu litere pe columna de aramă, dar „principiile lor de drept au continuat să trăiască în mijlocul comunităților gentilice și sătești din interiorul vechii Dacii, păstrate de tradiție de către „oameni buni și bătrîni dintre megieși" (p. 80). Așadar, dreptul valah, moldovenesc, a fost creat de către medjilis, în regatul lui Atlas.

Primul așezămînt creat, prin dezbateri, de Adunarea megieșilor se referă la garantarea libertății și vieții omului (p. 82) și este formulat de Al. G., în mod ciudat, prin preceptele dreptului roman ale lui Domitius Ulpianus, repetate obsesiv (p. 79, 328, 329, 334, 370, 376): „oneste vivere, neminem [alterum] laedere et dare [sic] suum cuique tribuere", care ar fi aceleași cu... știința logicii (logicam instruens) a lui Deceneu (p. 79). Dreptul unor robi tătari eliberați în 1445 și 1470 „menționează regula formulată cu mai bine de o mie de ani înaintea erei noastre: «ca ei să trăiască liberi și în bună voie așa cum stau și trăiesc în țara noastră toți valahii, după dreptul valah»" (p. 82). Din acest principiu derivă egalitatea femeii cu bărbatul la moștenirea pămîntului, dreptul răzbunării sîngelui, dușegubina, dreptul robilor, „aplicat în Moldova în secolele XV—XIX, cît a existat

[22] Apud N. Densușianu, *op. cit.*, p. 865. Trimitere, greșită, la p. 285.

[23] Precizare menită să sugereze că Platon era contemporan cu aceste legi, dar columna era în regatul mitologic al lui Atlas, socrul zeului Hermes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instituţia robiei la români" (p. 85), creat de adunarea comunităţii gentilice, probabil în timpul lui Atlas, dar ţinut în rezervă pînă cînd a putut fi aplicat, din secolul XV ! Adunarea megieşilor a pus temeliile proprietăţii private familiale, a creat „dreptul civil ca expresie liberă şi solemnă a voinţei generale exprimată de megieşi în adunarea generală, care, pe atunci, era egală cu armata" (p. 86).

Comunităţile gentilice şi apoi cele familiale erau conduse de cnezi. Cuvîntul *cneaz*, din *kunig*, a fost împrumutat, crede Al. G., de români [?] de la vizigoţi, ostrogoţi şi gepizi, şi nu de la slavi (p. 88). „E mai mult decît probabil că, şi la sciţi, celţi, traco-daci şi urmaşii acestora, cnezii erau la început tot conducători ai comunităţilor gentilice şi nu de comunităţi teritoriale săteşti" (p. 88). Pentru documentarea acestei afirmaţii sînt invocate „acte tîrzii din Ţara Românească [care] menţionează tradiţia că, la sate, locuitorii megieşi se trag din cnezi, iar aceştia, din moşi" şi se citează un text : „Toţi... cnezii sau megieşii ce au fost cnezi de moştenire, din moşi, s-au sărăcit de moşii" (p. 88) pe care cititorul atent şi avertizat îl interpretează cu totul altfel : Toţi cnezii şi acei megieşi, care au fost din moşi strămoşi cnezi, au sărăcit. Este vorba, desigur, de amintirea cnezilor de pe la anul 1500.

Nu vom redeschide aici discuţia veche referitoare la cnezi ci vom dovedi doar caracterul ipotetic al concepţiilor lui Al. G. „Se ştie doar că constituirea mărcii şi instituirea comunităţilor teritoriale traco-dace au avut loc şi s-au consolidat în perioada de convieţuire cu sciţii agatîrşi şi celţii costoboci, racatensi şi britogali şi cu neamurile sarmaţilor roxolani, a bastarnilor, taifalilor şi goţilor din secolele VI î.e.n. şi pînă în cel de al VI-lea al e.n." (p. 90). Nu vom intra în probleme controversate, de pildă aceea dacă agatîrşii erau sciţi sau dacă ratacensii şi costobocii erau celţi şi nici măcar nu ne vom mira de existenţa mărcii la traco-daci ci vom atrage doar atenţia că acel „se ştie" nu este altceva decît propria concepţie neştiinţifică a autorului care, pe o mare aserţiune, poate construi mai departe alte aserţiuni : „Dacă ţinem seama de faptul relatat mai sus că la popoarele germanice cnejii erau şefii sau principii ginţilor, adică ai comunităţilor gentilice, nu putem să pornim la drum cu ideea că la traco-daci şi urmaşii lor, aceştia erau altceva" (p. 91). Analogia nedocumentată devine adevăr istoric !

In evul mediu, cnezii sînt căpetenii militare, alese, peste mai multe sate ale unei ginţi. În veacul XV, domnii confirmă în funcţiile lor pe vechii cnezi sau impun, peste voinţa ginţii, comandanţi străini. Cum vom vedea, această opinie este fundamentală pentru autor, care concepe feudalismul românesc ca o creaţie a domnului (voievodului) şi nu pe baza raporturilor de proprietate. Să urmărim acum însă altă idee. Observînd că în documentele vechi cnezii sînt menţionaţi cu autoritatea într-un singur sat sau judecie, Al. G. consideră, fără dovezi convingătoare, că acele sate sînt foste reşedinţe ale scaunelor de judecată şi comandă militară teritorială (p. 92). Cînd un cneaz concentra puterea peste mai multe obşti (în secolul XIII, înainte de năvălirea tătarilor), el era numit *Crai*, evident o supoziţie obişnuită la Al. G., care crede că poate reconstitui unele crăii sau craine prin numele de familie *Crai* şi de sate *Crăieşti*, atestate abia în secolul XV. Sîntem de acord că au existat uniuni de obşti înainte de întemeierea statului feudal, dar existenţa şi localizarea lor nu pot fi dovedite cu astfel de mijloace. De pildă, „crăia" de pe Rebricea Mică, condusă de popa Micu (p. 98) (deci un preot... războinic !), chiar dacă ar fi cuprins cele aproape zece sate (de fapt selişti), tot n-ar fi fost mai mare decît teritoriul unei singure moşii, între satele de astăzi Bolaţi şi Rateşu Cuzei, com. Rebricea.

Adunările megieşilor şi cnezii organizează satele moldoveneşti milităreşte. „Locuitorii... sînt militari, obligaţi a îndeplini în mod continuu acest serviciu pe teritoriul pe care îl locuiesc, atît în timp de pace, cît şi în timp de război" (p. 111)[24]. O instituţie militară este straja al cărei nume nu este „de origine slavă, cum au crezut unii istorici şi lingvişti pînă acum" (p. 114) ci are rădăcina în cuvîntul indo-german *strassein*. Demonstraţia „lingvistică" nu merită a fi reprodusă aici.

Un întreg capitol despre cercetaşii sau vînătorii de urme ar trebui analizat în detaliu pentru a evidenţia maniera în care Al. G. susţine o instituţie fictivă

[24] Afirmaţie atribuită lui Aurel Cazacu, dar trimiţînd la *Dicţionar latin-român*, al lui I. Nădejde, prin nota 229, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin deformarea flagrantă a sensurilor unor documente și prin alterarea citatelor. Istoricul este convins că în satul moldovenesc a existat un fel de poliție locală, călăreți înarmați, un „corp alcătuind nucleul armat și permanent al satului" (p. 118), care trebuia să urmărească pe dușmani și infractori din hotar în hotar, avînd și atribuții judecătorești, numiți *slidogoneți*. Verificînd toate documentele citate, am constatat că termenul slavon *slidogonți*, nu *slidogoneți*, se întîlnește într-un singur act din 1466, tradus prin "gonitori pe urma (răufăcătorilor)" [25]. În alte trei documente, din 1454, 1458, 1467, se vorbește de urmărirea răufăcătorilor [26]. Toate se referă la privilegii acordate de domnie unor sate mînăstirești în care nu vor intra globnici, ilișari etc. „și urmărirea răufăcătorului din hotarul său să nu plătească acest sat" sau „nici să nu gonească în hotarul acestui sat, pe urma răufăcătorilor, și nici să nu-i prindă". Este evident că aceste restricții vizează pe slujitorii domnești, dar Al. G. crede că sînt un „corp de ostași viteji în comunitatea teritorială" (p. 116). Numai într-un singur caz [27] autorul înțelege corect informația, cînd identifică pe slidogonți cu o instituție feudală, de ținut, dar afirmînd, fără dovezi, că ar fi „creată după modelul celeia din gintă" (p. 116). Este adevărat că satele aveau obligația să descopere singure pe infractori, dar prin mijloace și cu forțe mult mai modeste decît presupușii slidogoneți. De aceea afirmația lui Al. G., cu trimitere la documentul din 31 august 1458 [28], este o denaturare de sens : Ștefan cel Mare scutește pe locuitorii din satul Borhinești „de a mai menține acest corp de ostași călări, necesari la urmărirea răufăcătorilor și le interzice tuturor să adăpostească pe cineva dintre aceștia" (p. 116). Nu se va putea găsi în act nici măcar o aluzie în sensul dorit de Al. G. De asemenea utilizarea sintagmei „cercetașii de urme", aparținînd autorului, într-un citat, este un procedeu menit să convingă pe cititor de existența ipoteticei instituții. De exemplu, referindu-se la o carte domnească a lui Tomșa vodă [29] prin care un Petrea din Crăciunești este împuternicit să urmărească pe niște fugari cărora le plătise cisla, Al. G. reproduce textul : „oriunde îi va afla... acei oameni — *adică cercetașii de urme* [subl. n.] să sară în ajutorul lui Petrea..." (p. 118). Lectura fără prejudecăți a documentului lămurește că „acei oameni" trebuia să fie din satele în care se vor fi ascuns fugarii și nu cercetașii de urme din Crăciunești. Nici un cuvînt despre asemenea urmăritori nu vom descoperi într-un zapis din 9 mai 1637 [30] din care reiese că Drina și Costea, cărora vărul lor le furase patru boi, „au umblat și au alergat pentru paguba lor" (p. 118).

Este surprinzător faptul că autorul investește pe acești fictivi slidogonți și cu atribuții judecătorești și de crainici : „Potrivit acestei misiuni, de a fi reprezentanții unei comunități în anchetă prin hotarele celorlalte sate megieșe, ei se numeau crainici sau vestitori, dar și judecători (Richter), adică procurori" (p. 120). Nu prea înțelegem cum un simplu urmăritor putea să fie și procuror sau judecător (sinonimie eronată) și ne clarificăm cu un citat [31], reprodus chiar de Al. G. : „Dacă cineva va fi omorît în sat sau lîngă sat și țăranii îl vor prinde pe ucigaș și-l vor preda domnului (Herr) sau judecătorului (Richter), ei nu vor avea nici o pagubă" (p. 117). Este evident că judecătorul era chiar... judecător.

Integrînd pe juzi și vătămani în sistemul instituțiilor satului medieval, Al. G. creează una dintre cele mai spectaculoase ficțiuni ale lucrării. Ca și în Țara Românească, în Moldova judecia era „cea mai mică unitate administrativă rurală sătească [sic]" (p. 124), iar judele un magistrat peste o judecie. Originile judeciei sînt străvechi. *Moșia* este termen geto-dac, *holda* e comunitatea celto-germană iar *judecia* e sinonimul latin adoptat după cucerirea Daciei de către romani (p. 125). Cuvîntul *holdă* nu e de origine maghiară ci a fost „împămîntenit, ca și moșia, în perioada de simbioză a dacilor cu celții și goții..." (p. 124). El este explicat prin germanul *Huld*, care are sensul de „feud", fără preocupare

[25] *DRH*, A, II, doc. nr. 134.
[26] *Ibidem*, doc. nr. 40, 74, 146.
[27] *Ibidem*, doc. nr. 134, din 13 martie 1466.
[28] *Ibidem*, doc. nr. 74.
[29] *DIR*, A, 3/XVIII, p. 42.
[30] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 69.
[31] B. D. Grecov, *op. cit.*, p. 289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru motivarea evoluţiilor semantice. Teritoriul unei dave, înconjurat cu val sau fossatum, s-a împărţit în mai multe holde, numite apoi *judecii*, cărora li s-a zis sate (p. 126). Aşadar, moşia unui sat este o holdă sau o judecie. Dacă pentru istoriografia noastră problema datării împărţirii moşiilor este încă în discuţie, Al. G. nu are îndoieli ci numai certitudini : „Epoca în care s-a întîmplat aşa ceva nu e greu de stabilit... Ea a avut loc sub influenţa administraţiei romane în timpul convieţuirii cu vizigoţii... înainte de pătrunderea avarilor cu slavii (la cca. 643 e.n.), dar păstrînd sistemul de organizare traco-dac al satului" * (p. 126). Ne grăbim să ne convingem de adevărul acestei descoperiri importante, controlînd sursa citată [32], unde, aşa cum era de aşteptat, nu aflăm decît informaţii despre prezenţa slavilor şi anţilor la nord de Istru. Cît despre data pătrunderii slavilor, aceasta este o altă contribuţie istoriografică a lui Al. G.

Confuzia cititorului (şi a autorului, desigur) creşte, fiindcă holdunurile nu mai sînt germanice. Adevărata cheie pentru înţelegerea organizării satului medieval moldovenesc este găsită în... Elveţia ! „Din cele relatate de Caesar în mijlocul secolului I e.n. [sic] aflăm că celţii erau organizaţi în sate (comunităţi), numite de el *civitas*. Acestea erau împărţite fiecare în patru *pagi (= pagus)* pe ginţi iar un pagus în mai multe sate = *vici (vicus)*, care nu erau decît hold-unurile celtice" (p. 127). Concluzia care urmează e netedă : „Dacă aşa stăteau lucrurile, la celţii care au trăit şi pe teritoriul Daciei, putea să fie oare altul sistemul de organizare al satului [moldovenesc] ?" (p. 127). Fără să mai comentăm *topos*-urile gîndirii lui Al. G., să precizăm doar că la galli împărţirea unei civitas în patru pagi nu era o regulă generală. Numai „civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est" [33]. Autorul nostru are însă nevoie, cum vom constata mai departe, de această diviziune exactă. El este convins chiar că „e uşor de aflat" cît de mare era judecia şi care era numărul şefilor de familie, comparînd organizarea satului vizigot cu aceea a satului moldovenesc (p. 129). Deducţii hazardate curg fără un elementar simţ critic. La vizigoţi, un pagus era împărţit în sate de cîte o sută de suflete, numite *centenae*. Fiindcă armata vizigotă era organizată după sistemul zecimal, satele aveau zece case, cu o sută de suflete, deci un pagus avea o sută de case cu o mie de oameni iar civitas o mie de case cu zece mii de locuitori (p. 129—130). Acelaşi sistem era şi la goţi, la gepizi, în Galiţia, în secolele XI—XIII, în Polonia, la românii din Transilvania, în timpul dominaţiei tătarilor, „aşa după cum era organizat, în general, satul medieval". Şi mongolii îşi împărţeau armata în acelaşi mod. Urmează că „în Moldova situaţia era aceeaşi. Satul moldovenesc a fost organizat, după tradiţia moştenită din epocile anterioare tot pe sistemul zecimal" (p. 131). Modelul militar al satului românesc, pregătit de la începutul lucrării, este în contradicţie cu rezultatele întregii istoriografii naţionale, care au demonstrat existenţa agrară şi pastorală a românilor, în perioada etnogenezei şi în evul mediu. Al. G. nu-şi pune nici măcar întrebarea logică : Cum se reorganizau satele cînd populaţia creştea, prin spor natural, sau scădea în urma epidemiilor, foametei şi invaziilor ? Dacă armatele pot şi trebuie să fie divizate pe un sistem numeric, viaţa civilă, socială se orînduieşte după alte criterii. Singura dovadă documentară pe care autorul crede că o poate invoca în sprijinul fanteziei sale este menţiunea, în unele acte medievale, a unor hotare sătești „cît vor putea să folosească douăzeci de case". Dar aceasta nu era decît o mărime medie a satului în secolele XV—XVI. Al. G. însuşi citează documente în care numărul caselor este foarte variat.

Aceasta fiind organizarea satului, rezultă că „juzii... erau, în primul rînd, şefii militari ai judeciilor, alcătuite din zece familii" (p. 133). Ei comandă şi corpurile de străjeri şi pe cercetaşii de urme. Dacă satul are douăzeci de case, trebuie să fie două judecii, treizeci de case formează trei judecii iar cînd creşte la patruzeci de case atunci se organizează un pagus (ca la Helvetii !). Pentru a dovedi rolul juzilor, Al. G. citează chiar şi un vers dintr-un psalm al lui Dosoftei : „Să vă căutaţi judecia" (p. 133), care nu are nici o legătură cu discuţia problemei. Nici Ana Comnena nu poate susţine mai bine concepţia lui Al. G., fiindcă în *Alexiada*, unde s-ar găsi „cea mai veche informaţie despre un jude

[32] Procopius din Caesarea, *Războiul cu goţii*, 1963, p. 12—13 şi 74.
[33] Caesar, *op. cit.*, liber, I, XII, 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valah = român cu atribuții militare și ales" (p. 133), celebrul Pudilă era doar „un nobil valah" [34].

Într-o manieră asemănătoare este discutată și „soluționată" controversata problemă a vătămanilor din satele moldovenești. Argumentul principal este tot etimologia. Cuvîntul *vătăman* nu este ucrainian și nu are legătură cu satele rutene din Moldova, organizate după ius ruthenicum (D. Ciurea, C. Cihodaru) Al. G. renunță, probabil cu regret, „a socoti termenul *vătăman* ca provenind direct din cuvîntul *atta-atto-attis*, folosit de pelasgi" (p. 137) și caută etimonul la neamurile turco-tătare. Explicația este ingenioasă. Moldova a fost împărțită de Giuci și Batu-han, fiii lui Gingis-Khan, în unități fiscale de cîte zece mii de familii, numite *tumă*, de la *tümen* (zece mii), conduse de un atüman-ataman, care aduna birul. Desigur, pentru această fantezie etimologică nu este adusă vreo probă documentară. Din *tümen* se derivă apoi, fără scrupule filologice sau semantice, *tümen*, care poate însemna și șef a zece case. ataman (p. 137—138). Deci vătămanii din Moldova sînt conducători de obști, cu atribuțiuni mai mult administrativ-fiscale, în sate de robi tătari, luați prizonieri și dăruiți de domni unor mănăstiri, în veacul XV. Satele lor au cîte zece case (sălașe). Fiindcă etimologia este falsă, întreaga demonstrație care urmează este o interpretare forțată și mistificatoare a documentelor de cancelarie slavonă. Am cercetat noi înșine toate documentele referitoare la vătămani și robi tătari și am constatat că Al. G. nu a putut găsi, în mod cert, decît un vătăman acolo unde sînt menționați tătari [35], dar nici un tătar în alte sate cu vătămani. Dimpotrivă, apar vătămani în sate care par a fi de origine ruteană : Procopinți, Zubreuți, Seucăuți, Baicăuți. Autorului i se pare a recunoaște tătari după nume ca : Maxim, Voinea Ilea, Gherman, Veriga, Minco, Stepan, Procop, Vasile, Samoil, Tulea, Andrei, Gavril, David etc. (p. 139—140). Într-un singur caz numele unui vătăman ar părea că argumentează opinia lui Al. G., Hadîr de la Baicăuți, de pe Bîrlad. Numai că acest *Hadîr* este de fapt *Hodor*, antroponim ce explică numele satului *Hodoreni*, dispărut în Dumești, jud. Vaslui. Mai trebuie să adăugăm și faptul că în nici unul dintre documentele citate nu se află vreo informație despre existența unui sat tătărăsc cu zece sălașe. Dincolo de această discuție oțioasă se impune însă o întrebare asupra rosturilor acestor căpetenii ale tătarilor : robii mînăstirilor și ai boierilor trăiau în obști ?

O concepție originală, dar falsă, despre geneza și particularitățile feudalismului românesc se construiește în partea a doua a lucrării lui Al. G. cu aceleași tehnici și metode neștiințifice. O importanță crucială în apariția premiselor feudalismului o are dijma, care „a pus capăt orînduirii gentilice, care își trăise traiul" * [36], producînd diviziunea muncii între juzi și cetele militare, pe de o parte, și producătorii bunurilor, pe de altă parte (p. 148—149). Fiindcă *dijma* nu este cuvînt slav (și nici maghiar) ci de origine celtică, instituirea dărilor, care erau de zece la sută din produsele fiecărei familii, se datează în perioada convietuirii tracilor cu celții. Aceste dări în produse au fost „consfințite ca principii de drept valah în probleme de finanțe [sic]" (p. 154). Ele nu erau date stăpînilor feudali, care nu existau încă, ci pentru întreținerea străjerilor, vînătorilor de urme și vitejilor. Apoi Adunările megieșilor au fondat „așezăminte centrale pe județii și pe cnezate, în care să concentreze bunurile de consum, armele de apărare și obiectele de îmbrăcăminte. În felul acesta, toți membrii comunității au căzut de acord că cel mai nimerit loc pentru acest lucru ar fi casa comunală" (p. 155). Așadar, imaginea străvechiului sat moldovenesc se completează cu arsenale și depozite de alimente și materiale. Fantezia organizatorică a lui Al. G. este foarte modernă. Casa comunală, fortificată, pe o înălțime dominantă, în fiecare sat, era numită cu un cuvînt vechi *dom*, care nu este un termen de cancelarie slavonă ci chiar *domus* latin, moștenit direct de limba română. Bineînțeles, autorul nu se întreabă de ce acest apelativ, de presupusă origine latină, nu este general în limba română de astăzi și de ce este atestat

[34] Ana Comnena, *Alexiada*, II, 1977, p. 71.

[35] *DRH*, A, II, doc. nr. 107.

[36] * Trimitere la Fr. Engels, *Originea familiei (Opere alese*, vol. II, 1952, p. 289—290), unde se descrie doar diviziunea între păstorit și agricultură și aceea între meșteșuguri și agricultură. Al. G. inventează o nouă diviziune a muncii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doar în documente moldoveneşti slavone. Formula consacrată în aceste acte, „gde est (bîl) dom ego", nu indică deci proprietatea feudală, gospodăria stăpînului şi nu serveşte ca indicativ al unui sat, cum au crezut unii istorici. „Termenul *dom* apare ca instituţie nu numai a unui sat, ci a două sau mai multe sate în care rezidă un jude sau cneaz, arătat pe nume, unde megieşii se adunau ca străjeri ori vînători de urme şi îşi concentrau bunurile necesare întreţinerii luptătorilor şi comandantului lor" (p. 156).

Toate afirmaţiile autorului sînt pure speculaţii şi ipoteze nedemonstrate. Se pot aduce numeroase obiecţii şi contraargumente la „probele" documentare ale lui Al. G. De pildă, nu putea exista un dom într-un sat înfiinţat în prima jumătate a veacului XV, ca Alexeştii de pe Vilna, unde a fost casa lui Alexa[37]. Ne întrebăm ce rost puteau să aibă vreo cinci domuri într-un singur sat, la Şărbeşti, în 1418, „unde este casăli" lui Văscan, Pitic, Ghiocu, Ardău şi Bucur[38]. Dacă domul era o casă comunală, de ce se indică prin numele judelui sau al cneazului?

La fel de neîntemeiată este şi convingerea cercetătorului că „în perioada convieţuirii cu goţii din secolele I—VI[39], *domus* s-a numit, concomitent, şi *Huba*" (p. 156). În maniera atît de caracteristică, Al. G. caută dovezi în documente medievale, în care descoperă doar antroponimul *Huba*[40], unic în onomastica românească, şi hidronimul *Hubalna*[41], absolut nerelevante.

Generalizările pe baza unor contingenţe sau exemple singulare sînt caracteristice gîndirii lui Al. G. Observînd un singur caz în care în acelaşi document sînt menţionate casa (dom) şi judecia lui Dragoş Urlat[42], istoricul conchide: „oridecîteori vom avea în faţa noastră o judecie, ne vom afla, de fapt, înaintea unui domus şi invers, iar persoanele arătate... trebuie consideraţi toţi juzi, comandanţi militari şi administratori financiari în acelaşi timp ai satelor respective" (p. 159). Nu contestăm adevărul afirmaţiei că mulţi dintre panii secolului XV sînt foşti juzi sau cnezi, ci doar existenţa acestor domuri şi a judeciilor de zece case.

Comandanţii militari şi fiscali, aleşi de megieşi şi apoi confirmaţi de domnie, formează — conchide Al. G. — prima treaptă a ierarhiei feudale. Prin confirmare se generează feudalismul însuşi, ca orînduire. Teza este fundamentală şi contrazice concepţia marxistă despre apariţia modurilor de producţie prin complexe procese economico-sociale. Nu „proprietatea sau domeniul stă la temelia feudalismului... deoarece nu acestea pun în discuţie relaţiile social-economice de dependenţă, ci individul cu însuşirile lui valorificate de către comunitatea respectivă, recunoscut şi confirmat în dregătorie de către autoritatea centrală a tribului sau statului" (p. 160). Se pare că Al. G. îşi însuşeşte concepţia lui J. Ellul[43] despre feudalism ca societate cu ordine, corpuri şi funcţii (economice, militare şi religioase) şi nu cu clase sociale (p. 187). Teza este perfect „explicată" prin modelul vizigotic al satului moldovenesc.

Pe a doua treaptă a piramidei feudale, panii şi slugile conduc domuri ca centre ale puterii militare din două sau mai multe sate ale aceleiaşi ginţi, cu cel puţin 4—6 judecii, avînd funcţia cnezilor aleşi altădată de gintă (p. 163). Domurile au jucat un rol identic la vizigoţi, burgunzi, germani, longobarzi, bavarezi, fiindcă Du Cange documentează sinonimia „domus idem quod curtis" (p. 167). În sensul concepţiei sale, Al. G. crede că se poate traduce o scrisoare din 1595 prin care hanul Gazi Ghirai arată că a primit ordinul să „ardă satele şi domurile Moldovei..." (p. 168). Dar textul este latin: „Villas domusque eximdem [sic] mares truncarem..." şi autorul nostru traduce prin „dom" cuvîntul *domus*, care

---

[37] *DRH*, A, III, doc. nr. 127, din 7 martie 1493 şi nr. 199, din 1497.
[38] *DRH*, A, I, doc. nr. 44.
[39] Iarăşi goţi în Moldova, în secolele I—VI!
[40] *DRH*, A, I, doc. nr. 101, din 6 februarie 1431.
[41] *DRH*, A, I, doc. nr. 85, din 1429—1430 şi nr. 163, din 19 septembrie 1436.
[42] *DRH*, A, I, doc. nr. 106, din 2 ianuarie 1432. În doc. din 12 mai 1432, o inexplicabilă greşeală în *DIR*, A, 1/XIV—XV, p. 57, unde în loc de „să-i fie lui uric..." apare traducerea „să-i fie lui judecie..." (vezi *DRH*, A, I, doc. nr. 140).
[43] De fapt, este schema societăţii tripartite, după formula lui Adalbéron de Leon (sec. XI): *oratores*, *bellatores*, *laboratores* (clericii, războinicii, lucrătorii).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

are, evident, aici, sensul de „case". Să mai observăm că adesea acestor pani li se „încredințează" sate atît de depărtate unele de altele, încît ne putem întreba cum puteau fi conduse de același comandant. Preîntîmpinînd obiecția, Al. G. găsește un răspuns sui generis, referindu-se doar la situația vornicilor, care „aveau în supravegherea și stăpînirea lor, pentru a nu intra într-o viață comodă" sate risipte între Carpați și Nistru (p. 224). O asemenea „explicație" subiectivistă este o simplă aserțiune.

Ca și domul, curtea feudală nu era, consideră Al. G., o reședință seniorială ci avea o origine „pur militară" (p. 171) ca „în vechiul sistem de organizare celto-germanică" (p. 170). În sprijinul opiniei sale cercetătorul invocă autoritatea lui N. Iorga printr-un citat (p. 170) care — era de așteptat — este de fapt un contra-argument. Marele istoric se referă la curtea, cu toate rosturile ei senioriale, care se formase la Dunărea de jos, în veacul al V-lea, pe domeniile generalului Aetius [44], ca în Lorena franceză și la germani. „Dar aceasta impune credința că domenii agricole, ca a lui Aetius, s-au păstrat și în sud-estul european" [45]. Or, N. Iorga nu are această credință pe care o susține însă, cu insistență, Al. G.

Curtea nu mai are etimologia binecunoscută în lat. pop.* *curtis, -em* ci în celticul *gortos* (p. 170). Nu ne mai surprind asemenea etimologii din moment ce se sugerează originea milenară a curții de la Bălinești a familiei Tăutu, fiindcă acest ultim nume este... traco-ilir ! (p. 180). Curțile erau construite în locuri fortificate, în horodiști, sau la treceri obligatorii, unde se vor dezvolta viitoarele tîrguri moldovenești. Dar cuvîntul *tîrg* nu mai este un banal apelativ slav ci iarăși traco-ilir (p. 171), astfel încît orașele noastre nu mai sînt... viitoare ci antice ! Curțile din poziții privilegiate vor deveni centre de ocoale și de ținuturi administrative, unde se vor instala pîrcălabi și vameși, feudali din a treia treaptă ierarhică. Statul feudal va pune sub un singur sceptru toate domurile și curțile (dvor), unite între ele prin legături de neam și prin drumuri strategice, și nu comerciale, cum credea N. Iorga (p. 184). Acceptînd tezele lui Al. G., devine inexplicabilă constituirea atît de tîrzie a statului din moment ce „societatea moldovenească a parcurs o epocă îndelungată de severă disciplină... pe linie militar-administrativă" (p. 196) iar ordinele militare sînt moștenite de la daco-geți (p. 190—191). O debordantă fantezie generatoare de etimologii și ficțiuni istorice zdruncină cunoștințele tradiționale ale cititorului, care află acum că la daci regele era numit *djupaneus* sau *djurpanneus*, de unde jupanii de mai tîrziu, că tarabostes, care aveau uniforme și de aceea se numeau și *pileati*, au format mai tîrziu ordinul războinicilor *(homines res + bellici)*, că vitejii medievali sînt de fapt urmașii wikingilor goți sau ortomanii, ardamanii (?) (cuvîntul avînd origine sanscrită !) etc. (p. 188—191).

Așadar, găsind deja ordinele militare constituite (boiares, milites și provinciales, după Dlugosz), domnii acordă războinicilor „dreptul de slujbă", vislujenia, care nu este un beneficiu, o recompensă (retribuție, scrie Al. G.) (p. 215) ci dreptul de „comandă militară într-una sau mai multe județii" (p. 220). Boierilor mari li se concesionau numeroase sate, uneori chiar 30 sau 50, dar nu „pentru a-și scoate hrana de toate zilele sau pentru exploatare" (p. 219—220). Deci vislujenia era un fel de drept de a avea... obligații militare. Autorul pare a fi totuși jenat, în demonstrația sa, de unele documente care implică alte sensuri noțiunii de vislujenie, de dreaptă slujbă. Astfel, o femeie șerbă beneficiază în 1649 și 1653 de o danie domnească pentru dreaptă slujbă (p. 231). Al. G. crede că, în acest caz, este vorba de o denaturare a sensului inițial al vislujeniei. Noi considerăm că, de fapt, slujbele răsplătite cu danii domnești nu erau exclusiv de natură militară, de pildă acelea ale preoților.

În concluzie, domurile, curțile și ordinele militare „demonstrează nu numai permanența satului românesc din antichitate și pînă în prezent ci totodată originea românească a boierilor, curtenilor și slujitorilor de la aceste „case" și „curți" cari au stat la temelia statului feudal, și au organizat curtea voievodală și cancelaria domnească pentru scrierea actelor de vislujenie" (p. 211).

În problema atît de controversată a originii și statutului social al răzeșilor, Al. G. este la fel de confuz și de inexact. Combătînd diverse etimologii ale

[44] N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 149. Trimitere greșită la p. 192.
[45] *Ibidem*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvîntului *răzeș*, nu este clar dacă autorul se referă la etimonul propriu-zis sau la categoria socială în discuție : „L. Galdi și Makkai afirmă că răzeșia din Moldova ar fi o instituție de origină maghiară și ar proveni din cuvîntul *răszeși* = *copărtași*, deși se știe că în Ungaria o instituție cu numele de răzeșie nu există, *expressis verbis*" (p. 235). Este interesant de observat că Al. G. nu este totuși consecvent, admițînd împrumuturi lingvistice fără condiția influențelor culturale sau sociale, de exemplu atunci cînd studiază categoria nemeșilor : „E foarte adevărat că, termenul *nemeș* este de origine maghiară, nu însă și instituția moldovenească" (p. 268). Respingînd deci o presupusă origine polonă (I. Nandriș) sau maghiară a răzășiei, Al. G. îi caută obîrșia la scito-traci, vizigoți, burgunzi, celți (p. 237),hitiți, sarmați (p. 396), deși răzeșii din Moldova nu pot fi documentați decît de la sfîrșitul secolului XVI și ar putea fi comparați mai curînd cu siabrii ruși [46]. Etimologia propusă [47] este ea însăși o mostră de arbitrariu : „...am căutat să aflu în limba cărui popor indo-german, în afară de celții ce stau la originea moldovenilor, termenul *răzeș* sau *arzeș* [neatestat] înseamnă pămîntean, autohton. Și vocabularul limbii germane ne-a trimis prin cuvîntul *Erde* = *pămînt* la sciți și persani constatați pe teritoriul vechii Dacii... ca trăind în simbioză cu tracodacii. În adevăr, în limba persană și arabă *ard* înseamnă *pămînt*, proprietate, ca noțiune economică, iar *erzi* = *moștenitorii pămîntului, pămînteni*" (p. 239—240). O trimitere la *The Encyclopedia of Islam*, London, 1913, „lămurește" o chestiune de istorie medievală a Moldovei ! Istoricul ar fi trebuit să explice de ce un cuvînt cu o vechime atît de mare nu este comun tuturor dialectelor și graiurilor limbii române și să motiveze lipsa lui în documentele veacului al XV-lea cu alte argumente decît neștiința diecilor, care, „pînă a găsi termenul *răzeș* păstrat de veacuri în tezaurul lingvistic de locuitorii satelor, i-au spus *neam* [48], dar l-au tradus printr-un cuvînt slav *rod...*" (p. 245). Tot diecii sînt „vinovați" [49] de faptul că, pînă în 1589, scriu mereu *megieși* în loc de *răzeși* (p. 240).

Definirea însăși a răzeșilor este confuză. Dacă răzeșii sînt „moștenitori ai unui drept pe acte scrise la stăpînirea judeciei sau judeciilor" din secolele XV—XVI și copărtași la teritoriul acestora (p. 238), teză la care subscriem, cu rezerve asupra sensului *judeciei*, atunci ei nu pot fi și locuitori născuți și crescuți din părinți și bunici megieși gentilici (p. 239) decît în cazul în care panii care au primit uricele pentru vislujenie erau membri ai gintei.

Fiindcă Al. G. a dat un sens cu totul special cuvîntului *megieș*, interpretarea unui document din 1773 sfidează logica lectorului onest. Actul definește cu claritate pe megieș ca vecin (fr. *voisin*), sens păstrat, în Moldova, pînă astăzi : „din ceasul ce un răzaș ș-au despărțit partea lui cu hotare de loc, din ceasul acela au încetat a fi răzaș și au rămas numai megiaș, cu moșia răzașilor nedespărțiți într-înșii" (p. 236—237). De aceea, megieșii sînt, în nenumărate documente, martori dimprejur, din sus și din jos. Este adevărat însă că aceștia nu sînt vecini oarecare, ei nu pot fi „argați sau oameni di laturi", ci oameni buni și bătrîni [50]. Așadar, megieșii sînt foști răzeși ieșiți din indiviziune, vecini cu obștea răzășească. Al. G. consideră totuși că fenomenul social-economic al ieșirii din devălmășie s-a petrecut invers, rămînînd „de precizat timpul, cînd partea din satele megieșești trece din proprietatea megieșească în aceea răzășească" (p. 237). Menționea megieșilor dimprejur în secolul XV, cînd nu se constată încă procesul ieșirii din obște, ne obligă să restrîngem sfera semantică a cuvîntului la sensul de „vecin".

---

[46] B. D. Grecov, *op. cit.*, p. 465.

[47] Sugerată, desigur, de Al. Philippide, *Originea românilor*, II, p. 378—379, care, respingînd etimologia maghiară a lui Cihac, ajunge la o soluție neverosimilă : arab. *erz* + *turc.-eș* > *erzeș* > rom. *rezeș*, prin metateză.

[48] Se ignoră etimologia maghiară pentru *neam*, explicat printr-un gr. *gnemos* (p. 243).

[49] Adesea Al. G. „corectează" documentele care contravin tezelor sale. De pildă, faptul că într-un document din 30 noiembrie 1436 nu este menționat un vătăman într-un sat cu zece bordeie de tătari autorul îl consideră „o simplă scăpare a diacului" (p. 138).

[50] *DRH*, A, XXII, doc. nr. 218, din 1634, necunoscut de Al. G.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetînd problema egalității femeii cu bărbatul la moștenirea slujbei drepte și credincioase (formulare improprie, fiindcă sugerează ideea că femeile ar fi avut dreptul de comandă militară), de fapt a ocinei răzeșești, Al. G. afirmă că aceasta este o trăsătură „caracteristică fundamentală și specifică numai Moldovei, în întreg sud-estul european", pentru ca, la aceeași pagină, să constate, după G. Fotino, că obiceiul mai există și în Țara Făgărașului și în regiunea românească din Moravia (p. 249). Explicația acestei norme juridice este hazardată. Istoricul consideră că originea cutumei este în comunitatea familială, în epoca traco-celto-gotă, și se datorește faptului că femeile luptau, la sarmați, la germani, alături de bărbați: „Nu încape nici o îndoială că de aici provine egalitatea în drepturi a femeii la germanici, și tot în așa ceva stă originea obiceiului pămîntului la moldoveni, obicei care exista și la vizigoții germanici ce au conviețuit multe secole cu autohtonii pe meleagurile Moldovei..." (p. 253). „Probele documentare" ale autorului sînt unele informații despre femei disperate, care se aruncau în luptă pentru a răzbuna moartea celor dragi, fapte ce se pot întîlni la toate popoarele lumii și în toate timpurile. La rigoare, cercetătorul ar fi trebuit să dovedească inexistența acestui comportament la alte națiii și să explice de ce obiceiul moștenirii nu se manifestă mai ales în Transilvania, Banat și Oltenia, unde cu adevărat au trecut vizigoții.

Dreptul de preemțiune, numit cu un barbarism *retragere de neam*, traducere stîngace și inutilă a fr. *retrait lignager* (p. 263), nu poate fi explicat de Al. G. decît tot prin referiri la celți și germani, ca și obiceiul de a exclude pe copiii nelegitimi de la moștenire.

Un întins capitol despre nemeși (p. 267—284) cuprinde una dintre puținele analize ale documentelor, care poate fi acceptată fără obiecții importante. Faptul se explică, evident, prin apariția acestei categorii sociale în evul mediu, ceea ce îl scutește pe istoric de incursiuni în istoria veche, unde fantezia își poate lua zborul necontrolat. Se poate, așadar, reține că nemeșii sînt locuitori ai satelor de ținut, niciodată ai satelor de ocol sau ai orașelor, coproprietari în devălmășie ca răzeși, oameni cu avere și bani, cu obligații judiciare (în ținuturi), fiscale și militare (p. 283—284).

Paginile următoare, consacrate situației megieșilor după aservirea satelor, contrariază iarăși prin flagrante contradicții și aserțiuni nefondate. De pildă, Al. G., reluînd ideea că donația satelor de către domn războinicilor s-a înfăptuit „pe baza cunoscutului *jus gladii* și a dreptului feudal „dominium eminens" (p. 287), uită de propria sa teză despre „așezarea temeliilor regimului feudal, fără să fi intervenit, ca în cazul cuceririi, concepția domeniului eminent" (p. 187).

O altă problemă importantă pentru geneza feudalismului românesc este prea simplist pusă într-o regulă neconvingătoare, cum observa și Dinu C. Giurescu (p. 11, nota 24). Al. G. este convins că „oricine primește un act, prin care i se încredințează un sat, devine feudal, iar locuitorii satului rămîn megieși, țărani dependenți" (p. 289). Concepția autorului despre societatea moldovenească militarizată viciază și înțelegerea naturii obligațiilor economice, a prestațiilor și slujbelor, care „se știe doar că... sînt așezate în evul mediu tocmai pentru a susține organizarea armată, în primul rînd cavaleria feudală și nu în a îmbogăți pe boieri..." (p. 292, nota 69). Documentele „cu enumerarea imunităților, nu au fost emise... pentru feudalii laici" (p. 294) [laic = „nerăzboinic" !].

Un capitol de puțin interes se referă la robii țigani și tătari în Moldova medievală, problemă temeinic studiată în istoriografia noastră. Reținem doar ca neconvingătoare teza că robia în Moldova este anterioară invaziei tătarilor și constituirii statului feudal (p. 311).

În partea a treia a lucrării, *Justiția în satul moldovenesc*, mentalitatea și metodele neștiințifice ale lui Al. G. copleșesc și transformă demonstrațiile în artificiale și neverosimile ficțiuni. Conținutul și mecanismele dreptului cutumiar moldovenesc sînt căutate adesea în dreptul germanilor, echivalat cu *Lex Wisigothorum*, încă o „dovadă" a simbiozei mult invocate. Dar Al. G. uită sau nu vrea ca cititorul să știe că legislația amintită este, de fapt, *Lex Romana Wisigothorum* a lui Alaric pentru popoarele din Spania și din Aquitania, care are la temelie dreptul roman [51]. Spectaculoasă este o nouă explicație a similitudinilor normelor

[51] Raymond Bloch, Jean Cousin, *Roma și destinul ei*, 1985, II, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

juridice ale moldovenilor şi ale goţilor, în mod ciudat formulată abia acum şi în contradicţie cu ideea influenţei de atîtea ori invocate. Aşadar, „nu ar putea fi vorba de o influenţă a principiilor juridice ale goţilor în probleme de drept asupra instituţiilor săteşti din răsăritul Carpaţilor, ci de o similitudine, datorită originei comune a acestora încă din perioada organizării gentilice" (p. 330). Nu numai tyrageţii au moştenit „legile sciţilor", dar şi goţii, identificaţi de Procopius din Caesarea cu melanhlenii menţionaţi de Herodot. Într-adevăr, în *Războiul cu goţii*, se spune că goţii, vizigoţii şi vandalii şi toate celelalte neamuri ale goţilor „se numeau şi sciţi" în timpurile de demult, „deoarece toate neamurile care se aflau în ţinuturile acelea [la gurile rîului Tanais = Don] erau numite îndeobşte scitice, iar unii din ei se numeau sauromaţi, melanhleni sau altfel" [52]. Se vădeşte că istoricul bizantin avea mai mult simţ critic decît Al. G., cînd era circumspect şi conştient că numele generic *sciţi* nu desemna o etnie anume.

Eventualitatea unor împrumuturi sau influenţe slave este respinsă categoric şi într-o manieră extrem de tendenţioasă, cu ştiri din *Strategiconul* lui Mauricius. Slavii „nu puteau servi nici ca model de viaţă socială", nu aveau principi şi nici legi (p. 331), deşi ne putem întreba dacă a existat vreodată, undeva, vreo comunitate umană fără legi, fie şi nescrise. În acest mod s-ar putea nega foarte uşor şi existenţa unui drept românesc pînă la pravilele lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, chiar cu autoritatea lui Grigore Ureche, care vorbea despre neaşezarea ţării şi legilor. Informaţiile lui Al. G. despre slavi sînt de altfel cu totul precare din moment ce ştie că aceştia, veniţi în secolul VI în Panonia şi Ilyricum, „au găsit acolo statul dacic şi istro-dalmat organizat..." (p. 332).

Cercetarea instituţiilor juridice în satul medieval moldovenesc, temeinic realizată în istoriografia anterioară, prilejuieşte lui Al. G. avansarea unor interpretări forţate, neverosimile, prin mistificarea documentelor. Astfel autorul consideră că şi în evul mediu ginta era compusă invariabil din patru sate (p. 339, 365, 366, 369, 373). Modelul helvetic funcţionează fără greş şi în Moldova ! De aceea instanţa oamenilor buni şi bătrîni are 24 de membri, cîte 6 din fiecare sat al gintei. Desigur, Al. G. nu poate cita nici un document în acest sens, în schimb poate „interpreta" abuziv enunţuri clare. De exemplu, în iulie 1610, pentru un litigiu de hotar între satele Dăneşti şi Avereşti, de pe Cracău, s-au strîns „oameni buni din şase sate de pre împregiur". Al. G. susţine că de fapt sînt numai patru sate din jur (p. 338), numai pentru ca documentul să corespundă schemei : şase oameni din patru sate = douăzeci şi patru de oameni. Cînd sînt convocaţi doar doisprezece martori, fiecare sat trimite numai cîte trei oameni. Oricine va foileta o colecţie de documente medievale va putea constata cu uşurinţă că numărul satelor care dau martori este foarte variat ca şi numărul martorilor înşişi.

Mai mult încă, Al. G. inventează un *mallum* de şase sate, inutil pentru discuţie şi care nu face decît să sporească artificiul. El introduce termenul, fiindcă îl găseşte la germani, longobarzi şi franci (p. 332). *Mallum* era adunarea satului.

Oamenii buni şi bătrîni stabileau cisla, iniţial contribuţia de zece la sută, origine a dreptului financiar [sic]. Cuvîntul slav *cislo* ar fi traducerea latinescului *tributum* „însemnînd obligaţia tuturor locuitorilor comunităţii familiale de a întreţine prin cota parte oastea organizată în jurul celor trei sau patru *domuri* dintre care una, în care rezida cneazul avea să se dezvolte în *curte* = *dvor*" (p. 340—341). La rîndul său *tributum* provine din *tribus*, care cuprinde „trei sau patru (quatuor) case a unui *pagus*" (p. 340). Dovada : o regulă a... Sf. Pahomie, citată în *Glossarium mediae et infimae latinitatis* al lui Du Cange, sub voce *Tribus*, pe care o reproducem spre deplina edificare a cititorului : „vocatur autem una tribus, habens tres vel quator domos, pro numero et frequentia monasterii, quas nos Familias vel Populos unius gentis possumus appellare" (p. 340, nota 106). Într-adevăr, un remarcabil tur de forţă etimologist.

Mecanismul fiscal este descris de Al. G. cu mare precizie : trei faze, acte în două exemplare, ca în contabilitatea modernă, adunarea cotelor fiecărui contribuabil la Casa de obşte (Dom), pentru întreţinerea oastei (p. 340). Pentru a dovedi că oamenii buni şi bătrîni aveau şi competinţa de a judeca litigiile de ordin fiscal, Al. G. citează un document din care ar reieşi că „numai ei au dreptul, cum de altfel primesc împuternicireaè ca să-i urmărească [pe cei 13 fugari]

[52] Procopius din Caesarea, *op. cit.*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împreună cu Petrea din Crăciuneşti, pentru a-i preda legaţi acestuia" (p. 342) (vezi *supra* discuţia documentului). Sîntem convinşi noi înşine că oamenii buni şi bătrîni aveau atribuţii judecătoreşti în satele lor, din vremuri îndepărtate, dar aceste funcţii trebuiau să dispară treptat, după constituirea statului. Oricum, ele nu pot fi dovedite ştiinţific în maniera lui Al. G.

Combătînd vehement ideea originii duşegubinei, în *Russkaia Pravda* şi constatînd existenţa ei în dreptul ginţilor, fapt incontestabil, Al. G. sugerează tendenţios sorgintea gotică a cutumei, fiindcă la paginile 352—360 foloseşte mereu termenii *wehrgeld* şi *fredum*. Un vinovat, de pildă „a căzut la înţelegere (compositio homicidii) să nu ceară răzbunarea sîngelui prin sînge, achitînd wehrgeldul, dar n-a avut cu ce să plătească liniştea sa pe viitor = *fredum*, taxa de împăcare cu comunitatea, adică *pacea (nam frid germanis idem valet quod pax)*, amenda pe care o percepea fiscul" (p. 354). Acest text este o interpretare absolut arbitrară a unui document laconic din 20 decembrie 1431[53], din care nu rezultă nici că este vorba despre două amenzi penale, nici despre o duşegubină, nici despre o răzbunare a sîngelui prin sînge. Un Iliaş pîrăşte domnului pe un Giurgiu, dar nu ştim pentru ce vină, urmînd ca acesta „să-şi răscumpere gîtul de la noi". Putea fi orice infracţiune gravă. Pentru aceasta Giurgiu a dat partea de sat din Tamîrtaşinţi „slugilor noastre" Balotă şi Oancea, care plătesc gloaba şi cărora li se întăreşte partea de sat. Al. G. ştie că Balotă şi Oancea erau veri ai lui Giurgiu, ipoteză forţată, pentru a justifica protimisisul.

Problema jurătorilor, pe deplin clarificată de multă vreme, este privită prin aceeaşi grilă deformatoare a modelului satului aritmetic organizat. Instituţia jurătorilor nu este de origine germanică sau slavă ci traco-scitică. Ea ar fi o instanţă de apel, specială, formată din megieşi din cele patru sate ale ginţii (vezi *supra)* sau „din minimum şaisprezece sate de primprejur, adică din oameni buni şi bătrîni din patru ginţi", atunci cînd erau adunaţi patruzeci şi opt de jurători (p. 373). Aserţiunea este rezultatul unui calcul care nu poate fi nici măcar sugerat de vreun document. Instituţia jurătorilor, crede Al. G., era supravegheată de „Sfatul triburilor însuşi, alcătuit din pîrcălabii reprezentanţi ai celor 24 de ţinuturi, devenit Sfatul boierilor în evul mediu" (p. 369). Ne mirăm că autorul nu a tras imediat concluzii care se impun cu necesitate după o asemenea ipoteză. Aşadar, am putea calcula numărul satelor şi chiar al capilor de familii din Moldova abstractă a lui Al. G.: 24 ţinuturi (triburi) × 4 ginţi = 96 ginţi × 4 sate = 384 sate × 10 case = 3.840 case. Ne amintim însă că mai există şi sistemul zecimal al organizării satului medieval, aşa încît trebuie să renunţăm la asemenea jocuri distractive. Putem însă formula cealaltă consecinţă care rezultă din existenţa unui presupus Sfat al celor 24 de triburi: a existat un stat unitar înaintea celui întemeiat în 1359. Cît despre competenţa judecătorească a jurătorilor să observăm că aceşti „judecători" puteau fi înfieraţi pentru sperjur sau, în cel mai bun caz, li se rădeau mustăţile şi bărbile. Instanţa jurătorilor, conchide cercetătorul, „a servit ca model pentru instituţia politică românească, constituită în jurul unei curţi, în care şeful războinicilor, era asistat de 6 sfetnici, de 12, de 24 sau de 48, citeodată, după împrejurări şi cazuri" (p. 377), după fantezia lui Al. G., adăugăm noi.

Din ultimul capitol al lucrării, în care se reia în discuţie problema vătămanilor, vom reţine doar două idei şi demonstraţii. Satul medieval moldovenesc avea şi temniţă. „acolo unde garda satului păstra armele de luptă în incinta fortificată = horodiştea Casei de Obşte" (p. 379). Termenul *temniţă* este mai nou, slav, şi înlocuieşte un altul, vechi, celticul *ward, warda*, în românește *vartă*. Pentru a dovedi o presupusă luptă între cele două cuvinte, Al. G. citează două documente[54] din secolul XVII în care se menţiona un loc de casă din Iaşi, mai jos de Trisfetitele, „după temniţe unde au fost varniţele" (p. 380). Presupunînd o greşeală de transcriere sau de tipar, am controlat documentul şi am constatat că vartele lui Al. G. sînt, de fapt, varniţe, locuri şi instalaţii pentru ars varul. Confuzia nu se explică printr-o neatenţie ci printr-o obsesie.

O „contribuţie" la interpretarea scopului iobăgiei în Moldova este constatarea

[53] *DRH*, A, I, doc. nr. 105.

[54] Arh. Stat. Iaşi, *Documente*, 462/28. Menţionate în carte de judecată din martie 1807. Documente din 13 mai 1666 şi 5 noiembrie 1667.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulată apodictic, fără nevoia unor nuanţări : vecinii fugari erau urmăriţi cu cărţi domneşti, „numai pentru a-şi plăti cisla", cerute de sat ; „numai pentru aşa ceva se dădeau cărţi de urmărire... şi niciodată stăpînilor pentru vina de a nu se fi achitat cineva de obligaţiile social-economice, izvorîte din relaţiile agrare de la vecin la stăpînul satului, cum pretind unii istorici care au formulat teoria legării de glie a ţăranilor" (p. 384). Aşadar, şerbia în Moldova şi, probabil, şi în Ţara Românească a fost doar o teorie. Asemenea teză nu merită vreun comentariu.

Aserţiunile şi ipotezele acestei lucrări contrazic ultima concluzie pe care o formulează autorul, aceea că „ne aflăm în faţa unui stat agrar, în care pămîntul a jucat un rol primordial" (p. 399). Dimpotrivă, aşa cum a fost descrisă de Al. G., Moldova a fost un stat războinic, organizat milităreşte, cu locuitori număraţi pînă la ultimul om, trăind în sate şi pe moşii fortificate, înţesate de depozite de arme şi materiale şi de temniţe.

Examinarea valorii argumentelor lingvistice, în speţă a etimologiilor, se impune cu necesitate. Diletantismul strident şi prezumţios ar face din capul locului inutilă combaterea aberaţiilor etimologice ale istoricului, dacă ar fi vorba de o simplă propunere sau de vreo nouă interpretare a unui oarecare etimon. Fanteziile autorului sînt însă, aşa cum deja s-a dovedit, *argumente* fundamentale pe care se sprijină tezele cele mai importante ale lucrării. Infirmarea unei etimologii înseamnă prăbuşirea întregii construcţii artificiale (vezi de pildă etimologiile cuvintelor *megieş, vătăman, răzeş).* Lipsa totală de pregătire lingvistică se vădeşte în terminologia improprie, ignorarea tehnicilor specifice muncii etimologului, a legilor fonetice şi a gramaticii istorice a limbii române şi, nu în ultimul rînd, în limba defectuoasă în care este redactată întreaga lucrare.

Deşi citează numeroase lucrări clasice ale lexicografiei europene, inclusiv celebrul dicţionar al lui Walde-Pokorny, trimiterile nu au nici o valoare ştiinţifică, metoda lui Al. G. constînd în alăturarea fortuită a cuvintelor, după criteriul omofoniei sau, mai curînd, al omografiei. Legile fonetice şi reconstrucţiile radicalelor indo-europene, probleme de mare dificultate şi specialitate, sînt reduse de istoric la jocul metatezelor şi al sincopelor cu care se poate obţine orice.

Lingvistica românească este ignorată. Este adevărat că sînt utilizate temeinicile lucrări ale lui I. I. Russu, dar nu regăsim nimic din spiritul lor profund ştiinţific în imaginea despre lumea daco-geţilor, aşa cum este ea imaginată de Al. G. Rezultatele mai noi ale etimologiei româneşti şi străine sînt eludate în favoarea ipotezelor, neadmise de întreaga lingvistică românească, ale lui C. C. Diculescu sau a fanteziilor de amator ale lui M. Bărbulescu-Dacu. Rezultatele slaviştilor români sînt respinse în mod tendenţios şi acuzator. Tentativele de a elimina aportul lingvistic slav şi maghiar sînt frapante. În schimb, abundă divagaţiile în limbile sanscrită, persană, arabă, zendică, pelasgică pentru a explica realităţi ale Moldovei medievale. Autorul nu are nici o înţelegere ştiinţifică faţă de specificul toponimiei, nici o idee despre ariile lingvistice ale unor entopice sau toponime. Nu putem acorda lui Al. G. nici măcar scuza unor etimologii populare. Întreg materialul este forţat pentru a corespunde unor *scheme preconcepute.*

Nici o etimologie invocată de Al. G. nu poate fi admisă, nici măcar ca o sugestie sau ca posibilitate. În afara exemplelor deja citate în discuţia lucrării, vom mai reproduce alte etimologii, cu titlul de curiozitate şi pentru edificarea cititorului. Sînt puerile derivările de tipul : *răzbunare* ⟨ lat. *res bonae* (p. 87) ; *ceată* ⟨ lat. *coetus* ⟨ *cum* + *eo* sau din *centa* (p. 107—108) ; *imaş* ⟨ lat. *imus, -a, -um* (p. 145) şi cu totul fanteziste : *Tapae* sau *Tabae* [?] ⟩ *tabie* (p. 39) ; *Ratacensii, Racatensii* ⟩ *Răcătău* (p. 40) ; *Caucoensii, Caucaland* ⟩ *Cracău,* citeşte *Caucău* ⟩ *Cauceleşti* (p. 93) ; longobard. burgund, ilir *fara* ⟩ top. *Faraoani* (p. 51—52) ; *Troia* ⟩ *Turia* şi *troian* (p. 395) ; trac. *cabile* ⟩ *Cobîle* şi *colibă* (p. 94) ; celt. *gal* ⟩ antrop. *Galu,* top. *Galus, Galaţi* (p. 191) ; triburi de dardani sau dandari şi drăgani ⟩ antrop. *Dardan* (din Cartea de telefoane, Bucureşti) şi *Drăgan* (p. 394) ; vizigot. *fevum* ⟩ lat. *feudum* ⟩ hidronim *Făiva* (p. 129) ; *Bîrlă* ⟩ *Hîrlău* (p. 202) ; persan. *samsira* ⟩ *simceaua* (p. 153) ; celt. *timber,* cf. got. *Zimmer* ⟩ *simbra* (p. 146) ; sanscrit. *ardhhaard-hardi* ⟩ *ortoman* (p. 191) ; longobard. *hari-hari-mann, herr-herr-mann* ⟩ *haramin* (p. 189) ; sanscrit. *urgâ* ⟩ *urgie,* păstrat în limba noastră din epoca bronzului (p. 87) etc. Cînd asemenea soluţii etimologice sînt însoţite de explicaţii ale evoluţiilor semantice, spectacolul arbitrariului este desăvîrşit. De exemplu, deşi cunoaşte etimologia cuvîntului *scutar,* din slava veche *scot* „vită", Al. G. preferă o interpretare neverosimilă a toponimului *Muntenii Scutaşi* „(păstrat, probabil,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din *scythes)* = adică muntenii cei îmbrăcați în piei de animale, ca și persanii sciți, de unde *scutul*, apărătoare din lemn acoperită cu piele" (p. 93). Sau despre *hat*, provenit din persanul *hadd* sau *hatt* „limită prescrisă de Dumnezeu") *haddar*, *hattar* „preot") rom. *hotar*, fiindcă preotul participa la stîlpirea moșiilor (p. 361); sau *Călușari*, în limba geto-dacilor, derivat din *Calasyri*, „rochii de in, lungi pînă în pămînt", în traco-persană (p. 362).

În sfîrșit, lucrarea dezamăgește profund și sub aspectul expresiei literare. Ne-ar trebui mai multe pagini pentru a semnala sutele de greșeli de punctuație și de ortografie, dezacordurile gramaticale, improprietățile lexicale, construcțiile sintactice incorecte, unele, desigur, erori de tipar, cele mai multe, cu mare probabilitate, putînd fi imputate autorului. În textele reproduse aici, cititorul atent a putut deja remarca unele neglijențe stilistice sau greșeli de punctuație, inclusiv virgula dintre subiect și predicat. Nu vom întocmi o erată, dar sîntem nevoiți să ilustrăm aprecierea noastră cu alte exemple tipice. De pildă, Al. G. confundă totdeauna conjuncția *or* cu *ori (passim)*, folosește mereu virgula după conjuncția *că (passim)*, adjectivul relativ *care* are adesea forma, azi neliterară, *cari (passim)*. Cele mai stridente sînt însă dezacordurile : aceiași situație (origine, autoritate etc.), acelaș secol, aceiaș lege, de aceia ; însăși Ștefan cel Mare, însăși cîntecele (mărturiile) ; străbun a lui Petru Rareș, faptele de arme a războinicilor etc. Mai citām doar o frază în care se aglomerează nu mai puțin de șase greșeli de punctuație și ortografie : „Ori [sic], boierii moldoveni..., cari [sic] s-au opus intrării în țară a turcilor și tătarilor și a [sic] înscăunării lui Ștefan Tomșa, ...nu depuseseră niciun [sic] jurămînt de credință acestuia și [,] în consecință, chiar prizonieri [,] nu trebuiau uciși pentru viclenii" (p. 229).

Avem convingerea că manuscrisul nu a fost pregătit pentru tipar cu exigența impusă de prestigiul Editurii Științifice și Enciclopedice. *Satul în Moldova medievală. Instituțiile* de Alexandru I. Gonța este o apariție regretabilă, o excepție, simptomatică totuși, în contextul istoriografiei actuale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SOCIAL ŞI NAŢIONAL ÎN ISTORIA ROMÂNIEI MODERNE PREMISE ALE UNEI DISCUŢII

DE

GH. PLATON

De la N. Bălcescu şi M. Kogălniceanu, de cînd istoria noastră a intrat în drepturile sale de ştiinţă, s-a impus concepţia în conformitate cu care dezvoltarea istoriei este rezultatul unei *lupte* neîncetate a poporului pentru afirmarea în lume a valorilor şi a geniului său creator, pentru apărarea dreptului la viaţă liberă şi demnă, pentru suveranitate şi independenţă. În accepţiunea istoricilor, termenul a fost învestit cu densitatea de sensuri conferite de complexitateea fenomenelor şi proceselor care definesc dezvoltarea societăţii. „Să deschidem istoria, nota N. Bălcescu în acest sens, cartea de mărturie a veacurilor şi vom vedea că de 18 veacuri naţia română n-a stat pe loc, ci a mers înainte, transformîndu-se şi luptîndu-se neîncetat pentru triumful binelui asupra răului, al spiritului asupra materiei, al dreptului asupra silei, pentru realizarea atît în sînul său cît şi în omenire a dreptăţii şi a frăţiei" [1].

Este, aceasta, o viziune organică în perspectiva căreia *lupta* cuprinde esenţa înseşi a devenirii istorice, exprimînd, totodată, construcţie creatoare şi luptă — cu spada sau cu armele spiritului —, pentru apărare împotriva duşmanilor din lăuntru sau din afară. Această viziune nu este un simplu elaborat ştiinţific ; exprimă direct şi limpede, realitatea istoriei noastre înseşi, presupune situarea factorilor istorici în cuprinsul complex al interacţiunilor şi al interdependenţelor proprii evoluţiei istorice. Concepută astfel — integratoare prin excelenţă — această viziune nu exclude disocierea ; pentru restituirea istoriei în integritatea ei, o presupune, o face necesară, chiar. În condiţiile în care factorii care alcătuiesc componentele deosebite ale acestui proces istoric — ale acestei *lupte* — nu sînt analizaţi în dialectica dezvoltării lor, în raporturile diferite în care se situează în cuprinsul întregului, pe diferitele trepte sau în anumite momente ale istoriei, apare riscul unor grave confuzii teoretice sau practice. Aceasta cu atît mai mult cu cît sintagma privind *unitatea* dintre lupta socială şi naţională a devenit de uz comun.

O discuţie capabilă să pună în lumină raportul dintre cei doi factori, pe scara ascendentă a istoriei, este utilă atît specialiştilor, pentru relevarea particularităţilor dezvoltării, cît şi publicului larg, atît de aproape astăzi de problemele importante ale istoriei. Chestiunea nu este numai de mare interes ştiinţific ; poate sluji, totodată, la înţelegerea resorturilor intime care acţionează în lumea de astăzi, în care *lupta* pentru construirea societăţii noi, sprijinită atît de puternic pe tradiţia generoasă a istoriei, a căpătat sensul şi semnificaţiile sale deosebite, care decurg din realităţile vieţii noastre, ce impun poziţia şi rolul României în lumea cotemporană.

Situarea teritoriului românesc în spaţiul geografic european, în preajma Mării şi pe cursul inferior al Dunării, la întretăierea unor importante căi comerciale şi strategice, dacă a conferit poporului român avantajul deschiderii largi spre spiritul şi valorile universale, l-au silit să se confrunte, totodată, cu „răută-

---

[1] N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în Opere II, *Scrieri istorice, politice şi economice 1848—1852*, ediţie de G. şi Elena G. Zane, 1982, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţile" lumii. Supravieţuirea, dezvoltarea şi afirmarea spiritului etnic au fost posibile doar ca urmare a unei continue lupte, complexă ca şi împrejurările ce au reclamat-o. Spiritul creator, plugul sau uneltele constucţiei, spada sau arcul, retragerea în natura generoasă a spaţiului românesc, diplomaţia, armele răbdării şi ale aşteptării au fost tot atîtea instrumente sau modalităţi care au îngăduit urcarea pe treptele civilizaţiei.

Este dificil să se realizeze o etapizare strictă pentru a se constata şi detaşa alternanţa uneia sau alteia dintre modalităţile acestei *lupte* pentru progresul istoric, care alcătuieşte substanţa istoriei înseşi. Este limpede însă că, în desfăşurarea acesteia, — pe o însemnată parte a duratei sale —, a prevalat acel aspect orientat spre obţinerea liniştei din afară, spre realizarea suveranităţi şi a independenţei ; aceasta deoarece, începînd din secolele genezei şi continuînd cu veacurile evului mediu, românii au trebuit să se apere împotriva populaţiilor în migraţie, la început, apoi împotriva tendinţelor de dominaţie ale statelor feudale sau ale imperiilor expansioniste, împotriva invaziilor devastatoare care distrugeau rodul anilor de construcţie paşnică, creatoare. Mereu, după nopţile îndelungate de întunerec şi distrugere, aşa cum o exprimă creaţia populară (legenda meşterului Manole), în zorii liniştiţi ai perioadelor de răgaz, românii îşi reluau munca, construiau mai frumos, situînd în eternitate însemnele geniului lor creator.

Lupta socială nu a lipsit ; şi-a pus pecetea asupra dezvoltării, accelerînd mersul istoriei ; prioritate a avut, însă, *lupta pentru independenţă şi suveranitate* care a marcat apariţia însăşi a celor două state de sine stătătoare, Moldova şi Ţara Românească. În condiţii internaţionale mereu dificile, evoluînd în contextul unor multiple presiuni din afară, opţiunile politice ale celor două ţări româneşti au fost adesea diferite sau contradictorii, şi-au găsit expresie în puternice şi tragice frămîntări interne ; acestea, deşi nu au fost lipsite de pecetea intereselor de clasă, exprimă, în esenţa lor, aceeaşi strădanie generală spre libertate internă şi independenţă. Lupta armată şi eforturile politice şi diplomatice pentru realizarea lor au întrunit adeziunea şi sprijinul celor mai largi pături populare.

Adevărul este valabil şi pentru Transilvania. Ocupată de regalitatea maghiară (fără a putea fi *cucerită*, însă) după 200 ani de rezistenţă, această *inimă a pămîntului românesc* nu a încetat să pulseze la unison cu Ţara, cu provinciile libere extracarpatice. Nu este locul să ne oprim aici asupra temeiurilor vechi ale unităţii româneşti, a factorilor care au întreţinut unitatea, a forţei cu care ideea de unitate şi-a găsit expresie în conştiinţa românilor. Trebuie să reţinem doar că aprecierea exactă a acestui fenomen specific românesc este esenţială pentru înţelegerea problemelor care face obiectul analizei noastre ; îi condiţionează evoluţia, îi determină conţinutul. Ca urmare a instituirii stăpînirii străine şi a periferializării românilor sub raport etnico-politic, social şi religios, distincţia etnică a fost mereu observată ,antagonismele continuu subliniate, solidaritatea românească mai puternic reliefată. Românii erau în imensa lor majoritate iobagi, nobilii în exclusivitate, aproape, maghiari sau maghiarizaţi. Răscoala din 1437 şi consecinţele acesteia — *Unio trium nationum*, mai cu seamă, reliefează limpede raportul între *social* şi *etnic*, explică de ce aici, în această parte a pămîntului românesc, solidarităţile noi, de factură naţională, au avut atît de puternice antecedente în lumea evului mediu.

Organicitatea în dezvoltarea lumii româneşti, puternicile premise, cu rădăcini în adîncurile istoriei noastre, care au condiţionat apariţia naţiunii române explică legăturile strînse dintre oamenii trăitori în provinciile despărţite politic. Corpul etnic românesc şi-a păstrat unitatea, care a căpătat dimensiuni şi valori noi în zorii vieţii moderne.

În noua etapă, care constituie obiectul principal al preocupărilor noastre, relaţia dintre *social* şi *naţional*, dintre lupta pentru libertate internă şi cea pentru suveranitate şi independenţă capătă o valoare deosebită, a cărei înţelegere devine indispensabilă pentru aprecierea exactă a fenomenelor complexe ale istoriei noastre moderne — a *epocii românismului*, după expresia lui A. D. Xenopol. De la început, trebuie precizat faptul că relaţia în discuţie trebuie considerată în continuitatea dezvoltării istorice, în lumina antecedentelor sale îndepărtate. În egală măsură, se impune o limpede situare a proceselor şi a fenomenelor istoriei noastre moderne în cadrul general în care s-au desfăşurat şi de care au fost influenţate. În condiţiile în care — în epoca în care este cuprinsă istoria noastră modernă — factorii geografici, cu toate implicaţiile care decurg din existenţa lor, au rămas

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceiaşi, iar noua configuraţie politică a sud-estului european a devenit mai gravă în raport cu interesele românilor, vom înţelege de ce, într-un veac dominat de puternice frămîntări sociale, s-a impus primatul factorului naţional, reliefat puternic şi de logica internă a *secolului naţionalităţilor*.

Spre deosebire de secolul trecut, determinismul geopolitic a slăbit, totuşi, fiind influenţat de acţiunea factorului naţional, a luptei naţionale. Principiul naţionalităţilor şi *naţionalismele* (denumire care se atribuie, în general, mişcărilor naţionale) au fost proclamate şi s-au afirmat în secolul XIX ; ele au apărut însă în secolul precedent[2]. Cerinţele atît de diverse ale popoarelor sau naţiunilor, indiferent de natură sau de prioritate, erau dominate de cuvîntul *libertate*, care le rezuma şi le exprima spiritul animator. În istorie, termenul nu e nou ; acum, însă, el are o altă încărcătură semantică, conferită de raţionalismul secolului luminilor şi de ideile Revoluţiei franceze[3].

Forţa de expresie a ideii naţionale şi conţinutul principal al mişcării politice româneşti care se desfăşoară în atmosfera secolului al XVIII-lea, alimentate de ideile iluminismului şi de principiile Revoluţiei sînt conferite însă de cauze care aparţin propriei noastre istorii. Factorul extern impune doar forma, maniera potenţează, oferă justificările necesare încadrării mişcării româneşti în circuitul său general.

O distincţie trebuie făcută din capul locului : lupta socială, prin ea înseşi, ca aspect al înfruntării de clasă, permanentă, este locală, limitată, într-un perimetru şi cu un orizont restrîns. Cea naţională, prin forţa lucrurilor, este mai largă, se resfrînge asupra întregului popor, are ecou şi se repercutează, într-un fel sau în altul, asupra întregului teritoriu locuit de români, ca urmare a legăturilor vechi, de ancestrală solidaritate etnică. În împrejurările în care cele două aspecte nu mai pot fi disociate, ca în cazul existenţei dominaţiei sau a stăpînirii străine, raportul este altul. Cele două laturi se interferează, se potenţează într-o manieră care nu mai îngăduie stricta disociere.

Şi în ţările române, secolul XVIII se caracterizează prin profunde transformări şi mutaţii în structura economică, în relaţiile sociale, în mentalităţi şi în ideologie, în orizontul cultural şi în regimul politic. În această uriaşă şi dinamică mişcare, din care se va naşte lumea nouă, modernă, ia fiinţă, se defineşte *naţiunea română*. Componentele sociale care contribuie la definirea acestui important fenomen istoric sînt de capitală importanţă pentru problema care ne interesează. În cuprinsul acestor transformări, se schimbă structura claselor, se modifică relaţiile, se introduc norme şi reglementări noi, raporturile sociale se înăspresc la maximum, tensiunea socială atinge un grad nemaicunoscut de intensitate. Oamenii ies din obiceiurile lor tradiţionale, se angajează pe căi noi.

În cazul românilor, aflaţi sub stăpînire sau sub dominaţie străină, aşa cum s-a observat mai sus, lupta pentru existenţă, pentru găsirea şi afirmarea unui spaţiu de mişcare politică, în acord cu spiritul vremii, devine prioritară. Nu este vorba doar de o orientare tactică limitată la vîrfurile conducătoare. Întîietatea acordată autodefinirii, afirmării personalităţii proprii — aceasta nu presupunea excluderea luptei sociale ; o includea, subordonînd-o, însă — reprezenta o limpede manifestare a instinctului naţional, care, sub impactul evenimentelor, se transformă în conştiinţă naţională.

În secolul XVIII, agresiunea străină, care a pus sub semnul întrebării nu numai existenţa politică ci şi pe cea etnică, s-a manifestat în formele cele mai brutale : regimul fanariot în Principate, cu toate consecinţele sale, anexarea unor părţi din trupul ţării la imperiile habsburgic şi ţarist, războaie, ocupaţii militare, calamităţi, regim fiscal apăsător. La acestea, s-au adăugat, în Transilvania, situaţia de toleraţi rezervată românilor, care-i plasa în afara drepturilor politice, sociale şi confesionale, precum şi trecerea la biserica Romei. Acest din urmă act a fost interpretat ca un atac direct împotriva „legii creştineşti", a „legii româneşti", urmărind spargerea unităţii etnice. Importantul document de factură populară *Plîngerea Sfintei Mănăstiri a Silvaşului* este semnificativ în acest sens :

---

[2] Paul Hazard, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1981, p. 429—430.

[3] Benedetto Croce, *Histoire de l'Europe au XIX-e siècle*, Paris, 1959, p. 45 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Căci nu va fi spre un folos
Uniația ce s-a scos,
Ci numai ca să ne răsnească
De frații din Țara Românească
Și din Țara Moldovenească
Ba încă și între noi din Ardeal,
Să bage pe cel viclean,
Să nu ne mai putem înțelege
Nici din sași sau din unguri
a ne mai alege" [4]

Reacția puternică pe linie etnică-națională în *întreaga lume românească* s-a produs firesc, în legătură mai ales cu evenimentele din Transilvania. Faptul dovedește limpede locul ce-l deținea provincia intercarpatică în unitatea românească, în conștiința oamenilor, rezultat al întregii acumulări anterioare. Transilvania — unde I. Micu schițează liniile mișcării politice naționale, iar Școala ardeleană elaborează ideologia națională — este, în această vreme, *laboratorul* în care se distilează, capătă contur și substanță valorile întregului organism național. Moștenirea marelui secol XVII, filtrată prin intermediul sintezei cantemiriene, a fost preluată de Transilvania, unde absolutismul luminat a îngăduit o afirmare culturală pe care regimul fanariot nu o făcea posibilă în Principate ; centrul de greutate al mișcării culturale se mută, așadar, în Transilvania, unde, în spiritul ideilor iluministe, este elaborată ideologia politică a întregii națiuni.

Mișcarea națională din Transilvania se orientează spre interior, spre problemele interne, pentru obținerea de drepturi politice în favoarea românilor ; se sprijină pe mase, le activizează [5]. Planurile social și național sînt două componente ale aceleiași lupte românești împotriva opresiunii. Cele două planuri nu se confundă ; ele se completează, se potențează. Mișcarea socială provocată de Unire și, apoi, răscoala din 1784 stabilesc dimensiunile sociale ale problemei românești, definesc latura socială a problemei naționale. Chiar fără ca Horea — răsculații, în general — s-o fi urmărit, ridicarea a fost *românească*, a definit profilul națiunii, a fost receptată ca atare în conștiința Europei și în lumea românească. A ridicat problema românească în ansamblul ei, a masei unitare a românilor. Firesc, revolta socială s-a transformat într-o puternică afirmare a blocului etnic românesc, național. Horea, subliniază N. Bălcescu, „luă securea în mînă și înmuind-o în sînge unguresc și nemțesc scrise cu dînsa drepturile nației române și programul politic și soțial al revoluțiilor viitoare" [6].

Așadar, în condițiile speciale din Transilvania, unde românii erau lipsiți de drepturi politice, tolerați în propria lor țară, fără *națio*, alcătuind marea masă a iobagilor, cu o religie care nu era în rîndul celor recepte, mișcarea socială și politică avea aceeași valoare : *națională*. Cele două laturi, deși se desfășurau pe planuri diferite, se sprijineau una pe alta, se completau și se potențau, erau îndreptate împotriva aceluiași regim opresiv, afirmau aceleași valori. Mișcarea politică, condusă de o pătură de mijloc născută în condițiile acestui secol, s-a sprijinit pe mase ; i-au conferit forța, iar ea, le-a înzestrat cu conștiința drepturilor naționale. Cele două laturi — socială și națională — ale mișcării românilor din Transilvania se vor apropia mereu, pînă ce, în 1848, ce vor identifica. Interese de clasă antagonice nu au existat între românii de aici.

Mișcarea națională din Transilvania, care cumula cele două aspecte fundamentale, a avut o valoare egală pentru întreaga lume românească, contribuind și mai puternic la crearea noilor solidarități moderne, la sudarea organismului național.

În cele două Principate situația era alta. Aflate la punctul de contact dar și de impact între cele trei mari imperii ce-și disputau puterea în sud-estul Europei (Turcia, Rusia și Austria), Moldova și Țara Românească pendulau între Scylla crucii și Charibda semilunii, amenințate atît de măsurile de apărare ale Turciei — care și-au găsit expresie în instituirea regimului fanariot — cît și de tendințele „eliberatoare" ale celor două imperii creștine. Spre deosebire de Transilvania, *mișcarea politică* din Principate a fost orientată, exclusiv, spre latura externă. Pentru Moldova și Țara Românească era importantă recunoașterea ve-

[4] Apud, Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 221.

[5] O profundă analiză la D. Prodan, *op. cit.* A se vedea și *Răscoala lui Horea*, vol. I—II, București, 1984.

[6] N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, *loc. cit.*, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chilor drepturi, de natură să le confere autonomia necesară în reglementarea relaţiilor cu Poarta.

Lupta pentru recunoaşterea vechilor privilegii, consacrată prin aşa-zisele capitulaţii, a reprezentat elementul esenţial al mişcării politice naţionale, îndreptată, exclusiv, împotriva regimului fanariot. Aici, lupta politică era de competenţa unei elite conducătoare. Situaţia socială era alta ; spre deosebire de Transilvania, se afla aici o puternică boierime, lupta de clasă reprezenta o realitate. Spre deosebire de Apusul Europei, şi faţă de Transilvania, chiar, unde sarcinile feudale erau cu mult mai grele, aici obligaţiile ţăranilor care decurgeau din posesiunea pămîntului erau mai mici decît cele fiscale, impuse de regimul politic. Ca urmare a transformărilor adînci, în cele două Principate nu mai exista, practic, un *vechi regim*, în accepţiunea pe care acesta o avea în occidentul Europei. Boierimea îşi modificase structura, schimbul devenise o normă, moşiile erau orientate spre producţia de mărfuri, reglementările juridice înlocuiau dreptul consuetudinar, eliberînd, treptat, proprietăţile de servituţile feudale care le grevau ş. a. Actele de desfiinţare a dependenţei personale, din 1746 şi 1749, se înscriu pe linia acestui proces general.

Noul şi vechiul coexistau, contradicţiile erau numeroase, provocau conflicte puternice, lupta socială reprezenta o realitate continuă. Ea nu a atins însă intensitatea din Transilvania, găsindu-şi expresie, mai ales, în fuga masivă, urmare directă a regimului fiscal opresiv. Mişcarea politică, naţională în esenţa sa, nu se întîlneşte aici cu cea socială. Este greu de precizat în ce măsură, de pe planul adversităţilor sociale, s-a ajuns la o solidarizare a claselor antagoniste pe terenul interesului naţional comun. Componenţa şi acţiunile antifanariote ale *partidei naţionale* sînt puţin cunoscute, încă. Existenţa solidarităţilor, moderne, sprijinite pe preceptele noii ideologii, pot fi limpede urmărite în mişcarea culturală naţională precum şi în noul sens semantic al noţiunilor de patrie, patriotism, patriot, etc.[7] De o contopire a planurilor social şi naţional nu poate fi vorba. Este limpede însă că existenţa regimului fanariot, cu numeroasele sale implicaţii, impunea prioritatea luptei politice, pentru eliberare. Un studiu aprofundat asupra mentalului popular ne-ar ajuta să definim, poate, măsura în care în practica luptei sociale, în procesul de constituire a solidarităţilor naţionale, moderne şi a formării conştiinţei naţionale, masele înţelegeau această prioritate, îi dădeau expresie. Limpede este faptul că, în această epocă, sentimentul naţional al românilor, bine conturat, este legat nu de concepte abstracte, ci de realitatea practică, nemijlocită. Este o reacţie împotriva domniilor fanariote autoritare şi exclusiviste, împotriva pericolelor care ameninţau cultura, tradiţia. Faţă de o cîrmuire pămînteană, ostilitatea ar fi îmbrăcat numai un aspect social şi politic ; faţă de una străină ea a devenit, inevitabil, naţională.

Ecoul şi reacţia românilor din Principate, conturarea unei probleme româneşti — a cărei componentă principală era unirea Moldovei cu Ţara Românească (care aveau statut juridic internaţional identic), întrevăzută de diplomaţie drept o soluţie în rezolvarea Problemei orientale — a avut, la fel, importanţă asupra lumii româneşti în ansamblul ei. Orice cîştig realizat aici se repercuta pozitiv asupra românilor din afara hotarelor naţionale, crea premise pentru propria lor eliberare. În egală măsură, definea mai limpede, pentru Europa, existenţa unei naţiuni române omogene.

Aşadar, şi în Principate, cînd românii au intrat în secolul naţionalităţilor, primatul luptei naţionale se degaja limpede. Acest primat, repetăm, nu excludea lupta socială ; aceasta era mereu prezentă, alcătuia fundalul pe care se desfăşura mişcarea pentru libertate naţională şi unitate, întreţinea mereu o stare de tensiune, care impunea claselor conducătoare să adopte măsuri şi corective noi. Lupta socială a condiţionat progresul, l-a promovat. Ea însă nu a compromis

---

[7] Cf. Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984 (Capitolele : *Iluminismul politic românesc*, p. 201—234 şi *Solidarităţi moderne în societatea secolului al XVIII-lea românesc*, p. 235—246) şi vol. *Naţiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, coordonator Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, 1984, (capitolele : *Iluminism şi naţiune*, p. 297—337 şi *Opţiuni sociale şi democratice în procesul constituirii solidarităţii naţionale moderne 1821—1848*, p. 338 — 377, semnate de P. Teodor şi N. Bocşan).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mișcarea națională ; a întărit-o, subliniind, atît cît era necesar, nevoia schimbărilor politice, a rezolvărilor naționale. Mișcarea socială a însoțit, a legitimat și a întărit mișcarea politică națională. Lupta pentru emancipare națională reprezenta obiectivul major al epocii în care dominația străină prelungea „în timp orînduirea feudală, afecta grav dezvoltarea economico-socială... evoluția generală a societății pe trepte superioare" [8].

Revoluția din 1821 nu poate fi ruptă de eforturile politice anterioare din Principate, nici de mișcările sociale și naționale din Transilvania ; se situează în continuarea acestora, le completează, ridicînd pe o nouă treaptă lupta națională, definind mai precis contururile națiunii. Prin consecințele sale general-românești, a deschis larg calea libertății sociale și naționale. Irumperea poporului în istorie, „deșteptat" acum, a conferit noi dimensiuni luptei politice naționale, limitată, pînă atunci, la o elită conducătoare. Ca și în Transilvania la 1784, mișcarea politică națională este întregită cu dimensiunile sale sociale reale. *„Poporul*, notează în acest sens Bălcescu, *se scoală mare, puternic și îngrozitor și măturâ țara de fanarioți"*. Istoricul stabilește, limpede, legătura dintre deșteptarea poporului și acțiunile naționale din Transilvania, *„azil vecinic al naționalității române"* [9].

Obiectivele sociale ale revoluției din 1821 coincid cu cele naționale ; restabilirea *drepturilor țării*, uzurpate de domnii fanarioți și de boierii greci și români, care au prădat și au despuiat țara, lăsîndu-i pe locuitori „mai goli decît morții cei din mormînturi" [10]. *Dreptatea și slobozenia* pe care le promitea Tudor se puteau realiza numai în cuprinsul unui stat românesc, de constituirea căruia trebuia să depindă instituirea regimului democratic în măsură să asigure cerințele legitime ale poporului [11]. Ciocoii, noua pătură spoliatoare, nu sînt uitați ; ei sînt asociați regimului străin care i-a generat.

Ca militar și om politic, Tudor Vladimirescu — căruia i-a revenit un rol atît de important în conducerea revoluției — la fel ca și ceilalți reprezentanți ai *partidei naționale* angajați în mișcare, dacă au înțeles că, în eventualitatea ridicării generale, inițiate de Eterie și sprijinită de Rusia, Principatele nu vor putea rămîne neutre, au înțeles, la fel de bine, că existența celor trei imperii, care aveau în zonă atît de mari *interese* de apărat (două dintre ele erau membre active ale Sfintei alianțe) nu îngăduie românilor să iasă din *legalitatea* impusă de regimul juridic internațional. În condițiile incertitudinii provocate de politica ambiguă a Rusiei, de planurile și de acțiunile eteriștilor, de situația din Serbia și din Bulgaria ș.a. prudența era salutară. Aprecierea acestui ansamblu, în logica realităților timpului, explică moderația programului, încercarea de dominare, de controlare a mișcărilor țărănești, sporirea rolului Adunării norodului, a armatei naționale. Răscoalele țărănești, anarhice și distrugătoare, puteau compromite obiectivele fundamentale ale revoluției, oferind pretextul intervenției din afară. — Tudor Vladimirescu, el însuși, și-a înfrînt aversiunea organică — pe care de atîtea ori o exterioriza atunci „cînd îl frigea cărbunele ce-l avea ascuns în inimă" [12] — colaborînd cu boierii pe terenul intereselor superioare, naționale.

Înfrîntă pe plan militar, revoluția și-a atins obiectivele politice. A înlăturat dominația fanariotă, a instaurat statul românesc, îngăduind o largă deschidere spre orizontul național. Centrul de dezvoltare a mișcării culturale se mută din nou în Principate, unde moștenirea Școlii ardelene se dezvoltă în cuprinsul larg și complex al culturii naționale românești. Revoluția din 1821, deși s-a desfășurat în perimetrul restrîns al Țării Românești, și-a demonstrat

---

[8] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism*, București, 1975, p. 31.

[9] N. Bălcescu, *loc. cit.*, p. 108—109.

[10] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I. București, 1959, p. 208—211.

[11] N. Bălcescu, *loc. cit.*, p. 109.

[12] Apud, A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi ea valoarea generală, naţională, românească, relevînd, încă odată, dezvoltarea organică şi unitară a naţiunii deoparte şi de alta a Carpaţilor.

În condiţiile reacţiunii regimului patronat de Metternich în Transilvania, a restrîngerii posibilităţilor de desfăşurare a mişcării politice (aceasta atinsese momentul cel mai înalt în 1791 în acţiunea Supplex-ului), centrul principal al acţiunilor româneşti rămîn Principatele, cărora revoluţia le deschisese largi perspective spre împlinirile naţionale, în acord cu spiritul marelui veac al naţionalităţilor.

Experienţa Regulamentului organic — acesta nu izbutise să organizeze societatea românească în acord cu cerinţele vieţii moderne şi cu nevoile românilor — şi, mai ales situaţia creată masei poporului prin dispoziţiile secţiei VII din capitolul III, făcea necesară o reorganizare pe măsură ; aceasta trebuia să înceapă, obligatoriu, prin eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor. Perioada regulamentară a fost marcată de o tensiune socială fără precedent ; minţile cele mai luminate ale naţiunii s-au pronunţat în favoarea rezolvării problemei agrare. În accepţiunea generaţiei de la 1848 (căreia tot Bălcescu i-a dat cea mai înaltă formă de expresie, în lucrarea *Despre starea soţială a muncitorilor plugari...*, apărută în 1846), eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor nu reprezenta numai o problemă economică ; era nu numai o problemă socială, de care depindea viaţa întregului popor, alcătuit, în zdrobitoare majoritate, din ţărani; era, totodată, o problemă naţională, de natură să asigure modernizarea statului, tăria sa, capacitatea de a-şi cuceri independenţa. În concepţia generaţiei care a pregătit *revoluţia*, aceasta urma să fie democratică şi socială ; să-l facă pe ţăran liber şi proprietar — „fără care libertatea şi egalitatea (afişată de mişcarea politică naţională) nu era altceva decît minciună“ [13].

Priorităţile revoluţiei de la 1848 au fost conturate în perioada anterioară, cînd au fost elaborate planurile de constituire a statului modern. Începutul şi desfăşurarea revoluţiei însă au situat din nou pe primul plan problema naţională ; au demonstrat că reorganizarea internă, în care se includea eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor, nu este numai o problemă de ordin social, intern ; este la fel de naţională ca toate celelalte probleme ; atinge regimul juridic internaţional şi *interesele* puterilor care, în numele acestora, îşi exercitau „drepturile“ care decurgeau din starea de *suzeranitate* şi din cea de *protectorat*. Din nou, sub ameninţarea intervenţiei ţariste în Principate şi sub cea a anexării Transilvaniei la Ungaria, românii au trebuit să-şi înscrie revendicările pe linia legalităţii regimului capitulaţiilor în Moldova şi în Ţara Românească şi pe, cel al legalităţii constituţionale habsburgice în Transilvani. Ca şi în 1821, cu o mai înaltă conştiinţă politică însă, masele, ţărănimea, au sprijit masiv revoluţia, conferind, iarăşi, mişcării naţionale româneşti dimensiunile sale sociale reale. Nicăieri pe pămîntul românesc, ridicarea maselor nu a prejudiciat mişcarea naţională ; dimpotrivă, au întărit-o, au legitimat-o. Conştiinţa naţională a fost mai puternică decît instinctul de clasă. Pe pămîntul românesc nu au avut loc scene asemănătoare cu cele din Galiţia, unde nobilii proprietari au căzut sub furia deslănţuită a ţăranilor. Interesele naţionale şi apărarea teritoriului naţional au fost puse pe planul priorităţilor imediate. Problemele de organizare internă s-au situat în aceeaşi ordine naţională, pe linia respectării dreptului pe care românii l-au posedat dintotdeauna, în acord cu care şi-au putut da legi potrivit cu dorinţele şi trebuinţele lor. Această fuziune a problematicii sociale şi naţionale a făcut posibilă solidarizarea deplină pe terenul apărării libertăţii şi a suveranităţii naţionale. Victorioasă pe plan intern, unde opoziţia a fost cu uşurinţă anihilată, în Ţara Românească revoluţia a putut fi înfrîntă numai prin intervenţa combinată a armatelor invadatoare.

Marea lecţie a revoluţiei de la 1848, în care s-a afirmat, cu atîta forţă, unitatea românilor în cugete şi în simţiri, a fost desprinsă de conducătorii care au trasat, totodată, sarcinile revoluţiei viitoare, a revoluţiei naţionale, chemată să rezolve problemele esenţiale interne şi internaţionale. „Fără de naţionalitate, constata S. Bărnuţiu, trăsînd programul de acţiune al revoluţiei româneşti, „şi republica e numai un despotism afurisit“. *Libertatea fiecărei naţiuni nu poate fi decît naţională şi că libertatea fără naţionalitate nu se poate înţelege nici*

[13] N. Bălcescu, *loc. cit.*, p. 110—112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la un popor de pe pămînt" [14]. Revoluția viitoare, constata în același sens N. Bălcescu, „nu se va mărgini a cere libertatea dinlăuntru *care e peste putință a dobîndi fără libertatea din afară — libertatea de supt dominare străină*, ci va cere unitatea și libertatea națională... Ea va fi o revoluție națională " (s.n.) [15]. Pentru această libertate, pe care a cerut-o, cu hotărîre, obștea românească la Blaj, „sîntem hotărîți, declara categoric Avram Iancu, a ne băltui sîngele pînă la cel din urmă român" [16].

În *revoluția națională*, al cărei prim act a fost unirea Principatelor din 1859, din nou, a prevalat factorul național. S-a acordat prioritate actului național ; acesta, odată înfăptuit, trebuia să îngăduie soluționarea tuturor celorlalte probleme sociale sau de organizare internă. Conștiința și coeziunea națională, patriotismul și înțelepciunea poporului au fost puse iarăși la încercare. De maniera în care românii urmau să răspundă testului european trebuia să depindă atitudinea diplomației și a opiniei publice europene față de actul național românesc. Or, adversarii unirii (Turcia și Austria, mai cu seamă) scontau pe antagonismul ireversibil dintre țărani și moșieri, de natură să facă imposibilă concilierea pe terenul intereselor naționale. Propaganda interesată în acest sens a fost foarte activă, în Moldova, mai ales. De asemenea, se miza pe faptul că tensiunea socială se va materializa într-o „jacquerrie", într-o mare răscoală țărănească. Țăranii români au răspuns apelului la înțelegere pe terenul Unirii, nu înainte de a-și fi afirmat, cu tărie, dorința de a fi eliberați și împroprietăriți, de a fi situați în rîndul oamenilor și a fi numai ai țării". Au acceptat să acorde firească prioritate actului național. Nu a fost, aceasta, doar atitudinea manifestată de cei cîțiva deputați din Adunările ad-hoc ; a fost hotărîrea întregii mase de țărani pe care aceștia o reprezentau. Apreciind și reacția românilor din Transilvania, putem admite că s-a înfăptuit acum ceea ce transilvăneanul Ioan Axente Sever dorea cu atîta ardoare înainte încă de 1848 : „Românii să pună jos alte interese particulare, consemna el, și să îmbrățișeze toți ca unu simția națională" [17].

Unanimitatea pe teren național într-o societate atît de puternic divizată sub raport social (aceasta nu a însemnat, desigur, renunțarea la cerințele sociale ligitime, ci recunoașterea unei necesare priorități) a reprezentat un fapt cu puține precedente în istorie. Este unul dintre puținele cazuri în care un popor și-a realizat unitatea prin mijlocirea unei plebicist național. Înțelepciunea poporului, înalta conștiință națională și forța cu care s-a manifestat acum ideea de unitate trebuie explicate prin raportarea la întreaga noastră viață istorică, la particularitățile acesteia, care au imprimat poporului român o psihologie care-i este proprie.

Etapa domniei lui Al. I. Cuza, în care s-a înfăptuit programul de organizare a statului modern român, stă, și ea, într-un anumit sens, sub semnul priorității naționale. Menținerea suzeranității Porții și regimul de garanție colectivă răpeau libertatea de mișcare în interior. Actele interne — cele mai importante, cel puțin, căpătau valoarea actelor internaționale ; de aceea, pe linia dublei alegeri, ele au putut să fie realizate doar prin aplicarea *politicii faptului împlinit*. Reforma agrară și cea electorală, Statutul lui Cuza, care înlocuia, înlăturînd Convenția de la Paris, nu au putut să fie realizate decît ca urmare a loviturii de stat.

Expresie a începutului celei de a doua faze a revoluției naționale, a *revoluției pentru independență* — alt rezultat al politicii faptului împlinit —, a fost și actul săvîrșit de români în februarie 1866, cînd, pe tronul României, a fost adus Carol de Hohenzollern și a fost votată Constituția, care marca puternic voința de independență. Instituirea regimului monarhiei constituționale, inaugurat și consacrat prin noua constituție, a deschis o nouă eră în istoria modernă

---

[14] *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I, 2 martie — 2 aprilie 1848, sub redacția acad. Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Edit. Academiei, București, 1977, p. 92 și Paul Cornea, M. Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă (1830 — 1850)*, București, 1969, p. 370.

[15] N. Bălcescu, *loc. cit.*, p. 112.

[16] Apud Al. Zub, *Biruit-au gîndul*, Iași, 1980, p. 153—160.

[17] Adrian T. Pascu, *Ioan Axente Sever (1821—1906)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a României. Organizarea politică şi factorul naţional au continuat să fie preponderente în întreaga perioadă de pînă la 1878, care a stat sub semnul revizuirii de către marile puteri a tratatului de pace de la Paris, din 1856. În acest context, s-a pus şi problema modificării statutului juridic internaţional al României, problema suveranităţii şi a integrităţii teritoriului naţional. Epoca este dominată de eforturile politice şi diplomatice româneşti în vederea asigurării suveranităţii şi integrităţii teritoriului şi a independenţei. Lupta pentru independenţă, inclusiv războiul, a relevat din nou solidaritatea naţională a românilor.

Tratatul de pace de la Berlin, consacrînd, în condiţiile cunoscute, independenţa României pe plan internaţional, deschidea calea dezvoltării desfăşurate a capitalismului şi a împlinirii programului naţional. În perioada istorică ce a urmat, drept consecinţă a noilor condiţii politice, interne şi internaţionale, raportul între cei doi factori — social şi naţional — va fi altul. *Independenţa politică* a scos ţara din sfera influenţei şi a imixtiunii străine directe în problemele privind dezvoltarea. Libertatea de mişcare internă, fără să fie desăvîrşită, din cauza multiplelor interdependenţe faţă de capitalismul internaţional (acestea au influenţat ritmul şi direcţiile dezvoltării), a reprezentat o realitate. Faţă de trecut, cînd acţiunea de organizare internă, ca urmare a dominaţiei şi a imixtiunii străine, prezenta o valoare şi avea implicaţii direct internaţionale — fiind naţională în esenţa sa, acum, ea avea delimitarea sa reală. Dispăruse, aşadar, elementul principal care impusese legătura atît de strînsă, pînă la contopire, în acţiunea celor doi factori esenţiali — social şi naţional. În evoluţia lor, aceştia intră, acum, într-o nouă fază, deosebită, în cuprinsul căreia fiecare îşi ocupă locul său.

Politica în vederea asigurării securităţii şi a suveranităţii se situa pe o linie de permanenţă, după cum, ca urmare şi a consecinţelor regimului dualist, problema românilor din Transilvania şi, implicit, a desăvîrşirii Unirii se situează mereu în actualitatea politică şi în centrul atenţiei opiniei publice, în conştiinţa acesteia. Prioritară rămîne, totuşi, organizarea internă, instituţionalizarea noilor raporturi, în cuprinsul dezvoltării formelor societăţii moderne, capitaliste. În construcţia internă, în strategia dezvoltării, prioritară în această fază istorică, se ciocnesc linii politice, se înfruntă interese de clasă, care-şi găsesc expresie în conflicte sociale puternice, marcate, în agricultură, de răscoale ţărăneşti, de frămîntări ale muncitorilor, sub influenţa ideilor socialiste. — Problema agrară, care sintetiza latura socială cea mai importantă, în noua sa fază, de după 1864, îmbracă un caracter complex. Gravitatea sa nu reprezintă, doar, un rezultat al contradicţiilor de clasă sau al regimului social (*neoiobag*) instaurat în agricultură după reforma agrară. Fără ca aceşti factori să fie eliminaţi din explicaţii, trebuie să admitem că ei nu sînt suficienţi în aprofundarea cauzelor multiple ale fenomenului; acestea trebuie căutate în regimul agrar anterior legii din 1864, în evoluţia specifică a economiei şi a istoriei româneşti în epoca modernă.

Cu toate *gravele contradicţii sociale* — cu *desnodămînt* atît de *tragic* în 1907, mai ales — unitatea pe terenul opţiunilor naţionale, faţă de situaţia românilor aflaţi în afara hotarelor Ţării, nu a încetat să se manifeste ca act de conştiinţă la nivel general, naţional. În strategia luptei naţionale din această epocă, acţiunile politice sînt dirijate într-o manieră de natură să nu pună în pericol statul şi independenţa acestuia, abia realizate. În schimb, ca urmare a noilor condiţii de informare, a diversificării legăturilor cu Transilvania, opinia publică românească era la curent cu realităţile grave din provincia de peste Carpaţi. Solidaritatea românească se manifesta puternic în jurul opţiunii fundamentale naţionale. *Lupta naţională* — la nivelul acţiunilor politice întreprinse de cercurile conducătoare şi la acel al maselor largi ale poporului — reprezintă o permanenţă. Prioritară rămîne, firesc, acţiunea de construcţie internă, indispensabilă pentru înfăptuirea unităţii depline. Cele două probleme nu pot fi ierarhizate în raport de importanţă. Sînt la fel de importante şi naţionale, în esenţa lor. Un stat naţional unitar nu putea fi realizat decît în cuprinsul unui regim democratic, capabil să rezolve în interesul larg al poporului problemele principale ale dezvoltării societăţii româneşti. Cele două probleme se situează în raportul lor firesc, interferîndu-se, completîndu-se şi potenţîndu-se, imprimînd dezvoltării societăţii româneşti a timpului aspectul său particular.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Semnificativă cu privire la maniera în care acest raport se reflectă în conștiința timpului este atitudinea socialiștilor față de problema națională, față de *unitatea* necesară în abordarea și soluționarea ei. Fără să fie lipsită de limite și de erori — acestea și-au găsit expresie în împrejurările din primul război mondial și, mai tîrziu, în primii ani ai ilegalității P.C.R. [18] — mișcarea socialistă pornea de la înțelegerea largă în conformitate cu care libertatea, unitatea și independența națională erau, totodată, probleme sociale atîta vreme cît transformările sociale interne erau indispensabile realizării cerințelor naționale. Unitatea națională, în accepțiunea socialiștilor români, nu era incompatibilă cu lupta de clasă, nu se putea confunda cu armonia socială. Lupta de clasă, ca motor al dezvoltării sociale, nu urmărea, în mod obiectiv, spargerea unității naționale ci accelerarea acelor transformări social-economice necesare pentru a ridica pe o treaptă calitativ superioară afirmarea unității naționale. Problematica socială, care formează specificul și esența mișcării muncitorești, nu poate fi desprinsă de determinismul ei național [19]. Exemplul concludent ni-l oferă, în acest sens, momentul „Daciei viitoare". În etapa care ne interesează, interdependența factorilor social-politici a acționat dinspre mișcarea națională spre cea socialistă ; intensificarea luptei naționale a contribuit la antrenarea mișcării socialiste în direcția clarificării proprii [20], prin atragerea maselor muncitoare în lupta unită a întregului popor.

Primul război mondial și, apoi, desăvîrșirea Unirii, în 1918, în cele trei etape ale sale, au exprimat valențele reale ale coeziunii și ale solidarității naționale. „Au vorbit atunci — la Alba Iulia, consemna N. Iorga, voia elementară a veacurilor de avînt zdrobit și de speranțe împiedicate" [21]. Pentru a-și afirma și susține hotărîrea la marele plebiscit național din 1918, încheiat prin Adunarea de la Alba Iulia, românii n-au avut nevoie de o pregătire specială". *„Pregătirea se făcuse... vreme de sute de ani"* [22], în conștiința generațiilor care s-au succedat și au construit România.

Nu trebuie uitat că războiul, act suprem al coeziunii românești, și, apoi, marea Unire, care dădea o atît de înaltă expresie unității naționale, s-au desfășurat într-o vreme în care rănile anului 1907 nu fuseseră vindecate, încă. Reforma agrară și noua constituție au fost discutate și votate în 1917, reliefîndu-se, astfel, caracterul național al prefacerilor interne, legătura intimă dintre cele două laturi ale procesului dezvoltării istorice. Adevărul se degajă din toate documentele timpului.

Marea Unire a deschis o altă epocă în istoria României, în cuprinsul căreia raportul între social și național a căpătat un nou conținut. Reformele democratice cu care s-a deschis epoca, crearea P.C.R. și ponderea clasei muncitoare în viața socială și în manifestările politice au pus probleme noi. Discutarea acestora depășește limitele impuse intervenției noastre. Este deajuns să observăm că actul de la 23 August 1944, punct de hotar între două epoci, a reliefat, din nou, măsura în care istoria noastră este marcată de factorul național. În acest moment de cumpănă, s-a manifestat, încă odată, acea admirabilă coeziune pe terenul intereselor generale, românești. Explicația o găsim tot în istorie, pe linia factorilor de continuitate pe care se înscrie marele act.

Din cele comunicate mai sus, se poate desprinde că *factorul național* a marcat puternic întreaga noastră istorie modernă. Așezarea în spațiul geografic european ne-a confruntat, mereu, cu problemele politice ale statelor sau ale imperiilor din zonă, care-și disputau teritorii sau influențe, situîndu-ne, continuu, în cuprinsul unor complicate și grave interferențe și interdependențe. Lupta socială și națională s-a contopit, pînă la identificare, în anumite etape,

---

[18] *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, București, 1985, (capitolul semnat de Al. Porțeanu, *Spre unitatea politică a tuturor românilor)*, p. 180.

[19] *Ibidem*, p. 154 și urm.

[20] *Ibidem*, p. 167.

[21] N. Iorga, *Comemorarea Ardealului și Rolul istoric al Unirii, Două cuvîntări*, București, 1933, p. 6—7, 12.

[22] L. Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 231—232 (ediție îngrijită de George Ivașcu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca urmare a faptului că împrejurările internaţionale sub incidenţa cărora s-a dezvoltat istoria noastră au făcut din problemele interne de organizare tot atîtea acte de interes general, european. Alternanţa priorităţilor — atunci cînd a existat, nu a fost un joc accidental, ci expresia unor realităţi obiective. Nu a urmărit adoptarea unei simple linii politice de către grupul restrîns al clasei conducătoare ; a marcat o atitudine îmbrăţişată, din instinct, la început, conştient, apoi, de masele largi ale poporului, de naţiune, responsabilă şi solidară faţă de destinul său naţional.

Firește, notaţiile de mai sus, departe de a acoperi întreaga problematică, fără să poată da răspuns la toate întrebările, sugerează, doar, o manieră de interpretare, invită la meditaţie, la o necesară nuanţare în tratarea unora dintre fenomenele capitale ale istoriei noastre moderne şi contemporane.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND LEGEA PĂCII ÎN ISLAMUL MEDIEVAL (I)

DE

VIOREL PANAITE

Cînd dorința se împlinește în pace,
de ce să dai pinteni pe drumul războiului?

Nezami

În contextul realităților contemporane confruntate permanent cu amenințări la adresa păcii, cînd nu există zi în care să nu se militeze pentru necesitatea întronării unui climat de destindere și colaborare între state, nu este lipsită de semnificație munca unor istorici sau teoreticieni ai dreptului internațional de a aduce în actualitate accepțiuni, mai vechi sau mai noi, ale noțiunilor de pace și război. Pe această linie dorim a se încadra și prezentul studiu, o modestă contribuție axată pe elucidarea problemei păcii din punct de vedere juridic și religios, într-o arie de civilizație puțin abordată în istoriografia românească, și anume în lumea musulmană [1].

Corolar al doctrinei *djihad*-ului, dreptului islamic al păcii i-au fost consacrate pagini, firesc, în cadrul lucrărilor consacrate „războiului contra necredincioșilor". În acest sens, citām contribuțiile orientaliștilor A. Morabia [2], W. M. Watt [3], R. Peters [4]. Deși, cel mai adesea, pacea a fost abordată în latura ei evenimențială, găsim, totuși, istorici care au studiat-o strict teoretic, din punctul de vedere formal al dreptului islamic al popoarelor. Îi numim aici pe N. Armanazi [5], Ahmed Rechid [6], A. Abel [7], H. Kruse [8], M. Khadduri [9], A. Fatal [10], W. B. Bishai [11], M. Boisard [12].

---

[1] Prezentul studiu reprezintă un capitol dintr-o lucrare mai mare, *Război și pace în teoria și practica Islamului medieval (doctrina djihad-ului)*, bazată pe valorificarea tezei de licență cu acest titlu, elaborată și susținută în 1983 la Universitatea din București sub conducerea profesorului Mihai Maxim. Cîteva din concluziile acestui studiu au fost deja utilizate în elaborarea, împreună cu d-sa, a articolului *Pax Ottomanica et les pays Roumains* apărut în *AUB*, Istorie, XXXV, 1986, p. 11—18 (I) și XXXVI, 1987, p. 94—99 (II), în care dreptul islamic al păcii își găsește concretizarea în relațiile româno-otomane.

[2] A. Morabia, *La notion de gihad dans l'Islam médieval (des origines à al-Gazâli)*, thèse présenté devant l'Université de Paris IV-le, 1-er juillet 1974, Service de reproduction des thèses Université de Lille III, 1975.

[3] W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihâd*, în „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse", nr. 98, 1976, p. 390—394.

[4] R. Peters, *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihâd in Modern History*, Uitgeverij Mouton's Gravenhage, 1979.

[5] N. Armanazi, *L'Islam et le droit international*, Paris, 1929.

[6] Ahmed Rechid, *L'Islam et le droit des gens*, în „Académie de Droit International. Recueil de Cours", 60 (1937), nr. 2, p. 375—504.

[7] A. Abel, *La convention de Nedjrân et le développement du „droit des gens" dans l'Islam clasique*, în „Revue international des droits de l'Antiquité", nr. 2, 1949, p. 1—17; idem, *La djizya : tribut ou rançon ?*, în „Studia Islamica", XXXII, 1970, p. 3—21.

[8] H. Kruse, *The Islamic Doctrine of International Treaties*, în "The Islamic Quarterly" (Londra), I, 1954, p. 152 și urm.

[9] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia (USA), 1955.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cît privește aportul istoriografiei românești la studierea dreptului islamic al popoarelor (al păcii islamice în special), el s-a concretizat în reliefarea relațiilor dintre Țările Române și Imperiul otoman în evul mediu. În acest sens amintim, de exemplu, contribuțiile istoricilor A. Decei [13], I. Matei [14], Ștefan S. Gorovei [14a], M. A. Mehmet [15], Tahsin Gemil [15a], M. Maxim [16], Valeriu Veliman [16a], Anca Ghiață [16b], Cristina Feneșan [16c]. De mare sprijin ne-a fost ciclul de prelegeri consacrat *Introducerii în dreptul islamic al popoarelor*, curs inițiat de profesorul Mihai Maxim în cadrul Facultății de Istorie-Filosofie a Universității din București.

Problematica studiului presupune, în primul rînd, definirea păcii în termenii dreptului islamic medieval. Într-o primă accepțiune (fundamentală, de altfel),

[10] A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyruth, 1958.

[11] W. B. Bishai, *Negotiations and Peace Agreements between Muslims and Non-Muslims in Islamic History*, în *Medieval and Middle Eastern Studies. In honor of Aziz Suryal Atiya*, Leiden, 1972, p. 50—61.

[12] M. Boisard, *L'Islam et la morale international. Thèse*, Paris, 1979.

[13] A. Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139 ; idem, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, passim.

[14] I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în *RESEE*, X, 1/1972, p. 66—81 ; și XI, nr. 1/1973, p. 81—97.

[14a] Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 635—667 ; idem, *Pacea moldo-otomană din 1436*, în *RdI*, 7/1982, p. 807—821 (și versiunea franceză în *RRH*, 3—4/1982, p. 405—421) ; idem, *Cîteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane în veacurile XV—XVI*, în volumul *Românii în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 31—41.

[15] M. A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", XII, nr. 5/1960, p. 166 și urm. ; idem, *Istoria turcilor*, București, 1976, passim.

[15a] Tahsim Gemil, în volumul colectiv *Petru Rareș* (redactor coordonator, Leon Șimanschi), București, 1978, p. 136—160 ; idem, *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979. De asemenea, studiul *„Capitulațiile" Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII*, apărut însă după predarea prezentului studiu la tipar, în *AIIAI*, XXXIII, 1986/2, p. 717—721.

[16] M. Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte de la seconde moitié du XVIe siècle*, în *RÉSEE*, XVI, nr. 2/1977, p. 207—232 ; idem, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulațiile"*, în „Anale", XXVIII, nr. 6/1982, p. 34—68 ; idem, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române în evul mediu*, în *Omagiu secretarului general al Partidului Comunist Român, Președintele României socialiste Nicolae Ceaușescu, strălucit prețuitor și ctitor de istorie*, Universitatea din București, 1983, p. 105—126. Amintim, de asemenea, studiile : *Cu privire la statutul de 'Ahd al țărilor române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în *RdI*, nr. 6/1986, p. 523—534 ; *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta otomană*, în *RdI*, nr. 2/1987 ; *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare*, în *Marele Mircea Voievod* (coordonator Ion Pătroiu), București, 1987, p. 365—396, toate apărute, însă, după trimiterea studiului nostru redacției Anuarului și deci neputînd fi citate de noi în cadrul studiului.

[16a] Valeriu Veliman, *Cîteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 285—301 ; idem, *Date noi cu privire la circumstanțele alegerii mitropolitului Moldovei (1792) și statutul juridico-politic al Principatelor Române*, în *AIIAI*, XXIII, 2/1986, p. 599—617 (apărut după trimiterea studiului nostru spre publicare).

[16b] Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, 1974, p. 43—126.

[16c] Cristina Fenesan, *Problema instaurării dominației otomane în ținutul Lipovei în lumina codului de legi (Kanunname) din 1554*, în „Studii și comunicări de istorie" Caransebeș, 1979, p. 319—340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pacea apare ca o *stare structurală ideală* la care trebuia să se ajungă și pentru care toți musulmanii erau obligați să militeze. Într-un studiu anterior, dedicat „dreptului musulmanilor de a face război", precizam că *djihad*-ul nu era un scop în sine, ci un instrument necesar realizării unui *Imperium mundi* mahomedan, unei *pax islamica* bazată pe principiile legii sfinte musulmane *(shari'a)*[17]. „Pacea finală — cauză pentru acțiunile războinice ale Imperiului islamic", iată un postulat ce își găsește o surprinzătoare sinonimie în spusele Sfîntului Augustin : „Nu căutăm pacea pentru a face război, ci purtăm războiul pentru a dobîndi pacea"[18]. Lumea Islamului este ea însăși „lumea păcii *(dar el-salam)*" — spunea M. Boisard — o lume a dreptății *(dar el-a'dl)*, un tărîm al ordinii și armoniei"[19]. Această viziune pozitivă asupra păcii o găsim și la teologii evului mediu creștin (occidental sau bizantin)[20], și cu atît mai mult în dreptul internațional contemporan[21].

În al doilea rînd, pacea se definește ca *o stare temporară*, caracterizată prin absența ostilităților directe, existentă între Imperiul musulman și statele nemusulmane cu care s-au încheiat „armistiții" sau cu care, pur și simplu, nu se duc ostilități directe din cauze care privesc Islamul. Între cele două teritorii *starea de război nu este anulată*, căci condițiile stabilite în dreptul islamic al popoarelor pentru aceasta nu erau îndeplinite de nemusulmani. Această definiție negativă a păcii, care confruntă fenomenul irenic cu opusul său, războiul, este vehiculată încă în teoria contemporană privitoare la relațiile dintre state[22].

Ce condiții trebuiau îndeplinite de infideli pentru a beneficia de protecția Imperiului islamic sau, cu alte cuvinte, cum se putea construi *pax islamica* ? Ce probleme ridica „pacea temporară" în dreptul islamic medieval ? Iată întrebări ale căror răspunsuri le vom obține într-o formă explicită, dacă pacea va fi privită și ca *starea de drept* instaurată după terminarea războiului, în funcție de modalitățile de încetare a ostilităților (capitulare, armistițiu) și de încheiere a păcii *(debellatio* sau „tratat de pace")[23]. Un punct de sprijin ne oferă D. Cantemir : „Dar deși este pre adevaratu că preceptele Coranului le demanda a debella (le cerea a combate)[24] pe Creștini, fie chiar și numai din causa de a propaga mahomedanismulu ; totuși nu este mai pucinu (puțin) adevăratu, că Coranulu determina și *împrejurările între cari se pote si trebuie se se închiaia pace*"[25] (subl. ns.). Cantemir ne sugerează ideea unui adevărat „drept al musulmanilor de a face pace", făcînd diferența între două situații etalon : 1) Dacă infidelii acceptau condițiile

[17] V. Panaite, *Din dreptul islamic al popoarelor : doctrina djihad-ului*, în *AIIAI*, XXII/2, Iași, 1985, (I), p. 707—718 ; XXIII 1, 1986 (II), p. 409—418.

[18] Apud D. Mazilu, *Dreptul păcii*, București, p. 176.

[19] M. Boisard, *op. cit.*, p. 208.

[20] *Pax christiana* și *imperium unicum*, concepte pur teoretice, se întîlnesc în doctrina creștină a evului mediu. T. Teoteoi spunea : „În viziune bizantină pacea reprezintă... starea de unitate, liniște și ordine lipsită de conflicte..." (Intervenție la dezbaterea *Forme ale păcii în sud-estul european în secolele XIV—XVII*, în *Rdl*, 35, nr. 1 1982, p. 153).

[21] D. Mazilu stabilește principiile construirii unei astfel de păci în epoca contemporană, în primul rînd figurînd excluderea „mijloacelor violente, a forței și amenințării cu forța" *(op. cit.*, p. 69—70). Vezi și *Dicționar diplomatic*, București, 1979, p. 638—639 ; V. Secăreș, *Polemologia și problemele păcii*, București, 1976.

[22] D. Mazilu, *op. cit.*, p. 69 ; *Dicționar diplomatic*, p. 638.

[23] G. Geamănu aprecia că, în dreptul internațional se întîlnesc trei situații pentru sfîrșitul unui război : 1. încheierea unui tratat de pace ; 2. încetarea de fapt a ostilităților (armistițiu, capitulare, acord tacit) ; 3. *debellatio* (cucerire totală și desființarea statului atacat) *(Drept internațional public*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, vol. II, p. 514). Col. V. Gheorghescu și dr. I. Cloșcă consideră că sfîrșitul războiului constă în două operații succesive : 1. încetarea ostilităților (prin convenție scrisă, acord tacit sau act intern) și 2. încheierea păcii (prin *debellatio* sau tratat de pace). *(Reguli de drept internațional privind starea de pace și starea de război*, București, 1972, p. 300).

[24] La textele din D. Cantemir ne-am permis ca, între paranteze, să formulăm mai explicit anumite cuvinte sau expresii greoaie din traducerea făcută de I. Hodoșiu, la 1876.

[25] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman. Creșterea și căderea lui*, trad. rom. de I. Hodoșiu, București, 1876, vol. II, p. 415, nota 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilite de dreptul islamic al popoarelor și formulate în practică de musulmani (mai mult sau mai puțin fidel), respectiv convertirea la Islam sau plata unui tribut *(djizya)*, *musulmanii erau obligați să încheie pace veșnică, durabilă*, sau, cu alte cuvinte, să pună capăt *djihad*-ului. 2) Dacă infidelii nu acceptau ordinea Imperiului islamic *(pax islamica*, singura valabilă), *musulmanii aveau doar permisiunea de a întrerupe djihad*-ul, cu condiția ca acest lucru să fi fost avantajos pentru Islam.

În contextul în care singura „pace" adevărată la care nemusulmanii aveau dreptul era *pax islamica*, putem spune că dreptul islamic medieval al păcii era rezultatul unui „drept al forței" (doctrina *djihad*-ului), care avea drept scop legitimarea politicii de cuceriri a claselor dominante. Dar, totodată, trebuie să subliniem că *dreptul islamic al păcii* venea să justifice, din punct de vedere legal-religios, relațiile de coexistență pașnică cu nemusulmanii, în condițiile în care, de foarte multe ori, „războiul sfînt contra necredincioșilor" era, practic, abandonat.

Ținînd cont de precizările făcute, în continuare, ne propunem să răspundem la întrebările : *cînd, cît timp, cum* și *cu ce rezultate* putea fi anulat (stopat), întrerupt sau terminat *djihad*-ul în desfășurarea lui, teoretic, continuă ?

Pentru învățații și suveranii musulmani, criteriul de bază în aprecierea momentului încetării „războiului sfînt" era servirea interesului comunității musulmane *(umma)*. Principiul „utilității publice" a constituit nu numai o justificare suficientă și un fundament valabil pentru crearea regulilor de drept[26], ci, practic, el a dictat *mudjtahid*-ului (jurisconsult cu putere de a crea norme juridice)[27] cum să utilizeze sursele formale ale dreptului islamic : *Coran*[28], *sunna*[29], *idjmâ*[30] și *kiyâs*[31]. Practica politică și militară a avut o asemenea înrîurire asupra dreptului, încît „interesul comunității" *(maslaha)* a căpătat o tot mai mare preponderență asupra celorlalte surse de norme juridice[32]. Astfel, invocarea acestui principiu, tradus în ultimă instanță prin rațiunea de stat, de către suveranii musulmani, a devenit o constantă care i-a scăpat adeseori din situații politice dificile[33]. Formal, trebuia acționat în așa fel încît interesul statului să primeze, fără, însă, a fi încălcată *shari'a*. „Deca este a se închieia vreo pace cu unu principe creștinu, erasi consulta (erau consultate) aceleasi canone, ca nu cumva se se faca ceva ce este in contra Coranului seu in detrimentulu imperiului ottomanu" — spunea D. Cantemir[34]. Sultanul Mehmed III (1595—1603) nu a uitat a-i preciza marelui vizir Sinan pașa că, în problema lui Mihai vodă (1593—1601), trebuia să se acționeze „în funcție de ceea ce este util credinței și statului *(dîn u devlete)*"[35]. Mai mult, în Imperiul otoman sultanului i se recunoștea dreptul de a emite dispoziții legale *(töre, yasa, kanun)*, în virtutea calității de suveran *(lex principis, örf-u adet)*[36]. Totuși, rațiunea de stat devenea compatibilă cu *shari'a* prin avizul

---

[26] E. Tyan, *Méthodologie et sources de droit in Islam*, în „Studia Islamica", X (1959), p. 80, 100—101.

[27] L. Milliot, *Introduction a l'étude du droit musulman*, Recueil Sirey, Paris, Paris, 1953, p. 181.

[28] Pentru detalii vezi Fr. Buhl, art. *al-Kor'ân*, în *Encyclopedie de l'Islam*, Houtsma (H. Th.), R. Basset, T. W. Arnold, Leyda, 1913—1936 (în continuare : *EI* [1]), vol. II, p. 1124—1139.

[29] Vezi A. J. Wensinck, art. *Sunna*, în *EI*[1], III, p. 581—583 și J. Robson, art. *Hadith*, în *Encyclopedie de l'Islam*, nouvelle edition, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Paris, Leyda · E. J. Brill, 1954 — în curs de apariție (în continuare : *EI* [2]), vol. III, p. 24—28.

[30] Consensul comunității sau, mai precis, al învățaților (M. Bernard, art. *Idjmâ*, în *EI*[2], III, p. 1046—1502).

[31] Raționament prin analogie (M. Bernard, art. *Kîyâs*, în *EI*[2], V, p. 238—242).

[32] W. B. Bishai, *op. cit.*, p. 53.

[33] *Ibidem*, p. 53—54.

[34] D. Cantemir, *op. cit.*, I, p. 254, nota 1.

[35] *Mihai Viteazul în conștiința europeană. Vol. I. Documente externe*, București, 1982, p. 133—134, doc. nr. 29 ; vezi și doc. nr. 75.

[36] M. Maxim, *Capitulațiile*, p. 41 ; E. Tyan, *art. cit.*, p. 108—109 ; L. Milliot, *op. cit.*, p. 156—167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de cele mai multe ori favorabil, formulat de *şeyhul-Islam*[37] în *fetva*-lele sale[38], aviz cerut de sultan în cazul problemelor de mare importanţă pentru stat (de exemplu, pacea şi războiul). În condiţiile în care principiul fundamental al doctrinei *djihad*-ului era „stare de război permanentă cu infideli pînă la instaurarea păcii finale", aceasta nu putea fi anulată sau ostilităţile întrerupte decît dacă pentru comunitatea musulmană acest act era avantajos[39]. Cînd vorbeşte de plata tributului de către Mircea cel Bătrîn (1386—1418), cronicarul turc Idris Bitlisi (m. 1520) foloseşte expresia (chiar dacă impropriu cînd se referă la anul 1393): „o supunere utilă şi profitabilă"[40]. Iar serdarul Kenan paşa acţionează potrivit vorbei „pacea este folositoare" şi renunţă la expediţia împotriva Transilvaniei din anul 1046 d.H. 1636—1637, „făcîndu-se împăcare"[41].

Condiţiile stopării definitive a djihad-ului. Pacea fermă şi durabilă.

Somaţia este *„djihad*-ul cel mai merituos", căci chemarea la Allah se face *prin cuvînt*, precedînd *djihad*-ul cu armele — spunea Ibn Hazm (m. 1064)[42]. Prin posibilităţile oferite necredincioşilor din „Casa războiului" *(dar al-harb)*[43], în scopul evitării ostilităţilor directe, somaţia constituia primul pas către anularea stării de război dintre *dar al-Islam* („Casa Islamului")[44] şi *dar al-harb*, însoţită totodată de reglementarea conflictelor pe cale paşnică.

O somaţie islamică, textual invitaţie *(da'wa)*, cuprindea o notificare a pretenţiilor musulmanilor şi declaraţia de război[45], amîndouă reunite într-o formulă ce trebuia să parvină infidelilor. În principiu, era ilegal de a ataca pe necredincioşii cărora nu li s-a transmis un astfel de apel[46]. Iată ce spunea Cantemir: „la turci [deci în lumea musulmană — *n.ns.*] este opritu prin lege de a incepe resbeliu inainte de a insciintia pe inimicu"[47]. Iar Miron Costin, reflectînd asupra

---

[37] Şef al religiei şi legii musulmane, capul *ulema*-lelor (învăţaţi). Vezi R. W. Bulliet, *The Shajykh al-Islam and the Evolution of Islamic Society*, în „Studia Islamica", XXXV, 1972, p. 53—69; V. Panaite, *art. cit.* (I), p. 717.

[38] „Consultaţie juridică" (Midhat Sertoglu, art. *Fetva*, în *Resimli Osmanli Tarihi Ansiklopedisi/Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane*, Istanbul, 1958, p. 106.

[39] I. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*. Vol. V: *Contenant les codes politique, militaire et civile*, A Paris, chez Firmin-Didot, 1824, p. 61 (care traduce, de fapt, tratatul de drept, scris de celebrul jurisconsult otoman al-Halebî (m. 1549) — cum a precizat prof. M. Maxim), A. Morabia, *op. cit.*, p. 319.

[40] Apud. A. Decei, *Expediţia lui Mircea cel Bătrîn împotriva acîngiilor de la Karinovasi*, în *Relaţii româno-orientale*, p. 143.

[41] *Cronici turceşti privind Ţările Române* (în continuare: *Cronici turceşti). Extrase*, vol. II (sec. XVII — începutul sec. XVIII), volum întocmit de M. Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 190—191 (Mehmed Halifa). O expresie asemănătoare foloseşte Critobul din Imbros în legătură cu politica lui Mehmed II (1444; 1444—1446; 1451—1481) care, „mai întîi încheie un tratat de pace cu romeii (bizantinii) şi cu împăratul Constantin, după aceea şi cu domnul Frigiei de Sus şi al Ciliciei, Caraman, *socotind deocamdată aceasta de folos pentru domnia lui" (Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451—1467*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1963, p. 42).

[42] Apud A. Morabia, *op. cit.*, p. 519.

[43] *Dar al-harb* înglobează teritoriile în care legea musulmană nu-şi exercită valoarea în domeniile cultului religios şi protecţiei musulmanilor şi „minorităţilor protejate" (A. Abel, art. *Dar al-harb*, în *EI*[2], II, p. 129; A. Morabia, *op. cit.*, p. 331); V. Panaite, *art. cit.*, (I), p. 712.

[44] Prin *dar al-Islam* se desemnau teritoriile în care guverna legea musulmană, adică religia musulmană nu numai că se practica, dar ea era şi protejată de un conducător musulman (A. Abel, art. *Dar al-Islam*, în *EI*[2], p. 129—131); V. Panaite, *art. cit.*, (I), p. 711.

[45] Hugo Grotius le numea „înştiinţarea condiţională" şi „încunoştiinţarea pură şi simplă" *(Despre dreptul războiului şi al păcii*, Bucureşti, 1968, p. 638—639).

[46] M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 55 („Toate actele care vor preceda aceste somaţii vor fi o infracţiune de la lege"); A. Morabia, *op. cit.*, p. 358, nota 4.

[47] D. Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 388, nota 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptului că Osman II (1618—1622) a trimis, în preambulul expediției contra Poloniei din 1621, „ceaușii la craiul leșesc [Sigismund III — *n.ns.*], dîndu-i de știre că-i vine asupra crăiei lui cu toată puterea", preciza : „Au acestu obicei împărații, de dau știre unul altuia, cîndu voru să facă războaie unul asupra altuia" [48]. Argumente pentru aceste afirmații găsim atît în Coran, versete de tipul : Noi n-am tulburat (nici un popor) înainte de a-i trimite un Apostol" (C. XVII/16), cît și în tradiție *(hadîth)* : „Niciodată Profetul n-a combătut un grup de oameni fără a le fi adresat o chemare" [49]. Și totuși, obligația de a adresa somație era relativă. În acest sens, as-Shaybânî (m. 805) spunea : „...noi obișnuiam a-i chema uneori, iar alteori a-i ataca fără să-i chemăm. Aceasta indică că toate acestea sînt bune, a-i chema din nou și din nou cînd convertirea lor este dorită, dar dacă nu este dorită, atunci nu este un ultragiu atacarea lor fără nici o invitație la Islam" [50]. Relativitatea somației, ca obligație, se punea din două puncte de vedere. În primul rînd, se impunea întrebarea : acolo unde era cunoscut Islamul, mai era necesară somația ? Nu, răspunde majoritatea învățaților [51]. Malik ibn Anas (m. 795), fondatorul ritului malikit, preciza : „...este inutil de a preveni infidelii care locuiesc într-un ținut apropiat de Domeniul Pietății [Casa Islamului" — *n.ns.*], deoarece e firesc ca ei să aibă cunoștință de Islam" [52]. Iar Abu Hanifa (m. 767) considera somația doar o recomandație [53]. „...e preferabil a adresa somația în toate cazurile — aprecia el —, fără ca aceasta să fie o obligație" [54]. Abu Yusuf Ya'kub (m. 798), de rit hanefit, era de părere că : „...printre polteiștii la care ajung trupele noastre nu există vreunul la care să nu fi parvenit chemarea la Islam, și că, astfel, musulmanii au dreptul să-i atace fără a le repeta-o" [55]. As-Shâfi'î (m. 820) preciza că toate popoarele au cunoștință de Islam în afară de țările grecilor (Europa), de turcii din Asia Centrală și de khazarii din nordul Mării Caspice. În consecință, aceștia erau singurii infideli care aveau dreptul la *da'wa* [56].

În al doilea rînd, practica războinică anula de multe ori somația. Cum spunea Cantemir, „ei [musulmanii — *n.ns.*] nu se tienu strictu de aceste lege, ci de multe ori o interpreteza dupa urgentia evenimenteloru, si declara bellulu (războiu) numai după ce a infiptu sabia in corpulu inimicului" [57].

Cum am precizat, mai întîi erau formulate condițiile cerute de musulmani pentru ca războiul să nu se declanșeze — „reclamarea lucrurilor" *(repetitio rerum)* la Hugo Grotius [58].

Prima condiție, care constituia, de fapt, prima somație pe care trebuiau să o adreseze musulmanii, era convertirea la Islam [59], numită de M. d'Ohsson „somație

[48] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 76.

[49] Abu Yusuf Ya'kub, *Kitâb al-kharâdj (Le livre de l'impot foncier)*, trad. E. Fagnan, Paris, 1921, p. 295 ; W. M. Watt, *art. cit.*, p. 391.

[50] Apud. J. A. Williams, *Themes of Islamic Civilisation*, University of California Press Berkeley, Los Angeles, London, 1971, p. 278.

[51] A. Morabia, *op. cit.*, p. 359.

[52] Apud. A. Morabia, *op. cit.*, p. 358.

[53] R. Peters, *op. cit.*, p. 18—19.

[54] A. Morabia, *op. cit.*, p. 358.

[55] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 296.

[56] A. Morabia, *op. cit.*, p. 358 ; J. A. Williams, *op. cit.*, p. 278.

[57] D. Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 308, nota 114. La care adaugă pe bună dreptate : „Dar nu ar fi cu dreptu a condamna numai pe Tunci pentru o practică ce este comună tuturor muritorilor".

[58] Hugo Grotius, *op. cit.*, p. 638.

[59] În arabă, *Islâm* înseamnă „supunere totală față de Allah", musulmanul *(muslim*, pl. *muslimun)* fiind „supusul lui Allah". Coranul și tradiționaliștii fac deosebire între *Islâm* (supunere) și *imân* (credință). Iată ce spunea, în acest sens, hanbalitul Ibn Batta (sec. X) : „...*Islâm* este un cuvînt ce desemnează comunitatea de religie *(milla)*, iar *imân* este un cuvînt care exprimă adeziunea la credință *(taṣdîk)*". Iar Coranul este circumspect cînd se referă la beduinii care au zis „noi credem !) Căci se replică imediat : „...voi nu credeți ; ci ziceți, mai degrabă, noi am îmbrățișat *Islâm*-ul *(aslamnâ)*. Credința nu a intrat în inima voastră" (C. XLIX/14). Vezi L. Gardet, art. *Islâm*, în *EI*[2], IV, p. 719—185 ; H. Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, texte et traduction, Damasc, 1958, p. 50, nota 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

religioasă"[60]. Ea era adresată tuturor inamicilor, locuitori ai „Casei războiului" *(ahl al-harb)*, deci, atît „oamenilor Cărții" *(ahl al-kitâb)*, în rîndul cărora intrau toate popoarele care au primit o „Carte revelată"[61] (evreii cu Tora, creștinii cu Evanvhelia, sabeenii și rozoastrienii)[62], cît și idolatrilor (politeiști)[63]. După cum vom vedea, pentru cei numiți mai sus exista și o altă alternativă (capitația), în schimb, pentru „arabii adoratori de idoli" (care întruneau calități etnice și religioase incompatibile : potrivit shariei, un arab nu putea fi decît musulman sau, cel mult, „scripturar") și pentru musulmanii care își renegau religia (apostați, în arabă *murtadd)* „somația religioasă" era ultima șansă. „De la aceștia nimic nu poate fi acceptat, spunea as-Shaybînî, în afară de Islam sau sabia..."[64]. O „somație religioasă" suna foarte simplu. Cea adresată politeiștilor din Fârs începea cu : „Vă chem la Islam..." (în redactarea lui Abu Yusuf)[65] ; sau „Te invit să îmbrățișezi Islamul" — i-ar fi scris Muhammad lui Heraclius, împăratul Bizanțului (610—641)[66] ; sau „Deveniți musulmani" (la at-Tabarî)[67].

Odată adresată, invitația urma să fie acceptată sau respinsă de necredincioși. Rezultatele, însă, n-ar fi fost aceleași. Bineînțeles, din punctul de vedere al dreptului islamic, convertirea era soluția cea mai dorită pentru sfîrșitul unui *djihad*[68], căci ea constituia un pas înainte pentru *universalizarea religiei*. De fapt, teologii musulmani, în frunte cu al-Ghazzali (1058—1111), se bazau pe faptul că Islamul era religia „naturală și adevărată" : „Fiecare copil este născut cu aptitudinea sa [pentru Islam — *n.ns.*], dar părinții săi îl educă să accepte sclavia (povara) Iudaismului, Creștinismului sau Zoroastrismului"[69].

Ce îi determina, însă, pe necredincioși să accepte această somație ? Convingerea că Muhammad este (a fost) propovăduitorul adevăratei religii ? Nu, sau în foarte mică măsură. Amenințarea cu forța ? Nu, căci convertirea forțată era, în general, incompatibilă cu Islamul[70]. „Un necredincios *(gâvur)* nu va fi convertit cu forța la Islam" — le garanta Mehmed II (1444—1446 ; 1451—1481), în 1453, genovezilor din Galata[71]. Cum explicăm, deci, afirmația lui Chalcocondil, care spunea că : „Dintru început, la răspîndirea legii, (Muhammad — V.P.) *n-a întrebuințat nici o silă* ; pe arabi și după aceea pe sirieni, i-a cîștigat înduplecîndu-i cu vorba" (subl. ns.)[72]. Sau ce îl făcea pe Farwah b. 'Amr, prefectul Ma'ân-ului, să-i scrie Profetului : „Eu recunosc Islamul și proclam adevărul său. Eu declar că nu există

---

[60] M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 53—54, 67—68 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 357—358 ; Ch. Mills, *Histoire du mahométisme, contenant la vie et les traits du caractère du prophète arabe. Avec un aperçu des divers empires fondés par les armes mahométanes*, Paris, 1825, p. 59, nota 1.

[61] Vezi definiția lui Ibn Taimiyya (1262—1328), în H. Laoust, *Contribution à une étude de la méthodologie canonique d'Ibn Taimîya*, Le Caire, 1939, p. 93 ; V. Panaite, *art. cit.* (I), p. 714.

[62] G. Vajda, art. *Ahl al-kitâb*, în *EI*[2], *I*, p. 272—274. Mai sînt numiți și „scripturari".

[63] *Mușrikun* (sing. *mușrik)* este sinonim cu *kâfir* (popular în turc. *gâvur* — ghiaur) și înseamnă necredincios (A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 138, nota 1).

[64] Apud J. A. Williams, *op. cit.*, p. 277.

[65] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 296, 299—300.

[66] M. Hamidullah, *Documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoxes*, Paris, 1935 (în continuare : M. Hamidullah, *Documents)*, p. 21, doc. nr. 15.

[67] B. Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*. Vol. I : *Politics and War*, Londra, 1976, p. 228.

[68] Cl. Huart, *Le droit de la guerre*, în „Revue du monde musulman" (Paris), II, 1907, p. 344.

[69] Apud H. Lazarus-Yafeh, *Studies in al-Ghazzali*, Jerusalem, 1975, p. 448—449.

[70] G. E. von Grunebaum, *La première expansion de l'Islam : élan et arrêt*, în „Diogene", (Paris), LIII, 1966, p. 71.

[71] *Orașul medieval. Culegere de texte*, coordonator R. Manolescu, Universitatea din București, 1976, p. 174 (tradus de M. Guboglu).

[72] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alt Dumnezeu decît Allah şi că Muhammad este Trimisul Domnului. Tu eşti cel pe care Isus, fiul Mariei, l-a anunţat şi că sub tine va fi binecuvîntare şi pace!"[73].

Răspunsul stă în promisiunile făcute de musulmani în cadrul somaţiei, imediat după imperativul chemării la Islam: „...dacă veniţi, veţi avea aceleaşi drepturi şi aceleaşi obligaţii ca şi noi..."[74], sau „Supune-te deci, şi vei fi nevătămat" (către marele şef al copţilor, al-Muqvawaqus)[75]. Convertirea putea să-l scape pe cel ce o accepta de neplăcerile unui război ale cărui consecinţe, dacă ar fi fost învins, nu i-ar fi fost deloc favorabile, sau de taxele speciale la care ar fi fost supus în caz că accepta să cadă sub dominaţia Islamului, păstrîndu-şi religia tradiţională. De-a lungul istoriei au existat, bineînţeles, şi cauze specifice anumitor zone, care au favorizat islamizarea lor, ca, de exemplu, persecuţiile catolice şi dijmele Bisericii ortodoxe din Bosnia, la începutul secolului XIV[76]. Dar, în esenţă, statul musulman oferea, conform dreptului islamic, „Pace oamenilor care acceptau legea şi credinţa Islamului"[77]. Ce însemna această „pace", ne-o spune Abu Yusuf: „Viaţa lor [a proaspeţilor convertiţi — *n.ns.*] este sacră, bunurile (averile) pentru salvarea cărora s-au convertit rămîn în proprietatea lor..., pămînturile lor sînt pămînturi de dijmă [rămîn în mîinile lor — *n.ns.*]"[78]. Şi chiar dacă religia musulmană refuza a crede că trecerea la Islam se făcea pentru salvarea averilor, practica îl va sili pe celebrul jurisconsult Abu Yusuf să redacteze, în tratatul său de drept islamic — *Kitâb al-kharâdj (Cartea impozitului funciar)*, un capitol aparte *„Des gens de pays de guerre et des bedouins qui se sont convertis pour conserver leurs terres et leurs biens"* (subl. ns.)[79].

Documentele din perioada marilor cuceriri arabe ne înfăţişează „somaţiile religioase ca un fel de *acte contractuale*, care prevedeau drepturi şi obligaţii reciproce (martor fiind Allah). În acest sens, sînt revelatoare chemările lui Muhammad adresate unor şefi de triburi arabe: „Oricine dintre ei [membrii tribului — *n.ns.*] se va supune, va celebra slujbele, va achita *zakât*-ul [dania religioasă, obligatorie pentru fiecare musulman — *n.ns.*], va ceda cincimea din pradă..., *va fi nevătămat prin protecţia lui Allah"* (subl. ns.)[80]. La fel, triburilor de arabi politeşti, proaspăt islamizaţi şi înstăpîniţi în anumite teritorii, „nimeni nu le poate contesta [proprietăţile — *n.ns.*] atît timp cît celebrează slujbele religioase, achită *zakât*-ul... [o rupe — *n.ns.*] şi se luptă cu asociaţionistii (politeiştii), cedează o cincime din prada de război[81]... (deci), fac dovada islamizării lor"[82]. În esenţă, de la un convertit se cerea, în schimbul protecţiei vieţii, libertăţii şi averii, credinţă în Allah (deci, îndeplinirea obligaţiilor religioase aferente unui bun credincios) şi supunere faţă de autorităţi: „...oricine celebrează slujbele este credincios *(mu'min)*. Oricine achită *zakât*-ul este supus *(muslim)*"[83]. *Convertirea la Islam* constituie, din prisma problematicii studiului nostru, pe de o parte, *condiţia* teoretică şi

---

[73] M. Hamidullah, *Documents*, p. 27, doc. nr. 23.

[74] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 296.

[75] M. Hamidullah, *Documents*, p. 31, doc. nr. 37. La fel p. 39, doc. nr. 56; p. 33, doc. nr. 41; p. 34, doc. nr. 42 şi 43.

[76] André Miquel, *L'Islam et sa civilisation (VII—XX)*, II-ed., Paris, 1977, p. 244—245. Vezi şi N. Todorov, *La ville balkanique aux XVe—XIXe siècles. Développement socio-économique et démographique*, Bucarest, 1980, p. 60—61.

[77] A. Morabia, *op. cit.*, p. 358; M. Hamidullah, *Documents*, p. 18—19, doc. nr. 10.

[78] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 94, 104.

[79] *Ibidem, p. 94—95* (în traducerea lui E. Fagnan).

[80] M. Hamidullah, *Documents*, p. 28, doc. nr. 28 şi 29.

[81] Obligaţii specifice oricărui musulman dreptcredincios. Regulile „războiului sfînt devin valabile şi pentru proaspeţii convertiţi. Din pradă, potrivit dreptului islamic, 1/5 era partea Profetului (trecută apoi în folosul suveranului musulman), iar restul de 4/5 revenea luptătorilor direcţi. (H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, *Shorter Encyclopedia of Islam*, 1953, p. 95—96).

[82] Sînt condiţiile formulate tribului Banu al-Hârith (M. Hamidullah, *Documents*, p. 43, doc. nr. 66). La fel pentru tribul Banu ad-Dibâh (*ibidem*, p. 43, doc. nr. 67); pentru Yazîd b.at-Tufaîl şi Banu Qanân (*ibidem*, p. 43, 44, doc. nr. 68 şi 69) etc.

[83] *Ibidem*, p. 46, doc. nr. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

practică, care, îndeplinită de inamicul somat, ducea la încheierea „păcii", iar pe de altă parte, *momentul în care musulmanii erau obligați de shari'a să anuleze (stopeze) djihad*-ul.

Ce fel de „pace", cu ce durată ? — ne spune Cantemir. „Alcoranu [și prin el dreptul islamic al popoarelor — *n.ns.*] -- scria marele savant — *ordina a se inchiaie pace firma csi durabile, numai deca inimiculu imbraciosiedia religiunea mahomedana ;* propagarea acesteia fiindu singuru scopu ale unui bellu justu" [subl. ns.][84]. Iată, deci, *starea ideală de pax islamica*, înfăptuită, uneori, chiar înainte de declanșarea ostilităților.

Cît timp dura ea, sau, cu alte cuvinte, prin ce s-ar fi putut rupe această „pace fermă și durabilă", iată ce ne propunem să discutăm în continuare.

Odată intrați în comunitatea musulmană, proaspeții convertiți nu puteau ieși din *umma* decît prin apostazie, în arabă *ridda* (renegarea publică a credinței). Apostații *(murtadd)* erau cei care, pe de o parte, „își zic musulmani", dar, pe de altă parte, admit dogme religioase deviate de la cea propovăduită de Muhammad. Apostați erau și cei care l-au insultat pe Profet[85], pe însoțitorii săi sau pe cei patru califi ortodocși[86]. Practic, apostazia se putea manifesta prin refuzul de a achita contribuțiile promise sub numele de *zakât* și de a se supune agenților puterii centrale. Astfel s-a manifestat ea în timpul primului calif ortodox, Abu Bakr (632—634), care a trebuit să poarte adevărate „războaie ale apostaziei *(hurub ar-ridda)*" împotriva triburilor din Yemen, care tergiversau între Islam și păgînism[87]. Însă, la fel ca în evul mediu creștin, și în lumea musulmană „chiar acei care se opuneau statului islamic erau incapabili să gîndească în afara termenilor coranici". Astfel, cei care au apostaziat pe timpul lui Abu Bakr s-au proclamat profeți și au încercat să producă revelații coranice[88].

Într-o altă ordine de idei, tradiționalistul al-Baghdâdî (m. 1037) făcea deosebirea între *ashâb ar-ridda* (apostați) și *ashâb al-ahwâ* (schismatici). În ultima categorie, a schismaticilor, intrau *shi'iții, kharidjiții, mu'taziliții etc.*, adică sectele care s-au detașat de Islam prin unele inovații *(bid'a)*, dar nu au deviat atît de grav ca unele secte extremiste, *(yazidiya* sau *hă'itiya)*, ori ca unii sufiști, care făceau parte din categoria apostaților[89]. Cu toate acestea, rivalitatea dintre cele două secte principale ale Islamului, *sunna (*adepții lui Muhammad) și *shi'a* (adepții lui Ali, al patrulea calif ortodox)[90], s-a transformat, în anumite condiții istorice, într-o dramatică luptă. Este vorba, în special, de secolul XVI, cînd Ismail I (1502—1524), întemeietorul dinastiei safavide, punea bazele unui nou stat iranian centralizat și ridica *shi'a* (șiitismul) la rang de religie oficială[91]. În condițiile în care muftii de la Istanbul proclamau „că religia nu putea tolera... fondarea unui al doilea Imperiu mahomedan"[92], iar acesta tocmai își făcea loc pe scena istoriei punînd în pericol atotputernicia sultanilor otomani, *sunniți* în lege, aceeași muftii

---

[84] D. Cantemir, *op. cit.*, II, p. 415, nota 3.

[85] *Abu Yusuf, op. cit.*, p. 281.

[86] H. Laoust, *La profession de foi d'Ibn Batta*, p. 65.

[87] A. Morabia, *op. cit.*, p. 113—116. Akbar (1556—1605), împăratul mongol al unei Indii, parțial, musulmane, a fost acuzat de contemporani și de istorici de apostazie pentru abolirea *djizyei* și toleranța religioasă care a dus la reînvierea unor practici hinduse (A. Ahmad, *Akbar, heretique ou apostat ?*, în „Journal Asiatique", nr. 1/1961, p. 21—39).

[88] W. M. Watt, *The Majesty that was Islam. The Islamic World (661—1100)*, Sidgwick and Jackson, London, 1976, p. 58.

[89] H. Laoust, *L'hérésiographie musulmane sous les Abbasides*, în „Cahiers de Civilisation Médievale", X, nr. 2/1967, p. 167.

[90] P. Ricaut, *Tableau de l'Empire Ottoman, ou l'on trouve les moeurs et coutumes des turcs, leurs lois, leurs religion, leur differentes sectes, l'état de leurs forces par mer et par terre ; et généralment tout ce qui concerne leur gouvernament civil, militaire et ecclesiastique*, à La Haye, MDCCIX (1709), p. 55.

[91] Vezi I. Melikoff, *Le problème kizilbaș*, în „Turcica", 6, 1975, p. 49—67 ; J. Aubin, *Politique religieuse des Safavides*, în *Le shi'isme imâmite*, Colloque de Strasbourg (6—9 mai 1968), p. 243.

[92] M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 11—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i-au declarat pe *shi'iți* eretici sau apostați [93]. Astfel, *fetva*-ua *șeyh-ul-Islam-ului* Ebu's-su'ud (1490—1574) [94], datată 1548, nu făcea deosebire între apostații din timpul lui Abu Bakr și *kîzîlbaș*-ii iranieni [95].

Atitudinea *ummei* față de apostați era la fel de dură ca, în primele ceasuri ale Islamului, față de arabii idolatri. Pentru ei nu existau decît două posibilități, *revenirea la Islam sau moartea*, iar în acest scop, teoretic, trebuia să li se facă un „război perpetuu" [96]. „Dar dacă cineva se întoarce de la Allah și Profetul Său și Cărțile Sale și Calea Sa, atunci declarăm război împotriva voastră fără limită, pentru că Allah nu iubește trădătorii" — scria at-Tabarî [97]. În dreptul islamic s-a mers pînă la afirmația că *djihad*-ul împotriva infidelilor din *dar al-harb* putea (chiar trebuia, după as-Shafi'i) să fie amînat pentru a se înlătura apostazia [98].

În legătură cu avertizarea renegaților înainte de a-i combate, Abu Yusuf trece în revistă opiniile unor jurisconsulți, citînd atît pe cei care susțineau că apostații trebuiau somați, cît și pe cei care, din contra, negau această obligație (după tradiția : „Pe cel care-și schimbă religia, tăiați-l") [99].

Majoritatea învățaților s-a pus de acord asupra pedepsei cu moartea pentru apostazia voluntară a unui musulman major și în deplinătatea facultăților mintale, în cazul în care acesta nu revenea la Islam în timpul celor trei zile acordate pentru pocăință [100]. În practică sancțiunile erau diferențiate și mai puțin severe. De exemplu, în Imperiul otoman se obișnuiau trei pedepse pentru ereticii *shi'iți* : pedeapsa cu moartea, rezervată, în general, liderilor *(halife)* [101], exilul și munca la galere, pentru restul grupului de renegați [102].

Abu Yusuf mai preciza că, dacă musulmanii apostați se convertesc *înainte* de sosirea trupelor pentru represalii, acestora li se respectă viața, libertatea și bunurile. Dacă, însă, se convertesc *după* ce au fost învinși, numai bărbații trebuiesc a fi lăsați liberi, femeile și copii lor devenind sclavi [103].

În concluzie, putem aprecia că „pacea fermă și durabilă" instaurată în urma acceptării „somației religioase", deci a convertirii la Islam, era grav tulburată cînd apărea apostazia. Iar autoritatea centrală, prin represaliile ordonate, nu urmărea decît menținerea păcii islamice interne, practic, securitatea suveranului și a clasei dominante.

Invitația la convertire trebuia să se facă timp de trei zile [104] : „tu mi-ai ordonat să mă abțin de a-i combate timp de trei zile — îi scria Khâlîd b.al-Walîd

---

[93] *Ibidem*, p. 68.

[94] Despre activitatea lui, vezi Standford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire of Modern Turkey*. Vol. I : *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire (1280—1808)*, Cambridge, New York, Melbourne, 1976, p. 139.

[95] *Kîzîlbaș* („cap roșu") desemna o sectă religioasă de tentă *shi'ită* din Asia Mică, dar denumirea a fost extinsă de otomani și asupra shi'iților din Iran (I. Melikoff, *art. cit.*, p. 236 ; C. H. Imber, *The Persecution of the Ottoman Sh'ites according to the Muhimme Defterleri, 1565—1585*, în „Der Islam", Bd. 56, Heft 2, 1979, p. 271. Pentru ostilitatea reciprocă între turcii *sunniți* și iranienii *shi'iți*, manifestată în *fetva*-lele emise de „muftii ambelor țări", vezi un exemplu la D. Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, ed. V. Cândea, București, 1977, p. 425.

[96] M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 69.

[97] At-Tabarî, *Ta'rikh al-rusul wa'lmuluk*, ed. M . J. de Goeje, Leiden, 1879—1901, vol. I, p. 2675.

[98] A. Morabia, *op. cit.*, p. 501.

[99] După *sunna* Profetului renegatul trebuia somat de trei ori (Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 275).

[100] A. Morabia, *op. cit.*, p. 400—401. Teoretic, aceasta îi aștepta numai pe bărbați ; femeile și copiii, chiar dacă nu acceptau Islamul, erau făcuți sclavi (Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 198).

[101] C. H. Imber, *art. cit.*, p. 272.

[102] După 1570, Ciprul a devenit un loc preferat de autorități pentru exilul ereticilor *(ibidem)*.

[103] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 102.

[104] *Ibidem*, p. 296 ; R. Peters, *op. cit.*, p. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(m. 642) lui Muhammad, referitor la tribul Banu al-Hârith — pentru ca să-i chem la Islam" [105]. Dacă era acceptată, am văzut ce urma. Dar dacă era respinsă? M. d'Ohsson ne dă răspunsul: „Dacă somația religioasă n-a produs nici un efect, suveranul va face o somație politică. El va invita inamicul să-i recunoască autoritatea, să cedeze puterii mahomedane și să se supună capitației legale, în profitul tezaurului public" [106].

O precizare terminologică, referitoare la această „capitație legală", este necesară înainte de a intra în miezul problemei. Majoritatea jurisconsulților o desemna prin termenul *djizya* (în turc. *cizye*) [107]. Concept strîns legat de doctrina *djihad-ului* [108], teoretic, *djizya* semnifica „diferența dintre credincioși și necredincioși" materializată într-un „tribut personal impus fără deosebire asupra tuturor supușilor nemusulmani ai imperiului (muhamedan)" [109], la început drept compensație pentru respingerea convertirii la Islam [110], iar ulterior pentru profesarea liberă a cultului religios tradițional în cadrul unei comunități dominată de legea musulmană (*shari'a*). Cum *djizya* nu putea fi suprimată, teoretic, decît prin convertirea la Islam [111], se poate spune că ea avea un caracter religios, care scotea și mai mult în evidență diferența dintre credincioși (*mu'min*) și necredincioși (*kufr*). Din punct de vedere biologic, de la *djizya* erau scutiți femeile, copiii și bătrînii orbii și invalizii plăteau numai dacă erau bogați [112]. Deci, *djizya* era impusă numai bărbaților nemusulmani, cei care ar fi putut lupta sau au luptat cu musulmanii. De asemenea, *djizya* era stabilită după starea social-economică a nemusulmanilor. Astfel, pentru bogați era de 48 dirhame de argint pe an (sau patru dinari de aur); pentru cei de condiție mijlocie era de 24 dirhame (2 dinari); iar pentru cei săraci era de 12 dirhame (1 dinar) [113]. Doar sclavii și călugării săraci erau scutiți [114]. Din punct de vedere etnic și religios, *djizya* nu era acceptată de la arabii idolatri și musulmanii apostați. În schimb, era primită bucuros de la „oamenii Cărții", ba chiar și de la politeiștii de altă etnie decît cea arabă [115]. „Cît privește pe nonarabi — spune Abu Yusuf — evrei sau creștini, politeiști, idolatri, adoratori ai focului, se prevalează asupra bărbaților capitația". Chiar și „Arabii care au cărțile revelate au fost tratați ca nearabi și au fost admiși să plătească capitația" [116].

Tot în tratatele de drept, în legătură cu statutul nemusulmanilor care au acceptat supremația Islamului, apare termenul *kharâdj* (în turc. *haraç*) cu sensul general de impozit și, în special, de impozit funciar [117]. Uneori chiar cu sensul de capitație, confundîndu-se cu *djizya*. În virtutea tradiției: „Pămîntul e al lui Allah, al Profetului Său și al musulmanilor" [118]. *kharâdj*-ul semnifica „dreptul comunității musulmane asupra pămînturilor cucerite" [119]. Impozitul funciar consta

---

[105] M. Hamidullah, *Documents*, p. 42, doc. nr. 65.

[106] M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 53—54.

[107] Abu Yusuf, Balâdhurî, Ibn Sallâm folosesc pentru „capitație" termenul *kharâdj* (M. Khadduri, *op. cit.*, p. 190).

[108] O adevărată anexă în tratatele de drept (H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, *Shorter Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1953, art. *Djizya*, p. 91).

[109] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 189; M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 22—23.

[110] Cl. Cahen, art. *Djizya*, în *EI*², II, p. 573. Mergînd pe linia vechilor tradiții arabe, conform cărora prizonierii trebuiau să plătească o „recompensă" pentru a nu fi uciși, M. M. Bravman considera *djizya* o astfel de „compensație" plătită, însă, de necredincioși (M. M. Bravman, *A propos de Qur'ân IX-29*, în „Arabica", X, jan. (1) 1963, p. 94—95; idem, *The Ancient Arab Background of the Qur'ânic Concept Al-Gizyatu 'An Yadin*, în „Arabica", 3/1966, p. 307—314 și 1/1967, p. 90—91).

[111] Cl. Cahen, *Djizya*, p. 573.

[112] *Shorter Encyclopedia of Islam*, p. 91.

[113] H. Inalcik, art. *Djizya* (în Imperiul otoman), în *EI*², II, p. 578.

[114] *Shorter Encyclopedia of Islam*, p. 91.

[115] J. P. Charnay, *Sociologie religieuse de l'Islam*, Paris, 1977, p. 139.

[116] Abu Yusuf, *op cit.*, p. 100—101.

[117] M. Khadduri, *op. cit.*, p. 190; Cl. Cahen, A. K. S. Lambton, C. Orhonlu, art. *Kharâdj*, în *EI*², IV, p. 1062—1087.

[118] A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 135, nota 4.

[119] *Dicționar diplomatic*, art. *Haraci*, p. 472. (I. Matei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintr-o sumă variabilă, „fixată după capacitatea de impunere a pămîntului" [120] tuturor nemusulmanilor care, conform înțelegerii cu *imâm*-ul (șeful statului și comunității musulmane), rămîneau în posesia pămîntului, dreptul de proprietate trecînd pe seama statului islamic [121]. Cum la impozit funciar erau impuși și musulmanii proprietari de pămînt, putem aprecia că acest *kharâdj* avea un caracter laic, mai ales că el nu putea fi suprimat în cazul convertirii la Islam ca *djizya*.

În ultimă instanță, din punct de vedere legal-religios, "*Djizya* și *kharâdj*-u sînt două sarcini cu care Allah i-a lovit pe politeiști în folosul credincioșilor — spunea juristul de rit shafi'it al-Mâwardî (m. 1058) — și care prezintă trei puncte comune: a) Și unul și altul din aceste impozite sînt încasate de la politești ca să li se arate condiția lor de inferioritate și umilirea lor; b) Ele alimentează *fay'*-ul [bunurile luate de la nemusulmani fără luptă — *n.ns.*], iar produsul lor e afectat acelora care au dreptul la *fay'*; c) Plata trebuie făcută odată cu sfîrșitul anului, însă nu e scadentă înainte de această dată" [122].

După criteriul plății lor, tratatele de drept surprind două ipostaze ale *djizyei* [123] și *kharâdj*-ului [124]: taxe plătite individual și tribut fix stabilit în urma unui acord *(sulh)* și achitat în comun de către nemusulmani printr-un reprezentant al lor [125]. Ca impozite plătite individual, *djizya* și *kharâdj*-ul îi privea pe supușii nemusulmani ai Imperiului islamic, bărbați și proprietari de pămînt (posesori, mai degrabă), aflați sub administrație musulmană. La nivelul autonomiilor etno-confesionale [126], teritoriale [127] sau chiar statale [128], „tributul colectiv" subsuma atît capitația pentru libertatea cultului religios, cît și impozitul funciar, vărsat anual printr-un intermediar tezaurului public al statului musulman. Cazul autonomiilor statale a fost abordat într-o manieră originală de al-Mâvardî. Acesta era de părere că tributul la care erau supuși cei ale căror pămînturi le rămîneau în proprietate (și care formau, după unii învățați, „Casa pactului") avea semnificația de capitație, nefiind obligați să plătească impozit funciar: „...acest *kharâdj* nu e altceva decît o capitație *(djizya)* pe care ei o achită atît timp cît rămîn politeiști și de care îi desărcinează convertirea" [129]. Precizînd acest lucru, al-

---

[120] Al-Mâwardî, *Les statuts gouvernamentaux ou règles de droit public et administratif*, traduits et annotés par E. Fagnan, Alger, 1915, p. 312. *Kharâdj*-ul putea fi fixat fie după cantitatea produselor obținute, fie după suprafața pămîntului (M. d'Ohsson, *op. cit.*, V, p. 19—20).

[121] A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 137.

[122] *Ibidem*, p. 138.

[123] În tratatul de drept al *kâdî-asker*-ului Mollâ Khosrew (m. 1480), *Al-durar al-hukkâm fu sharh ghurar al-ahkam*, scris între 1473 și 1479 (F. Babinger, art. *Mollâ Khosrew*, în *EI*[2], V, p. 33).

[124] Vezi în *Dicționar diplomatic*, p. 479 (I. Matei).

[125] H. Inalcik, *Djizya*, p. 577.

[126] În Imperiul otoman este vorba de „comunitățile etnico-religioase nemusulmane", de „comunități etnico-rurale cu rosturi militare (vlahii balcanici zadrugile sîrbilor, comune sătești bulgărești etc.)" ș.a. (M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române*, p. 112). Vezi și I. Matei, *art. cit.*, p. 95; E. D. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden, 1972, p. 131.

[127] Unele insule din Marea Egee, unele orașe, regiuni muntoase greu accesibile (M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române*, p. 112; I. Matei, *art. cit.*, p. 95).

[128] Cazul Țărilor Române, Raguzei, Nedjrân-ului, regatelor georgiene etc. *(ibidem)*. Vezi și E. D. Pitcher, *op. cit.*, p. 131—132; A. Abel, *La convention de Nedjrân*, passim. Pentru plata „tributului colectiv" de către „autonomiile statale", edificator este firmanul adresat lui Constantin Cantemir (1685—1693) în martie 1691, prin care Suleyman II (1687—1691) poruncea ca toți cei ce se aflau sau se stabileau „pe pămîntul Moldovei" trebuiau „să plătească capitația *(djizye)* ție, care ești sus-numitul voievod al Moldovei" (T. Gemil, *Documente turcești inedite (sfîrșitul sec. XVI și XVII)* în *RA*, 3/1981, p. 359—361, doc. nr. 3).

[129] Apud A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mâwardî (ca şi alţi jurisconsulţi) a creat confuzie între cele două impozite, confuzie preluată şi de cronicari osmanlîi, care vor şovăi între termenii *djizya* şi *kharâdj* pentru a desemna „tributul colectiv" plătit de statele vasale, inclusiv Ţările Române [130].

Erau, oare, musulmanii în deplină legalitate, din punct de vedere legal-religios, atunci cînd le ofereau infidelilor o altă posibilitate pentru încheierea păcii decît convertirea la Islam, respectiv *djizya* ? Răspunsul, afirmativ de altfel, stă în celebrul verset IX/29 din Coran, care preciza : „Luptaţi-vă împotriva celor ce nu cred în Allah şi în ziua de apoi şi nu opresc ceea ce a oprit Allah şi Trimisul Său şi nu mărturisesc mărturia adevărului dintre cei cărora li s-a dat Scriptura — *pînă ce vor plăti djizya direct (cu mîinile lor) şi să fie umiliţi*" (subl. ns.) [131]. Acest verset (sau numai finalul) era adeseori invocat de musulmani, situaţie reflectată de cronici sau acte oficiale. Îl găsim astfel imediat după somaţia adresată lui Heraclius [132]. La fel procedează cronicarul turc Idrîs Bitlîsî (m. 1520), în lucrarea sa *Heşt Bihişt (Cele opt paradisuri)*, deşi greşit cînd se referă la Mircea cel Bătrîn (1386—1418) : „Şi conform indicaţiilor explicite ale *hattâ yu'tu'l-djizyata 'an yadin wa-hum şagiruna*, i s-au dat încasatori pentru a percepe bunurile şi *kharâdj*, şi porunci pentru ca să consolideze angajamentul şi pactul prin legătura *zimmet* şi al supunerii..." [133].

Strict verbal, versetul sugerează o procedură de umilire personală. Într-adevăr, unii jurisconsulţi au stabilit o adevărată ceremonie în care plata *djizyei* trebuia precedată de un pumn (palmă) dată tributarului peste ceafă [134]. Şi sultanii otomani considerau plata personală a tributului de către voievozii români o astfel de umilire (practic, o verificare a supunerii), pretinzînd să se prezinte ei înşişi, la Poartă, cu haraciul. Mehmed II îl invita pe Ştefan, domnul Moldovei (1457—1504), astfel : „...să aduci tu însuţi haraciul, după cum îl aduce cel din vilaietul Ţării Româneşti..." [135]. Mai nuanţată pentru finalul versetului ni se pare, totuşi, traducerea orientalistului Claude Cahen : „...pînă ce plătesc *djizya* în calitate (sau prin recunoaşterea calităţii lor) de inferiori (de supuşi)" [136]. Practic, legitimitatea posibilităţii de a deveni tributari oferită infidelilor era susţinută de prncipiul fundamental al încheierii păcii, slujirea interesului comunităţii. Astfel, la nivelul indivizilor nemusulmani, s-a dovedit că pentru visteria statului musulman era mult mai avantajoasă plata, de către infideli, a *djizyei* şi *kharâdj*-ului, decît convertirea lor la Islam, cerută de *shari'a*, dar păgubitoare pentru fisc. De asemenea, amintim aici multiplele avantaje de ordin economic, politic şi militar, de care a beneficiat Imperiul islamic (Califatul arab sau Imperiul otoman) de pe urma menţinerii unor comunităţi şi state nemusulmane sub regim de autonomie (de *ahd*).

Plata tributului de către infideli, care echivala cu rezolvarea ,conflictului pe cale paşnică („prin bună învoială"), era o soluţie pentru care musulmanii manifestau permanent iniţiativă, nu numai pentru că era o obligaţie canonică, ci şi pentru că, practic, era o „supunere utilă şi profitabilă" — după expresia lui Idrîs Bitlîsî. Din această cauză, Mehmed II, în preambulul invaziei din Peloponez (1458), „intră în Tesalia şi acolo s-a hotărît să aşeze tabăra şi *rămîne puţin pe loc*... să pună la încercare pe domnitorii Peloponezului, că poate ar ceda, aflînd de expediţia împăratului (sultanului) asupra lor, şi *ar trimete tributul*. Căci...

---

[130] De exemplu, Sa'adeddin îl înfăţişează pe Mircea cel Bătrîn plătind *cizye* lui Bayezid I şi *cizye* şi *haraç* lui Mehmed I *(ibidem)*.

[131] Am folosit ediţia, în româneşte, scoasă de S. O. Isopescul (Cernăuţi, 1912). Am consultat traducerea lui D. Masson *(Le Coran*, Paris, 1972) şi comentariile lui Abdallah Yusuf Ali din monumentala ediţie *The Glorious Kur'an*, Lahore, 1973.

[132] M. Hamidullah, *Documents*, p. 21, doc. nr. 15.

[133] Apud. A. Decei, *Expediţia lui Mircea cel Bătrîn*, p. 143.

[134] De exemplu la al-Maqîlî (m. 1503 sau 1504) în *Ahkâm ahl al-dhimma* (A. Turki, *Situation du „Tributaire" qui insulte l'Islam*, în „Studia Islamica", XXX, 1969, p. 42, nota 3).

[135] *Cronici turceşti*, vol. I (sec. XV — mijlocul sec. XVII), volum întocmit de M. A. Mehmet şi M. Guboglu, Bucureşti, 1966, p. 95 (Aşîkpaşazade).

[136] Cl. Cahen, *Documents et notules : C. IX-29 — Hattâ...*, în „Arabica" IX, 1/

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacă în vremea aceea [înainte de declanşarea ostilităţilor — *n.ns.*] ar fi venit de la ei soli la împăratul (sultanul), aducînd tributul şi rugîndu-l de pace, ar fi obţinut-o şi împăratul (sultanul) n-ar fi înaintat mai departe şi nici n-ar fi pornit război asupra lor..." [137]. În faţa cetăţilor inamice asediate musulmanii lansau cele trei somaţii legale pentru predare. Iată-l pe Mehmed II, în 1458, care, luînd act de poziţia inexpugnabilă a Corintului („era cu totul de necucerit"), „A cunoscut deci că trebuie *mai întîi* să trimită vorbă celor din oraş despre o eventuală predare a oraşului prin bună înţelegere..." (subl. ns.) [138]. Un caz identic întîlnim în expediţia din Serbia (1455), cînd, în faţa oraşului Novobrod, acelaşi sultan *„mai întîi* începe tratative... dacă şi cum ar voi să i se predea cu oraş cu tot, învoindu-se prin bună înţelegere" (subl. ns.) [139].

Baza de pornire a discuţiilor era constituită din condiţiile exprimate de musulmani în cadrul „somaţiei politice". Astfel, în documentele referitoare la Islamul arab, plata tributului era formulată necredincioşilor ca o *condiţie esenţială* pentru evitarea războiului şi încheierea păcii. „Dar dacă tu nu aderi la Islam, achită *djizya*" — suna somaţia presupus a fi fost adresată lui Heraclius (al-Qalqashandîy) [140]. Sau : „Dacă nu [vreţi să deveniţi musulmani — *n.ns.*], acceptaţi protecţia noastră şi plătiţi *djizya*" — scria Khâlid ibn al-Walîd perşilor, în 633 (la at-Tabarî şi Abu Yusuf) [141]. La turcii osmanlîi întîlnim aceeaşi practică. Mehmed II îl soma, la 5 octombrie 1455, pe Aron vodă al Moldovei (1451—1457), cu atît de comentatele cuvinte : „...dacă vei trimite haraciu 2000 ducaţi de aur domniei mele, în fiecare an, *atunci* pacea va fi încheiată" [142] (subl. ns.). De specificat că, în general, condiţiile puse de musulmani pentru acordarea păcii nu erau rigide. Fixarea tributului colectiv se făcea ţinîndu-se cont, de cele mai multe ori, de posibilităţile financiare şi de puterea militară ale comunităţilor şi statelor nemusulmane în cauză.

Iată, deci, că „somaţia politică" îi punea, din nou, pe infideli în dilema alegerii : „Eu le-am dat atunci (după ce au refuzat convertirea — V.P.) a alege între *djizya* şi război" — ne spune Khâlid b. al-Walîd în legătură cu reprezentanţii locuitorilor din Hîrah [143]. Iar în scrisorile de *amân* (iertare) pregătitte pentru palanca Sotvin (Schottwien) şi oraşul Benfurt (Ebenfort), înainte de asediul Vienei (august 1683), se formula : „Ce bine ar fi să vă supuneţi ; dacă nu vă veţi supune, atunci veţi fi ocupaţi cu forţa" [144]. Cum, însă, raporturile dintre musulmani şi nemusulmani puteau fi mult mai dure în cazul declanşării războiului (drepturile suplimentare ale musulmanilor în urma „păcii forţate" le vom analiza în ultima parte a studiului), întîlnim de multe ori în practică acceptarea de către infideli a plăţii tributului şi supremaţiei Imperiului islamic. Iată cîteva exemple : În timpul conflictului deschis pentru ocuparea Siriei (634—635), dintre arabi şi bizantini, locuitorii cetăţilor din zona Damascului, creştini şi evrei, văzînd că „necredincioşii [adică bizantinii — *n.ns.*] au fost înfrînţi şi musulmanii au cîştigat... au deschis porţile oraşelor lor, au ieşit cu cîntăreţi (rapsozi) şi muzicanţi... şi *au plătit tributul*" (subl. ns.) [145]. În 1360—1361, în faţa înaintării în Tracia a armatelor musulmane conduse de Murad I (1360—1389), „ghiaurul" cetăţii Bontoz (neidentificată precis) „n-a făcut război, a predat cetatea". Urmîndu-i exemplul, comandantul cetăţii Misini (?) „le-a ieşit în întîmpinare, aducînd

1962, p. 76—79.

[137] Critobul din Imbros, *op. cit.*, p. 218.

[138] *Ibidem*, p. 220.

[139] *Ibidem*, p. 164.

[140] M. Hamidullah, *Documents*, p. 21, doc. nr. 15. Identică cu cea adresată politeiştilor din Fârs (Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 296).

[141] B. Lewis, *op. cit.*, I, p. 228.

[142] M. A. Mehmet, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I *(1455—1774)*, Bucureşti, 1976, p. 1, doc. nr. 1 (în continuare : *Documente turceşti).*

[143] M. Hamidullah, *Documents*, p. 98, doc. nr. 220.

[144] M. Guboglu, *Crestomaţie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei centrale şi orientale (1263—1683)*, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie, 1977 (în continuare : *Crestomaţie turcă), p. 873* (Kazaz-zade Ahmed Aga).

[145] Al-Balâdhuri (m. 892), apud J. A. Williams, *op. cit.*, p. 265—266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împreună şi pe fiul său. În acelaşi timp, a adus şi lacătul cetăţii"[146]. Genovezii din Galata (Pera) vor proceda la fel, în 1453: „...au trimis cheia fortăreţei... pentru a începe prietenie, în scopul de a deveni supuşii (sultanului)"[147], cu alte cuvinte, „s-au plecat de bună voie"[148]. Sa'adeddin (m. 1599) ne relatează că, în anul 778 H/1376—1377, ţarul de la Tărnovo, Ivan Sişman (1371—1393), „dîndu-şi seama de neputinţa rezistenţei [în faţa lui Murad I Hudavendigâr — *n.ns.*], a apucat calea care duce spre curtea cerurilor. Şi aducînd ploconenile cuvenite şi darurile curate, şi *acceptînd să fie tributar (harac-guzâr)*, s-a grăbit să fie primit în prezenţa şahului" (subl. ns.)[149]. La fel a procedat şi cneazul Lazăr (Lazar) Hrebljanovic al Serbiei (1371—1389), care, în 777dH/1375—1376, „...scoţînd haraciul pe trei ani... s-a rugat să fie trecut printre obişnuinţele celorlalţi domnitori tributari şi i-au fost acceptate cererile"[150]. În urma somaţiei primite, Petru Aron l-a trimis pe logofătul Mihul să dea la nevoie şi „acei două mii de zloţi ungureşti, *ca să avem noi pace*, iar ţara noastră să nu se mai piardă" (subl. ns.)[151]. Astfel, Moldova, negăsind altă cale, „de bună voie şi neconstrînsă de nimeni a oferit supunerea sa Imperiului otoman..." — după expresia lui D. Cantemir[152]. Edificator pentru dreptul islamic al păcii rămîne răspunsul locuitorilor din Hîrah la somaţia lui Khâlid b. al-Walîd: „Noi nu avem nevoie de războiul tău încheie, mai degrabă, cu noi o înţelegere (un acord) de acelaşi fel ca acelea pe care tu le-ai încheiat deja cu alţi oameni ai Cărţii şi care constă în plata *djizyei*"[153].

După cum observăm, o asemenea „înţelegere", de o valoare deosebită pentru regimul economic, politic, militar, juridic, religios aplicat infidelilor, ale cărei condiţii se stabileau prin negocieri între partea musulmană şi cea nemusulmană, putea surveni la nivel statal, prinţul infidel devenind tributar (vasal) Imperiului islamic, sau la nivelul şefilor locali, apărători ai cetăţilor şi oraşelor asediate, care acceptau, pentru ei şi nemusulmanii pe care îi reprezentau, să devină supuşi ai suveranului musulman. Pentru a afla, însă, cauzele reale ale expansiunii Imperiului islamic, trebuie să ţinem seama, în mod necesar, de condiţiile specifice timpului şi spaţiului istoric. Astfel, privitor la succesele armatelor musulmane faţă în faţă cu cele bizantine, greşim ignorînd toleranţa religioasă, centralizarea şi simplificarea dărilor, autonomia judiciară, acordate de arabi comunităţilor nemusulmane luate în stăpînire, în opoziţie cu povara fiscalităţii, corupţia administraţiei bizantine, persecuţiile religioase în epoca luptelor cristologice din Bizanţ etc. — cauze reliefate atît de plastic de N. Iorga în *Istoria vieţii bizantine*[154]. În cazul „agresiunilor" Imperiului otoman în Peninsula Balcanică, un lucru este clar: numai teama de consecinţele mai grave inerente utilizării forţei i-a putut „convinge" pe conducătorii micilor state creştine ca, în faţa ameninţării cu forţa, să accepte supremaţia sultanului şi, în consecinţă, plata tributului. Or, de bine de rău, menţinerea dinastiilor autohtone şi respectarea autonomiei interne erau „îmbietoare" pentru principii creştini, în condiţiile în care declanşarea războiului şi înfrîngerea ar fi avut, teoretic şi practic, consecinţe mult mai dure. În contextul lipsei de unitate a lumii creştine, acceptarea „protecţiei" Imperiului otoman era soluţia imediată pentru salvarea entităţii statale. Tocmai această situaţie

---

[146] *Crestomaţie turcă*, p. 85—86 (Aşîkpaşazade).

[147] *Oraşul medieval*, p. 174.

[148] Critobul din Imbros, *op. cit.*, p. 148.

[149] Apud A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 133—134.

[150] *Ibidem*, p. 134.

[151] *DRH*, A, II, p. 86, doc. nr. 58. Vezi, pentru comentarii, Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii" pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 629—639; L. Şimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 iunie 1456)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 613—637.

[152] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, I, p. 275, nota 40 (am transcris textul în totalitate).

[153] M. Hamidullah, *Documents*, p. 98, doc. nr. 220.

[154] N. Iorga, *Istoria vieţii bizantine*, trad. M. Holban, Bucureşti, 1974, p. 193—197. Vezi şi O. Turan, *Les souverains seldjoukides et leur sujets nonmusulmans*, în „Studia Islamica", I, 1953, p. 65—101; D. Sourdel şi J. Thomine-Sourdel, *Civilizaţia Islamului clasic*, Bucureşti, 1975, vol. I, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(inferioritatea celui slab) l-a determinat pe Ştefan cel Mare să-l sfătuiască pe fiul său, viitorul Bogdan III (1504—1517), astfel : „...dacă pe lîngă păstrarea legilor noastre civile şi eccleziastice, puteţi obţine pacea sub condiţii onorabile chiar fie şi pe lîngă un tribut, atunci este mai de sfătuit a te încrede în clemenţa sa, decît în armele sale" (ale Imperiului otoman)[155].

Formal, o astfel de pace era consfinţită printr-un *ahd* sau *sulh* (convenţie, pact, tratat, legămînt, angajament, obligaţie, contract, ba chiar act de capitulare)[156]. S-a încetăţenit ca termenii otomani *ahdname (ahidname)* şi *sulhname* să fie traduşi de europeni prin „capitulaţii" (de la latinescul *capitula*-articole, nu de la capitulare)[157], desemnînd atît actele diplomatice în sine, cît şi privilegiile care derivau din ele. Prin aceste acte, se reglementau, pe de o parte, raporturile dintre Imperiul otoman şi statele tributare, raporturi de vasalitate, iar pe de altă parte, raporturile dintre Imperiul otoman şi statele creştine care primeau privilegii comerciale, fără a fi în situaţie de subordonare[158]. Deşi, ca *formă*, tratatele dintre musulmani şi nemusulmani apar — cum sublinia prof. M. Maxim — ca „diplome, acte sau cărţi de privilegii acordate în mod unilateral" de suveranii musulmani *„unor persoane, comunităţi sau state nemusulmane"* (subl. ns.), *conţinutul* lor ni le arată ca „acte contractuale" ce exprimă „drepturi şi obligaţii reciproce"[159]. Cum forma ne poate, uşor, induce în eroare, numai *conţinutul* este în stare să scoată în relief normele juridice ale dreptului islamic al popoarelor privitoare la încheierea păcii în cazul acceptării tributului de către infideli şi să definească mai clar „tratatele" *(ahd* sau *sulh)* ce apar, cu acest prilej, între musulmani şi nemusulmani. Deci, să analizăm conţinutul.

„Contractul" încheiat stabilea clar : „Pentru ei protecţie *(dhimma)* şi asupra lor *djizya*"[160]. Partea musulmană promitea că, în urma acestui schimb, va fi numai satisfacţie de ambele tabere. Khâlid ibn al-Walîd îi scria lui Saluba ibn Nastunâ şi poporului său : „Am făcut pact cu tine pentru *djizya* şi apărare pentru fiecare bărbat sănătos... Eu, deci şi musulmanii care sînt cu mine, vă accept, iar tu şi poporul tău veţi fi mulţumiţi. Voi aveţi protecţie *(dhimma)* şi apărare. Dacă noi vă ocrotim ne datoraţi *djizya ;* dacă n-o facem, [*djizya — n.ns.*] nu ne este datorată pînă ce nu vă ocrotim"[161]. Protecţia *(dhimma* sau *amân* în documentele şi cronicile arabe şi osmane) acordată de musulmani în schimbul *djizyei* privea viaţa, bunurile şi religia nemusulmanilor, teoretic, apărate de orice agresiune din partea oricărui duşman, musulman sau nemusulman[162]. În *ahd*-ul acordat de Muhammad, în 632 e.n., creştinilor din Nadjrân se spunea : „Protecţia lui Dumnezeu şi garanţia Profetului... se întind asupra Nadjrân-ului şi împrejurimilor sale, adică asupra bunurilor lor [a nadjrânienilor — *n.ns.*], persoanelor lor, practicării cultului lor..., asupra familiilor lor, lăcaşurilor lor sfinte şi asupra a tot ce, mare sau mic, se află în posesia lor"[163]. Tratatul cu Heliopolis (Misr) prevedea acelaşi lucru : „...protecţia asupra persoanelor lor, asupra religiei lor, asupra bunurilor lor, asupra bisericilor lor, asupra crucii lor, asupra pămîntului lor şi mării lor"[164]. Condiţia formulată de negustorii genovezi din Galata pentru predare („să nu li se facă nici un rău")[165] a fost respectată de Mehmed II prin

---

[155] D. Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 277, nota 37. (Am transcris textul în întregime). O apreciere identică la I. Neculce, *O samă de cuvinte*, X (12), în ediţia G. Strempel, Bucureşti, 1982, la p. 168.

[156] J. Schacht, art. *Ahd*, în *EI*[2], I, p. 263.

[157] Pentru acordarea de privilegii, Imperiul otoman a mai folosit : *nişan-i humayun* („semn împărătesc"), *berat* („diplomă de numire în funcţie"), *hatt-i şerif („scriere ilustră")*, etc. (M. Maxim, *Capitulaţiile*, p. 38—40).

[158] *Dicţionar diplomatic*, art. *Capitulaţii*, p. 167.

[159] M. Maxim, *Capitulaţiile*, p. 38 şi 40.

[160] În diploma acordată evreilor din Taimâ (M. Hamidullah, *Documents*, p. 17, doc. nr. 17).

[161] At-Tabarî, apud. B. Lewis, *op. cit.*, vol. I, p. 234—235.

[162] D. B. Macdonald, art. *Dhimma*, în *EI*[1], I, p. 984.

[163] M. Hamidullah, *Documents*, p. 47—48, doc. nr. 80. Vezi şi M. Maxim, *Capitulaţiile*, p. 42.

[164] M. Hamidullah, *Documents*, p. 126, doc. nr. 267.

[165] Critobul din Imbros, *op. cit.*, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

actul de privilegii acordat acestora la 28 iunie — 7 iulie 1453. Sultanul — spune documentul — „le va garanta salvarea bunurilor lor, a mijloacelor de trai, a proprietăților *(mulk)* lor..., a femeilor lor, a băieților lor și a robilor bărbați și femei... (Populația din Galata) va fi tratată cu atenție și *protejată ca și ceilalți (supuși ai sultanului)*. Ei își vor păstra bisericile lor și își vor exercita cultul după obiceiul lor" (subl. ns.). În schimb, „Sultanul le impune tributul *(haraç)* prevăzut de șeri'at *(șeri'a)*" [166]. De un regim asemănător vor fi beneficiat și cetățile din împrejurimile Caffei, unde, după ce „s-au supus" (1475), „a fost instituită capitația șeriatului și dările obișnuite" [167]. Așîkpașazade (m. 1481) ne spune că predîndu-se (deci, acceptînd tributul), „ghiaurii [din cetatea Bontoz — *n.ns.*] au fost lăsați la locurile lor" [168], ceea ce înseamnă că li s-a acordat protecția sultanului asupra vieții, bunurilor și cultului religios. De altfel, prof. H. Inalcik demonstra, cu ajutorul structurii etnice a orașelor turcești din Tracia, că această protecție nu era formală, ci o realitate. Localitățile cu un procentaj mare de greci au fost luate, după sursele oficiale, prin mijloace pașnice [169].

În *ahdname*-ul acordat lui Ștefan cel Mare, între 1479 și 1481, Mehmed II îi promitea solemn (cum, probabil, se specifica și în tratatele acordate lui Mircea cel Bătrîn și Petru Aron [170]) că: *„Nici el (domnitorul), nici avutul său și nici țara sa nu vor fi atacate* de mine, nici de sangeacbeii mei și nici de ceilalți supuși ai mei.. *și va fi ocrotit*... (subl. ns.) [171]. „Semnul imperial" *(nișan-i humâyun)*, din 22 ramazan 6 septembrie 1586, care confirma acordarea domniei Țării Românești, pentru a doua oară lui Mihnea Turcitul (1585—1591) stabilea clar: *„Țara se află sub cuvenita noastră protecție, iar supușii săi (reayâsi) îmi plătesc haraci.* Nu există nici o explicație pentru a fi asuprire și opresiune nici măcar pentru un singur individ... Și nimeni dintre marii mei viziri, nici dintre beilerbei sau bei și nici dintre slujitorii Porții mele a Fericirii *(Bab-i Saadetim)* sau din rîndul altora să nu se atingă niciodată și prin nimic *(asla ve katiyyen)* nici de vilaietul de Eflak, nici de logofeții săi, nici de boierii săi..., nici de raiaua sa..." (subl. ns.) [172]. Deși exemplele referitoare la Țările Române sînt dintr-o perioadă ulterioară primelor contacte cu Imperiul otoman și au la origine alte stări de fapt și de drept (pe care le vom sublinia în acest studiu), domniei Țării Românești, pentru a doua oară lui Mihnea Turcitul (1585—1591) le amintim aici, întrucît, în esență, aceste „înțelegeri de pace" păstrează același „spirit" de acte contractuale.

Protecția vieții (persoanei) viza, în tratatele încheiate cu nemusulmanii, interzicerea uciderii sau înrobirii lor, iar tributul cerut se încărca în schimb cu semnificația unei compensații pentru aceasta [173]. „Salvat ești tu prin protecția

[166] *Orașul medieval*, p. 174—175 (M. Guboglu).

[167] *Crestomație turcă*, p. 197—198 (Tursun-bey).

[168] *Ibidem*, p. 85.

[169] H. Inalcik, *The Conquest of Edirne (1361)*, în *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, collected studies, London, 1978, p. 199, nota 52.

[170] Este știut faptul că primele „legăminte" încheiate cu voievozii români nu s-au păstrat în forma lor originală (M. Maxim, *Capitulațiile*, p. 48 și 50).

[171] Am folosit traducerea lui M. A. Mehmet din *Documente turcești*, I, p. 6, doc. nr. 6, care datează documentul între 13 martie 1480 — 1 martie 1481. Vezi traducerea lui A. Decei în *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 122—126, datat 1479, și cea a lui M. Guboglu în *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, București, p. 132, doc. nr. 4, datat circa 1480—1481.

[172] Acordat de Murad III (1574—1595) (M. Maxim, *Culegere de texte otomane. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 1974, p. 62—67, doc. nr. 14. Aproape identic cu *berat*-ul acordat aceluiași voievod, în august 1577 (T. Gemil, *Documente turcești inedite*, p. 353—356, doc. nr. 1).

[173] M. M. Bravman, *A propos de Qur'ân IX-29*, p. 94—95; *Musulman en l'Algérie*, în „Revue de l'Orient", 1843, p. 263. Mâlik B. Anas, *imâm*-ul Medinei, considera că „tributarii" protejați nu puteau fi făcuți sclavi (P. Forand, *Early Muslim Relations with Nubia*, în „Der Islam", Bd. 48, Heft 1, 1971, p. 113—114). Într-un document otoman, din 1574, se preciza că „uciderea și luarea de prizonieri dintre raialele care plătesc haraci este împotriva legii sfinte" (M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 46—50, doc. nr. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Allah, din moment ce ţi-ai cruţat sîngele prin mijlocirea achitării *djizyei*" — se spune în tratatul încheiat între Khâlid ibn al-Walîd şi Ibn Salubâ, şeful triburilor arabe din Bânqiyâ, Barusmâ şi Ullais, în anul 12 dH/633 e.n [174].

Protecţia asupra bunurilor infidelilor care acceptau plata tributului se traducea prin lăsarea în proprietate deplină a bunurilor mobile ; cele imobile (în principal, pămîntul), conform „aranjamentelor" încheiate, puteau fi lăsate în proprietate sau, cel puţin, în posesia tributarului [175]. „Supuneţi-vă autorităţii noastre şi *noi vă vom lăsa şi pămînturile voastre...*" — promitea Khâlid ibn al-Walîd perşilor [176]. În firmanul sultanului Mustafa III (1757—1774), din august 1761, se amintea vizirilor de Vidin şi Oceacov, referitor la Ţara Românească, că „se interzice călcarea ei cu piciorul..., iar supuşii şi locuitorii ei să fie liniştiţi şi fericiţi şi să-şi posede şi *să-şi stăpînească proprietăţile şi pămînturile lor...*" [177].

În legătură cu liberatea cultului religios, cel mai adesea era invocat „Edictul profetului către toţi oamenii" în care se manifesta o atitudine de deplină toleranţă faţă de religia tributarilor [178]. Umar, al doilea calif ortodox (634—644), în tratatul încheiat cu locuitorii din Ludd (Palestina), promitea că : „Bisericile lor nu vor fi afectate prin locuire, nici distruse ; ele nu vor suferi nici o stricăciune... Ei (locuitorii) nu vor fi deloc persecutaţi în religia lor..." [179]. Iar în *ahd*-ul acordat Nadjrân-ului se preciza : „Nici un episcop nu va fi schimbat de la locul lui, nici un călugăr de la mînăstirea sa, nici un preot de la parohia sa" [180].

Pentru a preîntîmpina o întrebare de tipul : cum se poate ca prinţul musulmanilor să lase întregi bisericile, sinagogile şi crucile nemusulmanilor ?, Abu Yusuf a scris un capitol special în *Kitâb al-kharâdj*, stabilind de la bun început că aceasta este una din condiţiile puse de necredincioşi pentru a plăti *djizya*, „prin mijlocirea căreia pacea va fi încheiată" [181]. Ne apare, astfel, logica dreptului păcii în Islam. Nemusulmanii condiţionau plata tributului *(djizya* şi/sau *kharâdj)* de protecţia asupra vieţii, averii şi religiei lor. În teorie, tributul apare, deci, ca un simplu intermediar.

O atenţie deosebită trebuie acordată cazurilor în care „contractul" tribut — protecţie avea loc la nivelul entităţilor statale.

În esenţă, protecţia consta, în aceste situaţii, în „garantarea neamestecului în treburile interne (şi) intangibilitatea teritoriului propriu supus autoconducerii" [182]. În acest sens, demnitarul turc Ali Çavuş consemna, în *risale*-ul (tratat de drept) din 1653, următoarea regulă : „Nu e permis a se încălca frontierele stabilite şi determinate în timpul armistiţiului şi tratatului de pace" [183]. Astfel, în firmanul sultanului Mustafa III, citat mai sus, se poruncea ca „nimeni *dintre alţii* să nu calce deloc hotarele Ţării Româneşti şi Olteniei", după ce, adresîndu-se vizirilor de Vidin şi Oceacov, stabilise clar că : „se interzice călcarea ei cu piciorul..." (subl. ns.) [184]. Iată că protecţia promisă avea în vedere nu numai abuzurile musulmanilor în genere, ci şi respingerea oricăror acţiuni ale unor puteri creştine pentru anexiuni teritoriale pe seama statelor tributare. Cum a respectat Imperiul otoman această „obligaţie contractuală", vom spune la momentul oportun. De asemenea, statele vasale beneficiau de o completă autonomie internă. Dacă ar fi să luăm un singur aspect, cel judiciar, putem cita binecunoscuta

---

[174] M. Hamidallah, *Documents*, p. 100, doc. nr. 221.

[175] A. Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme*, p. 137—138.

[176] Apud. B. Lewis, *op. cit.*, vol. I. p. 228.

[177] *Documente turceşti*, I, p. 272, doc. nr. 260.

[178] Salah el-Dine Tarazi, *La solution des problemes de statut personnel dans le droit des pays arabes et africains*, în „Recueil des Cours", tome 159, nr. 1/1978, p. 370.

[179] M. Hamidullah, *Documents*, p. 124, doc. nr. 262.

[180] *Ibidem*, p. 47—48, doc. nr. 80 ; M. Maxim, *Capitulaţiile*, p. 42.

[181] Abu Yusuf, *op. cit.*, p. 213—230.

[182] M. Maxim, *Statutul politico-juridic al Ţărilor Române*, p. 108—109.

[183] În A. S. Tveretinova, *Agrarnyi stroi Osmanskoi Imperii XV—XVII vv. Dokumenty i materialy, sostavlenie, perevod i kommentarii...*, Moskva, 1963, p. 122.

[184] *Documente turceşti*, I, p. 272, doc. nr. 260. Documente aproape identice reflectă, din punctul de vedere al dreptului islamic, situaţia Transilvaniei (M. Maxim, *Statutul politico-juridic...*, p. 114).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulă, referitoare la Moldova (dar valabilă pentru toate statele tributare), care suna astfel : „nefăcînd parte din Casa Islamului, (pricinile) nu se pot judeca pe baza legii musulmane“ [185]. E drept că, treptat, datorită schimbării raportului de forțe pe plan internațional și a situații interne din Imperiul otoman, Poarta și-a impus tot mai mult controlul asupra Țărilor Române, dar, în esență, cum spunea Cantemir, „deși groazei lumii, împărații turcului, bani a da obligate sînt, însă besericile, lege, giudecățile, obiceele, nesmentite și nebetejite și le-au păzit“ [186]. Ceea ce rămîne ca notă dominantă pentru toate autonomiile statale, la polul opus aflîndu-se regimul provinciilor musulmane.

În același timp, protecția Imperiului islamic se întindea și asupra negustorilor ce veneau din statele tributare pentru a face „vînzări și cumpărări cu populația [musulmană — *n.ns.*], adică comerț“. Astfel, în firmanul sultanului Mehmed II, din 9 iunie 1456, se poruncea ca negustorilor moldoveni, „atît la venirea cît și la întoarcerea lor, nici unul dintre beii, subașii [ofițeri de poliție — *n.ns.*], spahii și supușii mei *să nu aducă vreo pagubă și risipă la sufletul, capul și marfa acestora*“ [187]. Cît privește regimul vamal, nemuslumanii tributari beneficiau de reduceri de taxe (4% *ad valorem*), comparativ cu străinii *(hârbi)* „ale căror state nu aveau înțelegeri *('ahd)* cu Poarta“ (5—5,5%) [188].

Tratatele de drept islamic consemnează că, pentru a beneficia perpetuu de „protecția“ Imperiului mahomedan și, deci, pentru a nu pierde statutul aplicat „protejaților“, nemusulmanii trebuiau să respecte anumite obligații. Pentru „tributarii“ supuși individuali ai statului islamic, M. Khadduri stabilea, pe baza tratatelor medievale, *șase obligații absolut necesare* (devenite norme juridice ale dreptului intern, „constituțional“ musulman). Între acestea distingem plata capitației *(djizya)* și impozitului funciar *(kharâdj)*, singura „datorie“ *pozitivă*, care se adăuga la vechea situație, anterioară contactului cu Islamul. Celelalte cinci erau *negative*, în sensul că, orice atitudine ostilă față de viața, averea și religia musulmanilor, din partea supușilor nemusulmani, era interzisă. Aceasta însemna o viață în comun ce presupunea, practic, o toleranță reciprocă. Astfel, „tributarii“ nu trebuiau : să arate lipsă de respect față de practicile religioase ale musulmanilor să profeseze insulte la adresa Profetului Muhammad și Coranului să aducă vreun prejudiciu vieții și averii musulmanilor ; să se căsătorească cu femei musulmane ; să ajute inamicul *(harbi)* sau spionii acestuia cu adăpost ori cu informații ce privesc Imperiul islamic [189].

---

[185] M. Maxim, *Statutul politico-juridic...*, p. 115.

[186] D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 107. Vezi și M. D. Vlad, *Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600—1829*, în *SAI*, XLVII—XLVIII, 1983 (apărut în 1984), p. 63—77. Două volume de documente turcești, care aduc noi dovezi cu privire la statutul politico-juridic al Țărilor Române față de Poartă, au apărut după trimiterea prezentului studiu spre publicare. Ele se datorează turcologilor Tahsin Gemil. *(Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984) și Valeriu Veliman, *(Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, București, 1984). Recenziile noastre din *RdI*, nr. 12/1985, p. 1242—1245, despectiv *RdI*, nr. 1/1987, p. 97—99, în care au fost scoase în evidență cîteva din valoroasele documente care probează statutul de autonomie al Țărilor Române față de Poarta Otomană în secolele XVII—XVIII, pot fi considerate completări la acest studiu.

[187] M. Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, p. 131—132, doc. nr. 3.

[188] M. Maxim, *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe—XVIIe siècles)*, în *AUB*, Istorie, XXIX, 1980, p. 1242—1245, respectiv *RdI*, nr. 1/1987, p. 97—99, în care au fost scoase în p. 86—87. Mai mult, în *ahidname*-ul din 4 august 1598, acordat regelui Poloniei, Sigismund III Wasa (1587—1632), se stabilea referitor la relațiile moldo-polone : „Și vămile și taxele negustorilor celor două părți să nu fie mai mari ; ei să le dea iarăși întocmai cum și cît au dat din trecut și pînă acum. Mai mult să nu dea“. *(Documente turcești*, I, p. 143, doc. nr. 150).

[189] Alături de acestea mai existau 6 obligații „de dorit“ : să nu vîndă vin și să nu practice camăta ; să poarte „haine distinctive“ ; să nu poarte arme și să nu călătorească călare (pe cal) ; să nu-și practice cultul religios prea strident

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste „obligații necesare" erau valabile și pentru nemusulmanii care își păstrau entitatea statală. În plus, prințului conducător îi erau impuse obligații specifice „dreptului internațional" islamic, el fiind primul care ar fi avut de suferit în cazul nerespectării acestora. Din motive teoretice și practice, am preferat, ca și pînă acum, să scoatem în relief, în special, relațiile româno-otomane în evul mediu, pentru a putea surprinde veșmîntul legal-religios al acestora.

Prof. H. Inalcik enumera următoarele obligații ale unui prinț tributar față de Imperiul otoman, puterea sa „protectoare" : plata regulată a „tributului colectiv" ; trimiterea de trupe în ajutorul armatelor musulmane, atunci cînd erau solicitați ; procurarea de informații despre acțiunile politice și militare ale vecinilor nemusulmani și trimiterea lor la Istanbul ; sincronizarea politicii externe cu cea a Porții, ce presupunea ruperea oricăror legături cu dușmanii Islamului ; trimiterea unui fiu ca ostatec la curtea sultanului și depunerea jurămîntului de credință față de suveranul musulman o dată pe an [190].

etc. (M. Khadduri, *op. cit.*, p. 195—197, apud. M. Maxim, *Introducere în dreptul islamic al popoarelor* (manuscris).

[190] De subliniat că aceste obligații au fost impuse treptat, odată cu schimbarea raportului de forțe în favoarea Imperiului otoman (H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York/Washington, 1973, p. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„MODELUL POLONEZ" OGLINDIT ÎN LITERATURA ISTORICĂ MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ (SECOLELE XV—XVII). CONSIDERAȚII GENERALE*

DE

VENIAMIN CIOBANU

Constituite, ca state feudale centralizate, în epoci, împrejurări istorice și cadre geografice diferite, țările române și Polonia au cunoscut, după cum bine se știe, și o evoluție deosebită a organizării politico-instituționale interne și, prin urmare, și a gîndirii politice. Elementele particulare s-au dezvoltat, însă, în cadrul general, specific epocii medievale. El s-a concretizat, în linii mari, în rivalitatea dintre cele două forțe politice fundamentale ale clasei dominante — coroana și nobilimea — determinată de tendința fiecăreia dintre ele de acaparare a puterii politice în stat. Această competiție a contribuit, cum era și firesc, la dezvoltarea și intensificarea mijloacelor de exprimare și fundamentare a gîndirii politice a celor două tabere. Actele de cancelarie, scrierile istorice cu caracter oficial sau particular, cele din urmă emanate din cercurile boierești, avansau soluții diferite de rezolvare a problemelor complexe ridicate de guvernarea statului feudal. În esență, disputa s-a desfășurat în jurul unei alternative fundamentale, și anume: consacrarea dispersării puterii politice în statul feudal sau centralizarea ei? În cea de a doua variantă, statul putea fi condus fie de un voievod, în mod autoritar, cu prevalarea intereselor dinastiei respective și ale claselor și păturilor sociale pe care și-ar fi întemeiat puterea, fie de un grup de boieri, în interesul marilor feudali[1]. Cronologia apariției acestor opțiuni trădează însă nu numai sinuozitatea raportului de forțe din interiorul clasei dominante, mai precis „între tron și boieri"[2], determinată, la rîndul ei, de evoluția situației economice și sociale a societății românești, ci, într-o măsură considerabilă, și natura și acuitatea problemelor cu care această societate a fost confruntată, în diferite etape ale epocii medievale, pe plan extern.

Sub acest aspect, deosebirile dintre evoluția istorică a țărilor române și cea a Poloniei sînt, de asemenea, considerabile. Au existat, însă, și similitudini, mai ales începînd cu sfîrșitul secolului XIV, cînd, devenită „putere pontică", în urma uniunii personale cu Lituania și a reintegrării în granițele sale a Rusiei haliciene, Polonia a fost angajată în rivalitatea cu Ungaria pentru preponderență politică în spațiul carpato-danubian. Era epoca în care atît Moldova, cît și Țara Românească erau confruntate cu recrudescența expansiunii maghiare a cărei stăvilire conducătorii lor de atunci au considerat-o posibilă prin alianța cu puternicul stat polono-lituanian. O alianță a cărei formă juridică nu a fost, însă, identică pentru cele două țări române. Din motive obiective, asupra cărora nu insist, ea a contribuit la subordonarea, în limite variabile, a Moldovei față de Coroana polonă, prin intermediul relațiilor de vasalitate — suzeranitate a celei dintîi față de cea de a doua. Pe acest fundal, s-au intensificat și diversificat

---

* Comunicare prezentată la Simpozionul polono-român, organizat de Institutul de Romanistică al Universității Jagellone (Kraków, 7—11 septembrie 1987).

[1] Cf. în acest sens, Eugen Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du moyen âge*, în *NEH*, II, București, 1960, p. 273.

[2] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și raporturile dintre societatea feudală românească, îndeosebi a celei din Moldova, și cea polonă. Interesată în consolidarea suzeranității Coroanei asupra Moldovei, și chiar în transformarea ei în suveranitatea de tip feudal, cercurile conducătoare poloneze, exponente ale intereselor nobilimii, s-au străduit să sporească importanța politică în stat și a boierimii moldovene, după tipul celei a nobilimii poloneze. Or, una din formele de concretizare a acelei tendințe a constituit-o asocierea boierilor, ca *factor politic de sine stătător față de domnie*, la garantarea actelor de vasalitate subscrise de domnii care s-au succedat la conducerea țării, pînă în a doua jumătate a secolului XV.

Totuși, această tentativă nu a avut repercusiuni în epocă asupra gîndirii politice românești, în sensul elaborării unor lucrări în care să se fundamenteze ascendentul clasei dominante față de puterea centrală, reprezentată de domn. Din contra, autorii lucrărilor istoriografice moldovene — „forma scrisă cea mai frecventă în care se materializează, în evul mediu, gîndirea politică românească" [3] — și care întruchipează, totodată, opțiunile politice ale clasei sociale căreia îi aparțineau — au ignorat modelul polonez de organizare politico-instituțională. Această atitudine nu s-a datorat, însă, necunoașterii lui, ci, în primul rînd, faptului că nu corespundea, atunci, nici stadiului de dezvoltare internă a societății românești, caracterizat prin sporirea importanței economice și politice a boierimii mici și mijlocii, a orășenimii și țărănimii libere, și nici obiectivelor ei imediate și de perspectivă pe plan extern. În acest din urmă domeniu, preocuparea cea mai gravă a marii majorități a societății moldovene devenise „problema otomană" față de care Polonia adoptase, din motive obiective, o poziție mult mai rezervată, decît i-ar fi impus-o calitatea sa de suzerană a Moldovei. Ca urmare, marile victorii obținute de români în cursul celei de a doua jumătăți a veacului XV împotriva otomanilor s-au datorat unei alte victorii, și anume celei a procesului istoric obiectiv de consolidare a puterii centrale în stat, în detrimentul autonomiilor politice boierești existente în perioada anterioară. Or, la această din urmă victorie o contribuție importantă a avut-o și „existența unei gîndiri politice centralizatoare, concretizată printr-o concepție politică a statului feudal centralizat" în care puterea politică și toate mijloacele de exercitare a ei trebuiau să fie deținute în excluxivitate de monarh, în cazul românilor, de domnitori [4]. Iată pentru ce în istoriografia secolului XV — „Cronica, zisă de la Putna", „Cronica, zisă de la Bistrița" și „Cronica moldo-germană" — figura centrală o constituie Ștefan cel Mare, în persoana căruia a fost întruchipată concepția puterii absolute a monarhului în stat [5], ca singura formă de organizare politico-instituțională ce corespundea necesităților și realităților vremii.

Lupta pentru consolidarea statului centralizat moldav nu a slăbit în intensitate nici în perioada imediat următoare dispariției lui Ștefan cel Mare. Din contra, ea a continuat, atingînd punctul culminant în timpul primei domnii a lui Petru Rareș. Pe tărîm ideologic, această tendință a fost justificată de cronica lui Macarie, elaborată în cel de al doilea sfert al secolului XVI. Adeptă ferventă a *principiului „statului princiar"*, *cronica lui Macarie constituie o apologie a* domniei lui Petru Rareș căreia i-a fost consacrată cea mai mare parte a ei. Pentru el, care exprima, de altfel, starea de spirit dominantă pe tărîm politico ideologic, „țara era «moșia» domnilor, după cum oamenii erau oștenii, dregătorii sau boierii lor" [6]. Mai mult, chiar, pînă și „victoriile militare erau obținute de aceiași [adică de domni — *n.ns.*] «cu ajutorul lui Dumnezeu» și erau ale domnilor, chiar dacă aceștia nu participaseră efectiv la lupte" [7]. Căci, exista convingerea că „nimic nu se putea întreprinde decît din dorința, mînia sau capriciul" [8] celor ce purtau coroana princiară. Ca urmare, cronicarul nu a manifestat, și nici nu putea să o facă, nici un interes față de sistemul de organizare politico-instituțional polonez. Din contra, faptul că polonezii s-au numărat printre adversarii

[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 276.
[5] *Ibidem*, p. 278—279.
[6] Leon Șimanschi, *Confruntări ideologice*, în vol. *Petru Rareș*. Redactor coordonator Leon Șimanschi, București, 1978, p. 276.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cei mai aprigi ai politicii externe promovate de domnitorul moldav l-a determinat pe episcopul-cronicar să adopte față de ei o atitudine la fel de ostilă. Ca urmare, a înfierat, în expresii de o rară incisivitate, participarea lor la campania lui Soliman Magnificul, din anul 1538, împotriva lui Petru Rareș [9], după cum se entuziasmase, în paginile anterioare, de succesele înregistrate de domnul său împotriva acestora sau prezentase „răutățile leșilor" [10] ca singura cauză a conflictului armat dintre Moldova și Polonia în timpul domniei lui Bogdan I. Dar, opțiunea sa politică este și mai evidentă, atunci cînd pune problema responsabilității boierimii în acțiunea de frînare a centralizării statului, de care a legat direct și accelerarea procesului de subordonare a țării față de puterea otomană [11].

În timp ce în Moldova gîndirea politică a statului centralizat de tip „priciar" era în plină afirmare, în cealaltă țară românească se contura curentul contrar. Promotorii lui au fost marii bani de Craiova ce urmăreau limitarea la maximum a prerogativelor puterii centrale, în scopul asigurării imunităților feudale, drastic limitate în perioada anterioară sfîrșitului secolului XV și începutului celui următor, în timpul procesului de centralizare a puterii politice în stat. Expresia ideologică a acestei ciocniri de interese a constituit-o cronica Țării Românești, cunoscută sub titlul de „Viața Sfîntului Nifon", elaborată în primii ani ai secolului XVI. Avînd caracterul unui „pamflet politic, dirijat contra statului princiar și a principiilor sale" [12], „Viața Sfîntului Nifon" trădează tendința bogatei familii a banilor olteni de a-și impune tutela asupra domnului și a organelor centrale de conducere a statului, cu scopul de a-și asigura o deplină independență economică și politică subsumată promovării intereselor sale de grup, dar și de clasă [13].

Această stare de spirit nu a fost însă inspirată din modelul polonez. În perioada în care s-a manifestat, legăturile directe ale Țării Românești cu Polonia erau foarte slabe [14]. Originea ei trebuie căutată mai curînd în cu totul alte sfere. Este vorba, pe de o parte de „o evoluție specifică a domeniului feudal", sesizabilă, de altfel, în întregul spațiu geografic al Europei răsăritene, determinată de „incompleta dezvoltare orășenească și absența unor activități economice precapitaliste" [15]. În acest context economic, a sporit nu numai ponderea domeniului feudal în „producția materială a societății", ci, în egală măsură, și importanța politică a boierimii în stat [16]. Pe de altă parte, am în vedere degradarea treptată a naturii raporturilor politice româno-otomane a cărei ultimă expresie a constituit-o instaurarea dominației otomane la jumătatea secolului XVI. Atît timp cît Poarta nu amenința instituțiile organice ale statului, marea boierime era interesată în menținerea raporturilor de vasalitate-suzeranitate cu aceasta, la adăpostul cărora își putea promova interesele de clasă [17]. În acest scop, era însă necesară instituirea unui control efectiv asupra domnului, prin intermediul căruia să i se reducă la maximum posibilitățile de acțiune în domeniul politicii externe, cît și a celei interne, și care ar fi afectat, indiferent sub ce formă, interesele amintite. Ca urmare, sporirea rolului politic al clasei dominante a fost dublată de „cristalizarea unei gîndiri politice nobiliare" [18] a cărei finalitate pe plan politico-instituțional trebuia să fie instituirea statului centralizat de tip nobiliar.

Acest fenomen este marcat de orientarea tot mai vădită a marii boierimi moldovene către „modelul polonez" de organizare politico-instituțională a statului

---

[9] Cf. I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în *CI*, I, 1925, p. 261.

[10] *Ibidem*, p. 260—262.

[11] Cf. Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 280; I. Minea, *op. cit.*, p. 263; Leon Șimanschi, *op. cit. cit.*, p. 272.

[12] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 279.

[13] *Ibidem*.

[14] Cf. Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV—XVI*, București, 1985, p. 119 și urm.

[15] Leon Șimanschi, *op. cit.*, p. 276.

[16] *Ibidem*.

[17] Pentru detalii și precizări, vezi Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la Fanarioți. Observații asupra politicii externe românești*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 101 și urm.

[18] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care i-ar fi asigurat „o participare mai mare la rezolvarea treburilor obștești" și, în consecință, ar fi favorizat „modificarea regimului politic intern" [19]. Pe plan ideologic, ea și-a găsit expresia îndeosebi în letopisețele lui Eftimie și Azarie, elaborate în a doua jumătate a secolului XVI, în care au fost trecute cu vederea unele din principiile „elementare ale autocratismului, ca inviolabilitatea monarhului sau succesiunea la tron în temeiul dreptului ereditar" [20]. Sub cel din urmă aspect, semnificativ este faptul că atît Macarie, cît și Eftimie și Azarie au acordat o atenție deosebită „alegerii domnului de către sfatul lărgit al țării" neuitînd să amintească, uneori, chiar și de aprobarea actului de către întregul popor [21].

Gîndirea politică nobiliară avea să fie ridicată la rangul de doctrină politică abia în secolul XVII. Pe plan politic extern, fenomenul s-a dezvoltat pe fundalul reinstaurării suzeranității otomane asupra întregului spațiu carpato-danubian, începînd cu al doilea deceniu al secolului XVII, iar pe plan politic intern, pe cel al „triumfului regimului nobiliar" asupra statului feudal centralizat de „tip princiar" [22]. Paralel, și ca o consecință a conturării și, apoi, a consolidării instituțiilor regimului nobiliar, între care sfatul țării, constituit din marii boieri, deținea ponderea cea mai importantă, ca mijloc de exercitare a puterii supreme în stat, se maturizează și doctrina politică a statului nobiliar. O doctrină a cărei dezvoltare a cunoscut două etape mai importante, derivate, la rîndul lor, din însăși evoluția regimului nobiliar. În prima perioadă, cînd s-a confruntat cu ideologia absolutismului domnesc, ea a fost destinată justificării ideologice a statului nobiliar, pentru ca în cea de a doua perioadă să-și asume dificila misiune de a-l apăra în fața asalturilor tot mai impetuoase ale evenimentelor interne și externe care îi erau nefavorabile. Iată pentru ce întreaga producție istoriografică a secolului XVII a fost impregnată de doctrina politică a statului nobiliar [23].

Cei mai de seamă ideologi ai statului nobiliar au fost însă cronicarii moldoveni, dintre care se detașează net Grigore Ureche și Miron Costin. Faptul nu a fost întîmplător, ci s-a datorat puternicei influențe exercitată de cultura poloneză asupra celei moldave în acel veac. Nu-mi propun însă să insist asupra căilor și mijloacelor de pătrundere și manifestare a influențelor polone pe plan cultural, deoarece ele sînt cunoscute și nici nu intră măcar în obiectivele acestei comunicări. Voi reaminti doar că, pe plan politic, prezența polonă s-a făcut simțită în Moldova prin intermediul unei partide polonofile, recrutată din rîndul marii boierimi, încă la începutul celei de a doua jumătăți a secolului XV. Eficacitatea ei, ca mijloc de asigurare a influenței polone în spațiul est-carpatic, a fost aproape nulă, fiind anihilată de politica autoritară a lui Ștefan cel Mare și de cea identică a urmașilor săi imediați [24]. Rezultate mai bune nu s-au înregistrat nici măcar în prima parte a celei de a doua jumătăți a secolului XVI. Activitatea partidei polone, reanimată odată cu preluarea, cu sprijin polon, a domniei de către Alexandru Lăpușneanu, nu s-a putut desfășura decît accidental, datorită, fapt deosebit de semnificativ, și politicii prootomane promovată de regii poloni din acea perioadă [25] care nu îngăduia o colaborare politică, și, cu atît mai puțin, militară, între români și polonezi. În acest domeniu, situația se va modifica, însă, radical în a doua parte a ultimului deceniu al secolului XVI. Jan Zamoyski, marele cancelar și marele hatman al Coroanei, profitînd și de existența unei puternice partide filopolone, formată în timpul domniilor lui Petru Șchiopul [26], a reușit să impună în scaunul domnesc de la Iași pe cel mai de seamă reprezentant al acesteia, adică pe Ieremia Movilă. Odată cu domnia lui, începea însă o nouă perioadă și în istoria raporturilor politice polono-române, a căror trăsătură esențială o constituie tendința cercurilor conducătoare poloneze de a în-

[19] Cf. Leon Șimanschi, *op. cit.*, p. 275.
[20] *Ibidem*, p. 277.
[21] *Ibidem*, p. 278.
[22] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 287.
[23] *Ibidem*, p. 287—288.
[24] Cf. pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 63 și urm.
[25] Cf. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, București, 1925, p. 257—158.
[26] *Ibidem*, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cadra Moldova în sistemul politico-instituțional al Republicii nobiliare polone. Cu aceasta, calea către adoptarea și în Moldova a modelului politico-instituțional polonez era deschisă ; cu atît mai mult, cu cît influența culturală de factură polono-latină făcea tot mai mulți prozeliți în rîndurile boierimii moldovene și chiar în familiile unor domnitori, cum a fost cea a lui Vasile Lupu. De altfel, domnia acestuia s-a caracterizat, cum se știe, și printr-o înflorire culturală[27]. Or, tocmai în acea vreme și-a scris Grigore Ureche cronica sa[28].

Condițiile istorice concrete în care a evoluat societatea românească, sensibil diferite de cele ale Poloniei, nu îngăduiau însă calchierea modelului polonez de organizare a statului. Și, totuși, Grigore Ureche a ignorat această realitate, încercînd să o subordoneze intereselor clasei sale, al cărei remarcabil reprezentant era nu numai în domeniul culturii, ci și în cel politico-ideologic. De aceea, el a elaborat un întreg program politic, în spiritul căreia Moldova trebuia să devină, *mutatis mutandis*, o altă Republică nobiliară polonă. Iată pentru ce a descris, în letopisețul său, cu lux de amănunte, întreaga organizare instituțională a Poloniei, insistînd, îndeosebi, asupra necesității limitării, pînă la anulare chiar, a prerogativelor șefului statului ce trebuiau transferate clasei boierești și care urma să le exercite prin intermediul reprezentanților săi. În locul absolutismului domnesc, el propunea, deci, o democrație nobiliară de tip polon, instituționalizată prin legi care să o apere și să o consolideze. Căci, potrivit concepției sale, cel mai grav pericol pentru statul nobiliar, idealul său de organizare politico-instituțională, îl reprezenta puterea despotică a autorității centrale, ce ar fi dispus de mijloacele necesare, inclusiv ignorarea sau utilizarea arbitrară — firește, în raport cu interesele de clasă ale boierimii — a legilor scrise sau nescrise care guvernau societatea.

Dar, recomandînd forma de organizare politico-instituțională a Poloniei, ca singurul remediu posibil și eficace de redresare a situației Moldovei, el nu sesiza și tarele acelui sistem, sub învelișul căruia se dezvolta o gravă anarhie politică ce avea să constituie una din cauzele esențiale ale prăbușirii statului polonez[29]. Ca urmare, nu cred că e în totalitate lipsită de temei presupunerea că aderarea lui Grigore Ureche la modelul polonez de organizare a statului s-a datorat nu numai formației sale intelectuale, ci și faptului că acel model corespundea, în totalitate, și intereselor partidei politice din care făcea parte și al cărei tribun ideologic devenise. Este vorba de partida boierească filopolonă ce avea în frunte familia Movilă, cu care cronicarul era înrudit îndeaproape. Iar felul în care a prezentat, în Letopisețul său, episodul trecerii de partea lui Petru Șchiopul și a turcilor a pîrcălabului de Hotin, Ieremia Golia, act ce a cauzat distrugerea de către dușmani a armatei lui Ioan Vodă în vara anului 1574, ca și idealizarea lui Petru Șchiopul, datorată, cu precădere, faptului că fusese protectorul Movileștilor, sau aspra condamnare a lui Aron Vodă, zis Tiranul, dușmanul declarat al partidei în discuție[30], pot constitui argumente și în sprijinul acestei idei.

După cum se știe, efectele negative ale sistemului politico-instituțional polonez idealizat de Grigore Ureche în opera sa, au început să se manifeste încă din a doua jumătate a secolului XVII. Cu toate acestea, „modelul polonez" de organizare a statului a sfîrșit prin a constitui o atracție irezistibilă și pentru celălalt mare reprezentant al istoriografiei românești a secolului XVII — Miron Costin. Sub pana lui, doctrina regimului nobiliar a căpătat noi valențe, devenind o importantă armă de luptă ideologică pusă la dispoziția clasei boierești[31].

Încă în prima perioadă a contactului său cu Polonia, Miron Costin a fost cîștigat de cultura polonă[32], ale cărei influențe se resimt puternic în întreaga

---

[27] *Ibidem*, p. 161.

[28] *Ibidem*, p. 163.

[29] Cf. pentru detalii, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 215 și urm. ; Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 288 ; I. Minea, *op. cit.*, p. 266.

[30] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 224—228.

[31] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 290.

[32] Czesław Chowaniec, *Miron Costin en Pologne. Contributions à l'année 1684—1685*, în *Închinare lui Nicolae Iorga. Cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sa operă istoriografică, fără a fi fost însă dominată de ea[31]. Tot atunci, s-a format și personalitatea sa politică care, la fel cu cea de cărturar, a urmat o linie proprie, concretizată prin prudență și oportunism. În această viziune, orice acțiune politică trebuia, înainte de a fi fost întreprinsă, bine cîntărită, în perspectiva obiectivului sau obiectivelor a căror realizare era vizită: Iată pentru ce nu a fost, pînă la un moment dat, partizanul colaborării politice și militare cu Polonia, fiind, mai curînd, promotorul conservării raporturilor cu imperiul otoman în care vedea, atunci, singura posibilitate reală și eficace de apărare a intereselor de stat ale Moldovei[34]. Aceasta a și constituit, de altfel, unul din motivele pentru care domnitorul Radu Mihnea, ce a domnit în cîteva rînduri în Moldova și Țara Românească, între anii 1611—1626, a fost ridicat la rangul de model de conducător de stat. Căci, el a prezentat politica sa în antiteză cu cea a acelor domni ce nu au ținut cont de raportul de forțe pe plan internațional de care era încadrată Moldova. În această ordine de idei, el nu a omis să atragă atenția contemporanilor săi, în paginile Letopisețului, și asupra lipsei de temei a oricărui calcul politic, bazat pe colaborarea cu Polonia. Iar ca exemplu recent, raportat la data cînd Miron Costin își redacta Letopisețul, pe care l-a început în anul 1675 și l-a terminat în anul 1677, cita gestul aventurist al domnului Moldovei, Ștefan Petriceicu care a trecut, în anul 1673, cu întreaga oaste moldoveană în tabăra polonă[35]. Or, una din cauzele pentru care omul politic Miron Costin se arăta atît de reticent față de polonezi a constituit-o lipsa oricărei unități de vederi politice ce caracteriza societatea poloneză, datorită căreia nu se puteau adopta nici măsuri urgente și operative de natură militară[36]. Cît privește amintita lipsă de unitate, ea își avea originea, în primul rînd, în sistemul politico-instituțional polonez, dominat, la acea dată, de principiul liberului veto ce avea să provoace eșuarea oricărei inițiative menită să redreseze situația politică internă și internațională a statului polonez. Cu toate acestea, Miron Costin nu a ezitat să recomande, este adevărat, nu în forma directă, cum o făcuse Grigore Ureche, ci într-o manieră indirectă, „modelul polonez", ca singurul mijloc de a asigura concordia în țară și, deci, prosperitatea și stabilitatea ei pe plan intern și extern[37]. În acest domeniu, el se prezintă, așadar, ca purtătorul de cuvînt al intereselor clasei boierești, susținute, în epocă, cu aceeași vigoare și în aceeași manieră, și de autorul anonim al „Istoriei Țării Românești"[38].

Această concepție a pus stăpînire deplină pe gîndirea politică a marelui cronicar, îndeosebi în timpul celei de a doua perioade a prezenței sale în Polonia, cuprinsă între anii 1684—1685, cînd s-a aflat ca prizonier de stat, apoi ca oaspete de seamă al regelui Jan Sobieski. Începînd de atunci, Miron Costin, adversarul de ieri al oricărei colaborări politice cu Polonia, a devenit partizanul fervent al politicii moldovenești a lui Jan Sobieski. Iar primul indiciu categoric al noii sale opțiuni în domeniul alianțelor politicei externe ale Moldovei îl constituie cunoscutul memoriu al unui grup de boieri moldavi, refugiați în Polonia, din anul 1684, al cărui principal reprezentant nu era altul decît Miron Costin. Or, ideea centrală a *documentului de la Zółkiew o reprezintă hotărîrea autorilor lui* de a înlocui definitiv statul centralizat de „tip princiar" cu cel centralizat, de „tip nobiliar", cu sprijinul regelui polon[39].

De data aceasta, statul centralizat nobiliar nu trebuia însă să servească doar interesele de clasă ale promotorilor săi, ci unui țel de interes general. Am în vedere, enunțînd această ipoteză, faptul că Miron Costin a putut fi cîștigat de ideea victoriei finale a coaliției antiotomane, a cărei conducere se pregătea să o preia Jan Sobieski, în urma căreia poziția internațională a Moldovei trebuia

---

[33] Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 231 și urm.; idem, *Miron Costin, Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684)*, în *ARMSI*, s. III, t. X, 1929, p. 265 și urm.

[34] Cf. Cornelia Șerbu-Lavronschi, *Idei politice în Letopisețul lui Miron Costin*, în *CI*, II, 1928, p. 64—67; Czesław Chowaniec, *op. cit.*, p. 113.

[35] Cornelia Șerbu-Lavronschi, *op. cit.*, p. 68—70.

[36] *Ibidem*, p. 70.

[37] *Ibidem*, p. 71—75; Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 289—290.

[38] Cf. Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 289—290.

[39] Cf. Czesław Chowaniec, *op. cit.*, p. 117—188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi putea să fie considerabil ameliorată. Pentru aceasta, era însă nevoie şi de participarea ei efectivă la războiul antiotoman purtat de marele erou de la Viena. Or, în împrejurările de atunci, acea participare putea fi asigurată numai dacă la conducerea ţării s-ar fi aflat o grupare boierească pătrunsă şi de conştiinţa acestei misiuni istorice.

Dar, dacă şi-a propus, într-adevăr, un astfel de obiectiv, el a comis grava eroare, pe deplin justificată, încă, în climatul politic creat de marea victorie poloneză de sub zidurile Vienii din anul 1683, de a fi considerat regatul polon capabil să dea lovitura de graţie puterii otomane şi să asigure independenţa politică a tuturor popoarelor subjugate de aceasta, inclusiv a celui român. O eroare pe care avea să o repete, însă, peste aproape două decenii şi jumătate, un alt mare cărturar român, devenit şi domnitor al Moldovei, şi anume Dimitrie Cantemir. Spre deosebire de Miron Costin, el şi-a pus toate speranţele în puterea militară şi în vocaţia de eliberatoare a popoarelor creştine de sub dominaţia otomană ale Rusiei lui Petru cel Mare. Şi tot ca şi Miron Costin — repet, în măsura în care ipoteza avansată va putea fi validată de cercetări ulterioare — s-a străduit să asigure participarea efectivă a ţării sale la marea încleştare de forţe din ciocnirea cărora trebuia să rezulte o nouă configuraţie politică internaţională la Dunărea de Jos, în cadrul căreia Moldova şi-ar fi redobîndit locul pe care l-a deţinut în perioada sa de glorie din epoca lui Ştefan cel Mare. Un obiectiv pe care, tot spre deosebire de Miron Costin, principele-cărturar a considerat că putea fi atins doar prin consolidarea statului de tip monarhic autoritar, al cărui cel mai avizat ideolog a devenit. De altfel, încă de la sfîrşitul secolului XVII, soarta statului nobiliar fusese pecetluită, între altele şi de agravarea dominaţiei otomane, datorată, în mare parte, asaltului declanşat asupra poziţiilor sale din spaţiul carpato-danubian de către puterile vecine, competitoare la supremaţia politică în această zonă. În acele împrejurări, statul feudal centralizat de tip nobiliar s-a dovedit incapabil să asigure dezvoltarea normală economică şi socială şi să menţină ordinea feudală[40]. Odată cu aceasta, a luat însă sfîrşit, în lucrările istoriografice româneşti medievale, şi „cariera" „modelului polonez" de organizare a statului feudal românesc. La ignorarea lui în lucrările istoriografice ale secolului XVIII a contribuit, însă, neîndoielnic, şi falimentul său în însuşi statul care l-a creat.

Aşadar, „modelul polonez" de organizare politico-instituţională a statului feudal românesc a fost receptat, *ca atare*, îndeosebi în literatura istorică a secolului XVII. Faptul s-a datorat unui complex de cauze izvorît din specificul evoluţiei istorice a popoarelor român şi polon, unele trăsături ale acestuia fiind luate în discuţie în paginile acestei comunicări. Şi în aceste limite, fenomenul marchează, însă, o etapă distinctă şi din istoria raporturilor politice, şi nu numai a celor culturale, dintre ţările române şi Polonia în evul mediu. De aceea, abordarea lui şi din această perspectivă poate contribui la aprofundarea cunoaşterii istoriei raporturilor internaţionale, politice şi culturale, din Europa est-centrală a acelei epoci.

[40] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 293 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTIRI DIVERSE ŞI INTERPRETĂRI FELURITE

1. **Asupra „campaniei" lui Matiaş Corvin din 1462.** Două enigme stăruiau cu privire la relaţiile dintre Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, şi Matiaş Corvin, regele Ungariei, în contextul evenimentelor dramatice ale anului 1462. La una, motivul real al „rupturii" lor politice din luna noiembrie, care a dus la întemniţarea pe nedrept a domnului român, credem că am găsit dezlegarea cea mai plauzibilă [1]. A rămas, însă, cealaltă : de ce regele a întîrziat atît să se apropie de frontul de la Dunărea de Jos ? Căci ştim că abia în septembrie el s-a ivit cu oastea în Transilvania, anunţînd că merge „in illis partibus Valachie" [2], în sprijinul aliatului său Vlad vodă Ţepeş, cînd, de fapt, expediţia otomană în Ţara Românească avusese loc în iunie precedent.

O încercare de rezolvare a acestei probleme a fost propusă de Şerban Papacostea, în urmă cu două decenii : „...etapele prelungite ale unei înaintări căreia i-au trebuit mai mult de trei luni pentru a parcurge drumul de la Buda la Braşov, aruncă o puternică îndoială asupra sincerităţii intenţiei regelui Matei de a intra într-adevăr în război cu turcii printr-o campanie de restaurare în Ţara Românească" [3]. Ne-am însuşit şi noi această explicaţie, în lipsă de o alta, mai bună, în monografia pe care am închinat-o acum zece ani lui Vlad Ţepeş, ca de altminteri şi colegul Nicolae Stoicescu [4]. Tuturor ne-a scăpat un izvor publicat mai demult, care oferă o altă perspectivă pentru înţelegerea acestui aspect din desfăşurarea evenimentelor.

În discuţiile purtate între Veneţia şi papa Pius II pentru aderarea Serenissimei la proiectul de cruciadă pregătit de Congresul de la Mantova, la un moment dat, în 15 ianuarie 1460, Senatul veneţian a formulat o nouă listă de condiţii, din care aici ne interesează cea care poartă numărul 11. Veneţienii cereau ca papa să se angajeze să facă aşa fel ca oastea Ungariei, odată războiul început, să intre în campanie la începutul verii, după primul cosit al fînului, iar nu aşa cum obişnuieşte, în luna *septembrie*, după strîngerea grînelor. Dar iată textul propriu-zis : „...Item quia exercitus Hungarorum, solitus exire in castra post collectionem bladorum communiter de mense septembris, si post primam fracturam belli pondus tam per terram quam per aquam in ipsum illustrissimum dominium et statum suum singulis annis a principio veris usque in illud tempus verteretur, promittit Sanctitas prelibata se curaturam quod exercitus preparandus post primam fracturam belli ceteris annis exibit in hostem a principio veris quam primum herbarum facultas opportunitatem militandi prestabit et perseverabit in

---

[1] Ştefan Andreescu, *En marge des rapports de Vlad Ţepeş avec la Hongrie*, în *RRH*, t. XVI (1977), nr. 3, p. 507—512.

[2] *Acta Albaniae Veneta*, t. 24, nr. 7228, p. 473.

[3] Şerban Papacostea, *Cu privire la geneza şi răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş*, în *Rsl*, XIII, Bucureşti, 1966, p. 160—161.

[4] Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976, p. 131 ; N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 128. Alte ipoteze, la M. Cazacu, *„Geschichte Dracole Waide" un incunable imprimé à Vienne en 1463*, în „Bibliothèque de l'Ecole des Chartes", CXXXIX (1981), p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bello usque ad tempus hibernandi, prout pondus et necessitas tante rei exposcere videtur"[5].

Spre a verifica temeinicia afirmației venețiene este de ajuns să ne gîndim la data fixată pentru joncțiunea dintre flota cruciată care înainta pe Dunăre în 1445 și forțele lui Iancu de Hunedoara, care veneau dinspre Ungaria. Mai întîi, de comun acord, s-a ales jumătatea lunii august, pentru ca apoi data să fie schimbată, deoarece „ungurii amînaseră ziua după sărbătoarea Maicii Domnului din septembrie" (8 septembrie)[6]. Însă nici acest termen nu a putut fi respectat de către forțele terestre, fiindcă în 12 septembrie, în fața Nicopolelui, seniorul Walerand de Wavrin era doar asigurat că: „În doua zile cel mai tîrziu vor fi aici!"[7].

2. **Știri venețiene de la jumătatea veacului XVI.** Instalarea lui Alexandru Lăpușneanu la cîrma Moldovei și a lui Radu Ilie la cea a Țării Românești, în cursul aceleiași toamne a anului 1552, au fost interpretate în multe locuri ca tot atîtea succese ale eforturilor habsburgice de „recuperare" a întregului spațiu carpato-danubian. Dacă în al doilea caz lucrul este perfect adevărat, în ceea ce-l privește pe Lăpușneanu împrejurările ocupării scaunului domnesc au fost ceva mai complexe, amestecul generalului imperial Castaldo fiind totuși și el incontestabil[8]. Oricum, în 15 octombrie 1552, nunțiul apostolic la Veneția, Ludovico Beccadelli, prelua și retransmitea următoarea știre, plecată din Viena la 2 octombrie: „Che in Transilvania il Castaldo, che si vedeva venire adosso il vaivoda di moldavi ⟨Ștefan Rareș⟩ con tartari et altre genti, havea tenuto modo ch'era stato tagliato a pezzi; et dicono che s'era creato un altro vaivoda ⟨Alexandru Lăpușneanu⟩, il qual è confidente del Re de'Romani"[9]. Ecoul acesta întregește datele despre viziunea curții lui Ferdinand de Habsburg asupra semnificației evenimentelor de la răsărit de Transilvania.

Mai interesante socotim că sînt zvonurile consemnate, tot la Veneția, de același Ludovico Beccadelli, în 4 februarie 1553:

„Qui si dice per cosa ferma che'l Turco offerisce la sospensione dell'arme al Re de'Romani ogni volta che li paghi il censo c'haveva dalla Transilvania. Si dice anchora ch'al principio di questo mese di febraro dovevano li moldavii et transalpini ribellarsi al Turco et fare una dieta con li transilvani et pollacchi per dar ordine alla guerra contra turchi et diffensiva et offensiva"[10].

Era vorba acum, deci, de punerea în aplicare a unei a doua etape din proiectul „dacic" ferdinandist[11]. Dar, cum se știe, speranțele habsburgice au fost curînd spulberate în privința menținerii țărilor românești extracarpatice. Radu Ilie a fost izgonit din scaun la 11 mai 1553 de forțe turco-tătare, cu concursul personal al lui vodă Lăpușneanu... Evident, politica locală asculta de alte imperative!

---

[5] G. B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica de' Veneziani*, în „Miscellanea di Storia Veneta", Serie Terza, t. IV, Veneția, 1912, doc. nr. LIII, p. 506. Vezi și Giuseppe Valentini, *La crociata di Pio II (dalla documentazione veneta d'archivio)*, în „Archivum Historiae Pontificiae", t. 13 (1975), p. 254 (rezumat).

[6] *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 87 și 111.

[7] *Ibidem*, p. 114.

[8] Vezi, mai nou, Gh. Pungă, *Noi considerații privind începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 561—562; idem, *Țările Române în contextul relațiilor politice sud-est europene la mijlocul secolului al XVI-lea*, în culegerea *Românii în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 60 și 63—64.

[9] *Nunziature di Venezia*, vol. VI *(2 gennaio 1552 — 14 luglio 1554)*, a cura di Franco Gaeta, Roma, 1967, nr. 295, p. 165.

[10] *Ibidem*, nr. 316, p. 201.

[11] Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, 1980, p. 122. Statutul politic al țărilor românești extracarpatice, îndată după consumarea a ceea ce putem numi prima etapă a înaintării habsburgice dincolo de Transilvania, era astfel explicat, în 5 decembrie 1552, de Castaldo: „...il nostro ⟨Radu Ilie⟩ tiene il regno ⟨Țara Românească⟩, et così il Moldavo ⟨Alexandru Lăpușneanu⟩, li quali saranno servitori al rè de Romani, ma forzati a pagare il tributo al Turco, perchè gli stanno troppo in le fauci" (Hurmuzaki, *Documente*, II, 5, București, 1897, nr. XXIV, p. 41).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. **Data luptei de la Cornul lui Sas.** În legătură cu biruința decisivă, obținută de vodă Ștefan Tomșa în vara anului 1612, în dauna lui Constantin Movilă și a sprijinitorilor lui poloni, semnalăm un nou izvor, o relatare anonimă, redactată la Lublin, în 7 august 1612, care are marele merit că ne indică data exactă a confruntării de pe cîmpul de luptă — *15 iulie 1612* (st. n.). Spre a putea aprecia cum se cuvine calitatea informațiilor de care a dispus autorul acestei relatări, vom reproduce mai întîi partea de început a ei :

„...li dico come alli 15 del mese passato seguitò un gran fatto d'arme nella Wallachia tra Polachi che volevano rimetere in stato Constantino, figliolo del morto Gieremia Principe di Wallachia, et Turchi che con proprio essercito, et de'Tartari et Wallachi, havevano posto nel dominio un tal Tomas chiamato et amato da Wallachi. Il Generale dell'essercito Polaco era un tal Steffano Potochi, Cameriere primario di Sua Maestà, cognato di Constantino, al quale Sua Maestà havea mandato espresso commandamento, acciò non entrasse con l'essercito Polaco nella Wallachia, acciò non si desse al Turco occasione di molestare da quella parte la Polonia, essendo adesso occupato nella guerra di Moscovia...".

Urmează descrierea expediției și deznodămîntului ei :

„...ma esso Steffano Potochi, tenendo secreto il commandamento del Re, temerariamente passò il fiume Dniestr et più oltre il Prut, et lasciandosi guidare dalli paiesani nemici di Polachi, cascò nelli aguati de'nemici, quali uscendo fuori all'improviso sforzorono Steffano ad accetare la battaglia, quale non puotendo sostenere per molti disavantagi si pose in fuga, et essendo perseguitato valorosamente il suo essercito si divise in dui parti, una verso il fiume Prut, nel quale tutta restò annegata, per esser il fiume grosso straordinariamente et le rippe molto alte, et l'altra andó alli allogiamenti, et qui combattendo li Polachi poco valorosamente per esser molti stracchi dal fugere, et dal principio della battaglia, restoro tutti morti et Steffano preso vivo, qual già si dice sia stato impicato all'uncino alla Turchesca. Di Constantino non habbiamo, se sia ⟨stato⟩ preso o ammazzato, ma questo è certo che non s'è salvato...".

Reținem atenția, în continuare, datele extrem de precise despre efectivele oștii lui Constantin Movilă. Numărul total al aștenilor „era di 14 milia, tra questi 2000 e ottocento ucrari ⟨*sic !* — husari⟩, quatro milla cosachi Polacchi et mille e cinquecento aiduchi veterani, molto buoni, il resto d'altra gente bassa delli confini". În schimb, autorul relatării este vag și în același timp prudent în privința estimării efectivelor de care a dispus Ștefan Tomșa : „dicono arivava a 30 mila, tra Turchi, Tartari et Wallachi".

În sfîrșit, într-un *post-scriptum* al acestui text este înregistrată și incursiunea tătarilor în Podolia, care a urmat înfrîngerii de la Cornul lui Sas : „...sono venute nove che li Tartari ch'erano nella Wallachia sono venuti in Polonia, et hanno sacchegiato et abbruggiato la metà d'un palatinato o proventia, che si chiama la Podolia" [12]. E confirmarea unui fapt cunoscut și din alte izvoare.

Așadar, lupta de la Cornul lui Sas a avut loc în 5/15 iulie 1612, iar nu în 3/13 iulie, cum a conjecturat C. Rezachevici [13]. Faptul că la Bistrița, în 19 iulie (st.n.), se știa că ciocnirile au durat „trei zile, de miercuri pînă vineri", pare a fi rezultatul adăugirii a celor două zile cît va fi durat urmărirea și lichidarea rămășițelor oștii lui Constantin Movilă, din care, așa cum atestă relatarea de mai sus, o parte a încercat să treacă Prutul, iar cealaltă s-a retras către ultimul loc de tabără [14].

4. **Despre atribuirea cronologică a două acte otomane.** Turcologul Aurel Decei a publicat, printre alte acte de la mijlocul secolului XVII, și transcrierea și traducerea unei scrisori a lui Vasile vodă Lupu către un dregător otoman din vecinătatea hotarelor Moldovei — un „aga" nenumit ! —, în care reclama intenția otomanilor din raialele Cetatea Albă și Tighina de a-l ataca, sub cuvînt că :

---

[12] *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXIII, Roma, 1970, nr. 218, p. 27—29. Cf. C. Rezachevici. *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în *SMMIM*, nr. 6/1973, p. 101—102.

[13] C. Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Studii", t. 25 (1972), nr. 2, p. 311—312.

[14] Cf. *ibidem*, p. 312. Rămîne de stabilit concordanța între datele calendaristice și zilele corespunzătoare din săptămînă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Beiul Moldovei s-ar fi răzvrătit. De aceea şi noi, la rîndul nostru, mergînd, să lovim hotarul Moldovei şi s-o devastăm şi să facem prădăciuni". Domnul dezminţea categoric acest zvon, de care aflase prin mesaje ale pîrcălabilor săi de Lăpuşna şi de Orhei, însă, totodată, se vădea hotărît să se apere, în caz că ar fi fost totuşi lovit: „...sîntem în stare să păzim şi să apărăm ţara aflată sub stăpînirea noastră!" [15]. Editorul documentului, în lipsa altor elemente de datare, a considerat că trebuie plasat în aprilie 1653, adică în toiul tulburărilor care au acompaniat răsturnarea lui Vasile Lupu de către oştile transilvano-muntene [16]. Această atribuire cronologică a fost preluată întocmai ulterior şi de Mustafa A. Mehmed, care a retipărit, revăzută, tălmăcirea în românește a actului [17].

De curînd, Tahsin Gemil, în colecţia sa de documente turceşti, a editat o altă scrisoare a lui Vasile Lupu, în care este pomenită aceeaşi stare de tensiune, de astă dată numai în raporturile cu „vilaietul Cetatea Albă", acum în curs de potolire. Destinatarii scrisorii sînt indicaţi nominal: „...măreţii Ahmed Aga, acum caimacam de Cetatea Albă, şi Sefer aga, chethudaieri (de Cetatea Albă)". Influenţat probabil de datarea actului precedent, T. Gemil a crezut că documentul său trebuie să fie din „aprilie — mai 1653" [18]. De fapt, acest al doilea act conţine o serie de referiri la contextul politic internaţional, care ne îngăduie să plasăm cronologic ambele scrisori ale lui vodă Vasile Lupu în vara anului 1646. Aşa de pildă în însemnarea marginală a actului se vorbeşte de pregătirile militare ale polonilor, care „au adus în oraşul Liov muniţiile şi tunurile şi celelalte lucruri de mare trebuinţă", dar şi de o posibilă alianţă a lor cu „regele moscovit", de la care aşteptau ajutor. Or, o asemenea apropiere ruso-polonă este imposibil de admis pentru condiţiile din primăvara anului 1653. În schimb, ea se potriveşte perfect cu cele ce ştim despre iniţiativele politice şi diplomatice din jurul proiectului de cruciadă al regelui polon Vladislav IV, mai ales din prima jumătate a anului 1646.

Scrisoarea publicată de T. Gemil oferă şi un element cronologic precis, o dată de lună şi zi — „a douăzeci şi una zi a lunii Cemaziyülevvel" —, cînd domnul moldovean afirmă că a primit scrisoarea dregătorilor otomani amintiţi mai sus, la care de fapt răspunde. Iar ceva mai apoi el adaugă că „o zi înainte de sosirea ilustrei voastre scrisori", s-a întîlnit cu ginerele său, Janusz Radziwill, venit din Polonia, împreună cu fiica sa, Maria. Este vorba de ştiuta întîlnire de la Suceava, în legătură tot cu proiectul de cruciadă veneţiano-polon [19]. Graţie acestui document aflăm acum data exactă cînd au început convorbirile politice de la Suceava: 4 iulie 1646. Şi astfel capătă un alt sens şi menţiunea din primul document discutat aici: „...ne vom duce la Iaşi pînă în cinci sau zece zile". Vasile Lupu se găsea la Suceava şi nu la Hotin, cum a presupus regretatul Aurel Decei. Amîndouă aceste scrisori au fost deci redactate acolo şi ele vor trebui de aici înainte atent reanalizate în cadrul grupului de izvoare privitoare la atitudinea lui Vasile vodă Lupu în raport cu evoluţiile anului 1646.

5. **Fonduri româneşti de cruciadă?** În convorbirile purtate de Matei Basarab *al Ţării Româneşti, la Bucureşti, în 1636, cu un membru al solici lui Jerzy Krasinski*, el i-a declarat că, dacă oastea polonă s-ar încumeta să pornească la război contra Porţii, „...ar putea ţine pe cheltuiala sa toată acea oştire". Mai mult, domnul muntean preciza că îndată ce ar afla că forţele polone au trecut Nistrul, el ar trimite „o sută de mii de zloţi roşii şi altele pentru îndestularea ei, iar cînd ar ajunge la Dunăre domnii poloni, nu ar mai trebui să aibă grijă de leafa soldaţilor (ştiu că aceasta e grija lor de căpetenie), căci această barbă sură a mea (apucîndu-se de barbă) va plăti" [20]. Iată deci că, în cercurile politice româneşti,

[15] Aurel Decei, *Relaţiile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turceşti inedite*, în *AIIAC*, XV, 1972, anexa nr. VIII, p. 79—81.

[16] *Ibidem*, p. 60—61.

[17] Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1976, nr. 81, p. 186—187. Am citat din această traducere revăzută.

[18] Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti (1601—1712)*, Bucureşti, 1984, nr. 128, p. 290—293.

[19] Ştefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu şi proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 153—154.

[20] *Călători străini...*, V, Bucureşti, 1973, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca rezultat al unei lungi tradiţii de colaborare la acţiunile de cruciadă, se ştia prea bine că unul din obstacolele majore în declanşarea operaţiunilor de război ale coaliţiilor creştine era absenţa... „nervului războiului" — banul ! Dar oferta lui Matei vodă iscă o altă întrebare : din ce fonduri urma el să plătească asemenea sume uriaşe, cum reclama întreţinerea întregii armate polone ? Din „averile sale, care sînt foarte mari", aşa după cum pare să sugereze izvorul sus-citat ? [21] Din vistieria statului ? Sau vodă Matei va fi creat un fond special pentru această eventualitate, din care putea „debloca" numaidecît sumele necesare finanţării oricărei expediţii creştine, nu numai polone ?

Către această din urmă variantă ne îndrumă un izvor documentar neluat în seamă pînă acum, care-l priveşte pe Petru Rareş. Este vorba de un raport din Caşovia, aşadar din teritoriile habsburgice, care are pe spate însemnarea „Avvisi d'Hungaria". El nu este prevăzut decît cu dată incompletă — 19 ianuarie —, iar editorii lui l-au situat cronologic destul de vag : „ante 1570". În realitate, actul poate fi datat, chiar din examinarea primului pasaj care ne interesează, cu exactitate, în *1562*. Cităm : „...Dicesi ch'il Dispoto in Moldavia domina con ogni felicità et che sino a ora si trova (con) più di 20 mila cavalli et danari assai. Et ogni mese li soldati sono pagati, et ch'il Gran Turco haveva mandato al Dispoto uno stendardo di pace et che di poi il Dispoto ha mandato uno Ambasciatore in Gostantinopoli (*sic !*)". Avem deci de-a face cu ştiri sosite din Moldova la numai două luni după ce Despot îl biruise pe vodă Alexandru Lăpuşneanu în lupta de la Verbia (18 noiembrie 1561). Ştim de asemenea din alte surse că, într-adevăr, noul domn a trimis un sol al său la Poartă, care a ajuns acolo în 24 decembrie 1561 [22].

Dar iată şi ce citim în continuare în acelaşi act din care am extras pasajul de mai sus : „Dicesi ancora ch'il Vaivoda Alexandro, quale è stato rotto dal Dispoto, haveva in suo aiuto da 3000 cavalli de Turchi et ch'fugendo li Turchi anno mandato il detto Alessandro in Gostantinopoli con 600 mila ducati d'oro, ch'il detto Alessandro haveva per forza pigliato dal Patriarca della Moldavia. Quali danari furno lassati da Pietro Vaivoda nelle mani di questo Patriarca, dove il paese adimandando (*sic !*) il Disposto (*sic !*), il Partiarca promesse di dare al detto Dispoto questi 600 mila ducati. Ma Alessandro levò detti danari avanti ch'il Dispoto fussi entrato in Moldavia. Et dicano che se il Dispoto haveva questa somma di danari, voleva mandare a Sua Maestà Cesarea 100 mila ducati. Di là non si intende altro se non ch'il Dispoto è patrone della Moldavia" [23].

Ni se dezvăluie astfel un foarte interesant episod al biografiei celui ce a fost Petru Rareş : probabil în ajunul stingerii lui din viaţă, el a încredinţat în mîinile mitropolitului Moldovei, care în vara anului 1646 era Grigore Roşca, vărul său [24], un tezaur, care nu trebuia atins decît în condiţiile începerii unei ofensive creştine la Dunărea de Jos. Or, tocmai sub acest semn era pusă expediţia lui Despot în Moldova. Chiar turcii au interpretat aşa lucrurile : „germanii au venit în Moldova !" [25]. Ceea ce ne îndeamnă, deocamdată, să socotim plauzibilă informaţia din actul discutat este binecunoscutul „împrumut de cruciadă" acordat de Petru Rareş, principelui elector Ioachim de Brandenburg [26].

6. Începutul păstoriei mitropolitului Teofil. În cele mai recente liste de ierarhi ai Bisericii ortodoxe române, datorate prof. Mircea Păcurariu, trecerea episcopului de Rîmnic Teofil în scaunul de mitropolit al Ungrovlahiei este plasată

---

[21] *Ibidem.*

[22] Vezi Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 147.

[23] *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVI, Roma, 1972, nr. 10, p. 23.

[24] Mircea Păcurariu, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *MMS*, an. LI (1975), nr. 3—4, p. 225—227. Poate că înlăturarea, în 1564, după revenirea în scaunul domnesc a lui Lăpuşneanu, a mitropolitului Grigore de la Neamţ (*ibidem*, p. 236), să-şi aibă originea şi în acest incident al violării fondurilor lăsate în custodia mitropoliei de vodă Rareş.

[25] N. Iorga, *Cu privire la Despot Vodă*, în *RI*, an. XVII (1931), nr. 7—9, p. 208.

[26] Vezi A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, t. III, Bucureşti, 1864, p 16—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„înainte de 20 iulie" 1636[27]. Numai că actul pe care se bizuie această datare, un zapis de vînzare a unui vad de moară „la sat la Eşciori în apa Argişului", în care figurează numele lui Teofil în calitate de mitropolit, a fost ulterior reeditat, în volumul XXV al seriei *B. Ţara Românească* din colecţia *Documenta Romaniae Historica*, la categoria „Documente îndoielnice şi false"[28]. Implicit este pusă astfel în cauză şi cronologia păstoriei mitropolitului Teofil.

Care este povestea zapisului din 20 iulie 1636? El a fost semnalat întîia oară în 1964 de Dan Pleşia, care l-a rezumat şi i-a subliniat însemnătatea tocmai sub aspectul de mai sus[29]. Întîmplarea a făcut ca exact în acelaşi număr de revistă în care a apărut articolul lui Dan Pleşia, regretatul savant Aurelian Sacerdoţeanu să publice, printre altele, un act din 2 noiembrie 1636, emis de boierii Ţării Româneşti, în frunte cu mitropolitul: „Chir vladica Theofil zemli Vlaşcoe". Domnia sa a considerat, firește, această menţiune o noutate în chestiunea datării însăunării lui Teofil, deoarece anterior el însuşi o fixase doar înainte de 30 ianuarie 1637, cu presupunerea, legitimă, că poate avusese loc „chiar la sfîrşitul anului precedent"[30]. Trebuie să spunem numaidecît că, atît lui A. Sacerdoţeanu, cît şi celor ce l-au precedat în discutarea respectivei probleme de cronologie[31], le-a scăpat un act demult publicat în tălmăcire românească, tratatul încheiat de Stările din Ţara Românească cu cele transilvănene la 12 octombrie 1636, la Bucureşti. În capul listei martorilor din acest document politic este înregistrat mitropolitul Teofil[32].

Oricum, iritat probabil de coincidenţa tipăririi contribuţiei sale odată cu cea a lui Dan Pleşia, profesorul Sacerdoţeanu nu a ezitat să-şi pună în joc autoritatea de expert în ale arhivisticei româneşti spre a demonstra, în 1967, într-un studiu special, că zapisul din 20 iulie 1636 nu este altceva decît „un fals aproape contemporan". Numai că analiza sa nu a produs de fapt argumente strict paleografice convingătoare, ci şi-a desprins concluzia în foarte largă măsură din critica internă a actului. În esenţă, domnia sa a vrut să arate că mănăstirea Tutana, pomenită şi ea în act, în legătură cu pricina pentru vadul de moară de la Eşciori, „nu a avut moşie aici decît în urma schimbului făcut cu Mareş Băjescul în 1667"[33]. Cîţiva ani mai tîrziu am replicat, însă, că un hrisov al lui Matei Basarab din 11 iulie 1634, pe care profesorul Sacerdoţeanu nu l-a cunoscut, vorbeşte de exact aceeaşi pricină, atestînd îndubitabil amestecul mănăstirii Tutana în stăpînirea vadului de moară disputat[34]. Foarte curînd, acest hrisov a fost editat în cadrul colecţiei *Documenta Romaniae Historica*, fără ca autenticitatea lui să fie pusă nici un moment la îndoială[35].

În încheierea intervenţiei mele din 1973, mi-am exprimat speranţa că publicarea tuturor documentelor interne ale Ţării Româneşti din anul 1636 va scoate poate la lumină menţiuni suplimentare ale mitropolitului Teofil, care să tranşeze definitiv şi chestiunea autenticităţii zapisului din 20 iulie 1636. Or, iată că, în-

---

[27] Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii ortodoxe române*. Bucureşti, 1975, p. 7 (extras din *BOR*, an. XCIII (1975), nr. 3—4).

[28] *DRH, B*, XXV, p. 475—476 (volum întocmit de: Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărăşescu, Coralia Fotino).

[29] Dan Plesia, *Cînd a fost înscăunat mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei*, în *BOR*, an. LXXXII, 11—12/1964, p. 1103—1105.

[30] Şerban Răzeşul (= Aurelian Sacerdoţeanu), *Iarăşi despre mitropolitul Ignatie Sîrbu*, loc. cit., p. 1085—1086 şi anexa 2, p. 1090—1091.

[31] Vezi, de pildă, N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 298 („La 1637 el era Mitropolit si păstră cîrja pînă în 1648"); N. Şerbănescu, *Mitropoliţii Ungrovlahiei*, în *BOR*, an. LXXVII, 7—10/1959, p. 774; idem, *Precizări privind cronologia mitropoliţilor Ungrovlahiei*, în *BOR*, an. LXXIX, 3—4/1961, p. 376—378.

[32] Vezi Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János (traducerea şi adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, Bucureşti, 1900, anexa VII, p. 59—60.

[33] Aurelian Sacerdoţeanu, *Un act fals din 1636 privitor la satul Eşciori (Studiu de diplomatică)*, în *AUB, istorie*, an. XVI, 1967, p. 25 şi 28.

[34] Ştefan Andreescu, *În jurul unui document inedit de la Matei Basarab*, în „Studii", t. 26, 4/1973, p. 799—802 (+ 1 pl. în afară de text).

[35] *DRH, B*, XXIV, nr. 325, p. 429—430.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tr-adevăr, în chiar acelaşi volum în care zapisul a fost rînduit printre documentele „îndoielnice" sau „false" — editorii, lucru lesne de înţeles, s-au lăsat influenţaţi de prestigiul de mare arhivist al lui Aurelian Sacerdoţeanu ! —, întîlnim, sub data de *29 iulie 1636*, o „carte", cu semnătură autografă, a „preasfinţitului arhimitropoli, chir Theofil a toată Ţara Românească" pentru mănăstirea Tismana, în legătură cu „nişti rumâni ai sfintei mănăstiri", revendicaţi de un anume Stoica din Şomăneşti [36]. Există astfel proba categorică asupra faptului că Teofil ocupa deja scaunul mitropolitan la finele lunii iulie 1636.

Discuţia în privinţa autenticităţii zapisului din 20 iulie 1636 trebuie deci încheiată. El m-a interesat, şi de aceea l-am şi editat pentru prima oară, în anul 1966, deoarece cuprinde şi unica menţiune explicită a unei refaceri a mănăstirii Tutana de către Radu Mihnea. Am datat această acţiune în funcţie de trei acte emise în iunie 1621 de Radu Mihnea în favoarea ei [37]. Profit de prilej spre a semnala încă unul, din 14 iunie 1621, inedit, un hrisov solemn de închinare la mănăstirea Sf. Troiţă din Bucureşti [38].

7. Controverse inutile sau despre unele „note critice". Acum mai bine de un deceniu am publicat un studiu dedicat unui pasaj din scrierea *Hungaria* de Nicolaus Olahus, în care este descris un episod din istoria Ţării Româneşti, altminteri necunoscut izvoarelor. Spre a ilustra ideea nesiguranţei tronului muntean, Olahus începe prin a evoca — după Aeneas Sylvius Piccolomini — luptele interne dintre cele două ramuri ale familiei domneşti, „Dăneştii" şi „Drăculeştii", pentru a trece apoi la exemple concrete, auzite chiar de la tatăl său (prinderea şi executarea „unchiului" Stanciul de către „Drăculea"; asasinarea la Sibiu, „pe la 1510", a lui vodă Mihnea). Iar după toate acestea, într-un paragraf special (V din cap. XII), Olahus a găsit nimerit să mai adauge o pildă, de astă dată de „ultimă oră": „zilele acestea" — deci pe cînd el tocmai lucra la capitolul respectiv din *Hungaria* — Petru de la Argeş, unchiul său, i-a scris „din Ungaria că a fost pus domn în Transalpina, de către Mahumet, paşă al sultanului turc". Ulterior, însă, cînd el era deja „pe tron", turcii au trimis cu oaste „un alt domn din familia adversă ca să ia tronul, după ce-l va fi alungat pe el". O luptă între forţele celor doi rivali nu a avut totuşi loc, căci el, adică „Petru de la Argeş", „l-a provocat la duel pe adversarul său, l-a rănit şi l-a dat jos de pe cal". Însă proprii săi boieri, „recurgînd la perfidie", în loc să-l lase să-l omoare, „au eliberat pe cel învins", l-au prins pe el însuşi, i-au tăiat nasul şi l-au izgonit" [39]. În studiul meu, am considerat că Petru de la Argeş este Radu vodă Paisie (1535—1545) şi am plasat episodul în iarna 1535—1536, cînd el încă nu fusese recunoscut de Poartă şi cînd, după reocuparea scaunului domnesc, au loc două execuţii de mari boieri, acuzaţi desigur de trădare (Toma banul din Pietroşani şi Tudor logofătul din Drăgoieşti) [40].

De curînd a apărut, într-o nouă ediţie, *Istoria poporului românesc* de N. Iorga. Îngrijitoarea ediţiei, Georgeta Penelea, cunoscută şi apreciată specialistă în istoria *modernă* a României, a purces totuşi cu mult curaj şi la întocmirea unor „note" extinse cu privire la epoci mai vechi, în care chiar, uneori, emite puncte de vedere personale. Acesta este şi cazul notei 90 de la p. 345, în cuprinsul căreia G.P. exprimă părerea că episodul consemnat de Olahus „s-ar potrivi mult mai bine perioadei imediat următoare asasinării lui Radu de la Afumaţi (2 ianuarie 1529)... cînd efectiv a existat un pretendent pe care ţara nu l-a vrut, numit însă Basarab, fiul ultimului Basarab... S-ar putea eventual să fie aici vorba de o confuzie de nume căci în 1529 ultimul Basarab era Neagoe Vodă, care în afară de Teodosie

[36] *Ibidem*, XXV, nr. 346, p. 386.

[37] *Contribuţii cu privire la trecutul mănăstirii Tutana*, în *MO*, an. XVIII, 3—4/1966, p. 263—264 şi 287—288.

[38] *Apud* Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains (Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654)*, Roma, 1986, p. 114 (actul se păstrează la mănăstirea Xeropotam).

[39] Nicolaus Olahus, *Hungaria — Athila*, ed. Coloman Eperjessy şi Ladislau Juhász, Budapesta, 1938, p. 21—22; trad. rom. în antologia *Literatura română veche (1402—1647)*, I, Bucureşti, 1969, p. 256—258.

[40] Ştefan Andreescu, *Frămîntări politice în Ţara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie*, în *RdI*, t. 29, 3/1976, p. 395—411.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu a avut alt fiu". Modificarea în acest chip a cronologiei propuse de mine nu rezistă însă unei critici cît de sumare.

Ni s-a păstrat o scrisoare a lui Nicolaus Olahus, redactată la Bruxelles, în 7 martie 1533, în care el discută pentru prima oară, pe baza tradiţiilor de familie, conflictele sîngeroase pentru tron din Ţara Românească [41]. Şi este vrednic de subliniat că exact aceleaşi tradiţii, amplificate, vor forma materia paragrafelor III şi IV ale cap. XII din *Hungaria*, adică tocmai cele ce preced îndeaproape paragraful scris pe temeiul scrisorii lui „Petru de la Argeş". Este limpede deci că acesta din urmă, cu întîmplările prin care a trecut, nu constituia încă, la data de 7 martie 1533, un exemplu de oferit corespondentului lui Olahus, Cornelius Schepper. De aici convingerea mea categorică asupra faptului că episodul al cărui erou a fost „Petru de la Argeş" nu poate fi mutat înainte de 1533, cu atît mai puţin în... 1529 !

Dar trebuie spus că, după publicarea studiului meu, s-a ivit şi o altă încercare de interpretare, care fixa episodul în discuţie în 1534, adică în domnia lui Vlad Vintilă de la Slatina, mai exact în cursul traversării Ţării Româneşti de către Aloisio Gritti. Autoarea ipotezei, expusă tot într-o lungă „notă", a avut nevoie de ea spre a-şi putea menţine implicit interpretarea semnificaţiei unor picturi de la Stăneşti-Vîlcea [42]. Iată acum de ce nu putem accepta nici această variantă. Hrisovul din 1 septembrie „7043", pe care se bizuia presupunerea lui Constantin C. Giurescu cu privire la o primă domnie, scurtă, a lui Radu Paşie încă din 1534, a fost rînduit definitiv printre actele anului următor. În scrierea datei lui s-a strecurat pur şi simplu o eroare de tip „mecanic", deosebit de des întîlnită cînd era vorba de trecerea de la un an la altul, potrivit erei bizantine [43]. Apoi, se ştie că singurul act cunoscut astăzi în care „chir Paisie ieromonahul" — viitorul domn ! — figurează în calitate de egumen al mănăstirii Argeşului este din 10 aprilie 1535 [44]. Este greu de admis că, după ce-şi va fi părăsit veşmintele călugăreşti în 1534, după ce îl va fi înlocuit în scaunul domnesc pe Vlad Vintilă de la Slatina, acesta din urmă să-l fi lăsat să se întoarcă liniştit la mănăstire, ba chiar să-i fi încredinţat din nou egumenia şi să-i fi dăruit hrisoave, precum cel abia pomenit...

Firește, în cele de mai sus am atins indirect şi problema datării lucrării lui Olahus. Or, după opinia Mariei Holban, *Hungaria* era isprăvită deja în ianuarie 1535, în vreme ce cealaltă lucrare a lui Olahus, *Attila*, ar fi fost redactată în intervalul februarie 1535 — mai 1536 [45]. Fără a stărui, menţionăm doar că opinia editorilor celor două lucrări, care fac corp comun, este că cea dintîi, care de fapt ne interesează, a fost terminată în 16 mai 1536, iar cealaltă, abia în 1537 [46]. Această din urmă datare se potriveşte într-adevăr cu „scenariul" ce rezultă din reconstituirea episodului „Petru de la Argeş".

Ştefan Andreescu

[41] Trad. rom. în vol.: Nicolaus Olahus, *Corespondenţă cu umaniştii batavi şi flamanzi*, ed. Corneliu Albu şi Maria Capoianu, Bucureşti, 1974, p. 259—260.

[42] C. L. Dumitrescu, *Pictura murală din Ţara Românească în veacul al XVI lea*, Bucureşti, 1978, nota 57 de la p. 102—103 ; vezi şi p. 54—56.

[43] *DRH, B*, III, nr. 208, p. 348—349 ; cf. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 1, Bucureşti, 1937, p. 157—158 (Giurescu este citat de autoare în sprijinul „construcţiei" sale ipotetice !).

[44] *DRH, B*, III, nr. 195, p. 325 şi 327.

[45] Maria Holban, *Nicolaus Olahus et la description de la Transylvanie*, în *RRH*, t. VII, 4/1968, p. 494—496.

[46] Ne referim la ediţia ştiinţifică, din 1938, p. III (vezi mai sus nota 39).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN ZIAR SUEDEZ DESPRE RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ AL ROMÂNIEI

DE

EUGEN GLÜCK

Cercetările efectuate la biblioteca de la Malmö, din Suedia, au scos în evidență că cel mai important cotidian al acestui mare port și centru industrial s-a ocupat, la vremea lui, destul de larg, de evenimentele românești din anii 1877—1878.

Desigur, ziarul nu avea corespondenți proprii în toate centrele Europei; a reușit să-și procure informațiile din surse de prima mînă, mai ales din marile cotidiene europene. Selecția știrilor denotă o poziție favorabilă sau cel puțin obiectivă față de lupta eroică a poporului român. Materialele respective au apărut, de regulă, în paginile rezervate evenimentelor internaționale.

„Sydsvenska Dagbladet", la 21 aprilie 1877, a reprodus o telegramă sosită din București care relata mobilizarea trupelor teritoriale și convocarea Camerei [1]. În zilele următoare, ziarul publică mai multe știri ce fac cititorul suedez să înțeleagă că poporul român se găsea în plină efervescență politică, corespunzătoare zilelor mari ce urmau. La 27 aprilie se comunică vestea alianței româno-ruse și autorizarea trupelor țariste de a trece prin România. Acțiunea începe la punctul de frontieră Bărboși, deoarece desfășurarea armatei ruse în direcția Dobrogei era împiedicată de forțele otomane [2]. La 30 aprilie, se semnalează că traficul poștal între România și Turcia a încetat prin punctele Rusciuo și Varna. Totodată, se dau informații cu privire la activitatea comitetului bulgar din București, orientată spre cucerirea independenței Bulgariei [3].

La 5 mai, „Sydsvenska Dagbladet" furnizează știri cu privire la discursul lui Mihail Kogălniceanu rostit în Cameră, referindu-se, printre altele, la agresiunea otomană săvîrșită la Brăila. Aici, artileria otomană a deschis focul împotriva orașului românesc. Ministrul de externe a asigurat deputații că s-au luat toate măsurile pentru apărarea Brăilei. La 9 mai, gazeta informează despre *escaladarea agresiunii otomane, bateriile sultanului ținînd sub foc Calafatul.* Se subliniază că românii răspund tunurilor turcești [4]. Cu două zile mai tîrziu se menționează din nou că românii răspund cu succes tirului ce s-a dezlănțuit din Vidin. În același timp, se tipărește știrea potrivit căreia membrii corpurilor legiuitoare au consultări în legătură cu participarea activă a României la război. Totodată, se precizează că armata română stă sub ordinele domnitorului țării și nicidecum sub comandă țaristă [5].

Încununarea acestor străduințe este actul istoric de la 9 mai 1877 /st.v./, pe care foaia din Malmö îl aduce la cunoștința cititorilor în numărul din 23 mai [6].

Relatările privind aportul militar al României la desfășurările din 1877—78 se înmulțesc la sfîrșitul lunii august, odată cu antrenarea armatei române în

---

[1] „Sydsvenska Dagbladet" (în continuare: S. D.) din 21 aprilie 1877, p. 3.
[2] S. D. din 27 aprilie 1877, p. 3.
[3] S. D. din 30 aprilie 1877, p. 3.
[4] S. D. din 9 mai 1877, p. 3.
[5] S. D. din 11 mai 1877, p. 3.
[6] S. D., 23 mai 1877, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luptele desfășurate în nordul Bulgariei. La 29 august, se menționează că armata română, sub conducerea domnitorului Carol, a trecut Dunărea pe la Corabia [7]. Redactorii subliniau că, pînă atunci, forțele românești au stat în expectativă și mărginindu-se la apărarea liniei Vîrciorova-Turnu-Măgurele. Există încrederea, mărturisită, că intervenția română va juca un rol important în desfășurările ulterioare. Totodată, se arată că domnitorul Carol va comanda forțele româno-ruse aflate în sectorul Plevna. Au fost furnizate informații și cu privire la efectivele românești, evidențiindu-se că ele se compun din patru divizii, socotite drept o forță apreciabilă [8].

În urma eroicelor lupte ce au avut loc în sectorul Griviția „Sydsvenska Dagbladet" a reprodus un articol din ziarul german „Augsburger Allgemeine Zeitung", care elogia comportamentul soldatului român [9].

La 13 septembrie, ziarul din Malmö informa mai pe larg cititorii despre asaltul eroic de la Griviția. Din nou, este subliniat rolul decisiv pe care armata română îl juca în luptele de la Plevna, Vidin, etc. [10].

În numerele următoare, „Sydsvenska Dagbladet" a rezervat un spațiu considerabil evenimentelor ce s-au succedat pe cîmpul de luptă de la Plevna și, în general, în nordul Bulgariei. Totodată, redactorii au găsit spațiu să semnaleze și alte aspecte ale efortului de război al României. La 30 noiembrie se vorbește despre convocarea Camerei în vederea alocării mijloacelor necesare pentru continuarea campaniei. În numărul din 5 decembrie s-a publicat o știre privitoare la ajutorarea familiilor celor plecați în luptă [11].

Capitularea garnizoanei otomane din Plevna a fost descrisă amănunțit tot în numărul din 5 decembrie, subliniindu-se, și de această dată, aportul decisiv al armatei române. Numerele următoare abundă în acest gen de prezentări. De asemenea, sînt oferite și alte amănunte [12].

În urma acestor reportaje, a fost publicată relatarea despre acțiunile eroice ale trupelor conduse de generalul Lupu în sectorul Vidin [13].

Materialele apărute în „Sydsvenska Dagbladet" evidențiază, o dată mai mult, interesul opiniei publice europene față de războiul de independență al României

[7] S. D. 29 august 1877, p. 3.
[8] S. D. 31 august 1877, p. 2, 1 septembrie 1877, p. 2.
[9] S. D. 10 septembrie 1877, p. 2.
[10] S. D. 13 septembrie 1877, p. 2.
[11] S. D. 30 noiembrie 1877, p. 3, 5 decembrie 1877, p. 2
[12] S. D. 5 decembrie 1877, p. 2.
[13] S. D. 12 decembrie 1877, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA ELIADE — REPERE BIOBIBLIOGRAFICE

DE

CORNELIA MĂȚĂ

Personalitate de talie internațională, Mircea Eliade rămîne un reprezentant al culturii românești, cea în care s-a format și s-a afirmat, pe plan spiritual și creator. Apartenența lui Mircea Eliade la cultura națională îi conferă dimensiune universală. Cu variate și multiple preocupări, făuritorul unei opere de referință cuprinsă în zeci de cărți, traduse în nenumărate limbi, Mircea Eliade este creatorul unei opere de sinteză unică.

Autor cu o înzestrare și cu o formație multilaterală, cu proiecte și ambiții greu egalabile, cu o intuiție de-a dreptul fascinantă, Mircea Eliade a făcut mereu dovada unei informații culturale întinse, cu totul excepționale. Savantul, teoreticianul religiilor, indianistul de primă mărime, eseistul cu personalitate, romancierul, gînditorul de notorietate mondială, Mircea Eliade a scris și a publicat mult, fiind editat în cele mai prestigioase edituri și colecții. Cu astfel de preocupări interdisciplinare, Eliade aduce contribuții importante în antropologie, sociologie, fenomenologie, hermeneutică, filosofie, teoria miturilor etc. care fac anevoioasă cunoașterea operei în întregime sau a lucrărilor relevante pentru un anumit subiect. Obișnuiți cu masivele tomuri ale cărturarului, comentatorii iau notă rareori de contribuțiile risipite în revuistica de specialitate și aceasta cu atît mai mult cu cît prodigiosul autor a continuat să colaboreze la diverse publicații, în primul rînd la revistele pe care le-a editat și condus.

Scriitor prolific și poliglot, a scris lucrări în limba română, franceză și engleză, din care multe au fost traduse în alte limbi, toate acestea creînd dificultăți celor interesați în cunoașterea operei eliadești. Pentru o mai mare accesibilitate, multe din articolele publicate în reviste au fost reluate în volume omagiale sau culegeri. În aceste condiții, necesitatea unor bibliografii de informare a căpătat caracter de stringență. Primele bibliografii au înlesnit accesul la cele mai importante lucrări ale cărturarului, mai puțin sau deloc la scrierile din publicațiile periodice, unele mai obscure, care împovărează posibilitatea cunoașterii operei în ansamblul ei.

De altfel, Mircea Eliade în convorbirile cu Claude-Henri Rocquet, în *L'Epreuve du labyrinthe*, precizа: *„Dacă vreți să judecăm ceea ce am scris, atunci trebuie să considerăm cărțile mele în totalitatea lor. Eu, din nefericire, n-am scris nici o carte care să mă reprezinte în întregime. Unele din cărțile mele sînt, fără îndoială, mai bine scrise, mai dense, mai clare decît altele; și altele suferă fără îndoială de repetiții și probabil că sînt semieșecuri... Dar, încă o dată, nu se va putea sesiza sensul vieții mele și ceea ce am făcut decît în ansamblu"*.

Ansamblul operei lui Mircea Eliade este impresionant. În cultura europeană este o personalitate științifică și literară distinctă.

Cu adevărat, judecarea personalității sale nu se poate face într-o manieră realistă decît avîndu-i în vedere întreaga operă, ceea ce presupune detaliata cunoaștere a diferitelor ei laturi. Bibliografiile chemate să consemneze activitatea scrisă a cărturarului sînt punțile de lansare în analiza creației eliadești. A-i consemna cu minuție și pietate manifestările în ordinea scrisului este sarcina pe care și-au asumat-o unii specialiști.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cele ce urmează ne vom ocupa de bibliografiile apărute, cu referire specială la cea *alcătuită* chiar sub directa îndrumare a lui Mircea Eliade.

Prima bibliografie tipărită este datorată lui Juan Adolfo Vazquez, *Para una bibliografia de Mircea Eliade (Universidad,* Santa Fé, Argentina, 1964, 59, p. 357—374). Fiind incompletă și cuprinzînd multe erori este mai puțin folosită și citată de specialiști. Același caracter și circulație a avut și inițiativa luată de Universitatea din California, care, în 1968, a publicat bibliografia *A Check of His Publications in the History of Religions,* îngrijită de Ann Pritchard și D. E. Fitch (Santa Barbara, 1968, 50 p.). Aceasta a fost revizuită și republicată în 1974 de E. Hecht și M. G. Bradford sub titlul *Mircea Eliade. A Bibliography.* Ambele ediții au avut o circulație limitată, conținînd multe greșeli și omisiuni.

O primă bibliografie mai cuprinzătoare, cu o circulație mai mare, citată frecvent de cei interesați în cunoașterea operei lui Mircea Eliade, este cea din lucrarea omagială *Myths and Symbols. Studies in Honor of Mircea Eliade* (Chicago, 1969, 417—433). Volumul a fost editat sub îngrijirea directă a lui Joseph M. Kitagawa și a lui Charles H. Long, oameni de știință cu care Mircea Eliade a colaborat și cu care a legat o mare prietenie. Cu toate acestea, bibliografia conține multe erori și inadvertențe. Secțiunea consacrată articolelor lui Mircea Eliade omite un mare număr de titluri din presa românească. Această secțiune induce în eroare și din alt punct de vedere: înșiruie cronologic articolele fără a indica originalele, traducerile, sau fără a preciza care sînt incluse în volume, beneficiind, în consecință, de o mai mare accesibilitate. Oricum, ea a adus unele îmbunătățiri celor anterioare.

Mai completă este bibliografia apărută în *Le Cahiers de l'Herne* (Paris, 1978, 33, 409 p.). Volumul conține texte de Mircea Eliade traduse în limba franceză și un mănunchi de articole și comentarii despre Mircea Eliade, toate grupate în capitole distincte: *Fenomenologie și hermeneutică; Spiritualitate și regenerare; Amintiri, întîlniri, impresii; Forme ale fantasticului.* Lucrarea are 90 pagini de bibliografie, împreună cu studiile cuprinse, constituie un instrument de largă utilitate, cu mari merite în cunoașterea operei savantului român. Numărul închinat în întregime lui Mircea Eliade este comentat astfel: *„A face obiectul unui număr special din Cahiers de l'Herne* constituie *de acum una din cele mai înalte consacrări la care pot visa autorii contemporani, la fel ca intrarea în pleiadă, dicționar sau manuale școlare".*

O nouă bibliografie Mircea Eliade a fost inclusă în disertația lui Dennis Doeing, *Biography of Mircea Eliade,* apărută în 1975 la New York, este destul de completă și în referințe critice românești, cu trimiteri integrate în textul biografiei, servind ca sursă importantă la întocmirea bibliografiei apărută sub directa îndrumare a lui Mircea Eliade.

Aceste bibliografii, toate apărute peste hotare, înlesnesc accesul la cele mai importante lucrări ale cărturarului prin prisma cărora este, de obicei, cunoscut. Toate prezintă interes deosebit, relevîndu-ne preocupările majore și contribuția savantului la dezvoltarea culturii. Fără îndoială, omul real, în raporturile sale cu mediul, se dezvăluie mai bine, nu în manifestările cu larg ecou, ci în unele mai puțin cunoscute. De aceea este necesară consemnarea activității în totalitatea ei.

O bibliografie Mircea Eliade, ca instrument de informare și lucru, era reclamată de mult și în spațiul românesc. Nu au lipsit nici intențiile, nici inițiatorii. Cel mai indicat să o realizeze era profesorul Mircea Handoca, motivat de faptul că mai multe studii l-au apropiat de opera cărturarului, căruia i-a recompus efigia în dese mărturisiri cu caracter biografic, a arătat perseverență și interes în a aduna tot ce este în legătură cu activitatea cărturarului. A întreprins minuțioase cercetări de arhivă, posedă corespondență și informații la zi cu tot ceea ce a apărut *de* și *despre* Mircea Eliade, a publicat unele manuscrise, a fost prezent cu comunicări la diverse manifestări consacrate savantului.

Astfel, Mircea Handoca a consemnat tot ceea ce a apărut *de* și *despre* Mircea Eliade pînă în 1980, realizînd, în fapt, prima și singura bibliografie publicată în limba română, consacrată lui Mircea Eliade cu circa 2.000 referințe bibliografice structurate în funcție de preocupările sale. Rod al unor temeinice și îndelungate exegeze, care treptat au conturat în dimensiunile lor reale laturile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multiple care definesc personalitatea savantului, bibliografia apărută sub egida Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu", *Mircea Eliade. Contribuții biobibliografice*, (București, Relief românesc, 1980, 240 p.), constituie un moment de referință în cadrul cercetării operei eliadești. Stabilind punctele de reper care i-au jalonat activitatea, autorul își propune consemnarea cu mult profesionalism a lucrărilor care au aparținut omului de știință și literatului, în aceeași măsură.

Prima parte privește *OPERA autorului*. Lucrări în volume (originale, în limba română, în limbi străine, contribuții în alte lucrări, enciclopedii, volume colective, prefețe). Traduceri ale autorului în limba română. *Lucrări* în periodice (originale, în limba română și în limbi străine, opere editate, reviste fondate și conduse de autor), traduceri din opera autorului în diverse limbi.

Partea a doua este rezervată *scrierilor* despre *autor*. *În volume* (monografii, teze de licență și doctorat, volume colective, istorii literare). *În periodice* (studii, articole, polemici). Întocmirea unei lucrări de factura aceasta presupune o continuă completare, datorită apariților anunțate uneori de însuși Mircea Eliade prin corespondență. Numai așa se explică existența capitolelor *Addenda* I și II. Indispensabili unei asemenea lucrări, indicii de la sfîrșit completează firesc și necesar lucrarea, cu indici de nume proprii, cu titluri de ziare și de reviste trecute în bibliografie (212 titluri de periodice românești și străine).

Subliniem ca extrem de interesantă și minuțios redată *cronologia*, care poate constitui oricînd, alături de *amintiri*, *jurnal* și unele opere literare, scheletul unei ample monografii. Extrem de utilă pentru cercetător este consemnarea detaliată a sumarelor diferitelor volume ale autorului. Un capitol aparte, (circa 80 p.) conține aprecierile critice, prezentate în ordine cronologică, ce acoperă perioada 1930—1979. Sînt fragmente din unele texte critice privind opera și personalitatea lui Mircea Eliade.

Rod al unei munci asidue depusă cu pasiune și interes, lucrarea întocmită de Mircea Handoca are meritul de a pune la îndemîna celor interesați un excelent instrument de lucru care, completat și regîndit în unele capitole, se poate constitui într-o lucrare la înălțimea personalității discutate.

Concomitent cu lucrarea lui Mircea Handoca, a apărut la New York o bibliografie întocmită de doi dintre elevii lui Mircea Eliade sub directa îndrumare a savantului, bibliografie de care ne ocupăm în cele ce urmează. Precizăm că Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" este posesoarea unui exemplar autograf trimis de Mircea Eliade, împreună cu alte cărți și cu o scrisoare pe care a dăm în facsimil.

Este vorba de lucrarea *Mircea Eliade. An Annotated Bibliography* de Douglas Allen și Dennis Doeing (New York, 1980, 262 p.). Autorii au intenționat de la început să treacă peste dificultățile cauzate de natura și diversitatea scrierilor lui Mircea Eliade și peste omisiunile din bibliografiile anterioare. Bibliografia de la New York s-a bucurat de sprijinul direct și activ al lui Mircea Eliade însuși, care s-a întîlnit de mai multe ori cu autorii, procurîndu-le informații, manuscrise, texte rare, făcînd precizări în legătură cu geneza unor lucrări. Informația a sporit și datorită cercetărilor întreprinse de autori la diverse biblioteci din afara S.U.A., inclusiv în țara noastră. Bibliografia a fost terminată în 1978 și publicată în 1980. Ea nu cuprinde, în consecință, lucrările publicate de Mircea Eliade pînă la dispariția sa în 1986, nici referințele critice la zi. La întocmirea ei au fost folosite bibliografiile naționale și cataloagele de la diverse biblioteci. Selectate cu migală și conștiinciozitate profesională, logic compartimentate, ordonate cronologic, în cadrul diviziunilor stabilite, lucrările inserate sînt însoțite de adnotări menite a înarma pe cititor cu întregul instrumentar necesar pătrunderii și înțelegerii pînă în detaliu a unor lucrări.

Unele referiri și precizări la articolele bibliografiate furnizează cititorului informații despre traduceri, despre împrejurările în care o publicație a apărut sub titluri diferite, sau constituie un capitol dintr-o carte. Bibliografia conține adnotări atît la lucrările lui Mircea Eliade, cît și la cărțile despre Mircea Eliade, trecînd în revistă conținutul și, cîteodată, evaluînd greșelile lucrărilor precedente. După lămuririle din *prefață*, urmează o *cronologie* interesantă pentru filonul biografic, cu meandrele unei existențe de unică fervoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima parte a bibliografiei privește *OPERA*, subîmpărțită în trei mari capitole : A. Cărți, manuscrise, traduceri, ediții, colaborări. B. Articole din cărți și periodice (publicații originale și traduceri). C. Alte lucrări : Prefețe, reviste fondate și editate, traduceri și recenzii.

În cea de a doua parte sînt incluse referințele critice despre opera și personalitatea lui Mircea Eliade, grupate în următoarele capitole : D. Cărți. E. Disertații. F. Articole. G. Recenzii.

Partea a treia cuprinde alte lucrări scrise de Mircea Eliade. H. Articole din presa românească și alte lucrări mai puțin cunoscute. I. Traducerea lucrărilor lui Mircea Eliade în spaniolă, italiană, portugheză, olandeză, daneză, suedeză, norvegiană, greacă, sîrbo-croată, polonă, maghiară, coreeană, japoneză și alte limbi.

Lucrarea este urmată de un indice de titluri (toate lucrările) în ordinea alfabetică a titlului și un altul pentru autori.

În secțiunea *A* sînt incluse, pe lîngă lucrările tipărite și manuscrisele nepublicate, efort făcut cu dorința de a realiza o viziune de ansamblu și de a furniza cercetătorului o imagine completă asupra evoluției scrisului lui Mircea Eliade. Unele din aceste manuscrise au fost publicate între timp (vezi „Manuscriptum", „Revista de istorie și teorie literară"). Multe volume din această secțiune se constituie în colecții de articole și studii care, ulterior, au fost publicate independent. În acest caz se fac trimiteri la publicațiile independente originale. În vederea unei mai mari eficiențe și claritați, articolele scrise de Mircea Eliade sînt grupate în două secțiuni, B și H. Cele din grupa B sînt mai importante și mai accesibile, fiind publicate în reviste mai reprezentative. Cele din grupa H sînt mai obscure și publicate în periodice mai puțin accesibile. Această delimitare este un punct de vedere adoptat de autori sub îndrumarea savantului deoarece cele 396 articole de la grupa B s-ar fi pierdut între cele 1021 articole publicate în periodice mai puțin sau deloc accesibile, mai ales pentru străini. Unele titluri apar în 2—3 secțiuni caz în care este folosită descrierea primară cu includerea adnotării și a altor precizări necesare. Deosebit de interesant și de util este capitolul *C* cu reviste fondate și editate de Mircea Eliade. Aici, revistele sînt inserate *cronologic*, în cadrul fiecărui an titlurile sînt prezentate alfabetic. Prezentarea conținutului fiecărui număr ușurează mult efortul cercetătorului.

Un capitol important este acela al referințelor critice privitoare la opera lui Eliade. Toate lucrările sînt consemnate cronologic, iar la fiecare carte se dau în ordine alfabetică revistele în care sînt comentate operele, precizîndu-se anul, numărul, pagina și autorul articolului sau studiului. De asemenea este dată poziția bibliografică unde, din alt punct de vedere, este consemnată trimiterea. Aceste precizări ni se par extrem de utile și originale, prin introducerea lor în metodologia bibliografiei, ele îmbogățind substanțial informațiile, facilitînd munca celui interesat în cunoașterea diferitelor aspecte relevante sau mai puțin reprezentative din activitatea cărturarului. Subliniem totodată ponderea mare a capitolului disertații, ceea ce sugerează universalitatea spațiului de referință a operei eliadești și notorietatea sa în lumea literară și științifică, a faptului că universul simbolurilor și a miturilor au exercitat, ca și literatura, o mare influență asupra multor tineri în formarea lor intelectuală. Pe de altă parte, referințele critice ne oferă o privire panoramică asupra ecoului stîrnit de opera sa în publicațiile românești și străine pe întinderea a șase decenii. Valoarea sa este cu atît mai mare cu cît la fiecare referință bibliografică se fac precizări referitoare la conținut, cu o adnotare bine întocmită. Parcurgîndu-le, constați ecoul permanent al acestei mari personalități și modul cum a fost receptată opera sa în diverse țări.

Răspunzînd unei exigențe mai largi, bibliografia întocmită de cei doi colaboratori sub directa îndrumare a lui Mircea Eliade oferă celor interesați informația esențială, atît pentru fiecare scriere în parte, cît și pentru ansamblul operei. Volumul este dovada interesului pe care opera lui Mircea Eliade ca istoric al religiilor, ca filosof, etnolog și literat a suscitat-o constant și perpetuu.

Parcurgînd bibliografiile publicate pînă acum, specialistul avizat constată că nu aceasta este lucrarea pe care o reclamă opera lui Mircea Eliade. În

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest şantier al scriitorului nu se poate pătrunde decît cu maximă responsabilitate şi competenţă, depăşind dificultăţile unei atari întreprinderi, avînd în vedere aria de apariţie a lucrărilor, a traducerilor şi a reeditărilor. Prin coroborarea celor două bibliografii (Mircea Handoca şi Allen Douglas), a unui punct de vedere unitar, cu consemnarea la zi a tuturor apariţiilor *de* şi *despre* Mircea Eliade, se poate ajunge la o bibliografie completă care continuă să fie un deziderat.

Aceasta ar da posibilitatea informării în vederea cunoaşterii în integralitate a preocupărilor şi a operei lui Mircea Eliade, constituindu-se într-un omagiu fundamental adus cărturarului şi spiritualităţii româneşti căreia îi aparţine.

Operele şi cercetările lui Mircea Eliade au nevoie de o cunoaştere obiectivă, de o prezentare şi o analiză critică, în vederea adîncirii, diversificării şi lărgirii perspectivelor. De o filiaţie spirituală şi mai ales de o orientare comună de gîndire, un cadru — în acelaşi timp — românesc şi universal al unor noi cercetări.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

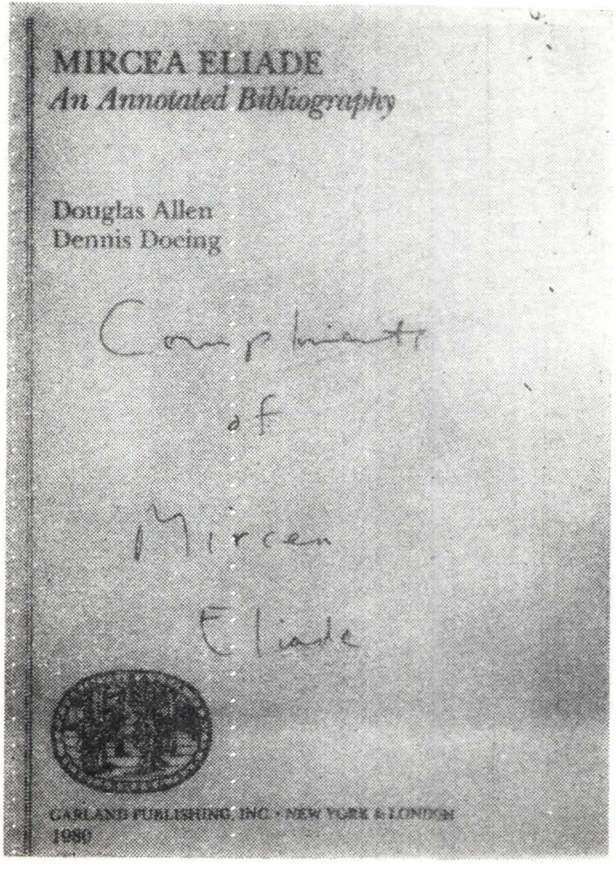

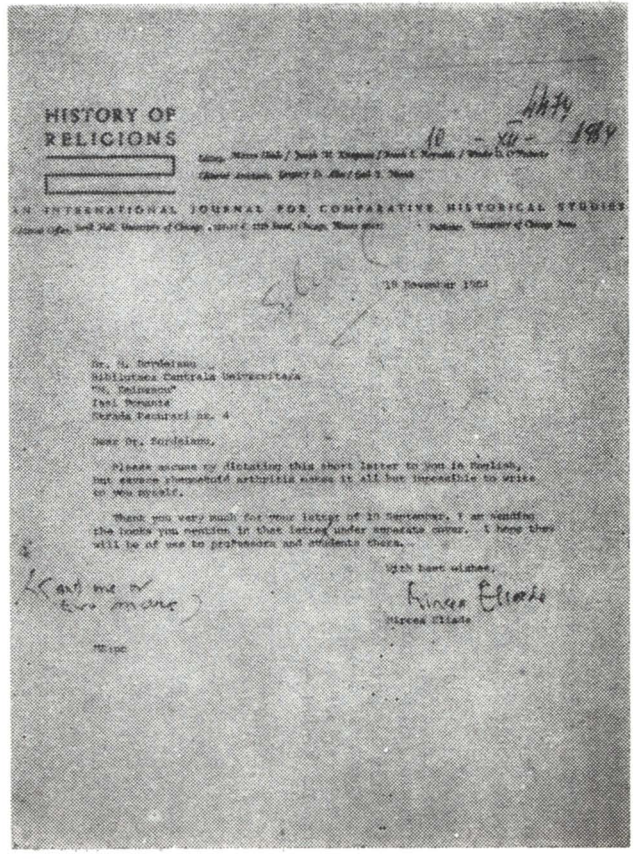

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

DOCUMENTE

Documente noi

1467 (6975)

Ispisoc (pentru iezerul Covurluiului)

ASI, *Anaforale*, 2,f.274v. Menţiune într-o carte de judecată dată mănăstirii Moldoviţa, la 12 ianuarie 1765, pentru iezerul Covurluiului. Carp, ispravnic de aprozi, care pierde procesul, ceruse o jumătate de iezer „pe înţelesul unui ispisoc din 6975".

Din dezbaterile procesului judecat de Divanul Apelativ al Ţării de Jos, la 31 august 1835, privind neînţelegerile dintre Lupu Balş, mare logofăt, şi Constantin Roset, agă, pricinuite de împresurarea moşiei Măstăcani din ţinutul Covurlui, trebuie să admitem că documentul lui Ştefan cel Mare a fost emis pentru iezerul care este şi astăzi pe teritoriul comunei Folteşti [1].

Acest iezer a fost dăruit fraţilor Cernat la 15 iulie 1448 [2]. Ulterior va ajunge în stăpînirea mănăstirii Moldoviţa care se judeca pentru stăpînirea lui la 9 iulie 1609 [3]. Domnitorul Gaspar Gratiani îi reîntăreşte proprietatea la 12 ianuarie 1620 [4]. Neînţelegerile pentru stăpînirea acestui iezer se reiau în a doua jumătate a secolului XVIII de către Carp, ispravnic de aprozi, care pierde procesul la 12 ianuarie 1765 [5].

1497 (7005)

„Ispisoc vechi, fără tălmăcire" (pentru satul Blînzi).

ASI, *Doc.*, 479/66, menţiune („În acest opis de documente din 7005, ispisoc vechi, fără tălmăcire") în opisul de documentare al satelor Blînzi, Jăbăoani, Popeşti şi Găgeşti date zestre Elenei Negri la căsătoria cu Alecu Vârnav, 30 august 1839.

Ispisocul de la Ştefan cel Mare se referă la satul Blînzi, com. Corod. Fusese dat, poate, părinţilor lui Cîrstea, Toader şi Danciul cărora le întăreşte domnitorul Petru Rareş, la 13 martie 1528, stăpînirea peste acest sa [5]. Moşia satului a rămas *pe seama răzeşilor pînă spre sfîrşitul secolului XVII, cînd la 8 aprilie 1685*, „jupînul" Chiriac Rustea cumpără de la Nastasia, fata lui Cernat din Blînzi, 12 „pămînturi" din „partea Butăştilor" [6]. Alte părţi le cumpără la 8 aprilie şi 15 octombrie 1687 [7].

La începutul secolului XVIII, vornicul Mitrea Apostol, fratele lui Gheorghe Apostol, paharnic, din care coboară familia lui Costache Negri [8], începe să cumpere părţi din satul Blînzi. La 20 octombrie 1727, Casandra, fata lui Mitrea Apostol, lasă vărului ei, Negre Apostol, proprietăţile ei din Blînzi [9]. La acestea s-au mai

---

[1] Moise Pacu, *Dicţionar geografic al judeţului Covurlui*, Galaţi, 1892, p. 39; Dimitrie Oancea, Cazimir Swizewski, *Judeţul Galaţi*, Bucureşti, 1979, p. 40.

[2] *DRH*, A, I. p. 397—398.

[3] ASI, *Anaforale*, 2,f.274, neinclus în *DIR*.

[4] ASI, *Anaforale*, 2,f.274v.

[5] *DIR*, XVI, A, 1, p. 262—263; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XVIII, Iaşi, 1927, p. 127—128.

[6] ASB, *Doc. ist.*, MDXLII/179.

[7] *Ibidem*, MDXLII/180; ASI, *Doc.*, 427/84.

[8] P. Păltănea, *Viaţa lui Costache Negri*, Iaşi, 1985, p. 10—11.

[9] ASI, *Doc.*, 427/93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adăugat alte danii şi cumpărături făcute de Negre Apostol. La 20 decembrie 1730, Irimia Buţurcă îi dăruieşte „căpitanului Nigrii" (Negre Apostol) partea lui din sat. I-a vîndut şi o vie din Dealul Blînzilor, pentru un cal [10]. Soţia lui Negre Apostol, Safta, se judecă cu răzeşii, la 23 ianuarie 1766, alegîndu-şi părţile ei din sat [11]. Neînţelegerile continuă. La cererea răzeşilor sînt rînduiţi, prin poruncă domnească, la 1 august 1786, să facă noi cercetări, Costin Negre, stolnic, şi Ioniţă Negre, feciorii lui Negre Apostol [12].

Constantin Stratulat a vîndut părţile lui din sat, la 17 septembrie 1809, lui Costache Negre, sulger, unul din fiii lui Costin [13], care moştenise şi părţi cumpărate de tatăl lui. Alţi răzeşi îi mai vînd ocine sulgerului la 20 şi 29 ianuarie 1810 [14]. În aceeaşi vreme, la 17 februarie 1810, cumpără părţi din sat şi Gheorghe Săre, logofăt, din Galaţi [15]. Costache Negre mai cumpără la 4 martie, 30 iunie şi 24 iulie 1821 [16]. Toată moşia lui a fost moştenită de fratele său, Petrache, tatăl lui Costache Negri. A fost dată de zestre Elenei Negri. După moartea Elenei Negri, 2 mai 1847, a moştenit-o sora ei, Zulnia Sturdza, care a vîndut-o în primăvara anului 1861 [17].

În anii 1772—1774, satul avea 29 de case [18], dar în 1816 numărul lor a crescut lt 74 [19]. Numele satului de la *Blîndu* [20] amintit, de altfel, în documentul din 13 martie 1528.

<1626, după ianuarie 20 — 1629 august 30 ; 1633 aprilie—iunie 20>.

Ispisocul lui Miron Barnovschi voievod, sîrbesc, cu traducere dat lui Cudrea vameşul prin care întăreşte cumpărătura sa pe jumătate de sat, din Chiraftei, în ţinutul Covurlui şi cu o parte în bălţi de la Toader, feciorul lui Calciu, Ion Mihleanu şi rudeniile lor.

Arhivele Statului Galaţi, *Curtea de apel Galaţi*, secţia a II-a, 1876, dos. 20, f. 4, 51, cu data greşită 7130 (1622) regest prezentat la procesul judecat, la 26 aprilie 1875, între Alecu Codreanu, proprietarul moşiei Chiraftei şi Dimitrie Climis şi Ahil Cerlentis, stăpînii moşiei Folteşti.

Este prima atestare documentară a satului Chiraftei, com. Măstăcani, care trebuie să fi existat şi în secolul XVI. Nu ştim cine este „jupîneasa" Nazaria care, la 18 august 1686, vinde a patra parte din sat lui Iordache Roset [21]. Nu ştim dacă această parte de sat a fost moştenită de fiica lui Iordache Roset, Safta, sau a fost înstrăinată.

În catagrafia din anii 1772—1774 satul nu este înregistrat. În cursul anului 1785, răzeşii vînd o parte din moşia satului mănăstirii Mavromol din Galaţi [22]. La 3 mai 1786, această parte de moşie, care se numea *Cara*, era împresurată de răzeşi. Domnitorul Alexandru Mavrocordat porunceşte pîrcălabilor de Galaţi, Costi, fost mare serdar, şi Neculai, fost mare sulger, şi lui Ioniţă Rale, vornic de poartă,

---

[10] ASB, *Doc. ist.*, MDXLII/181.
[11] *Ibidem*, CCX/55 a.
[12] *Ibidem*, CCX/57.
[13] *Iibdem*, CCX/63.
[14] *Ibidem*, CCX/64, 74.
[15] *Ibidem*, CCX/66.
[16] *Ibidem*, CCX/69, 70, 71.
[17] BARSR, ms .rom., 5748, f. 146.
[18] P. G. Dmitriev, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, în *Moldova în epoca feudalismului*, VII, Chişinău, 1975, 2, p. 474.
[19] *Uricariul*, VII, Iaşi, 1886, p. 340 ; Corneliu Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, Iaşi, 1979 p. 57.
[20] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 205; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 316.
[21] ASG, *Curtea deApel Galaţi*, secţia a II-a, 1876, dos. 20, f. 4, 51.
[22] BARSR, A, 1580, f. 629.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să facă cercetarea necesară [23]. Moșia mănăstirii Mavromol din satul Chiraftei era împresurată și la 17 iulie 1818 [24].

În 1803 satul avea 65 de familii birnice numai pe moșia răzeșească, iar în 1816 avea doar 58 de familii și o parte din moșie era în proprietatea căminarului Mihalache [25].

După o însemnare din 25 mai 1812 în componența moșiei satului Chiraftei mai intrau trupurile : Burduhoși, Puțintica, Cerghicani, Doncești și Mititelu [26]. Moșia Burduhoși a fost pe teritoriul com. Cuca. Se învecina cu moșia Mititelu din împrejurimile Dealului Mititelu, la vest de Chiraftei [27]. Puțintica era tot la vest de Chiraftei și se învecina cu moșia satului Cuca [28]. Cerghicani sau Cerbicani au fost tot în dreapta pîrîului Chineja și se mărginea cu Doncești.

În 1863 moșia era în proprietatea comisului Grigore Codreanu. La 26 iulie 1876 era stăpînită de fiul acestuia, Alecu Codreanu [29].

Numele satului derivă, probabil, de la onomasticul *Chiraftei* format, prin contracție, din *chir+Maftei* [30]. În cuprinsul unei condici a moșiilor mănăstirești Mavromol, scrisă în 1816, este amintită și o mărturie de la „Simion vierul din satul Chira" din 1785. Despre o altă mărturie din același an se spune că este de la „Simion vierul ot Cheraftei" [31]. Toponimul *Cara* se explică prin antroponimul *Cara* folosit la 19 aprilie 1689 în satul vecin Fîrțănești [32].

Cudrea vameșul este Condrea vameșul care a stăpînit și alte moșii în ținutul Covurlui.

Paul Păltănea

UN DOCUMENT FALS DE LA ȘTEFAN CEL MARE

1499 septembrie 2, Suceava. *Ștefan cel Mare voievod întărește stăpînirea lui Gociman și fratelui său Ioan, fiii lui Matei, lui Jurju, fratelui său Vul și surorilor lor, Elena și Naste, fiii lui Luca, nepoții lui Coste Toderescu, jumătate din satul Todorești, pe Moldova, șapte mori, pe Moldova și Pe Prut, curtea de la Tîrgu Frumos și jumătate de sat din hotorul Pseleștilor (?), peste Prut.*

Nos Stephanus, dei gratia vaivoda, gospodar terrae Moldaviae. Significamus omnibus quibus expedit et accidet videre similiter etiam cum auditu solum audire, quod nos superius nominati una cum inferioribus nostris fidelibus boeronibus, quod noster prior fidelis servus nempe Gotsman et fratres Ioannis et filii Matinae et boer Zsurjii et frater ejus Vull, una cum sororibus eorum Ilka, [quae vocatur in linqua Moldavica Elena] [1], Naszte, filii Lucae et nepotis Koszte Todoreszk, dedimus et munivimus gratiam his litteris, et illos servare inferius nominandes pagos: [nos domini regni Moldaviae] [2] quod illorum nempe successio haereditaria ut fiat, et illorum qui ex illis nascituri sint, nempe medietas pagi Togyerestyi ubi fuit domus patruum illorum Koszte Togyerestyi, hano totam certius damus et firmamus eis et filii filiorum illorum limes hujus pagi est transidet [3] versus occidentem integer pagus versus orientem altera haereditas teritorium auetm hujus pagi est ex Moldova usque ad Slatina et a monte Slatinae usque ad Kiska ubi est limes Hodicae trans Heleuka montem cum Slatina ex monte integro, septem molendinae, qvatuor fluvio Moldava, tres in Prut et cum aula ex Tîrgu Frumos qua fuit domi-

---

23 ASB, ms. nr. 534, f. 3v—4v.
24 *Ibidem*, 6—6v.
25 *Uricariul*, VII, p. 336 ; C. Istrati, *Condica*, p. 54.
26 ASG, *Curtea de Apel, Galați*, sec. II-a. 1876, dos. 20, f. 3v—4.
27 *Buciumul român*, I, p. 563.
28 ASI, *Divanul Țării de Jos*, dos., 788, f. 12.
29 ASG, *Curteă de Apel Galați*, sec. II-a, 1876, dos. 20, f. 103v.
30 N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, p. 30. Aici este citată o atestare din Țara Românească : Chiraftei pușcar, dar într-o transcriere greșită. În documentul din 19 mai 1614, emis la Tîrgoviște, semnează, ca martor, Chirfoti pușcar (*DIR*, XVII, B, II, p. 278).
31 BARSAR, A, 1580, f. 629.
32 *CDM, Supliment*, I, nr. 991, 992.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nalis. Hoc etiam significamus quod etiam ex Storon[4] datur medietas pagi per limitem Pselsekyi Storenicza autem tota cum territorio quae est trans Prut cum integro deserto Dulcset trans Niestrum sito, quod est teritorium Storoni convenit cum territorio Orhei et superius et inferius quod comprehendit etiam apud Keszmen versus territorium Mrescani[5] usque ad Mogilla Duduli quibus nos Stephanus vaivoda etiam fidelibus nostris dominis regni Moldaviae, imprimis fidelis Duma pincernarum magister, fidelis Boldora dvorcea Szutsavae, fidelis Stephanus, fidelis Duma Brudura, fidelis Togye, fidelis Grilla pincernarum magister, fidelis Isack totumfac isepravnik Hotyin civitatis, fidelis Emericus et dominus Dragos pincernarum magister aulicus, fidelis Sandru pincernarum magister Sutsavae, fidelis Luka ianitorum regalium magister, fidelis Petrika comes et <...>[6] stolnyik. Ideo cum omnibus praenominatis dominis totum facientibus seu iszpravnick et directoribus cum nostro fideli domino Stephano vaivoda damus et firmamus, ut sciatur, quod sit vera haereditas illorum data de generatione in aeternum et nemo possit eam minuere, sed ut alii domini successores nostri etiam si alterius stirpis fuerint convenit ad huc confirmati, apud nos etiam obsignationes horum nominatorum boeronum sit aeternaliter inerrati et imote[7] ab ipso v(idelicet) Dumitru Phescan ex Kisinyeu et domini Mihai[8] totumfac Belenesti damus et significamus propter majorem fidem subscriptione nostra et sigillo munita. Scripta est a cancellario Mathaii, Sutzava, anno mundi conditi septem millesimo septimo 2-a 7-bri.

<În continuare, locul peceţii domneşti, cu legenda :> Печете Їωан Штефан бо-<ебо>[10] д<а>[10] г<о>[10] сп<о>[10] д<ар Земли>[10] Молд<абскои>[10]

<În partea dreaptă jos, însemnarea :> Versio hac ex adosso ex Moldavica lingua in latinam facta <...>[9] in jago Perecseni <...>[9] anno 1794 20 Augusti, Stephanus Moldovan.

<În partea stîngă jos, însemnarea :> Praesens copia ex versione latine sine additione et minnimatione, bona fide descripta per nos Stephanus Moldovan Parochum M(agyar) Valkunsam districtus Somlyoremus Inspectorem. Coram me Samuele Papp Incl. Comitatus Kraszna Jurato Assessore.

<Pe verso, autentificarea :> Praesentem copiam de copia ex orig. Moldavica in linguam latinam facta taliter descriptam et cum omnibus punctis et clausulis sine diminutione augmentaque prorsus conformem esse fide nostra mediante testamur. Varsoteyij, 14 x br. 1837.

Alexius Kolumbani mpr. Inclytum Comitatum Kraszna et Mediocris Szolnok Juratus Assessor et Samuel Bátory, Inclyti Comitatus Kraszna et Mediocris Szolnok Juratus Assessor.

Noi ŞŞtefan, din mila lui Dumnezeu voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut tuturor celor care le va folosi şi li se va întîmpla să vadă, la fel şi <celor care>[10] cu auzul vor auzi că noi, mai susnumitul, împreună cu supuşii noştri boieri credincioşi că această de faţă adevărată slugă a noastră Gociman şi fraţii lui Ioan şi fiii <lui>[10] Matei şi boierul Jurju şi fratele lui, Vull, împreună cu surorile lor, Ilka [care în limba moldovenească se cheamă Elena][1], Naste, fiii lui Luca şi nepoţii lui Coste Todorescu, am dat şi am întărit cu această scrisoare a noastră şi cei care vor stăpîni satele numite mai jos [noi domnii Ţării Moldovei][2] ca să le fie acelora moştenire ereditară şi acelora care se vor naşte din ei, anume o jumătate din satul Todereşti, unde a fost casa bunicului[11] lor, Coste Toderescu. Toată aceasta o dăm neclintit[12] lor şi o întărim lor şi fiilor lor.

Hotarul acestui sat trece spre apus întregul sat şi spre răsărit altă ocină, hotarul ; hotarul acestui sat este încă din Moldova pînă la Slatina şi de la muntele Slatinei pînă la Chisc, unde este hotarul Hodicăi pînă la muntele Hălăuca, cu Slatina şi muntele în întregime.

<Le mai dăm>[10] şi şapte mori, patru pe rîul Moldova, trei pe Prut, împreună cu curtea din Tîrgu Frumos care a fost domnească.

Încă mai facem cunoscut că li s-a dat din Storon[4], se dă jumătate de sat la hotarul Pseleştilor (?), însă Storeniţa întreagă cu tot teritoriul care este peste Prut, cu întregul loc de pustie Dulceşti, situat dincolo de Nistru[13], unde hotarul Storonilor se întîlneşte cu hotarul Orheiului şi în sus şi în jos, care cuprinde tocmai chiar pînă la Chezmeni, către hotarul Mrescani[5], pînă la Movila Dudulii.

La aceasta <este credinţa domniei noastre>[10], noi Ştefan voievod precum şi a credincioşilor boierilor[14] Ţării Moldovei : mai întîi credinţa[15] lui Duma, mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marele paharnicilor [16], credința lui Boldur vornic de Suceava [17], credința lui Ștefan [18], credința lui Duma Brudur, credința lui Toader, credința lui <Ne>[10]grilă, mai marele paharnicilor [19], credința lui Isac Facetotul, ispravnic al cetății Hotin [20], credința lui Eremia și boierul Dragoș, mai marele paharnicilor de la curte [21], credința lui Șandru, mai marele paharnicilor de la Suceava [22], credința lui Luca, mai marele portarilor domnești [23], credința lui Petrică comis și <Frunteș> [6] stolnic.

De aceea, împreună cu toți boierii numiți mai sus, <a>[10] dregătorilor sau ispravnicilor și cîrmuitorilor, împreună cu domnul nostru credincios, Ștefan voievod, dăm și întărim ca să se știe că este adevărată moștenire a lor dată din neam <în neam>[10], în veci.

De aceea, nimeni să nu poată să o micșoreze, dar ca și alți domni urmași ai noștri, chiar dacă se va întîmpla să fie de alt neam, să le întărească aceasta.

Iar la acestea este chiar chezășia acelor boieri numiți pe veci și neclintit de la însuși Dumitru Vescanu [24] din Chișinău și domnul Mihai [8] ispravnic <de>[10] Belenești.

Dăm și facem cunoscut pentru mai mare credință cu iscălitura noastră și întărită cu pecetea noastră.

A fost scrisă de logofătul Matei, <la>[10] Suceava, în anul de la facerea lumii al șapte miilea și șaptelea, în a doua zi a lui septembrie.

<În continuare, locul peceții domnești, cu legenda :> Pecete. Ioan Ștefan voievod domn <al Țării>[10] Moldovei.

<În partea dreaptă jos, însemnarea :> Această traducere făcută din limba moldovenească în limba latină <...>[9], în satul Pereseni <...>[9], în anul 1794 august 20, Ștefan Moldovan ;

<În partea stîngă jos, însemnarea :> Această copie a fost transcrisă din traducerea latină, fără adăugiri sau scăderi, cu bună credință, de către noi, Ștefan Moldovan, paroh din Valcău de Jos, inspector al districtului Șimleu. În fața mea, Samuel Papp, asesor jurat al nobilului comitat Crasna ;

<Pe verso, autentificarea :> Această copie ,transcrisă după o copie făcută după originalul moldovenesc în limba latină, a fost astfel copiată încît cu toate punctele și clauzele fără vreo omisiune sau adăugire este întrutotul conformă, ceea ce adeverim pe credința noastră.

Vîrșolț, 14 decembrie 1837.

Alexius Columban, cu mînă proprie, asesor jurat al nobilelor comitate Crasna și Solnoc de mijloc și Samuel Báthory, asesor jurat al nobilelor comitate Crasna și Solnoc de mijloc.

Inst. de Ist. și Arh. „A. D. Xenopol" Iași, Fotografii, I/100 (foto., după copia latină* de la Arh. St. Zalău, Fond Colecția personală Ioan Ardeleanu senior, D. 24/937).

[1] Adăugirea copistului sau traducătorului.
[2] Superfluu.
[3] În loc de : transiget.
[4] Lectură nesigură ; poate fi și Stozon.
[5] Lectură nesigură ; poate fi și Arescani sau Streseani.
[6] Omis de copist sau traducător : Frunteș.
[7] Pentru : immote.
[8] Lectură nesigură : poate fi și Arhon sau Stihan.
[9] Ilizibil în foto.
[10] Adăugirea noastră.
[11] În textul slav a fost, după cum derivă filiația, дѣдъ (bunic), care în l. rusă înseamnă unchi.
[12] În text : certius.
[13] În textul slav a fost : на Днестр (pe Nistru), transcris de multe ori incorect : над Нестр De aici și traducerea greșită în latină.
[14] În text : dominis.
[15] În text : fidelis.
[16] Greșit, în loc de : pîrcălab.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[17] Greşeala copistului sau a traducătorului, deoarece asemenea dregătorie nu exista în Moldova.
[18] În sfatul domnesc, la acea dată, era Ştefu.
[19] Toader şi Negrilă erau pîrcălabi de Hotin.
[20] Care deţinea însă dregătoria de vistier. Poate fi şi o inversiune în text pentru cei doi boieri menţionaţi înaintea lui.
[21] Eremia şi Dragoş erau pîrcălabi de Neamţ.
[22] Acest boier era pîrcălab de Cetatea Nouă.
[23] Este vorba de Luca Arbore, portar de Suceava.
[24] În text : Phescan.

•

Forma în care s-a transmis textul acestui act nu îngăduie posibilitatea unei analize a particularităţilor sale externe (materail, scriere, pecete ş.a.). De aceea, pentru a-i dovedi neautenticitatea, vom apela numai la argumentele pe care le poate oferi critica internă a documentului.

Deşi conţine cîteva elemente pozitive — data e clară, emitentul şi locul (domnul se afla atunci la Suceava), logofătul şi sfatul domnesc (corespunzătoare epocii), actul prezintă, pe lîngă abateri de la formular (generate, în parte, de mediul în care s-a efectuat traducera latină), mai toată toponimia şi onomastica redate în forme corupte, ceea ce s-ar putea datora aceleiaşi cauze sau unei traduceri româneşti defectuoase **.

Conţinutul documentului trădează însă multe alte elemente susceptibile de a fi luate în discuţie. Astfel, pe lîngă mobilul daniei şi întăririi care nu rejese prea clar, proporţiile exagerate ale acesteia par cu totul nefireşti. Apoi, beneficiarii nu mai sînt menţionaţi în acte ulterioare, aşa cum despre ascendenţii lor, pornind de la Coste Todorescu, nu mai deţinem alte informaţii documentare. Suspiciune trezeşte şi modul în care este alcătuită hotarnica, cu specificarea mersului hotarelor spre apus şi spre răsărit, procedu neuzitat în acea vreme. De asemenea, lipsa numelor satelor dăruite dintre Prut şi Nistru şi indicarea numai a locului din hotarul cărui sat se face dania adaugă noi semne de întrebare. Totodată, este puţin probabil (ar fi unicul caz cunoscut) ca domnul să dăruiască un munte întreg cu Slatina. În aceeaşi situaţie se află şi includerea ca obiect al daniei şi întăririi a celor şapte mori. Se ştie că, de regulă, cînd acestea erau dăruite se specifica şi locul, ceea ce în acest act lipseşte.

Un alt element, probant pentru dovedirea falsului, este şi acela referitor la curtea domnească de la Tîrgu Frumos, dăruită beneficiarilor, cînd este îndeobşte cunoscut faptul că (v. C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăţilor şi curţilor domneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 267—273) domnul Moldovei, dimpotrivă, a promovat o politică de întărire a curţilor domneşti şi de mărire considerabilă a numărului satelor din ocoale. Contradicţia devine, deci, evidentă.

De observat, apoi, că nu poate fi întîmplătoare nici omiterea numelui lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, menţionat în toate celelalte acte ale timpului. Frapantă este şi inserarea numelor lui Dumitru Vescan din Chişinău şi a lui Mihai de Belenești ca martori ai daniei, după enumerarea membrilor sfatului domnesc, fapt necunoscut în redactarea actelor de cancelarie din acea vreme, cu atît mai mult cu cît Chişinăul nu era la acea dată o aşezare de importanţă deosebită.

Există unele indicii că falsificatorul a avut ca model un act de epocă. Dacă autorul plăsmuirii este cel care a efectuat traducerea românească după un document slav autentic sau cel care a transpus în latină conţinutul actului este dificil

---

* Semnalată pentru prima dată de Ionel Penea, de la Arh. St. Zalău, căruia îi exprimăm toată recunoştinţa.

** De aceea o traducere românească inteligibilă a textului latin, în forma în care ne-a parvenit, devine, pe alocuri, aproape imposibilă. S-a procedat, în consecinţă, la unele completări, eliminări sau rectificări, urmărindu-se adaptarea, pe cît cu putinţă, la formele existente iniţial în prototipul slav. Pentru bunăvoinţa cu care ne-au ajutat la pregătirea textului pentru tipar, mulţumim profesorilor D. Ciurea şi C. Cihodaru, precum şi colegului G. Nussbächer.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de precizat, deoarece autentificările ulterioare ne încredințează numai asupra fidelității copiei din 1837 de pe traducera latină din 1794.

Și mai greu este de stabilit mobilul falsului. El nu face parte nici din categoria falsurilor mănăstirești sau boierești, nici a celor mai noi, basarabene, sau a celor transilvane, în care s-a ilustrat mai ales Iosif Kemény (v. Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în *DIR*, II, *Introducere*, p. 313—319). Probabil că la baza măsluirii a fost dorința de înnobilare a unui moldovean stabilit în Transilvania. Că autorul mistificării a putut avea la îndemînă un document original de epocă ne-o sugerează însuși locul unde apare copia latină. Aceasta poate fi pusă în legătură cu acele documente moldovene aflate chiar la Vîrșolț, despre care ne relatează, în 1819, un călător din Moldova ajuns pe acele meleaguri (v. C. Istrati, *Știri despre documente moldovenești în Transilvania la 1819*, în *RA*, an X (1967), nr. 2, p. 181—186). Se amintea acolo că un nemeș, Gheorghe Vodă, pretins descendent al lui Ștefan cel Mare, din Vorșăuți — și nu Borșăuți, cum s-a citit anterior — (azi Vîrșolț, v Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, sub voce) deținea multe documente originale privitoare la tîrgurile Roman, Ștefănești și Tîrgu Frumos și pentru moșia *Todorești de lîngă Ruginoasa*. Fie că informația nu e corectă, fie că acolo s-au aflat și actele satului *Todorești de pe Moldova*, coincidența ni se pare izbitoare și sugestivă.

Este, de altfel, una din explicațiile care poate susține părerea că măsluitorul a avut drept model un act de la Ștefan cel Mare, mai ales că este menționată, în copia latină, existența peceții domnești. Astfel s-ar elucida și lipsa documentelor pentru acest sat (ce-i drept, dispărut ulterior).

D. Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. *VARIA*

PE MARGINEA UNUI VOLUM DE CORESPONDENȚĂ

Apărut în 1984, primul volum de corespondență N. Iorga, editat de Ecaterina Vaum, a primit mențiuni laudative venite atît din cercul restrîns al istoricilor [1], cît și din afara lui [2]; a fost publicată, în schimb, doar o singură recenzie [3]. Interesul deosebit pe care l-a stîrnit este dovedit de epuizarea rapidă a întregului tiraj, ceea ce se întîmplă foarte rar cu corespondența editată. Cel de-al doilea volum, apărut în 1986, dar ajuns în librării abia în februarie 1987, era așteptat cu o vie curiozitate.

Volumul 2 al corespondenței N. Iorga cuprinde 526 scrisori către destinatari ale căror nume de familie sau instituție au ca inițiale literele cuprinse între D și M. De asemenea, volumul cuprinde Indice cronologic al scrisorilor, Indice de asociații, cluburi, instituții, întruniri, ligi, organizații, partide și societăți, Indice de localități, Indice de lucrări ale lui N. Iorga la care se fac referințe, Indice de nume, Indice de periodice.

Și de data aceasta, ca și în cazul primului volum, editoarea, Ecaterina Vaum, s-a aplecat cu pietate asupra scrisorilor lui N. Iorga, a desfășurat o muncă laborioasă pentru depistarea lor, din fonduri atît publice cît și particulare, și pentru alcătuirea unor note bogate și în mare parte exacte. Cel care știe cît efort cere realizarea unui asemenea volum nu poate decît să aprecieze tenacitatea cu care s-a lucrat.

Multe scrisori publicate acum au o valoare nu numai documentară, dar și istorică, aducînd la lumină fapte necunoscute astăzi, sau dînd unora altă interpretare decît cea știută din unele lucrări de specialitate; se nuanțează, pentru cititor, relațiile lui N. Iorga cu contemporanii săi; se subliniază rolul major pe care istoricul l-a avut nu numai în planul cultural, ci și în cel politic. Una dintre scrisori modifică parțial ceea ce se știa despre poziția istoricului față de Partidul Țărănesc, la începutul existenței acestuia: este cunoscut faptul că, în 1918—1919, I. Mihalache și apoi V. Madgearu i-au făcut lui N. Iorga propunerea repetată de a lua președinția Partidului Țărănesc; propunerea va fi respinsă din cauza acceptării de către țărăniști, în acel moment, a principiului luptei de clasă [4]; din scrisoarea către V. M. Kogălniceanu, 20 septembrie 1920 (p. 236), rezultă faptul că N. Iorga își modificase în decurs de un an poziția neopunîndu-se unei legături strînse „mergînd chiar pînă la fuziune, cu acel Partid Țărănist, care nu e decît forma acomodată cu nevoile momentului a propriului nostru partid". Foarte multe scrisori subliniază evoluția relațiilor lui N. Iorga cu lumea politică în care a trăit, consecvența cu care s-a situat pe poziția apărării intereselor naționale. Un exemplu al fermității față de orice încercare de încălcare a suveranității românești sînt scrisorile către episcopul maghiar G. C. Majlath, din 1931 (p. 279—281). Scrisorile către C. I. Marinescu (p. 299—321) aduc amănunte interesante privitoare la organizarea Școlii Române din Franța și la relațiile pe care directorul acesteia le avea

---

[1] Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, tom XXII (1985), 2, p. 873.

[2] Șerban Cioculescu, în „România literară", XVIII, nr. 6, din 7 febr. 1985.

[3] Petre Țurlea, în *RdI*, tom 39, nr. 1 din 1986, p. 102—108.

[4] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, *Intregitorii*, București, 1939, p. 472 și Idem, *Memorii*, vol. II, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu elevii săi în timpul cît se aflau în Occident și după ce se reîntorceau în țară — beneficiari ai ajutorului acordat cu bunăvoință pînă la urcarea celor mai înalte trepte universitare. Se subliniază relațiile foarte intense pe care N. Iorga le avea în lumea științifică din alte țări, recunoașterea internațională a valorii operelor sale, ceea ce i-a adus solicitarea anuală din partea Sorbonei de a ține cîte un ciclu de cursuri.

Acceptînd, deci, ca indiscutabilă valoarea deosebită a volumului și dăruirea cu care editoarea a lucrat, trebuie să subliniem, pentru a fi evitate în viitor, și aspectele negative.

1. Criteriul folosit pentru publicarea scrisorilor a fost aplicat defectuos, lăsînd impresia că într-o perioadă a activității sale editoarea a intenționat să cuprindă în volum toate scrisorile, chiar și cele fără valoare, iar într-o altă perioadă a făcut o selecție atît de strictă, încît a lăsat nepublicate și unele scrisori foarte valoroase. Astfel, 30 scrisori (telegrame, cărți de vizită) nu pot fi luate decît ca bunuri de inventar ; ele nu spun nimic ce ar putea să contureze imaginea lui N. Iorga și nu-și au rostul în volum. În rîndul acestora se află mesaje ca : „N. Iorga cu cele mai bune mulțumiri" (p. 53) ; „Desigur m-ar interesa. Vă mulțumesc". (p. 95) ; „Vă rog a încasa și a-mi trimite suma cuprinsă în mandatul ce alătur" (p. 148), ș.a.m.d. Includerea unor asemenea mesaje în volum îl încarcă inutil și dispersează atenția cititorului, diluînd valoarea de ansamblu a cărții. În schimb, foarte multe sînt scrisorile care, deși ar fi meritat, nu au fost incluse în volum ; cauzele sînt, probabil, diverse, însă ele nici nu mai contează, importantă fiind omisiunea. Dăm cîteva exemple edificatoare.

La 26 octombrie 1914, o telegramă a lui Toma Ionescu, Rector al Universității București, îi cerea lui N. Iorga să participe la Consiliul universitar care avea la ordinea de zi „chestia națională" ; istoricul va scrie ciorna de răspuns chiar pe formularul telegramei : „Rog scuzați absența mea pornită din convingerea că această chestiune trebuie discutată și rezolvită de alte foruri" ; textul va fi tăiat de N. Iorga și înlocuit cu alt răspuns : „Dacă e vorba de studii serioase sînt cu bucurie la dispoziția colegilor miei. La simple manifestații nu cred folositor a mă ralia" [5].

La 3 decembrie 1916, N. Iorga scria Ministrului Instrucțiunii Publice : *«Dragă domnule Duca, Două scrisori pe zi e cam mult. Dar vezi ce scrie nenorocitul Agârbiceanu pe care aventura noastră ardeleană l-a scos din colțul tihnit cîștigat prin muncă. Răspunde-mi, te rog, ce să-i scriu. Primește, te rog, salutările mele. N. Iorga.* [P. S.] *Cineva-mi spune că răniții lecuiți sînt trimiși acasă. „Acasă" e însă sub ocupație. Mor de foame pe străzi. Vorbește, te rog d[omnu]lui Vintilă Brătianu»* .

O foarte importantă scrisoare trimite N. Iorga Regelui Ferdinand, la 19 februarie 1918 : *„Maiestate, Un umil ajutător în zile grele al Maiestății Voastre și al Dinastiei îndrăznește astăzi să aducă, biruind opunerea unor sentimente firești la orice om, un sfat care nu i s-a cerut. Ne găsim, fără putința unui ajutor al prietenilor, înaintea amenințării unui dușman care nu voiește să ne cruțe. Ne găsim și, fiecare, înaintea răspunderii față de acest admirabil popor al tuturor sacrificiilor și răbdărilor și înaintea judecății urmașilor, care ne vor întreba ce am făcut cu moștenirea înaintașilor noștri. Ne găsim și înaintea tradițiilor acestei țeri, despre care, ca istoric, pot vorbi. În aceste tradiții nu stă acceptarea unor condiții de pace rușinoase. Strămoșii noștri au preferat moartea acestei umilinți. Soldații Maiestății Voastre nu merită să fie supuși unei capitulații fără luptă. Și cu nimic nu ne vom putea îndreptăți față de cei de după noi dacă le-am primi. Din atîtea prilejuri pe care le-am avut de-a cunoaște marea inimă a Maiestății Voastre, știu că Maiestatea Voastră nu poate cugeta altfel. Ce e mai bun în această țară cere răspingerea, orice s-ar întîmpla, a condițiilor care ni se pun astăzi, și mai ales a celei care privește sfîșierea, fie și numai provizorie în gîndul nostru, a pămîntului țerii. Atîția generali sînt de părerea pe care, din motive pe care nu le pot sonda,*

[5] BARSR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 244, f. 324.

[6] *Ibidem*, vol. 342, f. 28 ; nu era prima intervenție a istoricului în favoarea lui I. Agârbiceanu pe lîngă I. G. Duca ; o altă intervenție, din septembrie 1916, îi adusese un ajutor important — *Ibidem*, vol. 264, f. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

n-o împărtășește acela din care Maiestatea Voastră a făcut primul Ei sfetnic. Putința oricărei alte manifestații îmi lipsește astăzi. Viața liberă nu există și reprezentanții ei sînt sub steaguri, iar om al comploturilor și apelurilor la pasiunile populare, care, odată pornite, nu se mai pot stăpîni, nu sînt. De aceea mi-am îngăduit să ieau această cale pentru a face să pătrundă la Maiestatea Voastră ceva din sufletul chinuit al României, care așteaptă de la Maiestatea Voastră ca după pagina de suferință și de glorie să nu se strecoare una care le-ar întuneca. Am zis și, față de Maiestatea Voastră ca și față de țară, am salvat sufletul mieu. Rămîn al Maiestății Voastre prea supus și plecat, N. Iorga" [7].

La 25 octombrie 1932, N. Iorga scria, de la Fontenay-aux-Roses, unde se afla ca director al Școlii Române din Franța, Ministrului de Finanțe V. Madgearu : *„Domnule Ministru, Aflu că măsura de suprimat bursele în streinătate, pe care le-am crezut totdeauna peste măsură de numeroase și adesea absolut neîndreptățite, atinge și școalele din Roma și Franța, așezăminte create în baza unei legi. Este desigur o greșală, o măsură financiară neputînd să desființeze astfel de instituții care au contribuit și contribuie așa de mult nu numai la dezvoltarea științei românești dar și la strîngerea și întreținerea legăturilor culturale cu țeri de care sîntem legați așa de mult ca Franța și Italia. Rugîndu-vă să binevoiți a lua măsurile necesare pentru ca activitatea spornică a Școalei pe care o conduc să nu fie întreruptă un singur moment, vă rog să primiți încredințarea deosebitei mele considerațiuni. Director N. Iorga. D[omniei] sale domnului Ministru de Finanțe, București*" [8].

Pare curioasă omisiunea totală a răspunsurilor pe care N. Iorga le-a dat telegramelor primite în timpul campaniei electorale și a alegerilor din 1931 ; cele mai multe erau telegrame de protest ale candidaților opoziției. Răspunsurile sînt interesante, subliniind deosebirea dintre N. Iorga, Prim Ministru și C. Argetoianu, Ministru de Interne, care inițiase acțiuni represive împotriva adversarilor guvernului, istoricul pronunțîndu-se permanent pentru alegeri democratice, dar încercînd și să-și acopere colegul pentru a păstra unitatea cabinetului : „Regret acțiunea de brutalitate, dar nu pot civiliza o lume într-o lună" ; „Ce pot eu face față de vechile obiceiuri ale țerii ?" ; „Ilustrează nu guvernul mieu ci moravurile țerii, la care participați cu toții" ; „N-am ordonat nici eu nici Ministrul de Interne măsuri de împiedicare a propagandei d[umnea]v[oastră]. În țară a fost continuu anarhism și nu-i pot da de pe o zi pe alta bune moravuri" ; „Moravurile țerii nu le-am creat eu. Dar promisiunea de a mă pedepsi o primesc cu aceeași indiferență cu cari am primit orice pasiune politică. Pentru formula de politețe de la sfîrșit nu mă pot servi de un răspuns corespunzător" [9]. Din sutele de răspunsuri de acest fel, cîteva, pentru sublinierea relațiilor de moment cu opoziția, ar fi trebuit publicate (mai ales cele către personalități deosebite ca dr. N. Lupu, Gr. Gafencu, D. R. Ioanițiu).

De asemenea, menționăm printre scrisorile omise de Ecaterina Vaum : cele către C. S. Făgețel, fondator și redactor al revistei „Ramuri", din 1921 și 1924, publicate în *RA*, anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3/1971, p. 455, 458 și din 1908—1910 (3 scrisori) publicate în *Corespondența Ramuri*, ediție de Florea Firan, Craiova, 1973, p. 261—264 ; scrisorile către Al. Lapedatu, Ministru al Culturii și Artelor, din februarie și iunie 1928, publicate în *RA*, nr. cit., p. 458—459 ; mai multe scrisori din Arh. St. Iași, între care cea din 1922 către I. Găvănescu, Președintele Ligii Culturale Iași (Arh. St. Iași. Documente, pachetul 342/175, f. 2) și cea din 1939 către Gl. Const. Ionescu, Primarul Iașului (Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 281/1939, f. 1) ; mai multe scrisori din Arh. St. Ploiești : către N. G. Lăzărescu, directorul Liceului „Sfinții Petru și Pavel", 1909, în Arh. St. Ploiești, fond Liceul Petru și Pavel, dosar 165, vol. II, f. 61 ; către Const. Miulescu, Primarul

[7] Arh. St. București, fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 3/1918, f. 1—3 ; scrisoare transcrisă de Ecaterina Iorga, dar cu semnătura lui N. Iorga ; publicată în N. Iorga, *Memorii*, vol. I, p. 284—285 și în RA, anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3/1971, p. 453.

[8] *Ibidem*, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 530/1932, f. 42 — Ministrul scrie rezoluția : „Se va interveni".

[9] BARSR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 362, f. 139, 164 ; vol. 371, f. 190, 228 și *DAD*, nr. 2 din 19 iunie 1931, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Vălenii de Munte, 1937, în Arh. St. Prahova, fond Primăria Vălenii de Munte, dosar 92/1937, f. 66 ; scrisoarea către I. Gh. Mocanu, Primarul comunei Starichiojd, Prahiva, 1926, în BARSR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 264, f. 446.

2. În destul de multe cazuri, notele Ecaterinei Vaum sînt fie incomplete, fie greșite, prezentînd interpretări deformatoare sau simpliste ale unor fapte istorice, interpretări preluate din diverse lucrări de specialitate fără o analiză critică a valabilității lor. Le menționăm în ordinea apariției lor în volum.

În nota 2, de la p. 6, se apreciază că acțiunea protestatară a corpului didactic, din 29 mai 1932, „reprezintă una din cauzele imediate ale demisiei lui N. Iorga, *la 21 mai* 1932, din funcția de Președinte al Consiliului de Miniștri". De fapt, guvernul N. Iorga a căzut din cauza greutăților financiare, accentuate din aprilie 1932 cînd Partidul Național Liberal (Duca) își retrage concursul dat guvernului ; Regele i-a cerut Primului Ministru, în mod ultimativ, să plătească toate salariile restante ; neacceptarea listei de măsuri propuse de istoric, înaintată Regelui la 25 mai 1932 [10], a dus la demisia guvernului, la 31 mai (nu 21).

La p. 15, nota 1, se menționează telegrama trimisă lui J. W. Lawther, *liderul* Camerei Comunelor, deși aceasta nu are lider ci Speaker (cel mult poate fi tradus prin președinte).

La scrisoarea către Gh. N. Dulca (p. 47), ar fi trebuit explicat că societatea menționată este „Neamul Românesc", înființată în 1908.

În scrisoarea către I. Farcaș (p. 64), 14 ianuarie 1931, N. Iorga arăta că așteaptă cei 100.000 lei ce i se cuvin ; ca director al Școlii Române din Franța nu avea salariu, dar primea această sumă anual pentru deplasarea la Paris [11].

N. Frateș (1895—1979) nu era comerciant (p. 85), ci tipograf ; el a salvat bustul lui N. Iorga din Vălenii de Munte, pe care legionarii voiau să-l distrugă, cumpărîndu-l, la 21 noiembrie 1940, de la primarul Gh. Dinescu, cu 10.000 lei [12]. N. Frateș va păstra cu pietate asupra sa pînă la sfîrșitul vieții scrisoarea istoricului ; în februarie 1978 mi-o arăta cu mîini tremurînde de emoție.

În nota 3 de la scrisoarea către G. Hanotaux (p. 155), editoarea consideră că „celălalt elev" al lui N. Iorga de la Fontenay-aux-Roses, în decembrie 1930, ar fi C. Göllner. Dar acesta, născut în 1911, nu avea decît 19 ani în 1930, iar membrii Școlii Române din Franța erau recrutați numai dintre absolvenții de facultate (minimum 22 ani). Abia în 1935 C. Marinescu îi transmitea lui N. Iorga rugămintea Consiliului Facultății de Litere și Filosofie din Cluj pentru acceptarea lui Carol Göllner la Școală [13]. Într-o altă scrisoare, din august 1936, tot C. Marinescu consemna că „excelentul și tînărul C. Göllner" a fost primit [14].

La p. 171, în nota 1 la scrisoarea către C. Hiotu, e menționată fuziunea, în 1925, a *Partidului Naționalist Democrat cu Partidul Național Țărănesc ;* la acea dată P.N.D. nu mai exista și P.N.Ț. nu fusese încă înființat. În realitate, este vorba despre fuziunea dintre Partidul Naționalist al Poporului și Partidul Național Român, formînd Partidul Național cu N. Iorga și I. Maniu ca președinți, așa cum însăși editoarea consemnează la p. 286.

O interpretare greșită a celor petrecute în Adunarea Deputaților, la 24 martie 1921, se află în nota 2 la scrisoarea către Take Ionescu, (p. 191) : N. Iorga condamna „scenele sălbatece" de la Cameră, editoarea considerînd că acestea

---

[10] Arh. St. București, fond Casa Regală, Carol II, dosar 178/1932, f. 68.

[11] Răspunzînd acuzației că are avantajii de pe urma Școlii Române din Franța, N. Iorga afirma în Adunarea Deputaților : „Eu nu am cu ce mînca la un restaurant, sînt silit să mă înțeleg cu subdirectorul mieu, ca să mănînc și eu acolo, în școală [...]" — *DAD*, nr. 8 din 30 iunie 1931, ședința din 24 iunie 1931, p. 250 ; un răspuns la aceleași atacuri în „Neamul Românesc", anul XXVI, nr. 140 din 26 iunie 1931.

[12] Arh. St. Ploiești, fond Primăria Vălenii de Munte, dosar 138/1940, f. 104 ; cererea lui N. Frateș în Ibidem, f. 113.

[13] BARSR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 417, f. 184—185.

[14] *Ibidem*, vol. 423, f. 162—163. La 28 ian. 1936, N. Iorga telegrafia din Sceaux (Franța) lui V. Slăvescu, Ministru de Finanțe : „Prier envoyer urgence bourse Göllner admis comme nouveau membre" — Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 570/1936, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„urmăreau boicotarea de către opoziție a reformei agrare și fiscale propusă în dezbaterea Parlamentului de guvernul Averescu". Dar scenele menționate erau provocate de majoritatea parlamentară, care l-a întrerupt deseori pe istoric în timpul discursului ținut în dimineața acelei zile ;[15] discursul se referea la modificările aduse Regulamentului Camerei pentru a lovi în opoziție, iar nu la cele două reforme. Ecaterina Vaum mai scrie că la 24 martie fusese exclus din Adunare un grup „din care făcea parte N. Iorga", dar, conform discursului acestuia, din grup făceau parte doi basarabeni și doi transilvăneni, deci nu și istoricul. Pe de altă parte, trebuie menționat că Federația a criticat doar reforma agrară, aprobînd Legea financiară.

„Durerea noastră a tuturora", consemnată în scrisoarea către G. T. Kirileanu din 23 aprilie 1918 (p. 227), nu poate fi, așa cum se explică în notă, Pacea de la Buftea-București, care se va încheia la 24 aprilie 1918, ci perspectiva ei.

Scrisoarea către editorul Leroux (p. 259) este urmarea a două scrisori de la St. Novakovič[16] ; în aceeași zi cu scrisoarea către Leroux, N. Iorga scria și lui St. N. : „Și să mai spui că inexactitățile aparțin Orientului nostru ! Editorul francez a depășit cu siguranță tot ce i s-ar putea opune din partea noastră"[17].

Motivația demisiei lui N. Iorga din conducerea Ligii Culturale, 18 noiembrie 1913, este mai complexă decît cea prezentată de Ecaterina Vaum (p. 262) : pe lîngă opoziția față de tendințele politicianiste ale lui V. Arion, o cauză principală a fost neînțelegerea în problema evreiască. La 25 octombrie conducerea Ligii hotăra să se combată ideea împămîntenirii în masă a evreilor ; urma să se facă o mare întrunire la 10 noiembrie (cînd N. Iorga se afla la Belgrad pentru 3 zile, ducînd Regelui Petru al Serbiei clopotul lui Caragheorghe descoperit de St. Ciuceanu la biserica Madona Dudu din Craiova) și un congres la 17 noiembrie[18]. „Neamul Românesc" motova demisia istoricului prin absoluta neputință de a lucra cu colegii și din credința că asupra problemei evreiești trebuie să se aplece un partid politic iar nu Liga[19].

Fuziunea P.N.P. cu P.N.R. (1925) se lasă să se înțeleagă că ar fi fost făcută fără știrea și peste voința lui N. Iorga (p. 282). De fapt, istoricul i-a lăsat mînă liberă lui C. Argetoianu, plecînd în Franța în ianuarie. Era, în această plecare în străinătate tocmai în preajma unui eveniment atît de important pentru partid, și expresia lipsei sale de entuziasm pentru viitorii parteneri politici ; mai tîrziu se va explica : „Sentimentul că vechea mea politică s-a isprăvit [...] a făcut ca să mă declar înțeles cu orice încercare de a grupa întreaga opoziție, fie și într-o fuziune, forma fiindu-mi indiferentă"[20].

La p. 303, nota 1, se preia din lucrarea *Viața politică în România 1918—1921*, de M. Mușat și I. Ardeleanu, afirmația : „Sprijinirea lui Stere de către I. Mihalache, dr. N. Lupu și fracțiunea țărănistă în frunte cu Pantelimon Halippa l-a determinat pe N. Iorga, șeful P.N.D., să părăsească cu toată gruparea sa blocul federalist, fiind urmat și de celelalte grupuri politice". În realitate, la 8 martie 1921, după un lung discurs în care a prezentat documente revelatoare pentru acțiunea lui C. Stere în timpul ocupației, N. Iorga a încheiat cerînd, totuși, validarea mandatului de deputat al celui acuzat, deoarece aceasta era voința alegătorilor din Soroca[21]. Așadar, N. Iorga, nu a fost împotriva validării și nici nu a părăsit Federația pe această temă. De altfel, la 27 martie, deci după presupusa dispariție a Federației, aceasta va avea o mare întrunire în sala „Dacia" din București, pentru a condamna proiectul de reformă agrară al guvernului[22] ; chiar

[15] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 218—225.
[16] BARSR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 236, f. 118 ; vol. 240, f. 410.
[17] *Ibidem*, vol. 239, f. 58.
[18] *Ibidem*, vol. 233, f. 250 — circulara Ligii Culturale din 28 X 1913.
[19] „Neamul Românesc", anul VIII, nr. 73 din 21 noiembrie 1913, p. 1140.
[20] N. Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, vol. IV, ed. din 1981, p. 69. Înaintea plecării, N. Iorga a întrunit conducerea P.N.P. în fața căreia a afirmat că între el și C. Argetoianu este o „perfectă armonie" — „Neamul Românesc", anul XX, nr. 5 din 9 ianuarie 1925.
[21] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 188—216.
[22] „Neamul Românesc", anul XVI, nr. 71 din 30 martie 1921 ; doar în toamna lui 1921 destrămarea Federației va deveni evidentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

editoarea consemnează (p. 304) că „la 24 martie 1921 N. Iorga se retrage din Cameră cu întreaga Federație".

Refuzul lui N. Iorga de a face parte din Comisia Monumentelor Istorice (p. 338—339) se datora cooptării în această comisie a lui C. C. Arion și Al. Tzigara-Samurcaș [23].

3. De multe ori se constată greșeli în indicarea surselor și, uneori, se datează greșit scrisorile. La scrisorile către G. Denize (p. 10—19), trimiterea corectă este Arh. St. București, fond Regina Maria, II, Secretariat, dosar... f... Scrisoarea către un deputat, 19 decembrie 1919, este indicată în Arh. St. București, fond N. Iorga, act nr. 10; în realitate e dosar nr. 10, f. 1, (editoarea a copiat formularul tipărit pe coperta dosarului). Scrisoarea către Ministrul Instrucțiunii (p. 44), considerată a fi din 15.I.1916, este în realitate din 15.I.1926 și, deci, nu este adresată lui I. G. Duca, ci lui C. I. Angelescu; se putea desprinde foarte ușor greșala din conținutul scrisorii, care se referă la Școala Română din Franța, înființată în 1920. Presupunerea că scrisoarea către I. Filip (p. 71) este din 1924, mi se pare neîntemeiată: 20 lei nu însemnau aproape nimic în 1924, datorită inflației, deci nu se poate ca N. I. să trimită unei rude apropiate o asemenea sumă; cartea trimisă la Stockholm, era, cel mai probabil, *Storia del Soggiorno di Carol XII in Turchia...*, București, 1905 — deci scrisoarea poate data din acest an, mai ales că este legată într-un volum cuprinzînd multă corespondență din 1905. O neglijență evidentă la p. 77: E. Vaum presupune că ceea ce N. Iorga a scris pe o carte de vizită a lui I. C. Filitti, ar fi o scrisoare către acesta și o și datează — 15 august 1914. Se știe că N. Iorga își făcea însemnări pe orice hîrtie o avea la el, inclusiv pe scrisorile primite, plicuri etc. Însemnarea considerată scrisoare este ideea finală a discursului de încheiere a cursurilor de vară din 1914; acestea au început la 1 iulie și se vor termina brusc, din cauza evenimentelor internaționale, la 20 iulie. În „Neamul Românesc", an IX, nr. 29 din 27 iulie 1914, se publică cuvîntul de închidere: „Împrejurările actuale stăpînind exclusiv sufletele îngrijorate ale tuturora, cursurile de vară se închid astăzi, luni. Ne vom întîlni la anul, într-o Românie mai sigură poate ca ceea de azi". Deci, nu este nici scrisoarea către I. C. Filitti, nici nu datează din 15 august 1914. Scrisoarea de la p. 105, datează din 27 iulie *1915* și va fi publicată în „Tribuna" din *2 august*. Scrisoarea către A. Gorovei (p. 142) nu se află în Corespondența N. Iorga ci în Corespondența A. Gorovei. Principiul cronologic de prezentare a corespondenței către același destinatar este încălcat la p. 157—158, 235. *Codex diplomaticus* Hungariae a avut numai 43 volume, ultimul apărînd în 1844, nu 1866 (autorul lor, G. Fejér a murit la 2 iulie 1851); pe aceeași pagină, 220, „ajutorul" pe care N. I. afirmă că-l primește bucuros se consideră că e destinat deschiderii cursurilor de vară. Dar, în 1915 nu au avut loc cursuri de vară; explicația o găsim în scrisoarea lui G. T. Kirileanu din 15/28 iunie 1915 [24], în care se anunță vizita la Văleni a Reginei Maria: „Dejunul se va lua la dumneavoastră și în acest scop vor fi trimiși înainte acolo servitorii și lacheu cu cele trebuincioase (tacîmuri etc.)". Ar mai trebui adăugat că unele note sînt excesiv de întinse — la o telegramă de un rînd se dau explicații pe o pagină întreagă.

Avînd în vedere multitudinea locurilor unde se pot găsi scrisori ale lui N. Iorga — arhive centrale și județene, arhive particulare, biblioteci publice, publicații — ar fi indicat să se formeze un colectiv pentru depistarea întregii corespondențe, colectiv din care să facă parte neapărat și un istoric, pentru a evita greșelile de felul celor de pînă acum; oricît de multă bunăvoință ar avea Ecaterina Vaum, pregătirea sa filologică și lipsa de pregătire istorică își spun cuvîntul. Trebuie avut în vedere faptul că N. Iorga a fost în primul rînd istoric și om politic, de aceea multe din scrisorile sale ating probleme din cele două domenii. Și, de asemenea, rămîn la părerea că o ediție optimă poate fi făcută numai sub egida unui institut de istorie, așa cum se face deja cu reeditarea unor lucrări fundamentale ale lui N. Iorga.

Petre Țurlea

[23] Numiți în 1917 de administrația germană, la cererea lui V. Arion, Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 238/1917, f. 74.

[24] BARSR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 251, f. 43—44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

JULIUSZ DEMEL, *Historia Rumunii* (Istoria României), Wroclaw/Warszawa/Kraków/Gdańsk/Lódź, Zaklad Narodowy Im. Ossolińskich Wydawnictwo, 1986, 474 p. + 7 hărți + 72 ilustrații.

Profesorul dr. Juliusz Demel, de la Institutul de istorie al Universității „Boleslaw Bierut" din Wroclaw, este deja bine cunoscut cercurilor de istorici din Polonia ca un specialist în istoria României, îndeosebi a epocii sale moderne. O calitate ce îi este conferită, între altele, și de noua sinteză a *Istoriei României*, a cărei primă ediție a apărut în anul 1970, la aceeași editură.

Fiind vorba, mai curînd, de o reeditare, autorul nu a operat modificări esențiale în noul text. Cu toate acestea, actuala sinteză a prof. Juliusz Demel marchează o nouă etapă din activitatea sa științifică care se încadrează, în cazul lucrării în discuție, și unui program editorial, elaborat și aplicat cu consecvență de Editura Ossolineum, vizînd familiarizarea celor mai largi cercuri de cititori polonezi cu istoria popoarelor mapamondului.

Structural, sinteza este divizată în douăzeci de capitole, subdivizate, la rîndul lor, în paragrafe, care îmbrățișează istoria României din epoca comunei primitive, pînă la cel de al doilea război mondial, inclusiv. Ele sînt precedate de o punere în temă, *Din partea autorului* (p. 5—17) și de o *Introducere* (p. 13—23), fiind urmate de o listă a celor mai importante evenimente care au avut loc în istoria patriei noastre în perioada 1947—1980 (p. 415—421), de *Indicații bibliografice*, din care nu lipsesc lucrările istoricilor polonezi cu preocupări speciale sau care au abordat conjunctural tematici din istoria României sau din cea a istoriei raporturilor polono-române din diverse epoci (p. 422—426), de un *Indice de nume* (p. 427—453) și de un altul pentru denumiri geografice și de naționalități (p. 454—466), de o listă a *ilustrațiilor* (p. 467—469) și de o alta a *hărților* (p. 470).

Julius Demel nu a ales, însă, Istoria României, întîmplător, pentru a contribui doar la realizarea unui program editorial. Din contra, interesul special manifestat față de istoria românilor este generat de faptul că, așa cum precizează el însuși, chiar la începutul acelei puneri în temă, în trecutul istoric, cele două popoare au venit adeseori în contact, „în sens bun și rău, cînd teritoriile statelor român și polon se mărgineau pe linia Nistrului" (p. 5). Totuși, apreciază el, și nu fără temei, istoria românească este încă puțin cunoscută în Polonia. O stare de lucruri datorată unei suite de cauze obiective și subiective, a cărei continuă corijare autorul o urmărește și prin publicarea noii ediții. Căci, potrivit constatării sale, studierea istoriei României „este instructivă pentru observatorul polonez. Ea permite să se înțeleagă puțin altfel raporturile polono-române sau polono-ungare din trecut, iar istoria etnicului românesc din Transilvania, sugerînd analogii și similitudini cu etnicul polonez din apus și răsărit, dă mult de gîndit în problema națională atît de evidentă în istoria Poloniei" (p. 5). Cu alte cuvinte, prof. Juliusz Demel abordează istoria României și din punctul de vedere al rolului său în istoria raporturilor internaționale din Europa est-centrală, ceea ce constituie, fără îndoială, un progres evident, sub aspect metodologic, în comparație cu atitudinea istoriografiei poloneze, îndeosebi a celei interbelice, față de această chestiune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe acecași linie se înscrie, de altfel, și atenția deosebită pe care a acordat-o autorul familiarizării cititorului polonez cu unele din cele mai controversate probleme din istoria României. Asupra uneia dintre ele, și anume a locului Transilvaniei în istoria poporului român, profesorul de la Universitatea din Wroclaw a insistat chiar și în aceste pagini ce preced întreaga lucrare. Iar una din concluziile metodologice, bazată pe o deosebit de clară înțelegere a complexității sale, constă în faptul că, „din punct de vedere etnico-istoric, Transilvania este, deci, pământ românesc, căci românii au fost cei care au locuit-o, în cea mai mare parte, din generație în generație, și au cultivat-o, ca țărani. De aceea, în pofida rămînerii sale, timp de mai multe veacuri, în cadrul unui alt etatism, eu denumesc Transilvania cu termenul de „pământ românesc". În schimb, denumirea de „stat românesc" poate să fie proprie, pînă în veacul XIX, doar principatelor Moldova și Țara Românească, iar apoi, după unirea lor, României, în granițele sale de de atunci" (p. 7). Autorului nu i-a scăpat, însă, din vedere că, alături de români, Transilvania a fost locuită și de unguri, sași, secui, al căror trecut istoric a fost abordat proporțional cu locul deținut în evoluția istorică a acestei provincii românești. În sfîrșit, pentru a încheia aceste considerații de natură metodologică, precizez că autorul a acordat atenția cuvenită și raporturilor polono-române de-a lungul veacurilor, pe care le-a abordat nu numai în fiecare din capitolele sintezei, ci și într-un paragraf special, inserat în capitolul XI, consacrat celei de a doua jumătăți a secolului XVII, și intitulat *Caracterul raporturilor româno-polone* (p. 212—214).

Strîns legată de problema locului Transilvaniei în istoria poporului român se află, desigur, cealaltă chestiune contraversată — și anume cea a formării limbii și a poporului român. Autorul a abordat-o în paragraful intitulat *Începuturile limbii și ale poporului român* (p. 78—80), al capitolului IV — *Constituirea poporului român și [apariția] feudalismului* (p. 68—84). Potrivit opiniei sale, poporul român, cu limba sa aparținînd grupei de limbi romanice, „s-a constituit ca urmare a unui îndelungat proces istoric, avînd la bază populația locală, autohtonă, geto-dacă, care a fost romanizată în prima parte a mileniului I î.e.n., iar în a doua parte (a aceluiași mileniu — n.ns.) a suferit o puternică influență slavă" (p. 78). Dacă cea de a doua parte a afirmației putea și trebuia să fi fost mai nuanțată, pentru a nu lăsa loc unor interpretări contrare adevărului istoric, în schimb, prima parte a ei este o confirmare firească a „neîntreruptei menținer pe teritoriul românesc — sprijinit pe lanțul Carpaților" — a populației autohtone ce a locuit aici încă din perioada preromană, și, se subînțelege, o infirmare a teoriei imigraționiste, condamnată categoric de rezultatele cercetărilor arheologice și lingvistice, prezentate sintetic, tocmai în acest scop, și de profesorul wroclawian (p. 79—80). Iar concluzia se degajă de la sine, în sensul că, „în decursul unui îndelungat proces natural al cărui centru de cristalizare au fost zonele deluroase și montane ale vechii Dacii — și nu așa cum s-a considerat cîndva (și, aș adăuga eu, se mai consideră, încă, de către unii „istorici"), ca urmare a unei apariții spontane, într-o formă gata maturizată — a intrat, treptat, pe arena istoriei naționalitatea (citește, poporul — n.ns.) română, păstrînd în însăși denumirea sa tradiția raporturilor sale cu lumea romană" (p. 80).

Un popor ce locuia, deci, întregul cuprins al fostei Dacii romane și al celei libere, supraveţuind și ultimelor valuri de populații migratoare și rămînînd elementul etnic cel mai răspîndit și sub stăpînirea străină din Transilvania sau Dobrogea. Un adevăr reliefat și de *Cultura teritoriilor românești din perioada feudalismului timpuriu*, prezentată de autor în ultimul paragraf al capitolului V, consacrat *Începuturilor statelor române: Țara Românească și Moldova* (p. 85—102).

Odată cu a doua jumătate a secolului XIV, începe și afirmarea țărilor române, ca factori ai raporturilor interstatale din Europa est-centrală, pe fundalul unei evidente modificări în situația internațională. Ele au fost dominate de apariția, în sudul Dunării, a puterii otomane, în timp ce la granița nord-estică a spațiului carpato-danubian cele două mari regate — ungar și polono-lituanian — erau angajate în competiția pentru supremație în această zonă. Un cadru schițat de Juliusz Demel la începutul celui de al șaselea capitol, intitulat *Pericolul otoman* (p. 103—125), după care a făcut o succintă analiză a principalelor fenomene politice, economice, sociale și instituționale care au avut loc în țările româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne în prima parte a secolului XV. Iar una din consecințele acelor prefaceri s-a concretizat în consolidarea poziției lor pe arena internațională, în a doua jumătate a veacului, ceea ce le-a permis să desfășoare și o politică externă activă. În cazul Moldovei, acea politică s-a circumscris evoluției raporturilor ungaro-polone. În acest context, ar fi fost de așteptat ca istoricul polonez să fi definit mai clar natura raporturilor moldo-polone stabilite în anul 1387. Pentru că, omagiul de vasalitate, depus de Petru I în acel an Coroanei polone, nu a fost identic cu o pierdere — pur și simplu — a independenței de stat, abia cîștigată de Moldova, în urma confruntărilor armate și diplomatice cu Ungaria angevină, cum lasă el să se înțeleagă (p. 115). În schimb, autorul a definit mai limpede natura raporturilor stabilite de Mircea cel Bătrîn cu Poarta otomană. Într-adevăr, acceptarea achitării tributului nu a semnificat „încă o dependență politică directă, ci, mai curînd, o asigurare a păcii [periclitată] de invaziile puternicului vecin, dar acest fapt nu a creat o perspectivă favorabilă pentru țările române în viitor" (p. 119). Iar eu am ținut să atrag atenția cititorului asupra acestor două momente, deoarece ele constituie cei doi piloni centrali ai sistemului relațiilor internaționale ale țărilor române, în întreaga epocă medievală.

Un alt capitol, cel de al șaptelea, a fost consacrat Epocii lui Ștefan cel Mare (p. 126—138). Un titlu generic — în realitate — sub care autorul a înfățișat cititorilor polonezi istoria întregului spațiu românesc din a doua jumătate a secolului XVI, dovedind, și cu această ocazie, o înțelegere clară și a unității sale politice și nu numai etnice.

După trecerea în revistă a principalelor fenomene economice care s-au manifestat în epocă pe teritoriul românesc și a raporturilor dintre Ungaria lui Matei Corvin și Transilvania (p. 126—127), Juliusz Demel a prezentat istoria Țării Românești din a doua jumătate a secolului XV. Accentul a fost pus pe domnia lui Vlad Țepeș, a cărui personalitate a fost bine reliefată, subliniind, între altele, cele două mari obiective, a căror realizare domnul muntean a urmărit-o cu o perseverență și prin metode draconice care i-au creat în epocă bine cunoscuta faimă, care s-a transmis pînă astăzi, și anume: „apărarea independenței față de rapacitatea turcă și modernizarea statului, prin întărirea puterii centrale și sprijinirea păturilor mijlocii. În ambele cazuri, a trebuit să se ajungă la o luptă pe viață și pe moarte între el și marii boieri. Vlad a pierdut, deoarece baza pe care și-a sprijinit programul s-a dovedit a fi fost prea fragilă" (p. 129—130).

Bine surprinse au fost, apoi, și împrejurările internaționale ale începuturilor domniei lui Ștefan cel Mare în Moldova, concretizate în competiția pentru supremație la gurile Dunării între Polonia și Imperiul otoman, pe de o parte, între cel din urmă și Ungaria, pe de alta, și, în sfîrșit, cea dintre feudalitatea polonă și cea maghiară. Preponderența politică pe care o exercita statul polono-lituanian în spațiul est-carpatic l-a determinat pe noul domn moldav să-și reglementeze raporturile cu puternicul regat de la nord-est, în condițiile impuse de acesta, între care figurau acceptarea suzeranității Coroanei și rămînerea importantei cetăți a Hotinului sub stăpînirea ei. A fost, însă, și prețul — exorbitant, de altfel, — cu care Ștefan Voievod a plătit neutralitatea Poloniei în conflictul său cu Petru Aron. A urmat, apoi, o scurtă perioadă de colaborare politică cu Polonia jagelloană, sub egida căreia domnul modav a întreprins și primul atac, nereușit, cum se știe, asupra Chiliei, în anul 1462. Firește, nu ar fi fost o risipă de spațiu tipografic, și, prin urmare, nici o abatere de la obiectivul propus și nici o alterare a specificului lucrării, dacă Juliusz Demel ar fi dezvăluit compatrioților săi, într-o frază, două, măcar, mobilul acelei colaborări care consta, după cum deja bine se știe, în slăbirea de către Polonia, cu concursul otomanilor, dar prin acțiunea directă a domnului Moldovei, a poziției Ungariei la Dunărea de Jos. Aceasta era doar una din formele de materializare a secularei, deja, la acea dată, rivalități polono-ungare, în umbra căreia avea să se mai desfășoare încă o bună parte din istoria medievală românească. Or, tocmai această aderare a lui Ștefan cel Mare la politica dunăreană a lui Cazimir Jagiello, ce corespundea, în acele împrejurări, intereselor de stat ale Moldovei, dar și celor dinastice ale domnului, a fost cauza expediției lui Matei Corvin, regele Ungariei, împotriva Moldovei din anul 1467. Autorul a sintetizat această cauză în expresia „manevrarea (lui Ștefan — n.ns.) între Polonia și Turcia" și a pus-o alături de altele, de natură specială și imediată, așa cum au fost expedițiile lui Ștefan în Transilvania, pentru prinderea lui Petru Aron, și a ocupării de către el a cetății Chilia (p. 132). Iar dacă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştefan cel Mare s-a grăbit să-l informeze, chiar cu lux de amănunte, pe regele polon în legătură cu victoria sa asupra lui Matei Corvin — o frază a scrisorii, elocventă pentru ideea pe care o dezvolt, fiind reprodusă şi de Juliusz Demel (p. 132) — a făcut-o, credem, nu atît din orgoliul învingătorului, ci, mai ales, cu conştiinţa clară că izbînda sa era, deşi indirect, şi o victorie a feudalităţii polone, asupra celei maghiare, ale căror interese se ciocneau şi în spaţiul carpato-danubian. În schimb, istoricul le-a atras atenţia compatrioţilor săi, deşi nu în mod explicit, asupra *esenţei* raporturilor polono-moldave. Căci, de vreme ce consolidarea poziţiei interne şi internaţionale a domnului moldav, şi ca o consecinţă a victoriilor sale militare împotriva adversarilor externi, a declanşat o puternică nelinişte în cercurile conducătoare poloneze, „unde exista temerea faţă de prea marea independenţă a vasalului de pînă atunci" (p. 132), este clar că Polonia înţelegea să-şi servească în primul rînd interesele sale, şi mai puţin pe cele ale Moldovei. În acele împrejurări, Ştefan cel Mare a inaugurat cea de a doua etapă a politicii sale externe, şi anume cea antiotomană, prin atacarea, în anul 1470, a Ţării Româneşti. Acţiunea a putut avea, însă, şi o latură antipolonă, urmînd, după convingerea mea, să sporească pentru Moldova mijloacele de contracarare a presiunilor regalităţii polone, prin aducerea sub controlul său a Ţării Româneşti. O idee susţinută, deşi numai implicit, de însuşi Juliusz Demel, prin modul în care a prezentat debutul acţiunii amintite. Marele domn român nu şi-a putut atinge, însă, acel obiectiv pe această cale, ci prin intermediul confruntării militare directe cu regatul polono-lituanian, la care a fost constrîns de expediţia lui Ioan Albert, din anul 1497. De aceea, tratatul de pace de la Hîrlău, din anul 1499, nu are, nicidecum, ca principală semnificaţie „reînnoirea suzeranităţii ungare asupra Moldovei" (p. 137), cum crede, în mod surprinzător, autorul — surprinzător, dacă se are în vedere întreaga expunere a faptelor. Căci, în realitate, tratatul în discuţie consfinţea independenţa acestei ţări faţă de Coroana polonă ce se manifestase, în ultimele două decenii ale secolului XV, ca un pericol evident pentru statutul politico-juridic internaţional al Moldovei. O independenţă care, din cauza împrejurărilor politice internaţionale concrete în care se afla Moldova, ca şi a specificului lor feudal, nu putea fi apărată şi consolidată, decît dacă era pusă sub garanţia altei puteri, interesată în acest domeniu. Or, acea putere era Ungaria care a acceptat acest rol, sub forma *suzeranităţii protectoare* asupra Moldovei ce nu avea decît *aparenţa* unui drept feudal, inoperant în practica raporturilor politice bilaterale ungaro-moldave, în sensul presupus de autor.

Următorul secol, cel de al XVI-lea, şi, îndeosebi, cea de a doua parte a lui, s-a înscris în istoria românească ca perioada consolidării dominaţiei otomane asupra întregului spaţiu carpato-danubian, analizată de Juliusz Demel în capitolul VIII, sub titlul *Pierderea independenţei* (p. 139—151). O perioadă întunecată, iluminată, însă, brusc, de flăcările marelui război pentru redobîndirea neatîrnării politice şi de eroica încercare de refacere a unităţii politice şi teritoriale a spaţiului românesc condus şi, respectiv, înfăptuită de marele voievod Mihai Viteazul. Domnia sa este echivalentă, prin realizări şi proiecte, cu o întreagă epocă, apreciată ca atare şi de autorul *Istoriei României* care a intitulat cel de al nouălea capitol al sintezei sale *Încercările de eliberare. Mihai Viteazul* (p. 152—168).

Luînd în discuţie principalele elemente care caracterizează această perioadă fecundă din istoria noastră, Juliusz Demel a ajuns la concluzia că „marea operă a lui Mihai Viteazul — un eminent conducător şi om politic — conştient de poziţia sa şi tinzînd la unificarea celor trei principale teritorii româneşti într-o monarhie absolută şi ereditară, s-a prăbuşit nu numai repede, dar, pentru moment, în totalitate. A rămas, totuşi, după el ideea independenţei şi a unităţii, ca şi exemplul unei perseverente tendinţe către acest scop. Cauza eşecului planului domnului muntean a constituit-o nu numai situaţia internaţională de atunci, [configurată] de atitudinea nu tocmai favorabilă a marilor puteri — Turcia, Austria, Polonia — generată de indispoziţia faţă de acel plan, ca şi de permanentele intrigi împotriva încercărilor de violare a echilibrului existent în această zonă. Asupra înfrîngerii au decis, de asemenea, şi slaba unitate economică a teritoriilor româneşti, lipsa de maturitate a conştiinţei comunităţii naţionale, tendinţele centrifuge ale boierimii române, derivînd, înainte de toate, din interese egoiste de clasă, ca şi zdrobitoarea preponderenţă social-politică a nobilimii maghiare din Transilvania" (p. 107).

Secolul XVII a fost abordat atît din punct de vedere cronologic, cît şi tematic. Astfel, prima parte este caracterizată, potrivit opiniei autorului, prin înflori-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea și decăderea Transilvaniei (capitolul V — p. 181—197), iar cea de a doua a fost dominată, pe plan politic și cultural, de personalitatea lui Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir, analizată în capitolul XI (p. 198—212), pe care autorul l-a încheiat cu o succintă caracterizare a raporturilor româno-polone din acel veac. Căci, așa după cum, cu justificat temei, apreciază și profesorul Juliusz Demel, secolul XVII a fost o epocă de permanente și puternice contacte polono-române. Ele s-au desfășurat atît în domeniul economic, în pofida restricțiilor impuse de dominația otomană comerțului românesc, etnic, prin colonizările românești din zona Carpaților polonezi și mercenarii români înrolați în armata polonă, îndeosebi în trupele de cavalerie ușoară, cultural și, firește, pe plan politic.

În cel din urmă domeniu, raporturile nu au fost, însă, dintre cele mai bune. „Politica poloneză — apreciază autorul — indiferent de greșelile părții românești, care nu o dată a depășit posibilitatea menținerii deplinei suveranități de stat — a contribuit la catastrofa unora dintre cei mai independenți dintre domnitori, [ca, de exemplu], Petru Rareș [și] Mihai Viteazul, la sporirea, în mod considerabil, a dificultăților lui Mircea cel Bătrîn sau Ștefan cel Mare. Armatele române [au contribuit, la rîndul lor], la întărirea unor acțiuni antipolone, turcești, transilvănene vizînd independența Poloniei. Societatea românească tindea către eliberarea de sub dependența turcă, în timp ce Polonia menținea, în general, raporturi bune cu Turcia, ferindu-se, astfel, de pericolul unui conflict și colaborînd, nu o dată, cu sultanul" (p. 213). Cu toate acestea, „intensitatea contactelor politice a contribuit și la colaborarea în acest domeniu. Nu o dată una din părți a intermediat în probleme privind-o pe a doua, fie în menținerea unor acceptabile raporturi cu Turcia, fie, dimpotrivă, în constituirea unor alianțe antiotomane" (p. 214). Mai evidente au fost însă rezultatele pozitive ale contactelor culturale dintre cele două popoare, întreținute, îndeosebi, prin studenții români din celebre centre universitare medievale poloneze, cum au fost Cracovia, Lwów, Camenița, Bar, Winnica" (p. 214).

Epoca fanariotă a fost divizată, de asemenea, tot în două etape cronologice. Prima, care face obiectul capitolului XII *(Epoca fanarioților* (p. 215—234), începe cu anul 1711, data încheierii păcii de la Prut, și se încheie cu anul 1774, anul încheierii păcii de Kuciuk-Kainargi, și trece în revistă principalele fenomene economice, social-politice și culturale. Unul din subcapitole a fost consacrat lui Samuil Micu și mișcării sale care anunța ivirea zorilor renașterii naționale românești. Căci, în pofida opoziției Curții imperiale de la Viena, „ideile lui Micu s-au generalizat repede, folosindu-se, tot mai des, denumirea de *neam românesc* (s.a.), ceea ce denotă că în Transilvania conștiința particularității naționale a țărănimii românești se dezvolta, paralel cu sentimentul contradicției sociale de interese dintre ea și nobilimea maghiară" (p. 220). În domeniul vieții politice, merită a fi reținută observația justă a autorului, potrivit căreia, printre proiectele de revizuire a statutului politico-juridic internațional al Principatelor Române, prilejuite de războiul ruso-turc din anii 1768—1774, un loc aparte l-a deținut „modelul boieresc al statului românesc, care trebuia să fie independent față de Turcia, rămînînd sub protectorat internațional sau rus, cu domni autohtoni, eligibili, menținerea privilegiilor și a rolului politic conducător al boierilor, cu armată proprie" (p. 229).

Cea de a doua parte a epocii fanariote, cuprinsă între pacea de la Kuciuk-Kainargi și revoluția condusă de Tudor Vladimirescu (p. 235—258), este discutată în capitolul XIII, sub genericul *Începuturile crizei feudalismului. Horia. Vladimirescu.* O perioadă dominată de importante evenimente interne și internaționale, în care se disting căutările reprezentanților politici ai românilor, situați pe diferite trepte ale ierarhiei feudale, de soluții, menite fie să adapteze sistemul feudal noilor condiții, fie să-l înlăture, pentru a face loc noului mod de producție, cel capitalist. Între aceste căutări, se înscrie și marea răscoală condusă de Horea, Cloșca și Crișan, apreciată și de Juliusz Demel ca „prima lovitură serioasă dată sistemului de relații feudale pe pămîntul românesc. Ea o avut însă și un puternic caracter național, trezind ambițiile (citește, aspirațiile — n.ns.) populației românești de a efectua schimbări esențiale în situația din Transilvania, în spiritul intereselor sale fundamentale" (p. 249). Un pas important în această direcție a fost efectuat prin mișcarea *Supplex Libellus Valachorum*-ului (p. 249—252), iar următorul de insurecția armată condusă de Tudor Vladimirescu care a avut, de asemenea, un dublu caracter: „mișcare de eliberare națională și de revoluție socială" (p. 257), și a deschis calea revoluției de la 1848 din Principatele Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel de al XIV-lea capitol, intitulat *Avansul burgheziei* (p. 260—278), este deschis cu analiza originilor, prevederilor esențiale și urmărilor Regulamentului organic asupra societății românești. Cu acest prilej, cred că ar fi fost foarte interesant și, în același timp, foarte instructiv pentru cititorul polonez o comparație cu actul asemănător, promulgat, cam în aceeași perioadă și tot sub egida autorităților țariste, în Regatul Poloniei. Oricum, în ceea ce-l privește pe cel acordat Moldovei și Țării Românești, autorul a surprins elementele esențiale și caracteristice stării de lucruri din cele două Principate Române, ca și efectele lor principale pe plan politic, economic și social. Astfel, potrivit aprecierilor sale, „Regulamentul a introdus o formă de guvernare mai modernă, a înlesnit dezvoltarea capitalismului și apropierea Principatelor și a constituit, fără îndoială, un mare pas înainte, în comparație cu sistemul fanariot. Totuși, a fost o constituție tipic aristocratică care a asigurat preponderența restrînsei oligarhii boierești, asigurînd continuarea guvernării minorității restrînse și menținerea în continuare a dificilelor condiții de existență pentru țărănime" (p. 261).

Urmează, apoi, trecerea în revistă a principalelor trăsături ale vieții economice, sociale și politice sub regimul Regulamentului organic, pînă la izbucnirea revoluției de la 1848, pentru ca, în paragraful următor, să fie analizată situația Transilvaniei din aceeași perioadă, a cărei principală trăsătură caracteristică o constituie înapoierea economică. La această situație a contribuit, în mare măsură, cramponarea nobilimii maghiare de sistemul relațiilor feudale. Marasmul vieții politice era cauzat de „reacțiunea și stagnarea, centralismul și tendințele germanizatoare" ale epocii lui Metternich (p. 269). Este, totuși, perioada unor importante evenimente care și-au pus amprenta asupra vieții politice transilvănene, așa cum au fost activitatea conspiratorului polonez Adolf David, ca și manifestarea naționalismului maghiar, ai cărui promotori propovăduiau, între altele, anexarea Transilvaniei la Ungaria. Dar, „amenințarea din partea naționalismului maghiar a reactivizat mișcarea națională română care a înțeles, din ce în ce mai bine, necesitatea sprijinirii pe țărănime (...). Lupta românilor pentru drepturi naționale s-a bucurat însă de sprijinul elementelor progresiste din rîndurile ungurilor și sașilor care protestau împotriva maghiarizării forțate, ca, de exemplu, scriitorul Mihai Szentiványi sau pastorul Ștefan Roth" (p. 270).

Aceasta era, deci, situația generală, — prezentată, firește, în linii foarte schematice — a celor trei Principate Române în preajma revoluției de la 1848, ale cărei cauze generale și speciale, izbucnire, desfășurare, înfrîngere și consecințe au fost trecute în revistă în capitolul XV : *Primăvara română a popoarelor* — titlu atribuit, după cum se știe, acelui eveniment, declanșat în primăvara anului 1848 în mai multe țări din Europa (p. 279—293). Dar, deși înfrîntă, revoluția de la 1848 din Principatele Române a constituit „un important pas în direcția slăbirii feudalismului și unificarea țării, iar ideile care nu au putut fi realizate au produs, cel puțin, importante progrese în conștiința social-politică a întregului popor român" (p. 293). Două dintre acestea, realizate, după cum se știe, în deceniile următoare, au fost unirea Principatelor și dobîndirea independenței de stat, două dintre momentele decisive din istoria modernă a României, pe care autorul le-a apreciat, ca atare, tratîndu-le în două capitole distincte : XVI — *Unirea și reformele. Crearea României* (p. 294—312) și XVII, *Independența* (p. 313—334).

Dezvoltarea capitalismului. Primul război mondial constituie genericul celui de al XVIII-lea capitol (p. 333—368), în cadrul căruia au fost abordate aspectele situației economice, sociale, politice și naționale din preajma primei conflagrații mondiale. De precizat este și faptul că autorul a acordat atenție și situației românilor care trăiau în afara granițelor Regatului României. Cum era și firesc, locul central îl ocupă, din acest din urmă punct de vedere, Transilvania, în granițele căreia s-a dezvoltat o puternică mișcare națională română, ce s-a extins și în Bucovina. În ceea ce privește Basarabia, situația populației românești, din perioada imediat anterioară izbucnirii războiului mondial, era deosebit de critică, atît pe plan social-economic, cît și cultural. Sub cel din urmă aspect, este de reținut și procentul de 90% de analfabeți, din totalul populației românești, menționat de autor, cît și faptul, la fel de elocvent, că autoritățile țariste au refuzat cererile românilor, prezentate în anii 1907—1908, de a se permite introducerea limbii române în școli (p. 350—351). Juliusz Demel nu i-a uitat nici pe românii care locuiau în Macedonia și Grecia, de care s-a ocupat la sfîrșitul acestui paragraf (p. 351).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, se dovedește tributar istoriografiei străine, și chiar unor lucrări din istoriografia română a anilor '60, depășite, de multă vreme, atît sub aspect documentar, cît, mai ales, interpretativ, lăsînd să se strecoare, și în această ediție, numeroase erori de interpretare a originii, desfășurării și consecințelor pe plan intern și internațional ale evenimentelor din anii 1917—1920 (p. 355—359). Or, de la apariția primei ediții semnată de prof. dr. Juliusz Demel, în anul 1970, istoricii români au pus în circuitul științific numeroase contribuții, foarte multe dintre ele bazate pe informații documentare de arhivă de primă importanță — articole, studii, monografii, sinteze etc. — care au făcut lumină în multe chestiuni necunoscute sau ignorate, mai mult sau mai puțin tendențios, de unii istorici străini, înainte de toate. Este, deci, regretabil că și în noua ediție a sintezei, istoricul polonez, care, în general, a făcut apel la cele mai autorizate surse, pentru a putea prezenta, într-o lumină cît mai apropiată de cea reală, ansamblul istoriei românești de pînă la sfîrșitul primului război mondial, nu a dispus de spațiul tipografic necesar prezentării, cel puțin, și a unora dintre concluziile istoriografiei românești mai noi, sau chiar străine, bine informată, din ultimul deceniu, în legătură cu evenimentele discutate. În felul acesta, nu ar mai fi planat, în continuare, în conștiința cititorilor polonezi umbra unor îndoieli ce nu pot înlesni propășirea cunoașterii adevăratei istorii contemporane a poporului român.

În capitolul XIX, Juliusz Demel s-a ocupat de istoria perioadei interbelice *(Anii interbelici*, p. 369—402).

După ce a trecut în revistă principalele trăsături ale vieții economice, între care se detașează reforma agrară din anul 1921 (p. 369—373), ale vieții sociale (p. 373—378), vieții politice interne (p. 379—386), autorul s-a ocupat de politica externă a României din acea perioadă. Cu acest prilej, Juliusz Demel a prezentat, cu acuratețe, atitudinea autorităților române față de emigrații polonezi care au trecut sau s-au stabilit în România, după înfrîngerea Poloniei de către Germania fascistă, în luna septembrie 1939: „După invazia Germaniei în Polonia, în luna septembrie 1939, România a proclamat neutralitatea (comunicatul Consiliului de Miniștri din 4 septembrie), fiind de acord, însă, cu tranzitul armelor pentru Polonia. În pofida mobilizării parțiale, nu a intervenit activ, nici după trecerea de către armata sovietică a graniței răsăritene de atunci a Poloniei, care a ocupat teritoriile părăsite de autoritățile centrale poloneze, ce au căutat primul adăpost tocmai pe teritoriul românesc. Mulțimea refugiaților polonezi a fost primită cu o mare bunăvoință și ospitalitate. Se presupune că, în cursul primelor luni ale războiului, au trecut prin teritoriul României circa 100 000 de polonezi, dintre care peste jumătate militari. Aceștia din urmă au fost, într-adevăr, internați, în conformitate cu exigențele dreptului internațional, îndeosebi în lagărele de la Tîrgu Jiu și Călimănești. Aceasta nu s-a făcut, însă, dintr-o dată și — în pofida protestelor din partea Germaniei — nu s-au făcut mari greutăți în ieșirea din lagăre și plecarea peste graniță, îndeosebi în Franța. Presiunile germane au determinat, totuși, ca, în pofida așteptărilor, să fie internați membrii guvernului polonez. Cîteva mii de cetățeni polonezi au rămas în România în întreaga perioadă a războiului și a ocupării Poloniei, în centrele orășenești din Muntenia și Oltenia, ca București, Buzău, Tîrgoviște, Cîmpulung-Muscel, Govora, Turnu Măgurele, Craiova, Turnu-Severin și în cîteva altele. Ei nu au fost predați, nici măcar persoanele de origine evreiască, în mîinele germanilor, în pofida presiunilor din această parte. Numai restul militarilor internați au fost transferați în lagărele germane de prizonieri. Refugiații, care au rămas în România, au beneficiat de ajutoare regulate din vistieria statului românesc care, pe de altă parte, s-a folosit de o anumită parte a materialului de război polonez. Valoarea mijloacelor respective a a fost, inițial, destul de mare, atît timp cît banii nu au fost devalorizați de război. Polonezilor li s-a permis să organizeze comitete de autoajutorare-culturale și să deschidă școli poloneze, pînă la cele medii, inclusiv (gimnazii și licee în București, Ploiești, Turnu-Severin și în cîteva alte localități), sau să urmeze studiile în școlile superioare românești. A apărut presă poloneză, deși această acțiune nu a căpătat proporții mari" (p. 389—390).

A urmat, însă, *Criza politică din anul 1940* (p. 390—391) care s-a soldat cu cunoscutele amputări teritoriale ale României.

În sfîrșit, ultimul capitol al sintezei, cel de al XX-lea a fost consacrat României în timpul celui de al doilea război mondial, sub un titlu ce, de asemenea, este discutabil, ca formulare, *(Al doilea război mondial. De la fascism la demo-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

craţia populară — p. 403—414), principalele evenimente care au avut loc după anul 1947, pînă în anul 1980, fiind consemnate într-o listă, intitulată *Principalele evenimente de după anul 1947* (p. 415—421).

Cu aceasta, se încheie şi analiza pe care am făcut-o noii ediţii a *Istoriei României* lui Juliusz Demel. O lucrare *generoasă*, dacă aş putea să mă exprim cu acest termen, care mi se pare cel mai adecvat, prin *spiritul* în care a fost redactată. O întreprindere de asemenea proporţii comportă, firește, numeroase riscuri şi ascunde tot atîtea capcane care îl pîndesc chiar şi pe istoricul român, şi cu atît mai mult pe unul străin care, *în mod obiectiv*, nu poate pătrunde şi distinge, cu aceeaşi claritate, toate unghiurile unui domeniu de asemenea natură, chiar dacă îi este familiar, în cea mai mare parte.

Prin urmare, în pofida unor scăpări sau interpretări forţate, *Istoria României* profesorului dr. Juliusz Demel rămîne o realizare istoriografică de excepţie în literatura istorică poloneză contemporană şi o carte de referinţă şi pentru istoricul român.

Veniamin Ciobanu

GHEORGHE TUDOR, *Armata geto-dacă*, Bucureşti, Ed. Militară, 1986, 223 p.

Aniversarea a 2500 de ani de la primele menţiuni despre luptele geto-dacilor a prilejuit apariţia a numeroase contribuţii asupra culturii şi civilizaţiei strămoşilor noştri. Nu mai puţin interesaţi, istoricii militari au considerat de datoria lor deslușirea aspectelor militare ale gîndirii etnosului dacic şi în acest sens multe pagini ale revistei „Lupta întregului popor" sau „File din istoria militară a poporului român" au fost dedicate subiectului invocat. Pe aceeaşi linie se înscrie şi lucrarea datorată colonelului dr. Gh. Tudor — *Armata geto-dacică*. Autorul ne avertizează în *Cuvîntul înainte* că „şi-a propus să înfăţişeze cititorului, pe baza informaţiilor oferite de autori antici, de săpăturile arheologice, de istoriografia românească şi universală, principalele etape ale apariţiei şi dezvoltării factorului militar autohton, în mod expres evoluţia oştirii la geto-daci, concepţia doctrinară ce i-a animat şi materializat luptele purtate pentru apărarea pămîntului străbun al patriei" (p. 8). Program generos şi greu de îndeplinit, dacă avem în vedere că ştirile literare nu sînt extrem de numeroase iar descoperirile arheologice rămîn totuşi tăcute în legătură cu „concepţia doctrinară" a geto-dacilor, urmînd ca logica istorică să conducă la descifrarea unor mesaje în direcţia care ne interesează.

Gh. Tudor şi-a urmărit cu atenţie scopul propus, căutîndu-şi cu grijă argumentele, din care a extras concluzii dintre cele mai interesante. În acelaşi timp, conştient de faptul că „organizarea, rolul şi funcţiile armatei geto-dace au fost strîns legate de dezvoltarea forţelor de producţie, de o suită de condiţii şi de factori de ordin economic şi social-politic, de stadiul înregistrat de evoluţia societăţii geto-dacice, ca şi de o seamă de factori de ordin extern" (p. 33), autorul n-a neglijat cadrul istoric, geografic şi demografic al apariţiei şi evoluţiei armatei geto-dace (p. 11—32) — condiţie indispensabilă oricărei încercări de deslușire a modului în care s-au petrecut evenimentele, procesele şi fenomenele istorice (se va vedea că acest context nu i-a fost de un real folos istoricului în discuţie).

Paginile cărţii ne demonstrează că autorul mînuieşte cu abilitate terminologia de specialitate şi de aceea nu ne vom mira cînd în lucrare vom întîlni aprecieri privind „gîndirea şi arta milenară la geto-daci", „arme, specialităţi şi servicii din armata geto-dacă", „acţiuni ofensive de valoare strategică", „scenarii strategice", „atacuri şi contraatacuri date prin surprindere", „grupare de şoc", „aliniament strategic" etc. Desigur, logic, se pot extrage din informaţiile existente aprecieri care să acopere conţinutul acestor termeni moderni, deşi aceeaşi logică istorică ne îndeamnă să manifestăm mai multă prudenţă în încercarea de a actualiza elementele gîndirii şi artei militare ale geto-dacilor. Căci nu avem nici o ştire despre faptul că „dispozitivele lor de luptă [ale geto-dacilor — *n.n.*] erau de factură variabilă, dar întotdeauna suple şi manevriere", că „în ofensivă aveau predilecţie spre dispozitivul în formă de unghi cu vîrful înainte, cu scopul manifest de a străpunge falangele, cohortele sau manipulele şi de a le disocia forţele pentru a le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nimici pe părți" (p. 54) sau că „în apărare decurgeau la așezarea trupelor în dispozitiv potcoavă, cu flancurile mai mult sau mai puțin avansate în raport cu natura terenului și situația tactică în scopul participării a cît mai multe forțe la lovirea simultană a inamicului și pe o adîncime cît mai mare" (p. 55), chiar dacă asemenea puncte de vedere au susținut istorici ca Vasile Pârvan sau Gr. G. Tocilescu. Oricum, ca militar, Gh. Tudor a încercat să extragă ceea ce se impunea din istoria geto-dacilor, colegii de breaslă urmînd să aprecieze justețea opiniilor sale.

Anumite constatări din lucrare însă rămîn discutabile din punct de vedere al istoriei generale și asupra lor dorim să stăruim mai jos ; în conexiune cu ele sînt și unele aspecte de ordin metodologic, despre care ne vom pronunța în continuare. Desigur, observațiile nu se vor drept încercări de a scoate în evidență limitele cărții semnate de Gh. Tudor, ci doar precizări relative la probleme de interes major ale istoriei etnosului geto-dacic.

Astfel, cînd se vorbește despre apariția și dezvoltarea armatei geto-dace (autorul distinge trei etape în evoluția acestui organism, însă criteriile de delimitare cronologică ar fi trebuit să fie mai riguroase), Gh. Tudor face aprecieri care nu sînt în consonanță cu realitatea istorică invocată. În acest ens, autorul precizează că „cel dintîi stat geto-dac în evoluția timpului și spațiului carpato-dunubiano-pontic a fost cel condus de Dromichete" (antroponimul este trenscris cînd Dromichete, cînd Dromichaites), „stat de tip monarhic, chiar cu caracter ereditar" (p. 43), cuyrinzînd un teritoriu „limitat la sud de Munții Haemus (Balcani), la est de Pontul Euxin, la nord-est de rîul Tyras, la nord, nord-vest și vest de lanțul Carpaților Meridionali și Orientali, adică aria etnică geto-dacă din zonele extracarpatice, și avea o capitală sau reședință statornică numită Helis" (p. 44). La pagina 68 însă se menționează că „poporul geto-dac își construise la nord de Dunăre o puternică entitate statală, avînd în frunte pe Dromichaites...". Cîteva precizări se impun ; mai întîi, așa cum a arătat isotriografia noastră pe baza studierii nivelului de dezvoltare economico-socială a geto-dacilor, *formațiunea politică condusă de Dromichaite nu atinsese stadiul de dezvoltare statală* (nicăieri în lucrare autorul nu dovedește că stăpînește conținutul termenului), *ci era o uniune de triburi* (Gh. Tudor pune semnul egalității între „uniune de triburi" și „formațiune statală" — vezi mai jos), „aflată în etapa de democrație militară, după cum rezultă clar și din textul (...) lui Diodor din Sicilia" (M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, p. 143 ; cf. și H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, București, 1984, p. 12, 16, 25). Or, democrația militară „reprezintă *o etapă necesară, premergătoare oricărei forme de stat*" (L. Bârzu, în *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic — sec. X)*, București, 1976, p. 229 — subl. n.). Ignorarea acestei realități a determinat o viziune istorică cu totul curioasă : astfel, după autor, geto-dacii care s-au opus lui Darius, Filip II și Alexandru Macedon erau organizați în „puternice uniuni de triburi sau formațiuni statale", în timpul lui Dromichete (începutul sec. al III-lea î.e.n.) atinseseră stadiul statal de dezvoltare, pentru ca „în jurul anilor 200 î.e.n." dacii conduși de Oroles să fie constituiți într-o „puternică uniune de triburi sau formațiune statală" (p. 75) ! De asemenea, totala confuzie din jurul sintagmei „adunarea poporului înarmat" se explică tot prin aceeași necunoaștere a realității istorice (v., de ex., p. 116, 180—186, 193).

Pe de altă parte, uniunea tribală condusă de Dromichete nu avea granițele indicate de Gh. Tudor la pagina 44, ea mărginindu-se numai la stînga Dunării, eventual *„avea cel mult doar unele capete de pod" pe malul dobrogean al fluviului* (M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 143, subl. n.). De aceea, opinia conform căreia „autoritatea morală a lui Dromichete a cuprins întreaga Dacie pînă la Tisa și Carpații de miazănoapte, cei acoperiți de întinse păduri de fagi, iar de aici pînă în Pocuția și Galiția" (p. 73—74) este hazardată.

În legătură cu etapa a treia a dezvoltării armatei geto-dacice, delimitată între momentul constituirii statului centralizat și independent condus de Burebista și cel al retragerii autorităților imperiale din Dacia (p. 33—34) (nu credem că întreg acest timp istoric poate fi judecat în bloc, pentru motivul că stăpînirea romană a marcat o schimbare fundamentală în viața Daciei, lucru pe care îl recunoaște și autorul — p. 154), un alt fapt reține atenția. Dorind, probabil, să evidențieze ideea de continuitate a structurilor ostășești ale dacilor și în timpul ocupației romane, autorul face din provincia nord-dunăreană un teatru de înfruntare continuă (din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nefericire nu este singurul istoric militar care susține aceasta). Militar de profesie, Gh. Tudor vede peste tot „acțiuni militare" cu „caracter permanent" (p. 159), „răscoale de amploare deosebită" (p. 161), „ofensive strategice pe fronturi largi și pe adîncimi de sute de kilometri" (p. 170) etc. ale dacilor din interiorul provinciei (așa-numita „mișcare de rezistență") și ale celor din Dacia liberă. Scopul acestor acțiuni neîntrerupte („dacii n-au încetat nici un moment lupta" — p. 173) era foarte precis : „alungarea definitivă a stăpînirii romane de pe pămîntul Daciei" (p. 170). Dacă lucrurile s-au petrecut așa cum scrie Gh. Tudor, cum se explică atunci numele de *Dacia felix* atribuit provinciei nord-dunărene, reala înflorire a culturii materiale și spirituale romane în acest teritoriu, integrarea treptată a băștinașilor în sfera civilizației Romei, caracterul rapid și „esențialmente" pașnic al romanizării autohtonilor ? (I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985, p. 13). Că populația autohtonă a manifestat în mod real resentimente față de ocupanții romani este un adevăr pe care însăși logica evenimentelor o impune ; dar, așa cum a arătat istoriografia noastră, „lupta băștinașilor daci împotriva dominației romane, pe măsura angajării lor în procesul inevitabil al romanizării, și-a pierdut treptat ascuțișul și caracterul ei etno-politic inițial, încadrîndu-se în lupta întregii populații provinciale asuprite, autohtoni și coloniști deopotrivă, contra claselor dominante ale sistemului sclavagist roman" (D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I. *Dacia romană*, București, 1980, p. 215—216). În același timp, asupra Daciei libere, unde structurile statale își continuau existența și după 106, romanii exercitau un riguros control, concretizat în distrugerea așezărilor fortificate din estul Transilvaniei și din Moldova, apariția de castre și castella la Drajna de Sus, Tîrgșor, Poiana, Barboși sau Piatra Neamț, modificarea caracterului așezărilor din Moldova la începutul secolului II, schimbarea unor elemente de ordin spiritual (dispariția înmormîntărilor în tumuli, de exemplu) existența unor zone cu statut diferit în raport cu Imperiul (cf. L. Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 36—37 ; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, Iași, 1982, p. 14—85). În consecință, Dacia liberă nu avea cum să reprezinte „o forță militară considerabilă" (p. 158), cu 30—40.000 de luptători (p. 170), cum apreciază autorul. Doar acțiunile costobocilor au avut mai multă forță, dar ele se explică prin poziția lor geografică periferică și prin imposibilitatea ca Imperiul să exercite un control eficient asupra lor (L. Bârzu, *op. cit.*, p. 46).

Nu insistăm asupra paginilor care urmăresc prezentarea unor probleme de strictă specialitate ; totuși, unele considerații — deși par de amănunt — nu pot fi ignorate *pentru că ele nu se confirmă istoric*. Astfel, geto-dacii din prima perioadă de evoluție a armatei lor (Gh. Tudor nu o delimitează precis în timp — vezi p. 33) nu foloseau „pe scară largă" catapulte, baliste și berbeci (p. 55—56), aceste instrumente apărînd abia în timpul lui Decebal (M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 161) ; de asemenea, *izvoarele antice nu reflectă „la unison" faptul că* geto-dacii au dus doar „războaie de apărare pe propriul teritoriu" (p. 56), pentru că de la Augustus pînă la Traian acțiunile ofensive ale dacilor au fost nenumărate, de unde și măsurile de apărare ale romanilor : colonizarea iazigilor în Cîmpia Tisei, crearea provinciei Moesia, strămutarea unei părți a populației nord-dunărene în Imperiu etc. ; politica regelui Burebista nu putea fi de „înțelegere și bună vecinătate cu toți factorii din zonă — orașe grecești, triburi trace, cu elemente romane" (p. 198), pentru că a dus campanii de cucerire în aceste teritorii. Istoria nu slujește întotdeauna ideilor noastre.

Asupra problemelor de metodologie a cercetării se impun, de asemenea, unele observații. În primul rînd, era nevoie de o actualizare a bibliografiei relative la echipamentul și dotarea armatei geto-dacice ; în loc să-l citeze pe Gr. Tocilescu ca pe o autoritate în materie, consultarea descoperirilor făcute de I. H. Crișan i-ar fi fost de un real folos. În al doilea rînd, se impunea un control mai riguros asupra manierei în care utilizate citatele din diferite lucrări, căci acestea apar uneori plasate în contexte necorespunzătoare. De exemplu, atunci cînd se vorbește despre „dotarea armatei cu mijloace de luptă" (p. 45—49), după ce sînt prezentate armele folosite de autohtoni încă din „prepaleolitic" (termenul, p. 46, nu există ; este vorba, probabil, de „protopaleolitic" cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 25), autorul conchide : „Din cele arătate rezultă că încă din vremuri îndepărtate geto-dacii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

«practicau multe îndeletniciri : produceau și prelucrau metalele — fierul, arama, argintul, aurul —, făcînd din ele unele arme, podoabe și monede (...)» [C. C. Giurescu — n.n.]. Este limpede că «dacii sau geții erau — spre a întrebuința cuvîntul grecesc — „politehnici", adică practicau numeroase și variate meserii»" [idem— n.n.] (p. 49). Frumoasă logică ! Alteori sistemul de trimitere la lucrările consultate dă naștere la situații neașteptate. Astfel, la pagina 196, consemnîndu-se o apreciere a împăratului Traian despre daci, Gh. Tudor face o referință nu la autorul antic care ne-a trimis informația, ci la... dr. George Popovici, *un autor citat de zece (10) ori în paginile cărții* (p. 26, 39, 42, 43, 46, 62, 63, 142, 190, 196), *dar a cărui lucrare nu apare niciodată menționată*. Ne întrebăm dacă Gh. Tudor și-a făcut corectura cărții pe care ne-o înfățișează.

Nu ne sînt clare nici încercările autorului de a preciza unele evenimente sau realități istorice prin comparații adesea neavenite. Nu-și avea rost, astfel, observația că oprirea «mareei» macedoniene" de către geto-dacii din anul 300 î.e.n. începea în același timp cu construcția Marelui zid chinezesc (p. 68) așa cum trezește nedumerirea următoarea comparație : „pe cînd seminţiile germanice trăiau în zonele împădurite din mijlocul și de la marginea nordică a Europei, *ca și cele din codrii Canadei*, locuitorii de la Dunărea de jos vieţuiau în sate și orașe..." (p. 83). Fie-ne iertată ignoranța, dar nu înțelegem menirea cuvintelor pe care le-am subliniat !

De asemenea, în nici un fel nu se justifică folosirea unor denumiri ca „Geția Minor" (p. 69), „Dacia Pontică' (p. 120, 168, 204) sau „Cetatea Regiei" (p. 145, 149), pentru simplul motiv că nu corespund realității transmise de izvoarele literare ale timpului.

În sfîrșit, surprinde frapant prezența unei imagini ca cea de la pagina 215 stînga-sus, care înfățișează o corabie (cu precizarea : „monoxilă, reprezentarea pe o monedă bătută la Callatis..."), pentru că respectivul obiect de navigație nu e nici monoxilă (adică luntre „dintr-un singur trunchi", cum precizează Arrian), nu e nici dacic !

În concluzie, apreciind efortul autorului de a aborda o problemă atît de interesantă privind etnosul geto-dacic, ne exprimăm îndoiala că lucrarea *Armata* geto-dacă poate fi apreciată, în toate privințele, ca un pas înainte în studierea istoriei strămoșilor noștri.

Nelu Zugravu

ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 674 p.

O operă fundamentală, una din acele lucrări ce vor rămîne întotdeauna de referință, *Voievodatul Transilvaniei*, și-a adăugat în anul editorial 1986 un nou volum, al treilea. Acad. prof. Ștefan Pascu, a cărui activitate științifică impresionează prin întindere și registru tematic, dezvoltă aici, cum însuși o spune, „două probleme fundamentale oricărei societăți civilizate" : *structurile social-economice și social-juridice* și *Instituțiile social-politice și juridice*. O metodologie complexă (structuralism, comparatism, istorie cantitativă, serială, a mentalităților), dilatarea cîmpului investigației prin apelul la domenii conexe (geografie, demografie, sociologie, drept), marea erudiție, experiența și autoritatea profesorului asigură lucrării o largă audiență. Cartea *Voievodatului Transilvaniei* este solicitată de un public numeros, din domenii foarte diferite de activitate. Ea a fost primită, și acum, cu același deosebit interes constatat la apariția primului volum, în 1971 (repede epuizat, de unde și necesitatea unei ediții noi, la numai un an). Receptivitatea față de o asemenea lucrare ține de iubirea cu care românul a înconjurat, întotdeauna, Transilvania, parte a întregului românesc.

Continuînd și dezvoltînd ideile școlii clujene, prof. Ștefan Pascu a integrat sub toate formele, de la structural la spiritual, istoria Transilvaniei în cadrul general românesc. Legăturile dintre Țările Române, funcțiunea Transilvaniei în raport cu celelalte două state românești de la sud și est de Carpați se constituie într-o trăsătură definitorie a operei sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Structurile social-economice și social-juridice sînt determinate în epoca medievală de natura proprietății, formele și particularitățile ei. Esența feudalismului, înțelegerea întregului angrenaj social este cu neputință de realizat fără a pătrunde relația de proprietate. De unde și „poziția privilegiată" a *proprietății* în cadrul primei părți a volumului în discuție. Modificările ce au survenit în stăpînirea pămîntului, determinate prin acțiune centrală deliberată, au schimbat, în secolele XIX—XVI, *ierarhia nobiliară*. Cei altădată atotputernici, care îngrijorau autoritatea centrală, sînt neutralizați prin înălțarea altora, cîndva pe treapta mijlocie și mică. Se constituie o nobilime nouă, structurată pe *ligi, ordine* și *stări*. Îi găsim aici și pe reprezentanții românilor, cnezi, voievozi și boieri, pătrunși în elita economico-socială prin recunoașterea nobilității sau prin înnobilare. Sînt familii vechi, foarte cunoscute, din Maramureș, Hațeg, Caraș, Bihor sau Făgăraș, precum Drag și Dolha, Cîndea și Arca, Bizere, Moga și Huniade. O nouă nobilime mare, alte ambiții, alte veleități și mentalități. *Țărănimea*, cealaltă clasă fundamentală a societății, cunoaște un proces de restrîngere a libertății, de slăbire economică. Aservirea se generalizează și se accentuează, totul culminînd cu introducerea șerbiei veșnice *(mera et perpetua servitute)* prin *Tripartitul* lui Ștefan Werböczi, legiuire draconică, „scrisă cu sînge de iobag". Spre jumătatea secolului XVI, în preajma transformării voievodatului în principat, „iobăgia se generalizase în așa măsură încît iobagii formau aproape peste tot majoritatea absolută a populației...". Tabloul satului transilvan este înfățișat cu nuanțările cerute de unele particularități zonale. Pentru că deosebiri existau, Transilvania prezentînd o situație socială complexă, generată de suprapunerea, peste structurile românești, a elementelor de cucerire și colonizare. Se detașează, aproape de la sine, prin forța mărturiei documentare, libertatea obștilor sătești românești din zonele mărginașe ale Transilvaniei : Maramureș, Bihor și Sălaj, Zarand, Caraș, Hațeg și Făgăraș. Aici, țărănimea română „a continuat să trăiască după propriile obiceiuri și datini, respectate chiar și de stăpînii de pămînt și de oficialitatea feudală deoarece erau adînc înrădăcinate". Fresca societății din Transilvania medievală se desăvîrșește, apoi, cu imaginea orașelor ca entitate socio-economică și socio-politică și a locuitorilor acestora (meșteșugari, negustori, intelectuali, funcționari, oamenii săraci), cu mineritul și cu cei ce-l practicau, acei „oameni harnici și temerari ce puneau în valoare, prin munca lor, bogățiile subsolului, din abundență în pămîntul generos al țării...". Reacția omului asuprit, formele și proporțiile luptei antifeudale, consecințele și ecourile acesteia încheie partea primă a cărții. Totul este înfățișat cititorului în manieră comparatistă. Prof. Ștefan Pascu „privește" mereu dincolo de Transilvania, spre sud și est de Carpați și spre Europa „feudalismului clasic". Generalizează și particularizează, practică istoria cantitativă și obține ceea ce este de folos explicației istorice.

Instituțiile social-politice și social-juridice formează a doua mare componentă a acestui volum. Este, aici, cea dintîi sinteză științifică, autorizată, asupra formelor românești de organizare : cnezi-cnezate, voievozi-voievodate, crainici-crăinicii. Este o latură fascinantă a istoriei noastre, „o lume impresionantă", care trimite pe cercetător la trăiri vechi, ancestrale ; care oferă temeiuri de viețuire puternică, de legătură cu pămîntul. În Transilvania voievodală a existat o viață românească obștească „viguroasă", care a înfruntat și a biruit acțiunea factorului politic oficial. Cnezimea românească a fost apreciată și respectată de regalitatea maghiară, care i-a folosit potențialul și virtuțile militare. Cnezii români au avut personalitate, au ținut la tradiție și au reacționat cînd li s-a nesocotit statutul. Cunoscutul istoric și editor maghiar Szilágyi Sándor a caracterizat astfel pe cnezii români din Transilvania secolului XV : „Cnezii au urmărit două scopuri : să-și apere religia și să-și asigure o situație cît mai independentă. Cnezii au fost schismatici. Problema religioasă era pentru ei și o problemă politică și în ultimă analiză ei gravitau spre legături cu Țara Românească". Adesea, continuă autorul citat, „ei se folosesc de orice ocazie ca să se alipească voievozilor din Țara Românească și Moldova". Conaționalul său, istoricul Márki Sándor, membru al Academiei Ungare, constatase, la rîndu-i, că românii au avut „...voievozi și nu fișpani, cnezi și nu biraie..." și că o caracteristică a lor este că „nu s-au dezvoltat în nici o altă națiune".

Valorificînd critic contribuțiile predecesorilor (mai ales acelea datorate lui D. Onciul, I. Bogdan, I. Lupaș, P. P. Panaitescu), prof. Ștefan Pascu adaugă deslușiri noi, ce țin de o adîncă cunoaștere a realităților transilvane, de acumulări do-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumentare îndelungi. Registrul este *total*. Nu doar lămuriri la mai vechi opinii, nu numai îndreptări și adăugiri, ci tot ceea ce se poate spune acum despre : originea și vechimea instituțiilor ; răspîndirea geografică și zonele de mai mare concentrare și dezvoltare ; caracteristicile generale și anumite particularități generate de realitățile concrete de timp și de loc ; statutul social-juridic și starea economică a cnezilor, voievozilor și crainicilor ; rolul social, politico-militar și cultural al acestora și încă multe altele ce se asociază mereu în procesul elaborării. Instituțiile românești, se poate vedea la capătul acestei reconstituiri-sinteză, au fost vechi și puternice, rezistînd în competiția cu potrivnicii și cu timpul. Ele sînt aceleași pentru întregul popor român care le-a creat și le-a apărat.

Cartea acad. prof. Ștefan Pascu, ce va continua, după o mai veche mărturisire a domniei sale, cu încă un volum pentru voievodat și apoi cu *Principatul Transilvaniei*, este o operă de dăinuire, o carte a unei vieți de muncă în slujba istoriei neamului.

Ion Toderașcu

PETRE Ș. NĂSTUREL, *Le mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siècle à 1654*, Roma, Pont. Institutum Orientalium, 1986, 375 p. („Orientalia Christiana Analecta", 227) ; idem, *Dix contributions roumano-athonites (XVI-e—XVI-e siècles)*, în „Buletinul Bibliotecii Române", XII (XVI), Freiburg, 1985, p. 1—46.

Din teza prezentată la Sorbone în 1979 pentru doctoratul în litere (studii grecești), autorul a desprins partea esențială, care, cu unele modificări, formează substanța cărții apărute la Roma în 1986 ; un număr de 25 de excursuri *(appendices)*, rămase în afara volumului, urmează să vadă (unele au și văzut deja) lumina tiparului sub formă de articole separate. Întregul ansamblu de contribuții la cunoașterea relațiilor româno-athonite stă la capătul unor cercetări întreprinse de autor de-a lungul a trei decenii, incluzînd și patru călătorii de studii la fața locului.

Muntele Athos a constituit, încă din veacul trecut, un adevărat punct de atracție pentru toți împătimiții izvoarelor istoriei noastre medievale. Încă în 1852, Euudoxiu Hurmuzaki — care pe atunci lucra de zor în arhiva Ministerului de externe din Viena — își propunea cercetarea arhivelor athonite : „Material documentar se mai găsește și la Berlin și München, mai mult însă la Muntele Athos, de unde mi s-a trimis o listă a documentelor păstrate acolo, tot lucruri care trebuie să intereseze pe un adevărat român" (scrisoare din 6 aprilie 1852 către fratele său, Constantin Hurmuzaki). Speranțele puse în bogăția arhivelor athonite nu s-au vădit vane, ca și în cazul celor de la Vatican. Cercetările — sporadice, nemetodice, dar întotdeauna fructuoase — au scos la iveală atît de multe „urme românești" *(pentru a prelua binecunoscuta formulare a lui Marcu Beza)*, încît se poate înțelege exclamația lui Porfirie Uspenski de acum un veac : „Nici unul dintre popoarele ortodoxe nu a făcut atita bine pentru Athos cît au făcut românii". Iar studiile privind relațiile româno-athonite constituie o bibliografie amplă, cu contribuții de valoare inegală, dar din care se pot culege informații dintre cele mai variate. Cartea lui P. Ș. Năsturel sistematizează uriașa cantitate de știri privind relațiile Moldovei și Țării Românești cu mănăstirile de la Athos, îmbogățind-o în același timp cu nenumărate date și observații noi, pe marginea documentelor și a obiectelor de artă de proveniență românească. Prima parte a cărții este împărțită în XXII capitole tratînd relațiile fiecăruia din cele două principate românești extracarpatice cu mănăstirile : Kutlumus, Lavra, Vatopedi, Iviron, Chilandar, Dionysiou, Pantokrator, Xeropotamou, Zographou, Dochiariou, Karakallou, Philotheou, Simonopetra, Sf. Pavel, Stavronikita, Xenophon, Gregoriu, Esphigmenou, Sf. Pantelimon (Rossikon), Kastamonitou, Kaproulle și Protaton. Astfel orînduită materia, relațiile româno-athonite și mai ales bogatele daruri și ajutoare românești sînt puse într-o lumină foarte clară. Ar fi o încercare deșartă de a prezenta această bogată materie în paginile unei recenzii ; mă voi limita la cîteva spicuiri, cu unele îndreptări și precizări acolo unde ar fi necesare.

La Dionysiou, o capelă a fost contsruită și pictată cu cheltuiala mitropolitului Teodosie al Moldovlahiei, frescele fiind terminate la 25 mai 1609. „Această contri-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buție românească nu fusese încă înregistrată" (p. 157). Teodosie este un personaj bine cunoscut, aparținînd familiei Barbovschi — cum precizează și autorul ; după bibliografia mai veche, d-sa adaugă, însă, că Teodosie ar fi fost „depus prin decembrie 1607" : „La o dată prost cunoscută — în iunie 1608 după unii, în decembrie 1607 după alții — a fost acuzat de a fi vrut să otrăvească pe voievodul Constantin Movilă, atunci cînd îi dădea împărtășania : depus, închis, torturat spre a-l face să dea numele complicilor săi, a sfîrșit prin a fi eliberat. Avea să moară, se pare, după 1614 și să fie îngropat la Suceava" (p. 158). M-am ocupat, cu alt prilej, de soarta lui Teodosie Barbovschi și de zvonurile privind încercarea de asasinare a lui Constantin vodă Movilă (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 546—548) ; am arătat, atunci, că zvonurile acestea nu privesc nici pe Teodosie Barbovschi, nici pe Anastasie Crimca (după cum presupusese N. Iorga), pentru bunul motiv că primul *a murit la 23 februarie 1608, în scaun*, fiind succedat de cel de-al doilea, care va rămîne în fruntea Bisericii Moldovei, cu o scurtă întrerupere, pînă la moartea sa, în 1629.

Un sbornic aflat la Chilandar are o notiță arătînd că a fost dăruit de „smeritul rob, popa Anastasie, egumen al mănăstirii Bistrița din Țara Moldovei. Însă după aceea m-am mutat la sfîntul Munte al Athosului cu viața și cu sălășluirea" (p. 140 ; citatul după : Damian P. Bogdan, *Despre darurile românești la Athos*, în *AR*, VI, 1941, p. 301, nr. 1). Data cînd fostul egumen bistrițean a venit la Chilandar nu este indicată în notiță ; altcineva a adăugat doar data morții acestui personaj : 19 aprilie 1606. Plecarea lui Anastasie la Athos trebuie plasată cu vreo două decenii înaintea morții sale, întrucît el este atestat ca egumen la Bistrița în *decembrie 1584 ;* șapte ani mai tîrziu, era egumen Gavriil (fiul celebrului pîrcălab de Hotin Ieremia „Golia" din vremea lui Ioan vodă cel Cumplit) iar la 1600 este menționat „kyr Atanasie arhimandrit și categumenul cinstitei mănăstiri Bistrița", devenit apoi episcop de Rădăuți și, în 1629, la moartea lui Crimca, mitropolit al Moldovei [cf. Ștefan S. Gorovei, *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei* (II), în *MMS*, LXIII, 1987, nr. 4]. Această precizare poate servi la datarea manuscrisului, căruia s-ar părea că-i lipsește obișnuitul colofon (așa cum este redată de Damian P. Bogdan, notița lui Anastasie nu arată că sbornicul ar fi fost *scris* de acesta — v. însă P. Ș. Năsturel, p. 140).

Capitolul despre relațiile Moldovei cu mănăstirea Zographou e dintre cele mai bogate ; începutul acestor relații se plasează — arată autorul — în 1442, cu un act emis la Bîrlad la 26 mai 1442 (cf. *DRH*, A, I, nr. 221, p. 311—312) ; din nefericire, actul — cunoscut doar după ediția dată în 1888 de Vl. Kačanovskij — e mutilat și chiar începutul său nu s-a păstrat în întregime : „Eu, cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul... domniei mele, Ion Ștefan voievod și domn al Țării Moldovlahiei" (după *DRH) ;* din această cauză, documentul a trecut, de obicei, sub numele lui Ștefan II ca emitent. Dar, observă autorul, „punctele de suspensie implică (ținînd seama de data acestui document) restituirea numelui voievodului Ilie, a cărui mențiune figurează de obicei în fruntea actelor emise în numele său și în cel al fratelui său" (p. 181). Așadar, intitulația acestui document ar trebui să fie următoarea : „Eu, cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul [Ion Ilie voievod și domn al Țării Moldovlahiei și cu fratele] domniei mele, Ion Ștefan voievod și domn al Țării Moldovlahiei" (p. 182). Restituirea propusă e, în adevăr, logică : genitivul formulei „...domniei mele" pare să o impună. Ceea ce, însă, mi se pare nefiresc e titlul domnesc al fraților Ilie și Ștefan : ambii să se fi intitulat la fel ?! Emiterea actului în cancelaria lui Ștefan II poate fi un argument pentru această egalitate de titlu. Dar e ciudat că în toate documentele cunoscute azi în original, emise în numele celor doi frați, mențiunea „fratele domniei mele" apare invariabil sub forma **брат(ъ) господства ми** și nu **<брат(ъ)> моего господьства**, cum s-ar presupune în cazul de față. Trebuie să urcăm tocmai la un document din 4 mai 1436 pentru a găsi formula, constituind unicul caz diferit de celelalte, **брат господ дрства нашего** (cf. *DRH*, cit., nr. 149), p. 204). Domnul țării vorbește despre el la plural : noi, domnia noastră, or, în documentul din 26 mai 1442 formula respectivă e la singlar. În acest caz, se pune întrebarea, dacă intitulația acestui document nu ar putea fi reconstituită după modelul actului din 25 no-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iembrie 1440 („Din mila lui Dumnezeu, iată tu, robul stăpînului meu Isus Hristos, Ioan Ştefan, voievod şi domn al Ţării Moldovlahiei" — *DRH*, cit., nr. 212, p. 298).

În acelaşi capitol dedicat legăturile mănăstirii Zographou cu Moldova este amintit un liturghier (azi la Biblioteca Saltykov-Scedrin din Leningrad), a cărui copiere s-a terminat în acea mănăstire la 24 februarie 1532 de către călugărul protopsalt Varlaam, care ducea, astfel, la bun sfîrşit porunca mitropolitului Teolan. Comentînd această însemnare, autorul precizează în notă : „Cronologia manuscrisului ne permite să precizăm aici începutul păstoriei mitropolitului Moldovei Teofan I : (...) era cel puţin din cursul anului 1531 în fruntea eparhiei moldave" (p. 190, n. 44). Dar începutul acestei păstorii a fost deja fixat, cu încă şi mai multă precizie, *în cursul anului 1530*, după 2 mai (cînd Teofan e citat ca episcop de Rădăuţi) şi înainte de 20 august (cînd e citat deja ca mitropolit) [cf. Ştefan S. Gorovei, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei* (I), în *MMS*, LVI, 1980, nr. 1—2, p. 77—78]. Nu ştiu pe ce se întemeiază afirmaţia că Teofan I „aparţinea marii familii boiereşti Movilă" ; în înscripţia de pe mormîntul său de la Dochiariou, Elisabeta Movilă e arătată ca fiindu-i rudă, dar — cum precizează autorul însuşi — „este necunoscut gradul de rudenie ce exista între Doamna Elisabeta şi mitropolit" (p. 214, n. 44).

Aceleiaşi mănăstiri Zographou i-a fost închinată în 1631 mănăstirea Sf. Gheorgne de lîngă Vaslui, ctitoria lui Lupu Hăbăşescu, mare vornic al Ţării de Sus ; autorul a folosit doar rezumatul acestui document, după *CDM*, II, nr. 651, p. 145, ediţia lui Ghibănescu (în *Surete şi izvoade*, XV) fiindu-i inaccesibilă. Iată ce se spune în actul editat în 1926 de Ghibănescu : „am întărit şi am miluit sfînta mănăstire de lîngă tîrgul Vasluiului, unde iaste hramul a sfîntului slăvitului marelui mucenic şi purtător de biruinţă a lui Hristos Gheorghie, care acea sfîntă mănăstire o au zidit al nostru cinstit şi credincios boierin Lupul vel vornic al ţării de sus şi o au dat şi o au închinat la sfîntul Munte Atos, să fie metoh la sfînta şi mare biserică şi mănăstire ce se numeşte Zograful, unde iaste hram iarăşi sfîntul şi marele mucenic a lui Hristos Gheorghie, *din avere ce a avut mănăstirea cea veche, unde a fost hramul Adormirei Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoare, care după ce s-au stricat, au făcut altă mănăstire precum scrie mai sus şi i-au pus hram Sf. Gheorghie*" (*Surete*, XV, p. 72—73). În adevăr, la 30 iulie 1628 Miron vodă Barnovschi închinase la Zographou „o biserică din tîrgul Vasluiului, care acea biserică o a fost întocmit şi o au fost făcut pe ea mănăstire nişte oameni din Vaslui, anume Cioban sin Pîntea şi Onil şi Mihail, unde iaste Adormirea Prea Sfintei Născătoare..." (*ibidem*, p. 67—68 ; P. Ş. Năsturel, p. 200) ; ctitorii nu erau ţărani (p. 201, n. 74), ci tîrgoveţi din Vaslui (*Surete*, XV, p. 65 : act de la şoltuzul Nicoară, din 12 mai 1611). Nu este vorba, aşadar, de *două mănăstiri vasluiene* închinate la Zographou, ci de una singură (identitatea se vede şi din lista proprietăţilor), devenită la un moment dat ctitorie boierească, sub un nou hram. După numele mănăstirii athonite căreia îi fusese închinată, s-a numit şi mănăstirea Zugraf (Zugravi etc) ; or, într-un document din 11 ianuarie 1662 se arată că „*sfînta mănăstire ce se numeşte Zugraf, care este lîngă tîrgul Vasluiului*", era ctitoria lui Vasile vodă Lupu : „Iar Vasile voevod au dat şi au miluit sfînta sa din nou zidită mănăstire Zugraful..." (*Surete*, XV, p. 87—88), ceea ce ar părea să indice pe Lupul Coci drept ctitor ! Cred, însă, că autorul a identificat corect ctitorul în persoana lui Lupul Hăbăşescu (cu precizarea că la data actului, 5 aprilie 1631, nu era „ex-vornic") : în perioada 1629 noiembrie 12 — 1631 noiembrie 20, documentele atestă în adevăr un *Lupul mare vornic al Ţării de Sus* [cf. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 405, dar cu ciudată identificare greşită : „Lupu Bucioc (Băcioc)" !]. Chiar în *CDM*, *II* (nr. 663, p. 147) este rezumat un document din 14 <mai> 1631, în care cei doi Lupul mari vornici (de Ţara de Sus şi Ţara de Jos) sînt citaţi alături. Cred că, aşa cum presupune şi P. Ş. Năsturel, este vorba de Lupul Hăbăşescu, în al cărui *cursus honorum* este o perioadă neacoperită, între *iunie 1629* (cînd încetează a mai fi pîrcălab de Neamţ) şi *aprilie 1632* (cînd e citat ca pîrcălab de Hotin — cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători...*, Bucureşti, 1971, p. 405.

În capitolul despre relaţiile Moldovei cu mănăstirea Sf. Pantelimon (Russikon) — care posedă un aer ce poate fi atribuit epocii lui Ştefan cel Mare — se afirmă că ei îi fusese închinată, de către Moise vodă Movilă, mănăstirea Adormirii (Uspenia) de la Botoşani (p. 278 ; idem, *Dix contributions*, loc. cit., p. 18), numită şi Mănăstirea Doamnei. Este o veche confuzie, lămurită acum aproape un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfert de veac de profesorul Emil Turdeanu într-o notă care a scăpat vigilenței autorului : Mănăstirea Doamnei nu este identică cu Uspenia *din Botoșani*, ci se afla *lîngă Botoșani* și avea hramul Pantocratorului [cf. Emil Turdeanu, *Un monastère moldave oublié : le monastère de la Princesse (1550)*, în *RES*, 30, 1953, p. 98—100]. Fiind închinată la Sf. Pantelimon, a fost cunoscută și sub acest nume (cf. T. G. Bulat, *Cîteva știri despre mănăstirea Doamnei de lîngă Botoșani*, în „Arhivele Basarabiei", II, 1930, nr. 2, p. 228—238 ; p. 232 : „Condica a mănăstirii Sfîntului marelui mucenic Pantelimon din ținut. Botoșani").

Partea a doua a cărții lui P. Ș. Năsturel, de proporții mult mai restrînse, tratează *Cîteva aspecte ale relațiilor româno-athonite* și anume : motivația darurilor românești ; considerații asupra creșterii sumelor donațiilor în aspri (permanenta devalorizare a asprului impunea sporirea acestor sume, pentru a menține puterea de cumpărare a călugărilor) ; călugării români și Muntele Athos. Din acest ultim capitol, este de reținut informația că Teodosie Veștemeanul, mitropolitul Țării Românești (1668—1672, 1679—1708), a petrecut mai mulți ani la Athos, fără să se poată preciza la care mănăstire (p. 319—320).

Dintre concluziile cu care se încheie cartea, una interesează în mod deosebit : cea care privește relațiile româno-athonite din punctul de vedere otoman (p. 330—331), subiect care își așteaptă dezvoltarea prin cercetări viitoare ; deocamdată, s-a pus în evidență poziția pe care domnitorii români o aveau, în ochii autorităților otomane, în calitatea lor de binefăcători ai comunităților religioase : *mütevvelli*, adică *administratori*, ceea ce înseamnă că daniile (cel puțin *marile danii*) românești se făceau cu acordul Porții (cf. N. Beldiceanu, *En marge d'une recherche concernant les relations roumano-athonites*, în „Byzantion", L/2, 1980, p. 620—622).

Depășind spațiul afectat volumului însuși, cele 25 de excursuri *(appendices)* privind diverse chestiuni concrete ale relațiilor româno-athonite (comentarii pe marginea unor documente sau obecte dăruite mănăstirilor de la Athos) au fost destinate publicării separate ; primul a apărut în 1982, în „Revue des Etudes Byzantines" (cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 887—888) ; alte zece au văzut lumina în „Buletinul Bibliotecii Române" din Freiburg ; iată subiectele acestora ; icoana dăruită de Vladislav I la Lavra ; Neagu viteazul din 1369 ; aerul de la Sf. Pantelimon ; chivotul lui Nifon de la Dionysiou ; hrisovul muntean de la Lavra din 1535 ; două „podéa" muntene de la Kutlumus ; două documente otomane inedite din 1545 ; cumpărarea unor relicve de către Alexandru vodă Lăpușneanu ; legătura evengheliarului de la Dionysiou din 1564/1565 ; manuscrisul 19 de la Esphigmenou.

Cartea, ca și fiecare dn aceste excursuri, oferă aproape la orice pagină posibilitatea (și tentația !) de a glosa pe marginea informațiilor sau a interpretărilor. Ordonînd metodic tot ce se știe despre relațiile româno-athonite, lucrarea lui P. Ș. Năsturel, în ansamblul ei, deschide drumul pentru o tratare monografică, amplă, a acestui subiect de cel mai înalt interes pentru istoria noastră și care atinge, în același timp, și vastul domeniu definit drept *locul românilor în istoria universală*. Cele cîteva adausuri, corectări și observații din paginile de față nu le-am făcut, de aceea, spre scăderea muncii, imense, de înaltă competență și de caldă iubire pentru trecutul românesc, pe care autorul a depus-o în vederea construirii operei sale, ci urmînd într-un fel străvechiul îndemn pe care autorul însuși l-a ales ca motto : „Adunați firimiturile ce au rămas, ca să nu se piardă ceva".

Ștefan S. Gorovei

RĂZVAN THEODORESCU, *Implications balkaniques aux débuts de la Métropole de Moldavie. Une hypothèse*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXV, 1986, 4, p. 267—286.

În anii care marchează (în necunoștința datei precise) cel de-al șaselea centenar al întemeierii Mitropoliei Moldovei, studiul lui Răzvan Theodorescu încearcă o deschidere nouă — sub semnul ipotezei și al unor sincronisme neașteptate și imprevizibile, cum spune autorul în finalul textului său (p. 285) — într-un domeniu în care istoriografia românească din ultimul veac a dat mai multe contribu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ții, dintre care unele rămîn fundamentale (N. Dobrescu, N. Iorga, C. Marinescu), adăugîndu-se alte contribuții, ale unor cercetători străini, nu mai puțin fundamentale (V. Laurent, J. Darrouzès). Cu finețea și subtilitatea care-i caracterizează întotdeauna observațiile și cu eleganța antrenantă a expunerii, Răzvan Theodorescu mărturisește „surpriza istoricului pus în fața unei suite de coincidențe nebănuite" care-i „pot da acestuia sentimentul de a se învîrti în jurul unei certitudini" (p. 286). Prima din cele patru coincidențe privește epitetul „serboepiscopos", cu care este numit mitropolitul Iosif al Moldovei în 1401, într-unul din actele cancelariei Patriarhiei Ecumenice prin care se închidea conflictul privind statutul Bisericii moldovene și pe întîi-stătătorul ei. Cred că explicația pe care autorul o propune e singura care poate fi păstrată, din cîte s-au dat pînă azi; paralelismul cu Biserica — deasemeni „națională" — întemeiată de Nemanizii Serbiei, prin transformarea neautorizată de Ecumenic a arhiepiscopiei autocefale de Péć în patriarhie, e deosebit de sugestiv, iar analogiile arată că, în cazul acesta cel puțin, nu e vorba de o simplă coincidență: și acolo suprema instituție eclesiastică fusese întemeiată pentru un „localnic" și „rudă a domnitorilor locului" (cum se spune în cazul lui Iosif al Moldovei), anume pentru Sava Nemanja, fratele regelui Ștefan Primul Încoronat. Transformarea în patriarhie a primit răspunsul dur al Bizanțului: anatema. Concilierea din 1375 a contribuit prea puțin la scăderea tensiunii între cele două scaune patriarhale, cel ecumenic nerecunoscîndu-i celui din Peć valabilitatea titlului de care urma să se servească doar în interiorul eparhiei! Autorul își pune întrebarea dacă nu cumva situația asemănătoare a raporturilor serbo-bizantine și moldo-bizantine va fi putut crea „un cîmp de acțiune comun în vederea unei trecătoare, foarte trecătoare, apropieri despre care izvoarele nu spun, totuși, o vorbă" (p. 275). Evident, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor, existența unui asemenea cîmp comun de acțiune poate fi doar bănuită; ceea ce însă mi se pare sigur e faptul că lui Iosif i s-a aruncat, într-un moment, acuzația că ar fi „serboepiscopos" tocmai prin analogie cu cele întîmplate în Serbia.

Cea de-a doua „coincidență" are în vedere ceea ce autorul numește *„momentul" balcanic al începuturilor Mitropoliei Moldovei* (p. 278) și ea pornește de la întrebarea „cînd s-a putut petrece — dacă efectiv ea a avut vreodată loc — o tentativă de apropiere între Suceava și Peć, între aceste două Biserici pe care le uneau înclinațiile lor manifeste de a-și da o ierarhie locală și un sistem de autoritate propriu, generată de strînsa alianță a puterii seculare cu puterea spirituală" (p. 275). Semnalînd în prealabil o scădere a tensiunii în relațiile moldo-bizantine în intervalul 1397—1401 (pînă la închiderea conflictului), Răzvan Theodorescu adaugă: „Este deci perfect plauzibil de presupus că ceva se va fi petrecut spre sfîrșitul ultimului deceniu al veacului XIV, mai exact între 1397 și 1401" (p. 276). „Coincidența" intervine tocmai aici, întrucît autorul crede că poate găsi „un reper pentru această presupunere logică [...] acolo unde un purism excesiv în lectura izvoarelor nu ne antrenează, de obicei, pașii atunci cînd explorăm faptele trecutului" (p. 277) și anume *într-una din așa-zisele interpolații ale lui* Misail călugărul în textul letopisețului lui Grigore Ureche. Referindu-se la Iuga vodă (1399—1400), Misail spune: „Trimis-au la patrierșie de Ahrida ș-au luat mai întâiu blagoslovenie ș-au pus mitropolit pre Theoctist". Pasajul în cauză este de multă vreme recunoscut ca fiind purtătorul unei evidente confuzii; încă Axinte Uricariul — cercetător atent și (nu risc o exagerare) competent al vechilor noastre izvoare — atrăsese atenția asupra acestui lucru: „...însemnează cum să fie trimis întâi Iuga vodă [...] la arhiepiscopul de Ohrida, de au luat blagoslovenie și au pus mitropolit pre Theoctist, dară nu arată nici o dovadă, ci veri citi mai-nainte, la altu Alixandru vodă, de unde au luat blagoslovenie Theoctist mitropolitul". Evident, această însemnare a lui Axinte Uricariul trimite la o alta, a aceluiași erudit interpolator: „Află-se scris la un lětopiseț sîrbescu de Azarie călugărul precum în zilele acestui domnu, Alixandru vodă, s-au hirotonit preaosfințitul mitropolitul chir Theoctist de Nicodim din Țara Sîrbească, prin zilele bun credinciosului Gheorghe dispot". Această a doua însemnare se află în paragrafele care privesc domnia din 1452—1454 a lui Alexandru II (Alexăndrel). Presupunerea pe care o face Răzvan Theodorescu privind *fondul de realitate* al interpolației lui Misail călugărul are în vedere o confuzie — „explicabilă, de altminteri, în această lavră moldavă unde persista foarte probabil o tradiție manuscrisă balcanică deja studiată" privind legăturile cu Ohrida (p. 278) — între hirotonirea lui Theoctist la Peć la mijlocul veacului XV și deplasarea altui ierarh (=Iosif) tot

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acolo, cu ceva mai bine de 50 de ani mai înainte. Se adaugă confuzia — explicată încă din 1927 de M. Lescaris — între Peć și Ohrida (în vechile noastre texte, Ohrida este plasată consecvent în „țara sîrbească").

Presupunerea aceasta mi se pare de nesusținut. Lui Misail nu i se poate atribui o confuzie (Teoctist în loc de Iosif) în plus față de cele de care este deja „vinovat". Explicația interpolației lui Misail (și, implicit, a „replicii" lui Axinte uricariul) e alta. În textul lui Ureche se arată că Alexandru cel Bun „au trimis de au luat blagoslovenie de la patriarșii Răsăritului [sic!] și au făcut mitropolit, de l-au așezat la scaun, la mitropolie în Suceava, numai anume nu scrie ce mitropolit au fost"; în paralel cu această imagine (corespunzînd în totalitate aproape cu adevărul istoric), circula legenda despre dobîndirea independenței bisericești sub Alexandru cel Bun, care, în urma trecerii împăratului (fiului de împărat) bizantin prin Moldova, a obținut scoaterea Moldovei de sub jurisdicția Ohridei (legendă analizată acum cîteva decenii de prof. Al. Elian). Este o chestiune de logică elementară pentru oricine vrea să concilieze aceste două imagini — cea a cronicii cu cea a legendei: ca să fie emancipată de sub jurisdicția Ohridei în vremea lui Alexandru cel Bun, Biserica moldoveană trebuia să fi intrat sub acea jurisdicție într-un moment oricum anterior călătoriei imperialului personaj bizantin prin Moldova! De ce a fost ales Iuga vodă pentru a i se pune „în sarcină" luare blagosloveniei de la Ohrida? Acesta este adevăratul mister. Dar alegerea a fost cu totul nefericită, căci a face din Iuga, deținătorul tronului moldav timp de cîteva luni în condiții dintre cele mai grele, un domnitor „carele mai *întréce cu toate* pre domnii cei trecuți mai denainte" — cum scrie același Misail — este, desigur, o tentativă dincolo de marginile oricărei îndrăzneli acceptabile. Cel puțin, față de ceea ce se știe despre personajul în cauză pînă în ziua de azi!

Dreptatea era de partea lui Axinte uricariul, care nu numai că știa de sfințirea lui Teoctist în vremea lui Alexandru II de către „Nicodim din Țara Sîrbască, prin zilele bun credincioșului cneazul Gheorghie dispot" (Brancović), dar *cunoștea și faptul că Moldova nu se aflase niciodată sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida*, (cf. studiul din acest „Anuar", p. 333—348; atrag atenția și asupra amănuntului că *laicul* Axinte folosește titulatura corectă a Ohridei — *arhiepiscopie* — în timp ce *clericul* Misail vorbește de *„patriersie* de Ahrida").

În cîteva locuri, autorul plasează sfințirea lui Teoctist I „vers 1450" (p. 279), o dată cu precizarea că „l'événement a eu lieu à un certain moment entre 1449 et 1455" (p. 278). Neprecizarea datei și a împrejurărilor sfințirii lui Teoctist I — cu care, cum precizează cu dreptate Răzvan Theodorescu, „șirul ierarhilor greci succedînd lui Iosif în scaunul Mitropoliei Moldovei se întrerupe" (p. 277—278) — îngăduie să se aibă în vedere „conotațiile anticatolice" ale apropierii dintre Biserica moldavă și cea sîrbească „în vremea mitropolitului Teoctist I și a patriarhului sîrb Nicodim" (p. 279—280). Am precizat în mai multe rînduri data și împrejurările alegerii lui Teoctist I în fruntea Mitropoliei Moldovei (ultima oară chiar în studiul publicat în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV, 1985, 3, p. 195, n. 93) așa încît păstrarea impreciziei mi se pare ciudată. Prilejul e potrivit, de aceea, pentru a reveni. Aceeași cronică a lui Ureche arată că Teoctist „mitropolitul de Suceava, carile *au ținut scaunul 25 de ani*" a murit din noiembrie 6985/1477. Data exactă a morții este, însă, *18 noiembrie 1478* (6986), așa cum s-a aflat pe piatra tombală de la mănăstirea Putna. Așadar, *păstoria de 25 de ani a lui Teoctist I a început în 1453* (1478—25=1453), adică exact în anul căderii Constantinopolului. Scrisoarea citată de M. Lascaris în 1927, în care se vorbea despre alungarea lui Ioachim (ultimul mitropolit grec) din Moldova și datată doar *16 aprilie* este, așadar, de atribuit anului 1454 (avînd în vedere și moartea lui Zbigniew Oleśnicki). Odată restabilit acest detaliu, mi se pare evident că nu s-ar mai putea lua în discuție „conotațiile anticatolice" ale apropierii dintre Biserica moldavă și cea sîrbă cu prilejul sfințirii lui Teoctist I; în același timp, nu cred că mai poate funcționa cea de-a doua coincidență propusă de autor, între acțiunea din „1450" (=1453) și „o mai veche tentativă de apropiere, făcută puțin înainte de iulie 1401, dar ignorată și, fără îndoială, niciodată finalizată printr-o scandaloasă ofensă adusă canoanelor" (p. 280).

Deosebit de interesantă este cea de-a treia coincidență pe care o aduce în discuție Răzvan Theodorescu, pornind de la actul prin care Iosif al Moldovei pune mănăstirile Neamț și Bistrița sub conducerea unui singur egumen, kyr Domentian (7 ianuarie 1407); termenii acestui act indică limpede „absența autonomiei mo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nastice în Moldova" (p. 281), realitate care își află analogia în alte părți, trimițînd „dacă nu spre Athos, cel puțin spre zone monastice balcanice, care par să fi inspirat statutul primelor mănăstiri ale Moldovei" (p. 282). Autorul aduce în discuție exemplul mănăstirii Stoudios din Constantinopol, „ai cărei egumeni puteau aspira la scaunul patriarhal și al cărei typikon — datînd din prima jumătate a veacului XI — pare să fi fost cunoscut la Bistrița și Neamț" și cazul Serbiei, unde „autoritatea regală și cea episcopală se exercitau din plin asupra mănăstirilor" (p. 282).

A patra și ultima coincidență e adusă din domeniul arhitecturii religioase și se sprijină pe recentele descoperiri arheologice de la Vornicenii Mari și de la Volovăț, unde au fost puse în lumină urmele unor biserici de plan triconc simplu, ctitorite în ultimul sfert al veacului XIV de mari seniori ai vremii (probabil Oană vornicul de Suceava și, respectiv, Giurgiu de Volovăț sau Volhovețki) și care se adaugă bisericii Sf. Treime din Siret. Tipul acesta de biserici, de plan triconc simplu, se regăsește în Serbia „practicat pentru bisericile palatine și senioriale" (p. 285), adică exact ca în Moldova.

Prin modul de a pune problemele, de a le aborda și a le căuta soluționări la interferența unor domenii diferite — politic, religios, artistic — și sub aspecte diverse (ideologic, tradițional, instituțional), studiul lui Răzvan Theodorescu este cu adevărat incitant și ipoteza sa privind „momentul balcanic" care a precedat „perioada bizantină" poate deveni una dintre cele mai fertile. Este evident că în începuturile organizării vieții de stat în principatul moldav sînt multe fire care ne conduc sau ne îndrumă spre Serbia (și literele alfabetului slav erau socotite „sîrbești" și slava mediobulgară din cancelaria princiară și din Biserică trecea tot drept „limba sîrbească"; enigmaticul *Costea voievod* al pomelnicului de la Bistrița, devenit „Costea Mușatin", era socotit de stirpe regală sîrbească etc.). Identificarea legăturilor, a canalelor prin care ele s-au stabilit (și între care tărîmul eclesiastic rămîne cel mai larg deschis), va contribui esențial la mai buna cunoaștere a veacului XIV românesc. Pentru aceste cercetări viitoare, prezentul studiu al lui Răzvan Theodorescu va rămîne „cap de serie".

Ștefan S. Gorovei

PAMFIL MATEI, ASTRA, *„Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român" și rolul ei în cultura națională (1861—1950)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 364 p. + foto + indice.

Cred că ar trebui să le caut pe cele mai alese și să-mi „potrivesc" cît mai bine cuvintele pentru a reuși să subliniez, suficient, importanța apariției acestei cărți, pentru istoria culturii și cea a realizării unității politice românești. Și nu numai pentru aceste domenii.

Importanța deosebită a lucrării lui Pamfil Matei este dată, în egală măsură, de reiterarea rolului și locului prestigioasei instituții căreia îi este dedicată — piduitoarea, ca operă și idealuri, „Asociațiune transilvană pentru literatura română și cultura poporului român" — în istoria devenirii națiunii noastre, cît și de felul în care autorul a conceput-o și realizat-o. Editura „Dacia" este îndreptățită să înscrie această carte — căreia i-a asigurat și condiții grafice de apariție destul de bune — printre realizările ei de prestigiu.

Istoriografia acestei instituții — exemplară conștiință colectivă a istoriei românești — nu este, deloc, bogată. Scrierile despre activitatea, meritele culturale și politice ale „Asociațiunii...", apărute pînă și în perioada interbelică, nu puteau să aibă, firesc, în vedere ansamblul, iar cele din ultimele decenii sînt puține, predominînd articolele „festive", cu aprecieri generale, mai ales despre perioada de pînă la 1918, evitîndu-se, nejustificat, activitatea de după Marea Unire. Cele cîteva articole „bilanțiere", prilejuite de marcarea centenarului întemeierii ASTREI (1961) sau semicentenarului unirii Transilvaniei cu Patria au subliniat, în special, meritele prestigioasei societăți de cultură a românilor în realizarea unității naționale. Istoria „Asociațiunii..." transilvănene de națională importanță nu a constituit — pînă la cartea de față — obiectul unei abordări după criterii științifice a ope-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rei vaste şi complexe a acestei expresii a mişcării politice şi culturale naţionale. Reţineri şi temeri conjuncturale au amînat investigarea principalelor direcţii de acţiune în toate cele nouă decenii de eforturi pilduitoare, de sacrificii şi luptă neîntreruptă, pentru emancipare politică, economică, culturală, pentru unitatea şi progresul tuturor românilor, ale acestei Academii transilvănene de importanţă panromânească. Judecăţi subiective, genuflexiuni ideologice, ocolirea unor aspecte considerate „delicate" din istoria sa, interpretarea „abuzivă" a unor fapte şi gesturi nesemnificative ale merituoşilor fruntaşi ai „Asociaţiunii..." etc., au luat locul unei restituiri istoriografice obiective, care să evidenţieze „întregul", să decanteze atît meritele cît şi limitele şi chiar greşelile, printr-o evaluare atentă a acestora în contextul social-politic şi cultural al epocilor traversate, pentru a dimensiona exact impresionantele înfăptuiri culturale, devotamentul funciar al membrilor ei faţă de idealurile de progres, unire şi demnitate naţională.

O dreaptă măsurare şi acribios documentată retrospectivă a întregii activităţi a „Asociaţiunii..." — de la „preistoria" întemeierii, pînă la intrarea în vigoare a actului normativ final de desfiinţare, H.C.M. 399, din 14 aprilie 1950 — fără concesii, dar şi fără eludarea unor aspecte şi poziţii contradictorii, evitîndu-se caracterul bilanţier, sînt făcute în lucrarea de faţă.

Apariţia acestei cărţi este, astfel, un remarcabil fapt de restituţie şi, totodată, o adevărată punere în drept.

Apelul consecvent la izvoarele de arhivă, studierea migăloasă a materialelor publicate în paginile revistelor „Asociaţiunii..." (în „Transilvania", în primul rînd), excursul în literatura istorică „arondată" problemei dau temeinicie şi putere de convingere lucrării. Stilul sobru, măsurat, sporesc valoarea cărţii şi încrederea în judecăţile autorului. Şi, în mod sigur, pasiunea şi strădanii îndelungate stau în spatele acestei reuşite lucrări. Iar dragostea şi admiraţia pentru Transilvania şi oamenii ei, pe care ni le insuflă, sînt un corolar firesc.

„Construcţia" lucrării este concepută în aşa fel, încît să răspundă, în principal, la trei întrebări: ce a fost, cum a activat şi ce a realizat „Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român" în cele nouă decenii de existenţă — deşi timpul fiinţării ca persoană juridică este doar o parte a duratei sensurilor şi semnificaţiilor.

Pînă la 1918, istoria „Asociaţiunii..." s-a identificat cu cea a Transilvaniei, cu destinul şi lupta populaţiei autohtone majoritare din această ţară românească, fiind parte intim integrată, de-a lungul a aproape un veac, în cea naţională. Şi, cum cu deplină convingere rezultă din cartea de faţă, ASTRA nu a fost „fapta unei inspiraţii", nici un fenomen întîmplător şi izolat al istoriei noastre culturale, ci o parte importantă a unui sistem, o etapă în îndelungata şi eroica luptă a tuturor românilor pentru emanciparea lor economică, politică şi socială, pentru unitatea naţională.

„Asociaţiunea..." s-a născut din solidaritate naţională; programul ei descindea direct din cel al revoluţionarilor de la 1848, iar în cadrele sale au acţionat mulţi memorandişti, precum şi numeroşi participanţi la pregătirea şi desfăşurarea marii adunări naţionale de la 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia. Vastul program culturalizator al „Asociaţiunii..." a fost realizat printr-o bogată reţea de instituţii şi organisme proprii, prin ziare şi reviste, printr-o propagandă culturală susţinută sistematic şi permanent de un numeros detaşament de cărturari de la oraşe şi sate, de la cei care au stat în fruntea sa, pînă la cei mai modeşti intelectuali ai satelor, care binemeritată omagiile urmaşilor.

Necesitatea dezvoltării economice şi culturale a românilor ardeleni — obiectivul central al „Asociaţiunii..." — nu l-a întunecat pe altul, chiar dacă nu a fost afirmat deschis: convingerea conducătorilor ei că, prin întreaga sa activitate, se patrona lupta naţiunii române pentru existenţă liberă şi demnă, pentru unitate naţională.

Dar nu are rost să repetăm ceea ce se poate afla în amănunt din volumul prezentat aici. Cum am arătat deja, structura lucrării permite cunoaşterea şi lămurirea unor aspecte fundamentale din istoria „Asociaţiunii...", capitolele fiind „centrate" pe probleme sau etape: I. *Consideraţii introductive* (p. 17—34); II. *Asociaţiunea între anii 1861—1918. Iniţiative şi realizări mai importante* (p. 35—48); III. *Activitatea Asociaţiunii după înfăptuirea statului naţional unitar* (p. 49—146); IV. *Asociaţiunea — societate culturală de factură academică* (p. 147—171); V. *Asociaţiunea şi problemele limbii române* (p. 172—197); VI. *Principalele direcţii de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acțiune și obiective ale sistemului de propagandă culturală al Asociațiunii (p. 198—287); VII. *Poziția Asociațiunii față de țărănimea muncitoare și intelectualitate* (p. 288—302); VIII. *Aspecte ale raporturilor Asociațiunii cu naționalitățile conlocuitoare și cu oficialitățile vremii*; iar sugestive și îndreptățite aprecieri se fac în... *În loc de concluzii.*

Concepută într-o viziune metodologică modernă, ca o abordare a raportului dintre cultură și națiune în Transilvania deceniilor din etapele finale — cele mai eroice și glorioase, în același timp — ale luptei pentru unitate și, apoi, în cadrul României Mari, cartea de față. este servită de o excelentă cunoaștere a faptelor de către autor și o completă inițiere în istoriografia temei, de o fericită forță reconstructivă.

Rîndurile de față sînt, doar, un semnal despre o lucrare cu totul remarcabilă, bogată în sugestii,care se citește cu mult interes dar, mai ales, cu mult folos.

Gabriel Bădărău

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Românul, 1874—1898, după acte, documente și corespondențe inedite*, Sibiu, Tip. Eparhială, 1986, 380 p.

Istoricii credeau a ști că Miron Romanul, mitropolit al Ardealului curînd după moartea lui Andrei Șaguna, între 1874—1898, a fost o figură ștearsă, vag contradictorie, fără urme notabile în zbuciumata istorie a românimii intracarpatice. Cîteva rînduri i-a închinat N. Iorga, trecînd în grabă peste o figură ce nu-i spunea mare lucru. Ceva mai multe se poate afla în sinteza lui Mircea Păcurariu, cu mențiunea că înaltul arhiereu, care a păstorit aproape un sfert de secol în plin dualism austro-ungar, și-a dobîndit merite în apărarea școlii și a naționalității românilor, dar că a avut și atitudini oportuniste. O întreagă carte, densă în informație nouă de arhivă și incitantă prin interpretările propuse, cu o bogată *addenda* documentară, ne oferă acum Dr. Antonie Plămădeală, în ideea de a scoate din nedreapta uitare figura în discuție. Strategia restituirii e oarecum detectivistă, cum e mai totdeauna o cercetare de acest tip, autorul procedînd la examinarea sistematică a datelor, pro- și contra, introducînd treptat informația nouă, revelatoare, spre a reconstitui, odată cu desfășurarea evenimențială, figura arhiereului care a știut a nu-și părăsi „turma" în timpuri grele. A fost și oportunist? „De asemenea acuzații n-a scăpat nici Șaguna, ne asigură autorul. Oportunismul era în spiritul vremii și, din vreme în vreme, făcea parte din tactica de supraviețuire a românilor, chiar dacă aceasta nu era înțeleasă de toți" (p. 21). Nu e nevoie însă de scuze. Stabilirea judicioasă a faptelor și interpretarea lor corectă îl pune pe Miron Romanul în adevărata lumină, ceea ce se și întîmplă în carte, cu știință multă, cu metodă și nu mai puțin cu artă. Autorul știe să povestească, menținînd firul narațiunii totdeauna la un nivel convenabil unei anumite concentrări și nevoii de a medita pe marginea faptelor. „Pentru a ne situa în epocă, declară el, trebuie să pornim chiar de la moartea lui Șaguna" (p. 6). O mare moștenire, într-un moment greu, cînd era nevoie de multă abilitate pentru a menține corabia ortodoxiei române, cu toate implicațiile ei, pe linia de plutire. Intrigi locale, asupra cărora autorul insistă cu o veritabilă pasiune a detectării conduitelor, au făcut ca nu Nicolae Popea, discipol și colaborator al marelui dispărut, să fie uns ca mitropolit, ci Procopie Ivacicovici, episcopul Aradului, pe jumătate sîrb, care a și fost ales curînd ca patriarh la Carlovița. Redeschisă succesiunea, sorții căzură, după avataruri strict reconstituite în volum, asupra modestului Miron, fost profesor la Oradea și episcop de Arad, adus acum în situația de a calma spiritele, a desface intrigi și a păstra o atitudine lucidă în chestiunea esențială: apărarea intereselor românimii într-o epocă de mari eforturi deznaționalizatoare din partea guvernului. După „preliminariile, atmosfera și împrejurările care îl vor aduce mitropolit la Sibiu pe Miron Romanul", se descriu „evenimentele", cronologic legate de alegere, investitură, confirmare și de arhipastoria însăși, care se va dovedi nu doar lungă, dar și una fecundă. Planau asupra lui bănuieli de oportunism, (fusese

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un timp deptuat dietal şi inspector al şcolilor) iar *Albina* îl declara chiar sinucis prin purtarea sa". Adevărul? Cum a reuşit Miron Romanul să se „descurce" într-o vreme ca aceea? Nu putem rezuma aici faptele. Autorul le urmăreşte cu acribie, reconstituind totul judicios, iar confruntarea lor cu programul asumat din momentul înscăunării conduce la un bilanţ pozitiv, contrastînd surprinzător cu imaginea acreditată de adversarii săi. Şi-a dobîndit merite de seamă în apărarea şcolii româneşti, a limbii române şi a luptei contra legilor de maghiarizare. Dar ele au fost răstălmăcite adesea de neprieteni, alimentînd adversităţi ce s-au prelungit şi după moartea arhiereului. Adus în scaun de „pasiviştii" sibieni, adversari ai lui Şaguna, a trebuit totuşi, ca mitropolit, să întreţină legături oficiale şi să cultive o moderaţie politică anevoie admisibilă şi de *pasivişti* şi de *activişti*. „Miron Romanul a fost tot timpul în situaţia de a opta între intransigenţă şi precauţie", conchide autorul, situîndu-i conduita în tradiţia şaguniană a unei diplomaţii abile şi tenace totodată: „a căutat măsura fiecărui lucru şi-a adaptat atitudinea după împrejurări şi în funcţie de cît se putea, fără să-şi pună în primejdie neamul şi Biserica. Atunci cînd a fost vorba de persoana lui, i-a păsat mai puţin, dacă în joc erau interesele românilor, cum s-a întîmplat în cazul *Circularului milenar*, care îi putea aduce în mod sigur demiterea din post. Miron Romanul n-a fost numai un cap bisericesc, ci şi unul politic. Numai aşa a şi rezistat în scaun pînă la moarte, ştiind să se strecoare, cunoscînd arta paşilor înainte şi a paşilor înapoi şi măsura lor exactă. Cei care n-au ştiut aceste lucruri, n-au rezistat, cum a fost cazul lui Mangra" (p. 23). A reface un profil cît mai aproape de adevăr este ceea ce autorul şi-a propus, întemeiat pe material arhivalic şi îndeosebi pe scrisori, să obţină în această carte, în care acribia documentară se îngemănează admirabil cu discernămîntul critic şi perspectiva sintezei. Este o restituţie de fapte, bine condusă, şi o reabilitare. Valoarea ei ştiinţifică e dublată de una morală. Scrisorile lui Miron Romanul au fost incluse în text, cele primite se reproduc, în ordinea alfabetică a emitenţilor, în *addenda*. Un indice de nume înlesneşte utilizarea volumului. Este o nouă reuşită în „seria documentară" a autorului, după cele privitoare la Elie Miron Cristea (1984) şi Lazăr-Leon Asachi (1985). Ritmul apariţiilor se cuvine a fi şi el observat: o muncă extraordinară de regăsire, sistematizare şi restituţie ce dublează munca de creaţie cărturărească propriu-zisă, şi aceasta întrupată în lucrări a căror cadenţă editorială denotă neodihnă şi febrilitate a spiritului: *Dascăli de cuget şi simţire românească* (1981); *Nume şi fapte în istoria culturii româneşti, sec. XVIII—XIX la Buzău* (1983); *Tradiţie şi libertate în spiritualitatea ortodoxă* (1983). O atare cadenţă, prin ea însăşi, e şi o promisiune de viitor.

Al. Zub

LIVIU MAIOR, *Mişcarea naţională românească din Transilvania. 1900—1914*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 193 p.

O introducere, patru capitole, nouă paragrafe, o încheiere şi un indice de persoane (nu de nume, cum spune autorul — p. 189 — pentru că şi instituţiile, ca să nu mai vorbim de localităţi, stări socio-politice, ţări etc. au nume, iar unele instituţii chiar şi prenume) se ansamblează într-o carte densă şi, judecată în întregul ei, ni se înfăţişează ca o demonstraţie ştiinţifică în tot ceea ce presupune acest din urmă termen. Volumul pe care-l relevăm poartă o vibraţie naţională, ceea ce este firesc îndeosebi pentru cei ce studiază soarta oprimaţilor care şi-au dobîndit propriul statut etnico-naţional într-o necontenită confruntare şi luptă cu cei hărăziţi de împrejurări să-şi asume funcţia de păstori şi diriguitori cu legea în scris şi cu arma în mînă. Liviu Maior este un remarcabil istoric, recunoscut ca atare; de altfel, cartea sa confirmă însuşiri indispensabile istoricului de profesie: apelul la izvorul de primă mînă (deşi nu erau necesare pentru el toate invocările apud (dar scrupulul profesional obligă prin exces), expunerea punctelor de vedere şi a practicii politice, de stat, contrarii intereselor naţionale româneşti (şi nu numai; legăturile cu celelalte naţionalităţi din imperiu austro-ungar sînt aşezate într-o retrospectivă reală, cu mici şi nesemnificative conciziuni ţinînd de proporţionare). Autorul a pornit de la o bază solidă, consacrînd chiar primul capitol situaţiei social-economice a românilor din Transilvania la începutul secolului XX

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(p. 20—41). Sînt supuse analizei în temeiul unor argumente documentare indubitabile politica reacționară maghiară în toate componentele și diferențele de vederi (oficiale și neoficiale), starea socio-politică și culturală a tuturor claselor și categoriilor sociale, curentele și tendințele în mișcarea națională a românilor, cursul ei de limpezire care a condus inexorabil către Unirea din 1 decembrie 1918. L.M. amintește că ideile exprimate în timpul revoluției [din 1848—1849] se vor regăsi în întreaga politică românească de pînă la 1 Decembrie 1918" (p. 6), subliniind că „lupta pentru apărarea autonomiei a fost dublată în permanență de tendințele conducătorilor revoluției de a întemeia un stat național unitar [român — *n.n.*], idee care a dominat gîndurile lor cele mai intime" (p. 145).

În cele ce urmează ne vom mărgini (spre regretul nostru) doar să punctăm cîteva din ideile de un interes mai general ale autorului : împrejurările au făcut ca după 1865 tactica politică să fie dominantă la români ; noul activism inaugurat de conferință din 1865 și programul ei înlocuiau formula autonomiei și o pregăteau pe cea a autodeterminării (p. 79), „fruntașii neoactivismului, politicieni realiști, nu își făceau prea multe iluzii în legătură cu rezultatele activității parlamentare, ideie susținută de ei încă de la începuturile curentului neoactivist. Ei doreau însă să folosească activitatea politică în direcția menținerii unor legături strînse cu poporul, să folosească tribuna parlamentară în scopul atragerii atenției opiniei publice europene asupra soartei românilor din Ungaria" (p. 76), ceea ce au și reușit, am adăuga noi, ecoul internațional al luptei românilor fiind bine cunoscut (de altfel, autorul îl și schițează) ; la 10 octombrie 1907 a avut loc prima manifestare a alianței dintre clubul naționalităților din parlament și Partidul Social-Democrat (p. 105). Conferința din 1910 și tratativele româno-maghiare au demonstrat „importanța pe care România a acordat-o românilor aflați sub dominația străină" (p. 143) ; aflat în România după mișcarea memorandistă, A. C. Popovici își bizuia planurile sale federaliste pe o eventuală coaliție cu naționalitățile din monarhie, planuri sprijinite, nădăjduia el, de statul român, pentru ca, apoi, să se orienteze tot mai mult pe „suportul Vienei", îndeosebi pe cel al grupării politice din preajma prințului moștenitor, Francisc Ferdinand (p. 150), numai că acesta a cochetat cu federalismul doar spre a reduce la tăcere opoziția maghiară (p. 153) ; „tinerii oțeliți" ai radicalizării mișcării naționale și-au pus drept scop final al tuturor acțiunilor — unitatea națională românească (p. 173) ; apropierea, în problema națională, a socialiștilor români de Partidul Național (de unde și importanța conferinței muncitorești din 1906 de la București) a fost preludiul lui 1 decembrie 1918 ; starea românilor arăta „cu claritate, pentru toate clasele și păturile sociale din societatea românească, că unica lor șansă de a dobîndi poziții corespunzătoare cu dezideratele lor era aceea a unirii cu România" (p. 41). De ce a tuturor păturilor sociale ? Unul din mai multe răspunsuri îl aflăm și în recensămîntul din 1910 : poulația Transilvaniei cuprindea 70,5% români, 18,9% unguri, 5,10% germani, dar marea proprietate de peste 500 ha aparținea într-un procent de 5,7% românilor și 85,7% ungurilor (p. 21) ; *propretatea românească (cu excepția cîtorva familii)* se pulveriza, de unde, între altele, și emigrările. L. M. ajunge la concluzia strict și incontestabil demonstrată că „prin dimensiuni, prin caracterul ei burghezo-democratic, mișcarea națională românească s-a impus ca una din cele mai puternice opoziții față de regimul burghezo-moșieresc maghiar" (p. 185) ; viitorul era al ei și încheierea logică și ineluctabilă s-a constituit în actul de la 1 Decembrie 1918.

Raportînd-o la valoarea, de substanță a cărții, prezentarea noastră, recunoaștem, este palidă. Obiecții de fond nu-și află justificarea. Ce-i drept, răspunsul la întrebarea de ce în titlu figurează anul 1900 ca început cronologic al temei rămîne insuficient (pentru noi). Lăsînt la o parte acest din urmă mic inconvenient, titlul cărții este adecvat conținutului, deși nu puțini adepți ai „avangarzii" istoriografice în plan internațional sînt înclinați să diminueze, să banalizeze asemenea formulări, suspectîndu-l pe autor de idei preconcepute, perimate, deliberat naționaliste, fără măcar să fi citit cartea, confundînd voit sau din ignoranță conceptele național, naționalist, ca să nu mai vorbim de șovinism național. Îndeplinim o minimă obligație profesională avertizînd că. Liviu Maior pornește de la realități, se întemeiază pe ele și nu le abandonează în tot cursul desfășurării expozeului său. Între această din urmă frază și vibrația națională pe care o consemnăm la începutul acestei lapidare prezentări nu există nici o contradicție. Spre deosebire de „mașină", istoricul este om, deci înzestrat cu simțăminte, este sensi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilizat de justiție sau injustiție cu urmările lor. Pentru a nu se descalifica, istoricul trebuie să stăpînească o nealterată „balanță" a argumentelor, o detașare în *demonstrație* față de obiectul investigației sale. Este ceea ce face Liviu Maior. Mai mult, aș spune că „vibrația" sa este sobră și nu afectează păgubitor cu nimic demonstrația.

L. Boicu

DRAGOȘ LUCHIAN ,*Un sat de pe valea Sucevei — Frătăuții Vechi*, București, Ed. „Litera", 1986, 266 p.

Aflat la cea de a doua lucrare de istorie locală, Dragoș Luchian se impune în acest domeniu în care mulți dintre cei care au mai avut astfel de inițiative, deși duse pînă la capăt, au rămas încă datori atît sub raport metodologic și informațional, cît și al interpretării faptului istoric (v. volumele recenzate de I. Caproșu în *AIIAI*, t. IX (1972), p. 547—553 ; t. XII (1975) p. 304—323 ; t. XIII (1976), p.444—445). Din acest punct de vedere, cartea lui Dragoș Luchian poate constitui un model al unei serioase investigații extinsă în toate direcțiile și planurile posibile (v. bibliografia de la sfîrșitul lucrării, p. 255—259). Bogatul material documentar cules i-a îngăduit autorului să elaboreze monografia Frătăuților Vechi după un plan, în general, bine alcătuit, fără a omite nici unul dintre aspectele dezvoltării acestei localități de pe valea Sucevei, începînd de la prima mențiune documentară și pînă în zilele noastre.

Volumul deubtează cu un substanțial capitol, *Incursiuni în istorie*, în care Dragoș Luchian realizează o minuțioasă analiză a datelor extrase din documentele medievale referitoare la Frătăuți și la localitățile vecine care, în cea mai mare parte, au aparținut boierului Giurgiu și, dintr-un motiv sau altul, au dispărut (Măneuți, Balosinești, Botășani sau Botișani, Tîrnauca, Macicătești). Pe lîngă pertinente observații pentru identificarea Frătăuților cu satul „fără nume și fără hotar" din documentul de danie, din 18 noiembrie 1393, al lui Roman I, se aduc prețioase precizări privind localizarea așezărilor umane amintite, alături de urmărirea carierei boierului Giurgiu, a succesorilor lui (v. arborele genealogic al neamului lui Giurgiu de la Frătăuți, p. 27—28), precum și a onomasticii din Frătăuții Vechi (antroponimele și toponimele).

Cu acestea, istoricul localității din capitolul amintit (unde § onomasticii nu se integrează în cel mai fericit chip) se întrerupe brusc undeva prin secolul XV, alte informații ale evoluției Frătăuților pe treptele istoriei fiind răspîndite în celelalte capitole ale monografiei. În acest mod, pentru reconstituirea integrală a imaginii istorice a localității, cititorul este obligat să „alerge" prin tot volumul.

Cel de al doilea capitol al monografiei constituie, după părerea noastră partea mai puțin reușită a cărții, nicidecum datorită conținutului, ci a structurării forțate a celor patru paragrafe care-l alcătuiesc. Intitulat *Condițiile naturale, casele și portul în Frătăuții Vechi*, capitolul însumează elemente ale cadrului fizico-geografic al așezării, cu o serie de detalii, ce nu prisosesc, referitoare la aspectele geologice, morfologice, litologice, faunistice, hidrografice și hidrologice (§ 1, p. 40—43), precum și prezentarea caselor din Moldova feudală potrivit descrierilor călătorilor străini (§ 2, p. 44—45), a evoluției caselor — de această dată din Frătăuți — și a condițiilor de locuit (§ 3, p. 45—53) și, în sfîrșit, examinarea portului țăranilor și „tendințele alterării sale (sic !) postbelice" (§ 4, 54—59).

Or, ni se pare firesc, ca orice monografie a unei localități, șirul capitolelor să fie deschis de cel consacrat *cadrului natural geografic*, celelalte paragrafe menționate mai sus (mai puțin § 2, pe care-l considerăm de prisos), putînd fi plasate, cu un plus de cîștig în economia lucrării, în capitolul următor al cărții.

Căci acesta, al treilea în ordinea din cuprinsul volumului, tratează evoluția fenomenului demografic cu ritmul și tendințele specifice Frătăuților Vechi, analizate, pe perioade, pînă către sfîrșitul deceniului șapte al secolului nostru.

Manevrînd o sumedenie de date furnizate de diferite surse consultate, Dragoș Luchian surprinde cu exactitate, începînd din anul 1772, dinamica populației, dînd dovadă de mult discernămînt în aprecierea cauzelor determinante care au influențat creșterea sau descreșterea numărului de locuitori din Frătăuții Vechi : sporul natural, imigrația, colonizarea elementului german începută la sfîrșitul se-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colului al XVIII-lea — în cazul celei dintîi — războiul, emigrația, epidemiile, exodul spre oraș — în cazul celei de a doua. Nu au fost neglijate nici celelalte laturi ale compertimentului demografic, ca structura populației pe naționalități, pe sexe, gruparea căsătoriilor după vîrsta mirilor, starea civilă a locuitorilor, populația activă și inactivă, însoțite de tabele statistice (11 la număr) și două reprezentări grafice pe baza cărora autorul face interesante constatări și sublinieri.

Cel de al patrulea capitol înglobează sub titlul *Cadrul instituțional al satului* situația învățămîntului și a stării culturale a Frătăuților Vechi cu importante precizări privind apariția și dezvoltarea instituției — școala — menită să asigure desfășurarea procesului de instrucție în mod organizat, a evoluției numărului de copii școlarizați începînd din 1864 pînă în 1980 (elocvent ilustrată prin statisticile care însoțesc textul), precum și cu substanțiale referiri și evidențieri asupra activității dascălilor și directorilor ale căror destine au fost legate nemijlocit de propășirea învățămîntului din sat.

Tot aici este prezentată metodic și pe perioade distincte situația sanitară a Frătăuților Vechi, alături de o reușită analiză a ameliorării stării de sănătate a locuitorilor datorită măsurilor întreprinse, mai ales după 1945, de organele superioare de resort, conjugate cu eforturile personalului medical afectat localității.

Ultimul paragraf al acestui capitol a fost rezervat organelor locale ale puterii de stat. Pornind de la rolul și locul deținut de vornicul satului și apoi al primarului comunal, Dragoș Luchian a urmărit, cronologic, evoluția acestei instituții în condiții cu totul deosebite generate de cadrul juridic și administrativ institut, după 1775, de ocupația austriacă în Bucovina. Și cu acest prilej sînt reliefate un șir întreg de realizări datorate atît unor localnici cu simț gospodăresc ajunși în fruntea comunei, cît și, după 1944, ale noului organ reprezentativ — Consiliul popular.

În cel de al cincilea capitol al monografiei, autorul, prelucrînd un bogat material informațional (apreciat fie și numai după cele 35 de tabele statistice comentate în text), încearcă radiografierea vieții economice a Frătăuților Vechi, reușind să contureze un tablou veridic al dezvoltării de-a lungul vremurilor, din acest unghi de vedere, a localității de pe valea Sucevei.

Astfel, au fost prezentate o suită de aspecte legate de ocupația principală a locuitorilor — agricultura — începînd cu evoluția proprietății și a relațiilor funciare din evul mediu și pînă la cooperativizarea agriculturii, cu importantele ei consecințe prin transformările radicale care le-a generat în viața cultivatorilor de pămînt, continuînd apoi, cu specificul culturii plantelor în funcție de condițiile pedologice și climaterice, creșterea animalelor apreciată, pe drept cuvînt, „averea dintotdeauna a locuitorilor din sat", încheindu-se cu alte activități economice care au contribuit la propășirea localității (morărit, prelucrarea produselor agricole, industria casnică, meșteșugurile, comerțul local ș.a.).

În fine, ultimul capitol al monografiei, al șaselea, a fost destinat personalităților care au văzut lumina zilei în Frătăuții Vechi și care s-au remarcat în diferite domenii ale științei și culturii. Prezentarea lor după criteriul cronologic, cu detalii privnd contextul perioadei și al locului unde au activat, a aportului de necontestat la îmbogățirea tezaurului științific românesc, constituie mai mult decît o „datorie de suflet" pe care o mărturisește Dragoș Luchian. Căci șirului de intelectuali, începînd cu cei care au aparținut familiei Isopescu, i-a fost adăugat alte și alte nume, fii ai satului, a căror activitate în diverse sectoare economice a fost pusă în slujba binelui obștesc.

Fără să mai zăbovim asupra judecăților de valoare ale lui Dragoș Luchian bazate pe interpretarea materialului documentar, ne exprimăm, în încheiere, nedumerirea privind parcimonia citării, în cele mai multe cazuri, a surselor informaționale conform rigorilor științifice uzitate, care au concurat la alcătuirea tabelelor statistice ce însoțesc textul volumului (v. p. 105—107, 136—137, 151, 166—170, 173—176, 191—196, 199—200, 202—204).

Ne aflăm, cu toate acestea, în fața unei lucrări valoroase, a cărei lectură plăcută datorită stilului în care a fost redactată lasă să transpire legătura organică a autorului cu ținutul natal, care s-a constituit în principalul resort mobilizator în această izbutită întreprindere. Observația, de altfel, nu ne aparține, ea fiindu-ne sugerată de excelenta *Postfață* datorată lui George Muntean.

Adrian Macovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

KARL JASPERS, *Texte filosofice*, selecție și traduceri de GEORGE PURDEA și BRUNO WÜRTZ, cu o prefață de DUMITRU GHIȘE și GEORGE PURDEA, București, Ed. Politică, 1986, 391 p.

N-am consemna poate această antologie din gîndirea lui K. Jaspers (n. 1883), unul din reprezentanții cei mai de seamă ai existențialismului, dacă ea n-ar cuprinde, cu unele omisiuni voite, un text de mare interes pentru istoriografie : *Originea și sensul istoriei* (p. 147—358), text care în cele aproape patru decenii, cîte s-au scurs de la emisie *(Vom Unsprung und Ziel der Geschichte*, 1949), nu și-a pierdut actualitatea. Situînd în centrul analizei umanului noțiunile de existență *(Dasein)* și istoricitate *(Geschichtlichkeit)*, el a făcut din meditația asupra istoriei una din temele statornice ale gîndirii sale și a pus un accent caracteristic pe dezvoltarea filosofiei în secolul nostru, de la *Psychologie der Weltanschaungen* (1919) pînă la *Hoffnung und Sorge* (1965), care i-a precedat numai cu patru ani trecerea în neființă.

Figură marcantă a istoriei filosofiei, Jaspers nu e mai puțin important pentru filosofia istoriei, domeniu în perspectiva căruia, în afară de lucrările deja amintite, trebuie să reținem încă : *Die geistige Situation der Zeit* (1931) ; *Vernunft und Existenz* (1935) ; *Nietzsche, Einführung in das Verständnis seines Philosophierens* (1936) ; *Die idee der Universität* (1946) ; *Die Schuldfrage* (1946) ; *Nietzsche und das Christentum* (1946) ; *Von der Wahrheit* (1947) ; *Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit* (1950) ; *Rechenschaft und Ausblick* (1951) ; *Schelling, Grösse und Verhängnis* (1955) ; *Wahrheit und Wissenschaft* (1960) ; *Lebensfragen der deutschen Politik* (1963). Textul ales pentru antologia de față e desigur cel mai direct și mai consistent, scris sub influența catastrofei germane din ultimul război mondial. Interesul acut pentru actualitate îi pigmentează gîndirea despre trecut : „Imaginea asupra istoriei universale și conștiința prezentului se susțin reciproc", observă Jaspers (p. 329), socotind că istoria de dragul istoriei, ca știință în sine, e o capitulare morală. „Viziunea panoramică asupra istoriei schițată aici— se spune în prefață — redă oarecum sinoptic lenta mișcare în timp și în diferite zone geografice a civilizațiilor umane, momentele de criză și interferență (care i se par a fi cele mai relevante), tendențiala apropiere dintre ele și închegarea unor forme materiale și culturale de unitate. Un astfel de eveniment nodal al istoriei l-ar constitui ceea ce filosoful numește *perioada axială* : intervalul istoric 800—200 î.e.n., cînd gînditorii din China, India, Iran, Palestina au întemeiat — concomitent și în mod independent — marile filosofii și religii, configurînd principalele categorii ale gîndirii prin care umanitatea, deși răspîndită în diferite culturi și epoci, a dobîndit o primă conștiință de sine. Abia cu perioada axială (pregătită la rîndul ei de perioada *prometeică* a unor progrese tehnico-materiale) ar fi început istoria universală propriu-zisă și ar fi luat sfîrșit epoca preistorică. Reverberațiile acestei *axe* ar ajunge pînă în zilele noastre, cînd se fac percepute semne, ce-i drept încă incerte, ale unei noi perioade axiale, ce vor culmina probabil într-o nouă comunitate spirituală a omenirii, o mai înaltă conștiință de sine și o mai înaltă conduită morală. Prezentul s-ar părea să fie o cumpănă a vremilor, timp suspendat între un *nu-mai* (ein *Nichtmehr)* și un *nu-încă* (ein *Nochnicht*),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concomitent amurg și răsărit. Cu el s-ar închide amplul arc al *istoriei civilizațiilor* și ar debuta *istoria propriu-zisă a umanității*, al cărei conținut central îl constituie posibilitatea, devenită azi obiectivă, a înțelegerii și solidarizării universale" (p. XXVIII—XXIX). În acest efort spre o nouă umanitate, omul solitar caută să se solidarizeze cu semenii săi, punînd la lucru o nouă atitudine față de valori, fără să mai aștepte o stare politică ideală (Kant), nici să exalte rațiunea (Hegel), ci făcînd din comunicare un program. Sensul istoriei? Jaspers nu-l definește nicăieri explicit, dar îl face deductibil din seria de negații pe care o desfășoară. Se poate spune, pînă la urmă, că sensul adînc al istoriei nu se dezvăluie decît individului destul de „antrenat" ca să simtă istoricitatea. Relația individului cu istoria reapare astfel, după Kierkegaard, în miezul gîndirii filosofului. Durata? Ieșirea din ea implică o frîngere *(Durchbruch)* a timpului în clipa unei decizii necondiționate, pentru a accede la ființarea de sine, ceea ce înseamnă suprimarea timpului și transcenderea istoriei. Se ajunge, în fond, la o „metaistorie existențială" sau la o „istoricitate anistorică", poziție de la care ușor se poate luneca în iraționalism.

Paginile în care filosoful ia atitudine în problemele zilei, frecvente în a doua parte a vieții, nu sînt nici ele fără interes pentru reflecția istorică. Problema vinovăției (adică a responsabilității în istorie, a demitizării (Die Frage der *Entmythologisierung*, 1954), a distrugerii civilizației într-un posibil cataclism nuclear *(Die Atome und die Zukunft des Menschen*, 1958) ar trebui reținute cu precădere, ca aspecte ale unei filosofii practice, în care retrospectiva se îmbină cu prospectiva, căci „o viziune istorică ce tinde să cuprindă totalitatea problemelor umane trebuie să includă și viitorul" (p. 247), durata întreagă. O asemenea viziune implică participare, angajament personal. „Urmărim să înțelegem istoria ca un întreg, pentru a ne înțelege pe noi înșine" (p. 275). Să încheiem cu o întrebare și un răspuns caracterizante pentru frumusețea incitantă a textului: „De ce există, de fapt, istorie? Pentru că omul este finit, imperfect și neperfectibil, el trebuie, în transformarea sa în timp, să dobîndească conștiința eternității și poate face acest lucru numai pe această cale. Imperfecțiunea omului și istoricitatea sa sînt unul și același lucru" (p. 279).

Al. Zub

ANTONIO NINO RODRIGUEZ, *La historia de la historiografia, una disciplina en construccion*, în „Hispania", XLVI, 1986, 163, p. 395—417.

În concordanță cu noile demersuri de a defini *istoriografia*, de a-i stabili statutul în cadrul științelor istorice, se înscrie și recentul articol semnat de Antonio Nino Rodriguez: *Istoria istoriografiei, o disciplină în formare*. De fapt, așa cum se observă, problema pusă de istoricul spaniol este ceva mai complexă. Nu se limitează doar la definire — chestiunea a fost deja luată în discuție de Lawrence D. Walker în *The History of Historical Research and Writing Viewed as a Branch of the History of Science* (în "Storia della storiografia", 2/1982, p. 102—107), iar ceva mai înainte de Ch.-O. Carbonell *(Pour une histoire de l'historiographie*, în *op. cit.*, 1/1982, p. 7—24), pentru a numi doar cîțiva —, ci la realizarea unor studii de genul acesta, care cu siguranță prezintă multe dificultăți și, nu în ultimul rînd, poate crea complicații. Cu toate greutățile pe care le implică investigația istoriografiei, a mentalității unora ce o consideră „fiica naturală și disgrațiată a abstracției conceptuale și a maniei bibliografice", autorul constată interesul tot mai sporit pentru studiul acestui domeniu și își propune să elucideze motivele renașterii istoriei istoriografiei, căutînd totodată circumstanțele în care ea s-a produs. Antonio Nino Rodriguez analizează problema din punct de vedere istoric și o plasează în contextul științific și instituțional în care a apărut.

Trecînd în revistă preocupările de istoria istoriografiei, autorul afirmă că disciplina este „o invenție a zilelor noastre" (p. 396). Ea își are însă rădăcinile ceva mai în trecut, poate odată cu generalizarea metodei critice, atunci cînd apare și nevoia de a inventaria principalele surse ale istoriei. Dar aceste îndeletniciri — fapt sesizat și de A. N. Rodriguez — au o caracteristică aproape generală: con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fuzia dintre istoria istoriografiei și bibliografia retrospectivă. În acest caz, istoria istoriografiei a fost redusă la rangul de auxiliară a istoriei și deci considerată un domeniu „de mîna a doua", fiind părăsită în grija bibliografilor și erudiților. În acest context, filosofii au luat în discuție și această disciplină (Croce, Popper, Collingwood, A. Aron ș. a.), examinînd-o laolaltă cu întreaga cunoaștere istorică, de unde o serie de critici care nu luau însă în considerație metodele de lucru specifice istoriei istoriografiei. Acest fapt a avut și un efect pozitiv, mai ales în ultimii ani: preocuparea sporită a istoricilor față de această disciplină, precum și crearea unui cadru instituțional menit să încurajeze astfel de preocupări [1], avîndu-și organe proprii de expresie: *Storia delle Storiografia*, ce apare în mai multe limbi, ajungînd deja la numărul 10 [2].

Abordînd „ultima etapă a unei mari crize, istoria istoriografiei", A. N. Rodriguez critică o anumită atitudine a celui care a contribuit la „renașterea" acestei discipline: Ch.-O. Carbonell (cu articolul său program, *Pour une histoire de l'historiographie*, cit.). În primul rînd îi impută faptul că în demersul său istoricul francez nu ia în considerație tradițiile marxiste, deloc „reducționiste" și „mecaniciste". Apoi, ceea ce este mai grav, îi reproșează amnezia în legătură cu Georges Lefebvre, cel care, în *La naissance de l'historiographie moderne* (Paris, 1971, volum ce reproduce cursul ținut la Sorbona în 1945—1946), analiza originile istoriografiei pe baza unei idei foarte avansate. „Această uitare — spune Rodriguez (p. 400—401) — nu este cu siguranță involuntară, iar intenția sa este certă atunci cînd se dovedește că scopul lui Carbonell este de a conferi celui de-al treilea curent pe care îi ia în considerație, *Nouvelle Histoire*, meritul de a fi suscitat autentica și legitima preocupare pentru abordarea studiului istoriografiei așa cum el o cunoaște, adică dintr-o perspectivă cantitativă și sociologică". (Într-adevăr, criteriile metodologice ale lui G. Lefebvre includeau analiza istoriei ca memorie colectivă, luînd în considerație cadrul social și finalitatea pragmatică a istoriografiei). Deci, după opinia lui Carbonell, *Nouvelle Histoire* ar fi noul cadru — cu inovațiile sale metodologice — în care „s-a format *noua* istorie a istoriografiei ce se practică azi". Contestîndu-l atît pe Carbonell, cît și pe H.-I. Marrou, istoricul spaniol afirmă că „originalitatea ambilor autori lasă de dorit. Ei s-au limitat doar la a da o formă nouă unor argumente ce fuseseră deja folosite de filosofia critică, îmbrăcîndu-le cu mult mai multe exemple extrase din propria lor experiență de cercetători". Dar „în această muncă nu au fost siguri, oricît se dorește de a se prezenta lucrurile astfel" (p. 401). Rodriguez amintește de tendințele din lumea anglo-saxonă, chiar cu o anumită anterioritate (Becker, Beard, Carr ș.a.), iar din Franța sînt pomeniți Michel de Certeau și Jean Chesneaux, situați oarecum în afara *Analelor*.

Trecînd peste această punere la punct, istoricul spaniol întreprinde o „apropiere critică de cunoașterea științifică" (p. 404—408), pentru a se opri în final asupra „unei metode noi pentru o disciplină nouă" (p. 408—417). O observație trebuie făcută din capul locului: dacă există deja un acord în ceea ce privește necesitatea elaborării unei istorii a istoriografiei, referitor la definirea metodei de a duce scopul la bun sfîrșit, lucrurile se complică (în acest sens v. *Qu'est-ce que l'histoire de l'historiographie ?*, în *Storia della Storiografia*, 2/1982, p. 102—111, cu două intervenții foarte diferite — semnate de L. D. Walker și Milica V. Netchkina — ce au meritul de a scoate în evidență extrema diversitate a punctelor de vedere). Trecînd în revistă opiniile asupra obiectivului istoriei istoriografiei, Rodriguez constată confundarea acestuia cu analiza metodelor de a cerceta și de a scrie istoria. Observația este îndreptățită, deoarece, într-adevăr, disciplina traversează o criză de identitate. După opinia autorului, obiectivul pe care și-l propune istoria istoriografiei este mult mai modest. „Nu pretinde să dea o explicație comportamentului istoricului, care să fie aplicabilă în orice moment și loc, nici nu

[1] În cadrul reuniunii Comitetului Internațional de Științe Istorice de la București (august 1980) a fost organizată o Comisie de istorie a istoriografiei, care a ținut primul său congres la Montpellier (25—28 iulie 1983). V. Al. Zub, *Congresul internațional de istoria istoriografiei*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 714—715.

[2] Vezi Al. Zub, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 600; XXI, 1984, p. 706; XXII/2, 1985, p. 977; XXIV/1, 1987, p. 623—626.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încearcă să rezolve problema a ceea ce este istoriografia — în abstract — sau ceea ce ar trebui să fie. Încearcă doar să facă un studiu diacronic al cercetării și scrierii istoriei, înțeleasă ca o practică concretă și, deci, ca un subiect istoric. Pentru asta caută să studieze istoricul în spațiul în care se mișcă și în relațiile sale, pornind de la realitatea globală a unei societăți într-o perioadă determinată și delimitînd activitățile pe care le numim istoriografice, conform unei convenții ce le transformă în obiectul analizei noastre" (p. 415—416).

În finalul succintei prezentări, merită subliniată temeritatea unei asemenea abordări, complexă și plină de sugestii.

Lucian Nastasă

WLADYSLAW CZAPLINSKI, *Zarys dzejów Polski do roku 1864* (Compendiu de istoria Poloniei pînă la anul 1864), Kraków, Wydawnictwo Znak, 1985, 550 p. + un atlas istoric.

Compendiul de istorie a Poloniei pînă la anul 1864 constituie ultima realizare istoriografică a unuia dintre cei mai de seamă istorici polonezi contemporani. Născut la 3 octombrie 1905, el și-a început activitatea științifică și didactică în perioada interbelică și a continuat-o, fără întrerupere, pînă în ultimele clipe ale vieții, decesul, survenit la 17 august 1981, surprinzîndu-l în plină acțiune de elaborare a acestui volum. S-a remarcat ca un specialist foarte apreciat în țară și în străinătate în domeniul istoriei Poloniei din secolul XVII.

În proiectul inițial, *Compendiul* trebuia să acopere întreaga istorie a Poloniei, de la origini, pînă după al doilea război mondial, dar nu a reușit să-l realizeze decît parțial, limita cronologică superioară oprindu-se la anul 1864, dată de referință, de altfel, în istoria modernă a Poloniei.

Structural, lucrarea este divizată în cinci mari capitole, și anume: *Średniowiecze* (Evul mediu) (p. 9—142); *Czasy nowozytne. Rzeczpospolita szlachecka* (Epoca modernă. Republica nobiliară a șleahtei) (p. 143—332); *Czasy saskie* (Epoca saxonă) (p. 523—347); *Czasy oswiecenia i reform* (Epoca iluminismului și a reformelor) (p. 348—396); *Polska pod zaborami. Lata powstań)* (Polonia în perioada împărțirilor. Anii insurecțiilor) (p. 397—519).

Potrivit periodizării interne a istoriei Poloniei, epoca medievală se încheie la întretăierea secolelor XV—XVI, odată cu afirmarea rolului șleahtei în viața politică, economică, socială și culturală a țării. O epocă pe care autorul a prezentat-o în toată diversitatea ei, luînd în discuție atît aspectele politico-instituționale, cît și pe cele economico-sociale și cultural-ideologice. O primă constatare, judicios plasată, în chiar primele rînduri ale cărții, este de natură geo-politică și are menirea de a explica cititorilor una din trăsăturile specifice ale istoriei poporului polonez. Concret, este vorba de faptul că, dacă granițele nordică și sudică ale Poloniei sînt naturale, prima fiind delimitată de Marea Baltică, iar cea de a doua de Munții Sudeți și Munții Carpați, în schimb, cele vestică și estică, deși una este marcată de Odra, iar cealaltă de Bug, au fost și au rămas „deschise", deoarece cele două rîuri nu oferă posibilități de apărare naturală. Ca urmare, în perioada medievală a avut loc fenomenul „deplasării treptate a granițelor ei către răsărit, dar pierzîndu-se posesiunile din apus" (p. 9), ceea ce avea să aibă implicații majore și complexe asupra evoluției interne și, îndeosebi, a poziției internaționale ale statului polonez de-a lungul veacurilor.

Referindu-se la primii locuitori și la începuturile statului polonez, autorul constata existența a încă multor aspecte neelucidate (p. 10—14). Informații mai clare datează de la întretăierea secolelor IX—X și, mai ales, din timpul domniei lui Mieszko I care se plasează în a doua jumătate a celui din urmă.

Cel mai important act politic înfăptuit de Meszko I a fost adoptarea de către el și supușii săi a religiei creștine. Printre motivele care l-au determinat să întreprindă acest pas, „atît de important pentru Polonia" (p. 15), autorul l-a menționat, în primul rînd, pe cel de *natură politică*, decurgînd din necesitatea de a priva Imperiul roman de națiune germană de pretextul *cruciadei antipăgîne* și a-și pune, astfel, la adăpost statul de pericolul anexării sale, așa cum se întîmplase, deja, cu triburile slave de dincolo de Elba. Cum Imperiul intenționa să „cîștige

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru creştinătate", adică să anexeze, şi Rusia Roşie, era limpede pentru Mieszko I că „Polonia păgînă" ar fi fost încercuită dinspre apus, sud şi răsărit de „state creştine" (p. 16). Am reţinut şi noi acest aspect, deoarece el dezvăluie originile rivalităţii polono-imperiale ce avea să evolueze către forme tot mai acute, în pofida dispariţiei pretextului, de-a lungul veacurilor, cu repercusiuni dintre cele mai grave pentru poporul polonez şi cu influenţe evidente asupra evoluţiei poziţiei internaţionale a spaţiului românesc.

Revenind, însă, la cauzele creştinării polonezilor, autorul a reamintit-o şi pe cea de natură internă. Căci, adoptînd creştinismul, Mieszko I asigura unitatea ideologică a întregii ţări şi înlătura, astfel, una din cele mai importante piedici din calea transformării triburilor componente, ce se închinau tot atîtor zei, într-un singur popor. Se mai poate presupune că el a urmărit, prin aceasta, să deschidă poporului său calea de acces către înalta cultură a bazinului mediteranean şi a Europei apusene, precum şi să înlesnească legăturile sale cu curţile străine. Dar, aprecia autorul, important a fost şi faptul că, „primind creştinismul direct de la Roma, Polonia a intrat în sfera culturii apusene, a adoptat o confesiune care nu s-a subordonat statului în aceeaşi măsură în care a făcut-o creştinismul răsăritean (adică ortodox — n. ns.), ceea ce avea să aibă o mare importanţă în viaţa ulterioară a poporului" (polonez — n. ns.) (p. 17). O precizare pe care am reţinut-o şi noi, *in extenso*, deoarece ea explică multe din particularităţile structurilor politico-instituţionale ale statului polonez şi înlesneşte înţelegerea multora din aspectele istoriei relaţiilor sale internaţionale.

După o perioadă de consolidare internă şi externă din timpul domniei lui Boleslaw Hrobry (992—1025), Polonia a intrat în alta de declin (p. 23 şi urm.). De această stare de lucruri a profitat, îndeosebi, marca Brandenburg care şi-a extins, în secolele XII—XIII, graniţele către răsărit, în detrimentul teritoriilor poloneze apusene, îndeosebi a Pomeraniei. În acele împrejurări, şi-au făcut apariţia pe teritoriul polon şi cruciaţii, chemaţi de cneazul Mazoviei, Konrad Mazowiecki, în ajutor împotriva prusienilor ce locuiau în zona Vistulei de Jos şi a Nemenului de Jos şi atacau dinspre nord-vest teritoriile polone. În mai puţin de patru ani (au sosit în Mazonia în anul 1230), cruciaţii au reuşit să pună stăpînire pe întreg ţinutul Chelm, iar din anul 1237, prin unirea cu Ordinul Cavalerilor Sabiei *(Milites Christi)* din Inflant, s-a creat Ordinul Teuton. Ca urmare, la sfîrşitul secolului XIII aproape o treime din graniţele vechii Polonii era ameninţată de „puternice şi expansive organizaţii statale germane : Brandenburgul şi statul cruciat" (p. 50).

Tot în această perioadă, au apărut şi s-au cristalizat şi premisele rivalităţii polono-ungare, generată de tendinţa Ungariei, realizată pentru un timp, de a-şi instaura hegemonia în Rusia Roşie (p. 50—51). O rivalitate ce avea să constituie, timp de două secole, una dintre componentele esenţiale ale raportului de forţe din Europa est-centrală, de care s-au folosit, cu multă abilitate, cei mai mulţi dintre conducătorii politici ai românilor din acea epocă, pentru a menţine echilibrul de *forţe politice* şi *militare*, atît de necesar conservării entităţii statale şi apărării independenţei Moldovei şi ale Ţării Româneşti. Această rivalitate a fost însă estompată pentru cîteva decenii de acordul intervenit, în anul 1339, între regele Cazimir cel Mare al Poloniei şi Carol Robert de Anjou, regele Ungariei, potrivit căruia, în cazul decesului, fără urmaşi, al celui dintîi, tronul urma a fi ocupat fie de cel de al doilea, fie de unul din fii săi. Cauza acelei decizii a regelui polonez a constituit-o, aşa cum sublinia şi Wladyslaw Czaplinski, necesitatea în care se afla de a găsi sprijin împotriva ameninţării tot mai grave din partea teutonilor, deveniţi, între timp, cei mai acerbi duşmani ai polonilor. Neputînd recupera Pomerania de la cruciaţi, cărora a fost nevoit să le-o recunoască prin tratatul de pace din anul 1343, şi nici Silezia de la cehi, Cazimir IV a operat o radicală modificare în politica sa externă, îndreptîndu-şi, cu precădere, atenţia către est, adică Rusia Haliciană, direcţie în care colaborarea cu Ungaria a fost mai eficace. Iar cauza esenţială a noii orientări a constituit-o nevoia stringentă pe care o resimţea Polonia de a găsi o ieşire la mare, după ce o pierduse pe cea la Marea Baltică, închisă de cruciaţi. Or, pe acolo trecea drumul comercial ce lega ţărmurile Mării Negre cu Europa apuseană, traversînd teritoriul sudic al Poloniei, de la Lwów, pînă la Cracovia. Odată cu aceasta, „a început însă expansiunea polonezilor către răsărit, în teritorii locuite de o populaţie străină, ruşii, avînd altă religie (ortodoxă) şi educată în altă cultură", decît cea a polonezilor (p. 82).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Beneficiarii inițiali ai politicii răsăritene a lui Cazimir cel Mare au fost însă magnații unguri care s-au străduit să exploateze în folosul lor exclusiv uniunea personală ungaro-polonă, intervenită în anul 1370, în urma decesului, fără urmași, a regelui polon. Profitînd de împrejurări, ei au pus stăpînire pe Rusia Haliciana, iar Ludovic de Anjou a încercat să-și impună dinastia și în Polonia. Dar, în pofida eforturilor sale, polonezii au abolit, după anul 1382, cînd acesta a decedat, uniunea personală cu Ungaria, alegînd ca regină pe cea mai mică fiică a lui Ludovic, Jadwiga, pe care au încoronat-o la 16 octombrie 1383 (p. 89—90). Cu aceasta, rivalitatea polono-ungară pentru preponderență în sud-estul Europei a intrat într-o nouă fază, cea mai acută. Pentru a-și asigura succesul, magnații din Polonia Mică au înfăptuit uniunea personală polono-lituaniană, prin căsătoria Jadwigăi cu marele duce al Lituaniei, Jagello, și alegerea sa ca rege polon la începutul anului 1386. La scurt timp, polonezii au invadat Rusia Haliciană, de unde i-au alungat pe slujitorii unguri (p. 92—94). Ca urmare a acelui eveniment, Moldova a devenit vecina nemijlocită a statului polono-lituanian, fapt ce avea să aibă implicații majore și de durată asupra evoluției poziției internaționale a spațiului românesc.

Unul din aspectele acelei evoluții a fost imprimat de politica dinastică a lui Cazimir IV care l-a adus în conflict armat de lungă durată cu Matei Corvin, regele Ungariei, de la care voia să smulgă coroana Cehiei și chiar și pe cea a Ungariei, pentru a le atribui unora din fii săi (p. 125—128). Economia lucrării nu i-a permis, însă, autorului să abordeze și locul și rolul țărilor române, îndeosebi al Moldovei, în cadrul rivalității polono-ungare din deceniile 6—9 ale secolului XV. S-a referit, însă, la ele, atunci cînd a abordat problema raporturilor polono-otomane și, îndeosebi, pe cea a politicii externe a lui Ioan Albert, fiul și urmașul la tron al lui Cazimir IV, în termenii următori, pe care îi reproducem, *in extenso*, cu scopul de a înlesni cititorului român interesat formarea unei imagini clare despre concepția autorului în acest domeniu: „În același timp, (în paragrafele anterioare este prezentată evoluția raporturilor Poloniei cu Moscova), Polonia era amenințată de un nou pericol, din sud, reprezentat de succesele înregistrate de turci la Marea Neagră, concretizate, îndeosebi, prin ocuparea de către ei a unor porturi ca: Caffa, în Crimeea, Chilia, la vărsarea Dunării (fără a specifica, însă, că este vorba de un port cheie ce aparținea Moldovei — n. ns.) și, în sfîrșit, Akkerman, la vărsarea Nistrului (trecînd, de asemenea, sub tăcere că acesta este termenul turcesc cu care au fost denumite cetatea și portul moldovenesc Cetatea Albă — n. ns.).

Progresele înregistrate de turci în aceste ținuturi l-au determinat pe domnul moldav Ștefan ca, mergînd pe urmele predecesorilor săi, să depună omagiu de vasalitate regelui polon în anul 1485. Problema apărării Poloniei față de turci și a împiedicării extinderii lor în continuare în zona Mării Negre Cazimir a lăsat-o însă, ca să spunem așa, ca moștenire fiului și urmașului său Ioan Albert. Acesta nu reușise să ocupe tronul Ungariei, motiv pentru care a ocupat după tatăl său numai tronul polon, în timp ce fratele său mai tînăr, Alexandru, a fost ales, cu acordul tatălui, mare duce lituanian. În Polonia, datorită sprijinului șleahtei, Ioan Albert a fost ales formal rege la 17 august 1492.

Ioan Albert a intenționat însă să rezolve problema războiului cu Turcia, lăsată moștenire de tatăl său, în înțelegere cu fratele său, regele Ungariei. Aceste planuri au fost însă repede zădărnicite de magnații unguri. Ca urmare, Ioan Albert a hotărît să atace litoralul Mării Negre în alianță cu Moldova. Statul moldav de atunci ocupa actuala parte de nord a României, atingînd în nord Nistrul, în sud, granița fiind mai mult sau mai puțin o prelungire a văii Dunării (nu sînt menționate, însă, granițele vestică și estică — n. ns.) și era locuită de o *populație românească* (s. ns.).

Statul moldav a apărut relativ tîrziu, deoarece abia în jurul anului 1360 se poate vorbi de existența sa. Cu toate că la această provincie ridicau pretenții ungurii, domnul de acolo a depus omagiul de vasalitate lui Jagello, la Lwów, în anul 1387. De atunci, Moldova a căutat sprijin cînd în Polonia, cînd în Ungaria. Din partea polonă s-a avansat ideea ocupării Moldovei și a anexării ei la Coroană (adică la Polonia propriu-zisă — n. ns.), dar încercările întreprinse în acest scop au rămas fără rezultat în timpul domniei lui Cazimir Jagellon (Cazimir IV — n.ns.). În același timp, Moldova s-a văzut amenințată de Turcia care încă în anul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1456 a obligat-o să-i plătească haraci. Astfel că Moldova se afla situată între state care pretindeau stăpînirea asupra ei: Polonia, Turcia și Ungaria.

În perioada care ne interesează (adică în timpul domniei lui Ioan Albert — n. ns.), domnea în Moldova Ștefan (1457—1504), unul dintre cei mai capabili conducători ai acestei țări. Ștefan, temîndu-se însă de armatele turcești care trecuseră granițele țării sale, nu a acordat ajutor Poloniei în acele momente. Atunci, Ioan Albert a făcut încercarea de a impune Moldovei suzeranitatea sa. În timpul acelei expediții, care a avut loc în anul 1497, în vreme ce armata polonă se retrăgea, unul din detașamentele polone a fost surprins și distrus de moldoveni. Legenda de mai tîrziu a prezentat acest eveniment ca o înfrîngere categorică a armatei polone, dar în realitate ea a pricinuit relativ puține pierderi. Această legendă, confirmată prin proverbul potrivit căruia „regele Albert a distrus șleahta", circula încă în secolul XX.

Rezultatul cel mai neplăcut al expediției a fost faptul că sultanul a organizat în anul următor o mare expediție în Polonia care, îndreptată înainte de toate împotriva Rusiei Roșii, a ajuns pînă la Sanok. Următoarele expediții au atins granițele Poloniei Mici. Dar, deja în anul 1499 au început tratativele cu turcii care s-au încheiat după moartea regelui (Ioan Albert, survenită la 17 iunie 1501 — n. ns.), prin semnarea păcii din anul 1503" (p. 129—131).

Fără îndoială, este un merit incontestabil al autorului că nu a trecut sub tăcere unul din momentele cruciale ale evoluției raporturilor politice româno-polone în evul mediu. Un merit a cărui valoare practică este însă drastic diminuată de inadvertențele de natură științifică strecurate în aceste rînduri și chiar de *minimalizarea voită* a importanței acelor evenimente atît pentru istoria Poloniei, cît și pentru cea a României. Este suficient să reamintim că marele istoric polon nu a găsit de cuviință să menționeze măcar tratatul de pace moldo-polon din anul 1499, amintindu-l doar pe cel polono-otoman din anul 1503, ceea ce sugerează, *implicit*, apartenența, *de drept și de fapt*, a Moldovei la Imperiul otoman propriu-zis. O atitudine cu atît mai regretabilă, cu cît ea a fost adoptată de un istoric ce s-a bucurat, și se bucură și postum, de o mare autoritate științifică, și încă în paginile unei lucrări destinată celor mai largi cercuri de cititori, înainte de toate celor tineri.

Alegerea și, apoi, încoronarea lui Sigismund I Jagello, la 24 ianuarie 1507, ca rege al Poloniei, au contribuit la strîngerea raporturilor dintre Coroană și Lituania, datorită uniunii personale realizată cu acel prilej, de vreme ce Sigismund era și mare duce al Lituaniei. Astfel că, la începutul epocii moderne, statul polono-lituanian deținea ca întindere teritorială locul 3 sau 4 în Europa, depășind chiar suprafața Imperiului romano-german, iar cu cei aproape 7 000 000 de locuitori se plasa pe locul șapte pe continent. Aceste avantaje, la care se adăuga și o evidentă expansiune comercială, asigurată de sporirea exportului de cereale și animale pe piețele apusene, au fost însă anulate de structura instituțională a statului. Căci, așa cum preciza autorul, conducătorii de pînă atunci ai statului nu se îngrijiseră să *adapteze administrația la noile condiții, motiv pentru care a rămas slabă* și ineficace. Iar pentru exemplificare, Wladyslaw Czaplinski a menționat faptul că veniturile statutului erau foarte reduse, în valoare de circa 90 000 de zloți polonezi anual, ceea ce nu putea asigura, între altele, întreținerea unei armate corespunzătoare, în caz de război. Un aspect deosebit de important, dacă se are în vedere faptul că șleahta, care, teoretic, constituia baza sistemului de apărare a statului, își pierduse mult din calitățile războinice, motiv pentru care apelul la mercenari devenise tot mai inerent (p. 143—145). În atari condiții, conchidea istoricul, era dificil chiar și pentru un „conducător experimentat" de talia lui Sigismund I să rezolve cu succes problemele de politică externă cu care era confruntată Polonia la începutul secolului XVI. Prima, ca importanță, o constituia cea a atitudinii pe care trebuia să o adopte Polonia față de stăpînirea Jagellonilor în Ungaria și în Cehia, în cazul stingerii liniei lor în cele două țări. Termenii ecuației politice ce trebuia rezolvată constau în alternativa ca Polonia, reclamînd pretenții la coroanele celor două țări, să devină fie vecina nemijlocită a Imperiului habsburgic, fie a Imperiului otoman, aflat în plină expansiune teritorială la nord de Peninsula Balcanică. O problemă reală, considera istoricul, deoarece, în momentul alegerii lui Sigismund pe tronul polon, fratele său Vladislav Jagello, regele Ungariei și al Cehiei, nu avea încă moștenitori direcți. Cea de a doua consta în necesitatea reglementării raporturilor cu Ordinul Teuton, al cărui mare maes-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru de atunci, Frederic de Saxa, urmărea sustragerea de sub suzeranitatea Coroanei polone. În sfîrşit, cea de a treia mare problemă a politicii externe poloneze din acea perioadă era ridicată de natura raporturilor cu marele cnezat al Moscovei ce se complicase în mod considerabil, datorită politicii de centralizare a teritoriilor ruse promovată de Ivan III şi urmată cu consecvenţă de fiul său, Vasile III. Din această cauză, erau ameninţate şi teritoriile ruse ce aparţineau atunci Lituaniei, ca Smolenscul, Bielorusia şi Rusia Mică (p. 145).

Un tablou general a cărui valoare pentru cunoaşterea liniilor de dezvoltare a politicii externe poloneze în prima jumătate a secolului XVI este incontestabilă, deoarece în acest cadru au evoluat şi raporturile bilaterale româno-polone, dar şi cele otomano-polone şi româno-habsburgo-polono-otomane. În ceea ce-l priveşte, istoricul a reţinut doar un singur aspect al raporturilor moldo-polone, dar care, prin felul în care a fost prezentat, poate sugera caracterul exclusiv anexionist al politicii externe moldoveneşti din acea perioadă. Este vorba de faptul că, potrivit opiniei sale, alături de cele trei mari probleme cu care se confrunta Polonia pe plan extern, la începutul secolului XVI, se număra şi cea a reglementării raporturilor cu Moldova „ai cărei conducători avansau pretenţii la Pocuţia, adică asupra teritoriului ce se întindea peste cursul superior al Prutului, la nord de Czarnohor. Pocuţia era un mic ţinut de margine, divizat în patru starostii regale, cu o suprafaţă de circa 7 000 de km.²" (p. 145—146). Rezolvarea acestei probleme a fost încercată atît pe calea armelor, cît şi pe cea a tratativelor, dar ea s-a agravat „de abia în timpul domniei în Moldova a lui Petru Rareş care, bucurîndu-se de sprijinul Turciei, a atacat în anul 1530 Pocuţia. Petru nu s-a limitat însă numai la ocuparea acestei provincii, ci a intrat chiar în Rusia Haliciană, ameninţînd Lwów-ul. Din fericire, hatmanul Tarnowski a înfrînt mai întîi armata lui Petru la Nistru, după care a nimicit-o în totalitate la Obertyn. Ce-i drept, aceasta nu a asigurat pacea deplină la graniţele sudice (ale Poloniei — n. ns.), totuşi l-a reţinut (pe Petru Rareş — n. ns.) de la întreprinderea unor expediţii mai importante împotriva Poloniei" (p. 150—151).

Un punct de vedere la fel de unilateral, ca şi cel analizat în rîndurile anterioare, care dovedeşte că apreciatul istoric polonez a fost tributar concluziilor colegilor săi de breaslă, mai mult sau mai puţin specialişti în acest domeniu, pe care le-a preluat, fără a le trece prin filtrul criticii sale a cărei perfectă funcţionare a fost unanim apreciată. Nu este, deci, de mirare că Wladyslaw Czaplinski a lăsat să se înţeleagă că această politică, subînţeles expansionistă, a fost cauza esenţială pentru care, „în cele din urmă, Polonia s-a mulţumit ca Moldova să devină vasală a Turciei. Calitate ce a fost recunoscută oficial în tratatul încheiat cu Turcia în anul 1533, în care se afirma că prietenii şi duşmanii unuia dintre contractanţi vor fi duşmanii şi prietenii şi ai celuilalt, subliniindu-se în afară de aceasta neutralitatea Poloniei în conflictul Turciei cu habsburgii" (p. 151). Această din urmă idee merită, însă, toată atenţia, deoarece poate contribui la precizarea etapelor evoluţiei locului şi rolului Moldovei în raporturile polono-otomane, dar şi în cele polono-habsburgo-otomane, după cum trecerea în revistă a evoluţiei raporturilor polono-habsburgo-ungaro-otomane din primele trei decenii ale secolului XVI (p. 146—147) înlesneşte înţelegerea politicii externe promovată de conducătorii din acea perioadă ai ţărilor române. Autorul a mai făcut, însă, o precizare care pune din nou în lumină direcţiile de evoluţie ale politicii externe poloneze din secolul XVI, precum şi procesul de perimare treptată a principiului unităţii politice a lumii creştine. Căci, potrivit opiniei sale, tratatul de pace polono-otoman din anul 1533 a fost „neîndoielnic al doilea act, după tratatul de la Cracovia, care a rupt-o cu principiul general recunoscut în evul mediu al solidarităţii statelor creştine faţă de eretici sau mahomedani. El constituia în acelaşi timp expresia puternicei tendinţe existentă în Polonia către evitarea în măsura posibilităţilor a războiului cu Turcia" (p. 151).

Lipsa de energie a politicii externe poloneze, îndeosebi de la sfîrşitul deceniului patru şi din cel următor ale secolului XVI, cu precădere în problema fixării locului şi rolului ţărilor române în raporturile polono-otomane, poate fi însă mai bine înţeleasă, dacă se iau în considerare şi motivele de natură subiectivă sau obiectivă generate de vîrsta foarte înaintată a regelui polon (în anul 1538 avea 71 de ani) sau de faptul că regina Bona, soţia sa, care conducea, în realitate, acea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică, urmărea, înainte de toate, consolidarea poziției Poloniei în Europa centrală (p. 163—164).

Primele două decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului XVI, acoperite de domnia lui Sigismund August, s-au derulat, pe plan intern, sub semnul frămîntărilor ideologice provocate de Reformă și ale celor politice determinate de eforturile șleahtei de a nu permite sporirea puterii regale, în detrimentul privilegiilor sale. Cel mai de seamă eveniment pe plan extern l-a constituit, însă, realizarea uniunii Poloniei cu Lituania în anul 1569 (p. 169 și urm.).

Decesul prematur al lui Sigismund August, în anul 1572, a deschis însă o nouă etapă în istoria Poloniei, și anume cea a interregnurilor și al amestecului flagrant al puterilor străine în treburile interne ale statului. Fenomenul avea să aibă urmări sensibile și pe planul poziției internaționale a Republicii nobiliare polone. Totodată, șleahta a profitat de împrejurări, pentru a-și consacra ascendentul față de puterea centrală, consfințit de așa numitele *articole henriciene* — condițiile impuse lui Henri de Valois, pentru a fi ales rege — care au căpătat semnificația unei veritabile constituții, deoarece toți regii care au urmat au fost nevoiți să le confirme (p. 216).

Declanșarea noului interregn, ca urmare a fugii lui Henri de Valoi în Franța, la 14 iunie 1574, a fost urmată, însă, și de o mai evidentă delimitare politică între șleahtă și magnați. Cea dintîi era partizana aducerii pe tron a unui descendent al dinastiei Piaștilor, a cărui domnie să se sprijine, în exclusivitate, pe colaborarea cu ea, în timp ce cealaltă grupare, urmărind, cu aceeași perseverență, acapararea puterii de stat, era partizana alegerii unui candidat străin. Cîștig de cauză a avut șleahta care l-a impus pe tron pe alesul ei, principele transilvănean Ștefan Báthory, contra arhiducelui Maximilian, ales de magnați. Între cauzele care au deschis principelui transilvănean calea către tronul polonez, autorul a reținut trei, și anume: faptul că „în ajunul alegerii, Ștefan l-a înfrînt pe adversarul său (la tronul Principatului — n.ns.), Bekes, care era susținut de împărat, ceea ce i-a conferit laurii unui conducător capabil. Apoi, candidatura sa a fost indicată de solul sultanului ca singura ce ar fi fost acceptată cu plăcere de către Înalta Poartă. În sfîrșit, se știa că Ștefan era pe de o parte un catolic fervent, iar pe de alta un tolerant decis" (p. 220).

Problema cardinală a politicii externe a Poloniei, în timpul domniei lui Ștefan Báthory, au constituit-o relațiile cu Moscova căreia i-au fost subordonate toate celelalte. Istoricul și-a însușit însă punctul de vedere al istoriografiei polone, potrivit căruia regele urmărea ca, beneficiind de sprijinul papalității, să învingă Moscova, după care, „cu forțe unite polono-ruse — n. ns.), să atace Turcia pe care o considera nu numai ca pe o amenințare a Europei creștine, ci și ca o opresoare și un permanent pericol pentru propria sa patrie — Transilvania. Probabil cu gîndul la războiul cu Turcia, regele a luat în considerare încă de mai înainte să subordoneze într-o oarecare măsură căzăcimea care locuia în ținuturile sud-estice" (ale Poloniei — n.ns.) (p. 227). Cu aceasta, el a adus în discuție și problema raporturile polono-căzăcești (p. 227—228).

Ștefan Báthory nu și-a putut pune în aplicare toate planurile sale, din cauza decesului, survenit la 12 decembrie 1586, odată cu care s-a deschis cel de al treilea interregn, în decurs de numai 14 ani. De acea dată, problema ocupării tronului rămas vacant s-a dovedit a fi fost mult mai dificilă, decît în cazurile anterioare, în primul rînd datorită adîncirii contradicțiilor politice dintre magnați și șleahtă. Cea din urmă a ieșit însă din nou învingătoare, datorită energiei lui Jan Zamoyski care a asigurat victoria candidatului acesteia, Sigismund Vasa, fiul regelui suedez Ioan III și al Ecaterinei Jagellonka, sora lui Sigismund August (p. 229—232).

Alegerea lui Sigismund Vasa nu a clarificat însă situația politică internă din Polonia. Din contra, a complicat-o, datorită planurilor sale de a renunța la coroana polonă, în favoarea celei suedeze, și a aduce un reprezentant habsburgic pe tronul polon. În acel context, Jan Zamoyski și-a consolidat puterea, iar autorul a afirmat că marele cancelar și marele hatman al Coroanei a încercat să fructifice apropierea dintre Curtea regală polonă și cea imperială, realizată prin căsătoria lui Sigismund Vasa cu Ana, fiica arhiducelui Carol al Styriei și nepoata fostului împărat Ferdinand I. Dar, susținea Wł. Czapliński, Jan Zamoyski, „care rămăsese în continuare credincios ideii marii cruciade împotriva turcilor", s-a convins, curînd, că „nu era ușor să se ajungă la conciliere între interesele polonezilor și cele ale habsburgilor, singurul rezultat al acestor strădanii fiind că Za-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moyski a reuşit să-l aşeze în Moldova pe partizanul Poloniei, Ieremia Movilă" (p. 235).

Autorul a luat, astfel, din nou în discuţie problema raporturilor polono-române, de data aceasta de la sfîrşitul secolului XVI şi primele decenii ale secolului XVII. Ceea ce reţine, de la bun început, atenţia este faptul că istoricul Wl. Czapliński făcea o deosebire netă între problemele româneşti şi cele otomane-tătare, ele constituind doar părţi componente ale politicii sud-est europene poloneze, toate la un loc formînd un domeniu foarte important al politicii externe poloneze, din timpul domniei lui Sigismund III Vasa. Căci, constata el, „la drept vorbind existau aici două probleme : politica faţă de Moldova şi Ţara Românească şi politica faţă de tătari şi Turcia. Mai ales cele două probleme (adică cea turcă şi cea tătară — n.ns.) se legau strîns între ele" (p. 251).

Cu alte cuvinte, problema raporturilor polono-otomane nu trebuie înţeleasă numai în perspectiva celor polono-române, ceea ce este foarte adevărat. Tot atît de adevărat este însă că, în perioada luată în discuţie, adică sfîrşitul secolului XVI şi începutul celui următor, diplomaţia polonă era direct interesată în detaşarea clară a celor două probleme, tocmai în scopul netezirii căii către desprinderea ţărilor române din sistemul politic otoman şi al încorporării lor în cel al Republicii nobiliare polone. Prin urmare, dacă istoricul a evidenţiat această deosebire, atunci a dovedit că a înţeles perfect de bine liniile de evoluţie şi obiectivele vizate de Polonia la Dunărea de Jos. La fel de bine a sesizat, însă, şi faptul că însăşi problema raporturilor polono-române, trebuie abordată diferenţiat. Deoarece, „dacă este vorba de ţările române, existau aici două principate : Moldova, care cuprindea teritoriul de nord al actualei Românii, şi Ţara Românească ce se afla între Arcul carpatic şi Dunărea de Jos. Polonia şi Turcia erau însă întotdeauna gata să lupte între ele pentru a dobîndi suzeranitatea asupra lor, motiv pentru care ambele state tratau chestiunea acestor principate ca o problemă a asigurării reciproce a flancurilor faţă de adversar. În afara considerentelor de natură politică, interesul faţă de aceste probleme era determinat în Polonia şi de aspecte de natură economică. Îndeosebi Moldova, cu largile ei stepe, era terenul pe care creştea un mare număr de vite pe care le cumpărau apoi polonezii şi le duceau în Apus, unde obţineau un cîştig bun. Prin Moldova erau tranzitate de asemenea şi mărfurile orientale, între care vinul, mirodeniile etc. De aici decurgea interesul manifestat faţă de problema stăpînirii acestui principat de către cercuri largi ale şleahtei. Iar, după cum am văzut mai sus, acest principat prezenta interes atît sub un aspect, cît şi sub celălalt (adică politic şi economic — n. ns.) pentru Jan Zamoyski care l-a instalat în anul 1595 pe tronul moldav pe Ieremia Movilă, după care a reuşit să dobîndească recunoaşterea Turciei pentru noul domn" (p. 251—252).

Succesul dobîndit de Zamoyski în Moldova a fost, însă, pus sub semnul întrebării de Mihai Viteazul. Datorită „planurilor sale ambiţioase", el constituia, în acelaşi timp, o ameninţare reală pentru Polonia însăşi, deoarece „încerca să creeze *un stat al marii Dacii, ocupînd mai întîi Transilvania şi apoi Moldova*. Planurile lui Mihai erau considerate în Polonia ca fiind periculoase cu atît mai mult, cu cît el se bucura de simpatia populaţiei ruse de la graniţa polono-moldavă, unde era aşteptat «cu mai multă plăcere, decît îl aşteptau evreii pe Mesia» (autorul a reprodus, aici, o frază dintr-un document al vremii — (n.ns.). Aceasta l-a determinat pe Zamoyski la intervenţia armată, în timpul căreia a învins categoric armata lui Mihai la Bucov (1600). Polonia şi-a extins, astfel, pentru scurt timp, influenţa şi asupra Ţării Româneşti, instalînd în această ţară sudică (raportată la poziţia geografică a Moldovei faţă de Polonia — n.ns.) pe candidatul său (este vorba de Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă — n.ns.). Polonezii au reuşit însă să-şi menţină ceva mai mult timp suzeranitatea asupra Moldovei" (p. 252).

Firesc, acest moment atît de important nu numai din istoria raporturilor bilaterale româno-polone, ci şi din aceea a relaţiilor interstatale din Europa est-centrală ar fi meritat cel puţin o explicaţie în plus. Ne gîndim la dezvăluirea obiectivelor, pe termen lung, care au fost vizate de Jan Zamoyski, a cărui politică nu a fost cîtuşi de puţin personală, ci oficială, a statului polonez. O opinie ce pare că nu a fost împărtăşită şi de Wl. Czapliński, cînd constata că, după decesul lui Jan Zamoyski, „problemele moldoveneşti i-au preocupat în mod serios pe alţi magnaţi de la margini (adică cei care îşi aveau domeniile la graniţa cu Moldova — n.ns.) care, instalînd aici (în Moldova — n.ns.) domni pe cont propriu şi nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

odată oameni înrudiți chiar cu familiile magnatice, au prădat cît au putut această țară fără a lua în considerare soarta locuitorilor ei" (p. 252).

Eforturile Poloniei de a-și menține suzeranitatea asupra Moldovei au contribuit, însă, la accelerarea deteriorării raporturilor sale cu Poarta. Cu atît mai mult, cu cît au fost însoțite și de expedițiile cătăcești în teritoriile otomane. Cu acel prilej, autorul a făcut însă și o succintă prezentare a locului și a rolului cătăcimii în istoria raporturilor polono-otomane din epocă. (p. 255).

Deși nu abordează decît tangențial problema raporturilor polono-române (o scurtă mențiune despre prezența principelui transilvănean Gheorghe Rákoczy II în coaliția antipolonă proiectată de regele Suediei Carol X Gustav — p. 288) din deceniile premergătoare războaielor cu Imperiul otoman declanșate în anii '72 ai secolului XVII, aspectele tratate de autor în acele subcapitole pot, și trebuie, să rețină atenția și cercetătorului român al istoriei relațiilor internaționale. Căci, ele oferă posibilitatea cunoașterii cadrului general al raporturilor interstatale din centrul, nordul și estul Europei în care s-au desfășurat, în bună parte, și raporturile internaționale ale țărilor române (p. 255 și urm.). Un interes direct îl prezintă, însă, subcapitolele în care sînt tratate raporturile Poloniei cu Imperiul otoman, în ultimele trei decenii ale secolului XVII, din motive asupra cărora nu mai trebuie să insistăm, cînd viața politică a acestei țări a fost dominată de personalitatea lui Jan Sobieski (p. 299 și urm.). Această a doua parte a *Compendiului* se încheie cu un subcapitol consacrat culturii poloneze în secolul XVII (p. 315 și urm.) ce poate fi parcurs cu un real folos, date fiind bine cunoscutele legături culturale româno-polone, îndeosebi din a doua parte a acelui secol.

Cea de a treia secțiune a *Compendiului* este deschisă printr-o analiză a situației interne și a poziției internaționale ale Poloniei. Din ea rezultă că, odată cu preluarea tronului de către Frederic August de Saxa, cunoscut în istoria polonă sub numele de August II, în anul 1696, s-a constatat că Republica nobiliară polonă a început să-și piardă treptat rolul de *subiect* al relațiilor interstatale, devenind, în aceeași măsură, *obiect* al lor, îndeosebi al celor habsburgo-ruso-prusiene. Unul din primele indicii evidente ale acestei evoluții l-a constituit tratatul de la Loewenwald din anul 1732, prin care Imperiul habsburgic, Rusia și Prusia l-au desemnat pe succesorul lui August II la tronul polon. Dar, succesul înregistrat în acest domeniu de puterile interesate în perpetuarea și, chiar, agravarea stării de slăbiciune a Poloniei s-a datorat, tendinței neînfrînate a magnaților și a sleahtei de a-și consolida puterea politică, în dauna celei centrale, care s-a manifestat, în toată amploarea, în cele trei decenii de domnie a lui August III (p. 323 și urm.).

În această perioadă au apărut, însă, și primele elemente ale *Iluminismului*. Dar tot atunci au avut loc și cele trei mari împărțiri ale Poloniei, soldate cu dispariția statului polonez de pe harta politică a Europei, în împrejurări și din motive puse în evidență și de Wl. Czapliński.

Istoria Poloniei de după anul 1795 a fost abordată în ultima parte a lucrării.

Dacă Europa apuseană nu a reacționat, în nici un fel, *la tragedia poloneză*, în schimb, poporul polonez nu s-a resemnat niciodată cu soarta pe care i-au rezervat-o puternicii săi vecini.Or, autorul a acordat atenția cuvenită formelor concrete de manifestare a tendinței către reunificarea și redobîndirea independenței patriei. De aceea, parcurgerea acestei din urmă secțiuni a *Compendiului* este deosebit de profitabilă și pentru cercetătorul istoriei relațiilor internaționale ale României în prima parte a epocii sale moderne. Cu atît mai mult, cu cît în această perioadă s-a desfășurat activitatea Marii emigrații poloneze cu care românii, amintiți de autor (p. 467), au avut strînse relații, îndeosebi cu aripa sa conservatoare, condusă de Adam Czartoryski. De o atenție mai mare din partea autorului s-a bucurat activitatea lui Józef Bem în Ungaria și Transilvania, în timpul revoluției de la 1848 (p. 487—488), cu care prilej a evidențiat și politica naționalistă a lui Kossuth. Nu s-a făcut însă nici o referire la raporturile dintre România domnitorului Alexandru Ioan Cuza și insurecția poloneză din luna ianuarie 1863.

Cu acest subcapitol, se încheie, însă, și demersul istoriografic al lui Wladyslaw Czapliński. Privit în ansamblu, el constituie o lucrare de referință pentru toți cei care sînt interesați în cunoașterea evoluției istorice a poporului polonez. Firește, limitele și caracterul lucrării nu i-au permis autorului ei să insiste asupra unor aspecte care ar fi putut interesa, în mai mare măsură, pe istoricii români. Referirile la români, atîtea cît au putut fi făcute, dovedesc, însă, că renumitul istoric polonez

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu a ignorat existența lor istorică. Iar dacă unele aprecieri nu sînt întru totul conforme cu realitatea, inadvertențele pot fi puse și pe seama faptului că nu a fost un specialist, în sensul cel mai exact al termenului, al istoriei raporturilor româno-polone.

Veniamin Ciobanu

FERNAND BRAUDEL, *L'identité de la France*, I. *Espace et histoire*; II—III. *Les hommes et les choses*, Paris, „Arthaud — Flammarion", 1986, 368 + 222 + 478 p.

La 83 de ani, vîrsta pe care o avea cînd a murit, Fernand Braudel lucra la încă unul dintre cele mai pasionante proiecte ale operei sale. După *La Méditérrannée et le monde méditerrannéen à l'époque de Philippe II* și *Civilisation matérielle, Economie et capitalisme*, devenite repede faimoase, marele *spiritus rector* al istoriografiei franceze, fost director la *École Pratique des Hautes Etudes*, codirector al revistei *Annales*, fondator al Muzeului Omului, s-a dăruit operei de sinteză, care trebuia să fie *L'identité de la France*. Autorul o dorea altceva decît o sinteză obișnuită a Franței. Încorporînd o experiență temeinică în atelierul cercetării istorice, scrierea urma să definească, din perspectiva acestei experiențe, fenomenul francez în totalitatea sa, ca specific și model național. Este tentația dintotdeauna a istoriografiei, căreia marii istorici i-au dat mereu expresie, asigurînd domeniului lor o funcție activă în cunoașterea de sine a neamului. Jules Michelet rămîne în această privință pilda vie a istoricului care și-a înțeles misia în sensul cel mai generos al profesiei, acela care face din ea o componentă inseparabilă a spiritului colectiv. Fiecare generație a simțit astfel în nevoia de sinteză o dorință de autodefinire și de proiectare în durată. Cu acest gînd, credem, Fernand Braudel s-a încumetat la noua sa operă, o operă cu atît mai semnificativă cu cît ea exprimă crezul unuia dintre spiritele tutelare ale Școlii de la *Annales*, așa cum s-a dezvoltat ea în ultimele patru decenii. Este perioada cînd Braudel i-a succedat lui Lucien Fèbvre la Collège de France (1949), devenind apoi președinte al secției a VI-a (1956), din care a rezultat École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, cadrul ce a fertilizat atît de mult dezvoltarea cercetărilor istorice din Franța. *L'identité de la France* exprimă astfel și cîte ceva din spiritul istoriografiei ce a triumfat în acest răstimp, asociat atît de obișnuit vocabulei „noua istorie".

Să precizăm totuși că atare semnificații nu se desprind în mod manifest din lucrarea în cauză, dedicată bunicii autorului — gest simbolic, fiindcă sugerează vibrația afectivă a istoricului la amintirile propriei sale deveniri. Introducerea asigura în schimb punerea în temă, stabilind de astă dată relația de spirit a autorului cu marii istorici ai Franței și dopunînd mărturia propriului crez. Ea este manifestul istoricului militant, luptător pentru libertatea Franței, luat prizonier în 1940 și ținut în captivitate la Mainz și Lübeck, timp în care nu a încetat să mediteze la temele cercetărilor lor. Fernand Braudel se înscrie astfel în seria istoricilor cu o înaltă conștiință civică din generația lui Marc Bloch, conștiință căreia *L'identité de la France* îi dă cea mai înaltă încununare: „Je le dis une fois pour toutes — își începea el ultima carte — j'aime la France avec la même passion, exigeante et compliquée, que Jules Michelet. Sans distinguer entre ses vertus et ses défauts, entre ce que je préfère et ce que j'accepte moins facilement" (p. 9). O pasiune însă — a ținut el să adauge — ce a fost atent controlată în demersul său, dornic să prezinte Franța fără nici o urmă de patetism, în maniera recomandată sever de Charles Péguy: „Regardez la France comme si on n'en était pas". Crezul rezumă astfel dilemele istoricului modern, condamnat „de plus en plus à la sécheresse, à l'exclusion du coeur". Altfel, fenomenul în cauză nu ar putea fi detașat cu obiectivitate și nu ar fi capabil să slujească întreaga cunoaștere la care se aspiră. În plus, istoriografia consacrată lui e impresionantă. Raportîndu-se la ea, autorul nu avea cîtuși de puțin iluzia de a fi evocat toate scrierile, fie numai pe acelea de referință, ce i-au înlesnit efortul de cunoaștere. Din precizările sale nu lipsesc totuși cîteva din contribuțiile ce l-au marcat mai puternic. De notat consemnarea în rîndul lor a cărții lui Nicolae Iorga, *Histoire*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

du peuple français (1919) în rîndul acelor „brèves esquisses qui ont à mes yeux une grande valeur" (p. 10).

Asimilînd o bogată experienţă metodologică pentru subiectul în discuţie, Fernand Braudel a urmat însă propria cale, a impus propria sa perspectivă. Pentru a o înţelege, s-a cuvenit a fi împărtăşită însăşi concepţia despre identitatea Franţei, iar autorul a făcut-o în termenii cei mai limpezi: „Alors qu'entendre par l'identité de la France? Sinon une sorte de superlatif, sinon une problématique centrale, sinon une prise en main de la France par elle-même, sinon le résultat vivant de ce que l'interminable passé a déposé patiemment par couches successives, comme le dépôt imperceptible de sédiments marins a créé, à force de durée, les puissantes assises de la croûte terrestre? En somme, un résidu, un amalgame, des additions, des mélanges. Un processus, un combat contre soi-même, destiné à se perpétuer. S'il s'interrompait, tout s'écroulerait. Une nation ne peut être qu'au prix de se chercher elle-même sans fin, de se transformer dans le sens de son évolution logique, de s'opposer à autrui sans défaillance, de s'identifier au meilleur" etc. (p. 17). Fernand Braudel îşi anunţa astfel explicit intenţia de a descoperi esenţa fenomenului francez, după pilda lui Miguel de Unamuno, care a scris despre *L'essence de l'Espagne*, dar refuzînd din capul locului singularul: „Je ne crois pas, je le répète à *une* „essence" de la France (ni d'ailleurs de l'Espagne); je ne croix à aucune formule simple" (p. 19).

După atare principii a gîndit Braudel marea sa întreprindere *L'identité de la France*. Din structura volumelor, se întrevede acelaşi spirit cutezător în prospectarea unei vaste problematici grupată în patru părţi: *Espace et histoire* (sub semnul geografiei); II. *Les hommes et les choses* (demografie şi viaţă economică); III. *Etat, cultures, société* şi IV. *La France hors de France*. Alte două volume (II. *La naissance de la France* şi III. *Le destin de la France*) ar fi trebuit să continue marele proiect istoriografic deschis de *l'Identité de la France*. Din motivarea ei, încă o precizare merită reţinută, aşa cum a formulat-o Braudel în introducere scrisă la 2 octombrie 1981: „De payer mes dettes. D'aller jusqu'au bout de l'enjeu essentiel de cet ouvrage, car, si *l'identité de la France*, par quoi s'ouvre notre recherche, explique le destin de la France, dans une certaine mesure ou moins, si elle en constitue les assises véritables, mon pari est gagné, à peu près gagné. Et la ligne de mon effort pour le moins, justifiée" (p. 21).

Cu riscul de a abuza de citate, am dorit să sugerăm prin intermediul lor spiritul ce l-a animat pe autor în demersul prezent, convinşi fiind că scrierea nu va întîrzia să se impună ca încă una din lucrările de referinţă ale istoriografiei franceze. Din păcate însă, ea nu a fost terminată. O notiţă discretă din partea editurii atrage atenţia că din cele patru părţi proiectate, autorul nu a definitivat decît primele două, publicate în volumele de faţă: I. *Espace et histoire*; II—III. *Les hommes et les choses*, fiecare urmînd o structură pe cît de detaliată, pe atît de seducătoare prin viziune, manieră de problematizare şi tensiunea ideilor. Cartea este o adevărată călătorie în spaţiu şi timp, urmată de o viziune unitară asupra vieţii umane ce a pulsat în acest cadru, o călătorie ce nu poate fi aici rezumată sau recapitulată. O călătorie şi la propriu, fiindcă, evocînd relieful Franţei şi felul în care acesta a influenţat destinul lui, autorul nu s-a lăsat călăuzit de pedanterii didactice. A preferat, spre exemplu, să rememoreze excursii făcute în tinereţe cu bicicleta, pentru a da seama de diversitatea formelor de relief. Călătoria sa nu a ocolit însă marile întrebări şi probleme pe care autorul a ştiut să le înfrunte cu deplină detaşare a unei conştiinţe profesionale exemplare ce a repudiat clişeele. „Certes — începea unul din capitolele lucrării sale — il est banal de dire que la France est diverse jusqu'à l'absurde, ou ce qui revient au même, que son espace varié comme peu de pays au monde..." (p. 28). Evitînd exagerările, a preferat să schiţeze mai întîi imaginea acestei diversităţi, încercînd apoi s-o explice şi să-i urmărească efectele în direcţia coeziunii prin intermediul exemplelor oferite de-a lungul timpului. Fiind vorba de felul în care spaţiul a marcat istoria, o întrebare apărea inevitabilă şi Fernand Braudel a formulat-o tranşant în titlul unuia din capitolele cărţii sale: *La géographie a-t-elle inventé la France?* Interogaţia însoţeşte de altfel mereu analiza, îi sporeşte tensiunea şi curiozitatea şi se adresează nu mai puţin — într-un dialog invizibil — cititorului. Autorul aparţine prin toate acestea acelei specii rare de istorici, care nu au iluzia exhaustivităţii şi a inventarierii argumentelor. *L'identité de la France* se întemeiază mai curînd pe o suită de sondaje în complexitatea feno-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menului francez, din care autorul știe să discearnă semnificații cu valoare generală.

Partea a II-a *(Les hommes et les choses)* continuă același mod de prospectare, axat pe două elemente : demografia (vol. II) și economia (vol. III), fiecare urmărit din timpurile străvechi pînă în zilele noastre.

Ce concluzie s-ar putea desprinde pe seama acestui impresionant efort de regîndire a istoriei Franței ?

Ultimul paragraf, *Pour des conclusions d'ensemble*, promitea prin titlu să le ofere, dacă o precizare a autorului nu ar fi atras atenția de la început : „Donc pas de conclusions à contre sens, mais un simple résumé de longs discours. Il aura au moins l'avantage de la brièveté" (p. 423). Sînt reluate așadar aici cîteva din temele inițiale : diversitate și unicitate, Franța dincolo de hotarele ei, sub semnul ruralității ș.a. Ceea ce le asigură interesul aparte este mai ales acea „Histoire de longue durée" atît de dragă noii istorii în al cărui cadru s-a plasat întregul demers, asigurîndu-i „une sorte de référance par rapport à laquelle tout destin non pas se juge, mais se situe et s'explique" (p. 431).

L'identité de la France întrunește astfel și valoarea unui model metodologic, arătînd nevoia de a se distinge faptele esențiale și de a se defini identitatea oricărei istorii naționale. Scrisă în ultima parte a vieții, cartea marelui istoric încorporează însă o experiență de o viață și idealurile istoriografiei mai noi, ce se întîlnește cu istoriografia dintotdeauna în dorința de a fi utilă, deosebindu-se însă prin limbaj, metodă și orizonturi, care sînt ale lumii de azi. Chiar dacă nu mai este povestirea de seară a bunicilor de altădată, „istoria" lui Braudel îi perpetuează funcția, devenind o companie reconfortantă a spiritului, în acord cu nevoile prezente.

Ștefan Lemny

L'énéolithique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe. Actes du colloque international tenu à Mogilany en avril 1984. (Sous la direction de JANUSZ K. KOZLOWSKI et JAN MACHNIK). Polska Akademia Nauk — Oddzial w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, nr. 24. Wroclav Warszawa/Kraków/Gdańsk/Lódź, 1985, 132 p.

Colocviul intitulat „Eneoliticul și începutul epocii bronzului în unele regiuni ale Europei" a fost rezultatul unei cooperări între Academia de Științe Poloneză, filiala din Cracovia și Academia de Științe și Litere din Bosnia-Hertegovina de la Sarajevo. Desfășurat între 7 și 11 aprilie 1984 la Mogilany, colocviul a luat în discuție și a fixat ca obiective ale cercetării viitoare poloneze și iugoslave următoarele două teme : 1) problema influențelor răsăritene, mai cu seamă steppice, în eneolitic și în perioada de tranziție spre epoca bronzului, în cuprinsul spațiului carpato-danubiano-balcanic și 2) tranziția de la bronzul timpuriu la cel mijlociu cu accent pe asemănările și deosebirile dintre zona carpato-dunăreană și cea balcanică.

Volumul apărut în 1985 sub îngrijirea lui Janusz K. Koslowski și Jan Machnik reunește o parte din studiile prezentate la colocviul amintit, structurîndu-se pe cele două subiecte principale menționate mai înainte.

Prima temă este abordată de Milutin Garašanin, V. Nemejcová-Pavúková, J. K. Kozlowski, M. Kaczanowska și A. Koško. După cum aflăm din introducerea cărții, aceasta trebuia să cuprindă și rapoartele altor doi cercetători (M. M. Tasič și B. Brukner), rapoarte care din păcate nu au parvenit celor ce s-au ocupat de apariția ei.

După ce în 1981, cu prilejul colocviului de la Sarajevo, M. Garašanin aducea o contribuție de sinteză privind dezintegrarea lumii neolitice în sud-estul european, același autor reia din nou această problemă în studiul „Considerații privind perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului în peninsula balcanică", arătînd cauzele acestui proces și caracterul său ireversibil. Descompunerea societății neolitice sud-est europene se datorează dezvoltării intensive a activităților miniere și a metalurgiei, care au avut ca urmare transformarea întregii structuri socio-economice. În felul acesta, în eneolitic (în care autorul in-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clude și perioada de tranziție spre epoca bronzului, în terminologia arheologilor români) la Dunărea de jos și în Tracia se formează, mai întîi, complexul Kodža-Dermen-Gumelnița-Karanovo VI, introdus de cultura Mariţa (Karanovo V) și numeroasele sale variante regionale. Apoi, o contribuție decisivă în trecerea spre epoca bronzului au avut deplasările succesive și compacte ale unor grupuri umane din regiunile carpato-dunărene, sub presiunea populațiilor din stepele nord-pontice și a altor vecini imediați. Acestea au dus la formarea unor mari complexe culturale, de exemplu Baden și Vučedol, bineînțeles cu anumite particularități locale.

Apreciind că trecerea la noua epocă nu putea avea loc identic pe o zonă atît de vastă cum este peninsula balcanică, M. Garašanin reușește în finalul lucrării sale să ne înfățișeze o imagine nuanțată a evoluției spre bronzul timpuriu, în pofida unor lacune prezente cîteodată în cercetarea arheologică.

Studiile următoare consacrate primei teme subliniază în principal importanța pătrunderilor stepice în sînge rea eneoliticului carpato-balcanic și influențele exercitate asupra acestor zone de către noii veniți. După cum observă J. K. Kozlovski și Jan Machnik impactul între civilizația nomazilor din stepele nord-pontice și civilizațiile eneolitice indigene a condus fie la dispariția acestora din urmă, fie la formarea de noi entități culturale. Se observă de asemenea, un polimorfism de manifestare a influențelor răsăritene în diferitele grupe locale. Expansiunile care pornesc din stepele estului european și se sfîrșesc în Bazinul Carpatic, apar, în viziunea Verei Nemejcová-Pavúkova, sub forma mai multor valuri de grupuri umane și se întind pe o lungă perioadă de timp ce cuprinde mileniile IV—III î.e.n. B. Jovanivić, analizînd înmormîntările de tip Csongrád și observațiile stratigrafice făcute la Kétegyháza (R. P. Ungaria), precum și în tell-ul Tri Jabuki (Iugoslavia), include în acest interval al mișcărilor populațiilor nord-pontice perioada grupelor Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, perioada culturii Baden, precum și grupuri sau culturi eneolitice tîrzii, post-Baden. Din punctul de vedere al cronologiei absolute, pe baza datelor C 14 necalibrate, acest răstimp se situează între cca. 3300—2000 î.e.n.

Partea a doua a volumului, care tratează tranziția de la bronzul timpuriu la cel mijlociu, este inaugurată de studiul lui B. Jovanovič „Metalurgia epocii bronzului în centrul Balcanilor". Pornind de la analiza amănunțită a activităților miniere și a cunoștințelor de metalurgie din perioada eneolitică, autorul desprinde ideea continuității de la neolitic la epoca bronzului, în sensul că metalurgia bronzului în Balcani este urmașa directă a metalurgiei aramei din eneoliticul balcanic. Producția de obiecte de cupru se întinde pe o lungă perioadă (din a doua jumătate a mileniului al IV-lea î.e.n. și pînă la sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n.), însă nu este deloc uniformă, avînd în permanență tendința de scădere. În cultura Baden de pildă, se produc cantități mult diminuate de obiecte de cupru în comparație cu culturile Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr. Această scădere cantitativă nu implică însă și una calitativă. Din contra, continuitatea tipologică este evidentă astfel că perfecționarea armelor de cupru continuă fără obstacol. Asadar cunoștințele în domeniul metalurgiei au rămas intacte dar producția, judecînd după datele disponibile, s-a diminuat mult. Cauza principală a acestui fenomen a fost epuizarea rapidă a zăcămintelar de oxid de cupru. Ieșirea din această situație s-a produs în momentul în care vechii metalurgiști au descoperit procedeul mai bun de utilizare a cuprului în aliaj cu cositorul. Producția bronzului din acest aliaj datează din epoca mijlocie și tîrzie a bronzului, în cea timpurie fiind caracteristice încă obiectele de aramă și bronzul obținut dintr-un alt aliaj : cupru și arseniu. Analiza compoziției, a procedeelor de fabricație și tipologia celei mai mari părți a obiectelor de bronz descoperite, demonstrează originea locală a acestora, importurile fiind prezente într-o cantitate foarte redusă.

Situația în zona adriatică în perioada tranziției de la epoca timpurie a bronzului la cea mijlocie este prezentată de B. Godaverica din Sarajevo în studiul „Cultura Cetina și unele probleme ale începutului epocii bronzului în zona adriatică a Balcanilor de nord-vest". Acest interval a fost prezentat la colocviul din aprilie 1984 și de un grup de cercetători polonezi, din rapoartele cărora, volumul de față le cuprinde doar pe acelea ale lui Marek Gedl, Wojciech Blajer și Barbara Baczyńska. Dintre acestea, ar putea prezenta interes pentru specialiștii din țara noastră, mai ales contribuția lui W. Blajer, în care se discută „Problematica așa numitelor orizonturi de depozite (de bronz) din Bazinul Carpatic".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar dacă volumul pe care îl prezentăm nu reușește să cuprindă toate studiile prezentate la Mogilany, luînd în discuție fenomene și procese petrecute pe o arie foarte întinsă, în care se include și spațiul carpato-dunărean, el poate prezenta o importanță deosebită și pentru cercetarea arheologică românească, pentru completarea imaginii despre eneolitic, perioada de tranziție spre epoca bronzului și începutul acestei epoci pe teritoriul României.

Florentin-Liviu Cristea

JEAN DELUMEAU, *Frica în Occident (sec. XIV—XVIII). O cetate asediată*. Traducere, postfață și note de MODEST MORARIU, vol. I—II, București, Ed. „Meridiane", 1986, 362 + 431 p.

Cu cîteva decenii în urmă, Lucien Febvre deplîngea, într-un text celebru, astăzi, prin valoarea sa programatică, absența, pînă la acea dată, aproape completă, a studiilor consacrate sentimentelor și atitudinilor umane fundamentale (iubirea, mila, cruzimea, bucuria, moartea), indicînd, prin aceasta, anchetei istorice tot atîtea direcții de urmat. Dezvoltarea istoriei mentalităților, la începutul anilor '60 și, odată cu finele deceniului următor, (re)formularea conceptului de istorie totală, în paralel cu un program sistematic de cercetare menit să-i probeze valoarea metodologică au fost de natură să elimine, treptat, aceste lacune, aducînd în actualitate imaginea unui trecut care nu mai era confiscat de marile evenimente și de mecanismul abstract al proceselor și fenomenelor istorice, ci dominat, în ansamblu, de oameni, cu bucuriile, tristețile, credințele și viața lor cotidiană.

O excepție notabilă a existat, totuși, pînă de curînd, în gama acestor complexe trăiri reactualizate ale oamenilor de odinioară : *frica*. Nu pentru că trebuința unei cercetări speciale ar fi fost, în ceea ce o privește, ignorată. Încă din 1932, cînd îi apărea studiul despre Marea Frică din 1789, Georges Lefebvre își punea întrebarea dacă nu vor mai fi existat, în trecut, „și alte spaime, înainte și după Revoluție", cărora „li s-ar putea descoperi o trăsătură comună, în măsură să arunce oarecare lumină asupra celei din 1789". Cu toate acestea, pradă diferitelor inhibiții, tabuuri și ideologii, sau în lipsa surselor documentare adecvate, istoricii au neglijat apelul, preferînd să păstreze tăcerea cea mai deplină asupra acestui „demon" interior, pînă cînd Jean Delumeau s-a gîndit să-l „exorcizeze" în folosul tuturor.

Tipărită în 1978, în același timp cu o serie de alte studii și sinteze revelatoare pentru ceea ce înseamnă astăzi „noua istorie" sau istoria globală, *Frica în Occident* a stîrnit imediat un interes considerabil, devenind, foarte repede, o lucrare de referință nu numai pentru aproape întreaga istoriografie europeană dar, în același timp, și pentru marele public, din ce în ce mai sensibil, în ultima vreme, la pasionanta aventură a confruntării propriei identități cu psihologiile colective ale trecutului.

Cine se temea în Occidentul european al secolelor al XIV—XVIII, de cine și de ce anume se temea ? Inventarul tuturor spaimelor pe care sursele i le-au putut dezvălui l-a pus pe autor în situația de a deosebi, pentru a putea răspunde acestor întrebări, două nivele distincte de investigație și de a desfășura, simultan, două anchete complementare : prima (cf. Partea întîi : *Fricile celor mulți*), relativă la fricile mulțimilor — săraci și bogați, seniori și burghezi, țărani și cavaleri, unele permanente (de întuneric, de mare, de maleficii și divinație, de trecut, de noutate, etc.), altele ciclice, provocate de mari calamități naturale și de epidemiile devastatoare (frica de foamete, de ciumă) sau, cîteodată, de agenții fiscali ai statului ori de primejdia — reală ? ; imaginară ? — a subversiunii. A doua, despre spaimele „savante" sau cugetate, trăite și generalizate la nivelul întregii societăți de elita ecleziastică (frica de Dumnezeu, de diavol și agenții acestuia — idolatri, musulmani, eretici, evrei, femei și vrăjitoare — de blestemul veșnic ; (cf. Partea a doua : *Cultura diriguitoare și frica*), în care autorul vede, pe rînd, fie substitutul teologic al unor multiple spaime și angoase colective confuze, cu alte cuvinte un antidot menit să raționalizeze — prin numire, explicare și organizare ierarhică — fricile „celor mulți", fie expresia ripostei violente a unei întregi culturi savante care, simțindu-se amenințată de o civilizație populară conservatoare și, pe trei sferturi, încă păgînă în credințele și manifestările ei, a cre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zut necesar să o încadreze şi să o controleze prin intermediul unor frici „superioare".

Efectul cumulat al tuturor acestor accese aplective de teamă — explicabile, dacă avem în vedere şi impactul considerabil pe care trebuie să-l fi avut asupra conştiinţelor prefacerile economice, social-politice şi religioase specifice intervalului de timp menţionat — a fost o profundă zguduire psihică, materializată într-un spectru impresionant de atitudini şi comportamente aberante, care au dizlocat, la toate nivelele, largi secţiuni ale civilizaţiei occidentale. O veritabilă „cetate asediată", nebănuită şi aproape halucinantă, a fost, astfel, dezvăluită, de istoricul francez, în toată complexitatea trăirilor in-şi subconştiente ale acesteia, dincolo de toate discursurile oficiale prin care încerca să se exprime.

Acest punct de vedere, oricît de spectaculos ar fi fost, nu l-a făcut, totuşi, pe autor, prizonierul caracterului său evident unilateral. Capcana a fost ocolită prin punctarea, pe celălalt panou al dipticului, într-un volum ulterior *(Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident XIIIe—XVIIIe siècles*, Paris, Fayard, 1983), a tuturor „uitărilor, remediilor şi îndrăznelilor" folosite de cei asediaţi pentru a ieşi din ţara fricii şi a evita o recădere.

Procedînd astfel, J. Delumeau nu a intenţionat, cîtuşi de puţin, să reconstituie istoria Occidentului european pornind numai de la sentimentul fricii şi de la antidoturile acesteia. Ceea ce a dorit a fost, cum singur o recunoaşte, să lumineze trecutul dintr-o anumită perspectivă, conştient că există încă o pluralitate, la fel de capabile în a o întregi şi corecta pe a sa.

Dar, fiind vorba de acoperirea unor lacune istoriografice şi în absenţa unui model de imitat, el a trebuit să-şi inventeze singur metodele de lucru sau, în cel mai fericit caz, să şi le caute acolo unde acestea puteau fi aflate. Or, tocmai aici, în acest punct, apare — se ştie prea bine — riscul major cu care se confruntă orice anchetă istorică, cunoscut fiind faptul că valoarea ei depinde nu numai de unghiul de investigaţie pentru care optează ci, deopotrivă şi, poate chiar mai mult, de instrumentele pe care şi le alege, singurele în măsură a legitima adevărul sau verosimilul concluziilor. Alegîndu-şi spre cercetare o temă — nu atît de mentalitate, cît de psihologie colectivă — în domeniul căreia nu s-au făcut, pînă acum, decît prea puţine lucruri, istoricul a fost, prin forţa lucrurilor, obligat să se adreseze cu precădere *psihologiei*, *etnografiei* (etnologiei) şi, într-o oarecare măsură, *psihanalizei*, pentru a găsi sugestiile metodologice de care avea nevoie în realizarea demersului său. De la prima, el a împrumutat distincţia dintre frică şi angoasă, legătura dintre acestea, pe de o parte şi agresivitate de cealaltă, relaţia — ştiută — dintre frustrări, inhibiţii, carenţe de afecţiune şi predispoziţiile distructive. Etnografia i-a revelat — asemenea lui J. Le Goff, mai demult — importanţa poveştilor, legendelor, basmelor, a descrierilor de sărbători, a ritualurilor în delimitarea învelişurilor succesive dobîndite, în timp, de o cultură şi în explicarea evoluţiei şi uneori a conflictelor acesteia cu celelalte culturi învecinate. În sfîrşit, *psihanaliza modernă i-a fost de folos* prin „teoria ataşamentului" aplicată relaţiilor interumane. Cu ajutorul lor, istoricul a putut pleca „în căutarea fricii", iar încheierile la care a ajuns au fost înfăţişate. Dar — întrebare capitală — pot fi acestea în întregime acceptate? Un răspuns categoric afirmativ ni se pare, totuşi, dificil de dat. Nu pentru că demonstraţiile cărţii ar suferi de vreun viciu de structură sau de formă, ci, în primul rînd, fiindcă *premisele lor metodologice* nu par a fi cele mai indicate pentru o cercetare de acest gen. Autorul crede că poate transfera fără a opera nici o schimbare notabilă mecanisme de analiză psihologică şi scheme de comportament *contemporane* la cazuri colective din *trecut*, pe temeiul postulatului discutabil al unei naturi umane invariabile, cu reacţii identice, în condiţii repetabile. Aşa procedează el, de pildă, cînd, pentru a explica modul în care accesele colective de spaimă au putut provoca odinioară frecvente răzvrătiri, recurge la exemplul mişcărilor studenţeşti din mai 1968 din Franţa şi al frămîntărilor locuitorilor din Orléans, un an mai tîrziu, ca urmare a unui zvon neîntemeiat (Cf. cap. IV, *Frică şi răzvrătire*, vol. I, p. 241 şi urm.). La fel, atunci cînd, pentru a lămuri fenomenul vrăjitoriei la nivel popular, în Evul Mediu, el îi asociază acestuia, prin transfer retrospectiv, analizele prezentate de o serie de antropologi contemporani în legătură cu acelaşi fenomen, dar, studiat printre populaţiile africane actuale (cf. cap. XII, *O enigmă istorică: marea reprimare a vrăjitoriei*, vol. II, p. 308 şi urm.). Să ne mai mire, atunci, de ce comparatismul utilizat de autor ca metodă alunecă frecvent în analogie făţişă,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tocmai de aceea suspectă în ceea ce privește adevărul concluziilor pe care le sugerează ?

Drept e să recunoaștem, totuși, că istoricul pare, el însuși, primul conștient de aceste riscuri de eroare, în fond inevitabile într-o cercetare constrînsă să pornească aproape de la zero și să construiască totul. Substanțiala introducere a cărții tinde să o arate.

Indiferent, însă, dacă vom ști sau nu cu adevărat cît de mare a fost frica în Occident în secolele XIV—XVIII și cît de multe au fost, în realitate, cauzele și manifestările ei și chiar dacă, în stadiul în care se află astăzi știința istorică ancheta fenomenului împrumută, deocamdată, aspectul unei „aventuri intelectuale", cert este totuși, că această aventură rămîne, cum chiar Jean Delumeau o spune, pasionantă pentru toți cei ce au privilegiul să participe la ea prin lectură.

Alexandru-Florin Platon

PARASKEVAS KONORTAS, *Les rapports juridiques entre le patriarcat orthodoxe de Constantinople et l'Empire ottoman (1453—1600) : problèmes d'approche*, în „Questions et débats sur l'Europe centrale et orientale", no. 4 (Décembre 1985), Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1985, p. 149—188.

Din rezultatele obținute în cadrul cercetărilor pentru elaborarea tezei de doctorat la Universitatea Paris I, cu un subiect privind *Patriarhia de Constantinopol și administrația otomană, 1453—1600 : relații juridice și politice*, autorul a desprins cîteva, prezentîndu-le sub forma acestui articol într-o publicație multigrafiată, de circulație mai restrînsă, a „Grupului de lucru asupra Europei centrale și orientale" de la cunoscuta *Maison des sciences de l'Homme*. Expunerea se caracterizează prin limpezime și metodă. Autorul explică alegerea datelor-limită : de la căderea Constantinopolului (cînd Biserica a rămas fără Imperiu) pînă spre sfîrșitul veacului XVI, cînd, odată cu faza de stagnare și apoi de decădere a puterii otomane, statele europene încep să intervină în favoarea supușilor creștini din imperiu.

O asemenea cercetare, arată autorul, presupune cercetarea unui mare număr de arhive, dar și cunoașterea unui mare număr de limbi, ceea ce, firește, constituie un obstacol nu tocmai ușor de depășit. După originea lor, *izvoarele* pe care s-ar întemeia cercetarea pot fi împărțite în trei categorii : *musulmane* (arabe sau turco-otomane), păstrate în arhive din Turcia, Grecia, Albania, Iugoslavia, Bulgaria, din țările arabe etc. ; în rîndul acestor izvoare intră registrele de recensămînt, de plată a dărilor, ale cadiilor și mai ales documentele privind direct comunitățile religioase nemusulmane : berate, firmane, ordine, fixînd statutul și imunitățile (mai ales financiare) ale respectivelor comunități ; *creștin-orientale*, dintre care autorul a cercetat numai pe acelea fn *limba greacă*, *rămînînd* a fi examinate documentele în limba slavă (privind biserica ortodoxă din Bulgaria, Serbia, România și Rusia), în arabă și georgiană, pentru ca ulterior cercetarea să se extindă și la documentele privitoare la comunitățile de armeni, copți, nestorieni și evrei din cadrul Imperiului otoman, nu numai în vederea unui studiu comparativ al statutului acestor diverse comunități, dar și pentru a surprinde concepțiile pe care Poarta își baza atitudinea față de aceste comunități ; este — recunoaște P. Konortas — o cercetare „de longue haleine", care nu ar putea fi dusă la bun sfîrșit decît prin munca în echipă. Documentele în limba greacă pe care le-a cercetat sînt : acte emise de cancelaria patriarhală (răspîndite în cele mai diverse publicații, unele foarte rare, din Turcia, Grecia etc.) ; surse narative (cronici, colofoane, vieți de sfinți, liste de patriarhi) ; corespondență și discursuri. În ceea ce privește izvoarele *occidentale*, accentul cade pe relatările de călătorie, foarte numeroase în secolul XVI, dar care ar trebui confruntate la tot pasul cu documentele arhivelor din Veneția, Genova, Spania, Franța, Anglia, Polonia, Țările-de-Jos, Vatican ; din această categorie, autorul a folosit cîteva lucrări privind statutul bisericilor orientale și condiția nemusulmanilor din Imperiul otoman (lucrări de epocă, bineînțeles), relatări de călătorie din secolul XVI și cîteva documente din arhive venețiene și franceze.

Și *bibliografia* subiectului cercetat ridică anumite probleme ; astfel, pînă de curînd lucrările consacrate raporturilor între Biserica ortodoxă și Imperiul oto-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

man erau bazate fie numai pe surse eclesiastice, fie numai pe izvoare otomane, fără să se încerce o confruntare a acestor două categorii de surse. În al doilea rînd, din cauza penuriei documentare, cea mai mare parte a acestor lucrări a fost consacrată respectivelor relații din veacul XIX, cînd ele căpătaseră o cu totul altă dimensiune. În al treilea rînd, istoriografia greacă a problemei, dezvoltată de la sfîrșitul veacului trecut și pînă azi, a fost deseori supusă fluctuațiilor pe care le-au cunoscut relațiile politice dintre Grecia și Turcia, așa încît concluziile și aprecierile unor asemenea lucrări trebuie folosite cu prudență.

Autorul mai atrage atenția asupra a două probleme în legătură cu subiectul cercetării sale. Aspectul *juridic* al relațiilor dintre Poartă și Patriarhie este strîns legat, pînă la inseparare, de aspectul *religios* și de cel *economic* (structurile economice și evoluția economică a Imperiului otoman, sistemul fiscal „intern" al Bisericii); la acești doi factori, se adaugă cel *politic*, întrucît raporturile juridice dintre Poartă și Patriarhie s-au stabilit și au evoluat sub influența unor obiective de politică internă sau externă, determinante pentru ambele părți. În al doilea rînd, trebuie să se țină seama de faptul că Biserica rămăsese singurul corp constituit în sînul comunității ortodoxe după prăbușirea Imperiului bizantin, astfel încît ei îi reveneau și alte, multe, sarcini, depășind cadrul juridico-religios (învățămînt, binefacere, direcția socială și ideologică a comunității); în acest context, nu e foarte simplu a delimita cu strictețe ceea ce ține doar de atribuțiile juridicește definite (instituționale în sensul larg); ne aflăm în domeniul dreptului public, fără amestecul chestiunilor de drept privat sau de drept penal.

Odată lămurite aceste chestiuni de metodă, autorul abordează miezul subiectului său pornind de la două întrebări: (1) ce reprezenta pentru puterea otomană Biserica ortodoxă și (2) cum se considera Biserica ortodoxă ea însăși în cadrul Imperiului: organism integrat administrației otomane sau avînd un statut *sui generis*, care o plasa la marginea respectivei administrații? Iar acest statut, odată fixat la 1453, a rămas neschimbat pînă la finele veacului XVI sau a cunoscut o continuă modificare, urmînd schimbărilor de ordin economic și politic din viața Imperiului otoman? „Vom încerca să răspundem la aceste întrebări — precizează P. Konortas — plasîndu-ne pe două nivele: cel al raporturilor *juridice* de drept public și cel al raporturilor *economice* de drept public sau al 'finanțelor'" (p. 154).

În cadrul *raporturilor juridice de drept public*, se analizează mai întîi principiile și factorii care au condus la fixarea statutului Patriarhiei Ecumenice în cadrul statului otoman, influențîndu-i apoi evoluția. Cadrul general al acestor desfășurări era deja fixat de dreptul islamic, prin faptul că celelalte patriarhii „apostolice" (Alexandria, Ierusalim și Antiohia) ca și diocezele din Anatolia se găseau cu mult înainte în situații identice, trebuind să conviețuiască cu sultanii seldjukizi și cu emirii turcomani; principiile statornicite prin aceste experiențe anterioare nu puteau fi decît cu greu încălcate de Mehmed II și de urmașii săi la tron.

Un berat inedit, pentru numirea patriarhului Ieremia I în cel de-al doilea pontificat al său (1525) arată că, în concepția Porții, patriarhul de Constantinopol avea sarcina de „a supraveghea falsele credințe ale comunităților de necredincioși" — formulare care lasă cale liberă pentru felurite interpretări. Puterea decisivă în ceea ce privea alegerea, numirea sau destituirea patriarhilor aparținea, astfel, sultanului, care o exercita după criterii financiare (cine dă mai mult...) și politice; limitele acestei puteri erau constituite, se pare, de însuși dreptul islamic, experiențele anterioare, voința comunității ortodoxe și de unele obiective politice de moment. Patriarhia se străduia continuu să amelioreze această situație, aliniindu-și politica la aceea a statului otoman; în paralel, însă, ea urmărea „să obțină de la Poartă respectarea dreptului canonic în ceea ce privea alegerea patriarhului, recunoscînd progresiv și legitimitatea puterii sultanului", numit la început *kratôn* (deținător al puterii) iar spre sfîrșitul veacului XVI — *basileus*, ca altădată împărații bizantini (p. 156).

Un alt factor implicat în definirea și influențarea statutului Patriarhiei Ecumenice în cadrul Imperiului otoman l-a constituit *aristocrația ortodoxă din Constantinopol* (într-o mai mică măsură, și cea provincială); sub presiunea ei s-a reconstituit patriarhia în 1454, în frunte cu Gennadios II Scholarios și din mijlocul ei s-au ridicat cei mai mulți dintre patriarhii ulteriori. Profitînd de legătu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile sale cu statul, această aristocrație a știut să-și impună voința în conducerea treburilor bisericești.

Al treilea factor l-au constituit *domnitorii moldoveni și munteni*, care, fiind „singurii conducători politici autonomi în raport cu imperiul, grație mijloacelor lor financiare și datorită atașamentului lor față de tradițiile ortodoxe bizantine, s-au amestecat, la rîndul lor, cu putere în afacerile Patriarhiei, pretinzîndu-se uneori urmașii împăraților bizantini" (p. 156). Aprecierea poziției și a rolului domnitorilor români este exactă și corespunde adevărului; tocmai de aceea mi se pare surprinzătoare afirmația cuprinsă în nota 31 de la acest pasaj: „On connaît mal les relations entre le Patriarcat et les principautés danubiennes" (n. 31, p. 170). Aceste relații sînt destul de bine cunoscute, în ceea ce privește atît statutul lor, cît și practicarea lor, cum voi arăta, foarte pe scurt, în finalul prezentei recenzii.

Puterile străine au constituit — mai ales începînd din a doua jumătate a veacului XVI — cel de-al patrulea factor implicat în evoluția statutului Patriarhiei de Constantinopol; se știe în ce măsură țarii și-au arogat dreptul de a „proteja" pe creștinii din împărăția otomană, în timp ce unele state occidentale, în special Veneția și Franța, interveneau frecvent în favoarea unuia sau altuia dintre candidații la tronul patriarhal.

În ceea ce privește aplicarea în *practică* a acestui statut, P. Konortas observă că, acordînd beratele care enumerau puterile și libertățile patriarhilor, sultanii nu făceau altceva decît să integreze și mai mult Biserica în mașina administrativă a statului, ceea ce devenea folositor însăși Patriarhiei și înaltului cler ortodox, pentru care „tutela imperială" era un mijloc de sporire a prestigiului, a autorității, a puterii atît în cadrul ierarhiei eclesiastice, cît și în cadrul întregii comunități ortodoxe. Acordînd scutiri — în special cu caracter financiar — patriarhului și înaltului cler, Poarta cerea acestora felurite servicii administrative și, precizează autorul cu prudență, „e posibil că statul otoman considera însăși funcția eclesiastică drept o funcție administrativă" (p. 158). La rîndul său, patriarhul de Constantinopol — recunoscut la finele veacului XVI ca fiind superior celor de Alexandria Antiohia și Ierusalim — ajunge să obțină executarea unora dintre hotărîrile sale prin intermediul puterii de stat, care exilează pe cei ce se opuneau politicii patriarhale și pedepsește pe cei nesupuși. Sultanul garanta, astfel, autoritatea patriarhului și a înaltului cler, *dar numai în materie eclesiastică*.

Cel de-al doilea punct al cercetării publicate de P. Konortas privește *raporturile economice de drept public*: gradul de integrare a patriarhiei în aparatul administrativ otoman și evoluția sa în perioada amintită (1453—1600) din punct de vedere financiar. S-au luat în considerare pe de o parte impozitele vărsate Porții de către Biserică iar pe de altă parte veniturile Patriarhiei.

Ca și în cazul domnitorilor români, patriarhia vărsa în vistieria otomană impozite, dar în afara acestora trebuia să suporte și alte cheltuieli, între care *darurile distribuite înalților* domnitori și chiar membrilor aristocrației constantinopolitane pentru păstrarea sprijinului din partea acestora, pentru menținerea și extinderea influenței etc. Alte cheltuieli priveau învățătura, funcționarea diverselor servicii ale patriarhiei, călătoriile patriarhilor și ale solilor lor etc. Pentru prima dată, un „dar" *(pișkeș)* se constată la 1465/1466; el va fi oferit — după cum a hotărît atunci sultanul — la fiecare schimbare de patriarh și la fiecare schimbare de sultan (e de presupus că situația a fost identică și în cazul țărilor noastre); în 1474, acest *pișkeș* ocazional a fost dublat de un *harac (kharâdj)* anual. Stabilirea acestor impozite reflectă integrarea treptată a patriarhiei în sistemul administrativ al imperiului, care nu înțelegea să nu tragă un profit din toate veniturile Bisericii; beratul inedit din 1525 pentru Ieremia I arată că sultanul considera demnitatea patriarhală o funcție, cerînd — pentru obținerea ei — depunerea unei sume în vistieria imperială. Concluzia autorului — „Un rapprochement avec le statut fiscal des principautés danubiennes serait nécessaire à ce sujet" (p. 160) — este pe deplin îndreptățită.

Paralelismul acesta merge destul de departe; dacă în interval de un secol haraciul a crescut de la 2000 la 4100 de galbeni, în schimb peșcheșul a crescut de la 500 de galbeni (1466) la 40.000 (1587): efectul devastator al inflației care bîntuia economia Imperiului otoman și care, cum a arătat în 1957 profesorul Nicoară Beldiceanu, a influențat puternic și situația economică și politică a Principatelor Române. Obligați — ca și domnii români — să plătească în avans (par-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țial sau integral) peșchesul, candidații la tronul patriarhal erau socotiți îndatorați unici, chiar dacă pentru aparatul eclesiastic aceste datorii (sau cel puțin haraciul, *vasilikon haratzion)* aveau o formă colectivă. Odată ajunși în fruntea Marii Biserici, patriarhii percepeau de la mitropoliți și arhiepiscopi haraciul mitropolitan *(haratzion tou arhiereôs).*

Veniturile Patriarhiei constau din contribuțiile vărsate (obligatoriu) de către clerici și (benevol) de către laici ; ulterior (pe la 1590) și aceasta din urmă a devenit obligatorie, sub numele de *patriarhikê zêteia,* sub influența acelorași dificultăți economice provocate de devalorizarea asprului otoman ; „din acest moment, Patriarhia ar putea fi considerată ca un aparat politic în interiorul lumii ortodoxe a imperiului, un stat în stat, așa cum este cunoscut în secolele XVIII și XIX" (p. 161). Impunîndu-și sau restabilindu-și treptat autoritatea asupra societății ortodoxe, patriarhii încep să întreprindă călătorii pentru perceperea contribuțiilor.

Criza economică a Imperiului otoman, în a doua jumătate a secolului XVI, a fost profitabilă pentru Marea Biserică și pentru slujitorii ei, căci noile contribuții impuse atunci din cauza dificultăților financiare au fost menținute și după trecerea crizei, după cum centralismul eclesiastic accentuat atunci în favoarea Constantinopolului a fost menținut pînă spre mijlocul veacului XVIII. Solicitînd mereu sprijinul autorității de stat pentru adunarea veniturilor lor, patriarhii au contribuit efectiv la integrarea Bisericii în aparatul administrativ al împărăției otomane, asigurîndu-și, în același timp, monopolul puterii exercitate asupra comunității ortodoxe din Imperiul otoman, paralel cu slăbirea progresivă a puterii centrale și cu sporirea intervențiilor marilor puteri.

O amplă bibliografie (200 de titluri, distribuite judicios între cele zece compartimente) — în care contribuțiile românești sînt prezente (în unele cazuri, cum e acela al patriarhului Nifon II, sînt unicele menționate !) sprijină atît de interesantul demers al lui Paraskevas Konortas, pe care — dată fiind atît importanța sa, cît și apariția sa într-o publicație de circuit foarte restrîns — l-am prezentat pe larg, uneori parafrazînd afirmațiile autorului. O judecată de valoare, încă de pe acum, asupra întregii sale teze nu este nicidecum hazardată ; nu cred că exagerez afirmînd că istoria noastră va avea de profitat din belșug de pe urma publicării integrale a lucrării lui Paraskevas Konortas. Cu acest prilej, autorul va putea să revizuiască și partea care privește relațiile Țărilor Române cu Patriarhia Ecumenică în intervalul 1453—1600. Este evident că nu poate fi vorba decît de o tratare diferențiată, în cadrul căreia relațiile Mitropoliei Moldovei cu Patriarhia Ecumenică ocupă un loc aparte, remarcîndu-se prin totala neatîrnare a celei dintîi ; la capătul chiar al perioadei pe care Paraskevas Konortas și-a ales-o drept cadru pentru cercetarea d-sale, Moldova are ca șef spiritual pe mitropolitul Gheorghe Movilă, cel pentru care domnitorul (propriul său frate, Ieremia vodă) se străduise să creeze un nou scaun patriarhal și care afirma că „nu recunoaște ca superior pe patriarhul din Constantinopol și nici pe alt patriarh din Orient". Statutul Mitropoliei *Moldovei este foarte* clar definit de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae,* dar și de cîteva documente, între care cele referitoare la alegerea lui Leon Gheuca în scaunul mitropolitan de la Iași, în 1786, sînt determinante (cf., pentru toate acestea, partea introductivă a studiului din *AIIAI,* XXII/2, 1985, p. 441—444). Mai bine de o sută de ani după căderea Constantinopolului, nici un patriarh ecumenic nu a avut îngăduința de a intra în Moldova și cel dintîi care a fost primit e abia Ioasaf II, chemat de Alexandru vodă Lăpușneanu pentru a participa la sfințirea mănăstirii Slatina. Rupte la 1453, cînd ultimul mitropolit grec — întîi-stătător al eparhiei moldovenești sub semnul unirii de la Florența — a fost alungat și înlocuit cu unul „național" (Teoctist I), raporturile cu Patriarhia Ecumenică s-au reluat abia în a doua domnie a lui Petru Rareș, cu ocazia cunoscutului conflict stîrnit de pretențiile arhiepiscopului Prohor al Ohridei.

Cît privește Mitropolia Ungrovlahiei, se știe că ea a rămas tot timpul „fiică" a Marii Biserici, iar de raporturi directe între Mitropolia Ardealului și Patriarhia Ecumenică, în perioada avută în vedere, nu știu dacă s-ar putea vorbi.

În așteptarea *publicării integrale* a lucrării lui Paraskevas Konortas, împărtășirea — fie și fragmentară — a rezultatelor cercetărilor d-sale nu poate fi decît foarte folositoare. Iar în această direcție publicațiile românești de specialitate ar putea stabili colaborări fructuoase.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LYNN H. CURTRIGHT, *Muddle, Indecision and Setback. British Policy and the Balkan States, August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1986, 214 p.

Recenta lucrare apărută sub egida Institutului de studii balcanice din Thesalonic constituie o excelentă examinare cronologică a diplomației și politicii britanice față de statele balcanice, de la izbucnirea primului război mondial și pînă la începutul „campaniei Dardanelelor". În general politica Angliei este considerată ca fiind șovăielnică, aceasta datorită confruntărilor dintre „militari" și „oameni de stat" — afirmă autorul —, dar și dintre est și vest. S-ar părea că întrebarea factorilor de decizie britanici : cine ar oferi o mai bună perspectivă victoriei aliaților ; frontul din Franța sau cel din Peninsula Balcanică ? a creat multe dificultăți relației dintre „civili" și „generali". În acest context, examinînd cu mare exactitate fiecare moment al demersurilor britanice în sud-estul Europei, Lynn H. Curtright devine un admirabil observator al strategiei primelor luni din război, dar și un aspru judecător al „indeciziilor" care au dus la pierderile ce au rezultat în aceeași etapă a conflictului.

Cu toate că în mare lucrurile sînt cunoscute, totuși lucrarea abundă de inedit și acoperă suficiente aspecte, în aparență „minore", dar care aruncă o nouă lumină asupra complexelor relații diplomatice dintre Antantă și „neutrii" declarați la începutul conflagrației. În acțiunea sa, autorul a investigat o mare cantitate de documente, publice și particulare, aflate la *Foreign Office archives*, *War Office archives*, *Cabinet papers* etc.

Pentru noi reține atenția, în primul rînd, informațiile relative la dialogul diplomatic dintre România și Anglia, Rusia, Grecia, Bulgaria, Serbia ș.a., dialog din care reiese, din nou, rolul proeminent jucat de primul ministru I. C. Brătianu, apreciat în funcție de împrejurări și interese mai mult sau mai puțin favorabil, după cum interesele anumitor state coincideau sau nu cu cele ale României. Oricum, timpul, judecata rece și nepărtinitoare, au clarificat împrejurările pentru a putea urmări dintr-o perspectivă reală rolul jucat de diplomația română în primul război mondial (cf. V. Fl. Dobrinescu, *I. I. C. Brătianu, le diplomate*, în *AIIAI*, XXIV 1, 1987, p. 47—58).

În volumul de față remarcăm, încă de la începutul conflagrației, discuțiile purtate de Antantă cu România, importanța strategică ce i se acorda acesteia din urmă (foarte reală, de altfel) în cadrul echilibrului de forțe european. Lucrurile sînt deja precizate pentru a mai relua acum situația oarecum „delicată" în care se afla țara noastră, atît din punct de vedere al angajamentelor politice anterioare, cît și a poziției sale geografice. Reține atenția faptul că Anglia a lăsat Rusiei inițiativa unor tratative cu România, într-un moment în care Sazonov considera că discutabilul Bloc balcanic era o „himeră". Încă de la 11 sau 12 august 1914 Rusia promisese României ca în schimbul unei „cooperări imediate a întregii armate împotriva Austriei" să obțină pentru noi acele teritorii ce erau locuite de o populație majoritar românească. Bucureștiul a răspuns că oferta nu putea fi încă acceptată — de reținut că trecuseră doar cîteva zile de la Consiliul de Coroană —, dar spera ca ea să rămînă deschisă. Din motive lesne de înțeles, România își îndrepta efortul diplomatic spre Apus. În acest sens, o delegație română, într-o misiune neoficială în vest, s-a întîlnit la Roma (16 septembrie 1914) cu Sir Rennell Rodd, ambasadorul britanic. Pretinzînd că au încurajarea lui G. Clemenceau, delegații noștri cereau ca Anglia să-și folosească influența la Petrograd pentru a determina Rusia să redea României cele trei județe din sudul Basarabiei, pe care le anexaseră în 1878. Totodată, erau convinși că această acțiune va împinge țara noastră spre o alianță cu Antanta, ceea ce ar fi grăbit și decizia Italiei. Semnificativ este faptul că Rodd, în raportul său, relatează că românii au vorbit și cu ambasadorul rus la Roma, care „nu pare să fi descurajat propunerea privitoare la Basarabia" (p. 39).

Referitor la aceeași perioadă este și raportul din 25 septembrie 1914 trimis de ministrul britanic la București, Sir George Barclay, care arăta superiorilor săi că omologul francez, ce depusese eforturi pentru atragerea României în război, era „indignat" de oferta Rusiei făcută cu o zi înainte. Ea da României întreaga Transilvanie în schimbul unei neutralități binevoitoare, ceea ce leza într-un fel interesele celorlalți aliați. Mai mult, în ziua următoare, Rusia a mărit oferta,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

incluzînd şi părţi din Ungaria populate cu români, în timp ce guvernul nostru cerea şi includerea Bucovinei pînă la Prut. Versiunea finală a tratatului din 29 septembrie 1914 este deja cunoscută pentru a mai insista. Interesantă, dar şi justificată din punctul ei de vedere, este reacţia Angliei, nemulţumită de un eventual acord româno-rus, deoarece reducea şansa participării României în război. Promisiunile lui Sazonov, doar în schimbul neutralităţii, făcea inutilă pentru noi intervenţia, iar clauza care admitea dreptul României de a alege momentul intrării în teritoriul ocupat de austro-ungari justifica neintervenţionismul lui Brătianu. Fără îndoială că victoria a aparţinut premierului român care a ştiut să speculeze incertitudinile Rusiei în ce priveşte eventuala atitudine a României (vezi şi „mărturisirile" lui Sazonov în *Les années fatales*, Paris, 1927, p. 281).

Faptul că acordul ruso-român a fost ţinut secret faţă de ceilalţi membri ai Antantei a încurcat oarecum calculele Angliei. De exemplu, Venizelos se interesa dacă România ar putea ataca Bulgaria în cazul cînd acesta adera la Tripla alianţă, iar Sir G. Barclay, ministrul britnic la Sofia, raporta la 1 noiembrie 1914 că nu putea „concepe ca Bulgaria să fie în vreun pericol din partea României" (p. 55). Totodată se înmulţesc eforturile de atragere a ţării noastre la Antantă. Ştirile trimise în acest sens din Grecia, la 14 noiembrie, trebuie să fi fost destul de încurajatoare de vreme ce Elliot telegrafia la Londra : „Cu aprobarea regelui, d-l Venizelos va spune astăzi ministrului român că dacă ceea ce împiedică România să pornească împotriva Austriei îl reprezintă pericolul din partea bulgarilor, Grecia este gata să ia măsuri astfel ca România să nu lase mai mult de 100 000 trupe la frontiera de sud" (p. 55). În acest timp, guvernul francez era şi el interesat ca România să intre în război, pentru a slăbi presiunea Austriei asupra Serbiei. Astfel, Théophile Delcassé a propus ca Antanta să asigure în primul rînd neutralitatea Bulgariei, în aşa fel încît teama României să poată fi risipită. Sir Francis Bertie a telegrafiat de la Bordeaux, la 15 noiembrie, că Delcassé „crede că guvernul bulgar ar trebui să fie informat de cele trei puteri aliate că dacă Bulgaria rămîne neutră ele îi vor garanta linia Enos-Midia şi unele concesii în Macedonia, iar aceste concesii vor fi lărgite dacă ea s-ar uni cu cele trei puteri ca parte beligerantă". Imposibilitatea de a cîştiga altceva decît neutralitatea Bulgariei a devenit şi mai evidentă pe la mijlocul lunii noiembrie. În acest caz, România s-a menţinut pe aceeaşi poziţie, iar oferta lui Venizelos (din 14 noiembrie) de a sprijini verificarea oricărei mişcări bulgare împotriva României a eşuat.

În cadrul dialogurilor diplomatice din luna noiembrie 1914 se remarcă încercarea sîrbilor de a înscrie România, împreună cu Grecia, într-o „entente à trois" şi de a formula o propunere colectivă către Bulgaria, ce ar fi inclus concesiuni teritoriale din toate trei ţările. România a respins propunerea sîrbilor din mai multe motive. Ea îşi dădea seama că orice acord cu Serbia era incompatibil cu neutralitatea ei şi că rolul de mediator între două state slave aparţine Rusiei. Dar, în primul rînd, Bucureştiul era conştient că numai teritoriul sîrb ar fi satisfăcut Bulgaria şi deci doar Serbia trebuia să înceapă concesiile. O cerere anglo-rusă la Bucureşti, făcută la 21 noiembrie, a fost respinsă de români. Cele două puteri arătau ţării noastre că „pentru a-şi realiza speranţele în legătură cu Transilvania trebuia să ia măsuri active împotriva ocupaţiei austriece a malului drept al Dunării". I. I. C. Brătianu, care nu era deloc naiv, a replicat că asigurările de neutralitate date de Bulgaria nu erau suficiente şi că România nu s-ar fi simţit în siguranţă dacă nu se va asigura de cooperarea activă a Bulgariei (p. 57).

La începutul anului 1915 lucrurile se precipită. Citäm din lucrarea lui L. H. Curtright paginile referitoare la efortul de a obţine ajutorul activ al României în primul război mondial de partea Antantei. De exemplu, Venizelos telegrafia reprezentantului grec la Bucureşti, la 25 ianuarie, ordonîndu-i să trimită o comunicare confidenţială lui Brătianu. Ea începea aşa : „În caz că România, considerînd că nu este în interesul statelor balcanice de a lăsa Serbia să fie zdrobită de Austro-Ungaria şi Germania [...], ar fi dispusă să sprijine Serbia, Grecia se declară gata de a lua parte la război în ajutorul Serbiei în cooperare cu România" (p. 110). Este clar că Venizelos se opunea măririi Bulgariei, ca un pericol pentru viitorul echilibru de puteri în Balcani. Replica lui I. I. C. Brătianu, pe care ministrul grec la Bucureşti a telegrafiat-o la Atena la 28 ianuarie, începea prin ignorarea totală a noii poziţii luate de Venizelos. Premierul român a afirmat că nu putea adera la o combinaţie îndreptată împotriva Bulgariei şi că nu era în caracterul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui să formeze o uniune contra acestei țări. Răspunsul lui Brătianu, raportat de ministrul grec, continua astfel : „El observă cu satisfacție că noi nu avem nici o obiecție în legătură cu concesiunile pe care Serbia le-ar putea face Bulgariei și crede mai mult că temerile noastre în legătură cu o mărire a Bulgariei sînt neîntemeiate. Bulgaria nu va găsi niciodată cîmp deschis în Balcani, căci ea nu poate să crească decît pe linii paralele cu Serbia, România și Grecia, aceasta din urmă sperînd să obțină Epirul, insulele și probabil alte teritorii. Primul ministru regretă că acest adevăr nu este recunoscut în Serbia, unde se arată un spirit foarte neconciliator, și el se va abține de la luarea oricărui angajament față de ea, cum ar fi cel propus, care eliminînd pericolele situației sale ar confirma atitudinea lui de necompromitere" (p. 111). Ministrul grec la București și-a încheiat raportul cu fraza : „Am observat cu satisfacție că pentru prima oară primul ministru român nu a amintit nimic de concesiunile pe care noi ar trebui să le facem Bulgariei". Cu siguranță că Brătianu intenționat nu a spus nimic precis în legătură cu propunerea lui Venizelos, deoarece nu-și considera țara gata de război. Asta se vede și din telegrama lui Grey către Barclay, din 27 ianuarie 1915. Grey se întîlnise cu reprezentantul român în Anglia chiar în dimineața aceea. Grey i-a spus că dacă România și Grecia ar acționa împreună și în mod simultan, neutralitatea Bulgariei ar fi asigurată. Ministrul român a replicat însă că țara sa nu poate obține echipament și muniție suficientă.

Așa cum se constată, lucrarea lui Lynn H. Curtright este deosebit de interesantă, oferind multe informații noi și de prim rang. Un indice bine întocmit facilitează o consultare utilă și rapidă. Sînt de așteptat acum și alte contribuții în legătură cu diplomația primelor luni ale războiului, contribuții ce să aibă drept punct de plecare fondurile arhivistice din alte capitale europene.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

S. MEHEDINȚI, *Civilizație și cultură*, Selecție de texte, prefață, sumar bibliografic, note și indice de nume de GHEORGHIȚĂ GEANĂ, Iași, Ed. „Junimea", 1986, 344 p. (Col. „Humanitas", 37).

Dacă ar fi vorba să stabilim o ierarhie valorică a restituirilor, opera lui Simion Mehedinți ar căpăta, desigur, un loc de frunte. Și aceasta, pentru simplul motiv că Mehedinți „face parte din fericita pleiadă de ctitori în țara noastră ai disciplinelor cunoașterii în forma modernă" — afirmă G. Geană — alături de Hasdeu, Maiorescu, Iorga, Pârvan, Gusti, Rădulescu-Motru, Negulescu ș.a. Nu a fost doar un geograf de primă mărime, ci, în primul rînd, un cugetător autentic, un filosof în adevăratul sens al cuvîntului, ce nu s-a mulțumit doar cu simpla observare, ci a tins întotdeauna spre teoretizare, spre stabilirea principalelor coordonate ale culturii naționale. Și, pentru exemplificare, este de ajuns să parcurgem excelentul discurs de recepție la Academia Română: *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale.* Spune aici Mehedinți, ca și Pârvan în *Memorialele* sale, că „dacă munca și unealta e criteriul etnografic după care judecăm temelia vieții unui popor, «școala muncii» e singura cale pentru înălțarea unei societăți omenești ori în ce fază s-ar afla", continuînd apoi cu un sintetic, dar profund „program" de investigație a spiritualității românești: „trebuie să facem cît mai repede inventarul traiului nostru, descriind în chip științific tot ce e caracteristic și original în trecutul românismului, pentru a afirma autonomia sufletului nostru și hotărîrea de a fi și a rămînea statornici în făptura noastră etnică".

Prin selecția textelor, volumul de față ține într-adevăr să onoreze titlul ales de editor. *Civilizație și cultură* mai cuprinde, în afara alocuțiunii menționate mai sus și reprodusă deja fragmentar încă din 1980 în *Discursuri de recepție la Academia Română*, reeditarea integrală a *Coordonatelor etnografice: civilizația și cultura* („reeditare integrală", deoarece G. Geană, beneficiind de un exemplar din arhiva familiei, a ținut cont de însemnările și modificările făcute ulterior de Mehedinți). Aceste două lucrări fundamentale alcătuiesc prima secțiune a volumului. A doua, cuprinde texte complementare: *Introducerea* la *Altă creștere: școala muncii; Academia, instituție etnopedagogică; Legătura dintre istorie și geografie*, capitol din *Introducere în geografie; Vindecare și împăcare*, fragmente din *Premize și concluzii la „Terra"; De senectute. Bătrînețea în cadrul muncii pentru cultură.*

Trebuiesc menționate, în finalul acestei sumare prezentări, notele deosebit de consistente ale editorului, precum și *Prefața* ce fixează, cu deplină siguranță, locul lui Simion Mehedinți în panteonul culturii noastre naționale.

Lucian Nastasă

Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească. Bibliografie selectivă, coordonator științific: prof. dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1986, 238 p.

Apărută sub egida Bibliotecii Centrale Universitare și a Institutului de istorie „N. Iorga" din București, bibliografia de față constituie un excelent instrument de lucru a cărui utilitate nu mai este nevoie s-o demonstrăm. Selectiv, volumul cuprinde cele mai reprezentative contribuții românești în domeniul is-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toriei universale, de la primele manifestări cronicărești pînă în anul 1985. Sînt prinse 4736 monografii, studii și articole, grupate cronologic (cap. II—VI). Două capitole speciale înglobează *Lucrări cu caracter general. Istoriografie. Istorii naționale* (cap. I) și publicații referitoare la istoria românilor în Balcani (cap. VII), iar o ultimă secțiune cuprinde lucrări de istorie universală traduse în România (cap. VIII).

În final, trebuie remarcat efortul și competența colectivului de redacție (Doina Făget — redactor responsabil, Adina Draica, Silvia Măruță, Eugen Denize, M. E. Rădulescu-Zoner), alături de traducătorii care au asigurat volumului prestanța științifică (Sanda Crișan, Andrei Niculescu, Gh. Neacșu).

Lucian Nastasă

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Documenta Romaniae Historica*, C. *Transilvania*, vol. XII (1361—1365), sub redacția Acad. ȘTEFAN PASCU, întocmit de AUREL RĂDUȚIU, VIORICA PERVAIN, SABIN BELU, IOAN DANI și MARIONELA WOLF, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, LIX + 539 p. (XIV facsimile).

Noul volum pus la îndemîna cercetătorilor medieviști de către colectivul clujan al colecției *Documenta Romaniae Historica* — al XII-lea al proiectatei serii C. *Transilvania*, deocamdată doar al treilea, urmînd volumelor X (1977) și XI (1981) — cuprinde 449 de documente, unele reproduse în întregime (textul latin și traducerea românească), altele fragmentar (părțile care privesc Transilvania) iar altele numai în rezumate. Numărul documentelor inedite, publicate acum pentru prima oară, nu este precizat ; în *Notă asupra volumului*, editorii arată că vechiul material, pregătit cu trei decenii și jumătate în urmă, a fost completat „cu zeci de acte inedite", precizînd că, în ceea ce privește originalele latinești, „prezenta ediție cuprinde, numai din cele absolut inedite, peste 100 de documente" (p. X). Prezentînd volumul, acad. Ștefan Pascu scoate în evidență aspectele mai deosebite ilustrate de documente. Viața românească este din belșug atestată, cu vechile ei obiceiuri și legi (trebuie precizat, însă, că documentul nr. 301, din 26 iulie 1364, nu pomenește o căsătorie «după „legea românească" » (jus valachicum), ci după *legea romană („...lege romana se in consortem coniunxisset...")*, adică după cea a bisericii catolice. Important e documentul din 30 septembrie 1364 (nr. 335), redat fragmentar, care atestă, în fond, dreptul tuturor românilor cuprinși în regatul Ungariei de a-și alege singuri și în toată libertatea voievodul pe care îl doresc. Avem, în fine, o nouă ediție a documentului din 2 februarie 1365 (nr. 382), care povestește alungarea *Drăgoeștilor din Moldova* și instaurarea lui Bogdan. Cinci documente (regeste, după Theiner) ilustrează strădaniile papei Urban V pentru încheierea păcii între Ludovic cel Mare și împăratul romano-german, Carol IV de Luxemburg (nr. 146—150, toate din 24 ianuarie 1363) ; pacea s-a încheiat abia peste un an, la 10 februarie 1364, la Brno.

Apariția așa de regulată a tomurilor din seria C. *Transilvania* a colecției *Documenta Romaniae Historica* îndreptățește speranța că în curînd harnicul colectiv clujan va pune în circulație și primele volume de reluare (despre cel dintîi aflăm, chiar din nota editorilor, că își așteaptă apariția).

Ștefan S. Gorovei

Colecția de documente de la Filiala Arhivelor Statului — județul Bacău. 1400—1864. Catalog, întocmit de DUMITRU ZAHARIA, București, 1986, 480 p.

După un inventar arhivistic tipărit în 1976, pe linia activității de valorificare a fondului de documente preluate după această dată și păstrate la instituția amintită se înscrie și acest catalog, care însumează regestele unui număr de 1 668 piese din perioada menționată în titlu, dintre care, marea majoritate (1 655 de documente), sînt redactate în limba română.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lectura rezumatelor impresionează prin varietatea aspectelor referitoare la exploatarea și transportul sării în vederea comercializării peste hotare, la meșteșugurile practicate în mediul urban și rural, la tendința de acaparare, pe diverse căi, a proprietății răzășești de către feudali laici și ecleziastici, alături de înrăutățirea situației materiale a țărănimii dependente prin micșorarea loturilor primite în folosință, paralel cu majorarea obligațiilor față de proprietarul de moșie și, în consecință, manifestările de nemulțumire ale țărănimii începînd de la protestul scris, jalba, pînă la răscoale locale ; de asemenea, numeroase mărturii documentare surprind procesul de fărămițare a unor obștii țărănești, a fiscalității excesive, a consecințelor apăsătoare pentru Moldova, mai ales asupra locuitorilor din mediul rural, a celor două ocupații militare străine prilejuite de înăbușirea revoluției române din 1848 și a redeschiderii crizei orientale de la mijlocul secolului XIX.

Se impune precizarea că diversitatea problematicii istorice, fără a face notă discordantă față de restul țării, cu excepția doar a celei specifice — avînd în vedere coordonatele geografice ale zonei — se referă cu precădere atît la județul Bacău, cît și a celor limitrofe : Neamț, Vaslui și Vrancea.

Tipărit în condiții grafice deosebite, catalogul este însoțit de obișnuitul — am adăuga — absolut utilul aparat științific (listele de abrevieri, de concordanță a cotelor, a scriitorilor de documente, a sigiliilor descrise, a ilustrațiilor și, în fine, bibliografia folosită de autor), din care se detașează, prin ținuta științifică, introducerea semnată de Dumitru Zaharia, alcătuitorul volumului.

De asemenea, demnă este de relevat acuratețea cu care au fost redactate indici de nume și de materii (neocolindu-se anevoioasa operație de identificare a localităților dispărute), chiar dacă am sesizat omiterea tîrgușorului Plopana (rez. 1 512), sau confuzia strecurată la paginile 395 și 435, în cazul Căutișenilor, unificați la satul Poiana, com. Negri, a mențiunării *Primăriei* Căutișeni în indicele de nume și nu a celui de materii (p. 445), sau a plasării moșiei Pietrișul de Jos în j. Suceava (p. 440), pe cînd, în realitate, moșia și localitatea cu aceeași denumire au existat în j. Iași, cea din urmă fiind alipită satului Costești, com. suburb. Tg. Frumos.

Adrian Macovei

ARTHUR BALIGOT DE BEYNE, *Corespondență cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri*. Studiul introductiv, selectarea și traducerea textelor, note, comentarii și indici de EMIL BOLDAN, Iași, Ed. „Junimea", 1986, XXXVI + 403 p., 30 de ilustrații și 6 p. facsimile.

Sîntem încredințați că facem un serviciu cititorului recomandîndu-i să ia cunoștință despre acest volum (pe care-l prezentăm succint) începînd cu lectura *Postfeței* (p. 383—389). În felul acesta îi va fi mult mai lesne să-l plaseze la locul ce i se cuvine într-o serie editorială demnă de cel mai mare interes și de toată lauda. Seria este consacrată epocii Unirii de la mijlocul secolului trecut, mai precis, corolarului ei : anii domniei lui Cuza Vodă. Corespondența lui Arthur Baligot de Beyne încheie seria amintită în patru volume, editorul precizînd că ciclul este consacrat „de fapt personalității extraordinare care a fost Costache Negri, înțelept diplomat și om de stat, literat modest, dar de o bogăție de sentimente alese incontestabile [...], prieten de o rară delicatețe, devotat și săritor în sprijinul celorlalți, pînă la sacrificarea celor mai intime interese personale ; mare patriot, dar înainte de toate *Om*, de o modestie copleșitoare, incredibilă aproape" (p. 383). Afecțiunea lui Emil Boldan pentru „Moș Costache" este pe cît de sincer mărturisită și probată, pe atît de îndreptățită. Am săvîrși însă o injustețe dacă n-am avertiza că toate cele patru volume se constituie într-o imagine cuprinzătoare a epocii în care se mișcă, simt, gîndesc și decid o galerie impresionantă de oameni simpli sau personalități istorice, se desfășoară evenimente dramatice, de însemnătate crucială pentru destinul poporului român.

Procedînd sistematic la despuierea Arhivei Cuza Vodă de la Biblioteca Academiei R. S. România, Emil Boldan nu putea ocoli una din sursele cele mai prețioase ale cunoașterii epocii, și anume rolul jucat de Arthur Baligot de Beyne

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(1820 (?) — 7. I. 1884), jurnalist francez de întinsă cultură, inteligent, abil, frecventînd multiple relaţii şi care, în ceea ce ne priveşte, s-a ataşat prin simţăminte, condei şi acţiune practică izbînzii cauzei române din 1846 (după opinia lui C. Negri) sau 1848 (după ce a lui V. Alecsandri — vezi p. VI). Nu are rost să repetăm ceea ce se poate afla în amănunt din volumul pe care-l prezentăm aici. Este suficient doar să reamintim că de Beyne a înfiinţat la Constantinopol, îndemnat de român., un jurnal („La Presse d'Orient"), că a adus notabile servicii luptei românilor pentru emancipare naţională în presă şi cu prilejul unor misiuni politice primite cu ardoare înainte chiar de a fi intrat oficial în funcţiile tînărului stat român. Esenţial este însă că, referindu-ne la acestea din urmă, el a ocupat rangurile de secretar personal al domnitorului Al. I. Cuza (din toamna lui 1860) şi de şef al cancelariei domneşti (din iulie 1862). Fireşte, aceste atribuţii nu s-au mărginit la redactarea în limba franceză a unor texte deja pregătite sau la dezvoltarea sugestiilor dator să le dea ascultare, ci s-au prelungit în elaborate personale, originale. Uneori a intermediat satisfacerea unor interese nu „prea curate", de unde şi „răceala" lui, de pildă, M. Kogălniceanu, cum observă (deşi prea „în treacăt") editorul. De altfel, legăturile lui de Beyne cu bine cunoscuta „coterie" rămîn văduvite de o limpede clarificare. Oricum, influenţa lui de Beyne în viaţa social-politică a acelor ani nu se cuvine ignorată. Impresionant ni se înfăţişează devotamentul, fără de nici o fisură, lui de Beyne faţă de Al. I. Cuza, chiar şi după decesul acestuia.

Aceste succinte şi incomplete considerente ne oferă şi cheia înţelegerii importanţei istoriografice a volumului editat de Emil Boldan. Cele 123 de depeşe publicate (în limba franceză cu traducerea în româneşte) nu cuprind întreaga operă epistolară a lui de Beyne în serviciul statului român sau al familiei lui Al. I. Cuza, dar selecţia (altfel nici nu se putea) ni se pare judicioasă, impusă de relevarea *esenţialului* implicat în toate momentele şi problemele majore care au confruntat pe români în cei 7 ani ai domniei lui Cuza Vodă. Aparatul critic, notele explicative, după opinia noastră, corecte şi la obiect. Doar două amănunte nedumiresc : cum putea fi de Beyne (născut în 1820 — chiar cu semnul ?) mai tînăr decît C. Negri cu aproape 20 de ani (mai „aproape" erau 10 ani !) ; a doua nedumerire este explicabilă : necunoaşterea cărţii lui Paul Păltănea, *Viaţa lui Costache Negri*, Iaşi, Edit. „Junimea", 1985, se datorează coincidenţei în timp a apariţiei publice a celor două lucrări (Paul Plătănea optează argumentat pentru martie 1812 ca dată a naşterii lui C. Negri — vezi *op. cit.*, p. 21).

L. Boicu

Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907, vol. IV, *Desfăşurarea răscoalei*, B. *Muntenia — Oltenia*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1986, 451 p.

La 80 de ani de la marea răscoală a ţăranilor din 1907, timpul ne oferă perspectiva şi răgazul necesar pentru a înţelege, în întreaga sa complexitate, un fenomen istoric ale cărui premise şi cauze s-au acumulat treptat, într-o îndelungată perioadă, a cărui desfăşurare a cuprins o parte importantă a populaţiei, iar urmările-i caracteristice au fost de durată. O interpretare cît mai apropiată de realitatea acestui fenomen nu poate fi oferită decît de studiul atent şi amănunţit al documentelor care îl reflectă. De aceea, este binevenită publicarea acestui „al patrulea volum, penultimul, din corpusul de *Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907*, care înmănunchează selectiv, într-o viziune ştiinţifică unitară, mărturiile timpului celei mai concludente referitoare la desfăşurarea viguroasei lupte a ţărănimii române din primăvara anului 1907 în judeţele din stînga Oltului şi de la apus de rîu" (p. 7). Apărut sub egida Institutului de studii istorice social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a Institutului de istorie „N. Iorga" din Bucureşti şi a Direcţiei Generale a Arhivelor Statului, volumul a fost întocmit de un colectiv prestigios.

Pentru a permite şi înlesni surprinderea adevăratelor dimensiuni şi coordonate ale răscoalei autorii au adunat materialul documentar pe judeţe şi în ordinea izbucnirii răscoalei pe teritoriul lor. Alături de fluxul cronologic al evenimentelor se pot desprinde informaţii revelatoare asupra tacticii de luptă a ţărănimii, uni-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tății de acțiune, caracterului specific și extensiunii generale a fiecărui conflict. Pe lîngă aceste aspecte, documentele — în parte cunoscute, dar, mai ales, inedite — „surprind teama autorităților și panica lor în fața răscoalei" (p. 8).

Oferind cercetătorilor un material de studiu prețios și publicului multe informații interesante, volumul — ca și cele anterioare — contribuie, cu siguranță, la adîncirea înțelegerii nuanțate și, prin aceasta, cît mai corecte a răscoalei.

Cristiana Oghină

Corespondența lui Cezar Petrescu, I, Ediție îngrijită, cu o introducere, note și indici de ȘTEFAN IONESCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 278 p.

Personalitate complexă în peisajul culturii românești interbelice, Cezar Petrescu se bucură, în sfîrșit, de un prim volum de Corespondență datorat lui Ștefan Ionescu. Bănuim cît de dificilă a fost selecția materialului epistolar din noianul de scrisori aflate în cele mai diverse fonduri de stat sau particulare, dar și cît de utilă pentru cunoașterea uneia dintre figurile reprezentative ale literaturii noastre. Și într-adevăr, corespondența este revelatoare. Încă de la 14 ani, „vîrsta fragedă în care visuri mărețe înflăcărează mintea noastră gata oricînd să ridice planuri mari, uriașe", Cezar Petrescu se adresează mentorului de la *Sămănătorul*, N. Iorga, așteptînd „un răspuns, o apreciere, fie încurajatoare ori descurajatoare". Iar răspunsul marelui istoric a însemnat totodată și debutul publicistic al viitorului scriitor, cînd abia terminase clasa a IV-a de liceu. De la acea dată corespondența devine uluitoare, pasionantă prin destinatarii ei și problemele abordate. Surprindem, de fapt, o întreagă lume literară, cu patimile și realizările ei, un laborator de creație, o viață intelectuală deosebită, o perseverență ieșită din comun — pentru a semnala doar cîteva aspecte. În același timp, ne sînt dezvăluite natura relațiilor cu o serie de personalități ca M. Dragomirescu, Demostene Botez, Al. Tzigara Samurcaș, N. Crainic, P. Istrati, L. Rebreanu, I. E. Torouțiu, Pamfil Șeicaru, Păstorel Teodoreanu ș.a.

Inițiativa lui Șt. Ionescu se dovedește deosebit de inspirată, iar seriozitatea selecției și calitatea notelor dau garanția unui bun început. Cu un singur, dar regretabil reproș: prea desele omisiuni semnalate prin croșete, care nu fac cu nimic mai decente textele, dar strică întreaga ținută științifică a volumului.

Lucian Nastasă

N. IORGA, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de GEORGETA PENELEA, București, *Ed. Științifică și Enciclopedică*, *1985*, *781* p.

Permanentul apel la opera lui Iorga nu reprezintă doar binemeritatul omagiu al posterității, ci, în primul rînd, recunoașterea unanimă a unui spirit excepțional de bogat în idei, de o vitalitate și o profunzime (mereu, cu surprindere și încîntare, redescoperită) fără de care orice construcție istoriografică de azi, dar și de mîine, nu poate face abstracție. Iorga rămîne nu doar un deschizător și un novator în mai multe domenii, ci etalonul față de care ne raportăm cu toții. Recenta apariție editorială datorată Georgetei Penelea umple un gol (din păcate nu singurul), constituindu-se, în același timp, într-o inițiativă culturală de mare valoare și o recunoștință obștească indiscutabilă.

Volumul de față reproduce mai vechea versiune românească, realizată de Otilia Teodoru-Ionescu, a lucrării în 2 volume apărută la Gotha în 1905, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (Ed. Friedrich Andreas Perthes). Fapt deosebit de important pentru vremea aceea, cel puțin din două motive: 1) răspundea „urii și exagerării de sine" care îndrumase pînă atunci „pana celor mai mulți din scriitorii istoriei românilor", autori ai unor „păreri sucite, opuse adevărului, pe care neștiutorii și le-au însușit și răspîndit cu o grabă uimitoare"; 2) apărea într-o colecție cu mari ambiții, *Geschichte der Europäischen*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Staaten, patronată de celebrul istoric K. Lamprecht, şi care i-a asigurat o largă difuzare în întreaga lume ştiinţifică europeană (în aceeaşi colecţie, Iorga va publica şi cele cinci volume din *Geschichte des osmanischen Reiches*). *Cum şi de ce* s-a recurs la Iorga, cînd exista deja o *Istorie a românilor în Dacia traiană* scrisă de nu mai puţin celebrul A. D. Xenopol (la vremea aceea chiar foarte cunoscut prin versiunea franceză a sintezei menţionate mai sus, „cronicile" din *Revue historique* şi, mai ales, prin preocupările sale de teorie a istoriei), nu este greu de aflat. Corespondenţa depistată la Biblioteca universitară din Bonn de I. Oprişan şi publicată în *Manuscriptum* (XIII, 1982, 3, p. 67—85) ne dezvăluie şi acest lucru : „În istoria statelor europene — îi scria Iorga lui Lamprecht la 4 ianuarie 1900 — ar trebui, într-adevăr, să-şi găsească locul şi o istorie a românilor. Însă eu nu cred cîtuşi de puţin că ar fi de aşteptat ceva de ordin ştiinţific, ceva de valoare ştiinţifică de durată de la Xenopol. El e un om foarte inteligent şi, de asemenea, harnic şi sîrguincios, dar împrăştiat, fără persistenţă şi răbdare, lipsit de atenţie pentru exactitatea faptelor ; întotdeauna neîndeajuns de informat, fără măsură în opiniile de ordin general, fără originalitate veritabilă în gînduri şi, cred, de asemenea pentru că el nu pricepe arta şi o practică rău — că-i lipseşte puterea de a colora şi individualiza expunerea [...]. Pregătire istorică nu are, cunoaşte toate aproximativ şi nimic în profunzime". (Aşa cum arăta I. Oprişan, oferta făcută lui Iorga de a scrie *Istoria poporului românesc* datează din 1901 şi nu 1904, cum este notat în vol. *O viaţă de om aşa cum a fost*, ed. V. Râpeanu şi S. Râpeanu, Bucureşti, 1984, p. 255).

Nu era doar o apreciere răuvoitoare la adresa fostului său profesor, din simplul considerent de a face un transfer de celebritate, ci, într-adevăr, în opera xenopoliană existau scăderi inerente, explicabile dacă ţinem cont de epoca în care Xenopol îşi redactase lucrarea. Şi apoi nu era singura opinie de acest fel. Haşdeu, Onciul, Bogdan, manifestau aceleaşi reţineri, iar Ibrăileanu (pentru a ne referi şi la un ieşean, autorul *Spiritului critic în cultura românească*) — puţin exagerat — îl considera istoric „numai în marginile restrînse ale pregătirii sale ştiinţifice şi în marginile, încă şi mai restrînse, ale materialului ce şi-a putut apropia. Îi lipseşte adică cu desăvîrşire cunoaşterea limbilor slave şi în general a filologiei moderne, după cum îi lipseşte şi cunoaşterea celor mai multe documente, fără de care nu se poate scrie o istorie critică a poporului român" *(Viaţa românească*, II, 1907, 4, p. 182). Or, Iorga, avea toate atuurile : făcea parte dintr-o „şcoală critică" ce-şi afirmase vehement programul ; adunase şi publicase o impresionantă cantitate de documente şi, dar nu în ultimul rînd, era înarmat cu o teorie a cunoaşterii istorice la care şi astăzi facem deseori apel (v. *Generalităţi cu privire la studiile istorice*).

Dar nici sinteza sa nu va scăpa de criticile inevitabile. Nu acum, în 1905, şi nici în 1925, cînd va apare versiunea românească, ci abia din 1931. Iar atacul a venit tocmai din partea discipolilor săi, grupaţi în „şcoala nouă de istorie", tînără generaţie gata nu doar să dărîme totul, dar să şi clădească (v. Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, 1985, p. 259—270). Retrospectiv privind — avînd la îndemnă şi recentul volum —, constatăm că aceşti congenari critici au acuzat doar amănuntul, nesemnificativul în adevărata construcţie istorică, ridicîndu-l, de cele mai multe ori, la rang de principiu, fără a-l raporta la riscurile ce le implică, în această direcţie, marile edificii (nu doar ca valoare arhitecturală, dar şi ca întindere). Că Iorga împărtăşeşte — ca şi Rösler — opinia eronată că Notarul anonim ar fi trăit în timpul lui Bela IV, are o mai mică importanţă, atunci cînd vine cu o mulţime de argumente, mult mai convingătoare, în ceea ce priveşte continuitatea poporului român. Rösler a rămas pentru Iorga acelaşi „polemist interesant, provocat de excesele şcolii şoviniste ungureşti", care „exagerează", deoarece „împrejurările româneşti, ţară, oameni şi limbă, îi sînt aşa de cu totul streine, încît nu poate găsi adevăratul punct de orientare" *(Istoria poporului românesc*, p. 83, n. 1). Şi acesta este doar un exemplu — problemă încă controversată, deşi acceptată şi de cei mai mulţi şi serioşi istorici maghiari : opţiunea pentru Bela II. Dar s-au dat oare pînă astăzi răspunsuri definitive la, să zicem alături de criticii săi : trecerea tătarilor prin teritoriile dintre Dunăre şi Carpaţi înainte de pătrunderea lor în Ungaria (jumătatea sec. XIII) ; etapa de început a statelor feudale româneşti ; întemeietorii Moldovei ; instituţia domniei şi, în general, clasa conducătoare ş.a. ? Cu toate aceste probleme, pe care istoriografia română contemporană în parte le-a elucidat, în parte le-a lăsat sub semnul incer-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titudinii, opera lui N. Iorga rămîne o permanentă sursă, un document sufletesc al românilor de dinaintea Marii Uniri, dar și de după, la care vom apela încă multă vreme.

Recenta apariție impune însă și o mare datorie Editurii Științifice și Enciclopedice : reeditarea monumentalei *Istorii a românilor*, în zece volume, act necesar și pe care-l bănuim neîntîrziat. În final, trebuie remarcată competența Georgetei Penelea de a asigura volumul cu note consistente și bine plasate, grija cu care s-a aplecat asupra textului marelui istoric, semnalînd, atunci cînd a fost cazul, dubiile asupra traducerii. Un efort pe care-l bănuim epuizant, uneori fără satisfacții excepționale, dar cu un profit imens pentru cultura românească.

Lucian Nastasă

Mircea Eliade et les horizons de la culture. Actes du Colloque International d'Aix-en-Provence, 3—5 mai 1984, Aix-en-Provence, 1985, 313 p. (Université de Provence, Departement de Roumain).

Departamentul de limbi romanice al Universității Provence (Aix-Marseille I) a organizat în perioada 3—5 mai 1984 un colocviu internațional cu tema *Mircea Eliade și orizonturile culturii*. Rod al colaborării specialiștilor de la mai multe universități din Franța și din țara noastră, el reprezintă o mărturie a multiplelor legături culturale, de prietenie și de stimă dintre cele două țări. Un rol esențial în organizarea acestei manifestări a revenit lectoratului de limba română, ilustrat de activitatea unor cadre didactice din țara noastră. Culegerea de studii se înscrie printre manifestările consacrate cunoașterii operei lui Mircea Eliade, investigațiile întreprinse, multiple și minuțioase, contribuie la conturarea profilului cărturarului. O temă generoasă care motivează eforturile și interesul specialiștilor.

Colocviul și-a axat tematica pe trei coordonate mai importante : 1. *Spiritualitate arhaică și spiritualitate modernă*, 2. *Mit, mitologie, literatură*, 3. *Cultură română și cultură universală*.

Cele 22 de comunicări prezentate și incluse în volumul discutat aici au fost susținute de personalități ale culturii franceze (Jean Lacroix, Jean-Claude Bouvier, Richard Bonnet etc.) și de specialiști români.

Locul lui Mircea Eliade în cultura română și cea universală — subiect de larg interes și intens discutat de specialiști — își găsește în comunicările prezentate prilejul fericit de afirmare.

Culegerea se deschide cu un studiu privind *Europenismul și tradiționalismul în gîndirea românească*, care jalonează locul lui Mircea Eliade în contextul social-politic și cultural al epocii.

Bazate pe o vastă documentare și sintetizînd efortul unei cercetări laborioase, comunicările incluse în volum discută diverse aspecte din creația eliadescă.

Opiniile exprimate în diversele comunicări se impun prin originalitate, subtilitate și interesante sublinieri, mai ales în cele care se ocupă de mit și mitologie (*L'Autobiographie mythique chez Mircea Eliade ; Le thème du dernier emergence du mythe de l'achevement dans le discours sur le passé en domaine occitan ; Mircea Eliade, du mythe primitif aux mythes modernes ; Le rêve poetique et le rêve mythique chez Tristan Tzara et Mircea Eliade* etc.).

Unele contribuții dezbat din nou problema „culturilor populare" în raport cu domeniul predilect al savantului — istoria religiilor — pledînd pentru relațiile dintre acestea. Preocuparea de a explora materialele folclorice, ceremonialele inițiatice la români cu exemple din etnologia și folclorul românesc. Sînt de un incontestabil interes : *Mioritza une expression exemplaire de l'âme roumaine dans la vision de Mircea Eliade ; La fontaine dans la culture populaire roumaine — perspectives ethnolinguistiques et mythologiques ; Mircea Eliade et le folklore ; Mircea Eliade et l'ethno-histoire etc.*

Alte titluri ne propun receptarea operei literare a lui Mircea Eliade în traducere franceză : *Bilinguisme et créativité chez Mircea Eliade ; Le temps dans Fôret interdite ; Atmosphère et personnages dans les dernieres productions litteraires de Mircea Eliade* etc. Altele analizează *jurnalul*, care oferă celor interesați

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

date referitoare la viața, geneza unor opere și o largă paletă de evenimente notate cronologic, care ni-l relevă pe Eliade ca pe martorul unei epoci de mari convulsii *(Les avatars de la genèse d'une oeuvre. Echos dans „Fragments d'un journal" de Mircea Eliade).*

Dens și de frumoasă ținută, volumul reunește pagini în care transpare permanenta preocupare de a desluși aspecte controversate sau insuficient studiate, se revine asupra clarificării unor interesante zone ale creației eliadești.

Volumul se constituie într-un omagiu adus personalității și operei lui Mircea Eliade.

Cornelia Mâță

MIRCEA ELIADE, *Briser le toit de la maison. La créativité et ses symboles.* (Les essais), Paris, Gallimard, 1986, 358 p.

Volumul este rezultatul unei ample selecții de studii publicate în diverse reviste din mai multe țări, cuprinzînd 23 de eseuri a căror tematică abordează creativitatea în diversele ei accepțiuni. Este o sinteză interesantă în care autorul își axează, cu pasiune tenace și cu un ansamblu de observații, punctul de sprijin pe simbolistica religiilor, pe structurile și funcțiile miturilor, fixînd cu ajutorul multor exemple locul acestora în cultură. Deși culegere de studii, lucrarea își menține unitatea, oferind o perspectivă cît se poate de clară și argumentată asupra hermeneuticii misterului, a creativității divine și umane, reflecții despre arta contemporană, raporturile ei cu sacrul, însușiri ce-i conferă dimensiune spirituală universală. Studiile și articolele selectate — apărute pe parcursul a treizeci de ani — sînt suficient de grăitoare pentru a convinge cititorul că Mircea Eliade a fost o conștiință critică sensibilă, căutătoare de noi repere privind creativitatea, oferindu-ne prilejul să reflectăm asupra ei.

Întîlnirile cu Carl Gustav Jung la Ascona, unde participă la festivitățile organizate de *Eranos*, amintirile despre Giovanni Papini, modelul italian al autorului, și Raffaele Pettazzoni, unul din cei mai iluștri reprezentanți ai istoriei religiilor, ca și studiile despre mitologie și culturile „populare" ilustrează *sacrul*, una din temele constante ale gîndirii lui Mircea Eliade.

Analizînd *Jurnalul literar* de Ernst Jünger — reunit în 15 volume — cel mai vast din jurnalele publicate pînă acum, Mircea Eliade îl consideră a fi cel mai direct, mai sincer, cu reflecții, observații și comentarii intime.

În *Lumină și transcendență*, se ocupă de opera lui Eugen Ionescu, cu predilecție de cea dramatică, surprins de numărul mare de simboluri, pe care le definește ca fiind influența directă a cărții tibetane a morții și a ideilor filosofice din vedele indiene.

Un loc deosebit îl ocupă studiul despre Matila Ghyka, precursorul esteticii informaționale și programatice, cu analiza operei sale importante, *Numărul de aur (Le Nombre d'or*, Paris, 1931) prefațată de Paul Valéry. Esteticianul și matematicianul de origine română este prezentat ca un gînditor îndrăznet care schițează temerar modelul estetic în natură și artă.

Mircea Eliade vădește o mare slăbiciune pentru scrierile Marthei Bibescu. În articolul *La Nymphe Europe*, el precizează că scriitoarea și-a consacrat ultimii treizeci de ani din viață pentru a pregăti o operă cu acest titlu, un *magnum opus* care să aibă cîte un volum pentru fiecare țară din Europa, capabil să se constituie într-un simbol al unității și al unui dialog între culturile naționale ce o compun. De asemenea, Mircea Eliade subliniază apartenența acestei autoare la cultura română prin lucrările sale literare și, mai ales, prin *Izvor — țara sălciilor*, carte închinată țării, poporului român, cu veche civilizație rurală în toată complexitatea și profunzimea ei (obiceiuri, legende, munca specifică fiecărui sezon, costume, etc.).

Filosoful interesat de miturile originare și confruntat cu operele artistului C. Brâncuși îi dedică acestuia studiul *Brâncuși și mitologiile*, cu care, de altfel, se deschide volumul. Variantele operei sculptorului român pot fi socotite o „eternă revenire" la aceleași motive, pînă la atingerea stadiului de maximă expresivitate. Întîlnirea lui Brâncuși cu avangarda pariziană îl stimulează să-și găsească „în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interior" universul valorilor omului arhaic. Eliade demonstrează că Brâncuși nu a copiat creațiile artei populare românești, ci a mers la sursele de inspirație ale țăranilor. Capodoperele brâncușiene sînt tributare mitologiei poporului român. Eliade descrie *casa* lui Brâncuși din Impasse Ronsin, prilej cu care constată că temelia a rămas românească, iar acoperișul ei se deschide către toate zările spiritului. Ocupîndu-se de *Măiastra*, precizează că pasărea reprezintă un zbor magic. „Brâncuși reușește să transforme materia amorfă într-o elipsă cu suprafețe translucide de o puritate ametitoare, care iradiază lumină și simbolizează esența zborului".

Un studiu deosebit de interesant care dă și titlul volumului de față este *Să spargi acoperișul casei*, titlu metaforic luat din gîndirea indiană, unde semnifică într-o manieră imaginară cel ce transcende cosmosul, acel al libertății absolute. La nivel mitologic este gestul exemplar transcenderii lumii, perenitatea și importanța simbolurilor arhaice referitoare la locuința omului. Între *univers, casă* și *om* se stabilește o echivalență, iar „a sparge acoperișul" înseamnă a te elibera de orice constrîngere.

Comentînd un material variat și foarte bogat, Mircea Eliade aduce importante și originale contribuții la elucidarea unor aspecte ale creativității, problematică abordată pe larg în această incitantă lucrare. Un volum de eseuri dens care se citește cu mult interes și se constituie într-un testament spiritual, iar îndemnul cărturarului se vrea un crez într-o carte de rămas bun.

Cornelia Mâță

VICTOR NEUMANN, *Convergențe spirituale*, București, Ed. „Eminescu", 1986, 214. p.

Sub un titlu destul de sugestiv, Victor Neumann propune o suită de studii preponderent istoriografice, menite să fixeze locul spațiului bănățean în contextul cultural național și, mai ales, central și sud-est european. În centrul atenției a stat epoca Luminilor dar și vîrsta romantismului, acoperind răstimpul de la mijlocul veacului XVIII pînă la jumătatea secolului următor. Un *Cuvînt înainte*, subscris de Răzvan Theodorescu, recomandă cu generozitate demersul și pe autorul său ale cărui intenții sînt apoi precizate într-o scurtă introducere. Beneficiind de documentarea la cîteva biblioteci și arhive importante (Budapesta, Belgrad, Viena, Sremski Karlovci), ne avertizează el, „am îndrăznit să ne apropiem de geografia spirituală a Centrului și Sud-Estului, să relevăm nu numai impactul luminismului și romantismului asupra acestei zone, ci să demonstrăm existența și rolul interferențelor" (p. 12). Intenția merită apreciată dintru început fiindcă reprezintă o îndrăzneață și justificată abordare a fenomenelor culturale „regionale" din perspectiva unui circuit mai larg, național și universal, depășind considerabil anchetele de factură „locală" ce se mulțumesc să inventarieze realizările dintr-o zonă sau alta. Importanța și interesul studiilor lui Victor Neumann rezultă așadar nu atît din evaluarea de natură pozitivistă a emergenței culturale din Banat din perioada iluminismului și, apoi, a romantismului, cît din capacitatea autorului de a detașa convergențele cu direcțiile spirituale dintr-o arie mai largă. Banatul a oferit în această privință un cadru favorabil dialogului dintre etnii și culturi, dialog ce s-a exprimat într-o experiență originală ale cărei însușiri sînt acum analizate, parțial, de Victor Neumann. Studiile reunite astfel în volum se doresc și o „introducere la o viitoare sinteză" (p. 12), ce se anunță de pe acum necesară și importantă. În faza actuală a explorării, autorul a avut în vedere doar cîteva aspecte, constituite în capitolele demersului prezent: *Reflecții proprii și repere apusene în gîndirea istorică iluministă a Centrului și Sud-Estului european; Contribuții privind mijloacele de cunoaștere și apropiere dintre popoarele central-sud-est-europene; Un mod de receptare și interpretare a știrilor în Banatul veacului al XVIII-lea: Temeswarer Nachrichten; Ștefan Stratimirović și istoria românilor; Convergențe spirituale în Europa centrală și răsăriteană; Széchenyi István și contactele româno-maghiare; Orizonturi culturale ale intelectualității românești din veacul al XIX-lea: Biblioteca lui Vasile Maniu; Probleme de istoriografie într-un periodic german de orientare pașoptistă; Preliminarii la o sinteză a istoriografiei Banatului; Considerații asupra istoriografiei romantice românești în con-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

text european. În toate acestea, comentariul aplicat, sensibil la relevarea unor date inedite alternează cu efortul de sinteză, arătînd siguranța autorului într-un teren vast și dificil. Cercetarea, în întregul ei, reușește să dea o idee limpede și plauzibilă a ceea ce autorul și-a propus : „o imagine, pe cît posibil proprie, asupra universului spiritual central-sud-est-european în epoca modernă". Numeroase „convergențe" amintite de el merită tot interesul ; este cazul operei lui Șincai în relație cu opera sîrbului Jovan Raić sau a bulgarului Paisie Hilandarski, a raporturilor cu gîndirea europeană — prin impactul ideilor lui Herder, Ranke, Michelet, Quinet ș.a. — și prin numeroase alte interferențe culturale din zona central și sud-est-europeană. Demersul pledează astfel pentru unitatea de gîndire a acestei lumi, avînd ca rezultat acel *Homo Europaeus* și cristalizarea idealului comun de luminare și progres. Cărturarii bănățeni, mulți dintre ei angajați în lupta pentru slujirea idealului național s-au integrat acestei realități cum se înțelege pînă mai tîrziu în secolul XIX din profilul bibliotecii lui V. Maniu al cărei catalog este acum refăcut de Victor Neumann. Cu asemenea sugestii, cartea sa deschide astfel calea spre un larg teren de investigații ce se cuvine a fi adîncit în viitor.

Ștefan Lemny

Cultură și civilizație la Dunărea de Jos — Contribuții, Călărași, 1985, 250 p. (Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Călărași, Muzeul județean Călărași).

La mijlocul anului 1985 a apărut primul volum din ceea ce așteptăm să devină publicație cu apariție periodică a Muzeului din Călărași : un volum însumînd 35 de comunicări și studii ce oglindesc variate aspecte istorice și etnografice sub titlul larg „Cultură și civilizație", acoperind cronologic intervalul începuturilor vieții sociale la Dunărea de Jos pînă în contemporaneitate.

Cuprinsul este structurat în două secțiuni : istorie-arheologie (care deține ponderea — 26 de titluri) și istoria culturii. Prima se deschide cu cercetări asupra epocilor străvechi și vechi, reliefînd specificități sau conturînd procese generale. Bazîndu-se pe descoperiri din mai multe locuri ale județului Călărași, Marian Neagu, avansează ideea posibilității coborîrii vîrstei primelor populații de pe acest teritoriu pînă în paleoliticul superior ; de asemenea, comunitățile Bolintineanu au creat o cultură distinctă de cultura Boian (a cărei primă fază era considerată pînă acum), iar săpăturile de la Grădiștea — Coslogeni arată că populația Hamangia a trecut și în stînga Dunării. Într-un alt context istoric — sec. IX—X — dar într-un aceeași idee a strînselor legături între Dobrogea și regiunile din stînga Dunării, Maria Comșa (p. 93—104) urmărește difuziunea ceramicii din pastă caolinoasă. Descoperirile de la Ulmeni, județul Călărași, ilustrează rituri funerare gumelnițene (Done Șerbănescu, p. 25—34) ; Eugen Comșa analizează ponderea pescuitului în viața economică a oamenilor neolitici din Oltenia, Muntenia și Dobrogea, cu importante observații privind speciile de pești (și implicațiile asupra reconstituirii climei), tehnicile și uneltele, microstructurile comunitare legate de această activitate (p. 17—24) ; în legătură cu o descoperire de la Cătălui — Căscioarele, prezentată inițial ca „rîșniță modificată", George Trohani revine, socotind-o acum ancoră și stabilind interesante analogii în lumea mediteraneeană și a litoralului vest-pontic (p. 51—54) ; Mircea St. Udrescu (p. 61—66) și Marin Circiumaru (p. 105—106) demonstrează prin două aplicații de concizie cifrică în ce măsură paleobotanica și arheozoologia — ca științe de contact — pot lumina laturi ale vieții sociale ; evoluția societății pe teritoriul județului Galați, începînd cu perioada timpurie a epocii bronzului și pînă în vremea stăpînirii romane este prezentată de Ion T. Dragomir (p. 45—50).

Vîrstei romane a istoriei carpato-danubiano-pontice îi sînt consacrate patru comunicări : la capătul unei strînse analize a principalelor informații geografice antice despre hotarele dacilor, Radu Florescu ajunge la concluzia că Ptolemeu, în al său Îndreptar geografic, delimitează provincia Dacia și nu Dacia preromană, faptul avînd urmări și asupra imaginii începuturilor, formelor și gradelor de intensitate ale procesului de romanizare pe teritoriile locuite de daci (p. 55—60) ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Crișan Mușețeanu și Dan Elefterescu aduc contribuții asupra ceramicii romane din secolele II—III la Durostorum (p. 67—85); luînd ca bază teoretică interpretările numismaților F. von Scheiger și Hasan Ceka, precum și îndreptările specialiștilor români, Niculae Conovici procedează prin disocieri succesive și minuțoase și ajunge la redelimitarea grupelor cronologice a drahmelor de Dyrrachium cu observații asupra circulației pe teritoriul Daciei (p. 35—43).

Din mănunchiul problemelor stăpînirii imperiului constantinopolitan la Dunărea de Jos, nu puteau lipsi probe noi din marele dosar al importantei și de aceea mult controversatei fortificații bizantine din secolul X, azi Păcuiul lui Soare. Petre Diaconu semnează două comunicări, una despre mărturia unor fibule din epoca romană, descoperite fie pe insulă, fie pe mal la Dervent, asupra începuturilor, înghițite în mare parte de ape, ale vieții pe acest loc (p. 87—92) și alta despre răspunsul net dat inferențelor tendențioase ale lui Dimităr Ovcearov, istoric din Sofia, care schimbau cetatea lui Tzimiskes în palat al lui Omurtag (p. 107—111).

Un alt grupaj tematic îl reprezintă evoluția socio-economică a Bărăganului. Aduc contribuții în acest sens Lascu Stoica cu cifre semnificative din documente de arhivă din perioada interbelică (p. 167—171) și Aristide Ștefănescu, creionînd tabloul în mișcare al aglomerărilor umane feudale din stepa Bărăganului — rarefiindu-se spre centru și înaintînd către căile de comunicație ale Ialomiței, Borcei și Mostiștei, tot atîtea drumuri comerciale creatoare de viață istorică (p. 137—141). Aspecte ale relațiilor agrare, cu conflictele pentru pămînt între obștea țăranilor și proprietari sau implicațiile economice și demografice ale reformelor agrare din epoca modernă și contemporană sînt oglindite în studiile lui Răzvan Filip (p. 157—160), Ion Dorobanțu (p. 161—166) și Constantin Tudor (p. 181—187).

Orașului Călărași în exclusivitate i-au fost rezervate cinci comunicări; Panait I. Panait (p. 143—146) urmărește din aproape în aproape pe parcursul secolelor XVIII și XIX, formarea orașului prin coagulări succesive în jurul nucleului Lichireștilor (și refăcînd parcă drumuri și amintiri preistorice, din nou platoul dobrogean își trimite darul uman preponderent, alături de bulgari, silistreni și, bineînțeles, ștafetarii călărași care și-au lăsat numele). Celor care, ridicîndu-se de pe aceste meleaguri sau dimpotrivă stabilindu-se aici, prin înzestrarea și munca lor au înnobilat orașul cu valori aparținînd acum patrimoniului culturii naționale, personalităților călărășene deci, li s-au închinat evocări pline de căldură și frumoasă pietate de către Andrei Paleolog (p. 233—239), Marin Giurcă (p. 241—242), Niță Anghelescu (p. 229—231); istoria presei călărășene e prezentată de Andrei David (p. 189—191).

Rezultatele istorice înfățișate în volum, reliefează două constante ale vieții sociale de la Dunărea de Jos: strînsa legătură între comunitățile umane de o parte și de alta a marelui fluviu, cu consecința sa, închegarea unor forme culturale de o remarcabilă omogenitate pentru întreg acest spațiu. Cu mijloace specifice, același lucru este demonstrat de cele 4 frumoase studii de etnografie semnate de Elena Secoșan (p. 193—206), Tancred Bănățeanu (p. 207—209), Liviu Mihăilescu (p. 211—216) și Ilie Calujnic (p. 217—224).

În sfîrșit, un număr de 7 interesante comunicări tratează subiecte diverse; cu talent și minuție, Maria Oredeanu (p. 225—227) se ocupă de icoanele pe lemn de la Pietroiu (e regretabil doar faptul că ele nu au beneficiat de necesara ilustrație); Florin Șerbănescu prezintă și determină încă o imagine gliptică a filozofului Socrate, aparținînd colecției Gh. Georgescu din Corabia (p. 113—126); un ansamblu arhitectonic din a doua jumătate a secolului XVII — schitul Codreni, pe valea Mostiștei, este semnalat de Cristian Moisescu ca valoare de excepție a arhitecturii românești, aflîndu-se din nefericire, acum, în stare de condamnabilă părăsire și avansată degradare (p. 123—128); Maria Dogaru oferă imagini heraldice de tip naval (p. 129—135), iar Emil Păunescu tratează un episod al războiului de independență pe teritoriul Olteniței cu grijă pentru detalii. Vasile Zaim aduce date de arhivă despre acțiunile antifasciste din anii 1940—1944 în actualul județ Călărași; în ultimele pagini, Rodica Rădulescu semnează deosebit de frumoasa și importanta cercetare asupra celui de-al treilea exemplar al Genealogiei Cantacuzinilor, identificat la Muzeul județean Călărași și care — stabilește autoarea — reprezintă prima copie a originalului (aflat în Rusia) înaintea celorlalte două cunoscute pînă acum și păstrate la Biblioteca Academiei Române și Biblioteca Centrală de Stat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acestea sînt contribuțiile pe care le oferă primul număr al publicației călărășene. Îngrijitorii volumului s-au străduit cu prisosință ca receptarea lor să poată avea loc în condiții cît mai bune. Continuarea acestui efort este acum o datorie.

Anca Radu Popescu

Nouvelles Études d'Histoire, vol. 7, Publiées à l'occasion du XVI-e Congrès international des Sciences Historiques, Stuttgart, 1985, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 287 p.

Însumînd un număr relativ mare de pagini și, totodată, variat sub raport tematic, volumul se deschide cu un capitol consacrat legăturilor dintre drept și istorie, în cuprinsul cărora sînt urmărite, mai întîi, maniera în care a fost receptat la noi drepul romano-bizantin (Vladimir Hanga) și, în al doilea rînd, conținutul conceptelor de *putere* și *autoritate* în același spațiu geografic, în perioada de tranziție la epoca modernă (Liviu Marcu).

Întîlnirilor istoriei cu arta și cultura le sînt rezervate, apoi, cîteva studii de valoare, referitoare atît la raporturile dintre artă și politică în Țările Române între secolele XV—XVII (Răzvan Theodorescu) și la rolul formativ și social al școlii transilvănene în prima jumătate a secolului XIX (Ladislau Gyémánt), cît și la locul conștiinței istorice și al istoriografiei naționale a românilor și a celorlalte popoare sud-est europene în epoca modernă și contemporană (Alexandru Zub, Gheorghe Buzatu, Pompiliu Teodor).

În cea de a treia secțiune a volumului *(Révoltes et Révolutions)*, Nicolae Edroiu formulează cîteva aprecieri pe marginea cercetărilor întreprinse în ultimele patru decenii asupra mișcărilor sociale din Țările Române în Evul Mediu, completate, în al doilea rînd, de considerațiile academicianului Ștefan Pascu despre revoluția populară condusă de Horea (1784).

Problemelor desăvîrșirii unității statale a României și modernizării structurilor, Gheorghe Iancu, Ioan Silviu Nistor și Ludovic Báthory le dedică trei studii substanțiale, care au în vedere principalele aspecte administrativ-instituționale, politice și economice ale procesului în cauză.

Din volum nu putea lipsi un capitol despre *imaginea celuilalt*, mai ales în condițiile în care acesta se adresa unui Congres internațional de istorie, care, între alte probleme, își propusese să o discute, în mod special, și pe aceea a alterității sociale. Radu Ștefan Ciobanu analizează, în cadrul lui, reflectarea imaginii românilor din aria latinității orientale în opera cronicarilor francezi ai celei de a 4-a Cruciade, în timp ce Dan Berindei urmărește, din același unghi, relațiile româno-germane la mijlocul secolului trecut.

Ultima parte *(Relations et contexte international)*, cuprinde mai multe contribuții, preocupate de interferențele sud-est europene în secolele XVI—XVII (Ștefan Ștefănescu), de relațiile dintre David Urquhart și mișcarea națională din Principatele române (Cornelia Bodea), dar și în legătură cu diplomația antirevizionistă a lui N. Titulescu (Constantin Iordan) și conceptul „Statelor Unite ale Austriei Mari", elaborat de Aurel C. Popovici (Mircea N. Popa). În final, Vasile Vesa și Valeriu Florin Dobrinescu — cunoscuți specialiști în probleme de istorie contemporană — investighează raporturile anglo-române în deceniul al 4-lea al secolului nostru și, respectiv, oglindirea rezistenței antifasciste în cîteva rapoarte ale diplomaților și atașaților militari români în timpul celui de al doilea război mondial.

Alexandru-Florin Platon

KLAUS HEITMANN (Hrg.), *Rumänisch-deutsche Interferenzen*. Akten des Bukarester Kolloquiums über Literatur- und Geistesbeziehungen zwischen Rumänien und dem deutschen Sprachraum vom 13.—15. Oktober 1983. Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag, 1986, 306 p.

Studiul interferențelor a cîștigat tot mai mult teren în istoriografie, luînd în parte locul preocupării pentru decelarea de influențe, atît de insistentă pînă de curînd. Un volum colectiv de asemenea factură (e.g. *Interferenzen Rumänisch-Un-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garisch — Deutsche Kulturbeziehungen) a publicat cu ani în urmă M. Kroner (Cluj, 1973), urmărind întrepătrunderi culturale în spațiul transilvan. Aceeași factură se recunoaște în volumul *Dialoge zur Rezeption der klassischen und romantischen Deutschen und Rumänischen Literatur*, îngrijit de Al. Oprea și Walter Dietze (București, 1982). Klaus Heitmann, unul din cei mai prestigioși romaniști germani, publică acum un volum de interferențe româno-germane, reunind o serie de comunicări făcute la un colocviu de specialitate (București, 13—15 oct. 1983), cu o prefață a coordonatorului și o bibliografie a traducerilor din literatura română în germană după ultimul război mondial (de A. Ga.) în chip de anexă. Materia însăși a fost divizată într-o serie de „contribuții științifice" pe teme diverse și o alta cuprinzînd contribuții originale subscrise de cîțiva cărturari români. Prefața începe prin a constata că în domeniul contactelor româno-germane sînt încă multe de făcut, chiar și pe tărîm literar, care a fost întrucîtva privilegiat față de altele. Dar partenerii nu se bucură de o cunoaștere reciproc egală. Cultura germană e mai bine cunoscută în spațiul românesc decît invers. În chiar „inima Europei", românii apar multă vreme ca o *terra incognita*, astfel că la 1854 fostul consul prusian J. F. Neigebaur se plîngea că Principatele dunărene au rămas mai necunoscute decît regiunile îndepărtate ale globului. R. Kunisch recunoștea mai tîrziu că situația aceasta era cu atît mai nedreaptă față de români, cu cît ei aduseseră importante servicii creștinătății. Lucrurile nu s-au schimbat prea mult între timp : puține date precise, puțină literatură tradusă în germană. Sinteza lui K. K. Klein *(Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, 1929) și capitolele respective din marea sinteză a lui F. Valjavec *(Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zur Sudosteuropa*, 5 vol., 1953—1970) sînt dovezi concludente. Tocmai de aceea colocvii ca acelea din 1983, a cărui „materie" a fost strînsă aici în volum, sînt bine venite și vor putea spori cunoașterea mutuală. Să amintim, din sumarul volumului, temele abordate : iozefinism și lumini în Transilvania, pe linia educației, culturii, progresului (Romul Munteanu) ; trăsăturile imaginii românești în spațiul germanofon (K. Heitmann) ; literatura germană de ficțiune din România în secolul XIX (K.-H. Schroeder) ; relații de cultură germano-române în epoca luminilor și a liberalismului timpuriu (Em. Turczynski) ; cultura germană și mișcarea românească de la 1848 (Paul Cornea) ; *Junimea* și cultura germană (Al. Piru) ; filosofia ca artă : răspunsurile spiritului românesc la o întrebare germană (Ion Ianoși) ; Caragiale la Berlin (Florin Manolescu) ; rapoarte ale scriitorilor germani de pe frontul românesc în primul război mondial (Ov. S. Crohmălniceanu) ; Lucian Blaga și literatura germană (D. Micu) ; un publicist german de origine română, Valeriu Marcu (Andrei Corbea) ; tînărul Cioran și filosofia germană cu privire la problematica morții (Irina Gregori) ; scrisul de exil ca literatură națională : despre receptarea autorilor germani din exil în România antebelică (H. Fassel) ; momentele de seamă ale receptării literaturii germane în România după 1945 (Walter Engel). Însemnări fugare despre spiritul german subscrie memorialistic Eugen Simion, în timp ce Constantin Noica schițează *imaginea unei Germanii văzute din afară*. În fine, Marin Sorescu e autorul unor apropieri subiective între poezia românească și cea germană de azi. Desigur, textul cel mai incitant e acela subscris de filosoful Constantin Noica, „der *great old man* des heutigen rumänischen Geisteslebens", cum îl califică editorul (p. 9). „Soarta Germaniei ne privește pe toți. O știu asta și germanii ?"(p. 249). Este vorba, firește, de soarta culturii germane, pe care autorul o vede marcată de semnele decăderii. Ca și lirica, gîndirea germană nu mai e decît o „filosofie de protecție contra dezintegrării, fie aceasta a sufletului ori a atomului, a conștiinței sau a intuiției", conchide la rîndul său Marin Sorescu, citîndu-l pe Bosquet (p. 266). Un păcat contra spiritului, iată ce-i reproșează filosoful, atent la capcanele pe care bunăstarea și pasiunea performanțelor tehnice le întinde vieții spirituale a unui popor. Nota profetică a textului subscris de Constantin Noica nu e însă a volumului întreg : o culegere de comentarii și analize privind interferențele dintre două culturi, urmărite la nivele și cu mijloace diverse. Este meritul profesorului Klaus Heitmann de o fi pus în circulație, în această formă elegantă, agreabilă, cu o informație densă și reflecții memorabile. Un indice de nume ar fi fost, tocmai de aceea, necesar.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interferențe culturale româno-germane, volum îngrijit de ANDREI CORBEA și OCTAVIAN NICOLAE (în seria „Contribuții ieșene de germanistică, IV), Iași 1986, 238 p.

Contextul cultural contemporan are indiscutabil nevoie de o recuperare și o continuă reevaluare a interferențelor româno-germane. Și acest lucru într-o fericită coincidență : apariția, aproape simultan, a două volume ; primul, *Rumänisch-deutsche Interferenzen*, dinspre spațiul german (îngrijit de Klaus Heitmann, Heidelberg, 1986), iar al doilea, *Interferențe culturale româno-germane*, apărut într-o serie care și-a cucerit deja un bun renume, „Contribuții ieșene de germanistică". Și fără să ne mai surprindă, regăsim printre inițiatori pe același intreprid Andrei Corbea și, nu mai puțin, pe Octavian Nicolau, dealtfel promotori și ai celui dintîi număr din seria menționată (*Johann Wolfgang Goethe, 1832—1982*, Iași, 1983).

Tomul de față este o apariție bine venită la Iași, iar *Cuvîntul înainte* semnat de A. Corbea justifică din plin această inițiativă. Cei 80 de ani de germanistică în acest centru cultural nu au rămas fără însemne notabile ; profesori de limba germană, traducători, gazetari și cercetători au imprimat o specificitate aparte studiilor din acest domeniu, dovedind o largă deschidere spre nou, spre ceea ce spiritualitatea germană oferă ca viabil și pertinent. Iar realitatea se impune : existența la Iași a unei „școli" de germanistică, parcă altfel decît la Cluj sau București, cu o mare putere de asimilare și modernizare. Argument pentru cele afirmate este, în primul rînd, volumul de față, ce se remarcă printr-o alegere tematică de anvergură într-adevăr „culturală" și care reunește studii semnate de filologi, lingviști, istorici, filosofi, critici literari etc. din diverse centre, dar înrudiți oarecum cu „spiritul" ieșean.

Volumul se deschide printr-un grupaj de texte ce omagiază pe unul din germaniștii de marcă ai Universității din Iași : Traian Bratu (1875—1940). Personalitate complexă a culturii românești, dascăl de o excepțională probitate științifică (v. Horst H. Fassel, *Traian Bratu și germanistica ieșeană*, Iași, 1981), Bratu și-a asumat în perioada interbelică dificila sarcină de a organiza o catedră competentă de germanistică, pe care doar cercetarea sistematică a arhivelor Rectoratului și a Facultății de litere o va putea vreodată releva. Totodată, a fost autorul unor lucrări, am putea zice, de „pionierat" în acest domeniu : *Creațiunea poetică, cu deosebită privire asupra clasicilor germani*, Iași, 1909 ; *Cu privire la învățămîntul limbilor străine în școlile secundare*, Iași 1916 ; *Gramatica limbii germane*, București, 1935 (în colaborare cu K. K. Klein) ; *Din înțelepciunea lui Goethe*, București, 1937 ; *Limba și literatura germană în universitățile noastre*, București, 1908 ș.a. Nu întîmplător, volumul de față se bucură de trei excelente portretizări semnate de Jean Livescu *(Profesorul Traian Bratu)*, G. Ivănescu, *(Amintiri despre Traian Bratu)* și Kurt Klein *(Ein rumänischer Germanist : Professor Traian Bratu)*.

Asupra interferențelor lingvistice româno-germane reține atenția studiile datorate lui Ioan A. Florea *(Elemente de origine germana în Bucovina de nord pe baza ALM)*, Vasile Arvinte *(Împrumuturi de origine germană — săsească — în română)* și Marfgareta-Sigrid Jumuga *(Rumänische Einflüsse in den deutschen Siedlungsmundarten und in der deutschen Umgangssprache der Bukowina)*. De o factură aparte sînt cercetările de istorie culturală și literară. În mod deosebit remarcăm contribuția lui Victor Neumann, *Die Geschichte des Banats im Spiegel deutscher Historiographie der Neuzeit*, ce dovedește disponibilități intelectuale capabile să disloce imaginea Banatului din complexitatea istoriografiei germane moderne (v. și excelenta sa lucrare, *Convergențe spirituale*, București, 1986). O „mostră" ce demonstrează inepuizabila vitalitate a interferențelor culturale româno-germane ne este furnizată de Al. Zub, cărturar căruia istoriografia noastră îi datorează neînchipuit de mult. *Ranke și directiva organicistă în cultura română* constituie nu numai abordarea influențelor rankeene în spațiul românesc, ci, în primul rînd, un model de investigare a difuziunii ideilor. Studiul „oferă prilejul de a examina cîteva idei care au obsedat o societate în plin proces de modernizare și de a discerne «prezența» lui Ranke în limpezirea acestui proces". În această categorie de contribuții mai menționăm pe cele ale lui Ioan Oprea *(Rolul limbii germane la formarea terminologiei filosofice românești)*, Ion Ianoși *(Tînărul Titu Maiorescu și filosofia germană)*, Sorin Chițanu *(Rainer Maria Rilke — Rezeption in Rumänien)*, Peter Motzan *(Lucian Blaga und Rainer Maria Rilke)*, Ov. S. Crohmălniceanu *(Două*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jurnale scriitoricești germane de pe frontul românesc în primul război mondial) și a Evei Behring *(Zur Problematik deutschsprachiger Übersetzungen aus dem Rumänischen ;* v. și *Revista de istorie și teorie literară*, XXXIII, 1985, nr. 1, p. 132—135).

La rubrica *Note și documente* reținem restituirile lui Dan Petrovanu din Eminescu *(Un „articol-replică" al lui M. Eminescu la un editorial din ziarul „Neue Freie Presse"*, iar ca *addenda* traduceri manuscrise eminesciene), precum și contribuțiile lui Horst Fassel și A. Corbea, ce pun în circuit o suită de scrisori ale lui Fülöp-Miller și, respectiv, Franz Theodor Csokor. O „întregire" biografică, foarte necesară, asupra traducătorului în limba germană a operei cantemirene *Istoria Imperiului otoman*, Johann Lorenz Schmidt, o face Ștefan Lemny.

Nu putem încheia această succintă prezentare fără a menționa bibliografia alcătuită de E. Beck *(Deutsche Sprache und Literatur in der Bukowina)* și consistența recenziilor ce desăvîrșesc tomul de față. În final, putem considera pe bună dreptate că prin această apariție editorii ne pun la îndemînă un volum de o reală valoare, demersul impunîndu-se prin diversele și subtilele canale comunicative stabilite între cele două arii culturale, prin șansa regăsirii, în anumite limite, a identității spirituale.

Lucian Nastasă

EPIFANIE NOROCEL, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români. Mărturii ale continuității poporului nostru*, Ed. Episcopiei Buzăului, 1986.

Studierea începuturilor și răspîndirii creștinismului daco-roman își relevă importanța nu atît ca problemă în sine, cît mai ales prin multiplele conexiuni pe care le stabilește cu alte aspecte ale istoriei noastre mai îndepărtate : romanizarea etnosului geto-dacic, continuitatea populației autohtone în mileniul I, etnogeneza românilor, raporturile spațiului carpato-dunărean cu Bizanțul și neamurile în migrație etc. Un întreg capitol de istorie românească ni se relevă, așadar, și nici o lucrare serioasă nu poate să-i evite complexitatea. Istoriografia noastră mai veche și mai nouă a evidențiat-o pe deplin, adăugînd de fiecare dată noi temeiuri adevărului conform căruia „românii sînt cel mai vechi popor creștin față de toți vecinii lor" (S. Mehedinți) și, în consecință, cel mai statornic în milenara sa vatră de locuire. Lucrările din ultimul timp, subscrise de D. M. Pippidi, I. Barnea, I. G. Coman, M. Păcurariu, N. Vornicescu, Em. Popescu, A. Nica, E. Norocel, P. Ș Năsturel au adus un plus de substanță în problematica izvoarelor și răspîndirii creștinismului în spațiul nostru, organizării ecleziastice, construcțiilor de bazilici, literaturii patristice de la Dunărea de Jos, moștenirii păgîne în creștinismul românesc etc.

Noua apariție editorială ne atrage și ea atenția asupra unora dintre aceste subiecte ; este vorba de culegerea de studii și articole (unele dintre ele deja cunoscute din presa de specialitate) ale cărturarului episcop al Buzăului, Epifanie Norocel. Scrisă într-un stil elegent, care îmbină într-o manieră fericită erudiția (fie-ne îngăduită observația că sistemul de note nu este cel mai indicat) cu virtuțile literaturii, și apărută în condiții grafice excelente, lucrarea în discuție se dorește doar „o modestă contribuție" la istoria noastră veche ; ținta însă urmărește un mesaj mai profund, căci „animat de gîndul cunoașterii și răspîndirii adevărului pur istoric, autorul vrea să edifice pe credincioși și în același timp dorește să răspundă acelora care ignoră faptele autentice, dovezile incontestabile din punct de vedere științific și încearcă să denatureze sau să stîrbească tendențios trecutul poporului român și începuturile vieții noastre creștine aproape bimilenare pe acest pămînt părintesc, sfințit prin sîngele și osemintele strămoșilor întru apărarea neamului și a credinței străbune" (p. 7). Un crez pe care autorul l-a urmărit constant și l-a îndeplinit întocmai în toate cele trei părți ale lucrării.

La prima dintre ele a abordat problemele creștinismului din Dobrogea — „vatră a ortodoxiei românești". Izvoare arheologice (bazilici, morminte, obiecte de cult), epigrafice, literare (istorici ai bisericii, scrieri patristice, istorici bizantini etc.), folclorce sînt puse la lucru pentru a demonstra că „de-a lungul veacurilor, împotriva tuturor vicisitudinilor, în Dobrogea, ca într-o vatră părintească, a existat o permanentă viață creștină ortodoxă organizată, care a constituit baza pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păstrarea continuității noastre etnice și a contribuit plenar la promovarea spiritualității românești și la cultivarea conștiinței naționale în această străveche provincie a poporului nostru" (p. 198). O mențiune aparte merită studiul dedicat demonstrării autenticității tradiției transmise de Eusebiu despre apostolatul Sfîntului Andrei în Scythia Minor (p. 19—46) — problemă controversată în istoriografia noastră. Autorul aduce în sprijinul tezei sale argumentele oferite de folclorul și obiceiurile din țara noastră; ele sînt de luat în seamă de orice exeget și conjugarea lor cu alte mărturii ar putea aduce clarificări în această direcție. La fel de interesantă este și prezentarea unor materiale arheologice inedite cu caracter creștin descoperite în diferite puncte ale teritoriului dobrogean (morminte, obiecte culturale) (p. 160—181).

În secțiunea secundă a cărții sînt reunite două studii ce privesc creștinismul timpuriu pe teritoriul actualei Eparhii a Buzăului (201—238). Primul dintre ele analizează, pe baza mărturiilor arheolgice, literare și lingvistice (sînt asimilate aici rezultatele cercetărilor asupra lexicului latin din Biblia tradusă în gotică de Ulfila), vechimea și organizarea creștinismului în spațiul indicat. Al doilea se oprește asupra contextului istoric și vieții Sfîntului Sava Gotul.

În sfîrșit, ultima treime a lucrării *(Creștinismul la români în general)* urmărește referințele din opera lui D. Cantemir în legătură cu pătrunderea creștinismului la români și continuitatea vieții creștine la populația autohtonă carpato-dunăreană pînă în primele secole ale mileniului II. Rezumate în limbile franceză și engleză, indicii de autori, de nume geografice, o listă a figurilor completează această utilă culegere de studii și articole.

Nelu Zugravu

Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII. Culegere de studii, redactor coordonator EMIL IOAN EMANDI, Suceava, 1986, 120 p.

Reprezentînd cel de-al patrulea supliment al publicației „*Suceava*. Anuarul Muzeului Județean", volumul reunește 12 studii imprimate și în publicația respectivă (cf. *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 1122). Majoritatea au constituit comunicări prezentate la dezbaterea științifică organizată la Suceava la 6—8 decembrie 1983, cu tema „Civilizația românească în secolele XIII—XVII". Autorii celor 12 texte sînt: Mircea D. Matei, Ștefan Olteanu, Răzvan Theodorescu, Alexandru Duțu, Emil Ioan Emandi, Victor Spinei, Alexandru Andronic, Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, Paraschiva Victoria Batariuc, Constantin Șerban, Grigore Foit și Mehmet Ali Ekrem. Din păcate, nu toți autorii și-au dat silința să prezinte, în vederea publicării, variante mai ample și cu documentația aferentă în trimiteri infrapaginale. Majoritatea textelor privesc civilizația urbană și doar unul singur are tangență cu lumea satului medieval (Ștefan Olteanu, *Rolul valorilor tehnicii rurale în cristalizarea civilizației medievale românești*). Contribuțiile la istoria fenomenului urban — privind *orașul, orășenii și viața orășenească în Evul Mediu românesc* — aparțin lui Mircea D. Matei *(Particularități ale civilizației urbane românești în evul mediu)*, Alexandru Andronic *(Despre geneza orașului medieval românesc: modelul Iașilor* — varianta românească a studiului publicat în *AIIAI*, XXII/1, 1985), Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna *(Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia)*, Paraschiva Victoria Batariuc *(Motive ornamentale în ceramica smălțuită de uz casnic de la Suceava, din secolul al XV-lea)*. Contribuții nu numai la istoria civilizației urbane, dar și la cea a orașului Suceava — în apropierea celui de-al șaselea centenar al atestării sale documentare — sînt articolele semnate de Constantin Șerban *(Interferențe economice, politice și culturale la Suceava pe timpul domniei lui Vasile Lupu)* și de regretatul Grigore Foit *(Monumente de cultură armeană medievală ale Sucevei)*. De un interes mai larg sînt studiile lui Victor Spinei *(Formațiuni prestatale la răsărit de Carpați orientali)* și Emil Ioan Emandi *(Metode și tehnici de investigare a mărimii populației și a așezărilor pe baza datelor arheologice)*, ambele continuînd preocupări mai vechi și cu rezultate recunoscute.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inițiativa dezbaterii de la Suceava, de acum patru ani, s-a dovedit utilă și binevenită, ca și aceea a publicării comunicărilor. Pentru progresul cercetărilor istorice, asemenea inițiative ar trebui multiplicate, prilejul oferit astfel urmînd a fi folosit pentru a se pune în discuție aspecte mai puțin cercetate sau controversate din istoria noastră. Publicarea referatelor și a intervențiilor rămîne, firește, o condiție esențială. Gazdele sucevene au dat un frumos exemplu.

Ștefan S. Gorovei

ANNE E. PENNINGTON, *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea.* Cu un eseu de D. CONOMOS. Ediție îngrijită de TITUS MOISESCU, traducere din limba engleză de CONSTANTIN STIHI BOOS, București, Ed. Muzicală, 1985, 287 p.+38 pl.

Profesoară de filologie slavonă comparată la Universitatea Oxford, Anne Elizabeth Pennington (1934—1981) a studiat timp de mai mulți ani viața muzicală a Moldovei medievale, avînd ca pivot mănăstirea Putna. Acestui subiect i-a consacrat în anii 1971—1979 un număr de șase studii, publicate în reviste de specialitate; în versiunea originară și în traducere românească, ele sînt adunate în volumul de față, apărut, din păcate, după ce autoarea trecuse din lumea celor vii. Primele patru studii privesc direct școala de muzică de la Putna, care poate fi acum cercetată mai în amănunțime, pe baza celor opt manuscrise cu notație psaltică; un rol central revine protopsaltului putnean Evstatie, autorul unei *Cărți cu cîntări la 1511* (poate originar din satul Cristești — v. p. 141). Un al cincilea studiu este consacrat unui autor de cîntări religioase, *kyr Ștefan sîrbul* (așa trebuie transcris numele), ale cărui compoziții se întîlnesc și în manuscrisele moldovenești. În manuscrisele cercetate de autoare, apare și un *Domentian vlahul* ca autor de cîntări religioase; autotoarea a presupus că el ar putea fi „un creator mai îndepărtat în timp decît Evstatie", „că el a trăit probabil în secolul al XV-lea și că, așa stînd lucrurile, și-a căpătat pregătirea muzicală în afara Țărilor Române, probabil printre greci, întrucît numele îi este atașat compoziției sale sub o formă grecească" (p. 197). *Nu ar putea fi același Domentian sub a cărui cîrmuire mitropolitul Iosif al Moldovei punea, la 1407, mănăstirile Neamțu și Bistrița?* Ultimul studiu analizează un *polihronion* (cîntarea cu urarea „întru mulți ani"), compus pentru Alexandru vodă Lăpușneanu. În același volum, s-a făcut un loc și studiului lui Dimitri E. Conomos, despre *Mănăstirea Putna și tradiția muzicală a Moldovei în secolul al XVI-lea,* care completează fericit contribuțiile aduse de Anne E. Pennington.

Acest ansamblu de studii privind muzica în Moldova veacului XVI luminează puternic un important sector al vieții intelectuale și artistice din evul mediu românesc, îndeplinind un rol similar aceluia pe care, la vremea lor, l-au avut studiile profesorului E. Turdeanu despre activitatea literară în Moldova în intervalul 1457—1552. Tocmai de aceea, e regretabil că nici traducătorul, nici editorul nu au solicitat sprijinul unui medievist pentru verificarea și transcrierea corectă a însemnărilor slave și pentru eventuale controlări și completări. În felul acesta, s-ar fi putut evita unele inadvertențe care, fără să afecteze cercetarea muzicologică, dau o notă neplăcută pasajelor respective. De pildă, în descrierea manuscrisului 12 de la Biblioteca Universității din Leipzig, nici autoarea și nici editorul nu au observat că pe fila Iv nu se află *două* însemnări, ci una singură, al cărei conținut trebuie redat astfel: „În anul 7131 luna aprilie 27 a răposat pan Semion Stroici, în vremea egumenului Mardarie ieromonahul, în zilele lui Io Ștefan voievod Tomșevici, în cea de-a doua lui domnie, cînd a venit în Țara Moldovei". Autoarea a crezut că partea care începe cu „în zilele..." ar constitui o altă însemnare și a datat-o „după toate aparențele, în 1612" iar traducătorul a consemnat în notă opinia sa „că cele două însemnări sînt contemporane una alteia" (p. 61 și nota *). „Egumenul Mardarie ieromonahul", menționat în însemnare, suscită și el interesul autoarei, care trebuie să constate că listele de egumeni ai Putnei nu conțin acest nume pentru perioada în cauză și „atunci această însemnare stă mărturie că manuscrisul nu se afla la Putna de la 1623" (p. 61, n. 5). În sprijinul acestei presu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puneri vine, de altfel, și însemnarea de pe fila III, povestind moartea lui Anastasie Crimca, „năprasnic și iute", la curtea domnească din Iași, în fața domnitorului de atunci, Miron Barnovschi, la 19 ianuarie 1629 (stropul de nesiguranță — „aceasta probabil că se referă la Anastasie Crimca" — este cu totul nejustificat). Aș presupune, de aceea, că manuscrisul respectiv a stat o vreme la *mănăstirea Dragomirna* și că acolo s-au făcut ambele însemnări — cea despre moartea lui Simion Stroici și cea despre moartea lui Anastasie Crimca. Cum Dragomirna era ctitorită de Luca Stroici împreună cu Crimca, este posibil ca Simion Stroici (fratele lui Luca și ctitor el însuși la biserica mică de la Dragomirna) să fi fost înhumat acolo și atunci Mardarie este numele egumenului de la Dragomirna în anul 1623. Astfel, însemnarea din 1623 aduce mai multe lămuriri folositoare, pentru genealogia Stroicilor, pentru circulația manuscriselor de muzică religioasă, dar și pentru egumenii Dragomirnei în anii cînd mai trăia Anastasie Crimca. E posibil ca Putna să fi furnizat cărți de cîntări religioase și Dragomirnei, așa cum a făcut și cu Dobrovățul (v. p. 75).

Ștefan S. Gorovei

ALBERT ARZ VON STRAUSSENBURG, *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1981, 243 p. *(Siebenbürgisches Archiv*, Folge 3, Bd. 16.)

Lucrare de prim ordin pentru heraldica transilvăneană, cartea aceasta a sașului sibian dr. Albert Arz von Straussenburg (1892—1968) apare și cu contribuțiile lui Hermann A. Hienz și Balduin Herter. Dezvoltată dintr-o lucrare mai veche, datînd din 1937, cea de față se întemeiază pe o bogată bibliografie (îmbogățită substanțial de autorul însuși) și pe cercetarea unor izvoare inedite. În primul capitol, se cercetează deosebirile și legăturile dintre steme și sigilii ; al doilea capitol privește stema Transilvaniei (cele șapte turnuri simbolizînd șapte cetăți, surmontate de o jumătate de vultur) ; al treilea înfățișează stema „națiunii" sîsești ; în al patrulea sînt analizate stemele celor patru vechi provincii (Șapte Scaune/Sibiu ; Scaune/Mediaș ; Bistrița și Brașov/Bîrsa). Ultimul capitol, al cincilea, cel mai voluminos, este consacrat stemelor scaunelor și districtelor. Lui Hermann A. Hienz i se datorește bibliografia lui Albert Arz von Straussenburg. În volum se reproduce și un articol mai mic al acestui heraldist sas, privind semnele cu care se marcau vitele (cu o introducere de Balduin Herter) și, în legătură cu aceasta, se reproduce o veche tipăritură, din 1826, conținînd asemenea mărci de proprietate. Nu lipsește o listă de concordanțe a numelor de localități. Volumul este prevăzut cu rezumate în engleză și franceză.

Ștefan S. Gorovei

Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Herausgegeben von PAUL PHILIPPI, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1984, 336 p. *(Siebenbürgisches Archiv*, Folge 3., Bd. 17.)

Volumul reunește șase studii referitoare la istoria orașului Brașov, patru subscrise de Maja Philippi și cîte unul de Alfred Prox și de Franz Killyen. În studiul său, Alfred Prox cercetează originea și etimologia numelor orașului : Corona/Kronstadt și Brașov ; cel dintîi este atestat în 1234 iar al doilea în 1252. Autorul presupune că numele *Corona* ar deriva dintr-un vechi hidronim de origine slavă, *Krynica*, din *kryn*+sufixul *ica* ; *kryn* ar fi, după părerea sa, identic din punctul de vedere fonetic, cu *krun/krin* (din vocabularul sașilor ardeleni), care înseamnă „coroană". E posibil ; *krynica* e același cuvînt slav care în Moldova a dat numele satului Cîrniceni/Crăniceni și care nu e altceva decît traducerea numelui (de origine latină) Fîntîni/Fîntînele. Numele *Brașov* îndreaptă spre același domeniu : *Bara*=rîușor ; *su*=curs de apă. Cu alte cuvinte, o tautologie turcico-slavo-bulgară. Istoricul brașovean Franz Killyen (m. 1974) sondează începuturile Brașovului și dezvoltarea sa ca oraș, pornind de la colonizările arpadiene în Țara Bîrsei sub Andrei II și Bela IV ; ulterior, Ludovic cel Mare și Sigismund de Luxemburg au sprijinit puternic dezvoltarea orașului. Cele patru studii datorate cercetătoarei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maja Philippi privesc populația orașului în veacurile XIV și XV, structura socială a acestuia în Evul Mediu, tinerii din Brașov și din Țara Bîrsei studenți la Universitatea din Viena și — studiul cel mai întins, socotit o contribuție la întreaga istorie transilvană de la finele veacului XVII — revolta orășenească din 1688 (subiect la cunoașterea căruia autoarea a adus și anterior cîteva contribuții). Toate studiile sînt însoțite de rezumate în limbile franceză și engleză. Nu lipsește lista care dă concordanțele numelor de localități citate mai des.

Ștefan S. Gorovei

Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa. Herausgegeben von GEORG und RENATE WEBER, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1985, 353 p.+ilustr. *(Siebenbürgisches Archiv*, Folge 3., Bd. 19.)

Un număr de 16 autori, din România, R. F. Germania, Austria și Ungaria își reunesc în acest volum comunicările prezentate la o reuniune organizată la Tübingen în 1983, cu prilejul celui de-al cincilea centenar al nașterii lui Martin Luther. Textele sînt distribuite în șapte secțiuni cu titluri deosebit de sugestive. Prima secțiune, intitulată *Strahlungen und Spiegelungen* (Iradieri și reflectări), cuprinde două studii : cel al lui Peter F. Barton, *Martin Luther und der Südosten* (zonă pentru care marele reformator prevedea o soluție ecumenistă) și cel al lui Heinz Scheible, despre legăturile lui Melanchton în spațiul carpato-danubian pînă la 1546. A doua secțiune, *Rezeption und Transformation,* reunește patru studii ; Paul Philippi discută despre spiritul transilvănean al Reformei (spirit al cărui rezultat ar fi și imprimarea cărților românești de cult) ; Pompiliu Teodor schițează diferitele faze ale promovării Reformei în țările române (în special în Transilvania) și reflectarea acestui proces în istoriografia românească ; Ludwig Binder înfățișează unele rezultate recente ale cercetărilor privind Reforma în viața bisericească a sașilor din Transilvania iar Konrad G. Gündisch aduce o serie de date noi privind viața și activitatea lui Christian Pomarius (Baumgartner), umanist și arhivist bistrițean, promotor al Reformei în acel ținut. Sub titlul *Nation und Konfession,* cea de-a treia secțiune cuprinde studii semnate de Werner Conze (despre luteranism și protestantism, cu analiza rolului jucat de protestantismul german ca mișcare naționalistă care a condus la crearea imperiului din 1871) și de Krista Zach (despre națiune și confesiune în Transilvania din vremea Reformei). Și în următoarele secțiuni sînt grupate tot cîte două studii ; astfel, *Konfessionelle Kristalisationen* aduce contribuțiile semnate de Walter Daugsch (Contra-Reforma în Transilvania sub Ștefan Báthory) și de Gábor Barta (despre cauzele toleranței religioase în Transilvania veacului XVI). În secțiunea *Buchdruck — Förderung und Verbreitung,* Gedeon Borsa prezintă începuturile activității tipografice la Sibiu și la Brașov iar Gustav Gündisch prezintă scrierile lui Luther tipărite în Transilvania pînă la 1546 (cu o amplă listă). *Sprache — Interferenzen und Innovationen* cuprinde două contribuții din domeniul lingvistic : Grete Klaster-Ungureanu studiază influența pe care a avut-o în Transilvania limba germană folosită de Luther în scrierile sale iar Camil Mureșanu schițează rolul Reformei în impunerea limbii române prin traducerea și tipărirea cărților de cult. Cea din urmă secțiune se intitulează *Fernwirkungen auf sakrale Kunst und Botanik* și în cadrul ei Christoph Machat studiază efectele pe care Reforma le-a avut asupra decorului unor biserici din Ardeal iar Heinz Heltmann înfățișează cea dintîi carte de botanică în Transilvania : *Herbarium*-ul lui Peter Melius (Cluj, 1578).

Ștefan S. Gorovei

NICOARĂ BELDICEANU, IRENE BELDICEANU-STEINHERR, *Note asupra birului, cîtorva dregători din Principate și robilor tătari,* în „Buletinul Bibliotecii Române", XIII (XVII), Freiburg, 1986, p. 1—16.

Socotit anterior de origine maghiară ori slavă, termenul *bir* se vădește, la o cercetare mai atentă, un derivat al verbului *bérmek/vérmek,* însemnînd în limba cumană *a da* (în limba turcă, rădăcina *bér* se află tot cu sensul de *a da).* „În această perspectivă — arată autorii — este logic de presupus că termenul a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împrumutat direct instituțiilor fiscale create de pecinego-cumani și că populația românească a fost obligată să verse, pe bunurile ei, o dare în bani în profitul cuceritorilor turci" (=turcici) (p. 3—4). Din prudență, autorii afirmă că „termenul *biruitor* și verbul *a birui* cer un studiu aparte", adăugînd însă imediat că „nu este exclus ca la origină verbul *a birui* să fi avut sensul de 'a impune vărsarea birului'" (p. 4). Mi se pare, însă, că derivarea presupusă este mai presus de orice îndoială*. „Dat fiind conținutul instituțional al cuvîntului *bir*, concluzia logică este că populația românească nord-dunăreană a fost obligată să verse un tribut șefilor pecinego-cumani", ceea ce justifică afirmația că „prezența termenului *bir*, conținutul lui instituțional se înscriu în fals împotriva teoriilor care vor să nege continuitatea românească în ținuturile carpato-dunărene" (p. 4). Dintre dregătorii, sînt avute în vedere cîteva, ale căror etimologii conduc spre aceeași influență pecinego-cumană: *birar*, *ilișar* (din *ülüș*=parte, porțiune; *üleșmek*=a împărți); *vătăman* (din *ataman)* și *tarcan* (titlu onorific, implicînd „scutirea de impozite"). Cît privește robii tătari (supuși unui „jus tartaricum", atestat la 1470), autorii arată — bizuindu-se pe analiza unor știri privind numele și limba — că „nu este exclus ca robii tătari din actele moldovenești să nu fie altceva decît resturile unor populații cumane așezate în ținuturile noastre înainte de năvălirile mongole din veacul XIII" (p. 8).

Ceea ce N. Iorga numea în 1927 „colaborația româno-barbară în evul mediu" capătă acum noi temeiuri și este de reținut principala concluzie, de ordin mai general, a autorilor privind însemnătatea pe care aceste moșteniri pecinego-cumane o poate avea în pledoaria pentru continuitatea românească în nordul Dunării: „Concluzia unei astfel de cercetări nu este numai de natură pur științifică. Este limpede că orientalistica constituie un instrument esențial întru luminarea unor pagini importante ale trecutului românesc".

Ștefan S. Gorovei

DENNIS DELETANT, *Moldavia between Hungary and Poland, 1347—1412*, în "The Slavonic and East European Review", vol. 64 (1986), nr. 2, p. 189—211.

Cu lucrarea apărută în aceeași revistă în 1984 (cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 885—886) și cu cea de față, profesorul Dennis Deletant de la Școala de Studii Slavone și Est Europene a Universității din Londra și-a deplasat interesul spre o perioadă mai veche din istoria poporului român. Ca și precedentul studiu — pe care, în fond, îl continuă — și acesta poate fi socotit „un bilanț critic al celor mai recente cercetări, românești și străine" *(ibidem*, p. 885). Și e foarte plăcut de constatat că interesul istoricului britanic nu e doar de suprafață; bilanțul pe care d-sa îl prezintă demonstrează clar că cercetările pe care le-a avut în vedere le-a citit cu spirit critic, cu străduința de a urmări raționamentele autorilor și apelînd continuu la izvoarele folosite de aceștia. Astfel, studiul d-sale capătă o temeinicie pe care nu o au multe studii din această categorie și în care, de obicei, cercetarea (deci și interesul) este *à vol d'oiseau*. Dennis Deletant este perfect la curent cu bibliografia românească a problemei și cu izvoarele, astfel încît poate discuta cu pertinență una sau alta din tezele sau ipotezele istoricilor români, arătîndu-și acordul sau, în forma cea mai elegantă și curtenitoare, dezacordul față de ele.

Pentru partea mai veche a perioadei care l-a interesat în studiul de față, mergînd pînă la acceptarea suzeranității polone în 1387, Dennis Deletant ia în considerare contribuțiile lui Jan Sykora *(RdI*, 1976), *Șerban Papacostea* (RRH, 1978) și ale subsemnatului *(AIIAI*, 1979; *RRH*, 1984). D-sa acceptă concluzia istoricilor români că nu poate fi vorba de o reluare a relațiilor vasalice cu Ungaria în vremea lui Latcu vodă (p. 195) și, deasemeni, respinge posibilitatea ca aceste relații să fi fost reluate la începuturile domniei lui Petru I (p. 197, n. 32). Acceptînd o *domnie* a lui Juri Koriatowicz în Moldova, d-sa o fixează între c. 1374 și 1377 (p. 197), adică între moartea lui Latcu și expediția lituaniană în Moldova, atestată pentru

* E sugestivă prezența termenului *biruitori* în titlul părții a doua a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*: „de Dumnezeu unși, încoronați domni și *biruitori* țării aceștia" (ed. 1970, p. 217).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decembrie 1377. "In the absence of any evidence to the contrary, and with the acceptance of the argument that Korjat's act of allegiance to Louis in 1377 provoked his death, there is little justification for claiming that Petru's reign began under 'the auspices of restored Hungarian suzeranity'" (p. 201). Concluzie care, cred, se impune şi care poate constitui un îndemn pentru cercetarea mai adîncă a împrejurărilor anului 1377. În ceea ce priveşte intrarea Moldovei în suzeranitatea Coroanei polone zece ani mai tîrziu, Dennis Deletant socoteşte că „este greu de acceptat" că iniţiativa ar fi venit din partea lui Petru I (p. 204, n. 58).

Cea de-a doua etapă a perioadei cercetate cuprinde intervalul 1387—1412, încheindu-se cu ciudatul acord de la Lublau (15 martie 1412), în care, în condiţiile cunoscute, se prevedea împărţirea Moldovei între cele două regate vecine. În cu totul alte condiţii, „ideea împărţirii [...] a devenit realitate exact patru secole mai tîrziu...".

Ştefan S. Gorovei

ÉMILE TURDEANU, *Les luttes des Roumains pour l'indépendance. La défense du Danube, du XIV-e au XVI-e siècles*, în "*Rumanian Studies*. An International Annual of the Humanities and Social Sciences", V (1980—1986), Leiden, E. J. Brill, 1986, p. 3—40.

În volumul V, cu care "Rumanian Studies" de sub conducerea profesorului Keith Hitchins îşi reia cursul, profesorul Turdeanu* trasează o schiţă a luptelor duse de poporul român pentru păstrarea fiinţei statale şi a independenţei lui în veacurile XIV—XVI. „Aceste lupte — subliniază autorul încă de la începutul evocării — formează un capitol patetic şi pe nedrept uitat al apărării europene împotriva noului şi puternicului năvălitor asiatic" organizat repede în marginile extensibile ale imperiului tricontinental al sultanilor. „Românii s-au bătut — adaugă profesorul Turdeanu — pentru libertatea lor, pentru siguranţa vecinilor lor şi pentru ceea ce mai mulţi istorici numesc, pe bună dreptate : cruciada de după cruciade". Expunerea porneşte de la stabilirea turcilor în Europa — ocuparea cetăţii Gallipoli, care controla accesul în Dardanele (1354) — şi se opreşte la epopeea lui Mihai Viteazul. „Creată pentru a fi o forţă politică, unirea celor trei principate româneşti a deschis perspectivele unei mari aspiraţii naţionale. La aproape trei secole după prima bătălie românească pentru a evita dominaţia străină — lupta de la Posada, împotriva regelui Ungariei, Carol Robert de Anjou (1330) — această unire închide ciclul marilor lupte cu arma pentru independenţă, deschizînd un nou ciclu de trei secole : cel al luptelor ideologice pentru unitatea naţională a românilor. *Întemeiată pe evidenţa că românii celor trei provincii au aceeaşi origine istorică, aceeaşi limbă latină şi aceeaşi religie, noua idee se răsfrînge în veacul XVII în operele prelaţilor, ale cronicarilor, ale juriştilor şi se manifestă în cărţile tipărite în această epocă atît în Muntenia şi în Moldova, cît şi în Transilvania*". Unirile din 1859 şi 1918 — împliniri fireşti ale aceleia „schiţate de Mihai Viteazul. cu arma în mînă, la 1599—1600" — transformă secularа aspiraţie naţională într-o „realitate organică şi durabilă".

Ştefan S. Gorovei

RADU-ŞTEFAN CIOBANU, *Neagoe Basarab (1512—1521)*, Bucureşti, Ed. Militară, 1986, 200 p. („Domnitori şi voievozi", 29).

Strălucita figură a domnului muntean, „Marc-Aureliu al Ţării Româneşti" (cum i-a zis B. P. Hasdeu), e zugrăvită în contextul desfăşurărilor politice din acel prim sfert al veacului XVI, cu apel permanent la izvoare şi pe baza întinsei bibliografii a subiectului. Autorul celebrelor *Învăţături*, contemporan cu Machia-

* În prezentarea din tomul precedent a volumului profesorului Emil Turdeanu (*AIIAI*, XXIII/2, p. 957) s-a omis anul apariţiei : 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

velli — din al cărui spirit se regăsește ceva în scrierea sa, ca și în faptele lui Petru vodă Rareș — e un principe european al Răsăritului ortodox ; se dă o bună imagine a țării și o folositoare trecere în revistă a sfetnicilor. Aspectele economice, militare, diplomatice și culturale ale acestei domnii sînt prezentate cu nuanțările și în formele cerute de cadrul colecției care găzduiește mica monografie. Rezultatul este notabil : alături de mai vechea carte semnată de Manole Neagoe (1971), cea a lui Radu-Ștefan Ciobanu aduce o serie de observații și sugestii noi. Ca și celelalte lucrări ale autorului, se remarcă și prin stilul îngrijit și limpede — calitate de loc neglijabilă în cazul unor lucrări de acest gen.

Ștefan S. Gorovei

N. A. URSU, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica", an. XXI, nr. 44 (1083), 31.X.1986, p. 5.

Cu aproape un deceniu în urmă, autorul a semnalat existența unei însemnări în ms. rom. 1284 de la Biblioteca Academiei, conținînd „traducerea românească a cărții lui Agapie Landos Criteanul, *Mîntuirea păcătoșilor (Amartolon sotiria*, Veneția, 1641)" ; anume, la sfîrșitul celei de-a 21-a povestiri din partea a treia — povestire despre o minune săvîrșită de o icoană a Maicii Domnului — traducătorul (identificat atunci în persoana lui Dosoftei) făcuse următoarea precizare : „Iară am găsit **un izvod românesc carele era scris de Niculae Cîrnul, carele au fost la Grigorie vodă...**" — cea ce urmează privește o dispută de traducere a unui toponim din textul lui Landos. A existat, așadar, o versiune românească a *Mîntuirii păcătoșilor*, mai veche decît aceea dată de Dosoftei și pe care acesta o avusese la îndemînă atunci cînd lucra. Iar această traducere anterioară se datora lui Nicolae „Milescu". Partea a treia a cărții lui Agapie Landos — la care face referire expresă însemnarea lui Dosoftei — cuprinde, «din surse grecești și occidentale, 69 de relatări ale unor așa-zise „minuni" ale Maicii Domnului». Pornind de la diferența de traducere semnalată de Dosoftei, N. A. Ursu a identificat vechea traducere a lui „Niculae Cîrnul" în ms. rom. 494 de la Biblioteca Academiei, același în în care se află și *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*, traducere datorată tot spătarului Nicolae și datată 1661 ; extinzînd apoi cercetarea, autorul a ajuns la concluzia că și primele două părți ale cărții lui Agapie Landos au fost traduse de Nicolae „Milescu", identificîndu-le în manuscrisele 2174 și 2517. În special în acesta din urmă, a găsit „un număr mai mare de particularități lingvistice semnificative care stabilesc legături cu limba traducerilor sigure ale lui Milescu", putîndu-se astfel nuanța concluzia din 1978, în sensul că Dosoftei a luat ca bază pentru traducerea sa — *selectivă și rezumativă* — traducerea anterioară a lui Nicolae „Milescu".

În cercetarea particularităților lingvistice, N. A. Ursu ia în considerare, pe lîngă manuscrisele deja menționate, și textul traducerii *Vechiului Testament* (ms. 45 al Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca a Academiei), textul *Cărții foarte de folos* (ms. 494 BAR) și ediția Bibliei de la București, raportîndu-se continuu și la traducerea *Istoriilor* lui Herodot, atribuită lui „Milescu" (cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 830—833). Cea mai interesantă dintre aceste particularități lingvistice (și, după părerea mea, cea absolut decisivă, pentru că ține de un domeniu în care contrafacerile sînt excluse) este „dezacordul în gen al unor substantive cu articolele, pronumele și participiile aferente", ceea ce constituie „un fapt caracteristic limbii lui Nicolae Milescu din traducerea *Vechiului Testament*, care, foarte probabil, îl singularizează între traducătorii români din toate timpurile". Această particularitate gramaticală este frecventă și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* ; și aici, ca și în *Vechiul Testament*, traducătorul „menține adeseori acordul în gen din limba greacă în cazul unor substantive traduse în românește prin cuvinte corespunzătoare de gen diferit". *Particularitatea aceasta lipsește cu desăvîrșire din traducerea* Istoriilor *lui Herodot*. Și celelalte particularități lingvistice semnalate și analizate de N. A. Ursu, prezente atît în traducerea *Vechiului Testament* (unele rămase și în ediția Bibliei de la București), cît și în traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* nu au fost detectate în versiunea românească a *Istoriilor* lui Herodot.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Descoperirea lui N. A. Ursu repune, astfel, în discuție, cu noi argumente, problema paternității traducerii lui Herodot în limba română — și autorul articolului promite a reveni cu „un studiu mai amplu consacrat neconcordanțelor lingvistice între traducerile lui Nicolae Milescu și traducerea *Istoriilor* lui Herodot".

Dar nu e numai atît.

Datînd traducerea cărții lui Agapie Landos „înainte de a traduce *Vechiul Testament*, deci prin anii 1655—1660", N. A. Ursu arată: „Este posibil ca în ms. 494 să se afle copiate, pe lîngă *Cartea cu multe întrebări* și partea a treia a *Mîntuirii păcătoșilor*, și alte traduceri ale lui Nicolae Milescu". Deja Pandele Olteanu a atribuit aceluiași cărturar traducerea a trei omilii din ms. 949. Presupunerea lui N. A. Ursu s-a verificat foarte curînd după publicarea articolului, atunci cînd, la începutul lunii noiembrie 1986, la un simpozion organizat la Institutul de Studii Sud-Est Europene din București cu prilejul aniversării a 350 de ani de la nașterea spătarului, dr. Al. Mareș a comunicat identificarea lui „Milescu" drept traducător al altor texte din ms. 494, ale căror subiecte le plasează tot pe tărîmul religios și al istoriei eclesiastice. Nu spusese oare unul din cei care l-au cunoscut că spătarul „sait assez bien l'histoire et particulièrement celle de l'église"?!

Cu aceasta, opera spătarului din etapa românească a activității sale capătă contururi destul de precise: tot ceea ce a rămas de la el ține de domeniul eclesiatic — de la *Cartea cu mult întrebări* pînă la *Enchiridion*, de la traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* pînă la textul din codicele lui Gheorghe vodă Ștefan, de la traducerea *Vechiului Testament* și pînă la *Tatăl nostru* scris pentru Thomas Smith. În afară de acest context larg, în care se încadrează întreaga operă de traducător (și de autor) a spătarului Nicolae „Milescu" din anii cînd a locuit printre români și a lucrat pentru ei, descoperirea lui N. A. Ursu este importantă și pentru faptul că îl arată pe *Nicolae Cîrnul* interesat de scrierile relative la icoanele făcătoare de minuni. Și, cu aceasta, revenim la controversa privind prima „operă" a spătarului: povestioara despre icoana de la Neamț, datată 1655. Identificarea lui „Milescu" drept traducător al *Mîntuirii păcătoșilor* face inoperant unul din principalele argumente cu care profesorul Al. Elian combătuse în 1964 paternitatea tînărului de 19 ani asupra povestirii despre icoana de la Neamț: „În opera de mai tîrziu a lui Milescu nu găsim, cum ar fi fost firesc, măcar vreo aluzie la această operă a sa de tinerețe sau ecouri ale unor preocupări similare, care să îndrituiască pe cercetătorii zilelor noastre să facă din ilustrul călător al veacului al XVII-lea nu numai un tălmăcitor de hrisoave, cum dorea adaosul la povestirea mitropolitului Gheorghe, dar însuși autorul acestei povestiri, în forma în care ni s-a păstrat" (Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 144). Avem, acum, nu numai *o aluzie* sau *ecouri ale unor preocupări similare*, ci un întreg text de *peste o mie de pagini de manuscris* care ne îndrituiește să atribuim în chip *categoric* lui Nicolae „Milescu" alcătuirea respectivei povestiri la 1655, pe cînd era doar grămătic. Firește, nu e locul, aici, pentru a relua această chestiune, căreia îi rezerv un studiu separat. Semnalînd contribuția pe care N. A. Ursu o aduce la cunoașterea operei spătarului „Milescu" în chiar anul aniversării nașterii sale, mă întreb dacă nu ar fi timpul ca într-unul din planurile editoriale să se înscrie, pentru anii viitori, un volum care să reunească operele de tinerețe ale cărturarului, ilustrînd perioada românească a activității sale.

Ștefan S. Gorovei

GRIGORE POPESCU, GION D. IONESCU, *Contribuții la istoria Bisericii Ortodoxe Române. Date noi despre mitropolitul Teodosie al II-lea al Moldovei*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. CIV, 1986, nr. 5—6, p. 94—101.

Autorii își îndreaptă o parte a efortului lor spre a demonstra că Teodosie II (episcop de Roman 1671—1674, apoi mitropolit al Moldovei 1674—1676) *nu este identic* cu Teodosie I Barbovschi, episcop de Rădăuți în ultimii ani ai veacului XVI și apoi mitropolit al Moldovei în 1606—1608. Ce anume stă la baza presupusei confuzii nu se spune decît abia *în ultimele rînduri* ale articolului: „apreciem

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că nu poate fi vorba de una și aceeași persoană, cum lasă a se înțelege unele izvoare scrise, inclusiv cronica lui Ion Neculce..." (p. 101). De fapt, însă, nu e vorba propriu-zis de cronica lui Neculce, ci de o interpolare (a lui Ioasaf Luca ?) într-un singur manuscris, anume în acela cunoscut sub numele de *manuscrisul Mihail*. Cu excepția confuziei de nume (atribuirea patronimului *Barbovschi* e gratuită), interpolația respectivă pare să corespundă adevărului, de vreme ce însuși Teodosie II arată în diata sa din 1691 că fusese „lovit de multe scîrbe și prăzi despre Dumitrașco vodă" (Cantacuzino). Diferența dintre cei doi ierarhi omonimi nu mai avea nevoie de nici o demonstrație, după ce am arătat că Teodosie Barbovschi a murit la *23 februarie 1608* (după lespedea sa funerară de la Sucevița), ceea ce face să nu se mai poată lua în discuție mai vechea presupunere că „Movileștii l-au scos din această înaltă funcție eclesiastică [de mitropolit al Moldovei — *n. ns.*], fiind suspectat că ar fi atentat la viața tînărului domn Constantin, fiul lui Ieremia Movilă" (p. 95). Nota pe care am dat-o acum opt ani cu privire la Teodosie Barbovschi pare să nu fi ajuns la cunoștința autorilor (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 546—548).

Nu e singura carență de informație ; autorii afirmă că, spre deosebire de Barbovschi, Teodosie II „nu apare și în șirul episcopilor de Rădăuți [...] ci numai în lista episcopilor de Roman" (p. 95) ; în realitate, și viitorul Teodosie II a trecut pe la Rădăuți, pentru foarte scurt timp (1669/1670—1671), întrerupînd păstoria lui Serafim (cf. Mircea Păcurariu în *MMS*, 1—2/LV, 1979, p. 59 și 67).

Datele noi pe care le aduc autorii sînt extrase din documentele Arhivelor Statului București ; originar din Vrancea, Teodosie II a ctitorit schitul Brazii, unde a și fost îngropat atunci cînd, în ultimii ani, teribili, ai veacului XVII, a fost ucis de tătari ; mormîntul modest, cu o cărămidă purtînd numele său așezată sub capul „cu gura în gios" — dovadă că „au fost tăiet de tătari și îngropat noaptea de niște credincioși" — a fost descoperit la 1842 de starețul de atunci al schitului Brazi. Emoționantă pagină tristă din viața românească a acelui cumplit sfîrșit de veac XVII.

Ștefan S. Gorovei

DAN A. LĂZĂRESCU, *Imaginea României prin călători*, vol. 1 (1716—1789) ; vol. II, (1789—1821), București, Ed. „Sport-Turism", 1985—1986, 318+338 p.

Contactul direct al străinilor cu civilizația românească a mai făcut, pînă acum, obiectul unor demersuri istoriografice de felul celor întreprinse de N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (a se vedea noua ediție din 1981) sau de Maria Holban și Paul Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române* (serie din care au apărut 8 volume). Dan Lăzărescu încearcă, în *Imaginea României prin călători*, să asocieze aceleiași probleme o altă perspectivă, „precumpănitor imagologică" (vol. I, p. 11), analizînd, „pe etaje cronologice, modul în care s-a format, în mentalitatea europeană, icoana mai mult sau mai puțin corectă, de la autor la autor, a poporului român și a încîlcitei lui poziții la hotarele a două lumi" (I, p. 14). Întreprinsă din punctul de vedere al istoriei mentalităților, tentativa este cu atît mai interesantă cu cît cuprinde imaginea unei societăți aflate la cumpăna a două lumi, într-o etapă istorică în care mutațiile profunde pregătesc, deja, epoca modernă.

„Tensiunea imagologică este urmărită dinlăuntru în afară", pornindu-se de la realitățile românești și ajungîndu-se la imaginea pe care ele au lăsat-o în mentalitatea călătorilor străini și a Europei. Privită prin „lentile" deosebite, imaginea a suferit deformări firești. Unele dintre acestea țin de persoana călătorului, naționalitatea, cultura, opțiunea politică, profesie, scopul călătoriei acestuia. Un al doilea filtru, cel puțin la fel de important, îl reprezintă acei *informatori*, cunoscători ai limbii române și ai limbii vorbite de călător, recrutați dintre levantini, boieri (Moldova și Țara Românească), nobili maghiari, patricieni sași sau funcționari imperiali (Transilvania și Banat). Aceștia filtrează informațiile prin prisma unui anumit mod de înțelegere, de apreciere a unei anumite stări de lucruri pe care, de cele mai multe ori, nu o cunoșteau în profunzime.

În funcție de aceste „lentile" (de calitatea lor), de evoluția societății românești, de o serie întreagă de alți factori, imaginile — succesive sau concomitente

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— sînt variate, surprinzînd aspecte diferite, de la momente ale istoriei politice la moravuri, de la bogăţiile naturale la folclor. În spatele acestei diversităţi, principalele aspecte asupra cărora s-au oprit mai mult călătorii străini sînt circumscrise problemei orientale, comerţului prin Strîmtori şi, mai cu seamă, fenomenului fanariot, preferinţele lor dînd expresie, în fond, interesului fanariot, preferinţele lor dînd expresie, în fond, interesului european pentru ţările române în perioada 1716—1821.

Viziunile asupra acestor probleme diferă sensibil : de la abatele Fleury (care prezintă episoade ale istoriei noastre legate de Laţcu, Vlad Dracul şi Ştefan cel Mare), la Jean Louis Carra (ce reliefează unele din contradicţiile regimului fanariot, din perspectiva deschisă de destrămarea Imperiului otoman) sau prinţul de Ligne (printre puţinii care s-au pronunţat în favoarea neatîrnării ţărilor române). Printre cei cărora, în primul volum, autorul le acordă o mai mare atenţie (alături de călătorii citaţi mai sus) se numără şi Antonio Maria del Chiaro, ambasadorul J. Porter şi soţia sa, contele austriac Ignac Raicevich, Domenico Sestini, contele D'Hauterive. Deşi se referă şi la aspecte ale istoriei Banatului şi Transilvaniei, relatările călătorilor dintre 1716 şi 1789 şi, deci, şi interpretările acestora de către Dan A. Lăzărescu, au drept obiect principal Moldova şi Ţara Românească.

Această predilecţie pentru principate nu este abandonată nici după 1789, datorită poziţiei acestora în raport cu Imperiul otoman şi în problemele care stîrnesc interesul Europei. Revoluţia franceză aduce, însă, modificări importante, între care un loc de seamă îl ocupă „scindarea ideologiei politice a secolului Luminilor în două tabere ireconciliabile" (II, p. 332), scindare care pune faţă în faţă gîndirea liberală, democratică şi radicală şi, de cealaltă parte, pe cea absolutistă, conservatoare şi autoritară. Apare, după acest eveniment şi o anumită cenzură a fluxului informaţional european referitor la problema orientală şi, implicit, la ţările române, fapt ce determină un transfer al interesului manifestat pentru acestea de la publicistica franceză şi italiană, la cea britanică şi neogreacă. Publicul englez este tot mai interesat, în concordanţă cu politica britanică de problemele orientale-europene. De aici, preocuparea unor publicişti ca : William Eton, Thomas Thornton, Wiliam Wilkinson de a înfăţişa cititorilor de limbă engleză informaţii asupra Imperiului otoman şi asupra Ţărilor române. Concomitent, creşterea progresivă a interesului european pentru Principate şi formarea unei imagini din ce în ce mai corecte (către 1821) asupra realităţilor acestora au fost determinate şi de activitatea autorilor greci (Daniil Philippide, Dionise Fotino), ale căror scrieri apar ca o consecinţă firească a gîndirii politice neogreceşti.

Din sinteza acestor imagini diverse asupra realităţilor etnice, social-economice şi politice de la Dunărea de Jos, se desprinde imaginea unui „portret-robot" *sui generis* al poporului român în epoca fanariotă, ceea ce atestă, indiscutabil, deşteptarea preocupării opiniei europene faţă de români. Această imagine a condus la reevaluarea raporturilor europene, reevaluare care „a jucat un rol hotărîtor în marile ecuaţii politice ale timpului".

Erudite şi deosebit de interesante prin interpretările şi completările oferite, cărţile lui Dan A. Lăzărescu deschid o perspectivă atrăgătoare asupra *imaginii celuilalt* care, în acest caz, este propriul nostru popor. Sîntem convinşi că această *sinteză imagologică*, prima de acest fel la noi — reprezintă o contribuţie de valoare la realizarea acelei istorii totale spre care sînt îndreptate, stăruitor, eforturile istoriografiei contemporane.

Cristiana Oghină

TUDOR MATEESCU, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră*, Bucureşti, 1986, 122 p.+8 ilustraţii (Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti).

Între apariţiile ştiinţifice patronate de Direcţia Generală a Arhivelor Statului, cu care ne-am obişnuit în ultima vreme, se înscrie şi lucrarea elaborată de Tudor Mateescu asupra fenomenului economic care este păstoritul mocanilor din Sud-Estul Transilvaniei şi Mărginimea Sibiului în Dobrogea în evul mediu şi epoca modernă. Continuîndu-se cercetări mai vechi întreprinse de George Vâlsan şi Ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mulus Vuia, de Nicolae Dragomir și însuși autorul lucrării de față, avem acum la dispoziție un material arhivistic bogat în legătură cu iernatul oierilor ardeleni în Dobrogea. Fenomenul a avut urmări importante pentru permanența românească în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră aflat sub dominație otomană, asigurînd legăturile interumane și economice dintre Transilvania, Țara Românească și Dobrogea.

Păstoritul mocanilor ardeleni în Dobrogea n-a fost un fenomen de nomadism sau seminomadism, așa cum o anumită istoriografie a încercat să-l prezinte în trecut și nu a abandonat nici astăzi asemenea teză. Așezările stabile ale mocanilor din Țara Bîrsei și Mărginimea Sibiului, unde familiile lor practicau agricultura și aveau îndeletnicirile anexe, denotă modul de viață sedentar al populației satelor mocănești. Unii membri ai familiilor acestora urcau vara turmele de oi în munții din apropiere, pentru ca apoi să ierneze în bălțile Dunării și în Dobrogea, pînă la Balcic, de unde reveneau în Transilvania odată cu primăvara.

Lucrarea lui Tudor Mateescu aduce un bogat material arhivistic inedit pentru păstoritul mocanilor ardeleni în Dobrogea în secolul XVIII și mai ales pentru cel următor (pînă la 1877). Fondurile arhivistice create la punctele de trecere a Dunării și de oficiile de carantină instituite în secolul XIX pe linia Dunării oferă o informație istorică amănunțită (inclusiv de natură statistică) asupra acestui fenomen cu implicații în viața noastră economică.

Anexele documentare și ilustrațiile de la finele acestui reușit volum întregesc materialul informațional oferit de autor asupra unei asemenea problematici.

Nicolae Edroiu

SCARLAT PORCESCU, *O ctitorie românească la Sfîntul Munte Athos. Schitul Prodrom. 120 de ani de la sfințire*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", LXII, 1986, 4, p. 73—103.

Cercetarea unui dosar din fondul „Seminarului Veniamin" de la Arhivele Statului din Iași și apoi a întregii arhive a schitului Prodrom stă la baza acestui documentat studiu. Strădaniile pentru ridicarea unui schit românesc la Athos au durat mai bine de jumătate de veac, ideea încolțind în mintea monahului Iustin (mort în 1816); ucenicii săi, Patapie și Grigorie (tot moldoveni), au obținut de la Marea Lavră (iunie 1820) actul prin care se aproba înființarea schitului; nereușind să-și ducă planul la îndeplinire, s-au întors în Moldova, depunînd actul în arhiva Mănăstirii Neamț. Strădaniile au fost reluate la mijlocul veacului, cu sprijinul mitropoliților de la Iași (Sofronie Miclescu) și București (Nifon) și al lui Grigore vodă Ghica al Moldovei. Sfințirea schitului (a cărui construcție a început în ianuarie 1857) a avut loc la 21 mai 1866, din țară participînd arhiereul Isaia Vicol Dioclias (arhiereu titular), egumenul Mănăstirii Golia, arhimandritul Ieronim Ștefănescu (fratele lui Melchisedec, pe atunci episcop de Ismail) și protosinghelul Sofronie (fostul Scarlat) Vârnav. Participarea înalților ierarhi din România fusese imposibilă, din cauza faptului că Patriarhia Ecumenică nu le recunoscuse canonicitatea, nefiind aleși ci numiți de Cuza prin decret domnesc. În anexă, se dau 24 de acte, culese din arhive și din publicații, ilustrînd istoria schitului Prodrom.

Ștefan S. Gorovei

MIRCEA MĂCIU, *Petre Andrei. Activitatea, concepția, opera*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, 286 p.

Personalitate marcantă a sociologiei românești, Petre Andrei continuă a reține din ce în ce mai mult atenția specialiștilor. Deși nu de proporții ample, opera sa constituie un element de referință, elevat și în consonanță cu preocupările actuale. A aborda gînditorul la adevăratele sale dimensiuni, a-l integra în sociologia contemporană, a-i sonda orizontul științific — cu evidente tendințe de universa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

litate —, presupune, cel puțin, a fi tu însuți implicat în gîndirea sociologică, profund integralistă și autentică. Un amănunt ce nu trebuie omis atunci cînd avem la îndemînă monografia datorată lui Mircea Mâciu. Bun cunoscător al orientărilor sociologice, exeget al operei lui P. Andrei, legat de prestigiul unei discipline cu o reală misie în sfera cercetării, autorul are în vedere, în lucrarea de față, nu doar activitatea, concepția și opera lui P. Andrei, defalcate din motive lesne de înțeles, ci fermentul dinamizator al totalității, esența spirituală a gînditorului ieșean, raportată „la prezentul epocii de pe pozițiile căreia se valorifică".

Activitatea universitară și social-politică oferă elementele definitorii ale creării de sine, autorul sondînd sintetic mediul intelectual ieșean, ucenicia universitară, problematica sociologică românească din epocă, opțiunea pentru sociologie, contactul cu spațiul german, profesoratul (încă din 1918 este prezent la Universitatea din Iași cu un curs liber de „Introducere în filosofie și enciclopedie științifică"; cf. Arh. St. Iași, Rectorat, 878/1918), pentru ca în final, oprindu-se asupra activității politice și parlamentare, M. Mâciu să evidențieze, lipsit de prejudecăți, adevărata față și strînsa legătură dintre dascăl și politician.

Deopotrivă filosof și sociolog, P. Andrei s-a dovedit analitic și vizionar. Aspectul a fost surprins de autorul cărții, afirmînd totodată că profesorul ieșean „a întărit pozițiile raționalismului în gîndirea românească", aducînd argumente noi „în favoarea tezei că în univers totul are rațiune de a fi, există și evoluează în mod obiectiv, în afară și independent de dorința și voința oamenilor, prin urmare, este inteligibil, posibil de a fi cercetat și stăpînit" (p. 61). *Concepția* sociofilosofului este analizată riguros și cu discernămînt. Sînt luate în discuție probleme ca: *Premizele teoretice ale concepției sociologice* (cu o excelentă analiză a izvoarelor sociologice ale concepției lui P. Andrei), *Structura societății* și *Integralitatea societății*, aceasta din urmă stînd la baza încercării de a analiza societatea în multilateralitatea sa materială și spirituală (concepția integralist-deterministă). Explorarea pe verticală a *concepției*, atingerea unor adîncimi ale gîndirii lui P. Andrei aproape insondabile în mod obișnuit, îi permit autorului să determine direcțiile imprimate cugetării sociologice românești de gînditorul ieșean, dar și aprecieri ce nu vor putea fi omise din viitoarele exegeze.

Opera, cu o tematică diversă, relevă originalitate, nereprezentînd — cum afirmă M. Mâciu — „un simplu *summum* de cunoștințe adunate din operele predecesorilor și ale contemporanilor; ea aduce elemente noi, de o indubitabilă valoare științifică, rod al poposirii îndelungate, al meditației profunde asupra evenimentelor, faptelor sociale, al disocierii atente a operelor pe care le-a studiat, al punerii în valoare a ceea ce reprezintă cu adevărat interes teoretic și practic" (p. 281).

Lucrarea, deci, se impune atît prin subiectul abordat, cît și prin măiestria cu care autorul a reușit să-și finalizeze investigațiile asupra unei opere nu numai complete, ci și actuale.

Lucian Nastasă

I. FISCHER, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 223 p.

Nu este nici o exagerare — faptul va apare cu limpezime mai jos — să apreciem de la început datorăm lingvistului I. Fischer o lucrare remarcabilă asupra începuturilor limbii române. Oesigur, subiectul a trezit interesul a numeroși savanți din țară și de peste hotare și, la o privire superioară, „încercarea" cercetătorului bucureștean nu s-ar deosebi prea mult de demersurile antecesorilor săi ca în orice lucrare de lingvistică, vom întîlni și aici tratarea unor probleme adesea greu accesibile neinițiaților: evoluția sistemului fonologic, morfologic, lexical, sufixe, prefixe etc. În fond, lucrarea lui I. Fischer ne dezvăluie o construcție cu totul aparte, care frapează prin larga viziune istorică (adesea absentă la mulți lingviști) în care sînt încadrate și explicate fenomenele lingvistice, prudența — excesivă pe alocuri, dar tocmai de aceea lăudabilă — cu care își orientează demersul și își formulează judecățile asupra unor fenomene adesea incerte, soliditatea argumentării, chiar dacă uneori se reduce doar la exemplificarea unei transformări vocalice sau consonantice, preocuparea constantă de a desluși *calea metodologică* cea mai adecvată în analiza diferitelor aspecte ale evoluției limbii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără a face insinuări, putem spune că nu de puține ori exegeza noastră a lăsat impresia că istoricii și lingviștii vorbesc două idiomuri care nu permit comunicarea ; anumite puncte de vedeee — ca cel despre începutul influenței slave în limba română în secolul IV, cînd slavii nu sînt de găsit prin nici o dovadă literară sau arheologică în spațiul carpato-dunubiano-pontic, sau cel despre formarea limbii noastre cu mult înainte de celelalte limbi romanice, fără a se avea însă dovezi certe și fără conexiuni cu realități din alte spații — intrau, cum se observă, în totală contradicție cu logica istorică. Nu este cazul cărții subscrise de I. Fischer.

Din problematica generoasă a lucrării, vom stărui asupra cîtorva aspecte. Mai întîi, conceptul de *latină dunăreană*. În concepția autorului, această convenție lingvistică desemnează „varianta teritorială" a limbii latine (p. 6, 56, 198) care stă la baza limbii române, respectiv doar „graiul latin" vorbit în acele provincii riverane Dunării care au avut ca descendenți romanici (p. 6, nota 2, p. 56—57). Or, aceste teritorii sînt *Dacia* și *Moesia* (p. 18), pe care s-a născut singura limbă romanică — româna, respectiv „unitatea celor patru dialecte românești (dacoromâna, macedoromâna — zisă și aromâna —„meglenoromâna și istroromâna" (p. 56, nota 7). Aceste precizări terminologice nu sînt doar un artificiu metodologic, ci au la bază o realitate istorică : varianta dialectală din care derivă româna nu este aceeași cu cea din care a influențat albaneza și greaca. În consecință, trebuie renunțat la unele concepte vehiculate pînă de curînd : „latina orientală", „latina balcanică", „latina carpato-dunăreană" (p. 57 și nota 8).

Cînd începe istoria latinii dunărene ? „Cînd autohtonii și romanii vorbeau un idiom unic", răspunde autorul (p. 197), respectiv în acel moment în care latina devenise un mijloc de comunicare înțeles de întreaga populație a provinciilor, respectiv secolele II—III e.n. Or, acest fapt nu s-a putut petrece fără realizarea romanizării, pe care I. Fischer o definește ca „un proces a cărui trăsătură esențială și definitorie este cea lingvistică, însoțită în mod obligatoriu de trăsături secundare, din domeniul vieții materiale și spirituale, inegal repartizate teritorial și fără coincidență cronologică cu trăsătura esențială" (p. 17). Îmbinînd într-un mod fericit datele transmise de izvoarele antice cu cele furnizate de arheologie, epigrafie, numismatică, lingvistică, I. Fischer a analizat cu competență dovezile romanizării (cea mai peremptorie fiind existența limbii române), condițiile politice, social-economice, demografice și militare ale acestui proces, persistența limbii latine după retragerea aureliană.

În cea ce privește trăsăturile latinei dunărene, depistate de autor în urma unui atent examen al evoluției latinei pînă în epoca sa tîrzie, concluziile lui I. Fischer sînt extrem de interesante, oferind puncte de sprijin pentru înțelegerea mai nuanțată a procesului de formare a limbii române, respectiv a poporului român. Astfel, analiza sistemului fonologic (à propos de N.B. : atenție la transcrierea toponimului *Sucidava*, care apare cînd *Sucidava*, cînd *Sucidaua*, uneori pe aceeași pagină ! — v. p. 36—37, 44), morfologic, lexical și de formare a cuvintelor îi permit cercetătorului bucureștean să constate că latina dunăreană are un „caracter conservator (corect)" (p. 211) în raport cu latina Imperiului ; în structura ei, „dominante sînt conservările" (p. 200), tendințele novatoare datorîndu-se în primul rînd unor factori interni, „ținînd de funcționarea însăși a limbii" (p. 134, 144, 153, 192, 201, 203). Faptul se explică prin aceea că *teritoriul în care s-a folosit varianta dialectică a latinei în discuție, respectiv spațiul daco-moesic, a format, pînă la începutul secolului al VII-lea, o unitate cu restul lumii romane, în care latina (de fapt latina populară, „vulgară") a fost o limbă unitară* (v., de ex., p. 198, 207—210).

O asemenea viziune îngăduie și răspunsul la alte două întrebări : care este aportul slav pînă în secolul VII și cînd s-a format limba română ? Relativ la prima dintre ele, I. Fischer, în consonanță cu tezele altor cercetători (I. Pătruț, I. I. Rusu), arată — faptul ar fi imposibil fără o cunoaștere a condițiilor istorice în care a avut loc migrația slavilor — că repercusiunile lingvistice ale contactului dintre daco-romani și acești migratori „sînt la început în direcția primirii de către slavi a unor elemente latine în vocabular" (p. 40, 144), începutul pătrunderii elementului lexical slav în limba română datîndu-se în secolul IX (p. 196).

Cît privește răspunsul la cea de-a doua întrebare, se știe că mulți lingviști și istorici consideră că româna era formată la venirea slavilor, luîndu-se deseori ca argument celebra frază *torna, torna, fratre* (sec. VI) transmisă de Theophylactus Simocatta și Theophanes Confessor. „Direcția asupra presupusului caracter româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nesc al frazei este oţioasă", apreciază autorul (p. 21—22, nota 5); textul este latin, dovedind că la acea dată latina era limba maternă a locuitorilor Imperiului (p. 22, 205). Ca orice limbă romanică, individualizarea limbii române a început după încetarea unităţii latinei, respectiv de la debutul secolului VII (cînd slavii au forţat *limes-ul* şi în imperiul oriental s-a impus greaca), continuînd pe tot parcursul lui şi „poate" ajungînd pînă în „primele decenii ale celui de-al VIII-lea". Acest din urmă veac reprezintă, aşadar, „data de naştere" a limbii române (p. 210—211), concluzie pe care o împărtăşesc şi numeroşi istorici.

Lucrarea lui I. Fischer reprezintă, în concluzie, o valoroasă contribuţie; istoricii o pot utiliza cu mult folos.

Nelu Zugravu

GHEORGHE BOGACI, *Alte pagini de istoriografie literară*, Chişinău, „Literatura artistică", 1984, 214 p.

Noile contribuţii de istorie literară ale lui Gheorghe Bogaci acoperă un răstimp destul de îndelungat, de la Nicolae „Milescu" spătarul pînă la Maxim Gorki. Pentru vestitul spătar, se prezintă un codice aflat în biblioteca Universităţii din Irkutsk, cuprinzînd cunoscute lucrări ale lui „Milescu": Hresmologhion, Basiliologhion, Cartea despre cele nouă muzee şi despre cele şapte arte liberale, Descrierea bisericii Sf. Sofia, Cartea hieroglifelor; în plus, este „Traducerea cuvîntării rostite de solul polonez Samoilo Venţslavskii la sosirea lui în anul 1674, septembrie în 18 zile, în faţa Măriei Sale domnului ţar şi mare cneaz Alexei Mihailovici, singur-ţiitor a toată Rusia Mare, Mică şi Albă" (p. 13). Urmează un manuscris din Biblioteca „V. Stefanik" din Liov, cuprinzînd, după opinia autorului, o traducere inedită din D. Cantemir. Este unul din manuscrisele care au aparţinut celebrei biblioteci „Ossolineum" din acel oraş, după cum dovedeşte chiar cota veche (Oss III, 5835; v. şi Gh. Duzinchevici, în *RIR*, IV, 1934, p. 289, n. 1); manuscrisul are titlul următor: *Chipurile împăraţilor turceşti, dimpreună cu istoriile lor scrise pe scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dintîi pînă la cel de acum la împărăţie*.

De acest manuscris s-a ocupat şi Victor Papacostea (*RIR*, V—VI, 1935—1936, p. 393—399), stabilind paralelisme cu *Vieţile sultanilor* de Dionisie Fotino (*RIR*, IV, 1934, p. 175—212) şi conchizînd că ambele scrieri au un izvor comun. După opinia lui Gheorghe Bogaci, acest izvor comun este opera în limba latină a lui Dimitrie Cantemir. Cel de-al treilea manuscris, aflat tot la Irkutsk, conţine traducerea rusească a letopiseţului lui Vartolomeu Mazereanu. Prima parte a cărţii, intitulată *File vechi, file îngălbenite*, se încheie cu prezentarea unui manuscris cuprinzînd *Istoria lui Bertoldo*, de la Muzeul Istoric de Stat din Moscova (manuscris databil înainte de 1774).

A doua parte a cărţii, *Clasicii noştri*, începe cu un medalion despre *Nicolae Milescu — erou literar*; se prezintă, apoi, unele date despre Mihail Strelbiţki şi unele consideraţii despre opera lui Constantin Stamati. O surpriză constituie *precizarea datei cînd a murit Teodor Vârnav*, autorul cunoscutei autobiografii *Istoria vieţii mele*: piatra de pe mormîntul său din *Pociumbeni* arată că s-a născut la 1799 şi a murit la 25 *februarie 1868* (p. 80)*. Ultimul medalion este închinat lui Toma Vartic (1814—1885).

Partea a treia, *Prieteni de pe alte meleaguri*, prezintă pe V. F. Malinovski, fost consul general al Rusiei la Iaşi la începutul veacului XIX, şi pe A. S. Puşkin

* În discursul său de recepţie, despre *Viaţa şi opera lui Teodor Vârnav*, rostit la Academie la 3 februarie 1975, profesorul Şerban Cioculescu menţionează — după o informaţie de la profesorul Gh. Valuţă (probabil *Vuluţă*) existenţa mormîntului „de marmură" din „cimitirul boieresc din satul Pociumbeni"; tot acolo, după o informaţie din *Istoria teatrului în Moldova* de T. T. Burada, se presupune că Teodor Vârnav ar fi murit pe la 1886 (p. 15, n. 36); dar „bătrînul boier moldovan Vârnav", menţionat de Burada pentru stagiunile 1884/1885 şi 1885/1886, ar putea fi şi un Vârnav din cealaltă familie (=Perju)? Sau inscripţia de la Pociumbeni nu a fost bine citită? Sau o greşeală de tipar a dat anul *1868* în loc de *1886*?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(aici, cu precizarea : „Problemele capitale ale studierii biografiei și operei sudice". *Cuvînt despre arta lor* se intitulează cea de-a patra parte a cărții, grupînd interesante observații despre acuarelele lui M. M. Ivanov, portretele schițate de Pușkin în vremea șederii sale la Chișinău (între acestea, cel al celebrului Iordache Vartolomeu și al soției sale — pl. 8) și despre laboratorul artistic al lui Gorki (aici, însă, despre arta cuvîntului). Ultima parte, *La cumpăna apelor*, cuprinde un singur eseu, despre cultura populară.

Ștefan S. Gorovei

VALERIU RÂPEANU, *Scriitori dintre cele două războaie mondiale*, București, Ed. „Cartea Românească", 1986, 290 p.

Într-o galerie de numeroși scriitori (Liviu Rebreanu, Mihail Sorbul, Tudor Vianu, Perpessicius, Cezar Petrescu, Victor Ion Popa, George Mihail-Zamfirescu, I. Petz, Tudor Teodorescu-Branișteanu) „capul de serie" îl reprezintă N. Iorga. Se vede aici pasiunea constantă a autorului pentru marele istoric la a cărui redescoperire a contribuit în chip esențial atît prin restituirea unor opere cît și prin propriile eforturi exegetice. De altfel, N. Iorga reține și acum partea cea mai întinsă a volumului, prin cele patru articulații ce-i sînt consacrate : *Memorialistul* (p. 9—56) ; *Istoricul literar* (p. 96—102) ; *Istoricul evului mediu* (p. 102—107) ; *De la o „luptă literară" la o „luptă socială"* (p. 108—112). Primul dintre acestea poate fi recunoscut în studiul introductiv al lui Valeriu Râpeanu la ediția cărții lui N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*. Celelalte reprezintă cronici pe marginea unor ediții mai recente ale operei lui N. Iorga. Se înțelege din ele interesul autorului față de moștenirea marelui istoric, dorința sa de a veghea la actul anevoios al restituirii unei opere plină de semnificații culturale.

Ștefan Lemny

MIRCEA ANGHELESCU, *Lectura operei*, București, Ed. „Cartea Românească", 1986, 226 p.

De ani în șir Mircea Anghelescu alimentează, cu recunoscut prestigiu, „cronica edițiilor" în revista Transilvania. Textele în cauză alcătuiesc acum un volum, cu motivația preambulară că acest gen de critică a devenit un gen în sine doar în ultimul timp, ca un semn de maturitate a cercetării literare. „Prima și cea mai simplă justificare a restituției unei opere mai vechi — aceasta este, de fapt, o ediție — a fost găsită în revelația istorică a unei alte realități, a istoricității textului cu alte cuvinte și prin aceasta a lumii pe care el o reînvie și în care criticul modern nu se poate regăsi direct, ci prin intermediul unei tradiții din care, inevitabil, el descinde" (p. 5—6). Textul va rămîne acel fapt decisiv, la care critica trebuie să revină mereu. Dar i se adaugă tot mai mult „orizontul de așteptare", după expresia lui Jauss, orizont recompus de editor cît mai fidel, spre a elibera critica propriu-zisă de efortul aceleiași reconstituiri. Cu alte cuvinte, „ediția propune o lectură dirijată a operei unui scriitor, lectură condusă de ideea critică ; a o descoperi și a-i verifica verosimilitatea, a o valida, este rolul criticii ediției" (p. 9). Cu această precizare, autorul ne introduce în eforturile de restituție a scrisului cantemirian, pornind de la vol. IX din seria *Operelor complete* cuprinzînd, într-o primă parte, lucrările de istorie românească ale principelui scrise în latină. *Cronica lui Neculce și spiritul veacului* prezintă ediția scoasă de Zamfira Mihail și Paul Mihail după copia lui Ioasaf Luca. Urmează culegerea de *Cronici turcești privind țările române* (III), editată de Mustafa A. Mehmed ; *Occisio Gregorii în Moldovia Vodae tragedice expressa*, tipărită de Lucian Drîmba în colecția „Restituiri" *Propășirea*, scoasă de Mariana și Petre Costinescu ; *Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă*, publicate de Marin Bucur etc. Să mai amintim, pentru a sublinia interesul larg al volumului, cronicile dedicate corespondenței lui Odobescu, Hasdeu, Lovinescu, memorialisticii lui S. Pușcariu, operelor lui Delavrancea, T. Vianu, Camil Petrescu. *Istoria litera-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turii românești în veacul XIX de N. Iorga reprezintă „sinteza ca proces". Observații demne de tot interesul se pot găsi în oricare dintre comentariile cuprinse în volum, imposibil de amintit aici. Cartea se încheie cu observații legate de o eventuală ediție a scrierilor lui Mircea Eliade, observații de care va trebui să se țină seama.

Al. Zub

D. CARACOSTEA, *Scrieri alese*, I. *Critică și istorie literară*, ediție îngrijită, prefață și note de MIRCEA ANGHELESCU, București, Ed. „Minerva", 1986, 129 p.

În suita necesarelor „restituiri" din ultima vreme se înscrie și recentul volum de scrieri alese aparținînd lui D. Caracostea. Era și timpul de a repara o nedreptate care ținea ascunse nu doar un nume, ci și o operă de certă valoare, răspîndită în egală măsură atît prin diverse publicații, cît și sub formă de volume. Este meritul lui Mircea Anghelescu de a redescoperi și reactualiza suficiente „pagini novatoare" din creația criticului, istoricului literar, stilisticianului și folcloristului D. Caracostea, de a strînge între coperțile unui volum remarcabil cele mai semnificative texte. Regăsim, astfel, articole de o surprinzătoare vitalitate, precum : *Poezia română de azi ; Cu prilejul sărbătorirei d-lui T. Maiorescu ; Un examen de conștiință literară ; Tricentenarul lui Shakespeare ; Un mare critic român modernist : domnul Eugeniu Lovinescu* ș.a., articole ce denotă perspectiva modernă abordată de autor și care-l înscriu, fără tăgadă, printre deschizătorii de drumuri în disciplinele abordate.

Merită subliniată — în afara competenței cu care M. Anghelescu alcătuiește volumul și-l asigură cu judicioase note — temeritatea abordării biografice (totuși timidă) și a fizionomiei spirituale a criticului și istorcului literar D. Caracostea, cu vădit scop de a reevalua la justa valoare locul ocupat de acesta în panteonul culturii naționale. Și acest lucru — un început — cu atît mai mult cu cît mai persistă încă resentimente față de cel care, în 1941, a ajuns la cîrma Fundațiilor Regale.

Așadar, prin grija lui M. Anghelescu, imaginea lui D. Caracostea reapare într-o carte plină de idei, necesară și esențială.

Lucian Nastasă

N. IORGA, *Teatru și societate*, Antologie și note de GABRIELA MOLDOVEANU, studiu introductiv de VALERIU RĂPEANU, București, Ed. „Eminescu", 1986, 334 p.

Au trecut deja opt decenii de cînd Iorga, în articolul său *Despre Teatrul „Național" al capitalei românești (în „Sămănătorul"*, V, 1906, nr. 5, și 10 ; reprodus în vol. de față, p. 40—48), afirma că această instituție „trebuie să fie astfel încît să facă parte, ca un capitol neapărat, din marele program al educației naționale", pentru ca la numai cîteva zile mai tîrziu (13 martie) să se pună în fruntea studențimii care, prin vocea magistrului, protestă împotriva „imitatorilor de cultură și obiceiuri străine, împotriva pieselor bulevardiene în limba franceză îngăduite pe scena Teatrului Național. Gestul nu reprezenta începutul unei atitudini, ci doar unul din momentele (e drept, culminant) ce marchează interesul acordat de luptătorul-cărturar mișcării teatrale românești. Iar antologia de față, excelent realizată și adnotată de Gabriela Moldoveanu, dovedește lucrul cu prisosință.

Volumul este deschis de articolul *Năpasta* (ce inaugurează și debutul autorului în presă), în care Iorga ia apărarea piesei cu același nume, scrisă de I. L. Caragiale, și care în epocă declanșase numeroase patimi, fiind considerată o „eroare dramatică". Ordonate cronologic, materialele publicate acum (peste 60) vin să întregească imaginea complexă a cărturarului preocupat de promovarea unei dramaturgii naționale, de stabilirea unei ierarhii valorice, de înființarea teatrelor populare și, nu în ultimul rînd, interesat de educația publicului și lansarea unor tineri actori ce s-au dovedit de cele mai multe ori înzestrați. Din bogatul sumar merită reținute în mod

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deosebit: *Teatrul nostru și realismul, Societatea de teatru din Ardeal, Teatre de delitanți, Datoria teatrului celui nou. Nevoia de a se arenda Teatrul Național a d-lui Al. Davila, La legea teatrelor, Teatrul popular, Iluzionism teatral, Datoria publicului, Sensul teatrului, Cum se dobîndește o ctitorie culturală* ș.a.

În final, volumul trebuie elogiat atît prin calitatea textelor selectate și a aparatului critic, cît și prin studiul introductiv semnat de Valeriu Râpeanu, care conturează imaginea unei activități ce părea umbrită de copleșitoarea activitate istoriografică a lui N. Iorga.

Lucian Nastasă

MIHAIL MANOILESCU, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, 436 p.

Editura Științifică și Enciclopedică a deschis seria de recuperare a lucrărilor reprezentative de literatură economică, alcătuite în perioada interbelică de V. N. Madgearu, Șt. Zeletin, Gr. Mladenatz, I. N. Angelescu și alții, cu monografia lui M. Manoilescu consacrată forțelor naționale productive și comerțului exterior, teoriei protecționismului și schimbului internațional. Scris în limba franceză și publicat în 1929 la Paris în condițiile declanșării crizei economice, textul prin care autorul și-a făcut debutul internațional în științele economice a cunoscut, ulterior, cîteva ediții în engleză, portugheză și italiană, pentru ca în 1937 să atingă forma definitivă în limba germană. Această din urmă ediție a fost tradusă integral prin grija dr. în științe economice, profesor inginer Valeriu Dinu, ajutînd să apară, după jumătate de secol, prima versiune românească a lucrării fundamentale a lui M. Manoilescu.

Studiul introductiv, datorat prof. univ. dr. M. Todosia, pune pe cititor „la curent" cu atitudinea autorului față de problemele dezvoltării complexului economic național, cu contribuția acestuia la extensiunea teoriei relațiilor economice internaționale, învederînd, pe de o parte, meritul esențial al lui M. Manoilescu de a fi tratat problematica economiei internaționale în strînsă legătură cu specificul românesc, pe de alta, că teoria privind relațiile între state nu a apărut pe un teren gol, întrucît, mai înainte, M. Eminescu, A. D. Xenopol, D. P. Marțian, P. S. Aurelian, B. P. Hasdeu și alții făcuseră însemnați pași ca predecesori. Teoria lui Manoilescu reprezenta, în fapt, o continuare a preocupărilor, dar în alte condiții istorice, cînd, utilizînd cu măestrie tehnicile de analiză cantitativă a fenomenelor, a elaborat o teorie coerentă, sistematică, de largă erudiție, a formulat concluzii și a realizat noi instrumente de analiză. Acesta este și motivul esențial pentru care lucrarea în discuție ocupă un loc special în istoria culturii economice românești. Manoilescu a creat, cu alte cuvinte, o teorie generală a protecționismului întemeiată pe avantaje directe și imediate pe plan economic, un sistem de încurajare a producției naționale, stabilit în funcție de concepția statului cu privire la dinamica structurii producției, repartiției, schimbului și consumului de bunuri materiale. Fixînd ca finalitate imperativă a protecționismului „încurajarea industriilor în ordinea succesiunii productivității lor", Manoilescu a realizat prin *Teoria protecționismului și a schimbului internațional* un adevărat ghid pentru stat în opera de a diversifica practic structura economiei naționale.

Acestui obiectiv, Manoilescu îi subordonează întreaga demonstrație în lucrarea care, prin însăși organizarea sa (*Capitol introductiv, Noțiunea de productivitate, Teoria comerțului internațional, Teoria protecționismului și consecințele ei, Realități și judecăți economice*), o atestă din plin. De pe urma lecturii ei, tot mai mulți cititori, de numeroase profesii, în primul rînd istoricii și economiștii, nu au decît să-și mărturisească sincer gratitudinea față de efortul editurii și al prof. dr. M. Todosia și Valeriu Dinu de a fi făcut posibilă o ediție românească la o carte care a făcut vîlvă pe plan internațional cu jumătate de secol în urmă.

I. Saizu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE OPREA, *Itinerar inedit prin case vechi din Bucureşti*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1986, 222 p.

Ideea de a înregistra în forma pe care ne-o propune autorul în această carte mărturii ale urbanisticii din trecut este binevenită. Avem astfel la îndemînă o suită de informaţii, însoţite de ilustraţii, asupra unor clădiri bucureţsene înălţate în secolul XIX pînă în jurul primului război mondial.

După fixarea cîtorva repere în istoria oraşului, cu un popas special asupra caselor cu pictură murală, itinerariul autorului vizează mai ales cîteva zone: *La marginea oraşului; Calea Victoriei, Un cartier central* şi *De-a lungul Splaiului.* Mulţumită acestui itinerar, avem o imagine revelatoare despre urbanistica Bucureştiului în epoca modernă, cu sugestiile ce se desprind din pictura murală a unor clădiri pentru reconstituirea atmosferei mentale a epocii.

Ştefan Lemny

GHEORGHE CRUTZESCU, *Podul Mogoşoaiei. Povestea unei străzi*, prefaţă de EUGEN BARBU, note de VIRGILIU TEODORESCU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1986, 366 p.

Cel mai adesea istoria unui oraş poate fi descifrată doar prin istoria unei străzi, instituţii, ape, iar în „tîrgurile" mai mici prin biografia unei persoane. Exemplele sînt numeroase, iar cartea de faţă este un argument în plus. *Podul Mogoşoaiei* (Calea Victoriei de azi) constituie nu numai o carte de istorie, ci şi una de suflet, evocatoare a unui trecut tumultuos dar măreţ, totul legat de cea mai cunoscută arteră bucureşteană.

Autorul acestei incursiuni este pentru mulţi poate un necunoscut, cu toate că numele său ne trimite fără prea mult efort înapoi, la o rudă de-a sa, Grigore Lăcusteanu, cu *Amintirile* publicate de Radu Crutzescu în tocmai anul cînd scriitorul nostru îşi începea cercetările asupra Podului Mogoşoaiei (1935). Volumul este impresionant şi atractiv. După *începuturile* străzii, se perindă prin faţa noastră o adevărată galerie de edificii, oameni, obiceiuri, evenimente etc., toate creionate într-o formă cronicală, bine documentate, dar fără obositoarea încărcătură a aşa numitei erudiţii. Sînt reluate anecdote şi povestiri de mult uitate, iar amintirile îşi au locul lor privilegiat. Totul într-un limbaj calm, evocator, reînvietor chiar.

O menţiune aparte merită notele deosebit de bogate şi la obiect ale lui Virgiliu Teodorescu, note menite să ofere informaţii suplimentare tuturor celor interesaţi, amatori sau specialişti. Nu putem încheia prezentarea fără un elogiu adus redactorului de carte, Dan Pintea, pentru felul cum se înfăţişează volumul, dar şi cu regretul că lipsa unui indice îngreuiază operativa lui folosire.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

Une leçon d'histoire de Fernand Braudel, Paris, Arthaud-Flammarion, 1986, 255 p.

O inițiativă de două ori inspirată a Centrului Cultural din Châteuvallon (Toulon-Ollioules) : organizarea „zilelor Fernand Braudel" și publicarea discuțiilor ce s-au purtat de-a lungul celor trei zile (18—20 octombrie 1985). Inspirată, deoarece, fără să exagerăm, volumul constituie „testamentul spiritual" al marelui istoric francez lăsat foștilor discipoli, admiratori și, în general, tuturor celor care continuă direcția inaugurată de Braudel în urmă cu patru decenii. (Așa cum se știe, doar la cinci săptămîni — 28 noiembrie 1985 — eroul acestui colocviu a încetat din viață). Discuțiile purtate în cele trei zile — conduse, pe rînd, de Cristine Ockrent, Paul Fabra și Albert Du Roy —, și care au antrenat diverse personalități ale lumii științifice franceze (și nu numai), rămîn exemplare atît prin complexitatea și varietatea problemelor abordate, dar și prin vigoarea intelectuală cu care autorul Mediteranei a făcut față „asaltului" din toate direcțiile.

Tematica colocviului a cuprins trei chestiuni principale : *Mediterana, Capitalismul* și *Franța*. Cu siguranță că cele mai aprinse discuții s-au purtat în jurul Mediteranei, acel „spațiu de experimentare" a unei noi istorii, de lungă durată, „nu imobile ci aproape imobile", în care sînt scoase în evidență nu atît frecventele schimbări datorate uneori hazardului, cît permanențele și continuitatea. Dezbaterile s-au situat și ele tot în „constantele" gîndirii braudeliene, structurate în funcție de complexitatea conceptului de Mediterana : Jean Guilaine, specialist în primele comunități rurale ale regiunii, a vorbit despre *Formarea culturilor mediteraneene ;* Mirko D. Grmek despre *Omul biologic* în aceeași zonă ; Hélène Ahrweiler, reputată specialistă a istoriei civilizației bizantine, vicepreședinta Consiliului Superior al Educației Naționale, despre *Timpul bizantin în lumea mediteraneană* (și care a fost una din animatoarele spirituale ale discuțiilor) ; Robert Mantran despre *Mediterana musulmană* ; Maurice Aymard în legătură cu *Mediterana, Atlanticul și Europa* ș.a.

În cadrul schimbului de opinii, istoria evenimențială a cedat, inevitabil, în favoarea celei conjuncturale, punîndu-se în cauză secole ce ar înspăimînta orice istoric de „suprafață". Nu au lipsit nici polemicile și nici întrebările cu subtext ce vizau (oare ?) reconfigurarea teoretică a metodei braudeliene (de exemplu, cea pusă de Maurice Aymard, și poate singura rămasă fără un răspuns satisfăcător : „Și vous aviez à recommencer *La Méditerranée*, l'écririez vous comme vous l'avez écrite en 1947 ?").

Nu lipsite de interes au fost discuțiile purtate pe marginea Capitalismului și în care au fost antrenate personalități precum Paul Fabra *(Economia politică și istoria economică)*, Gérard Jorland *(Capitalismul, un joc trucat ?)*, Alberto Tenenti *(Capitalismul : continuitate sau mutație ?)*, Laszlo Makkai *(Tehnică, știință și societate)* ș.a.

În toate aceste confruntări pasionante, F. Braudel a strălucit prin confidențe uimitoare, opinii, reafirmarea valabilității metodei sale istorice, transformînd Mediterana într-o scenă deschisă tuturor participanților : reputați jurnaliști, istorici, economiști, și alte personalități de renume internațional. Emoționante rămîn imaginile fotografice care au imortalizat pentru posteritate ultima ieșire în public a celui care a fost „un ocean d'intelligence et de savoir dans lequel on navigue ebloui" : Fernand Braudel.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FRANÇOIS CHAMOUX, *Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică*, traducerea și cuvînt înainte de MIHAI GRAMATOPOL, vol. I—II ; *Civilizație elenistică*, traducere de ELENA LAZĂR, Ed. „Meridiane", București, 1985. 573+ 226.

Pentru istoricul lumii antice, ca și pentru iubitorul de literatură istorică din țara noastră, cele două traduceri ale lucrărilor lui Fr. Chamoux, apărute în prestigioasa colecție „Arte și civilizații" a Editurii „Meridiane", sînt o „fericită inițiativă", scrie Mihai Gramatopol. Afirmația nu ni se pare exagerată dacă avem în vedere faptul că exegeza asupra intervalelor de timp înfățișate de lucrările lui Fr. Chamoux (epoca greacă arhaică, clasică și elenistică) este relativ redusă în țara noastră.

Deși apărute la intervale de aproape douăzeci de ani una de alta, cele două lucrări, mărturisește autorul, „au fost concepute ca fiind complementare : ele formează părți ale aceluiași ansamblu, evocînd aspecte succesive ale unei aceleiași civilizații". Scopul lor declarat nu este acela de a fi tratate sau manuale manuale ale istoriei Greciei vechi și elenistice ; circumscrise rigorilor colecției „Mari civilizații" a Editurii Arthaud, autorul a preferat genul eseistic, modalitate care i-a permis ca, pe baza lecturilor, călătoriilor, să ofere cititorului „ un fel de meditație" asupra civilizației grecești arhaice, clasice și elenistice.

Prima dintre lucrări derulează istoria poporului grec din secolele XV—XIII î.e.n., cînd se dezvoltă înfloritoarea civilizație miceniană, și pînă în 336, cînd urcarea pe tron a lui Alexandru cel Mare a deschis o nouă etapă în evoluția lumii antice —elenismul. În pagini frumos scrise (e un merit al traducătorului că a putut reda tocmai farmecul originalului), care aliniază bogăția și sobrietatea textului științific de naturalețea și claritatea formulei literare, Fr. Chamoux a știut să zugrăvească cît se poate de firesc momente istorice atît de pline de evenimente, de bogate inovații, de fecunde cuceriri ale spiritului. Mediu geografic, evenimente politice, cadru social, viață religioasă, relații interstatale, realizări artistice ni se înfățișează într-un tablou bine articulat, ce incită cititorul la lectură și reflecție ; fiecare etapă a istoriei grecești este un martor al eforturilor devenirii umane : epoca miceniană, cu splendidele ei palate de la Cnossos, Pylos sau Micene, cu scrierea sa silabică, cu bijuteriile ei ceramice, cu arta sa realistă, cu organizarea sa dinastică, cu zeii săi străvechi ; epoca geometrică (secolele IX—VIII î.e.n.) — epoca celor două mari epopei — *Iliada* și *Odiseea* ; perioada arhaică (secolele VIII — VI î.e.n.), grevată de mari crize sociale, ce vor duce la roirea populației ; epoca clasică — momentul deplinei înfloriri a orașului-stat grecesc, a unei mari efervescențe politice, social,e culturale. Așadar zece secole de istorie „de-a lungul cărora un popor mic, unitar și diversificat totodată, a știut să elaboreze cu răbdare, în ciuda luptelor interne și a amenințărilor din afară, o cultură originală, nouă, completă, în care și-au aflat locul concomitent principalele aspecte ale condiției umane : credința religioasă și încrederea în om, simțul misterului cosmic și voința de a înțelege natura, ideea de ierarhie și de egalitate, respectul față de grupul social și interesul purtat individului".

Istoria celor trei secole care se scurg de la urcarea pe tron a Macedoneanului pînă la 31 î.e.n. face obiectul celei de-a doua lucrări. Este epoca cunoscută îndeobște sub numele de elenism — o epocă asemenea unei „drame în cinci acte" ne avertizează autorul. „Ea se deschide prin scurta și uimitoarea aventură a lui Alexandru, continuă cu încercările eșuate ale diadohilor de a menține sau a face să renască idealul unui imperiu universal, culminînd cu reușitele paralele ale celor trei monarhii — lagidă, seleucidă, antigonidă, în fine urmează declinul sub loviturile triumfale ale Romei, care stabilește o nouă ordine". Ca orice epocă aflată la cumpănă, elenismul i se înfățișează lui Fr. Chamoux ca o perioadă în care s-au confruntat tendințe contradictorii, continuitatea și discontinuitatea, tradiția și inovația, evoluția și revoluția întîlnindu-se în cele mai diverse domenii : statul-cetate alături de cel monarhic, religia tradițională alături de adausurile orientale, o moștenire culturală excepțională, la care se adaugă erudiția, metoda științifică, noul spirit filosofic etc. Așadar, o epocă sclipitoare și variată, iar nu una de decadență, cum adesea s-a afirmat în istoriografie.

Ambele lucrări au rezervat cel de-al doilea volum pentru tabelul cronologic, indice documentar, bibliografie, lista figurilor din text, lista ilustrațiilor. Privite

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

global, exegezele lui Fr. Chamoux ni se oferă ca valoroase contribuții în domeniul istoriei vechi universale. Traducerea lor în limba română este un pretios act de cultură.

Nelu Zugravu

La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal '400 al '600. Fonti e problemi, Atti del convegno internazionale, Milano 1—4 dicembre 1983, Roma, 1986, 523 p.

Organizat de Consiliul internațional al Arhivelor, congresul ținut la Milano între 1—4 decembrie 1983 s-a transformat — după cum mărturisește și Renato Grispo — dintr-un colocviu „sugli utilizzatori degli archivi", într-un „simposio con gli utilizzatori sulle fonti per la vita quotidiana". Rezultatele congresului sînt excepționale, iar volumul de față dovedește îndeajuns că experiența „noii istorii", a școlii „Analelor", eforturile lui Braudel, J. Le Gof, Le Roy Ladurie ș.a. au creat un nou cadru în ceea ce privește cercetarea istoriei, prin deplasarea preocupărilor de la viața politică spre organizarea socială, activitatea economică, psihologia colectivă etc.

Din sumarul volumului semnalăm studiile lui Giovanna Lazzi *(Îmbrăcămintea și moda la Roma în secolul XV*, p. 321—342), Henri Bresc *(Familia în societatatea siciliană medievală*, p. 187—206), Maria Gigliola *(Note pentru istoria „tutelei" în Italia renașterii*, p. 59—94), Johan Day *(Condiția femeii în Sardegna medievală*, p. 241—250), Dino Puncuh *(Viața cotidiană în documentele notariale genoveze*, p. 355—364), Alessandro Mordenti *(Viața cotidiană și modelul de cultură într-o periferie a Statului pontifical în secolele XVI—XVII*, p. 375—406), G. Ferri Piccaluga *(Un exemplu de ambiguitate terminologică*, p. 461—468) ș.a. Un loc aparte îl ocupă contribuția lui Maurice Aymard : *Pentru o istorie a elitelor în Italia modernă* (p. 207—219). Într-un fel, studiul constituie o replică „modei" istoriei sociale care se definește oarecum ca o istorie a maselor, muncitori sau țărani. Autorul analizează — fără a defini totuși termenul de *elită* — ceea ce consideră el a fi elită, în toate articulațiile ei complexe, ansambluri de conduite, publice și private, fiamliare sau sociale. Sînt luate în discuție „strategii și comportamente", bazele și transmiterea averii, succesiunea și alianța, educația, toate acestea dovedind, pentru intervalul 1550—1850, că procesele ce au avut loc în sînul elitei constituie un fenomen major al istoriei italiene. De o altă factură se prezintă studiul lui Edward Potkowski, *Clanurile heraldice și conștiința heraldică în Polonia secolului XV : „Clenodia Regni Poloniae" de Jan Dlugosz* (p. 455—460), care definind clanul heraldic drept „o formațiune mai mare decît familia compusă din rude și aliați", arată marele rol pe care l-au jucat aceste grupări în viața individuală, socială și politică a Poloniei în evul mediu. Iar ca exemplu, autorul citează opera lui Dlugosz, în care se reflectă cel mai bine cum spiritul marii familii era respectat și cultivat.

Nu putem încheia această sumară prezentare fără a sublinia valoarea unor asemenea demersuri, care prin studierea modului de alimentare, organizarea legăturilor de rudenie, forma habitatului, mișcarea populației, într-un cuvînt prin analizarea întregii activități umane în toate dimensiunile ei, oferă deschideri nebănuite și reașează omul acolo unde se cuvine, în centrul istoriei.

Lucian Nastasă

Arte poetice. Renașterea, selecția, prezentarea și traducerea textelor : DOINA CONDREA DERER, SORINA BURCESCU, ALEXANDRA EMILIAN, AURORA NASTA, IONEL MARINESCU, ANDREI IONESCU, MIHAELA ANGHELESCU IRIMIA, HANS MÜLLER, ELENA POPESCU, RADU SĂNDULESCU, DAN ALEXE, ION PETRICĂ, AUREL COVACI, TIBERIU PLETER, MIHAI MORARU, SZABOLCS, MOLNAR FRANCISCA, BĂLTĂCEANU, CARMEN CENGHER, ȘTEFAN ROSTAȘ, DAN SLUȘANSCHI, București, Ed. „Univers", 1986, 701 p.

Adevăratele dimensiuni ale spiritualității umane nu vor putea fi niciodată perfect cunoscute fără apelul direct la textele gînditorilor Renașterii. Este o condiție esențială, cu atît mai mult cu cît controversele istoriografice purtate pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marginea acestei epici tind să capete forme unilaterale, pierzîndu-se din vedere ansamblul, iar înfățișarea particulară pe care o capătă Renașterea în diferitele zone ale Europei riscă să nu fie pe deplin înțeleasă, în toate aspectele ei. Sub acest raport, autorii volumului de față au înțeles perfect nevoia unei crestomaii de „poetica Renașterii" (texte de poetică, stilistică, retorică, teorie literară etc.), de fapt o convingătoare demonstrație de monumentalitate a unui proces complex ce ridică nenumărate probleme specifice pentru fiecare domeniu al culturii.

Sînt reunite, cu un deosebit simț al selecției pertinente, texte semnificative din : Dante Alighieri *(De vulgari eloquentia)*, cel care a deschis „problema limbii" nu doar pentru contemporanii săi, dar, trebuie să recunoaștem, pentru o pleiadă de cugetători ce regăsesc actuală „chestiunea" chiar (sau, mai ales) în secolul nostru ; Francesco Petrarca, cu importantele probleme referitoare la raportul tradiție-inovație ; Marco Girolamo Vida, cu încercarea sa de a împăca cultura cu religia ; Bernandino Daniella ; Girolamo Fracastoro, cel ce a „intuit autonomia experienței artistice" ; Lodovico Castelvetro ; Agnolo Segni ; Lorenzo Giacomini ; Giordano Bruno ș.a.

Dar, spre meritul autorilor, volumul nu se limitează doar la spațiul italian, ci configurează o adevărată Europă a Renașterii, o renaștere a literaturilor (de fapt, artelor retorice și poetice) din Franța (Perre Fabri, Fr. Rabelais, J. Du Bellay, Pierre de Ronsard ș.a.), Spania (Antonio de Nebrija, Juan de Valdés, Francisco Sánchez de las Brozas, Juan de la Cueva ș.a.), Anglia (George Gascoigne, Th. Lodge, W. Webbe, W. Shakespeare ș.a.), Portugalia (reprezentată doar prin Antonio Ferreira), Țările de Jos (Erasmus din Rotterdam, Hogo Grotius), Germania (Ph. Melanchton și Matthias Dresser), Ungaria (János Vitéz de Zredna, Janus Pannonius ș.a.), Cehia (doar Viktoria Kornel ze Vsehrd), Polonia (Mikosai Rej, Lukasz Gornicki ș.a.) și, dar nu în ultimul rînd, Țările Române (cu texte din Simion Ștefan, Udrișteș Năsturel, Nicolae Milescu, Miron Costin, și Dosoftei). Totul se definește prin relația sensibilă dintre artele poetice și retorică, prin structuri formate nu doar prin asimilare, ci și prin iventivitate.

Pe de altă parte, volumul se bucură de o excelentă ținută : selecții, prezentări și adnotări judicioase, fără a se pierde în nesemnificativ ; traduceri de calitate ireproșabilă, la care trebuie adăugată necesara introducere semnată de Doina Condrea Derer.

Lucian Nastasă

JACQUES DUBOIS, *Les ordres monastiques*, Paris, PUF, 1985, 128 p. („Que sais-je ?", nr. 2241)

Director de studii la celebra École Pratique des Hautes Études (4e section), autorul — călugăr benedictin el însuși — oferă, în această cărticică, o trecere în revistă a istoriei monahismului, de la începuturile sale pînă în veacul nostru. Accentul cade, firește, pe monahismul occidental și în special pe marile ordine (clunisian, cistercian, benedictin etc.). Un capitol (VII) este consacrat monahismului în Răsărit, unde „dreptul monastic s-a constituit prin canoanele Conciliilor, *novellae*-le împăraților, hotărîrile patriarhilor, răspunsurile canonice, sinodale și tipicoane, regulamente propuse de fondatori sau de călugări pentru a asigura observanța (paza rînduielilor) și independența mănăstirilor" (p. 30). Cel mai vechi tipicon cunoscut este cel compus de Sf. Sava (m. 532) pentru marea lavră din Palestina și din care s-au inspirat autorii ulteriori de tipicoane, între care Sf. Atanasie, ctitorul (960) Athosului. Prin cinci din *novellae*-le sale, împăratul Justinian (527—565) „a făcut din organizația monastică legi ale imperiului". Autorul arată că începuturile monahismului sînt, de fapt, comune Orientului și Occidentului, că legislația lui Justinian și tipiconul Sf. Sava sînt contemporane cu Regula celebrului Benedict de Nursia (480—547) și că aceste prime regulamente s-au influențat reciproc (p. 33). Conform regulilor orientale (bizantine), superiorul mănăstirii era egumenul, asistat de un sfat al bătrînilor (recunoaștem formulele documentelor noastre : un *egumen* și doi-trei *stareți).*

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RÉGINE PERNOUD, *Les hommes de la Croisade*, nouvelle édition revue et augmentée, Paris, Marabout, 1984, 342 p.

Ca și alte cărți ale autoarei (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 627—628; XXII/2, 1985, p. 940—941) și aceasta, despre cruciați, dezvăluie un istoric sensibil și atent la realități, la stări de fapte și de spirit care scapă, de obicei, istoriei „mari". Fără îndoială, numai stăpînirea perfectă a izvoarelor — cu ani în urmă, Régine Pernoud însăși a reunit într-un volum (*Les croisades*, 1960), publicat în colecția sugestiv intitulată *Il y a toujours un reporter*, textele cele mai importante provenind de la contemporanii cruciadelor — și familiarizarea cu epoca (*veacurile!*) cruciadelor pot conduce la un asemenea rezultat. Spre ce se îndreaptă interesul autoarei? Titlurile capitolelor și subcapitolelor răspund de la sine. Astfel, în primul capitol, intitulat *Les hommes*, Régine Pernoud înfățișează participanții la cruciade, după un portret al lui Urban II, „le pape de la croisade": săracii, baronii, clericii, femeile. Cu iscusință și talent, desfășurarea propriu-zisă a cruciadelor este împletită în asemenea pagini cu descrierea vieții cotidiene, a organizării, a stărilor de spirit. Un capitol — al doilea — privește *Les moyens techniques*: mijloacele tehnice care au fost puse la contribuție pentru organizarea cuceririlor. *L'esprit de la conkquête, Mystique et politique* și *La fin d'un monde* sînt titlurile celorlalte părți.

Ștefan S. Gorovei

NICOARĂ BELDICEANU, IRÈRE BELDICEANU-STEINHERR, *Corinthe et sa région en 1461 d'après le registre TT 10*, în „Südost-Forschungen", XLV, 1986, p. 37—61.

Autorii pornesc de la un fragment al unui registru de recensămînt păstrat în Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri din Istanbul (Başbakanlık Arşivi), în fondul *Tapu ve tahrir* (de aici cota TT 10), recensămînt detaliat, efectuat curînd după cucerirea Moreei de către Mehmed II. Un alt fragment de registru — aparținînd, după toate probabilitățile, aceluiași recensămînt — se păstrează la Biblioteca Națională „Kiril și Metodiu" din Sofia și a fost publicat în 1977 de specialiști bulgari. Fragmentul analizat acum nu conține întreaga circumscripție judiciară a Corinthului, ci doar orașul cu același nume și 20 de sate ale căror venituri fuseseră concedate de către Poartă *sangâqbeg*-ului Moreei. Cu meticulozitatea cunoscută din alte lucrări, autorii analizează datele fragmentului de registru, storcîndu-i informațiile referitoare la fiscalitate, producție și populație. Pe această bază, se ajunge la concluzia că „în 1461, orașul nu era decît o mare aglomerare de factură agricolă. Nu avea de loc manufactură și comerțul juca un rol minor". O anume specializare se dovedește proprie fiecărei grupe etnice: grecii se ocupau cu lucratul pămîntului, cultura plantelor textile și viticultura, în timp ce albanezii dețineau „monopolul creșterii porcilor". În Corinth, populația era compusă din greci; în sate, albanezii reprezentau aproape 39%, fiind încă organizați în clanuri.

Ștefan S. Gorovei

GILLES VEINSTEIN, *L'occupation ottomane d'Očakov et le problème de la frontière lituano-tatare 1538—1544*, în *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Éditions Peeters, Louvain-Paris, 1986, p. 123—155.

Tratînd un capitol din ceea ce ar putea constitui „preistoria" căzăcimii, autorul aduce o contribuție de preț la istoria polonă, română și otomană în același timp, punînd în lumină anumite aspecte ale relațiilor dintre Polonia, Moldova și Poartă în anii 1538—1544. În ajunul campaniei din Moldova, în 1538, Soliman Magnificul a ocupat cetatea Očakov (Özü, Ğankerman), la gurile Niprului — stă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pînită pînă atunci de tătarii hanului Sahib Giray ; împreună cu ţinutul smuls Moldovei în toamna lui 1538 — Bugeacul, cu cetatea Tighina (Bender) — care, la rîndu-i se adăuga aceluia anexat Imperiului otoman la 1484, a format, în octombrie 1538, *sanğaq*-ul de Cetatea Albă *(Aqkerman)*. O linie trebuie să unească Nistrul inferior şi Niprul inferior, pentru a delimita noul *sanğaq* de regatul polon. După evenimentele din 1538—1541, în încercările de fixare a noii frontiere se va găsi amestecat şi Petru vodă Rareş. Tentativa de a stabili această frontieră, în toamna anului 1542, a eşuat ; în cursul ei s-a văzut clar pe ce poziţii se aflau sultanul — care se considera moştenitor al tuturor pămînturilor stăpînite cîndva de turco-tătari (iar în ţinutul respectiv se aflau numeroase urme tătăreşti, morminte şi ruine de *medrese)* — şi regele Poloniei, care îşi menţinea pretenţiile atît asupra cetăţii Očakov (protestase, dealtminteri, împotriva ocupării ei de către trupele otomane în 1538) cît şi asupra ţinutului dintre Niprul inferior şi Nistrul inferior, în virtutea faptului că făcuseră parte din stăpînirile lui Vitold, marele cneaz al Lituaniei ! Problema nu era lipsită şi de un aspect economic, întrucît proprietarii de turme de oi, din ţinuturile proaspăt anexate Imperiului otoman, îşi duceau aceste turme la păscut pe pămînturi a căror stăpînire o reclama regele Poloniei.

Studiul utilizează o bogată informaţie documentară, din ediţii franceze, polone şi româneşti, precum şi unele inedite din arhive polone şi turceşti. Alături de ediţiile de documente, autorul citează numeroase lucrări (studii şi volume), un loc de frunte revenind celor semnate de istorici români.

Ştefan S. Gorovei

GILLES VEINSTEIN, *Les „çiftlik" de colonisation dans les steppes du nord de la mer Noire au XVI-e siècle, în Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a armağan* (=Istanbul Universitesi Iktisat Fakültesi Mecmuası, 41, 1—4, sept. 1982 — oct. 1983), Istanbul, 1984, p. 177—210.

Studiul, întemeiat pe cercetarea comparată a două registre de recensămînt (din 1542 şi 1570), e de folos pentru cunoaşterea regimului funciar din ceea ce s-a numit „Moldova otomană". Autorul reaminteşte că în ţinuturile din nordul Mării Negre erau două sangeacuri *(sancak)* : cel al Kafei *(livâ)*, constituit în 1475, cuprinzînd sud-vestul Crimeii şi divizat în şase *kazâ* şi sangeacul (sancak) Cetăţii Albe *(Akkerman)* ; acesta din urmă se formase în două etape : în prima, Chilia şi Cetatea Albă, smulse Moldovei la 1484, au fost alipite sangeacului de Silistra ; în a doua etapă, în urma campaniei din 1538 — precedată de ocuparea cetăţii Ğankerman (Očakov), de la gurile Niprului* — şi a smulgerii Bugeacului cu cetatea Tighina (Bender), s-a constituit sangeacul de Akkerman, cu patru *kazâ* : Chilia, Cetatea Albă, Tighina şi Oceakov (Kili, Akkerman, Bender, Cankerman/Ğankerman). *Livâ*-ua Kafei şi *sancak*-ul de Akkerman. ţineau de marea provincie *(beylerbey)* a Rumeliei, dar depărtarea, poziţia excentrică, greutăţile comunicaţiilor făceau ca această zonă să fie mai greu de administrat de către autorităţile centrale, care cunoşteau destul de prost situaţia „pe teren". În plus, slaba populare a zonei ţinea la dispoziţie întinse pămînturi necultivate. Aceasta explică o caracteristică a regimului otoman în regiune : absenţa timarurilor — cu totul absente în *sancak*-ul Akkerman ! — şi frecvenţa altei forme specifice regimului funciar otoman, *çiftlik*-ul. Acoperind o mare varietate de forme de posesiune a pămîntului, termenul *çiftlik* desemnează şi domeniile atribuite unor membri ai clasei conducătoare (de obicei) în zone slab populate, în scopul punerii în valoare a a pămîntului prin acţiuni de defrişare ; este sensul asupra căruia a insistat, nu de mult, profesorul H. Inalcik**. Cu acest sens trebuie înţelese menţiunile documentare relative la *çiftlik*-urile din zonele nord-pontice ale Imperiului otoman. În *sancak*-ul Akkerman şi mai cu seamă în *kazâ*-ua omonimă, atribuirea de *çiftlik*-uri a luat o amploare deosebită : la 1570, se aflau 157 *çiftlik*-uri

* Vezi studiul aceluiaşi autor, prezentat în nota precedentă.
** Cf. *AIIAI*, XXIII/2, 1986, p. 993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dependente de Akkerman, 29 dependente de Chilia și 7 dependente de Tighina. Autorul urmărește constituirea și evoluția acestor domenii „de colonizare", analizînd și categoriile cărora le aparțineau deținătorii ; între aceștia, sînt și cîteva femei, care nu apar în poziția de moștenitoare, de la tată sau soț, ci de beneficiare prin ele însele (beneficiare inițiale), ceea ce determină pe autor să presupună că ar fi vorba de persoane aparținînd aristocrației tătare („«dames» tatares d'un certain rang") (p. 195). Sînt avute în vedere nu numai implicațiile economice, sociale și demografice ale problemei, ci și acelea militare.

Ștefan S. Gorovei

Trnavská univerzita. XIV. vlastivedný seminár 23. mája 1985 ku 350. výročiu založenia. Referáty (Universitatea de la Trnava. Al XIV-lea simpozion din 23 mai 1985 cu ocazia a 350 ani de la înființare. Referate), Trnava, 1986, 121 p.

O mai bună înțelegere a importanței culturale și politice a studiilor incluse în culegerea îngrijită de dr. Jozef Šimončič CSc., este condiționată de o incursiune în istoria Universității din Trnava. Înființată de Petru Pázmany în 1635, instituția a funcționat ca unica Universitate de pe teritoriul fostei „Magna Pannonia". La cererea fondatorului, a fost destinată școlaritării populației dintr-o largă arie geografică. Este și faptul care explică prezența la cursuri a studenților slovaci, cehi, unguri, nemți, fără să lipsească transilvăneni, croați, polonezi și chiar tineri din Europa occidentală. Deschisă reprezentanților tuturor categoriilor sociale, de la nobili și mica burghezie pînă la meșteșugari și iobagi, Universitatea a avut un caracter democratic — raportat la conceptul epocii — și a îndeplinit, începînd cu deceniul 4 al secolului XVII, un rol eminent în formarea intelectualității, mai ales în Slovacia (de unde s-a recrutat majoritatea profesorilor și studenților).

Deși la începutul Universității prevala spiritul scolastic, în ceea ce privește formula organizatorică și conținutul prelegerilor, prin intermediul instituției s-au pus bazele unor „specialități științifice" raportate la dimensiunile învățămîntului slovac. Au luat avînt, mai ales de la începutul secolului al XVIII-lea, matematica, științele naturii, fizica și științele medicale. Că în jurul Universității de la Trnava s-a cristalizat limba literară, folosită la început doar de intelectuali, a fost un adevăr demonstrat deja. Tot aici, în 1787, s-a pus bazele limbii literare slovace, prin contribuțiile iluministului Anton Bernolák.

Universitatea din Trnava a fost — și studiile incluse în culegere o demonstrează — un teren propice pentru contactul cu ideile progresiste, datorate lui Copernic, Galilei, Descartes și Newton, pe care studenții le-au cunoscut prin intermediul cursurilor. De altfel mai mulți profesori de la Universitate, printre care Martin Szentivanyi, Francisc Kéri, Andrei Adany, Andrei Jaszlinsky, Anton Revický, Iosif Horváth ș.a., au editat manuale după cursurile susținute. O parte din aceste lucrări, tipărite în ediții succesive, au răspîndit idei novatoare, datorită circulației înregistrate în diferite medii cărturărești, dintre care n-a lipsit Transilvania. Exemplarele existente, de pildă, în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, confirmă această realitate istorică. Să subliniem și rolul cultural și politic îndeplinit de tipografia Universității. De sub teascurile ei au apărut, între 1646—1777, circa 3000 titluri, mai ales cursuri destinate studenților, mult cititele calendare și cărți cu caracter popular. Ele au contribuit, fiecare în parte și toate la un loc, la răspîndirea unor idei specifice barocului și iluminismului.

Încă din primii ani, Universitatea de la Trnava a funcționat cu două facultăți, *facultatea de filosofie și facultatea de teologie*. În 1667 s-a înființat și *facultatea de drept* iar în timpul împărătesei Maria Tereza, în anul 1769, s-au pus bazele *facultății de medicină*, în contextul mai amplu al etatizării și raționalizării instituției, ca urmare a reorganizării învățămîntului din imperiu, vis-à-vis de politica iluministă a Curții din Viena față de biserică și școală. În cadrul complexului arhitectural (cu apă potabilă, canalizare și sistem de încălzire), în care s-a dezvoltat Universitatea, se găseau observatorul astronomic, grădina botanică, farmacia, biblioteca, tipografia, mai multe colecții muzeale etc., obiective științifice și culturale care erau în sprijinul procesului de învățămînt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotărîrea cercurilor aulice din deceniul 8 al secolului XVIII (1777, în atmosfera generată de promulgarea legislației *Ratio educationis*), prin care Universitatea a fost mutată la Pesta, chiar dacă se încadra în politica mai amplă de reorganizare și raționalizare a învățămîntului pe linia unei centralizări, a constituit un regres pentru viața culturală a orașului Trnava, cu consecințe imediate și profunde asupra evoluției spirituale a Slovaciei.

În congruență cu istoricul Universității, mai sus schițat, trebuie să înțelegem articolele și studiile închinate instituției, care a contribuit la formarea unei pături de intelectuali din Slovacia în epoca barocului și iluminismului. Dacă cercetările lui Anton Vantuch și Ștefan Kazimir abordează aspecte legate de istoricul și organizarea instituției, respectiv de rolul îndeplinit în viața orașului Trnava între 1635—1777 (p. 6—22), contribuțiile lui Karol Rebro și Vandelin Jankovič dezbat chestiuni referitoare la Facultatea de drept și la clădirile Universității (considerate monumente ale arhitecturii slovace) (p. 23—37). Pe linia valorificării unor fonduri de arhivă și în spiritul istoriografiei moderne se înscriu studiile lui Branislav Varsik și Richard Rybarič consacrate problemei naționale reflectată de Universitate și vieții muzicale, care a pulsat în jurul ei (pp. 38—61). Nu putem omite, în același context, rezultatele investigațiilor lui Ján M. Dubovský și Vojtech Sarluská asupra Universității în opinia polihistorului Matei Bel și despre profesorii instituției, așa cum apar în „Enciclopedia biografică" (p. 62—70, 118—120). În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, sînt demne de reținut interesantele studii consacrate istoriografiei asupra Universității semnate de Jozef Simončič și Hadrián Radváni (p. 71—117).

Volumul de studii și articole editat prin îngrijirea lui Jozef Simončič (directorul Arhivelor de stat ale județului Trnava) și cu concursul unor distinși istorici și cercetători slovaci, prezintă interes și pentru cercetătorii români specialiști în istoria învățămîntului din secolele XVII—XVIII. Chiar dacă se consultă cu greutate, din cauza lipsei unor rezumate în limbi de circulație pentru fiecare articol sau studiu (sau din cauza inexistenței unui rezumat general asupra problematicii investigate), interesul față de tematica lucrării este ridicat. Cu atît mai mult cu cît printre studenții Universității din Trnava s-au numărat și tineri din Transilvania (Cf. p. 3, 30, 40, 43). Ar fi de dorit ca viitoare investigații să abordeze prezența studioșilor români în cadrul instituției, pornind de la evidențele Universității (1635—1777) și în completarea unor studii asupra relațiilor culturale între Transilvania și Slovacia, de la momentul Nicolae Olahus (fondatorul învățămîntului superior din Slovacia, în 1566) pînă la contactele din timpul *Aufklärung*-ului (Cf. Iacob Mârza, în *Historický časopis*, Bratislava, 31, 6, 1983, p. 917—926; idem, în *Revista de istorie*, 38, 3, 1985, p. 277—283).

Eva Mârza, Iacob Mârza

JOHN KING FAIRBANK, *The Great Chinese Revolution. 1800—1985*, A Cornelia & Michael Bessie Book, Harper & Row, Publishers, New York, 1986, 397 p.

Unul din marii specialiști în istoria Chinei, prof. John King Fairbank, a oferit de curînd un excelent volum asupra *Marii revoluții chineze*. Poate că este și cel mai autorizat într-un asemenea efort sintetizator: în perioada interbelică și-a petrecut patru ani la Pekin, în timpul ultimului război mondial a activat în China, iar din 1936 a fost preocupat în mod constant, la Harvard University, de istoria Chinei moderne. În afară de aceasta, o imensă producție cărturărească are drept temă aria geografică mai sus menționată. Începînd de la prima sa carte, *The United States and China* (1948) — în care sînt creionate impresiile sale despre activitatea revoluționară a poporului chinez (ed. IV a apărut la Harvard University Press în 1983) — și pînă la cea de față, o întreagă serie de volume îl recomandă: *Ch'ing Documents. An Introductory Syllabus* (1952, ed. rev. 1970); *Trade and Diplomacy on the China Coast. The Opening of the Treaty Ports 1842—1854* (2 vol., 1953); *China. The People's Middle Kingdom and the U.S.A.* (1967); *China Perceived. Images and Policies in Chinese-American Relations* (1974); *Chinabound. A Fifty-Year Memoir* (1982) ș.a. au atras deja sute de mii de cititori. Totodată a fost și editorul celor 6 volume *The Cambridge History of China*, coautoriilor la tom. 10—15 fiindu-le dedicată această recentă carte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cele patru capitole (I. Ultima Chină imperială : creştere şi schimbare, 1800—1895 ; II. Transformarea ordinii imperiale, 1895—1911 ; III. Era primei republici chineze ; IV. Republica poporului chinez), istoricul american analizează victoriile şi eşecurile chinezilor începînd cu 1800 şi terminînd cu revoluţia socialistă ce a triumfat în 1949. Aşa cum arată J. K. Fairbank, revoluţia şi-a avut originea chiar după 1800, cînd China a început să părăsească lunga sa istorie de izolare. În cap. IV (cu subdiviziunile : 15. Crearea noului stat ; 16. Marede salt înainte şi consecinţele sale ; 17. Marea revoluţie culturală proletară a lui Mao ; 18. Noi direcţii. Reformele lui Deng Hsiao-ping ; 19. Perspective), autorul urmăreşte culisele ultimilor 40 de ani, arătîndu-ne cum s-a dezvoltat China sub conducerea Partidului Comunist şi locul pe care-l ocupă ea astăzi.

Excelent scrisă, clar şi aproape obiectiv, cartea fostului preşedinte al *Asociaţiei pentru studii asiatice* va rămîne una de referinţă. De altfel, John Kenneth Galbraith considera că : „nimeni nu poate spune totul despre istoria chineză a ultimilor 185 ani într-un singur volum. Dar John Fairbank cu siguranţă reuşeşte acest lucru. Specialiştii vor aprecia acest lucru şi vor lăsa pe cititori să judece".

Lucian Nastasă

FERENC PÖLÖSKEI, *Tisza István*, Budapesta, Ed. „Gondolat", 1985, 281 p.

Autorul cărţii de faţă, publicată cu sprijinul Institutului de istorie din Budapesta în colecţia de largă audienţă „Magyar História", seria de „Autobiografii", face parte din categoria celor mai cunoscuţi specialişti ai epocii dualiste, cu precădere ai intervalului dintre cumpănt veacurilor XIX—XX şi destrămarea Monarhiei austro-ungare. Afirmat de timpuriu în calitate de coautor şi redactor al cîtorva volume colective despre mişcările ţărăneşti în secolele XIX şi XX, îşi continuă travaliul documentar şi interpretativ, elaborînd două lucrări de referinţă[1] în istoriografia actuală ungară şi colaborînd, totodată, la scrierea volumului şapte al istoriei Ungariei între anii 1890 şi 1918 (1978). Cercetător al unor chestiuni legate de politica faţă de naţionalităţi a claselor dominante între 1867 şi 1914, reia şi continuă astfel demersurile cu privire la lămurirea atitudinii politice faţă de nemaghiari în preajma celui dintîi război mondial şi pînă la anul 1918, punctare ce include şi tentativa creionării portretului omului politic şi al premierului de faimă deloc măgulitoare pentru naţionalităţile Ungariei dualiste, anume István Tisza[2] (1861—1918).

Ideea şi tema în sine, extinse pe baza unui material documentar vast : cuvîntări, memorii, scrieri cu caracter publicistic, este reluată în incursiunea istoriografică prezentă şi considerată de autor în prefaţă ca fiind o necesară datorie restitutivă faţă de *imaginea unui personaj politic contradictoriu, un produs tipic* al epocii sale în străduinţa permanentă întru menţinerea sistemului dualist, în consecvenţa şi statornica apărare a intereselor claselor stăpînitoare ale vremii.

Începuturile vieţii politice a personalităţii în cauză includ desigur, după cîteva consideraţii generale despre perioadă şi familia respectivă, enumerarea studiilor juridice efectuate în străinătate, practica avocaţială, studiile publicate : teza de doctorat în 1883 şi altele de orientare diversă ; parlamentar din 1886, cu o activitate desfăşurată pe teren economico-financiar şi militar. Anii '90 ai veacului trecut relevă un I. Tisza preocupat de probleme politico-economice, de relaţia dintre partide, politica externă în Balcani, chestiunea muncitorească şi socialistă şi atitudinea statului faţă de biserică. La subcapitolul respectiv autorul remarcă ascuţirea contradicţiilor în problema naţională şi încercarea Partidului liberal

[1] Ferenc Pölöskei, *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása* (Destrămarea coaliţiei şi formarea Partidului naţional al muncii), Budapesta, 1963 ; *Kormányzati politika és parlament ellenzék. 1910—1914 (Politica guvernamentală şi opoziţia parlamentară. 1910—1914)*, Budapesta, 1970.

[2] Vezi studiile din „Századok", 1970, nr. 1 ; „Acta Historica", 1972/nr. 3—4 ; *Études historiques hongroises*, vol. II, 1980, p. 31—63 ; *Études historiques*, vol. II, 1985, p. 185—210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru tratative și moderare pe tărîm cultural. La granița secolelor XIX—XX, deputatul reales în două rînduri (1896 și 1901) se afirmă drept un polemist temeinic pregătit în chestiuni agrar-economice, contribuind astfel la întărirea rolului partidului respectiv. I. Tisza exprimă opinii cu caracter de primat în dezbaterea ajutorului statal pe seama școlilor române brașovene, egalizînd anumite facilități culturale, posibile de acordat, dar cu recunoașterea supremației „statului național maghiar" de românii transilvani (p. 67—69). Nu putem fi de acord cu teza istoricului F. Pölöskei care, dezvoltînd ideea că naționalitățile Ungariei dualiste posedau multe școli elementare, afirmă că existau „nenumărate licee", — doar patru în situația românilor din Transilvania —, și chiar „instituții superioare" (?!, p. 69).

Prim ministru din septembrie 1903, I. Tisza face față încercării de rezolvare pașnică a chestiunii militare și a băncii naționale ca și a tentativei coaliției în formare de a submina rolul și prestigiul partidului liberal aflat la putere. Cuvîntările către alegători din timpul campaniei electorale înfățișează pe omul politic care intră în contact cu activismul nemaghiarilor, ia legătura cu prelații români pentru realizarea unei „concordii" și stăvilirea mișcării emancipative, recunoscînd condiționat însă drepturile naționalității în apelul electoral rostit la Miskolc. Eșecul guvernării minoritare de pînă în vara anului 1905 face ca I. Tisza să se retragă în culisele vieții politice, fiind preocupat pe mai departe numai de activitatea organizatorică a partidului său, de relația cu naționalitățile și Viena.

„Anii singurătății" din timpul guvernării coaliției (1906—1907), subliniază F. Pölöskei, înseamnă pentru omul politic I. Tisza epoca de reculegere și de regîndire a planurilor viitoare de acțiune. Autorul concluzionează că oficialitățile vremii au contribuit tot timpul, prin măsurile deznaționalizatoare adoptate, la compromiterea definitivă a relației cu popoarele nemaghiare (p. 136).

Autorul consideră intervalul dintre anii 1910 și 1914 drept cel mai fertil în toată activitatea. de acum a conducătorului Partidului național al muncii, format din reprezentanții burgheziei financiare și agrare, pentru că, în pofida unui armistițiu temporar survenit între guvern și naționalități (p. 139) și a nerezolvării chestiunii naționale (p. 141), „liderul din umbră", ales președinte al parlamentului în mai 1912, își pregătea riguros terenul de acțiune în atingerea scopului dorit: premieratul din iunie 1913

Considerăm că afirmațiile prea tranșante ale autorului din subcapacitolul despre politica externă a Monarhiei din preajma celui dintîi război mondial și anume că România a profitat de contradicțiile dintre aliații războaielor balcanice pentru că se temea de sporirea teritorială a Bulgariei, ca și despre oscilațiile continue ale politicii externe române între Germania, Austro-Ungaria și Rusia (p. 192, 201) nu sînt susținute de argumente veridice, ignorîndu-se și rezultatele cercetării istorice românești!

Paginile închinate politicii duse de I. Tisza față de naționalități între 1910—1914 se constituie, în fond, într-un rezumat „adoptat și adecvat" puterii de înțelegere a publicului față de ceea ce au însemnat în epocă „tratativele" de mediere între guvernul maghiar și reprezentanții PNR (p. 202—213). Ideea călăuzitoare a acțiunilor inițiate de către I. Tisza consta în recunoașterea puterii crescute a popoarelor nemaghiare și a faptului că drumul „pertractărilor" trebuia urmat tocmai întru întărirea sistemului dualist și pentru a pecetlui astfel forța claselor dominante. Chestiunea românilor transilvani se afla în centrul atenției fiindcă era considerată, evident fals, mai puțin dificilă decît cea slavă iar atenuarea ei, încurajată de politica externă „proromână" a Germaniei. Nararea faptelor de către autor se face pe baze documetate și în litera adevărului istoric, astfel că nu credem necesr să intrăm în detalii știute în literatura de specialitate.

Este însă curioasă opinia lui F. Rölöskei după care România „a interzis" P.N.R. să încalce starea de drept existentă în 1914 și să reclame „alipirea" (!) pînă nu se va fi constatat o mișcare de „rupere" în acest sens în imperiu (p. 213).

Continuînd descrierea căii urmate de personajul cărții de față, autorul relevă că, în primii ani ai războiului mondial, I. Tisza se vădește a fi preocupat în permanență de varianta amenințătoare a iminentei ofensive române în Transilvania, de lipsa de opțiune externă a Bucureștiului față de Viena, fapt care, în contextul accentuării contradicțiilor naționale și a sporitei atenții față de nemaghiari, l-a făcut să aducă în discuție situația românilor transilvăneni și chiar să adopte măsuri, insignifiante, am spune noi, între 1914—1916, cu privire la dezvoltarea „nestingherită" a mișcării naționale respective (p. 240, 248). Autorul consideră că intrarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României în război, în august 1916, a condus la izolarea definitivă a omului politic I. Tisza în viața internă și externă a Ungariei dualiste.

„Împotriva curentului" se intitulează sugestiv capitolul final al cărții, ilustrînd momente din viața și activitatea personalității pentru segmentul de timp cuprins între anii 1917 și 1918 : atitudinea față de naționalități, reacția vizavi de guvernele ultime ale țării în decadență, comportarea în raport cu reprezentanții diferitelor grupări și partide politice, precum și poziția adoptată înaintea Curții vieneze. Sfîrșitul brusc, din 31 octombrie 1918, ușurase, într-un fel, soarta istoriei față de menirea asumată de I. Tisza în momentele de criză ale sistemului dualist și, implicit, ai ultimilor ani din istoria Ungariei diriguită sub stema bicefală.

Postfața succintă a autorului subliniază evoluția în timp a apetenței sau nonreceptării figurii sale, pendulînd în concepția mentalului colectiv între ură și admirație, ca fapt definitoriu pentru starea de spirit și atitudinea la nivelul masei și elitei atît pentru timpul său, cît și pentru conștiința contemporană.

Bibliografia selectivă și înregistrînd ecoul în timp istoriografic pentru ilustrarea vieții și activității omului și politicianului István Tisza, precum și paleta bogată de ilustrații, deosebit de interesante și judicios desemnate ca să alcătuiască un corp necesar cu cele cuprinse în paginile cărții, sporesc valoarea lucrării și evidențiază meritul autorului ce a încercat și reușit să prezinte o primă monografie, după decenii în șir de uitare, despre controversata personalitate a unuia dintre cei mai „discutați" oameni politici unguri din timpul regimului dualist.

Stelian Mîndruț

IGNAC ROMSICS, *Ellenforradalom és konszolidáció* (Contrarevoluție și consolidare), Budapesta, Ed. „Gondolat", 1982, 828 p.

Cartea de față a apărut în seria de monografii istorice destinate marelui public și intitulată „Magyar história". Cu subtitlul desemnat explicit : „Primul deceniu al regimului horthyst", autorul, un specialist tînăr (n. 1951), remarcat îndeosebi în ultimii ani prin contribuții pertinente vizînd epoca în cauză [1], încearcă, în lucrarea la care ne referim, să dezvolte numai aspectele legate de politica internă și externă a guvernelor ungare ale vremii, factorul cultural și economic, ca și cel indicînd seismul mișcării muncitorești fiind tratate în mod succint. Motivația este constituită atît de cadrul restrîns al tratării și, implicit, de al ediției în sine, cît și de existența unei istoriografii bogate în literatura memorialistică, de specialitate și chiar de popularizare.

Din „cuvîntul înainte" al autorului răzbate distinct ideea că se încearcă, în paginile volumului, să se evidențieze faptul că „micșorarea" teritorială a Ungariei după 1918 este în strînsă legătură cu țelurile revizioniste ale politicii externe, direcționată pentru recuperarea totală ori parțială a regiunilor în cauză (p. 6).

În capitolul prim, tratînd „Rădăcinile contraevoluției și baza ei socială", istoricul pornește de la creionarea imaginii societății ungare de la granița veacurilor XIX și XX. Contradicțiile sociale și naționale agravate în anii 1914—1918 și potențate de permanenta legătură (peste barierele așezate arbitrar) stabilită între popoarele înrudite pe tărîm cultural, dar și politic, conduc la izbînda separării lor depline în anul 1918 (p. 16, 17). Faza de trecere la revoluția deplină implică — relevă I. Romsics — rezolvarea problemei naționale și teritoriale în varianta federalistă gîndită de Oszkár Jászi (p. 21), în pofida tendinței majore a tuturor naționalităților fostei Ungarii, parte a monarhiei dualiste, de eliberare națională. Considerăm că evenimentele militare din anii războiului prim ar fi trebuit analizate, mai ales că lucrarea se adresează nu numai specialiștilor, ci și unei pături de cititori nu prea avizați în anumite chestiuni istorice majore ori minore,

[1] I. Romsics, *Nemzeti és társadalmi kérdés az 1918—1919-es forradalmokban (Problema națională și socială în timpul revoluțiilor din 1918—1919)*, în „Dunatáj", 1919, nr. 1 ; vezi și tratarea istoriografiei interbelice, în „Századok", 1980, nr. 3, p. 440—466.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în deplin spirit obiectiv și critic, cu recunoașterea greșelilor proprii săvîrșite la timpul respectiv și nu numai cu „blamarea" adversarilor militari sau politici din epoca dată ! Mai mult, în situația unei totale negări sau a unei critici științifice polemice, trebuia să se înfățișeze analitic și rezultatele istoriografiei implicate în temă, chiar și numai în virtutea previzibilului drept la replică ! Nu insistăm ; ne rezumăm doar la indicarea pasajelor ce se ocupă de conflictele armate și de eliberarea Transilvaniei în august-septembrie 1916 (p. 31, 49, 57, 59).

Evenimentele narate în extenso de către autor conduc logic la debutul capitolului următor, tratînd despre condițiile venirii la putere a elementelor contrarevoluționare. Autorul prezintă rotativa grupărilor și a partidelor politice care își disputau treptat puterea în răstimpul instabilității survenite în vara anului 1919, zugrăvește apoi figuri diverse de politicieni, analizează componența și direcția de manifestare a unor cercuri politice și tratează rezumativ scopurile misiunii conduse de Clerk : a) retragerea armatei române ; b) alcătuirea guvernului de coaliție pînă la alegerile parlamentare din 1920 și declararea amiralului Horthy drept guvernator, fără ca problema formei de stat, vizată de Antantă și statele succesorale, să fie tranșată. Chestiunea tratatului de pace de la Trianon, modalitatea prezentării și argumentări acestuia suferă aceleași amendamente din partea recenzentului, ca și cele anterioare cu privire la evenimentele militare dintre 1918—1919. Autorul redă concepția delegației conduse de contele Apponyi, rezumă contactele și demersurile făcute pe lîngă Anglia și Franța pentru menținerea autonomiei Transilvaniei (p. 92, 94, 95, 96) și conclude simplist că actul statuat la 4 iunie 1920 a atras după sine, în mod inevitabil, germinarea unui spirit prorevizionist al opiniei publice interne (p. 98).

Date despre politica internă a guvernului Teleki, măsuri adoptate pentru redresarea social-economică și politică, opiniile contrare exprimate în epocă și polemicile referitoare la reforma agrară, — vezi compararea cu stările din România (p. 122), — starea economică substanțial modificată în condițiile noi de după aplicarea prevederilor tratatelor de pace, inflația și agravarea condițiilor de muncă și de trai a maselor muncitoare constituie substanța capitolului trei în legătură cu „Începutul consolidării". În planul politicii externe, autorul remarcă intențiile lui Horthy de revizuire pe calea tratativelor — escamotînd astfel esența revizionismului — și subminarea colaborării dintre Cehoslovacia, Iugoslabia și România, la fel ca și eșecul celui dinții puci regal, fapt ce a condus la înscăunarea guvernului de durată Bethlen István. Consolidarea dezbătută include o a doua încercare regală, nereușită, solicitarea Ungariei de a intra în Liga Națiunilor, pentru a ieși din izolarea diplomatică și, în fine, referendumul cu Austria, vizînd aplanarea chestiunii apartenenței regiunii Burgenland-ului. În plan intern, se crează condiții pentru o stabilitate relativă, evidentă prin transformarea și reorganizarea unor partide politice, exemplul concludent fiind manifestat de către social-democrație și micii proprietari, ca și prin alegerile favorizate de reforma electorală recent elaborată. Reașezarea și avîntul vieții economice înglobează planuri de asanare și apelul la capitalul extern necesar. Agitația partidelor de dreapta între 1923 și 1925, afacerea „valutei falsificate" din decembrie 1925, la fel ca și revenirea la vechea formă a Casei Magnaților și alegerile din 1926, așadar o stabilitate relativă este circumscrisă unui argument solicitat temporar de puterile europene și care permite ca, între 1927—1931, Ungaria să se manifeste activ pe teren extern printr-o diplomație politico-culturală ce viza cu primordialitate revizuirea Trianon-ului.

Penultimul capitol al cărții se intitulează sugestiv „Pe drumul reformei politice conservatoare și al fundamentării revizuirii". Teza superiorității culturale ungare constituie piatra unghiulară a politicii culturale interne : instituțiile create, rețeaua de învățămînt, literatura și arta contribuiau din plin la propagarea ideii menționate. Din păcate, autorul aderă la această ideologie, subliniind : «...Conceptul de „superioritate culturală" însemna și propovăduia că maghiarimea numai atunci și astfel va fi în stare să aibă un rol istoric veridic și că numai așa va putea să își realipească ungurim ea risipită și populația veche de altă naționalitate dacă va adopta rezultatele culturii europene și va dovedi lumii întregi că Ungaria se află la un stadiu mult mai avansat, în comparație cu vecinii ei, nu numai pe tărîm economic sau social, ci și în cel al vieții spirituale...» (p. 225). I. Romsics tratează în continuare probleme legate de începuturile politicii externe de aderare a Ungariei la Liga

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Naţiunilor, obţinerea unor împrumuturi externe, legăturile cu Austria, Germania, U.R.S.S., Iugoslavia, Italia, insistînd cu precădere asupra misiunii lui Bethlen la Roma în aprilie 1927 şi a campaniei lordului Rothermere în „Daily Mail" împotriva tratatului de la Trianon. Declararea deschisă a ţelurilor revizioniste, afirmă autorul, se face prin discursul rostit de primul ministru I. Bethlen la Debreţin, fapt urmat de declaraţia ungaro-polonă şi ungaro-turcă (1929), de întărirea legăturii cu Austria, pentru ca la începutul anului 1931 să se reuşească a se părăsi izolarea în politica externă, dar şi — adăugăm noi — angajarea ţării pe calea periculoasă a revizionismului.

Ultimul capitol însumează paleta de transformări în plan social din deceniul trei interbelic, cu un ritm economic încetinit, cu puterea politică a marilor proprietari funciari diminuată odată cu întărirea marelui capital financiar. Se modifică astfel, remarcă I. Romsics, structura păturii mijlocii, cu un mod de viaţă şi de gîndire schimbat. Echilibrul social relativ al clasei de jos suferă impactul crizei economice din 1929. Concluziile autorului îngăduie înţelegerea căderii guvernului Bethlen în august 1931 şi instaurarea noii direcţii în politica internă şi externă.

Literatura de specialitate consultată pentru redactarea cărţii de faţă şi indicele cronologic util întru ilustrarea momentelor narate încheie strădania cercetătorului avizat vizavi de problematica deceniului prim interbelic al regimului „contrarevoluţionar" din Ungaria. Credem că dincolo de anumite părţi, discutabile sub aspect ştiinţific, tributare unui mod *sui-generis* de tratare a problemei naţionale, lucrarea aparţinînd lui Ignác Romsics face din plin dovada talentului unuia dintre cei mai recenţi reprezentanţi ai ştiinţei istorice actuale ungare, ca şi a puterii sale de muncă[2], angajate în slujba acţiunii de răspîndire a culturii istorice în cadrul maselor iubitoare de trecut. Poate că alte volume din seria amintită şi care vor aborda aspecte generale ale istoriei Ungariei vor avea în vedere şi faptul că ştiinţa se scrie, se rescrie, se gîndeşte şi interpretează — — îndeosebi dacă se tinde a se face ştiinţă la modul comparat — în strînsă interdependenţă cu cea ce se realizează pe acelaşi tărîm în istoriografia ţărilor din imediata apropriere, mai ales atunci cînd se analizează subiecte tangente.

Stelian Mîndruţ

GYULA SZEKFŰ, *Forradalom után* (După revoluţie), Budapesta, Ed. „Gondolat", 1983, 245 p.

Lucrările despre istoria ştiinţei istorice marxiste ungare, călăuzite pe un făgaş normal de către tînăra generaţie de specialişti, fecundă îndeosebi cu începere din deceniul şase, relevă eforturile serioase întreprinse acum pentru repunerea în circuitul ştiinţific şi discutarea, totodată, sub raport interpretativ dar şi în consonanţă cu metodologia de lucru modificată substanţial, a unor figuri marcante ale istoriografiei ţării vecine. Încercarea efectuată acum şi astfel, dincolo de atributul de *meritoriu*, încorporînd o paletă extinsă de „nume sonore" ce reprezintă epoci şi şcoli istorice distincte în evoluţia creionată, tinde să satisfacă anumite cerinţe dictate de : a) necesitatea abaterii de la calea urmată în perioada interbelică de către scrisul istoric respectiv şi care incumba un caracter naţional exhaustiv, în ideeo tangentării unor linii de dezvoltare a ştiinţei istorice în general, cu precădere acelei de sorginte occidentală, prin filiera latină sau anglo-saxonă ; b) strădania urgentă a reluării în tratare a unor istorici consideraţi drept „clasici" şi a unor opere definitorii elaborate, tocmai în ideea analizării, a comparării şi a regîndirii unor jaloane necesare de străbătut de către istoriografia marxistă ungară de astăzi ; c) probabile ori posibile interese conjuncturale, cu destinaţie festivistă, temporară în contextul unor aniversări de rang naţional sau internaţional, care prin editarea volumelor în cauză contribuie la potenţarea, în ediţii revăzute şi adăugite, apetenţei faţă de muza Clio a publicului, aflat astfel

[2] I. Romsics, *Gróf Bethlen István politikai pálya (1901—1921), (Cariera politică a contelui István Bethlen. 1901—1921)*, Budapesta Ed. „Magvetö, 1987 — cea mai recentă monografie apărută în acest sens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în legătură imediată cu anumite lucrări care contribuiseră la situarea locului și rolului științei istorice în viața spirituală a țării respective.

Acestui ultim deziderat exprimat opinăm că îi servește ca matcă evolutivă colecția sugestiv intitulată „Történetirók Tára" și în șirul căreia au văzut lumina tiparului cărți aparținînd unui Henrik Marczali, Vilmos Franknói, Ervin Szabo ori Sandor Dománovsky ș icare găzduiește cu prilejul omagierii a 100 de ani de la nașterea unuia dintre cei mai însemnați istorici unguri de pînă acum, Gyula Szekfü, reeditarea uneia din lucrările sale, apărută inițial în 1947 și intitulată *Forradalom után* (După revoluție).

Locul și rolul asumat de istoricul menționat în devenirea științei de specialitate ungare au stat mereu în atenția cercetătorilor fenomenului istoriografic, atît devansînd sărbătorirea centenarului, cît mai ales urmînd derularii acesteia[1]. Ingrijitorul ediției prezente, Ferenc Glatz, poate cel mai prolific reprezentant al generației tinere amintite, reușește în introducerea potrivit denumită „Istoricul, națiunea, societatea" să indice cîteva din aspectele esențiale ale vieții și activității „celui mai cunoscut istoric și publicist ungur interbelic". Luminile și umbrele deslușite în aprecierile făcute asupra personalității celui în cauză oferă o reală bază de plecare și un reper necesar totodată pentru înțelegerea unor gesturi și cotituri inevitabile, săvîrșite în timp de către Gy. Szekfü : inițial prohabsburg (1913), fostul coleg a lui I. Lupaș de la Budapesta devine unul dintre propovăduitorii istoriei maghiare interbelice, — vezi *Istoria ungară* scrisă în colaborare cu Bálint Homán (1929) —, pentru ca să sfîrșească prin declararea unui sincer și conștient atașament față de noile realități statuate după eliberarea Ungariei în aprilie 1945. Într-un asemenea context, lucid asumate, istoricul elaborează controversata lucrare în anii respectivi și care însumează opiniile autocritice ale unuia dintre cele mai autorizate personalități ale intelectualității burgheze ungare aflate într-o acută criză de conștiință.

Introducerea autorului cuprinde o paralelă între explicarea epocii de „decadență" care urmase anului 1848 și interpretarea a ceea ce survenise odată cu intrarea Ungariei în cercul de interes al Germaniei și Italiei la începutul deceniului patru interbelic. Teza se continuă în capitolul prim „Undeva am rătăcit drumul" — titlu extrem de relevant —, în fapt o suită de articole publicate în periodicul „Magyar Nemzet" în intervalul dintre lunile noiembrie 1943 și ianuarie 1944. Tratînd despre „revoluție" ca fiind unica salvare din caruselul ce angrenase Ungaria în decadența întîmplată în toamna-iarna anului 1943, autorul menționa pe omul politic István Bethlen drept un unic și ultim element neinfluențabil, dar receptiv totuși față de situația diplomatico-militară reală a țării sale, cel care, transilvănean de origine, nu acceptase „darul" lui Hitler prin validarea dictatului de la Viena (p. 51). Dintre factorii care au conlucrat la producerea „defecțiunii" regimului horthyst, Gy Szekfü menționează : a) atitudinea permanent șovăitoare a conducătorului statului în chestiunile capitale ; b) opiniile ireale ale diriguitorilor politici pe teren diplomatic și militar ; c) atragerea păturii mijlocii de partea regimului totalitar (guvernul Gömbös, de exemplu, dar și cabinetul Szállasi) ; d) păstrarea ofițerimii vechi „K.u.K." în posturile cheie ale armatei ; e) corupția administrativă. Reforma imediată pe tărîm social, politic și economic includea, în viziunea autorului, și reanalizarea atitudinii față de naționalități, abandonarea spiritului și a urmărilor propagandei revizioniste începute în anii '20 (p. 63), dar în interpretarea chestiunii tratativelor de pace de la Paris și a problemei naționale persistă aceleași limite, deloc obiective și total neștiințifice, ale istoriei oficiale maghiare interbelice. Autorul scrie în continuare despre greșe-

[1] Iván Zoltán Dénes *A „realitás" illuziója. A historikus Szefkü Gyula pályafordulója (Iluzia „realității". Cotitura carierei istoricului Gyula Szekfü), Budapesta, 1976 ; Ferenc Glatz, Történetiró és politika Szekfü, Steier Thim és Miskoloczy nemzetröl és államról (Istoricul și politica. Szekfü, Steief Thim și Miskolczy despre națiune și stat),* Budapesta, 1980 ; vezi și studiile lui I. Z. Dénes, în *Magyar Tudomány*, 1983, nr. 6, p. 442—448 ; M. Lackó, în *Valoság*, 1983, nr. 8, p. 11—22 ; Zs. P. Pach, în *Uj Irás*, 1983, nr. 10, p. 40—53 ; Gy. Mérei, în *Tiszatáj*, 1984, nr. 1, p. 65—71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

file evidente odată cu preluarea administrației și a guvernării propriu-zise a teritoriilor „cedate", datorate în viziunea sa în exclusivitate politicii oficiale progermane: a) nu trebuiau acceptate regiunile din partea Germaniei fiindcă nu exista un cadru legal, tratatele de pace nefiind recunoscute de către Ungaria! b) zonele în cauză ar fi revenit totuși Ungariei — autorul nu se explică —, în mod normal și în condiții pașnice", fără să implice astfel „cadoul" german și gama de responsabilități ce decurgeau automat; c) acceptarea menționată mai sus se făcuse și datorită presiunii opiniei publice ungare, modelată în expresie de politica revizionistă interbelică. Față de încărcătura critică a celor afirmate în continuare, citățm, fără comentarii, un pasaj din lucrare: „Am continuat încă să privim pământul și nu pe omul care îl lucrează și trăiește acolo și care astfel îi este alevăratul stăpîn și nu acela care vine pe un cal alb de la Budapesta și îl ocupă. Am căutat „integritatea", munții, apele și castelele țării și am privit pe deasupra oamenilor și naționalităților revenite în cadrele noastre statale. Aceasta a fost prima greșeală, agravată de organizarea administrației și conducerii teritoriilor prelaute.. Douăzeci de ani am criticat lipsa de democrație din țările succesorale și acum am trimis acolo pe dușmanii democrației..." (p. 67).

Capitolul trei, intitulat „Se pornește revoluția" se referă la ofensiva militară sovietică din vara anului 1944, fără să amintească măcar actul insurecțional săvîrșit de poporul român și nici contribuția armatei noastre la eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei. Stării de debandadă și de destrămare la nivelul organelor statale, ce conduce latent la desfășurarea revoluției interne, observă istoricul, i se coroborează factorul extern, anume înfrîngerea militară a Germaniei naziste. După anul 1945 se analizează căile revoluției pașnice, modalitatea parlamentară, chestiunea reformei agrare și a celei religioase. Gy. Szekfü evocă situația claselor sociale, sistemul partidelor poltice aflate în alianțe și compromisuri instabile.

Capitolul următor este dedicat prezentării realității sovietice, desigur, din unghiul de vedere al omului de știință devenit ambasador la Moscova. Dincolo de latura subiectivă inerentă, decantabilă pe seama specialistului, realitățile descrise rămîn interesante mai ales sub aspectul istoriei mentalității.

Volumul are drept limită finală a elaborării anul 1947; deci evenimentele cuprinse sînt de dată recentă autorului și nu îndeajuns de filtrate pentru cel aflat în situația de excepție și la depărtare de pulsul intern al țării sale. Ultimele capitole sînt rezumative, conținînd idei și aprecieri vizavi de tragedia păturii de mijloc de după război, problema democrației, alegerile parlamentare și atitudinea oficialităților față de naționalitățile din cadrele Ungariei postbelice.

Aparatul critic excelent realizat de către F. Glatz, cu notele explicative la zi, bibliografia selectivă a operei istoricului antologat și un indice de nume util, situate în același plan de referință cu consistenta introducere, evidențiază strădania temerară a savantului ce izbutește pînă în final să se debaraseze de anumite teze perimate științific și să accepte cu un curaj stoic realitățile impuse de forța de acțiune a maselor populare, într-o continuă transformare și dezvoltare în Ungaria postbelică. În toate aceste fapte considerăm că rezidă meritul și importanța lucrării de față, dovedind că Gyula Szekfü (1883—1959)[2] rămîne un reprezentant de seamă al științei istorice maghiare, un obiectiv și critic cercetător, venit mai tîrziu în întîmpinarea realităților vremii sale.

Stelian Mîndruț

CORNELIU BOGDAN, EUGEN PREDA, *Sferele de influență*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 324 p.

Lămurirea conceptului — făcuîndu-se apel la literatura corespunzătoare, din antichitate pînă-n zilele noastre — și evoluția practică din viața politică internațională de-a lungul secolelor, cu extrapolări în viitor, se constituie în obiectul central al deosebit de interesantei și de actualitate cărți, dedicată sferelor de influență.

[2] Vezi, recent, Szekfü Gyula. *„Valahol utat vesztettünk"* (Undeva am greșit *calea"*, Budapesta, Editura Gondolat, 1987.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele șase capitole ale lucrării — (I, *De la dualismul grec la Sfînta Alianță*; II, *Un secol și-a depășit veacul (XIX)*; III, *De la „micul" război mondial la bomba atomică*; IV, *Politica sferelor de influență și realitățile contemporane*; V, *Ipostazele noi ale sferelor de influență*; VI, *Sferele de influență și viitorul relațiilor internaționale*), împărțite, la rîndu-le, în numeroase subcapitole, sînt în măsură să rețină atenția istoricului, a celui ce studiază istoria relațiilor internaționale, în special. Pentru aceștia — dar nu numai — beneficiul parcurgerii paginilor acestei cărți este unul major. Trecutul și realitățile vieții politice internaționale contemporane capătă noi „lumini", noi înțelesuri. Discrepanțele dintre dreptul internațional și practica politică internațională acutizează interesul comun pentru o temă ca cea de față, deoarece politica sferelor de influență nu numai că se menține, dar intensificarea luptei pentru păstrarea, consolidarea și reîmpărțirea lor rămîne una dintre tendințele dominante ale vieții internaționale acutale, reprezentînd una dintre principalele surse ale primejdiei unei conflagrații globale.

Gabriel Bădărău

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului Județean Vaslui, V—VI, 1983—1984, 580 p.

Un nou volum dublu (cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 959) reunește un număr de 44 articole și note, distribuite în nouă secțiuni, cea mai bogată fiind cea rezervată *Arheologiei*: 12 articole. Subiectele tratate privesc paleoliticul și epipaleoliticul în Podișul Moldovei (Vasile Chirica și Gheorghe Enache), cultura Cucuteni (articole semnate de Anton Nițu, Eugenia Popușoi, Anton Nițu și Cornelia Magda Mantu, Ion T. Dragomir, Ruxandra Maxim-Alaiba), tezaurul de monede histriene de la Fedești, jud. Vaslui (Bucur Mitrea, Constantin Buzdugan și Vasile Apostol), civilizația geto-dacică (articole semnate de Silvia Teodor și Violeta Veturia Bazarciuc); se adaugă trei rapoarte de cercetare arheologică (Vasile Palade pentru așezarea de la Bîrlad—Valea Seacă și Alexandru Andronic și Rica Popescu pentru zona Curții domnești din Vaslui) și paleofaunistică (Sergiu Haimovici). Secțiunea de *Istorie* numără nouă contribuții, aparținînd Olgăi Tărnăuceanu *(Date de istorie locală, mărturii ale continuității daco-romane)*, lui Constantin Șerban *(Populația orașului Vaslui pînă la mijlocul secolului al XIX;* e regretabil că autorul nu a pus la contribuție nici măcar toate documentele publicate: volumul publicat de Ghibănescu în seria *Surete și izvoade* nu este citat...), lui Dumitru Vitcu *(Falimentul casei Meitani*, întemeiat și pe informații de arhivă), Natalia Simion și Ion Saizu *(Sensurile vieții economice după cucerirea neatîrnării politice. Lupta pentru o „Plevnă internă")*, Mariei Popa *(Aspecte privind starea economică, socială și culturală a țăranilor din fostele județe Vaslui, Tutova și Fălciu în preajma răscoalei din 1907)*; două articole tratează subiecte de istorie contemporană — Ionel Bejenaru, *Lupta maselor populare din județul Botoșani pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat-popular. 1944—1947* (II); Cornelia Andriescu, *Industria orașelor județului Vaslui în perioada 23 August 1944 — 11 iunie 1948* — iar ultimele două sînt axate pe teme de istoriografie: Ion Agrigoroaiei, *Istoriografia românească actuală despre personalitatea lui Nicolae Titulescu* și Alexandru Florin Platon, *Noi direcții în istoriografia contemporană: istoria mentalităților.*

La *Etnografie-Folclor*, semnează Gheorghe Constantinescu (despre unelte și construcții viticole în podgoriile vrîncene) și Traian Cantemir (revoluția de la 1848 oglindită în poezia populară). Rubrica *Cercetări arheologice de teren* este susținută de Nicolae Gr. Ciubotaru (pentru comuna Vulturești), Ruxandra Maxim-Alaiba (obiecte de bronz din colecțiile Muzeului vasluian) și Emil Ioan Emandi, care prezintă un fragment de cahlă suceveană din veacul XV, cu analogii perfecte în Slovacia. *Istoria culturii* reunește însemnările despre Alecu Russo ale Claudiei Mancaș, despre D. Bagdasar (ale lui Ștefan I. Niculescu) și despre Pârvan (ale lui Virgil Cătargiu). Din cele șase articole ale rubricii de *Muzeologie*, unul privește tehnica picturală în cultura Cucuteni (Cristian Pântea), altul descrie identificarea unei tapiserii flamande din colecțiile Muzeului „Vasile Pârvan" (Nicoleta Arnăutu; autoarea uită să precizeze — și în text, și în rezumatul francez — în ce oraș se află muzeul care poartă numele marelui arheolog: „muzeul nostru" — respectiv „notre musée" — e Muzeul Județean din Vaslui ?!); două articole — semnate de Dalila-Lucia Aramă și Cleopatra Ionescu — contribuie la cunoașterea participării românești la expozițiile universale de la Paris, din 1867 și, respectiv, 1900; ultimele două se referă la muzee sătești (Tasia Andronic, Elena Rotaru, Costel Rotaru). O rubrică nouă, *Arhivistică*, găzduiește articolul lui Grigore Gănet despre *Epitropia casei obștei tîrgului Bîrlad. Notele*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se referă la descoperirile sarmatice din Moldova (Radu-Doru Al. Mazilu), sobele cetății Făgărașului (Rica Popescu) și răscoala din 1907 (Laurențiu Ștefănescu pentru zona Hușilor și Fănică Ursu pentru fostul județ Tutova). Deosebit de interesant este documentul din 30 ianuarie 1670, scris de Dosoftei „cu mîna sa", pe cînd era episcop de Roman, prezentat de Dalila-Lucia Aramă împreună cu alte două piese (un exemplar din *Sarmatiae Europeae descriptio* a lui Al. Guagnini, în traducerea polonă a lui Marcin Paszkowski, tipărită la Cracovia în 1611 — principalul izvor al adausurilor lui Simion Dascălul la cronica lui Ureche — exemplar care a aparținut familiei Costin; o scrisoare din 15 octombrie 1826 a lui Constantin Diaconovici Loga către mitropolitul Veniamin Costache în legătură cu tipăriturile sale). La aceeași rubrică de documente, Ioan V. Cocuz publică noi mărturii privind legăturile dintre românii din Bucovina și cei din România la sfîrșitul veacului trecut iar Lucian Nastasă aduce *Unele date în legătură cu istoricul descoperirilor de la Cucuteni* (cu documente scoase din arhiva Universității).

Rubricile finale — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor*, la care se adaugă *Cronica* și un necrolog (N. Zaharia) — dau volumului acea rotunjime pe care o așteptăm, de fapt, de la toate publicațiile de specialitate. Cu noul tom, „Acta Moldaviae Meridionalis" și-a sporit evident prestigiul, atît prin calitatea contribuțiilor științifice, cît și prin prezentarea grafică. Eforturile dau roade. Este un îndemn la continuarea lor.

Ștefan S. Gorovei

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, 565 p.

Sumarul bogat al cunoscutei publicații cluiene, editată de Academia de Științe Sociale și Politice și de Universitatea din Cluj-Napoca, debutează cu două articole comemorative, semnate de Ștefan Pascu, *Marele voievod Mircea* (p. 7—17) și de Ioan Chindriș, *Petru Maior și epoca sa* (p. 19—30). Ca și la numerele precedente, actualul sumar beneficiază de cîteva interesante articole și studii care oglindesc rezultate ale cercetătorilor din domeniul istoriei medii. Remarcăm, pe această linie, contribuțiile lui Ioan Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea* (p. 67—77); Ioan Aurel Pop, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă* (p. 79—98); Cristina Feneșan, *Din premisele luptei antiotomane a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul — mișcările populare din 1594 în ținutul Timișoara* (p. 99—136). Interesanta secțiune *Studii și articole* include o serie de articole care abordează aspecte din istoria modernă și contemporană. Se impun atenției cercetătorilor: Ladislau Gyémánt, *Contribuții statistice privind agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în perioada 1720—1871* (p. 161—184); Gelu Neamțu, *„Uniunea democratică a Europei centrale" și Unirea Transilvaniei cu România (1918)* (p. 203—222); Nicolae Pădu, *Căi și metode de influențare a vieții politice românești de către societățile cu capital străin (1919—1928)* (p. 235—251).

Secțiunea *Miscellanea* a publicației științifice cluiene include, ca și numerele trecute, contribuții cu o problematică istorică variată însă extrem de interesantă, axate pe subiecte din istoria veche, medie, modernă și contemporană. Dacă istoria veche este reprezentată doar prin articolul lui Volker Wollmann, *Un Lucus la Alburnus Maior* (p. 253—295), la istoria medie întîlnim șase contribuții. Dintre acestea atrag atenția, prin metoda de cercetare și prin conținut: Costin Feneșan, *Districtul Dobra și privilegiile sale pînă spre sfîrșitul veacului al XV-lea* (p. 301—321); Adrian A. Rusu, *Mănăstirea Cerna* (p. 323—347); Andrei Kovács, *Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-Vodă* (p. 349—374); Aurel Rădulțu, *Șeaunul Aries la 1703* (p. 383—408). Se remarcăm, pentru valoarea documentară și prin maniera interpretativă, textele oferite de: Ioana Botezan, *Corespondența lui Alexandru Sterca-Șuluțiu cu Dimitrie Moldovan între anii 1860—1866 (I)* (p. 423—443); Emil Domuta, *Un memoriu inedit din 1862 privind mișcarea națională a românilor din Maramureș* (p. 445—456); Nicolae Bocșan, *Transilvania și unirea din 1859. Implicații culturale* (p. 485—504); Viorica Lascu, *Mărturii târzii despre serbările Asociațiunii din 1911* (p. 504—513).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Actualul număr este completat cu o secțiune de *Recenzii, Note bibliografice* (p. 523—558) și de *Cronica activității științifice a Institutului de Istorie și Arheologie și a Catedrei de Istorie a Universității din Cluj-Napoca pe anul 1985* (p. 559—565).

Privit în ansamblul lui, numărul XXVII al *Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca* se înscrie în șirul publicațiilor istorice de ținută academică și reflectă, evident, într-o manieră simbolică, un anumit stadiu al cercetării istorice patronat de „Alma Mater Napocensis".

Iacob Mârza

„Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXVII—LXXIX (1983—1985), nr. 131—133, București, 1986, 540 p.

Ca și volumele precedente (cf. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 869—870; XXII/2, 1985, p. 963), în aceleași condiții grafice excelente, noul buletin pune în circulație o mare cantitate de informații privind descoperirile monetare și tot ceea ce ține de studierea acestora. De la monedele geto-dace, grecești, romane, bizantine, românești, otomane pînă la medalii bătute în veacul trecut sau în veacul nostru, articolele, comunicările și notele incluse în volum aduc contribuții, mai mari sau mai mici, la istoria generală a țării. Studierea difuzării monedelor bizantine din secolele VI—VII în ținuturile carpato-dunărene arată, astfel, legătura strînsă a acestor ținuturi cu lumea bizantină, ale cărei evenimente influențau atît circulația cît și acumularea respectivelor monede (Viorel M. Butnariu). Atribuind lui Dan II un ducat de argint descoperit în 1984, Octavian Iliescu reanalizează întreaga activitate monetară a acestui principe muntean și legăturile ei cu Transilvania și cu Ungaria lui Sigismund de Luxemburg; o altă monedă, descoperită în 1968 la Târgșor, este atribuită de același autor lui Vlad Țepeș ca fiind bătută la București în 1459—1461; tipurile iconografice alese pentru aversul și reversul acestui ultim ducat, preluate direct din iconografia monetară bizantină, constituie — arată autorul — un *mesaj de idei*: emiterea acestui „ducat de cruciadă" dovedește că ideea *Bizanțului de după Bizanț* „încolțise încă din anii 1459—1460 în gîndirea politică a lui Vlad Țepeș" * (p. 278). Analiza stilistică, a legendei și a elementelor heraldice îngăduie lui Traian Bița să atribuie lui Alexandru II (Alexăndrel) al Moldovei o monedă atribuită anterior lui Alexandru cel Bun, în timp ce o alta, socotită ca emisiune a lui Alexăndrel, se vădește a aparține domniei lui Ilias I (singur sau în asociere cu Ștefan II). Într-o scurtă notă, Ioniță Dumitru Darac semnalează descoperirea în 1983 a unui „tipar pentru turnarea matricei sigilare a voievodului Moldovei Ilias Rareș (1546—1551)"; un altul, aparținînd aceluiași domnitor, se află în Muzeul Olteniei din Craiova și a fost semnalat în 1982.

Din „Galeria numismaților români", articolul pe care Aurel H. Golimas și Aurică Smaranda îl dedică lui Nicolae Docan (1874—1933) prezintă un deosebit interes, atît prin faptul că se reconstituie un atent viața și activitatea (bogată și multilaterală) în domeniul cercetărilor istorice a acestui personaj, cît și datorită punerii în evidență a opiniilor și presupunerilor sale, verificate și valorificate abia peste decenii. Un inventar special ar trebui făcut și publicat pentru ceea ce se numește „Arhiva N. Docan" de la Biblioteca Academiei (Manuscrise).

Volumul se încheie cu o bogată secțiune bibliografică, obișnuita cronică și necroloage.

Ștefan S. Gorovei

„Cahiers roumains d'études littéraires", 1986, 1—4.

Din cele 4 numere ale revistei scoasă de Editura Univers, două se referă la istoria literaturii: nr. 3, avînd ca emblemă tema „Réception-littérature" (cu contribuții prestigioase datorate lui H. R. Jauss, Ilrud Ibsch, R. Munteanu,

* Subiectul este dezvoltat de același autor în studiul *La naissance d'une idée politique: Byzance après Byzance*, în *RRH*, XXV, 1—2, 1986, p. 35—44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. Cornea ș.a.) și nr. 2, dedicat Hortensiei Papadat-Bengescu. Alte două tratează o problematică mai largă, de istorie culturală. Sub titlul „mentalitățile în dezbatere", nr. 1, grupează un mănunchi de studii cu privire la domeniul în discuție, semnate de Mihail Zamfir, A. Marino, Cătălina Velculescu, Silviu Angelescu, Irina Bădescu (coordonatoare a numărului), Cornel M. Ionescu, M. Moraru, Maria Foarță, Monica Spiridon. Sînt texte ce îmbogățesc meditația pe marginea mentalităților, prelungind investigația lor în cîmpul literar sau ideologic și problematizînd ancheta. Alt grupaj incitant găzduiește nr. 4, subtitrat de întrebarea „Se poate vorbi de un baroc românesc?" Jean Rousset oferă un punct de pornire prin relevarea modului în care temele clasice, precum *fortuna labilis*, *vanitas vanitatum*, *memento mori* au devenit elemente ale barocului literar, sesizabile ca atare și în operele primilor scriitori români. Varlaam, Dosoftei, Cantemir, Școala ardeleană nu lipsesc din această explorare, întregită apoi de exemplul unui Mateiu Caragiale sau Ion Barbu. Subscriu studii dense, de orizont metodologic: Al. Duțu, Edgar Papu, Tudor Păcurariu, M. Zamfir, Dan Horia Mazilu, Romul Munteanu, Ileana Mihăilă ș.a.

De reținut și alte contribuții incluse în rubrica de „perspective și confluențe", ca, de exemplu, articolul Corneliei Papacostea-Danielopolu (în nr. 3) despre opera lui Al. Calfoglu (1794) sau numeroasele cronici ale vieții culturale și recenzii.

Este una din revistele de largă respirație culturală, apreciată ca atare și peste fruntarii, în care trecutul cultural se bucură mereu de interes.

Ștefan Lemny

„Cercetări istorice" (serie nouă), XIV—XV (1983—1984), Iași, 1986, 317 p.

Desi de proportii mai reduse decît cele precedente, ultimul tom al publicatiei Muzeului de Istorie din Iași, apărut cu o întîrziere de nimeni dorită, reunește 26 de studii compartimentate în rubricile obișnuite. Prima, cea de *Muzeologie*, prezintă date despre muzeul organizat la Ruginoasa (Maria Huminic-Teclean), despre sinetul de la Putna care ar fi adăpostit moaștele Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava (Claudiu Paradais și Maria Paradais), despre unele icoane de la Golăiești—Iași (Lucia Ionescu), despre „poarta cu zid și casa cu absidă", ansamblu monumental din secolul XVIII, din păcate dispărut acum cîțiva ani din configurația Iașilor (Florin Buimestruc) și despre unele aspecte din istoria Teatrului Național ieșean în stagiunea 1946—1947 (Doina Petrache-Lemny). Articolele grupate în rubrica *Restaurare-conservare* se referă la respectivele operații în legătură cu unele fragmente textile (Carmen Marian), obiecte metalice (Ion Cristea) și hîrtia (Adriana Ioniuc). Studiile de *Arheologie* privesc o așezare hallstatiană din podișul Sucevei (A. László), descoperirile de la Brădicești—Iași (Constantin Ionomu), necropola tumulară daco-getică de la Cucuteni (Marin Dinu, Livia Măgirescu și D. Boghian), așezarea dacică de la Dumbrava, com. Ciurea, jud. Iași (Silviu Sanie și Seiva Sanie) și materialul osteologic din aceeași stațiune (Sergiu Haimovici); rubrica se încheie cu o prezentare a descoperirilor de monede romane republicane și imperiale pe teritoriul județului Iași (Seiva Sanie).

Cele mai multe articole le reunește rubrica de *Istorie*. N. Grigoraș continuă studiul despre dările în Moldova pînă la mijlocul veacului XVIII; V. Cristian prezintă o schiță de istoriografie românească alcătuită de Ioan Maiorescu la 1843; Gh. Platon retrasează evoluția ideii de republică în veacul XIX „între enunț teoretic și practică politică" (considerațiile privind planul de „oblăduire republicană artistodimocratică", atribuit cîndva lui Dimitrie Sturza, sînt, desigur, de revizuit în lumina celor stabilite de Iuliu C. Ciubotaru și N. A. Ursu în *AIIAI*, XXIV/1). O interesantă contribuție la istoria culturală a Iașilor este articolul lui Gh. Sibechi despre librari și librării din Iași de odinioară. Într-o notă, Nicolae Ciudin înfățișează rolul economic al unor semne monetare. Preocupările pentru dezvoltarea învățămîntului universitar ieșean în 1918—1921 constituie subiectul contribuției semnate de Rodica Radu. Și următoarele cinci studii sînt consacrate istoriei contemporane; astfel, C. Botez aduce noi contribuții la un istoric al pădurii românești (partea IV); rolul revistei „Însemnări ieșene" în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lupta pentru apărarea independenței naționale și a integrității teritoriale în anii 1938—1940 este prezentat pe larg de Ion Agrigoroaiei ; Constantin Cloșcă înfățișează o serie de preocupări cultural-educative muncitorești din România interbelică ; formele și metodele folosite în propaganda împotriva fascismului și a dictaturii de către Comitetul Regional Moldova al P.C.R. sînt analizate de Vasile Gavril. În fine, Valeriu Florin Dobrinescu și Sorin Pârvu prezintă, pe bază de documente inedite, problema cobeligeranței României (1944—1945).

Rubrica de *Documente* este consacrată, în acest număr, lui Ilie Bărbulescu, titularul catedrei de slavistică de la Universitatea din Iași în 1905—1939 : Rodica Anghel și Rodica Radu publică raportul acestui profesor, din 1937, pentru proclamarea lui N. A. Bogdan ca *doctor honorius causa* al Universității ieșene și scrisoarea prin care, cu ocazia pensionării, a dăruit Catedrei de slavistică întreaga sa bibliotecă.

Volumul se încheie cu cîteva recenzii și două necroloage (pentru Radu Vulpe și Gheorghe Balica).

Ștefan S. Gorovei

„Manuscriptum", 1986, 1—4 (62—65).

Revistă de excepție, atractivă și care denotă un înalt profesionalism, *Manuscriptum*-ul de anul acesta se bucură de un sumar bogat și bine ales. În primul rînd este continuată prezentarea manuscrisului descoperit de V. Cândea în fondurile documentare ale Universității Harvard (D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, prefața, 1/1986), pentru ca la rubrica „revelația documentului" să constatăm o nouă surpriză : un manuscris inedit al *Vieții lui Grigore Țamblac*, aflat în păstrarea familiei Donose din Iași și prezentat de Paul Mihail. (În strînsă legătură cu personalitatea cărturarului menționăm și studiul semnat de Dan Zamfirescu, deosebit de consistent și lămuritor, 4/1986). Un document din Biblioteca Vaticanului este prezentat, transcris și adnotat de I. Dumitriu-Snagov : Ion Neculce, *O samă de cuvinte ce sînt alese dintr-acest Ceasornic al domnilor, care s-au scris aice osebi*, lucrare „meditativă", ce constituie arhetipul din care a rezultat acea *Samă de cuvinte ce sînt auzite din om în om de oameni vechi și bătrîni, și în letopiseț nu sînt scrise, ci s-au scris aice* (4/1986).

Tot pe linia restituirilor se înscrie imnul de la 1848, *După horea lui Horea*, compus probabil de revoluționarul ardelean Al. Papiu-Ilarian și prezentat de I. Chindriș (4/1986), care publică și opt scrisori ale lui Papiu către istoricul și arheologul maghiar Torma Károly. Corespondența face dovada unei prietenii nu numai între doi istorici, ci și revoluționari, întrucît Károly (fost coleg cu Papiu-Ilarian la Liceul Academic Piarist din Cluj) a avut cam același rol de tribun în revoluția maghiară (3/1986).

Deși incomplet, avem la îndemînă acum, prin grija lui Marcel-Dumitru Ciucă, un „jurnal" de călătorie al lui Constantin Hurmuzachi, intitulat de editor : *De la Țarigrad la insula Chios* (1764). Textul este interesant atît prin informațiile ce le conține (despre populația din Castri, obiceiurile din Hios etc.), cît și prin faptul că înscrie în șirul călătorilor români cu înclinații spre însemnarea impresiilor (Nicolae Spătarul, C. Cantacuzino ș.a.) pe C. Hurmuzachi (4/1986). Un studiu inedit datorat lui B. P. Hasdeu este publicat de N. Romanenko (2/1986). Scris pentru a participa la concursul organizat de Epitropia Așezămintelor Brîncovenești (erau în joc 300 de galbeni), *Coloniile romane din Dacia* denotă o bună cunoaștere a izvoarelor și a principalelor lucrări din domeniu (v. în special cap. 2, *Literatura obieptului*). Se pare că manuscrisul nu a mai fost prezentat la concurs, probabil din cauza publicării anticipate a faimosului studiu *(Perit-au Dacii ?*, care, după cum se știe, i-a adus destule prejudicii prin îndepărtarea lui din profesorat. (Același N. Romanenko publică *Cîteva „daine" lituaniene traduse în românește de B. P. Hasdeu*, 3/1986).

De un interes aparte sînt paginile consacrate lui N. Iorga : corespondența cu bizantinologul Karl Krumbacher (Marin Bucur. 4/1986) ; sprijinul acordat de istoric Comitetului „Pro Eminescu" în vederea ridicării monumentului din Constanța (Petre Turlea, 1/1986). Un număr consistent de materiale sînt în legătură cu T. Maiorescu : *Epistolarium* (G. Rădulescu-Dulgheru, 1/1986) ; traducător al lui Maeterlinck (2/1986) ; preocupări pentru literatură universală (3/1986).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem încheia această succintă prezentare fără a omite restituirile din Eminescu, Ramiro Ortiz (corespondența cu C. N. Negoiță, 1/1986), I. L. Caragiale, C. Dobrogeanu-Gherea (scrisori de familie, 2/1986), N. Bălcescu (și corespondența anonimă de la Constantinopol în ziarul francez „Le Presse", *ibidem*), G. Ibrăileanu, N. Bagdasar (3/1986), L. Blaga, M. Eliade (cu *Eseul european și eseul românesc*; *Caracterul subiectiv al fizicii indiene*; *Gînduri pentru un nou umanism*, 3/1986), Camil Petrescu, Elena Văcărescu, Al. Odobescu (4/1986), Antim Ivireanu (*O carte din biblioteca lui*, 4/1986) ș.a. De o factură aparte este contribuția lui G. D. Iscru, în legătură cu O. Ghibu și avatarurile prin care a trecut acesta pentru a înfățișa în mod obiectiv personalitatea lui Gh. Lazăr. Comentariul lui G. D. Iscru, pasionat și surprinzător, dezvăluie într-o manieră debarasată de prejudecăți „culisele" și evoluția imaginii asupra lui Tudor Vladimirescu și Gh. Lazăr într-un context politic și științific care astăzi a început să fie din ce în ce mai sever analizat (2/1986).

În final, remarcăm încă o dată sumarul deosebit de bogat și consistent al revistei, înalta ținută științifică precum și calitatea ilustrației.

Lucian Nastasă

„Revista de istorie și teorie literară", XXXIII, 3—4/1985; XXXIV, 1—3/1986.

Confirmînd succesele de pînă acum, *Revista de istorie și teorie literară* se prezintă și prin ultimele sale numere de o excepțională însemnătate și bogăție tematică. Nu putem trece cu vederea faptul că există în cadrul colegiului editorial benefica tendință și deschidere spre realele valori culturale, care nu promovează nimic din spiritul de rutină și improvizație publicistică — spirit încă dominant în anumite publicații — și întreține adevărata polemică. Totul are substanță și este lipsit de considerații convenționale.

În cele patru volume, un număr considerabil de pagini sînt dedicate lui Mircea Eliade: texte semnate de regretatul istoric al religiilor (*Deasupra tuturor gloriilor efemere*, 3/1985); *Oameni și pietre*, 4/1985; *„Voiam să mă regăsesc în atîtea notații fugare"*; *Eminescu — poetul neamului românesc*; epilogul la *Maitreyi*; 1241 — act dramatic; *Gaudeamus*; *Încep să descopăr America* — amintiri; *Orfeu și orfismul*, 2—3/1986), corespondență, considerații critice asupra operei sale și diverse contribuții biografice. O mențiune aparte merită textul transcris după bandă de magnetofon, *Semnificația operei în contextul culturii românești*, ce reprezintă discuțiile purtate în cadrul colocviului din 17 martie 1982 consacrat lui Mircea Eliade și care cuprinde intervențiile Zoei Dumitrescu-Bușulenga, Al. Paleologu, Eugen Simion, Răzvan Theodorescu și Dan Hăulică.

Continuînd polemica cu N. A. Ursu, în ceea ce privește paternitatea traducerii *Istoriilor* lui Herodot și a primei revizii a *Vechiului Testament* tradus de Nicolae (Milescu) Spătarul, Liviu Onu aduce noi argumente și interpretări în favoarea tezei sale, că nu Dosoftei este traducătorul *Vechiului Testament* și nici cel ce a revizuit tălmăcirea milesciană (*Se totuși spătarul Nicolae Milescu*, 4/1985, p. 108—114; 1/1986, p. 77—79). Tot în domeniul controverselor, Pavel Tugui continuă să prezinte „cazul Blaga" (cu „precizările" și „completările" lui Octavian O. Ghibu, 1/1986), iar *Moralitatea „dreptului la replică"* (Ioan Șerb) pune la punct o „pretenție" ce pare să conteste o faptă editorială mai mult decît lăudabilă: publicarea jurnalului politic al lui O. Goga (1/1986; v. și 3/1985).

La capitolul „repere fundamentale", Paul Cornea oferă un excelent articol despre *M. Kogălniceanu și „provocările" istoriei* (1/1986), iar Florin Faifer se oprește asupra lui *N. Iorga — „via sacra" sau viziunile călătorului* (4/1985, 5/1986). Deosebit de interesante se dovedesc a fi și marginaliile Ecaterinei Tărălungă la *Divanul* lui D. Cantemir, operă de tinerețe a domnului-cărturar, care „este în fond monologul interior apărut ca urmare a dezacordului dintre aspirația spre un ideal și aceea spre cotidian, dintre trăirea pentru un crez și împrăștierea printre evenimente fără semnificație majoră" (4/1985). La aceeași rubrică mai reținem atenția studiile semnate de Cătălina Velculescu (*Hasdeu și cercetarea cărților populare*, 2—3/1986), Cornelia Călin (*Cîntecul istoric în folclorul românesc*), G. Munteanu (*I. Slavici — începuturile scriitorului*, 3/1985), Gh. Bolog (*M. Eminescu și mitologia luminii*, 1/1986) ș.a. În ceea ce privește „confluențele" este prezentat textul lui Klaus Heitmann asupra *Literaturii române în studiile univer-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sitare vest-germane (1/1986), iar la „restituiri" Andrei Ionescu publică despre *Mihai Berza și „arta" istoriei* (2—3/1986), M. Handoca se oprește asupra etapei de început a lui Em. Cioran (4/1985), pentru ca Ștefan Andreescu să se ocupe de *Destinatarii manuscriselor lui Matei al Mirelor* (1/1986).

Nu putem încheia această succintă prezentare fără a menționa tălmăcirea din Heidegger, *Sein und Zeit* (trad. D. Tilinca) și articolele semnate de M. Bucur *(Documente din arhiva I. L. Caragiale*, 3/1985), Cl. Guillén *(Vers l'interhistoricité*, 4/1985), M. Muthu *(Amintirea Bizanțului în literaturile sud-est europene)*, Jean Coman *(Vasile Pârvan în lumina „Memorialelor"*, 2—3/1986), V. Cândea *(Prototipuri posibile ale traducerilor lui Lazăr-Leon Asachi)*, M. Moraru *(O snoavă populară de la începutul secolului al XVIII-lea)*, ș.a. O mențiune aparte se cuvine dialogului realizat de A. Oișteanu cu Ioan Petru Culianu, discipol și continuator al lui M. Eliade, asupra *Reconstituirilor în domeniul mitologiei românești* (3/1985). Tînărul savant de la Universitatea din Groningen este și semnatarul intervenției *Avers și revers în istorie* (2—3/1986), ce conține „cîteva reflecții despre Eliade suscitate de lectura cîtorva lucrări foarte cunoscute de epistemologie".

Lucian Nastasă

„Romanoslavica", XXII, 1984, 518 p.; XXIII, 1985, 364 p.; XXIV, 1986, 312 p.

Revista de profil a slaviștilor români se apropie de cel dintîi jubileu semnificativ. Ultimile trei numere, multiplicate în Tipografia Universității din București, trădează, evident, strădania Comitetului de redacție (avîndu-i în frunte pe prof. Mihai Novicov și Gheorghe Mihăilă, iar ca secretar pe Mihai Mitu) de a imprima publicației periodicitatea anuală, de care odinioară fusese lipsită, chiar dacă volumul textelor inserate este întrucîtva inferior apariților anterioare. Structura revistei a rămas, în genere, cea tradițională: rubrici permanente consacrate literaturii și lingvisticii și speciale, în funcție de împrejurări (comemorarea a 100 de ani de la moartea lui Turgheniev, în vol. XXII și XIII, și a 50 de ani de la nașterea lui Maiakovski, în vol. XXII, scurta incursiune dostoievskiană din vol. XXIII, precum și rubrica *Personalia*, în vol. XXII și XXIV) sau oferte (grupajul *Miscellanea* din vol. XXIII), urmate de secțiunile finale de *Recenzii* (mai puțin la tom. XXII) și *Cronici* ale vieții științifice (dar nu și la tom. XXIV) care încheie volumele. *Istoria* împreună cu *Istoria culturii* este reprezentată de o rubrică aparte doar în vol. XXII, p. 341—396, însumînd patru contribuții științifice. Cea dintîi, semnată de prof. I. C. Chițimia, tratează despre *Anciens relations roumaines avec l'Italie et la Pologne au XVe siècle*, insistînd asupra rolului comercial și economic major al Veneției în Europa est-centrală și sud-estică — rol care a condus la o mai profundă cunoaștere a realităților etno-lingvistice din aceste zone și, implicit, la descoperirea latinității românilor, afirmată de umaniștii Flavio Biondo și Enea Silvio Piccolomini încă de la mijlocul secolului XV. În mod special se atrage atenția asupra explicației corecte dată de Philippo Buonaccorsi, cărturar venețian refugiat la Cracovia, asupra identității semantice a termenilor prin care polonii îi defineau, în epocă, pe italieni și români, precum și asupra datei (1489) și limbii (venețiană amestecată cu expresii latine) privilegiului comercial acordat de Baiazid II negustorilor polonezi, dar inventariat de Martin Kromer la anul 1464, cu specificația: *idiomate valachico scriptus*.

Următoarele două contribuții relevă dimensiunile activității scripturale a copiștilor și traducătorilor români din evul mediu, prima, datorată Elenei Linta, tratînd *Despre „Catalogul manuscriselor slavo-române din R. S. România"* și punînd în valoare importanța însemnărilor pe care vechile manuscrise le cuprind — cu informații uneori surprinzătoare, ca cele despre moartea lui Alexandru Lăpușneanu și înscăunarea fiului său, Bogdan, dar, din păcate, publicate pentru a patra oară: mai întîi de R. Constantinescu, iar apoi de Teodor Boian și Ioan Gabor — v. *AIIAI*, XX/1978, p. 536 — și de însăși E. Linta, în „Magazin istoric", XIV/1980, nr. 10, p. 46, sau ca cele de pe *Tetraevangheliarul de la Humor*, dar puse în valoare încă de Ioan Bogdan (v. *ARMSI*, s. II, t. XXIX/1907, p. 645—656); cea de a doua aparținînd lui Ion-Radu Mircea, *Manuscrise slavo-române în biblio-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teci străine (I) atrage atenția asupra proporțiilor în care operele copiștilor români s-au răspîndit în spațiul balcanic. În mod deosebit se insistă asupra *Catalogului manuscriselor chirilice din Mănăstirea Hilandar* (Belgrad, 1978), realizat de Slavibor Blajer, și a *Inventarului manuscriselor chirilice din Jugoslavia, sec. XI—XVII* (Belgrad, 1982), întocmit de Dimitrije Bogdanovič, semnalîndu-se pe baza datelor oferite de cei doi autori, dar și a propriilor cercetări, 90 de manuscrise slavo-române din sec. XIV—XVII. În încheierea rubricii, Olimpia Guțu prezintă rezultatele unei metodice și atente investigații proprii referitoare la *Hîrtia filigranată folosită în Țara Românească de-a lungul secolului al XVII-lea*, precizînd particularitățile și filigranele deosebite ale hîrtiei produse în cele două „mori" întemeiate de Matei Basarab : una la Rîmnicu Vîlcea, iar alta la Călimănești. Se demonstrează astfel, încă o dată, cît de necesară ar fi fost pentru utilitatea colecției *DRH* indicarea filigranului !

Aceleiași problematici și aceluiași interes i se circumscriu însă, tot din vol. XXII, și contribuțiile lui Dan Horia Mazilu, privind *Izvorul ucrainean al versurilor slavone tipărite în Antologhionul din 1643* (p. 5—9)— identificat în stihurile lui Gherasim Danilovici Smotrițki la herbul cnezilor din Ostrog, inserate în *Biblia* tipărită de autor în 1581 — sau cele ale Elenei Scărlătoiu și Gr. Benedek, de la rubrica *Lingvistică*, p. 265—286, tratînd despre *Lexicul agricol sud-slav* (continuare din vol. XXI) și despre... *semantica împrumuturilor lexicale de origine slavă : sl. *žir...*, dar cu observații de certă importanță pentru înțelegerea contextului istoric în care s-au format și dezvoltat poporul și limba română.

Tomurile următoare inserează, de asemenea, în cadrul rubricilor de *Literatură* și *Lingvistică*, articole de rezonanță cultural-istorică sau istoriografică. Recunoscut pentru meritele sale în studierea legăturilor culturale româno-polone, I. C. Chițimia subliniază astfel *Valoarea europeană a lui Jan Kochanowski și receptarea operei lui în România* (t. XXIII, p. 97—111), readucînd în atenție, la 400 de ani de la moartea marelui poet renascentist polon, modelul pe care acesta i l-a oferit mitropolitului Dosoftei pentru realizarea capodoperei sale *Psaltirea în versuri*, precum și momentul nefavorabil, dar tocmai de aceea semnificativ, anii 1940—1941, cînd două din capodoperele lui Jan Kochanowski : *Respingerea solilor greci* și *Trenii*, apăreau traduse în România, cu sprijinul decisiv al lui N. Iorga. Studiul lui Victor Jeglinschi, *Nicolae Iorga în contextul raporturilor culturale româno-polone* (p. 113—130), care îi succeda, vine astfel să argumenteze dimensiunea acestei preocupări în activitatea savantului român, conturată de timpuriu, reafirmată constant mai apoi și incumbînd motivația atitudinii sale filo-polone din anii declanșării celui de al doilea război mondial.

Nu se exclud din aria aceluiași interes nici rezultatele investigațiilor metodice întreprinse în universul lingvistic de Elena Scărlătoiu, *Împrumuturi vechi sud-slave în dialectul meglenoromân* (t. XXIII, p. 201—233, și XXIV, p. 89—117) sau Gr. Benedek : *Cu privire la semantica cuvîntului slav *doga* (t. XXIII, p. 235—251), și nici retrospectiva lui Onufrie Vinteler : *Iuri Ivanovici Venelin și România* (p. 279—293) — personalitate a cărei viață și operă conțin incontestabile inserții românești. Distonează, în schimb, titlului secțiunii de *Lingvistică*, studiul — de altfel în continuare — al Olimpiei Guțu, *Hîrtia filigranată folosită în Țara Românească de-a lungul secolului al XVII-lea. II. „Mărci" de import cu largă circulație* (t. XXIII, p. 243—247), consacrat stabilirii variantelor unor motive cunoscute altminteri : *ancora*, *arbaleta* și *coroana*.

Un interesant grupaj *Miscellanea* realizează, în sfîrșit, în tomul XXIV, studiile semnate de Louis Roman, *Sud-dunăreni în Țările Române (1688—1739)* (p. 177—217), Vida Rus, *Primož, Trubar (1508—1586), întemeietor al limbii literare slavene* (p. 219—226) și G. Mihăilă, *Manuscrisele slavono-române din colecția M. P. Pogodin (I)* (p. 227—258). Aceasta din urmă, în special, deși nu abordează un subiect care să fi rămas pînă acum în afara atenției specialiștilor români, se constituie totuși într-un extrem de util ghid în consultarea lucrării Klimentinei Ivanova, *Manuscrisele chirilice bulgare, sîrbe și slavo-române din colecția lui M. D. Pogodin* (în lb. bulg.), Sofia, 1981, 578 p., cu informații de valoare indiscutabilă pentru istoria „slavonismului cultural" românesc. Merită, totodată, a fi remarcată strădania autorului de a repune în circulație, cu acest prilej, cîteva texte de semnificație aparte, cum ar fi scrisoarea adresată de tînărul Thadeu Alexandrovici Hăjdeu, în 1852, savantului rus M. P. Pogodin sau epistola epis-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

copului Vasilie al Romanului către mitropolitul Moscovei, Gherontie, din 2 februarie 1484.

Așadar, un bilanț semnificativ pentru aportul studiilor de slavistică la retrospectarea devenirii medievale românești, dar care ar putea deveni, în același timp, mai consistent și adecvat. Firește, proporționarea domeniilor într-un spațiu devenit poate prea strîmt al revistei este direcționată de însăși realitatea preocupărilor celor ce o susțin. Dar, o delimitare și chiar o concentrare a contribuțiilor de specialitate din întreaga țară se resimt. Și aceasta, pentru că „Romanoslavica" trebuie să rămînă și în anii ce vin prestigioasa revistă a unei școli la fel de temeinice și dotate.

L. Șimanschi

„Studii și articole de istorie", LI—LII, 1985, 294 p.

Editat de Societatea de științe istorice din țara noastră, volumul de față reține atenția printr-o tematică diversă, structurată — ținînd cont de cei cărora, în principal, se adresează — în mai multe compartimente : studii și articole, metodica predării istoriei, planuri de lecție comentate, izvoare istorice comentate, dicționar istoric, figuri de dascăli, istorie locală, istoria învățămîntului, noutăți științifice ș.a.

În cadrul studiilor, remarcăm pe cele semnate de Gh. Dumitrașcu și Șt. Lascu *(Dobrogea în timpul stăpînirii otomane)*, Matei D. Vlad *(Unitatea de neam la români în cuprinsul unor tipărituri din secolele XVII—XVIII)*, Șt. I. Ștefănescu, *(Marea răscoală a țărănimii române din 1784 — expresie a afirmării conștiinței naționale a poporului român)*, N. Ciachir *(Problema Orientală la mijlocul sec. XIX. Războiul Crimeii. Pacea de la Paris)*, E. Mihály *(Răspîndirea teoriei socialismului științific în rîndul studențimii române în perioada interbelică)*, S. Zamfir *(Un diplomat român despre cauzele și consecințele înfrîngerii militare a Franței în mai-iunie 1940)*, Gh. Z. Ionescu *(Extinderea relațiilor diplomatice ale României în perioada 1948—1955)*. Un grupaj de patru articole au drept subiect diferite aspecte din opera și activitatea lui C. A. Rosetti, cu ocazia împlinirii a 100 ani de la moartea lui (I. Gh. Șendrulescu, *C. A. Rosetti — militant de seamă al luptei pentru unitate și independență națională ;* Dan Berindei, *Concepția social-politică a lui C. A. Rosetti ;* N. Adăniloaie, *Activitatea lui C. A. Rosetti ca ministru al Instrucțiunii Publice ;* Ș. Rădulescu-Zoner, *C. A. Rosetti, primar al Bucureștilor)*.

Sub genericul „în ajutorul perfecționării", Gh. Platon face cîteva *Considerații privind revoluția română de la 1848*, însumare valorică a unei exigente cercetări și adînci meditații asupra evenimentului, iar I. Agrigoroaiei formulează esențiale observații asupra *Participării României la primul război mondial și caracterul ei drept*. Tot în cadrul acestui compartiment, I. Scurtu aduce cîteva *Contribuții privind regimul politic din România în anii 1918—1938*, iar R. Manolescu se oprește asupra *orașelor — factor de creare și de răspîndire a culturii în Europa Apuseană (din sec. XII pînă la Renaștere)*.

Fapt îmbucurător și de bun augur sînt articolele studenților Bogdan Murgescu și Raluca Prioteasa, primul abordînd o problemă destul de controversată referitoare la reglementarea raporturilor moldo-otomane din ultimii ani ai domniei lui Mehmed II *(O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481 ?)*, pentru ca R. Prioteasa să aducă cîteva *Contribuții la studiul activității comisarilor de propagandă în timpul revoluției române de la 1848—1849*.

În final, nu fără a evidenția și contribuțiile lui Mugur Moș (despre viața și activitatea cărturarului iluminist Eufrosin Poteca), C. Popa *(Manualele de istorie universală pentru învățămîntul gimnazial și liceal în discuția Academiei Române, pînă la 1929)*, N. Isar *(Cele mai vechi periodice ale dascălilor de la „Sf. Sava" : „Muzeul Național" și „România")*, I. Marin *(Activitatea Organizației județene Neamț a P.C.R. în perioada 1940—1944 pentru unirea tuturor forțelor în lupta împotriva dictaturii militaro-fasciste)* și Păun Ștefan *(Contribuții privind istoria cluburilor socialiste la sate în județul Giurgiu)*, se cuvin bunele aprecieri la adresa publicației, subliniind efortul redacției de a reuni o tematică cît mai diversă și ancorată de cerințele învățămîntului istoric românesc.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE STRĂINE

"The American Historical Review", vol. 91, 1986, nr. 1—5.

Recentele tomuri din *The American Historical Review* se remarcă și de data aceasta printr-o tematică diversă, extinsă spre cele mai felurite probleme și metode ale cercetării istorice. Modernă atît prin noutatea abordărilor, cît și a spațiului rezervat notelor bibliografice, revista reține atenția prin studiile semnate de John B. Freed *(Reflecții asupra nobilimii medievale germane*, 3/1986), David Berger *(Misiunea contactelor dintre evrei și evreii-creștini în literatura polemică a evului mediu dezvoltat)*, Jeremy Cohen *(Erudiție și intoleranță în Academia medievală: studiul și evaluarea iudaismului în creștinismul european)*, Stanley Chojnacki *(Maturitatea politică în Veneția secolului XV)*, Michael Les Benedict *(Istoricii și controversa continuă asupra folosirii corecte a materialelor manuscrise nepublicate*, 4/1986) ș.a.

De o factură aparte este studiul profesoarei Joan W. Scott (de la Școala de Științe sociale din cadrul Institutului de studii avansate, Princeton, N.J.), referitor la *O categorie folositoare a analizei istorice: genul* (5/1986). Autoarea, revăzînd folosirea „genului" de către istoricii feminiști, argumentează că marxismul, psihanaliza și anumite teorii feministe despre originile patriarhatului au o putere explicativă strictă a opoziției binare dintre mascul și femelă. Ea propune o desfacere a acestei opoziții binare printr-o analiză a „constituirii" istorice a genului. Scott vede în istorie o relație permanentă între semnificația genului și cea a puterii. Schimbările în relațiile de gen însoțesc modificările în reprezentările puterii. Analiza semnificației genului furnizează noi direcții nu numai în istoria relațiilor dintre bărbați și femei, dar și în conceptele de politică și putere ce modelează toate formele organizării sociale. Interesant este și articolul semnat de James C. Riley *(Insectele și declinul mortalității europene*, 4/1986), în care autorul tratează rolul insectelor și consideră că efectele măsurilor de igienă publică au apărut indirect, prin *reducerea densității populațiilor* de insecte care acționau ca punct de contact între agenții patogeni și oameni.

În *Evul mediu creștin ca problemă a istoriografiei* (3/1986), John Van Engen arată cum studiul vieții religioase a pătruns pentru prima dată în atenția istoriografiei medievale acum cincizeci de ani și domină dezbaterea dintre cultura intelectuală și cea populară. El afirmă că interesele noastre istorice și loialitățile confesionale aruncă o umbră asupra centralității creștinătății ca cultură obișnuită a Europei medievale. O altă metodă a simbolizării puterii este descrisă într-un eseu de Anne Walthall, *Japanese Gimin: Peasant Martyrs in Popular Memory* (5/1986), iar problema continuității și schimbărilor în comportamentul demografic al emigranților italieni în America este abordată de John W. Briggs în *Fertility and Cultural Change among Families in Italy and America* (5/1986). Prefațînd aniversarea a 200 ani de la Constituția americană, Martyn P. Thompson oferă o nouă istorie a conceptului legii fundamentale în discursul politic occidental pînă la revoluția americană *(Istoria legii fundamentale în gîndirea politică de la războaiele religioase franceze pînă la revoluția americană*, 5/1986).

În *Pericolele sintezei* (5/1986), Eric H. Monkkonen (prof. de istorie la Universitatea din Los Angeles, California), pune problema nevoii de mai multe sinteze. Cei care se plîng de fragmentările din domeniul istoriei nu reușesc să înțeleagă că sofisticarea tehnică crescută este concomitentă cu creșterea calității

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesionale. Autorul mai observă, de exemplu, că eforturile timpurii de sinteză în istoria urbană a Statelor Unite s-ar fi putut limita la problema ei de cercetare, în timp ce absența sintezei în istoria justiției criminale a permis acestui domeniu să se dezvolte și să-și construiască o bază de cercetare empirică care poate suporta generalizări de durată. Volumul 91 se încheie cu un index și nelipsita rubrică de noutăți editoriale.

Lucian Nastasă

„Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", Paris, 1985, nr. 1—6; 1986, nr. 1—6.

O tematică bogată și variată ilustrează și aceste numere ale revistei, ceea ce denotă remarcabila ei consecvență cu preocuparea — ridicată la rangul de deviză programatică — față de marile deschideri și perspectivele originale.

Caracteristică, din acest punct de vedere, este, bunăoară, tentativa de a schița direcțiile unei anchete în relativ puțin cunoscuta, încă, istorie a Africii (cf. nr. 6/1985), atît pe temeiul analizei *jocului puterilor și al înrudirilor* în societățile africane (cum procedează, în studiile lor, M. Augé și Cl. Tardits), cît și pornind de la investigarea *manierei de luare în stăpînire a teritoriului* și a *strategiei populării* și, pe de altă parte, de la cercetarea *raporturilor dintre spațiile politice și cele mitice* în același cadru geografic (cf. H. Perrot, J. Vansina, J. P. Chrétien, J. Bureau, D. Robinson).

Studiile de istorie socială — ilustrative, de asemenea, pentru această originalitate a deschiderilor tematice și a perspectivelor — sînt, ca de obicei, substanțial reprezentate. Ele au în vedere fie legătura dintre *actele criminale și societate* (din punctul de vedere al tratamentului aplicat acestora de diferite comunități umane (cf. articolele lui J. Chr. Johansen, H. Stevnsborg și F. Giraud, nr. 3/1986), fie *structurile familiale* la finele Evului Mediu și începutul epocii moderne (analizate de A. Burguière Chr. Maurel, A. Guerrero, nr. 3/1986) sau, de pildă, *statutul social al femeilor* (cf. textele reunite sub denumirea generică *L'histoire des Femmes*, nr. 2/1986). Nu este omis, în același context, nici raportul dintre *populație și societate* (căruia îi sînt dedicate articolele lui L. Stone, J. Jochens, A. A. Perrenoud, J. Dupâquier, nr. 1/1986), după cum nu sînt neglijate nici chestiunile — la fel de importante — relative la *ideologie*, prezente — și ele — în mod constant în paginile fiecărui fascicul (cf. de exemplu, grupajele de articole intitulate *L'idéologie royale*, nr. 3/1986 și, respectiv, *L'idéologie des trois ordres*, nr. 1/1986).

Alte texte țin de problematica *istoriei culturale* — în trecut și astăzi —, de *sociologia domeniului religios* (nr. 2—3/1985), de aspectele *dezvoltării economice* a societăților mai vechi și mai noi (nr. 1—3—6/1985), ori de *raporturile interdisciplinare* (nr. 1—2—3/1986).

Sub titlul *Espace et Histoire*, nr. 6/1986 este consacrat lui Fernand Braudel, aducîndu-se în atenție istoria Chinei, a Argentinei și a altor spații.

Nu lipsesc, de asemenea, obișnuitele rubrici „Recherches en cours" și „Polémiques et controverses" și nici capitolele rezervate recenziilor și prezentărilor bibliografice, care întregesc profilul original al unei reviste care, la aproape șase decenii de la prima apariție, continuă să-și merite locul distinct pe care îl ocupă în orizontul istoriografiei europene.

Alexandru Florin Platon

„Cahiers de civilisation médiévale. X^e—XIIe siècles", XXVII, 1984, nos. 105—108 B; XXVIII, 1985, nos. 109—112 B; XXIX, 1986, nos. 113—116 B.

Publicația Centrului de Studii Superioare de Studii Medievale de pe lîngă Universitatea din Poitiers[1] se află în pragul împlinirii a trei decenii de apariție[2]. Din 1958[3], ea reunește în paginile sale contribuții de înaltă calitate privind civi-

[1] Vezi în acest tom al *Anuarului*, p. 752—754.

[2] Pentru anii I—XXV (1958—1982), s-au publicat *Tables et index* în fascicola XXVI/101 (1983).

[3] Vezi și prezentarea semnată de Michaela Spinei în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 837—840.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lizaţia medievală occidentală, şi anume acea parte a ei care se circumscrie perioadei veacurilor X—XII. Bineînţeles, această circumscriere cronologică nu este de o rigiditate absolută, ea marcînd limitele romanicului studiat cu predilecţie la Centrul din Poitiers.

Păstrînd de ani de zile aceeaşi structură a sumarului — studii, „Mélanges", recenzii, scurte note şi cronică — „Cahiers de civilisation médiévale" oferă cititorului imaginea unui echilibru, oglindă — la rîndu-i — a spiritului care patronează cercetarea în domeniul respectiv. Patru apariţii anuale (grupate, de obicei, în cîte trei caiete), la care se adaugă un caiet separat, de *Bibliografie* (marcat de un număr alăturat iniţialei B) totalizează în jur de 400 pagini (în afara suplimentului bibliografic, de cîte 200—300 pagini). Se înţelege, fie şi numai din aceste detalii, ce valoare prezintă „Cahiers de civilisation médiévale" ca instrument de lucru pentru specialiştii Evului Mediu romanic.

Deşi publicaţia Centrului din Poitiers nu urmăreşte în mod deosebit dezbaterea unor probleme sau a unor teme, se vede bine că anumite subiecte sînt predilecte; între ele, pe primul loc se află *ciclul arturian* şi, în general, literatura creată în epoca romanicului (cf. Marie-Louise Ollier, *Utopie et roman arthurien*, în XXVII/107; Dominique Boutet, *Carrefours idéologiques de la royauté arthurienne*, în XXVIII/109; Jean Flori, *L'idéologie aristocratique dans „Aiol"*, în XXVII/107; Françoise Melonio, *Morale de l'histoire et leçon du poème dans le* Poème moral, *traité wallon de vie chrétienne écrit vers l'an 1200*, în XXVII/108; André Moisan, *La mort de Roland selon les différentes versions de l'épopée*; Merritt R. Blakeslee, Lo dous jocx sotils: *La partie d'échecs amoureuse dans la poésie des troubadours* şi Jacques Ribard, *Pour une interprétation théologique du* Tristan *de Béroul*, în XXVIII/110—111; Pierre Jonin, *Ancienneté d'une chanson de toile? La Chanson d'Erembourg ou la Chanson de Renaud?*; Angelica Rieger, *„Ins e.l cor port, dona vostra faisso". Image et imaginaire de la femme à travers l'enluminure dans les chansonniers de troubadours*, în XXVIII/112; Jean-Marcel Paquette, Halt sunt li pui... *Analyse différentielle d'une fonction poétique à travers les versions de la „Chanson de Roland"*, XXIX/115). Nu lipsesc, firește, contribuţiile de istorie a artei. Nici viaţa socială şi economică nu e prea rar prezentă în „Cahiers de civilisation médiévale" (Jean Flori, *Les origines de la chevalerie*, în XXVII/108; Franco Cardini, *La société italienne et les croisades*, în XXVIII/109; Pierre Bonnassie, *Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge*, în XXVIII/112; Elisabeth Magnou-Nortier, *L'impôt foncier du terroir de Saint-Julien de Psalmodi d'après les rôles de 1171 et de 1198*, în XXIX/115). Un subiect deosebit tratează Victoria Cirlot: *Techniques guerrières en Catalogne féodale: le maniement de la lance* (XXVIII/109), cu ilustraţii din miniaturi, sculpturi, picturi.

În cei trei ani care fac obiectul scurtei prezentări de faţă, două fascicole au avut partea de studii consacrată unor dezbateri; astfel, fascicola 1—2 (105—106) din anul XXVII (1984) publică actele celui de-al XIV-lea Congres al Societăţii Istoricilor Medieviști din Învăţămîntul Superior Public, desfăşurat la Poitiers la 3—4 iunie 1983 cu tema *L'Église et le siècle de l'an mil au début du XIIe siècle*; cele 11 comunicări — avînd în frunte raportul general alcătuit de Bernard Bligny asupra temei în discuţie — privesc confruntarea dintre Biserică, economie şi societate, dar şi unele aspecte speciale ale situaţiei Bisericii în Occidentul medieval; excepţia o face studiul lui Michel Kaplan, *Les monastères et le siècle à Byzance: les investissements des laïques au XIe siècles*.

Actele Colocviului de Istorie Medievală cu tema *Y a-t-il une civilisation du monde Plantagenêt?* — desfăşurat la Fontevraud, la 26—28 aprilie 1984 — sînt publicate în fascicola 1—2 (113—114) din anul XXIX (1986). Cele 17 comunicări privesc viaţa — sub diferitele ei aspecte — desfăşurate în ceea ce s-ar putea numi (se conchide în final) *spaţiul plantagenet*, extins în Franţa şi în Anglia. Punctul central al celor mai multe comunicări este celebra Aliénor d'Aquitaine, regină a Franţei şi a Angliei — ceea ce este uşor de înţeles pentru un colocviu desfăşurat la Fontevraud, unde această mare prinţesă îşi doarme somnul de veci.

Partea de informare bibliografică (recenzii şi scurte note) îşi are, în fiecare număr, ponderea adecvată şi uneori dezbaterile îşi au ecouri şi aici.

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„International Journal of Middle East Studies", vol. 17, nr. 4, november 1985, Cambridge University Press, New York., N.Y., U.S.A.

Pînă la acest număr, nu am avut în mînă un alt exemplar al revistei Asociației nord-americane de studii despre Orientul mijlociu. Dar din notele editorului — Peter von Sivers — am reținut că revista publică studii și articole referitoare la Iran, Turcia, Afganistan, Israel, Pakistan și țările lumii arabe, din secolul al șaptea, pînă în zilele noastre. Sînt incluse, de asemenea, materiale despre Spania, sud-estul Europei, sudul U.R.S.S. pentru perioada în care părți din teritoriile lor au făcut parte din „imperiile Orientului Mijlociu sau au stat sub influența civilizației Orientului Mijlociu". Atenție particulară se acordă — cf. acelorași precizări — lucrărilor de istorie, politică economică, antropologie, sociologie, filologie și literatură, folclor, teologie și religii comparate, drept și filosofie. Astfel, pe lîngă interesul în sine pentru istoria și civilizația întinsei zone tricontinentale, prezumția includerii unor materiale în atingere directă sau cu referire și la momente sau aspecte din trecutul țărilor noastre ne sporește, desigur, interesul pentru această revistă cu o apariție trimestrială (februarie, mai, august, noiembrie).

Numărul pe trimestrul IV al anului 1985 cuprinde un grupaj de cinci studii, apropiate prin tematica demografică și de structură organizatorică statală, și o bogată rubrică de recenzii (p. 529—579).

Contribuția lui Frederic C. Shorter se referă la unele probleme ale creșterii demografice, structurii pe vîrste și sexe, repartiția în activitatea economică din Turcia de după 1922 *(The population of Turkey after the War of Independence*, p. 417—441), iar cea a lui Hassan Hakim, bazîndu-se pe surse documentare rusești și iraniene, are în obiectiv aspecte economice ale migrației muncitorești din viitorul Iran în sudul Rusiei, înainte de primul război mondial *(Wage Labor and Migration: Persian Workers in Southern Russia, 1880—1914*, p. 443—462). Implicarea scriitorilor arabi, a presei și femeilor în societatea egipteană de la sfîrșitul secolului trecut se constituie în obiectul articolului lui Byron D. Cannon *(Nineteenth Century Arabic Writings on Women and Society: The Interim Role of the Masonic Press in Cairo — 1885—1895*, p. 463—484), iar o contribuție plină de tabele statistice, grafice, cifre etc. este cea semnată de Alexander Schölch *(The Demographic Development of Palestine, 1850—1882*, p. 485—505), în timp ce Maridi Nahas „revine" în strictă contemporaneitate cu referirile sale la *State-Systems and Revolutionary Challenge: Nasser, Khomeini and the Middle East* (p. 507—527), în care cursul evenimentelor dramatice și fenomenelor politico-religioase din Egipt și Iran, din ultimele decenii — și care preocupă întreaga comunitate internațională — capătă multe înțelesuri și revelatorii lămuriri.

O revistă, deci, care se citește cu interes și cu folos, atît pentru cunoașterea istoriei unei lumi încă puțin cunoscute, cît și pentru descifrarea prezentului.

Gabriel Bădărău

„Revue des études byzantines", Paris, t. 42, 1984, 382 p.; t. 43, 1985, 320 p.; t. 44, 1986, 339 p.

Publicație de renume, revista Institutului francez de studii bizantine urmează sumarul cu care și-a obișnuit cititorii: *articole* și *bibliografie*. Se adaugă (tomul 42) o rubrică dedicată de Jean Darrouzès și Albert Failler activității științifice și operei lui Paul Gautier (1931—1983) și *In memoriam Jean Gouillard* (tomul 43) și *Lucien Stiernon* (tomul 44). Remarcăm, ca și altădată, preocuparea statornică pentru publicarea și comentarea izvoarelor, direcție ilustrată de Paul Gautier, bizantinistul mult prea repede dispărut, și de Jean Darrouzès. Sumarul acestor numere înscrie, apoi, studii ce privesc cancelaria imperială bizantină (Nicolas Oikonomides, Catherine Otten-Froux), administrația (Jean-Claude Cheynet, Paul Magdalino, Lujo Margetić), familiile imperiale (Albert Failler), diplomatica (José Declerck), biserica (Philip Grierson, Albert Failler), arta și literatura bizantină (Chr. Walter, Gilles Dorival, Perséphone Antoniou) etc. Preocupări diverse, colaboratori din mai multe țări: Anglia, Belgia, Canada, Germania, Grecia, Jugoslavia, Turcia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Semnalările bibliografice urmează criteriul tematic : ediții, traduceri, cataloage, istorie (politică, religie, instituții, literatură), artă și arheologie. Sînt numeroase recenzii și note (120 în tomul 42, 90 în tomul 43, și 68 în tomul 44), cele mai multe semnate de Jean Darrouzès și Albert Failler, apoi și de Chr. Walter, Marie-Hélène Congourdeau, Jean-Claude Cheynet, Bernard Flusin, Joseph Wolinski, Catherine Piganiol ș.a. Cîteva apariții românești *(Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980 ; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, București, 1982 ; N. Iorga, *Opere economice*, ed. Georgeta Penelea, București, 1982 ; Al. Suceveanu și colab., *Histria. VI. Les thermes romains*, București, 1982 ; N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200—1400)*, București, 1984 ; *Intelectuali din Balcani în România (sec. XVII—XIX)*, București, 1984 ; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în sec. XVI—XVIII*, București, 1983 ; N. Vornicescu, *Scrieri patristice în Biserica ortodoxă română pînă în sec. XVII*, Craiova, 1983), intrate în fondul bibliotecii Institutului francez de studii bizantine, sînt prezente, constatăm cu satisfacție, în paginile acestei rubrici ale revistei de bizantinistică din Paris.

Ion Toderașcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ITINERARE DIDACTICE ȘI ȘTIINȚIFICE AMERICANE (1984—1986)

Extinderea raporturilor culturale, științifice, didactice etc., care fundamentează dialogul deschis și eficient statornicit între România și S.U.A., a favorizat obținerea unor realizări notabile în varii domenii ale unei colaborări ce interesează în sine, dar și stimulează aspirația cunoașterii reciproce între țara lui N. Iorga, George Enescu, Constantin Brâncuși și Lumea Nouă. O consecință firească a acestui fapt, semnificativ din multe puncte de vedere, a constituit-o stabilirea unor programe concrete de cooperare, care au în vedere atît arii și direcții dintre cele mai variate, cît și forme multiple de punere în practică. Schimburile științifice și didactice s-au constituit, încă din momentul adoptării acestei modalități de a dialoga peste meridiane și inerente diferențe, într-un sistem benefic și operant, care a evidențiat faptul că ambele țări, dincolo de afinitățile posibile și ușor relevante, sînt interesate, deopotrivă, și de colocviile purtate pe teme care au în vedere tocmai deosebirile dintre ele.

În cadrul programului de colaborare științifică și didactică româno-american, am fost selectat printre cei care urmau să predea la o universitate din S.U.A. cursuri de istorie și civilizație a Sud-Estului european. Pe 4 martie 1984, într-o zi în care sosirea primăverii părea încă indecisă, am părăsit Iașii, încercînd să mă pregătesc sufletește pentru întîlnirea cu „University of Kentucky" din Lexington, Kentucky. După perfectarea formalităților necesare, cu care ocazie aveam să aflu că ținta finală a periplului meu va fi Rochester, New York, pe o vreme incertă, decolam din București, cu direcția New York City. Am rămas acolo, pe aeroportul „John F. Kennedy", numai pentru puțin timp, după ce abia zărisem, printre nori și multe întrebări, metropola de pe Hudson. Apoi, cu un avion al Companiei PanAm", aveam să ajung, în circa o oră, la Washington, D.C., în seara aceleași zile. Imediat, am fost condus la hotelul „Dupont Plaza", din „Dupont Circle", unde urma să rămîn patru zile. La recepție mi s-a înmînat un plic, în care am găsit o scrisoare semnată de dr. Cassandra A. Pyle, *director al Council for International Exchange of Scholars (CIES)*, care mă felicita pentru selectarea de către *Board of Foreign Scholarships* printre cei pe care *Mutual Educational Exchange (Fulbright) Program* îi investiseră cu demnitatea de "Ful bright Scholar". Printr-o altă scrisoare, dr. William A. James mă invita, pentru a doua zi, la sediul CIES, aflat pe Dupont Circle, la nr. 11, vis-à-vis de hotelul în care mă găseam.

Confruntarea cu Lumea Nouă abia începuse. Totul decurgea sub cele mai încurajatoare auspicii. Așa ar fi fost dacă necunoscutul, singurătatea, dar și curiozitatea, n-ar fi început a-mi asalta toate gîndurile, făcîndu-mă să-mi pun, în fiece clipă, încă o întrebare, fără a-i găsi însă întotdeauna și un răspuns. Căci, oricît de pregătit ar fi cineva pentru o descindere pe Noul Continent, nu va reuși să evite o stare de neliniște, proprie marilor „întîlniri". Posibilele întrebări care și le-au pus toți cei ce au plutit peste uriașul ocean de nori ce acoperă fata ridată de valuri a Atlanticului, înainte de a exclama, asemeni navigatorilor de altădată, „pămînt !", nu au rezolvat problema „socului" față de o lume destul de diferită de cea a Europei. Cu asemenea gînduri și încă multe altele, am plonjat, la un început de primăvară, pe pămîntul unde crește acel fir de iarbă, despre care Walt Whitman spunea că ar fi poate însăși „stema" firii lui de american, „țesută din verdele fir al speranței". „Șocul" despre care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se vorbește mereu nu este o invenție. Godfrey Hodgson, într-o carte de referință despre Noul Continent *(America in Our Time*, 1978), afirma că surprinde, înainte de toate, rapiditatea transformărilor de tot felul pe care le suportă lumea de peste Ocean, conchizînd că, în America, „timpul istoric pare a fi fost accelerat". De altfel, cei ce răspund de Programul Fulbright mi-au înmînat încă de la sosire un ghid în care se preciza printre altele că rostul lui era acela de a mă ajuta să depășesc starea de „victimă a șocului cultural care îi afectează în aceeași măsură pe toți studioșii" străini.

A doua zi după sosire, m-am întîlnit cu dr. William A. James, la sediul CIES. După o succintă punere în temă și îndeplinirea unor formalități administrative, etapa introductivă a experienței mele americane părea încheiată. Am primit o legitimație (Insurance Identification Card), prin care eram asigurat pentru eventualitatea în care aș fi suferit vreun accident, un contract și bursa pentru intervalul martie-mai 1984. În același timp, am contactat telefonic instituția de care fusesem solicitat pentru stabilirea detaliilor sosirii. Apoi, luîndu-mi rămas bun de la amabilul dr. W. A. James, pe care n-aveam să-l mai văd, întrucît a trecut să predea la o universitate, am mers la o bancă, însoțit de Miss. Cindy Adams, o încîntătoare fiică a Lumii Noi, care m-a inițiat în cîteva elementare operațiuni financiare, absolut necesare depunerii banilor primiți într-o bancă. Cu cecul emis de "American Security Bank, N.A.", cu cîteva "travelers cheques" și o sumă în numerar, îndeplinisem încă o formalitate inerentă ipostazei în care mă aflam.

Council for International Exchange of Scholars este instituția care se ocupă, din partea americanilor, de definitivarea schimburilor didactice și științifice convenite între țara noastră și Statele Unite. *Actul Fulbright*, intitulat astfel după numele senatorului J. William Fulbright, a fost legiferat la 1 august 1946, pentru „a permite guvernului Statelor Unite să extindă înțelegerea reciprocă dintre poporul american și popoarele altor țări" *(Guide for Visiting Fulbright Scholars*, Washington, D.C., 1985, p. 5). Acest Program este administrat de către *United States Information Agency (USIA)*, cu asistența unor comisii naționale bilaterale și a unor fundații ce funcționează în peste 40 de țări, a ambasadelor S.U.A. din mai mult de 60 de state ale globului și a altor agenții de cooperare existente în Uniune. CIES ajută administrarea burselor Fulbright pentru lectoratele universitare și cercetări avansate, activînd sub auspiciile USIA. Actualmente, Programul Fulbright îndrumă conlucrări de acest gen cu 120 de țări din întreaga lume. Un organism național *(Board of Foreign Scholarships)*, constituit din 12 personalități din domeniul educației și al vieții publice americane, desemnate de președintele S.U.A., selectează candidații Fulbright și stabilește orientarea și procedura Programului. USIA este o organizație independentă, fondată în 1953 (sub președinția lui Dwight D. Eisenhower), care se ocupă de informațiile externe, schimburile educaționale și de programele culturale, furnizînd guvernului american date din aceste domenii. CIES, la rîndul său, este un organism independent, afiliat Ministerului Educației al S.U.A., care facilitează schimburile internaționale în domeniul învățămîntului superior. A fost fondat în 1947, pentru a ajuta punerea în practică a prevederilor *Actului Fulbright*.

Am rămas în Washington, între 7 și 12 martie 1984, în vederea unei preliminare acomodări cu realitățile americane, interval prea scurt însă pentru a permite chiar și cea mai sumară introducere. Oricum, în zilele acelea de încordare și așteptare, am făcut o vizită protocolară la Ambasada României, identificînd apoi și explorînd în trecere cîteva așezăminte culturale și obiective turistice ale cetății „magnificelor intenții" (Dickens). Cu imaginile Capitoliului, ale Bibliotecii Congresului și ale Casei Albe, precum și cu cele ale pregătirilor primăvăratice pentru "St. Patrik's Day" (17 martie), m-am îndreptat, în dimineața zilei de luni, 12 martie 1984, către Aeroportul "National" din Washington, situat pe malul fluviului Potomac, nu departe de Pentagon, de unde aveam să decolez către Rochester. În aproximativ o oră, un avion al Companiei "U.S. Air", ce zbura către Toronto, mă depunea pe aeroportul de pe țărmul Lacului Ontario, unde mă așteptau doi viitori colegi — profesorii Florence M. Weinberg și John D. Harman. Mă aflam, așadar, în punctul terminus al ineditului meu periplu.

Mi se comunicase, așa cum am amintit deja, că voi ajunge la Rochester, doar cu puțin timp înaintea plecării din țară. Știam că e recunoscut ca „oraș al florilor",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că-i situat într-o zonă climatică asemănătoare cu cea de acasă și că nu e departe de Cascada Niagara. Mai știam că voi funcționa la "St. John Fisher College", pentru un interval de patru semestre. Citadela ce pare să străjuiască din nord statul New York este un oraș tipic american. Cu un "downtown" a cărui fizionomie este europeană, construit de cei care nu uitaseră încă de unde au plecat, centrul propriu-zis al acestei urbe, unde au apărut bineînțeles nelipsiții zgîrîie-nori, pare în prezent abandonat în favoarea cartierelor limitrofe, croite după alte planuri și mai ales după alte gusturi. Așa se face că fiecare cartier, care nu-i altceva decît un oraș-satelit, o oază de liniște și confort, se deosebește structural de partea veche a orașului. Rochesterul, la fel ca majoritatea centrelor urbane americane, a crescut într-un ritm specific și într-o direcție proprie burgurilor dintre Atlantic și Pacific. Istoria lui se confundă cu istoria Americii, fapt recunoscut de altfel atunci cînd cei care-i urmăresc devenirea apreciază, cu o nedisimulată mîndrie, că „astăzi, noi ne reflectăm patria, ca un oraș total american, unul dintre cele zece desemnate astfel de Liga Municipală Națională". Recunoscută oficial ca așezare urbană în 1834, după ce în 1817 fusese încorporată Uniunii, localitatea ființa desigur la sfîrșitul secolului XVIII, într-o zonă stăpînită cîndva de indienii Iroquois și ocupată de albi către sfîrșitul veacului XVII. Este, asemeni mai multor burguri din Nord-Estul Americii, o creație a Canalului Erie, care unește fluviul Hudson cu statele din centrul Noului Continent. Această cetate, ce domină ca un fort granița cu Canada, la adăpostul primului din salba Marilor Lacuri, este traversată de fluviul Genesee, care, simțind parcă chemarea tainică a Ontario-ului, își rostogolește apele către îmbrățișarea cu talazurile lacului, unde ajunge după ce se strecoară pe sub 13 poduri dantelate, plonjînd cu dezinvoltură de la înălțimea a trei cascade, ce conferă modernului *city* un farmec aparte. Centru industrial și cultural, deopotrivă, așezarea ce-și oglindește chipul în undele calme ale Golfului Irondequoit a prosperat continuu în ultimele decenii, numărîndu-se astăzi printre conglomeratele urbane cu un înalt standard de viață. Orașul florilor este întretăiat de bulevarde moderne, adăpostind între zidurile sale, mai vechi sau mai noi, interesante muzee, școli de tot felul, universități, întreprinderi gigant, tuturor adăugîndu-li-se 129 de parcuri, dintre care se detașează faimosul Highland Park, cu cea mai mare colecție de liliac din lume. Îmbinînd armonios trecutul cu ritmurile înaintării actuale, rochesterienii nu fac altceva decît să continue o tradiție, conferind astfel strălucire și valoare cetății lor.

St. John Fisher College este o cunoscută și prestigioasă instituție de învățămînt superior din Rochester. Fondată în 1948, această unitate independentă și coeducațională de învățămînt a reușit să se afirme imediat, oferind astăzi studenților care o frecventează 26 dintre cele mai importante domenii academice de specializare. Cei care vorbesc despre "St. John Fisher College" evidențiază faptul că acesta este un amestec de vechi și nou, de specializare și integrare, care și-a subsumat rostul unei nobile și generoase devize: *bonitatem et disciplinam et scientiam doce me*. În toamna anului 1983, în cadrul acestui Colegiu a fost fondat un Departament de Studii Internaționale, a cărui primă ratiune, așa cum mărturisea profesoara Florence M. Weinberg, Directorul acestuia, era aceea de „a educa studenții în spiritul încrederii și al înțelegerii altor zone ale lumii, de a-i introduce în realitățile politico-diplomatice internaționale". În acest sens, s-a convenit să se apeleze la un specialist dintr-o țară europeană, cunoscător al istoriei și al civilizației din zona sud-estică a Lumii Vechi. Cînd preferințele unanime s-au oprit asupra României, s-au avut în vedere, declara profesorul H. Wendell Howard, Provost al Colegiului, prestigiul internațional al culturii românești, precum și pilduitorul trecut al unei țări care a înaintat în istorie cu convingerea dreptății cauzei sale, întruchipată în ideea de independență și colaborare universală. Este cazul, cred, să precizez, că dintre cei 11 lectori români care funcționau în S.U.A., în primăvara anului 1984, șapte erau cadre didactice sau cercetători științifici ai Universității „Al. I. Cuza" din Iași. Iar dintre cei patru care predau cursuri de istorie și civilizație românească sau europeană, în anul universitar 1984—1985, trei erau cercetători științifici ai Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol": dr. Dumitru Șandru, dr. Dumitru Vitcu și semnatarul acestor rînduri.

Contactul cu Rochesterul a fost mai dur decît mă așteptam. Iarna era suverană încă peste acele locuri, circumstanță care s-a repercutat, desigur, asupra

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuiva care făcea eforturi de acomodare. Totul era alb și calm, însă sentimentele de însingurare pe care le încercam atunci nu-mi permiteau să observ peisajul de mare frumusețe și rafinament al Rochesterului. Pămîntul care pentru atîția înaintea mea se revelase ca unul al făgăduințelor nu mi se părea a fi la fel și pentru mine. Răceala de început, însă, avea să dispară în momentul în care mi-am cunoscut viitorii colegi. Chiar din prima zi am fost prezentat Președintelui Colegiului — profesor Patrick O. Braden —, Vicepreședintelui, Decanului și altor oficialități. Eram primul "Visiting Fulbright Scholar" al acelei comunități și o asemenea circumstanță nu era lipsită de o anume semnificație, care nu știu dacă mă favoriza ori, dimpotrivă, îmi complica inedita investitură. Pentru început, surprins de iarna prelungită, m-am interesat de istoricul Colegiului, aflînd că este cotat printre cele mai bune din S.U.A. și că numele și l-a luat de la John Fisher (1469—1535), episcop al Rochesterului (Anglia), care corespnda cu Erasmus și alte celebrități ale epocii, cunoscut de contemporani ca unul dintre cei mai învățați și virtuoși bărbați ai Angliei, posesorul celei mai bune biblioteci personale din acele vremuri, întemnițat în celebrul "Tower of London" și executat întrucît a refuzat supremația regelui. A fost canonizat în 1935.

Pe 15 martie 1984, împreună cu Comitetul directorial al Departamentului de Studii Internationale, am convenit asupra programului meu, atît pentru semestrul care era deja pe sfîrșite, cît și pentru anul universitar 1984—1985.

Chiar de la începutul perioadei în care a trebuit să-mi însușesc prerogativele învestiturii de "Fulbright Scholar", ce nu se limita la o simplă prezență sau la un experiment rutinar, m-am bucurat de un tratament cordial și de solicitudinea ireprosabilă a tuturor forurilor științifice și administrative care patronează lectoratele românești din S.U.A. și a membrilor "St. John Fisher College". În cei aproape doi ani și jumătate cît am funcționat în S.U.A., am colaborat cu conducerea Colegiului, devenind membru al corpului profesoral și fiind cooptat în Comitetul directorial al "International Studies Program". La scurt timp după sosirea la Rochester, unul dintre prestigioasele centre universitare din statul New York, "St. John Fisher College" a organizat, pe 5 aprilie 1984, o recepție în cinstea primului "Visiting Fulbright Scholar", cu care prilej au fost formulate aprecieri elogioase la adresa culturii românești și a poporului român. Apoi, conducerea Colegiului s-a arătat foarte receptivă față de toate sugestiile mele, acceptînd, de pildă, să modifice planul preconizat inițial de "International Studies Program", în sensul includerii printre cursurile oferite studenților și a unuia de Istorie a României. Totodată, prezența mea la o instituție de învățămînt superior din S.U.A. a fost anunțată în principalul cotidian ce apare în Rochester, dar nu numai în acesta. Fără a intra în detalii, deși atmosfera în care mi-am desfășurat activitatea a fost foarte importantă în balanța rezultatelor, aș remarca faptul că introducerea și apoi permanentizarea predării unui curs de Istorie a României s-au datorat, mai ales, unei conlucrări afabile cu toți membrii Departamentului de Studii Internationale. Numai așa a fost posibilă, de altfel, înscrierea unui curs serios de istorie a României, circumstanță care eluda, dintru început, orice tendință către prelegerile cu tentă senzațională, care au în vedere mai ales ratiuni de ordin financiar. Această circumstanță s-a constituit într-un succes, din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, pentru că unii dintre studenții Colegiului s-au familiarizat cu istoria și cultura românească. Țara noastră a devenit astfel mai cunoscută într-o importantă zonă a S.U.A. și, odată cu aceasta, a sporit, cum era și firesc, interesul multor fii ai Lumii Noi față de istoria și civilizația României. Totodată, predarea unui curs de Istorie a României, precum și a celui de Istorie a Europei de Sud-Est, se impunea, ca o necesitate stringentă, și din alt punct de vedere. La Rochester ființează, începînd din 1956, un "Committee of Transylvania", care nu urmărește altceva decît prezentarea tendențioasă a trecutului românesc. Avînd în vedere o asemenea stare de fapt, am considerat că restabilirea adevărului istoric, acolo unde acesta era deformat, se impunea, în cazul meu, ca o îndatorire, deopotrivă, patriotică și profesională. Încercînd să se opună unei asemenea intenții, Președintele acelui "Committee of Transylvania" a protestat în scris, în august 1984, sugerînd conducerii Colegiului să renunțe la cursurile pe care urma să le predau. În cele din urmă, însă, această încercare de intruziune a rămas fără nici un rezultat, tocmai datorită perfectei colaborări cu forurile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

științifice ale "St. John Fisher College" și a încrederii manifestate de acestea în primul "Fulbright Scholar-in-Residence".

În spiritul aceleiași colaborări cordiale, care a guvernat experiența mea de lector, se cuvine amintită și recepția organizată de Colegiu, la 14 mai 1986. Referindu-se la semnificația acestei recepții, Florence M. Weinberg observa că, după ce în urmă cu doi ani fusesem sărbătorit cu ocazia sosirii la "St. John Fisher", de această dată "we wish to thank him for broadening our horizons: through his courses, his lectures, and by the very fact of his friendly presence on campus. He has achieved what every Fulbright Scholar hopes to do, to be an informal ambassador for his country. Dr. Florescu has increased our awareness of Eastern Europe and especially of Romania in a way that no amount of study could have done". Rectorul și Prorectorul Colegiului, rostindu-se cu aceeași ocazie, au formulat aprecieri dintre cele mai elogioase la adresa României, remarcînd totodată faptul că prin întreaga mea activitate am adăugat noi dimensiuni lumii lor universitare. Ca un semn de recunoaștere a eforturilor și a reușitelor mele, profesorul Patrick O. Braden mi-a înmînat o diplomă în care se precizează faptul că "Gheorghe I. Florescu, Fulbright Scholar-in-Residence, has successfully taught a total of eight courses on the history of Romania and of Eastern Europe, and has acted as Ambassador of Good Will for his country. We, therefore, express to him our Gratitude for sharing his expertise with us, and for his contribution to the College".

Treptat, "St. John Fisher College" s-a impus ca un distinct centru de studiere a istoriei și a civilizației românești în S.U.A. Lectoratul fondat acolo, la care s-au adăugat o bibliotecă adecvată și preocupările științifice legate de studierea trecutului și a culturii țării noastre, a afirmat "St. John Fisher College" printre centrele de românistică, durabile și pertinente, care ființează în spațiul cultural și științific american. Cursurile pe care le-am predat timp de patru semestre au fost urmărite cu un deosebit interes de acei studenți care vor deveni, fără îndoială, specialiștii de mîine ai istoriei relațiilor internaționale.

La sfîrșitul experienței mele americane, încheiate pe 21 iulie 1986, a cărei dimensiune fundamentală și imuabilă a constituit-o dialogul, lăsam la "St. John Fisher College" o mulțime de prieteni ai României, dintre care unii, mă refer la studenți, sînt decis a continua să ne studieze istoria și cultura, iar alții, precum profesorii Weinberg și Donald E. Bain, pot fi considerați deja specialiști în aceste domenii. Încheindu-mi prepotenta de "Fulbright Scholar", fructuoasă și unică din multe puncte de vedere, și privind încă o dată către Rochester, pol inefabil de unde am scrutat vreme de zece anotimpuri America, această posibilă sinteză a lumii moderne, mi-am amintit iarăși de Whitman și de toți cei care, astăzi, acolo, pe tărmul albastrului Ontario, învață Istoria României, descoperindu-ne pe noi și relevîndu-și, în același timp, amplitudinea și sensul propriei lor deveniri istorice.

*

Una dintre maximele înscrise pe frontispiciul Bibliotecii Congresului, simbol al Americii moderne, ne avertizează că „fundamentul oricărui stat îl constituie educația tineretului său". În virtutea acestui adevăr axiomatic a fost concepută de altfel dezvoltarea societății americane actuale. Sistemul educațional adoptat peste Ocean este subordonat, înainte de toate, unor imperative care privesc instrucția și educația fiecărui membru al Națiunii. Abia după aceea se are în vedere faptul că școala pregătește cadrele necesare progresului general al societății. Așa se explică atenția deosebită care se acordă educației fiecărui individ, al cărei nivel și soliditate exprimă viabilitatea substructiei societății americane. Astăzi, „admiterea într-un colegiu sau universitate americană este considerată un privilegiu și nu un drept". S-a ajuns la această situație, care nu contravine principiului general, numai atunci cînd fiecare membru al societății s-a convins că educația reprezintă condiția *sine qua non* a existenței lui.

În cadrul sistemului educațional american, istoria ocupă un loc special. Încă de la sfîrșitul secolului XIX, T. F. Donnelly, scriind un manual de istorie, își începea excursul cu sublinierea că „observatorul cel mai indiferent nu se poate să nu fi relevat că în această țară, în decursul a cîtorva ani, preferința pentru studiul istoriei a crescut cu rapiditate" (*A Primary History of the United States*, New York, Cincinnati, Chicago, American Book Company, 1885, p. V).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astăzi, studiul istoriei nu reprezintă numai o componentă esențială a programului de instrucție academică, ci și o preocupare de interes general. Nu întîmplător, în cadrul schimburilor didactice și științifice româno-americane, predilecția pentru specialiștii din domeniul istoriei tinde să le confere acestora un statut preferențial.

În luna care mai rămăsese din cel de-al doilea semestru al anului universitar 1983—1984, semestru care începuse încă din ianuarie, am fost invitat să vorbesc despre cultura și istoria României în cadrul unor cursuri de istorie europeană sau universală, oferind, în același timp, oricînd s-a ivit ocazia, consultații de istorie românească. În anul universitar 1984—1985, care a început pe data de 27 august 1984, am predat următoarele cursuri :

Semestrul I

— *Balkan Politico-Cultural Development (1821—1938).*
— *History of Romania : Early-World War II.*

Semestrul II

— *Balkan Politico-Cultural Development : World War II to Present.*
— *History of Romania : The Rise of a Socialist State.*

În anul academic 1985—1986, deschis pe 4 septembrie 1985, am predat cursurile :

Semestrul I

— *South-East European Political and Cultural Development (1821—1938).*
— *The National Question in Contemporary Romania.*

Semestrul II

— *South-East European Political and Cultural Development (1939 to Present).*
— *World War II and Romania.*

Toate acestea au fost bine primite de către conducerea Colegiului, fiind incluse printre cursurile de bază predate studenților care se specializau în domeniul istoriei sau în cel al științelor sociale și politice. Am reușit să mă încadrez, fără dificultăți, în sistemul de învățămînt practicat în universitățile americane, însușindu-mi experiența unei școli care se deosebește din multe puncte de vedere de cea românească. Totodată, obligat de ipostaza pe care mi-o asumasem ca pe o îndatorire de conștiință, aceea de a face cunoscut trecutul național în spațiul Lumii Noi, prin cursurile pe care le predam, am realizat încă o dată că în toate momentele devenirii ei, în aspirațiile ei dintotdeauna, istoria noastră i se înfățișează străinului și deci și americanului, dar mai ales lui, dată fiind distanța dintre Dunăre și Mississippi, ca o carte de învățătură. Iar gestul studentului american care optează pentru un curs de istorie a României se constituie, înainte de orice alte considerații, într-un act ce deschide o perspectivă nouă înțelegerii reciproce.

*

Un aspect distinct al sejurului meu american l-a constituit activitatea de cercetare științifică. Știam că bibliotecile și arhivele dintre Atlantic și Pacific, consultate și citate tot mai des în ultima vreme, îmi pot oferi informații valoroase privind istoria României. De aceea, imediat după sosirea în S.U.A., mi-am și început sondajele de documentare în bibliotecile și arhivele de acolo. Investigațiile mele au avut în vedere următoarele teme : *locul și rolul României în concertul relațiilor internaționale din anii primului război mondial și din deceniul care a urmat ; raporturile româno-americane după 1914 ; participarea României la primul război mondial în interpretarea oficialităților și a istoriografiei americane ; tratatele internaționale ale României (1914—1920) și atitudinea Casei Albe ; realitățile politice românești din intervalul 1914—1928 într-o viziune americană ; modul în care s-a reflectat evoluția societății românești de după 1918 în conștiința ame-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricană ; misiunea română din 1917 în S.U.A. ; misiunea Root și România ; N. Iorga și America ; România în memorialistica americană (1914—1938).

M-am oprit asupra perioadei de după 1914, pentru că atunci România a intrat cu adevărat în conștiința publică americană. Faptul acesta este reflectat de atitudinea cercurilor politice și diplomatice ale Statelor Unite față de România, de presa vremii, de diverse lucrări și articole publicate în epocă, precum și de atitudinea Washingtonului față de București.

În vara anului 1984 (iunie-august), CIES și "St. John Fisher College" mi-au oferit, cu generozitate și solicitudine, posibilitatea de a studia la Biblioteca Congresului, la Arhivele Naționale, precum și la alte biblioteci și arhive din Washington. Am revenit în capitala americană, pentru a-mi continua cercetările, în vara și în toamna anului 1985, precum și în iulie 1986. Primele investigații le-am întreprins la Biblioteca Congresului, unde am fost introdus prin solicitudinea dr. Julian F. MacDonald și a Mss. Susan Lendfors. Acolo am fost primit cu multă înțelegere de dr. John Henry Hass (Educational Liaison Officer), de dr. Suzane E. Thorin și de dr. David Kraus și consiliat în același timp de colegul Mihai Timofte.

Așa după cum se știe, *Library of Congress*, considerată astăzi, din multe puncte de vedere, cea mai mare din lume, este înainte de toate biblioteca națiunii americane, care se revendică a fi "A Nation of Readers". Această celebră instituție de cultură se adresează, însă, în egală măsură, lumii întregi, tuturor „oamenilor de știință, cercetătorilor, artiștilor și savanților care folosesc informațiile ei". Întru totul impresionantă, o asemenea realizare poate fi comparată cu o carte a umanității întregi, mensurabilă în cifre, dar imposibil de aproximat altfel. Apelînd din nou la una dintre maximele gravate pe zidurile elegantului "Great Hall", care conchide că „în cărți se odihnește sufletul întregului trecut", vom sesiza mai ușor principiile care au guvernat fondarea acestui edificiu, unde pot fi găsite cărți în 125 de limbi ale globului. Pentru un istoric, aplecat îndeobște asupra trecutului, Biblioteca Congresului se constituie, lesne de înțeles, într-o inestimabilă sursă de informații. De la început, am consultat nenumăratele cataloage și instrumente de lucru care mi-au fost puse la dispoziție de "European Division", creată în 1973. Prin CIES, am obținut un "study shelf" (nr. 5848), repartizat de dr. Suzane E. Thorin, șefa "Research Facilities Section". În "European Reading Room", mi-am întregit bibliografia, apelînd nu o dată la serviciul computerelor. În paralel, mi-am început investigațiile la "Manuscript Division", aflată în moderna clădire "James Madison", unde se păstrează aproximativ 10.000 de colecții, care însumează peste 40 de milioane de manuscrise. Depistarea și apoi consultarea tuturor acestor manuscrise este înlesnită de numeroasele cataloage, ghiduri, registre, indexuri etc., adjuvante absolut indispensabile celui ajuns aici. Totul este organizat perfect și explicit, astfel încît orice informație poate fi lesne identificată și deci utilizată.

Colecțiile care privesc în mod special România sînt în general cunoscute, astfel încît nu voi face altceva decît să le amintesc. O importanță aparte o prezintă colecția *William S. Culbertson*, cu rapoartele diplomatice, notele informative și jurnalul fostului ministru american la București între 1925 și 1928. Importantă este și colecția *Leland Harrison* (fost ambasador al S.U.A. în România între 1935 și 1937). Informații interesante ne oferă apoi colecțiile provenite de la Francis Le Jau Parker, observator militar în România, în timpul primului război mondial și Hugh L. Scott, fost membru al „Misiunii Root" și șef al unei misiuni americane care a vizitat Iașii în vara anului 1917. Pentru perioada luată de noi în studiu, este obligatorie apoi compulsarea colecțiilor *Woodrow Wilson, Warren G. Harding, Herbert C. Hoover, Tasker H. Bliss, Edward M. House, David Hunter Miller, Robert Lansing, Henry White* etc. Rapoartele diplomatice și militare, referatele informative, telegramele, notațiile memorialistice cuprinse în toate aceste fonduri se constituie într-o sursă documentară de primă mînă pentru istoricul român. Informațiile extrase prin consultarea tuturor colecțiilor amintite vor întregi, nuanța și chiar emenda poate unele puncte de vedere sau afirmații nefondate sau eronate, oferind în același timp materia necesară acelui corpus de documente reclamat de scrierea adevăratei Istorii a României de după 1918.

Consultînd fișierele Bibliotecii Congresului, am constatat cu satisfacție că multe dintre lucrările fundamentale de istorie publicate în România pot fi studiate la Washington. Dar, lipsesc totuși din depozitele cunoscutei Biblioteci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o serie de volume absolut indispensabile cuiva care s-ar interesa de istoria noastră. În ultimul timp, fișierele cu titlurile cărților care privesc România au fost puse în ordine, corectîndu-se greșelile de transcriere a titlurilor sau a numelor autorilor. Dar, mai sînt încă multe de făcut în acest sens. Și nu toate cărțile care ar merita să se afle în depozitele acestei biblioteci ajung la Washington, întrucît criteriul de selecție este, presupunem, arbitrar, iar atunci cînd se încearcă o eventuală normalizare nu se are în vedere un program de perspectivă. Așa se face că istoria, cultura, civilizația și știința românească în general nu sînt reprezentate la adevărata lor valoare într-o instituție de talia aceleia la care ne referim, instituție care, în accepțiunea unanimă, reflectă în permanență stadiul evolutiv al spiritualității universale. Mai devreme sau mai tîrziu, efectele unei asemenea stări de lucruri se vor repercuta, desigur, asupra modului de receptare a istoriei și a civilizației naționale peste hotare, asupra raporturilor interculturale ale țării, precum și asupra prestigiului spiritualității românești.

Un stadiu întru totul profitabil investigațiilor mele documnetaristice l-a constituit timpul petrecut la *National Archives and Records Service* (NARS) din Washington, în vara anului 1984 și apoi în toamna anului următor, cînd am studiat împreună cu colegul și colaboratorul meu, profesorul Donald E. Bain, Decan al Departamentului de Istorie din cadrul "St. John Fisher College". Despre Arhivele Naționale s-a mai scris la noi, astfel încît nu voi mai relua chestiuni deja cunoscute. Dacă Biblioteca Congresului a fost fondată în 1800, ca o necesitate de ordin național, Arhivele Naționale au fost create abia în 1935, evident din aceleași considerente, deși problema fusese discutată, întocmindu-se chiar și un proiect în acest sens, încă mai înainte de primul război mondial. Deviza instituției care si-a celebrat în 1985 semicentenarul, a cărei piatră de temelie a fost pusă în 1933 de către președintele Herbert C. Hoover, este una semnificativă, ce ni se adresează ca un avertisment: *What is past is prologue*. Gravat pe zidurile unei clădiri deja istorice, a cărei fațadă clasică și coloane corintice o individualizează în peisajul washingtonian, celebrul dicton shakespearian, preluat din *Furtuna*, exprimă și justifică perfect valoarea și semnificația instituției pe frontispiciul căreia a fost încrustat. Deși nu au o prea mare vechime, Arhivele Naționale pot oferi spre consultare tratate indiene, manifeste ale sclavilor, tratatul de cumpărare a regiunii Louisiana, din 30 aprilie 1803, semnat de Napoleon (act prin care teritoriul tinerei republici americane a fost dublat), jurnale ale expedițiilor polare, documente capturate Germaniei și Japoniei în al doilea război mondial etc. Astăzi, Arhivele Naționale, în „Rotonda" cărora poate fi consultat dar și admirat în permanență un exemplar din *Magna Carta*, în versiunea din 1297, precum și *Declarația de Independență*, *Constituția* și celebra *Declarație a Drepturilor*, sînt considerate „o memorie a Națiunii". Acolo, la Arhivele Naționale, mi-am completat cercetările întreprinse la Biblioteca Congresului, consultînd fondul *William S. Culbertson*, corespondența *Consulatului S.U.A. din București* și arhiva *Legației americane din România*. Pentru problematica pe care am avut-o în vedere pot fi cercetate și fondurile *Romania, 1800—1941, 1956—1956*, *Consulatul S.U.A. din Constanța, 1923—1926*, precum și diverse fonduri din cadrul Secției Arhivelor Militare sau colecții personale, constituite de individualități politice, diplomatice și militare americane.

O posibilitate convenabilă pentru orice cercetător interesat de obținerea copiilor documentelor care privesc istoria României, aflate la NARS, o oferă *Scholarly Resources Inc.*, din Wilmington, Delaware. Consultînd catalogul editat de *Official Records of the United States Department of State* și corespondînd cu dr. Barbara E. Beidler, Director al *Scholary Resources Inc.*, am aflat că se pot comanda contracost microfilme după următoarele colecții aflate la NARS: *U.S. Diplomatic Records. Balkan States:* instrucțiuni diplomatice ale Departamentului de Stat al S.U.A. relative la statele balcanice, 1868—1906 (o rolă); afacerile interne ale statelor balcanice, 1910—1944 (o rolă); relațiile politice ale Turciei, Greciei și ale statelor balcanice, 1930—1939 (11 role); relațiile politice ale Turciei, Greciei și ale statelor balcanice, 1940—1944 (2 role); note diplomatice ale consulilor S.U.A. la București, 1866—1885, 1892—1906 (3 role); note diplomatice ale consulilor S.U.A. la Galați, 1858—1869 (o rolă); note diplomatice din România—Zanzibar către Departamentul de Stat, 1836—1905 (o rolă); note ale Departamentului de Stat către Legațiile Turciei și României în S.U.A., 1880—1906 (o rolă); afacerile interne ale României, 1910—1944 (44 role); *Records Relating to War and Peace:*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primul război mondial și încheierea acestuia, 1914—1929. Războiul european (132 role); „documente informative" (rapoarte și studii speciale), 1917—1919 (47 role); comisia americană la negocierile de pace, 1918—1931 (563 role); Departamentul de Stat al S.U.A. și al doilea război mondial, 1939—1945 (252 role); scrisori personale și confidențiale ale Secretarului de Stat Robert Lansing către Woodrow Wilson, 1915—1918 (o rolă).

Un instrument de lucru absolut necesar celui interesat de sursele documentare arhivistice existente în S.U.A. este *National Inventory of Documentary Sources in the United States*, editat în patru părți. Prima parte (Federal Records) prezintă fondurile Arhivelor Naționale, ale Arhivelor Institutului Smithsonian și bibliotecile prezidențiale: H. C. Hoover, F. D. Roosevelt, H. S. Truman, D. D. Einsenhower, J. F. Kennedy, L. B. Johnson și G. R. Ford. Partea a doua privește documentele cuprinse în 772 colecții ce aparțin Secției de manuscrise a Bibliotecii Congresului. Cea de a treia parte se referă la sursele documentare aflate în posesia arhivelor de stat, a bibliotecilor și a societăților de istorie din S.U.A. În sfîrșit, ultima parte are în vedere materialele arhivistice deținute de bibliotecile academice și de diferite alte depozite. Informațiile pe care le oferă aceste instrumente, complete și perfecționate, ne informează asupra conținutului a mii de arhive și colecții de manuscrise, reproducîndu-se documente inedite și publicîndu-se indicii necesari.

În sfîrșit, pentru istoricul român o importanță aparte o prezintă colecțiile personale deținute de *Hoover Institution on War, Revolution and Peace* (Stanford, California). Documentele privitoare la România, deținute de arhivele acestui Institut, sînt incluse în fondul *Puterile aliate și asociate. 1914—1920* și în următoarele colecții personale: James B. Beane, Raoul Bossy, Marie Cantacuzene, George Caranfil, Nicolae G. Caranfil, Alexandre Cretzianu, Dumitru Danielopol, George I. Duca, Ferdinand I, Dimitrie Ghika, Joseph C. Green, Alexandre Heroys, George H. Huntington, Prințesa Ileana, Radu Irimescu, Alexandr N. Krupenski, Jeanne M. V. Lambrino, Jacques de Launay, Sabin Mănuilă, Nicolae M. Petrescu-Comnène, Alfred Poninski, Dimitrie G. Popescu, Irina Procopiu, Joseph S. Roucek, Clifford Swarts, N. Titulescu etc.

În perioada în care m-am aflat în S.U.A. am mai studiat la Charles J. Lavery Library (St. John Fisher College), Rush Rhees Library (Rochester University), Joseph Mark Lauinger Library (Georgetown University, Washington, D.C.), John K. Mullen Library (Catholic University of America, Washington, D.C.), Melvin Gelman Library (George Washington University, Washington, D.C.), New York Public Library (New York), Columbia University Library (New York) etc.

Întrucît întreaga mea experiență s-a constituit, așa cum am mai remarcat, într-un permanent dialog, activitatea de cercetare a fost subordonată, din mai multe puncte de vedere, aceluiași principiu. De altfel, orice investigație documentaristică, deci cercetarea în general, este un dialog perpetuu. Imediat după sosirea în S.U.A., am încercat să-i contactez mai întîi pe acela dintre istoricii americani care au și preocupări, directe ori conexe, de istorie și cultură românească. Astfel, am corespondat sau i-am întîlnit în diverse ocazii pe profesorii Charles M. Carlton, Paul E. Michelson, Radu R. Florescu, Stephen Fischer-Galați, Keith Hitchins, Demetrius Dvoichenko de Markov, George R. Ursul, Walter M. Bacon jr., Robert Weiner, Paul D. Quinlan, James E. Augerot, Gerald J. Bobango, James P. Niessen, Frederick Kellogg, Michael Impey, Norman Simms, Dov B. Lungu, Florence Hetzler ș.a.

M-am documentat, așa după cum se poate observa, în biblioteci și arhive, consultînd diverse fonduri arhivistice, volume de documente, lucrări memorialistice, monografii istorice, studii și articole, reviste, ziare, etc. Am consultat, de pildă, colecția prestigiosului ziar new-yorkez "The New York Times" dintre 1914 și 1932, revista "Current History. A Monthly Magazine" (New York, The New York Times Company) dintre 1915 și 1939 etc. Realizările informațional-științifice, dobîndite în perioada funcționării mele ca "Fulbright Scholar", concretizate în mii de pagini xerografiate, fotocopiate ori transcrise, mi-au relevat faptul că dincolo de punctele de vedere deosebite, firești uneori și explicabile, în cele mai multe cazuri, evoluția raporturilor româno-americane după primul război mondial a fost caracterizată de numeroase direcții convergente și chiar de acțiuni sumabile. Ceea ce se impune, astăzi, pe măsură ce informațiile se adună, este o valorificare neîntîrziată a acestora și mai ales introducerea lor în circuitul științific.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Așa cum era și de așteptat, am încercat să și valorific unele dintre rezultatele cercetărilor la care m-am referit. Desigur, în acest caz nu poate fi vorba, deocamdată, decît de o valorificare parțială, atît timp cît nu dispun încă de integralitatea informațiilor pe care mi le vor oferi sursele documentare românești asupra subiectelor luate în studiu. Am predat pentru tipar încă din august 1985, urmînd să apară în paginile acestei revistei, un set de documente diplomatice însoțite de o substanțială introducere intitulată *Realități politice românești într-o viziune americană (1927)*. Pe durata șederii la Rochester, am publicat în "Mioriția. A Journal of Romanian Studies" (Rochester, vol. X, 1986, pp. 15—26), împreună cu Ioan Scurtu, studiul intitulat *The Foreign Policy of Romania in the Interwar Period (1918—1939)*. În revista "Unirea" am publicat, în colaborare cu Donald E. Bain, articolul : *N. Iorga, președinte al primului Parlament al tuturor românilor* (Viena, III, 1986, nr. 1). În aceeași revistă, am mai publicat, împreună cu Charles M. Carlton, o amplă prezentare : *A XI-a întîlnire anuală a „Societății de Studii Românești" (Columbus, Ohio, 4—6 aprilie 1985)* (II, 1985, nr. 2, pp. 9—10) și *„Mioriția", la o nouă apariție* (II, 1985, nr. 4, pp. 8—12).

Despre activitatea mea didactică și științifică, au scris Donald E. Bain *(Romanian Studies at St. John Fisher College)*, în "The Society for Romanian Studies. Newsletter" (Huntington, Indlana, vol. 10, nr. 1, 1986, pp. 7—8) ; Thodore D. Obourn *(Fulbright Professor "Discovers" U.S.A.)*, în "Fisher Focus" (Rochester, vol. 8 ,nr. 4, 1985, pp. 6—8) ; Gina M. DiBella *(American History Leads Fulbright Scholar to U.S.)*, în "Alumni News" (Rochester, vol. IX, nr. 1, 1985, p. 3) ; idem, *Gheorghe Florescu : Desire to Experience American History and Culture Leads Fulbright Scholar to United States)*, în "The Brighton-Pittsford Post" (Rochester, 27 februarie 1985, p. 6) etc

*

În intervalul la care mă refer, am încercat în permanență să fac cunoscută, în țara în care mă aflam, istoria și civilizația românească, să popularizez valorile științifice și culturale ale patriei noastre. De altfel, am mai amintit deja că am procedat astfel, convins fiind că această acțiune reprezenta o latură consubstanțială a activității mele. Pe 19 februarie 1985, am participat la o manifestare științifică internațională organizată de "St. John Fisher College" — *International Studies Speakers Week*—, cu tema *Accent on Eastern Europe*, prezentînd comunicarea : *Romania between the Wars*. În cadrul reuniunii anuale a „Societății de Studii Românești" din S.U.A., organizată de "Ohio State University", la Columbus, Ohio, am expus, pe 5 aprilie 1985, comunicarea intitulată : *Aspects of Romanian Foreign Policy, 1932—1936*. La a patra Conferință a istoricilor americani și români, care și-a desfășurat lucrările la New York, avînd ca temă *Romania : Forty Years After the End of World War II* și fiind organizată de Academia de Științe Sociale și Politice a României, International Research and Exchanges Board din New York și Biblioteca Română din New York (28—29 decembrie 1985), am prezentat comunicarea : *Romania and the United Nations : Reflections on Romanian Foreign Policy*. Am participat, de asemenea, la lucrările celui de al treilea Congres Mondial de Studii Sovietice și Est-Europene, organizat de "American Association for the Advancement of Slavic Studies", la Washington, D.C., între 30 octombrie și 4 noiembrie 1985 și la reuniunea anuală a "American Historical Association" (New York, 27—30 decembrie 1985). În cadrul aceleiași preocupări, am organizat, pe 17 decembrie 1984, la "St. John Fisher College", o masă rotundă, cu tema *1 Decembrie 1918*. În sfîrșit, tuturor acestor acțiuni li s-au adăugat alte participări și intervenții la diferite întîlniri, simpozioane, dezbateri, seminarii etc., organizate de Colegiul la care am funcționat și de Universitatea din Rochester.

În septembrie 1984, am devenit membru al "American Historical Association", din S.U.A. și al "Society for Romanian Studies" din S.U.A.

*

Un capitol asupra căruia nu voi insista, deși a format obiectul unei atenții speciale pe întreaga durată a experienței mele americane, l-au constituit călătoriile,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judecate bineînțeles ca demersuri ce au complinit actul cunoașterii, reclamat de investitura de "Fulbright Scholar". Se știe că nu este posibilă înțelegerea exactă a istoriei, a culturii și a civilizației unei națiuni și nu poate fi descifrată psihologia unui popor, fără a-i cunoaște țara. Spațiul geografic american, captivant și ospitalier, descoperit și redescoperit mereu, se înfățișează oricui, atît ca o revelație, proprie călătorului dornic de a cunoaște pămînturi noi, cît și ca o experiență de cultură. Zona dintre cele două oceane, depozitara unei civilizații moderne, a suportat îndelungatul proces al modelării de către om și al înnobilării prin cultură, devenind astfel un teritoriu al istoriei. De aceea, orice drum prin această țară de dimensiuni continentale se confundă cu o lecție de istorie, care nu e o rememorare impersonală și savantă, ci o retrăire recuperatoare, prin intermediul căreia sînt amplificate ecourile unui trecut pilduitor, continuat cu istoria tumultuoasă a zilelor noastre. Am reușit să văd, în cei doi ani și jumătate cît m-am aflat în Statele Unite, cea mai mare parte a Lumii Noi, vizitînd 28 dintre cele 48 de state continentale ale acesteia. Am traversat America "coast to coast", în ambele sensuri, coborînd apoi din nord pînă în sudul Texasului, traversînd Rocky Mountains, Appalachian Mountain, Missouri, călătorind pe Mississippi, etc. Am vizitat marele metropole americane — New York City, Washington, D.C., Chicago, Boston, San Francisco, Los Angeles, New Orleans —, dar nu numai acestea și nu am rezistat curiozității de a vedea și Miami Beach ori Las Vegas, Salt Lake City ori Atlanta și încă multe altele. Zile de-a rîndul le-am petrecut în marile muzee din orașele unde am ajuns, pentru care, oricît de mult timp ai afecta, întotdeauna este prea puțin. Am încercat, o clipă, doar, sentimentul copleșitor pe care-l provoacă chiar și o „confruntare" fugitivă cu Universitatea "Harvard", pentru a ajunge apoi la "Thousand Islands", loc istoric de o frumusețe indescriptibilă, aflat la confluența riului St. Lawrence cu Ontario-ul. M-am resemnat în fața Marelui Canyon, care poate fi considerat oricînd o sugestivă emblemă a Noului Continent, și am meditat în preajma Cascadei Niagara. Fiecare loc pe unde am trecut, fiecare casă și fiecare potecă își au istoria lor. De fapt, aceasta este istoria Lumii Noi, cu adevăratele ei dimensiuni și înțelesuri. Acestor drumuri le-am adăugat apoi, lărgind astfel cadrul experienței mele americane, un itinerar mexican, care a inclus Ciudad de México, Teotihuacán, Peninsula Yucatán, cu Mérida și piramidele de la Chichen Itzá, Uxmal și Kabah, încheind cu Insula Cozumél. În perimetrul acelorași preocupări, s-a înscris și vizitarea Canadei, cu Toronto, Montréal, Québec, Kingston, Gananoque și tot ceea ce incumbă un asemenea periplu spiritual.

*

O succintă retrospectivă a principalelor momente și aspecte ale unei experiențe care a durat zece anotimpuri nu-și poate propune, desigur, să înfățișeze în detaliu toate dobîndirile *didactice și științifice pe care le implică o asemenea* întreprindere. Simpla referire ori consemnarea lor formală, circumstanță în care au fost eludate dificultățile, nu puține, sînt totuși în măsură să indice rigorile reclamate de ipostaza de "Fulbright Scholar". Deocamdată este prea devreme pentru a realiza ce a însemnat, pentru mine, cu exactitate, această experiență. Știu doar că m-am aflat în S.U.A. la sfîrșitul primului deceniu al celui de al treilea secol al Uniunii, cînd această țară a organizat o Olimpiadă și cînd a celebrat centenarul Statuii Libertății. Am fost acolo cînd s-au sărbătorit patru decenii de la fondarea, la San Francisco, a O.N.U. și de la încheierea celei de a doua conflagrații mondiale. Am urmărit, alături de americani, campania alegerilor prezidențiale din 1984, trăind, odată cu ei, drama provocată de eșecul lansării navetei spațiale "Challenger", pe 28 ianuarie 1986. De trei ori m-am aflat printre participanții la sărbătoarea națională, de la 4 Iulie...

În încheiere, îmi revine plăcuta îndatorire de a mulțumi Ministerului Educației și Învățămîntului, precum și Universității „Al. I. Cuza" din Iași pentru selectarea mea ca lector, mai întîi, și apoi pentru sprijinul constant și efectiv acordat Lectoratului de istorie și civilizație românească de la "St. John Fisher College" din Rochester. În același timp, recunoștința mea se îndreaptă, în egală măsură, către CIES și USIA, care, cu pertinență și solicitudine, au transformat investitura de "Fulbright Scholar" dintr-o posibilă servitute într-un act de gratitudine. Mulțumesc, așadar, dr. Cassandra A. Pyle, dr. Georgene Lovecky, dr. Paul Hiemstra,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dr. William A. James, dr. Julian F. MacDonald, Mrs. Brenda L. Terry, Mss. Susan Lendfors, Mss. Cindy Adams, precum și dr. William S. Dickson. Aceeași recunoștință și cele mai frumoase gînduri le adresez conducerii "St. John Fisher College" și Programului de Studii Internaționale al acestei prestigioase instituții : profesorilor Patrick O. Braden, Președinte, H. Wendell Howard, Provost, Donald E. Bain, decan și Florence M. Weinberg, director al I.S.P. Mulțumesc, de asemenea, profesorilor M. B. Biskupski, Lou F. Buttino, Anthony D'Agostino, Margaret V. Ekstrom, John M. Halligan, John D. Harman, Leo A. Hetzler, Terril May, Donald L. Muench, John C. Murray, Richard G. Newton, Joseph A. Pollizi, B .și R. Rakover, Judith L. Reynolds, Paula Winsor Sage, David I. Spanagel, William J. Sullivan, Norman T. Tanck, Joseph A. Trovato și Robert P. Uttaro. Alese mulțumiri le adresez și foștilor colegi : Eugenia S. Gutekunst, Edward J. Hannan, Diane F. Hogan, Linda S. Mocejunas, Mary Scardetta, precum și Mrs. Rosemary Howard, Mrs. Margaret Bain, dr. Kurt Weinberg și Mr. Robert Gullo. O deosebită recunoștință și mulțumiri le datorez profesorilor Charles M. Carlton, Paul E. Michelson, Stephen Fischer-Galați, Radu R. Florescu, Lou și Joan Giansante, Janette D'Agostino, precum și prietenilor Gertrude și Mario Uttaro, Mr. și Mrs. Robert V. Ockenden și altora.

În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, recunoștința mea se îndreaptă către Ambasada României din Washington, Biblioteca Centrală Universitară din București (dr. Ioan Stoica), Biblioteca Română din New York (profesor Aurelian Paraipan), Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iași (profesor Corneliu Ștefanache), Asociația „România" din București (profesor Virgil Cândea), profesorul D. C. Giurescu, profesorul Ioan Scurtu, precum și către foștii mei profesori de la Universitatea „Al. I. Cuza" și colegii de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol". Le mulțumesc tuturor celor pe care i-am simțit alături de mine atunci cînd, singur și departe de Iași și de țară, încercam să răspund cît mai onorabil obligațiilor mele didactico-științifice.

Gheorghe I. Florescu

CURSURILE DE VARĂ DE LA POITIERS

Așezare străveche, avîndu-și numele înscris în manualele de istorie cel puțin pentru două mari bătălii celebre (din 732/733 și 1356), orașul Poitiers din actualul departament Vienne, vechiul centru al ducatului Aquitaine, se află de mai mulți ani în relații de *înfrățire* cu Iașii noștri *(villes jumelées)*. „Un oraș ca Potiers — scria Henri Focillon în 1938, în *Art d'Occident* — [...] rezumă întreaga istorie a Evului Mediu timpuriu, de-a lungul epocii merovingiene [...] pînă în amurgul secolului al XI-lea [...] În întreaga regiune, operele mari de artă romanică sînt numeroase...". O celebră familie contală, ducii de Aquitaine, cu rol însemnat în cruciada din Spania, a asigurat regiunii și orașului un mare renume și în planul culturii : Guillaume IX (1071—1127), duce de Aquitaine, conte de Poitiers, este socotit drept primul trubadur și unul din cei mai vechi poeți ai Franței ; nepoata sa de fiu, Aliénor d'Aquitaine (1122—1204), regină a Franței (prin căsătoria cu regele Ludovic VII) și a Angliei (prin căsătoria cu Henri Plantagenêt, duce de Normandia, conte de Anjou și apoi din 1154, rege al Angliei — Henri II), prințesă de mare cultură, a fost un personaj de prim ordin al vremii sale și a stimulat puternic creația trubadurilor ; mormîntul ei, în marea abație regală de la Fontevraud, în apropiere de Poitiers, e acoperit și azi de un *gisant* care o înfățișează cu ochii deschiși și cu o carte în mîini, ca și cum ar citi ! Alături, sînt mormintele regilor Angliei Henri II și Richard Inimă-de-Leu.

Începînd din 1954, orașul Poitiers este gazda ospitalieră și generoasă a sesiunilor de vară ale Centrului de Studii Superioare de Civilizație Medievală *(Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale* = CESCM). Întemeiat în 1953 pe lîngă Universitatea din Poitiers pentru a promova cercetarea diferitelor aspecte ale civilizației medievale (cu privire specială la secolele IX—XII) — și nu e greu de înțeles pentru ce alegerea a căzut asupra orașului Poitiers ! — și avîndu-și sediul în inima orașului vechi, pe o stradă în pantă dură, într-un imobil care a aparținut unuia din demnitarii orașului (René Berthelot, primar la 1529 !), CESCM

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reunește an de an, cu prilejul acestor sesiuni, iubitori ai studiilor medievale din toate țările lumii, în majoritate tineri, doctoranzi, pe cale de specializare. În fața lor, specialiști francezi și străini, din învățămîntul superior și din cercetare, prezintă cicluri de conferințe cu subiecte privind, bineînțeles, civilizația medievală europeană, în legătură cu propriile lor preocupări și cercetări, mai vechi sau aflate în curs.

O statistică încheiată în 1981 arăta că pînă în acel an (inclusiv) din țara noastră participaseră (începînd din 1968) 22 de auditori (în aceeași perioadă, au participat: din Polonia — 63, din Cehoslovacia — 41, din Ungaria — 22, din Bulgaria — 10, din U.R.S.S. — 1), între care istorici, arheologi, istorici de artă binecunoscuți, precum Eugenia Greceanu, Constantin Șerban, Nicolae Pușcașu, Tereza Sinigalia, Mihai Ispir, Silvia Baraschi, Marina Ileana Sabados, Adriana Șirli, Corina Popa; în rîndul conferențiarilor, am fost reprezentați o singură dată, în 1971, de istoricul Răzvan Theodorescu, al cărui subiect pentru ciclul de conferințe a fost *Balcani, Bizanț, Occident în civilizația românească a veacurilor X—XII*. Cifra participanților la fiecare sesiune este în jur de 35; la cea din 1986 (1—23 iulie), au fost 33, de naționalități diverse, provenind din 13 țări (Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, Grecia, Italia, Japonia, Polonia, România, Spania, S.U.A., Suedia, Ungaria).

Sesiunea s-a desfășurat, ca întotdeauna, la sediul Centrului (24, rue de la Chaîne). În ședința inaugurală de la 1 iulie, **Robert Favreau**, medievist reputat, directorul CESCM, a prezentat istoricul Centrului și direcțiile de cercetare pe care le promovează și le patronează această instituție — editoare, din 1953, și a celebrelor „Cahiers de civilisation médiévale. X^e—XIIe siècles"[1] — iar **Jean-Pierre Arrignon**, conferențiar la Universitatea din Poitiers, a înfățișat stadiul cercetărilor într-o problemă disputată *(La Russie kiévienne : une civilisation d'héritiers ?)* Ciclurile de conferințe — zece la număr — s-au eșalonat în zilele următoare în așa fel, încît în trei zile erau epuizate două cicluri. Iată titularii și temele acestor cicluri de conferințe: **Robert Durand**, profesor la Universitatea din Nantes *(Village et seigneurie au Portugal, X^e—XIIe siècles*[2]); Jacques Ribard, profesor la Universitatea din Picardia *(Le roman arthurien du XIIe siècle : interprétation symbolique et mystique)*; **Joseph Shatzmiller**, profesor la Universitatea din Toronto, Canada *(Médecins et sociétés en Europe avant la peste noire : pour une histoire de la médicalisation de l'Occident médiéval)*; **Oleg Grabar**, profesor la Universitatea Harvard, S.U.A. *(Les éléments musulmans dans l'art de la Sicile normande)*; **Jean-Francois Reynaud**, conferențiar la Universitatea din Lyon *(De l'architecture carolingienne à l'architecture romane dans la région lyonnaise à la lumières des fouilles récentes)*; Marco Eusebi, profesor la Universitatea din Veneția *(Les textes de la Chanson de Roland)*; **Jean Vezin**, profesor la École Pratique des Hautes Études din Paris *(L'étude des livres de l'abbaye de Saint-Denis)*; **Emmanuèle Baumgartner**, profesoară la Universitatea Paris-X *(Le forme prose et les romans du Graal : 1200—1250)*; **Giles Constable**, profesor la Universitatea din Princeton, S.U.A. *(L'idéal de l'imitation du Christ au Moyen Âge)*; **Chiara Frugoni**, profesoară la Universitatea din Pisa *(Textes et images : Saint-François avant Giotto et Bonaventure)*. Calitatea deosebită și înaltul nivel științific al expunerilor au fost dublate de calitatea și nivelul discuțiilor care le-au succedat, discuții în care se găseau antrenați nu numai „stagiarii", dar și profesorii și cercetătorii care asistau cu regularitate la conferințe; aproape fiecare ședință s-a transformat, astfel, într-un veritabil seminar, din care toată lumea a avut cîte ceva de învățat.

Ciclurile de conferințe au alternat cu excursii de studii, pentru vizitarea numeroaselor monumente medievale din regiune, vizite ghidate și îmbogățite de explicațiile profesorului **P. Skubyszewski**; din cele 23 de zile ale stagiului la Poitiers, șase au fost consacrate excursiilor, din care una a durat trei zile; s-au vizitat localități celebre prin monumentele păstrate: Chauvigny, Saint-Savin, Nouaillé, Liguagé, Saint-Benoît, Fontaine-le-Comte, Cunault, Dou,-la-Fontaine, Fontevraud, Aulnay, Saintes, Melle, Vendôme, Le Mans, Chartres, Orléans, Saint-Benoît-sur-

[1] Cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 837—840 și acest tom, p. 736—737.

[2] Cf. Robert Durand, *Villages et seigneurie au Portugal (X^e—XIIIe siècles)*, în „Cahiers de civilisation médiévale. X^e—XIIe siècles", XXX/119, 1987, p. 205—217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Loire, castelul Chenonceau (unde s-a putut admira și o expoziție a pictorului Guy Bardone), Loches. Monumentelor din Poitiers, datînd din veacurile IV—XIV, le-au fost rezervate unele după-amiezi, vizitarea lor beneficiind de explicațiile d-nei **Marie-Thérèse Camus,** conferențiar la Universitatea din Poitiers și ale aceluiași profesor Piotr Skubyszewski ; și aceste vizite au alternat cu alte activități — expuneri privind cercetările desfășurate la CESCM (Elisabeth Carpentier, Gérard Chandès, Robert Favreau), recepții la Centru, la Universitate, la căminul unde au fost găzduiți participanții la sesiune. Atît cursurile, cît și excursiile și vizitele, s-au desfășurat într-o atmosferă deosebit de favorabilă cooperării intelectuale, într-o atmosferă senină, gazdele franceze reușind să asigure condițiile optime. Conducerii CESCM — **Robert Favreau** (director), **Elisabeth Carpentier** (director adjunct), **Marie-Claude Wallet** (secretar general) — îi revine meritul principal și i se cuvin mulțumirile și elogiile pentru această frumoasă, reușită experiență științifică și umană, pentru grija și atenția discretă și prevenitoare cu care au fost înconjurați participanții la cea de-a XXXIII-a sesiune a cursurilor de vară de la Poitiers. Atmosfera care s-a creat și s-a întreținut prin strădania gazdelor, dar și a participanților, a „stagiarilor", a fost pecetluită (dacă se poate spune așa) prin cel puțin două momente ale acestui stagiu : intonarea *Odei bucuriei* din Simfonia a IX-a de Beethoven de către întregul autocar, la întoarcerea din excursia cea mare (13—15 iulie) și recepția pe care stagiarii au oferit-o conducerii și profesorilor de la CESCM, în penultima seară a ședерii lor în Poitiers (21 iulie), la *Foyer „Kennedy"*, unde fusesem găzduiți.

Alături de alte manifestări similare, sesiunea cursurilor de vară de la Poitiers stă mărturie pentru rolul benefic al cooperării intelectuale la întărirea păcii și a prieteniei dintre toate popoarele lumii.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL VASILE NEAMȚU LA 65 DE ANI

Nu s-ar părea că anii au vrut să-și marcheze prea apăsat trecerea pe chipul profesorului Vasile Neamțu : doar căruntețea îl deosebește pe cel de azi de acela pe care l-am cunoscut acum două decenii, în primii ani de studenție la Iași. Popasul aniversar de acum l-a găsit pe profesorul Neamțu înconjurat de aceeași stimă și aceeași respectuoasă afecțiune pe care istoricii ieșeni — mulți dintre ei foști studenți ai d-sale — i le-au păstrat din vremea studenției. Sînt sentimente cărora trecerea anilor nu a făcut decît să le adîncească și să le înmulțească temeiurile de statornicie. În profesorul Vasile Neamțu omagiem azi istoricul de mare probitate, omul delicat și onest, dascălul generos și binevoitor față de pașii, mai siguri ori mai nesiguri, ai începătorilor.

Viața i-a dăruit, pînă la acest popas, un drum drept, potrivit, de altminteri, caracterului cu care l-a înzestrat. S-a născut la 19 decembrie 1922, la Tișăuți (Suceava). A primit primele învățături în comuna natală, urmînd apoi anii de gimnaziu și liceu la Suceava. Aici, la liceul „Ștefan cel Mare", s-a conturat predilecția pentru istorie, poate sub influența unora dintre dascăli, precum Rudolf Gassauer, cunoscutul numismat și cercetător al trecutului Sucevei (la istorie) și Alexandru Bocănețu, și el istoric, fost cadru universitar la Cernăuți, autorul unei temeinice lucrări despre terminologia agrară (la limba română). După bacalaureatul trecut la liceul „Eudoxiu Hurmuzaki" din Rădăuți în 1943, s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași, ale cărei cursuri le-a urmat cu o întrerupere, datorită chemării sub arme în 1945. După terminarea războiului, a reluat studiile universitare, terminîndu-le în 1948. Nu a fost perioada cea mai fertilă din istoria învățămîntului superior românesc, care, în așteptarea unor transformări structurale fundamentale, traversa în acei ani o etapă de tranziție, încheiată chiar în 1948. Dintre dascălii care au ilustrat Facultatea de Litere în vremea aceea trebuie menționați Paul Nicorescu, Andrei Oțetea, Alexandru Boldur și Nicolae Corivan. La propunerea acestuia din urmă, tînărul absolvent a fost chemat la catedră, în aprilie 1949, după o scurtă perioadă de profesorat la Bosanci. Și din 1949 pînă la pensionarea sa, în 1987, profesorul Vasile Neamțu a slujit cu credință și devotament învățămîntul superior ieșean, împărtășind atîtor generații din tainele misiunii și profesiunii de istoric.

Scrisul istoric al profesorului Vasile Neamțu prezintă anumite caracteristici, ușor de evidențiat pentru cine îi parcurge lucrările. Interesul d-sale a fost de la început circumscris anumitor teme, ocolind marile momente și personalități ale istoriei noastre ; problemele de viață „măruntă", în desfășurarea lor oglindită de documente, l-au atras de la început și de aceea primele lucrări publicate au privit *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII (SCȘI*, II, 1951, nr. 1—2) și *Exploatarea peștelui în Moldova în secolul al XV-lea (SCȘI*, VI, 1955, nr. 1—2) ; se va adăuga, ulterior, un studiu despre *Mărfurile mărunte în economia Moldovei din secolul al XV-lea (AȘUI*, istorie, V, 1959). Cercetarea faptelor de natură socială s-a reflectat în studiul despre *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633 (AȘUI*, istorie, II, 1956, nr. 1—2), continuat apoi cu *Frămîntări sociale în orașul Iași în primele decenii ale secolului al XVII-lea (AȘUI*, istorie, IX, 1963). Cu acesta din urmă, se inaugurează o altă direcție a cercetărilor profesorului Neamțu, cea privitoare la istoria orașului Iași : *Stabilirea*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitalei Moldovei la Iași (AȘUI, XIV, 1968); *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentația populației în secolul al XVII-lea (AȘUI*, XVII, 1971, nr. 2); *Aspecte privind dezvoltarea demografică și urbanistică a Iașului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (în colaborare cu regretata Eugenia Neamțu, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974). Aceste preocupări l-au recomandat, în chip firesc, drept unul din co-autorii primului volum din *Istoria orașului Iași* (Iași, 1980).

Altă direcție a cercetărilor întreprinse de profesorul Vasile Neamțu este legată de tehnica producției agricole, subiect ales și pentru teza de doctorat: interesul pentru acest domeniu își are, poate, originea în anii de liceu, sub influența profesorului Al. Bocăneț. Finalizate în lucrarea de doctorat (1971), aceste cercetări au fost înmănunchiate în volumul *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle* (București, 1975), încununat cu premiul „N. Iorga" al Academiei Române. Dincolo de erudiția cercetării și de aspectele de strictă specialitate, acest volum poate oferi una din cele mai captivante lecturi despre istoria poporului român într-una din laturile fundamentale ale existenței sale.

Începînd din 1967, profesorul Vasile Neamțu a făcut parte din colectivul de arheologi însărcinat cu cercetarea orașului medieval Baia. De la început, d-sa a văzut în aceste cercetări arheologice o șansă deosebită care s-a oferit istoriografiei noastre pentru cunoașterea unui oraș românesc în veacurile Evului Mediu, socotind arheologia nu un scop în sine, ci o metodă de cercetare a fenomenului istoric în generalitatea și unicitatea sa. Primele pagini tipărite ca urmare a cîtorva ani de campanii arheologice la Baia au arătat cît de justificate erau — *și sînt* — aprecierile și speranțele profesorului Neamțu (cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Contribuții arheologice la istoria orașului Baia*, în *AȘUI*, istorie, XXI, 1975; sub semnătura acelorași autori, mai apoi, *Contribuții la cunoașterea mijloacelor de iluminat în așezarea medievală de la Baia*, în „Suceava", V, 1978 și *Contribuții la problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea*, în *AIIAI*, XVI, 1979). Roadele cercetărilor arheologice de mai mulți ani la Baia au fost prezentate în două volume, exemplare prin organizarea materialului și prin desfășurarea anchetei: Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII* (I—II, Iași, 1980—1985). Istoria acestei prime capitale a Țării Moldovei a „monopolizat" interesul profesorului Neamțu în ultima vreme; dorința d-sale de a vedea realizată o monografie a acestui oraș pornind de la izvoarele scrise și de la cele arheologice e întru totul justificată și nu ne rămîne decît să o așteptăm din același laborator din care au rezultat cele două volume (urmate, în viitor, probabil, de încă două — cf. interviul din „Cronica", an. XX, nr. 996, 1.III.1985, p. 2). Istoriografia românească a avut șansa de a găsi întrunite, în persoana profesorului Vasile Neamțu nu numai calitățile istoricului, ci și pe acelea ale arheologului, împreună cu interesul și prețuirea pentru problemele etnografiei — știință indispensabilă pentru cunoașterea, înțelegerea și reconstituirea a trecutului vieții omenești. Cercetările de la Baia cu rezultatele publicate pînă acum, constituie o contribuție unică la cunoașterea fenomenului *oraș* în spațiul românesc est-carpatic (îndelungatele săpături de la Suceava au rămas nepublicate) și ele au fost apreciate ca atare de specialiști și consacrate prin premiul „N. Bălcescu", acordat de Academia Română.

Întotdeauna foarte rezervat în formularea unor concluzii, prudent în afirmarea lor, profesorul Vasile Neamțu își clădește lucrările cu mare migală, pe temelii foarte solide. Probitatea și onestitatea care caracterizează *omul* se disting de departe și cu pregnanță și în alcătuirea *istoricului*: concordanța este deplină. Pătruns de conștiința misiunii sale de dascăl și de cercetător, profesorul Neamțu a găsit mereu resursele sufletești necesare traversării unor momente grele de care viața nu l-a scutit. Și ne bucurăm să-i regăsim zîmbetul blînd și plin de bunăvoință, calmul și echilibrul discuțiilor, interesul nedisimulat pentru orice priveste istoria poporului român. Cu acestea și întru acestea, colaboratorii, foștii studenți, colegii, urînd profesorului Vasile Neamțu viață îndelungată și sănătate, așteaptă de la d-sa noi roade de muncă și de gîndire.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN C. FLORESCU

La începutul toamnei calme și însorite a anului 1986, în ziua de 11 septembrie, neașteptat, în plină putere creatoare, a plecat pentru totdeauna din mijlocul nostru Adrian C. Florescu, unul dintre cei mai valoroși arheologi ai generației sale, om cu alese și multiple însușiri sufletești și intelectuale, cunoscut specialist al istoriei vechi a patriei noastre.

Bogata sa activitate științifică și îndelungata experiență în domeniul cercetării preistoriei, cu prioritate a aceleia de la est de Carpați, vizînd mai ales preioada eneolitică, epoca bronzului, prima și a doua epocă a fierului, s-au materializat în remarcabile contribuții științifice la clarificarea unor fundamentale aspecte de ordin cronologic și cultural, puțin sau deloc cunoscute pînă la el.

Alesele sale calități morale și spirituale, temeinica lui educație și cultură, capacitatea de a aprofunda fenomenele istorice în toată complexitatea lor, printr-o stăruitoare, atentă și competentă analiză, pasiunea și devotamentul manifestat permanent în aflarea adevărului istoric, l-au impus în decursul anilor ca pe unul dintre cei mai devotați și autorizați specialiști ai preistoriei noastre.

Înzestrat cu o vie inteligență, dinamism, spirit de observație, meticulozitate, tenacitate și pasiune, dublate de delicatețe, blîndețe și omenie, A. C. Florescu a fost pentru mulți dintre colegii, colaboratorii sau discipolii săi, un exemplu și un real sprijin în cercetarea trecutului multimilenar al patriei noastre.

De aceea, trecerea lui în neființă a însemnat nu numai pierderea unui bine-cunoscut și competent specialist, ce nu va putea fi uitată și nici ușor suplinită, ci și despărțirea pentru totdeauna de unul dintre cei mai valoroși și distinși colegi, care ne-a fost multora dintre noi un neprețuit și sincer prieten și colaborator și pentru mulți dintre cei mai tineri un adevărat îndrumător și deschizător de drumuri în cercetarea arheologică. Un destin nefast și nedrept închide astfel calea către marile împliniri ale unui om chemat să ridice vălul de necunoastere de pe unele din tainele trecutului nostru, zăvorînd în neputință gîndul și fapta de a scoate la lumină noi și necunoscute mesaje ale unor lumi demult acoperite de pulberile timpului.

Născut la 15 august 1928 la Glăvănestii Vechi, jud. Iași, într-o familie de distinși învățători, animați de dragoste față de istoria și cultura neamului românesc, A. C. Florescu a fost educat în spiritul bogatelor și bunelor tradiții strămoșești care l-au format ca om și i-au îndrumat alegerea drumului în viață, îndemnîndu-l spre studiul istoriei și spre înțelegerea mesajelor artelor muzicale și plastice, domenii cărora le-a consacrat, deopotrivă, pînă în ultima sa clipă, întreaga sa pasiune, dăruire, talent și inteligență.

După clasele elementare din satul natal, a urmat cursurile Liceului Național din Iași, pe care l-a absolvit în anul 1947, cînd s-a înscris la Facultatea de istorie și filologie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

Dotat cu deosebit talent muzical, A. C. Florescu a urmat, paralel cu Facultatea de istorie, și cursurile Conservatorului din Iași (pînă în 1950, anul desființării sale), fiind înscris la secțiile *dirijare corală* și *canto*.

În cadrul Facultății de istorie, pe care a absolvit-o în 1951, a fost unul dintre cei mai distinși studenți, depunînd o bogată activitate în domeniul cercetărilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arheologice spre care s-a simțit, încă de la început, atras, fapt ce a determinat ca, student fiind, să fie numit în postul de *preparator* la catedra de istorie veche și arheologie a Universității. Realele sale calități în domeniul cercetării au putut fi probate, cu rezultate excelente, prin participarea sa ca student practicant pe marile șantiere arheologice de la Hăbășești, Trușești, Stoicani, Glăvănești Vechi etc., unde și-a făcut ucenicia însușindu-și tainele profesiunii de arheolog, a cărei frumusețe și menire le-a pus mai tîrziu remarcabil în valoare prin propriile sale cercetări.

În 1953, după efectuarea stagiului militar, a fost reîncadrat ca preparator la catedra de istorie veche și arheologie a Universității și paralel, cu o jumătate de normă, ca cercetător științific la secția de arheologie din cadrul Muzeului de Antichități al Universității din Iași.

Optînd exclusiv pentru cercetarea științifică, în pofida calităților sale didactice, A. C. Florescu a fost numit în 1954 cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, activînd în cadrul secției de arheologie.

În 1967, prin concurs, a fost numit cercetător științific principal și apoi șef de sector în cadrul secției de preistorie.

În decursul activității sale de aproape patru decenii, A. C. Florescu a efectuat ample săpături arheologice în obiective eneolitice, din epoca bronzului sau prima și a doua epocă a fierului cu rezultate deosebite din punct de vedere științific. A participat la săpăturile de la Trușești și Cucuteni-Băiceni (în calitate de responsabil adjunct) și a condus lucrările șantierelor arheologice de la Valea Adîncă, Andrieșeni, Gîrceni, Gîrbovăț, Stînceşti, Moșna, Cotnari, Buhalnița etc.

Dintre șantierele efectuate de el, o deosebită importanță prin valoarea rezultatelor obținute, o are cel întreprins la Gîrbovăț, într-un mare obiectiv datînd de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura *Noua*), precum și cele din cetățile aparținînd primei și celei de a doua epoci a fierului de la Stînceşti—Botoșani, Cotnari—Iași, Cîndești și Fitionești—Vrancea (în ultimele două obiective în colaborare cu soția sa, cercetător științific principal Marilena Florescu).

Sintetizînd un deosebit de mare număr de informații arheologice, A. C. Florescu a elaborat și publicat în 1964, apoi în anii următori, cîteva studii ample referitoare la geneza și evoluția culturii *Noua* pe teritoriul României, primele lucrări de acest fel de la noi din țară care, prin concluziile prezentate au jalonat ulterior întreaga cercetare a acestui aspect de civilizație de la sfîrșitul epocii bronzului (*Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 143—216; *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 59—94; *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 83—93).

Tot în legătură cu problemele referitoare la sfîrșitul epocii bronzului merită să fie subliniată și substanțiala sa contribuție la cunoașterea unor interesante și noi aspecte din epoca respectivă, prilejuită de cercetarea și publicarea integrală a rezultatelor săpăturilor întreprinse în unul dintre cel mai mari obiective de tip *Noua*, cel de la Gîrbovăț—Galați (*Danubius*, I, 1966, p. 68—89).

Paralel cu preocupările privind anumite probleme referitoare la epoca eneolitică și a bronzului, A. C. Florescu a inițiat pentru prima oară în regiunile de la est de Carpați cercetarea sistematică a importantelor și puțin cunoscute pînă atunci, așezări fortificate datînd din prima și a doua epocă a fierului.

Săpăturile arheologice de amploare, efectuate cu începere din 1960 în marele complex de așezări fortificate de la Stînceşti—Botoșani, cercetări care au durat aproape un deceniu, au constituit prin metodele noi de investigație și valoarea excepțională a rezultatelor obținute, o premieră nu numai pentru regiunile Moldovei, ci și pentru restul țării, contribuind esențial la cunoașterea unei epoci de o deosebită semnificație în evoluția societății locale traco-geto-dacice (*Studii și materiale de istorie*, Suceava, I, 1969, p. 9—21).

Concomitent cu săpăturile de la Stînceşti, A. C. Florescu a desfășurat intense cercetări în cetatea geto-dacică de pe Dealul Cătălina de la Cotnari—Iași, pe care le-a continuat neîntrerupt, din 1967 și pînă în ultima clipă a vieții sale, cu o pasiune și tenacitate ieșite din comun, dar și cu mari eforturi fizice care i-au zdruncinat ulterior sănătatea. Rezultatele obținute prin săpăturile întreprinse la Cotnari (în afară de unele studii, cf. *Cercetări istorice*, Iași, II, 1971,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

p. 103—118, *Carpica*, IV, 1971, p. 129—133, valorificate și într-un volum de circa 350 pagini aflat în manuscris) prezintă, fără îndoială, o însemnătate deosebită. Ele au oferit posibilitatea cunoașterii temeinice a sistemului de fortificație folosit de geto-daci cu cîteva secole înaintea erei noastre, a tradițiilor și inovațiilor din acest domeniu, puțin cercetat altă dată. Pe deplin conștient de valoarea de unicat a fortificațiilor de pămînt, lemn și piatră a cetățuiei de la Cotnari, A. C. Florescu a depus mari eforturi pentru conservarea vestigiilor scoase la iveală, elaborînd și realizînd un amplu proiect de restaurare și consolidare a acestora (singurul de acest fel din țară), urmînd ca întregul ansamblu arheologic scos la iveală să fie amplasat într-o clădire adecvată (realizată în ultimii ani), în care să funcționeze concomitent și un muzeu arheologic.

În legătură cu așezările fortificate la geto-daci, A. C. Florescu a întreprins în decursul anilor săpături de mai mică amploare și în alte cetăți, ca cele de la Moșna și Pocreaca—Iași, Crețești și Oltenești—Vaslui etc., cercetînd paralel pe teren un număr de circa 100 de astfel de obiective, pe baza rezultatelor obținute elaborînd o valoroasă lucrare de sinteză privind sistemele de fortificații din prima și a doua epocă a fierului din regiunile de la est de Carpați (în manuscris, circa 400 pagini), lucrare fundamentală pentru cunoașterea unor aspecte ale civilizației geto-dacice din Moldova.

Paralel cu cercetările de teren, A. C. Florescu a participat cu interesante și valoroase comunicări la numeroase manifestări științifice de arheologie din țară, precum și la unele congrese, simpozioane și colocvii internaționale, aducînd de fiecare dată noi contribuții referitoare la clarificarea unor diverse aspecte privind fie civilizația Cucuteni, fie epoca bronzului, prima și a doua epocă a fierului. Multe din rezultatele cercetărilor sale au fost publicate în reviste de specialitate din țară și de peste hotare, unele din studiile sale constituind adevărate jaloane în cercetarea unor importante probleme ale preistoriei noastre. Concomitent, A. C. Florescu a întreprins numeroase deplasări de documentare în muzeele din țară sau din străinătate, îmbogățindu-și temeinic experiența care, de-a lungul anilor, i-a permis competente judecăți de valoare în legătură cu fenomenele istorice pe care le studia.

Paralel cu activitatea de cercetare arheologică, A. C. Florescu încă de la încadrarea sa ca cercetător la Institutul de istorie și arheologie, a depus o susținută și eficientă muncă de organizare a secției de arheologie, pe care a condus-o timp de aproape două decenii. În acest context, se cuvine subliniată și activitatea sa deosebită ca secretar de redacție al revistei *Arheologia Moldovei*, contribuind într-o însemnată măsură la apariția primelor șapte volume și la impunerea acestei publicații în literatura de specialitate din țară și de peste hotare.

Incontestabil, prin munca sa plină de pasiune și abnegație în domeniul cercetării, prin valoroasele rezultate științifice obținute, prin implicarea sa plenară, timp de aproape patru decenii în bogata activitate arheologică din cadrul Institutului de istorie și arheologie și dincolo de ea, a întregii cercetări arheologice din domeniul preistoriei românești, în general, A. C. Florescu și-a cîștigat un binemeritat renume, fiind considerat unul dintre cei mai autorizați specialiști.

Deși suferind în ultimii ani, pasiunea sa nedezmințită pentru trecutul milenar al patriei, curiozitatea sa neînfrîntă de a cunoaște și dorința arzătoare de a releva mereu și mai bine adevărurile istoriei, l-au determinat să nu precupețească nici un efort pentru a-și realiza marile sale deziderate, astfel că ultimele clipe ale vieții sale l-au găsit în plină activitate, nutrind noi planuri de viitor care, împlinite, ar fi îmbogățit, fără îndoială și mai mult cunoașterea unor importante aspecte ale preistoriei de la est de Carpați. Implacabilul destin a voit însă altfel și arheologia românească s-a despărțit pentru totdeauna de unul dintre cei mai valoroși și devotați slujitori ai săi. Prematură și neașteptată, dispariția sa a împiedicat valorificarea unora din marile și valoroasele sale sinteze și monografii aflate în manuscris, pe care le pregătise ani îndelungați cu o deosebită meticulozitate și acribie, năzuind mereu către noi și mai bune împliniri. Valorificarea acestei importante moșteniri rămîne în continuare o pioasă și necesară datorie a tuturor celor care i-au fost colegi și colaborări.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dispariția distinsului cercetător A. C. Florescu, constituie pentru toți cei care l-au cunoscut și i-au apreciat întreaga sa activitate o ireparabilă și dureroasă pierdere. A plecat pentru totdeauna din mijlocul nostru un om adevărat, un om mistuit de flacăra pasiunii pentru adevăr, pentru aflarea comorilor inestimabile ale istoriei noastre multimilenare, ale culturii poporului român.

Întreaga viață a omului și cercetătorului A. C. Florescu, închinată până la sacrificiu profesiunii pe care a exercitat-o necontenit cu devotament, entuziasm și competență, alesele sale calități intelectuale, delicatețea și omenia sa, tenacitatea care l-a caracterizat în obținerea unor valoroase rezultate științifice, vor constitui pentru toți o pildă și un permanent îndemn.

Înfrățit în veșnicie cu pământul țării sale, căruia i-a cercetat cu abnegație și înțelepciune vestigiile ascunse peste milenii, A. C. Florescu a adus prinos în tot ce a inițiat și realizat în întreaga sa viață, un prinos de omenie și strădanie, supremă jertfă pe altarul sfînt al cunoașterii. Amintirea lui va stărui ca un simbol cu profunde și nealterate semnificații ale pasiunii care, subjugînd gîndul și fapta, străbate fără preget calea, aspră uneori, care duce la adevăr.

Dan Gh. Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AES = Analele economice şi statistice
AHR = The American Historical Review
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ = Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ASI = Archivio Storico Italiano
ASNSP = Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
ASRS = Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
ASUI = Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BAGIR = Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BBRF = Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI = *BCIR*
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER = Buletinul Institutului Economic Român
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BIRE = Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM = Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH(BSHAF = ARBSH
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP = Buletinul Societăţii Politehnice
BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat. Bucureşti, vol. I—V
CDM.S.1 = idem, Supliment 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iași
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS = Kratkie soobșcenia o dokladah i polevih issledovaniah Instituta istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LL = Limbă și literatură
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale și cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamț)
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NE = Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slavés
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundațiilor Regale
RGI = Revista generală a învățămîntului
RH = Revue Historique
RHLF = Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR = *Revista istorică română*
RITL = Revista de istorie și teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor și monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaționale
Rsl = Romanoslavica
RSMP = Revue des sciences morales et politiques
SAI = Studii și articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii și cercetări de bibliografie
SCIA = Studii și cercetări de istoria artei
SCI = Studii și cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii și cercetări de istorie medie
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN = Studii și cercetări de numismatică
SCȘI = Studii și cercetări științifice, Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SEER = The Slavonic and East European Review
SlavAnt = Slavia Antiqua (Varşovia-Poznan)
SMIC = Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd = Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
StCl = Studii clasice
SUBB = Sutdia Universitatis Babeş-Bolyai
SUCN = Studia Universitatis Cluj-Napoca
TC = „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR = Viaţa românească
ZfRPh = Zeitschrift für romanische Philologie

*

ASB = Arhivele Statului Bucureşti
ASG = Arhivele Statului Galaţi
ASI = Arhivele Statului Iaşi
BAR
(BARSR) = Biblioteca Academiei Române (Biblioteca Academiei R.S. România)

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENŢIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole şi note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Toate materialele vor fi prezentate redacţiei în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, aşezate la sfîrşitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoţite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulaţie. Fotografiile şi desenele vor fi numerotate şi însoţite de explicaţii, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie aşezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din ţară sînt rugaţi să prezinte materialele în *formă finită*, ţinînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacţie, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligaţia de a anunţa redacţia în cazul cînd au predat acelaşi text unei alte publicaţii (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum şi în cazul cînd unele afirmaţii sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate *în manuscris* şi apărute între timp, noi studii în aceeaşi problemă şi care trebuie menţionate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacţie, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărţi, studii şi reviste sînt rugaţi să se informeze la redacţie, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face în baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia materialelor acceptate în funcţie de necesităţi şi de a nu le reţine pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

Pentru a fi luate în discuţie la alcătuirea sumarelor, materialele destinate celor două părţi ale *Anuarului* trebuie să se afle în redacţie pînă la 1 noiembrie (pentru partea I) şi, respectiv, pînă la 1 mai (pentru partea II).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție ; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70011 — București.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei
XXII/1985, 1—2, 1 016 p., 115 lei
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p., 120 lei
XXIV/1987, 1, 656 p., 75 lei

Supliment I(C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie)*, 214 p., 21 lei
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei.
Supliment VI *(Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova ,1781—1862)*, 173 p., 40 lei
Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze 1914— 1933)*, 186 p., 25 lei.

Tiparul executat sub cd. 180
la Întreprinderea poligrafică Iași
Str. 7 Noiembrie nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

80 lei

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
tom. XXIV/2, p. 1—764, Iași, 1987

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro